Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres tungemaal, levemaade og forrige afgudsdyrkelse = Canuti Leemii De Lapponibus Finmarchiæ : eorumqve lingva, vita et religione pristina commentatio / med J.E. Gunneri ... anmaerkninger; og E.J. Jessen-S. ... Afhandling om de Norske Finners og Lappers hedenske religion. Canuti Leemii ... De Lapponibus Finmarchiae eorumque lingua, vita et religione pristina, commentatio ... una cum J.E. Gunneri notis; et E. J. Jessen-S. ... Tractatu singulari de Finnorum Lapponumque Norvegic. religione pagana. [In Danish and Latin].

Contributors

Leem, Knud, 1697-1774.
Gunnerus, Johan Ernst, 1718-1773.
Jessen-Schardebøll, Erik Johan, 1705-1783.
Morris, William, 1834-1896
Burnell, A. C. 1840-1882

Publication/Creation

Kiøbenhavn : Trykt af G.G. Salikath, 1767.

Persistent URL

https://wellcomecollection.org/works/uczhbafb

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

wellcome collection

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
https://wellcomecollection.org

659 Leems (Knud) Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, etc. De Lapponibus Finmarchiae eorumque Lingua cum notis J. E. Gunneri (*Lapponicè et Lat.*) *old calf* *Kiobenhavn*, 1767

22761/C

O. XI. 31 Wall. 2. 5. 0

Trifbach 18/11
2·10·0

LUX IN TENEBRIS

Fullerton of Carstairs

A. C. Burnell, Ph. D.

FROM THE LIBRARY
OF WILLIAM MORRIS
KELMSCOTT HOUSE
HAMMERSMITH

P.C. 49 6 E 1238

A. Bernard

1238

KNUD LEEMS,
Professor i det Lappiske Sprog,

Beskrivelse
over
Finmarkens Lapper,
deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse,
oplyst ved mange Kaabberstykker:
med
J. E. GUNNERI,
Biskop over Tronhiems Stift, og S. S. Theologiæ Doctor,
Anmærkninger;
og
E. J. JESSEN-S.,
Justitz-Raad, General-Kirke-Inspector og Cancellie-Secretaire,
Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion.

CANUTI LEEMII,
Professoris Lingvæ Lapponicæ,
DE
LAPPONIBUS FINMARCHIÆ,
EORUMQVE LINGVA,
VITA ET RELIGIONE PRISTINA
COMMENTATIO,
multis tabulis æneis illustrata:
una cum
J. E. GUNNERI,
Episcopi Diœces. Nidros. & S. S. Theologiæ Doctoris,
Notis;
&
E. J. JESSEN-S.,
Consiliar. Justit., Rer. Ecclesiastic. p. utr. regn. Inspector. General. & Secretar. Cancellar.
Tractatu Singulari de Finnorum Lapponumqve Norvegic. religione pagana.

Kiøbenhavn, 1767. Trykt udi det Kougel. Wäysenhuses Bogtrykkerie af G. G. Salikath.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

Stormægtigste Monarch og Herre,

Kong

Christian den Syvende,

Arve-Konge til Dannemark og Norge, de Venders og Gothers; Hertug i Slesvig, Holsteen, Stormarn og Ditmersken; Greve udi Oldenborg og Delmenhorst,

Min Allernaadigste Arve-Konge og Herre!

Jallerdybeste Underdanighed frembæres for Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Øyne, denne korte Beskrivelse over Finmarkens Lappers Egenskab, Leve-Maade og Handteringer. Høye Tanker om Bogens Værdighed haver ikke bevæget mig til at lade den præsentere i en Konges Palatz, og

nedlegge for en Kongelig Throne; Thi dens Skrive-Maade er eenfoldig, Folket, som den beskriver, ere de ringeste iblant alle Deres Kongelige Majestæts Undersaatter, og den Lappiske Nations Omstændigheder uanseelige;

Men ingen haver tilforn forfattet og bragt til Lyset en nøyagtig Historisk Beskrivelse over berørte Lands Lappiske Beboeres Handteringer, endskiont Landet er en Deel af Norges Rige, og dets benævnte Indbyggere altsaa ere Rigets egne Born.

Deres Kongelige Majestæt drager for dennem ikke mindre, end for de andre Sine kiære og troe Undersaatter, en meere, end Faderlig Omhue, ey allene paa Siælens Vegne, ved at allernaadigst forplante og vedligeholde den Finmarkiske Mission, som Deres Majestæts Høyst-Salige Herr Far-Faders Fader Høylovlig Ihukommelse Kong Friderich den Fierde allernaadigst forordnede til Lappernes Omvendelse fra Morket til Lyset, fra Satans Magt til Gud, at Gud, som bød Lyset fremskinne af Morket, kunde fremskinne

i deres

i deres Hierter til Guds Herligheds Kundskabs Oplysning i JEsu Christi Aasyn; men endog hvad deres legemlige Nødtorft angaaer, da det behager Deres Kongelige Majestæt allernaadigst at antage sig den Finmarkske Negoties Fortsættelse, og, som en from Fader for Landet, rigelig at lade forsyne det, paa det Indbyggerne ey skal mangle Livs Ophold.

Som Deres Kongelige Majestæts, Deres Majestæter Dronningernes, Hans Printzelige Høyheds Printzens, de Kongelige Printzessers og det gandske Kongelige Arve-Huses Flor og Lyksalighed er en Fryd, i hvilken alle Rigets Børn, de Ringeste, saavel som de Høyere, tage Deel; Saa er og Deres Majestæt intet kiærere, end at blive underrettet om Sine kiære og troe Undersaatters Tilstand; i hvis Tal og de Snee-klædde Lapper ere, der ved Nord-Capen under 71 Graders, 30 Minuters, Poli Høyde boe, ligesom i en Vraae af Verden, i Norges Nordreste Ende, somme ved Søe-Kanten i Hytter, og andre oppe paa Fieldene i Telte, hvor de med deres Familie og Rens-Dyr flytte fra den ene Klippe til den anden.

Deres Kongelige Majestæts hos Gud hvilende Høyst-Salige Herr Far-Fader, Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Siette værdigede mig, som den uværdigste iblant Christi Tienere, den Høy-Kongelige Naade udi Aale-Sund paa Sund-Møer i Bergens Stift den 29 Julii 1733. at lade mig ved Hans Excellence Hr. Admiral Rosenpalm fremkalde for Sine allernaadigste Øyne, samt fandt behageligt at tilspørge mig om Lappernes Forfremmelse i det aandelige, om deres Handteringer og de øvrige Finmarkens Beskaffenheder, og efter mit derpaa aflagde allerunderdanigste Svar beviiste mig den til mit sidste Aande-Dræt uforglemmelige Naade, selv med egen Kongelige Haand at antegne mit ringe Navn, til allernaadigst Erindring om Promotion ved Forflyttelse fra Finmarken, hvor jeg i 10 Aar omvandrede iblant Lapperne, først som Missionaire og siden som Præst; og at det mig den Tiid giorte allernaadigste Løfte ikke blev glemt, men var min allernaadigste Konge i frisk Minde, viiste sig, da Augvaldsnæs Præste-Kald i Christiansands Stift mig den 17 December 1734. allernaadigst blev confereret.

En

En dobbelt Naade blev mig fra Deres Kongelige Majestæts Høyst-Salige og Høylovlige Herr Faders Naade-Throne tildeelt, da det behagede Ham allernaadigst at beskikke mig til Docens i det udi Tronhiem stiftede Seminario Lapponico Fridericiano, samt at bære sin alleruværdigste Tiener med Prædicat af Professore Lingvæ Lapponicæ.

Til allerunderdanigst Erkiendtlighed for saadan af Deres Kongelige Majestæts Høyst-Salige Herr Fader og Far-Fader Høylovlig Ihukommelse mig beviiste Høy-Kongelige Naade, og med allerunderdanigst Ansøgning om det nederste Sted iblant dem, som min allernaadigste Konge fra Sin Høy-Kongelige Throne et naadigt Øyesyn vil værdige, fordrister jeg mig i allerdybeste Underdanighed at nedlægge for min Stormægtigste Allernaadigste Arve-Konges og Herres Fødder en liden Skiærv, en kort og eenfoldig Beskrivelse over de Finmarkske Lappers Herkomst, Naturel, Tungemaal, Klæde-Dragt, Boeliger, Leye, Spise og Drik, Huus-Geraad, Omgang med Rins-Dyrene, Age-Reedskab og Age-Maade, Reyser, Jagt, Fiske-Fangst, Fabriquer, Mancerer, Giftermaal og Brylluper, Leege, Sygdomme og Liig-Begiængelse,

forrige

forrige Afguder, Afgudiske Offringer ꝛc. samt den Finmarkiske Mission, med hosfoyede Præsentationer i Kaabber-Stykker, havende den allerunderdanigste Tilliid, at dette mit ringe Arbeyde antages i Naade.

Tillige med alle andre Deres Kongelige Majestæts kiære og troe Undersaatter, i hvis Tal og Lapperne ere indbegrebne onsker jeg hiertelig, at den store Gud og store Konge over alle Guder paa Jorden, som efter sit evige Forsyns Raad haver sat Deres Kongelige Majestæt paa Deres Høylovlige Forfædres Throne, selv vil være en Skiold og Muur om samme, stadfæste og giore den urorlig imod alle Anlob. Jeg tilbeder Min Allernaadigste Arve-Konge og Herre en med Fred og et langvarigt og lyksaligt Regimente velsignet Krone fra Guds Haand paa Jorden, samt en med evig Salighed ziiret Krone for Guds Ansigt i Himmelen, og i allerdybeste Underdanighed forbliver

Deres Kongelige Majestæts
Min Allernaadigste Arve-Konges og Herres

Tronhiem,
den 29 Januar. 1767.

allerunderdanigste Arve-Undersaat og Tiener, og uden Afladelse troehiertige Forbeder hos Gud

KNUD LEEM.

Serenisſimo atque potentisſimo

Regi ac Domino,

CHRISTIANO SEPTIMO,

Daniæ, Norvegiæ, Vandalorum Gothorumque

REGI:

Slesvici, Holſatiæ ac Ditmarſiæ

DUCI:

Oldenburgi & Delmenhorſti

COMITI,

Domino meo clementisſimo.

Sereniſſime ac potentiſſime REX,

Domine clementiſſime,

Ad Thronum Regiæ Majeſtatis Tuæ opuſculum hocce, Lapponum, Finmarchiam, regni Tui Norvegiæ provinciam incolentium, deſcriptionem ſiſtens, verecunde accedit, cui de ſui admiſſione prorſus deſperandum foret, ſi Regiam Majeſtatem Tuam nullo alio ſcripto, niſi quod verborum commendaret elegantia, adire liceret, cum hoc qualecumque opus, rudi ac ſimplici compoſitum dictione, ipſorum Lapponum,

quorum mores & inſtituta enarrat, indolem ac ſortem vel ipſo ſtylo quodammodo referat.

Quamvis Finmarchia pars ſit regni Norvegiæ, Lapponesque eam inhabitantes, æque ac reliqui incolæ, indigenæ ſint, regio Sacræ Majeſtatis Tuæ Sceptro parentes, nemo tamen, quod ſciam, hactenus inventus eſt, qui accuratam & exactam vel regionis illius, vel incolarum, deſcriptionem concinnavit lucique expoſuit publicæ.

Regia Majeſtas Tua Lappones non minus quam reliquos imperio Tuo ſubjectos cives, affectu plus quam paterno amplectitur ac fovet; nemini enim, Rex auguſtiſſime, ignotum eſſe arbitror, quanta cum ſollicitudine animas horum hominum æternamque ſalutem curas, Miſſionem Lapponicam, divinum glorioſiſſimi proavi Tui, divi FRIDERICI IV. opus, ad Lappones paganos, a tenebris ad lucem, a poteſtate ſatanæ ad Deum, convertendos, regiis auſpiciis inſtitutum, continuando & promovendo, qvam paterne ac provide rebus eorum domeſticis & ad temporalis hujus vitæ ſtatum pertinentibus, proſpicis ac conſulis, Commercium, ut vocatur, Finmarchicum, clementiſſime procurando, amplificando & protegendo, eum in finem, ne alimenta & quæ alia ſunt vitæ ſuſtentandæ neceſſaria adminicula, miſeris deſint.

Et quemadmodum Regiæ Majeſtatis Tuæ, Serenisſimarum Reginarum, celſisſimi Principis hæreditarii, regiarum Principum

pum totiusque domus regiæ perennatura ſalus & proſperitas, ſubditis omnibus ac ſingulis, non minus iis, qui infimæ ſunt ſortis, quam quos ſupra ceteros beatior conditio evexit, curæ cordique eſt votorumque ſumma, ſic Regiæ Majeſtati Tuæ nihil prius eſt, nihil gratius, quam ut ſortem ac conditionem omnium ſubditorum Tuorum pernoſcas & quam exploratisſimam habeas, quorum aliquam quoque partem conſtituunt ſic dicti Lappones, tam illi, qui oras Finmarchiæ maritimas tenent, tuguria inhabitantes, quam qui cum tentoriis, Laribus & rangiferis, ſine certis ſedibus per montes vagantur, capitis Boreæ, ultimi ad ſeptentrionem promontorii, accolæ, ſub elevat. Poli LXXI. Grad. XXX. Min. tanquam in ultimo orbis terrarum angulo conſtituti.

Cum divus avus Tuus, Rex auguſtiſſime CHRISTIANUS VI. glorioſisſimæ memoriæ Princeps, in itinere Suo Norvegico, Anno currentis ſeculi triceſimo tertio, die Junii viceſimo nono, in Aaleſunda, portu quodam Sundmoëriæ in Diœceſi Bergenſi, adverſa tempeſtate detinebatur, mihi, ſervorum Jeſu Chriſti indigniſſimo, alte memoratam Regiam Majeſtatem humillime adire atque coram venerari contigit, aditum conciliante illuſtr. Domino Andrea Roſenpalmio, Equite aurato & Thalaſſiarcha regio. Ad colloquium regium admiſſum multa de præſenti gentis Lapponicæ ſtatu, de Miſſione regia, de Commercio Finmarchico aliisque ad hanc regionem & gentem pertinentibus rebus, rogi-

 tare,

tare, auguſtiſſimo Regi viſum fuit, ad quæ, cum ea, qua par erat, decentia & ſubmiſſione reſpondiſſem, Suæ Majeſtati clementiſſime placuit, humillimi ſubjectiſſimique ſervi ſui nomen, in certiſſimam, poſt decennale in Finmarchia, inter Lappones exactum miniſterium, futuræ promotionis ſpem, in Diario Suo, regia manu annotare; factum vero regium & gratioſum, cujus, uti & fauſti illius diei, quo contigit, nulla me unquam capiet oblivio. Nec optatiſſimo ſuo promiſſum regium effectu caruit, nam vacantis Parochiæ Augvaldsneſſenſis in Diœceſi Chriſtianſandenſi, d. XVII. Decembris proxime inſequentis anni, Paſtor clementiſſime conſtitutus fui.

Nec intra hoſce limites claudi ſe paſſa eſt auguſtæ domus clementia; enimvero, prioribus beneficiis, ab auguſtiſſimis Majoribus Tuis, Regum Optime, in me indignum collatis novum cumulum accedere voluit Divus parens Tuus, FRIDERICUS V. glorioſiſſimæ memoriæ Rex, novum mihi munus, Profeſſionem lingvæ Lapponicæ publicam, cum axiomate & dignitate lingvæ Lapponicæ Profeſſoris regii conjunctam, in novo, quod auſpiciis & ſumptibus regiis Nidroſiæ erectum eſt, Seminario Lapponico-Fridericiano, clementiſſime demandando.

Quæ beneficia, Rex auguſtiſſime, tam a Divo Parente Tuo, quam ab immortalis memoriæ avo, Regibus glorioſiſſimis, in me indignum cumulate collata, ne in mortalium ingratiſſimum cecidiſſe videantur, præſens opuſculum de Lapponibus, Finmarchiam, Norvegiæ Provinciam,

ciam, incolentibus, & quidem de Origine gentis, de indole & genio ejusdem, de lingva, de veſtimentis, de domiciliis, de lectis, de cibo & potu, de varia ſupellectile, de rangiferis eorumque tractatione, de vehiculis aliisque machinis vectariis, de itineribus, de venatione & piſcatione, de opificiis, de variis moribus, huic genti propriis, de nuptiis & ludis, de morbis & ritibus funereis, de idolis paganorum Lapponum, de ſacrificiis eorum idololatricis nefandisque ſacris, de magia & veneficiis, de variis gentis hujus ſuperſtitionibus, & denique de Miſſione regia Lapponica, agens, ſumma, qua potui, diligentia conſcripſi, rerum præcipuarum, in ipſo opere a me commemoratarum, delineatione & iconibus, in ære expreſſis, ſimul adjectis, eum in finem, ut cuncta eo melius & plenius Lectori innoteſcant. Quem meum laborem, ad pedes Sacræ Majeſtatis Tuæ humillime depono, certiſſima ſpe adductus, fore, ut Regia Majeſtas Tua chartaceum hocce munuſculum, exile id quidem ac levidenſe, inaffectatæ tamen devotionis meæ teſſeram ſolita frontis ſerenitate accipere haud dedignetur, meque, licet indigniſſimum, iis ſaltem annumerari patiatur, qui vel infimum inter clientes, gratiæ ac favoris regii conſortes, locum obtinent.

Quod reliquum eſt, auguſtiſſime Rex, Domine clementiſſime, cum ceteris Sacræ Majeſtatis Tuæ fidelibus ſubditis, quorum quantacumque portio etiam eſt gens illa Lapponica, cujus deſcriptionem TIBI humillime conſecro, Deum immortalem, magnum illum Deorum

terreſtrium Regem ac Dominum, cujus æternæ providentiæ decreto, in paternum & avitum Thronum evectus es & collocatus, ſupplex veneror atque obteſtor, velit ipſe Solium Tuum, tanquam murus cingere & adverſus quosvis inſultus ſtabile & immotum præſtare, Regiæ Majeſtati Tuæ imperium diuturnum & pacificum, exuberantem benedictionibus domum, & tandem, præter auream, quam in hoc mundo geſtas, coronam, poſt remotiſſima fata, fulgens in Throno agni Diadema calidisſimis votis humillime apprecatus,

Sereniſſime atque potentiſſime REX,

Domine clementiſſime,

Sacræ Regiæ Majeſtati Tuæ

Nidroſiæ,
die 29 Januar. 1767.

Subjectiſſimus humillimeque devotus Subditus & Servus,

CANUTUS LEEMIUS.

Forfatterens Fortale til den Gunstige Læsere.

Man maatte forundre sig over, at nogen vilde foretage sig at beskrive Finmarkens Indbyggeres, de saa kaldede Lappers, Handtering og Levemaade, og tænke, den Tiid at være spildt, som anvendtes paa Beskrivelse over et saa nedrigt og ringe Folk; Men, naar man tager under skionsom Betragtning den Høy-Kongelige Naade, som de Stormægtigste Monarker, Høylovlig Ihukommelse Kong **Friderich den Fierde**, Kong **Christian den Siette**, og Kong **Friderich den Femte** værdigede, og den Stormægtigste Monarch, vores nu regierende Arve-Konge og Herre, Kong **Christian den Syvende**, værdiger Landet Finmarken, og de der sig opholdende Lapper, ved at sende derhen, ligesom til Øst-Indien, Vest-Indien og Grønland, Missionairer til deres grundige Oplysning og Forfremmelse i den sande og saliggiørende Guds Kundskab, at jeg ey skal tale om den anseelige Negotie, som fra gammel Tiid der er drevet,

Præfatio Auctoris. L. S.

Non dubito, multos fore, quibus mirum videbitur, quemquam inveniri posse, qui in moribus ac institutis Lapponum, populi, multorum judicio, ignobilis & obscuri, describendis, tempus & operam suam impendat. Verum enim vero, cum egregia illa, omnique laude majora clementiæ & favoris regii documenta, quæ Serenissimi ac potentissimi Septentrionum Monarchæ, Fridericus IV. Christianus VI. & Fridericus V. gloriosissimæ memoriæ; & qui hodie Sceptra tenet, Regum optimus, Christianus VII. in hanc gentem exstare voluerunt, Missionarios, ut vocantur, in Finmarchiam non minus, quam in utramque Indiam & Groënlandiam, salutarem Evangelii doctrinam prædicaturos, mittendo, æqua æstimatione perpendantur, ut nihil nunc dicam de Commerciis, quæ per hunc orbis tractum a remotissimis retro temporibus facta sunt, & hodie quoque fiunt; nemine præterea diffitente, de gente, tam longe dissita, atque, tam moribus, quam usu

drevet, og endnu drives, og man bifalder, at om saa langt fraboende Folk, der bruger langt andet Tungemaal og andre Maneerer, end de øvrige Norges Indbyggere, kand gives adskillige ugemeene Ting at mælde, falder man paa andre Tanker, agtende det ubilligt at slaae dennem uden mindste givne Underretning i Glemme-Bogen, og derimod anseer det, som en Skyldighed, at lade komme for Lyset en sandfærdig og i mueligste Maader udforlig og omstændelig Beskrivelse over deres Adfærd og Handteringer, helst da nogle, skiønt berømmelige Historie-Skrivere (Schefferus haver forfattet en vidtløftig Historie om Lapperne, og, endskiønt han formedelst vrang Beretning i nogle Ting haver feylet, maa man dog tilstaae ham, at han haver skrevet mange Ting aldeles nøyagtig og sandfærdig; Men hans Beskrivelse angaaer fornemmelig den Svenske Lapmark) kun lidt haver rørt om Finmarkens Lapper, tildeels for at skye Vidtløftighed, tildeels og af Aarsag, at, efterdi Landet er langt fraliggende, haver de ey havt fuldkommen Kundskab om Beboerne.

usu lingvæ, a reliquis Norvegiæ incolis longe diversa, multa commemorari posse, prorsus singularia & scitu haud indigna; cum hæc, inquam, omnia paulo accuratius ponderentur, apparebit, rem facere, laude & boni civis officio dignam, qui memoratam gentem, ne vicinis quidem satis notam, justa ac side digna descriptione, ab oblivione vindicare allaboret, præsertim, cum scriptores quidam, cetera haud incelebres (Jo. Schefferus, vir celeberrimus, Historiam Lapponum, satis prolixam dedit, in qua, licet ob defectum relationum, fide dignarum, a vero quandoque aberraverit, multa tamen recte & veritati convenienter scripsit, prout nimirum in Lapponiam Svecicam, quam solam sibi describendam sumpsit, quadrant) res Lapponum, Finmarchiam incolentium, paucis tantum & leviter attigerint, ea, haud dubie, ut alia nunc taceam, de causa, quod de regione, nimium a se remota, parum vel nihil satis perspectum & cognitum habuerint.

En Auctor

En Auctor, som ikke lader sit Navn være bekiendt, haver om Finmarken og de der sig opholdende Lapper i Trykken udgivet en Piece, kaldet Nordiſche Reiſe, i hvilken han gaaer Sandheden og de virkelige Ting forbie, og finder Behag i at fabulere. Han ſkriver, at faſt alle de, ſom boe i Finmarken og Nordlandene, ere Troldfolk, hvilket er uſandfærdigt; og lad være een eller anden af Lapperne haver i deres Vanvittigheds Tiid været hengiven til Troldom, var det dog ubilligt at ſkiære alle over een Kam, da der endog for Miſſionens Tiid fandtes adſkillige Lapper aldeles frie for ſamme. Han beretter, at han tillige med Skibs-Folkene paa Reyſen, kiøbte for Penge og Tabak god Vind af en Nordlænder, hvilken bandt en Tredie Deel Alen lang og fire Finger breed Lærrets Kluud med tre Knuder paa an i Kanten paa et af Seylene paa Skibets For-Maſt, og at, da man løſte den første Knude, fik de en god føyelig Vind, ligeledes, da man nogen Tiid derefter løſte den anden Knude; Men, da den tredie blev løſt, reyſte der ſig ſaa ſtærk Storm, at Firmamentet ſyntes at ville

Auctor quidam anonymus, de Finmarchia, eamque inhabitantibus Lapponibus, libellum, Nordiſche Reyſe, o: iter per loca & regiones ſeptentrionales, inſcriptum, typis haud ita pridem evulgavit, in quo, quaſi data opera id egiſſe videtur, ut veritate ſusque deque habita, meras fabulas & craſſiſſima mendacia Lectori obtrudat; enim vero, confidenter non minus, quam temere aſſeverat, incolas Nordlandiæ & Finmarchiæ ad unum omnes veneficos eſſe. Lapponum non nullos, durante adhuc ignorantiæ tempore, fœdis hiſce & abominandis artibus deditos fuiſſe, non eſt, quod negem; ex quorum tamen ingenio & moribus omnes reliquos æſtimare velle, ſummum haud dubie nefas foret, cum extra omnem dubitationem poſitum ſit, fuiſſe, & ante Miſſionis regiæ tempora, Lappones ab hoc crimine prorſus immunes. Idem ſubleſtæ fidei ſcriptor porro commemorat, ſe, una cum nautis, ventum favorabilem, tam numerata pecunia, quam herba nicotiana, a Nordlandiæ incolis emiſſe, qui, juxta auctorem noſtrum, panniculum quendam lineum, tribus nodis conſtrictum, extremæ anterioris veli

 oræ

ville falde over dem, og Bolgerne at opsluge dem; hvilket med hans øvrige slige Fortællelser ikkun kand ansees for Fabel, som det og virkelig er. Han mælder, at der findes ikke Rins-Dyr, uden i Lapland, Samojeddien, Borandien og Siberien; Da dog baade Tronhiems, Bergens og Christiansands Stifter i Norge haver meere eller mindre Forraad paa det Slags Creature oppe paa Fieldene, saa og Grønland; Mueligen forekommer de ogsaa i Sverrig og andre Steder. Han mælder, at Lapperne distillere Brændeviin i Distilleer-Kiedler af Kaabber, da de aldrig har seet en Distilleer-Kiedel, end sige vide Beskeed om at betiene sig af den til bemældte Bruug. Han afmaler Lapperne med Svine-Øyne; da dog deres Øyne i alle Maader ere skabte som andre Menneskers Øyne, og nogle faa befindes begavede med saa smuk Physiognomie, at Forfatteren, som har skrevet dette, mueligen selv ikke saae saa got ud. Han tillægger Lapperne, i sær deres Qvinde-Kiøn, en overmaade Løsagtighed, da jeg sandfærdig kand bevidne, at jeg aldrig hørte et utugtigt Ord af nogen Lap,

og

oræ alligarunt, quorum primus, & paulo poſt, ſecundus cum diſſolverentur, navis optato & ad votum ſpirante vento ferri cæpit; at tertio tandem ſoluto, tanta & tam vehemens mari ſurgebat tempeſtas, & tanti excitabantur fluctus, ut ſumma imis miſceri viderentur, & de ſe actum crederent; quæ commenta qua vel ſpecie veri ab auctore narrentur, quivis, veritatis amans & patiens, facile perſpicit. Pergit bona fide aſſerere, nusquam terrarum rangiferos dari, niſi in Lapponia, Samojedia, Borandia & Siberia, cum tamen notiſſimum ſit, in montibus Diœceſium, Nidroſienſis, Bergenſis & Chriſtianſandenſis, item in Groënlandia, animal hocce, majori minorive copia, reperiri; nec dubium, quin in Svecia quoque & alibi, generetur. Comminiſcitur porro, Lappones, vinum aduſtum in alembico æneo ſublimare, quale tamen inſtrumentum inter Lappones ne viſum quidem, nedum huic uſui adhibitum fuiſſe, conſtat. Vultus & oculos porcinos Lapponibus tribuere non dubitat, cum tamen oculos habent, aliorum hominum oculis per omnia ſimiles, nec pauci in iſta gente reperiuntur, tam pulchra facie præditi,

ut

og at i de fire Aar, jeg uværdig forrettede Missionarii Tieneste for tvende Præste-Gielde, nemlig, Kielvigs og Kielle-Fiords Lapper, blev sammestæds iblant dem ikke fød et uægte Barn, og at i de sex Aar, jeg uværdig, som Præst, betiente Altens Præste-Kald, fødtes der iblant Lapperne ikkun eet uægte Barn. Han beskriver Mands-Personernes Stövler samt Qvindernes Skoe og Stromper at være af Fiske-Skind; da dog aldrig saadanne Stövler, Stromper og Skoe ere til iblant Lapperne; Qvindernes Huer at være skikkede, ligesom de Norske Bønders Fruentimmers Huer, da de dog ere af en langt anden Danlighed, som sees i det Capitel om Lappernes Klæde-Dragt. Han beskriver Mands-Personernes Kiortel ikkun at naae et Stykke ned over Hofterne; da den dog naaer til Knæerne; ey heller er Finmarkens Lappers Kiortel, som han i Kaabberstykket afmaler den, opskaaren for til gandske ned igiennem, men ikkun aaben i Brystet. Han beretter, Mands-Personerne at bruge Huer af laadet Rins-Dyr-Skind, paa hvilke den laadne Side vender ud, da de dog neppe sees med saa-

ut ipsum auctorem, tam turpi mendacio Lectores fallentem, oris & oculorum venustate ita æquare possint, ut forsan superent. Lappones, & sexum imprimis sequiorem, ut homines, supra quam dici potest, ad libidinem proclives, describit; at ego sancte asserere ausim, nullum me unquam ab illis obscœnum audiisse verbum, nec per totum illud quadriennium, quo inter duarum Parochiarum, Kilvigensis & Kiöllefiordensis, Lappones, Missionarii munus obibam, ullum in utroque cœtu, extra legitimum conjugium, partum fuisse editum; & per integrum Sexennium, quo cœtui Altensi curio præeram, unicum duntaxat. Marium ocreas fœminarumque calceos & tibialia, ex pellibus piscium confecta, veritate prorsus invita, fabulatur. Fœminarum calanticas easdem esse scribit, quibus rusticæ in Norvegia fœminæ vulgo uti solent; quæ auctoris assertio quam aperte falsa sit, ex iis, quæ de hac materia in Cap. de Vestimentis Lapponum disserui, abunde liquet. Marium tunicas, revera ad talos dependentes, infra coxas paululum tantum demissas, contendit; neque forma tunicarum Lapponica-

saadanne Huer; men bruge Huer af Klæde eller Kersey, som det Capitel om Lappernes Klæde-Dragt bevidner. Han skriver, at Lappernes Under-Dyne at ligge paa er en Bierne-Huud, da de i stæden for Under-Dyne kun bruge Rins-Dyr-Huuder. Der falder ikke saa megen Forraad af Bierne der i Landet, at man kand betiene sig af deres Huud til Under-Dyne. Han beskylder Lapperne, at enhver haver i sit Huus en stor sort Kat, hvilken han høyt agter, og med hvilken han taler, ligesom den havde Forstand, at de giøre intet, uden de lade ham viide det, saasom indbildende sig, at han er dem behielpelig i deres Forehavende; at de gaae hver Aften ud af deres Hytte at raadføre sig med ham, og at de have ham med sig allevegne, baade paa Fiske-Fangst og paa Jagt. Han mælder og, at han ansaae denne Kat for en Huus-Diævel i en Kats Lignelse. Hvor urimeligt dette er, kand deraf erfares, at Field-Lapperne eye ingen Katte, og, om Soe-Lapperne have nogen, ere de virkelig naturlige Katte, og ikke, som han skriver, Huus-Diævle; og lad være nogle ere sorte, saa befindes dog

rum talis est, qualem ille in ære expressam exhibuit. Fallit quoque & fallitur, dum refert, Lappones capitia gestare, ex pelle rangiferina indetonsa, pilis extrinsecus versis, facta; quod itidem ex iis, quæ in Cap. de Vestimentis gentis Lapponicæ dicta sunt, constare poterit. Pergit fabulari, Lapponibus pro culcita corium ursinum esse, cum tamen rangiferinum scribere debuisset, ursorum in hoc tractu non tanta existente copia, ut ex eorum pellibus culcitæ parari possint. Lapponibus exprobrat, quod nigram felem, eximiæ magnitudinis, domi alere soleant; quod eam magni faciant, cum ea, tanquam cum animali, ratione prædito, sermones & colloquia conserant: quod eam quotidie, circa vesperam, extra suum quisque tentorium, de rebus suis consulant, eaque inscia & inconsulta nullum majoris momenti negotium aggrediantur: quod eam denique in venatione pariter & piscatione perpetuam secum comitem habeant. Adjicit præterea, se hujusmodi felem pro cacodæmone quodam domestico, felem mentito, habere. Cujusmodi anonymi Scriptoris figmentum, quam prorsus absurdum

andre

andre hviide eller graae, eller blommede, eller af anden Farve. Disse Katte omgaaes Lapperne ikke anderledes, end andre Folk sine; thi hvad Samtale skulde de vel kunde holde med, eller Raad vente sig fra et umælende Creatur? At Katten følger med, naar de gaae paa Jagt, eller fare paa Fiske-Fangst, er ikke heller sandt. Han digter, at i Finmarken gives hvide Biorne, og at han selv saae der een; Da hvide Biorne dog aldrig ere seet der i Landet. Han skriver, at, naar en Lap vil bruge Rins-Dyrene til sin Tieneste, gaaer han ud af sin Hytte, og ved at blæse i et Horn kalder dem til sig, hvorpaa de indfinde sig, da dog hverken Horn eller noget andet Slags lydende Instrument, bruges af Lapperne, ikke engang, naar de holde Bryllup. Han beretter, at, naar en Lap vil begive sig til at age, hvisker han Rins-Dyret, som han skal age med, i Øret, og ved den Hvisken med Ord tilkiendegiver det Stædet, hvorhen det skal fare, og at det derpaa af sig selv, uden at styres med Tømme, farer lige til berørte Stæd, og der standser af sig selv; men at Lappen hvisker Dyret i Øret, er Fabel.

surdum sit, vel ex eo probari potest, quod apud Lappones montanos nullæ unquam reperiantur feles; &, si quas alant maritimi, mere naturales sint, nec, ut ille nugatur, dæmones quidam domestici, felis specie tecti; &, si colorem spectaveris, neque semper nigræ sunt, sed albæ quoque, griseæ & fulvæ, ut alibi solent. Cæterum, Lappones feles suas non aliter, quam aliæ gentes, tractant; quid enim vel consilii vel opis ab animali bruto & omnis rationis experte, sibi, quæso! promitterent? Nec verum est, quod tamen audacter pronunciat, Lappones felem secum in venatione & piscatione habere. Ursos albos in Finmarchia dari, & ejus generis unum a se visum fuisse, confidenter narrat; falso, cum tales ursi, in hoc quidem tractu nunquam visi fuerint. Lappones, rangiferos suos, quoties opus sit, cornu inflando ad se accersere, hosque ad cornu sonitum illico accurrere, refert, cum tamen manifestum sit, nec talia cornua, nec aliud quodpiam instrumentum pnevmaticum ne ipsis quidem nuptiarum solennibus, apud Lappones in usu esse. Fingit porro, Lapponem, quoties aliquo au-

bel. Jeg haver aget over hundrede Mile med Rins-Dyr og altid i Følge af Lapper, i det mindste af en Vey-Viiser; Men dog aldrig seet sligt. Enhver Fornuftig begriber vel, at et umælende Creatur ikke kand vide eller hitte Vey til det Stæd, hvor den Agende vil hen, uden at styres ved Tomme. Det Capitel om Lappernes Age-Redskab og Age-Maade viser, at man stedse med en Tomme styrer Dyret, og, naar det er kommen til Stædet, hvor man vil have det selv, lader det standse ved at kaste Tommen over dets Ryg til dets venstre Side, og der holde den stille. Han skriver, at Rins-Dyrene ere af Farve som Hiorte, endskiønt de fleeste ere graae, somme graaeagtige paa Siderne, i ovrigt hvide, og en Deel hvide næsten overalt. End mælder han, at et Rins-Dyr spændes for Slæden, ligesom en Hest for en Karos, da det forespændes kun ved en Rem, der gaaer fra den fremmerste Ende af Slæden under dets Bug imellem dets Bag- og For-Been hen til en Krave, som sidder om dets Hals, og allene ved den Rem trækker Slæden efter sig, som iligemaade erfares af det

rigandum est, rangifero vectario, in aurem susurrando, conceptis verbis, quo tendat, indicare, animalque, hac ratione admonitum & edoctum, absque ulla habenarum ope, recta eodem contendere ibique consistere; cujusmodi narratio quo loco ac pretio habenda sit, prudens & cordatus Lector, vel me non monente, facile perspicit. Monuisse sufficiat, me plus centum milliaria rangiferis emensum fuisse, aliquot Lapponibus, una aurigantibus, saltem aliquo viæ duce, semper comitatum, sed tale quid nunquam observasse. Cæterum, in Cap. de ratione aurigandi & instrumentis Lapponum vectariis, ostensum est, rangiferum vectarium habenis regi, &, ubi ad locum, quo tendit auriga, fuerit perventum, habenis, in sinistrum dorsi latus jactatis, sisti. Rangiferum depingit ejusdem cum cervis colore, cum tamen satis superque notum sit, plerosque griseos esse, nonnullos, lateribus griseos, reliquo autem corpore albos; alios totos fere albos. Rangiferos trahis eadem, qua alia jumenta curribus, ratione, jungi, asseverare non dubitat, quod tamen longe aliter se habet, uti in modo citato Cap. de instru-

det Capitel om Lappernes Age-Reedskab og Age-Maade. Han foregiver, at i Finmarken befindes hvide Ravne med sort Neb og sorte Fødder; da dog alle Ravne der i Landet ere, som de gemeene Ravne, gandske sorte. In Summa: Næsten alt, hvad bemældte Forfatter har beskrevet Finmarken og de der sig opholdende Lapper af, er Fabel.

Efterdi ovenmældte Norske Historie-Skriveres givne Underretning om Finmarken, og de der værende Lapper ikke er udforlig, og foranforte Skribent haver fundet Behag i at skrive det, som ikke staaer sin Prøve, haver jeg, for nogenledes at fuldende det, som de første haver begyndt, og at man ikke skal antage det for Sandhed, som den sidste urigtig haver betroet Pennen, forfattet denne omstændelige og sandfærdige Beskrivelse angaaende Finmarkens Lappers Egenskab og Handteringer i Formodning, at, som den af Herr Biskop Egede forfattede Grønlandske Beskrivelse haver været Læserne angenem, skal og dette mit eenfoldige og velmeente Arbeyde ikke ugunstig optages, men annam-

instrumentis Lapponum vectariis &c. videre est. Albos in Finmarchia corvos dari scribit, cum tamen soli nigri ibi reperiantur; &, ut paucis multa complectar, cordatum Lectorem admonitum volo, pleraque certe, & tantum non omnia, quæ sæpius memoratus scriptor anonymus, de Finmarchia ejusque incolis memoriæ prodidit, mera esse figmenta, a veritate historica longissime remota.

Cum itaque laudati rerum septentrionalium Scriptores ea, quæ ad Finmarchiam, eamque incolentes Lappones, pertinent, non adeo plene & copiose pertractaverint, ut desiderio curiosi Lectoris, hac quidem in parte, satisfactum sit; nec quæ sæpius memoratus auctor anonymus de hac gente tradidit, veritate nitantur præsens opusculum de Lapponibus, Finmarchiam norvegicam inhabitantibus, summa, qua potui, diligentia & accuratione, concinnavi, spe fretus, fore, ut, quemadmodum Descriptio Groënlandiæ, a S. V. Domino Episcopo, Jo. Egede, adornata, Lectores nacta est complures, eosque benevolos & faventes, fors æque benigna huic quoque labori obtingat. Ne doctissimos quidem

annammes saa velvillig, som det frembæres i en god Hensigt. End ikke det anseeligste, prægtigste og kunstrigeste Skrift behager alle; Thi, saasom Menneskenes Sind og Begreeb ere uliige, falder og deres Domme paa adskillig Maade. Allermindst kand jeg da formode eller love mig den Lykke, at dette uanseelige skulde naae alles Approbation. Maa det kun finde Naade for min Allernaadigste Konges Øyne, er det mig nok. Læseren finder ikke i Bogen zirlig Stiil, eller høytravende Tale-Maader; Thi dens Indhold er kun simple Ting; Dog er intet med Villie eller Vidskab anderledes anført, end det haver sig i Sandhed. Jeg paastaaer nogenledes at vide Stædets og Indbyggernes Beskaffenheder, da jeg i ti Aar haver omvanket der i Landet, baade ved Soe-Kanten og paa Fieldene, først uværdig som Missionaire, og siden som Præst.

dem summaque arte ac diligentia elucubratos labores, omnibus placere, satis constat; nam sicut non una omnibus mens est & judicandi facultas, sic diversa quoque & sibi invicem haud raro opposita hominum de iisdem rebus judicia. Nil mirum proinde, si hoc qualecumque opusculum, rude illud ac simplex, non omnibus arriserit. Mihi certe abunde satisfactum erit, si clementissimo Regi meo haud displicuerit, Sacræque Suæ Majestatis mitissimo assensu, tanquam firmissimo quodam præsidio, in lucem publicam prodierit. Cultioris stili ornamenta in hoc opere frustra quæruntur; est enim absque omni orationis elegantioris pompa compositum, & a sola veritate, quam simpliciter & sine omni fuco Lectori cognoscendam proponit, sui commendationem petit. Cæterum, tam loci, quam incolarum, adeoque totius, quod tractandum sumpsi, argumenti rationem cognitam me & perspectam habere, modeste contendo, utpote qui per integrum decennium in illo orbis terrarum tractu versatus fui, partim Missionarii, partim Pastoris munere fungens.

Om de paa andre Stæder i Norge forekommende Lappers Dialect i Tungemaalet, Reyser, og ovrige Adfærd i et eller andet Stykke ikke aldeles svarer til den Beskrivelse, jeg haver givet over Lappernes Tungemaal, Reyser, &c. vilde den Gunstige Læser dog ikke mistænke, eller beskylde min Fortællelse for Urigtighed, da den fornemmelig angaaer de i Finmarken sig opholdende Lapper.

Læseren savner i min Relation Underretning om Finmarkens Climats Egenskab, Landets Herlighed af Frugter, Træer, Urter og Blomster, dets Beliggende, beboede Stæder, Politie og Negotie. Om disse Ting kunde jeg vel og meddeele Kundskab; thi der befindes fast ikke et beboet Stæd, en Fiord, Øe, eller saa liden Holm, den jo er mig bekiendt af Navn, tildeels ogsaa af dens besynderligste Egenskab. Politie-Væsenet fra Ældgammel Tiid, samt Negotiens Fremgang i Finmarken Aar efter Aar i nogle Seculis, længe for den Høy-lovlige Oldenborgiske Stammes Tiltrædelse til Regieringen er jeg ey heller uvidende om; Men, efterdi min egentlige og fornemste Hensigt er at forestille Lappernes

Si Dialectus lingvæ, itinera & alia hujusmodi, Lapponibus, aliis locis commorantibus usitata, descriptioni, a me datæ, per omnia fortassis non respondeant, benevolum Lectorem admonitum velim, ne ea de causa relationes meas erroris suspectas habeat, quippe quæ de iis solum Lapponibus, qui Finmarchiam incolunt, eorumque lingva & moribus, agunt.

Notitia de cœli in Finmarchia, solique natura, de variis ibi fructibus, arboribus, herbis & floribus, de situ denique locisque habitatis, de Politia & Commerciis, in hisce commentariis pariter desideratur; de quibus singulis quæ scriberem, in promptu quidem habeo, cum nullus fere per universum Finmarchiæ tractum detur locus, insula nulla, nullus sinus vel angulus, quin mihi, non modo nomine, sed natura etiam præcipuisque suis proprietatibus, cognitus sit & perspectus. Neque me omnino latet, quæ Politiæ, quæ mercaturæ, longe ante augustissimorum, e glorioſissima stirpe Oldenburgica, Regum tempora, ratio fuerit; sed hæc omnia sciens & volens præterii, utpote quæ ad generalem totius Præfecturæ Finmarchiensis,

pernes Handteringer, og bemældte Skrive-Materier ikke angaaer Lapperne i Særdeleshed, men i Almindelighed Finmarkens Amt, der ey allene haver Lappiske, men og Norske Beboere, haver jeg gaaet dem forbie.

Vel henhøre de i Finmarken forekommende vilde fireføddede Dyr, og Fugle under Amtets Producter; Ikke dismindre, eftersom samme eftersøges, næsten allene af Lapperne, og sielden, ja næsten aldrig af de Norske Landets Indbyggere, formoder jeg, at den Bevaagne Læser, ey anseer det for en Afvigelse fra ovenmældte min Relations egentlige Hensigt, at jeg, givende Underretning om Lappernes Dyr- og Fugle-Jagt, tillige gior en kort Beskrivelse over Dyrene og Fuglene, som ere Jagtens Objectum. Iligemaade ere de i Finmarken sig befindende Fiske-Amtets Producter; Men, efterdi ey allene de Norske Landets Beboere, eller saa kaldede Nordmænd, men endog Lapperne, fiske i de Salte Vande, og den Fiske-Fangst, som i de ferske Søer og Elvene foroves, er fast allene Lappernes Nærings Bruug, vilde jeg ey undlade tillige med Underretningen om Fiske-Fangstens Adfærd lidet at vedrøre Fiskenes Egenskab.

chienſis, ruſticis norvegicis non minus, quam Lapponibus habitatæ, deſcriptionem, minime vero ad hoc meum inſtitutum, circa res Lapponum deſcribendas unice occupatum, pertinent.

Feras quadrupedes avesque, quas hæc regio generat, ad deſcriptionem Præfecturæ hujus generalem pertinere, haud invitus concedo; nihilo tamen ſecius, cum a ſolis fere Lapponibus capiantur, a cæteris incolis rariſſime, curioſo Lectori haud ingratum fore confido, ſi, a via paululum digreſſus, de venatione, in hac gente frequentata, de animalibus quoque & avibus, tanquam vero venationis objecto, nonnulla addidero; & cum piſces, eorumque varia genera, inter proventus hujus Provinciæ inſigniores merito numerentur, regionisque incolæ Lappones non minus, quam ſic dicti Normanni, circa eorum capturam occupati ſint, ut nihil nunc dicam de piſcatione, in lacubus & fluviis facta, quæ ſolis fere Lapponibus propria eſt, non modo piſcationem deſcribere, verum etiam ipſos piſces, eorumque naturam & proprietates, paulo accuratius examinare atque excutere, operæ pretium duxi.

Hvad Værket ellers angaaer, da kand jeg ikke forbigaae med underdanigst Taksigelse at melde, at Lærdoms og Videnskabers mageløse Elsker og Beskytter Hans Høy-Grevelige Excellence, Herr Geheime-Raad Otto Thott, ved sin naadigste Omsorg har bragt det for Lyset ved at befale nu værende Missions-Secretairer, Herr Etatz-Raad Finkenhagen, og Herr Cancellie-Raad Ursin, at befordre samme til Trykken, efterat jeg anden gang havde igiennemseet og forøget det, af hvilke den sidste, paa det at i sær de Lappiske Ord, saavel i min Beskrivelse, som Anmærkningerne, kunde blive aldeles overeensstemmende med Haandskriftet, har fra Begyndelsen indtil Enden deraf seet den sidste Correctur igiennem. Under Opsyn af Herr Justitz-Raad Jessen, som først havde Skriftet selv under Hænder, ere de hosfoyede 97 Kaabbersnykker efter de af mig leverede Tegninger stukne; og af ham er Værket ogsaa bleven beæret med et Tillæg om Lappernes Hedenske Religion. Hans Høyærværdighed Biskoppen over Tronhiems Stift Herr Doctor Gunnerus har beriget min Beskrivelse med

Ad opus cæteroquin quod attinet, non possum, quin, gratum humillime & submississime testificaturus animum, paucis moneam, illud sub auspicata Excellentissimi & Illustrissimi Comitis, Domini OTTONIS THOTT, doctrinæ & scientiarum amatoris incomparabilis & promotoris benignissimi, cura in lucem protractum esse, idque Ipsum Secretariis Missionis Domino Finckenhagen, Consiliario Status, & Domino Ursino, Consiliario Cancellariæ, in mandatis gratiose dedisse, ut a me iterum revisum & auctum prelo mandandum curarent, quorum hic, ut Lapponicæ inprimis voces, tam in ipsa commentatione mea, quam in notis, cum ipso manuscripto accuratissime convenirent, ultimam sic dictam correcturam ab ovo usque ad mala revisit & perlustravit. Sub inspectione Domini Jessen, Consiliarii Justitiæ, cui opus primo erat commissum, 97 annexæ icones æneæ, juxta adumbrationes a me factas, sculptæ sunt; ab eoque mantissa quadam, de Religione Lapponum pagana, scriptum hoc est condecoratum. Commentationem ipsam doctissimis suis Notis, historiæque naturalis illustrationibus ditavit Dominus

med sine lærde Anmærkninger og Oplysninger i den Naturlige Historie, og besørget disse oversatte paa Latin. Textens smukke Oversættelse har man Herr Doctor Theologiæ Eiler Hagerup i Arendal at takke for, nogle faa Stykker undtagne, som en Student i Kiøbenhavn satte over, da Manuscriptet sidste gang af mig havde faaet nogen Forandring og Tilvext; ved hvilken Leylighed et par Stæder bleve udeladte i Latinen for Trykkens Ilfærdigheds Skyld, og fordi samme ikke ere af nogen Betydenhed.

Eftersom Missions-Collegii Høye Præses just nu, da denne Fortale snart skal forlade Pressen, af Hans Kongelige Majestæt er bleven ophøyet i Greve-Standen, bør, hvor Hans Høye Navn forekommer, den nye Æres-Titel Greve sættes til.

Efterat det Capitel om Missionen var trykt, er man kommen efter disse par Mangler deri: at Herr Missions-Secretair Wendt tillige var Assessor i Collegio, hvorfore han Pag. 516. skal tilsøyes Assessorerne strax efter Ober-Hofmester Münich, og at Herr Doctor Theologiæ Johan Ocksen, Biskop over Aarhuus-Stift, var

minus Doctor Gunnerus, summe venerabilis Diœceseos Nidrosiensis Episcopus, easque in lingvam latinam transferendas curavit. Textus versionem Domino Doctori Theologiæ plurimum Ven. Hilario Hagerupio Arendalensi debemus, exceptis paucis, quæ Hauniæ transtulit Studiosus quidam, cum ultima vice mutationem quandam subiisset manuscriptum incremento quodam adauctum; qua quidem occasione loca nonnulla, utpote minus momentosa, urgente preli acceleratione, in latina versione eliminata sunt.

Cum Illustrissimus Missionis Collegii Præses, hac præfatione jam jam prelum relictura, a Rege nostro Clementissimo in ordinem Comitum sit evectus, Nomini Illius, ubi occurrit, adjungatur novi honoris titulus scilicet Comes.

Postquam istud de Missione Lapponica caput prelum reliquisset, perpauci hi ibidem observati sunt defectus; scilicet Missionis Secretarium Wendt in numerum Assessorum Collegii fuisse adscitum, qua de causa statim post Reginæ Supremum Magistrum Münich pag. 516. Assessoribus adnumerari debet; eodemque

var ved samme Tiid et Corresponderende Leed af Missions Collegio.

Da de Texten tilsøyede XCVII Kaabberstykker undertiden anføres paa meere end eet Sted, er det vel best, at de blive samlede i eet tillige med de paafølgende til Anmærkningerne henhørende XCVIII, XCIX og C. Og kunde de da sættes ved Enden af min Beskrivelse, da Aftegningen af Rune-Bommen, som hører til Afhandlingen, kommer til at staae i samme imellem Pag. 2. og 3. saaledes, at Kaabberstykket selv vender til Pag. 3.

Uagtet al den Omsorg der er anvendt paa at faae dette Skrift befriet fra alle Tryk-Feyl, have dog nogle indsneget sig, som den Gunstige Læser vilde kiærligst undskylde, og efter de optegnede betydeligste Corrigenda behage at rette.

Med al Høyagtelse henlever jeg den Bevaagne og Velvillige Læsers

ærbødigste Tiener
KNUD LEEM.

demque temporis tractu Dominum Johannem Ockſen S. S. Theologiæ Doctorem, Episcopumque Diœceseos Aarhusiensis summe venerabilem, Membrum, cujus litteris Collegium utebatur, fuisse.

Cum pluries quam uno loco XCVII icones æneæ, textui annexæ, allegentur, me judice satius erit, si cum sequentibus XCVIII, XCIX & C, notas solum concernentibus, in unum simul colligantur locum; adeoque calci commentationis meæ adjici possunt, delineatione tympani runici, ad tractatum attinente, in eodem inter paginas 2 & 3, ita ut icon versus ultimam 3. vergat, collocata.

Omnis utut adhibita sit industria, ut ab omnibus erroribus liberum atque vacuum prodiret hoc scriptum, nonnulli tamen præter spem ac opinionem irrepserunt, quos benevolo Lectori excusatos velim, his additis precibus, ut eosdem, sub nomine Corrigendorum annotatos, ipse amicissime emendare non dedignetur.

Vale B. L. & fave

Tibi addictissimo
CANUTO LEEMIO.

Til den

Høylærde Herr Forfatter.

Joh. 1. Kand man af Nazareth og noget Got forvente?
Naar Stædet lidet er, som ſtælden rart fremſendte.
Umueligt mueligt blir ſom oftest verlet om;
Gen. 49. Det viiſtes allerbest, da Siloh derfra kom.

Liigt ſynes Finmarks Land, ſom ringe er og lidet;
Elendig ſiges den, ſom der ſin Tiid har ſliidet.
Gen. 19. Et lidet Zoar dog for Loth er angenemt,
Med ſine Vilkaar han det agter ret begvemt.

Saa er Guds ſkiulte Raad uædle Ting at vælge,
1 Cor. 1. Og de, ſom Verden vil for daarlige bortſælge,
Jer. 9. Paa det at intet Kiød ſkal roſe ſig af Stand.
Han ſtørſte Mæſter er, ſom deraf ſluttes kand.

Ja det ſkal Billighed uryggelig ſtadfæſte,
At, om end Skion og Dom vil mangle hos de fleeſte,
At dog Guds Viisdom ey foruden Raad, og Sag
Lår Mødingen med Soel beſtraale til Behag.

En ſtærk Beviisning paa hans Godhed mod de Ringe
Amos. 8. Tit verdſlig-ſindet Folk for et par Skoe bort-tinge:
Thi de forliebes kun i Skin, ſom Øyne ſeer,
Endſkiønt det ſvinder bort og ſees ikke meer.

Af den Raison Herr Leem paatager sig den Moye,
Naar han for Folk og Land saa meget Ondt vil doye,
Nu Vinters haarde Kuld i ti samfulde Aar,
At viise Troe og Flid i sine haarde Kaar.

Besynderligt er det, at Israel skatterer
Utænkt Ægypti Log, sit Fængsels Kost tarerer. Num. 11. v. 5.
Gir Canaan end Frugt af Liflighed og Smag,
Godt er dog ikke godt, naar borte er Behag;

Et Minde de dog maae Ægypti Retter yde
Langt over rare Smag, som de ved Manna nyde. Sap. 16. v. 20.
En ret Afbildning paa et giængs Bizarrerie.
Elendig er vor Gout, ja ikkun Narrerie.

Men anderledes bør dog her at raisoneres,
Et frem for andre Ting maae billig observeres,
Vil vi ey løbe an mod Kiærlighedens Bud.
En velmeent Nidkiærhed har fordret Manden ud.

Nu søger han med Kraft og megen Skrive-Moye
Med en utroelig Flid veldommende at foye
En Elskov til det Folk i Danske Finmarks Land,
Langt over Kræfterne, man hos ham vente kand.

Da dette er ham nu om Hiertet til at fremme:
Af en utrætlig Flid det Finske Sprog at nemme,
Hvorved udsendte Mænd, kand med Behændighed
Levere Naadens Lys midt i Vankundighed.

Christi Bruud blive skal, endog i mørke Lande,
Herlig og trivelig ved disse sunde Vande,
Ret Kunst-Broderet Dyd skal glimre meer, end Guld, Psal. 45.
I Troe og Kiærlighed; Sligt gior os Haabe-fuld.

Saa

2 Pet. 1. v. 14. Saa skinner Lyset meest i tykkest Mørkheds Strøde;
Esa. 33. Thi maa med Billighed Freds-Budene her grøde,
I det de savne maae hos fleeste Troens Frugt
Af dem, som idelig har Naadens Lys og Tugt.

Naar de betragte, hvor der høstes fleere Frugter
Ret udi koldest Nord, hvor Aanden sielden tugter,
Esa. 11. v. 9. Udi de skionne Land, Guds Kundskab fylder op,
Befindes raadne Træer fra Roden indtil Top.

Ey undres længer maae, hvi Broder Leem han ynder
Ret fæle Finmarks Land; thi han veed, Folk forkynder
Guds Ære meere der, hvor kun er Field og Snee,
Paa liden Kundskab Troe de lader priislig see.

Matth. 13 v. 12. Er det Guds reene Dom, at hvo der har skal gives,
Da bor og dette Folk alt meer og meer oplives,
Jud. Ep. 12. End de, som toe gang døe, hvor Livet bydes frem,
Ret stor Uskionsomhed paa Naaden teedt mod dem!

Saa skal da Himlen selv din Troe og Flid belønne,
Christi troe Kirke-Brud skal og din Omhue skionne.
Hvad du utrættelig har anvendt Kræfter paa,
Ret at de arme Folk kand meer Oplysning faae.

Ovrigt jeg legger til et Ønske af mit Hierte,
Du aldrig af din Flid maae høste nogen Smerte.
En naadig Konge dig antage i din Bøn!
2 Tim. 4. Retfærdighedens Gud dig give Naade-Løn!

I velmeent Kiærlighed skrevet paa Schudesnæs
Anno MDCCXLVIII. Ipsis Idibus Maji.

Be-

Beskrivelsens Indhold.

1 Capitel. Om Lappernes Herkomst. pag. 1.

2 Cap. Om Lappernes Tungemaal. pag. 10.

3 Cap. Om Lappernes Naturel, samt Dyder og Lyder. pag. 51.

4 Cap. Om Lappernes Klædedragt. pag. 69.

5 Cap. Om Lappernes Boeliger. pag. 88.

6 Cap. Om Lappernes Leye. pag. 108.

7 Cap. Om Lappernes Spise og Drik. pag. 113.

8 Cap. Om Lappernes Huusgeraad. pag. 131.

9 Cap. Om Lappernes Rins-Dyr og Omgang med samme. pag. 133.

10 Cap. Om Lappernes Age-Redskab og Age-Maade, pag. 155.

11 Cap. Om Lappernes Flytning samt ovrige Reyser. pag. 168.

12 Cap. Om Finmarkens vilde firefødde Dyr og Fugle, samt Lappernes Maade at fange dem paa. pag. 181.

13 Cap.

Conspectus Commentationis.

Caput I. De origine gentis Lapponicæ. pag. 1.

Cap. II. De lingva Lapponum. pag. 10.

Cap. III. De Lapponum indole, virtutibus & vitiis. pag. 51.

Cap. IV. De vestimentis Lapponum. pag. 69.

Cap. V. De domiciliis Lapponum. pag. 88.

Cap. VI. De lectis & cubilibus Lapponum. pag. 108.

Cap. VII. De cibo & potu Lapponum. pag. 113.

Cap. VIII. De varia Lapponum suppellectile & rei domesticæ instrumentis. pag. 131.

Cap. IX. De rangiferis eorumque apud Lappones tractatione. pag. 133.

Cap. X. De instrumentis vectariis & ratione aurigandi apud Lappones. pag. 155.

Cap. XI. De itineribus Lapponum. pag. 168.

Cap. XII. De feris Finmarchiæ quadrupedibus & avibus, deque ratione eas capiendi, Lapponibus usitata. pag. 181.

Cap.

13 Cap. Om Lappernes Fiskefangst. pag. 294.
Cap. XIII. De piscatione Lapponum. pag. 294.

14 Cap. Om Lappernes Fabriqver. pag. 369.
Cap. XIV. De opificiis Lapponum. pag. 369.

15 Cap. Om Lappernes Maneerer. pag. 375.
Cap. XV. De variis Lapponum moribus. pag. 375.

16 Cap. Om Lappernes Giftermaal og Bryllup. pag. 382.
Cap. XVI. De nuptiis Lapponum. pag. 382.

17 Cap. Om Lappernes Leege, samt nogle sælsomme Tildragelser. pag. 388.
Cap. XVII. De ludis & oblectationibus Lapponum, variisque historiis, partim quidem lepidis, veris tamen. pag. 388.

18 Cap. Om Lappernes Sygdom og Liig-Begiængelse. pag. 403.
Cap. XVIII. De morbis & exequiis Lapponum. pag. 403.

19 Cap. Om Lappernes forrige Afguder. pag. 408.
Cap. XIX. De Diis Lapponum. pag. 408.

20 Cap. Om Lappernes Afgudiske Ofringer. pag. 428.
Cap. XX. De sacrificiis Lapponum idololatricis. pag. 428.

21 Cap. Om Lappernes Troldom ved Rune Bomme, Syges Helbredelse, Gan-Fluer, Juoigen og Igienvtisning. pag. 450.
Cap. XXI. De artibus Lapponum magicis, per tympana runica, muscas ganicas, in curatione morborum, per τὸ Juoigen seu cantilenam quandam magicam, & denique in restitutione rerum, furto ablatarum, exercitis. pag. 450.

22 Cap. Om Lappernes Superstitioner. pag. 487.
Cap. XXII. De variis Lapponum superstitionibus. pag. 487.

23 Cap. Om den Finmarkiske Mission. pag. 507.
Cap. XXIII. De Missione Lapponica. pag. 507.

1. Ca-

Erich Johan Jessen-S,
Justitz-Raad, General-Kirke-Inspector og Cancellie-Secretaire

Afhandling
om de
Norske Finners og Lappers
Hedenske Religion,
med en
Tegning af en Rune-Bomme.

Erici Joannis Jessen-S,
Consiliarii Justitiæ, Rer. Ecclesiastic. p. utr. regn. Inspector. General.
& Secretar. Cancellar.

DE
FINNORUM LAPPONUMQVE NORWEGICORUM RELIGIONE PAGANA, TRACTATUS SINGULARIS,
UNA CUM
DELINEATIONE TYMPANI RUNICI.

1. Capitel
Om
Lappernes Herkomst.

Om deres Herkomst vide Lapperne selv ey allermindste Beskeed. Vel befindes der paa en Ø, kaldet **Giedschøe**, beliggende i **Bergens** Stift i **Sundmøers** Fogderie, en knap Miil fra **Aale-Sund** (hvor Høylovlig Ihukommelse Kong **Christian** den VI. tilligemed Hendes Majestæt Dronning **Sophia Magdalena**, Hendes Durchlauchtighed **Marggrevinden**, og det Kongelige Herskab, paa Reysen igiennem Norge i Aaret 1733. i 8te Dage ved idelig stormende sterk Modvind blev opholdt) en Stotte, som jeg selv for mange Aar siden der paa Stedet haver seet, hvorpaa skal findes disse Riim: (1)

Find

Caput I^mum
De
Origine gentis Lapponicæ.

Unde suam duxerint originem, ipsi Lappones prorsus ignorant; nec sane adeo promptum est divinare, unde potissimum sit arcessenda. In insula qvadam Præfecturæ Sundmöerienſis, Gidschöe nuncupata, haud procul a freto Aalesunda (ubi glorioſissimæ memoriæ Rex CHRISTIANUS VI. cum sereniſſima Regina SOPHIA MAGDALENA, Marggravia Brandenburgica totoqve satellitio regio, anno currentis seculi triceſimo tertio, regnum Norvegiæ perluſtraturus, per integram hebdomadam, adverſa tempeſtate detinebatur) sita, ſtatua qvidem viſitur, qvam ipſe juvenis vidi, seqventibus rhythmis monſtrabilis: (1)

(1) De Riim, Hr. Forfatteren her anforer, findes i **Rami** Norg. Beskr. S. 174. samt S. 236. tilligemed den Efterretning, at de tilforn har været paa gammelt Norsk; men ere blevne fordandskede, og den forsaadne Stotte tilligemed fornyet af Hr. Jacob Stud, Præst til Sælloe.

(1) Quos hic Auctor meminit rythmos, habet *Ramus* in Deſcr. Norv. pag. 174. ut & pag. 236. ubi quoque relatum legitur, lingua antiqua Norvegica olim ſcriptos illos fuiſſe, in Danicam vero verſos, ſtatuamque ruinam minitantem a Dn. Jacobo *Stud*, Paſtore Sælöenſi, reſtauratam.

Find slog sin Broder ihiel,
For de om Veyen forligtes ey vel;
Thi vomte han i Landet langt Nord,
Hvor hans Afkom blev meget stor,
Af hannem ere de Nordfarer alle,
Som lade sig Finner kalde.

Men, om Historie-Skrivernes Slutning om benævnte Broder-Morder Find staaer fast, at han haver været en Olde-Fader til den i Historierne meget omtalte stridbare Nordmand af Giedskoe Slegt Find Arnesen, haver det liden Rimelighed, og kand neppe troes, at hand er Lappernes Stamme-Fader: thi Lapperne eller de af os saa kaldede Finner, ere et langt andet Folk, end de Norske, og deres Tungemaal, saavel de saa kaldede Soe-Finners, som boer ved Soe-Kanten i Hytter, som Field-Lappernes, der boer i Telter paa Fieldene, hvilke alle ere just et og samme slags Folk, ligner ikke meere det Norske Sprog, end Arabisk ligner Latin. (2)

Lap-

Find slog sin Broder ihiel ꝛc. ꝛc.

i. e.

Findus fratrem interfecit,
qvia inter eos de via non conveniebat;
qvapropter in Borealem regni partem concessit,
ubi ejus progenies in immensum aucta est.
Ab illo descendunt omnes illi Normanni,
qvi sese Finnos appellant.

Sed vero, si vel maxime constaret, ut volunt qvidam Historici, modo memoratum Findum proavum fuisse strenuissimi illius & in veterum monumentis toties celebrati Normanni, Findi Arnonis, e prosapia Gidschöensi, vix tamen probabile videtur, eundem Lapponum qvoqve exstitisse auctorem; Lappones enim, qvos Finnos vulgo appellamus, a reliqvis Norvegiæ incolis, toto, qvod ajunt, coelo, differunt, tanqvam diversa ab iis natio, sermoqve, tam a Finnis maritimis, qvi tuguria inhabitant, qvam a Lapponibus, qvi in montibus sub tuguriis degunt, qvi utriqve unam eandemqve gentem constituunt, cultus, lingvæ Norvegicæ communi, non magis qvam Arabicus Latino, analogus est. (2)

Cum

(2) Denne Mening har nylig bemeldte **Ramus** l. c. S. 237. givet Bifald. Men, ey at melde om den overmaade svage Grund, som den hele Historie om den anførte Broder-Morder Find og hans Slægtskab med den, i Gluf den helliges Historie, berømte Find Arnesøn, er bygget paa, saa er det nokſom bekiendt, at ikke allene **Saxo Grammaticus**, **Adamus Bre-**

(2) In hanc transiit sententiam jam memoratus *Ramus* l. c p. 237. ut autem quam imbecillimum fundamentum, quo nititur tota historia de fratricida, cujus mentio ab Auctore facta est, *Find*, ejusque cum *Find Arnæi* cognatione, taceam, satis superque constat, non solum *Saxonem Grammaticum*, *Adamum Bremensem* nostrumque Halogalandum

Lapperne ligner i adskilligt de gamle Scyther: thi det, som Skribenterne formelde om dem, nemlig at de ginge i Klæder af Skind, at de opholdte sig i ode Øekener, at de havde intet bestandigt Hiem, men flyttede fra et Sted til et andet, og toge deres Hustruer og Børn med sig, hvor de fore hen, at de ikke dyrkede Jorden, men havde sit Livets Ophold af deres Qvæg, passer sig net paa Lapperne, hvilke bruge samme Levemaade, saa det er rimeligt, dog ikke tilforladeligt, at dette Folk haver sin Herkomst fra de gamle Scyther. (3) Om imellem begges Tungemaal er nogen Overeensstemmelse,

Cum veteribus Scythis in multis conveniunt Lappones noſtri; nam qvæ de illis tradunt Hiſtorici, qvod nimirum veſtes ſibi ex pelle ferina confecerint, qvod in tesqvis vagi palantesqve ſine certis ſedibus degerint, qvod cum uxoribus & liberis de loco in locum inconſtantes migraverint, neglectaqve terræ cultura, pecore victitaverint, hæc, inqvam, omnia in Lappones, eodem vitæ inſtituto utentes, apte qvadrant; adeo ut, ſi non omnino verum, valde tamen veroſimile ſit, hanc nationem veterum Scytharum propaginem eſſe. (3) Num inter utri-

 usque

Bremenſis og vores Helgelænder Other (See Periplus Otheri §. 1) hvilken levede i det 9de hundrede Aar; men endog allerede Ptolomæus og Tacitus har meldet om Finnerne. Ja den berømmelige Leibnitz holder Finnerne for det, de tildeels selv forgive, nemlig at være de ældſte Indvaanere i Norden, som af et senere indkommende Folk (Leibnitz siger: de Tydske) ere blevne drevne længere Nord efter; og saa meget paastaae nogle af vore egne Skribentere, at de har været her i Norden for Christi Fødsels Tider. See vor lærde Hr. Prof. Schønings Norges gamle Geographie.

(3) De tvende store Mænd, Leibnitz og Bayer, har, blant andre, været af den samme Mening; og maa den, som har Lyst til at undersøge denne Sag, læse miscellanea berolinenſ. Tom. I. og Hr. Prof. Bayers adskillige lærde Afhandlinger om Scytherne og hvad dem kan vedkomme, saasom hans Afhandling de origin. & priſcis

dum *Otherum* (vid Periplum Otheri §. 1.) qui ſeculo vixit nono; ſed jam antea *Ptolomæum Tacitumque* mentionem Finnorum feciſſe. Quin cel. *Leibnitius* Finnos, id quod & ipſi ex parte volunt, vetuſtiſſimos ſeptentrionis incolas putat fuiſſe, quos in longinquiorem regionis plagam boream verſus relegavit alia gens (Teutones inquit *Leibnitius*) quæ ſerius in Norvegiam venerit. Illos jam ante Chriſtum natum, ſeptentrionem tenuiſſe nonnulli quoque noſtratium ſcriptorum aſſerunt vid. ampliſſ. & eruditiſſ. Prof. *Schöningii* Tractatum: *Norges gamle Geographie.*

(3) Eandem amplexi ſunt ſententiam ſummi viri, *Leibnitius*, *Bajerus* aliique. Qui hanc rem ulterius examinare cupit, is legat, velim, Miſcellanea berolinenſ. Tom. I. nec non cel. *Bajeri* varios de Scythis rebusque ad eos pertinentibus, tractatus, ejus nempe, de origine & priſcis ſedibus Scyth. tractatum (in act.

melse, overlader jeg til de Lærdes Randsagning; (4) Torden, som af Lapperne kaldes Diermes, heder hos Scytherne Tarami.

Imellem Israels Børn og Lapperne merkes og i adskillige Tilfælde nogen Liighed: de fleeste Jøder have sort Haar, ligemaade de fleste Lapper. Jøderne ere gemeenligst lave af Statur; Ligesaa og Lapperne. Israeliterne giorde sig efter Herrens Befalning Lister paa Fligerne af deres Kiortle; Lapperne bebræmme deres Kiortle neden om med Lister, som sees i det Capitel om Lappernes Klæde-Dragt. Jøderne helligholde Løverdagen; dens Helligholdelse have og

usqve gentis lingvam aliqva intercedat affinitas, docti, harum rerum gnari, viderint. (4) Tonitru, qvod Lapponice Diermes dicitur, Scythæ Tarami vocarunt.

Inter Lappones & veteres Israelitas qvædam etiam convenientia observatur. Judæorum pleriqve nigros alere capillos solent; & Lapponum bene multi similiter. Judæi, haud secus ac Lappones, staturæ brevis sunt. Judæi in fimbriis vestimentorum suorum, ex mandato divino, Phylacteria fecerunt; Lappones tunicarum oris fascias qvasdam seu tænias assuere qvoqve solent, qvod in capite de re vestiaria Lapponum pluribus ostendi.

---

prisci sedibus Scyth. (in act. petrop. Tom. I.) de situ Scythiæ, (ibid) Chronologia Scyth. (l. c. Tom. III.) memoriis Scyth. ad Alex. M. (ibid) o. s. v. samt Alg. W. H. Tom. IV. S. 451. Erl. Schrift. u. Zus. z. A. W. H. Tom. III. første Afhandling af den lærde Beer og Tom. IV. S. 116. Dog maae fornemmelig de Gamle og deriblant især Herodotus og Plinius, den Historieskriver, læses.

(4) Hvad det Scythiske Sprogs saa Levninger angaaer, saa finder man en Deel deraf i for anførte Skrifter: ey at melde om Beel de vetere litteratura Hunno-Scythica og Kirchmajers diss. de lingva vetustissima Europæ Scytho-Celtica & Gothica; og hvad de gamle angaaer, finder man adskillige Scythiske Navne, i sær hos Herodotus.

act. petrop. Tom. I) de situ Scythiæ (ibid) Chronologia Scyth. (l. c. Tom. III.) memoriis Scyth. ad Alex. M. (ibid.) &c. ut & Hist. mundi Universalem ed. Baumg. Tom. IV. p. 451. Dilucid. & Supplem. ad Hist. jam memoratam Tom. III. & quidem primum doctissimi *Beeri* Tractatum, item Tom. IV. p. 116. Nec tamen lectio veterum, in primis *Herodoti* & *Plinii* Historici, negligenda est.

(4) Quod ad tenues linguæ Scythicæ attinet reliquias, earum quædam occurrunt apud Auctores supra memoratos, ut silentio prætermittamus *Belum*, de vetere litteratura Hunno-Scythica & *Kirchmajeri* diss. de lingua vetustissima Europæ Scytho-Celtica & Gothica. Ex vetustioribus autem præcipue *Herodotus* varia nomina Scythica habet.

og Lapperne forhen høyt ladet sig være angelegen. Den Sang, som Jederne lade sig høre med i deres Synagoge, og Lappernes Sang, ere hinanden ikke i Lyden ulige. Israeliterne forfalskede den sande Guds Offere; saa giorde og Lapperne ved deres Afguds-Offere: thi de, som er at læse i det Capitel om Lappernes Afgudiske Ofringer, aade selv Kiødet, og lode Afguden faae Beenene. Det lader sig ansee, at Israels Børn have opreist sig Stotter og Steene, og ved Tilbedelse giort dem Guddommelig Ære, efterdi Herren giver dem denne Erindring: I skal ikke opreise eder nogen Stotte, eller sette Tegn-Steen i eders Land, at I tilbede derfor; paa Lappernes Tilbedelse i saa Maader haver man utallige Beviis og Exempler. Sine Altere maatte Israeliterne ikke opbygge af huggede Steene, og ikke lade komme Hugg-Jern derover; de Steene, som Lapperne giorde deres Afgudiske Ofringer til, bleve ikke huggede og omdannede, men beholdt den dennem af Naturen givne Skikkelse, som erfares af bemeldte Capitel om Lappernes Afgudiske Ofringer. Madens Tillavelse var iblant Israels Folk en af Mændenes Forretninger; samme er og en egen Skik hos Lapperne, som sees i det Capitel om Lappernes Spise og Drik.

En Deel af de Skikke, som Israeliterne toge i Agt angaaende en Qvinde, der var i sin Fraskillelse, bleve og iagttagne af Lapperne, hvilke holdt en Qvinde i værende

di. Diem Saturni, qvi Judæis sacer est, Lappones nefandis suis superstitionibus magna olim cærimonia consecrarunt. Cantio, qvam in Synagogis freqventant Judæi, a modulatu Lapponum, si sonum attendas, parum differt. Judæi veri Dei sacrificia temerarunt, qvod Idolothytis suis Lappones qvoqve fecere, carnes ipsi consumentes, solis & nudis ossibus Deastro consecratis. Statuas & lapides Israëlitas olim erexisse, erectosqve divino honore & religiosa adoratione prosecutos fuisse, non est, qvod dubitemus, siqvidem ipse Dominus eos ita alloqvitur: ne feceritis vobis Idola, nec sculptum simulacrum, nec lapidem figuratum ponatis in terra vestra, ut adoretis ad eum, qvia ego Dominus Deus vester; at Lappones criminis hujus reos olim fuisse, in tanta notitia & documentorum copia, pluribus demonstrare, supervacaneum foret. Altaria cæso lapide exstruere Judæis nefas erat; saxa, qvæ religioso olim cultu adorarunt Lappones, rudia erant nulloqve artificio dedolata. Coqvi ministeria mares apud Judæos obibant; idem in gente Lapponica usu qvoqve venire, in capite de cibo & potu Lapponum, demonstratum est.

Rituum nonnulli, circa mulierem, menstruis laborantem, Judæis lege præscripti, a Lapponibus qvoqve observabantur, mulierem in eo statu ac tempore

 impu-

rende Tiid og Tilstand ureen. I dette, som nu er sagt, og meere, spores nogen Liighed imellem det Israelitiske og Lappiske Folk; Dog tor jeg ikke paastaae, at Lapperne have deres Herkomst fra Israeliterne. (5)

impuram habentibus. Ex qvibus satis manifestum est, Lappones cum prisca gente ebræa variis comparationum tertiis convenire, unde tamen non sequitur, illos huic suam originem debere. (5)

For-

Lap-

(5) Af denne Mening er O. C. Rudbeck, den yngere, Biørner og Högström, som udlede Finnernes Herkomst fra de 10 Israels Stammer, som Salmanasser forde fangne bort, og man skal finde (See Wolfs Biblioth. Hebr.) at adskillige har giort sig megen Umage med at bevise, at det Laplændiske Sprog havde en overmaade stor Overensstemmelse med det Ebræiske. Men min Meening er, at Finnerne eller Lapperne har deres nærmere Oprindelse fra Samojederne. Enhver Find, jeg har spurgt om hans Folkeslags Navn i sit eget Sprog, har svart mig, at det var: Sabmeladzh; in plur. Same. Paa Lappisk eller paa Finsk: heder Samas. Deres Tungemaal kalde de Same-giel og deres Land Same-ednam. Samojederne skal og selv have tilstaaet for Strahlenberg, at de vare, i Henseende til deres nærmeste Oprindelse, et Folkeslag med Finlænderne, og følgelig tillige med Finnerne eller Lapperne. Hvad Finnernes Hunsholdning, Levemaade, Legems Skikkelse og andre Omstændigheder angaaer, saa er mig heller ikke noget Folk bekiendt, som havde mere Liighed med dem, end Samojederne, saasom man kan see af Nobrends Reyse til China; Strahlenbergs Nordl. og Østl. Deel af Europa og Asia, og endnu bedre af Hr. Prof. Gmelins omstændeligere og paalideligere Siberiske Reyse. Der er og imellem Finnernes og Samojedernes Sprog saa stor Liighed, som man, efter saa mange hundrede Aars Forlob

og

(5) Huic adstipulantur opinioni O. C. *Rudbekius* junior, *Biörnerus* & *Högström*, qui a decem tribubus Israelis a Salmanassare in captivitatem abductis, Finnos ajunt oriundos. Nec defuere (ut ex *Wolfii* Bibliotheca Ebræa satis patet) qui in summa linguæ Lapponicæ cum Ebræa convenientia demonstranda oppido desudarunt. At eorum sententiæ accedere non dubito, qui statuunt, Finnos seu Lappones a Samojedis propiorem suam trahere originem; etenim Lappones nostrates mihi perhibuere, gentem suam, lingua Lapponica *Sabmeladzh*, in plur. autem *Same* appellari. Quando indicare volunt aliquid Lapponice fieri vel dici, vocabulo Lapponico: *Samas*, utuntur. Linguam suam *Same-giel* regionemque, quam tenent *Same-ednam* appellant. *Strahlenbergo*, ut fertur, etiam ipsi significarunt Samojedæ, se, si ad propiorem ipsorum respicias originem, unam cum Finlandis, &, quod inde sequitur, cum Finnis seu Lapponibus esse gentem. Nec ullam gentem œconomia, victu, corporis habitu aliisque circumstantiis, Finnis novi similiorem, quam Samojedas; id quod satis patet ex *Ysbrandi* itinere sinensi, *Strahlenbergi* descriptione partis Europæ & Asiæ borealis orientalisque, & adhuc multo clarius ex cel. *Gmelini* itinere Siberico prolixiori & exactiori. Tantam præterea inter se similitudinem

habent

Formedelst nogle rimelige Omstændigheder, især, fordi det Finlandske og Lappiske

Lappones unam olim cum Finnis Svecicis, seu, ut alias vocantur, Finlandis

og saa mange andre mellemkommende Omstændigheder, kan vente. Af denne Mening er og allerede den berømte Conring, Scheffer og andre, og deriblant i sær Hr. Prof. Schøning. Der er og ingen Vanskelighed i at begribe, hvorledes Samojederne ere komne her ind i Landet, da dette begqemmelig har kundet skee igiennem Rusland; og er derfor Hr. Prof. Schønings Mening gandske rimelig, naar han holder for, at vore Finner ere en Colonie fra Biarmeland (Permia) allerhelst, da dette Land synes i de ældste Tider for at have været i Stand til at udskille Colonier end Findland. Man skulde og fast troe, at Finnerne vare et Folkeslag med de gamle Hunner og Avarer; hvormed og Hr. Forfatterens Tanker om deres Oprindelse fra Scytherne, efter adskillige Lærde Mænds Mening, gierne kand bestaae, endskiønt de Lærde ikke ere enige med hinanden derudi, om Finnernes Stammefædre blive Scyther eller Massageter. Af den sidste Mening blive nok vore tvende berømmelige Historici Hr. Etats-Raad Suhm (in actis Societ. Hafniensis Tom IX.) og Hr. Prof. Schøning. Dog holdes og Massageterne gemeenlig for et Scythisk Folkeslag; uagtet man kunde have nogen Aarsag at tvile derpaa, naar man læser Herodotus i den 1ste Bog. Han siger vel der, nemlig p. 95. ed. Wesselingii, Amstelod. 1763. in folio, at de af nogle blive holdte for Scyther, og det er klart, at de i mange Ting har lignet Scytherne; men han skiller dem dog ad i det følgende, nemlig p. 101. §. 216. Ellers begriber jeg gierne, at Scytherne ofte tages i en meget vidtløftig Forstand: See Beer l. c.

habent Finnorum linguæ ac Samojedarum, quantam, post tot interjecta secula & tot alios, qui intervenere, casus exspectare sas est. Hujus quoque sententiæ fuere *Conringius*, *Schefferus* & alii, & inter eos præprimis cel. *Schöningius*. Nec difficilis est conjectura, per quam viam in hancce regionem transierint Samojedæ, quum opportunissimum eis per Russiam pateret iter; quam ob rem a vero minime abludit ampl. *Schöningii* opinio, qui putat, Finnos nostrates esse coloniam e Biarmia (Permia) emissam, præsertim quum hæc regio antiquissimis temporibus præ Finlandia colonias emittere potuisse videatur. Ad credendum quoque facile adducerer, ejusdem cum vetustis Hunnis Avarisque gentis fuisse Finnos, quocum & Dn. Auctoris de eorum ex Scythis origine opinio, cui plurimi subscribunt viri doctissimi, facile conciliatur, licet inter se dissentiant litterati, utrum Scythis an Massagetis suam debeant originem Lappones. Huic posteriori opinioni, nimirum Lappones ex Massagetis ortos, adstipulantur duo nostri Historici celebres, perillustris scilicet *Suhmius* (in act. Societ. scient. Havniens. Tom. IX.) nec non ampl. *Schöningius*. Progente tamen Scythica quoque vulgo putantur Massagetæ, licet hac de re dubitandi præbeatur ansa quædam *Herodoti* primum Librum legenti. Dicit quidem; nimirum p. 95. ed. Wesselingii, Amstelod. 1763. fol. Scythis eos a quibusdam annumerari, & in aprico est, multis in rebus eos Scythis fuisse similes: eos tamen in sequentibus, nimirum p. 101. §. 216.

piske Sprog have nogle hinanden lignende Ord, er man falden paa de Tanker, at de Svenske saa kaldede Finner eller Finlændere og Lapperne fordum have været eet og samme Folk; men, lad være det virkelig saa er, synes mig dog billigt for en Forskiels skyld imellem disse tvende, der nu i Tungemaal, Maneerer og Levemaade ikke lidet ere hinanden uliige, at tilegne de sidstbenævnte, baade de, der opholde sig ved Soe-Siden i Finmarken og Nordlandene, og betiene sig som Norske Folk, af Koer og Faar, saavelsom og de, der flytte paa Fieldene, med Telte og Rensdyr, hvilke alle, som ovenmeldt, ere eet slags Folk, brugende samme Tungemaal, fast samme Klæde-Dragt og samme Sæder, det Navn Lapper, i sær, da de i nogle Seculis saa ere kaldede, og jeg ikke heller haver hørt nogen af dem finde sig derved forhaanet; Men de Svenske Finner eller Finlændere derimod holde det sig, som jeg kand bevidne af Erfarenhed, for en Tort, at man kalder Finmarkens Beboere Finner, og paastaae, at de bør hede Lapper. Formedelst saadanne Aarsager nævner

dis, constituisse gentem, communis est & ubique fere adoptata sententia, idque tam propter qvædam utrique nationi communia vocabula, qvam alias fide haud indignas circumstantias. Sed, largiar, Lappones unam olim cum Finlandis fuisse gentem, fas tamen & æqvum mihi videtur, differentiæ alicujus inter utramque gentem, lingva hodie & moribus invicem haud parum discrepantem, constituendæ gratia, eos, tam qvi ad oram Finmarchiæ & Norlandiæ maritimam habitant, vaccas & oves, more reliqvorum Norvegiæ incolarum pascentes, qvam qvi cum rangiferis & tentoriis in montibus errant, qvi cum maritimis, ut supra memoratum est, unam eandemque gentem constituunt, commercio lingvæ, vestitu ac moribus cohærentes, eos inqvam universos, communi nomine Lappones nuncupare, præsertim, cum hæc natio per aliqvot secula istoc nomine distincta fuerit, nec memini, unqvam me audivisse, qvemqvam eorum hanc appellationem in opprobrium accepisse, secus ac Finni Svecici, seu Finlandiæ incolæ, qvi contumelia sese affectos existimant, si qvis Finmarchiæ habitatorem Finnum forte vocaverit, contendentes, Lapponem nuncupari debere,

§. 216. a Scythis distingvit. Ceterum haud diffitendum est, nomen Scytharum interdum valde late sumi. vid. *Beerum* l. c.

nævner jeg dem fast allevegne med bemeldte Navn. (6)

bere, nomenqve Finni, tanqvam appellationem magis honorificam, sibi solis competere. Hisce itaque rationibus inductus eos ubique fere in hac historia Lappones appello. (6)

2. Ca-

Ca-

(6) Paa mine Visitatz-Reyser i Nordland og Finmarken har jeg ofte merket, at i sær Finmarkens Finner, saavel Fieldfinner som Sœfinner, ey gierne see, at man kalder dem Lapper, besynderlig, naar de, formedelst Forstand og dydig Opførsel eller Formue, har noget forud for den almindelige Hob, endskiont det er unegteligt, at de ere eet Folkeslag med de Russiske og Svenske Lapper. Ja jeg læser det samme endog om de Svenske Lapper hos Scheffer i hans Lapponia S. 5. 6. og var det saa meget mindre at undre over, at de ey skiotte meget om det Navn: Lapper, dersom Scheffers Mening stod fast, at det er et Øge-Navn, som andre har lagt paa dem. At ellers Findlænderne og Finnerne ere, i henseende til deres nærmeste Oprindelse, eet Folkeslag, det har uden Tvivl sin fuldkomne Rigtighed; og undrer jeg mig fast over, at der, efter saa mange hundrede Aars Forlob og saa mange Omstændigheders Mellemkomst, kan endnu være saa stor Liighed mellem disse tvende Nationer, som der virkelig er, besynderlig i henseende til deres Sprog; hvilken sidste Sag blant andre og Hr. Oberstlieutnant Schnitler har sogt at bevise ved en vidtloftig Sammenligning, som findes i hans Finmarkens Beskrivelse udi Norske Grendse-examinations Protocol Tom. VII. S. 448-451. in msc. Hertil kommer, at Finnerne kalde en Findlænder fast ligesom sin egen Nation, Somaladzh, eller, Suomaladzh, som i det forme-

(6) In itineribus meis visitatoriis, tam Nordlandicis quam Finmarchicis sæpius animadverti, Finnis, præcipue Finmarchiam incolentibus, cum montanam, tum maritimam, minus arridere, si eos appellent Lapponum nomine, præsertim ubi ingenio moribusque bonis vel opibus præ aliis polleant, quanquam dubium non sit, quin ejusdem, cujus Russici Svecicique Lappones, sint nationis. Et quid mirum, quum idem de Svecicis constet Lapponibus, ut est apud *Schefferum* in ejus Lapponia p. 5. 6. & eo minorem moveret admirationem, quod eis non placeat nomen Lapponum, si ratum esset, quod putat *Scheffcrus*, apellationem hanc illis ignominiose ab aliis inditam esse. Ceterum Finlandos & Lappones seu Finnos, si ad propiorem ipsorum respicias originem, unam eandemque esse gentem, extra omnem dubii aleam positum est; & fere mirum mihi videtur, quod, tot interjectis seculis & tot intervenientibus circumstantiis, tanta, quanta est, in lingva præcipue, inter gentes has duas, adhuc superst similitudo, id quod inter alios quoque *Schnitlerus*, pro-tribunus militum, suscepit demonstrandum per prolixam, quam instituit inter utramque lingvam comparationem, quæ quidem habetur in Tom. VII. diarii ipsius de finibus Norvegiæ examinandis (in msc) Ad hoc accedit, quod Finlandos *Somaladzh* vel *Suomaladzh*, in

2 Capitel.

Om

Lappernes Tungemaal.

Hvad det Lappiske Sprog er angaaende, da synes det at være et afsondret Tungemaal fra andre Sprog, undtagen det Finlandske, med hvilket det haver en temmelig

Caput II^dum

De

Lingva Lapponica.

Lingva Lapponum separata videtur & plane diversa ab omnibus aliis lingvis, præter solam Finnicam, qvacum aliqvam affinitatem habet & analogiam,

---

formerede Tal heder Some eller Suome, og Finlænderness Sprog kalde de Some-gieel (conf. n. 5.) Russerne kalde deres Lapper, blant andet, Kajenni, hvorved de give tilkiende, at de holde dem for eet Folk med Qvænerne (Cajani) som vist nok er en Finlandsk Nation. Finnerne og Finlænderne siges og at have haft een og samme Stifter, ved Navn Jumi eller Jumo, og den, i vore gamle Historier navnkundige Afgud Jomala tilfælles med Biarmerne, hvoraf det og kommer, at den sande Gud endnu bliver kaldet af Finnerne eller Lapperne Jubmal eller og Jbmel og af Finlænderne Jumala: Og, naar denne Mening om Finnernes Slægtskab med Finlænderne, Qvænerne og Carelerne bliver lagt til Grund, maa man uden Tvivl og holde for, at Finnerne eller Lapperne ere, i henseende til sin nærmere Oprindelse, eet Folkeslag med Estlænder, Liflænder, Curlænder, Semigaller, Litthauer og Preusser. Hr. Prof. Bayer regner og hid Ungarerne. Hvad de Norskes Oprindelse derimod angaaer, saa er dette en Sag, vores tvende Lærde, Hr. Etats-Raad Suhm og Hr. Prof. Schisning, arbeide paa. See imidlertiid den forstes meget smukke Skrift in actis societ. Hafn. Tom. IX. 1. Afhandl. om

plur. *Some* vel *Same*, eodem fere nomine, quo suam gentem, appellent Lappones, quemadmodum & linguam Finlandorum *Somegieel* vocare solent (conf. annot. 5) Russi, inter alia, suos Lappones nominant Kajennos, certo, ut arbitror, argumento, eos Lappones pro una gente cum *Quænis*, i. e. Cajanis, habere, hos autem nationem quandam Finlandicam esse, satis superque constat. Lapponicæ & Finlandicæ gentis eundem quoque statorem, nomine *Iumi* vel *Iumo*, fuisse, nec non utramque gentem idolum istud, ex antiquis nostris historiis notissimum, nomine *Iomala* communiter cum Bjarmis coluisse, perhibent: unde & fit, ut verus Deus hodienum a Lapponibus *Iubmal* vel *Ibmel*, a Finlandis autem *Iumala* appelletur; qua de Lapponum cum Finlandis, Quænis Carelisque cognatione præstructa sententia, pro certo quoque putandum est, Lappones, quod ad propiorem ipsorum attinet originem, unam cum Estonibus, Livonibus, Curlandis, Semgallis, Lithuanis Borussisque esse gentem, quibus cel. *Baierus* adhuc accenset Hungaros. Missam hoc loco facio originem Norvegorum, in quam duumviros eruditissimos, *Suhmium* & *Schöningium* studiosissime inquire-

re

lig Lighed; dog ikke saa stor, som Tydsk med Dansk. Vel haver det nogle Egenskaber tilfælles med det Hebraiske, som jeg haver viist udi Forralen i den af mig forfattede, og ved Trykken udgivne Lappiske Grammatica; dog tor jeg ikke paastaae, at det fra det Hebraiske Tungemaal haver sin Oprindelse. Jeg haver og i bemeldte Fortale anfort een Deel Ord, der ligner Græksk og Latin; dog understaaer jeg mig ikke at sige, at saadanne Ord ere voces Græcæ & Latinæ Lapponica civitate donatæ: Thi de kand og være dette Tungemaals egne Ord, der ey haver Oprindelsen andensteds fra. Og lad være i dette Sprog en temmelig Deel Ord befindes at komme overeens med Finlandsk, og nogle at ligne Dansk, eller mere egentlig at tale, Norsk, er det dog i de fleste Ord benævnte Tungemaal saa ulikt, at den ene neppe kand forstaae et eneste Ord af den andens Tale, naar hver bruger sit Sprog.

Det haver været et for Verden hidindtil ubekiendt Sprog, saa at endog Lapernes egne Naboer eller Norges Norske Indbyggere kun lidt haver vidst deraf at sige; men fortiener dog ikke mindre, end noget andet

giam, non tantam tamen, qvantam cum sermone Teutonico vernacula nostra. Habet qvidem hæc lingva, qvemadmodum in præfatione Grammaticæ Lapponicæ, a me nuper editæ, præmissa ostendi, proprietates qvasdam cum Ebræa communes, sed non ideo asserere ausim, illam ab hac originem ducere. In memorata præfatione voces similiter citavi, qvæ Græco & Latino fonte cecidisse videntur, sed inde minime sequitur, meras Græcas esse Latinasque, Lapponica civitate donatas, possunt enim vernaculæ esse & non exoticæ. Et qvamtumvis hæc lingva haud pauca contineat vocabula, Finnico, Danico, seu qvod verius est & magis proprie dictum, Norvegico idiomati affinia, in plerisque tamen vocibus a memoratis istis lingvis ita recedit, ut, si sua qvi que dialecto inter colloqvendum uterentur, alter alterum non posset intelligere.

Ceterum, tam iniqvum in hunc usqve diem, et indignum fatum experta est hæc lingva, ut ipsis Norvegis, Lapponum vicinis, (ut nihil nunc dicam de aliis & remotioribus orbis incolis,) parum

vel

om de Vanskeligheder, som møde ved at skrive den gamle Danske og Norske Historie.

re novi: Interim vid. prioris Tractatum elegantissimum in act. Soc. Scient. Hafniens. Tom. IX. Tract. I. de difficultatibus, quibus historiam Danicam & Norvegicam antiquam scripturus premitur.

andet Tungemaal at bekiendtgiøres: Thi det er et curieux, accurat og sær compendieux Tungemaal, da det, som i Danſken maae udføres med flere Ord, kand her exprimeres med et Ord, ex. gr. mit lille Brød heder paa Lappiſk Laibatzhiam. Nota Diminutivi atzh, og Pronomen Suffixum am, mit, er ſuffigeret laibe, Brød. Udi ovenmeldte Grammatica haver jeg udførlig viiſt det Lappiſke Sprogs Genie, vil derfor ikkun ved en kort Extract af ſamme her forestille nogle af Sprogets Egenſkaber.

I det Lappiſke Sprog forefalder mutatio conſonantium imellem labiales b og p, b og m, f og v. imellem palatinas g og k, imellem dentales s og z, imellem lingvales d og n, d og t, og imellem labialem f, og palatinam k. Literæ gn ſamlede udtales ligeſom igiennem Næſen. I mangfoldige Ord forekommer een med aſpiration ſamlet Sibilus. I ſomme udføres og litera d med aſpiration. En Deel Diphthongi falder vanſkelige at pronuncere. Vocalis y forekommer meget ſielden. Hvad Accenten angaaer, veed jeg ikke iblant de mange

vel nihil cognita ſit & exculta, cum tamen non minus, qvam aliæ per orbem florentes lingvæ, digna ſit, qvæ ad certas revocata regulas, pluribus innoteſcat, utpote qvæ ſuo ſe genio & concinna brevitate ita commendat, ut periodus, qvæ danice multa verborum ambage vult exponi, Lapponice una duntaxat vocula abſolvatur, ex. gr. meus parvus panis Lapponice Laibatzhiam dicitur. Nota diminutivi Atz & Pronomen ſuffixum Am o: meus, ſuffigitur τῷ laibe o: Panis. Ceterum, totam hujus lingvæ rationem & indolem, in Grammatica Lapponica, haud ita pridem a me edita, adeo plane, ut ſpero, & perſpicue explicui & tradidi, ut aliqvas duntaxat ejus proprietates, pro præſentis inſtituti ratione, oſtendiſſe ſufficiat.

In lingva Lapponica contingit mutatio conſonantium, inter *labiales* b & p. b & m. f & v. inter *palatinas* g & k. inter *dentales* s & z. inter *lingvales* d & n. d & t. inter *labialem* f & *palatinam* k. Literæ gn. in ſyllaba junctæ, affectis nonnihil naribus efferuntur. In plurimarum vocum pronunciatione qvædam cum ſibilo aſpiratio obſervatur. Litera d qvandoqve etiam aſpirationem patitur. Diphthongi qvædam pronunciatu difficiles ſunt. Vocalis y rariſſime occurrit. Accentum ſeu tonum qvod attinet, inter innu-

mange tusinde mig bekiendte Lappiske Ord et eeneste, som billig kand kaldes Barytonum.

Lapperne bruger udi deres Tungemaal Etymologiske Figurer, Prostheſin, Aphæreſin, Syncopen, Paragogen, Apocopen, &c. Som i andre, saa og i dette Sprog forefalder differente Dialecter. Det haver, som andre Tungemaal, alle partes Orationis: Nomina, Pronomina, Verba, Participia, Adverbia, Præpoſitiones, Conjunctiones og Interjectiones.

Om Nomine.

Lappiske Nomina Subſtantiva endes paa a, saasom Rokkaduſſa, en Bon: Paa e, saasom Laibe, et Brød; paa i, saasom Spiri, et Dyr; paa o, saasom Næwo, et Redskab; paa u, saasom Birru, en Dievel; paa b, saasom Usteb, en Ven; paa d, saasom Varred, en viid flad Steen i Strand-Bredden, som stikker dybt i Sanden, og er omgiven med andre mindre Steene; paa f, saasom Alæf, en Bierge-Kloft ved Strand-Bredden; paa h, saasom Bizhiutzh, en Brock-Fugl; paa k, saasom Addaldak, en Gave; paa l, saasom Goaappel, en Røy, nomen avis; paa m, saasom Bakkom, et Bud, en Befaling; paa n, saasom Rieban en Ræv; paa p, saasom Gatzip en Mosvit, en Kiødmeis, nomen avis; paa r, saasom Mokker, et slags Søe-Fugle innumeras fere voces Lapponicas, mihi cognitas, nullam adhuc barytonam offendi.

Varias qvoqve Figuras etymologicas habet hæc lingva, ut: Prothesin, Aphæresin, Syncopen, Paragogen, Apocopen &c. Variæ qvoqve, qvemadmodum in aliis lingvis, dialecti occurrunt: adsunt præterea omnes partes orationis, Nomina, Pronomina, Verba, Participia, Adverbia, Præpositiones, Conjunctiones & Interjectiones.

De Nomine.

Nomina Subſtantiva apud Lappones desinunt: in a, ut Rokkaduſſa ɔ: oratio; in e, ut Laibe ɔ: panis; in i, ut Spiri ɔ: animal; in o, ut Næwo ɔ: Instrumentum; in u, ut Birru ɔ: cacodæmon; in b, ut Usteb ɔ: amicus; in d, ut Varred ɔ: latus & planus lapis ad litus, fabulo alte ingestus, aliisqve lapillis circumdatus; in f, ut Alæf ɔ: hiatus montis ad litus; in h, ut Bizhiutzh ɔ: merula novalium; in k, ut Addaldak ɔ: donum; in l, ut Goaappel ɔ: gallina sylvestris (Norvegice en Røy;) in m, ut Bakkom ɔ: præceptum; in n, ut Rieban ɔ: vulpes; in p, ut Gatzip ɔ: nomen aviculæ, Norvegice Kiødmeis nuncupatæ; in r, ut mokker ɔ: mergus; in s, ut Laddas ɔ: artus.

Fugle saa kaldet; paa s, saasom Laddas, et Leed.

De fleeste Nomina Substantiva declineres igiennem Casus singularis og pluralis Numeri, og i de fleste Casibus forandrer sin Termination. Nominativi, Genitivi, Accusativi og Vocativi singularis Endelse er den samme: Dativus singularis endes paa i, Ablativus singularis paa st og n; Nominativus og Vocativus pluralis paa k, Genitivus pluralis paa i, Dativus pluralis paa di, Accusativus pluralis paa t, og Ablativus pluralis paa n. ex. gr.

Num. Sing.
N. Rokkadussa en Bøn.
G. Rokkadussa.
D. Rokkadussi.
A. Rokkadussa.
V. Rokkadussa.
Abl. Rokkadusast af Bønnen.
Rokkadusain med Bønnen.

Num. Plur.
N. Rokkadusak.
G. Rokkadusai.
D. Rokkadusaidi.
A. Rokkadusait.
V. Rokkadusak.
Abl. Rokkadusain.

Num. Sing.
N. Sadne et Ord.
G. Sane.

D. Sad-

Pleraqve Substantiva per casus singularis & pluralis numeri declinantur, terminatione in plerisqve casibus variante. Terminatio Nominativi, Genitivi, Accusativi & Vocativi, Singularis numeri semper eadem manet; Dativus singularis in i definit, Ablativus singularis in st & n; Nominativus & Vocativus pluralis numeri in k, Genitivus pluralis in i, Dativus pluralis in di, Accusativus pluralis in t, & Ablativus in n, ut ex seqventi Paradigmate patet:

Num. Sing.
N. Rokkadussa ɔ: oratio.
G. Rokkadussa.
D. Rokkadussi.
A. Rokkadussa.
V. Rokkadussa.
Abl. Rokkadusast ɔ: ex oratione.
& Rokkadusain ɔ: cum oratione.

Num. Plur.
N. Rokkadusak.
G. Rokkadusai.
D. Rokkadusaidi.
A. Rokkadusait.
V. Rokkadusak.
Abl. Rokkadusain.

Num. Sing.
N. Sadne ɔ: verbum.
G. Sane.

D. Sad-

D. Sadnai.
A. Sane.
V. Sadne.
Abl. Saneſt af Ordet.
Saniin med Ordet.
Num. Plur.
N. Sanek.
G. Sani.
D. Sanidi.
A. Saniit.
V. Sanek.
Abl. Saniin.

En Deel Lappiſke Nomina Subſtantiva ere anomala, og viiger fra den almindelige Declinere-Maade.

Nomina Liqvidorum, Metallorum, Mineralium, Frumentorum, Herbarum, og Fructus herbarum bruges i det Lappiſke udi plurali Numero.

Nogle af Parterne paa et Menniſkes Legeme nævnes og af Lapperne i plurali Numero, endſkiønt Talen ikkun er om een. ex. gr. Han haver beſmittet ſit Anſigt, bliver paa Lappiſk: Son muodoides læ duordadam. Muodoides, ſit Anſigt er Accuſativi caſus plur. Numeri, med Pronomine ſuffixo es, ſit.

En Tiids Navn ſettes i Genitivo, naar der ſpørges: naar, eller hvor længe? ex. gr. Det begav ſig i de Dage, bliver paa

D. Sadnai.
A. Sane.
V. Sadne.
Abl. Saneſt ɔ: ex verbo.
Saniin ɔ: cum verbo.
Num. Plur.
N. Sanek.
G. Sani.
D. Sanidi.
A. Saniit.
V. Sanek.
Abl. Saniin.

Qvædam nomina Subſtantiva apud Lappones anomala ſunt, a vulgari declinandi modo diſcedentia.

Nomina Liqvidorum, Metallorum, Mineralium, Frumentorum, Herbarum & Fructus herbarum, in hac lingva ſemper pluralia ſunt.

Nomina, qvæ certas humani corporis partes exprimunt, in plurali numero enunciantur, licet ſermo ſit in Singulari. ex. gr. Periodus hæc: faciem ſuam foedavit, Lapponice vertitur: Son muodoides læ duordadam. Ubi obſervandum: Muodoides ɔ: facies ſua, eſt Accuſativi caſus plur. Numeri, cum Pronomine ſuffixo es ɔ: ſua.

Nomina temporis, cum qvæſtio eſt: qvando? vel qvamdiu? in Genitivo ponuntur, ex gr. phraſis illa: illis diebus contigit

paa Lappiſk: Dat tapatuvai dai Beivi. Beivi, Dage, er Genitiv. caſus pluralis Numeri.

Hvad Nominum Subſtantivorum Speciem angaaer, da ere nogle Primitiva, nogle Derivativa, af hvilke en Deel er deriveret af Nominibus ſubſtantivis. ex. gr. af Beive, en Soel, kommer Beivadak, Soel Skin. Somme af Nominibus adjectivis. ex. gr. af Buorre, God, kommer Buorrevuot, Godhed. Somme af Verbis, ex. gr. af addam, jeg giver, kommer Addaldak, en Gave.

Til Derivativa henhorer og Diminutiva: Thi man kan giore neſten et hver Lappiſk Nomen ſubſtantivum til et diminutivum ved at give det den Endelſe tzh. ex. gr. Laibe, et Brod. Laibatzh, et liidet Brod. Addaldak, en Gave, Addaldagatzh, en liden Gave.

Lappiſke Nomina Adjectiva endes paa a, ſaaſom Paha, Ond; paa e, ſaaſom Buorre, God; paa i, ſaaſom Tidi, ſuperſticieux; paa o, ſaaſom Uigjo, Undſeelig; paa ai, ſaaſom Snollai, Utugtig; paa oi, ſaaſom Sleidoi, id: paa ui, ſaaſom Rampui, Stortalende; paa d, ſaaſom Vielgad, Hviid; paa g, ſaaſom Allag, Hoy; paa sh, ſaaſom Borish, Graadig til at æde;

paa

contigit, Lapponice vertenda eſt: Dat tapatuvai dai Beivi. Beivi ɔ: diebus, eſt Genitiv. caſus plur. Numeri.

Species nominum ſubſtantivorum vel primitiva eſt vel derivativa. Derivativorum alia ex ſubſtantivis deſcendunt, ex. gr. ex nomine ſubſtantivo Beive ɔ: ſol, derivatur Beivadak ɔ: lumen ſolis: alia ex Adjectivis, ut: ex nomine adjectivo Buorre ɔ: bonus, deſcendit Buorrevuot ɔ: bonitas: alia denique ex verbis formantur, ut: ex verbo Addam ɔ: do, derivatur Addaldak ɔ: donum.

Ad derivativorum claſſem Diminutiva qvoqve referuntur; nam ex qvovis fere ſubſtantivo Lapponico formari poteſt diminutivum, addita terminatione tzh, ex. gr. ex vocabulo Laibe ɔ: panis, fit Laibatzh ɔ: parvus panis: ex Addaldak ɔ: donum, munus, formatur Addaldagatzh ɔ: munusculum.

Nomina adjectiva Lapponica terminantur in a, ut: paha ɔ: malus; in e, ut: buorre ɔ: bonus; in i, ut: tidi ɔ: ſuperſtitioſus; in o, ut: Uigjo ɔ: verecundus; in ai, ut Snollai ɔ: obſcoenus; in oi, ut: Sleidoi, id. in ui, ut: rampui ɔ: jactabundus; in d, ut: vielgad ɔ: albus; in g, ut: allag ɔ: altus; in sh, ut: borish ɔ: edax, vorax; in tzh, ut: erinaa-

paa tzh, saasom Erinaamatzh, Besynderlig; paa dzh, saasom Vægaladzh, Mægtig; paa k, saasom Alek, Blaar; paa l, saasom Gawel, Listig; paa m, saasom Gurattallamettom, Urandsagelig; paa r, saasom Dobmer, Gesvindig; paa s, saasom Karas, Haard; paa z, saasom Harez, hastig at gaae.

naamatzh ɔ: præcipuus; in dzh, ut: Vægaladzh ɔ: potens; in k, ut: Alek ɔ: stuppa; in l, ut: Gawel ɔ: callidus; in m, ut: Guratallamettom ɔ: imperscrutabilis; in r, ut: Dobmer ɔ: agilis; in s, ut: Karas ɔ: durus; in z, ut: Harez ɔ: celer.

Ligesom Lappiske Nomina Substantiva, saa og de fleeste Nomina Adjectiva declineres igiennem Casus singularis og pluralis Numeri, og i det meeste, saavidt enhver Casus Endelse angaaer, folger Substantivorum Maade i at declinere.

Pleraque Adjectiva Lapponica, æqve ac Substantiva, per casus utriusque numeri, Singularis & Pluralis, flectuntur, & qvoad terminationem cujusvis casus, Substantivorum morem tantum non ubiqve sequntur.

Ofte udfores bare Adjectivum; men Substantivum forstaaes sagte under. ex. gr. I gaar værende exprimeres i det Lappiske ved det Adjectivum Iftash. De Ord: Han haver været her fra i gaar, oversat paa Lappisk lyder saaledes: Son læ læmatzh dabe iftashieft, hvilket lige efter Ordene er paa Dansk: Hand haver været her fra den i gaar værende: Tiid eller Dag forstaaes under.

Interdum solum Adjectivum ponitur, Substantivo tacite subintellecto. ex. gr. Sententia hæc: qvod fuit heri, vel: heri existens, in lingva Lapponica per solum adjectivum Iftash exprimitur. Periodus: ille adfuit heri, vel: fuit hic ab hesterno die, Lapponice vertenda est: Son læ læmatzh dabe iftashieft, ubi Substantivum: dies vel tempus, subintelligitur.

Lappiske Nomina Adjectiva haver Gradum Positivum, Comparativum og Superlativum. Comparativus endes paa b, og Superlativus i de fleeste Adjectivis paa mus, og i somme paa mudzh.

Adjectiva Lapponica omnes comparationis Gradus admittunt. Gradus comparativus in b, superlativus autem in plerisque in mus, in qvibusdam in mudzh, terminatur.

Ligesom Adjectiva Positivi Gradus declineres igiennem Casus singularis og pluralis Numeri, saa giøre og Adjectiva Comparativi og Superlativi Gradus, og, saavidt enhver Casus Endelse angaaer, følger Positivorum Maade i at declineres.

Det er en Elegance i det Lappiske Sprog at bruge Adjectivum Comparativi Gradus, hvor Talen ikkun er om Toe. ex. gr. Naar der i Danske staaer: Hvilken er hviidest? og hvilken kand udlegges: Hvilken af Toe, bruger jeg ikke i det Lappiske Superlativum Vielgadamus, hviidest, og siger: Kuabba sodnost læ Vielgadamus? men Comparativum Vielgadeb, hviidere, og siger: Kuabba sodnost læ Vielgadeb.

Adjectiva comparativi Gradus lader sig giøre til diminutiva, ved at give dem den Endelse tzh. ex. gr. Bedre heder paa Lappisk: Buoreb, og, lidt Bedre: Buorebutzh.

Hvad Adjectivorum Speciem angaaer, da ere nogle Primitiva, andre Derivativa, af hvilke en Deel ere deriverede af Nominibus Substantivis. ex. gr. af Baste en Klippe, kommer Baftai Klippig. En Deel af andre Adjectivis. ex. gr. af Duot, Sand, kommer Duodaladzh, Sandrue. Nogle af Verbis ex. gr. af Dagam, jeg gior, kommer Dagateigje, giorlig. Somme

Et qvemadmodum Adjectiva in Gradu Positivo, sic etiam in Comparativo & Superlativo, per casus utriusqve numeri declinantur, terminatione cujusvis casus ad formam Substantivorum facta.

Cum sermo sit de duobus, adjectivum comparativi Gradus pro superlativo eleganter ponitur; ex. gr. Si qværitur: qvis est albissimus? & sermo est de duobus, Lappones non adhibent superlativum Vielgadamus ɔ: albissimus, dicendo: Kuabba sodnost læ Vielgadamus? Sed comparativum Vielgadeb ɔ: albior: Kuabba sodnost læ Vielgadeb ɔ: uter est albior.

Adjectiva comparativi Gradus diminutiva fiunt, addita terminatione tzh, ut: melior Lapponice dicitur Buoreb; hinc diminutivum Buorebutzh ɔ: paululum melior, formatur.

Adjectivorum Species vel primitiva est vel derivativa. Derivativa descendunt partim ex nominibus Substantivis, ut: ex Baste ɔ: petra, derivatur Baftai ɔ: petrosus; partim ex aliis Adjectivis, ut: ex Duot ɔ: verus, derivatur Duodalatzh ɔ: verax; partim ex verbis, ut: ex verbo Dagam ɔ: facio, formatur Dagateigje ɔ: facilis, possibilis; partim deniqve ex adverbiis,

me af Adverbiis. ex. gr. af Ifti, i gaar, kommer Iftash, ſom var i gaar.

I det Lappiſke Sprog haver man ſærdeles Navn paa et hvert Numerale Cardinale fra Een indtil Tie, i det at man kalder Een Auft, Toe Gouft, Tre Golm, Fiire Nielja, Fem Vit, Sex Gut, Syv Zhieezhia, Otte Kautze, Nie Autze, Tie Laage. I at tælle fra 10 til 20, fra 20 til 30, fra 30 til 40, fra 40 til 50, fra 50 til 60, fra 60 til 70, fra 70 til 80, fra 80 til 90, fra 90 til 100, behielper man ſig ved at legge benævnte Tall Auft, Gouft, Golm, Nielja, Vit, Gut, Zhieezhia, Kautze, Autze til Laage, Tie, ſat i Dativo Lokkai, og bliver ſaa Tælle-Maaden denne:

Auſt - -	1.
Gouft -	2.
Golm -	3.
Nielja -	4.
Vit. - -	5.
Gut - -	6.
Zhieezhia -	7.
Kautze -	8.
Autze -	9.
Laage - -	10.

Auft nubbe Lokkai - - 11. d. e. Een paa det andet Tie.

Gouft nubbe Lokkai - 12. Toe paa det andet Tie.

biis, ut: ex ifti ɔ: heri, fit iftash ɔ: heſternus.

Qvodvis numerale cardinale ſuo ſpeciatim nomine, ab uno ad decem, exprimitur, ut: Auft ɔ: Unus. Gouft ɔ: Duo. Golm ɔ: Tres. Nielja ɔ: Qvatuor. Vit ɔ: Qvinqve. Gut ɔ: Sex. Zhieezhia ɔ: Septem. Kautze ɔ: Octo. Autze ɔ: Novem. Laage ɔ: Decem. Numerando autem a X ad XX. a XX ad XXX. a XXX ad XL. a XL ad L. a L ad LX. a LX ad LXX. a LXX ad LXXX. a LXXX ad XC. a XC ad C. modo memorati Numeri, Auft, Gouft, Golm, Nielja, Vit, Gut, Zhieezhia, Kautze, Autze, adduntur τῷ Laage ɔ: Decem, qvod in Dativo Lokkai dicitur, ſeqventem in modum:

Auft - -	I.
Gouft -	II.
Golm -	III.
Nielja -	IV.
Vit - -	V.
Gut - -	VI.
Zhieezhia -	VII.
Kautze -	VIII.
Autze -	IX.
Laage -	X.

Auft nubbe Lokkai - - XI. ɔ: unus ad ſecundum decem.

Gouft nubbe Lokkai - XII. ɔ: duo ad ſecundum decem.

Golm nubbe Lokkai -	13.	Tre paa det andet Tie. ogsaa fremdeles	Golm nubbe Lokkai - XIII. ɔ: tres ad secundum decem.
til Gouft Laage. - -	20.	Toe Tie.	& sic porro ad Gouft Laage XX. ɔ: duo vel bis decem.
Auft goaalmad Lokkai -	21.	Een paa det tredie Tie.	Auft goaalmad Lokkai - XXI. ɔ: unus ad tertium decem.
Gouft goaalmad Lokkai -	22.	Toe paa det tredie Tie.	Gouft goaalmad Lokkai - XXII. ɔ: duo ad tertium decem.
Golm goaalmad Lokkai -	23.	Tre paa det tredie Tie. ogsaa fremdeles	Golm goaalmad Lokkai - XXIII. ɔ: tres ad tertium decem, &
indtil Golm Laage - -	30.	Tre Tie.	sic deinceps ad Golm Laage XXX. ɔ: tria seu ter decem.

Paa samme Maade tæller man fra 30 til 40, fra 40 til 50, fra 50 til 60, fra 60 til 70, fra 70 til 80, fra 80 til 90, fra 90 til Zhioette, 100.

Pari ratione numerant a XXX. ad XL. a XL. ad L. a L. ad LX. a LX. ad LXX. a LXX. ad LXXX. a LXXX. ad XC. a XC. ad C. qvod Lapponice Zhioette dicitur.

Naar ovenmeldte Numeralia Cardinalia Auft, Gouft, Golm, Nielja, Vit, Gut, Zhieezhia, Kautze, Autze, Laage og Zhioette staaer, hvilket dog sielden skeer, allene, og haver intet Substantivum hos sig, hvortil de svarer, kand de decline-res og forandres ved Casus.

Memorata numeralia cardinalia Auft, Gouft, Golm, Nielja, Vit, Gut, Zhieezhia, Kautze, Autze, Laage & Zhioette, sola absque Substantivo posita, qvod tamen rarissime contingit, per casus declinari possunt.

I det Lappiske Sprog tager Numerale Cardinale gemeenlig Substantivum singularis numeri til sig. ex. gr. Han forblev her i 3 Dage, heder paa Lappisk: Son aaroi dabe golm Beive: Beive Dag, er singularis Numeri.

Numerale cardinale, Substantivum singularis numeri sibi plerumque adsciscit; ut periodus hæc: mansit hic per triduum seu tres dies, sic redditur Lapponice: son aaroi dabe golm Beive; ubi notandum, qvod Beive ɔ: Dies, sit singularis numeri.

Hvor

Qvoties

Hvor efter Numerale Cardinale i Danſken ſtaaer et Ord, havende Præpoſitionem af for ſig, der ſættes ſamme Ord i det Lappiſke ikke i Genitivo, men Ablativo plurali.

Det Lappiſke Sprog haver og Numeralia ordinalia, multiplicativa og temporalia.

Om Pronomine.

Det Lappiſke Sprog er riigt paa Pronomina, ſaaſom Dat, den, denne, dette. Dot, hin. Dataka, den ſamme, det ſamme. Datanaga id: Ki, hvo, hvilken. Kutte, hvo, hvilken, ſom. Mi, hvilken, ſom, hvad. Kige, nogen. Kuttege, nogen, noget. Mige v. Mikkege, nogen, noget. Kiikkenes, hvilkenſomhelſt. Kutteikkenes, hvilkenſomhelſt, hvilketſomhelſt. Miikkenes, hvadſomhelſt, hvilkenſomhelſt. Kiag, kutteg, Ietzh-kiag, Ietzh-kutteg, hver for ſig. Kuttemudzh, hvilken af de tre eller flere. Muttom, nogen. Kuabba, hvilken af toe, hvilket af toe. Kuabba-ikkenes, hvilkenſomhelſt af de toe, hvilketſomhelſt af de toe. Kuabbage, enten den eene eller den anden af de toe, enten det eene eller det andet af de toe. Iuokhatzh, enhver, et hver. Alle diſſe benævnte Pronomina lader ſig declinere.

Qvoties poſt numerale cardinale in lingva Danica occurrit vox, qvæ Præpoſitionem Ex ante ſe habet, toties eadem vox, ex genio lingvæ Lapponicæ, non in Genitivo, ſed in Ablativo plurali ponitur.

Lingva Lapponica Numeralibus ordinalibus multiplicativis & temporalibus etiam gaudet.

De Pronomine.

Pronominibus abundat lingva Lapponica, ut: Dat ↄ: hic, hæc, hoc. Dot ↄ: ille. Dataka ↄ: idem, eadem, idem. Datanaga id. Ki ↄ: qvis? Kutte ↄ: qvis, qvi. Mi ↄ: qvis, qvi, qvid? Kige ↄ: qvidam. Kuttege ↄ: aliqvis, aliqva, aliqvid. Mige vel Mikkege id. Kiikkenes ↄ: qvicunqve. Kutteikkenes ↄ: qvicunque, qvæcunque, qvodcunqve. Miikkenes id. Kiag, Kutteg, Ietzhkiag, Ietz-kutteg ↄ: Singuli, æ. a. Kuttemudzh ↄ: qvis ex tribus vel pluribus? Muttom ↄ: aliqvis. Kuabba ↄ: uter, utrum? Kuabba-ikkenes ↄ qvicunqve, quæcunqve, qvodcunqve ex duobus. Kuabbage ↄ: hic, hæc, hoc ex duobus. Iuokhatzh ↄ: qvisqve, qvodqve. Memorata hæc Pronomina omnia declinabilia ſunt.

Lapperne haver Pronomina Demonſtrativa. Mon jeg, don du, ſon han, hvilke declineres igiennem Caſus ſingularis, dualis og pluralis Numeri.

Num. Sing.
N. Mon, jeg.
G. Mou.
D. Muidngji.
A. Mou.
Abl. Muuſt, af mig.
Muin, med mig.
Num. Dual.
N. Moi, vi Toe.
G. Modno.
D. Modnoidi.
A. Moðno.
Abl. Modnoſt, af os toe.
Modnoin, med os toe.
Num. Plur.
N. Mii, vi tre, eller flere.
G. Miin.
D. Migjidi.
A. Miin.
Abl. Miiſt.

Paa ſamme Maade declineres og Don Du, og Son Han.

Hvor i Danſken ſtaaer et Pronomen Demonſtrativum, og et Menniſkes Nomen proprium, eller et Pronomen Demonſtrativum, og et Nomen officii, v. deſlige Nomen, og begge ere ſingularis Numeri, ſtaaer i ſamme Caſu, og ere ſammenfoyede ved conjunctionem copulativam og, udeſukker

Lappones habent Pronomina demonſtrativa; mon ɔ: ego, don ɔ: tu, ſon ɔ: ille, qvæ per caſus ſingularis, dualis & pluralis numeri flectuntur, ut:

Num. Sing.
N. Mon ɔ: ego.
G. Mou.
D. Muidngji.
A. Mou.
Abl. Muuſt ɔ: ex me.
Muin ɔ: mecum.
Num. Dual.
N. Moi ɔ: nos duo.
G. Modno.
D. Modnoidi.
A. Modno.
Abl. Modnoſt ɔ: ex nobis duobus.
Modnoin ɔ: cum duobus nobis.
Num. Plur.
N. Mii ɔ: nos tres v. plures.
G. Miin.
D. Migjidi.
A. Miin.
Abl. Miiſt.

Ad eandem formam flectuntur qvoqve don ɔ: tu, & ſon ɔ: ille.

Ubi in ſtylo Latino occurrit Pronomen demonſtrativum cum nomine proprio hominis, vel Pronomen demonſtrativum cum nomine officii, & utrumque eſt ſingularis numeri & ejusdem caſus, cum conjunctione copulativa *Et* conjunctum, ſecundum genium lingvæ Lapponicæ

lukker man conjunctionem copulativam og i det Lappiſke, ſetter Nomen proprium, Nomen officii, og et deſlige Nomen i Ablat. ſingulari, og Pronomen Demonſtrativum i Nominativo, Accuſativo, eller en anden Caſu dualis Numeri, efterſom Meeningen udfordrer. Forſtaae: Efterſom den Perſon, ſom under Pronomine demonſtrativo forſtaaes, gior noget, eller man gior noget ved den, eller den ſkeer noget. ex. gr. Jeg og Hans fandt vore Boger, bliver paa Lappiſk: Moi Hanſain gavnaime Kirjidæme. Her ſtaaer Jeg i Nominativo duali, Hans i Ablativo ſingulari, og conjunctio copulativa Og, ſom ſtod i Danſken, er udelukt.

Lapperne bruger i ſteden for Pronomina Poſſeſſiva genitivos Pronominum Demonſtrativorum Mou, Duu, Modno, Dodno, Miin, Diin, ſaa at, hvor i Danſken ſtaaer min, v. mit, bruger jeg i det Lappiſke Mou, ſom er Genitivus ſingularis Pronominis Demonſtrativi, Mon, jeg. Hvor i Danſken ſtaaer din, v. dit, bruger jeg i det Lappiſke Duu, ſom er Genitivus ſingularis Pronominis Demonſtrativi Don, du. Hvor i Danſken ſtaaer vores, bruger jeg i det Lappiſke Modno, ſom er Genitivus dualis Pronominis Demonſtrativi Mon, jeg, derſom vi ikkun ere toe, ſom det hører til; men ere vi flere, bruges Miin, ſom er Genitivus pluralis ejusdem Pronominis. Hvor i Danſken ſtaaer eders, bruger

ponicæ particula copulativa *Et* plane excluditur, nomine proprio vel officii in Ablativo ſingulari poſito, Pronomine autem demonſtrativo in Nominativo, Accuſativo vel alio caſu dualis numeri, prout ſententia popoſcerit. Ex. gr periodus hæc: ego & Joannes invenieba-mus Libros noſtros, vertitur Lapponice: moi Hanſain gavnaime Kirjidæme; ubi obſervandum, qvod Pronomen ego hic inveniatur in Nominativo duali, nomen proprium Hans ſev Joannes, in Ablativo ſingulari, conjunctione copulativa *Et* penitus omiſſa.

Loco Pronominum poſſeſſivorum utuntur Lappones Genitivo Pronominum demonſtrativorum Mou, Duu, Modno, Dodno, Miin, Diin; ita ut Latinorum Meus. a. um. in lingva Lapponica exprimatur per Mou, qvod eſt Genitivus ſingularis Pronominis demonſtrativi Mon ɔ: ego; Latinorum Tuus. a. um. per Duu, qvod eſt Genitivus ſingularis Pronominis demonſtrativi Don ɔ: tu. Sic porro: Noſter per Modno, qvod eſt Genitivus dual. Pronominis demonſtrativi Mon ɔ: ego, ſi ſermo ſit de duobus tantum, ſin vero de pluribus, adhibetur Miin, Genitivus pluralis ejusdem Pronominis: Veſter per Dodno, Genitivum dualem Pronominis demonſtrativi

bruger jeg i det Lappiſke Dodno, ſom er Genitivus dualis Pronominis Demonſtrativi Don, du, derſom de ikkun ere toe ſom det hører til; men ere de flere, bruges Diin, ſom er Genitivus pluralis ejusdem Pronominis.

Desuden haver De og Pronomina Poſſeſſiva; thi de herefter ovenmeldte Pronomina ſuffixa am, ad, es &c. og aſſam, aſſad, aſſes &c. føyede til Nomina haver Pronominum Poſſeſſivorum Bemærkelſe. Saa ere og Ietzhiam, Ietzhiad. Iezhias, Ietzhiame v. Ietzhiaidæme, Ietzhiade v. Iezhiaidædde, Iezhiasga v. Iezhiaidesga, Ietzhiamek v. Iezhiaidæmek, Iezhiadek v. Iezhiaidæddek, Iezhiaſek v. Iezhiaidæſek Pronomina Poſſeſſiva; thi Ietzhiam er paa Danſk min egen. Iezhiad din egen. Iezhias ſin egen. Ietzhiame v. Iezhiaidæme vor egen, ſom hører os toe ſelv til. Iezhiade v. Iezhiaidædde eders egen, ſom hører eder toe ſelv til. Iezhiasga v. Iezhiaidesga deres egen, ſom hører dem toe ſelv til. Ietzhiamek v. Iezhiaidæmek vor egen, ſom hører os tre eller flere ſelv til. Iezhiadek v. Iezhiaidæddek eders egen, ſom hører eder tre eller flere ſelv til. Iezhiaſek v. Iezhiaidæſek deres egen, ſom hører dem tre eller flere ſelv til.

Lapperne bruger i deres Tungemaal Pronomina Reciproca Dativi og Accuſativi caſus

tivi Don ɔ: tu, ſi nimirum de duobus tantum ſit ſermo; Sin vero de pluribus, Genitivus pluralis ejusdem Pronominis Diin, adhibendus eſt.

Pronomina poſſeſſiva etiam habet hæc lingva; Pronomina enim Suffixa: Am, Ad, es &c. & Aſſam, Aſſad, Aſſes &c. nominibus juncta, Pronominum poſſeſſivorum ſignificatione gaudent. Sic Ietzhiam, Iezhiad, Iezhias, Ietzhiame vel Iezhiaidæme, Iezhiade v. Iezhiaidædde, Iezhiaſga v. Iezhiaidesga, Iezhiamek vel Iezhiaidæmek, Iezhiadek v. Iezhiaidæddek, Iezhiaſek vel Iezhiaidæſek, Pronominibus poſſeſſivis etiam annumerantur. Ietzhiam Latine eſt meus proprius. Iezhiad ɔ: tuus proprius. Iezhias ɔ: ſuus proprius. Iezhiame vel Iezhiaidæme ɔ: noſter proprius, ad ſolos nos duos pertinens. Iezhiasga vel Iezhiaidesga ɔ: eorum proprius, ad eos duos ſolos pertinens. Iezhiamek vel Iezhiaidæmek ɔ: noſter proprius, ad nos tres vel plures pertinens. Iezhiadek v. Iezhiaidæddek ɔ: veſter proprius, ad vos tres vel plures pertinens. Iezhiaſek vel Iezhiaidæſek ɔ: eorum proprius, ad eos tres vel plures pertinens.

Pronomina reciproca Dativi & Accuſativi caſus in lingva Lapponica etiam dantur,

casus. De haver og Pronomina suffixa am. ad, es, æme, ædde, æsga, æmek, æddek, æsek, hvilke føyede til Nomina haver Pronominum possessivorum Bemerkelse: Thi en Bog heder paa Lappisk Kirje. Min Bog Kirjam. Din Bog Kirjad. Sin Bog Kirjes. Vor Bog, forstaae som horer os toe til, Kirjæme. Eders Bog, forstaae som horer eder toe til, Kirjæde. Deres Bog, forstaae som horer dem toe til, Kirjesga. Vor Bog, forstaae som horer os tre eller flere til, Kirjemek. Eders Bog, forstaae som horer eder tre eller flere til, Kirjedek. Deres Bog, forstaae som horer dem tre eller flere til, Kirjesek.

Bemeldte Suffixa føyes og til Verba, og haver da Pronominum demonstrativorum Bemerkelse; thi jeg gaaer, heder paa Lappisk: Vazam. Han lod sige, at jeg skulle gaae derhen: Son rawi vadzemam daakkaa. Hand lod sige, at du skulle gaae derhen: Son rawi vadzemad daakkaa. Jeg lod sige, at han skulle gaae derhen: Mon rawyim vadzemes daakkaa. Han lod sige, at vi toe skulle gaae derhen: Son rawi vadzemæme daakkaa, og saa fremdeles.

Samme Suffixa føyes og til Præpositioner. ex. gr. i, heder paa Lappisk sist. Jeg haver den gamle Adam i mig: Mon anam dam boaares Adam sistam. Du haver

dantur, ut & Pronomina suffixa am. ad. es. æme. ædde. æsga. æmek. æddek. æsek. qvæ nominibus juncta Pronominum possessivorum significatione gaudent, ut: Liber Lapponice vocatur Kirje. Meus Liber: Kirjam. Tuus Liber: Kirjad. Suus Liber: Kirjes. Noster Liber, qvi ad nos duos pertinet: Kirjæme. Vester Liber, ad vos duos pertinens: Kirjæde. Eorum, sc. duorum Liber: Kirjæsga. Noster Liber, sc. ad nos tres vel plures pertinens: Kirjæmek. Vester, sc. trium vel plurium Liber: Kirjesek.

Eadem hæc Suffixa verbis etiam junguntur, qvo facto Pronominum demonstrativorum significationem induunt. Ex. gr. Verbum Latinum Vado, Eo, Lapponice redditur Vazam. Porro: jussit, ut ego illuc vaderem, Lapponice: Son rawi vadzemam daakkaa. Iussit, ut tu illuc vaderes: Son rawi vadzemad daakkaa. Iussi, ut ille vaderet illuc: Mon rawyim vadzemes daakkaa. Iussit, ut nos duo illuc vaderemus: Son rawi vadzemæme daakkaa, & sic porro.

Præpositionibus etiam junguntur memorata suffixa, ut: Præpositio in Lapponice sist dicitur. Sententia hæc: habeo in me veterem Adamum, Lappo-

leri, saa at under Ney forstaaes Han ikke, bruger man Ii. Skeer den om prima Persona duali, saa at under Ney forstaaes Vi toe ikke, bruger man Em. Skeer den om secunda Persona duali, saa at under Ney forstaaes J toe ikke, bruger man Eppe. Skeer den om tertia Persona duali, saa at under Ney forstaaes De toe ikke, bruger man Æba. Skeer den om prima Persona plurali, saa at under Ney forstaaes Vi ikke, bruger man Ep. Skeer den om secunda Persona plurali, saa at under Ney forstaaes J ikke, bruger man Epped. Skeer den om tertia Persona plurali, saa at under Ney forstaaes De ikke, bruger man Ei. ex. gr. haver Du giort dette? Ney! bliver paa Lappisk Lekko don dam dakkam? Im! thi der forstaaes under Ney Jeg ikke, og Ney vil der saa meget sige: Jeg haver ikke giort det. Haver Peder giort dette? Ney! bliver paa Lappisk: Lægo Piettar dam dakkam? Ii! thi der forstaaes under Ney, Han ikke, og Ney vil der saa meget sige: Han haver ikke giort det. Og saa fremdeles.

usurpatur. In tertia singulari: Ille non, Ii ponitur. Si negativa sit in prima persona dualis numeri, nos duo non, Em adhibetur: In secunda duali: Vos duo non ɔ: Eppe. In tertia duali: illi duo non ɔ: Æba. In prima Persona pluralis numeri: nos non ɔ: Ep. In secunda plurali: vos non ɔ: Epped. In tertia plurali: illi non ɔ: Ei. Ex. gr. Tune hoc fecisti? Non! Lapponice ita transfertur: Lekko don dam dakkam? Im. Enim vero, sub particula negativa Non intelligitur Ego non. q. d. Ego non feci. An Petrus hoc fecit? Non! Lapponice: Lægo Piettar dam dakkam? Ii! ubi negativa Non valet ille non, q. d. ille non hoc fecit. Et sic per plura exempla.

Du ikke heder og paa Lappisk æle. Han ikke ællos. Vi toe ikke ællo. J toe ikke ælle. De toe ikke ællosga. Vi ikke ællop. J ikke æller. De ikke ælloſak. Disse Pronomina Negativa soyes til et Verbum udi en negtende Meening, naar Verbum staaer i Imperativo modo. ex. gr. Læs ikke, æle loga. Lad ham ikke læse, ællos

Tu non Lappones per etiam tè Æle exprimunt. Ille non: Ællos. Nos duo non: Ællo. Vos duo non: Ælle. Illi duo non: Ællosga. Nos non: Ællop. Vos non: Æller. Illi non: Ælloſak. Hæc Pronomina verbis in imperativo modo junguntur, sententia negativa existente, ut: Ne lege, Lapponice dicitur

ællos lokko. Lader os toe ikke læse, ællo lokko. Læser ikke J toe, ælle loga. Lad dem toe ikke læse, ællosga lokko. Lader os ikke læse; ællop lokko. Læser J ikke, ællet loga. Lad dem ikke læse, ællosak lokko.

tur: æle loga. Ne legat: ællos lokko. Nos duo non legemus: ællo lokko. Vos duo non legatis: ællet loga. Illi duo non legant: ællosak lokko.

Jeg ikke heder og paa Lappisk amam. Du ikke amad. Han ikke amas. Vi toe ikke amame. J toe ikke amade. De toe ikke amasga. Vi ikke amamek. J ikke amadek. De ikke amasek. Disse Pronomina Negativa bruges ikke, uden Jeg ikke, Du ikke ꝛc. haver Conjunctionem At for ved sig i Dansken. Ved at bruge disse maae iagttages, at Conjunctio At, som stod i Dansken, gaaer ud, og at det Verbum, som jeg, du, han ꝛc. svarer til i Dansken, ikke settes i noget Tempore conjunctivi modi udi prima, secunda eller tertia Persona singularis, dualis eller pluralis Numeri: men udi præsenti Infinitivi. ex. gr. Vogt dig, at du ikke skal falde; bliver ikke paa Lappisk: Varot jezhiad, vai amad katzhiashjik. Conjunctio At heder paa Lappisk Vai: katzhiashjik er secunda Persona singularis præteriti imperfecti Conjunctivi Verbi Mon katzhiam, jeg falder; men det bliver paa Lappisk: Varot jezhiad, amad katzhiat. Katzhiat er præsens infinitivi ejusdem verbi. Conjunctio vai er udelukt.

Ego non Lapponice etiam amam dicitur. Tu non: amad. Ille non: amas. Nos duo non: amame. Vos duo non: amade. Illi duo non: amasga. Nos non: amamek. Vos non: amadek. Illi non: amasek. Cujusmodi Pronomina negativa non usurpantur, nisi cum Ego non. Tu non &c. particulam ut vel qvod, in lingva Latina ante se habet, ubi tamen observandum est, particulam ut vel qvod hic ex genio lingvæ Lapponicæ penitus omitti, & Verbum, cui Ego, Tu, Ille &c. respondent, in nullo conjunctivi modi tempore poni posse, nec in prima, secunda vel tertia Persona singularis, dualis vel pluralis Numeri, sed in Præsenti infinitivi. Ex. gr. Locutio hæc: cave, ne cadas, Lappones non ita vertunt: Varot jezhiad, vai amad katzhiashjik. Particula ut vel qvod Lapponice dicitur Vai: katzhiashjik est sec. pers. Sing. numeri præter. imperf. Conjunctivi Verbi mon katzhiam ɔ: cado; sed juxta genium hujus lingvæ seqventem in modum transferenda est: Varot jezhiad, amad katzhiad, ubi notandum,

Nogle Pronomina ere Simplicia, nogle Composita.

Om Verbo.

Lappiske Verborum Endelse i prima Persona singulari præsentis indicativi activi er am, im og om. D: fleeste ender primam Personam singularem præsentis indicativi activi paa am, af hvilke somme haver i secunda Persona singulari præsentis imperativi activi den Endelse A. ex. gr. Mon logam, jeg læser. Loga, læs. Somme den Endelse E. ex. gr. Mon anam jeg bruger. Ane brug. Somme endes paa en Consonant. ex. gr. Mon bagadam jeg underviser. Bagad underviis, hvilken secundæ Personæ singularis præsentis imperativi activi Endelse a. e. eller en Consonant er Nota characteristica Verborum in am: Thi der er nogen Forskiel imellem de Verborum conjugation, der ender secundam personam singularem præsentis imperativi activi paa a, og deres der ender den paa e, og deres der ender den paa en Consonant, som de udi ovenmeldte Grammatica anforte trende Paradigmata Verborum in am klarlig viiser: Derfor naar man vil vide, hvorledes et Verbum paa am skal conjugeres, maae man forst undersoge dets secundæ Personæ singularis præsentis imperativi qvod τὸ katzhiad sit Præsentis Infinitivi ejusdem Verbi, particula vai exclusa.

Lapponum Pronomina alia simplicia sunt, alia composita.

De Verbo.

Verba Lapponica in prima Persona singularis Numeri, præsentis indicativi activi desinunt in am, im & om, & plurima qvidem in am, qvorum non nulla secundam sing. Numeri præsentis imperativi activi in A faciunt, ut: Mon logam ɔ: lego. Loga ɔ: lege. Alia in E. ut: Mon anam ɔ: utor. Ane ɔ: utere. Qvædam in Consonantem, ut: Mon bagadam ɔ: doceo, Bagad ɔ: doce. Terminatio hæc secundæ Personæ sing. Num. præsentis imperativi activi in a. e. vel Consonantem, est nota characteristica Verborum in am. Verba, qvæ secundam Personam sing. Numeri præsentis imperat. activi in a. e. vel consonantem, faciunt, modo conjugandi inter se differunt, qvod in Grammatica mea Lapponica ex triplici Paradigmate Verborum in am satis evidenter patet. Si qvis igitur scire cupiat, qvomodo hoc vel illud Verbum in am flectendum sit, terminationem secundæ Personæ sing. Numeri præsentis imperativi activi prius investiget, necesse est, alias inter conjugandum errorem facile commissurus.

Non

perativi activi Endelse, ellers tager man feil i at conjugere det.

Nogle Lappiske Verba ender primam Personam singularem præsentis indicativi activi paa im. ex. gr. Mon rawim, jeg befaler. Nogle endes paa om. ex. gr. Mon laanom, jeg bytter.

Et Lappisk Verbum kand conjugeres baade med og uden Pronomine demonstrativo, saa at jeg læser heder paa Lappisk: Mon logam v. logam. Du læser Don logak v. logak. Endskiont Verbum ikke haver Pronomen demonstrativum for sig, giver dog Endelsen tilkiende cujus Numeri og Personæ det er.

Naar man conjugerer et Lappisk Verbum udi en bekræftende Meening, forandrer det i modis og temporibus udi alle Personis singularis, dualis og pluralis Numeri Endelsen, saa at der i et hver Numero er Forskiel imellem hver Persons Endelse; men derhos observeres, at udi dets præteritis perfectis, plusqvam perfectis og futuris forandrer ikke Verbum selv Endelsen; men det hosfoyede Verbum auxiliare Mon lem, jeg haver, v. er, og Mon kalkam, jeg skal, ex. gr. Indicat. præs. Num. sing. Jeg læser, Mon logam. Du læser, Don logak. Han læser, Son lokka. Num. dual. Vi toe læser, Moi lokke.

J toe

Non nulla Verba Lapponica primam Personam præsentis indicativi activi in im faciunt, ut: Mon rawim ɔ: jubeo. Non nulla in om, ut: Mon laanom ɔ: mutuum do.

Verba Lapponica vel absqve vel cum Pronomine demonstrativo conjugari possiunt. Dicere possum: Mon logam, vel simpliciter: Logam ɔ: lego. Don logak v. logak ɔ: legis. Qvamvis enim Pronomina demonstrativa Mon, Don &c. omissa sint, ex terminatione tamen facile cognoscitur, cujus sit Personæ et Numeri

Verba Lapponica, in affirmativa sententia conjugata, in singulis personis singularis, dualis & pluralis Numeri, per omnes modos & tempora, terminationem variant; ubi tamen probe observandum est, in Præteritis perfectis, plusqvam Perfectis & Futuris, non ipsum Verbum terminationem mutare, sed mutationem contingere in adjunctis verbis auxiliaribus Mon lem ɔ: habeo v. sum, & mon kalkam ɔ: futurus sum. Ex. gr. Præs. indicat. Num. sing. Mon logam ɔ: lego. Don logak ɔ legis. Son lokka ɔ: legit. Num. dualis: Moi lokke ɔ: nos duo legimus. Doi lokkabete ɔ: vos duo legitis.

Ji toe læſer, Doi lokkabete. De toe læſer, Soi lokkaba. Num. plur. Vi læſer, Mii lokkab. Ji læſer, Dii lokkabetet. De læſer, Sii lokkek.

Præt. Imperf. Num. ſing. Jeg læſte, Mon lokkim. Du læſte, Don lokkik. Han læſte, Son logai. Num. dual. Vi toe læſte, Moi logaime. Ji toe læſte, Doi logaide, De toe læſte, Soi logaiga. Num. plur. Vi læſte, Mii logaimek. Ji læſte, Dii logaidek. De læſte, Sii lokke.

Præt. perfect. Num. ſing. Jeg haver læſt, Mon lem lokkam. Du haver læſt, Don lek lokkam. Han haver læſt, Son læ lokkam. Num. dual. Vi toe haver læſt, Moi lædne lokkam. Ji toe haver læſt, Doi leppe lokkam. De toe haver læſt, Soi læba lokkam. Num. plur. Vi haver læſt, Mii lep lokkam. Ji haver læſt, Dii lepped lokkam. De haver læſt, Sii læk lokkam.

Præt. plusqvam perfect. Num. ſing. Jeg havde læſt, Mon leigjim lokkam. Du havde læſt, Don leigjik lokkam. Han havde læſt, Son lei lokkam. Num. dual. Vi toe havde læſt, Moi leime lokkam. Ji toe havde læſt, Doi leide lokkam. De toe havde læſt, Soi leiga lokkam. Num. plur. Vi havde læſt, Mii leimek

legitis. Soi lokkaba ɔ: illi duo legunt. Num. pluralis: Mii lokkab ɔ: legimus. Dii lokkabetet ɔ: legitis. Sii lokkek ɔ: legunt.

Præt. imperfect. Num. ſingularis: Mon lokkim ɔ: legebam. Don lokkik ɔ: legebas. Son logai ɔ: legebat. Num. dualis: Moi Logaime ɔ: nos duo legebamus. Doi logaide ɔ: vos duo legebatis. Soi logaiga ɔ: illi duo legebant. Num. pluralis: Mii logaimek ɔ: legebamus. Dii logaidek ɔ: legebatis. Sii lokke ɔ: legebant.

Præt. Perfect. Num. ſing. Mon lem lokkam ɔ: legi. Don lek lokkam ɔ: legiſti. Son læ lokkam ɔ: legit. Num. dual. Moi lædne lokkam ɔ: nos duo legimus. Doi leppe lokkam ɔ: vos duo legiſtis. Soi læba lokkam ɔ: illi duo legerunt. Num. pluralis. Mii lep lokkam ɔ: legimus. Dii lepped lokkam ɔ: legiſtis. Sii læk lokkam ɔ: legerunt.

Præterit. plusqvam perfect. ſing. Numerus. Mon leigjim lokkam ɔ: legeram. Don leigjik lokkam ɔ: legeras. Son lei lokkam ɔ legerat. Num. dual. Moi leime lokkam ɔ: nos duo legeramus. Doi leide lokkam ɔ: vos duo legeratis. Soi leiga lokkam ɔ: illi duo legerant. Num. pluralis. Mii leimek lokkam ɔ: legeramus.

Dii

leimek lokkam. Jeg havde læst, Dii leidek lokkam. De havde læst, Sii leigje lokkam.

Futur. Num. sing. Jeg skal læse, Mon kalkam lokkat. Du skal læse, Don kalkak lokkat. Han skal læse, Son kalka lokkat. Num. dual. Vi toe skal læse, Moi kalke lokkat. Jeg toe skal læse, Doi kalkabete lokkat. De toe skal læse, Soi kalkaba lokkat. Num. plur. Vi skal læse, Mii kalkap lokkat. Jeg skal læse, Dii kalkabetet lokkat. De skal læse, Sii kalkek lokkat.

Hvorledes et Verbum i en bekræftende Meening conjugeres, viser de udi bemeldte Grammatica beskrevne Paradigmata.

Vil man conjugere et Lappisk Verbum i en negtende Meening, setter man ovenmeldte Pronomina Negativa Im, Ik, Ii &c. for ved det, og ikke forandrer Verbi Endelse udi Personis singularis, dualis og pluralis Numeri, saa at der i et hver Numero bliver Forskiel imellem hver Persons Endelse; men lader alle Personerne i alle 3. Numeris være lige, saa at, ligesom prima Persona singularis er, saa ere og alle de andre Personer i samme tempore. ex. gr. Indicat. Præs. Num. sing. Jeg læser ikke, Im loga. Du læser ikke, Ik loga. Han læser ikke, Ii loga. Num. dual. Vi toe læser Dii leidek lokkam ɔ: legeratis. Sii leigje lokkam ɔ: legerant.

Futur. temp. Num. sing. Mon kalkam lokkat ɔ: legam. Don kalkak lokkat ɔ: leges. Son kalka lokkat ɔ: leget. Num. dualis. Moi kalke lokkat ɔ: nos duo legemus. Doi kalkabete lokkat ɔ: vos duo legetis. Soi kalkaba lokkat ɔ: illi duo legent. Num. pluralis: Mii kalkap lokkat ɔ: legemus. Dii kalkabetet lokkat ɔ: legetis. Sii kalkek lokkat ɔ: legent

Modum Verba in sententiis affirmativis conjugandi, Paradigmata, qvæ in Grammatica mea exhibui, lectoribus ostendere poterunt.

Verbis Lapponicis in negativa sententia conjugandis præponuntur Pronomina negativa Im, Ik, Ii &c. nulla terminationis ipsius verbi in Personis singularis, dualis & pluralis Numeri, mutatione facta. Ex. gratia: Præs. indicat. Num. sing. Im loga ɔ: non lego. Ik loga ɔ: non legis. Ii loga ɔ: non legit. Num. dual. Em loga ɔ: nos duo non legimus. Eppe loga ɔ: vos duo non legitis. Æba loga ɔ: illi duo non legunt. Num. plur. Ep loga ɔ: non legimus. Epped loga ɔ: non legitis. Ei loga ɔ: non legunt. In reliqvis Indicativi & Conjunctivi modi

læser ikke, Em loga. Jeg toe læser ikke, Eppe loga. De toe læser ikke, Æba loga. Num. plur. Vi læser ikke, Ep loga. Jeg læser ikke, Epped loga. De læser ikke, Ei loga. Samme Beskaffenhed haver og de andre tempora Indicativi, og Conjunctivi Modi, hvilket de udi tilhemeldte Grammatica anførte Paradigmata bevidner; men derhos observeres, at et Verbum conjugeret i en negtende Meening tager udi præsenti imperativi Pronomina Negativa ælle, ællos, ællo, ælle, ællosga, ællop, ællet, ælloſak til sig, og forandrer sine Endelser i singulari, duali og plurali Numero, hvilket iligemaade bemeldte Paradigmata beviser.

Hvad heller et Verbum conjugeres i en bekræftende eller negtende Meening, haver det tvende Præterita plusqvam perfecta Indicativi, og desuden Præteritum plusqvam perfectum Conjunctivi.

Det Lappiske Sprog haver Verba activa. ex. gr. Mon logam, jeg læser. Verba passiva. ex. gr. Mon lokkujuvam, jeg læses. Verba Neutra ex. gr. Mon vazam, jeg gaaer. Verba Neutralia passiva. ex. gr. Mon pazhiatalam, jeg bliver skudt; dette Verbum haver Terminationem activam, og Significationem passivam. Verba abundantia, saa og Verba auxiliaria, hvilke ere Mon lem, jeg haver, it:

temporibus eodem modo procedendum est, qvod ex Paradigmatis in Grammatica sæpius memorata descriptis, ad oculum patet; sed observandum est, Verba, in sensu Negativo conjugata, Pronominibus Negativis ælle, ællos, ællo, ælle, ællosga, ællop, ællet, ælloſak assumtis, in Numero singulari, duali & plur. Præsentis Imperativi, terminationem variare, qvod laudata Paradigmata oculis poterunt subjicere.

Qvodlibet Verbum, in Sententia sive negativa sive affirmativa conjugatum, duplici gaudet Præterito plusqvam perfecto Indicativi Modi; & Præteritum plusqvam perfectum Conjunctivi etiam habet.

In lingva Lapponica dantur verba activa, ut: Mon logam ↄ: lego; Verba passiva, ut: Mon lokkujuvam ↄ: legor; Verba neutra, ut: Mon vazam ↄ: eo; Neutralia passiva, ut: Mon pazhiatalam ↄ: sclopeto percutior, qvod Verbum terminationem activam, sed significationem passivam habet; Abundantia & auxiliaria, ut: Mon lem ↄ: habeo v. sum. Mon kalkam ↄ: μέλλω v. futurus sum.

mon

it: jeg er. Mon kalkam, jeg skal. Mon fertim, jeg maae, og Mon taidam, maae skee, hvilke kommer til Hielp i at conjugere andre Verba. En Deel Lappiske Verba ere Verba inchoativa; thi der befindes i det Lappiske Sprog mangfoldige Verba inchoativa paa Goaadam. Næsten af et hvert Verbo activo, og Verbo neutro kand man formere et Verbum inchoativum ved at suffigere det den Endelse Goaadam. ex. gr. af Mon logam, jeg læser, kommer Mon lokkagoaadam, jeg begynder at læse. Af Mon vazam, jeg gaaer, kommer Mon vadzegoaadam, jeg begynder at gaae. Det Lappiske Sprog haver og Inchoativa abundantia, som er at see paa nestfølgende Pagina, saa og Verba inchoativa paa Anam, paa Idam, paa Odam, paa Asmam, paa Gam, paa Skam, paa Sam, paa Maddam, paa Saddam, og paa Naddam.

En Deel Lappiske Verba ere desiderativa; thi af de fleste Verbis activis og Verbis neutris kan man formere et Verbum desiderativum ved at suffigere det den Endelse stuvam. ex. gr. af Mon logam, jeg læser, kommer Mon logastuvam, jeg haver Huu til at læse. Af Mon vazam, jeg gaaer, kommer Mon vazestuvam, jeg haver Huu til at gaae.

En Deel ere Verba diminutiva. ex. gr. Af Mon logam, jeg læser, kommer Mon lokkalam, jeg læser noget lidet. En Deel mon fertim ɔ: debeo. Mon taidam ɔ: forsan. qvæ aliis verbis conjugandis inserviunt. Dantur præterea Verba inchoativa, numero haud pauca, in Goaadam desinentia, nam ex qvovis fere verbo activo & neutro formari potest inchoativum, terminationem Goaadam suffigendo. Ex. gr. ex Verbo activo, Mon logam ɔ: lego, formatur Mon lokkagoaadam ɔ: incipio legere: ex Verbo neutro, mon vazam ɔ: eo, fit Mon vadzegoaadam ɔ: incipio ire. Sunt qvoqve Verba inchoativa abundantia, qvod pluribus mox demonstrabitur, ut & inchoativa in Anam, Idam, Odam, Asmam, Gam, Skam, Sam, Maddam, Saddam & Naddam.

Qvædam Verba Lapponica sunt desiderativa, qvæ ex verbis activis & neutris formantur, terminatione Stuvam addita, ut: ex Verbo Mon logam ɔ: lego, formatur Mon logastuvam ɔ: cupio legere: ex Verbo Mon vazam ɔ: eo, fit Mon vazestuvam ɔ: ire desidero.

Qvædam Verba sunt diminutiva, ut: ex Verbo Mon logam ɔ: lego, derivatur Mon lokkalam ɔ: paululum lego.

Deel ere Verba freqventativa. ex. gr. Af Mon logam, jeg læser, kommer Mon logatalam, jeg underviser i det og det, v. i det samme mange gange. En Deel bemærker en Laden. ex. gr. Af Mon manam, jeg farer, kommer Mon manatam, jeg lader fare. Somme betegner en Fliid. ex. gr. Af Mon logam, jeg læser, kommer Mon logadam, jeg læser med Fliid, giver mig god Tiid til at læse. Nogle betegner en Forberedelse. ex. gr. Af Mon sirdam, jeg flytter, kommer Mon sirdastalam, jeg laver mig til at flytte. Somme betegner en Efterfølgelse, Efterabelse. ex. gr. Af Kieur, Stærk, kommer Mon kieurastalam, jeg, ligesom jeg var stærk, vil lette svare Byrder, brydes eller deslige. Somme haver andre Bemerkelser.

Alia sunt freqventativa, ut: ex Verbo Mon logam ɔ: lego, fit mon logatalam ɔ: in hac vel illa arte instituo v. per iteratas vices instituo. Alia intermissionem seu negligentiam qvandam denotant, ut: ex Verbo Mon manam ɔ: prætereo, formatur Mon manatam ɔ: præterire facio, permitto. Alia curam & industriam significant, ut: ex Verbo Mon logam ɔ: lego, fit Mon logadam ɔ: studiose lego. Nonnulla notionem præparationis inferunt, ut: ex Verbo Mon sirdam ɔ: migro, formatur Mon sirdastalam ɔ: ad migrandum me paro. Qvædam imitationem vel æmulationem qvandam exprimunt, ut: ex Adjectivo Kieur ɔ: fortis, formatur Verbum Mon kieurastalam ɔ: ego, qvasi fortis essem, gravissima onera levare volo; & alia deniqve alias significationes habentia.

Verba activa conjugeres igiennem modos, og tempora activæ og passivæ vocis.

Verba activa per modos & tempora activæ & passivæ vocis conjugantur.

Verba neutra og neutralia passiva conjugeres ikkun igiennem modos og tempora activæ vocis.

Verba neutra & neutralia passiva, per modos & tempora activæ vocis flectuntur.

Verba abundantia ere foruden andre og saadanne Verba, som i visse Temporibus conjugeres paa tvende Maader. ex. gr. Indicat. præs. Num. sing. Jeg ager, Mon vuoyam, og Mon vuoigjam. Du

Verba abundantia, præter alia, sunt ea, qvæ in qvibusdam temporibus duplici modo conjugantur, ut: Præs indicat. Num. singularis: Mon vuoyam & mon vuoigjam ɔ: aurigo. Don vuoy-

ager;

ak.

ager, Don vuoyak, og Don vuoigjak. Han ager, Son vuoya, og Son vuoigja. Num. dual. Vi toe ager, Moi vuoigje, og Moi vuoigjaigje. J toe ager, Doi vuoigjebete, og Doi vuoigjaigjeppe. De toe ager, Soi vuoigjæba, og Soi vuoigjaigjæba. Num. plur. Vi ager, Mii vuoigjep, og Mii vuoigjaigjeb. J ager, Dii vuoigjebetet, og Dii vuoigjaigjepped. De ager, Sii vuoigjek, og Sii vuoigjaigjek.

Naar saadanne Verbis gives den første Termination, vil man vise, at den Gierning, som under Verbo betegnes, er i sin fulde Drift; men giver man dem den anden Endelse, vil man vise, at den Gierning, som under Verbo betegnes, er i sin første Anfang, saa at Mon vuoyam, betyder, jeg er i Arbeide med at age; men Mon vuoigjam, jeg giver mig til at age. Og saa fremdeles.

Det første Verbum auxiliare Mon lem, jeg haver, it: jeg er, conjugeres i alle Modis og Temporibus, og igiennem alle Personas singularis, dualis og pluralis Nu-

ak & Don vuoigjak ɔ: aurigas. Son vuoya vel Son vuoigja ɔ: aurigat. Num. dual. Moi vuoigje, vel Moi vuoigjaigje ɔ: nos duo aurigamus. Doi vuoigjebete, vel Doi vuoigjaigjeppe ɔ: vos duo aurigatis. Soi vuoigjæba, vel Soi vuoigjaigjæba ɔ: illi duo aurigant. Num. plur. Mii vuoigjep, vel Mii vuoigjaigjep ɔ: nos aurigamus. Dii vuoigjebetet, vel Dii vuoigjaigjepped ɔ: vos aurigatis. Sii vuoigjek, vel Sii vuoigjaigjek ɔ: aurigant.

Hujusmodi Verba, si in priore terminatione conjugentur, actionem, isto verbo expressam, jam in ipso opere & ejus exsecutione occupatam esse, significatur; sin vero posteriorem terminationem sequantur, actionem, verbo significatam, nondum in actum deductam esse, denotatur, sed adhuc in suo qvasi principio & intra solam intentionem & propositum consistere. Sic mon vuoyam significat ipsum aurigandi actum, q. d. nunc revera in aurigando occupor; Sed mon vuoigjam, consilium & intentionem aurigandi denotat, q. d. aurigare destino, accingo me ad aurigandum; & sic porro per inductionem plurium similium exemplorum.

Primum Verbum auxiliare Mon lem ɔ: habeo v. sum, per omnes Personas numeri singularis, dualis & pluralis, in omnibus modis & temporibus, conjugatur;

Numeri; men de 3de sidste, nemlig. Mon kalkam, jeg skal, Mon fertim, jeg maae, og Mon taidam, maae skee, conjugeres ikkun i visse Temporibus, og det igiennem alle Personas singularis, dualis og pluralis Numeri.

Det Danske Maae skee er, som meldt, i det Lappiske et Verbum auxiliare kaldet Mon taidam, hvilket conjugeres i singulari, duali og plurali Numero, og setter det hosfoyede Verbum i Infinitivo. ex. gr. Maae skee jeg gior saa, Mon taidam nut dakkat. Maae skee du gior saa, Don taidak nut dakkat. Maae skee han gior saa, Son taida nut dakkat. Maae skee vi toe gior saa, Moi taide nut dakkat. Maae skee i toe gior saa, Doi taidebete nut dakkat. Maae skee de toe gior saa, Soi taidæba nut dakkat. Maae skee vi gior saa, Mii taidep nut dakkat. Maae skee i gior saa, Dii taidebetet nut dakkat. Maae skee de gior saa, Sii taidek nut dakkat. Dakkat er Præsens Infinitivi activi, verbi Mon dagam, Jeg giorer.

Verba inchoativa og desiderativa conjugeres ikkun igiennem Modos, og tempora activæ vocis.

De Verba diminutiva og freqventativa, som ere activa, conjugeres igiennem Modos og tempora activæ og passivæ Vocis; dog ikke gierne i Pasivo. De Verba dimigatur; Sed reliqva tria: Mon Kalkam, mon Fertim & mon Taidam, per omnes qvidem singularis, dualis & pluralis Numeri Personas, at non in omnibus temporibus, flectuntur.

Particula Latina *Forsan* est in lingva Lapponica verbum auxiliare mon Taidam, qvod in Numero singulari, duali & plurali conjugatur, seqventi verbo in Infinitivo posito, ut: Præs. sing. Num. Mon taidam nut dakkat ɔ: forsan ita facio. Don taidak nut dakkat ɔ: forsan tu ita facis. Son taida nut dakkat ɔ: forsan ille ita facit. Num. dualis: Moi taide nut dakkat ɔ: forsan nos duo ita facimus. Doi taidebete nut dakkat ɔ: forsan vos duo ita facitis. Soi taidæba nut dakkat ɔ: forsan illi duo ita faciunt. Num. pluralis: Mii taidep nut dakkat ɔ: forsan ita facimus. Dii taidebetet nut dakkat ɔ: forsan ita facitis. Sii taidek nut dakkat ɔ: forsan ita faciunt. τὸ Dakkat est præsentis Infinitivi Verbi: Mon dagam ɔ: facio.

Verba inchoativa & desiderativa tantum per modos & tempora activæ vocis conjugantur.

Verba diminutiva & freqventativa, qvæ activæ sunt significationis, per modos & tempora utriusqve vocis, activæ & passivæ, rarius tamen passivæ; qvæ vero

diminutiva og freqventativa, ſom ere Neutra, conjugeres ikkun igiennem Modos og Tempora activæ vocis.

Hvad Verborum Speciem angaaer, da ere nogle Verba primitiva, andre derivativa, af hvilke ſomme ere deriverede af Nominibus ſubſtantivis. ex. gr. af Olmai, en Mand, kommer Mon olmaſtalam, jeg giorer mig Modig, Mandig, Bryſter mig. Somme af Nominibus adjectivis. ex. gr. Af Vielgad, hviid, kommer Mon Vielgodam, jeg bliver hviid: Men de fleeſte af andre Verbis; thi Lappiſke Verba (ikke alle, men mange, ſom Uſus lærer) giorer af ſig Derivativa paa dam, tam, teſtam, talam, taddam, lam, leſtam, laddam, ſam, shiam, ſtam, ſteſtam, ſtalam, ſtaddam, dattam, mattam, gattam, ſkattam, ſattam, maddam, ſaddam og naddam. ex. gr. Af Mon logam, jeg læſer, kommer Mon logadam, jeg læſer med Flid, giver mig god Tid til at læſe. Mon logatam, jeg læſer for, underviſer. Mon logateſtam, jeg læſer for, underviſee noget lidet ſom ſnareſte. Mon logatalam, og Mon logataddam, jeg underviſer i det og det, v. i det ſamme mange Gange. Mon lokkalam, jeg læſer noget lidet, v. ſom ſnareſte. Mon lokkaleſtam, id. Mon lokkaladdam, jeg læſer det og det, ſom ſnareſte. Af Mon radam, jeg ſpretter op, kommer Mon rattaſam, jeg ſprettner op. Af Mon galam, jeg

vero neutra ſunt, tantum per modos & tempora activæ vocis flectuntur.

Verba ratione Speciei, ſunt vel primitiva vel derivativa, qvorum alia e Nominibus Subſtantivis deſcendunt, ut: ex nomine Olmai ɔ: vir, derivatur Verbum mon Olmaſtalam ɔ: virum me præſto. Alia ex Adjectivis, ut: ex Vielgad ɔ: albus, fit mon Vielgodam ɔ: albeſco. Plurima tamen ex aliis Verbis; Verba enim Lapponica, ſi non omnia qvidem, at plurima ſaltem, qvod uſus comprobat, ex ſe progenerant derivativa in dam, tam, teſtam, talam, taddam, lam, leſtam, laddam, ſam, shiam, ſtam, ſteſtam, ſtalam, ſtaddam, dattam, mattam, gattam, ſkattam, ſattam, maddam, ſaddam & naddam. Ex. gr. ex verbo Mon logam ɔ: lego, derivantur: Mon logadam ɔ: ſtudioſe lego; Mon logatam ɔ: doceo, inſtituo. Mon logateſtam ɔ: breviter inſtituo; Mon logatalam & Mon logataddam ɔ: in hac vel illa ſcientia inſtituo, v. iteratis vicibus inſtituo; Mon lokkalam ɔ: paululum vel levi opera & perfunctorie inſtituo; Mon lokkaleſtam ɔ: idem; Mon lokkaladdam ɔ: hoc vel illud breviter lego. Ex verbo: Mon radam ɔ: diſſuo, formatur: Mon rattaſam ɔ: diſſuor, dehisco. Ex. verbo: Mon galam ɔ: vadum tra icio, fit: Mon galashiam ɔ: lento gradu vado. Ex verbo:

jeg vader, kommer Mon galashiam, jeg vader saa sagtelig. Af Mon aarom, jeg bliver, kommer Mon aaroſtam, jeg ſtandſer, Mon aaroſteſtam, jeg ſtandſer noget ſidet. Af Mon ſirdam, jeg flytter, kommer Mon ſirdaſtalam, og Mon ſirdaſtaddam, jeg laver mig til at flytte. Af Mon zhiaeppodam, jeg bliver ſort, kommer Mon zhiaeppodattam, jeg giorer ſort. Af Mon Nialgasmam, jeg bliver ſød, kommer Mon Nialgasmattam, jeg ſødgiorer. Af Mon Bauzhiagam, jeg bekommer Smerte, kommer Mon Bauzhiagattam, jeg foraarſager Smerte hos. Af Mon Vashiaskam, jeg bliver Vreed, kommer Mon vashiaskattam, jeg fortorner, opvækker til Vrede. Af Mon rattaſſam, jeg ſprettner op, kommer Mon rattaſattam, jeg kommer til at ſprettne op. Af Mon Nialgasmam, jeg bliver ſød, kommer Mon Nialgasmaddam, id. Af Mon rattaſam, jeg ſprettner op paa et Sted, kommer Mon rattaſaddam, jeg ſprettner op paa nogle Steder. Af Mon Buorranam, jeg forbedres, hvilket Verbum bruges helſt om een, kommer Mon Buorranaddam, id. hvilket Verbum bruges om flere, der kand have været ilde tilpas, og bliver bedre igien.

Det Lappiſke Tungemaal er overmaade riigt paa derivativa, ſaa at mangfoldige Ord giorer vel 20 ja flere derivativa af ſig.

bo: mon Aarom ɔ: maneo, deſcendit: Mon aaroſtam ɔ: ſiſtor; mon aaroſteſtam ɔ: paululum ſiſtor. Ex. verbo: Mon ſirdam ɔ: Migro, provenit: Mon ſirdaſtalam & Mon ſirdaſtaddam ɔ: ad migrandum me paro. Ex verbo: Mon Zhiaeppodam ɔ: nigreſco, derivatur: Mon Zhiaeppodattam ɔ: denigro. Ex verbo: Nialgasmam ɔ: dulceſco, fit: Mon Nialgasmattam ɔ: dulce reddo. Ex verbo: Mon bauzhiagam ɔ: dolorem ſentio, eſt: Mon bauzhiagattam ɔ: dolorem affero. Ex verbo: Mon vashiaskam ɔ: iraſcor, fit: Mon vashiaſkattam ɔ: ad iram provoco. Ex: Mon rattaſam ɔ: dehiſco, formatur: Mon rattaſattam ɔ: dehiſcere facio. Ex. Mon nialgasmam ɔ: dulceſco, Mon nialgasmaddam ɔ: idem. Ex. Mon rattaſam ɔ: uno tantum loco dehiſco, fit: Mon rattaſaddam ɔ: qvibusdam locis dehiſco. Ex. Mon buorranam ɔ: convaleſco (qvod Verbum de uno tantum ſubjecto prædicatur) formatur: Mon buorranaddam ɔ: idem, niſi qvod hoc Verbum de pluribus, qvi ex morbo convaluere, adhiberi ſoleat.

Tanta derivativorum copia abundat hæc lingva, ut ex una voce viginti & plures aliæ derivari poſſint.

Hvad

Verba

Hvad Verborum Figuram angaaer, da ere de fleste Lappiske Verba simplicia, saa Composita.

Hvor Verbum, jeg haver, staaer i Danſken, bruges gemeenlig i det Lappiske Verbum Subſtantivum Mon lem, jeg er, og det Ord, som i Danſken stoed i Accuſativo, settes i det Lappiske i Nominativo; Det derimod, som stoed i Danſken i Nominativo, settes i det Lappiske i Ablativo. ex. gr. Du haver Brod bliver paa Lappiſk: Duuſt læ Laibe. Læ er tertia Perſona Sing. Num. Præſ. Indicat. Verbi mon lem, jeg er; Duust er Ablativi Caſus ſing. Num. Pronominis Demonſtrativi Don, du; Laibe, Brod er Nominativi Caſus ſing. Numeri.

Subſtantiva paa vuot kand med Verbo Subſtantivo mon lem, jeg er, settes i Dativo Caſu, og bruges adjective, naar man beſkriver en Perſon eller Ting af, at den haver meget udi sig af Godhed, Ringhed ꝛc.. Perſonen eller Tingen, som man beſkriver, roſer, laſter ꝛc. settes i Nominativo, Verbum mon lem, jeg er, ſoarer dertil i liige Numero, og Adjectivum, ſom ſtaaer i Danſken, og viiſer, hvad Perſonen eller Tingen beſkrives, roſes eller laſtes af, overſettes ved det deraf deriverede Subſtantivum paa vuot ſat i Dativo ſingulari. e. gr. Dette er et meget ſmukt Menniſke

Verba Lapponica, ratione Figuræ, vel ſimplicia ſunt vel compoſita, ex his tamen pauciſſima.

Verbum Latinum, Habeo, in lingva Lapponica verbo Subſtantivo Mon lem ɔ: ſum, exprimitur, ita ut Nomen, qvod ſecundum regulas lingvæ latinæ foret Accuſativi caſus, Lapponice fiat Nominativi; et vice verſa, qvod Latini in Nominativo, id Lappones in Ablativo ponant. Ex. gr. Habes Panem, Lapponice vertitur: Duuſt læ Laibe; ubi de conſtructione notandum, qvod læ ſit tertia Perſona ſingularis Numeri, Præſentis indicativi, Verbi Mon lem ɔ: ſum: Duuſt ſit Ablativi caſus, ſing. Numeri, Pronominis demonſtrativi Don ɔ: Tu: Laibe autem Nominativi caſus, ſing. Numeri.

Subſtantiva in Vuot, cum Verbo Subſtantivo Mon lem ɔ: ſum, in Dativo poni & adjective uſurpari poſſunt, cum Perſona vel res, qvalitatis, magno gradu vel bonæ vel malæ deſcribenda eſt. Perſona vel res, qvæ deſcribitur, laudatur, culpatur &c. in Nominativo ponitur, Verbum Subſtantivum Mon lem ɔ: ſum, Numero priori convenit, & Adjectivum, qvod in periodo Latina exſtabat, qvalitatem Perſonæ vel rei, culpandæ, laudandæ &c. deſcripturum, Lapponice exprimitur per aliqvod Subſtantivum in Vuot, ex eodem Adjectivo derivatum &

niſke bliver paa Lappiſk: De læ Olmutzh Zhiaebbesvuoti. Olmutz, Menniſke, er Nominativi Caſus ſing. Numeri. Læ er tertia perſona ſing. Num. Præſentis Indicat. Verbi mon lem. Zhiaebbesvuoti, er Dativi Caſus ſing. Numeri a Nominativo ſingulari Zhiaebbesvuota, Smukhed, der er et Subſtantivum deriveret af Adjectivo Zhiaebbes, ſmuk.

in Dativo ſingularis Numeri poſitum. Ex. gr. Sententia hæc: eſt ille homo pulcherrimus, Lapponice ita vertenda eſt: De læ olmutzh Zhiaebbesvuoti. Olmutzh eſt Nominativi caſus, ſing. Numeri. Læ eſt tertiæ Perſonæ ſing. Numeri, Præſentis indicativ. verbi Mon lem ɔ: ſum. Zhiaebbesvuoti eſt Dativi caſus, ſing. Numeri, a Nominativ. ſing. Zhiaebbesvuota ɔ: venuſtas, pulchritudo, adeoqve Subſtantivum, ab Adjectivo Zhiaebbes ɔ: venuſtus, pulcher, derivatum.

Det Danſke Imperſonale, der ligger magt paa, overſettes i det Lappiſke ved Verbum Subſtantivum mon lem, jeg er, ſat i tertia Perſona ſingulari, og ved lokko, et Tal, ſat i Nominativo ſingulari, og den Perſon eller Ting, ſom der ligger magt paa, ſettes i Ablativo ſingulari, eller plurali, efterſom den i Danſken er ſing. eller pluralis Numeri.

Verbum imperſonale intereſt; Lappones exprimunt per Verbum Subſtantivum Mon lem ɔ: ſum, in tertia Perſona ſing. Numeri, & Numerum unitatis Lokko, in Nominativo ſing. Perſona ſeu re, cujus intereſt, in Ablativo ſingularis vel pluralis Numeri, prout conſtructionis ratio popoſcerit, poſita.

Hvor Imperſonale, det vedkommer, ſtaaer i Danſken, bruger man i det Lappiſke Verbum Subſtantivum mon lem, jeg er; Det ſom vedkommer, ſettes i Ablativo; Den, det vedkommer, i Dativo.

Verbum imperſonale refert, Lapponice per Verbum Subſtantivum Mon lem ɔ: ſum exprimitur; id, qvod refert, in Ablativo ponitur; ille vero, cujus refert, in Dativo.

Om Participio.

Lapperne bruger Participium præſens prius og poſterius. Forſkiellen imellem dem er

De Participio.

Lingva Lapponica duplex Participium, prius & poſterius, admittit; ubi tamen

er 1. Participium posterius settes altiid efter sit Substantivum; Men Participium prius nu efter, nu for. 2. Naar jeg bruger Participium posterius, vil jeg viise, at den, som jeg taler om, er begreben i den Gierning, der betegnes ved det Verbum, hvis Participium jeg bruger. e. gr. Son læ vuoigjeme, han er agendes, han er nu i Arbeide med at age; Men, naar jeg bruger Participium prius, vil jeg distingvere imellem den Gierning, der betegnes ved det Verbum, hvis Participium jeg bruger, og en anden Gierning. e. gr. Son bodi vuoye; hand kom agendes, ikke videndes, gaaende ꝛc. vuoigjeme er Participium præsens posterius verbi mon vuoyam, jeg ager, vuoye prius.

men observandum est 1. Participium posterius post suum Substantivum semper poni, sed Participium prius jam post, jam ante, prout lex constructionis popposcerit. 2. Usu Participii posterioris significari, Personam, de qva sermo est, contineri in actione, per Verbum, cujus Participio utor, designata, ut: Son læ vuoigjeme ɔ: est aurigans, accingens se ad aurigandum; Participii autem prioris usu denotari differentiam inter actionem, qvæ per Verbum, cujus est Participium, significatur, & aliam actionem; Ex. gr. Son bodi vuoye ɔ: venit aurigans, non eqvitans scilicet vel pedibus incedens. Vuoigjeme est Præs. Particip. poster.; Vuoye autem Participium prius, Verbi Mon vuoyam ɔ: aurigo.

De bruger Participia præsentia negativa. Samme haver og Bemerkelse, som Participia præterita negativa. e. gr. Kotzhioketta betyder: ikke befalende, it. ubefalet. Saa kan jeg sige: Kalle mon dam dagam duu kotzhioketta, danice: Det gierer jeg vel dig ikke befalende, v. endskiont du ikke befaler. æle vaze Kotzhioketta, gak ikke ubefalet.

Dantur præterea Præsentia Participia negativa, qvæ præteriti Participii negativi significationem etiam habent, ut: Kotzhioketta ɔ: non jubens, item injussus. Sic dicere possum: Kalle mon dam dagam duu kotzhioketta; qvæ periodus ad Verbum ita vertenda est: hoc facio, licet Tu non sis jubens; &: æle vaze kotzhioketta ɔ: noli injussus ire.

Om Adverbio.

Det Lappiske Sprog haver Adverbia loci, in loco, ad locum, de loco; Adverbia Temporis, Numeri, Qvantitatis, v. Copiæ

De Adverbio.

In lingva Lapponica occurrunt Adverbia loci, in loco, ad locum, de loco; Adverbia temporis, numeri, qvantitatis v. copiæ,

v. Copiæ, Qvalitatis, Similitudinis intendendi, remittendi, comparandi, interrogandi, affirmandi, optandi, concedendi, corrigendi, eligendi, excludendi, ſeparandi, congregandi, comitandi, og Eventus.

Udi et bekræftende Svar ſvares ikke gierne med Adverbio affirmandi paitza, ja; Men gemeenligſt med det ſamme Ord, ſom der ſporges med. ex. gr. om der ſporges: Lægo ſon dobbe? danice: er han der? da ſvarer man ikke med Adverbio affirmandi paitza, ja; Men med læ, ſom er tertia perſona ſingularis Num. Præſent. Indicat. Verbi mon lem, jeg er, hvilket er det ſamme Ord, ſom der blev ſpuurt med; Saa at de Ord: Er han der? Ja, bliver da paa Lappiſk: Lægo ſon dobbe? Læ.

Lappernes Adverbia haver Gradum Comparativum og Superlativum, Comparativus endes paa but, og Superlativus paa at.

Hvad Adverbiorum Speciem angaaer, ere nogle primitiva, nogle derivativa, af hvilke en Deel ere deriverede af Nominibus ſubſtantivis. e. gr. af Beive, en Dag, kommer beiveg, om Dagen. En Deel af Nominibus adjectivis. e. gr. af Duot, Sand, kommer duodai, ſandelig. En Deel af Pronominibus. e. gr. af Muttom, nogen, kommer Muttomiin, undertiiden. En Deel af Verbis. e. gr. af mon Zhiok-

v. copiæ, qvalitatis, ſimilitudinis, intendendi, remittendi, comparandi, interrogandi, affirmandi, optandi, concedendi, corrigendi, eligendi, excludendi, ſeparandi, congregandi, comitandi, & eventus.

In reſponſo affirmativo Adverbio affirmandi Paitza ɔ: etiam, omnino raro utuntur Lappones, ſed uſitatiſſime reſpondent eadem voce, qva facta erat interrogatio; ex gr. Si qværitur: Lægo ſon dobbe ɔ: an ille eſt ibi? non reſpondetur affirmandi adverbio Paitza ɔ: etiam, ſed τῷ læ, qvod eſt tert. Perſon. ſing. Num. Præſentis indicativi, Verbi Mon lem ɔ: ſum.

Adverbia lingvæ Lapponicæ graduin Comparativum & Superlativum admittunt, Comparativo in But, Superlativo autem in At deſinente.

Species Adverbiorum vel primitiva eſt vel derivativa. Qvæ derivativa ſunt, deſcendunt partim e Nominibus Subſtantivis, ut: ex Beive ɔ: dies, fit Beiveg ɔ: interdiu; partim e Nominibus Adjectivis, ut: ex Duot ɔ: verus, derivatur Duodai ɔ: vere; partim e Pronominibus, ut: ex Muttom ɔ: aliqvis, provenit Muttomiin ɔ: interdum; partim ex verbis, ut: ex Mon Zhiokkam ɔ: ſedeo, fit

Zhiok-

Zhiokkam, jeg ſidder, kommer Zhiokkot, i en ſiddende Poſitur. En Deel af andre adverbiis. e. gr. af Daa, der, kommer Daakkaa, did. En Deel af Præpoſitioner. e. gr. af Siſa, ind i, kommer Siſkeld, indvendig.

Hvad Adverbiorum Figuram angaaer, ere nogle Simplicia, nogle Compoſita.

Om Præpoſitione.

De fleeſte Lappiſke Præpoſitioner ſettes allene bag, nogle allene for, ſomme nu for, nu efter den Caſum, ſom de ſtyrer.

I den Sted at Præpoſitioner i det latinſke Sprog forandres ikke; Men ved det at der betegnes Qvies in loco, eller motus ad locum, ſtyrer diverſe Caſus, da ſtyrer de Lappiſke Præpoſitioner altiid den ſamme Caſum, hvad heller der betegnes Qvies in loco, eller motus ad locum; Men mange af dem forandres, og anderledes udnævnes, naar der betegnes Qvies in loco, anderledes, naar der betegnes motus ad locum.

I det Lappiſke Sprog kand man hos et Ord ſette tvende Præpoſitioner, undertiden lut hos, og erit fra, undertiden paigjeleſt, paa, og erit fra, efterſom Mee-

Zhiokkot ɔ: ad modum & poſituram ſedentis; partim ex aliis Adverbiis, ut: ex Daa ɔ: ibi, formatur Daakkaa ɔ: illuc: vel deniqve ex Præpoſitionibus, ut: ex Siſa ɔ: in, fit Siſkeld ɔ: interne.

Ratione Figuræ Adverbia Lapponum vel Simplicia ſunt vel Compoſita.

De Præpoſitione.

Pars maxima Præpoſitionum Lapponicarum, tantum poſt, nonnullæ tantum ante, qvædam & ante & poſt caſum, qvem regunt, ponuntur.

Inter Lapponum & Latinorum Præpoſitiones hæc intercedit differentia, qvod hæ invariabiles ſemper maneant, ſed, prout vel qvietem in loco, vel motum ad locum denotant, diverſos regant caſus; illæ autem ſive qvies in loco, ſive motus ad locum deſignetur, eundem ſemper caſum regant, ſed qvod aliter enuncientur, cum qvietem in loco, aliter, cum motum ad locum denotant.

Ex genio lingvæ Lapponicæ duæ Præpoſitiones, interdum Lut ɔ: apud, & erit ɔ: ab, interdum Paigjeleſt ɔ: in, & erit ɔ: ab, uni ſimul voci apponi pos-

Meeningen udkræver, saa at dog ingen anden Danske eller Meening falder deraf, end om der allene havde staaet den Præposition erit, fra. e. gr. Son vazi viæso lut erit er efter Ordene: Han gik fra hos Huuset, efter Meeningen og paa god Dansk, han gik fra Huset. Son jorgala buok pahait moupaigjelest erit er efter Ordene: Han afvender alt ont fra over mig, efter Meeningen og paa god Dansk: Han afvender alt ont fra mig.

possunt, sensu eodem manente, ac si sola staret Præpositio erit ɔ: ab; ex. gr. Son vazi viæso lut erit, qvæ periodus ad Verbum ita sonat: ab apud domum ivit. i. e. domo egressus est. Son jorgala buok pahait moupaigjelest erit. i. e. ad Verbum: averruncat omne malum ex super me ɔ: omne malum a me avertit.

Hvad Præpositionum Speciem angaaer, ere nogle primitivæ, andre derivativæ, af hvilke en Deel deriveres af Nominibus Substantivis, en Deel af Nominibus adjectivis, en Deel af Adverbiis, og en Deel af andre Præpositioner.

Præpositionum Species est vel primitiva vel derivativa. Qvæ ad derivativorum classem pertinent, partim a Substantivis, partim ab Adjectivis, partim ab Adverbiis, partim etiam ab aliis Præpositionibus, descendunt.

Om Conjunctione.

Det Lappiske Sprog haver Conjunctiones copulativas, disjunctivas, concessivas, Adversativas conditionales, conclusivas, continuativas, causales.

Nogle Conjunctiones ere Primitivæ, nogle Derivativæ, nogle Simplices, nogle Compositæ.

Som Lapperne bruger i deres Tungemaal andre Partes Orationis, saa bruger de og Interjectiones admirantis, indignantis, &c.

De Conjunctione.

In lingva Lapponica dantur Conjunctiones copulativæ, disjunctivæ, concessivæ, adversativæ, conditionales, conclusivæ, continuativæ, causales.

Præterea, aliæ sunt primitivæ, aliæ derivativæ, aliæ simplices, aliæ compositæ.

Lappones in sua lingva, ut alias partes Orationis, ita etiam Interjectiones admirantis, indignantis &c. habent.

Om

De

Om Particulis Encliticis.

Det Lappiſke Sprog haver og mange Particulas encliticas, og de foyes ey allene til Ord, ſom tilforn haver intet Suffixum; men end og til et Ord, hvilket tilforn er ſuffigeret Nota Diminutivi allene, eller] et pronomen ſuffixum allene, eller N paragogicum allene, eller nota Diminutivi og et Pronomen ſuffixum tillige, eller nota diminutivi, og N paragogicum tillige, eller N paragogicum og et Pronomen ſuffixum tillige.

Eppe, Tebme, og Mettos, v. mettom betegner en privation; men Forſkiellen imellem dem er denne: 1. Eppe ſettes allene til Ords Begyndelſe; Tebme, Mettos og Mettom derimod ſuffigeres ikkun Enden af Ord. 2. Eppe, og Mettos v. Mettom foyes til Nomina og Verba. e. gr. Osko en Troe. Eppeosko, en Vantroe. Mon paſotam, jeg helliger; mon Eppepaſotam, jeg vanhelliger. Ibmel Gud. Ibmelmettos v. Ibmelmettom Ugudelig. Mon arvedam, jeg forſtaaer, begriber. Arvemettos u-begribelig; Tebme derimod foyes vel til Nomina, ſaaſom gælbo, Værdie. gælbotebme, ſom er af ingen Værdie, unyttig. Paſſe, Hellig, Paſſetebme, Vanhellig; Men neppe til noget Verbum. 3. Eppe lagt til et Subſtantivum eller Verbum giorer ikke af ſamme ſubſtantivo et adjectivum, eller af verbo et Nomen

De Particulis Encliticis.

Lapponum lingva particulis encliticis etiam gaudet, qvæ non tantum junguntur vocibus, nullo antea ſuffixo auctis, ſed illis qvoqve, qvibus antea ſuffixa eſt vel nota diminutivi ſola, vel Pronomen ſuffixum ſolum, vel N paragogicum ſolum, vel nota diminutivi & Pronomen ſuffixum ſimul, vel nota diminutivi & N paragogicum ſimul, vel N paragogicum & Pronomen ſuffixum ſimul.

Eppe, Tebme & Mettos vel Mettom, privationem denotant, aliqva tamen cum differentia, nam 1) Eppe voci ab initio tantum præfigitur; contra, Tebme, Mettos v. Mettom, fini ſemper ſuffiguntur. 2.) Eppe & Mettos vel Mettom, Nominibus & Verbis annectuntur, ut: Oſko ↄ: fides; Eppeosko ↄ: incredulitas. Mon Paſotam ↄ: ſacrifico Mon eppepaſotam ↄ: profano. Ibmel ↄ: Deus; Ibmelmettos v. Ibmelmettom ↄ: impius. Mon Arvedam ↄ: intelligo; Arvemettos ↄ: non intelligibilis. Tebme autem Nominibus qvidem, ut: Gælbo ↄ: pretium; Gælbotebme ↄ: inutile, res nullius pretii; ſed verbis, qvod ſciam, vix jungitur. 3.) Eppe, Subſtantivo vel Verbo junctum, idem Subſtantivum non in Adjectivum, nec Verbum in Nomen immutat, ſed ſuam retinere

men; Men lader det blive et Subſtantivum, og et Verbum, ſom det var. e. gr. Ibmel Gud, Eppeibmel, en Afgud. Mon Paſotam, jeg helliger. Mon Eppepaſotam, jeg vanhelliger; men Tebme, føyet til et Subſtantivum, giorer af ſamme ſubſtantivo et adjectivum, e. gr. Vikke en Lyde. Vigetebme, Lydeslos. Gudne, Ære. Gudnetebme, uforſkammet. Ligeledes giorer ogſaa mettos, v. mettom, føyet til et Subſtantivum, eller Verbum, af ſamme ſubſtantivo og Verbo et adjectivum. e. gr. Ibmel, Gud, Ibmelmettos v. Ibmelmettom, ugudelig. Mon oinam, jeg ſeer. Oinemettos, v. oinemettom uſynlig.

Om N Paragogico.

Naar et Verbum haver tvende Nominativos eller Accuſativos, tager den ene N paragogicum til ſig. E. gr. Guld heder Golle, og han ſeer det an for Guld, men det er Kaabber, bliver paa Lappiſk: Gollen ſon dam kiætzhia; Mutto veikelæ. Yppерſte Præſt heder paa Lappiſk Payemudzh Pappa, og de Ord: han blev ſalvet til yppерſte Præſt: Son Payemudzh Pappan vuoidujuvai. N Paragogicum legges ikke til Ord, ſom ere pluralis Numeri, ſaa at, naar et Ord ſkal have dette N, maae det endelig ſettes i ſingulari Numero, endſkiønt Meeningen i Danſken udfordrede, at det ſkulle ſtaae i plurali Numero. Endſkiondt det Ord, ſom haver N Paragogicum hos ſig, altid

nere eſſentiam & ſignificationem ſinit; ex. gr. Ibmel ɔ: Deus; Eppeibmel ɔ: Idolum. Mon Paſotam ɔ: ſacrifico; Mon Eppepaſotam ɔ: profano; Tebme vero Subſtantivum, cui adjungitur, in Adjectivum transformat, ut: Vikke ɔ: macula; Vigetebme ɔ: immaculatus, vitii expers. Gudne ɔ: honor; Gudnetebme ɔ: inverecundus, protervus. Similiter etiam Mettos v. Mettom, Subſtantivo vel Verbo annexum, utrumqve in Adjectivum mutat, ut: Ibmel ɔ: Deus; Ibmelmettos v. Ibmelmettom ɔ: impius. Mon oinam ɔ: video; Oinemettos v. Oinemettom ɔ: inviſibilis.

De N Paragogico.

Cum unum Verbum in conſtructione duos habeat vel Nominativos vel Accuſativos, alteruter N paragogicum ſibi adſciſcit, ut: Aurum Lapponice dicitur Golle. Sententia hæc: habuit hoc pro auro, qvamvis æs revera fuerit, huncin modum transfertur: Gollen ſon dam kiætzhia, mutto veikelæ. Curio ſeu Pontifex maximus Lapponice Payemudzh Pappa nuncupatur: & Verba hæc: ille Pontifex Maximus unctus eſt, ſic transferenda ſunt: Son Payemudzh Pappan vuoidujuvai. N paragogicum vocibus in plurali Numero non adjicitur, adeo ut vocabula, qvæ hoc N paragogico augenda ſunt, neceſſario ſint Numeri ſingularis

altiid ſtaaer i ſingulari, kan dog gierne af Meeningen ſees, om det forſtaaes om een eller fleere.

Et Ord kan tage til ſig N Paragogicum og Pronomen ſuffixum tillige. e. gr. Jeg kiender Gud for min Fader bliver paa Lappiſk: Mon logam Ibmel atzhienam. Her haver atzhie, Fader, N paragogicum, og pronomen ſuffixum am, min. Vil man til et Ord foye Notam diminutivi, og N paragogicum, ſuffigeres forſt Nota Diminutivi, dernæſt N. Paragogicum. Skal det have N Paragogicum og Pronomen ſuffixum, ſuffigeres N forſt, ſiden Pronomen.

Det Lappiſke Tungemaal er ikke riigt paa Ord-Sprog, eller ugemeene Talemaader. Dette haver man iblant andet at obſervere, at i det meere, end i noget andet mig bekiendt Tungemaal, er brugeligt adulationis gratia at tale ved diminutiva.

Det Danſke Ord Camerat udfores i det Lappiſke ved de Ord Paſſe veelje. Iſær naar en Lap taler til, eller med en Norſk Bonde, kalder han ham Paſſe veelje; hvilket er ſaa meget, ſom han ville ſige Camerat. Egentlig betyder Ordene: Helſige Broder. Naar Talen er til en Qvindes

gularis, non obſtante, qvod ſententia plura'em poſcere videatur; & qvamvis vox, cui annexum eſt N paragogicum, ex genio lingvæ, in Numero ſingulari ponenda ſit, facile tamen ex nexu ſententiæ colligitur, num de uno duntaxat, an vero de pluribus intelligenda ſit.

Unum & idem Nomen, & N paragogicum, & Pronomen ſuffixum ſimul ſibi adſciſcere poteſt. Ex. gr. Deum pro patre agnoſco, Lapponice redditur: Mon logam Ibmel Atzhienam. Obſerva: Subſtantivum Atzhie ɔ: Pater, N paragogicum & Pronomen ſuffixum am ſimul ſibi adſcivit. Si contingit, ut nota diminutivi & N paragogicum voci ſimul adjungenda ſint, obſervandum eſt, notam diminutivi primum, & deinde N paragogicum ſuffigi debere.

Proverbiorum in hac lingva non adeo magna eſt copia, ſed tanto major eſt Diminutivorum Numerus, qvibus ita abundat, & ſeſe commendat hæc lingva, ut nulla, mihi cognita magis.

Vocabulum Danicum: Camerat ɔ: ſodalis, Lapponice exprimitur per binas voces Paſſe veelje; enim vero, cum Lappo Ruſticum Norvegicum alloqvitur, in alloqvio eum blanda hac voce: Paſſe veelje! compellat, qvaſi diceret: amice mi! mi ſodalis! licet proprie ſonet:

des Person, siger man: Passe Oaabba, hvilket liige efter Ordene betyder: Hellige Søster.

Lapperne holder de gildede Rinsdyr-Oxer for sine fornemmeste Rinsdyr; Thi de ere de anseeligste, ved det at de lader dem leve, indtil de ere fuldvoxne, og af dem har de den største Nytte ved at age med dem ꝛc. Af dets Anledning kalder de den, som de høyt agter, og vil legge nogen sær Berømmelse paa, Hærge jetzh, danice: Den gildede Rinsdyr-Oxe selv. Een Finne-Lensmand i Porsanger-Fiorden ved Navn Johan Pedersen, berømmende sig selv, sagde: Hærge Zhiouvga, danice: Den gildede Rinsdyr-Oxe skinner.

Om en Frugtsommelig Qvinde, hvis Føde-Tiid tilstunder, og er nær for Haanden, siger Lapperne: Nissøn læ kiætzhiembeiviin, hvilket lige efter Ordene paa Dansk betyder: Qvinden er i Tilsyns-Dagene. Jeg slutter, at de bruger denne Talemaade herom, efterdi en Qvinde i den Tiid og Tilstand selv maae vogte sig, og behøver Tilsyn af andre.

Jeg vil og her anføre den Talemaade, som bruges af de Norske Bønder i Finmarken, i det at, naar de hiertelig vil ynke nogen,

Sancte frater! Si cum foemina sermo sit, eam compellare solet: Passe Oaabba! ad Verbum: Sancta soror!

Boves rangiferi castrati in maximo apud Lappones pretio sunt, utpote qvi coeteris ex suo genere & magnitudine corporis & pingvedine præstant, & dominis suis maximo sunt usui ac emolumento. Hinc nata est locutio: Hærge jetz i. e. ipse rangifer castratus! qvo qvidem elogio neminem mactare solent, nisi qvem summo honore dignum judicant. Lictor qvidam Lapponicus, vel, si mavis, tribunus plebis Rusticæ, Norvegice Lensmand, cui Johannes Petri nomen erat, cum esset paulo jactantior, de semetipso gloriabundus prædicare consvevit: Hærge Zhiouvga ɔ: bos rangifer exsectus splendet.

De puerpera, partui jam vicina, dicere solent: Nissøn læ kiætzhiembeiviin, qvæ sententia, ad Verbum translata, ita sonat: Mulier est in diebus inspectionis; qva loqvendi formula haud dubie significatur, mulierem in eo statu ac tempore, & caute sibi ipsi prospicere debere, & aliena ope qvam maxime indigere.

De adagiis inter Lappones usitatis verba faciens, non possum silentio præterire locutionem, Rusticis Norvegicis, in

nogen, da, om end Perſonen, ſom de condolerer, er nok ſaa fornemme, kalder de ham Beiſte Stakkar, ſom er paa god Danſk Stakkels Beſt, med hvilken Talemaade de giver en ſær Affection, og inderlig Commiſeration over hans ſlette Vilkaar tilkiende.

in Finmarchia habitantibus, familiarem, & tum imprimis uſurpatam, cum aliorum ſortem ſe & infortunia dolere profitentur; & ſit licet honoratiſſimus ille, & lautiſſimæ ſortis maximæqve dignitatis, cujus vicem dolent, commiſerationis tamen affectum his verbis teſtari non dubitant: Beiſte ſtakkar! id eſt: miſella Beſtia! qva phraſi, licet duriuscula & ruris plena, ſignificare volunt, ſe iniqva ejus ſorte & conditione intime tactos eſſe & commotos.

3. Capitel.

Om

Lappernes Naturel

ſamt

Dyder og Lyder.

Lappernes ſmaae Born ere overflodig feede baade i Anſigtet og paa Kroppen; Men i Fremvexten tager den Feedme alt mere og mere af. Lapperne ere gemeenlig bleege og guſtene af Anſigtet, have kort Haar, ſtor Mund, indfaldne Kinder, ſpidsagtig Hage og ſvage Øyne: Øynenes Svaghed er deels i deres Naturel; Ellers foraarſages den og ikke lidet ved den overflodige Rog, de beſværes af hiemme i deres Telte og Hytter, og ved Snee-Driv

Caput III.

De

Lapponum indole, virtutibus & vitiis.

Infantes Lapponum, qva facie, qva reliqvo corpore, admodum carnoſi ſunt, qvæ tamen obeſitas cum ætate ſenſim decreſcit. Cæterum Lappones vultum habent fuſci & luridi coloris, capillos curtos, latum os, genas cavas, menta longa, oculos lippos, cujusmodi oculorum lacrimatio partim gentis Naturæ imputanda eſt, partim etiam immodico, qvo in tentoriis & tuguriis infeſtantur, fumo, partim nivi, qvæ ſub tempora

Driv, der legger sig i Øynene paa Reysen, saa og ved idelig Stirren paa den hviide overalt med Snee bedækkede Mark, naar de age paa Fiældene for at skyde vilde Rins-Dyr, hvilken gior, at, naar de komme tilbage fra den Jagt, kan de i nogle Dage vanskelig see.

nimbosa brumæ in oculos per montes iter facientium sese ingerit; partim deniqve continuo in campos montesqve nivibus albicantes aspectui, adscribenda, unde haud raro accidit, ut a venatione rangiferorum ferorum redeuntes omni propemodum oculorum usu per aliqvot saltem dies destituantur.

Nogle foregive, at Lapperne ere gandske laadne paa Huden, ligesom vilde Bæster; Hvilket ingenlunde saa befindes i Sandhed. En anden skriver, at Lapperne have kun eet Øye, og at samme sidder midt i deres Pande, hvilket er en grov Logn. (7). Efter en deel Skribenteres falske Beretning er man falden paa de Tanker, at med Lapperne følger en Stank, der ikke, som man siger, er dem i Klæderne skaaren, men i Kio-

Memoriæ a qvibusdam Scriptoribus proditum est, sed invita veritate, Lapponibus, haud aliter ac feris Bestiis, cutem esse hirsutam Alius, æqve subleste fidei auctor, asserere haud erubescit, Lappones unum duntaxat oculum, eumqve in media fronte situm habere; sententia, qvæ cum reliqvis ejusdem commatis fabulis explodatur, dignissima (7)! Dantur alii, qvi affirmare haud dubi-

(7) Oprindelsen til den Fabel om Finnerne, at de skulde være lodne og have et Øye midt i Panden, er meget gammel og maa søges i de Beretninger, som forekommer hos Herodotus og Plinius om adskillige besynderlige Folkeslag. Blant disse var der, efter Beretning, nogle med et Øye i Panden, som bleve kaldede Arimaspер og opholte sig ikke langt fra det Sted, hvor Norden-Vinden kommer fra. Disse vare især berømte af den bestandige Krig, de førde med Dragerne, eller, saa som de egentlig kaldes, Grifferne; hvilke de søgte at frarøve den Guld-Skat, som disse toge i Ertzgruerne, og med største Flid bevogtede. Men hvad det ene Øye midt i Panden angaaer, saa er Grunden dertil overmaade slet,

(7) Origo fabulæ de Lapponibus hirsutis & cyclopibus antiquissima est in relationibus quærenda, quæ apud *Herodotum* & *Plinium* habentur de variis formæ singularis gentibus. Erant autem in his, ut fabula fert, quidam Cyclopes, Arimaspi nominabantur, non procul inde degentes, unde aquilo oriatur. Qvos inprimis celebres reddebant continua bella atque certamina, quibus dracones, vel uti proprie vocantur, Gryphos lacessebant, ut eos auro spoliarent, quod hi ex Metallorum fodinis erutum maxima custodiebant cura. Ad hos autem Cyclopes quod attinet, auctoritas fabulæ de unico eorum in fronte oculo, debili admodum nititur fundamento, sive

i Kiodet baaren; vel fornemmes hos dem en modbydelig Lugt; samme er dog ikke mere deres

dubitarunt, putidum qvendam foetorem ipsa natura Lapponibus inesse, cui assertioni,

slet, man maa nu søge den i de af Herodotus anførte Issedoniers og Aristei Proconnesii urigtige Beretning, saasom de fleste holde for, eller med Hr. Beer (i Erl. Z. A. W. H. Tom. III. S. 35. sq.) derudi, at man vrangelig har udlagt Oprindelsen til det scythiske Ord: Arimaspos, i det at man har forklaret Arima ved Øet, og Spu ved et Øye, da dog arimaspos, saasom Hr. Beer mener, intet andet betyder, end et Bierg-Folk; ved hvilket Folk han her vil have forstaaet en tatarisk Nation i Dauria i hvis Land Grifferne (det er Chineserne, hvis Vaaben og Sindbillede er en Drage med 4 Fødder, eller en Grif) havde indtaget en Guld-Grue, som de tilligemed deres Guld vel bevarede for bemelte Tatarers eller Arimaspers Overvold, endskiønt dog disse sidste, passende paa god Leylighed, ofte frarøvede Chineserne deres Skat, naar den skulde føres hiem til China: Og synes denne Hr. Beers sindrige Forklaring, i sær om Grifferne, temmelig at fortiene Bifald, allerhelst, da det er bekiendt, at hurtige, raske, modige og stridbare Folk, endog i den hellige Skrift, lignes med Rovfugle og Orne. Saaledes heder det, Esaiæ XLVI, 11. om Cyrus: Jeg kalder en Rov-Fugl af Østen, og Ezech. XVII, 3. om Nebucadnezar: Hin store Ørn med de to store Vinger. Ja, Matth. XXIV, 28. kaldes de Romerske Soldater Orne just af samme Aarsag, formedelst hvilken Chineserne kaldes Griffer. Hvad for det andet, den Loddenhed angaaer, som tilskrives Lapper og andre Folk, som leve paa Lappisk Maade, saa har den uden al Tvivl sin Oprindelse

sive ea petenda est ex illis *Herodoti* de Issedoniis, ut & *Aristei Proconnesii* falsis relationibus, ut volunt plurimi, sive cum Dn. *Beero* (in Erl. Z. A. W. H. Tom. III p. 35. sq.) ex prava interpretatione vocis Scythicæ: Arimaspos, quippe cujus arima reddiderunt: *Unus*, spu autem: *Oculus*, licet vox Arimaspos, si eel. Beerus sederit judex, nihil aliud sit quam gens montana, per quam hoc loco intelligi putat natio quædam Tartarica Dauriam incolens, cujus in regione Gryphi (i. e. Sinenses; horum enim arma & insignia draco est quadrupes sive Gryphus) aurifodinam occupaverant, quam una cum ipsorum auro ab invasionibus eorundem Tartarorum sive Arimasporum diligenter custodiebant: attamen hi opportunam quamque datam occasionem non dimittentes, Sinensibus suum sæpe abstulerunt thesaurum, quum ad regionem sinensem deportaretur: nec omnino indigna videtur, cui subscribatur, ingeniosa hæc Dn. *Beeri*, de Gryphis præsertim, illustratio, potissimum quum constet inter omnes, vel & in sacris monumentis cum avibus rapacibus aquilisque comparari homines strenuos, veloces pugnacesque. Sic Es XLVI, 11. de Cyro legitur: ab oriente voco avem (rapacem) & Ezech XVII, 3. Nebucadnezar dicitur aquila maxima. Quin Matth XXIV, 28. aquilæ audiunt milites romani eadem de causa, qua Gryphi nominantur Sinenses. Qvod deinde ad hirsutiem attinet, quæ de Lapponibus aliisque gentibus Lapponum vitæ institutum sequentibus, refertur, hæc suam pro-

deres, end andre Folkes Naturel, men forsaarsages dem af deres med Rog inde i de rygende

tioni, licet aperte falsæ, nonnulli credulitatem suam satis inconsulte addixerunt. Haud

rindelse til Deels af de Dyre-Skind, de om Vinteren brugetil Klæder, med Haarsiden udefter; til Deels og deraf, at man har forvirret ordentlige Mennisker med Aber, Marekatter og i sær med Troglodyter ellers og kaldede Pygmæer, Skov-Folk, Skov-Trold, Orang, Outang, Troglodytes Linn. S. N. P. 24. & Amoen, acad. Tom. VI. hvilke samme nogle vil have forstaaede ved שְׂעִירִים hos Esaias XIII, 21. og XXXIV, 14. Det er merkeligt, at endog den Fabel om Varulve findes allerede hos Herodotus, og synes samme neppe at kunne have anden Oprindelse end fra nogle siorstrydende saa kaldede Hexemestere, som for sine Aarsagers skyld, har vildet bilde Folk ind, at de vare i Stand til at omskabe sig til Ulve. Hvo veed, om de ikke og virkelig, til visse Tider, har ført sig Ulve-Skind og gaaet paa de fire, for at skrække Folk? Om et Folk hos Herodotus, kaldet Argali og dets Gedde-Fodder, samt om et andet Slags, som opholdt sig ved det Bierg Imai i det Landskab Abrimon, med bagvendte Fodder (aversis post crura plantis, saasom Plinius beskriver dem) finder man artige Indfald hos for bemeldte Beer l. c. Den første Fabel mener han at have sin Oprindelse af en Misforstand, i det at Grækerne har udlagt Argali deres Navn saaledes, at de derefter maatte ligne Steenbokke, da dog dette Navn her intet andet betydede end Bierg-Folk, saasom Arga betyder et Bierg og li et Dyr i Almindelighed (animal in genere) som begriber baade Mennisker og ufornuftige Dyr under sig. Den sidstnævnte Fabel derimod udleder han fra

Skier-

procul dubio trahit originem partim ex pellibus ferarum, quibus hieme se vestiunt, ita ut extrinsecus pateant pellium pili, partim ex hominum verorum confusione cum similis & *Troglodytibus* Linn. S. N. P. 24. & Amoen. c. T. VI. quos ipsos voce שְׂעִירִים Es. XIII, 21. & XXXIV, 14. significari volunt quidam. Notatu dignum est, quod etiam fabulam de hominibus, qui statis temporibus sese in lupos mutant; vernacula: *Var-Ulve:* jam habeat Herodotus, cujus non aliis adscribenda videtur origo, quam gloriosis quibusdam magicis, ita dictis, qui ob certas causas aliis persvadere tentarunt, se in lupos posse transformari; pellibus forte lupinis se etiam interdum induerunt, & pedibus ingressi sunt manibusque, hominibus incussuri terrorem. De gente quadam, quam Argalos appellat Herodotus, ejusque pedibus caprinis, ut & de alio quodam populo ad montem Imai regionis Abrimonis habitante, qui, ut Plinius rem describit, aversas post crura plantas habebat, multa luculenter ingenioseque dicta apud recens memoratum *Beerum* l. c. leguntur. Priorem ex prava Græcorum explicatione oriri putat fabulam, Argalorum nomen ita interpretantium, ut eos capricornis putares similes, quum tamen, secundum Beerum, nil aliud quam gens montana hoc significatum erit nomine, voce *Arga* montem & *li* animal generatim, quod & homines in se complectitur & bestias, denotante. Posteriorem de aversis post crura plantis, e contrario ex soleis sesquipedalibus; vernacula:

Skier-

de Hytter giennembarkede og med Fedt besmurte Klæder.

De fleeste ere lave af Statur, men derhos af en temmelig Styrke. De ere et haardfort Folk til at taale Travaille, Frost og Kuld. ꝛc. Da jeg uværdig var Præst i Alten i Vest-Finmarken, kom en Lappe-Qvinde, som 5. Dages Tiid tilforn havde gioert Barsel, en lang Vey over Fiældet til mig ved Jule-Tiider og begierte at introduceres. Som de kand taale uliidelig Kuld; Saa kan og Soe-Lapperne tillige fordrage en usigelig Heede, som falder inde i deres Hytter, naar Ilden er slukt og Rog-Hullet tilstæppet.

Esterdi

Haud eo inficias, male qvidem olere Lappones, cujusmodi tamen foetorem non horum magis qvam aliorum hominum Naturæ tribuendum reor, cum satis liqvide constet, eundem non aliunde, qvam ex vestibus hujus gentis, perpetuo in tuguriis fumo & oleo ex pingvedine piscium expresso, imbutis & perunctis, provenire.

Plurimi Lapponum brevis sunt staturæ, sed magni roboris. Durum profecto genus, laboris & algoris, supra qvam cuiqvam credibile est, patiens, in cujus rei fidem hoc unum dixisse sufficiat, qvod, cum apud Altenses in Finmarchia occidentali curio essem, mulier qvædam Lapponica qvinto post puerperium die, circa festum natalium Christi, per montes, perpetuis nivibus coopertos, ad me venerit, rogitans, ut se pro more Ecclesiæ nostræ in templum solenniter introducerem. Lappones montani maximam

---

Skierne. Dog veed jeg ikke, hvor vidt man kand give saadan Mening Bifald. Spørsmaal, om ikke Troglodyterne eller vilde Mennisker og deres Gang paa fire Fødder kunde have givet Anledning til den Historie om Skov-Folk med bagudstaaende Fødder eller Fodsoler? See Plinius 7. Bog 2. Cap. Maaskee og nogle Vanskabninger undertiden har givet Anledning til en Historie om et vanskabt Folkeslag. See Plinius l. c. om vanskabte Folk paa det Bierg Milo.

Skier, dictis, derivat fabulam. Non tamen satis certus sum, qvatenus hujusmodi subscribere liceat opinioni. An fabulæ de plantis post crura aversis ansam præbuerint Troglodytæ vel homines feri, qui manibus pedibusque ingressi sunt, versatur in quæstione. Vid. Plinii Hist. mundi Lib. 7. cap. 2. Occasionem quoque fabulæ, de totis gentibus monstrosis, interdum forsan obtulerint monstra quædam. Vid. Plinium l. c. de monstrosis in monte Milo hominibus.

Efterdi Lapperne ere af en haardfor Natur: og ikke vant til at medicinere, kan gandske ringe Midler: Saasom Peber, Ingefær og deslige, hielpe dem under Sygdoms Anstod, der ikke ere des hæftigere. En Medicus vilde vel holde samme utroeligt; Men det er dog en virkelig Sandhed, som jeg af Erfarenhed kan bevidne. Den barmhiertige Gud hielper ved smaa Ting paa de Steder, hvor de større ikke ere at bekomme; ellers maatte de arme Folk crepere. Vil man give en Lap et Stykke Tobak, lidt Peber og Ingefær, er det fast det angenæmeste Velgefald, ham kan giores.

De ere et smidigt og gesvindigt Folk, saa at en heel Hob kan sidde tet sammen paa et lidet Rum, havende Fodderne lagt krydsviis under Sædet.

mam vim frigorum, & maritimi æstum æqve intolerabilem, qvi in tuguriis, suffocato foco & impluvio, per qvod transit fumus, obducto, incredibile dictu adurit, sustinere possunt.

Et sicut Lappones suopte ingenio & ipsius Naturæ habitu duri sunt laborumqve patientes, sic etiam dudum observatum est, vulgaria, & qvæ alibi haud magni æstimantur, medicamina, morbos, nisi forte vehementiores fuerint, pellere posse & sanitatem restituere. Rideant, licet, medicorum filii, sed remse, uti asserui, revera habere, tot annorum experientia, fallere nescia, dudum comprobavit. Enim vero, præpotens & beneficum Numen tam provide & sapienter cuncta ordinavit, ut qvæ hominum opinione vilia & vulgaria sunt, insignem afflictis & egentibus usum iis in locis præstare possint, ubi cariora & præstantiora non suppetunt. Hinc Lapponi nihil gratius, nihil jucundius accidere potest, qvam si qvis vel frustulum herbæ nicotianæ, vel aliqvot grana piperis & id genus alia, ei dono dederit.

Magna & mirabili corporis agilitate instructi sunt, nam ingens eorum multitudo intra arctissimum spatium cogi potest, & vir viro consertus, pedibus sub nates artificiose reflexis, considere.

De

Maxi-

De kand haſtig gaae og løbe over Klipper og Bierge. De med Staven hvilende paa Skulderen, uden at ſette den imod Jorden til at ſtotte ſig ved, rende paa Skie ned over høye Fiælde og Bakker med en flyvende Haſt, ſaa at Vinden ſuſer for Ørene og Haaret ſtaaer bag i Veyret, ja og, om man legger en Hue eller andet i Veyen for dem, bukke de ſig i Løbet ned, og tage den op, (a). Saa ſnart Børnene kand gaae, tage de Skie med ſig hen til en Bakke, ſette ſig paa Skien, og glide ned over Bakken, ſaaledes vænnende ſig til fra Barns Been.

De kan med en utroelig Geſvindighed age med Rens-Dyr, ey allene paa flet Mark, men endogſaa ned over høye Bakker, og, i det de age, kaſte de Tommen, ſom Dyret ſtyres med, over Dyrets Ryg fra den ene Side til den anden i ſaadan Haſt, at man knap kan øyne det. De (forſtaae Soe-Lapperne) ere ſaa rappe og færdige til at ſtyre de Baade, ſom der i Landet bruges, med Seylats, ſom de beſte Soe-Mænd. Deres Geſvindighed er efter mine Tanker dem deels medfødt, deels ogſaa foraarſages

Maxima montium juga celerrimo curſu & opinione ocyus emetiuntur. Machina qvadam lignea, oblongæ Figuræ, plantis ſubligata, ſoleas ligneas vulgo vocant, per altiſſimos montes perqve declives colles, nulla baculi ope, qvem in medio curſu ex humero ſecure ac negligenter ſuſpendunt, tanta feruntur pernicitate, ut venti circa aures ſtrideant, crinesqve ſurrigant. Si pileum interim vel aliud qvodpiam ante pedes currentis projeceris, in medio illud curſu, inclinato corpore, actutum aſſeqvitur & humo extollit. (a) Infantes, qvam primum ingredi incipiunt, ad colles continuo repunt, ibiqve pedibus, ſoleis ligneis inſertis, per declivia feruntur, cujusmodi exercitio a teneris ita aſſueſcunt.

Rangiferis ſuis incredibili celeritate vehuntur, non ſolum per planos & patentes campos, ſed ſurſum qvoqve per acclivia & montium abrupta, & inter arduum habenas ſuper dorſum vectarii animalis tanta promptitudine hinc atqve illinc vibrant, ut oculis vix percipi qveat. Qvi oram maritimam accolunt, Scaphas adeo dextre tractare & regere norunt, ut optimis & uſu exercitatiſſimis nautis hac qvidem arte nihil cedere videantur. Hæc tanta corporis

(a) Vid. Tab. I.

(a) Vid Tab. I.

sages af den Tran, som de fra Vuggen af vænnes til at spise (8).

agilitas, mea qvidem sententia, huic genti partim ingenita est, partim etiam per crebrum Olei ex pingvedine piscium excocti esum, cui ab ipsis incunabulis assuescunt, acqvisita. (8).

De

In

(8) Olaus Petri hos Schesser mener, at Finnernes Lethed og Hurtighed kommer deraf, at de ikke spise salt Mad. Men alle deslige enkelte Aarsager, om de end, i Hensende til denne og hin Egenskab af Finnerne, kunde forticne at komme med i nogen Betragtning, ere dog ufuldstændige. Den rette Aarsag til Finnernes Haardforhed, Raskhed og Hurtighed maa søges i deres samtlige Levemaade, Bevægelser og Øvelser. De vænnes fra Barns-Been af til at løbe og age om paa Fieldene, at jage efter Vildt, at følge deres tamme Rens-Dyr mangfoldige Mile, og at udstaae stærk Hede, streng og langvarig Kulde og alle andre Lustens Besværligheder. Dette gior dem haardføre. Deres Jagt i sær gior dem hurtige og raske, allerhelst da de ere smaa Folk. Hertil kommer, at de ordentligviis i alle Ting ere maadelige og lade sig noye med lidet. Affecter forurolige dem meget sielden. De sove uden Bekymring, og anse det ey for nogen Lykke at ligge nedgravet i Ederdun. De have for det meste med Ting at bestille, som falde i Sandserne, og deres Sieles Virkninger sværke aldrig deres Legems Kræfter. Skulde de da ikke være friske, sunde, og tillige, naar Øvelsen kommer dertil, hurtige og raske? Erfarenhed lærer det noksom, hvilken Fordeel vor Sundhed haver af Legemets ordentlige Bevægelser, allerhelst naar disse ske i den frie Luft; Og man behøver ikkun at give agt paa

(8) Cur veloces adeo agilesque sint Lappones, in caussa esse putat Olaus Petri apud Scheffe-rum, quod cibo non utantur sale condito. Omnes autem hujusmodi causæ particulares, licet, respectu ad hanc vel illam Lapponum proprietatem habito, in considerationem cum aliis, quæ subjiciuntur examini, venire mereantur; mancæ tamen sunt & insufficientes. Vera, cur veloces adeo agilesque & malorum patientes sint Lappones, in toto eorum victu, corporis motibus exercitationibusque latet causa. Jam inde a pueris ad currendum per montes vehendumque, ad venandum feras, ad suos per multorum milliarium spatia comitandum rangiferos, ad æstus frigorisque vim sustinendum summam ac diuturnam, omnemque aliam coeli perferendam intemperiem assuescunt. Strenuos præcipue velocesque eos reddit venatio, præsertim quum exigua corporis statura sint. Accedit, quod vulgo per omnia modum teneant, paucisque sint contenti. In perturbationes raro admodum eorum incidunt animi. In utramvis dormiunt aurem, nec plumis indormire mollibus magni æstimant. In rebus ut plurimum versantur in sensus incurrentibus, nec vires corporis minuunt animi labores. Quid igitur impedit, quo minus corpore vigeant, alacres sint, & iidem, ubi accesserit exercitatio, strenui veloceque? Experientia rerum

Magistra

De have gode Naturalia til at skiære med en Tælle-Kniv i Træ og i Horn, gio-

In materia lignea & cornea vulgari cultro (indigenis Tælle-Kniv) varias scul-

rende

pere

paa dem, som ove sig flittig i at rende og figte, for at overbevise sig om, hvor stor en Hurtighed og Rasthed Øvelsen kan tilvejebringe. Historierne lære os og, at jo nærmere et Folkes Levemaade kommer Naturen, jo ferre af vore kunstige Indretninger og Bequemmeligheder det har, jo mere det ligner de vilde; desto friskere, stærkere og raskere er et saadant Folk. Derfor siger Justinus, den Historieskriver, Lib. 44. c. 2. om de gamle Spanier, at de vare overmaade haardføre og raske. Men hvoraf kom det vel? Han søger Aarsagen til med faa Ord: De ligne, siger han, i deres Art og Adfærd meer vilde Dyr end Mennisker; hvorved han intet andet vil sige, end at de vidste kun lidet eller intet af vore fleeste kunstige Indretninger, men holte sig for det meste den simple Naturs Forskrift efterrettelige. Flere saadanne Exempler kunde anføres i største Mængde, i sær af Historierne om de Vilde. Men, da saadant allerede er skeet af Hr. Justitz-R. og Prof. Kraft i hans Mageløse Skrift om de vilde Folk, saa kand det nu ikke behøves; Og jeg er forsikret, at de, som læse bemelte Skrift og i sær dets 1ste Afdeling, §. 17-19. S. 32-42. vil give mig fuldkommen Bifald i min Mening. See og Halles N. G. I^e erste Hauptabtheilung, von der Geschichte des Menschen, S. 120. sqq. Den fornemste Tvivl i Henseende til Finnernes Sundhed, som kunde indfalde een og anden, vilde man formodentlig tage af den Kulde, de maa udstaae; men, naar man overveyer, at de klæde sig vel mod Kulden, og ere derhos i Bevægelse, saa vil man lettelig begribe, at Kulden

Magistra satis edocet, quantum ad sanitatem valeant, qvi ex ordine fiunt corporis motus, præsertim sub dio instituti. Animum attendamus ad eos, qui in currendo studiose exercentur luctandoque, & facile patebit, quam strenui veloceſque evadant se exercendo homines. Docent quoque rerum gestarum monumenta, quo propius ad naturam accedat gentis cujusdam vivendi genus, quo paucioribus nostrorum institutorum artificialium & commoditatum illa instructa sit, & quo magis feris incultisque assimiletur gentibus, eo alacriorem, robustiorem velocioremque esse eandem. Memoriæ igitur prodit *Iustinus* Historicus lib. 44. c. 2. vetustiores Hispanos malorum tolerantissimos fuisse ac velocissimos. Sed unde hoc? causam paucis subjungit: indole, inquit, & moribus feras magis referunt quam homines; quod est idem, ac si diceret, plurima nostra arte facta instituta vel maxima ex parte vel plane eos ignorare, ex simplici autem naturæ præscripto vivere. Plura hujus generis exempla, præsertim ex historiis gentium ferarum, in proclivi erat in medium proferre. Huic vero rei quum jam satisfecerit, Dn. Consiliarius justitiæ & Prof. *Kraft*, in suo de gentibus feris, vix ulli hujus generis comparando, libro, eam hic repetere foret supervacaneum, quod qui pervolutaverint scriptum, ejusque præcipue I. sectionem §. 17-19. p. 32-42. in meam sententiam ire vix dubitabunt. Vid. etiam *Hallei* Hist. Nat. Tom. I. partem generalem, quæ Historiam homi-

rende Oser, Skaaler, smaa Fustager, og andet deslige temmelig nær. De kand giore Slæder, til at age udi, saa tætte som en Potte, saa at der neppe kommer en Draabe Vand ind, saa og Horn-Skeer udskaarne i Blomster. See det 14de Cap. om Lappernes Fabriquer. lit. v. Endog en Deel af deres Fruentimmer skære temmelig net med en Tælle-Kniv; Ellers bestaaer Qvindernes meste Behændighed i at sye Belter; Punge samt andet deslige, og bordere dem med Tin-Traade, See det ovenanforte Cap. l. q.

De

pere formas norunt, & naturali qvadam solertia, varia inde vasa, obbas, pocula &c conficere. Vehicula sibi fabricant, qvorum partes tam bene invicem aptatæ sunt, tam arcte cohærentes, ut vix guttulam aqvæ transmittant; sculpunt qvoqve ex cornibus cochlearia, variis torevmatis & florum simulacris decora. vid. Cap. XIV. de opificiis Lapponum sub lit. v. Inter ipsas foeminas qvoqve reperiuntur, qvæ torevtices hujusmodi seu artis cultro sculpendi haud rudes sunt. Cæterum

den ikke kan giore deres Sundhed stor Skade, allerhelst da Vanen bliver til en anden Natur. I Betragtning af alle anforte Omstændigheder, skulde jeg og neppe troe, at Saltet brugt til Maade, skulde kunne giore dem skorbutiske, saa længe de derhos vare i deres sædvanlige Bevægelse. Dog tilstaaer jeg gierne, at megen salt Mad er vel ikke tienlig for dem, som sidde meget stille, og vil jeg heller ikke negte, at Field-Finuernes Afholdenhed fra Saltet og roget Mad forvolder, at Skorbut ikke saa let kan indfinde sig hos dem, som hos Folk, hvis fornemste Fode er meget feed Fisk, saltet og roget Mad, med stærkt Øl, og Brænde-Viin til, allerhelst, naar disse ere Søe-Folk eller leve uden synderlig Bevægelse.

hominis continet p. 120. sqq. Præcipuam de bona Lapponum valetudine dubitationem moveat forsan, quam sustineant, vis frigoris, perpendenti autem, eos vestimentis se a frigore munire, corporaque insuper movere, nullo negotio patebit, quod eorum valetudini non multum noceat frigus, præsertim quum in naturam vertatur consvetudo. Memoratas omnes perpendens circumstantias vix inducor, ut credam, modicum salis usum illis scorbutum accersiturum solito corporis motu adhuc utentibus. Lubens tamen concedo, cibum quidem plurimo sale conditum quietam degentibns vitam non esse satis idoneum, nec inficias iverim, Lapponum a cibo sale aspersо & fumo siccato abstinentiam in causa esse, cur morbo non adeo facile corripiantur scorbutico, ut homines piscibus plurimum viventes pingvissimis, ciboque salso & infumato, nec non spiritu vini quotidie & copiose utentes, præcipue si iidem vitam agunt nauticam vel corporis carent

motu

De fleeste ere gau til at skyde; I forige Tiider brugtes Piil og Bue, nu fast intet, uden Rifle-Bosser, saa vel til at skyde Fugle, som Firefodede Dyr med. Peder Nielsens Mester-Stykke, hvorom er meldt i det 17de Cap. om deres Lege &c. er iblant andet et Beviis paa deres Færdighed i Skyden.

Hvad Lappernes Dyder angaaer, da ere de smukt oplyste i Guds Kundskab.

Forend hoylovlig Ihukommelse Kong Friderich IV, hvilken med denne og alle andre sine hoystpriselige Stiftelser til Hedningers Omvendelse haver indlagt sig et udodeligt Ære-Minde, forordnede den Finmarkiske Mission, som hoylovlig Ihukommelse Kong Christian VI. og Kong Friderich V. ligesaa hoystpriiselig og christelig haver forplantet, fortienende derved af alle Slægter at æres og velsignes, og vores nu regierende Allernaadigste Arve-Konge og Herre Kong Christian VII. med liige priiselig Nidkierhed for Guds Ære og sine kiere Undersaatteres timelige og evige Velfærds Befordring vedligeholder, for hvilken Hoy-

konge-

terum hujus sexus solertia, in consuendis cingulis & marsupiis, filis stanneis artificiose intertextis, maxime se exerit, qvemadmodum l. c. ad lit. q. videre est.

Jaculandi etiam peritissimi sunt. Sagittis olim & arcu, hodie vero solis sclopetis & glandibus, qvibus tam aves, qvam qvadrupedes figunt, utuntur. Artificium Petri illius Nicolai, de qvo Cap. XVII. de ludis &c. Lapponum actum est, jaculandi peritiam, qva Lappones pollent, satis prodit & arguit.

Inter virtutes Lapponum primas merito tenet veri Numinis cognitio, qvam haud sane exiguam aut perfunctoriam hodie adepti sunt.

Ante imperium Divi Friderici IV, qvi praeter cætera sua, ad conversionem gentium promovendam regia prorsus & glorioſa instituta, qvibus immortale sibi nomen laudatissimus Princeps peperit, Missionem qvoqve Lapponicam instituit ab Augustissimo filio, Divo Christiano VI, a Sereniſſimo nepote, Divo Friderico V, & a Potentissimo pronepote, Christiano VII. Rege ac Domino nostro clementissimo pari pro Numinis & nominis divini Gloria & vera Subditorum felicitate, Ζήλῳ, continuatam inqve majus provectam, pro qva regia & nunqvam satis

 depræ-

kongelige Naade den Stormægtigste Konge og Landets fromme Fader være velsignet i Tiden og Evigheden! var der iblant Lapperne et tykt Vankundigheds Mørke: Thi foruden at de gik til de dumme Afguder, og tiente dem, havde de fleeste liden Kundskab om den sande Treenige Guds Væsen, Velgierninger og Villie. En Lap, som paa de Tider kunde læse Halve-deelen af en A. B. C. Bog uden ad, holdtes for en høylærd Mand. Jeg vil forestille Exempel paa dette arme Folkes Vankundighed i den Tiid: En Porsanger-Fiords Lap, tilspurt, hvorledes Christus opfoer til Himmelen, svarede: Paa 2de Steen-Tavler; Denne arme Mand havde vel hørt om 2de Steen-Tavler, men ikke meere, end en Papegoie, vidste, hvad de var, eller hvor de hørte hen.

Nu haver, Gud være Ære, og Kongerne være velsignede! Lapperne naaet et got Maal i Oplysning af Guds Ord, og kand smukt læse i og uden Bog. I mit Missionair-District, kunde somme læse den gandske Catechismum uden ad paa Dansk og Lappisk, noget af Christi Lidelses Historie, og nogle Davids Psalmer. Een kunde 36 Da-

deprædicanda cura & clementia, beneſit cineri defunctorum Regum, & bene ſit Regi noſtro clementiſſimo, Patri patriæ indulgentiſſimo, qvem omnigena felicitate florentem qvam diutiſſime ſoſpitet æternum Numen! in tenebris ignorantiæ plus qvam cimmeriis reptabant Lappones. Enim vero, ut nihil nunc dicam de adoratione Idolorum religioſa, magna cum ſuperſtitione in hac gente olim freqventata, pleriqve omnes vel nullam, vel certe exiguam de eſſentia, beneficiis & voluntate veri & triunius Dei habuerunt notitiam. Qui ea tempeſtate ſolos literarum characteres dignovit, pro docto & præclare literato inter eos habebatur. Exemplum dabo craſſiſſimæ ignorantiæ, qva tunc temporis miſerrima gens laboravit: Lappo qvidam e ſinu Porſangrienſi, de modo, qvo Chriſtus in coelos aſcendit, qvæſitus, reſpondit: duabus tabulis lapideis. De tabulis Decalogi Sinaiticis fando aliqvid inaudiverat miſſellus, ſed qvo referret, ignarus.

Verum præteriit ſuperioris temporis ignorantia, laus Deo, patri luminum, & unctis ejus, Regibus Auguſtiſſimis, qvi iſtas tam potenter & feliciter diſpulere tenebras, ut Lappones hodie clariſſima Evangelii luce egregie colluſtrati ſint, & ad utrumqve parati, ſeu in libris legere, ſeu abſque libris, ſolius memoriæ

Davids Psalmer uden ad, og, som er mærkeligt, en gammel Mand ved Navn Niels Kistrand, hvilken Lapperne kaldte Nikke Kokko-Gedde (Niels heder hos dem Nikke, og hans Boe-Pæl, som var Kistrand nævnes i det Lappiske: Kokko-Gedde,) lærte, da han var omtrent 70 Aar gammel, de 3 første Parter i Catechismo med Lutheri Forklaring uden ad, endskiønt han hverken kunde læse i Bog, ey heller havde lært noget uden ad tilforn. Siden jeg uværdig var Missionair paa det Sted, hvor benævnte gamle Mand boede, er 38 Aar forloben, og formodentlig haver Lappernes Oplysning i Guds Kundskab udi den Tiid end meere tiltaget ved troe Læreres Flid, helst om Missionairerne have været det Lappiske Sprog mægtige, hvilket i mine Tanker er en u-forbigængelig Fornodenhed til Lappernes grundige Underviisning, og uden hvilket de ikkun lære at sige Ordene, men viide intet om deres Kraft; Thi der ere mange, i sær iblant Qvinderne, der aldeles ikke forstaae Dansk, og endskiønt de fleeste Mands-Personer, besynderlig Soe-Lapperne, kand paa Dansk udføre sin Meening i verdslige Ting, der udi Samtale med de Norske Landets Indbyggere discursive forefalder, saa kand de dog ikke have nogen grundig Samling af en Prædiken eller Catechisation, uden den skeer i deres eget Tungemaal; Af den Aarsag finde de sig i en høy Grad mere glædet, opbygget og fornøyet ved Catechisationer og Prædikener, der skeer paa Lappisk, end ved dem, der moriæ ope, rationem spei, qvæ in se est, qværentibus reddere. In eo tractu, qvo meus definiebatur Missionariatus, reperti sunt haud pauci, qvi totum Catechismum, & particulam Historiæ Passionis Jesu Christi, cum nonnullis Psalmis Davidicis, Norvegice & Lapponice memoriter tenebant. Fuit etiam nonnemo, qvi integros triginta sex Psalmos ex memoria recitare potuit; & qvod mirere, senex quidam nomine Niels Kistrand, qvem Lappones Nikke Kokko-gedde sua vernacula appellabant (Niels per Nikke exprimunt, & locum, ubi habitabat, Norvegis Kistrand, Kokko-Gedde nuncupant) tres priores Catechismi partes, Septuagenario jam major, memoriter didicit, cum tamen nec literarum formas unqvam noverit, nec ante id tempus qvicqvam tale memoriter tenuerit. Annus jam agitur tricesimus octavus, ex qvo Missionarii munere inter Lappones functus eram; post qvanti temporis intervallum qvin longe majores in salutari Dei cognitione fecerint progressus, dubitare non sinit fidelis Ministrorum verbi labor, larga divinæ benedictionis copia comitatus, præsertim, si culti ab ea gente sermonis notitiam sibi comparaverint Missionarii, qvod omnino facere deberent, si feliciter & cum fructu in Lapponum institutione versari velint, alias enim inanem duntaxat sonum & cassa pondere verba auribus percipiunt miselli. Enim vero, qvam

der holdes paa Dansk, hvilket jeg af Erfarenhed kan bevidne, som en uryggelig Sandhed.

I min Betienings-Tiid hos Lapperne, som Missionair, forrettede jeg alle Prædikener og Catechisationer i deres Sprog, saaog lærte dem at læse Evangelia paa Lappisk, og i benævnte Sprog udlagde Psalmerne, som skulde synges ved Morgen- og Aften-Chors Holdelsen og om Sabbats-Dagene ved Guds Tienestens Forretning. Siden da Hans Kongelig Majestæt Allernaadigst havde kaldet mig uværdig til at være Sogne-Præst for Alteus Præste-Gield

qvam plurimi inter Lappones, præsertim ex seqviore sexu reperiuntur, qvine vocabulum qvidem lingvæ Norvegicæ communis intelligunt; & licet mares pleriqve, imprimis qvi ad oram maritimam habitant, in qvotidiano cum Norvegicis hujus regionis habitatoribus commercio & consvetudine, circa negotia domestica & secularia Danice seu Norvegice se qvodammodo expedire possint, minime tamen inde conseqvitur, idem qvoqve in sacris succedere, eosqve veritates cælestes, in concionibus vel institutionibus catecheticis propositas, Danica æqve facile ac vernacula sua capere sibiqve in usum vertere posse; qvam obrem etiam libere & cordate fatentur, ex concionibus & Catechisationibus, qvæ lingva Lapponica habentur, longe majorem se ædificationem capere, svaviusqve & fortius affici, qvam ex iis sermonibus, qvi Danice recitantur.

Dum apud Lappones Missionarii munus obibam, solenne mihi erat, concionibus pariter & catechisationibus vernacula Lapponica defungi; eademqve pericopas Evangelicas ediscendas illis tradidi, hymnis etiam, in statis precibus, matutinis, & vespertinis ut & die dominica in cultu Dei publico, cantari solitis, memorata lingva explicatis. Postea, jussu & indulgentia Sereniſſimi & Potentiſſimi Regis mei, Altensium in Finmarchia

Gield i Vest-Finmarken, hvis Menighed bestaaer ey allene af Lappiske, men end ogsaa Norske og Finlandske Tilhorere, holdt jeg undertiiden Prædiken først paa Dansk, derefter paa Lappisk. For de Norske catechizerede jeg i det Danske og for Lapperne i det Lappiske Sprog. Absolution, Trolovelser, Brude-Vielser og Introduction forrettede jeg og for Lapperne altiid i deres eget Tungemaal.

Som Lapperne have naaet et got Maal i Oplysning af Guds Ord, saa holde de det og i hoy Agt og Ære; Thi, endskiondt Sangen, Prædiken og Catechizationen siælden afgiores i kortere Tiid, end 3 Timer, sidde de dog allesammen, hvor koldt det end er, i deres aabne Telte med blotte Hoveder, og med megen Andagt, Stilhed og Ærbodighed bivaane Guds Tieneste.

De ære og dem, som arbeyde i Ordet og Lærdommen, tage venlig imod deres Lærere, kalde ham Buorre Atzhie danice: Gode Fader! viige selv af det fornemmeste Rum i Herberget og overlade ham det, beverte ham med det beste, de eye, neml. frisk frossen Rensdyr-Melk, Rensdyr-Ost,

chia occidentali Pastor constitutus, qvi coetus ex Norvegicis, Lapponicis & Finlandicis auditoribus constat, conciones sacras nunc Danice, nunc Lapponice, prout auditorum diversitas poscere videbatur, habui, Lapponibus pariter & Norvegis propria & utrique nationi vernacula lingva loqvendo. Absolutionem, sponsalia, nuptialia, solennem puerperarum introductionem Lapponibus sua vernacula semper administravi.

Et qvemadmodum Lappones, sicut jam dictum est, haud segnes in cognitione verbi divini progressus fecerunt, sic idem etiam in summo habent honore; nam etsi publica administratio cantus, concionis & catechisationis, raro intra brevius, qvam trium horarum spatium absolvi possit, omnes tamen interea, si vel intensissimum sæviret frigus, in hiulcis & plenis rimarum tentoriis attenti sedent, nudati capita, summa devotione, silentio ac veneratione cultui divino vacantes.

Laborantes in verbo & doctrina omni honore dignos habent, omni veneratione prosequntur. Doctorem suum reverenter & prolixo charitatis affectu excipiunt, compellando illum Buorre Atzhie o: bone Pater! Venienti assurgunt, honoratioremqve in diversorio locum

 conce-

Rensdyr-Kiød, Tungen af Dyret, Marven ꝛc. De, hver Gang han haver holdt Chor, catechizeret eller prædiket, takke ham for Guds Ords Lære, sigende: Kiitos ednak Ibmel Saneſt, Danice: megen Tak for Guds Ord.

De ſteeſte, naar Miſſionairen ey er der, holde ſelv ſlittig Chor Morgen og Aften i ſine Huuſe, ja endog paa Reyſen; ſomme catechizere og ſelv ved Chor-Holdelſen for ſine Born og ovrige Huus-Geſinde. De lade og Guds Ord tilſyne i deres Levnet; Thi de bande og ſværge faſt aldrig, men have Væmmelſe til de Norſkes idelige Sværgen og Banden. De ere omme for at overtræde Sabbaten. De ere forligelige, ſaa at ſielden hores Slags-Maal iblant dem. De ere kydſke og tugtige: I de 4 Aar, jeg uværdig var Miſſionaire for 2de Præſte-Gields, nemlig Kielviigs og Kiolle-Fiords Lapper, blev der iblant benævnte Præſte-Gields Lapper ikke fød et uægte Barn, og i de 6 Aar, jeg uværdig, ſom Præſt, betiente Altens Præſte-Kald, fødtes der iblant Lapperne ikkun et uægte Barn. De have Afſkye for at tage en ſig i Blodet Paarorende til Ægte. Tyverie begaae de ſielden: i de 4 Aar, jeg, ſom Miſſionaire, vandrede iblant dem, miſtede jeg ikke ved Tyve-

concedunt. Lautiora & meliora, qvæ habent, ut lac rangiferinum congelatum, caſeum, carnes, lingvam & medullas ejusdem animalis, illi apponunt: rem ſacram, ut preces, catechiſationem vel concionem, adminiſtranti ingentes & prolixas admetiuntur grates, hac formula uſi: Kiitos ednak Ibmel ſaneſt ɔ: gratias pro verbo Dei!

Pleriqve, abſente etiam Miſſionario, licet in ipſo itinere conſtituti, ſolennibus precationibus rite & maxima, qva poſſunt, devotione, ſtato matutino & veſpertino tempore, vacare non negligunt. Non nulli etiam eodem privatæ devotionis tempore liberos & reliqvam familiam præceptionibus catecheticis inſtituunt. Neqve contenti ſunt, verbum Dei fideliter didiciſſe, niſi qvoqve vim ejus & efficaciam, vita, Evangelica vocatione digna, expreſſerint. Hinc eſt, qvod nulla illis juramenta, nullas diras excidere audias, ſed multo magis Norvegos, execrando huic crimini freqventer obnoxios, indignari. Sancta Sabbata raro & ægre profanant: ingeniomites ſunt & pacis amantiſſimi, adeo ut ad rixas & verbera rariſſime procedant. Pudicitiæ ſtudioſiſſimi ſunt, nam per integrum illud qvadriennium, qvod inter Kiöllefiordenſis & Kielvigenſis Parochiarum Lappones, ut Miſſionarius exegi, ne

Tyve-Haand en Hvids Værdie, men havde alt mit, endskiont uforvaret med Laas og Lukkelse, i Behold. Mange tage ikke den mindste smule Mad til sig, uden først at velsigne den, sigende: Jesusatzh sivned! danice: Lille JEsu velsigne!

ne unicus qvidem partus extra legitimum torum procreatus est; & per totum Ministerii mei Altensis sexennium, unus duntaxat. A nuptiis propinqvorum verecunde abhorrent: furta rarissime committunt. Per omne illud tempus, qvo Missionarii munus in ista gente administrabam, ne minimam qvidem rem furto amisi, sed omnia mea, etiam sine claustro & clave, sarta & intacta mansere. Plurimis in more positum est, ut ne vel minimam cibi micam sumant, nisi ei prius devotissime benedixerint, hac formula: Jesusatzh sivned o: benedic Jesule!

Dette kand og siges Finmarkens Lapper til Roes, at der i Landet ere fast ingen omgaaende Betlere, enhver fattig holder sig smukt hiemme i sin Hytte, og bliver der af Sognets egne Folk forsynet med fornoden Livs Ophold; da derimod andre Stæder i Norge, hvor en bedre Skik og Orden skulde formodes, ikke mangle Landstrygere og omlobende Betlere.

Ad laudem gentis Lapponicæ hoc qvoqve pertinet, qvod mendici circumforanei rarissime ibi conspiciantur. Qvilibet egenus in proprio se continet tugurio, a reliqvis Parochiæ membris curandus & sustentandus, cum tamen alibi per Norvegiam, ubi salubriora pro cura pauperum instituta jure exspectaveris, non desint ejusmodi circulatores mendici, gregatim qvandoqve oberrantes.

Nogen særdeles Laster og Udyder veed jeg ikke med Sandfærdighed at tillægge Lapperne, undtagen, at en Deel ere tilboyelige til Drukkenskab, og somme ere ikke de oprigtigste i Handel og Vandel, hvilket iblant andet heraf erfares: Om Foraaret avles der imellem Huud og Kiod paa Rensdyrene et Slags korte tykke Orme, kaldet guormak

Lappones, ut reliqvi mortalium, suis qvoqve vitiis laborant, sed paucis sane & raris, in qvibus ebriositatem nomino, cui nonnulli dediti sunt, & fraudulentiam in commerciis, qvam seqvens exemplum arguit: In rangiferis reperiuntur verno tempore vermiculi qvidam intercutes, breves, sed crassi, guormak

ormak (9); Samme Orme igiennembore Skindet, hvorover Huden af et Rensdyr, der slagtes om Vaaren, haver mange Hul i sig og er ikke nær af den Dueligheed og Værdie, som de Dyrs Huder, der dræbes om Sommeren og Høsten: For at skiule disse Huller, og indbilde den Kiøbende, at Skindet er ubeskadiget og godt, bedække de dem med en tynd Hinde. (10).

4. Cap.

mak dicti (9), qvi cutem animalis arrodunt & perforant. Hinc coria rangiferorum sub vernum tempus cæsorum, memoratis vermiculis vitiata, pellibus ejusdem animalis, æstate vel autumno mactati, præstantia & pretio multum cedunt. Cui vitio ut medeatur parum cordatus Lappo, emtoriqve persvadeat, corium nullo laborare vitio, hujusmodi foramina membranula callide obducere solet. (10)

Cap. 4.

(9) Eller og Gurmak; In sing. Guorma eller Gurma; Men paa Svensk-Lappisk: Curbma, paa Norsk: Reens-Værre, en Orm, som kommer af Reens-Bremsens Æg, hvilke den om Sommeren lader falde ned imellem Haarene paa Reensdyrets Ryg, til den Tiid, dette selder Haar, da et saadant Æg æder sig, som et Gnid, ind i Ryggen og foraarsager der en Bylde, i hvilken det forbliver og voxer til næste Sommer, da Ormen kryber ud og kommer endelig frem under Skikkelse af en Flue eller Brems, som af Hr. von Linné kaldes Oestrus *Tarandi* Fn. 1731. og udforlig beskrives i Sv. Vid. Ac. Handl. I. Bind. 5te Afh. 170. S. (i den Danske Overs.) Man finder og l. c. strax derhos en Afhandling af Tricwald, hvori Finnerne raades at besmøre Rens-Dyrets Ryg om Sommeren med Tiære, for at afværge Reens-Bremsens Æg; Hvilket Middel og hos os bruges i Henseende til Koerne, som ligeledes plages af Bu-Værren eller Vaar-Ormen, Oestrus *Bovis*. Fn. 1730.

(10) Et andet listigt Bedragerie begaaes og undertiden med Mel-Rak-Skind, da de i Steden

(9) Vel etiam *Gurmak* in sing. *Guorma* vel *Gurma*, Lapponibus vero Svecicis: *Curbma*; Norvegis: *Reens-Værre*, vermis, nempe, oestri rangiferini prognatus ovis, quæ hic eo æstatis tempore inter pilos tergi rangiferini deponit, quo huic defluunt idem, ubi lendis ad instar edendo se infigit demissum ovum, ulcusque exæstuare facit, in quo habitat, in proximam æstatem incrementum capiens, quum prorepit vermis & tandem apparet forma muscæ vel oestri; qui quidem oestrus a cel. Linnæo: Oestrus *Tarandi* appellatur fn. sv. 1731. copioseque describitur in act. acad. scient. Stockh. Vol. I. sect. 5. p. 170. vers. Dan. Alium quoque l. c. reperire est *Triewaldi* Tractatum, in quo Lapponibus suadet, ut rangiferorum tempore æstivo terga illinant pice liquida, vernacula: *Tjære*, dicta, ad ova oestri rangiferini inde prohibenda; quod remedium & bobus, qui eundem ad modum ab Oestro bovis fn. 1730. vernacula: *Bu-Værre* vel *Vaar-Orm*; infestantur, a nostratibus adhibetur.

(10) In pellibus canis lagopi vendendis, Norvegice *Melrak*, dicti, aliam quoque artifi-

ciosam

4 Capitel.
Om
Lappernes Klæde-Dragt.

En Skribent melder, at Lapperne indvæve deres Klæder med Guld og Solv. En anden skriver, at de bruge Klæder af Sælhund-Skind, ja og af Biørne-Skind, trækkende dem heele paa sig, saa de see ud, ligesom de fra overst til nederst vare indsyede i en Sæk. En anden beretter, at deres Qvinder bruge Særke virkede af Vesters torrede Tarme og Seener, hvilket alt er falskt.

Caput IV.
De
Vestimentis Lapponum.

Prodidit memoriæ non nemo, Lappones gestare vestes, auro argentoqve distinctas. Alius, non sane melioris fidei scriptor, confidenter asserit, vestimenta eorum ex phocarum & ursorum pellibus constare, totumqve corpus ita simul obtegere, ut a capite ad calcem sacco induti videantur. Alius qvidam scriptum reliqvit, foeminas hujus gentis suppara habere, torrefactis ferarum iliis ac nervis consuta, qvæ tamen commenta propria se fabulositate jugulant.

Mand-Folkenes Klæde-Dragt.

(b) Mands-Personernes Huer ere høye og toppede, hart ad af Skikkelse, som en

Marium vestitus.

(b) Mares capitibus gestant capitia alta, qvæ figuram referunt, metis sacchari

J 3

den derfor selge hvide Hare-Skind, efterat de have skaaret Halen af og den sorte Spidse af Ørene eller hvidnet den samme. Dog var en Find i Schervøen, som i Aaret 1759 vilde udøve dette Bedragerie, ikke fuldkommen saa listig, i det, at de sorte Spidser i Enden af Harens Øren opdagede hans Bedragerie. Nogle kalde Melracken og Mjelrack, samt Hvid-Rev. Paa Svensk heder den: Fjeldrack, saasom Hr. v. Linné beretter. Og paa Finsk eller Lappisk: Nial, in plur. Nialak; Canis lagopus. Fn. 8.

(b) Vid. Tab. II. N. 1. og Tab. V.

cioſam admittunt fraudem, pro iis pelles leporinas albas vendentes, cauda earum nigraque aurium extremitate vel resecta vel dealbata. Pari tamen arte non instructus erat Lappo quidam insulæ schervöensis, qui a. 1759. eandem moliebatur fraudem; illam enim detexerunt nigræ aurium leporis extremitates. Notandum est Lagopum hunc a Svecis *Fjeldrak*, teste Linnæo; a Lapponibus autem *Nial*, in plur. *Nialak*, appellari.

(b) Vid. Tab. II. N. 1. og Tab. V.

en Sukker-Top. De fleeste ere giorte af rod Kersey og bestaae af 4 hoye Stykker, hvilke neden til gives deres meste Breede, men der oven for giores alt smalere og smalere, indtil de overst oppe vorder gandske spidse. Fra nederst til overst i alle Sommene, hvor bemeldte 4 Stykker ere sammensyede, sees en gandske smal Strimmel (helst af guult Kersey eller Klæde) at staae ud med Kanten, hvilken Strimmel altsaa fremviser en opad samme fra Huens Bremming indtil dens Top opgaaende smal guul Lidse. En liden Dusk af korte affarvede Klæde-Strimler haves overst paa Huen. Neden til omgives den med en rund Otter-Skinds Bremming (11) (c).

Paa samme Huer er benævnte Bremming spidsagtig for og bag, hvilke derfor blive kaldede Niudne-Kapperak, Danice: Næse-Huer (d). En fattig Lap haver jeg seet med Hue af bereedt Laxe-Skind, samme var næsten hviid, og saae ud, som den var vævet i Monster af smaa Ruder, efterdi de Skindet aftagne Skiæl havde under Bereedningen efterladt sig paa samme saadan Skikkelse. (12)

chari haud absimilem. Plurima hujus generis capitia ex rubro panno, Kersey, nuncupato, vulgo conficiuntur, constantia ex qvatuor membris seu segmentis, qvæ infra latiora sunt, sed apicem versus arctiora. In omnibus fimbriis, ubi memorata membra committuntur, tenuissima conspicitur tænia, ex panno Kersey flavi coloris, ita ut ex improviso aspicienti appareant tanqvam qvatuor flavi limbi; a fimbria capitii infima ad ejus apicem deducti. In summitate capitii prominet cristula, ex frustulis versicoloris panni composita, fimbria ex pelle lutræ (11) in ima parte ducta. (c)

In qvibusdam calyptris modo memorata fimbria, a parte anteriori & posteriori acuminatam habet figuram, qvod genus tegumenti Niudne kapperak: calyptra nasi, Lapponice nuncupatur. (d) Memini, me vidisse pauperem qvendam Lapponem, calyptram ex concinnata pelle salmonis gestantem; fuit eadem propemodum alba, qvadratis notis, juxta figuras sqvamarum, qvæ exuviis memorati piscis deciderant, distincta. (12)

(e) Rey-

(e) Cu-

(11). De Russiske Lapper bruge meget hertil Rotte-Skind og give saa meget som 2 Skl. for Stykket deraf.

(c) Vid. Tab. II. N. 2. og Tab. VII.

(d) Vid. Tab. II. N. 3.

(12) En og anden blant dem gior og Huer af Loom-Skind og det paa en dobbelt Maade. Det

(11) Ad hanc rem Lapponibus Russicis sæpius inserviunt pelles glirium (rattorum) quarum singulas duorum solidorum Danicorum emunt pretio.

(c) Vid. Tab. II. N. 2. & Tab. VII.

(d) Vid. Tab. II. N. 3.

(12) E pellibus quoque avis Colymbi pileos, & quidem duplicis generis, conficiunt Lappones,

(e) Reyse-Hætten, som Lappernes Mands-Personer have paa sig, agende paa Jagt efter vilde eller om Vinteren vogtende de tamme Rens-Dyr, bliver kaldet Rivok; Samme haver en liden Aabning for Ansigtet, gaaer ned over Brystet, Skuldrene og Ryggen,

(e) Cucullio, qvo mares vel venatum egressi, vel rangiferos cicures hyeme pascentes, uti solent, Rivok nuncupatur. Hic ante faciem parva patet fissura, ceterum pectus, humeros & partem dorsi operit, nec loro, fibula vel alia

---

Det første Slags giøres af det hele Skind med Neb og Stiert; hvilket man formedelst en anden Skind-Pol, man syer deri, saaledes tillaver, at man kan sette den hele Fugle-Ham paa Hovedet, med Nebbet fortil vendt. Man bruger for det meste til disse Huer Skindet af Hymberen, colymbus *arcticus* Linnæi & Wormii, (vid. act. Nidros. I. Tab. II. fig. I.) eller og af Hav-Hymberen colymbus *maximus* act. Nidros. III. s. Colymbus max. Færoënsis Clusii & Wormii, saasom disses Skind, hvad Hannerne angaaer, ere de smukkeste. Deslige Huer kan undertiden temmelig bryde Hovedet paa en Elsker af Natur-Historien; Thi det skeer en og anden Gang, at Fiinnen skiær f. Ex. Hovedet og Halsen af forbemeldte Hymber-Skind og syer siden igien med stor Behændighed til samme Skind Hoved og Hals af den egentlige Loom, Colymbus *Lumme*, collo antice rufo s. Ferrugineo, act. Nidros. I. 245. Tab. 2. Fig. 2. Brün. Ornith. bor. 132. Hvilken Omstændighed snart kunde give en flygtig Beskuer Anledning til at giøre en splinder nye Art af Loom-Slaget bekient. Det andet Slags Loom-Huer giøres af 5 Hymber-Halse med vedhængende Bryst-Skind, paa en meget behændig og net Maade, som er beskreven i Act. Nidros. I. 241. 242. Dog bruge ikke Fiinnerne selv saa meget dette sidste Slags Huer, som de forære eller sælge dem til andre.

(e) Vid. Tab. II. N. 4. og Tab. VII.

pones. Unum genus ex tota pelle est, nec rostro neque cauda resecta, quod ita construunt, ut forma cavitatis pilei, ex alia pelli assuta, totas avis exuvias, rostro fronti adverso, capiti imponant. Ad pileos hujusmodi conficiendos utplurimum utuntur pelle Colymbi *arctici* Linn. & Worm. Norvegis *Hymber* (vid. act. Nidros. I. Tab. II. fig. I.) vel etiam Colymbi *maximi* act. Nidros. III. (Colymbi maximi Færoënsis Clus & Worm.) quippe quorum, quod mares attinet, nitidissimæ sunt pelles. Historico naturali non nullum forte laborem objecerint id genus pilei; Lappones enim pelli Colymbi arctici capite colloque mutilatæ, caput collumque avis, proprie *Loom* dictæ, quæ quidem est Colymbus *Lumme*, collo antice rufo, s. ferrugineo. act. Nidros. I. 245 Tab. 2. fig. 2. *Brünn.* Ornith. bor. 132. artificiose assiunt, quod rem fugitivo perlustranti oculo antam facile præberet speciem colymborum promulgandi omnino novam. Alterum pileorum colymbinorum genus e quinque colymborum areticorum collis cum pelle, quæ eis adhæret, pectorali, arte concinnant, ut exstat in act. Nidros I. 241. 242 eorum descriptio uberior. Hoc tamen posterius pileorum genus sæpius dono dant vel vendunt Lappones, quam ipsi eodem utuntur.

(e) Vid. Tab. II. N. 4. & Tab. VII.

en Sukker-Top. De fleeste ere giorte af rod Kersey og bestaae af 4 høye Stykker, hvilke neden til gives deres meste Breede, men der oven for giores alt smalere og smalere, indtil de overst oppe vorder gandske spidse. Fra nederst til overst i alle Sommene, hvor bemeldte 4 Stykker ere sammensyede, sees en gandske smal Strimmel (helst af guult Kersey eller Klæde) at staae ud med Kanten, hvilken Strimmel altsaa fremviser en opad samme fra Huens Bremming indtil dens Top opgaaende smal guul Lidse. En liden Dusk af korte affarvede Klæde-Strimler haves overst paa Huen. Neden til omgives den med en rund Otter-Skinds Bremming (11) (c).

Paa samme Huer er benævnte Bremming spidsagtig for og bag, hvilke derfor blive kaldede Niudne-Kapperak, Danice: Næse-Huer (d). En fattig Lap haver jeg seet med Hue af bereedt Laxe-Skind, samme var næsten hviid, og saae ud, som den var vævet i Monster af smaa Ruder, efterdi de Skindet aftagne Skiæl havde under Bereedningen efterladt sig paa samme saadan Skikkelse. (12)

chari haud absimilem. Plurima hujus generis capitia ex rubro panno, Kersey, nuncupato, vulgo conficiuntur, constantia ex qvatuor membris seu segmentis, qvæ infra latiora sunt, sed apicem versus arctiora. In omnibus fimbriis, ubi memorata membra committuntur, tenuissima conspicitur tænia, ex panno Kersey, flavi coloris, ita ut ex improviso aspicienti appareant tanqvam qvatuor flavi limbi; a fimbria capitii infima ad ejus apicem deducti. In summitate capitii prominet cristula, ex frustulis versicoloris panni composita, fimbria ex pelle lutræ (11) in ima parte ducta. (c)

In qvibusdam calyptris modo memorata fimbria, a parte anteriori & posteriori acuminatam habet figuram, qvod genus tegumenti Niudne kapperak: calyptra nasi, Lapponice nuncupatur. (d) Memini, me vidisse pauperem qvendam Lapponem, calyptram ex concinnata pelle salmonis gestantem; fuit eadem propemodum alba, qvadratis notis, juxta figuras sqvamarum, qvæ exuviis memorati piscis deciderant, distincta. (12)

(e) Rey-

(e) Cu-

(11). De Russiske Lapper bruge meget hertil Rotte-Skind og give saa meget som 2 Skl. for Stykket deraf.

(c) Vid. Tab. II. N. 2. og Tab. VII.

(d) Vid. Tab. II. N. 3.

(12) En og anden blant dem gior og Huer af Loom-Skind og det paa en dobbelt Maade. Det

(11) Ad hanc rem Lapponibus Russicis sæpius inserviunt pelles glirium (rattorum) quarum singulas duorum solidorum Danicorum emunt pretio.

(c) Vid. Tab. II. N. 2. & Tab. VII.

(d) Vid. Tab. II. N. 3.

(12) E pellibus quoque avis Colymbi pileos, & quidem duplicis generis, conficiunt Lappones,

(e) Reyse-Hætten, som Lappernes Mands-Personer have paa sig, agende paa Jagt efter vilde eller om Vinteren vogtende de tamme Rens-Dyr, bliver kaldet Rivok; Samme haver en liden Aabning for Ansigtet, gaaer ned over Brystet, Skuldrene og Ryggen,

(e) Cucullio, qvo mares vel venatum egressi, vel rangiferos cicures hyeme pascentes, uti solent, Rivok nuncupatur. Hic ante faciem parva patet fissura, ceterum pectus, humeros & partem dorsi operit, nec loro, fibula vel alia

---

Det første Slags gjøres af det hele Skind med Neb og Stiert; hvilket man formedelst en anden Skind-Pol, man syer deri, saaledes tillaver, at man kan sette den hele Fugle-Ham paa Hovedet, med Nebbet fortil vendt. Man bruger for det meste til disse Huer Skindet af **Hymberen**, colymbus *arcticus* Linnæi & Wormii, (vid. act. Nidros. I. Tab. II. fig. I.) eller og af **Hav-Hymberen** colymbus *maximus* act. Nidros. III. s. Colymbus max. Færoënsis Clusii & Wormii, saasom disses Skind, hvad Hannerne angaaer, ere de smukkeste. Deslige Huer kan undertiden temmelig bryde Hovedet paa en Elsker af Natur-Historien; Thi det skeer en og anden Gang, at Finnen skiær f. Ex. Hovedet og Halsen af forbemeldte Hymber-Skind og syer siden igien med stor Behændighed til samme Skind Hoved og Hals af den egentlige **Loom**, Colymbus *Lumme*, collo antice rufo s. Ferrugineo, act. Nidros. I. 245. Tab. 2. Fig. 2. Brün. Ornith. bor. 132. Hvilken Omstændighed snart kunde give en flygtig Beskuer Anledning til at giøre en splinder nye Art af Loom-Slaget bekient. Det andet Slags Loom-Huer gjøres af 5 Hymber-Halse med vedhængende Bryst-Skind, paa en meget behændig og net Maade, som er beskreven i Act. Nidros. I. 241. 242. Dog bruge ikke Finnerne selv saa meget dette sidste Slags Huer, som de forære eller sælge dem til andre.

(e) Vid. Tab. II. N. 4. og Tab. VII.

pones. Unum genus ex tota pelle est, nec rostro neque cauda resecta, quod ita construunt, ut forma cavitatis pilei, ex alia pelli assuta, totas avis exuvias, rostro fronti adverso, capiti imponant. Ad pileos hujusmodi conficiendos utplurimum utuntur pelle Colymbi *arctici* Linn. & Worm. Norvegis *Hymber* (vid. act. Nidros. I. Tab. II. fig. I.) vel etiam Colymbi *maximi* act. Nidros. III. (Colymbi maximi Færoënsis Clus & Worm.) quippe quorum, quod mares attinet, nitidissimæ sunt pelles. Historico naturali non nullum forte laborem objecerint id genus pilei; Lappones enim pelli Colymbi arctici capite colloque mutilatæ, caput collumque avis, proprie *Loom* dictæ, quæ quidem est Colymbus *Lumme*, collo antice rufo, s. ferrugineo. act. Nidros. I. 245 Tab. 2. fig. 2. *Brünn.* Ornith. bor. 132. artificiose assuunt, quod rem fugitivo perlustranti oculo antam facile præberet speciem colymborum promulgandi omnino novam. Alterum pileorum colymbinorum genus e quinque colymborum arcticorum collis cum pelle, quæ eis adhæret, pectorali, arte concinnant, ut exstat in act. Nidros I. 241. 242 eorum descriptio uberior. Hoc tamen posterius pileorum genus sæpius dono dant vel vendunt Lappones, quam ipsi eodem utuntur.

(e) Vid. Tab. II. N. 4. & Tab. VII.

gen, og ey fortil i Brystet sammenkneppes eller med Baand tilbindes, men er syet sammen. Foran i Panden, sidder paa bemeldte Reyse-Hætte en Klap, kaldet Zhialbme-raft.

alia qvacunqve copula ante pectus colligatur, sed futura cohæret. In fronte cucullionis visitur lamina, Zhialbme-raft, Lapponice dicta.

Have Lappernes Mands-Personer Hals-Klud, er samme kun gandske smal og kort, saa den gaaer ikkun een gang om Halsen, og Halsen derover, end og i den allerskarpeste Kulde, er næsten bar.

Focalibus rarissime utuntur mares; &, si forte utantur, arcta ea sunt & brevia, qvæ collum una tantum vice ambiunt, unde etiam accidit, ut collum nudum & investe sævitiæ frigoris plerumqve exponatur.

(f) Deres Under-Kiortel bliver kaldet Tork, og bestaaer af uklippede bereedede Faare-Skind, hvis laadne Side vendes imod Kroppen. Benævnte Under-Kiortel gaaer op indtil Ørene og Nakken med en med affarvede Traade bestukket høy og stiiv Krave af Kersey eller Klæde. Kiortlen er, som en Skiorte, heel neden til, men opskaaren og aaben i Brystet, og, naar den skal være ret pyntelig, omgives bemeldte Aabning med Kersey eller Klæde, og yderst i Kanten deraf med Otter-Skind. Paa den venstre Side af samme Aabning sidder smale Lidser, og paa den høyre, helst paa Qvindernes Under-Kiortel, forgyldte Solv-Knapper med hengende Lov udi. For Hænderne haves iligemaade en Bremming af Kersey eller Klæde ansyet i Kanten med en Bremming af Otter-Skind. Neden om Kiortelen gaaer en

(f) Tunica, seu vestis Lapponum interior, Tork nuncupata, ex pelle ovilla indetonsa & non concinnata, contexta est, villo introrsum verso. In parte tunicæ superiori surgit rigidum & altum collare, qvod ex Kersey vel alio panno, discoloribus filis artificiose variegato, compositum, a collo ad cervicem protenditur. Memorata tunica, ad modum indusii infra solida est & continua, sed paulo superius, qva pectus tegit, adapertilis; &, si pro more & conditione gentis paulo elegantior sit & pretiosior, aperturam ambit fimbria, ex Kersey vel alio panno, cujus extimam oram tæniola ex pelle lutræ exornat. Ad sinistrum latus tenues fasciæ, ad dextrum autem, in primis in tunicis mulierum, globuli argentei inaurati disponuntur. Manicas pari

(f) Vid. Tab. II. N. 5. og Tab. V.

(f) Vid. Tab. II. N. 5. & Tab. V.

en breed Bremming af benævnte Toy, og, efterdi Skindene, hvoraf Kiortelen bestaaer, have indvendig Ulden paa, sees samme at hænge ned fra den rundt om.

Sielden seer man en Lap med Skiorte; Men i det Sted bruges den her beskrevne laadne Faare-Skinds Underkiortel næst Legemet.

(g) Mands-Personernes Overkiortle ere af Vadmel, Kersey, Klæde, vorne Rensdyrs-Huder, eller morke-graae Rensdyr-Kalves Skind. Deres Vadmels Overkiortel, eller saa kaldet Gagges-Kafte, haver, ligesom forbemeldte Faare-Skinds Underkiortel, en hoy stiv Krave, som naaer op til Orene og Nakken, og er bestukket med affarvede Traade i adskillige Figurer. Ligesom Faare-Skinds Underkiortelen er heel neden til, som en Skiorte, men opskaaren og aaben i Brystet, havende rundt om samme Aabning og for Hænderne Bremming af Kersey eller Klæde, saa er og denne. Langs begge Skuldrene ligger en jævn-klippet eller i Tunger udskaaren Strimmel, iligemaade af affar-

pariter marginat fimbria, ex Kerſey vel alio panno confecta, cujus extremitati aſſuitur faſcia ex pelle lutræ. Oram inferiorem ambit inſtita, ex eodem, qvo fimbriæ ante pectus & manicas, contexta panno; & qvoniam piloſum pellium latus introrſum ſemper, ut ſupra memoratum eſt, vertitur, per ſe conſeqvitur, villum ab ima veſtium ora pasſim propendere.

Induſiis rariſime utuntur Lappones, ſed tunica ſeu ſubucula, fuſe jam a nobis deſcripta, corpori proxima eſt, & induſii præſtat vicem.

(g) Pallia, qvæ mares geſtant, vel ex craſſo panno, vulgo Vadmel nuncupato, vel ex Kerſey vel ex pellibus rangiferorum adultorum, vel vitulorum ejusdem animalis, griſei coloris, conficiuntur. Pallia ex panno Vadmel confecta Gagges-Kafte Lapponice vocantur, qvæ æqve ac tunicæ, qvarum nuper memini, rigido collari, totum collum uſqve ad cervicem circumdante, variisqve diſcoloribus filis, ad elegantiam diſtincto, inſtructa ſunt. Et qvemadmodum tunica, ex pelle ovilla conſuta, induſii inſtar, ab imo continua eſt, ante pectus autem patens, & Kerſey vel alio ejusmodi panno, marginata, ſic etiam cum pallio ſe habet,

(g) Vid. Tab. II. N. 6. og Tab. VI.

(g) Vid. Tab. II. N. 6. & Tab. VI.

affarvet Kerſey eller Klæde. Neden til er Kiortelen rundt om beſtukken med affarvet Traad, hvilken Beſtikning bliver kaldet Lusl uldak. Under Halſen ſidder en Hægte og en Malje at hæfte den til med. (h) Deres Overkiortel af Kerſey eller Klæde bliver kaldet Kerſey-Kafte, og Lad'd'e-Kafte. Denne, ligeſom Vadmels-Kiortelen, er og heel neden til, men aaben i Bryſtet, og om den Aabning bruges en ſmal Klæde-Bremming af anden Farve, end det Toy, ſom Kiortelen er giort af. Saadan Bremming haves og for Hænderne. Ligeſom Vadmels-Kiortelen, ſaa og denne, gives en indtil Orene og Nakken opgaaende og med Traade i adſkillige Figurer beſtukken ſtiiv Krave. Langs Skuldrene ligger, ligeſom paa Vadmels-Kiortelen, en Strimmel af Kerſey eller Klæde paa Farven adſkilt fra Toyet, ſom Kiortelen beſtaaer af. Neden om er ogſaa en Bremming ligeledes havende en anden Farve, end Kiortelen ſelv, ſaa at, om den er rod, er Bremmingen guul, gron, hviid eller af anden Couleur. Under Halſen ſammenhæftes Kiortelen ved en Hægte og en Malje. Under ſine Kiortle og Buxer bruge Lappperne ikke Foder. I Steden for Lomme bære de i Barmen en liden Pung, kaldet Nivſak-Gierdo, derudi forvarende ſit Fyr-Toy, ſom de altiid fore med ſig, ſamt andet deſlige.

habet. Per utrumqve humerum extenditur faſcia, qvæ vel plana eſt, vel in varias formas ducta, ex Kerſey vel alio decolori panno compoſita. Inferior extremitas inſtita, decoloribus filis picta & variegata, Lapponice Luskuldak dicta, exornatur. Subter collo fibula pendet, aperturam pallii adſtrictura. (h) Pallia ex Kerſey, vel alio panno contexta, Kerſey-Kafte & Lad'd'e-Kafte Lapponice vocantur. Hujusmodi veſtimenta ad inſtar pallii ex crasſisſimo panno, Vadmel, modo memorati, formata ſunt, ab imo nempe continua, ante pectus vero patentia, aperturam ambiente arctisſima fimbria, ex Kerſey vel alio qvocunqve panno, diverſi ab ipſo pallio coloris, confecta. Similes fimbriæ manicas qvoqve exornant, collumqve circumdat rigidum collare, filo tortili variegatum. Per humeros ducitur faſcia, colore a reliqvo veſtimento differens. Inferiorem oram inſtita decorat, diverſi ab ipſa veſte coloris, ita ut, ſi ipſum pallium rubrum ſit, inſtitæ color vel flavus eſt, vel albus vel viridis. Subter collo fibula appenditur, fiſſuram connectens. Intra pallia & braccas, nulla, ut aliæ gentes, marſupia habent Lappones, qvorum loco intra ſinum folliculum geſtant, Nivſak-Gierdo nuncupatum, ubi ignarium, qvo nunqvam deſtituti ſunt,

I Fin-

& id

(h) Vid. Tab. II. N. 7. og Tab. V.

(h) Vid. Tab. II. N. 7. & Tab. V.

I Finmarken fornemmes om Vinteren en overmaade streng Kuld, iblant andet er dette derpaa et Beviis, at færske Soer og Elve fryse undertiiden saa stærk, at der ligger vel to og en halv Alen tyk Jis over Vandet. Herhos haver man at merke, at bar Jis haver Frosten desmeere Kraft til at astringere; men, ligger den bedækket af Snee, bliver den ikke aldeles saa tyk, saasom havende af Sneen nogen Ly imod Kuldens Giennemtrængelse. Falder der i Landet stærk Kulde, vide og Beboerne, de saa kaldede Lapper, vel at bevare sig med laadne Klæder.

(k) Deres Overkiortel af voxne Rensdyrs Huder kaldes Pæsk: Den giores af beredde Simle-Huder saaledes, at man lader Haarene vende ud, hvorover den udvendig er gandske laadden og heslig at see. Dette Slags Kiortle ere ikke, som de ovenanforte, opskaarne og aabne i Brystet, men, som en Fruentimmer-Særk, tillukte næsten lige op til Halsen. Under Halsen haves en laadden Skind-Klap, kaldet Pæsk-Lok, samt to slingede Baand med en Dusk af smale og korte affarvede Klæde-Strimler i Enden af samme, ved hvilke Baand Kiortelen sammen-

& id genus alia, qvorum qvotidianus indiget usus, condere solent.

In Finmarchia frigus, qvod maximum esse potest, hyberno tempore sævit; enim vero, ut alia nunc taceam exempla, hoc unum memorasse sufficiat, qvod lacus & fluvii tanto gelu constringantur, ut glacies duas cum dimidia ulnas in crassitiem concrescat. Observari etiam meretur, glaciem nudam frigore altius condensari, qvam nive coopertam, hac enim incumbente qvasi foveri & adversus vim frigoris protegi. Penetrabili huic & prorsus insolito frigori, tribuendum est, qvod ferarum pellibus Finmarchiæ incolæ vestiantur.

(k) Pallium, ex pelle rangiferi adulti contextum, Pæsk Lapponice nuncupatur. Conficitur ex pelle rangiferi foeminæ, (foeminam hujus animalis Simle vocant Norvegi) latere hirsuto extrinsecus semper verso, unde pallio horrida & deformis species. Hoc genus vestimenti, non ut cetera, qvorum facta est mentio, ante pectus adapertile est, sed ad modum suppari, fere ad collum usqve solidum & cohærens. Circa collum ducitur fimbria, ex pelle pilosa confecta, qvam Pæsk-Lok appellant Lappones. Bini

 præ-

(k) Vid. Tab. III. N. 1. og Tab. VII.

(k) Vid. Tab. III. N. 1. & Tab. VII.

menbindes. Denne efter de ovenmeldte Kiortles Danlighed gives vel en hoy til Orene og Nakken opgaaende Krave, men samme er, ligesom Kiortelen selv, af laadden Rensdyr-Skind. Den bruges mest paa Reysen, og, naar den paa en Soe-Reyse er bleven overstænket af salt Vand, velter man sig efter Hiemkomsten med den i Sneen, paa det den kan qvitere den salte Vædske, som den, uden at blive beskadiget, ey fordrager.

(l) Paa Reysen haver gierne en Fiæld-Lap for Varmes Skyld om Halsen Skindet af en Ræv-Unge, dets Rumpe lader han hænge ned over Skulderen. (m) Naar de Svenske Kiobmænd age paa Fiældene, bruge de iligemaade for Varmes Skyld et Maar-Skind om Halsen paa bemeldte Maneer. I begge Skindets Oyen-Huller haves et Oye af poleret Solv til Zirath. (n) Lappernes Overkiortel af morke-graae Rensdyr-Kalv-Skind bliver kaldet Moedda, og er giort paa samme Maade, som forbemeldte Kiortel af voxne Rensdyrs Huuder, undtagen at denne haver gemeenligst Bremming for Hænderne; og

præterea lemnisci appenduntur, in qvorum extremitate conspicitur globulus, ex frustulis decoloris panni, minutim concisis compactus. Ipsi lemnisci substrigendo pallio inserviunt. Ornatur etiam, sicut supra memoratæ vestes, alto & ad aures usqve surgenti collari, ex indetonsa pelle rangiferina, qvemadmodum ipsum pallium, contexto. Hoc vestimento pro lacerna utuntur Lappones, qvod, si in itineribus maritimis, ut sæpe fieri solet, marina superfusum fuerit, in terram expositi in nive sese continuo volutant, ut noxia vesti salsitudo hac ratione extrahatur.

(l) Lappo montanus, fomenti & frigoris arcendi gratia, in itinere focale gestare solet, ex pelle catuli vulpini confectum, solenni hoc observato, ut cauda pellis a collo per humeros pendula sit. (m) Mercatores Sveci, qvoties per montes iter faciendum est, collum pelle martis, frigus defensura, similiter circumdant, & ne qvid ad ornatum augendum desit, foramina, qvæ eruti oculi in pelle reliqverant, novis oculis ex argento fusis, supplere solent. (n) Pallium, qvod ex pelle vituli rangiferini conficitur, Lappones Moedda vocant, ad formam

(l) Vid. Tab. VII.
(m) Vid. Tab. VIII.
(n) Vid Tab. III. N. 2. og Tab. VII.

(l) Vid Tab. VII.
(m) Vid. Tab VIII.
(n) Vid. Tab. III. N. 2. & Tab. VII.

og er neden til i Eggen rundt omgiven med sort Hunde-Skind. (o) De laadne Kiortle af mørke-graae Rensdyr-Kalv-Skind, som Lappe-Qvinderne syer til fornemme Folk, ere opskaarne i Brystet, og paa begge Sider af den Aabning, saa og for Hænderne, bebremmede med Klæde og Otter-Skind; Dennem gives ogsaa en høy Klædes Krave, der ligeledes rundt om med benævnte Skind bliver bebremmet. Neden om Kiortelen gaaer en breed Klædes Bremming staffered i Kanten med sort Hunde-Skind. Paa begge Sider neden til giores en Split, og om forlanges, bliver ommeldte Klædes Krave, samt alle Klæde-Bremmingerne i Brystet, for Hænderne, neden om og i Splitterne broderede med Tin-Traade lagde i adskillige Figurer.

formam modo memorati pallii, ex pelle rangiferi adulti compositi, factum, nisi qvod, secus ac illud, fimbrias in manicis habeat, & ad imum nigra pelle canina marginatum sit. (o) Mastrucæ, qvas fœminæ Lapponicæ honoratioris loci hominibus divendendas conficiunt, ex pellibus vitulorum rangiferinorum, grisei coloris, contextæ sunt, & ante pectus adapertiles, utroqve aperturæ latere, manicisqve fimbriis ex pelle lutræ insignitis. Altum qvoqve assuitur collare, pelle lutræ pariter fimbriatum. Ad imum perpetua disponitur instita, cujus marginem tenuissimus ex nigra pelle canina limbus exornat. In utroqve oræ inferioris latere conspicitur tænia ad formam cunei ducta. Ceterum observandum est, qvod singulæ fimbriæ panneæ, ante pectus, circa collum, vel in qvacunqve vestimenti parte fuerint, filis stanneis, in varias formas & figuras ductis, prout emtores poposcerint, pictæ sint & variegatæ.

(p) Lappernes Mands-Personer have Handsker af barket Skind, hvilke blive kaldet Rappukak; (q) Men meest bruge de

(p) Mares chirothecis scorteis, Rappukak nuncupatis, qvandoqve utuntur. (q) Usitatissime tamen eas conficiunt ex

(o) Vid Tab. III. N. 3. og Tab. VIII.
(p) Vid. Tab. III. N. 4. og Tab. VI.
(q) Vid. Tab. III. N. 5. og Tab. VII.

(o) Vid. Tab. III. N. 3. & Tab. VIII.
(p) Vid. Tab. III N. 4. & Tab. VI.
(q) Vid. Tab. III. N. 5. & Tab. VII.

de Handsker af Rensdyrenes Fodders Huud; samme ere udvendig laadne og have brede, et Stykke op over Armen gaaende, Klapper; Inde i dem bruges lange Straa, de saa kaldede Sueinek (13), for Varmes skyld. (r) Lapperne syer og Handsker til fornemme Folk, hvilke efter Forlangende saaledes blive giorte, at den Haanden og Haandledet bedækkende Deel bestaaer af Rensdyrs eller sorte Ræves Fodders Huud, hvis laadne Side vendes ud, men Klappen, som gaaer op over Armene, af Klæde broderet med Tin-Traade i adskillige Figurer og rundt om bebremmet med Otter-Skind. Somme Lapper, saavel Mands- som Qvinders-Personer, bære en liden Messing-Kiæde om Haandledet, værende

pelle, pedibus vitulorum rangiferinorum detracta, pilis extrinsecus versis; & qvo melius frigus defendant, foenum seu longa stramina, sueinek dicta (13), illis immittunt. (r) Foeminæ Lapponicæ chirothecas conficiunt, lautioris sortis hominibus divendendas, qvæ rogatu emtorum ita formantur, ut pars chirothecæ, qvæ ipsam manum tegit, ex pelle, pedibus vel rangiferi vel nigræ vulpis detracta, constet, pilis extrinsecus versis; patagium vero, qvod carpum cum parte lacerti operit, ex panno, filis stanneis variegato, & pelle lutræ marginato, contextum sit. Qvidam Lappones, mares juxta ac foeminæ, circa carpum torqves orichalceas gestare solent, qvas, vana

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Paa Norsk: Sene, Senne eller Senne-Græs, saavelsom og Lap-Senne, Carex *vesicaria* Linn. fl. sv. 856. Paa Svensk Lappisk: Kappmocksuini, paa Svensk: Lapsko-Græs (saasom Lapperne bruge det og i deres Skoe) Lap-Starr, Blaase-Starr, paa Ital. Sala (quasi salictaria) Michel. Paa Dansk beskrives det af Kylling ved Smalt Cyper-Græs og paa Engelsk af *Ray* ved Great Cyperus-Grass with round upright Spikes (Synopf. III. 419. n. 9.) Hvorledes de udenlands bruge dette Slags Senne-Græs, kan læses hos Michelius i hans nov. gen. plant. p. 57. N. 12. obs. samt hos Hr. v. Linné l. c. udaf bemeldte Michelio.

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Norvegice: *Sene*, *Senne* vel *Senne-Græt*, ut & *Lap-Senne*, carex *vesicaria* Linn. fl. sv. 856. Lapponibus svecicis *Kappmocksuimi*, Svecis: *Lapsko-Græs* (quia eandem suis in soleis quoque pedibus substernunt Lappones) *Lap-Starr*, *Blaase-Starr*: Italis: *Sala* (quasi salictaria) Michel. Eam Danicis verbis descripturus Kyllingius, appellat. *smalt Cyper-Græs*; & Anglice a Rayo in Syn. III. 419. n. 9. Great Cyperus-Grass with round upright Spikes dicitur; quomodo hanc caricem vesicariam in suos vertant usus gentes extraneæ, legere est in *Michelii* nov. gen. plant. p. 57. n. 12. obs. ut & apud Dn. a Linné l. c. ex memorato Michelio.

værende i den Tanke, at Pine i Lemmerne derved fordrives.

Lappernes Mands-Personer bruge ikke Hoser; Men Buxerne gaae lige fra Hofterne ned over Ankelen, dog saa, at de falde temmelig nær til Benene. Somme ere giorte af Vadmel, nogle af Kersey eller Klæde, en Deel af bare barket Skind, og andre af barket Skind, samt Huuden af Rensdyrenes Fodder. (s) De, der ere giorte af Vadmel, kaldes Gagges-Busak, og bestaae af samme fra overst til nederst, (t) ligeledes de af Klæde eller Kersey; Disse beklædes udvendig for Knæerne med en Skind-Lap, for ikke at blive for snart udslidte. (u) De af bare barket Skind kaldes Sistekak, iligemaade bestaaende af samme heel igiennem, disse bruges meest paa Soe-Reyser. (x) De der ere giorte af barket Skind og Huuden af Rensdyrenes Fodder tillige, kaldes Kamas Busak; Deres overste Deel bestaaer af bare barket Skind, men den nederste indtil Ankelen af Rensdyrs Fodders-Huud, hvis laadne Side er vendt ud. Dette Slags Buxer bruges gemeenligst paa Land-Reyser, og det ikke gierne nærmest

vana superstitione ducti, pro amuleto adversus artuum dolores habere non dubitant.

Mares nullis utuntur tibialibus, sed femoralibus seu caligis, qvæ cruribus arcte & apte sedent, a coxa ad talos usqve demissa. Hujusmodi femoralia, vel ex panno Vadmel, vel ex panno Kersey, vel ex solo corio concinnato, vel deniqve ex corio concinnato & pelle, pedibus rangiferorum detracta, simul conficiuntur. (s) Qvæ ex panno crassiore, Vadmel, facta sunt, Gagges-Busak Lapponice vocantur. (t Femoralia, ex panno Kersey confecta, qvo diutius durent, limbo pelliceo ante genua munire solent. (u) Qvæ ex solo corio concinnato composita sunt, Sistekak appellantur, in itineribus maritimis maxime usitata. (x) Qvæ ex corio & pelle, pedibus rangiferi detracta, simul contexta sunt, Kamas-Busak Lapponice nuncupantur. Horum pars superior ex solo corio constat, inferior vero, a coxa ad talos, ex pelle, pedibus rangiferorum detracta. Hujusmodi femoralibus in itinere terrestri vulgo utuntur, ita tamen, ut

(s) Vid. Tab. III. N. 7. og Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. og Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. og Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. og Tab. VII.

(s) Vid. Tab. III. N. 7. & Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. & Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. & Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. & Tab. VII.

de Handsker af Rensdyrenes Fodders Huud; samme ere udvendig laadne og have brede, et Stykke op over Armen gaaende, Klapper; Inde i dem bruges lange Straa, de saa kaldede Sueinek (13), for Varmes skyld. (r) Lapperne syer og Handsker til fornemme Folk, hvilke efter Forlangende saaledes blive giorte, at den Haanden og Haandledet bedækkende Deel bestaaer af Rensdyrs eller sorte Ræves Fodders Huud, hvis laadne Side vendes ud, men Klappen, som gaaer op over Armene, af Klæde broderet med Tin-Traade i adskillige Figurer og rundt om bebremmet med Otter-Skind. Somme Lapper, saavel Mands- som Qvinders-Personer, bære en liden Messing-Kiæde om Haandledet, værende

pelle, pedibus vitulorum rangiferinorum detracta, pilis extrinsecus versis; & qvo melius frigus defendant, foenum seu longa stramina, sueinek dicta (13), illis immittunt. (r) Foeminæ Lapponicæ chirothecas conficiunt, lautioris sortis hominibus divendendas, qvæ rogatu emtorum ita formantur, ut pars chirothecæ, qvæ ipsam manum tegit, ex pelle, pedibus vel rangiferi vel nigræ vulpis detracta, constet, pilis extrinsecus versis; patagium vero, qvod carpum cum parte lacerti operit, ex panno, filis stanneis variegato, & pelle lutræ marginato, contextum sit. Qvidam Lappones, mares juxta ac foeminæ, circa carpum torqves orichalceas gestare solent, qvas, vana

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Paa Norsk: Sene, Senne eller Senne-Græs, saavelsom og Lap-Senne, Carex *vesicaria* Linn. fl. sv. 856. Paa Svensk Lappisk: Kappmocksuini, paa Svensk: Lapsko-Græs (saasom Lapperne bruge det og i deres Skoe) Lap-Starr, Blaase-Starr, paa Ital. Sala (quasi salicaria) Michel. Paa Dansk beskrives det af Kylling ved Smalt Cyper-Græs og paa Engelsk af *Ray* ved Great Cyperus-Grass with round upright Spikes (Synopsi. III. 419. n. 9.) Hvorledes de udenlands bruge dette Slags Senne-Græs, kan læses hos Michelius i hans nov. gen. plant. p. 57. N. 12. obs. samt hos Hr. v. Linné l. c. udaf bemeldte Michelio.

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Norvegice: *Sene*, *Senne* vel *Senne-Græs*, ut & *Lap-Senne*, carex *vesicaria* Linn. fl. sv. 856. Lapponibus svecicis *Kappmocksuini*, Svecis: *Lapsko-Græs* (quia eandem suis in soleis quoque pedibus substernunt Lappones) *Lap-Starr*, *Blaase-Starr*: Italis: *Sala* (quasi salicaria) Michel. Eam Danicis verbis descripturus Kyllingius. appellat. *smalt Cyper-Græs*; & Anglice a Rayo in Syn. III. 419. n. 9. Great Cyperus-Grass with round upright Spikes dicitur; quomodo hanc caricem vesicariam in suos vertant usus gentes extraneæ, legere est in *Michelii* nov. gen. plant. p. 57. n. 12. obs. ut & apud Dn. a Linné l. c. ex memorato Michelio.

værende i den Tanke, at Pine i Lemmerne derved fordrives.

Lappernes Mands-Personer bruge ikke Hoser; Men Buxerne gaae lige fra Hofterne ned over Ankelen, dog saa, at de falde temmelig nær til Benene. Somme ere giorte af Vadmel, nogle af Kersey eller Klæde, en Deel af bare barket Skind, og andre af barket Skind, samt Huuden af Rensdyrenes Fodder. (s) De, der ere giorte af Vadmel, kaldes Gagges-Busak, og bestaae af samme fra overst til nederst, (t) ligeledes de af Klæde eller Kersey; Disse beklædes udvendig for Knærne med en Skind-Lap, for ikke at blive for snart udslidte. (u) De af bare barket Skind kaldes Sistekak, iligemaade bestaaende af samme heel igiennem, disse bruges mest paa Soe-Reyser. (x) De der ere giorte af barket Skind og Huuden af Rensdyrenes Fodder tillige, kaldes Kamas Busak; Deres overste Deel bestaaer af bare barket Skind, men den nederste indtil Ankelen af Rensdyrs Fodders Huud, hvis laadne Side er vendt ud. Dette Slags Buxer bruges gemeenligst paa Land-Reyser, og det ikke gierne nærmest

vana superstitione ducti, pro amuleto adversus artuum dolores habere non dubitant.

Mares nullis utuntur tibialibus, sed femoralibus seu caligis, qvæ cruribus arcte & apte sedent, a coxa ad talos usqve demissa. Hujusmodi femoralia, vel ex panno Vadmel, vel ex panno Kersey, vel ex solo corio concinnato, vel deniqve ex corio concinnato & pelle, pedibus rangiferorum detracta, simul conficiuntur. (s) Qvæ ex panno crassiore, Vadmel, facta sunt, Gagges-Busak Lapponice vocantur. (t Femoralia, ex panno Kersey confecta, qvo diutius durent, limbo pelliceo ante genua munire solent. (u) Qvæ ex solo corio concinnato composita sunt, Sistekak appellantur, in itineribus maritimis maxime usitata. (x) Qvæ ex corio & pelle, pedibus rangiferi detracta, simul contexta sunt, Kamas-Busak Lapponice nuncupantur. Horum pars superior ex solo corio constat, inferior vero, a coxa ad talos, ex pelle, pedibus rangiferorum detracta. Hujusmodi femoralibus in itinere terrestri vulgo utuntur, ita tamen, ut

(s) Vid. Tab. III. N. 7. og Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. og Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. og Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. og Tab. VII.

(s) Vid. Tab. III. N. 7. & Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. & Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. & Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. &. Tab. VII.

de Handſker af Rensdyrenes Fodders Huud; ſamme ere udvendig laadne og have brede, et Stykke op over Armen gaaende, Klapper; Inde i dem bruges lange Straa, de ſaa kaldede Sueinek (13), for Varmes ſkyld. (r) Lapperne ſyer og Handſker til fornemme Folk, hvilke efter Forlangende ſaaledes blive giorte, at den Haanden og Haandledet bedækkende Deel beſtaaer af Rensdyrs eller ſorte Ræves Fodders Huud, hvis laadne Side vendes ud, men Klappen, ſom gaaer op over Armene, af Klæde broderet med Tin-Traade i adſkillige Figurer og rundt om bebremmet med Otter-Skind. Somme Lapper, ſaavel Mands- ſom Qvinders-Perſoner, bære en liden Meſſing-Kiæde om Haandledet, værende

pelle, pedibus vitulorum rangiferinorum detracta, pilis extrinſecus verſis; & qvo melius frigus defendant, foenum ſeu longa ſtramina, ſueinek dicta (13), illis immittunt. (r) Foeminæ Lapponicæ chirothecas conficiunt, lautioris ſortis hominibus divendendas, qvæ rogatu emtorum ita formantur, ut pars chirothecæ, qvæ ipſam manum tegit, ex pelle, pedibus vel rangiferi vel nigræ vulpis detracta, conſtet, pilis extrinſecus verſis; patagium vero, qvod carpum cum parte lacerti operit, ex panno, filis ſtanneis variegato, & pelle lutræ marginato, contextum ſit. Qvidam Lappones, mares juxta ac foeminæ, circa carpum torqves orichalceas geſtare ſolent, qvas, vana

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Paa Norſk: Sene, Senne eller Senne-Græs, ſaavelſom og Lap-Senne, Carex *veſicaria* Linn. fl. ſv. 856. Paa Svenſk Lappiſk: Kappmockſuini, paa Svenſk: Lapſko-Græs (ſaaſom Lapperne bruge det og i deres Skoe) Lap-Starr, Blaaſe-Starr, paa Ital. Sala (quaſi ſalicaria) Michel. Paa Danſk beſkrives det af Kylling ved Smalt Cyper-Græs og paa Engelſk af *Ray* ved Great Cyperus-Graſs with round upright Spikes (Synopſ. III. 419. n. 9.) Hvorledes de udenlands bruge dette Slags Senne-Græs, kan læſes hos Michelius i hans nov. gen. plant. p. 57. N. 12. obſ. ſamt hos Hr. v. Linné l. c. udaf bemeldte Michelio.

(r) Vid. Tab. III. N. 6.

(13) Norvegice: *Sene*, *Senne* vel *Senne-Græs*, ut & *Lap-Senne*, carex *veſicaria* Linn. fl. ſv. 856. Lapponibus ſvecicis *Kappmockſuini*, Svecis: *Lapsko-Græs* (quia eandem ſuis in ſoleis quoque pedibus ſubſternunt Lappones) *Lap-Starr*, *Blaaſe-Starr*: Italis: *Sala* (quaſi ſalicaria) Michel. Eam Danicis verbis deſcripturus Kyllingius, appellat. *ſmalt Cyper-Græs*; & Anglice a Rayo in Syn. III. 419. n. 9. Great Cyperus-Graſs with round upright Spikes dicitur; quomodo hanc caricem veſicariam in ſuos vertant uſus gentes extraneæ, legere eſt in *Michelii* nov. gen. plant. p. 57. n. 12. obſ. ut & apud Dn. a Linné l. c. ex memorato Michelio.

værende i den Tanke, at Pine i Lemmerne derved fordrives.

Lappernes Mands-Personer bruge ikke Hoser; Men Buxerne gaae lige fra Hofterne ned over Ankelen, dog saa, at de falde temmelig nær til Benene. Somme ere giorte af Vadmel, nogle af Kersey eller Klæde, en Deel af bare barket Skind, og andre af barket Skind, samt Huuden af Rensdyrenes Fodder. (s) De, der ere giorte af Vadmel, kaldes Gagges-Busak, og bestaae af samme fra overst til nederst, (t) ligeledes de af Klæde eller Kersey; Disse beklædes udvendig for Knærne med en Skind-Lap, for ikke at blive for snart udslidte. (u) De af bare barket Skind kaldes Sistekak, iligemaade bestaaende af samme heel igiennem, disse bruges meest paa Soe-Reyser. (x) De der ere giorte af barket Skind og Huuden af Rensdyrenes Fodder tillige, kaldes Kamas Busak; Deres overste Deel bestaaer af bare barket Skind, men den nederste indtil Ankelen af Rensdyrs Fodders Huud, hvis laadne Side er vendt ud. Dette Slags Buxer bruges gemeenligst paa Land-Reyser, og det ikke gierne nærmest

vana superstitione ducti, pro amuleto adversus artuum dolores habere non dubitant.

Mares nullis utuntur tibialibus, sed femoralibus seu caligis, qvæ cruribus arcte & apte sedent, a coxa ad talos usqve demissa. Hujusmodi femoralia, vel ex panno Vadmel, vel ex panno Kersey, vel ex solo corio concinnato, vel deniqve ex corio concinnato & pelle, pedibus rangiferorum detracta, simul conficiuntur. (s) Qvæ ex panno crassiore, Vadmel, facta sunt, Gagges-Busak Lapponice vocantur. (t Femoralia, ex panno Kersey confecta, qvo diutius durent, limbo pelliceo ante genua munire solent. (u) Qvæ ex solo corio concinnato composita sunt, Sistekak appellantur, in itineribus maritimis maxime usitata. (x) Qvæ ex corio & pelle, pedibus rangiferi detracta, simul contexta sunt, Kamas Busak Lapponice nuncupantur. Horum pars superior ex solo corio constat, inferior vero, a coxa ad talos, ex pelle, pedibus rangiferorum detracta. Hujusmodi femoralibus in itinere terrestri vulgo utuntur, ita tamen, ut

(s) Vid. Tab. III. N. 7. og Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. og Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. og Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. og Tab. VII.

(s) Vid. Tab. III. N. 7. & Tab. V.
(t) Vid. Tab. III. N. 8. & Tab. VI.
(u) Vid. Tab. III. N. 9. & Tab. VI.
(x) Vid. Tab. III. N. 10. &. Tab. VII.

nærmeſt Kroppen, men uden over Underbuxer af Klæde eller Vadmel.

Lapperne bruge ikkun en enkel Solle under deres Skoe. (y) Somme af Mands-Perſonernes Skoe ere saa ſikkede, at Sollen beſtaaer af et Rensdyrs Pande-Huud og Overlæderet ſamt Hæl-Stykkerne af Huuden af Rensdyrs Fodder. Dette Slags Skoe, eller ſaa kaldede Gallokak, ere udvendig laadne baade under og over, og bruges meſt af Fiæld-Lapperne. Efterdi bemeldte Skoe ere laadne og derfor glatte at gaae paa, ſvier man de Skoe, ſom ſmaa Born ſkal bruge, neden under yderſt i Enden af Haarene, paa det at Bornene ey paa glat Jis ſaa lettelig ſkal falde. (z) En Deel Skoe ere saa giorte, at Sollen beſtaaer af Sælhunde-Skind, hvis laadne Side er vendt ud, men Overlæderet og Hæl-Stykkerne af barket Skind eller tyndt Læder; (a) Nogle saa dannede, at Sollen er af tykt barket Læder, men Overlæderet og Hæl-Stykkerne af barket Skind eller tyndt Læder, hvilke Skoe kaldes Zhiazekak. (b) Andre derimod gives Soller af ubarket Koe-Skind, hvis laadne Side er vendt ud, men Overlæder og Hæl-Stykker af barket Skind eller tyndt Læder; Sidſtbemeldte trende Slags-Skoe bruges meeſt

ut aliis braccis, corpori proximis, ex panno Vadmel, vel alio qvocunqve panno vulgari compoſitis, ſuperinduant.

Calceis ſuis unam tantum ſoleam ſubligant Lappones. (y) Qvædam marium calceamenta ita contexta ſunt, ut ſoleæ ex pelle, qvæ cranio rangiferi, obſtragulum vero & anſæ ex ea, qvæ pedibus hujus animalis detrahitur, conſtent. Hujusmodi calceamentum Gallokak nuncupatur, pilis ubiqve obſitum & apud montanos uſu freqventiſſimum. Et qvoniam memorati calcei qvoqvoverſum hirſuti ſunt, facile colligitur, læves & lubricos inceſſu eſſe; hinc extremitates pilorum in calceis, qvibus pueri utuntur, paululum uſtulantur, eo conſilio, ne per lubricam glaciem incedentes, fallente veſtigio, periculoſe cadant. (z) Qvibusdam calceis ſoleæ ſubligantur ex pelle phocæ, obſtragulo & reliqvis partibus, vel ex pelle concinnata, vel alia pelle gracili confectis. (a) Dantur etiam calcei, qvi ex ſolo corio conficiuntur, ita tamen, ut ſoleæ ex ſcorto craſſiore ſint, qvam reliqvæ partes. Hujusmodi calceamentum Zhiazekak dicitur. (b) In qvibusdam ſoleæ ſunt ex corio vaccæ non concinnato, pilis extrinſecus verſis; obſtra-

(y) Vid. Tab. IV. N. 1. og Tab. VII.
(z) Vid. Tab. IV. N. 2. og Tab. V.
(a) Vid. Tab. IV. N. 3. og Tab. VI.
(b) Vid. Tab. IV. N. 4. og Tab. V.

(y) Vid. Tab. IV. N. 1. & Tab VII.
(z) Vid. Tab. IV. N. 2. & Tab. V.
(a) Vid. Tab. IV. N. 3. & Tab. VI.
(b) Vid. Tab. IV. N. 4. & Tab. V.

meest af Soe-Lapper. (c) Lapperne, tilbinder ikke sine Skoe med Spænder eller Remmer, men, efterat man haver sat Foden ind, snorer man Skoen fast til Foden, ved at snoe et, en god Finger bredt, væver Baand omkring den smale Læg og Skoens Aabning tillige. De have for Varmes Skyld inde i sine Skoe lange Straa; thi deres Fødder ere blotte i Skoene, efterdi de, som for er meldt, ikke bruge Hoser, og Buxerne gaae ey længere, end over Anklene. Bemeldte Straa voxe i færske Soer, og man betiener sig af dem saaledes, at man med Haanden stikker dem ind i Skoene, lavende dem saa, at de omgive det gandske Fod-Blad over alt, baade under og over, saavelsom og Hælen indtil Ankelen. Om Aften, naar Skoene ere afdragne, trækker man Straaene ud, og torrer dem ved Ilden, at de skal skyde Sveden og Fugtigheden fra sig. Om Morgenen, forend Skoene paatages, stikker man samme Straa ind igien, og naar de ved lang Brug ere forslidte, forkastes de, og friske ubrugte Straa tages i deres Sted.

(d) Lappe-Qvinderne syer og Stovler til fornemme Folk, hvilke, om forlanges, blive saaledes giorte, at Saalen, Hæl-Stykket, Bagstykket, der gaaer fra Hælen op imod Haserne, og Forstykket, der gaaer fra Snuden op imod Knæerne, ere af Huden

obstragulum vero & ansæ, vel ex pelle concinnata vel gracili corio. Triplex hoc calceamenti genus apud maritimos maxime in usu est. (c) Calceamenta sua nulla vel fibula vel corrigia revinciunt Lappones, sed, pedibus insertis, loro sev funiculo tortili suræ alligant. Calceis, qvo melius calorem servent, fœnum vel juncum immittere solent; & qvoniam femoralia qvalia in ista gente obtinent, non infra talos descendunt, per se seqvitur, reliqvam pedis partem calceis prorsus nudam inseri. Memorata stramina manibus immissa, intus per latera calceorum disponuntur, Calceis vesperi detractis stramina qvoqve extrahuntur, ad ignem exsiccanda, ut attractus sudor ejiciatur. Mane, cum calcei induendi sunt, stramina iterum immittuntur, qvæ longo usu attrita tandem rejiciuntur, aliis novis & integris substitutis.

(d) Fœminæ ocreas conficiunt venales, quæ pro lubitu emtorum ita sunt comparatæ, ut soleæ, obstragulum & ansæ, ex pelle, pedibus rangiferi detracta, pilis extrinsecus versis, reliqua autem membra, quæ plantas, poplites &

(c) Vid. Tab. V. VI. VII.
(d) Vid. Tab. IV. N. 5. og Tab. VIII.

(c) Vid. Tab. V. VI. VII.
(d) Vid. Tab. IV. N. 5. & Tab. VIII.

den af Rensdyrs Fodder, hvis laadne Side er vendt ud; Men langs ned ad Siderne og omkring Haserne og Knæerne bestaae de af Klæde broderet med Tin-Traade lagde i adskillige Figurer. Oven for Knæerne trækkes de sammen og tilbindes med et smalt Trække-Baand, i hvis Ender sidder en Dusk af korte smale Klæde-Strimler. Dette Slags Stovle, eller saa kaldede Sæpokak, have en med en Spids udgaaende Snude.

(e) De Belter, som Mand-Kionnet iblant Lapperne bruger, ere af Læder, samt her og der beslagne med Tin; foran under Beltet haves en liden med Tin stafferet Pung; I den bære de Tobak, hvoraf nu og da skiæres en Bid og stikkes i Munden; Bag til under Beltet hænge med Tin stafferede Læder-Remmer, Tin-Knapper, et Par Nogler og deslige; Man haver og ved Beltet en Skede med Kniv udi og Ringe hængende i Baand. (f) Lappe-Qvinderne sye ogsaa til fornemme Folk Belter af Klæde underforede med Skind og udvendig broderede med Tin-Traade i adskillige Figurer.

Qvindernes Klæde-Dragt.

De fleste iblant Lappernes Qvinde-Kion brugelige Huer ere af Uldet Toy, somme og af Linnet. (g) De uldene Huer ere

genua muniunt, ex panno, filis stanneis picto & variegato, constent. Supra genua loro substringuntur, in cujus extremitate pendet globulus, ex brevibus frustis panneis compactus. Hujusmodi ocreæ, quas indigenæ Sæpokak nuncupant, in rostrum aduncum & acuminatum desinunt.

(e) Baltei, quibus mares cinguntur, scortei sunt, & stanno obducti. Ex parte baltei anteriore suspenditur marsupium, forma perulam referens. In marsupio tabacum condunt, cui frustula identidem demunt, ori ingerenda & mandenda. Parti posteriori appenduntur varia lora scortea, stanno picta, globuli stannei, claves, & id genus alia. Balteo præterea adhæret culter, vagina tectus, variique annuli, e loro suspensi. (f) Fœminæ balteos venales ex panno conficiunt, quorum pars exterior stanno picta est, interior autem pelle substrata.

Fœminarum vestitus.

Fœminæ Lapponicæ calanticis linteis creberrime, Laneis rarius, utuntur. (g) Calanticæ Laneæ ex Kersey vel alio panno

(e) Vid. Tab. IV. N. 6. og Tab. VI. VII.
(f) Vid. Tab IV. N. 7. og Tab VIII.
(g) Vid. Tab. IX. N. 2. og Tab. XII. XIII.

(e) Vid. Tab. IV. N. 6. & Tab. VI VII.
(f) Vid. Tab. IV N. 7. & Tab. VIII.
(g) Vid. Tab. IX. N. 2. & Tab. XII. XIII.

ere af Klæde eller Kersey, og bestaaer af to Stykker, af hvilke det overste bedækker Issen samt Baghovedet, og gaaer ned til Nakken, men det underste omgiver Hovedet rundt om. I Sømmen, hvor begge Stykkerne ere sammensyede, haves en liden guult Kerseys eller Klædes Strimmel, der ved Øyekast fremviser en guul Lidse. Neden om er Huen bebremmet med en Strimmel af Toy paa Farven uligt Huen selv, eller med et glimrende Baand af ægte Guld eller Solv, eller et andet prunkende Baand; Et ligesaadant Baand bindes om Huen. En fattig Lappe-Qvinde saae jeg at have Baand om sin Hue af bereedt Laxe-Skind, hvilket, ligesom ovenmeldte fattige Mands Hue, var hvidt og rudet. (h) De Huer af Linnet befindes ligesikkede med de uldene, undtagen at i Steden for de, som meldt, blive bebremmede med Klæde-Strimler eller Baand, gives disse neden om Kanten Kniplinger.

Forend en Qvinde tager Huen paa, setter hun en temmelig stor rund Valk overst paa Hovedet, derefter iforer hun sig Huen, og ombinder Hue-Baandet lidt neden for bemeldte Valk, hvorved Huen neden for samme giver sig ind med en Bugt, men staaer frem i Veyret med sin overste Deel, hvorunder Valken sidder, saa den noget ligner Amager-Qvindernes og

panno conficiuntur, binisque constant membris, qvorum alterum, usque ad cervicem protensum, occiput & verticem operit, alterum tempora & reliqvum caput munit. Per oras futuræ, ubi memorata membra committuntur, fasciola ex Kersey, vel flavo panno ducitur. Ima calanticæ extremitas tænia ex auro vel argento spurio, vel alia qvapiam fascia rutilante, vel etiam limbo panneo, diversi ab ipsa calantica coloris, ornatur. Ipsa calantica lemniscis, ex auro vel argento spurio, late splendendentibus, circumvincitur. Memini, pauperculam me olim vidisse, calanticam gestantem, vinculo ex concinnata pelle salmonis, coloris propemodum albi, cetera modo memoratis lemniscis per omnia simili, circumligatam. (h) Qvæ ex linteo sunt calanticæ, a laneis, non discrepant, nisi qvod hæ lemniscis & limbo panneo, illæ vero fimbriis elegantioribus marginentur.

Mulier Lapponica, anteqvam calanticam suam induit, globulum qvendam rotundum in vertice conglomerat, qvo facto, calanticam imponit, eamque paulo infra memoratum globulum loro substringit, unde speciem præbet tegumentis capitis, qvibus Amagrienses in Siællandia & Opdalienses in Norvegia

 mulieres

(h) Vid Tab. IX. N. 9. og Tab. XII XIII.

(h) Vid. Tab. IX. N. 9. & Tab. XII. XIII.

og de Opdalske Norske Fruentimmers-Huer.(i) Anlangende de Hætter, som Lappe-Qvinderne bruge paa Reysen, og naar de vogte Rensdyrene, falder at agte, at først trække de en Krave ned over Skuldrene, hvilken med sin øverste Kant naaer Hagen for til samt Nakken bag til, og med sin nederste Egg rækker et Stykke ned over Brystet, Armene og Ryggen; samme Krave haver ikke Knapper eller Baand for til at hæftes sammen ved, men er sammensyet og saaledes gandske heel baade for og bag. De fleste saadanne Kraver ere giorte af rødt, blaat eller grønt Kersey, og neden om bebrømmede med Tøy af en anden Farve, end Kraven selv. Naar en Qvinde haver iført sig bemeldte Krave, paasætter hun sig en høy og vid Hue, der gaaer op fra Hovedet, som en Krone, saaledes oven i utillukt og gandske aaben. Langs ned ad den her beskrevne Hues venstre Side haves en Strimmel af Tøy paa Farven uliigt Huen selv, og skal den være ret pyntelig, bruges i Steden for en saadan Strimmel et ægte Guld- eller Sølv-Baand, hvori sidder en forgyldt Sølv-Knap med hængende Løv. Qvinderne bruge Under- og Overkiortle, ligesom Mændene. (k) Deres Underkiortel af uklippede bereedde Faare-Skind er skikket, som Mændenes, hvorom før er meldet, undtagen at den er rynket bag

(i) Vid. Tab. IX. N. 3. 4. og Tab. XIII.
(k) Vid. Tab. IX. N. 5. og Tab. VIII. og Tab. XII.

mulieres uti solent; haud dissimilem.
(i) De cucullione seu isto capitis indumento, qvo mulieres, vel in itinere constitutæ, vel in rangiferis noctu custodiendis occupatæ, utuntur, hæc observanda veniunt: Patagium qvoddam induunt, qvod superiore sui parte ad cervicem & mentum pertingit; inferiori vero per partem pectoris, brachiorum & dorsi porrigitur. Hujusmodi patagium nullis vel globulis vel lemniscis colligatur, utpote qvod utrinqve continuum & cohærens; conficitur vulgo ex rubro, viridi vel cæruleo panno Kersey, ad imum limbo panneo, colore ab ipso patagio diverso, insignitum. Patagium hujusmodi indutæ altum cucullionem capiti imponunt, qvi in formam coronæ, superiore sui parte patulæ, exsurgit. Deorsum per sinistrum latus ducitur limbus, diversi ab ipso cucullione coloris; & qvæ aliis ornatu præstare volunt, pro memorato limbo lorum adhibent, ex auro argentoqve spurio conflatum, cui globulus argenteus inauratus appenditur. Fœminæ, pariter ac mares, tunicis & amiculis seu palliis utuntur. (k) Tunicæ ex concinnata pelle ovilla contextæ sunt, tunicis marium forma similes, nisi qvod a tergo in varias sinuentur plicas, circa pectus arctiores,

(i) Vid. Tab. IX. N. 3. 4. & Tab. XIII.
(k) Vid. Tab. IX. N. 5. & Tab. VIII. & Tab. XII.

bag til, saa og smalere i Livet og længere, i det at den naaer næsten ned mod Ankelen, men Mændenes ikkun til Knæerne. Ligesom den laadne Faare-Skinds Underkiortel tiener Mands-Personerne til Skiorte, saa tiener den og Qvinderne til Særk: Thi de bruge ikke Linnet næst Legemet, men i dets Sted bemeldte Kiortel, hvis laadne Side vender imod Kroppen. Qvindernes (l) Vadmels, (m) Kerseys og Klædes Overkiortle ere og næsten i alt dannede, som Mændenes, undtagen at Mand-Kionnets række ikkun til Knæerne, men Qvinde-Kionnets næsten til Ankelen, og Mændenes er, som ovenmeldte udviiser, givet en hoy Krave, men ey Qvindernes. (n) Forbemeldte Faare-Skinds Underkiortel, som Qvinderne bruge, er begavet med en hoy til Orene og Nakken opgaaende stiiv Krave; derfor, naar de have den paa under nogen af benævnte Kraveløse Overkiortle, lader dens Krave sig tilsyne oven for samme. (o) Lappe-Qvinderne bruge og et Slags Overkiortle, kaldede Barve; Samme bestaaer af Kersey eller Klæde, og gaaer ikke, som deres andre Overkiortle, med en heel Længde ned igiennem liige fra Halsen til det nederste, men ere afskaarne og sammensyede i Livet og rynkede bag til. (p) Deres Overkiortle af Rensdyr-Huder og Rensdyr-Kalv-

ctiores, & longiores, ad poplites enim demissæ sunt, cum marium tunicæ ad genua tantum descendant. Et qvemadmodum tunicæ ex pelle ovilla maribus indusii vicem præstant, sic fœminæ non aliis utuntur supparis, qvam hujusmodi tunicis, ex indetonsa pelle ovilla, villo semper introrsum verso, contextis. Vestis fœminarum exterior ex (l) Vadmel, (m) Kersey, vel alio qvocunqve panno confecta amiculis marium, per omnia fere similis est, paucis hisce exceptis: hæc ad genua tantum, illa vero ad poplites usqve descendunt: hæc altum & rigidum collare exornat; illa collari caret. (n) Tunicæ fœminarum ex pelle ovilla contextæ rigido gaudent collari, ad aures & cervicem extenso, qvibus cum amicula ex panno Vadmel confecta, collaribus, ut modo dictum est, carentia, superinduantur collare tunicæ prominens conspicitur. (o) Apud fœminas præterea in usu est certum amiculi genus, Barve nuncupatum, ex Kersey vel alio vulgari panno contextum, sed in eo a ceteris differens, qvod non a cervice ad talos totum continuum sit, sed circa ventriculum dissectum & iterum consutum, inqve plicas contractum. (p) Amicula fœminarum ex pellibus rangiferorum vel vitulorum

(l) Vid. Tab IX. N. 6. og Tab. XII.
(m) Vid. Tab. IX. N. 7. og Tab. XII.
(n) Vid. Tab IX. N 5. og Tab. VIII og XII.
(o) Vid. Tab. X. N. 1. og Tab. XII.
(p) Vid. Tab. X. N. 2. og Tab. XIII.

(l) Vid. Tab. IX. N. 6. & Tab. XII.
(m) Vid. Tab. IX. N. 7. & Tab. XII.
(n) Vid. Tab. IX. N. 5. & Tab. VIII. & XII.
(o) Vid. Tab. X. N. 1. & Tab. XII.
(p) Vid. Tab. X. N. 2. & Tab. XIII.

Kalv-Skind ere fast i alt liigedanne, som Mændenes, undtagen at de ere næsten fodside og altsaa længere.

(q) Qvinderne bruge og samme Slags Handsker, som Mændene. De, der gierne gide klædt sig pyntelig, forsyne sig med hvide laadne-Handsker, giorte af hvide Rensdyrs Fodders-Huud, og udvendig beprydede med Dopper af affarvet Toy. (r) Som Mands-Personerne bruge Buxer af Klæde, Kersey, Rensdyrenes Fodders Huud, hvis laadne Side vendes ud, og af barket Skind, saa bruge og Qvindes-Personerne, dog sielden det sidste Slags, og deres Buxer næsten aldeles ligne Mændenes. (s) Qvind-Folket bruger ogsaa samme Slags Skoe, som Mandfolket, undtagen at i Steden for ikkun Overlæderet samt Hæl-Stykkerne paa Mændenes Rensdyr-Huuds Skoe er af Dyrets Fodders Huud, men Sollen af dets Pande-Huud, giores samtlige, baade Sollen og Overlæderet og Hæl-Stykkerne paa bemeldte Skoe, naar en Qvindes-Person skal have dem, af Huuden af Dyrets Fodder. De af Lappernes Qvinder, der elske prunkende Klæder, bruge hvide laadne Skoe, giorte af Huden af hvide Rens-

dyrs

rangiferinorum composita, ratione formæ ab iis, qvibus mares induuntur, non aliter differunt, qvam qvod ad talos descendant, cum hæc ad genua tantum demissa sint.

(q) Chirothecæ fœminarum cum iis, qvibus mares utuntur, forma conveniunt; qvæ vero ornatus & elegantiæ studiosiores sunt, chirothecas habent hirsutas, albissimi coloris, ex pelle, pedibus rangiferorum alborum detracta, compositas, & extrinsecus variis ex decolori panno clavis ad elegantiam distinctas. (r) Et qvemadmodum mares femoralia habent ex panno Kersey, vel alio qvocunqve panno, pelle, pedibus rangiferorum detracta, pilis extrinsecus versis, ex pelle concinnata seu corio, sic etiam fœminæ, qvarum tamen femoralia rarissime ex corio sunt, cetera femoralibus marium in omnibus similia. (s) Fœminarum & marium calceamenta non differunt, nisi qvod soleæ calceorum marium ex pelle, qvæ cranio rangiferi detrahitur, confectæ sint, obstragulum vero & ansæ ex pelle, pedibus eju dem animalis detracta, fœminarum autem calceamenta tota ex pelle, qvæ p dibus rangiferorum detrahitur, constent. Qvæ

inter

(q) Vid. Tab. X. N. 3. Tab. VIII. og Tab. XIII.
(r) Vid. Tab. X N. 4.
(s) Vid. Tab. X. N. 5. T. VIII. T. XII. og T. XIII.

(q) Vid. Tab. X. N. 3. Tab. VIII. & Tab. XIII.
(r) Vid. Tab. X. N. 4.
(s) Vid. Tab. X. N. 5. T. VIII. T. XII. & T. XIII.

dyrs Fodder. (t) Qvindernes Belter ere af Læder, Klæde eller deslige, og rundt om tet besatte med ophævede støbte Tin-Plader; under Beltet sidder en stor Messing-Sylle, hvori hænge Messing-Ringe til Ziirat. De riige forsyne sig med Solv-Belter. (u) Qvindernes Hals-Forklæde er af trykt Russe-Lærret, blommet Cattun, tærnet eller hvidt Lærret, eller andet deslige, hvilket Forklæde de uden paa Overkiortelen lade gaae ned over Brystet og Skuldrene. (x) De bruge og gandske smale Forklæder, hvilke, ligesom Forklæderne, bestaae af trykt Muscovitisk Lærret, blommet Cattun, tærnet eller hvidt Lærret, eller andet saadant. De hvide Forklæder ansyes neden til i Kanten med Kniplinger.

Russiske Lappers Fruentimmer have Ringe af Solv i Orene og en Solv-

inter montanas ornatiores videri volunt, calceamenta habent hirsuta, albi coloris, ex pellibus, qvæ pedibus rangiferorum alborum detrahuntur, confecta. (t) Cingula fœminarum coriacea sunt, vel etiam pannea, qvoqvoversus laminis stanneis obducta; subter Cingulo major qvædam fibula, ex orichalco conflata conspicitur, ex qva aliqvot annuli orichalcici, ornatui & elegantiæ inservituri, suspenduntur. Qvæ ditiores sunt, cingula argentea gestant. (u) Mappæ, qvibus colla exornant fœminæ, ex impresso linteo Ruthenico, vel discolori linteo, qvod in tabernis Cattun vulgo appellatur, vel etiam ex linteo albo vulgari constant, cujusmodi velamentum, amiculo superindutum, per humeros & pectus extenditur. (x) Ventralia fœminarum, angusta sunt, ex impresso linteo Ruthenico, vel linteo Cattun, vel etiam albo linteo vulgari, qvemadmodum modo memoratæ mappæ, confecta; qvæ ex his albi sunt coloris, ad imum elegantioribus fimbriis exornantur.

Fœminæ Lapponicæ Ruthenicæ inaures argenteas gestant, argenteas qvoqve

(t) Vid. Tab. X. N. 6. 7. Tab. VIII. Tab. XII. og Tab. XIII.
(u) Vid. Tab. XI. N. 1. 2. 3. Tab. VIII. og Tab. XII.
(x) Vid. Tab. XI. N. 4. 5. 6. Tab. VIII. Tab. XII. og Tab. XIII.

(t) Vid. Tab. X. N. 6. 7. Tab. VIII. Tab. XII & Tab. XIII.
(u) Vid. Tab. XI. N. 1. 2. 3. Tab. VIII. & Tab. XII.
(x) Vid. Tab. XI. N. 4. 5. 6. Tab. VIII. Tab. XII. & Tab. XIII.

Solv-Klæde om Halsen, som nogle gange omgiver den og fæstes oppe i Øre-Ringene. Efterdi Mændenes og Qvindenes Overkiortle ere næsten ligeskikkede, hender det sig, som jeg selv haver seet, at en Lap undertiden gaaer klædt i sin Hustrues Klæder.

Alle Klæderne, saavel Mands- som Qvindes-Personers, være sig Skind-Kiortle, Skind-Handsker, Skoe ꝛc. syes af Lapernes Fruentimmer. Mændene derimod forrette Qvinde-Arbeyde ved at lave Maden til.

qve torqves, collum aliqvoties ambientes & inauribus annexas. Cum utriusqve sexus amicula, ratione formæ, parum vel nihil discrepent, haud raro accidit, cujus rei testis sum idoneus & oculatus, ut maritus uxoris suæ, & hæc mariti amiculum, imprudens induat.

Hujusmodi vestimenta omnia, tam marium, qvam fœminarum, ut: mastrucæ, chirothecæ, calceamenta ex pellibus &c. a solis fœminis conficiuntur, maribus vice versa fœminarum partes in parando cibo agentibus.

5. Capitel.

Om

Lappernes Boeliger.

(y) En Soe-Laps iboende Hytte, eller saa kaldede Laume-Guatte, bestaaer indvendig af Træ-Verk, udvendig af Næver og Gronsvær. Det Tømmer, som inden til afgior den, er først fire maadelig tykke krumme Stokke, som dens Hoved-Træer og Stotter, af Lapperne kaldede Bæljek. Benævnte fire Bæljek staae, to paa hver Side ved een Distance fra hinanden, med den nederste Ende i Jorden, og gaae

Caput V.

De

Domiciliis Lapponum.

(y) Tugurium Lapponis maritimi Laume-Guatte nuncupatur; intus ex erectis tignis, extrinsecus autem ex libro betulæ, cespite obducto, constat. Horum tignorum qvatuor crassiora sunt, lapponice Bæljek dicta, curva eadem & præcipuæ trabes, qvibus totius ædificii moles sustinetur. Bina ad utrumqve tugurii latus statuuntur, ima sui extremitate terræ impacta, suprema autem implu-

(y) Vid. Tab. XIV. XV. XVI.

(y) Vid. Tab. XIV. XV. XVI.

gaae med den overſte op til Roghullet, der er midt i Taget; oppe ved Kanten af bemeldte Roghul naae to og to ſammen; thi den, ſom haver ſit Sted paa den eene Side, boyer ſig til den, der ſtaaer lige over for paa den anden Side, hvoraf ſees, at benævnte krumboyne Stokke afgiore indvendig i Hytten tvende Boyle. (z) Foruden diſſe ſaa kaldede Bæljek beſtaaer og en Soe-Laps Hytte inden til af fire andre krumme og lidt ſmalere Stokke, hvilke Lapperne give Navn af Zhiaumek. To ſtaae med een Diſtance fra hinanden inderſt i Hytten, og to ved Doren; med ſin nederſte Ende røre de Jorden, og gaae med den overſte op imod Roghullet.

(a) Imellem bemeldte paa begge Sider i Hytten ſtaaende fire Bæljek, ſamt inderſt i Hytten og ved Doren ſatte fire Zhiaumek, hvilke alle, ſom ſagt, ſtaae med een Diſtance fra hinanden, er allevegne baade neden ved Jorden og hoyt oppe i Hytten jevnſides nær hinanden ſat ſmaa Bræder eller brede Kieppe, og følgelig, efterdi de fire Bæljek og Zhiaumek gaae krumboyede lige fra Jorden op imod Roghullet, og alle de andre der imellem ſatte ſmaa Bræder eller brede Kieppe lempe ſig efter dem, fremviſer Hytten

impluvium verſus, qvod ſemper in medio tecto patet, erecta. Qva terræ impinguntur, parvo invicem intervallo diſtant, ſed ſurgendo ſenſim, ſinuantur, juxta marginem impluvii iterum committenda. Hinc memorata qvatuor tigna ſeu Bæljek, curvatim excitata binos intus fornices repræſentant. (z) Præter qvatuor illa craſſiora tigna, qvæ tugurio Lapponis maritimi exſtruendo & ſolidando inſerviunt, alia qvatuor ſinuoſa tigilla, Lapponice Zhiaumek dicta, pariter eriguntur. Horum bina, parvo intertignio disjuncta, in interiore tugurii parte, & bina juxta januam, ſtatuuntur: ima ſui extremitate in terram defixa ſunt, ſuprema vero, paulatim arcuata, impluvium verſus aſſurgunt.

(a) Inter ſæpius jam memorata Bæljek, ad utrumqve tugurii latus erecta, nec non inter qvatuor itidem deſcripta Zhiaumek, in parte interiori, prope oſtium, diſpoſita, qvæ ſingula, ut modo dictum eſt, parvo invicem intertignio diſtant, tam infra juxta terram, qvam ſupra, culmen verſus, aſſerculi ſeu lata tigilla collocantur, unde facile colligitur, qvod, cum qvatuor Bæljek & totidem Zhiaumek, a ſolo ad impluvium arcuatim aſſurgant, & ſinguli interpoſiti

(z) Vid. Tab. XIV.
(a) Vid. Tab. XV.

(z) Vid Tab XIV.
(a) Vid. Tab. XV.

Hytten' sig, inden til ikkun, som en lige fra Jorden opgaaende Hvelvning, i hvilken Roghullet overst oppe haver sit Sæde; samme er saa lav, at allene ved Fyrstedet lige under Roghullet, hvor den befindes hoyest, kan man staae oprat; men vil man træde lidt til Siderne, maa Hovedet og Ryggen nedboyes. Hvor den her beskrevne Hvelvning rorer Jorden, og egentlig Sidde-Pladsen er i Soe-Lappernes Hytter, befindes den saa lav, at man maa sidde plat ned paa Gulvet. (b) Rundt om er Hytten indvendig Ring-viis omgiven med brede Bræder, hvorpaa forommeldte neden ved Jorden og der oven for satte smaa Bræder fastnagles. Næst inden for Hyttens Dor ved begge Sider af den haves en stor flad Steen, eller saa kaldet Steen-Hylde, opreyst, hvilke Stene Lapperne give Navn af Juoudok. (c) Gulvet i en Soe-Laps iboende Hytte er næsten Cirkel-rundt, og bestaaer ikkun af Riis-Qviste, som man allevegne der inde paa den bare Jord haver udbredt, undtagen midt i Hytten, hvor ingen Riis-Qviste, men allene Fyrstedet og dets tilhorige Stene befindes.

Fyrstedet bestaaer ikkun af nogle faa Kampesiene, lagde lose paa Jorden i to Rader, hvis ene Ende vender imod Doren, og den anden ind ad Hytten; imellem disse to

asserculi tignis majoribus situ apte respondeant, tugurium intus parvum fornicem, a solo ad impluvium ductum, referat. Hic fornix, qvi tugurium Lapponis maritimi intus format, adeo humilis est, ut erecto corpore stare neqveas, nisi ante focum, directe sub impluvio, ubi tugurii altitudo maxima est; Si enim ad latera ædificii te vel tantillum inclinaveris, corpus illico incurvandum est. Qva fornix humum attingit, ubi qvoqve in tugurio Lapponis maritimi sedilia sunt, adeo depressus est & humilis, ut in ipso pavimento considendum sit. (b) Totum tugurium, latis asseribus, in formam dispositis, intus contabulatum est, cui tabulato memorata tigna clavis affiguntur. In tugurio Lapponis maritimi, prope januam, aliqvot plani lapides, Lapponice Juoudok nuncupati, ab utroqve latere disponuntur. (c) Pavimentum tugurii rotundum fere est, ad instar circuli, ramis, super complanatam terram sparsis, undiqve stratum, præterqvam in medio, ubi focus est.

Focus ipse ex rudibus saxis, in binas series, a janua ad partem ædificii directe appositam, super nudam terram negligenter distributis, constat, intra qvem

(b) Vid. Tab. XV.
(c) Vid. Tab. XVI.

(b) Vid. Tab XIV.
(c) Vid. Tab. XVI.

to Steen-Rader tændes Ilden an. Ved hver Ende af Fyrstedet staae, ved een Distance fra hinanden, to ikke meget tykke Stotter lige op, med sin nederste Ende fast i Jorden, og vendende den øverste op imod Roghullet. Oven paa disse Stotter hvile langs Fyrstedet to Stokke, eller saa kaldede Balkok, tvert over hvilke legges Stænger, hvorpaa Lapperne hænge de Trækroge, i hvilke de have sine Kiedle og Gryder hængende over Ilden.

qvem ambitum ignis accenditur. Iuxta utramqve foci extremitatem binæ eriguntur columnæ, crassitudinis modicæ, ima sui parte in terram defixæ, suprema autem ad impluvium elevatæ. Hisce columnis duæ trabes, Lapponice Balkok apellatæ, incumbunt, qvibus aliæ perticæ transversæ superimponuntur, unde unci lignei, ahena & ollas super focum sustinentes, suspenduntur.

Imedens samme brænder, haves noget liggende oven paa Hytten ved den ene Side af Roghullet, paa det at Vinden ikke, ved at falde heftig der ned igiennem, skal formene Rogen Udfart; i Sønden-Vind legges bemeldte ved den Søndre Side, og ved den Nordre, naar det blæser Norden-Vind, og saa fremdeles lempes det efter Blæsten.

Dum ignis in foco ardet, in tecto, prope impluvium, umbraculum qvoddam statuitur, eo consilio, ne per impluvium ascensurus fumus, vehementiore perflante vento, sufflaminetur. Ipsum umbraculum ad illud impluvii latus, qvod vento obversum est, applicatur, ita ut, si ventus a septentrionibus oriatur, umbraculum ad illud ipsum impluvii latus erigendum sit.

Om Aftenen, forend en Soe-Lap legger sig til Hvile, tager han med en liden dertil dannet Kiep, kaldet Astatak, alle Brandene af Fyrstedet, og med Vands Bestenkelse slukker dem. (d) Efterat Rogen igiennem Roghullet er udgaaet, hvilket, som meldt,

Lappones maritimi priusqvam cubitum eunt, omnes torres e foco, ope bacilli, huic usui adaptati, & Astatak dicti, sublatos frigida exstingvunt. (d) Fumo omni egresso, tectum scandunt, asseribus qvibusdam, Lapponice Tap-

(d) Vid. Tab. XV. og XVII.

(d) Vid. Tab. XV. & XVII.

meldt, haver sit Sæde overst oppe i Taget, stiger man op paa Hytten, og tiltæpper det med dertil beqvemme Bræder, kaldede Tappaldagak. (e) Hos den Ende af Fyrstedet, der vender imod Doren, haves paa Riis-Qvistene paa Gulvet lagte to temmelig lange Birke-Knubbe, omtrent ved en god Alens Distance fra hinanden, hvilke altsaa giore et langt smalt Rum eller Afdeling paa Gulvet, strax inden for Doren; i dette Rum legger man, naar Ilden skal antændes, Brændet, der bestaaer af uklovede, som oftest samme Dag af Skoven huggede Knubbe og Riis-Qviste. Her bliver og en Fremmed staaende, det forste han kommer ind i Huset, indtil Huusbonden eller nogen anden af Husets Folk beder ham træde længere frem.

paldagak dictis, impluvium obstructuri. (e) Ad eam foci extremitatem, qvæ e regione ostii est, bini caudices betulini, unius ulnæ spatio invicem disjuncti, siti sunt. Hi in pavimento tugurii, haud procul ab ostio, longum, sed angustum spatium formant, ubi, qvoties ignis accendendus est, ligna reponuntur, qvæ ex truncis & ramis, arboribus recens amputatis, constant. Hic hospiti, tectum subeunti, tamdiu consistendum est, donec vel ipse pater familias, vel alius qvispiam e familia, eum propius accedere jusserit.

Ved den Ende af Fyrstedet, der vender ind ad Hytten, haves ligeledes paa Riis-Qvistene paa Gulvet to temmelig lange Birke-Knubbe lagte efter forbemeldte Maade, hvilke da giore et langt smalt Rum paa Gulvet, længst inde i Hytten, ligesom de ovenmeldte giore et saadant Rum ved den yderste Fyrstedets Ende nær Doren. I dette Rum hensette Lapperne sine Fade, Skaale, Gryder, Kiedler og deslige; der staaer og den Kaabber-Kiedel, som man haver Vand med Snee udi til at drikke af, for at slukke Torsten.

Iuxta alteram foci extremitatem, ad interius tugurii latus, januæ oppositum, spectantem, duo pariter caudices betulini ramis impositi jacent, justæ ulnæ spatio invicem distantes, qvi, æqve ac priores illi, modo memorati, spatium longum, sed angustum efficiunt, ubi ahena, patinæ & alia hujusmodi utensilia reponuntur. Hic etiam stat ahenum, aqva nivali oppletum, unde, cum opus fuerit & libitum, sitim restingvunt Lappones.

An- Ex

(e) Vid. Tab. XVI.

(e) Vid. Tab. XVI.

Anførte viser, at i en lige Linie fra Døren, langs ind ad Hytten, befindes der først paa Gulvet et Rum imellem to Birke-Knubbe, nær hos Døren eller Indgangen, derefter Fyrstedet, bestaaende af to Steen-Rader, liggende paa bare Jorden midt i Hytten, og saa atter et Rum imellem to Birke-Knubbe, allerinderst i samme. (f) Ved begge Sider af de tvende her beskrevne Rum og Fyrstedet haves tvende Bræder lagte, omtrent ved en god Alens Distance fra hinanden, plat ned paa Gulvets Riis-Qviste, og det saa, at de med sin ene Ende gaae hen imod Fyrstedet, men med den anden naae ud til Veggen, og altsaa giøre de ved begge bemeldte Sider tre Rum eller Afdelinger, det ene neden imod Døren ved Siderne af de Birke-Knubbe, inden for hvilke Brændet ligger, det andet midt i Hytten ved Siderne af Fyrstedet, og det tredie længst inde ved Siderne af de to Birke-Knubbe, hvor inden for Fadene ꝛc. staae. (g) I et hvert af disse tre Rum bliver lagt en Rensdyr-Hud, paa det man ey skal sidde og ligge paa de bare Riis-Qviste. Er der ikkun een Familie i Hytten, haver Manden samt hans Hustrue den ene Side med alle dens trende Rum og Afdelinger til sin Tieneste allene, og Børnene samt Tienestefolkene den anden Side; men beboes Hytten af tvende Familier, haver hver een af Siderne

Ex iis itaqve, qvæ hucusqve commemorata sunt, facile colligitur, ab ostio ad interius tugurii latus hæc ordine occurrere: primum, haud procul a vestibulo, inter duos caudices betulinos, ramis impositos, spatium seu certam & limitatam dimensionem dari; deinde focum, qvi in medio pavimento, ex rudibus saxis, in duas series distributis, exstructus est, & tandem aliud spatium, prope interiorem tugurii angulum, ad instar prioris illius formatum. (f) Ad utrumqve foci & memoratorum spatiorum latus super ramos, qvibus pavimentum stratum est, bini asseres, duarum ulnarum spatio invicem disjuncti, & altera sui extremitate ad focum, altera ad parietem pertingentes, dispositi sunt. Hi asseres tria ad utrumqve latus spatia seu limitatas dimensiones formant, unum prope ostium, ad latera caudicum betulinorum, intra qvos ligna reponuntur, alterum in medio tugurio juxta latera foci; & tertium deniqve ad latera eorum caudicum, intra qvos lebetes, patinæ &c. asservantur. (g) In unoqvovis ita definito spatio seu dimensione corium rangiferinum per pavimentum explicatur, ne substrati arborum rami considentibus vel cubantibus nimis incommodent. Si una duntaxat familia habita ur tugurium,

(f) Vid Tab. XVI.
(g) Vid. Tab. XVI.

(f) Vid. Tab. XVI.
(g) Vid. Tab. XVI.

derne med alle dens Afdeelninger til sit Brug saaledes, at paa den ene Side haver den ene Mand med sin Hustrue sit Tilhold i det inderste Rum, hvilket kaldes Bosshio Kiæzhie, og agtes for det værdigste; hans Born i det Mellemste, hvilket kaldes Gask-Loido, og Tieneftefolkene i det Doren nærmeste Rum, som gives Navn af Uvsa-Kiæzhie, og holdes for det nedrigste; paa samme Maade bruger og den anden Mand hiin Side, med dens trende Afdeelninger, til sin egen, sin Hustrues, sine Borns og Tieneftefolkes Bequemhed.

Ved Missionairens Ankomst viger Manden med sin Hustru af det inderste eller fornemste Rum i Hytten, hvilket, som meldt, er deres egentlige Tilholds-Sted, og overdrager ham det til Værelse, indtil han fra dem tager Afsked. Endskiont Hytten beboes af tvende Familier, saa er dog Fyrstedet og forbemeldte Rum ved Doren, hvor Brændet legges, og det ved Fyrstedets inderste Ende, hvor Fadene ꝛc. blive hensatte, til begges Tieneste. Disse Folk, som af mange, helst af dem, der ingen Besked vide om Sagen, agtes for et vildt og ubændigt Folk, forliges saa vel i en liden trang

um, ipse pater familias cum conjuge, alterum tentorii latus, cum tribus suis spatiis seu dimensionibus, solus occupat, altero liberis & servis concesso. Sin vero duæ sint in uno tugurio familiæ, utriqve suum, cum omnibus eo pertinentibus spatiis, latus cedit, ita ut alter pater familias in interiore lateris, qvod nactus est, dimensione, qvæ honoratissima totius tugurii pars est, Bosshio-Kiæzhie dicta, liberi in media, Gask-Loido appellata, servi autem in ea, qvæ ostio proxima est, & omnium simul vilissima, Uvsa-Kiæzhie nuncupant Lappones, versentur. Alter pater familias, qvod sibi jure contubernii obtigit, eadem, qva prior ille, ratione ordinat, suam cuiqve e familia definitam dimensionem assignando.

Qvi interius seu honoratius in tugurio cubile nactus fuerit, adveniente Missionario, inde cum suis migrat, locumqve gratissimo hospiti, qvamdiu ibi commoratur, libentissimus cedit Et qvamqvam binæ familiæ tugurium simul inhabitent, focus tamen & certæ qvædam dimensiones, nempe qvæ ostio proxima est, recipiendis lignis adaptata, nec non illa, qvæ e regione foci est, variis instrumentis domesticis asservandis accommodata, utriqve communes sunt. Hæc gens, qvæ multis, imprimis rerum ignaris, fera nulloqve humanitatis

trang Hytte om et og samme Fyrsted, at sielden nogen Trætte forefalder imellem dem; da derimod mange andre, der have en større Kundskab, og af hvilke man derfor skulde formode en bedre Opførsel, ikke kan forenes i een Bye og i eet Nabolag, end sige i eet Huus.

(h) En Soe-Lap haver inde i samme Hytte, som han selv boer, og haver sit daglige Tilhold i, smaa Lam og Kalve staaende henne i en Vraa med en liden Grind for; hvor mishageligt det er at forblive hos ham i en saadan skiden Bolig, kan enhver slutte. (i) Herhos skal merkes, at en Soe-Laps Hytte haver Fordor eller Forstue, ved hvis ene Side er beskrevne Hytte selv, som Folket boer i, og ved den anden Side et Værelse for Qvæget, hvoraf erfares, at Folket og Qvæget gaaer igiennem een og samme Forstue ind til deres Tilholds-Sted.

Baade den Hytte, som af Folket beboes, og den, der er til Qvægets Tieneste, og Forstuen, som befindes imellem begge, ere alle under eet Tag, udvendig over alt rundt om lige fra Jorden til det overste betækkede

nitatis cultu subacta censetur, communi tamen contubernio & foco tam amice & concorditer utitur, ut nulla unqvam lis, & ne jurgium qvidem, nisi rarissime, inter eos moveatur, cum tamen satis superqve constet, alios qvam plurimos, qvi, nescio qvem ingenii cultum & morum elegantiam jactant, a qvibus proinde meliora jure exspectaveris, in una eademqve urbe & vicinia absqve discordia & rixis habitare non posse.

(h) Lappo maritimus agnos & vitulos in eodem secum tugurio, seorsim tamen & intra clathros, stabulantes habet. Hospiti tam sordidum foetere diversorium cuivis facile est conjectu. (i) Tugurium Lapponis maritimi atrio etiam instructum est, ad cujus alterum latus est ipsum tugurium, hominibus habitatum, ad alterum vero pecoris stabulum, unde consequitur, tam homines qvam pecudes, ad suam qvemqve mansionem, per idem vestibulum intrare.

Tugurium, hominibus habitatum, bubile & inter utrumqve medium atrium, sub uno comprehenduntur tecto, qvod primum cortice betulino, deinde cespite, a solo usqve ad culmen, obducitur;

(h) Vid. Tab. XVI.
(i) Vid. Tab. XVI.

(h) Vid. Tab. XVI.
(i) Vid. Tab. XVI.

tækkede med Næver og Torv, og altsaa udvendig fremviser for Øyesynet en langagtig Høy. (k) Nogle Skridt fra en Soe-Laps Hytte staaer en Stillads, eller saa kaldet Loaawe, bestaaende af opreyste Stotter, tvert over hvilke haves Stænger og Riis-Qviste lagte saaledes, at de afgiøre et Slags Loft uden Tag. Yderst i Kandten af bemeldte saa skikkede Loft haves ved begge dets Sider og ene Ende i Rad efter og temmelig nær hinanden lige i Veyret opreyste mange høye Stænger, hvorpaa Soe-Lapperne nedpakke deres Høe, indtil at intet af Stængerne, uden deres Toppe, lader sig tilsyne. (l) Efter saadan Nedpakkelse fremviser Høet trende Høevægge, en i Loftets Ende, og to ved dets Sider. Her staaer da Høet Vinteren igiennem under aaben Himmel, men tager dog ingen betydelig Skade, efterdi der i Finmarken sielden ja fast aldrig regner om Vinteren, og lad være, dets udvendige Deel lidt af Sneen bliver beskadiget, holder dog det inderste sig friskt. (m) I det Rum eller saa kaldede Aske, som er oven paa bemeldte Stilladsens Loft inden for de trende Høevægge, hensette Lapperne deres Bagage, saasom Rensdyr-Huder, Kister og andet deslige; undertiden sove de og der selv om Natten; under Loftet inden for Stotterne, som det hviler paa, hænge de sine Klæder.

Raar

citur; hinc oblongi & paululum accli-vis collis speciem extrinsecus præbet. (k) Aliqvot passuum a tugurio distantia exstruitur conditorium qvoddam Lappo-nice Loaave nuncupatum. Hujusmodi ædificium constat ex erectis qvibusdam tignis seu columnis, qvibus alia transtra, cum ramis variarum arborum, superimponuntur, in formam domus, tecto carentis. Huc fænum convectant Lappones & tam arcte constipant, ut singulæ perticæ, solis apicibus, qvi e foeno prominent, exceptis, cooperiantur. (l) Hinc totam molem nihil aliud, qvam tres ex foeno exstructos parietes dixeris. Fænum ita congestum & constipatum per totam hyemem sub dio conservatur, ab injuria pluviæ, qvæ hanc mundi plagam brumali tempore rarissime infestat, omnino tutum. Superficies metæ fœni nivibus lædi qvidem potest, sed interiora nihilo minus illæsa manent. Intra tigna, ubi fornix sinuatur, vestes suas suspendunt Lappones. (m) Spatium, qvod supra fornicem est, intra tres ex foeno parietes, modo memoratos, Aske Lapponice vocatur, qvæ vox gremium proprie significat. Hic coria rangiferina, cistas & alia hujusmodi vasa, reponere moris est: hic fatigatis noctu interdum cubile.

(k) Vid. Tab. XVIII.
(l) Vid. Tab. XVIII.
(m) Vid. Tab. XVIII.

(k) Vid. Tab. XVIII.
(l) Vid. Tab. XVIII.
(m) Vid. Tab. XVIII.

Naar Soe-Lapperne have Mangel paa Foder til deres Qvæg, skave de, hvilket og hos de Norske paa mange andre Steder er brugeligt, Barken af Nonnebær-Træer (14), og give det at æde; de hugge og Grene af Træerne, og bringe dem hiem til Qvægets Fode. Efterat Træet er fældet, og Toppen samt Grenene afkappet, lade de Stammen ligge. Af den Aarsag forekomme, som jeg selv har seet, der i Landet Steder, hvor en Mængde af saadanne nedfældede Træer ligger langs Bakken (15), ligesom døde Kroppe, og raadner. De fode og deres Qvæg med et Slags store Græs-Rødder, af hvilke nogle have en Fugls, andre nogen anden særsom Skikkelse (16). Foruden at de give sine Koer tort Høe, tractere de dem og med Fiske-

cubile. Lappones maritimi, qvoties penuria pabuli laboratur, arbores (14) decorticare solent, corticemqve pecori devorandum objicere: ramos qvoqve arboribus amputatos, in pabulum pecori, domum deportant. Strata arbore & amputatis ramis, truncus abjicitur, unde evenit, qvod etiam mihi ipsi haud raro accidit, ut in ea devenias loca, ubi istiusmodi trunci, tanqvam putrefacta cadavera, per colles & campos prostrati jacent (15). Armenta Lapponum certis præterea radicibus pascuntur, qvarum aliæ avium speciem referunt, aliæ aliam, eamqve satis deformem & portentosam figuram habent (16). Præter foenum, notum & vulgare pabulum,

(14) Sorbus *aucuparia* fl. sv. 435.

(15) Field-Lapperne giøre og derved stor Skade paa Skoven, at de, naar Marken er stærkt tilfrossen, og Reen-Mossen ikke kan faaes, omhugge de største Træer, for at skaffe deres Rensdyr den ned af Gran- og Furru-Træers Grene hengende Mos, nemlig Lav, Lichen *plicatus*. fl sv. 1122. og Kraakestry, Lichen *barbatus*. fl. sv. 1123.

(16) Herved forstaaes Roden af Tilg eller Tælg, Osmunda *Struthiopteris* fl. sv. 935. som Finnerne kalde Cheek; og Roden af Molsoor eller Grofte, Polypodium *filix mas*. fl sv. 946. som de kalde Trepeek, saavel som og Cassa-Gaisse, hvorom udforligere handles i min Fl. Norv. I. Deel, Tab. I.

(14) Sorbus *aucuparia*. fl. sv. 435.

(15) Lappones alpini eo & sylvis magnam clademinferunt, qvod, Lichene rangiferino, propter campos gelu constrictos, haud impetrabili, altissimas pinus tam sylvestres, qvam abietes, cædunt, ut lichen ex harum arborum ramis pendens, tum *plicatilis* fl. sv. 1122. vernacula: *Lav*; tum *barbatus*. fl. sv. 1123. vernacula: *Kraakestry*; Tarandis in pabulum cedat.

(16) Hic intelligitur radix osmundæ *Struthiopteridis*. fl. sv. 935. Norvegis: *Tilg* vel *Tælg-rod*: Lapponibus, *Cheek*: itemqve radix Polypodii *Filicis maris* fl. sv. 946. vernacula: *Molsoor* s. *Grofte*: Lapponibus: *Trepeek* vel *Cassa-Gaisse*. Vid. Fl. meam Norv. P. I. Tab. I.

Fiſke-Hoveder, Fiſke-Rygge, Tang (17), ſamt noget af det Grugg, der ſætter ſig paa Bonden under Tran, kogende alt dette tillige i en Kiedel med Vand udi; Saaddet gives dem at drikke. Normændene i Oſt-Finmarken fode ſine Koer ey allene med Hoe, men endog med Rensdyr-Moſſe (18).

(n) Gulvet med dets Afdeelinger og Fyrſtedet i en Field-Laps iboende Vinter-Telt er faſt i alle Maader ſtikket, ligeſom det allerede beſkrevne Gulv og Fyrſted i en Soe-Laps Hytte, undtagen, at de fire Stotter, ſom ſtaaer, to ved hver Ende af Fyrſtedet, i Soe-Lappernes Bolig, befindes ikke i Field-Lappernes Telt. (o) Efterdi Gulvet i en Field-Laps Vinter-Telt er den bare Jord, der med Riis-Qviſte er overbredt, og de Stænger, ſom Teltet ſelv beſtaaer

aliud qvoqve edulium, ut ita dicam, pecori paratur, ex capitibus nimirum & oſſibus piſcium, ſtramine, alga (17) & craſſamento, qvod ſub oleo, ex inteſtinis piſcium expreſſo, colligitur; qvæ ſpecies commixtæ in lebetem elixandæ conjiciuntur, elixatæqve, qvantum ſatis eſt, vaccis, tanqvam cupediæ, apponuntur. Ruſtici Norvegici, Normanni alias dicti, Finmarchiam orientalem incolentes, vaccas ſuas non foeno ſolo, ſed ulva (18) qvoqve, qva rangiferi veſci ſolent, paſcunt.

(n) Tentorium Lapponis montani brumale, ratione pavimenti, dimenſionum & foci, per omnia fere ſimile eſt tugurio Lapponis maritimi, qvod ſub literis e. g. & h. fuſe deſcriptum eſt, niſi qvod qvatuor tigna ſeu columnæ, qvæ in tugurio Lapponis maritimi, juxta utramqve foci extremitatem eriguntur, in tentorio Lapponis montani deſiderentur. (o) Inter pavimentum, qvod ex ramis, ſuper nudum ſolum

---

(n) Vid. Tab. XIX.

(o) Vid. Tab. XIX.

(17) Saaſom Breed-Tang, Fucus *ſerratus*, fl. ſv. 144. Knop-Tang, Fucus *veſiculoſus*, fl. ſv. 145. o. ſ. v.

(18) Lichen *rangiferinus*, fl. ſv. 1117.

(n) Vid. Tab. XIX.

(o) Vid. Tab. XIX.

(17) e. g. *Breed-Tang*: Fucus *ſerratus*. fl. ſv. 144 *Knop-Tang*, Fucus *veſiculoſus*. fl. ſv. 145.

(18) Lichen *rangiferinus*. fl. ſv. 1117.

bestaaer af, samt Tæpperne, som over dem udbredes, ey blive satte paa Jorden, men ikkun naae ned til Sneen, skeer det, at, lad være saa megen Snee er bortskovlet, som fornoden giordes, for at faae Plads til Gulv, staaer dog den urørte Snee tilbage, som en Væg, imellem Gulvet, der er paa bare Jorden, og Teltet selv, der oven paa Sneen er udslaaet. Snee-Væggen bliver af Lapperne kaldet: Seine. (p) Bemeldte Vinter-Telt bestaaer af fire krumvoxne og nogenledes tykke Stænger, som dets Hoved-Træer og Stotter, af Lapperne kaldede Bæljek. Benævnte fire Bæljek staae, to paa hver Side ved een Distance fra hinanden, med sin nederste Ende i Sneen, og gaae med den øverste op til Roghullet, der haver sit Sted høyest oppe. Ligesom i Soe-Lappernes Hytter, naae to og to sammen oppe ved Kanten af bemeldte Roghul; thi den, der staaer paa den eene Side, boyer sig til den, der staaer lige over for paa den anden Side; hvoraf sees, at benævnte fire krumvoxne Stænger afgiøre indvendig i Teltet tvende Boyle; fra den eene af samme Stænger til den anden haves paa begge Sider i Teltet et smal Bræt indfattet i dem for Styrkes Skyld. Imellem tilbemeldte krumme Stænger, eller saa kaldede Bæljek, som en Field-Laps Vinter-Telt bestaaer af, sættes her og der andre, der ere lidt smalere og been-voxne. Disse tilligemed hine staae med solum stratis, constat, & ipsum tentorium, tenuibus perticis, tegillis laneis obductis & imam extremitatem nivi impactis, constructum, paries niveus, Seine Lapponice nuncupatus, ducitur; & qvoniam nix ab eo loco, in qvo statuendum est tentorium, in formam rotundi circuli, prorsus amolienda est, per se seqvitur, nivem circa pavimentum, seu solidum parietem, undiqve consistere. (p) Ipsum tentorium ex qvatuor sinuosis tignis, Bæljek Lapponice dictis, constat, qvæ præcipuas ejus partes & qvasi fundamentum ac basin, constituunt. Ex hujusmodi tignis duo ad utrumqve latus, sed parvo interstitio disjuncta, excitantur, altera extremitate nivi impacta, altera vero impluvium versus erecta; &, qvemadmodum de Lapponum maritimorum tuguriis supra observatum est, surgendo sensim sinuantur, donec superne iterum coëuntia in speciem duplicis fornicis efformentur. Ipsi fornices, ne vacillent, tenui asserculo committuntur. Inter commemorata sæpius qvatuor tigna variæ eriguntur perticæ, qvæ pariter ac ipsa tigna, ima sui extremitate in parietem niveum, cujus nuper facta est mentio, defiguntur, verum sensim assurgendo efficiunt, ut tentorium intus, præsertim, si memoratæ perticæ stragulis laneis obductæ

(p) Vid. Tab. XX.

(p) Vid. Tab. XIX.

med sin nederste Ende i Kandten af ovenanforte Snee-Væg, og med den overste hælde henimod det Hull eller Aabning, hvor Rogen skal gaae ud, saaledes giorende, at Teltet indvendig, naar Tæpperne ere udbredde over Stængerne, noget ligner en liden spidsagtig Hvelvning. Allerøverst oppe hos Reghullet haves en Tverstang, hvorpaa de Jernkroge, eller saa kaldede Skiærringer, hænges, i hvilke Gryderne hænge over Ilden.

(q) Efterat Stængerne saaledes, som sagt, ere satte i Orden, hver paa sit behørige Sted, udbredes over dem rundt om, alt lige fra Sneen, hvor de staae med sin nederste Ende, indtil det Hull, hvor Rogen skal gaae ud, hvorhen de naae med sin overste Ende, uldene Tæpper, de saa kaldede Loudagak, dog sielden nye, men helst halvslidte ved det, at man tilforn har brugt dem til Overdyner at sove under. De uldene Tæpper, som tilhøre og udbredes over den eene Teltets halve Deels opreyste Stænger, ere for sig selv sammensyede og følges ad, hvad heller man river Teltet ned eller slaaer det op; de, der tilhøre og blive udbredte over den anden Teltets halve Deels opreyste Stænger, ere iligemaade for sig selv sammensyede og følges ad, enten man nedriver Teltet

sint, a forma rotundi fornicis haud multum abludat. Superne, prope culmen, alia pertica transversa inseritur, unde dependent unci ferrei, ex qvibus lebetes & ollæ super focum suspenduntur.

(q) Perticæ, uti dictum est, suo loco & ordine dispositæ, stragulis laneis, qvæ Lappones Loudagak nuncupant, non novis qvidem illis & integris, sed usu nonnihil attritis, cooperiuntur. Ipsa stragula in duas partes majores divisa sunt, tentorium utrinqve obtegentes. Utraqve straguli pars pone ostium, & in interiore tugurii parte, paxillis colligatur, cujusmodi commissura Skarro Lapponice dicitur. Et qvoniam hæc stragula non tantæ sunt latitudinis, ut toti tentorio simul operiendo sufficiant, additamento qvodam, Lapponice Naalish appellato, ejusdem ac ipsa stragula, mate-

(q) Vid. Tab. XX.

(q) Vid. Tab. XX.

tet eller opslaaer det. Begge bemeldte Samlinger af Tæpper lader man under Udbredelsen mode hinanden ved Indgangen og inderst i Teltet, hvor de blive sammenheftede ved Pinde, hvilken Sammenheftelse kaldes Skarro. Esterdi berorte Tæpper, der bruges til at bedække en Field-Laps Telt, ikke have den vedborlige Længde, som er at naae lige fra Sneen op til Roghullet, blive de i den Ende, der vendes op ad, forlængede ved en Skiodning af samme Slags ulden Toy, som de selv ere af, hvilken Skiodning gives Navn af: Naalish.

(r) Doren paa en Field-Laps Telt bestaaer af et ulden Tæppe, og er breed neden til, men smal oven til, saa den gaaer op i Skikkelse af en Pyramid. Paa den Side, der vender ind ad Teltet, er bemeldte Tæppe tvert over, ligesom en roget Lax, for at holdes stramt, udspilet med brede Spiiler, saa kaldede Zängak; uden saadan Udspilning kunde det ikke tiene til Dor. Ved hver Side af Doren staaer i Steden for Dorstolpe en smal Stang, kaldet Bisshiamas. I stærk Blæst bliver Doren, som ellers ikkun ved sin overste Ende hænger i et lidet Baand, fastbunden til een af bemeldte Stolper, saa at ved den Side, hvorfra Vinden blæser, holdes den tillukt; thi hvis den der ey var tilbunden, men man havde Frihed til at gaae ud og ind, faldt Vinden ind i Teltet, bragte Ilden

materiæ, qva impluvium obtegunt, augenda curant.

(r) Ianua tentorii ex tegillo laneo, in formam pyramidis secto, conficitur, cujus pars interior tendiculis, qvalibus fumatus falmo distendi solet, dispanditur. Hujusmodi tendiculis, qvas Zängak appellant Lappones, si careret tegillum, vicem januæ præstare neqviret. Ad utrumqve ostii latus tenuis pertica, Bisthiamas Lapponice dicta, postium suppletura defectum, erigitur. Vento increbrescente, janua, qvæ superne tantum, & qvidem e solo loro, suspensa est, alteri perticarum alligatur, ita ut ad illud latus, cui ventus instat, prorsus occlusa sit, qvod ni factum fuerit, perflante vento turbaretur in foco ignis, sufflaminatusqve fumus totum tentorium compleret. Qva ventus non urget, patet

(r) Vid. Tab. XX.

(r) Vid. Tab. XX.

Ilden paa Fyrstedet i Ulave, og foraarsagede des heftigere Rogen; men ved den Side, hvorfra Vinden ikke staaer, haves den los og utilbunden til Stolpen, givende der ubehindret Ind- og Udgang.

(s) En Field-Lap slaaer sit Telt op midt iblant Træerne, og hugger hver Dag ikkun saa meget Brænde, som han samme Dag behover, undtagen om Løverdagene og andre nogen Helligdag nest foregaaende Dage, da han saa forsyner sig, at han ey trænger til at befatte sig med bemeldte Gierning, forend Sabbaten er forbigangen. Han fælder Træet og slæber det selv, saa heelt og holdent som det er, med Bull og Top paa Sneen hiem til sit Telt, hvor han da hugger dets Top og smaa Grene i Stykker til smaa Qvister paa en uden for Teltets Dor opreyst liden lav Stillads, kaldet: Smakko Mor; Bullen og de tykke Grene hugger han i sønder til Knubbe. Saa vaadt og med Snee og Jis bedækket, som Brændet er, naar det tages af Træerne, bliver det strax uklovet lagt paa Ilden, og derfor udskyder af Enderne en sydende og meget ildelugtende Damp, Shiudga kaldet, der langt mere besværer end Rogen selv, som der desuden i Field-Lappernes Telt er god Forraad paa. Med Ildens Antændelse paa Fyrstedet omgaaes saaledes, at man, efterat have stukket nogle Stykker Næver an, legger paa samme en

patet janua, liberqve introitus & exitus conceditur.

(s) Lappo montanus tentorium suum in media sylva erigere solet, & qvotidie, solis diebus festis exceptis, lignatum exire. Cæsam arborem ipse per nives ad tentorium trahit, ubi cacumen & ramos minores, super humilem, huic usui pone ostium collocatam machinam, Lapponice Smakko-Mor dictam, dissecat. Truncus & crassiores rami in frusta majora secantur. Ligna uda, & nive ac glacie, prout ex sylva asportantur, rigentia, in focum conjiciuntur, ubi, concepto igne, humorem qvendam, foetido vapore commitatum, exsudant. Shiudga hujusmodi vaporem nuncupant Lappones, qvo sane non aliud magis, ne qvidem ipse fumus, in tugurio Lappones montani commorantes infestat. Focum accendere parantes, ignem cortice betulæ suscipiunt, susceptoqve nutrimenta ex aridis foliis & ramusculis dant; post, vires sensim acqvirenti majora ligna superimponunt. Foco accenso totum tentorium, a summo ad imum fumo oppletur, adeo ut qvotqvot adsunt, tanqvam spissa nebu-

la

(s) Vid. Tab. XX.

(s) Vid. Tab. XX.

en Dynge af ovenmeldte Qviste, og oven paa Qvistene ovenskrevne Jis-klædde runde Knubbe. Det første Ilden antændes, bliver Teltet opfyldt med en hvidagtig Rog fra det allerøverste indtil bare Jorden, saa at man sidder der inde, som i en tyk Taage, og ikke kan see ud af Øynene; men, naar den haver begyndt for Alvor at brænde, roger der ikke saa heftig; dog er der gierne altid saa megen Rog, at, endskiønt man sidder paa Jorden, naaer dog Rogen ned paa Hovedet. I stærk Blæst slaaer den ind i Teltet meest igiennem Roghullet, hvilket haves stedse Nat og Dag aabet.

Efterat en Field-Lap om Natten haver lagt sig til Hvile, lader han Ilden paa Fyrstedet slukkes af sig selv. Han bruger aldrig i sit Tælt Lampe med Tran og Veege udi, men forretter al sin Gierning ved det Lys, som Ilden, der fast ideligen, saa længe Folket er oppe, brænder paa Fyrstedet, giver fra sig.

(t) Nogle Skridt fra Field-Lappernes Telt staaer en Stillads, eller saa kaldet Loaavve, bestaaende af opreyste Stotter, tvert over hvilke haves Stænger og Riis-Qviste saaledes lagte, at de giøre et Slags Loft uden Tag; paa dette tagløse Loft hensettes Bagage, saasom: Rensdyr-Huder, Kister

la involuti omni propemodum oculorum usu destituantur. Igne sensim invalescente & in altas erumpente flammas, paulatim qvidem decrescit fumus, tanta tamen ejus copia & vis remanet, ut, tametsi humi consederis, vertice nihilominus eum contingas. Ventis plus solito furentibus, fumus desuper, inprimis per impluvium, qvod semper patet, repercutitur.

Lappo montanus, cubitum iturus, ignem in foco non suffocat, sed vivere sinit, donec per se exstingvatur. Lampade cum oleo & ellychnio non utitur, solo lumine, qvod jugis in foco ignis subministrat, contentus.

(t) Distantia aliqvot passuum a tentorio Lapponis montani stat vasarium qvoddam, Lapponice Loaavve dictum, ex erectis qvibusdam tignis, qvibus transtra, cum variarum arborum ramis, incumbunt, exstructum. Tota hæc fabrica, ubi vasa, coria rangiferina &c. repo-

(t) Vid. Tab. XXI.

(t) Vid. Tab. XXI.

Kiſter og andet deslige, alt under aaben Himmel.

(u) Det Telt, ſom en Field-Lap boer i om Sommeren, er faſt i alle Maader lige ſtikket med det, ſom han haver ſit Tilhold udi om Vinteren, undtagen, at hans Vinter-Telt beſtaaer, ſom meldt lit. q. af uldene Tæpper, men Sommer-Tæltet af Lærret, og haver ikke den lit. o. beſkrevne Snee-Væg; thi paa de Tider af Aaret, da ſidſtbemeldte Telt beboes, er Marken bar.

(v) Det lille Telt, eller ſaa kaldet Lavvo, ſom en Field-Lap forer med ſig paa Jagt efter vilde Rensdyr og paa lange Reyſer, er af grovt barket Lærret. Paa det Rum, hvor benævnte Telt ſkal ſtaae, ſkovler han Sneen i en Runddeel bort indtil bare Jorden, ſaa at der efter Henſkovlelſen bliver et rundt Hull, og den urorte Snee ſtaaer igien, ſom en Væg, rundt om ſamme; derpaa hugger han Qviſte af de ſammeſteds voxende Træer, og breder dem ud paa Jorden til Gulv, legger to Steen-Rader midt paa Gulvet til Fyrſted, hugger ſmale Stænger af de Træer, ſom der paa Stedet befindes, og reyſer dem op ſaa, at deres nederſte Ender ſettes adſpredte i Kandten af bemeldte Snee-Væg, men de overſte ſammenbindes, og breder derpaa ovenbemeldte barkede Lærrets Dække ud

reponuntur, domui tecto carenti haud diſſimilis eſt.

(u) Tentorium Lapponis montani æſtivum, brumali per omnia fere ſimile eſt, niſi qvod hoc, qvemadmodum ſub lit. q. oſtendi, ex ſtragulis laneis contextum ſit, illud vero ex craſſo linteo confectum, nec pariete niveo, cujus ſub lit. o. mentionem feci, munitum, nive hoc anni tempore ubiqve fere ſoluta.

(v) Tentoriolum, qvod Lappo montanus, rangiferos feros venatum egreſſus, vel alias in longiori itinere conſtitutus, ſecum portat, ex craſſo linteo compoſitum eſt, Lapponice Lavvo dictum. In eo loco, ubi tentorium erigere parat, nives, usqve ad nudum ſolum, diligenter diſcutiuntur, unde fit, ut, qvæ intactæ ſunt, tanqvam parietes, circulatim ducti, appareant; deinde pavimentum ex ramis, qvos arboribus amputat, ſuper nudum ſolum ſternit, focum ex ſaxis, in binas diſtributis ſeries ſtruit, tigilla ex arboribus, qvæ ibidem forte ad manum ſunt, formata, ima ſui extremitate margini parietis nivei impacta, ſed ſuperne coëuntia, excitat, excitataqve tegillo linteo, de qvo ſupra, obducit.

(u) Vid Tab. XXII.
(v) Vid. Tab. XXIII. og XXIV.

(u) Vid. Tab XXII.
(v) Vid. Tab. XXIII. & XXIV.

ud over dem. Efterat Tæltet saaledes er beredt, tænder han Ild an derinde, deels til at varme sig, deels ogsaa at koge Mad ved; thi han bringer gierne en liden Kiedel med sig.

(x) Er en Lap paa Reysen til Vands, og formedelst Uveyr eller anden Aarsag anlediges til at legge til Lands der, hvor ingen Folk boer, og at forblive der nogen Tiid, tager han Aarerne af sin Baad, reyser dem op i Strandbredden imod hinanden, breder Seylet over dem, og derunder haver sit Tilhold, indtil han farer fra Stædet igien.

(y) Baade Soe- og Field-Lapper bruge sinaa Stolpe-Boder til at henlegge Madvare samt andre Ting udi. Saadanne have Soe-Lapperne staaende hiemme hos deres iboende Hytte og Field-Lapperne i Skoven: see det 11te Capitel om Lappernes Flytninger. (z) Field-Lapperne grave en Hule, kaldet Gedge-borra i Jorden, hvilken de steenlegger paa Bonden, og deri forvarer Kiød af vilde Rensdyr.

obducit. Tentoriolo hunc in modum instructo, ignem in foco succendit Lappo, eo consilio, ut vel membra gelu rigentia refocillet, vel cibum sibi paret, cujus parandi causa parvum secum lebetem portare solet.

(x) Si Lappo, in itinere maritimo constitutus, propter ortam subito tempestatem, vel aliam qvamcunqve ob causam, illuc appellere cogitur, ubi nullum humani cultus vestigium, & nihil eorum, qvorum indiget usus, ad manum est, tectum sibi ipse hoc pacto expedit: remos e scapha depromit & in litore erigit, erectosqve velo operit, cujusmodi sub tecto, qvamdiu ibi subsistendum est, vitam tolerat.

(y) Apud Lappones, tam montanos, qvam maritimos, in usu sunt vasaria seu domunculæ qvædam, vacerris innixæ, ubi cibaria & minoris momenti vasa, reponere moris est; maritimi vasaria hujusmodi haud procul a tuguriis suis, montani vero in sylvis, exstruere solent: vid. Caput XI. de itineribus Lapponum. (z) Montani cryptam subterraneam, Gedge-Borra nuncupatam, fodiunt, cujus fundum lapide sternunt, carnes rangiferinas ibi condere soliti.

(a) Da O (a) De-

(x) Vid Tab. XXV.
(y) Vid. Tab. XXVI.
(z) Vid. Tab. XXVII.

(x) Vid. Tab. XXV.
(y) Vid. Tab. XXVI.
(z) Vid. Tab. XXVII.

(a) Da jeg har beſkrevet Lappernes Boliger, vil jeg med det ſamme give en kort Beſkrivelſe over det Værelſe, ſom de i Finmarken boende Lapmarkiſke og Norſke Bonder have ſit Tilhold udi. En Lapmarkiſk Bondes Huus er ſaaledes ſtikket: Det haver lave tomrede Vægge uden Loft. Spærrene i Taget, hvorpaa de Bræder, ſom Torvet udvendig legges paa, hvile, ſtaae ikke opreyſte imod hinanden, men gaae langs Taget indvendig. Der er ikke, ſom paa de Norſke Bonders Regſtuer, Roghull oppe i Taget, ey heller Vinduer paa Væggene, men i deres Sted Huller med Skuffer for. Inde i Huſet haves en ſtor Ovn, noget liig en Bagerovn, hvor oven paa ligger en Dynge af ſtore Kampeſtene, og i hvilken Huusfolket engang udi hvert Etmaal antænder en ſtor Ild, ſom de lade brænde, indtil Ovnen og alle bemeldte Stene ere igiennemvarmede.

Imedens Ilden brænder, ſtaaer Døren ſamt alle Glugger paa Væggene aabne, ved det at Skufferne ere ſkudte til Side. Igiennem Døren og bemeldte Glugger gaaer da Rogen ud; men naar Ilden er ſlukt, lukker man Døren, og ſkyder Skufferne til, for at holde Varmen inde, hvilken da formedelſt den hede Ovn og de mange der oven paa

(a) Vid. Tab. XXVIII. og XXIX.

(a) Deſcriptione domiciliorum, qvæ apud Lappones in uſu ſunt, abſoluta, operæ me pretium ſacturum exiſtimo, ſi de habitaculis Ruſticorum Norvegicorum & Lapponicorum nonnihil qvoqve addidero. Caſa Ruſtici Lapponici ligneos habet parietes, eosqve humiles & absqve laqveari. Cantherii, qvibus aſſeres, ceſpitem ſuſtinentes, incumbunt, non transverſum, ſed intrinſecus, per tecti longitudinem, ducti ſunt. Nullum, ut alias in ruſticorum caſis, impluvium, neqve per feneſtras lumen accipiunt, ſed per rimas, qvas, cum opus eſt, parvo operculo obſtruunt Intus ſtat furnus, clibanis piſtorum non multum diſſimilis, ſuper qvem ingens Saxorum acervus congeritur. In hoc furno magna lignorum congeries qvovis die civili incenditur & incenſa tamdiu ardet, donec & ipſe furnus, & ſuperimpoſita ſaxa, intenſiſſimo calore inferbuerint.

Ardente furno, fores ac rimæ, qvotqvot ſunt, recluduntur, ut fumus libere exeat, igne exſtincto iterum claudendæ, qvo facto, calor, qvi maximus eſſe poteſt, intus exiſtit, candentisqve furni ac ſaxorum calore ſuſtentatus, in poſterum durat, cum nova lignorum ſtrues furno iterum ingerenda eſt & ſuc-

(a) Vid. Tab. XXVIII. & XXIX.

paa liggende heede Stene beholdes indtil den anden Dag, da man paa nye tænder Ild an, og omgaaes paa forommeldte Maade. Naar Døren og Væggenes Aabninger ere tillukte, er der mørkt i Huset; til Lys at see og arbeyde ved, bruges da antændt tørt feedt Fyrre-Træ, det i Norge saa kaldede: Spiik. Gulvet i en Finmarks Norsk Bondes Bolig er steenlagt med flade Stene, de saa kaldede Steenhylder.

(b) Væggene bestaae af jevnsides paa sin Ende satte Bræder, hvilke udvendig fra øverst til nederst ere beklædde først med Næver, og siden med en Mængde af flade Jordstykker eller saa kaldet Torv, der ere lagte, det ene over det andet, lige fra Jorden indtil Tagets Reysning. I Huset er ey Loft. Taget gaaer spidsagtig op, og er uden til, ligesom andre Norske Bonders Huustag, takt med Næver og Torv.

Olaus Magnus slutter, at de stærke Vinde og den dybe Snee, som falder i Finmarken, haver anlediget Folket til dislige Jordhytters Bygning; men den fornemste Aarsag er vel Mangel af Tømmer ude paa Øerne, hvor ingen Fyrre-Skov voxer. At bære Frygt for, at trofast byggede Tømmer-Huse ved Vind skulde omstødes, var ufornødent;

succendenda. Rimis & foribus obstructis, tenebræ intus fiunt, qvamobrem pingvia segmenta abiegna loco candelæ accendunt, qvorum ope tenebras ita dispellunt, ut ad sveta opera perficienda non alio lumine indigeant. Pavimentum casæ rustici Norvegici, in Finmarchia habitantis, plano lapide stratum est.

(b) Latera parietum interiora ex erectis asseribus constant, operi tabulato haud dissimilia; exteriora autem, primum libro betulino, deinde cespite, altero alteri incumbente, ita nimirum, ut liber betulinus inter cespitem & tabulatum medius sit, conteguntur. Nullis tota domus contignationibus distingvitur. Tectum in acumen surgit, extrinsecus, qvemadmodum apud reliqvos rusticos in usu est, libro betulino & cespite obductum.

Olaus Magnus, magni nominis Scriptor, opinatur, furentes ventos, altasqve, qvæ in Finmarchia condensantur, nives, in causa esse, cur incolæ hujus tractus cryptas vel ædes subterraneas sibi struant, sed, meo qvidem arbitrio, inopiæ lignorum, præsertim in insulis, ubi nudum ac sterile solum, hu-

 jusmodi

(b) Vid. Tab. XXX. og XXXI.

(b) Vid. Tab. XXX. & XXXI.

nodent; thi man seer fast alle Betienternes og Handels-Forvalternes Boliger af Tommer, ja somme meere, end een Etage, hoye; men fornemmer dem dog ligesaavel der i Landet, som andensteds, at bestaae sig, uden at kuldkastes af Vinden. Desuden ere bemeldte Jordhytter varmere, end Tommer-Huse.

jusmodi domiciliorum constructio & usus tribuendus est. Ceterum, supervacaneus est metus, ne ventorum insultu corruant ædificia lignea, modo firmo ac solido fundamento superstructa; nam officiales fere omnes, a Rege ad res publicas administrandas in hunc tractum delegatos, ut & mercatores, qvi negotiorum gratia hic commorantur, domos ligneas, easqve haud raro duabus contignationibus constantes, inhabitare certum est, ut taceam, memoratas cryptas subterraneas conservando calori qvam maxime idoneas esse.

6. Capitel.

Om

Lappernes Leye.

(c) Naar en Soe-Lap ligger i sin Hytte eller en Field-Lap i sit Tælt og sover, er hans Underdyne en udbredet Rensdyr-Hund oven paa de Riis-Qviste, som Hyttens eller Tæltets Gulv bestaaer af. Hans Gangklæder ere hans Hovedpude. Til Dække over sig haver han først en af uklippede bereedde Faareskind sammensyet Skindfælde, hvis bereedde Side vender ud, men

Caput VI.

De

lectis & cubilibus Lapponum.

(c) Lectus, cui Lappo, tam maritimus in suo tugurio, qvam montanus in suo tentorio, ad qvietem nocturnam se recipiens, incumbit, pelle rangiferina, super nudos arborum ramos, ex qvibus pavimenta in tuguriis pariter ac tentoriis constant, expansa stratus & instructus est. Qvotidiana, qva induitur, vestis pro cervicali est, pro stragulo tegil-

(c) Vid. Tab. XXXII.

(c) Vid. Tab. XXXII.

men den laadne imod Kroppen. Oven paa bemeldte Skindfælde haves et tykt uldent Tæppe. Den Skindfælde, som en Field-Lap om Vinteren hviler under, er i Enden sammensyet, ligesom en liden Sæk, paa det han der kan stikke Fødderne ind. Manden med sin Hustrue, sine Børn og Tieneſtefolk ligger alle plat ned paa Jorden gandske nogne, endog i den stærkeſte Vinters Kulde. Imellem hvers Leye er intet Skillerum, uden et smalt los Bræt, som ligeledes ligger plat paa Jorden. Langt inde i Hytten eller Tæltet (see en Soe-Laps Hyttes Gulvs Afdelinger i næſt foregaaende Capitel under lit. g, h og i. Paa samme Maade er og Gulvet i en Field-Laps Tælt afdeelt) er lagt et Bræt, ved hvis ind ad Tæltet vendende Side Manden med sin Hustrue ligger; men ved den Side, som vender imod Døren, Børnene. Ned imod Døren er atter lagt et Bræt plat paa Jorden, ved hvis Døren nærmeſte Side Tieneſtefolkenes Leye er. Endskiønt der, som meldt, befindes et Bræt til Skillerum imellem Mandens og Børnenes og Tieneſtefolkenes Leyeſted, ere de dog alle hinanden saa nær, at Forældrene liggende kan række Haanden til Børnene, og Børnene til Tieneſtefolkene.

tegillum, ex indetonſa, ſed tamen concinnata pelle ovilla contextum, villo cubantis corpori obverſo. Huic tegillo mox aliud gauſape laneum ſuperinſternitur. Tegillum laneum, ſub qvo Lappo montanus hyeme cubat, in modum culei, cui pedes immittit, conſuitur. Maritus cum uxore, liberi & famuli, ad unum omnes, ſi vel maximum & intenſiſſimum ſit frigus, nudi tamen cubitum eunt. Lecti non alio divortio, qvam tenui pertica, negligenter interpoſita, invicem ſeparantur. In interiore tugurii parte (vide, qvæ de variis dimenſionibus in pavimento tugurii Lapponis maritimi, ſub. lit. g h & i. in capite antecedente annotata ſunt. In tentorio Lapponis montani eodem modo ſe habet) diſponitur aſſerculus, ad cujus latus interius maritus cum uxore; ad exterius vero, qvod oſtio obvertitur, liberi cubant. Paulo infra, haud procul ab oſtio, itidem conſpicitur aſſerculus, intra cujus latus, oſtio proximum, ſervorum cubile eſt. Et licet omnes lecti intergerina qvadam pertica diſtincti ſint, alter tamen alteri adeo vicinus eſt, ut parentes liberos, hi ſervos & vice verſa, cubantes, manibus, ſi velint, contingere & contrectare poſſint.

(d) Naar

(d) Lap-

(d) Naar en Field-Lap om Sommeren sover i sit Sommer-Tælt, haver han et Lærrets Dække over sig, der er omtrent af samme Længde og Bredde, som Leyet, og ey ligger plat ned over, men bedækker ham ved en Distance; thi det gaaer op, ligesom en liden Hvelvning, lige over Leyet, og rækker ved begge Leyets Sider samt Ender ned til Jorden, saaledes gandske skiulende ham, som ligger der inden for. Bemeldte Dække holdes op ved Baand, der ere fæstede i dets overste Ender til de krumme Stænger, eller saa kaldede Bæljek, som en Field-Laps Telt indvendig bestaaer af, hvorom er meldt i det 5te Capitel om Lappernes Boliger ved lit. p. og det bruges for Myggenes skyld, at de skal ikke forurolige den Sovende.

Man haver at agte, at i Finmarken, allermeest inde i Fiordene og paa Fieldene, befindes om Sommeren i en ubeskrivelig Mængde et Slags lange smale Myg, der under Flugten lade sig ligesom med en nynende Lyd høre, og ere baade Menniskер og Qvæg til allerstorste Besvær; thi, hvor de stikke i Ansigtet, paa Hænderne eller andensteds, efterlade de sig en heftig Klode og Hovenhed at see til, som en liden hviid Bylde, saa at, naar man kommer hiem af Marken, seer man ud i Ansigtet næsten saa hæslig, som en Spedalsk. Naar Folk om Sommeren ere gangne hen i Skoven, for at hugge Tømmer,

(d) Lappo montanus in tentorio æstivo dormiens, sub stragulo linteo, longitudine & latitudine, ipsum lectum æqvante, nec arcte ac presse, sed distantia qvadam interposita, corpus obtegente cubat; stragulum enim, qvasi in formam parvi fornicis, in medio se elevat, extremitate & latere utroqve terram attingente; ceterum ad curva illa tigna, Bæljek, qvæ ut in capite V. de domiciliis Lapponum sub lit. p. prolixe monstratum est, montani Lapponis tentorium intus constituunt, lorisreligatum est, eo consilio, ne cubantes culicibus, qvibus æstivo tempore abundat hæc regio, nimis incommode lacessantur.

Nam longi qvidam culices passim per Finmarchiam circumvolant, & tanto quidem examine, ut qvi forte inter arbores ambulant, hujusmodi insectorum, ante faciem volantium, multitudine tanquam nebula obtecti sibi videantur. Id genus insecta hominibus æque ac bestiis molesta sunt. Qui ab iis sive in facie sive in manibus punguntur, prurire mox incipiunt, & albis quibusdam ulcusculis intumescere, adeo ut qvi æstate rure redeunt, haud raro faciem habeant deformem ac tumidam, ut lepra infectos crederes. Lappones, cum tempore

(d) Vid. Tab. XXXIII.

(d) Vid. Tab. XXXIII.

Tommer, at flekke Næver af Træerne eller i andet Vrinde, og imidlertid skal spiise, tillades det dem neppe af Myggene; thi de flyve ind i Munden, saa snart den oplades. I stærk Blæst krybe de i Skiul, men i stille Veyr og sagte Blæst flyve de om i en vrimlende Mangfoldighed. Vendende sig imod Vinden har man dem paa Ryggen, men, vender man sig fra Vinden, ere de i Ansigtet.

Ved disse Myg bliver den Fornoyelse betagen, som man skulde have om Sommeren efter den strenge og langvarige Vinter; da Sneen der i Landet allerede ved Mikkelsdags Tider haver bedækket den gandske Mark, og er i Begyndelsen af næstfolgende Aars Julii Maaned endda sammesteds pletteviis at see, ey allene oppe paa Fieldene, men endog ved Soekandten. Til Beviis derpaa tiener, at da jeg logerede i Sorenskriverens Peder Ands Huus i Talvigen, befandtes der efter St. Hans Dag en Sneedynge uden for mit Kammer-Vindue, endskiont mit Herberge var ikkun nogle Skridt fra Soen.

Bemeldte Myg ere Rensdyrene, saavel som og det ovrige Qvæg, ikke mindre, end Folket, til Besvær; thi naar Qvæget om Sommeren kommer fra Marken, sidde disse Blodsuere helst paa Ryggen af det, hart ad saa nær hinanden, som om de vare sam-

pore æstivo in sylvis versantur, vel lignaturi vel corticem arboribus detracturi, cibum ægre capere possunt ob memoratos hosce culices, qui in os, quamprimum se aperuerit, gregatim involant. Ventis paulo vehementius flantibus, continuo sese subducunt, iisdem vero quiescentibus, iterum reversuri svetoqve susurro omnia completuri.

Recreatio, quam animus ex amoenitate æstatis post longa hyemis, a festo Michaelis Archangeli ad mensem Iulium insequentis anni durantis, tædia capturus esset, magnam profecto partem molestis hisce insectis intercipitur. Ceterum, qvam horridum sit & immite coeli in hac mundi plaga ingenium, vel ex eo judicari poterit, quod, cum ipso Protobaptistæ festo, adeoqve media æstate, apud judicem provincialem, Petrum Andium, in Talvigia prope littus habitantem, diversorium nactus essem, deprehenderim ingentem nivis acervum prope dormitorii mei fenestras intactum adhuc jacere.

Et quemadmodum hominibus infesta sunt sæpe memorata insecta, sic haud minorem rangiferis & reliquo pecori molestiam creant. Enimvero, quoties armenta ex pascuis redeunt, dorso cujusvis pecudis molesti culices quasi facto

agmine

sammenpakkede, og, naar man med Haanden stryger dem bort, flyder Blodet ned ad Dyrets Ryg. Samme Myg fordrage ikke Rog, hvorfor, naar man vil til at malke Qvæget, tænder man Torv eller andre deslige rygende Ting an, paa det de skal pakke sig, og Qvæget faae Roe til at malkes. Titbenævnte Orme ere saa svage, at, om man ikkun sagtelig rører ved dem med den mindste Finger, ere de døde; dog formaae de med deres Braad at igiennemstinge en Hestes Huud, et Par tykke Uld-Hoser og saadant mere (19).

agmine insident, non missuri cutem nisi pleni cruoris; insectis enim manu abactis, guttulæ sangvinis per dorsum animalis mox manare incipiunt. Fumum ægre ferunt hæc animalcula, quapropter, cum ad mulctram cogendum est pecus, cespitem vel aliam quamcumque materiam humidam, copiam fumi ex se daturam, accendunt Lappones, eo consilio, ut culicibus hoc medio abactis, pecus quiete & absque molestia mulgere queant. Et quamvis hoc insecti genus tam debile sit ac infirmum, ut vel levissimo digiti attactu pereat, durissimum tamen tergus equinum, crassa tibialia lanea & alia hujusmodi infixo aculeo perforare potest. (19)

7. Ca-

Ca-

(19) Dette Slags Myg kaldes af Hr. von Linné Culex *pipiens*, askegraa med 8 smaa sortebrune Ringe om Bugen. fn. sv. 1890. paa Dansk: Lyo Myg, og paa Finsk: Zhiuoik, hvis Larve opholder sig i Elve og i Vande, og er en Art Vas-Kalv (Vand-Kalv), hvorom man kan læse Swammerdams Bib. der Natur pag. 144. coll. tab. 31. fig. 4-8. hvor Myg-Ormen og Puppen sees afbildede, ligesom Myagen selv tab. 32. fig. 1-5. kan sees. Hannen stikker ikke og suer intet Blod, efter Hr. von Linnés Beretning; men saa stikke Hunnerne desto verre, mod hvis Sting man end ikke kan forvare sine Hænder med Handsker, i det at de stinge igiennem Sommene, saasom jeg selv har erfaret. Foruden dette Slags have Finnerne, saavel som andre, og Ulevlighed af et Slags gandske smaa Myg, som de kalde Mockere, paa Norsk: Knot,

(19) Hæc culicis species a cel v Linné vocatur culex *pipiens*, cinereus, abdomine annulis fuscis octouncto, fn. sv. 1890 Danice: *Lyo-Myg*; Lapponice: *Zhiuoik*, cujus larva in aquis habitat, & quidem species est insecti, qvod Norvegis audit: *Vas-Kalv* (vitulus aquaticus) de quo vid. Swammerd. Bibl. Nat. p. 144. coll. *Tab.* 31. *fig.* 4-8 ubi larva hujus culicis ejusque pupa exhibetur, qvemadmodum & ipsum insectum *Tab.* 32. *fig.* 1-5. delineatum est. Mas non pungit aut sangvinem sugit, teste cel v. Linné, sed hoc vehementius pungunt foeminæ, contra quarum punctionem ne chirothecæ quidem, ut ipse expertus sum; manus præstant tutas, quum stimulus earum non chirothecarum penetret. Præter hanc Lapponibus aliisque etiam satis infesta est culex *reptans* fn. sv.

Culex

1893.

7. Capitel.

Om

Lappernes Spise og Drik.

Lapperne bruge undertiden saadan Spise, som baade i Henseende til Spisen selv og dens Tillavelse er almindelig iblant Norske Bonder, hvilken jeg derfor ikke vil anfore, men allene melde om slige Retter, der, deels saa vidt Maden selv angaaer; deels ogsaa i Henseende til Anrettelsen, hos den Lappiske Nation allene frem for andre er i Brug.

Een Deel af den Mælk, som Lappernes Rensdyr yde dem om Sommeren, mænge og koge de med Syrer, indtil den faaer liige Farve med samme, og bliver tyk, som en Grod. Den Mælk, som Lapperne bekomme af sine Rensdyr imod Alle Helgens Tider, henlegge de i Ankere, eller andre deslige Fustager, hvori den, efterdi Luften er ikke endda gandske kold, forst surner, men derefter ved Vinterens Kuldes Tiltagelse fryser sammen, og de haver den i bemeldte Kar

Caput VII.

De

Cibo & Potu Lapponum.

Qvædam cibaria, qvibus Lappones victitant, sive materiam spectes, sive formam & præparandi modum, ipsis cum reliqvis Norvegiæ Rusticis communia sunt, de qvibus nunc qvidem non est differendi locus, cum de eo duntaxat cibi genere, qvod ratione tam materiæ, qvam formæ, solis Lapponibus proprium est, nonnulla commemorare instituerim.

Lac rangiferinum æstivum, oxalide immissa, tamdiu elixant, donec colore oxalidis imbutum pultis instar solidescat. Lac, qvod autumnali tempore, imprimis circa festum omnium Sanctorum, ex rangiferis mulgetur, in amphoras vel alia qvæcunqve, huic usui destinata vasa, infunditur, ubi, ob residuum adhuc in aëre calorem, primum acescit, & mox, frigore sensim invalescente, in glaciem condensatur, qvo pacto per totam hye-

Culex *reptans* fn. sv. 1893. saavel som og af et andet Slags, som paa Svensk kaldes Svidknott, Culex *pulicaris* fn. sv. 1892.

1893. Norvegis, *Knot:* Lapponibus *Mockere:* ut & culex *pulicaris* fn. sv. 1892. Svecis: *Swidknott.*

Kar hengiemt Vinteren over indtil Foraaret. (e) Den Mælk, som Lapperne faaer af Rensdyrene efter Alle-Helgens Tider, mænge de med et Slags sorte Bær af de Norske, kaldet Krækebær eller Krækling (20), fylde den derpaa i en fra sin Ureenlighed udtommet og toet Rensdyr-Mave, og, efterdi Luften er da allerede kold, ligger Mælken ikke længe i bemeldte Mave, førend den med Bærrene fryser og bliver haard. Denne Mælk bruge Lapperne til Vinter-Provision, og, naar de vil spise af samme, som gierne skeer hver Dag om Vinteren imod Middags Tid, hugge de med en Øxe et Stykke af Maven, hvor inden for den med Bærrene sidder fastfrossen, saa at Skindet tilligemed Mælken og Bærrene, som ere der inden for, ved Hugget falder af i en samlet Klump. Dette store med Bær sammenmængede og med en Deel af Rensdyrets Mave omgivne frosne Mælke-Stykke bliver siden sønderhugget i mange smaa Stykker, hvilke saa frosne som de ere, legges

mem servari & potest & solet. (e) Lac, qvod post festum omnium Sanctorum ex rangiferis provenit, baccis qvibusdam nigri coloris, qvas Krækebær (20) vocant Norvegi, mixtum, in ventriculum rangiferinum, a sordibus purgatum & elutum, infunditur, ubi vi frigoris brevi concrescit. Hoc hyemale alimentum est, qvo qvoties vesci parant Lappones, (vescuntur autem, hyeme durante, qvotidie semel, nempe circa meridiem) ventriculo, cui lac, baccis mistum adhæresci, frustum securi abscindunt, ita ut cutis ventriculi, lac & baccæ, frigore in unam concreta massam, uno ictu simul amputentur. Massa hæc lactea, baccis & parte ventriculi rangiferini, gelu constrictis mixta, in varias postea partes secatur, qvæ prouti exsecta sunt, rigentia nimirum & nullo adhibito calore resoluta, in patinis manducanda apponuntur. Inter edendum dentes præ frigore stri-

dent,

(e) Vid. Tab. XXXIV.

(20) Empetrum *nigrum* fl. sv. 904. som af Bjerens Finner i Nordland bliver kaldet Tiuoma; paa Dansk: Kragebær eller Refflinger, saasom Ol. Borrichius beretter in act. Bartholini II. 161. paa Tydsk: Kraen-Beeren. Herom handles udførligere i min Norske Flora 1ste Deel n. XII. p. 11. hvor jeg blant andet har beviist, at vore gamle Forfædre har lavet Viin af disse Bær, der endog, efter største Formodning, er bleven brugt ved Nadverens Sacrament.

(e) Vid. Tab. XXXIV.

(20) Empetrum *nigrum* fl. sv. 904. Lapponibus bejerenfibus: *Tiuoma*; danice: *Kragebær* vel *Reflinger*, teste Ol. Borrichio in act. Barthol. II. 161. germanice: *Kraen-Beeren*. Vid. fl. meam Norv. P. I. n. XII. p. 11. ubi inter alia docui, majores nostros hisce ex baccis vinum parasse, qvo & probabiliter olim in eucharistia usi fuerint.

legges paa et Fad, hvoraf man da med Haanden tager Stykke for Stykke og æder. I det man spiser Mælken, iisner det vel imellem Tænderne, dog fornemmes formedelst dens overflodige Fedme ikke saa megen Jis i denne, som i anden Mælk, om den var frossen.

(f) Den Mælk, som Rensdyrene yder, naar det lider længere ud paa Vinteren, hensette Lapperne i store af Birketræ-Knorter giorte Skaale, i hvilke den, efterdi Luften er da overmaade kold, strax fryser sammen, og holder sig frosen hele Vinteren igiennem. Saadan Mælk bruge de meest til at beværte Missionairen og andre fremmede Folk med. Naar man skal æde af samme, setter man Skaalen, hvori den befindes, paa Held ved Bredden af Fyrstedet saaledes, at Mælken vender imod Ilden, og, efterat det Yderste af den ved saadan Behandling haver begyndt at skyde Jisen og blive mygt, tager man Skaalen til sig, og med en Skee afskraber og æder det, som Ildens Hede haver blødgiort: derpaa setter man Skaalen paa forommeldte Maade til Ilden igien, for at lade det Yderste af Mælken skyde Jisen, og saa atter tager den med Mælken i til sig, afskraber og spiser saa meget, som er blevet blødt, saaledes vedholdende, indtil man har ædt sig mæt. Sidstbemeldte Mælk haves altid tildækket, at Vinden ey skal blæse derpaa; thi ved Anblæst af Vind mister den sin Hviidhed og friske Smag, blivende guul og harsk. (g)

(f) Vid. Tab. XXXIV.

dent, non obstante, qvod lacti rangiferino, ob naturalem pingvedinem, tanta vis frigoris, qvanta aliorum animalium lacti, inesse non possit.

(f) Lac, qvod serius, & adulta jam hyeme, ex rangiferis mulgetur, in obbis, ex caudicibus betulinis confectis, reponitur, ubi ob vehementiam frigoris continuo in glaciem convertitur. Hujusmodi congelatum lac non sibi servat Lappo, sed Missionario suo aliisqve, qvos laute & honorifice vult excipere. Ex hoc lacte qvoties edere libitum sit, obba, in qva riguit, paululum inclinata, juxta marginem foci statuitur, dum superficies congelati lactis, igni obversa, paulatim liqvescat, qvo facto, tollitur obba, & qvicqvidlactis calore propinqvi ignis resolutum sit, cochleari comedendum sumitur. Hoc toties repetunt, donec ad satietatem comederint. Hujusmodi congelatum lac operculo adversus ventos protegendum est, qvod ni factum fuerit, dulcedinem suam & niveum colorem brevi perderet, & flavo colore infectum continuo ranceſceret.

(g) Ex

(f) Vid. Tab. XXXIV.

(g) Field-Lapperne giøre Øst af Rensdyr-Mælk saaledes, at først lade de lidt Vand i Mælken, efterdi den formedelst sin overflodige Fedme ellers ikke ved Løben vil briste og skyde Valde fra sig, derefter lunke de den over Ilden i en Kiedel, og lade Løben deri, saa brister den, giver Valde fra sig, og bliver til Øst. Naar Osten af Kiedelen er optagen, legges den i en Form eller Lærrets Klud, og perses. Osten er Cirkel-rund, men ikke meget tyk. Man spiiser den efter eget Behag, undertiden saadan, som den er, uden at koge eller stege den, undertiden kogt i sydende Vand, og undertiden stegt for Ilden saaledes, at, efterat man haver afskaaret den en Skive ude i Kandten, legger man den ved Bredden af Fyrstedet, vendende den Deel, hvor Skiven er afskaaren, imod Ilden, og lader den der steges, saa tager man den til sig, afskærer en Skive af det Stegte, og æder; derpaa legger man den atter paa bemeldte Maade ved Bredden af Fyrstedet, for at steges, og derefter tager den til sig igien, afskærer og æder en Skive af det, som er stegt, saaledes vedholdende i at legge den hos Ilden, for at steges, og tage den til sig til at æde, saa længe man selv lyster. Bemeldte Rensdyr-Øst er saa feed, at den holdt til Ilden brænder, som et Lys. Den tiener og til Lægedom for Frost i Fodderne. Ovenmeldte Løbe, som Lapperne sprænge Mælk til Øst med, bestaaer af Valde, hvori de have ladet en Torskes Mave eller Tarme af Rensdyr nogen Tiid ligge. (h) Field-

(g) Ex lacte rangiferino caseum parant Lappones, & in eo parando hanc rationem servant: Primum aqvam lacti immiscent, qvod aliter, propter nimiam pingvedinem, immisso coagulo, solvi ac sereſcere neqvit; deinde super focum in lebete tepefaciunt, tepefacto coagulum immittunt, qvo facto lac continuo solvitur, &, segregato sero, in caseum spissatur. Tandem caseum e lebete tollunt, forma casuaria, vel linteolo premendum & formandum. Ipse caseus in formam circularem fingitur, modice crassam. Pro lubitu comeditur, sive qvalis per se est, sive in aqva coctus; qvandoqve etiam assatur, qvod seqventi fit ratione: Caseus in tenues partes secatur, qvæ, extremis crustulis cultro absciſſis, juxta marginem foci assandæ ponuntur, qvod toties iteratur, qvoties esurienti libitum fuerit. Cæterum, tanta pingvedine abundat hic caseus, ut, admoto igne, candelæ instar, ardere possit. Creditur idem pernioni mederi posse. Coagulum istud, qvo lac rangiferinum solvitur, solutumqve in caseum spissatur, sero constat, in qvo ventriculus asselli majoris, vel ilia rangiferina aliqvantisper jacuere.

(h) Ex

(g) Vid. Tab. XXXIV.

(g) Vid. Tab. XXXIV.

(h) Field-Lapperne giøre og Smør af Rensdyrenes Mælk; samme haver en hviid Farve, og er ikke aldeles saa feedt og nydeligt, som det, der af Koe-Mælk tillaves; thi i Steden for at til Smørs Beredelse af Koernes Mælk bruges Flode, giøres Rensdyr-Smør ikkun af ferſk nye-malket Mælk.

Soe-Lapperne, hvis Qvæg er Koer, Faar og Gieder, tillave Smør af Flode. En Lappe-Qvinde, som i bemeldte Gierning er begreben, ſidder neden paa Jorden, haver en ſtor Skaal med Flode eller Mælk udi i Skiødet, og med bare Haanden omrører og driver ſamme, indtil den briſter og ſkyder Smør fra ſig.

(i) En Field-Lap ſpiiſer friſkt Rensdyr-Kiød hver Aften hele Vinteren igiennem; thi han ſlagter gemeenlig eet, og, om hans Familie er ſtor, to Rensdyr hver Uge. Kiødet hugger han i maadelig ſtore Stykker, og kaſter det utoet i Kiedelen, uagtet at derved klæber Haar af Rensdyrets-Huud og lidt Skarn af dets Indvolde; derpaa koger han det længe ved ſagte Ild, ladende Ilden ikkun brænde ved den eene Side af Kiedelen, at det des bedre ſkal ſkyde Fedtet fra ſig. Naar det er fuldkogt, tager han Fedtet derøven af, lader ſamme i en Skaal for ſig ſelv, og kaſter lidt Salt deri. Derefter giver han

(h) Ex lacte rangiferino butyrum qvoqve cogitur, albi coloris, nec tam pingve & ſapidum ac illud, qvod ex lacte bubulo conficitur, ratio in promptu eſt, nimirum, qvod hoc ex flore lactis, illud autem ex mero lacte recenti conficiatur.

Lappones maritimi, qvorum armenta bobus, ovibus & capris conſtant, ex ſolo flore lactis butyrum parant. Fœmina Lapponica, in conficiendo butyro occupata, humi ſedet, in gremio obbam habens, flore lactis oppletam, qvem digito tantisper movet & agitat, donec in butyrum ſpiſſetur.

(i) Lappo montanus carnem rangiferinam recentem per totam hyemem coenat; unde fit, ut, ea durante, nulla prætereat hebdomas, qva non unus, &, ſi numeroſior ſit familia, duo etiam rangiferi, mactantur. Carnes in varia fruſta ſecantur, qvæ illuta prorſus, & ſordibus obſita, in lebetem conjiciuntur. Lento & alteri tantum lebetis lateri ſubjecto igne coqvitur, qvo melius inhærens carni pingvedo extrahatur. Carne, qvantum ſatis eſt, elixata, ſupernatans oleum ligula deſpumatur, & in concham transfuſum, inſperſo ſale,

(h) Vid. Tab XXXIV.
(i) Vid. Tab. XXXIV.

(h) Vid. Tab XXXV.
(i) Vid. Tab. XXXIV.

han ved en dertil bequem Træ-Pind, som han stikker ned i Kiedelen, og fanger et hvert Stykke med, Kiodet Stykke for Stykke op i et Fad, og lader Soddet blive i Kiedelen, saa setter han sig med sit hele Huus-Gesinde plat ned paa Gulvet rundt om Fadet, som Kiodet er i, til at spiise; under Maaltidet dyppe de Kiod-Bidene i Fedtet, som staaer hos i ovenmeldte Skaal, ikke ved Gaffel, men ved en Tællekniv eller anden Kniv, settende enhver Bid paa Odden af Kniven. I Kiedelen eller Gryden, som Soddet, efterat Kiodet var optaget, blev tilbage udi, staaer en liden Øse, med den tage de, i det de spiise Kiodet, nu og da lidt til sig af bemeldte Sod, der ey er mænget med Gryn, Meel eller andet deslige, men er bare Vand, havende faaet Smag og Kraft af Kiodet. At Lapperne, som en Skribent melder, spiise raadt Kiod, er ikke sandt. Naar en Field-Lap nyeligen haver slagtet et Rensdyr, koger han tillige med dets Kiod ogsaa Lægge-Benene; han setter alle Benene paa deres Ende rundt om ved Kiedelens Bredde ned i det sydende Vand, og naar Marven i deres eene Ende er fuldkogt, tager han dem op og stikker deres anden Ende ligeledes ned i Vandet; efterat den gandske Benenes Marv paa denne Maade er kogt tilfulde, tager han dem af Kiedelen, afslækker og æder den dennem omgivende tynde Hinde, og derpaa klover dem, tager Marven ud og spiiser den. Dette agtes for saadan en Lækkerbidsken, at

seponitur; deinde singula frusta, rude ex lebete deprompta, in patina collocantur, jusculo in lebete remanente. Cibo apposito, ipse pater familias cum tota familia circum patinam, in formam coronæ, discumbit. Inter prandendum bolos, non forcipi, sed mucroni cultri impositos, in oleum, ex pingvedine carnium expressum, & in concha appositum, intingunt. In lebete, ubi, sublata carne, jusculum supererat, stat tudicula, qva, dum carnes manducant, aliqvid jusculi identidem sorbent. Jusculum hocce ex mera aqva constat, absqve ulla farinæ vel similium admistione, sola incocta carne sapidum. Crudis carnibus Lappones vesci, a non nemine qvidem relatum est, sed invita veritate. Lappo montanus, præter carnes, crura etiam rangiferi, recens mactati, coqvit, satisqve cocta e lebete emedullanda depromit. Hujusmodi edulium in hac gente est qvantivis pretii; certe Missionario, tanqvam privum qvid & maxime dapsile, apponi solet. Intestina rangiferorum, non tamen in eodem, cum carnibus, aheno cocta, apud Lap-

pones

at han tilbyder Missionairen en Deel deraf, som noget sær nydeligt. Lapperne koge og æde ogsaa Rensdyrets Tarme; dog ikke i samme Kiedel tillige med Kiødet. (k) En Field-Lap giver ikke engang sine Hunde de Been af et Rensdyr, som der er nogen Saft eller Fedme udi, saasom Rygbenene ꝛc. Men, efterat Kiødet er afædt, knuser han Benene i Stykker, og koger alt Fedtet ud af dem: han setter sig ned paa Jorden, tager en Rensdyr-Huud i Skiødet, legger Benene paa samme, sønderknuser dem der med en Øxe-Hammer, og derpaa koger dem saa længe, at de skyde alt Fedtet fra sig.

Hundenes Traktement er Lungen; thi hver gang en Field-Lap slagter et Rensdyr, deler han dets Lunge imellem sine Hunde, hvoraf han haver god Forraad, saasom han uden deres Hielp hverken kan gienne sine Rensdyr hen i Marken til at søge deres Føde, eller samle dem, naar de skal hiem igien. Jeg haver kiendt en Field-Lap, ved Navn Oluf Nielsen Avjevare, der havde otte Hunde. For resten faaer de arme Bæster intet, uden om Formiddagen en liden Øse fyldt med Blodsuppe, den saa kaldede Vuorra-maelle, og om Aftenen een liden Øse fuld af ovenmeldte Kiød-Sod.

(l) Lap-

pones vesca qvoqve sunt. (k) Lappo montanus singulas mactati rangiferi partes, tam provide sibi in usum convertere novit, ut ne ossa qvidem, in qvibus aliqvid pingvedinis & succi residuum sit, canibus relinqvat, sed, depasta carne comminuit, coqvendoqve pingvedinem, si qva supersit, extrahendam curat. Dum hoc agit, humi sedet, & super corium rangiferinum, qvod in gremio expansum habet, ossa malleo confringit, confractaqve elixanda curat, donec, qvicqvid pingvedinis in illis residuum fuerit, extractum sit.

Pulmo canibus in escam datur; Lappo enim montanus, rangifero mactato, pulmones inter canes, qvibus ad custodiendos & curandos rangiferos carere neqvit, partiri solet. Novi Lapponem qvendam montanum, cui nomen erat Oluf Nielsen ɔ: Olaus Nicolai Auvjevare, qvi octo hujusmodi canes pecuarios alebat. Cæterum, canes Lapponum inediam, supra qvam dici potest, pati coguntur, exceptis enim memoratis modo pulmonibus, nihil accipiunt miselli, præter jusculum aliqvod sangvineum, Vuorra-maelle Lapponice dictum, qvod mane, & carneum, qvod vesperi illis sorbendum objectatur.

(l) Lap-

(k) Vid. Tab. XXXIV.

(k) Vid. Tab. XXXIV.

(l) Lapperne ey allene, som meldt, koge Kiod, men endogsaa undertiden stege det paa en Pind for Ilden. Pindens nederste Ende stikke de i Jorden ved Bredden af Fyrstedet, og sammesteds sette Kiodet paa dens overste Ende, hvor det da staaer og steges ved Siden af Ilden. Enhver saavel Soe- som Field-Lap er Liebhaber af Steeg, endskiont hvad han steger, som er meest Kiod og Fisk, bliver stegt uden Smor, og det paa bemeldte Maade. Af anforte Beskrivelse erfares, at friskt Rensdyr-Kiod er en iblant Field-Lapperne brugelig Spiise, men saltet Kiod bruge de sast aldrig; thi de Dyr, der slagtes om Hosten og om Vinteren, behove ikke at saltes formedelst den paa de Aarets Tider der i Landet faldende Kulde, og om Sommeren slagte de sielden.

Undertiden skeer det, at en Field-Lap for en Forandrings skyld, esterdi han kiedes ved idelig at spiise det ferske Kiod, roger Ribberne af et Rensdyr; dog uden forst at salte dem: han med en Knivs-Odde borer Hul igiennem dem her og der, paa det at Rogen desbedre kan trænge ind, stikker dem saa ind imellem Teltets Tæppe og dets Stænger (see det 5te Capitel om Lappernes Boliger lit. p. og q.) til at roges.

Tæp-

(l) Lappones itaqve, qvemadmodum jam dictum est, carnes non tantum elixare solent, verum etiam rudicula, cujus ima cuspis terræ impingitur, trajectas, ante focum assare. Observandum est, Lappones assi cujusvis, imprimis vero ex carnibus, cupidissimos esse. Assa qvibus tantopere delectantur, non verubus, sed rudiculis figuntur, nec butyro, ut vulgo fieri solet, tosta perunguntur. Ex iis itaqve, qvæ de hac materia commemorata sunt, patet, carnem rangiferinam recentem ordinariam Lapponum escam esse, sale vero conditam nunqvam fere usurpari; nam carnibus animalium, qvæ autumno & hyeme (æstate enim, qvod observari debet, raro mactant Lappones) laniantur, salem inspergere, propter frigoris vehementiam, qvo facile conservantur, non opus est.

Accidit tamen qvandoqve, ut Lappo montanus, tædio & fastidio continui carnis recentis esus, costas qvasdam rangiferinas, easqve crudas, varietatis causa, infumandas curet, qvas prius, qvo facilius vim fumi admittant, mucrone cultri perterebrat, & hoc rite peracto, inter operimentum tentorii & perticas, de qvibus in Capite V. de domiciliis Lapponam sub. lit. p. & q. egimus, repo-

(l) Vid. Tab. XXXIV.

(l) Vid. Tab. XXXIV.

Tæppet, som hviler paa Stængerne, holder dem fast, og formener dem at glide ud. Foruden at Field-Lapperne spiise meest Rens-Dyr-Kiod, og Soe-Lapperne gemeenligst Kiod af Koer, Faar og andre deslige Dyr, æde de og Kiodet af Biorne, Ræve, Otte-re, Sælhunde, Marsviin og flere saadanne Dyr, men ey Svine-Kiod.

(m) Lapper, som fange Lax, giøre Rækling af den, ligesom de Norske Bønder af Hælle-Flyndrer; men, endskiønt forst-benevnte Fisk er nydeligere af Smag, end den sidst-benevnte, er dog den Rækling, som deraf virkes, ey saa velsmagende, som den, der af hiin tillaves. (n) De flække og Lax, og indskiære den i Kiodet med mange dybe Skaar, det eene hos det andet, hængende den derpaa op til at torres.

(o) Lapperne banke Tor-Fisk, og æde den ukogt, dyppende hver Bid af samme i Tran. (p) Moderen tracterer og sit diende Barn med denne Ret; thi hun i Tran neddypper en Bid af bemeldte Fisk, tygger og putter den i Barnets Mund, vænnende det saaledes fra Vuggen af til at spiise Tran, saa at

reponit. Præter carnem rangiferinam, qva Lappones montani, & bubulam atqve ovillam, qvibus maritimi vesci solent, carnes qvoqve ursorum, vulpium, lutrarum, phocarum, & consimilium animalium, edules quoque sunt, suilla tamen excepta, qvam comedere Lapponi nefas est.

(m) Lappones, qvi in captura salmonum occupantur, ex hoc pisce, qvemadmodum rustici Norvegici ex passere majore, longa Segmenta (Rav-rekling sua lingva appellant Norvegi) succidunt; sed vero, licet salmo passere majore nobilior sit piscis, hujus tamen segmenta præstantiora sunt. (n) Salmones, a capite ad caudam in duas æqvales partes secantur, variisqve carni eorum incisis sulcis, insolandi suspenduntur.

(o) Piscibus exsiccatis & contusis absqve prævia coctione vescuntur Lappones, unumqvemqve bolum in oleum, ex intestinis piscium expressum (hujusmodi oleum Tran norvegice vocatur) intingentes; & (p) qvod magis mirere, mater lactenti infanti hanc escam præbet.

Ipsa

(m) Vid. Tab. XXXV.
(n) Vid. Tab. XXXV.
(o) Vid. Tab. XXXV.
(p) Vid. Tab. XXXV.

(m) Vid. Tab. XXXV.
(n) Vid. Tab. XXXV.
(o) Vid. Tab. XXXV.
(p) Vid. Tab. XXXV.

at den Vane bliver hos det, som en Natur; hvorover enhver Lap kan fortære Tran, saa glat, som Smor; men at enhver Lap, som en Skribent haver skrevet, drikker en halv Kande Tran til hvert Maaltid, er ikke sandt, og, at hans Hustrue, naar hun bliver krank med Barn, drikker, som samme Skribent melder, en heel Kande Tran i sig, menende sig synderlig Styrke deraf at bekomme, haver jeg ikke seet. Det veed jeg, at, hvis det dyrer længe, forend en i Barns-Nod bested Qvinde bliver af med sit Foster, giver man hende en liden Portion Tran at drikke, hvilket man mener at befordre Fodselen.

Ipsa bolum, in oleum istud intinctum, præmandit, præmansumqve ori infantis ingerit, qvi huic oleo ab ipsis incunabulis ita assvescit. Hinc est, qvod Lapponi, mutata per consvetudinem natura, hujusmodi oleum ipso butyro dulcius sit & gratius. Ast, licet omnino verum sit, Lappones memorato hoc oleo multum delectari, minime tamen inde seqvitur, verum qvoqve esse, qvod non nemo satis confidenter asserit, unumqvemqve Lapponem, integrum sextarium pingvissimi hujus & rancidi liqvoris ad qvodvis prandium consumere; nec unqvam observavi, qvod tamen idem auctor serio contendit, puerperam, instante partu, sextarium hujus olei, in augmentum virium, similiter exhaurire; exiguam portionem, qvæ parituram adjuvare & corroborare creditur, mulieri, partui vicinæ, dari haud difficeor.

(q) I Mangel af anden Tor-Fisk legge Lapperne torrede Fiske-Hoveder og Fiske-Rygge, der have lidt Kiod ved Benene, paa Gloder til at steges, derefter flekke de Skindet af bemeldte Hoveder, samt Kiodet af Rygbenene, og æde det.

(q) Piscis exsiccati inopia laborantes arefacta piscium capita & vertebras, in qvibus aliqvid carnis forte superst, prunis imponunt assanda, assatisqve vescuntur.

(r) De koge i een og samme Kiedel tillige ferst Fisk og Sælhund-Spæk skaaret i lange Strimler, hvilke, forend de lades i Kiedelen

(r) Pisces exsiccatos, capita & vertebras piscium torrefacta, arvinam phocarum, in longa segmenta sectam, qvæ una

(q) Vid. Tab XXXV.
(r) Vid. Tab. XXXV.

(q) Vid. Tab. XXXV.
(r) Vid. Tab. XXXV.

Kiedelen til at koges tillige med Fisken, have en Tid ligget i en opblæst Sælhund-Mave, og der skudt den meste Fedme fra sig. Fisken lade de i det mindste en halv Time hænge over Ilden, og, naar den samt Spækket er fuldkogt, æde de begge Dele tilhobe. Den Olie-lige Tran, som Spækket, da det laae i bemeldte Sælhund-Mave, skiod fra sig, dyppe de desuden Fisken udi.

(s) Som de stege Kiod paa en Pind hos Ilden, hvorom er meldt, saa behandle de og ferst Fisk just paa samme Maade. Med en ferst Kulles (21) Stegen omgaaes saaledes: Man fratager den alle Indvoldene, og i deres Sted fylder dens Bug med Fiske-Lever, setter den saa med Leveren i paa en Pind for Ilden; naar den er stegt, tager man den af Pinden, setter sig plat ned paa Jorden, legger den i et lidet Trug i Skiodet, skierer dens Bug op, og, saasom den selv allerede er igiennemstegt, men Leveren, som dens Bug var fyldt med, endda befindes raae, kaster man en Glod-heed Steen, som man til den Ende havde liggende

una cum piscibus, anteqvam in lebetem elixanda conjiciuntur, inflato ventriculo phocæ aliqvantisper inclusa fuere, eo consilio, ut pingvedo eo melius extrahatur; hæc, inqvam omnia, in lebetem simul congesta & commista, coqvere solent. Coqvendo pisci semihora saltem impenditur, qvo cum ceteris, modo memoratis, speciebus, qvantum satis est, elixato, mixtim vescuntur. Piscem in liqvorem qvendam, oleo vulgari haud dissimilem, qvem ventriculo phocæ inclusa arvina exsudavit, intingunt.

(s) Et sicut Lapponibus solenne est, carnes in rudibus ad ignem assare, sic etiam pisces recentes eadem ratione tractant; ex. gr. in asello (21) majore assando hunc ordinem tenent: piscem huncce, recens captum, primum exenterant, exenteratum exempto jecinore farciunt, impositumqve rudi juxta ignem assandum statuunt; assato tandem trajectam rudem extrahunt, sedentesqve humi super lacusculum in gremio collocant ventremqve exsecant; & qvoniam plus temporis ad jecur, qvam ad ipsum piscem assandum reqviritur, lapidem ignitum, qvem huic usui præsto habent, in contusum

(s) Vid. Tab. XXXV.

(21) Paa Norsk Hyse, eller Hyse, saasom og Forfatteren selv siden bemerker, samt Kolje med Flekken, Gadus *Æglefinus* fn. sv. 306.

(s) Vid. Tab. XXXV.

(21) Norvegice: *Hys* vel *Hyse*, id quod & ipse Auctor in sequentibus meminit; item: *Kolje med Flekken*, Gadus *Æglefinus* fn. sv. 306.

de i Ilden, og i samme, hvilken betager den al dens Raahed, og gior, at den kan ædes tillige med Fisken; hvilken mishagelig Lugt denne Steg giver fra sig, kan enhver slutte.

(t) Lapperne koge Fiske-Lever, rore den derpaa om med en Tværre, indtil den bliver, som en Grød, og derefter mænge den med et Slags sorte Bær, af de Norske kaldet Krækebær. Denne Ret spiise de med Skeer, og uden Brød; thi Lapperne æde al deres Mad, hvor feed den end er, uden Brød. Hos al denne elendige og efter Formodning usunde Spiise ere dog Finmarkens Lapper friske og sunde: ikke een eeneste Spedalsk nogensinde befindes iblant dem. I de ti Aar, jeg var der i Landet, blev aldrig fornummet iblant dette Folk Blodsot, Flekfeber eller nogen anden Slags Omgangs-Syge (22). Ovenmeldte Retter, nemlig banket Tor-Fisk, dyppet i Tran, torre Fiske-Hoveder og Fiske-Rygge stegte paa Gloder, ferst Fisk kogt tillige med Sælhund-Spæk, og dyppet i Tran, en Kulle (Norvegice en Hyse) fyldt i Bugen med Fiske-Lever, og stegt paa en Pind for Ilden, samt kogt Fiske-Lever omrørt med en Tværre, og mænget med Krækebær, bruges meest af Soe-Lapperne. Field-Lap-

& nondum satis tostum jecur immittunt, ut, omni eruditate hac ratione sublata, hoc qvoqve cum reliqvo pisce tuto vescantur.

(t) Piscium jecur coqvitur, & inter coqvendum rude agitatur, donec in formam pultis transierit, baccis qvibusdam nigris, qvæ Norvegice Kræke-Bær nuncupantur, simul admistis. Hujusmodi ferculum, cochlearibus manducatur, absque pane, qvo nunqvam, ne qvidem ad pingvissima ciborum genera utuntur. Tam freqventi insalubrium ciborum esu varios sibi morbos Lappones accersere, & hinc continuo ægrotare crederes, sed secus se rem habere, multorum annorum experientia satis superqve firmavit; enim vero, non Lappones modo, sed pleriqve omnes, qvi hunc tractum incolunt, firmissimi corporis sunt & valetudinis optimæ. Varia morborum genera & integræ febrium cohortes, qvæ aliis terris incumbunt, heic exulant; nam per integrum, qvod in Finmarchia exegi, decennium, dysenteriæ, lepræ, febris malignæ similiumqve contagiosorum morborum (22) ne vestigia qvidem depre-

(t) Vid. Tab. XXXV.

(22) Det ansees derfor, som en besynderlig Hendelse, naar en Find ligger syg af Sot eller Feber;

(t) Vid. Tab. XXXV.

(22) Pro casu ideirco singulari habetur, ubi Lappo quidam febri, præsertim intermittente, laboret,

Lapperne forsyne sig undertiden med nogle faa ferske Salt-Vands Fiske; samme beholde de formedelst den stedse vedvarende Kulde frosne og ferske hele Vinteren indtil Foraaret, og efterhaanden nu og da koge sig en Ret deraf, hvilken er for dem rar og velsmagende, efterdi de ellers daglig spiise Rensdyr-Kiod. (u) Soe-Lapperne, undertiden ogsaa Field-Lapperne, koge Suppe af Vand og Meel, og mænge den med Tælg, som haves henlagt i en Indvold, kaldet: Doggie, og deri værende fremviser en aflang, tyk, hvid Polse. Forend bemeldte Tælg lades i Suppen, karve de den i Stykker tillige med Indvolden, der omgiver den. For at giore Suppen des kraftigere, komme de og smaa-karvede ferske Kiod-Stykker og karvet Rensdyr-Ost deri.

deprehendi. Memorata ciborum genera, ut: exsiccatus piscis contusus, in oleum ex jecinore piscium expressum intinctus: torrefacta piscium capita & vertebræ, super prunas tosta: pisces recentes cum arvina phocæ mixtim cocti atqve in oleum ex intestinis piscium expressum intincti: asellus minor (Norvegi huncce piscem Hyse seu Kolje appellant) jecore suo fartus & in rude juxta ignem assatus, nec non jecur piscium rudicula agitatum & baccis qvibusdam nigris mixtum, apud Lappones maritimos maxime in usu sunt. Lappones montani paucos subinde pisces marinos, gelu rigentes sibi comparare solent, qvi propter vehementiam frigoris, in jugis montium qvam maxime adurentis, per totam hyemem incolumes facile servari possunt. Ex hujusmodi piscibus edulium sibi qvandoqve parant, qvod illis, sola fere rangiferina alias vescentibus, non potest non, ut rarum, ita & charum esse. (u) Lappones maritimi freqventer, monta-

(v) Field-

(u) Vid. Tab. XXXV.

Feber; og i sær er Koldfeberen meget rar iblant dem, saasom man endog kan see af Hr. von Linné, hans Hypothes. nova de febrium intermittent. causa in amoen. acad. vol. I. p. 3. n. 11. Deres fornemste Sygdom er Colik, (Colica spasmodica,) hvilken man mener fornemmelig at foraarsages af Orme. (Tæniæ & Ascarides). See *Linn.* Am. Acad. II. p. 59. & 265. not. (s) coll. fn. sv. II. p. 503 sq. & 543.

(u) Vid. Tab. XXXV.

laboret, quod etiam adnotavit cel. v. Linné in hypoth. nov. de febrium intermittentium causa in amoen. acad. I. p. 3. n. 11. Morbus eorum epidemicus maxime vulgaris est Colica spasmodica, qvam medicia Tæniis & Ascaridibus præcipue ortum trahere existimant. Vid. Linn. am. acad. II. p. 59. & 265. not. (s) coll. fn. sv. II. p. 503. sq. & 543.

(v) Field-Lapperne (ſielden Soe-Lapperne) tillave en Suppe, kaldet: Vuorramaelle, hvilken beſtaaer af Vand, Blod, forbemeldte karvede Tælg og lidt Meel, om derpaa haves Forraad. Blodet, ſom bruges til benevnte Suppe, ligger forvaret i en Rensdyr-Mave, hvori det holder ſig froſſet og beenhaardt hele Vinteren igiennem. Hver gang Suppe ſkal koges af ſamme, hugger man et ſtort Stykke deraf tillige med Maven, ſom omgiver det, og kaſter det i Vandet udi Gryden, hvor det da ſmelter. Tilbemeldte Suppe ſpiiſes af Field-Lapperne faſt hver Dag om Vinteren imod Middags-Tiid. (x) Soe- og Field-Lapper bage undertiden en Kage af bare Vand og Rugmeel, ſtegende den paa Gloderne.

(y) Een

(v) Vid. Tab. XXXV.
(x) Vid. Tab. XXXV.

ni rarius, juſculum aliqvod ex aqva & farina componunt, cui, qvo ſapidius ſit, ſebum immiſcetur. Sebum inteſtino cuidam, Lapponice Doggi: nuncupato, includere ſolent, qvod ſebo fartum oblongi farciminis ſpeciem refert. Ipſum ſebum, anteqvam juſculo miſcetur, una cum inteſtino, qvo circumdatum eſt, contunditur. Præterea, fruſtula recentis carnis & caſei rangiferini, minutim conciſi, juſculo huic, qvo jucundiorem præſtet ſaporem, interuntur.

(v) Aliud juſculum, Vuorra-maelle dictum, ex aqva, ſangvine, contuſo ſebo & farina, ſi ejus copia abundaverint, compoſitum, apud montanos in uſu eſt. Cruor, qvi partem hujus juſculi conſtituit, ventriculo rangiferino infunditur, ubiqve vi frigoris concretum per totam hyemem ſervari poteſt. Cum juſculum parandum ſit, fruſtum congelati ſangvinis, cum parte cutis, ventriculo abſcinditur, abſciſſumqve in lebetem ſolvendum conjicitur; cujusmodi juſculum per totam hyemem prandere ſolent. (x) Placentas interdum fingunt ex mera aqva & polline farreo, qvas ſuper prunas frigunt.

(y) Qvæ-

(v) Vid. Tab. XXXV.
(x) Vid. Tab. XXXV.

(y) Een og anden Ting spiises af Soe- og Field-Lapper, ikke til Mættelse; men for Lyst: de afskave med en Knivs tykke Kandt den hviide Hinde (23), som sidder imellem Barken og Træet paa Birke- og Fyrre-Træer; somme æde den strax, saa snart den er afskavet, andre derimod hænge den først op i Rogen til at torres, og derpaa dyppe den i Tran. Efterdi Æbler, Nødder og anden saadan Frugt aldrig bekommes, spiise de i dets Sted for Tidsfordriv og med stor Appetit Angelica (Norvegice Qvanne) ikke Roden, men Urten selv, flekkende den yderste Skal af, og ædende Marven, gemeenligst raae, undertiden stegt paa Gloder, eller kogt i Mælk. (z) Om Foraaret, naar Sneen haver begyndt at gaae bort, og Marken her og der er bleven bar, sanker og æder de af Vand giennemdrukne Bær, som have staaet Vinteren igiennem under Sneen. Jeg haver og seet Born æde det tykke Tang, der ligger i Strandbredden, og seer ud hart ad, som en tyk Ridepidsk (24). (a) Lapperne ere store Liebhabere af at roge og tygge Tobak; i det at de tygge samme, spytte de i Haan-

(y) Qvædam ciborum genera, non tam saturationis, qvam solius delectationis & voluptatis causa, a Lapponibus parantur; ex. gr. albam tunicam (23) seu membranulam, qva abiegnæ & betulinæ arbores circumdantur, cultello abradunt, qva qvidam recenti, alii fumo exsiccata, & in oleum, ex pingvedine piscium expressum, intincta vescuntur. Pomorum, nucium aliorumqve hujus generis fructuum defectu, angelica, non ipsa qvidem radice, sed herba, eaqve freqventissime cruda, qvandoqve tamen in prunis tosta vel in lacte elixata, fallendi temporis gratia vescuntur. (z) Primo vere, nive paulatim discussa, baccas, qvæ durante hyeme nivibus coopertæ fuerant, ad vescendum legere solent. Pueros crassam algam (24), qvam tergino vel scuticæ haud dissimilem mare ad littus evomit, mandentes vidi. (a) Tabaci, qvem nunc mandunt, nunc ex incenso per tubum fictilem fumum hauriunt, avidissimi sunt Lappones. Inter mandendum in volam identidem despuunt,

(y) Vid. Tab. XXXV.
(z) Vid. Tab. XXXV.
(a) Vid. Tab. XXXVI.
(23) Liber, paa Norsk: Save.
(24) Herved forstaaes de saa kaldede Tarrelægger, Fucus *hyperboreus* fronde simplici palmata, caule longissimo. Flor. Norveg. I. tab. III.

(y) Vid Tab. XXXV.
(z) Vid. Tab. XXXV.
(a) Vid. Tab. XXXVI.
(23) Liber, Norvegice: *Save.*
(24) Auctor hic intelligit speciem fuci, quæ in fl. mea Norv. P. I. dicitur Fucus *hyperboreus*, fronde simplici palmata, caule longissimo: & ibidem *Tab.* III. delineata exhibetur. Vernacula alias & audit *Tarrelæg.*

Haanden, og trække Spyttet, som da baade hav.r Kraft og Farve af Tobakken, af Haanden op i Næsen, saaledes betienende sig af et og samme Tobak-Stykke baade til at fornøye Smagen og Lugtelsen; desuden bruge de og Snuus-Tobak, blandende den med pulveriseret Bævergield, om derpaa haves Forraad. (b) I Mangel af Tobak, tygge de de smaa Pinde, der have siddet i Tobak-Ruller; ja de skiere de Skind-Poser, som der har været Tobak udi, i Stykker, og tygge dem.

(c) Hos Lapperne og i sær hos de i Finmarken boende Lapmarkiske Bonder bruges den Skik, at, naar de have Mangel paa Rogtobak, roger vel ti, om de ere saa mange samlede, af een og samme Pibe, saa at, efterat den eene haver havt Piben i Munden og lidt roget af den, leverer han den til sin Sidemand, som, naar han ligeledes lidt haver brugt den, ogsaa flier den fra sig til den, der sidder næst hos, saaledes sendes Piben om fra den eene til den anden, hvilket bliver agtet for et Høflighedstegn, at lade sin Pibe med Tobak udi gaae om til sine Staldbrødre.

unt, sputumqve colore & sapore tabaci imbutum, avidis naribus attrahunt, binos sensus, olfactum & gustum, unico tabaci frustulo, simul oblectantes. Ex eodem Tabaco sternutandi qvoqve pulverem, cui castoreum, si qvod habent, immiscetur, conficiunt. (b) Et vero, qvo insanum tabaci amorem, seu qvod verius est, libidinem, testatiorem faciant, hujus herbæ defectu laborantes, ridiculas, metis tabaceis impactas, &, qvod magis mirere, sordidos folliculos, in qvibus Tabacum condunt, in frustu sectos, mandere non dubitant.

(c) Apud Lappones, inprimis rusticos Lapponicos, in Finmarchia habitantes, obtinet, ut penuria tabaci fumiferi laborantes, decem vel etiam plures de eodem tubulo, alternis vicibus, fumum hauriant. Res ita se habet: in formam coronæ considunt; tum is e consessu, qui tabaco & tubulo gaudet, post aliqvot fumi haustus, tubulum proxime assidenti utendum offert, qvi, postqvam ter vel qvater fumum ventilaverit, tubulum proxime seqventi tradit, & sic deinceps, donec eum in omnes socios ex æqvo partitus fuerit possessor, cujusmodi officium perqvam liberale & honorificum in ista gente ducitur, & qvi præstiterit, magnam apud ceteros gratiam init.

Baade

Potus

(b) Vid. Tab. XXXVI.
(c) Vid. Tab. XXXVII.

(b) Vid. Tab. XXXVI.
(c) Vid. Tab. XXXVII.

Baade Søe- og Field-Lappernes dagelige Drik er iiskoldt Vand med Snee udi; thi, saa længe Snee er at bekomme, bruge de den stedse i Vandet, hvoraf erfares, at den Skribent haver feylet, som skriver, at Lapperne have om Vinteren det Vand, de vil drikke, hængende i en Kiedel over Ilden, for ikke at drikke det koldt. Inde i en Søe-Laps Hytte (see det 5te Capitel om Lappernes Boliger, lit. g) og en Field-Laps Telt staaer en Kaabberkiedel med Snee-beblandet Vand udi, samt en Øse i Vandet, med den tager man, naar man torster, af bemeldte Vand til sig og drikker.

En Field-Lap udslaaer gierne sit Telt der, hvor han veed, Vand er at faae; ofte hænder det dog, at han slaaer sin Bopæl paa et Sted, hvor intet Vand er, og da maa han tage til Takke med bare smeltet Snee, hvilket er en elændig og overmaade ildesmagende Drik; thi Sneen bliver smeltet i en aaben Gryde eller Kaabberkiedel, og faaer saaledes Smag baade af Kaabberet og Rogen. Paa et Sted ude paa Marken, hvor Vandet ikke bequemmelig kan erholdes, efterdi der er Jis eller andet i Veyen, stikker man den eene Ende af et lidet huult Been, af en Tobakspibe-Stilk, eller af et huult Ror ned i Vandet, fatter den anden Ende af samme med Munden, og derefter igiennem bemeldte

Potus Lapponum, tam maritimorum, qvam montanorum, qvotidianus & ordinarius est gelida, nive mixta; nivem enim, qvamdiu parabilis est, potui suo nunqvam non admiscent, unde seqvitur, vacillare fidem scriptoris cujusdam, asseverantis, Lappones aqvam, qvam bibere destinant, in aheno super focum prius calefacere. In interiori tentoriorum pariter & tuguriorum dimensione stat ahenum seu labrum, aqva & nive oppletum. vid. Caput V. de domiciliis Lapponum ad lit. g. cum apposita patera, qvam, qvoties libitum fuerit, impletam gelida, ori exhauriendam admovent.

Lappo montanus, metuens defectum aqvæ, in locis uliginosis tentorium, ut plurimum erigit; accidit tamen haud raro, & ipsa fert necessitas, ut sedem in aridis figat, ubi defectu fontanæ, nivem super focum liqvefactam bibere cogitur; acerbus profecto, &, si qvis unqvam, ingratus potus, propter teterrimum saporem, qvem in aperto aheno resoluta nix ex ære pariter & fumo sibi attraxit. Devenientes in loca, ubi aqva propter incumbentem glaciem, vel aliud qvodpiam impedimentum, non adeo facile haberi potest, potum sibi hac ratione expediunt Lappones: imam extremitatem ossis concavi, vel tubuli fictilis,

bemeldte hule Been ꝛc. trækker Vandet til sig, slukkende saaledes Torsten.

in aqvam demittunt, supremam ore tenentes, & sic, tanqvam per antliam, potum hauriunt.

Naar en Field-Lap ager om Vinteren, haver han gierne en Oxe med sig i Slæden, farende over ferske Soer eller Elve, og, vordende imidlertid torstig, hugger han med den et Hul i Isen, og efter at have hugget samme, bukker sig af Slæden med Ansigtet ned til Vandet og drikker.

Lappo montanus, hyeme per montes aurigans, dolabram secum in traha nunqvam non ferre solet, qva, per lacus & flumina, gelu constricta, iter faciens, glaciem confringit, qvo facto, inclinato paulatim corpore, trahæ insidens, aqvam ad restingvendam sitim haurit.

Ovenanforte Beskrivelse giver Underretning om Lappernes Spiise og Drik. Herhos skal agtes, at det ikke er Hustruens, men Mandens Forretning at lave Mad til; han selv lader Kiodet og anden Spiise, der skal koges, i Gryden, sidder hos, imedens den koger, og retter den an, naar den er kogt. Lapperne toe sielden deres Gryder og Kiedle; havende ædt Sobemad af sine Fade eller Skaaler, slikke de dem selv reene, saa at ey det mindste deri bliver tilbage.

Et hoc de cibo & potu gentis Lapponicæ commemorasse sufficiat. Ceterum observari meretur, coqvi ministeria non fœminas, sed mares in ista gente obire; ipse enim pater familias carnes & alia hujusmodi, qvæ apparanda sunt, cacabis immittit, dum coqvuntur, assidet, coctaqve & apparata apponenda curat. Cacabos & lebetes, raro abluunt & emundant Lappones. Patinas, ex qvibus sorbilla ederunt, ipsi lingendo abstergunt.

8. Ca- Caput

8. Capitel.
Om
Lappernes Huusgeraad.

Lappernes Huusholdning er meget compendieux, saa de derfor ikke behove, ey heller kan de bruge meget Huusgeraad. Field-Lapperne have ikke uden et lidet snevert Telt at boe udi, hvilket de alsomtiest rive ned paa eet og forflytte til et andet Sted. Soe-Lapperne iligemaade boe i en liden trang Hytte, saa at vidtloftigt Boskab derfor var dem meer til Besvær, end til Nytte. De have ingen Stole, Borde eller Bænke. Næsten alt deres Huusgeraad bestaaer i nogle faa Gryder, Kaabber-Kiedle, Træskaale og Træfade giorte af Knorter, som udvoxe paa Birke-Træ, smaa Tinflasker, Hornskeer og deslige; hos en Deel Lapper har jeg dog seet Tinfad. De Rige befindes at eye nogle faa Solvskeer. (d) Deres Gryder ere uden Fodder; thi Gulvet, baade i Soe-Lappernes Hytte og Field-Lappernes Telt, hvor de hensættes, bestaaer af bare Riis-Qviste, paa hvilke de lettelig kunde omstodes, om de havde Fodder at staae paa. Krogene, som Gryderne og Kiedlerne hænges paa over Ilden, bruges hos Field-Lapperne af Jern, hos Soe-Lapperne af Træ.

(d) Vid. Tab. XXXVIII.

Caput VIII.
De
vâria Lapponum supellectile & rei domesticæ Instrumentis.

Tota Lapponum oeconomia admodum simplex est & compendiaria, adeo ut multa supellectile nec indigeant, nec si copiosius instructi essent, commode uti possent. Lappones montani angustum tentorium inhabitant, qvod hodie hic, cras alibi ponitur & deponitur. Nec laxius habitant maritimi, adeo ut multa supellex impedimento illis potius, qvam usui esset. Nullæ sellæ, mensæ nullæ in eorum domiciliis obviæ sunt. Paucis cacabis, ahenis, obbis & patinis ligneis, qvæ ex tuberibus betulinis conficiuntur, lagenis stanneis, cochlearibus corneis & aliis hujusmodi, exigui pretii & momenti vasis, tota fere supellex absolvitur. Nonnullis patinæ qvædam stanneæ sunt, &, qvi opulentiores existunt, pauca cochlearia argentea qvandoqve possident. (d) Ollæ seu cacabi, qvi apud Lappones in usu sunt, pedibus carent, & commode carere possunt; enim vero, cum pavimenta in domiciliis Lapponum ex meris constent ramusculis, super nudum solum stratis,

(d) Vid. Tab. XXXVIII.

Træ. (e) Sit Salt forvare de i et Loom-Skind, hvis Fier-Side haves udvendt. (f) Den Lampe, som (Field-Lapperne bruge ikke Lamper, men arbeide ved det Lys, som Ilden, der brænder paa Fyrstedet, giver fra sig) Soe-Lapperne bruge i deres Hytter, er giort af Træ med en Boyel over ligeledes af Træ. I Lampen legges en rundagtig, hviid, stor Skiæl, af de Norske kaldet: Harpe-Skiæl (25), i Skiællen lades Trannen, og til Veege bruges Mærven af et Slags langt Græs, der voxer i Morads, og bliver af Lapperne kaldet: Sinok (26). (g) I Steden for Vugge, at legge sine smaa Born udi, bruge de en udhulet Stok, kaldet: Gieedk', i hvilken Barnet ligger indsvobt i Palter af Skind, og indsnort med en krydsviis tvert over Stokken fra dens eene Side til den anden spændt Snor: over den Ende af Stokken, hvor Barnets Hoved ligger, haves

facile fieri potuit, ut in illis collocati cacabi, si pedes haberent, identidem succuterentur. Unci, e qvibus lebetes & cacabi super focum suspenduntur, apud montanos ferrei sunt, apud maritimos vero lignei. (e) Salem in exuviis colymbi asservare moris est. (f) Lampades, qvæ in tuguriis Lapponum maritimorum (montani nullis utuntur, contenti lumine, qvod ardens in foco ignis subministrat) vicem candelarum supplent, ex ligno fabricatæ sunt, arcu ligneo circumdatæ. In ipsa lampade collocatur concha, qvæ Norvegice Harpe-Skiæl (25) ɔ: concha cytharæ appellatur, oleo, ex jecinore piscium expresso; oppleta, ulva qvadam palustri, Lapponice Sinok (26) nuncupata, loco ellychnii adhibita. (g) Pro cunis trunco excavato, (Gieedk' ipsi vocant) utuntur. In hoc infans, pannis

(e) Vid. Tab. XXXVIII.
(f) Vid. Tab. XXXVIII.
(g) Vid. Tab. XXXVIII.

(25) Pectines, saasom de store Kjerring Øyer, Ostrea *maxima* Fn. sv. 2148. og s. v. See Strøm. Søndm. Beskr. I. S. 199.

(26) Er et Slags Siv, paa Norsk: Sæv, juncus *conglomeratus*. Fl. Sv 298. som og paa samme Maade er brugelig i Bahus Lehn (Act. Stockh. V. Bind. S. 151. den Danske Overs.) endskiønt og Juncus *effusus*. Fl. Sv. 299. Veke-Siv, paa Svensk: Weke-Togh, er paa sine Steder ogsaa brugelig.

(e) Vid. Tab XXXVIII.
(f) Vid. Tab. XXXVIII.
(g) Vid. Tab. XXXVIII.

(25) Pectines, e. g Ostrea *maxima* Fn Sv. 2148. Norvegis: *Kjerring-örer*; & qui sunt reliqui. Vid. Ström. Söndm. I. 199.

(26) Species est junci. Norvegice: *Sæv*: juncus *conglomeratus*. Fl. Sv. 298. quo & eodem modo utuntur Bahusienses (Act. Stockh. V. 151. vers. Dan.) quamvis & juncus *effusus*. Fl. Sv. 299. Norvegice: *Veke-Siv*; Svecice: Weke-*Togh*; passim eidem usui inserviat.

haves til Beskiermelse en liden Hvelvning af et paa smale Kieppe udspiilet Skind; fra samme Hvelvning gaaer en Snor langs benævnte Stok ned til den Ende deraf, hvor Barnets Fodder hviile, og i den Snor hænger et Perle-Baand, som Barnet seer paa, og, naar det haver Hænderne løse, leeger med. Tilbemeldte Stok med Barnet udi, haver Moderen i Skiodet, dyssende det i Sovn, paa Ryggen, naar hun bærer det, og i en Slæde, naar hun ager.

pannis & pellibus involutus, & funiculo tortili, ipsum truncum aliqvoties ambienti, colligatus jacet. In ea trunci parte, qvam caput infantis occupat, flexuræ qvædam, parvum fornicem referens, conspicitur, ex pelle, super tenuibus tigillis expansa, formata, imposiți infantis caput obtectura. Ab isthoc fornice seu flexura, per superficiem trunci ducitur funiculus, cui annexum est filum baccatum, qvocum, fasciis solutus infans, manibus ludere gestit. Hunc truncum, una cum imposito infante, mater puerum soporatura, in gremio, bajulatura, in dorso, & aurigatura, in vehiculo seu traha, ponere solet.

9. Capitel.

Om

Lappernes Rensdyr og Omgang med samme.

(h) Efterhosten er Rensdyrenes Parre-Tiid. Den ældste og stærkeste Oxe, hvilken bliver kaldet: Aino-valdo, bortjager de yngre og mindre, og formeener dem at komme Hunnerne nær. Bemeldte Dyrs

Caput IX.

De

Rangiferis eorumqve apud Lappones tractatione.

(h) Circa exitum autumni coëunt rangiferi, vere autem pariunt. Qvi inter tauros senior est & reliqvis in grege viribus editior, Aino-valdo Lapponice dictus, rivales, ætate sibi & robore impares,

(h) Vid. Tab. XXXIX.

(h) Vid. Tab. XXXIX.

Dyrs Fode-Tiid er Foraaret. Gemeene Mand iblant de Norske ere, saasom uviende om Tingens Beskaffenhed, i den Tanke, at, naar Rensdyret skal fede, maa Luften være urolig; af dets Anledning kalder man et af de Uveyr, som i Norge om Foraaret, efterat Sæden er udsaaet, indfalder med Snee, Kuld og sterk Biæst: Rein-kalv-Rien ɔ: Rensdyrenes Fode-Tiid med uroligt Veyrlig; men den Tanke, som gemeen Mand i berørte Maade haver fattet, er urigtig. Enhver Fornuftig begriber vel, at, naar et Rensdyrs Tiid til at føde er ankommen, yder det sin Livs-Frugt, hvad heller Veyret er got eller ont. Somme føde hvert Aar, saadanne kaldes af Lapperne: Aldo. Nogle føde hvert andet eller hvert tredie Aar, og nævnes af Lapperne: Rodno; een Deel aldrig og ere saaledes gandske ufrugtbare, hvilke sidste hede hos Lapperne: Stainak. Saa snart Rensdyret er blevet af med sit Foster, fælder det Hornene. Det varer ey længe, førend de smaa Rensdyr-Kalve ere nok saa raske, som de voxne Rensdyr, saa man ikke uden Forundring kan anskue deres Gesvindighed i at løbe. Enhver Moder kiender grandgivelig sin, og veed af Lugtelsen at skille ham fra de andres, om der end paa eet Sted vare tusinde Rensdyr med deres Kalve forsamlede.

impares, ab aspectu & congressu foeminarum abigit. Multis hæc sedet opinio, foeminas hujus animalis, non nisi tempestate qvam maxime nimbosa, nivisqve ac diræ grandinis effusione turbulenta, foetus suos excludere posse, unde intempestas, qvæ vere, post mandatam terræ sementem interdum contingere solet, vulgo Rein-Kalve-Rien ɔ: tempus vitulorum rangiferinorum a Norvegis appellatur. Sed hæc sententia prorsus erronea est & jure explodenda; enim vero per se seqvitur, & ipsius naturæ ordo postulat, ut rangiferæ, haud aliter ac aliæ matres, instante partu necessario pariant, nec foetus, qvæcunqve demum sit coeli temperies, ultra constitutum tempus portare possint. Fœminarum aliæ qvotannis, Aldo dictæ, aliæ alternis annis Rodno nuncupatæ, pariunt, nonnullæ perpetuo steriles, quas Stainak vocant. Foetus enixæ cornua mox amittunt. Vituli statim a partu admiranda pedum pernicitate gaudent, qva ipsas matres brevi æqvare deprehenduntur. Qvævis mater suos a reliqvis, qvotqvot sunt, vel solo odore dignoscit.

(i) Naar

(i) Vituli

(i) Naar Kalvene fødes (forſtaae de graa Rensdyrs Affødning; thi de hviides haver hviid Farve) ere de rødbrune paa Siderne, men ſorte langs Ryggen; ſaa længe de beholde bemeldte Farve, nævne Lapperne dem: Mieeſſe. Om Høſten i ſamme Aar blive de efter de rødbrune Haars Affald mørke-graa, ja næſten ſorte, og bekomme da Navn af Z'hiærmak. (k) Hvad de voxne Rensdyrs Farve anbelanger, da ere de fleeſte graa, ſomme graa-agtige paa Siderne, i øvrigt hviide, og en Deel hviide næſten over alt. Herhos falder om de graa Rensdyr at mærke, at jo længere det lider ud paa Vinteren imod Foraaret til den Tiid, at de vil ſlippe de gamle og faae nye Haar, forandres de paa Farven ved at blive alt mere og mere graa-blakkede; men efter de nye Haars Tilvext befindes de mørke-graa, og ſeer glatte ud.

(l) Rensdyr-Oxerne ere meget ſtørre, end de, der ere Hun af Slaget, hvilke af de Norſke kaldes: Simler. De fleeſte, ſaavel Simlerne (27), ſom Oxerne, have Horn; dog befindes en Deel ſtedſe at være kuldede. Somme faae aldrig meere, end eet Horn; dennem

(i) Vituli rangiferini (illos intelligo, qvorum matres cinerei ſunt coloris, albæ enim albos generant) cum primum eduntur, rubicundi ſunt, nigricante linea per dorſum directe ducta & tunc Mieeſſe appellantur. Hujusmodi color in autumnum durat, cum in ſubfuſcum & pæne nigrum degenerat, piliis rubicundis maximam partem decidentibus, a quo tempore Z'hiærmak vocantur. (k) Adulti cinerei plerumqve coloris ſunt, nonnulli albi cum inſperſis maculis cinereis, qvidam toti albi. Qvi cinerei ſunt coloris, hyeme jam adulta & in exitum vergente, cum in eo ſunt, ut novis pilis, veteribus exutis, veſtiantur, colorem cinereum cum ſcutulato permutant, ſed, novis hiſce pilis magis magisqve pullulantibus, ſenſim infuſcantur nitidiqve fiunt.

(l) Mares fœminas, a Norvegis Simler nuncupatas, mole corporis longe ſuperant. Plurimi eorum, etiam ex fœminis (27), altis & ramoſis cornibus ſuperbiunt, alii, ſed pauci, omnino carent. In qvibusdam unicum tantum procre-

(i) Vid. Tab. XXXIX.
(k) Vid. Tab. XXXIX.
(l) Vid. Tab. XL.

(27) Diſſes Horn ere dog mindre end Oxernes.

(i) Vid. Tab. XXXIX.
(k) Vid Tab. XXXIX.
(l) Vid. Tab. XL.

(27) Harum tamen cornua cornibus marium minora ſunt.

dennem nævne Lapperne: Abmel. (m) De Hornede fælde hvert Aar sine Horn om Foraaret; kort Tiid efter de gamle Horns Affald skyde der nye ud igien, hvilke i Begyndelsen forekomme, ligesom der af Panden udvoxte tvende sorte laadne Æbler. Derefter blive de alt større og større, og Huden, som omgiver dem, bekommer en graa-agtig Farve. Imod Høsten, da de ere fuldvoxne med alle sine Takker og Grene, slippe de Huden, og blive gandske glatte. Dyret haver to store Horn, hvilke ere tykkest neden ved Hovedet, og der oven for, hver for sig, udskyde en Green, paa hvis Ende befindes en takket frem i Veyret staaende Plade, der fremviser en fad Haand med udspilede krum-boyede Fingre, og kaldes af Lapperne: Aude-Giet. Oven for bemeldte tvende saa stikkede Grene lidt høyere oppe paa Hornene, i sær paa Oxernes, sidde her og der smaa Takker. Oppe imod Hornenes øverste Ende befindes, paa et hvert i sær, een temmelig breed takket Plade, kaldet af Lapperne: Lied'me v. Zhioaarve-Sled'd'o. Af det eene Horn udvoxer og nær ved Dyrets Hoved een breed Plade med korte Takker i Enden, kaldet af Lapperne: Galb; samme rækker ned over Dyrets Næse, ja paa somme Dyr saa langt, at det er dem til Hinder i at æde; hvorfor man nodes til at kappe den af. Somme vilde Rensdyr-Oxers Horn procrescit cornu; hos Abmel vocant Lappones. (m) Qvi cornua gerunt, ea semel qvotannis, nempe verno tempore, amittunt. Veteribus missis, nova brevi succrescunt, qvæ initio tanqvam bina nigricantia & lanuginosa poma e fronte erumpunt; ubi paulatim procreverint, cutis, qva conteguntur, cinereum colorem induit: prope autumnum vero, cum jam ad justam magnitudinem pervenerint, cute prorsus exuta, lævia evadunt. Unum qvodqve animal duo prægrandia cornua gerit, qvæ infra crassiora sunt, sed paulo superius, puta in singulis cornibus, procrescit ramusculus, laminam mucronatam, palmæ, cum extensis digitis haud dissimilem, repræsentans. Hujusmodi ramusculus Aude-Giet Lapponice vocatur. Supra modo memoratos ramusculos, præsertim in maribus, alii parvi mucrones seu ramuli prominent, & prope supremum singulorum cornuum apicem, alia iterum mucronata lamina, Lapponice Lied'me vel Zhioaarve-Sled'd'o nuncupata, conspicitur. Circa ipsam alterius cornu radicem exporrigitur mucronata lamina, Galb dicta, paulo amplior, qvæ deorsum usqve ad nasum animalis qvandoqve demittitur, qvapropter, ne animali, pabulum devoranti obsit, amputari solet. Ferorum qvo-

(m) Vid. Tab. XL.

(m) Vid. Tab. XL.

Horn ere saa svære, at de veye 18 Skaalpund. (n) Efterdi Rensdyrene, som meldt, have store Horn med Grene og Takker, hænder det undertiden, at de stangende hverandre vikle Hornene saa sammen, at de ey selv kan udreede sig, og giore sig los fra hinanden. Et Rensdyr haver sin meeste Fedme bag paa Lænden. Somme af de vilde Oxer ere om Hosten, forend de begynde at parre sig med Hunnerne, saa overflodig feede, at Fedtet paa deres Lænder befindes at være eet Spand tykt.

Rensdyrene besværes om Sommeren af et Slags store flyvende Insecter, der krybe ind i deres Næseborer, og overmaade plage og forurolige dem (28). Dennem tilslaaes adskillige Svagheder: undertiden kommer der ligesom en Pest iblant dem, hvorved en Lap, der var Eyer af mange Rensdyr, ofte beholder kun faa, ja saa got som ingen tilbage (29).

(o) Om

qvorundam rangiferorum cornua tantæ sunt magnitudinis & molis, ut integras XVIII. libras pendeant. (n) Et siqvidem, uti modo dictum est, rangiferi ramosa gerunt cornua, haud raro accidit, ut colluctantes invicem ita implicentur, ut absqve hominum ope divelli & expediri neqveant. Maxima hujus animalis pingvitudo in lumbis est. Inter rangiferos feros dantur mares, qvorum clunibus tanta inest pingvedo, ut autumnali tempore, anteqvam cum fœminis coierunt, integram fere spithamam crassitie excedat.

Rangiferi per totam ætatem volatilibus qvibusdam insectis inqvietantur, qvæ, in nares irrepentia, misere eos lacessunt (28). Multis & variis morbis obnoxii sunt rangiferi. Contagio qvædam, tanqvam pestifera lues, inter eos grassatur, qva tanta interdum horum animalium editur strages, ut Lappo, qvi modo multorum rangiferorum dominus erat, plurimis & pæne omnibus brevi se spoliatum videre possit (29).

S (o) Ver-

(n) Vid. Tab. XL.

(28) Herved forstaaes det Insect, som af Lapperne kaldes: Trompe, og er Oestrus *nasalis* sn. sv. 1722. coll. *Linn.* Amoen. Acad. IV. 164.

(29) Ved den her af Forfatteren ommeldte Pest forstaaes den Sygdom, som Lapperne kalde Sudda-

(n) Vid. Tab. XL.

(28) Insectum hic intelligitur, a Lapponibus dictum *Trompe*; quod est Oestrus *nasalis* sn. sv. 1722. coll. *Linn.* am. acad. IV. 164.

(29) Per pestem, cujus hic auctor mentionem facit, intelligitur morbus Lapponibus dictus, *Sudda-*

(o) Om Foraaret voxer der imellem Huud og Kiød, helst ved Ryggen, og i sær paa de, der ere eet Aar gamle, store, korte og tykke Orme, hvilke blive kaldede: Gurma (30). Lapperne pille benævnte Orme ud af de Rensdyr, som af samme meest ere angrebne (31); endog Dyret selv med Fnysen og Snorken spruder dem ud af Næseborene (32). Disse Orme (33) æde Hul paa Huden, hvilket gior, at Huderne af de Rensdyr, der slagtes om Foraaret, ere med mange

(o) Vermes qvidam intercutes, breves sed crassi, Gurma (30) Lapponice dicti, prope dorsum rangiferi, inprimis in anniculis, verno tempore generantur. Hujusmodi vermes interdum eruunt Lappones (31), & ipse rangifer cum roncho & fremitu eos per nares ejicit (32). Cutem animalis perfodiunt (33), efficiuntqve, ut pelles, qvæ verno tempore rangiferis detractæ sunt, ceteris longe viliores habeantut. Vermis

(o) Vid. Tab. XLI.

Sudda-tacka; hvilken er en Cachexia epidemica, og bliver udførlig beskreven i *Linn.* Amoen. Acad. IV. 166. For denne ellers kaldede Miltsyge vides intet Middel, og de Rensdyr, som dermed ere behæftede, styrte gemeenligen om de ikke betimelig slagtes, for at have nogen Nytte af Huden.

(30) Eller Curbma, saasom jeg tilforn har berettet. Conf. not. 9.

(31) Andre Finner besmøre Rensdyrets Ryg med Tjære; hvorved Rens-Fluen (Oestrus *Tarandi*) forhindres fra at nedlegge sine Eg i dets Ryg. Conf. Not. 9.

(32) Disse her ommeldte Insecter blive neppe den omtalte Gurma; men meget meer den saa kaldede Trompe (Oestrus *nasalis*) hvorom i Anm. 28. er bleven talt.

(33) Nemlig Gurma eller Curbma.

(o) Vid. Tab. XLI.

Sudda-tacka, qui est Cachexia quædam epidemica, fusius descripta a Linn. in am. ac. IV. 166. Contra hunc morbum, quem alias & *Miltsyge* vocant, nullum remedium innotuit, adeo ut Tarandi, hoc morbo infecti, ordinarie pereant; quapropter Lappones, signis hujus morbi perspectis, eosdem statim mactant, ne & pellis perdatur.

(30) Vel *Curbma*, ut ante notavi. Conf. Not 9.

(31) Alii Lappones dorsum Tarandi pice liquida oblinunt, quo remedio Oestrus *Tarandi* ovula sua in dorsum hujus demittere prohibetur. Conf. Not. 9.

(32) Insecta, quorum auctor hic meminit, vix ad speciem ante memoratam, quæ Lapponibus *Gurma* dicitur; sed potius ad aliam speciem, quam Lappones *Trompe* dicunt, & quæ cel. v. Linné Oestrus *nasalis* audit, referri debent. conf. adnot. 28.

(33) Scilicet *Gurma* vel *Curbma*.

ge Huller her og der ligesom igiennemborede. Ved Rensdyrets Tunge-Rod setter sig en Orm, af Lapperne kaldet: Saul (34). Somme faaer det Tilfælde at hovne under Halsen, andre det, at deres Øren svælle og bekomme Rode. En Deel faae Hovenhed i Ledene oven for Kloverne. Naar et Rensdyr gaaer, hores der Knarken i bemeldte dets Leder (35).

Det er overmaade gesvindigt i at lobe, saa man i en liden Stund kan komme et utrolig langt Stykke Vey afsted dermed, endskiont det ikke, som en Hest, lader sig i Lobet

mis qvidam, Lapponice Saul (34) appellatus, sub lingva rangiferi haud raro reperitur. In qvibusdam rangiferis fauces, in aliis aures pure fœtentes, intumescunt; interdum articulus ungulæ proximus inturgescit. Idem qvoqve ambulando agitatus, crepitum qvendam valde sonorum edit (35).

Ceterum est rangifer animal velocissimum, qvod intra brevissimum tempus ingens spatium cursu emetiri potest, licet, non eqvorum ritu, frenis regatur,

(34) Denne saa kaldede Saul synes at være den samme, som den tilforn, Anm. 28. og 32. omeldte Oestrus *nasalis* eller Trompe. See *Linn.* Amoen. Acad. IV. S. 164.

(35) I *Linn.* Amoen. Acad. IV. S. 165. tales der om adskillige andre Sygdomme, hvoraf Rensdyrene angribes, saasom Klövsyge, hvoraf de hinke; Laar-Bylder, Peckekatja-tacka; Madleedhed (anorexia); Sprekker i Øerne, hvorimod Hr. von Linné raader at bruge Saften af det bekiendte Tette-Græs, Pingvicula *vulgaris* Fl. Sv. 25. som kan sees afteignet i *Oeders* Flor. Dan. fasc. II. tab. 93. hvilket Middel og Bønderne her til Lands bruge i Hensende til Faar og Koer. Videre: gandske smaat Udslæt; Ringsyge eller Hovedsvindel o. s. f. Iblant de Insecter, som forurolige Rensdyret, fører og Hr. von Linné, foruden de tilforn ommeldte, an, en gul Bræms, som han kalder Tabanus *tarandinus* Fn. Sv. 1884.

(34) Hoc insectum, quod Auctori *Saul* dicitur, haud differre videtur ab Oestro *nasali*; Lapponibus *Trompe*. Vid. adnot. 28. & 32 it. *Linn.* am. ac. IV. 164.

(35) In amoen. ac. IV. 165. cel. v. Linné loquitur de variis aliis morbis, quibus Tarandi infestantur; quorsum pertinent; Paronychia: *Klöv-syge*, unde Tarandi claudicant: Cacoëthes s. ulcera maligna, speciatim in femoribus: Anorexia, fissura mammarum; contra quod malum cel. v. Linné succum Pingviculæ *vulgaris* fl. sv. 25. Oed fl dan. *fasc.* II. *Tab.* 93. Norvegis: *Tette-græs*, commendat. Qvi quidem succus, etiam a rusticis nidrosiensibus & bergensibus, fissuris mammarum vaccarum & ovium adhibetur: Porro ad morbos Tarandorum referuntur exanthemata minutissima in uberibus sæpe conspicua: Vertigo &c. Ad insecta Rhenones infestantia etiam a v. Linné refertur Tabanus *tarandinus* sn. sv. 1884.

Løbet styre til at gaae lige frem, men viiger nu til een, nu til en anden Side, saa at dets Farevey fremviiser sig paa Sneen, som en bugtet Slange. I kortere Tiid, end 6 Timer, nemlig fra Solens Opgang til dens Nedgang, da den efter 7 Ugers Udeblivelse fra Horizonten ikke fulde 3 Uger derpaa havde ladet sig igien see, agede jeg den 3die Februarii med eet og samme Dyr 8 Norske Miile fra Dansk Mazi Kirke, der i Missionens Tiid er bygget paa Fieldet til Altens Field-Lappers Tieneste, til Koudekeino.

tur, sed jam ad hoc, jam ad illud latus inter currendum sese inclinando, efficiat viam sinuosam & longiorem, qvod ex ejus in nive relictis vestigiis facile colligitur. Intra sex horarum, &, forte brevius spatium, nimirum ab ortu ad occasum solis, Kalendis Februariis, cum sol in illo qvidem horizonte vix tres hebdomadas visus fuisset, solida octo milliaria Norvegica, unico rangifero aurigando confeci, nempe a sacello Norvegico Mazi, qvod a tempore Missionis regiæ, in usum Lapponum montanorum, ad coetum Altensem alias pertinentium, in monte exstructum est, ad Koudekeino.

Som Rensdyret er gesvindigt i at løbe, saa kan det og temmelig vel svomme. Undertiden søger tilbemeldte Dyr sin Fornøyelse i at springe hid og did, frem og tilbage, det eene i Hælene paa det andet, som jeg selv ofte haver seet. Saadan deres Adfærd fornemmes efter Lappernes Sigende helst imod Forandring af Veyrligt. I sterk Hede om Sommeren staae de paa Høyene, og sparke med Fødderne, for at kiøle sig.

Ut veloces cursu, ita ad natandum haud inepti sunt rangiferi. Rangiferi, etiam solius voluptatis causa, & nemine propellente, ludibundi qvandoqve huc illuc discurrere solent, & qvasi præ gaudio exultare, id qvod ipse plus vice simplici vidi. Affirmant Lappones, rangiferos, hujusmodi agendo gyros, futuram brevi intempestatem portendere. Æstate, cum nimio solis ardore infestantur, in editis collibus consistere solent, terram pedibus percutiendo frigora captantes.

Deres

Præ-

Deres meeste Fode og Livs Ophold er hviid Mosse (36), hvilken de om Vinteren søge under Sneen; thi de med sine spaltede skarpe Klover sparke samme op indtil bare Jorden, for at faae fat paa bemeldte Mosse: deraf kommer det, at, hvor en Flok Rensdyr haver gaaet, sees der i Sneen mangfoldige dybe Huuler, den eene hos den anden; undertiden ligger Marken bedækket med haard Snee eller haard Jis, saa at Dyrene ey med sine Klover kan faae den af Veyen, og til sin Fode bekomme berørte Mosse. Da staaer de Fare for at sulte ihiel; i saadan Fald hænder det og, at en Deel maa sette Livet til. Naar Rensdyrene, som meldt, gaae i Marken og søge sin Fode, skeer det undertiden, at somme af dem forlade sit Sælskab, begivende sig hen i Orken for sig selv allene, hvorved de gemeenlig blive Ulvene til Rov.

Præcipuum & usitatissimum hujus animalis pabulum est albus qvidam muscus (36), qvem hyeme, sub nive latentem ipse rangifer indagat, & cujus potiundi gratia nives usqve ad nudum solum pedibus amolitur, unde accidit, ut per ea loca, qvibus greges rangiferorum impasci solent, crebri passim hiatus & foramina in nive conspiciantur. Qvandoqve etiam contingit, ut campi vel glacie ita constricti sint, vel induratis nivibus ita contecti, ut ad sublatentem muscum ungulis pertingere rangiferis minime liceat. Non aliam magis calamitatem extimescunt Lappones; hac enim ingruente, periculum est, ne rangiferi, præcipuum hujus gentis robur & cura maxima, ad unum omnes fame pereant; & haud dubie perituri sæpius forent, nisi impendens malum divina providentia averruncaretur. Cum rangiferi, uti jam dictum est, in campis & montibus errant, escam qvæsituri, contingere subinde solet, ut qvosdam a reliqvo grege, jam satis pasto & ad reqviem composito, error in devia & tesqva auferat, ubi rapacis lupi præda & pabulum fiunt.

(36) Eller, saasom Bonden her taler, Qvitmosse; hvilken er den samme, som tilforn er bleven kaldet Rensdyrs-Mosse.

(36) Vel, dialecto rusticorum: *Quit-mosse*; qui idem est ac antea dictus muscus s. Lichen *rangiferinus*.

I Steden for at Lapperne stedse have sine Rensdyr under aaben Himmel, og Dyrene selv maa nære sig med Græs af Marken om Sommeren, og om Vinteren med Mosse under Sneen, holde de Lapmarkiske Bonder, af hvilke en Deel boer hos Altens Laxe-Elv i Vest-Finmarken, sine Rensdyr, som de bruge i Steden for Heste til at arbeyde med, staaende inde under Tag om Vinteren, og forskaffe dem Fode ved at sammenskovle med en dertil skikket Skovl ovenmeldte hvilde Mosse, efterdi den ey, som Hoe, lader sig med en Lee meye. (p) Hvor et Menniske lader sit Vand paa Sneen, indfinder sig strax et eller andet af de i Nærværelsen værende Rensdyr, og sparker den op med Kloven, for at bekomme bemeldte Vædske, hvorefter de ere meget begierlige, efterdi det haver en Salthed i sig. (q) De løbe om i Marken, og med stor Attraa søge efter Padde-Hatter (37), saa og et Slags Muus, som af de Norske kaldes: Lemænner, og af Lapperne: Godde-Saeppan; hvilke ere beskrevne i det 12te Capitel om Lappernes vilde firefodte Dyr ꝛc. Hovedet bide de af, og opæde med stor Smag, men lade Kroppen ligge. Saa længe Snee er at bekomme, seer man sielden et Rensdyr at drikke Vand, men i dets Sted at slukke sin Torst med Snee.

Rangiferi domestici, qvos Lappones qvidem habent, semper sub dio degunt, tectum nunqvam subeuntes, æstate gramine, hyeme musco victitant. At rustici Norvegici, qvorum nonnulli apud fluvium Altensem, Salmonum captura nobilem, habitant, rangiferos vectarios, qvibus pro eqvis utuntur, per totam hyemem, domi sub tecto habent, aluntqve musco albo, qvem non falce, ut foenum demetunt, sed pala, huic usui adaptata, colligunt. (p) Urinæ humanæ, ob admistam salsitudinem, appetentissimi sunt rangiferi; hinc non prius hominem mingentem (sit venia dicto) aspiciunt, qvam illico accurrunt, urinam hausturi, qvæ, si super nivem emissa fuerit, nivem, ut urinæ potiantur, effodiunt. (q) Per campos huc illuc discurrere solent rangiferi, fungos (37) & mures qvosdam, Norvegice Lemænner, Lapponice vero Godde-Saeppan nuncupatos, qvorum descriptionem in Capit. XII. de feris Finmarkiæ qvadrupedibus &c. dedi, investigaturi. Captorum murium capita demordent, demorsosqve avide vorant, reliqvo corpore abjecto. Nive terris incumbente, aqvam rarissime bibunt, sola nive ad restin-

(p) Vid. Tab. XLI.
(q) Vid. Tab. XLI.

(37) Paa Norsk: Sop, Boletus *bovinus* Flor. Sv. 1246.

(p) Vid. Tab. XLI.
(q) Vid. Tab. XLI.

(37) Norvegice: Sop; Boletus *bovinus* fl. sv. 1246.

Snee. I det man ager dermed, boyer det sig alsomtieſt med Hovedet til Jorden, og, for at slukke Torsten, tager lidt Snee til sig, hvilket Lapperne kalde: Muottagiit Gadzat; Danice: at sobe Snee.

(r) De arme Rensdyr ere under svar Forfolgning af Ulve, hvilke til en Afskye Lapperne udsette Skindpelser, gamle revne Klæder, Stokke iforte Menniske-Klæder og deslige. I Sneedriv og brusende Stormveyr ere disse Udyr graadigst og dristigst, og, naar de holde sig i Mængde paa det Sted, hvor en Field-Lap haver slaget sin Bopæl, gives ham og hans Huusgesinde liden eller ingen Frist. (s) Nu og da gaae de ud, og til Skræk for benævnte Rovdyr give Skrald, ved at slaae med en Kiep paa en uden for deres iboende Telt opreyst Slæde. (t) Alsomtieſt maa de løbe ud for at redde sine Rensdyr, der ere saa taabelige, at, naar de fange Lugt af Ulven, da, i Steden for at blive liggende i Rolighed hiemme hos bererte Telt, og saaledes at kunde blive i Behold, staae de, om de end vare tusinde i Tallet, allesammen tillige op, og i Hast begive sig paa Flugt, dog ikke derhen, hvor de ved sin Lugtelse fornam Ulven at være, men til en anden Kandt; did løber da bemeldte Rovdyr,

restingvendam sitim contenti. Rangifer inter vehendum caput identidem in terram inclinat, paululum nivis, sitis sedandæ gratia, sumpturus, qvod Lappones sua lingva ita exprimunt: Muottagiit Gadzat o: nivem sorbere.

(r) Miseris rangiferis insidias nunqvam non a lupis tendi, satis superqve constat, qvos ut arceant Lappones, scruta, tigilla laceris obducta vestibus & alia hujusmodi terricula, exponunt. Nunqvam magis pecori a lupo periculum est, qvam inhorrescente tempestate, tum enim tam rabide grassatur crudelissima hæc bellua, ut Lappo, si sedem in loco, lupis infesto forte fixerit, cum tota familia excubias agere necesse habeat, si rangiferos suos salvos velit. (s) Domestici per intervalla alternatim exsiliunt, traham, extra tentorium erectam, baculo pulsaturi, ut sono territus hostis a pecore abigatur. (t) Et vero, tam sedula ac provida adversus vim & insidias veteratorii grassatoris cura revera egent miselli rangiferi, qvi non imbelles modo, sed in propriam perniciem adeo etiam stolidi sunt, ut advenienti hosti ultro sese offerant; nam qvamprimum lupum odorantur, omnes, qvotqvot sunt, exsur-

(r) Vid. Tab. XLII.
(s) Vid. Tab. XLII.
(t) Vid. Tab. XLII.

(r) Vid. Tab. XLII.
(s) Vid. Tab. XLII.
(t) Vid. Tab. XLII.

Rovdyr, som af Erfarenhed veed disse taabelige Creatures Sædvane i saa Maade, strax i en Gesvindighed, og finder dem for sig. Naar Folkene i Huset høre Rensdyrene uden for at staae op og løbe hen ad Marken, vide de, hvad det betyder, (jeg saae det og selv mangen gang), og derfor skynde sig at redde; men Ulvene ere snarere til Fods, end de, og derfor ofte giøre Skade, forend Undsetningen ankommer. Naar en Ulv forefinder et Rensdyr henne paa Marken, og Dyret løber for ham den Vey, som gaaer hiem ad til Lappernes Bolig, springer han af al Magt, for at forekomme og jage det hen i Ørken, og der efter egen Villie og uden Frygt behandle det. (u) Sielden fanger han et Rensdyr i Løbet op ad Bakken; thi der kommer Dyret fortere afsted, end han, (v) men løbende ned ad Bakken griber han det lettelig; thi der er han hastigere til Fods end Dyret. Naar en Ulv haver grebet et Rensdyr bag i Laaret, og det, efter at være grebet, slipper fra ham, ved det at Huden og Kiødet ved hans Tænders Bid brister ud, haver han siden Møye for at naae det, og ofte maa lade det fare. Gemeenligst griber han Dyret i Struben og qvæler det. Jeg haver selv paa engang seet sex Rensdyr, som han i Nærværelsen af en Field-Laps Telt saaledes havde dræbt, men formedelst Folkets hastige Komme

exsurgunt, fugam capessentes, non illuc qvidem, unde lupus venit, sed alio, cum contra optime sibi consuluissent, si qvieti circa tentorium mansissent, qvod cum probe observat insidiator, fugientes insequitur & misere trucidat. Domestici, audito, circa tentorium jacentes rangiferos raptim consurgere & per campos discurrere, hostem non procul abesse facile colligunt, qvapropter ad ferendam opem alacres qvidem accurrunt, plerumqve tamen segnius, qvam periclitantibus rangiferis expedit. Si rangiferum in pratis, haud procul a domiciliis, offenderit lupus, animadverteritqve, recta ad tentorium confugere, fugientem callide prævenire tentat, cogitqve sylvam repetere, ubi pro lubitu, & absqve metu opem ferentium hominum prædam invadit. (u) Rangiferum sursum per colles fugientem rarissime, sed (v) deorsum per declivia currentem facillime, assequitur lupus. Si fugientis lumbum duntaxat morsu prehenderit, sed sauciatum iterum amiserit, elapsam ex ungvibus prædam raro & difficulter recuperat, velocitate sauciati rangiferi plerumqve elusus. Qvo itaqve res ex voto succedat, rangiferum correptis faucibus suffocat. Ipse ego sex simul rangiferos vidi, qvos prope tentorium

ita

(u) Vid. Tab. XLIII.
(v) Vid. Tab. XLIII.

(u) Vid. Tab. XLIII.
(v) Vid. Tab. XLIII.

me ey havde faaet Leylighed til at sönderrive. De laae der paa Sneen heele og holdne, dog gandske dode; ikke een Draabe Blod var kommen ud, ja der saaes ikke engang et Saar paa nogen af dem; thi Haarene bedækkede Tændernes Bid. (x) Sielden fortære Ulvene et Rensdyr paa Stedet, hvor de aflive det, men slæbe det et got Stykke derfra, forend de begive sig til at æde deraf. Og ret merkeligt er det, at, forend de begynde at æde af samme, legge de det fast altid saaledes for sig, at Hovedet vender imod Osten, og den bageste Deel imod Vesten, som sees af det efterladte Been-Rad. (y) Imedens de æde, have de Ravne til Opvartere; hvor de fare, folge gemeenlig disse Fugle med, saa at, naar Lapperne paa Fieldet hore Ravnene at skrige, have de Formodning om Ulvenes Nærværelse. Efterat de have giort Nederlag paa Rensdyr, fortæret dem og ædt sig vel mæt, lade de sig gierne med Hylen hore. (z) Somme Rensdyr, der ere modige, slaaer Ulven fra sig; iblant andre kan jeg viise et besynderligt Exempel derpaa: En Porsanger-Fiords Field-Lap ved Navn, Matthias Pedersen, havde en kuldet Rensdyr-Oxe, som om Natten var overfalden af to Ulve; man kunde om Morgenen paa Stedet, hvor Kampen imellem dem havde staaet, see, at han med Fodderne havde

ita suffocaverat lupus, sed repentino hominum interventu territus nondum dilaceraverat, adeo ut super nivem prostrata jacuerint corpora, inanima qvidem illa, at aspectu integra & illæsa, memoratos enim rangiferos tam artificiose necaverat, ut intercludendo fauces ne minimum qvidem mortiferi vulneris indicium reliqverit. (x) Prostratam pecudem non eo, qvo trucidaverat loco, sed alio abstractam devorant lupi, &, qvod admirationem profecto meretur, dilacerandum cadaver ita collocant, ut caput ad orientem, cauda vero ad occidentem spectet, qvem ordinem eos nunqvam fere negligere ex relictis sceletis satis constat. (y) Prædam devorantibus ministrant, ut ita dicam, corvi, qvi lupos spe prædæ tantum non ubiqve & semper comitantur; unde etiam fit, ut Lappones, crocitu corvorum exaudito, lupum haud procul abesse judicent. Ipsi lupi, facta rangiferorum strage mersisqve avido specu cadaveribus, trucem ululatum edere solent. (z) Qvi ex rangiferis paulo animosiores sunt, lupo sese masculo opponunt, invadentemqve haud raro repellunt, cujus rei memorabile narrabo exemplum: Lappo qvidam montanus e sinu Porsangrienſi, nomine Mads

(x) Vid. Tab. XLIII.
(y) Vid. Tab. XLIII.
(z) Vid. Tab. XLIII.

(x) Vid. Tab XLIII.
(y) Vid. Tab. XLIII.
(z) Vid. Tab. XLIII.

havde ſlaget dem ned i Sneen, og omſider, ſaaſom deres Myrde-Agt var forgieves, havde de maattet forlade ham; dog blev han funden død paa et andet Sted, ſaaſom udmattet og ſprængt ved det heftige Arbeyde. Saa længe et Rensdyr ſtaaer bundet, tilſoyer ikke gierne Ulven det nogen Skade; men ſlider det ſig, ved at ſee ham komme, los, og begiver ſig paa Flugten, forfølger og griber han det, ſaa fremt det ey formaaer at undløbe. At Ulven, ſom en Skribent melder, torſter i Beſynderlighed efter en frugtſommelig Qvindes Blod, og at hans Attraa ſtaaer til at ſkade hende, meere end andre Folk, haver, ſaa vidt mig er bekiendt, ingen Tids Erfarenhed lært os at være ſandt. Ellers tillegges dette, ſom en virkelig Egenſkab, en Biorn.

Ved Lappernes Omgang med Rensdyrene falder at agte: (a) De merke dem i Øret, paa det den eene kan kiende ſine fra den andens. (b) At de ikke ſkal blive forvildede, have de dem i hvert Etmaal, endog ved Jule-Tider, da Natten der i Landet er i det

Pederſen: Matthias Petri, taurum rangiferinum poſſidebat, cornibus deſtitutum. Hunc bini lupi noctu aggrediuntur, ſed ſucceſu parum felici, nam die illuceſcente veſtigia certaminis in nive monſtrabantur, ex qvibus clariſſime conſtabat, victorem rangiferum ambos proſtraviſſe lupos, eosqve fuga ſibi mature conſuluiſſe. Rangifer tamen, licet ex pugna ſuperior diſceſſerit, viribus exhauſtus haud procul a loco certaminis exanimus inventus eſt. Rangifero ligato plerumqve parcere ſolet lupus; ſi vero forte territus vinculis ſe expediverit, fugamqve capeſſerit, fugientem continuo perſeqvitur, &, ni pernicitate pedum hoſtem eluſerit, miſere trucidat. Ceterum, nullo probabili argumento evinci poterit, qvod tamen non nemo plus ſatis confidenter affirmavit, lupos ſangvinem gravidæ avidiſſime ſitire, illiusqve qvam aliorum hominum cædem malle; cujusmodi proprietas urſis alias ab hiſtoriæ naturalis conſultis tribui ſolet.

Præterea de rangiferorum apud Lappones tractatione ſeqventia obſervanda ſunt: (a) Rangiferorum auribus notam imprimunt Lappones, ut ſuos qvisqve hoc ſigno dignoſcere qveant. (b) Rangiferos, ne diſſipentur & ſic in errorem & devia

(a) Vid. Tab. XLIV.
(b) Vid. Tab. XLIV.

(a) Vid. Tab. XLIV.
(b) Vid. Tab. XLIV.

i det mindſte ſexten Timer lang, fra den Tiid Dagen gaaer under, indtil den frembryder, alternatim to gange hiemme hos deres iboende Telt, for at hvile, og to gange i Marken under Hyrdens Opſigt, for at ſøge Livs Ophold. Man haver at agte, at i ſyv Uger om Vinteren forlader Solen aldeles den Finmarkiſke Horizont, og i Steden for en Soel-ſkinnende Dag efterlader ſig nogle Timers Tusmørke, næſten beſtaaende i Lysning og Mørkning, dog ikke ſaa dunkelt, at man jo i de korteſte Dage kan fra Klokken 10 og en halv Slet om Formiddagen indtil Klokken halvgaaen 2 om Eftermiddagen, uden tændt Lys, med nogenledes Magelighed ſee for Vinduet at læſe, ſkrive, ſye, og giøre anden deslige Gierning, naar Luften er klar og taage-frie. Efterdi Solen, ſom ſagt, unddrager Horizonten ſit Skin, ere Stierner i de korteſte Dage ved Middags-Tiid hiſt og her grandgivelig tilſyne, og paa ſine Tider om Vinteren fremviſer Maanen ſig, ey allene om Natten, men endog næſten den gandſke Dag. Efter de ſyv Ugers Forlob meddeler den blide Soel baade Menniſker og Qvæg, til ſamtliges Glæde og Behag, paa nye ſit unddragede Skin, hvorefter Dagen haſtig tiltager, ſaa at den 2den April begynder dens Lys at tee ſig paa Horizonten heele Natten igiennem, og, ligeſom Solen i ſyv Uger om Vinteren aldeles negtede ſit Skin, ſaa erſtatter den om Sommeren ſaadan Udeblivelſe ved at lade ſig i lige ſaa

devia rapiantur, intra qvemvis diem civilem bis ad tentorium qvietum, bisqve in ſylvam paſtum deducendos curant, qvod per noctes & dies continuo repetunt, ne media qvidem hyeme, qvum qvævis nox, ab occaſu ad ortum diei ad minimum ſedecim horas contineat, intermittentes. Nec qvemqvam, opinor, principiis ſcientiæ ſideralis vel leviter imbutum, latere poteſt, ſolem in iſto tractu per integras ſeptem hebdomadas ab horizonte plane recedere, & ſub inferiore hemiſphærio conditum pro illuſtri die aliqvot tantum horarum crepuſculum relinqvere; qvod qvidem non adeo obſcurum eſt, qvin puro & ſereno aëre, ab hora decima antemeridiana, ad primam pomeridianam, ſcriptioni aliisqve hujusmodi negotiis, diebus etiam breviſſimis, abſqve ope candelæ vacare poſſis. Et qvoniam ſol, qvemadmodum ſupra commemoratum eſt, iſtius plagæ horizonti, certo anni tempore, lumen ſuum prorſus ſubtrahit, facile colligitur, minora ſidera circa ipſum meridianum tempus, diebus breviſſimis conſpicua eſſe, ſidusqve lunæ, non noctu ſolum ſed toto qvoqve die lucere. Poſt ſeptem hebdomadum intercapedinem ſol iterum reducitur, amabile illud lumen hominibus ac brutis, qvaſi cum foenore redonaturus, dies enim tantum & tam notabile incrementum brevi capit, ut ad

 Kalendas

saa mange Uger stedse see, ey allene om Dagen, men endog Natten til Ende; dog giver den om Natte-Tiden ikke saa sterk Glands og Varme, som om Dagen, men er af en rodagtig Farve. Naar Dyrene, som ovenmeldt, ere hiemme, ligge de allesammen, endskiont de ofte kan være 6 a 700 i Tallet, rundt om Teltet. (c) Naar de skal hen i Marken at ernære sig, jages de afsted ved Hunde, af hvilke somme heder Kiepros, somme Gousak, og en Deel have andre Navne. (d) Imedens de ere i Marken, gaae de vidt adspredde, og sparke Sneen op med Kloverne, for at ernære sig med den under Sneen voxende hvide Mosse, og imidlertid vogtes de saavel om Natten, som om Dagen, endskiont Veyret er nok saa koldt, og det sneer og fyger saa, at man neppe kan faae Oynene op. Vogterne have efter Mueligbed Opagt med dem; dog hender det, at utro Vogtere udgrave sig i Sneefog og brusende Stormveyr en Hule inde i en stor Sneebanke, og sette sig der til at sove, hvorved eet eller andet Dyr bliver Ulven til Bytte. Det hører Børnene og Tienerne til at vogte; ellers haver jeg kiendt en Qvinde, hvilken, efterdi hun ingen Tienestefolk og ingen Børn havde saa store, at Rensdyrenes Varetægt dennem kunde betroes, selv maatte tage vare paa sine Rensdyr baade Nætter og Dage, og, saasom hun havde et

Kalendas Aprileis universæ noctis tenebræ disperire incipiant. Et qvemadmodum sol hibernus lumen suum per integras septem hebdomadas subtrahit efficitqve diem breviſſimum, sic æstivus damnum illud, nocturno juxta ac diurno lumine per totidem septimanas durante, ex æqvo compensat; ubi tamen probe observandum est, lumen solis nocturnum diurno multo hebetius esse et remissius, ipsumque solem noctu subrufum videri. Sed ad rangiferos revertor. Domum qvietum deducti circa tentorium decumbunt, decumbendoqve rotundum circulum accurate formant. (c) In greges rangiferorum, in sylvas ac prata pastum deducendos, canes pecuarii agitantur, qvorum alii Kiepros, alii Gousak, alii aliter nominantur. (d) In pascuis sparsim & promiscue discurrunt, nivem, si qva sit, calcibus amolientes, ut ad sublatentem album muscum pertingere possint: interim a pastoribus custodiuntur, nulla temporis & tempestatis, bona sit an secus, ratione habita. Verum enim vero, tametsi pastores curam pecoris sollicitudine qva possunt maxima, gerant, nihilominus haud raro accidit, ut, custodibus post acervos niveos, qvo se, vi horridæ tempestatis adacti interdum recepere, latentibus, somno obrepente, rangifer

(c) Vid. Tab. XLV.
(d) Vid. Tab. XLVI.

(c) Vid. Tab. XLV.
(d) Vid. Tab. XLVI.

et lidet diende Barn, nødsagedes hun til at stedse fore det med sig i Urken, naar hun vogtede, hvor sterk Kulden end var, og om end det heftigste Sneedriv indfaldt. (e) Naar Dyrene skal hiem af Marken igien, samler man dem sammen ved Hundene: uden deres Hielp kan man ey bringe dem i en samlet Hob; thi i den Tiid de gaae i Marken, sprede de sig meget vidt ad. Hundene ere saa afrettede, at til hvilken Kandt Vogteren peger, lobe de, og, naar et Dyr, der er adspredt fra de andre, seer Hunden komme, søger det strax til Flokken. (f) Efterat Dyrene saaledes ere samlede i een Hob, drive Vogterne dem hiem til Teltet igien. Fast hver Dag om Vinteren, naar Dyrene, som meldt, have været en Tiid i Marken for at ernære sig, og Vogterne derpaa ere komne hiem med dem, og de ligge hos Teltet, spadserer Manden eller Hustruen omkring og efterseer, om de alle ere tilstede, eller om noget Dyr savnes, ved at være forvildet eller af Ulven dræbt. Der findes Lapper, som ere Eyere af 6 til 700 Rensdyr; om eet eller andet Dyr er dem, der have saadan Mængde, frakommen, kan de ey lettelig savne samme.

rangifer unus & alter, a reliqvo grege aberrans, insidiantibus lupis in prædam cedat. Pascendi & custodiendi gregis cura & officium, liberorum & servorum qvidem est; interim tamen maritam novi, qvæ, cum nec servitia haberet, nec adultam prolem, qvibus cura pascendi pecoris committi potuit, ipsa pascendi provinciam in se suscepit, lactentem, qvem forte habebat, infantem in sylvas ac tesqva, cœlo nivibus ac dira grandine qvam maxime inhorrescente, secum portare coacta. (e) Domum a pascuis ope canum aguntur rangiferi; nec aliter cogi possunt, utpote qvi per herbas libere pascentes multum ab invicem segregati incedunt. Canes pecuarii ita edocti sunt, ut vel soli pastorum nutui ac digitis parere possint, unde fit, ut rangiferi, conspectis canibus, qvasi admoniti, sese extemplo congregent. (f) Rangiferi, ope canum congregati, ad tentorium a pastoribus aguntur. Hyeme, totum gregem, jam satis pastum & circa tentorium ad qvietem compositum, ipse paterfamilias vel etiam uxor, ultro citroqve discurrendo lustrare solet, exploraturus, num omnes ac singuli rangiferi incolumes adsint? numqvis vel errore forte abductus vel a lupo dilaniatus sit? Dantur Lappones, qvi sexcentorum, & qvandoqve plurium rangiferorum domini

(e) Vid. Tab. XLVII.
(f) Vid. Tab. XLVIII.

(e) Vid. Tab. XLVII.
(f) Vid. Tab. XLVIII.

Af ovenanforte sees, at Field-Lapperne have om Vinteren alle sine Rensdyr alternatim hiemme hos Teltet for at hvile, og i Marken for at ernære sig med den under Sneen voxende hvide Mosse; men om Sommeren tilstede de sine voxne gildede Rensdyr-Oxer uden Tilsyn at gaae paa egen Haand i Marken, hvor de vil, og have de unge Rensdyr samt Hunnerne hos sig i Nærværelsen. (g) Hver Dag om Sommeren lade Qvinderne de saa kaldede Simler nogle Timers Tiid gaae i Græsgang med rene u-anstrogne Yvere, paa det at Kalvene kand have frie Adgang at patte; derefter gienne de dem ind i et omtrent ved et Byssе-Skud fra det iboende Telt anlagt, og af nedfældede grønne Træer bestaaende Gierde, og der besmorre deres Yvere med Rensdyr-Skarn, som de tage af en liden Næver-Pose, der bæres under Bæltet, og efter saadan Besmorrelse slippe dem ud af berørte Gierde, og i Steden for at de tilforn, som ovenmeldte udviiser, lode dem en Tiid gaae i Marken med rene u-anstrogne Yvere, for derved at give Kalvene Frihed til at patte, lade dem nu nogle Timers Tiid gaae med besmurte Yvere, for at formeene Kalvene at die, og at de selv kan bekomme Mælken. (h) Efterat Dyrene

sunt, qvibus cognitu difficile est, num qvis e tanta multitudine desideretur.

Patet itaqve apud Lappones montanos moris esse, ut rangiferorum greges per totam hyemem, & in sylvam pastum & domum qvietum, alternis vicibus deducantur. Tempore autem æstivo bobus castratis, una cum juvencis & foeminis, in sylvis & montibus, libere & absqve ulla pastorum inspectione, vagari licet. (g) Durante æstate, qvibusdam e foeminis rangiferis, qvotidie per aliqvot horarum spatium, cum mundis nulloqve perunctis fimo uberibus, a foeminis Lapponicis, qvibus hæc cura demandata est, libere vagari permissum est, eum in finem, ut vitulis interea temporis lactendi copia fiat. Postea in sepem, aliqvot passuum a tentorio distantia, ex viresentibus arboribus, recens cæsis, textam coguntur, ubi mulieres, qvibus id negotii competit, singularum ubera fimo rangiferino, e folliculo ex libro betulino confecto, qvem sub balteo gestare solent, deprompto, obliniunt, qvo facto, pastum iterum, recluso septo, per totidem horas, egrediuntur, vitulis interea propter delibuta stercore ubera, a lactendo abactis. (h) Rangiferas per aliqvot horas per gra-

(g) Vid. Tab. XLIX.
(h) Vid Tab. L.

(g) Vid. Tab. XLIX.
(h) Vid. Tab. L.

Dyrene saaledes nogle Timers Tiid har gaaet i Græsgang med smittede Yvere, og Kalvene derover i den Tiid ey have havt Leylighed til at patte, samles der Mælk i Yveret, hvorefter de da paa nye gienner dem ind i tilbemeldte Gierde, torre Skarnet af Yverne, og malke dem. Imidlertid ere Kalvene udelukte, og lobe uden om Gierdet. Saaledes alternere de hver Dag med at lade Dyrene en Tiid gaae med uanstrogne Yvere, til Ophold for Kalvene, og en anden Tiid med besmurte Yvere, for at bekomme Mælken til Spiisning for sig selv. Somme Kalve fatte ikke Afskye for at patte, ved det at Yveret med ovenmeldte Smorrelse er anstroget; i saadant Fald sette de en Kiep i Munden paa dem, hvorved de da aldeles formeenes. (i) Efterdi Dyret ikke tilsteder at komme sig nær og tage sig fat med Haanden, stiller man sig, havende i Sinde at malke det, nogle Skridt ifra det, og kaster en Tomme af Haanden saaledes, at man beholder begge dens Ender, men lader Bugten falde om Dyrets Horn, hvorpaa det ved Fornemmelse af bemeldte Tomme om Hornet staaer stille, og man træder til og malker det. Et Rensdyr giver ikke nær saa megen Mælk, som en Geed; dog, ved at være Eyere af mange Dyr, kan man, hver gang de malkes, samle en god Deel Melk og giore mange Oste.

gramina pastas & distenta jam gerentes ubera, intra memoratum sepimentum iterum compellunt, &, eluto stercore, mulgent, qvæ consvetudo per singulos dies summa cum accuratione observatur. Dantur vituli, qvi illitum uberibus simum nihil curant, qvorum itaqve ora trajecto paxillo obturatur, ut omnis illis matres sugendi potestas hac ratione adimatur. (i) Mulier Lapponica, rangiferam mulgere destinans, qvia perspectum habet, indomitum hoc animal ægre se contrectandum præbere, aliqvot passuum intervallo ab ea distat, restimqve, cujus ambas extremitates manu tenet, in cornua conjicit, qvod ubi senserit rangifera, consistit & mulgentem statim admittit. Qvamvis rangiferæ ne capras qvidem ubertate lactis æqvent, facit tamen earum multitudo, ut nec lac desit, nec pressi copia lactis.

(k) At

(k) Cervi-

(i) Vid. Tab. L.

(i) Vid. Tab. L.

(k) At et Rensdyr ikke skal begive sig langt bort, binder man et klovtet Træe om dets Hals, hvilket hindrer det i Gangen og formeener det at lobe. Man leeder tit-bemeldte Dyr ved en Tomme af Sælhund-Skind, ved at gaae selv foran, og have den eene Ende af berørte Tomme i Haanden, og den anden fæstet til Hovedet paa Dyret, som følger ved en Distance; hertil bruges samme Tomme, som det styres ved, naar man ager.

(k) Cervicibus rangiferorum, ne ultro citroqve cursando a grege aberrent, jugum ligneum, qvod currentibus impedimento sit, imponitur. Rangifer agitur habena, ex pelle phocæ torta, ita ut altera habenæ extremitas ad animalis caput religata sit, altera vero in manu ductoris, qvem præcedentem, parvo interjecto intervallo, seqvitur ducendus rangifer. Hujusmodi habenis inter aurigandum qvoqve reguntur rangiferi.

(l) Naar Field-Lapperne gilde sine Rensdyr, skiære de ikke Huden op og tage Steenene ud, men uden at aabne Huden klemmer dem i sønder imellem Tænderne. En gildet Rensdyr-Oxes Navn forandres efter dens Alder; naar den er to Aar gammel, heder den: Vareek; er den tre Aar gammel, kaldes den: Voveers; en som er 4 Aar gammel, bliver kaldet: Goddodas; Naar den er 5 Aar gammel, kaldes den: Kuoistus-hærge; havende opnaaet 6. Aars Alder, heder den: Makan; naar den haver opnaat en Alder af 7. Aar, bliver den kaldet: Namma-Lapak, hvilket paa Dansk betyder: Navn-Taberen; thi siden faaer den ey flere Navne.

(l) Taurum rangiferinum castraturus Lappo, testiculos non, ut alias fieri solet, dissecta cute, eruit, sed, admoto ore, dentibus contundit. Bovis castrati nomen cum ætate immutatur; nam bimus Vareek, trimus Voveers: qvadrimus Goddodas; qvinqvennis Kuoistus-hærge nuncupatur, sexennis Makan; sed a septimo ætatis anno Namma-Lapak vocatur, id est, consummator seu finitor nominis, nam ab eo tempore nomen non amplius mutat.

(m) Naar en Lap vil slagte et Rensdyr, binder han det ved en Tomme til en paa

(m) Rangiferum mactandum resti ad caudicem religat Lappo, qvo facto, eum

(k) Vid. Tab. LI.
(l) Vid. Tab. LI.
(m) Vid. Tab. LII.

(k) Vid. Tab. LI.
(l) Vid Tab. LI.
(m) Vid. Tab. LII.

paa Roden ſtaaende Træ-Stub, ſaa at Dyret befindes omtrent ved et Par Favnes Diſtance fra Stubben, derpaa træder han til, og med et Sting under Boven ſtikker det lige ind i Hiertet, rykkende Kniven ſtrax i ſamme Øyeblik til ſig igien. Naar Dyret haver faaet Stinget, løber det nogle gange rundt om, og falder derpaa over Ende med Fodderne i Veyret. I den Tilſtand lader han det ligge omtrent en halv Time eller lidt længere, og derefter ſlaaer det. Der kommer ved Stinget ikke een Draabe Blod ud, men det alt bliver inde i Dyret, og efter Aabnelſen befindes iblant Indvoldene, hvorfra Slagteren udtager og fylder det i Dyrets Mave. (n) Huden udſpiiler han paa dens indvendige Side med Kieppe, næſten paa ſamme Maade, ſom en Lax, der ſkal roges.

(o) Den Hud, ſom omgiver Dyrets Fodder, adſkiller man, forend Kroppen ſlaaes, ved Snidt af en Tælleknivs Odde fra den øvrige Hud, afſlaaer den for ſig ſelv, og derefter paa Kiødſiden bekliner den med Hovel-Spaaner, paa det den ey ſkal falde i Fold, men udbrede ſig, og ſaaledes være bequem til at tørres.

Naar en Field-Lap er ſaa forarmet, at han ikkun haver faa Rensdyr tilbage, overleverer

eum adgreditur pectusqve cultro, mox reciprocando, transfigit. Rangifer, ictu cultri perfoſſus gyros qvosdam agit, donec reſupinus in terram ceciderit, qvo in ſtatu cum per horæ qvadrantem jacuerit, accurrit lanius, jacenti corium detracturus. Ad ictum cultri ne gutta qvidem ſangvinis erumpit, ſed univerſus ſangvis in viſcera ſe recipit, unde poſtea depromitur, in elutum ejusdem animalis ventriculum infundendus & aſſervandus. (n) Detractum corium tendiculis diſtringitur, qvemadmodum in fumando Salmone fieri videmus.

(o) Pars pellis, qvæ pedes animalis circumdat, priusqvam reliqvum corpus excoriatur, detrahenda eſt, detractaqve ramentis farcienda, qvo citius & facilius ſicceſcat.

Lappo montanus ad inopiam redactus, paucos, qvi ſibi ſorte ſuperſunt,

(n) Vid. Tab. LII.
(o) Vid. Tab. LII.

(n) Vid. Tab LII.
(o) Vid. Tab. LII.

leverer han samme til andre Field-Lapper at have dem under Opsigt tillige med sine egne, og begiver sig derpaa med sin Familie til Soekandten, for at blive Soe-Lap og nære sig, som andre Soe-Lapper med Fiskerie.

Ovenmeldte viser, at Field-Lappernes Qvæg er tamme Rensdyr; undertiden skeer det, at et tamt Rensdyr ved at komme i Lav med de Vilde bliver forvildet, hvilket dog er en rar Hændelse. Somme Tider tildrager det sig, i sær om Høsten, naar Dyrene gaae i Brynde, at en vild Rensdyr-Oxe begiver sig ind i de Tammes Flok; men det koster gierne hans Liv; thi saa snart Lapperne blive ham vaer, skyde de ham. Naar en vild Rensdyr-Oxe, som sagt, kommer ind i de Tammes Hob, hænder det, at han faaer Leylighed til at parre sig med nogen af Hunnerne, og at samme bliver ved ham besvangret; den Kalv hun derpaa føder, er mindre, end de blot Vilde, og større, end de blot tamme Rensdyr-Kalve; thi de vilde Rensdyr langt overgaae de Tamme i Storlighed. Et Dyr, der ved bemeldte Hendelse avles af en vild Rensdyr-Oxe og en tam Simle, bliver kaldet: Bævrek.

rangiferos, aliis Lapponibus montanis curandos custodiendosqve tradit, ipse cum tota familia ad oram maritimam migrat, ubi maritimis mixtus piscatione sibi suisqve victum qværit.

Es iis itaqve, qvæ satis fuse memoravi, manifestum est, armenta Lapponum ex rangiferis cicuribus constare. Accidit qvidem, sed rarissime, ut rangifer domesticus per errorem in feros incidens, novæ hujus societatis feritatem induat; sed casus est, ut modo dixi, admodum rarus. Interdum qvoqve contingit, imprimis autumno, qvo anni tempore æstu libidinis qvam maxime incitatur hoc animal, ut taurus rangiferinus ferus mansvetorum gregi se immisceat, sed plerumqve cum propriæ vitæ dispendio, conspecto enim sclopetis insidiantur Lappones. Taurus ferus mansvetis ita immixtus, occasionem subinde captat cum foeminis cicuribus coëundi. Foetus ex hoc congressu procreatus, hybrida est, neutri parentum per omnia similis, est enim feris minor statura, sed mansvetis major; nam qvi feri sunt, cicures mole corporis semper vincunt. Cæterum, qvi ex imparibus progenerantur parentibus, Bævrek indigenis nuncupantur.

Caput

10. Capitel.
Om
Lappernes Age-Redskab og Age-Maade.

Til at age med bruge Lapperne allene gildede Rensdyr-Oxer, om derpaa haves Forraad. De Fattige, hvis Forraad er mindre, nodsages til at betiene sig af Hunnerne. (p) Et Rensdyr, der skal blive bequemt til bemeldte Gierning, maa forst med stort Arbeyde og megen Umage temmes; under Temmingen teer det sig haardnakket og gienstridigt, legger sig undertiden plat ned, og vil ikke gaae af Stedet, saa man med Hug og Slag med en Kiep over Næsen maa nede det til at staae op igien. (q) Somme Rensdyr ere saa unæmme, at hvor megen Flid der end anvendes paa at saae dem tilgavns temmede, svinge de sig dog i Gangen eller Lobet, naar man ager, heftig til Siderne, saa at deres Farevey fremviser i Sneen en Slange, der haver krummet sig med mange dybe Bugter. (r) Andre derimod lade sig ved Temmen bringe saa vidt, at de i Gangen eller Lobet svinge sig kun lidet asstides, saa at deres paa Sneen efterladte Farevey lader

Caput X.
De
Instrumentis vectariis & ratione aurigandi apud Lappones.

Qvi ex Lapponibus opulentiores sunt, non aliis jumentis vectariis, qvam bobus rangiferinis castratis utuntur; pauperiores autem, qvibus res angusta domi & curta supellex, foeminis rangiferinis vehi coguntur. (p) Animal huic usui destinatum, ut jugale fiat & ad vecturam idoneum, multo labore prædomandum est. Edomandus rangifer prorsus effrenem & refractarium initio se præbet, nunc procaciter recalcitrando, nunc humi se obstinate projiciendo, unde resurgere detrectat, nisi prius multo verbere & qvidem fuste super nares, haud perfunctorie cæsus fuerit. (q) Qvidam adeo indociles sunt, ut disciplinam nullo modo admittere velint, vehiculis enim juncti, se regi minime patiuntur, sed huc atqve illuc se torqvendo semitam efficiunt tortuosam, sinuoso serpenti haud dissimilem. (r) Alii multo facilius edomantur, &, admissa disciplina

 adeo

(p) Vid. Tab. LIII.
(q) Vid. Tab. LIII.
(r) Vid. Tab. LIII.

(p) Vid. Tab. LIII.
(q) Vid. Tab. LIII.
(r) Vid. Tab. LIII.

lader sig anſee, som een kun maadelig bugtet Slange. (s) Age-Tøyet, som haves om Rensdyrets Hoved, bliver kaldet Baggie.

(t) Tømmen, som man styrer det med, er ikke, som den, hvormed en Hest styres, dobbelt, men enkelt, og haves ey i Munden paa Dyret, men er ved sin eene Ende fæstet ved dets Hoved, og holdes med den anden af den Agende i Haanden.

(u) Om Dyrets Hals haves en stor laadden nedhengende Rensdyr-Huds-Krave; nederst i Enden deraf sidder en lang Rem af Sælhund-Skind eller Koe-Skind, hvilken gaaer fra berørte Kraves nederste Ende langs under Bugen paa Dyret, imellem dets For- og Bag-been, hen til Slædens Stavn, og der bliver fæstet til samme ved en liden Kiep, kaldet: Jukko, og et lidet Skind-Baand, kaldet: Jukko-Lauvzhie; ved bemeldte Rem trækker Dyret Slæden efter sig, og, at den i Gangen eller Løbet anrørende dets Fødder ey skal nygge og beskadige dem, bliver den omgivet med et Foderal af laaddent Skind.

(v) For-

adeo tractabiles fiunt, ut inter vehendum leviter tantum se jactent, qvod ex impressis nivi vestigiis ad oculum patet. (s) Phaleras, qvibus caput rangiferi vectarii exornatur, Baggie nuncupant Lappones.

(t) Habena, qva rangifer inter aurigandum regitur, non duplex est, qvalis in moderandis eqvis adhiberi solet, sed una duntaxat & simplex, neqve per os jumenti trajecta, sed altera sui extremitate ad caput religata, auriga alteram manu tenente.

(u) Collum jumenti loco helicii circumdat dependens magnum collare, ex hirsuta pelle rangiferina confectum; oræ collaris lorum longiusculum annectitur, ex pelle phocæ vel bubula contortum, qvod inde per ventrem animalis, intra pedes anteriores & posteriores directe ad temonem trahæ ducitur, ubi bacillo cuidam, Lapponice Jukko appellato, & parvo lemnisco, Jukko-Lauvzhie dicto, alligatur. Hoc loro vehiculum post se trahit rangifer, qvod, ne inter aurigandum pedes trahentis jumenti atterat, villosa pelle obducitur.

(v) Præter

(s) Vid. Tab. LIII.
(t) Vid. Tab LIII. og LIV.
(u) Vid. Tab. LIII. og LIV.

(s) Vid. Tab. LIII.
(t) Vid. Tab. LIII. & LIV.
(u) Vid. Tab. LIII. & LIV.

(v) Foruden ovenmeldte ſtore laadne Skind-Krave haves der og, dog ikke altid, om Dyrets Hals en liden Krave, kaldet: Rieſegas, der er giort af Klæde eller Kerſey, broderet med Tin-Traade, og paa begge Kandterne omgiven med korte jevnſides hos og tet an imod hinanden paa ſin Ende ſatte Klæde-Strimler af adſkillig Farve. Benevnte Krave er heel oven til og paa Siderne, men aaben neden under Halſen, hvor den tilbindes og med en Klokke anhænges.

(x) Om Livet paa Dyret bindes et ſtort bredt Bælte, kaldet: Aagotas; Bugdelen deraf er Skind, men den Part, ſom gaaer op ad Dyrets begge Sider indtil dets Ryg, beſtaaer af Klæde eller Kerſey, der udvendig er med Tin-Traade broderet, og indvendig underforet med Skind. Den Kandt af bemeldte Bælte, ſom vendes imod Dyrets Bagdeel, naar det ſkal have ſamme paa, er omgiven med i Bugt lagde brede Kerſeys eller Klædes Strimler, der ſidde jevnſides hos hinanden, og deels have ſamme Farve, ſom Bæltet ſelv, deels ere det paa Farven ulige. Benævnte Bælte er heelt lige fra Dyrets Bug op til Ryggen deraf, hvor det ſammenbindes med fire ſmale Baand, i hvis Ender

(v) Præter majus illud collare, cujus modo memini, aliud minus, Lapponice Rieſegas nuncupatum, ad exornandum rangiferi vectarii collum, interdum qvoqve uſurpatur; ex panno vel texto Kerſey, filis ſtanneis picto, confectum eſt, & tæniolis panneis marginatum. Hujusmodi collare, qvod nec ab omnibus, nec omni tempore, adhibetur, in parte ſuperiori, & in lateribus continuum eſt, infra vero, ſubter collum, adapertile, loro, cum opus ſit, colligandum, unde etiam tintinnabulum dependet.

(x) Venter jumenti lato cingulo, Lapponice Aagotas dicto, circumvincitur, cujus exterior pars, ventrem animalis attingens, coriacea eſt, ſuperior vero, qvæ utrumqve latus & ipſum dorſum ambit, extrinſecus ex panno, vel texto Kerſey, filis ſtanneis picto, conſtat, intrinſecus pelle obducta. Pars cinguli poſterior latis tæniis ex panno vel Kerſey, in varias flexuras, qvaſi ſpiras, ductis, partim ejusdem ac ipſum cingulum, partim diverſi ab eo coloris, ornata eſt. Cingulum hocce, a ventre uſqve ad dorſum, continuum eſt, ubi qvatuor tenuibus lemniſcis colligatur, in qvorum extremis apicibus criſtulæ,

(v) Vid. Tab. LIII. og LIV.
(x) Vid. Tab. LIII. og LIV.

(v) Vid. Tab. LIII. & LIV.
(x) Vid. Tab. LIII. & LIV.

Ender sidde Dusker af smaa affarvede Klæde-Strimler til Zirat. Dette her beskrevne Rensdyr-Bælte bruges af fornemme Folk; saasom af Fogden og hans Følge, og af de Svenske Kiobmænd, naar de age, desuden og af Beylere og andre unge Folk iblant Lapperne. Dets Brug er besynderlig til Prydelse; dog haver det tillige sin Nytte, thi midt under Dyrets Bug er det ansyet med en liden Skind-Lykke, hvor igiennem ovenmeldte Rem, som Dyret trækker Slæden efter sig ved, stikkes, paa det den ey under Kiorselen skal have for megen Frihed at svinge sig med Slæden imellem Dyrets Fødder; men ved at være trækket igiennem berorte Skind-Lykke oppe under Dyrets Bug bekomme des mindre Sving. Man bruger dog ikke altid benævnte Rensdyr-Bælte eller saa kaldede Aagotas, men alsomtiest ager foruden det, saa at Remmen, som Slæden slæbes ved, haver sit frie Sving imellem Dyrets Been. Somme af Lappernes Fruentimmer have Dum-Biælder paa deres Age-Toy. Foruden ovenmeldte bruge og Lapperne lidt mere Age-Redskab, men samme er ey af Betydelighed, og derfor ikke værd at anfore. Den laadne nedhængende Skind-Krave, som haves om Dyrets Hals, den anden Krave eller saa kaldede Riesegas, hvori Klokken hænger, Rensdyr-Bæltet, samt det ovrige bemeldte Age-Redskab forarbeydes af Lappernes Fruentimmer.

Den

ex fruſtulis diſcoloris panni compoſitæ, ad majorem ornatum conciliandum, eminent. Cæterum, cingula hujusmodi, ſolius elegantiæ & ornatus gratia uſurpari, vel ex eo conſtare poteſt, qvod qvæſtor regius, cum ſuo comitatu, mercatores ſveci, proci aliiqve ex juventute Lapponica, qvibus lautior eſt conditio, jumenta, qvibus vehuntur, iſtiusmodi phaleris exornare ſoleant. Interim, utilitate ſua non carent ſæpius laudata hæc cingula, nam, qva medium ventrem attingunt, parva habent foramina, qvæ funes, qvibus vehicula trahunt rangiferi, permeant, eo conſilio, ne vel ipſa jumenta inter aurigandum vacillent, vel vehicula nimis ſuccutiantur. Hujusmodi Aagotas non tamen ſemper adhiberi ſolet, nam freqventiſſime abſqve eo vehitur, & tum qvidem traha non poteſt non plus ſolito ſuccuti, qvid? qvod funis, qva ducitur, inter pedes jumenti inter aurigandum huc illuc libere vagatur. Mulieribus qvibusdam mos eſt, jumentis, qvibus vehendæ ſunt, ſtragula imponere, tintinnabulis variis, ordine diſpoſitis, decora. Præter memorata hæc ornamenta, qvibus rangiferi vectarii apud Lappones ſterni ſolent, pauca alia in uſu qvoqve ſunt, ſed exigui momenti, nec ſatis digna, qvibus deſcribendis multum immoremur. Collare majus villoſum, qvo collum rangiferi

circum-

Den Line, som Indiagers Field-Lapper i Svenſke Lapmarken binde et Rensdyr med til et Træ, til en paa Roden ſtaaende Stub eller deslige, at det ey, naar de til ſin Tieneſte behove det, ſkal lobe bort, bliver efter Beretning ſammenſnoet af lange ſmale Træ-Rodder.

(y) Field-Lappernes Slæde er ſtikket hart ad, ſom en gandſke liden Speyl-Baad; thi i dens bageſte Ende ſidder, ligeſom i bemeldte Baad, et lidet Speyl, hvilket gaaer lige ned til Kielen, og rorer an imod den Agendes Ryg. (z) Slæden er ſammenſat af lange ſmale Bræder, hvilke med ſin Længde gaaer fra dens Speyl efterhaanden krum-boyede hen til Stavnen, og med ſin Bredde fra dens Kiol op ad begge Siderne, og ere ſammenfældede næſten paa ſamme Maade, ſom Bræderne i en Baad, undtagen at hiin haver ogſaa Jern-Som, men denne intet uden Træ-Nagler. Paa det at bemeldte Bræder kan falde nær ſammen, og Slæden kan blive tæt, ſom et Fartoy, og holde

circumdatur, collare minus ſeu Rieſegas, unde tintinnabulum dependet, cingulum ex pelle rangiferina, et qvæ ſunt aliæ phaleræ, qvibus jumenta vectaria apud Lappones inſternuntur, a ſolis foeminis conficiuntur.

Funis, qvo Lappones montani Svecici, rangiferos ſuos, ut, cum opus eſt, præſto ſint, arboribus qvandoqve alligant, ex tenuibus arborum radicibus, ſi qvorundam commemorationi fides ſit habenda, plexus eſt.

(y) Vehiculum ſeu traha, qva Lappones montani vehuntur, lintriculo (Speyl-Baad noſtrates vocant, ob formam puppis, ſpeculum qvodammodo referentem) haud diſſimilis eſt; nam in puppi trahæ (liceat a re nautica locutiones mutuari) eſt ſedile, forma ſpeculo ſimile, qvod infra ad carinam deducitur, ſed ſuperiori ſui parte ſurgendo dorſum vectoris fulcit. (z) Ipſa traha ex longiuſculis aſſeribus fabricatur, qvi a puppi ad proram pertingunt, paululum arcuati, & eodem fere modo, qvo aſſeres in ſtructura navium, commiſſi, niſi qvod hi clavis ferreis, illi vero paxillis ligneis affixi ſint. Et qvo arctius & aptius cohæreant,

(y) Vid. Tab. LIII. og LIV.
(z) Vid. Tab. LV.

(y) Vid. Tab. LIII. & LIV.
(z) Vid. Tab. LV.

holde Vandet ude, naar man ager i Vaad eller Vand-beblandet Snee, klemmer man dem haardt sammen ved Hielp af en Kiep og en Vidje. Vidjen fæster man i berørte Bræder saaledes, at man lader den staae ud derfra i en Bugt. Jnd i samme Vidjes Bugt stikker man Kieppen, og derpaa dreyer bemeldte Kiep samt Vidjens Bugt tillige mange gange rundt om. Neden under haver Slæden en Kiol, der er omtrent et got Spand bred, og saa lang, som Slæden selv; med sin bageste Ende naaer den lidt uden for Speylet, og med den fremmerste til Snuden af Slæden, hvor den gaaer krum-boyet op, ligesom Kiolen i en Baad, og haver en bred lav Stavn. Udvendig langs Kiolen sidde to lange smale Spildrer, een paa hver Side. Jndvendig er titbemeldte Slæde bebunden med Baand eller Tvertræer, ligesom en Baad eller andet Fartoy; et hvert af dem gaaer med sine Spidse op ad til dens Kandter, og med sin Krumhed ned til Kiolen.

(a) Lapperne bruge fire Slags Slæder, af hvilke det forste Slags kaldes: Giet-Kierres; det andet: Raido-Kierres; det tredie: Pulke, og det fierde: Lok-Kierres. Alle disse ere efter anforte Beskrivelse over Slædernes Danlighed sammensatte af lange smale Bræder, have Kiol under sig, Stavn for til, Speil bag til, og Baand inden i; dog

hæreant asseres, nec male juncti per commissuras aqvam transmittant, vimine, aliqvoties circumtorto, maximo, qvo possunt, nisu, constringunt. Traha carinam habet, spithamæ latitudinis, longitudine ipsam traham æqvante. Carina posteriore sui extremitate paulatim ultra puppim prominet, anteriore vero ad proram extenditur, in aduncum rostrum desinens. Extrinsecus, per utrumqve carinæ latus lamina ducta est. Traha intus variis trabibus, transversum positis, sicut in construendis navigiis fieri solet, compingitur.

(a) Vehicula seu trahæ, qvæ apud Lappones in usu sunt, qvadruplicis generis sunt: primum Giet-Kierres, secundum Raido-Kierres, tertium Pulke, qvartum Lok Kierres, appellatur, qvæ singula ex longiusculis asseribus constant, carina, prora & puppi, ut supra memoratum est, instructa. Cæterum, inter hæc

(a) Vid. Tab. LVI.

(a) Vid. Tab. LVI.

dog befindes der nogen Forſkiel imellem dem. Den saa kaldede Giet-Kierres, hvilket betyder paa Danſk: en Haand-Slæde, er den, man gemeenligſt bruger at age udi; ſamme er aaben lige fra Speilet indtil Stavnen, ligeſom et aabent Fartoy, og gandſke liden, ikke ſtorre, end man kand tage den under Armen, og bære den, derhos saa kort, at, naar man ſiddende deri hælder Ryggen imod Speilet, naae Fodderne næſten hen imod Snuden, desuden saa ſmal, at den med begge ſine overſte Kandter rorer an imod den Agendes Hofter, og saa lav, at, om man kun hælder ſig lidt til Siden, og holder Armen uden for, rorer Albuen ved Sneen. Naar man vil til at age i en saadan Slæde, legger man et lidet Skind under ſig at ſidde paa. (b) Den saa kaldede Raido Kierres er den Slæde, ſom Bagagen fores udi; ſamme er noget længere, bredere og dybere, end forbemeldte Giet-Kierres, og, efterdi denne, ligeſom hiin, befindes gandſke aaben, breder man, efterat Toyet er lagt deri, Rensdyr-Huder eller andet deslige Dække derover, for at bevare det imod Sneen, og ved et af tykke Traade, ſom man haver ſpundet af Rensdyrs Fod-Seener, ſammenſnoet Baand anbinder berorte Dække til Toyet ſaaledes, at Baandet ſnores tvert over det fra Slædens eene Kandt til den anden, og fremviſer ſig derover hart ad i ſaadan Skik, ſom Snorene uden paa en Trom-

hæc vehicula ſeu trahas, aliqvod, licet exiguum, diſcrimen intercedit. Traha, qvæ Lapponice Giet-Kierres o: traha manualis, appellatur, præ ceteris maxime in uſu eſt. Hæc ſuperius, a puppi usqve ad proram, tota aperta eſt, tamqve exilis, ut manu prehenſa, qvocumqve libitum fuerit, portari qveat; tam brevis, ut qvi ei inſidet, puppim dorſo & proram pedibus ſimul contingere poſſit: tam anguſta, ut ſuperiori margine coxas inſidentis utrimqve premat, tam deniqve humilis, ut, qvi ea vehitur, ſi ad alterutrum latus ſe paululum inclinaverit, nivem cubitu illico contingat. Vector pellem, cui molliter inſideat, ſibi ſubſternendam curat. (b) Traha, qvæ Raido-Kierres appellatur, carrus eſt, recipiendis vehendiſqve ſarcinis adaptatus. Hæc modo memorata Giet-Kierres paulo longior, latior & profundior exiſtit; & qvoniam, pariter ac illa, aperta eſt, ſarcinis onuſta, coriis rangiferinis, vel alio qvocunqve operimento, contegitur. Operimentum, qvo carrus, ne impoſitæ ſarcinæ nimbis ac nivibus lædantur, filo craſſo, ex nervis pedum rangiferinorum contorto, & pluries circumligato, qvaliter in tympanis fieri ſolet, adſtringitur. Nulla in margine carri foramina conſpiciuntur, per qvæ adſtringens filum trajici poteſt, ſed anſis qvibusdam

(b) Vid. Tab. LVI.

(b) Vid. Tab. LVI.

Tromme. Slæden er ey ude i Kandterne giennemboret med Huller til at stikke Snorebaandet ind i, men i begge dens Kandter sidde her og der ved en Distance fra hinanden Hanker af Skind, i hvilke det nu i den eene, nu i den anden indstikkes. (c) Den saa kaldede Pulke bliver, som et Fartoy, udvendig beget med Tiære, og bruges til at age udi; dens Storlighed, Længde, Bredde, Høyde og Danlighed ligner næsten ovenskrevne Giet-Kierres. Forskiellen imellem dem er, at i Steden for Giet-Kierres, som meldt, oven til befindes aaben over alt, er Pulken ikkun aaben ved den bageste Ende, hvor man setter sig i den; men ved sin fremmeste Ende haver den et stramt udstrakt Sælhund-Skinds fast Dække, der rækker fra dens Snude indtil Knæerne paa Manden, som sidder deri. Til Kandten af bemeldte Kob-Skinds-Dække, hvilken haver sit Sted omtrent lige over dens Knæer, der sidder i benævnte Slæde, bliver fæstet et Klædes Dække, hvilket man, havende sat sig ned til at age, udbreeder i Skiodet, for at holde Sneen fra sig, og tilsnorer med et Baand tvert over just paa samme Maade, som det Dække, der skiuler Bagagen i en Raido-Kierres, hvorom for er meldt. Man sidder da i denne Slæde nedbunden, bevaret over

busdam pelsiceis, qvæ huic fini passim annexæ sunt, inseritur. (c) Traha, qvæ Pulke nuncupatur, gestationi accommodata est, & extrinsecus pice, ad modum cymbarum, oblita. Ceterum trahæ Giet-Kierres per omnia fere similis est, nisi qvod hæc posteriori duntaxat parte aperta sit, anterius autem a prora ad genua insidentis, pelle phocæ contecta, sed illa tota aperta. Tegmini ex pelle phocæ aliud stragulum panneum annectitur, qvo super gremium expanso ingestam inter aurigandum nivem defendit vector; ceterum eodem modo, qvo operimentum trahæ Raido-Kierres, de qva supra commemoratum est, constringitur. Qvi itaqve huic trahæ vehendus insidet, pedes pelle phocæ & gremium stragulo panneo, vinculis adstricto, obtegendos curat, adeo ut sola superior pars corporis indestricta sit & conspicua. Præter pelles sessiles hic, qvemadmodum supra de traha, Pulke dicta, annotavi, sessoribus substernun-

(c) Vid. Tab. LVI.

(c) Vid. Tab. LVI.

over Fodderne med et Kobskinds-Dække, og i Skiodet med et tilsnort Dække af Klæde, saa at ikkun den overste Deel af Legemet er los og tilsyne. I denne saa kaldede Pulke legges, ligesom i Giet-Kierresen, et Skind til at sidde paa. (d) Den saa kaldede Lok-Kierres bliver ogsaa udvendig beget med Tiære, og bruges til at fore Proviant udi; denne befindes noget storre, end ovenskrevne Pulke og Giet-Kierres, er giort med stor Fliid saa tet, som en Potte, saa at der fast ikke en Draabe Vand kan komme ind, og haver et fast Træ-Dæk, rækkende lige fra dens Speil indtil Stavnen; samme er dog ikke saa plat, som et Skibs-Dæk, men noget mere ophoven, og ved den bageste Ende i bemeldte Dæk haves en liden Luge, som fraskydes, naar man vil tage Victualier udaf Slæden, derefter skydes til igien, og bevares med en Hængelaas. Naar Lapperne ikke bruge sine Slæder, have de dem staaende opreyste uden for deres iboende Telt, eller opsatte paa nogle dertil dannede Træer, kaldede Bildagak. Gemeenligst have de dem omhvelvede paa Sneen uden for berorte Telt, og derunder forvare ferskt Rensdyr-Kiod og anden deslige Spise nedgravet i Sneen.

(e) Hvad Age-Maaden med et Rensdyr angaaer, falder at merke: naar man vil begive sig til at age, tager man paa Hænderne

sternuntur. (d) Traha, qvæ Lapponice Lok-Kierres nuncupatur, pice etiam extrinsecus obducta est vehendisqve cibariis inservit. Est eadem supra memoratis Pulke & Giet-Kierres paulo major, ex asseribus, tam apte junctis constans, ut ne minima qvidem aqvæ guttula transmitti qveat. Stega lignea, qvemadmodum in navibus, a puppi usqve ad proram ducta, gaudet, sed qvæ in medio paululum protuberat & cum rotundo tumore exseritur, cum navium tabulata tanqvam examussim recta sint ac plana. Posteriori stegæ extremitati appenditur pessulus, qvi, qvoties aliqvid e traha depromendum est, reseratur & iterum obditur. Lappones trahas suas, extra usum, circa tentorium in machina qvadam lignea, Bildagak dicta, & ad hoc exstructa, excitant, ut plurimum tamen super nivem simpliciter volvunt, ut crudæ carni rangiferinæ aliisqve esculentis condendis inserviant.

(e) De aurigandi & vectationis modo, qvalis in ista gente in usu est, sequentia observanda veniunt. Cum qvis

(d) Vid. Tab. LVI.
(e) Vid. Tab. LIII.

(d) Vid. Tab LVI.
(e) Vid. Tab. LIII.

derne et Par udvendig laadne, af Rensdyr-Hud sammensyede, Skind-Handsker, setter sig saa i Slæden og satter Tommen, der med sin eene Ende er fæstet til Dyrets Hoved, ved den anden Ende i den høyre Haand saaledes, at man stikker den høyre Tommelfinger ind i en udi sidstbemeldte Tommes Ende dannet Lokke, og derpaa snoer samme Ende af Tommen omkring det høyre Haandleed, griber saa om den med den høyre Haand, klemmer Haanden til og holder den fast. Imidlertid staaer Dyret stille, og Tommen hviler paa dets venstre Side.

Naar man vil have Dyret til at begive sig paa Fart og løbe, giver man det først et dygtigt Rap af bemeldte Tomme paa den eene Side, slænger den derpaa i største Gesvindighed over dets Ryg til den anden Side, og der ligeledes giver det et dueligt Slag, saa løber det. Efterdi Dyret i Gangen ikke holder en Been-Vey, men, som meldt, svinger sig nu til een, nu til en anden Side, maa den, som sidder i Slæden, ofte med Tommen styre og veylede det, for at opnaae Stedet, hvorhen han agter sig. Vil man have Dyret til den høyre Side, kastes Tommen over dets Ryg til den høyre, men i vidrigt Forlangende slænger man den over dets Ryg til den venstre Side, og der giver det et Slag. Formedelst saadan Age-Adfær ligger Slæde-Sporet, som en bugtet Slange, paa Sneen. En Lap, som vil age

ad aurigandum se accingit, primum chirothecas pelliceas, villosa parte extrinsecus versa, induit, qvo facto, in traha considens habenam, cujus altera extremitas capiti jumenti alligata est, ad dextrum pollicem religat. Interim qviete consistit rangifer, habena in sinistro ejus latere recumbente.

Rangiferum vectarium in cursum incitaturus trahæ insidens Lappo, habena celerrime agitata ictum utriqve ejus lateri infligit, qvo peracto in cursum effusus longissimas vias incredibili pernicitate conficit. Et qvoniam rangifer inter currendum non recta pergit, sed modo huc, modo illuc se flectit, vector habena eum dirigat, necesse est, ut, qvo intendit, pervenire possit. Si ad dextrum latus flectendum est jumentum, idem latus habena percutit auriga, & vice versa. Hinc fit, ut vestigia trahæ in nive signata, propter instabilem trahentis rangiferi incessum, sinuosi & varias in spiras convoluti serpentis figuram referant. Lappo, cui festinatione opus est, iter ingressus, non simpliciter, ut alias, sedet in traha, sed in genua procumbit. Si jumentum

inter

age skyndig, seer man ofte at staae paa Knæ i Slæden. Forlangende, at Dyret skal standse, kaster man Tømmen over dets Ryg fra dets høyre til den venstre Side, og holder den der gandske stille, uden at give det Slag af den, saa staaer det strax.

(f) Den der ey formaaer at styre det Dyr, som han ager med, leverer, i sær i Sneefog og ont Veyrligt, Tømmen, som han skulde styre det med, ved at selv holde den i Haanden, og kaste den paa ovenskrevne Maade over Dyrets Ryg, fra sig til den næst foran agende, som da binder Enden af bemeldte Tømme fast til sin Slæde, og saaledes slæber baade ham og Slæden, som han sidder i, og Dyret, der trækker ham, efter sig.

(g) Efterdi Rensdyret, som tilforn er meldt, trækker Slæden ikkun ved en slap Rem, følger det af Fornødenhed, at hvor sterkt end samme, i det man ager, løber ned ad bratte Bakker, render dog Slæden, der er glat under, og haver intet stivt for ved sig, der kan holde den tilbage, hastigere, saa at den geraader frem imellem Dyrets Fødder, og man faaer det op i Slæden; (h) der-

inter aurigandum sistendum sit, habena à dextro in sinistrum latus jactatur, ibiqve recumbit, qvo facto, rangifer actutum consistit.

(f) Si forte contingat, ut qvis jumento, qvo vehitur, utpote nimis effero & in cursum effuso, moderando solus non sufficiat, sodali, proxime antecedenti habenam tradit, qvam ille ad suam religat traham, & sic vectorem cum jumento pariter ac traha post se ducit.

(g) Et qvoniam rangifer vectarius, qvemadmodum supra memoratum est, traham solo tenui & laxo loro post se trahit, per se seqvitur, eum, per declivia tendentem, tanta pernicitate decurrere non posse, qvin traha, utpote lubrica & in cursum jam effûsa, longe majori celeritate feratur, ita ut vel in posteriores vehentis rangiferi pedes impingat, vel etiam ipsum rangiferum præcurrat; cui incommodo ut qvodammodo

(f) Vid. Tab LVII.
(g) Vid. Tab. LVIII.

(f) Vid. Tab. LVII.
(g) Vid. Tab. LVIII.

(h) derfor, til at tvinge den i sin Fart, at den ey skal geraade frem imellem det foregaaende Dyrs Been, bliver, naar man vil fare ned ad høye, bratte Bakker, et andet Dyr bundet bag den ved en Tomme om dets eene Horn, hvilket da holder tilbage med Hornet, og saaledes nogenlunde dæmper den i Farten.

occurratur, (h) alius rangifer posteriori trahæ parti, loro cornibus injecto alligatur, traham, ne illa nimium currendo, ipsi rangifero vectario incommodet, reluctando & obnitendo retardaturus.

(i) Somme Dyr ere af den Vanart, at de i berørte Tilfælde bundne bag Slæden ey tvinge den i sin Fart, men løbe af al Magt efter eller ved Siden af samme, uden at holde den tilbage; saadanne blive cassérede, som utienlige til bemeldte Brug.

(i) Dantur tamen rangiferi, qvi posteriori trahæ parti ita alligati, celerem traham non adeo retardant, ut potius, haud inviti seqvendo, sponte currentem adjuvent & incitent. Qvi indolis adeo pravæ ac perversæ sunt, post primum experimentum mox rejiciuntur.

(k) I maadelig høye Bakker behøves det ikke at binde et Rensdyr bag Slæden, for at hindre den i Farten; men der kan man siddende i Slæden selv formaae det, ved at bøye Legemet nu til een nu til en anden Side, hvorved den noget stoppes i sit sterke Løb; thi til hvilken af Siderne man lader Kroppen hælde, klemmes Slæden lidt imod Sneen.

(k) Per colles minus declives aurigantibus istoc cursum trahæ sistendi medio non opus est, siqvidem ipse auriga certo corporis motu & solerti qvadam agilitate traham, cui insidet, qvorsum libitum est, facile dirigere possit.

(l) I meget høye og steyle Bakker spendes det Rensdyr, som man paa den sæd-

(l) Sin vero per loca prorsus declivia & fere prærupta iter faciendum sit, rangi-

(h) Vid. Tab. LVIII.
(i) Vid. Tab. LVIII.
(k) Vid. Tab. LIX.
(l) Vid. Tab. LIX.

(h) Vid. Tab. LVIII.
(i) Vid. Tab. LVIII.
(k) Vid. Tab. LIX.
(l) Vid. Tab. LIX.

sædvanlige Maade agede med, ved at lade det gaae for og trække Slæden efter sig, fra, og bindes bag samme, hvorpaa man, havende sat sig deri, lader den lobe for og Dyret efter ned ad Bakken.

(m) Bagagen fores i ovenmeldte Raido-Kierres saaledes: Skyts-Karlen, som forer Bagagen, sidder i den forste Slæde, og haver sit Dyr for ved sig, der trækker ham med Slæden, som han sidder i. Det andet Dyr, der folger næst efter ham, er bundet bag hans Slæde ved en Tomme, og trækker en Slæde efter sig med Bagage udi. Det tredie Dyr, som folger der næst efter, er bundet bag ved den Bagage-Slæde, som trækkes af det andet Dyr, og slæber sin Slæde efter sig, ligeledes med Bagage udi. Saaledes kan fire à fem Dyr folge efter hinanden, hvert slæbende sin Slæde med Bagage i efter sig, og bundet ved en Tomme bag den Slæde, som det næst foregaaende Dyr trækker. Manden, som sidder i den forste Slæde, og altsaa ager foran, styrer paa denne Maade samtlige Dyrene, saa at, hvor han farer, folge de med deres Slæde efter, saasom et hvert næst efter kommende Dyr er, som meldt, ved en Tomme bundet til det næst foran gaaendes Slæde; det sidst folgende, og saaledes Troppen sluttende, Dyr haves bundet bag den allersidste Bagage-Slæde ved en Tom-

rangiferum interjungere solent, interjunctumqve ad posteriorem trahæ partem negligenter religare, ipsa interim traha libero cursui, qvo fors eam duxerit, permissa.

(m) Sarcinæ, modo memoratis trahis, Raido-Kierres nuncupatis, ita vehuntur: Ipse agitator trahæ ordine primæ insidet: hanc alius rangifer, traham ordine secundam ferens, primæ trahæ loro alligatus, seqvitur; mox tertius, qvartus & plures qvandoqve, suam qvisqve traham vehentes, simili modo seqvuntur. Auriga, qvi primæ insidet trahæ, omnes reliqvas, ordine seqventes, solus moderatur. Totum deniqve agmen claudit rangifer aliqvis, nulla ipse traha onustus, sed eum in finem seqvi jussus, ut, si necessitas poposcerit, omnes trahas per declivia nimia celeritate currentes, obnitendo sistat, qvemadmodum supra memoratum est.

(n) Raro

(m) Vid. Tab. LX.

(m) Vid. Tab. LX.

Tomme om Hornet, og haver ingen Slæde efter sig at trække, men skal allene, naar man farer med Bagagen ned ad høye Bakker, være til at twinge alle de foregaaende Slæder i Farten, ved at stritte imod med Fodderne og holde tilbage med Hornet, ligesom for er meldt.

(n) Sielden befindes Sneen saa dyb, at jo et Rensdyr med Slæden efter sig kan trænge der igiennem. Jeg haver selv ofte aget, da Dyret, som trakte min Slæde, traskede i saa dyb Snee, at den i hvert Fied gik det op til Ryggen, saa at samme undertiden kun lidt var tilsyne; men da kommer det sagte og besværlig med megen Stræben kun Fod for Fod afsted.

(n) Raro accidit, ut nives in eam excrescant altitudinem, ut eas rangifer vehendo perrumpere non possit. Ipse per nives adeo altas, ut ipsum jumenti dorsum æqvaverint, haud raro vectus fui, qvo casu, ut judicatu facile est, tarde admodum & lente proceditur.

II. Capitel.

Om

Lappernes Flytning, samt øvrige Reyser.

Soe-Lapperne flytte ikke gierne tiere, end to gange om Aaret, nemlig Høst og Vaar; dog tage de ikke, som Field-Lapperne, Boligen med sig, hvor de flytte hen, men lade saavel Vinter- som Sommer-Væ-

Caput XI.

De

Itineribus Lapponum.

Lappones maritimi bis tantum qvotannis sedes mutant, verno nempe & autumnali tempore. Locum habitationis mutantes tuguria non refigunt, ut solent montani, sed ad tempus tantum

(n) Vid. Tab. LX.

(n) Vid. Tab. LX.

Værelsen blive staaende hver paa sit Sted. Field-Lapperne derimod ere heele Aaret i Bevægelse, og kan derfor billigst lignes ved den Scythiske Nation, om hvilken Historierne melde, at de elske en ustadig Værelse, ligesom en Deel Tartariske og Arabiske Folk endnu giøre. Høyeste Sommers Tiid haver en Field-Lap sit Tilhold med sin Familie og sine Rensdyr ude paa en af Pynterne af det faste Land nær hos Havet.

Naar det lider imod Høsten, flytter han med sit Telt, sit Huusgesinde og sine Rensdyr fra Havet over Land ind ad, Stykke for Stykke, først een Miils Vey, meere eller mindre, og forbliver paa det Sted, han da er kommen, nogen Stund; saa atter een Miils Vey, da han igien paa det Sted, han er kommen til, nogen Tiid opholder sig, og vedholder saaledes at flytte Stykke for Stykke over Land ind ad, indtil han om Vinteren haver passeret forbi den allerinderste Fiord-Bugt, og er kommen 5, 6 à 7 Miile, længere eller kortere, fra Soen op i Landet hen imod den Svenske Lapmarks Grændser: der forbliver han Vinteren igiennem, flyttende med sit Telt, sin Familie og sine Rensdyr, fra den eene Skov til den anden, fra en Høy til en anden, efterdom Leyligheden udfordrer.

Imod Foraarets Tiid flytter han samme Vey, som han kom ind ad om Høsten, ud ad igien til een af det faste Lands Pynter, ligeledes

tum deserunt, donec redierint. Montani contra, haud secus ac veteres Scythæ, de qvibus in Historia, fecerunt, hodieqve faciunt Arabes ac Tartari, semper mobiles sunt, semper vagi, non eadem sede & loco diu contenti. Media æstate Lappo montanus cum tota familia & rangiferorum grege in oras & extremitates, ad mare qvam maxime exporrectas se confert.

Anno autem in autumnum vergente, cum tentorio, rangiferis & laribus ad montana se iterum recipit, sensim tamen & lento gradu, iter enim ingressus, unius milliaris spatio vix emenso, subsistit, &, cum postereo die iterum movet, unicum tantum milliare promovet, qvod ita qvotidie facere continuat, donec, appropinqvante jam hyeme, interiores sinuum recessus, qvinqve, sex, septem, plus minus milliarium, a mari spatio, prætervectus, ad ipsa Lapponiæ Svecicæ confinia penetraverit; qvo ubi tandem perventum est, gradum qvidem sistit, ita tamen, ut cum tentorio & rangiferis ab una in aliam sylvam & collem, prout necessitas poposcerit, vagari non desinat.

Instante vere per eandem viam ad oras maritimas regreditur, sed lente, ut modo dictum est, & pedetentim, donec

ligeledes Stykke for Stykke, først een Miils Vey, meere eller mindre, saa efter nogen Tiids Forblivelse paa det Sted, hvor han er kommen, atter een Miils Vey, og vedbliver med at flytte saaledes Stykke for Stykke over Land ud ad med sit Telt, sit Huusgesinde og sine Rensdyr, indtil han haver naaet det yderste af Landet, hvor han, som meldt, om Sommeren forbliver.

Paa den Vey, hvor bemeldte Flytning tages ind ad om Høsten og ud ad om Foraaret, haver han een eller flere smaa Stolpe-Boder staaende til at henlegge Fetalie samt andre smaa Eyendele udi, for at finde dem der for sig til Fornodenhed paa Ind- og Ud-reysen: i sær haver han en liden Stolpe-Boed der, hvor han paa sin Reyse fra Havet ind ad til Fieldene om Høsten, da Dyrene ere feedest, slagter en Deel Rensdyr, og deri hengiemmer Kiødet, for at proviantere sig deraf, naar han paa Udreysen kommer til samme Sted igien om Foraaret.

(o) Naar en Field-Lap om Vaaren, om Sommeren og om Høsten paa Sneebar Mark flytter med sit Telt, sin Familie og sine Rensdyr fra et Sted til et andet, gaaer baade han selv og hans Huusfolk til Fods; Rensdyrene bære Teltet med dets Tilbe-

in illum locum, ubi per totam æstatem manere decrevit, cum suis devenerit.

Iuxta latera viarum, per qvas ultro citroqve iter facturus est, varias casas exstrui curat, in qvibus cibaria & reliqvam supellectilem reponit, qvæ, durante itinere, qvoties libitum & opus fuerit, in usum sibi & suis, inde depromit. Cum in eo est Lappo montanus, ut itineri ob oris maritimis ad montes instituendo sese accingat, exitu autumni, rangiferos aliqvot, hoc anni tempore optime qvoqve pastos, mactare solet, carnesqve in casa, qvam huic usui præsto habet, reponere, eo consilio, ut, cum primo vere per eandem redierit viam, victum sibi & suis paratum habeat.

(o) Lappo montanus, verno, æstivo & autumnali tempore, per campos, resoluta nive apertos & nudos, cum familia & rangiferis proficiscens, pedibus iter facit, tentorio cum suis partibus, ceterisqve impedimentis, dorsis rangife-

rorum

(o) Vid. Tab. LXI.

(o) Vid. Tab. LXI.

Tilbehøring, samt Bagagen paa Ryggen, og, haver han diende Barn, bærer Moderen eller nogen anden det paa Ryggen i en udhulet Stok, kaldet: Gieed'k, hvorom er meldt i det ottende Capitel om Lappernes Huusgeraad. Rensdyr-Flokken drives.

(p) Naar en Field-Lap om Vinteren, da Marken er bedækket med Snee, vil flytte til et andet Sted, river han sit iboende Telt ned, tager Stængerne, som Teltet bestaaer af, og Tæppet, der havdes udbredet over samme Stænger, og Bræderne, som laae til Skillerum paa Gulvet, samt Fyrstedets Stene med sig til Stedet, som han flytter hen til, saasom værende uvis paa der at finde Stene, efterdi den gandske Mark ligger skiult under Snee; men Qvistene, som Teltets Gulv bestod af, lader han efter sig, og hugger til Gulv andre Qviste af de samme-steds, hvor Teltet paa nye opslaaes, voxende Træer (38).

(q) Det

rorum impositis; lactentem autem infantem, si qvem habeat, ipsa mater in dorso bajulat, in excavato ligno, Gieed'k Lapponice dicto, qvod supra, in Capite VIII. de varia Lapponum suppellectili &c. descriptum dedi, repositum. Greges rangiferorum in hoc itinere, ut alias, a suis custodibus aguntur.

(p) Lappo montanus, per campos, densis coopertos nivibus, hiberno tempore iter faciens, priusqvam in viam se dederit, tentorium refigit, tigna, ex qvibus huusmodi domicilia præcipue constant, integumentum, qvod super tigna expansum fuit, asseres pavimenti, lapides foci, secum asportat, eo consilio, ne materiæ hujusmodi defectus, in eo, qvo migrare animus est, loco, incommodum sibi pariat; ramusculos vero, qvibus pavimentum tentorii sterni solet, abjicit, novis, ubi tentorium erigit, in hunc usum cæsis (38).

(q) Ten-

(p) Vid. Tab. LXII.

(38) Gemeenligen bruges, i bemeldte Hensigt, Kjerring-Riis, Fjeld-Riis, paa Lappisk: Skierre (in pl. Skierrek) Betula *nana* Fl. Sv. 860. hvilket og, tilligemed Fjeld-Vie, Salix *lapponum* Fl. Sv. 893. paa Lappisk: Lagish (in plur. Lagishiak) for det meeste bruges paa Field-Lappernes Fyrsteder.

(p) Vid. Tab. LXII.

(38) Ordinarie ad hunc finem usurpatur Betula *nana* fl. sv. 860. Norvegis: *Kjerring-riis*, *Field-riis*; Lapponibus Skierre (in plur. *Skierrek*: quæ & una cum Salice *Lapponum* fl. sv. 893. Norvegis *Field-vie*: Lapponibus *Lagish* (in plur. Lagishiak) ut plurimum focum Lapponum alit.

(q) Det heele Telt, nemlig forbemeldte Stænger, Tæppet og Gulv-Bræderne, legger han i en Slæde for sig selv, hvilken bliver kaldet: Guatte-Kierres, hvoraf man lettelig kan slutte, at hans iboende Telt med dets Tilbehøring ikke maa være ret stort, efterdi et Rensdyr, der er kun lidet af Vext, kan slæbe det frem igiennem Sneen.

(r) Haver han et diende Barn, legger Moderen, forend man begiver sig paa Reysen, det indsvøbt udi ovenmeldte udhulede Stok eller saa kaldede Gieed'k, ned i en Slæde, og bedækker det over alt med uldene Tæpper, undtagen at lade blive en liden Aabning for dets Mund og Næse, hvor igiennem det kan udblæse sin Aande.

(s) Bagagen legges i andre Slæder. (t) Paa Reysen ager gierne Manden selv foran. (u) Hustruen forer den Slæde, som Barnet er lagt i, og, naar det græder heftig, holder hun med sit Age-Dyr, legger sig, hvor heftig Sneen end flyger, og hvor sterk Kulden end er, ned paa Knæ paa den bare Snee ved Siden af Slæden, hælder sig ud over Barnet, og rækkende det sine Bryste ned igiennem ovenmeldte Aabning, giver det Die. (v) Rens-

(q) Tentorium cum omnibus suis partibus, singulari trahæ, Guatte-Kierres Lapponice dictæ, imponitur, qvæ ope unius rangiferi, animalis nec adeo magni, nec admodum robusti, per densissimas nives trahitur, unde facile colligi potest, ipsum tentorium, cum tota supellectile, exiguæ molis & momenti esse.

(r) Infantem, priusqvam iter ingreditur maritus, in excavato ligno Gieed'k, cujus modo facta est mentio, repositum, vestibusqve laneis leviter obtectum, trahæ imponit mater, ea tamen adhibita cautione, ut ante os pueri parvum pateat foramen, per qvod respiratio libere meare possit.

(s) Impedimenta sua qvoqve traha vehuntur. (t) Ipse maritus in itinere præcedit & agmen ducit. (u) Traham, qva infans vehitur, mater regit, qvæ, si puer vehementius vagire occoeperit, jumentum illico sistit, & juxta latus trahæ in genua provoluta, per foramen, cujus nuper memini, ubera flenti præbet, nulla sævientis frigoris nivisqve ratione habita.

(v) Li-

(q) Vid. Tab. LXII.
(r) Vid. Tab. LXII.
(s) Vid. Tab. LXII.
(t) Vid. Tab. LXIII.
(u) Vid. Tab. LXIII.

(q) Vid. Tab. LXII.
(r) Vid. Tab. LXII.
(s) Vid. Tab. LXII.
(t) Vid. Tab. LXIII.
(u) Vid. Tab. LXIII.

(v) Rensdyr-Flokken drives af Born og Tieneſtefolk. Skyts-Karlen forer Bagagen paa den i det 10de Capitel om Lapernes Age-Maade foreſtilte Maade.

Man maa hoylig forundre ſig over, at Lapperne om Vinteren kan hitte Vey til det Sted, hvorhen de agte ſig, igiennem vilde Orkener og over vilde Fielde, hvor Marken befindes allevegne kriid-hviid, ſaaſom over alt ſaa bedækket med Snee, at ey den allermindſte Plet af bar Jord, ja neppe en Steen nogenſteds er tilſyne, og da det ey allene ſneer, men endog den Snee, der ligger paa Jorden, oploftes i Veyret ved ſterk Blæſt, og fyger ſaa, at man knap kan oplade ſine Oyne, hvilket jeg ſkriver af Erfarenhed; thi, værende i Folge med dem paa Reyſen, kunde jeg formedelſt tykt Snee-driv mangen gang neppe faae Oynene op, ja knap ſee det Rensdyr, ſom jeg agede med, endſkiont ſamme befandtes kun omtrent ved 3 Alnes Diſtance fra mig, og maatte i ſaadant Tilfælde, forladende mig paa Guds Ledſagning, og havende de beſte Tanker om den foran agende Laps Anforſel, lade mig fore, ſom en Blind, der ſelv ikke veed, hvor man bringer ham hen.

Hvor gruſomt Snee-drivet og hvor tykt Morket end er, ſaa at Snee-drivet paa den

(v) Liberi cum reliqva familia, greges rangiferorum agunt & curant. Impedimenta qvomodo vehuntur, deſcriptum eſt, Capita X. de inſtrumentis vectariis &c. apud Lappones.

Mirandum prorſus eſt & vix credibile, niſi cui vidiſſe contigit, Lappones, hyeme iter facientes, per vaſtos montes, perqve horrida & invia teſqva, eo præſertim tempore, qvo omnia perpetuis nivibus obtecta ſunt & albicantia, ita ut ne lapides qvidem vel minima pars terræ, vel ulla alia humani cultus veſtigia, appareant, & nives præterea, ventis agitatæ & in gyros actæ, omnem oculorum uſum adimunt, viam ad deſtinata loca, abſqe errore invenire poſſe. Qvæ refero, B. L. teſte experientia ſcribo; enim vero, haud raro mihi in itinere accidit, ut præ nebula & caligine, qvas oculis offundebant turbine agitatæ nives, ne jumentum qvidem, qvo ipſe vehebar, conſpicere poſſem, qvo caſu ductui divino & fidei vehentis Lapponis confiſus, more cæcorum, incertus, qvo ferebar, duci me paſſus ſum.

Sed teſte experientia conſtat, nec inſanas nivium moles, nec horrendas

(v) Vid. Tab. LXI. og LXIII.

(v) Vid. Tab. LXI. & LXIII.

den eene og Nattens Mørke paa den anden Side formodentlig aldeles maatte confundere dem, treffe de dog gierne Stedet, hvor de agte sig hen, og fornemmes sielden at fare vild. De have en Klokke under Halsen paa Dyrene, paa det den eene skal høre, hvor den anden farer, endskiønt de ey kan see hinanden. Naar Vinden er stadig og blæser bestandig fra een Kandt, rette de sig efter den, for Exempel: ligger Stedet, hvorhen deres Agt staaer, imod Sonden, da, om der blæser Sonden-Vind, fare de lige imod Vinden, udi Vesten-Vind settes Coursen saaledes, at man haver Vinden paa den høyre, og udi Østen-Vind saa, at den haves paa den venstre Side. Faae de nogle Stierner at see, tiene og de dem til nogen Efterretlighed, hvorledes Veyen skal tages. Astronomie forstaae vel Lapperne sig ikke meget paa, dog kiende de een Deel Stierner fra hinanden, og kalde dem med særdeles Navne, saasom: Syvstiernen, hvilken bliver kaldet: Nieid-Gjerreg, som betyder paa Dansk: en Forsamling af Jomfruer. Fiskeren, hvilken gives Navn af Oaaggo, som paa Dansk betyder: en Fisker. Morgenstiernen, hvilken de kalde: Guouvso-Naste. Een Stierne nævnes af dem: Sarva, som paa Dansk bemerker: en Rensdyr-Oxe. De have og besynderlige Navne paa andre flere Stierner.

noctis tenebras impedire posse, quo minus ad destinata loca incolumes & absque errore perveniant viatores. E collo rangiferi vectarii tintinnabula suspendere solent, eo consilio, ut si minus visu, auditu saltem se invicem agnoscant. Ventum qvoqve, si invariabilis sit, ducem in itinere seqvuntur, ita ut, si locus, qvem petunt, ad austrum situs sit, & ventus etiam ab hoc cardine orietur, iter directe adversus ventum instituunt: Si caurus ruat, cursum ita dirigunt, ut ventum dextrorsum, si vero subsolanus sit, sinistrorsum, flantem habeant. Si inter proficiscendum interlucentia sidera forte conspexerint, ad hanc qvoqve cynosuram cursum confidenter instituunt. Et, licet scientiam sideralem nunqvam didicerint Lappones, varia tamen sidera eorumqve situs dignoscunt certisqve nominibus designant; Ex. gr. Pleiades, Lapponice Nieid-Gjerreg, i. e. coetus virginum, appellantur; pisces in Zodiaco Oaaggo ɔ: piscator; Lucifer Guouvso-Naste, dicuntur. Alia qvædam Stella Sarva ɔ: taurus rangiferinus; aliæ aliter nominantur.

Som det er Guds faderlige Forsorg og Ledsagning at tilskrive, at et Skib i Storm og tyk Taage kommer uskad igiennem mange Klipper og Skiær, saa at det ikke stoder an, og gaaer til Grunde; saa lader og Guds Varetægt og Bestyrelse sig ikke mindre kiende derudi, at man i de vilde Orkener, udi stormende Veyr og den tykkeste Taage overgaaende Snee-driv, omgiven med steyle Klipper, kan passere uskad. Paa Reysen over Fieldene haver man bratte Bakker og steyle Klipper omkring sig, saa at, hvis man i det tykke Snee-driv, da Øynenes Brug er dem betagen, skulde fare vild fra Veyen og geraade ud over Klipperne, maatte ufeylbarlig Helsen og Liv blive forloret. En Person, ved Navn Siver Henriksen, som var Skolemester for Porsanger-Fiords Lapper paa den Tiid, da jeg sammesteds var Missionaire, agede sig til Dode, ved det at hans Bryst stodte an imod et Træ, saa han dode et Par Dages Tiid derefter.

Hvor en Lap reyser til Lands om Vinteren, forer han altid Fyrtoy, nemlig Ildstaal, Flintesteen, Tønder og Svovl med sig udi en liden Pung i Barmen, for at kunde

Qvemadmodum divinæ providentiæ eiqve prorsus singulari hoc dandum est, qvod navis in mediis procellis, inter minaces fluctus, syrtes & brevia, densasqve nubes, illæsa servetur, sic etiam ejusdem providæ Numinis curæ argumentum est prorsus egregium, homini, per invia tesqva, per montes perpetuis obrutos nivibus, inter continuos grandinis, nivium & turbinum, in faciem viatoris, qvasi facto agmine sese ingerentium, & caliginem, qvavis illuni nocte oscuriorem inducentium, insultus, salvo & incolumi ire liceat. Enimvero, qvi per hunc tractum iter facere necesse habent, præruptis saxis editisqve montibus se ita sæpe circumdatos vident, ut, si vel tantillum a via aberraverint, in præsentissimum vitæ periculum necessario incurrerent, cujus veritatis triste exemplum haud ita pridem habuimus in Sigvardo qvodam Henrici, juventutis Lapponicæ in Sinu Porsangriæ, me ibidem Missionario, informatore, qvi inter aurigandum paululum a via deflectendo pectus ad obviam alliſit arborem, qvod subitæ, post triduum subsecutæ, mortis illi causa fuit.

Instrumentis expediendi ignis, chalybe scilicet, silice, fomite & sulphure, in qvocunqve itinere hyemali instructus est Lappo, qvod omne marsupio, seu parva

de faae Ild til at stikke sin Tobakspibe an, og at varme sig ved; thi ofte, hvilket og skede mig selv, hænder det, at han formedelst Veyens Længde, overflodig dyb Snee eller anden Aarsag ikke om Dagen opnaaer det Sted, hvorhen hans Agt staaer, og maa derfor Natten over blive liggende ude. I saadan Fald slaaer han et lidet grovt Lærets Telt, som til den Ende fores med paa Reysen, op paa Sneen, og, efterat samme er beredt, tænder der inde Ild an til at varme sig ved. (*) Naar han om Vinteren, for at bivære Guds-Tieneste, eller i andet Ærende, imidlertid maa forlade sit Age-Dyr, binder han det spændt for Slæden til et Træ henne i Skoven.

(x) Om Lappernes Reyser til Vands falder intet besynderligt at anføre, uden at de stedse bringe Fyrtoy med sig, for at bekomme Ild, deels til at varme sig, om det er koldt, deels til at stikke deres Tobakspibe an, deels ogsaa til at faae Mad kogt ved; thi om paa Reysen fanges ferst Fisk, legge de til Landet, tænde Ild an imellem tvende bequemme Stene, og hænge en til den Ende medbragt Kiedel eller Gryde over samme Ild paa en liden Stang, som legges med sin eene Ende paa den eene og med sin anden Ende paa den anden Steen, og i bemeldte Kiedel

parva pyxide incluſum in ſinu geſtat, eum in finem, ut, qvoties libitum fuerit, focum & fiſtulam tabaci ſuccendat. Accidit enim, idqve haud raro, qvod ipſe plus vice ſimplici expertus fui, ut, qvi in itinere ſunt, integras noctes ſub dio agere cogantur, vel nivium denſitate vel longitudine viæ impediti. Hocqvoties contigerit, viator Lappo tentoriolum, ex craſſiſſimo linteo contextum, qvod huic uſui ad manum ſemper habet, ſuper nivem erigit, accenſoqve foco, corpus curat. (*) Hyeme, cum vel ſacris interſunt, vel aliis negotiis expediendis vacant, rangiferum vectarium, trahæ junctum, haud procul in ſylva arbori vel ſtipiti alligant.

(x) De itineribus Lapponum maritimis nihil, qvod curioſum lectorem valde detineat, commemorandum occurrit. Memoraſſe ſufficiat, igniarium eos ſecum ſemper habere, ut, cum opus fuerit, focum & tubulum Nicotianæ accendant, vel etiam cibum parent; ſolent enim, ſi in itinere piſcem forte ceperint, illico ad proximum litus appellere, ſtructoqve inter binos lapides, qvos huic uſui eligunt, foco, & aheno e pertica, utraqve ſui extremitate utriqve lapidi, qvo focus conſtat, innixa, ſuſpenſo, captum piſcem

(*) Vid. Tab. LXVI.
(x) Vid. Tab. LXIV.

(*) Vid. Tab. LXVI.
(x) Vid. Tab. LXIV.

Kiedel eller Gryde koge de Fisken. Ligeledes og, om paa Reysen faaes en Otter eller andet vildt Dyr, legge de til Landet, krænge Huden af det fangede Dyr, og koge Kiodet paa forbemeldte Maade.

Endskiønt Lappernes Levnet er, som af ovenmeldte erfares, i høyeste Grad uroligt og møysommeligt, saa dog, efterdi de ere vante og hærdede dertil fra Barns Been, og ikke vide af bedre at sige, finde de saa stor Behag i deres eget Fædreneland, og egen Levemaade, at de saa ugierne gaae fra deres Fødested, som en Misdæder til Retterstedet, saa at, endskiønt Hans Kongelige Majestet, høylovlig Ihukommelse Kong CHRISTIAN VI. selv i egen høye Person havde befalet mig at fremsende en Lap fra Finmarken til Kiøbenhavn; da jeg, som den uværdigste iblant alle Herrens Tienere, nød udi Aale-Sund, i Sundmøers Fogderie i Bergens Stift den 29de Julii Anno 1733 den af mig, saa længe jeg lever, uforglemmelige Høy-Kongelige Naade, at Allerhøyst-bemeldte Hans Kongelige Majestet, ved Hans Excellence Hr. Admiral Rosenpalm lod mig fremkalde for sine Allernaadigste Øyne, selv i egen Høye Person giorde Spørsmaal til mig om den Finmarkiske Mission, Negotie og andre Finmarken vedkommende Sager, med en ubeskrivelig Mildhed anhørte mit allerunderdanigste Svar, og derefter med egen Høy-Kongelig Haand antegnede mit ringe Navn til Forfremmelse ved forefaldende Vacance og

piscem elixare. Similiter etiam ex lutra vel alia qvacumqve fera, qvam in itinere forte fixerint, edulia sibi parant.

Ex iis, qvæ hactenus narrata sunt, abunde patet, statum & conditionem hujus gentis, supra qvam dici potest, inqvietam esse & duram; sed qvoniam huic vitæ generi a pueris assvescunt miselli, tanto natalis soli tenentur amore, qvanto vix alia qvæcunqve natio, optimis licet & lautissimis præ iis conditionibus gaudens, in cujus assertionis fidem seqventem Historiam legisse juvabit: Cum glorioſissimæ memoriæ Rex, Divus CHRISTIANUS VI. in itinere, qvod per regnum Norvegiæ Anno MDCCXXXIII. instituerat, in freto Aalesund, tractus Sundmoerienſis, subsisteret, me indignum ad colloqvium, aditum parante viro Excellentissimo, Dom. Andrea Rosenpalm, classis regiæ præfecto, die XXIX. Julii clementissime admisit; qvi dies, ut mihi faustus in primis fuit & optatus, ita memoriæ meæ ante suprema fata nunqvam excidet. Placuit clementissime optimo Regi varias de Missione Lapponica, de mercatura, aliisqve ad Finmarchiam spectantibus rebus, proponere qvæstiones, & humillima mea responsa clementia prorsus regia audire, nomenqve, qvod submisse recordor,

og Forflyttelse fra Finmarken, efter ti Aars udstandne Besværlighed, der iblant Lapperne, skede det dog ikke uden megen Moye at faae en Lap overtalt til at paatage sig Reyse til Kiøbenhavn, og omsider lod en ung Karl, ved Navn Niels Pedersen Korsnæs, sig dertil formaae. Benævnte Karl var ikke kion, dog ey af de grimme. Der fandtes vel andre smukkere og anseeligere, end denne. I sær var der i Altens Fiord en liden Lappe-Dreng, som saae temmelig got ud, og jeg anvendte yderste Flid paa at bemægtige mig ham til Hans Kongelige Majesters Tieneste. Drengen havde og maaskee været at overtale; men Moderen, som paa samme Tid gik frugtsommelig, kom til mig i mit Huus, og protesterede derimod, sigende, at dersom jeg berøvede hende denne Søn, som hun saa høyt elskede, skulde det hvile paa min Samvittighed og mit Ansvar, om hun henfaldt til nogen yderlig Sorg og med sit Foster døde. Saa snart ovenmeldte Niels Pedersen var kommen til Kiøbenhavn, blev han af Hans Kongelige Majestet i Naade antagen.

subjectissimi servi sui, in diario, in signum & tesseram futuræ post decennale in Lapponia ministerium, sat grave & molestum, promotionis, regia manu annotare. Alte memorata regia Majestas eodem tempore mandatum mihi clementissime dedit, ut juvenem Lapponicum in aulam sibi, qvam primum fieri posset, transmittendum submississime curarem. Parui, ut par erat, clementissimi Regis mei mandato; sed qvis vel cogitando sibi fingeret, qvemqvam fore, qvi tam lautam recusaret conditionem? At revera recusarunt pleriqve omnes. Tandem vero juvenis qvidam, cui Nicolao Petri Korsnæs nomen erat, ægre qvidem, induci tamen se passus est, Hafniam ut mitteretur. Erat hic Nicolaus mediocris staturæ & formæ. Fuere, fateor, alii, qvi majori corporis proceritate & specie se commendarent, qvos inter eminuit adolescentulus qvidam e sinu Altensi, haud vulgaris in ista gente formositatis, qvem regiis promissis onustum ad ingrediendum Hafniam iter persvadere conatus sum, & persvasissem haud dubie, nisi manibus, qvod ajunt, pedibusqve restitisset mater, qvæ, tum forte gravida, me adiit, conceptis verbis asseverans, religi-

antagen. (y) Han blev ifort en pyntelig Kiortel, der var ziret med Solv-Lidser i alle Sommene, og en breed Solv-Galun neden om. I Steden for at Lappernes Huer ere omgivne med en Otterskinds-Bræmming, fik han sort Floyels Bræmming om sin Hue, samt en sort Floyels Plade for til paa samme, hvorpaa stod C. 6. i stobt Solv. Ved Nyt-Aars-Dags Tider, efterat han næste Høst tilforn var kommen ned til Kiøbenhavn, dode han, hvortil maaskee baade Forandringen af Luften og Levemaaden var Aarsag; i det han, som for drak bare iiskoldt Vand, og aad frossen Rensdyr-Mælk med andet deslige, nu fik Viin at drikke og bedre Mad til Spiise: Omnis subita mutatio noxia. Da han var dod, blev hans Liig henlagt i Sukkerduun, og med et anseeligt Comitat geleydet til sit Hvilested. De Klæder, som Hans Kongelige Majestet havde ladet ham giore, bleve tilsendte hans i Finmarken boende Forældre, for at have dem til en Amindelse efter deres afdode Son.

religioni mihi fore, si filium, qvem unice charum habuit, a se divellerem, meqve in justo Dei judicio poenas luiturum, si qvid seqvius sibi instantiqve partui, præ dolore, accideret. Sed ad Nicolaum Petri redeo. Qvam primum ille Hafniam venerit, a Sacra regia Majestate, pro sua qvidem sorte, satis clementer exceptus est & laute habitus. (y) Vestibus ornabatur pretiosis, qvarum fimbriæ & inferiores oræ fasciis argenteis distinctæ erant, in morem tamem Lapponicum adornatæ. Mitræ Lapponum vulgares limbo ex pelle lutræ circumdatæ sunt, sed capitellum hujus juvenis ornabatur limbo holoserico nigri coloris, adjecta lamina ejusdem panni, nomine C. VI. argento fusili inscripto, insignita. Sed non diuturna fuit hæc felicitas; Hafniam enim circa autumnum veniens, inclinante in occasum anno, ægrotare cœpit, & circa initium inseqventis anni diem suum obiit. Causa tam subitæ mortis in subita mutatione aeris & victus hand dubie qværenda est; qvi enim domi solam fontanam, eamqve gelidam, bibere assvetus erat, & congelato lacte rangiferino similiqve esca vesci, nunc foris vino & cupediis pastus, insolitam hanc & repentinam mutationem sine periculo vitæ sustinere neqviit, juxta tritissimum illud veriverbium: omnis

(y) Vid. Tab. LXV.

(y) Vid. Tab. LXV.

Da ovenmeldte Høy-Kongelige Naade mig uværdig blev beværdiget udi Aale-Sund paa Sundmoer, hvorhen jeg just den Sommer var kommen, for at holde Bryllup med min Hustrue, Sophia Aletha Ruberg, havde jeg en Lappe-Dreng med mig, ved Navn Peder Jonsen. (z) Hans Excellence, Hr. Admiral Rosenpalm, som var med i den Kongelige Svite, og commanderede Hans Kongelige Majestets Chaloupe, fandt Behag i benævnte Dreng, tog ham med til Kiebenhavn, giorde ham til Chaloupe-Roer paa sin egen Chaloupe, og lod klæde ham, som sine andre Chaloup-Roere, saa at han tillige fik Admiralens Navn i støbt Solv at bære for paa sin Hue, og, efterdi han var af temmelig got Begreb og Memme, lod Admiralen holde ham til at skrive og regne, og sendte ham til Ostindien under en Ober-Styrmands Direction, som paa Reysen skulde ove ham i Styrmands-Kunsten; strax efter Tilbagekomsten dode han i Kiobenhavn.

mutatio subita noxia est. Defuncti corpus sumptu regio satis honorifice elatum fuit, vestesqve, qvibus eum regia Majestas ornari jusserat, in Lapponiam ad parentes transmissæ sunt, ut haberent miselli, qvo memoriam & lautam conditionem defuncti filii recolerent.

Cum, ut supra memoratum est, in freto Sundmœrienſi Aalesunda regiam Majestatem coram venerari mihi contigerit, illuc profectus eram ducturus uxorem, virginem lectissimam Sophiam Aletham Rubergiam, solemnibus nuptiarum tribus fere hebdomadibus ante adventum Regis peractis. Habui eodem tempore inter Lares meos adolescentulum qvendam Lapponicum, cui Petro Jonæ nomen erat, (z) qvi Thalassiarchæ Rosenpalmio ita placuit, ut memoratus Heros eum secum Hafniam abduceret, inter remiges suos adsciscendum. Et qvoniam puero ingenium erat haud ineptum, Thalassiarcha in arte scriptoria & arithmetica instituendum curavit, institutumqve in Indiam orientalem, ut sub ductu periti cujusdam gubernatoris peritiam rei nauticæ addisceret, ablegavit, sed ex India redux fato Hafniæ fungitur.

12. Ca-

Caput

(z) Vid. Tab. LXV.

(z) Vid. Tab. LXV.

12. Capitel.

Om

Finmarkens vilde firefødde Dyr og Fugle, samt Lappernes Maade at fange dem paa.

Efterdi de vilde firefødde Dyrs og Fugles Egenskab er i andre Skrifter lagt for Dagen, vil jeg ey opholde mig med at vedrøre samme; men fornemmelig forestille den Omgangs Maade, hvilken Lapperne betiene sig af, til at blive deres Banemænd, samt anføre visse Dyrs og Fugles ugemeene Adfærd og andet deslige.

De fleste Slags vilde firefødte Dyr, som befindes i de andre Norges Egne, haver og Finmarken Forraad af. Samme Herlighed vide Stedets Lapper vel at benytte sig af. Derhos skal dog agtes, at rige, med Rensdyr vel forsynede, Field-Lapper sielden befatte sig med nogen Slags Jagt eller Skytterie; thi hverken faae de formedelst Dyrenes Varetægt, som giver dem nok at bestille, Tiid dertil, ey heller trænge de til samme,

Caput XII.

De

Feris Finmarchiæ qvadrupedibus & avibus, deqve ratione eas capiendi, Lapponibus usitata.

Cum permulti Scriptores, rerum naturalium consulti, qvadrupedum aviumqve naturæ & proprietatibus indagandis ac describendis, operam suam tam strenue dudum & feliciter impenderint, eandem hic repetere materiam supervacaneum foret. Isto itaqve labore missо, de modis duntaxat & technis, qvibus in iis capiendis Lappones uti solent, nec non de singularibus qvorundam animalium et volatilium moribus, aliisqve huc spectantibus, nonnulla commemorare institui.

Pleraqve ferarum qvadrupedum genera, qvæ alibi per Norvegiam reperiuntur, Finmarchia qvoqve, haud exiguo numero, generat, qvam qvoqve patriæ suæ prærogativam in usum sibi vertere apprime norunt Lappones; ubi tamen probe observandum est, montanos, rangiferorum copia præ ceteris abundantes, venationibus rarissime vacare, nec esse, cur vacent, cum nec satis

samme, saasom havende desuden nok at leve af.

I Finmarken falder en Mængde af vilde Rensdyr, samme kaldes af Lapperne: Godde, og i Storlighed langt overgaae de tamme (39). Naar en Lap om Sommeren og Høsten vil gaae paa Jagt efter benævnte Dyr, tager han, om han har en duelig og vel afrettet Hund, samme med sig, og, for at finde Dyrenes Tilhold-Sted, lader sig af ham lede ved et Baand, hvis eene Ende er fæstet om Hundens Hals, og den anden holdes af Manden selv i Haanden; hvor Hunden med sin Lugtelse fornemmer Dyrene at være og søger hen, følger Manden paa beskrevne Maade efter. Naar han er kommen et Dyr nogenledes nær, giver han Hunden en Mule-Kurv om Næsen, for at formeene ham at gjøe. Naar Skuddet er gaaet los, og samme ey dræber, men ikkun heftig saarer bemeldte Dyr, slipper han Hunden los, som da løber afsted og forfølger det, og, efterdi det een og anden gang standser lidt, og, vendende sig imod Hunden, støder med Hornene, faaer Lappen derved Leylighed til at skyde paa nye og fælde det. Paa den Tiid af Høsten

tis temporis ad illam rem habeant, qvippe qvod rangiferorum gregi custodiendo & curando maxime impenditur; & laborioso hoc ac inqvieto vivendi genere facile carere possint, rerum, qvarum indiget usus, copia satis præterea instructi.

Ingentem rangiferorum ferorum multitudinem Finmarchia & generat & alit. Hi, incolis Godde nuncupati, manssvetos mole corporis multum superant. (39) Lappo, tempore æstivo & autumnali rangiferos feros venatum egrediens, odorum & sagacem canem, catena ducendum, secum habet, qvem, feras narium sagacitate indagantem, tanqvam ducem, fallere nescium, seqvitur, donec feram visu assequtus fuerit. Fera conspecta, canem ne latrando terreat, fiscella capistrat. Si glandes, prima vice e sclopeto excussæ, non ipsam statim mortem, sed mortiferum duntaxat vulnus feræ intulerint, canem, fiscella & catena liberatum, in fugientem concitat, qvæ, dum inter currendum subinde consistit, cornibus sese adversus canem defensura, a Lappone, oblata occasione strenue utente, novis glandibus petitur ac prosternitur. Currente autumno, cum rangiferi, sobolis procreandæ causa convenire solent, Lappo aliqvot e rangiferis

(39) See *Linn.* Amoen. Acad. IV. 144. de Cervo *Tarando.*

(39) Vid. Linn. am. ac. IV. 144. de Cervo *Tarando.*

Hosten, da Dyrene gaae i Brunst, driver Lappen en halv Snees, flere eller færre, af sine tamme Simler hen i den Egn, hvor han veed, de vilde Rensdyr opholde sig, og der ved en Tomme binder somme fast til de sammesteds voxende Træer, og lader nogle gaae løse; derpaa legger han sig et Stykke derfra paa Luur. Den vilde Rensdyr-Oxe, fornemmende ved sin Lugtelse, at bemeldte Simler ere der, indfinder sig, for at parre sig med dem, og bliver da uformodentligen af Lappen hilset med en Kugle. Ofte skeer det, at der kommer tvende vilde Rensdyr-Oxer paa een Gang, og, efterdi enhver af dem vil spille Mester af Hunnerne, og beholde dem for sig allene, anfalde de hinanden af yderste Kraft med Hornene; imedens de saa staae og brydes, hænder det, at Lappen fælder een af dem.

(a) En Lap, som om Vinteren farer paa Jagt efter vilde Rensdyr, følger ved Agen Sporene, hvor de have gaaet, indtil han faaer dem i Sigte; derpaa træder han af sin Slæde, binder den samt Age-Dyret fast til et Træ, og, ved at gaae til Fods, stræber at komme de vilde Dyr saa nær, at han, med Haab om at treffe, kan løse sin Bysse. I en Deel Lapmarker omgaaes med Rensdyr-Fangst saaledes: Naar Sneen er et vildt Rensdyr forhinderlig i at løbe, ved at være dyb, og derhos saa løselig frossen oven paa,

giferis foeminis mansvetis eo agit, ubi feros congregari novit, ibiqve, aliis ad obvias arbores habenis religatis, aliis libere discurrere permissis, ipse in insidiis considet. Taurus rangiferinus ferus, fœminas odoratus, confestim advolat, sed Lapponi, sclopeto suo interim insidianti, eo ipso præda futurus. Interdum accidit, ut bini tauri simul adsint. Hi de fœmina acrius concertantes cornibus in se invicem corruunt, non alio plerumqve certaminis exitu, qvam ut alteruter colluctantium sclopeto Lapponis succumbat.

(a) Lappo, rangiferos feros hyeme venaturus, vestigia vagantis feræ presse seqvitur, donec ipsam visu assequtus fuerit. Conspecta fera rangiferum vectarium, trahæ junctum, ad proximum stipitem religat, feram porro pedester persequturus. In nonnullis Lapponiæ tractibus rangiferi feri sequenti modo capiuntur: Nivibus in tantas moles aggestis, ut rangifer eas pervadere neqveat, moliumqve extima superficie gelu ita incrustata, ut ad incessum qvidem feræ frangatur,

(a) Vid. Tab. LXVI.

(a) Vid. Tab LXVI.

paa, at den briſter ved Dyrets Tyngde, og ſamme derover i Gangen ſynker, men er derimod en Skie-löber til Villie, ved at kunde bære ham, ſaaſom glidende let oven paa, begiver Lappen ſig med ſine Skier paa Dyre-Jagt, og, efterdi Dyret, ved at ſynke i hvert Fied ned i den dybe Snee, ikke kan komme ſaa fort afſted, ſom han paa Skierne, naaer han det lettelig, og med et Spyd ſtikker det ihiel. Man bruger og i ſomme Lapmarker den Maade at fange benævnte Dyr paa, at man paa et Sted, hvor Dyret fornemmes at have ſin ſædvanlige Gang iblant Træerne, laver en port-liig Aabning med en nedhængende Snare, giort af tykke Traade, der bereedes af Rensdyrenes Fod-Seener; i det at Dyret, ey formodende ſig nogen Fare, gaaer igiennem bemeldte Aabning, beſnæres det. Til at fange tilbemeldte Dyr, brugtes i forige Tider udi en Deel Lapmarkiſke Egne ſaadan Adfærd. Man giorde af ſammenlagde Træer et hoyt Gierde ſaaledes, at man efterhaanden meere og meere lod det gaae ſkraads ud med to lange Arme, af hvilke enhver indbegreeb en Miil, ja meere, i Længde, og tvende Ender af bemeldte Arme altſaa bleve hinanden vidt fraſkildte, men hine tvende Ender af ſamme befandtes hverandre nærmere, og endelig der, hvor man forſt begyndte at anlegge Gierdet, ſaa nær, at der var ikkun en port-liig Aabning. Man anſtillede derpaa ved given Leylighed Jagt efter Dyrene, lavende det ſaa, at de löbe

gatur, ſed hominem tamen, ſoleis ligneis incedentem, facile ſuſtineat, Lappo, ſoleis hujusmodi inſtructus, rangiferos feros venatum egreditur, qvi, dum inter currendum, nive leviter incruſtata, veſtigia fallente, impediuntur, hoſtem, ſoleis ligneis ocyus inſeqventem, ſolita pernicitate eludere neqveunt, ſed venabulo transfixi præda fiunt. Alibi captura ſeqventi ratione peragitur: In locis, ubi memoratæ feræ vagari ſolent, apertura qvædam, patentis portæ inſtar, formatur, in qva laqveus ſuſpenditur, craſſioribus filis, ex nervis rangiferinis ductis, contextus, qvam dum animal, innocenter diſcurrens nec qvidqvam metuens, forte intrat, in laqveum actutum incidit. In qvibusdam Lapponiæ tractibus, rangiferi feri hoc qvoqve dolo olim capti fuerunt. Prælatum ſepimentum, multorum lignorum ſtrue textum, erigebatur, duobus majoribus brachiis ſeu cornibus, obliqve a ſe invicem exeuntibus, ita ut ingens inter anteriores utriuſqve brachii extremitates ſpatium pateret, poſterioribus vero eorundem extremitatibus ſenſim ita coëuntibus, ut in anguſtam aperturam, ſpeciem anguſtæ portæ præbentem, deſinerent. Sepimento ita apparato, ipſa venatio, data occaſione, inſtituebatur, & qvidem hoc modo: feræ in ſepimentum, per ſpatium, inter duo disjuncta brachia patens, compellebantur,

løbe ind i Gierdet imellem dets tvende vidt adskildte Ender; efter hvert, som de komme længere og længere ind, fulgte man efter, og, saasom de omsider geraadede der, hvor de andre tvende Gierdets Ender modte hinanden, og frygtede sig for at vende tilbage, fordi Folket fulgte dem i Hælene, toge de Vey igiennem bemeldte port-liige Aabning, og efterdi de, komne der igiennem, havde en steyl Bakke for sig at løbe ned ad, og formedelst samme Bakkes Steylhed ikke vel kunde slippe op igien, og neden under Bakken var lagt et høyt Gierde, som de ey formaaede at overstige, havde man dem fangne. Saadanne Rensdyr-Gierder bleve i forrige Tider brugte i Varanger, og ydedes da af dennem til Vardøe-Huus Slots Spiisning aarlig 9 Rensdyr, eller i deres Sted 9 gode Ræv-Skind. I gamle Dage pleyede Lapperne holde Jagt efter vilde Rensdyr hos ferske Soer, saa at nogle ved den eene Side jagede Dyret ud paa Vandet, men andre fra den anden Side roede imod det med Baad, og under Svømmingen med Spyd aflivede det. At Lappe-Qvinderne, som en Skribent melder, gaae paa Jagt saavelsom Mændene, har jeg aldrig seet eller hørt.

tur, qvæ, qvo longius fuga processerint, eo propius ad interiores memorati sepimenti extremitates, ubi disjuncta brachia in formam angustæ portæ iterum coëunt, pervenere, unde retrogredi nec volebant nec facile poterant, metu, ne in venatores, presse insequentes, inciderent. Exitus itaqve per angustam illam aperturam, modo memoratam, miseris qværendus erat, qvo difficulter invento, declivis collis mox occurrebat, per qvem præcipitato cursu ruebant, novo iterum sepimento objecto, qvod cum transilire non possent, nec, ob acclivitatem collis, sine difficultate remeare, victos sese dare cogebantur. Hic rangiferos feros capiendi modus apud Varangrienses olim in usu fuit, qvi etiam ex illa captura novem qvotannis rangiferos, vel, rangiferis deficientibus, totidem pelles vulpinas, arcis Vardehusianæ Præfecto regio, pendere tenebantur. Præterea, usu qvoqve apud Lappones olim receptum fuit, ut rangiferos feros, qvos capere destinabant, in proximum qvemqve lacum compellerent, constitutis in ulteriori ripa, qvi tranantes telis exciperent. Fœminas Lapponicas non minus qvam ipsos viros, venationi operam dare, qvod a non nemine memoriæ proditum est, nunqvam observavi, & ne fando qvidem inaudivi.

Els-Dyr og Hiorte befindes ikke i Finmarken (40). Det, som en Skribent skriver om Els-Dyret, at det er meget mindre, end et Rensdyr, og omtrent af Storlighed, som en af de største vilde Gieder, er falskt; thi benævnte Dyr er i det mindste saa stort, som tre af de allerstørste Rensdyr.

I Finmarken gives Forraad af Harer; benævnte Dyr kaldes af visse Egnes Norske Beboere: Jase, og af Lapperne: Njaamel. De i Finmarken forekommende Harer ere, ligesom andensteds i Norge, hvide om Vinteren og graa om Sommeren. Lapperne pleye som oftest skyde dem, dog bruge de ogsaa det Middel at fange dem ved, at de paa et Sted iblant Træerne, hvor Haren fornemmes gemeenlig at have sin Gang frem og tilbage, setter en Stang i Jorden liige op, hvor oven paa haves en Tverstang, hvilken med sin eene Ende ved en Snor nedboyes imod en liige derunder fast i Jorden staaende lavere Stang, og, efterdi bemeldte underste Stang er med et Snit indskaaren, lader man berorte Snor først gaae loselig ned i samme Snit og videre derefter ned imod Jorden, hvor den i Enden bliver skikket til en

Nulli in Finmarchia cervi, alces nullæ reperiuntur (40). Alcen, ut Scriptor qvidam commemorat, rangifero magnitudine multum cedere, falsissimum est; satis enim superqve notum est, unam justæ magnitudinis alcen tres integros rangiferos, eosqve sui generis maximos, mole corporis minimum æqvare posse.

Lepores magno numero in Finmarchia generantur. Hæc fera nonnullis Norvegiæ Incolis: Jase, Lapponibus vero: Njaamel, nuncupatur. Lepores, qvi in hoc tractu reperiuntur, durante hyeme, colore sunt albescente, æstate autem griseo, ut alibi qvoqve solent. Præter sclopetum, usitatissimum, feras qvascumqve sigendi instrumentum, alii qvoqve modi & technæ leporibus capiendis adhibentur. In iis locis, ubi lepores degere solent, laqvei, ex paxillis qvibusdam & funiculis, artificiose inter se nexis, constructi, in terra defiguntur, in qvos lepores, inter arbores secure & libere vagantes, in suam perniciem sæpissime incurrunt. Capiuntur qvoqve machina qvadam ferrea, alio loco descripta. Russi pro qvavis pelle leporina octo obolos

(40) Dog sees begge paa andre Steder her i Stiftet, endskiont Elgen eller Elsdyret (Cervus *Alces* Fn. Sv. 39.) er her rarere end Sondenfields, og opholder sig ikke her ordentlig viis.

(40) Aliis tamen in locis hujus dioeceseos utraque fera observatur, licet solus Cervus Elaphus in hac dioecesi habitare dici possit, qvum Cervus Alces rarius hic observetur, in Norvegia australiore habitans.

en Snare, og løselig fæstes til nogle i Jorden satte smaa Kieppe. Naar Haren besnæres, løsnes Snorens Ende, som var dannet til en Snare, fra bemeldte Kieppe, der holdte den neden ved Jorden, og den Deel af Snoren, som der oven for løselig var heftet i et Skaar paa den underste Stang, glider ud, og den nedbøyede Stangs Ende følgelig slaaer sig op, og tager Snaren med Haren i med sig, saa at han bliver hængende. Lapperne fange og Harer med den paa et andet Sted beskrevne Jern-Maskine. Et Hare-Skind betales af Russerne med 8 Skilling. De Svenske siges at bereede af benævnte Dyrs-Skind Dækkener.

Udi Finmarken, ligesom andensteds i Norge, forekommer Biørne. Samme kaldes af Lapperne: Guouzhia, hvilket Navn indbefatter begge Kiøn. Ellers nævnes i Særdeleshed Han af Slaget af Lapperne: Ænak; men Hunnen: Æste; de Norske kalde hende, Bingse. Rensdyrene kan benævnte Udyr ey formedelst deres hastige Løb faae fat paa; men Koer, Faar og Gieder tilføye de undertiden der i Landet Skade. Der fortælles, at Indiagers Lapper i Svenske Lapmarken nødsagedes, formedelst Biørnens slemme Adfærd i at opgrave de Dødes Legemer, til at lade sine Afdøde jorde ude paa de i det saa kaldede Indiagers Vand liggende Øer. Om samme virkeligen haver tildraget sig, veed jeg ikke. Benævnte Dyr finder

los solvunt. Sveci ex hujus generis pellibus stragula conficere dicuntur.

In Finmarchia non minus, qvam per reliqvos Norvegiæ tractus, ursi reperiuntur. Ursus Lapponice Guouzhia vocatur, vocabulo utrumqve hujus animalis sexum denotante. Ceterum ursus mas: Ænak; foemina: Æste, Lapponice nuncupatur; Norvegi Bingse vocare solent. Rangiferi ursos pernicitate pedum facile eludunt, vaccis, capris ac ovibus eorum sævitiæ & rapacitati tanto magis obnoxiis. Lappones Indragrienses in Svecia, defunctorum suorum cadavera, ne a voracibus ursis violarentur, in parvis qvibusdam insulis, per lacum Indragriensem sparsis, sepelire fuisse coactos, traditum est, pro cujus tamen relationis veritate spondere non ausim, relata tan-

finder ſtor Smag i et Slags vilde Bær, kaldede: Blaa-bær (41), af hvilke i Finmarken haves Forraad. Han æder og Græs (42). Lapperne fælde ham ved Riſle-Byſſe, thi andre Slags Byſſer ere ey hos dem brugelige.

tummodo referens. Urſus baccis qvibusdam cæruleis, Norvegice: Blaabær (41) dictis, qvarum in hoc tractu ingens eſt copia, mirifice delectatur; ceterum gramine (42) qvoqve veſcitur. Lapponeſ

(41) Paa Finſk: Zerre Morje eller ſlet hen: Zerre eller Zirre; Vaccinium *Myrtillus* Fl. Sv. II. 333.

(42) Beſynderlig er Biornen kier efter Torten, Bjørntorten; paa Finſk Jerje, Sonchus *alpinus* Fl. Sv. 689. ſom i Pontopp. N. N. H. I. S. 210. kaldes Turte; af hvilken Urt han i ſær afbider Toppen, ſaa at man derpaa kan ſpore hans hele Vey i Marken, i ſær paa Fieldſiderne, hvorſomhelſt Torten voxer i Mængde, og intet Qvæg gaaer i Græs, ſom man kunde formode at have afbidt Toppene; thi i ſær Koer ere og meget begierlige efter ſamme Urtes Blade og Stilke, ſaa at, naar de langt fra ſee det, løbe de derefter, ligeſom efter Sop eller Buſop; Boletus *bovinus*. Fl. Sv. II. 1246. Finnen ſpiſer og ſelv gierne Marven af Torten-Stilke; endſkiønt de ey ſmage ſaa vel ſom Qvanne-Stilke; caules Angelicæ *Archangelicæ* Fl. Sv. II. 245. hvorom Forfatteren tilforn har handlet, og hvilke ogſaa Biornen gierne æder. Denne er og kier efter Finne-Kaal, ellers og kaldet Guppel eller Goppel, Campanula *latifolia*, Flor. Sv. II. 188. ſom findes aftegnet i *Oeders* Flor. Dan faſc. II. tab. 85. og ſpiſes ogſaa ſaavel af Finnerne i Loſoten og Veſteraalen, ſom af Bønderne i Guldalen og andenſteds. Der have vel adſkillige Bær Navn af Biornen, ſaaſom Heſte- eller Ravne-Bær, eller ſaaſom de Sondenfields kaldes: Rype-Bær; Finnernes Karanas eller Garanas-Morje, i e Ravne Bær Arbutus *alpina*; Fl. Sv. II. 359. ſom findes aftegnet i *Oe-*

(41) Lapponice *Zerre Morje*, vel ἁπλῶς: *Zerre* ſ. *Zirre* vaccinium *Myrtillus* fl. ſv. II. 333.

(42) Præſertim urſus avide devorat Sonchum *alpinum* fl. ſv. 689. Norvegis: *Torten*, *Bjön-Torten*: perill. Pontopp in H. N. N. I. 210. *Turte*; Lapponibus: *Jerje*, cujus plantæ ſummitatem præſertim demordet, adeo ut inde, tanquam ex certo ſigno, veſtigia urſi in campis, præſertim vero in lateribus alpium, cognoſci poſſint, ubicunque nimirum hæc Sonchus copioſe habitat & nullum pecus paſcitur, quod ſummitates demorſiſſe præſumi poſſet; nam pecora, præſertim boves etiam avide folia & caules hujus plantæ appetunt, adeo ut quum eminus eandem viderint, curſum haud aliter accelerant, ac ſi Boletum *bovinum* fl. ſv. II. 1246. quærerent. Lapponeſ ipſi etiam libenter medullam caulis hujus Sonchi comedunt, licet ſapore cauli Angelicæ archangelicæ fl. ſv. II. 245. quam urſus etiam deperit, multum cedat. Urſus præterea campanulam *latifoliam* fl. ſv. II. 188. fl. Norv. I Oed. fl dan. faſc. II. Tab. 85. etiam valde appetit, qvemadmodum & hæc planta Lapponibus aliisque oleracea eſt. Variæ baccæ itidem urſo nomen vernaculum debent, e. g. baccæ Arbuti alpinæ fl. ſv. II. 359. fl. Norv. I Oed. fl. Dan. II. 73. quæ ubique ferè in Norlandia, vernacula: *Bjönbær*, appellantur. Ad Nidroſiam autem hoc inter alia nomen vernaculum ſortitæ ſunt:

baccæ

lige. Doer han ey ſtrax af Skuddet, men allene bliver qvæſt, ſøger han at hevne ſig, og ofte i ſaadant Fald gior Skade. Lapperne ey allene, ſom meldt, ſkyde tilbenævnte Dyr, men endog paa andre Maader blive deres Banemænd. Det er i de Nordiſke Lande over alt bekiendt, at Biornen om Vinteren holder ſig ſtedſe inde i en Hule, hvor han ernærer ſig allene ved en mælkeliig Saft, ſom han udſuer af ſine Laller. Naar en Lap gaaer paa Jagt i Marken efter Fugle, Egerne eller deslige Vildt, hænder det, at han finder en Biorns Vinter-Leye, ved det at Hunden, ſom han haver med ſig, ſtandſende uden for Hulen, begiver ſig til at give. Han ſtikker da (i en Deel Lapmarker ere Buer endnu i Brug) efter Beretning den Fod-Bue, ſom hans Agt var at ſkyde Vildtet med, ind i Aabningen af berørte Hule, da Biornen imidlertid holder ſig rolig, og gior ikke Forſøg paa at komme ud. Derpaa gaaer han hen, og hugger Grene af Fyrretræer, om de ere at bekomme, hvis

nes urſos ſclopetis ſtriatis, qvæ ſola apud illos in uſu ſunt, vulgo figunt. Si glande, prima vice emiſſa, urſus non cecidit, ſed tantum ſauciatus fuerit, ſui vindex protinus revertitur, ſæpe haud inultus. Ceterum, non glande ſolum, verum aliis qvoqve modis & ſtrategematis capitur hæc bellua. Res eſt, per totum, qva patet, ſeptentrionem, notiſſima, urſum, durante hyeme, in luſtro ſuo latere, nec alio ibidem ſuſtentari alimento, qvam ſucco qvodam lacteo, qvem ex prioribus pedibus cum murmure ſugit. Haud raro accidit, ut Lappo, aves, ſciuros, aliasqve hujusmodi feras ſylveſtres, venatum egreſſus, in luſtrum hibernantis urſi forte incidat, ope & ductu canis venatici, ad luſtrum, qvod odoratu inveſtigavit, conſiſtentis & latrantis. Lappo, hoc obſervato, arcum, qvo aves figere deſtinavit (arcus in nonnullis tractibus Lapponicis adhuc in uſu eſſe conſtat) foramini ſeu oſtio luſtri inſerit,

i *Oeders* Flor. Dan. faſc. II. tab. 73. Diſſe Bær kaldes paa de fleſte Steder i Nordland: Bjørn-Bær; Ved Tronhiem derimod kalder man i Almindelighed med dette Navn de ellers ſaa kaldede Ulve- eller Ræve-Bær (Luſe-Bær, Vinterſlø) Paris *quadrifolia*, Fl. Sv. II. 346. Fl Norv. I. ſom kan ſees afteegnet i *Oeders* Fl. Dan. faſc. III. tab. 139 Men dette ſidſte Slags har jeg ikke hørt, at Biørnen æder. De ſpiſes heller ikke af Menniſker, men anſees for ſkadelige, og kaldes derfor ogſaa Trold-Bær.

baccæ Paridis quadrifoliæ, de quibus poſterioribus non innotuit, an ab urſo appetantur. Hominibus certe noxiæ habentur, & ideo interdum & baccæ diabolicæ vocantur.

hvis ikke, da andre Træers Grene, og stikker samme, een efter anden, med Lempe ind i Hullet, listende tillige bemeldte Fod-Bue ud, og lavende det saa, at Hullet ikke aldeles tilstoppes, men at der bliver saa megen Aabning, at Biornen kan faae Hovedet ud. Naar det er giort, stiller han sig uden for med en Øxe i Haanden, og opirrer Biornen, som derpaa reyser sig fra sit Leyested, og nærmer sig til Manden for at angribe ham. I det samme Biornen stikker Hovedet ud, gives ham et dygtigt Øresigen af Øxen; treffer Hugget ham høyt oppe i Panden, gior det ham ey saa megen Skade; men rammer det næst oven for Øynene, klover det hans Hoved. I nogle Lapmarker omgaaes efter Beretning med Biorne-Fangst saaledes, at, hvor en Biorn haver dræbt noget Dyr, og er bortgangen fra Aadselet, gior man om det efterladte Aadsel et Gierde med tvende port-liige Aabninger, een lige over for den anden, og i enhver af samme stiller Buer samt Pile, passende dem efter Gisning om Biornens Høyde saa, at, naar han gaaer igiennem een af bemeldte Aabninger, Pilene da kan treffe ham i Hiertet. Neden ved Jorden udspender man en Snor, lavende den saa, at ved dens Betrædelse loses Pileskuddene; hvorfor, naar Biornen, for at søge sit Aadsel, tager Vey igiennem een af forbemeldte port-liige Aabninger, og træder paa berørte Snor, gaae Pilene los, og, saa fremt de tilgavns treffe, dræbe ham. At paa bemeldte Gierde haves tvende Aabninger,

serit, urso interim secure qviescente, nec egredi tentante. Deinde arbori abiegnæ, si qva ad manum sit, sin minus aliis qvibuscumqve, forte obviis, ramos amputat, qvibus foramen lustri, arcu prius caute extracto, obturat, ita tamen, ut non totum simul obstruatur, parvo saltem foramine patente, per qvod urso caput exserere liceat. Qvibus ita præparatis, Lappo, securi armatus, ante latibuli foramen se sistit, intus latentem ursum, qvibus potest modis ac minis, irritaturus, donec iste, furibundo similis, surrexerit, hostem, tam proterve se lacessentem & provocantem, invadere paratus. Urso, per angustam foraminis aperturam caput ferociter exserenti, Lappo colaphum, vel ut, qvod res est, dicam, ictum mortiferum securi infligit, qvi, si superiorem frontis partem tetigerit, fere innoxius est; si vero inferiorem & oculis proximam læserit, belluæ caput illico diffindit. In aliis tractibus aliter, & qvidem seqventem in modum, instituunt Lappones: loco, ubi feram forte prostravit ursus, sed cæde peracta mox abiit, reperto, prostratum & tantisper relictum cadaver, sepimento qvodam, duobus foraminibus, in formam patentis portæ factis, & sibi invicem directe obversis, instructo circumdant. Iuxta utramqve sepimenti aperturam seu portam, varii tensi & sagittis instructi arcus disponuntur, statura ursi, qvantum qvidem per conjecturam

fieri

ninger, skeer deels til den Ende, at, fra hvilken Kandt Biornen kommer, han da kan finde Indgang for sig, deels og, paa det at, om Skuddene gik ham forbi i den første Port, igiennem hvilken han kom ind, han da, tagende sin Udflugt igiennem den anden, kan faae sit Banesaar af de der for hannem stillede Buer og Pile. Til den Aabning, igiennem hvilken han tog Vey ind i Gierdet, vender han, saasom der skrækket af de første Pile-Skud, ey tilbage for at komme ud igien. Paa en Stie, hvor en Biorn haver sin sædvanlige Gang, udspender man og, ligesom for er meldt, en Snor neden ved Jorden, og der oven for stiller spendte Buer samt Pile imod hinanden, paa det at, naar tit-benævnte Dyr kommer anfarende, og træder paa berørte Snor, Pilene da skal gaae los og dræbe ham; men her bruges intet Gierde. En Lap betiener sig og af sin Hund paa Biorne-Jagt, just paa samme Maade, som oven er meldt om Rensdyr-Jagten. Lapperne forvare Biornens Jster i hans Tarme, og, følende Smerte i noget Ledemod, smørre sig dermed. Jsteret af en Biorn, der var Han af Slaget, brugtes til en Mands Person, & vice versa.

fieri possit, accurate observata, eo consilio, ut sagittæ cor belluæ, per portam sepimenti ad prædam intrantis, directe feriant. Prope humum funis extenditur, ad cujus attactum sagittæ excutiuntur. Ursus ad prædam revertens, sepimentum per alterutram e memoratis portis intrat, calcatoqve fune, sagittis, modo accurate feriant, transfixus perit. Qvod memoratum sepimentum duabus portis instructum sit, ideo factum tradunt, partim, ut urso, ad prædam revertenti, liber ab utroqve latere introitus pateat; partim, ut bellua ista, si sagittas, ad portam, per qvam intravit, positas forte evaserit, iis, qvæ ad alteram collocatæ sunt, eo certius succumbat. In semitis & callibus, qvibus ursos inerrare sciunt, funem similiter tendere solent, tensis arcubus ab utroqve latere ad insidias dispositis, eum in finem, ut bellua, calcato fune excussisqve sagittis, perimatur. In ursorum æqve ac rangiferorum venatione, canum opera utitur Lappo. Adipe ursina, qvæ cæsi animalis intestinis ingesta sollicite servatur, membra, qvoties vehementius doleant, perungit, hoc ordine semper observato, ut adeps ursi maris solis maribus; & qvæ ex ursa desumpta est, fœminis curandis adhibeatur.

Lossen,

Lynces,

Loſſen, kaldet af de Norſke Goupe (43), og af Lapperne: Albos, ſees ſielden i Finmarken; men des ſtorre Mængde falder der af Ulve, af hvilke ſomme ere brunagtige, andre mere hviidagtige. Bemeldte Dyr nævnes af de Norſke efter Stedernes ulige Dialecter: Varg, Graabeen, Skrub, Skrog, og af Lapperne: Kumpi, Stalpe, Seibek, Gaine, Olgobutzh. De fælde dem med Byſſe, ſaa og fange dem med den herefter ommeldte Jern-Maſkine; hvorhos ſkal agtes, at den, der bruges til Ulve-Fangſt, i Storlighed langt overgaaer den, man fanger Ræve med. En, der er af de beſte og dueligſte, klemmer ſaa ſterkt, at, endſkiont Ulven ikkun faſtner ved en Klov, holder den ham; ſom af folgende kand erfares: En Porſanger-Fiords Field-Lap, ved Navn Anders Jonſen, fangede i bemeldte Jern-Maſkine en Ulv, og, omendſkiont ſamme var greben ikkun om een eeneſte Klov, og desuden lob ſaa ſterk afſted med Maſkinen, at Manden, agende efter med Rensdyr, havde

Lynces, Norvegis Goupe (43), Lapponibus Albos dictæ, per Finmarchiam non occurrunt, cujus tamen animalis defectum abunde ſupplet ingens luporum multitudo. Ex his alii fulvi ſunt, alii colore in album nonnihil vergente. Bellua hæc pro variis locorum Dialectis varia qvoqve ſortitur nomina, qvalia ſunt: Varg, Graabeen, Skrub, Skrog. Lappones Kumpi, Stalpe, Seibek, Gaine, Olgobutzh appellant. Lupos ſclopetis uſitatiſſime proſternunt Lappones; capiunt qvoqve machina qvadam ferrea, cujus nos infra deſcriptionem dabimus. Qvæ ex hujusmodi decipulis præſtantiſſimæ ſunt, incurrentem feram tam arcte ſtringunt, ut qvamqvam ſolum animalis ungvem apprehenderint, retineant tamen; qvod ex ſeqventibus clarius patebit: Lappo qvidam montanus e ſinu Porſangrienſi, nomine Andreas Jonæ, laudata machina lupum aliqvando capiebat, qvem licet unico tantum

(43) Heraf er 2 Slags, nemlig Ulve-Goupe, Felis *Lynx*; Fn. Sv. 10. og Katte-Goupe, Felis cauda truncata, corpore albo maculato, Fn. Sv. 11. Den ſidſte er mindſt, ſamt rareſt, og dens Skind dyreſt. Nogle føye og det tredie Slags til, ſom de kalde: Ræve-Goupe; men, ſaa vidt jeg af Skindenes Sammenligning har kundet ſlutte, bliver denne ſidſtmeldte intet andet end en Art-Forandring af Ulve-Goupen eller Loſſen. See i øvrigt Hr. *Ströms* Søndm. Beſkr. I. 151.

(43) Hujus generis duæ ſpecies ſunt, ſc. *Ulve-Goupe*, Felis *Lynx*, fn. ſv. 10. & *Katte-Goupe*. Felis cauda truncata corpore albo maculato fn. ſv. 11. hæc poſterior minima & rariſſima, qvemadmodum & pellis ejus maximi pretii eſt. Tertiam etiam ſpeciem addunt quidam, quam vernacula vocant: *Ræve-Goupe*; quantum vero ex pellium comparatione conjectare potui, hæc ultima tantum varietas eſt Felis Lyncis. Vid. ceterum Ström. Söndm.

havde Møye for at naae ham, holdt den ham dog fangen, og ey tillod ham at slippe los. Titbenævnte Udyrs Art og Adfærd bliver ydermere forestillet i det 9de Capitel om Lappernes Rensdyr og Omgang med Rensdyrene. Skindet udspiiles paa et dertil stikket Redskab af Træ, af Lapperne kaldet: Ratzh.

tantum adhærentem ungve, & tanta præterea pernicitate, una cum machina, qvam secum trahebat, currentem, ut Lappo rangifero suo, animali velocissimo, vectus, sugientem vix assequtus fuerit, decipula tamen tam presse tenuit, ut nulla ratione expediri & elabi potuerit. Cæterum, qvæ plura de hoc animali ejusqve natura & moribus commemorari possent, in Capite IX. de Rangiferis occurrunt. Vellera lupina tendiculis qvibusdam ligneis, Lapponice Ratzh nuncupatis, distenduntur.

Finmarken haver stort Forraad af Ræve, af hvilke de fleste der i Landet forekommende ere over alt rode, hvilke Lapperne kalde: Ruopsok (44), nogle rode med et sort Kryds, de af de Norske saa kaldede: Kors-Ræve (45), og af Lapperne: Raude, andre gandske sorte, somme sorte med yderst paa Enden solv-farvede glindsende Haar paa Ryggen (46). De, der med saadan Farve ere

Vulpes magna copia per Finmarchiam reperiuntnr. Ex his plurimæ rufæ sunt, Lapponice: Ruopsok (44) dictæ, aliæ rufæ, nigra cruce signatæ, unde Norvegis: Kors-Ræve (45), i. e. vulpes crucigeræ, Lapponibus autem: Raude appellantur: aliæ totæ nigræ: aliæ nigræ, pilorum in dorso extremitatibus colore, argento simili, candentibus (46). Hujus

(44) Canis *vulpes* α) *fulvus* Fn. Sv. 7. Desuden findes og her i Stiftet Brandræven, Vulpes *ferrugineus* Linn. loc. cit. lit. γ.

(45) Vulpes *cruciatus* Linn. l. c. varietas β.

(46) Disse tvende sidst nævnte Art-forandringer af Ræven, nemlig den over alt sorte og den sølvhaarede, af hvilke begge jeg selv har seet Skindene, fanges og i Nordlandene, dog er den sorte særdeles rar. Undertiden have og de solvfarvede et Kors paa Ryggen.

(44) Canis *vulpes* α) fulvus fn. sv. 7. præterea etiam in hac dioecesi & quidem præsertim in Norlandia, habitat vulpes *ferrugineus* Linn. l. c. lit. γ) Norvegis: *Brand Ræv.*

(45) Vulpes *cruciatus* Linn. l. c varietas β).

(46) Duæ hæ ultimæ varietates vulpis, nimirum Vulpes totus niger & argenteus (pilis apice argenteis) quorum pelles ipsemet vidi, etiam in Norlandia capiuntur, attamen prior sc. niger, raro observatur. Sic dicti argentei itidem sæpe cruciati sunt.

ere begavede, nævnes af Lapperne: Zhjaeppok. Skindene af disse, saasom de prægtigste og kostbareste, skulde fordum kiøbes allene til Hans Kongelige Majestets Tieneste, hvilket erfares af en Kongelig Befalning af 25de Maji 1652; men nu omstunder kiøbe Russerne og dyre betale dem, da de efter Beretning i Rusland tiene til en Fyrstelig Dragt. De forst-benævnte Ræves Skind, saasom mindre kostbare, siges Russiske Fruentimmer af nedrigere Stand at bruge til Bræmming og Zirat om sine Huer. Foruden de bemeldte befindes og i Finmarken et Slags hvide Ræve med sorte Øren, sorte Fødder, samt sorte Haar paa Enden af Halen; samme hede hos Lapperne: Vjelgok, ere rare og sielden sees. Desuden gives der et Slags mindre og over alt hvide Ræve, kaldede af de Norske: Mjel-rakker, og af Lapperne: Njäl (47). Huden af disse er den ringeste i Priis. Tit-bemeldte Dyrs Føde er Ryper og andre Fugle, som de med List

generis vulpes Lapponice: Zhjaeppok vocantur, qvarum pelles, utpote sui generis præstantissimæ terrore Diplomatis, die vicesima qvinta Maji, Anno superioris Seculi qvinqvagesimo secundo, promulgati soli Regi reservandæ erant; hodie vero Moschovitis libere venduntur, qvi ex illis vestes conficiunt, viros, in summa dignitate constitutos, ornaturas. Fœminæ Moschoviticæ conditionis vilioris calanticas suas ex pellibus vulpinis rufis fimbriatas habere dicuntur. Præter memoratas species, vulpes qvædam albæ, auriculis & pedibus nigris, nigris in cauda pilis, in Finmarchia qvoqve reperiuntur. Hæ Lapponice Vjelgok appellantur, rarissimeqve occurrunt. Dantur præterea vulpeculæ qvædam albæ, modo memoratis minores, Norvegis: Mjel-Rakker, Lapponibus vero: Njäl (47) dictæ, qvarum pelles omnium vilissimæ sunt. Vulpes Lagopodibus, aliisqve,

(47) Jeg har tilforn allerede bemerkt, at Mel-rakken er Canis *lagopus* Linn. Fn. Sv. 8. nemlig dens hvide Art-forandring; hvilken hvide Farve den har ikkun om Vinteren; thi om Sommeren saasom jeg selv har seet paa een, Hr. Biskop Friis har havt levende i sin Gaard, er den, fornemmelig paa Ryggen, sorte-graa, og formedelst denne Farvens Forandring slaaer jeg i de Tanker, at den hvide Ræv, Forfatteren næst tilforn har meldet om, med sorte Øren og Fødder, samt sorte Haar paa Halen, bliver ingen

(47) Iam ante notavi, quod Canis hicce ad vulpes proxime accedens, vernacula: *Melrak*, sit Canis *lagopus* Linn. fn. sv. 8. nimirum varietas Linn. alba, de cujus colore albo observandum est, eundem tantum hiemalem esse & tempore æstivo in griseum mutari, id qvod ipse observavi in *Bodöen* Norlandiæ, ubi hoc animal a. 1762. tempore æstatis vivum vidi: propter hanc coloris mutationem facile inducor, ut statuam, vulpem istum album, quem plur. ven. Auctor,

is

Liſt fange, Fugle-Æg, Muus (48), Skiæl i Strandbredden, ſamt andet deslige. (b) En Lap om Vinteren begivende ſig paa Ræve-ſkytterie folger Sporene, hvor Ræven har gaaet, for at treffe det Sted, hvor han haver lagt ſig til at ſove ude paa Marken, og der at ſkyde ham, eller finde den Hule, han er gaaet ind i, for at fælde ham, i det ſamme han kryber ud deraf. (c) Han i Agt at ſkyde Ræve graver og ſmaa Kiod-Stykker hiſt og her ned i Sneen; Ræven, ſom da ved ſin ſkarpe Lugtelſe fanger Lugt af det nedgravne Kiod, indfinder ſig, og i det han ſparker i Sneen for at bekomme ſamme, hilſes af Lappen, ſom imidlertid ligger paa Luur, med en Rifle-Kugle; dette Skytterie ove Lapperne om Natten ved Maaneſkin, og i Mangel deraf ved Nord-Lys, ſom

qve, qvas dolo capiunt, avibus, ovis præterea, muribus (48), conchis, ad littus repertis, atqve id genus aliis, veſcuntur. (b) Lappo, vulpes hyeme venaturus, veſtigia hujus feræ ſeqvitur, donec vel in campo dormientem invenerit, vel cubile, ubi ſe occuluit, inveſtigaverit. Hic paululum ſubſiſtit venator, occaſionem, vulpeculam, latibulo ſuo tandem exeuntem, glande percutiendi, exſpectans. (c) Carnes qvoqve variis locis ſub nive defodit, eo conſilio, ut vulpes illuc congregentur. Vulpecula, carnem odorata, cupide advolat, ſed dum nivem pedibus diſcutere aditit, ſublatentis carnis adipiſcendæ gratia, ab inſidiante Lappone, glande percutitur. Hoc venationis genus, noctu

(b) Vid. Tab. LXVII.

(c) Vid. Tab. LXVIII.

ingen anden end Melrakken, for ſaa vidt han har været nær ved at faae ſin fuldkomne hvide Vinter-Farve. Et Melrak-Skind koſter i Nordland 1 Ort til 1 Ort 4 Sk. Der gives og, ſaavel i Nordland ſom i Finmarken blaa eller blaa-graa Ræve, hvilke Hr. von Linné holder for en Artforandring af Melrakken, og de kan heller ikke være andet, ſaa vidt jeg af Skindenes Sammenligning kan ſlutte. Ellers ere diſſe temmelig rare.

(48) Melrakkens fornemſte Fode er Lemenner, paa Finſk: Godde-Sapan, mus *Lemmus* Fn. Sv. 29.

(b) Vid. Tab. LXVII.

(c) Vid. Tab. LXVIII.

in proxime prægreſſis meminit, auribus, pedibus & apice cauda nigris, haud a Cane noſtro *lagopo* revera differre. Pellis ſolitaria hujus Lagopi in Norlandia venit Groſſis 6 ad 7. Datur &, tam in Norlandia, quam Finmarchia ſpecies Canum coeruleſcens, vulpi affinis, vernacula: *Blaa-Ræv* i. e. vulpes coeruleſcens, quem perill. v. Linné habet pro varietate Canis *Lagopi*; nec ab hoc ſpecifice differre poteſt, quantum ex comparatione pellium concludere licet. Cæterum hæc varietas coeruleſcens rarius occurrit.

(48) Canis *Lagopus* præcipue veſcitur Mure *Lemmo* fn. ſv. 29. Lapponice: *Godde-Sapan.*

som der i Landet om Vinter-Nætterne i klar Luft teer sig saa overflodig, som Himmelen stod i Lue, og paa sin Maade lyser hart ad, som det prægtigste Maaneskin. De skyde og Ræve i fuld Spring. De fange dem ved en Jern-Maskine, hvilken, forend den udspendes, fremviser en halv, men udspendt en heel Cirkel, og noget ligner et Jern-Baand om en Fustage. Efter at have besmurt bemeldte Maskine med Harpix, Marsvin-Spæk, eller andet, paa det Ræven ey skal fange Lugt af Jernet, grave de den spendt ned i Sanden ved Strandbredden, i Sneen eller paa et andet bequemt Sted, leggende et Stykke af en Haae-Kjærring eller deslige hos til Mading; naar Ræven anfort af Madingens Lugt treffer Stedet, hvor Maskinen ligger, sparker han med Foden i Sanden eller Sneen, for at faae fat paa bemeldte Mading; hvorover den udspendte Maskine ved Stillingens Vedrørelse gaaer los, slaaer sig sammen, og fatter ham om Hals, Been, Liv, eller andensteds. Geraader han fast allene ved en Fod, skeer det tit, at han afbider samme, og givende den til Priis gaaer bort paa tre Been. Tit-bemeldte Maskine, hvis Brug jeg her haver viist, bruges og andre Steder i Norge til Ræve-Fangst. Til at fange Ræve betiene sig Lapperne sig af en Maskine, kaldet: Ritta, hvilken noget ligner en lang, smal, lav, og i sin eene Ende aaben Kiste; thi den haver Bond, et lost tungt Laag, Side-Bræder og Gavl i den inderste Ende, men er

noctu, interlucente luna, vel ejus defectu, lumine, qvod vocant, boreali, subluſtri, exercetur; satis enim, opinor, notum est, auroram istam, qvam vocant, borealem, tanta in hoc cœli cardine copia conspici, ut vel vicem silentis lunæ supplere qveat. Vulpes inter currendum qvandoqve figuntur; usitatissime tamen capiuntur machina qvadam ferrea, qvæ, priusqvam tendatur, semicirculi, tensa vero, integri circuli formam refert. Hanc resina, arvina delphinis, vel alio qvocumqve oleo perunctam, ne rubiginem olfaciat dolosa vulpes, tensamqve, in nive, in sabulo juxta littus, vel alio qvocumqve idoneo loco, defodiunt, esca ex carne lamiæ (Norvegi Haae-Kiærring vocant) apposita. Vulpes, escam odorans, confestim advolat, sed dum nivem vel sabulum pedibus amoliri adnititur, ut ad sublatentem escam pertingat, ipsam decipulam imprudens tangit, qvæ ita attacta, feræ vel collum, vel pedes, vel aliam qvamcumqve corporis partem, illico corripit & presse stringit. Si murex seu decipula, qvod sæpe contingit, solum pedem apprehenderit, vulpecula, ne hosti præda fiat, proprium pedem, si tantum temporis suppetat, demordet, tribusqve pedibus fugam capessit. Memorata machina alibi qvoqve per Norvegiam in usu est. Præter modo descriptam alia qvoqve datur machina, Ritta dicta, qva

er aaben i den yderſte, hvor Ræven ſkal gaae ind. Ved denne Ende, paa begge Sider af ſamme, ſtaaer een med ſin Hoyde Kiſten overſtigende Stotte; oven paa bemeldte tvende liige imod hinanden ſatte Stotter hviler et Tvertræ, med ſin eene Ende paa den eene og med ſin anden Ende paa den anden Stotte. Fremmen for ſamme Tvertræ og Stotter, allerydерſt i Enden af Laaget, ſtaaer en Pind med et Hak eller Hefte i ſin overſte Ende liige op; oven paa bemeldte Tvertræ hviler en Stang, hvilken med ſin fremmerſte Ende loſelig rører ommeldte Hak, og gaaer med ſin bageſte Ende bag over Laaget, hvor til ſamme dens Ende er fæſtet en Snor, ſom derfra tager Vey igiennem et Hul i Laaget liige ned til Madingen, ſom i en Groft neden paa Kiſtens Bond er indſtukken. Paa denne Maade holder en med et Hak indſkaaren, yderſt i Enden af Laaget ſtaaende Pind, og en paa et af Fodder underſtottet Tvertræ hvilende Stang, ſom gaaer fra bemeldte Pind bag over Laaget til en Snor, og ſamme Snor, ſaaſom med ſin eene Ende fæſtet til bemeldte Stang, og tagende fra Stangen Vey ned igiennem Laaget til Kiſtens Bond, og der med ſin anden Ende værende fæſtet til Madingen, den fremmerſte Ende af Laaget op i fra Kiſten; derfor, naar Ræven er kroben ind, og begiver ſig til at ruſke og æde af Madingen, ſkeer det, at ſamme glider ud fra den Groft i Kiſtens Bond, hvor den var indſtukken, følgelig ogſaa den til Madingen anheftede Snor,

qva vulpes capere ſolent Lappones. Ritta hæc ad formam oblongæ & humilis ciſtæ, altera ſui extremitate patentis, conſtructa eſt. Iuxta eam ciſtæ extremitatem, qva patula eſt, bini ſtatuuntur pali, ipſam ciſtam altitudine ſuperantes, qvibus temo, ſeu lignum transverſarium, ſuperimponitur. Paulo ante memoratos palos in extremitate operculi (nam operculo non minus, qvam reliqvis juſtæ ciſtæ partibus machina conſtat) paxillus conſpicitur, cujus ſuperiori extremitati hamus cum fibula annexus eſt, ipſi temoni alia incumbente pettica, cujus apex anterior fibulam leviter attingit, funiculo apici poſteriori annexo, qvi per foramen, in operculo ciſtæ terebratum, trajectus, ad eſcam, in ipſo ciſtæ fundo occultatam, ducitur. Inſidiis ita ſtructis, vulpecula, nidore eſcæ invitata & allecta, per partem decipulæ patentem ſubrepit, ubi, dum terram ſuffodit, funiculum qvoqve attingit, qvo facto, fibula mox ſolvitur, eaqve ſoluta operculum ciſtæ in vulpeculam illico concidit ſuoqve pondere enecat. Et qvoniam ſæpius memorata machina ſolam anteriorem ſubrepentis vulpeculæ partem capere poteſt, poſteriore e decipula prominente, ſæpe accidit, ut lupus in vulpem, machina ita appreſſam, incidat, partemqve prominentem ſuo more dilaniat, qvo caſu venator omni laboris ſui præmio ac fructu privatur, pelle, qvam

Snor, samt Stangen, som gaaer fra Snoren over det paa Stotter hvilende Tvertræ frem til Hakket i Pinden, slipper los, og Laaget derpaa, efterdi de Stillinger, hvorved det holdtes op fra Kisten, ere losnede, falder over Ræven, og ved sin Tyngde dræber ham. Saasom imellem Aabningen, hvor Ræven gaaer ind, hvilken, som sagt, er i Maskinens yderste Ende, og det Hul, hvor Madingen ligger, og Ræven, i det han æder, setter sine Fremfødder, hvis Sted er, som meldt, inde i Maskinen, befindes saa kort Rum, at samme ey aldeles svarer imod Rævens Længde, skeer det, at naar Laaget falder over ham, bliver hans bageste Deel hængende uden for Maskinen; kommer der imidlertid af en Hændelse en Ulv, og finder den døde Ræv i bemeldte Tilstand, æder han hans uden for Maskinen hængende Bag-Krop op, hvorved Skindet bliver saa skamferet, at Lappen haver liden eller ingen Nytte af Fangsten den gang. Med den her beskrevne Maskine fange og efter Beretning de Svenske Lapper Biorne; men derhos skal agtes, at den, der bruges til Biorne-Fangst, bestaaer af større og sterkere Tømmer; desforuden belegges Laaget med svare Stene. Lapperne dræbe og Ræve med et Slags giftige Kager, som de i sit Sprog kalde: Sæljok (49). En Ræv gior sig Hule i Jorden ved

solam qværit, dilacerata & corrupta. Ferunt, Svecos consimili machina ursos qvoqve capere, ubi tamen observandum est, machinam, qvæ in ursi perniciem struitur, pro statura & viribus hujus belluæ, multo majorem esse, firmioribus lignis & transtris constantem, magnisqve lapidibus, ut concidens, soluta fibula, operculum fortius premat, oneratam. Vulpes venenatis qvibusdam placentis, qvas Lappones sua lingva Sæljok (49) appellant, etiam perimuntur. Vulpecula, speluncam sibi subterraneam formatura viam illuc fodit non linea recta ductam, sed variis anfractibus curvam & sinuosam, eo, uti videtur, consilio, ne qvis vel framea vel alio qvocumqve noxio instrumento eo pertingere posset; & cum per se seqvitur, speluncam, anfractusqve eo ductos, sine multæ terræ aggestione fodi non posse, haud immerito mirere, in tali spelunca, interdum haud mediocriter spatiosa, nullos effosæ & aggestæ glebæ cumulos conspici, sed complanata omnia & qvasi strata, inveniri. Lappo, vulpem, latebris se suis ita occultantem, capturus, foramen, per qvod feram speluncam intrasse constat, obstruit, novo superne facto, cujus ope anfractus illos, ad speluncam ductos,

(49) Søndenfields saavelsom her i Stiftet bruger man, for det meeste, følgende Maade at dræbe Ulve

(49) Trans alpes dovrinas (Söndenfields) uti etiam in hac dioecesi, sequens lupos necandi modus

ved Krogveye, saa at nu gaaer samme til een, nu boyer den sig til en anden Side. Med saadanne Omgange danner han den, paa det at man ikke med Spyd eller andet deslige skal kunde lange ind til ham; og ret merkeligt er det, at, endskiont han paa bemeldte Maade udhuler Jorden, og det inderste af Hulen, hvor han haver sit Leye, desuden indbegriber et temmelig stort Rum, er dog ingensteds den allermindste Muld-Dynge i hans Hule at see, men samme befindes jevn allevegne fra Begyndelsen til Enden. En Lap, som her vil faae en Ræv fangen, tepper det Hul til, hvor igiennem han var gaaen ind, og graver et andet oven fra, indtil han kommer saa dybt ned, at han faaer hans Vey neden i Jorden at see, hvor han da nærmere erfarer, til hvilken Side den fremdeles gaaer, enten til hoyre eller venstre; derefter graver han paa nye et Hul

ductos, investigare studet, qvibus tandem inventis & detectis, ipsum feræ latibulum petit, qvo ubi perventum fuerit, latentem ibi vulpeculam extrahit, extractamqve enecat. Accidit, sed rarissime, ut in eodem specu duæ simul vulpes offendantur. Pelles vulpinæ machina qvadam, cui Ratz nomen est, distenduntur, qvemadmodum de pellibus lupinis supra commemoratum est.

Martes

Ulve paa. Man flaaer om Vinteren Skindet af et Faar, en Gied eller en Kalv, bestryger dets indre Side et Par gange med Spansk Salt-Lage, fylder det siden ud med Kiodet gandske smaa-hakket, efterat man dermed har blandet et Skaalpund Ulve-Mose (Lichen *vulpinus* Fl. Sv. 1129.) gandske fiin hakket og i Vand vel blødet, samt tvende Haandfuld sønderstødt Glas og 8 til 10 Rævekager, hvorpaa Skindet syes igien, og henlegges, indtil det er bleven gandske stivfrossen, da det paa det Sted, hvor Ulven kan ventes, stilles paa fire Been, saa at det har Anseende af et levende Creatur.

modus ut plurimum obtinet: hieme pellis detrahitur ovi, capræ vel vitulo, quæ introrsum salsilagine aliquoties adsperſa impletur carne minutim consciſſa; postquam huic libra Lichenis *vulpini* (fl. sv. 1129) bene diminuti & aqua emolliti, nec non 8 ad 10 placentæ, ut vocant vulpinæ, quas semina Coccognidi s. baccæ Daphnes mezerei ingrediuntur; juxta ac vitri contusi pugilli duo admixti fuerint; quo facto, consuitur pellis & exponitur, donec vehementia frigoris rigida facta fuerit, quum eo defertur, quo lupus venturus creditur, eumque in modum sistitur, ut quadrupedis vivi & stantis referat figuram.

Hul oven fra ned ad til Rævens Gang, og efterseer, hvor den endnu løber hen, og saaledes vedholder med at grave og efterforske benævnte Dyrs i Jorden tagne Vey, indtil han paa det sidste treffer Stedet, hvor han ligger, derefter haler han ham til sig op af Hulen, og giver ham sit Banesaar. Det hænder, dog sielden, at han forefinder to Ræve i samme Hule. Tit-benævnte Dyrs Skind udspiiles paa ovenmeldte Redskab, det saa kaldede: Ratzh, som og bruges til Ulve-Skinds Udspiilning.

Maaren, af Lapperne kaldet: Nætte, forekommer i Finmarken. Af benævnte Dyr gives tre Slag; det eene kaldes: Steen-Maar, samme er sortagtig og kort-haaret med en bleeg-graa Plet under Halsen, og sortagtig Hale. Formedelst sit Tilhold paa Fieldene bærer den bemeldte Navn. Det andet Slag bliver kaldet: Birke-Maar, hvilken haver morke-brun Farve, med en hviidagtig Plet under Halsen, samt sort-brun Hale, og vil helst være der, hvor Birke-Træer voxe. Det tredie Slag gives Navn af: Furru-Maar, fordi den gemeenligst opholder sig i Fyrre-Skov. Denne er bleegest af Farve, og haver en hviid-guul Plet under Halsen, samt rod-bruun Hale

Martes, Lapponibus Nætte dicta, in Finmarchia etiam reperitur. Hujus animalis tres dantur species, qvarum prima eas comprehendit, qvæ danice Steen-Maar o: martes, inter saxa degentes, appellantur. Martes hujus speciei subnigra est, pilis curtis, cauda subfusca, maculaqve cinerea, in luridam nonnihil vergente, subter collum signata. Nomen habet a montibus locisqve saxosis, qvibus freqventissime inerrat. Secundam constituit sic dicta Birke-Maar o: martes loca, betulina arbore consita, amans; hæc colore fusca est, cauda phœnicea, albaqve subter collum macula notata. Ad tertiam deniqve classem pertinet

Hale (50). Lapperne fange benævnte Dyr med den forhen beskrevne Jern-Maskine.

Vielfrassen, kaldet af Lapperne: Gjeed'k (51), sees vel i Finmarken, men sielden; den siges at have skarpe Tænder og Kloer. Lapper, som paastaae sig at være vidende om dens Adfærd i saa Maade, fortælle, at, endskiønt den er kun af maadelig Vext, og i Storlighed aldeles ikke at ligne imod et Rensdyr, formaaer den dog at aflive et fuldvoxet vildt Rensdyr, hvilket Mord den med List over; thi den efter deres Beretning begiver sig op i et Træ i Skoven, hvor den fornemmer Rensdyrene at have sin Gang, og hopper ned paa Dyrets Hoved, naar det kommer liige under Træet, og bider det i Nakken, indtil det styrter. Formedelst den kiønne glindsende Plet, eller saa kaldede Spejl, som Vielfrassen paa Ryggen er ziret med, er dens Huud i Priis, og efter Beret-

pertinet Furre-Maar, i. e. martes, inter arbores abiegnas vagari solita. Hæc colorem habet luteum, caudam fulvam, maculamqve subter collum luteam, nonnihil albescentem (50). Martes murice illo seu machina ferrea, qvam antehac uberius descripsi, vulgo capiuntur.

Gulo, Vielfras, Lapponice Gjeed'k, (51) in Finmarchia qvidem occurrit, sed rarus & infreqvens. Tam dentibus, qvam ungvibus acutissimis munitus est Gulo. Qvi inter Lappones naturam hujus animalis exploratam habent & perspectam, asseverare solent, gulonem, licet mole corporis parvum, certe rangifero non æqviparandum, rangiferum tamen, justæ ætatis & staturæ, perimere posse, licet non sine dolo, ut ex seqventibus patet: in sylvis, ubi rangiferi feri vagari solent, dolosus gulo arborem conscendit, e qva in caput forte prætereuntis rangiferi desilit ejusqve cervicem immani morsu ita lacerat, ut exanimis tandem concidat. Pelles gulonis ob candentem, qva per dorsum insignitum est

(50) Af Maaren, Mustela *Martes* Fn Sv. 15. forer Hr. von Linné tvende Artforandringer an, nemlig Bøge- og Gran-Maar. See og Ström. Sundm. Beskr. I. 154.

(51) Om Fiilfrassen eller Jærven, (Mustela *Gulo* Fn. Sv. 14.) see Act. Nidros. III. hvor den og findes afteegnet.

(50) Mustelæ *Martis* fn. sv. 15. Norvegis: *Maar*; duas varietates memorat v. Linné, *fagorum* scilicet & *abietum*. Vid. *Ström*. Sôndm. I. 154.

(51) Descriptionem & figuram Mustelæ *Gulonis* fn. sv. 14. (Norvegis: *Fiilfras* s. *Jærv*) videre licet in act. nidros. III.

Beretning bruges i Sverrig til Hue-Foder, Dækkener, samt Foder under Klæder (52). Af dens Fodders Huud, de saa kaldede Bællinger, giøre Lapperne smukke Handsker, broderende dem med Tin-Traade. Benævnte Dyr beskrives af saa umaadelig Graadighed, at den ey lader et Aadsel fare, forend det aldeles er fortæret; vil Bugen ey paa engang tage imod alt, søger den tvende nær staaende Træer, at trænge sig der saa haardt imellem, at den fortærede Mad maa gaae ud (53), hvorpaa den begiver sig til et nyt Maaltid. Samme dens Graadighed bringer den til at rive Hul paa Taget, eller gnave Hul paa Døren eller Gulvet, og gaae ind i Lappernes i Skoven staaende Stolpe-Boder, og bortsnappe Kiød, samt anden deslige Fetalie, som der haves hengiemt.

hoc animal, maculam, qvam speculum vulgo vocant, in magno pretio sunt. Ferunt, svecos stragula vestiumqve fimbrias ex hujusmodi pellibus concinnare (52). Ex ea pellis parte, qvæ pedibus hujus feræ detrahitur, Chirothecas conficiunt Lappones, filis stanneis eleganter, pro more gentis, pictas & exornatas. Tanta & tam inexplebili voracitate laborat gulo, ut cadaver non prius deserere posse dicatur, qvam totum absumpserit. Qvod si totum simul capere non possit, duas arbores, maxime vicinas, qværit, in qvam angustiam sese per vim intrudit, ventreqve arctissime presso & constricto, alvum violenter exonerat (53); qva ita purgata, ad cadaver rursus properat, ut, qvod reliqvum erat, devoret. Eadem voracitate compulsus vasaria Lapponum, in sylvis, ut suo loco dictum est, exstructa, freqventare solet, tectisqve, januis & pavimentis perrosis ac subrutis; fraudulenter irrepit insatiabilis hospes,

Bæve-

(52) Hos os bruges Skindet til Mandfolk-Moffer, og koster et saadant Skind fra 4 til 7 Rixdaler, alt eftersom det er stort og smukt til.

(53) Dette forteller Forfatteren ikkun efter Beretning. Mig er saadant og ofte berettet; men bliver gandske sikkert en Fabel, som formodentlig har sin Oprindelse deraf, at man har seet en Jærv gaae ind imellem tvende, ey langt fra hinanden staaende Træer, for at stubbe sig paa det eene. Ellers er Fabelen meget gammel. See Act. Nidr. l. cit.

(52) Pellis, qua nostrates pro manicis (*Moffer*) utuntur, 4. & supra thaleris venit.

(53) Relata refert auctor; ipse idem etiam sæpius audivi, sed tota res sine dubio fabula est, quæ forsan inde originem traxerit, quod quis viderit Gulonem inter duas arbores parum distantes constitutum, ut harum alteri sese affricaret. Fabula autem hæc admodum antiqua est. Vid. act. nidros. l. c.

Bæveren, kaldet af Lapperne: Majeg haver i nogle faa Lapmarkiſke Egne ſit Tilhold, i ſær i Indiager udi Svenſke Lapmarken hos en ſammeſteds værende ferſk Soe, der efter Beretning indbegriber 12 Mile i ſin Omkreds, og er overmaade dyb og begavet med en utrolig Mængde af Holmer (54). Benævnte Dyrs Tand ſiges at være af en rodagtig Farve (55), krum og næſten firkantig. Rumpen, ved hvis Tilhielp den efter Beretning bygger ſit Huus, beſkrives breed, flad og ſkupped (56). Dens Uld vil Ruſſene gierne have, ſaavel ſom og Huden, hvormed de bebræmme ſine Klæder. Finmarkens Amtmand Hr. Claus Gagge blev

hoſpes, carnes, & qvicqvid alias eſculenti ibi ſervatur, abſumpturus.

Fiber caſtor, Lapponice Ma'eg, in nonnullis Finmarchiæ tractibus etiam occurrit, nullibi tamen freqventior, qvam in Indagria, loco, ad Lapponiam Svecicam pertinente, & qvidem juxta ripas majoris cujusdam & famoſi lacus, qvi integra duodecim milliaria ſuo ambitu complecti dicitur. Eſt idem ille lacus, ſi fama creditur, immenſæ & propemodum imperſcrutabilis profunditatis, multisqve minoribus inſulis diſtinctus (54). Dentem hujus animalis, ſubruſum (55) aduncum & fere qvadratum eſſe, ferunt. Cauda, cujus ope domunculam ſibi conſtruere dicitur, lata eſt & ſqamoſa (56).

(54) Bævern (Caſtor *Fiber* Fn. Sv. 27.) opholder ſig og hiſt og her i Nordlandene ved de ferſke Vande.

(55) Dette gielder om dens tvende krumme Frem-Tænder, ſom paa den yttre Side eller oven paa ere rod gule.

(56) Rumpen er flad og rundet i Enden, og beſlaaer inden til af Spek, ſom omgives med et Skind, hvilket paa ſin yttre eller udvortes Side er over alt tet beſat med, paa hinanden liggende, Skiæl. Paa det Exemplar, Thom. Bartholin har havt, maa altſaa en Deel Skiæl have været affaldne; thi, i ſine Epiſtolis Medicin. Cent. I. epiſt. 9. pag. 27. ſiger han: Cauda Caſtoris ſuperiori parte ſqvamis tecta, non inferiori.

(54) Caſtor *Fiber* fn. ſv. 27. paſſim in Norlandia & alibi circa lacus & fluvios habitat.

(55) Valet hoc de duobus dentibus curvis primoribus ſupra luteis.

(56) Cauda depreſſa eſt & extremitate rotundata. Intus conſtat lardo circumdato cute, quæ extrorſum ubique ſquamis imbricatis obducta eſt. Exemplar igitur Thomæ Bartholini haud dubie magnam partem ſquamis nudatum fuit; nam in epiſt. medic. cent. I. epiſt. 9. p. 27. dicit: cauda Caſtoris ſuperiori parte ſquamis tecta, non inferiori. Caudam Caſtoris ædificiis ipſius exſtruendis inſervire

blev af Høylovlig Jhukommelse Kong Christian den Fierde, under Dato 28 Junii 1609, befalet, at kiøbe til Allerhøyſtbemeldte Hans Kongelige Majeſtets Tieneſte saa mange Bæver-Skind, som der i Landet vare at bekomme. Bævergiældens Kraft i adſkillige Tilfælde er Medicis og andre vel bekiendt; iblant andet bruges den til at læge Qvægs indvortes Sygdom med, saa og til Skræk for Hvalfiſke, som ſiges ingenlunde at kunde fordrage dens Lugt; hvorfor Fiſkere, værende i Frygt for benævnte Bæſters Overlaſt, fornemmes undertiden dermed at forſyne ſig. Bævernes Natur tilſiger dem at bygge ſig Huus i en Elv eller ferſk Søe. Til Bygningen hugge de Birke-Træer ned med Tænderne. Een af dem, ſom ſædvanlig maa lade ſig, at jeg ſaa ſkal tale, bruge til en Slæde at trække Træerne afſted paa, legger ſig ned paa Ryggen og vender Benene i Veyret, hvorpaa de andre legge Træet imellem dens Been, og tagende den fat med Tænderne, een i Halſen, en anden i Hovedet, andre i Siderne, ſlæbe den tillige med Træet hen til det Sted, hvor Huſet ſkal ſtaae. Paa ſaadan Maade henſlæbe de til Huſets Bygning et Træ efter andet. Den, der

Lana ſeu pili Moſchovitis vulgo venduntur, & qvidem ſatis care: iidem pellem qvoqve emunt, ſubſternendis veſtibus adhibendam. Tractus Finmarchienſis Præfectus regius, illuſtris Dn. Claudius Gagge, a Rege Christiano IV. glorioſiſſimæ memoriæ, qvotqvot conqviri poterant, pelles fibrinas, regiæ ſuæ Majeſtatis uſui reſervandas, coëmere juſſus eſt. Diploma regium, ſuper hoc negotio promulgatum, a. d. XXVIII. Junii Anno MDCIX. ſignatum eſt. Caſtorei in variis Symptomatibus mira vis & efficacia, medicis aliisqve notior eſt, qvam ut a me prolixius commemoranda ſit. Morbis pecorum internis mederi dicitur; inſervit etiam abſterrendis fugandisqve balænis, qvibus ſolus ejus odor intolerabilis eſt, qvapropter piſcatores, periculum ſibi ab hac bellua metuentes, caſtoreo nunqvam non inſtructi ſunt. Fibro hoc natura inditum eſt, ut domum ſibi juxta fluviorum & lacuum ripas ſtruat. Arbores betulinas, qvibus ejusmodi ædificium exſtruitur, ipſi dentibus cædunt. Qvi ex fibris trahæ vice fungitur, reſupinus jacet, pedibus ſurſum erectis, dum

---

ferior. At den ſkulde betiene ſig af denne ſin Hale til at bygge med, har jeg aldrig hørt, kommer mig heller ikke troligt for; men mange have berettet mig, at den indretter ſin Bygning ſaaledes, at den kan have ſin Hale i Vandet, naar den vil, og dette er troligt.

ſervire nec unquam audivi, nec probabile eſt; probabilius vero eſt, quod multi narrant, nimirum habitaculum ejus ita exſtructum eſſe, ut caudam aquæ immergere pro lubitu queat.

der lader sig, som meldt, bruge, som en Slæde til Træernes Henbringelse, kan man grandgiveligen kiende iblant mange andre, ved det, at Haarene paa dens Ryg ere afnyggede (57). Paa det Sted i en Elv eller ferſk Soe, hvor Huſet skal staae, legge de forſt neden paa Bonden med Bark omgivne Birke-Knubbe, derefter bygge de Huſet af forbemeldte Træer saa behændig, at enhver, som seer det, billigen derover maa forundre sig. Det er af Danlighed rundt og hvelvet, og i sin Omkreds omtrent af en Lappe-Hyttes Storlighed. Inde i dette saa skikkede Huus bereede de til Leyested for sig et Gulv af Riis-Qviste, ey neden paa Bonden, men overst i Vandbredden, saa at imellem Gulvet og Elvens eller Soens Bond, som Huset er grundet paa, bliver da, om jeg saa maa

dum ſocii lignum inter jacentis pedes collocant, dentibusqve apprehenſum, ad locum, domunculæ ædificandæ deſtinatum, una cum impoſito ligno, pertrahunt. Hac ratione ligna, unum poſt alterum, qvo volunt, devehunt. Qvi trahæ vicem ſuſtinuit, a cæteris facile dignoſcitur, pilorum defectu, qui crebra agitatione per totum dorſum abraſi ſunt (57). Ad fluvium vel lacum, ubi domus exſtruenda eſt, caudicem betulinum, cortice ſuo veſtitum, in ipſo fundo ponunt, fundamentoqve ita jacto, reliqvum ædificium perficiunt, tanta profecto arte atqve dexteritate, ut viſentibus admirationem merito moveat. Ipſa domus forma rotunda eſt & arcuata, toto ſuo ambitu tugurium Lapponis or-

(57) At man undertiden seer Bævere med ikkun lidet Haar paa Ryggen, kan vel ikke negtes. Men, andre Aarsager at forbigaae, holde adskillige for, at saadant kommer deraf, at den kryber igiennem sine Gange i Jorden, og stubber saaledes Haarene af sig. See og Allgem. Gesch. der Länder und Völker von Amerika 2. Theil § 45. S. 495. om den der saa kaldede Jord-Bæver (Erd-Biber). Af denne Omstændighed lader sig vel altsaa ikke slutte, at een og anden Bæver skulde lade sig bruge til en Slæde. Der ere og alt for mange Ting, som gior saadan Mening utrolig, hvilke jeg med Flid forbigaaer, saasom de allerede af andre ere berorte, og desuden lettelig vil indfalde enhver eftertænksom Læser.

(57) Interdum videri Caſtores raris in tergo capillis, non inficiandum eſt; ſed cauſam hujus phænomeni principem quidem multi inde derivant, quod Fiber per cuniculos ſuos penetrando & ſeſe adterendo, pilos in tergo amittat. Vid etiam Allgem. Geſch. der Länder und Völker von Amerika 2. Part. §. 45. p. 495. de Fibro ibidem *Erdbiber* dicto. Ex raritate itaque pilorum in dorſo non facile conjiciendum eſt, ullum Caſtorum corpus ſuum trahæ vicem ſubire permiſſurum eſſe, ut alia multa ſicco præteream pede, quæ hanc opinionem reddunt improbabilem.

maa kalde det, en Kielder fuld af Vand. I den ligge ovenmeldte Birke-Knubbe, hvis Bark Bæverne afgnave og ernære sig ved. Ere de mange i Tallet, bereede de sig til Leyested, foruden forbemeldte Gulv, et andet lige saadant med samme, høyere oppe i Hytten, hvilket da afgior Husets Loft. Taget, som bedækker den gandske Bygning, og bestaaer af tet sammenpakkede Riis-Qviste, gaaer høyt over Vandet. Man seer da her et af umælende Dyr bygget Huus med Kielder, Gulv, Stue, Loft og Tag. Monne ikke dette med meere bør opvække os til at falde i Forundring over Skaberens Viisdom, og prise hans faderlige Forsyn, endog for de vilde Dyr i Ørken? Paa ovenmeldte Kielder have titbenævnte Dyr et Hul, hvor igiennem de gaae ind og ud. Naar de alle ere ude, stiller man en liden Luge oven over berørte Hul saaledes, at, naar nogen af dem gaaer ind igien, falder Lugen ned for Hullet efter ham, og setter ham i Arrest. Denne Underretning giver jeg ey af egen Erfarenhed; thi den Egn, hvor jeg var Missionaire, eyede ikke benævnte Dyr, men jeg meddeler den efter mundtlig Beret-

dinarium æqvans. In hac domo pavimentum pro cubili est, ramusculis stratum, non in ipso qvidem fundo, sed paulo superius, juxta ipsam fluvii vel lacus crepidinem, ita ut inter ipsum pavimentum & fundum, cui domuncula innititur, qvasi cella qvædam formata sit, aqva oppleta, in qva reponitur caudex ille betulinus, cujus cortex inhabitanti domunculam familiæ alimentum præbet. Qvodsi plures fuerint contubernales, præter modo memoratum pavimentum, aliud, priori simile, paulo superius instruitur, qvod secundam ædificii contignationem haud immerito dixeris. Tectum domunculæ ex ramusculis, arctissime inter se compactis, constat, multumqve supra aqvam eminet. En! habes, mi lector, domum, cella, pavimento, hypocausto, laqveari atqve tecto constantem & distinctam, ab animali bruto, omnisqve rationis atqve adeo artis architechtonicæ prorsus experte, artificiose non minus, qvam commode exstructam. Hoccine est documentum divinæ sapientiæ & bonitatis prorsus egregium, qvod, præter infinita alia, ad æterni Numinis, ferarum etiam, in tesqvis suis errantium, curam tam potenter ac provide gerentis, admirationem, laudem & adorationem, nos movere, excitare atqve accendere debet! In memo-

rata

Beretning af Lapper, i hvis Grændser de have Tilhold (58).

rata cella foramen conſpicitur, oſtii vicem præſtans, per qvod fibri introitum & exitum habent. Cunctis domo egreſſis, ſupra foramen iſtud ſeu oſtium, parvum qvoddam clauſtrum ſtatuunt venatores, ita comparatum, ut ad primi fibri introitum decidat totumqve qva patet, foramen obſtruat. Foramine ita obſtructo, fiber, qvi intus eſt, exitu prohibetur atqve ita capitur. Ceterum, qvæ de fibro ejusqve moribus hucusqve relata ſunt, propria qvidem experientia non deprehendi, nec deprehendere potui, qvia per totum illum tractum, ubi Miſſionarii munus mihi obire contigit, animal hocce non occurrit, ſed qvæ a Lapponibus, loca, fibris freqventata incolentibus narrata audivi, bona fide refero (58).

I Fin-

Lutræ

(58) See om Bæverns Hunsholdning Act. Stokh. A. 1756. Til Slutning er at merke, at der paa Roraas undertiden ſees gandſke hvide Bævere, og beſidder jeg ſelv i min Samling et næſten gandſke hvidt Bæver-Skind, ſom derfra er kommen. Om en hviid Bæver, ſom er at ſee i det Churf. Dresd. Natur. Cabinet, melder og Keysler i hans neueſte Reiſe-Geſchichte 2ter Theil S. 1070. See og Rzackzynski, hans hiſt. natur. Poloniæ pag. 216. om tvende hvide Bævere i Polen. Samme uſædvanlige hvide Farve ſees og undertiden paa andre fiirfoddige Dyr ſaavel ſom Fugle. Saaledes har en Mand her i Tronhiem, for nogle Aar ſiden, havt en gandſke hviid Ægern med røde Øyne, ſom,

(58) De oeconomia Caſtoris vide ſis act. Stockh. a. 1756. Notatu etiam dignum eſſe videtur, quod circa *Roraas* interdum obſerventur Caſtores albi, quorum ſpecimen quoddam in muſeo meo ſervatur inde miſſum. Cel. Keysler in neüeſte Reiſe-Geſch. Part. 2. p. 1070. etiam mentionem facit Caſtoris albi, quem in Electorali Dresdenſi muſeo conſpicere licet. Videatur etiam Rzackzynski hiſtoria natur. Poloniæ de duobus albis in Polonia Caſtoribus. Colorem hunc album præter ſolitum interdum etiam conſpicere contingit in aliis animalibus, quadrupedibus pariter ac avibus. Ita ante aliquot annos civis quidam nidroſienſis habuit ſciurum totum album,

I Finmarken falder en temmelig Mængde af Ottere. Samme kaldes af visse Egnes Norske Beboere: Slenter, og af Lapperne: Zhjevres, hvilket Navn af dem bruges om begge Kion. Ellers nævne de i Særdeleshed en fuldvoxen Otter, der er Han af Slaget: Goaaige, en Otter-Unge, der er Han af Slaget og et Aar gammel: Farro-Goaaige, en fuldvoxen Otter, der er Hun af Slaget: Snaka, en Otter-Unge, Hun af Slaget og et Aar gammel: Farro-Snaka, og en Otter-Unge, der ey har opnaaet bemeldte Alder: Varlagges. Angaaende benævnte Dyr skal agtes, at de, der søge sin Fode i de ferske Soer, ere gierne smukkere paa Haarene end de, der i det salte Vand tage den (59). En Otter kan blive saa

Lutræ magna copia per Finmarchiam reperiuntur. Hæc fera nonnullis Norvegiæ incolis: Slenter, Lapponibus vero Zhjevres, vocatur, vocabulo utrumqve animalis hujus sexum denotante. Cæterum lutram marem, justæ ætatis & staturæ: Goaaige; pullum lutrinum marem, primum ætatis annum agentem: Farro-Goaaige; foeminam justæ ætatis & staturæ: Snaka; pullum foemininum, primo ætatis anno jam egredi paratum: Farro-Snaka; & qvi hancce ætatulam nondum exacte implevit: Varlagges, Lappones sua lingva appellant. Lutræ, victum in lacubus qværentes, reliqvis, qvæ in salo degunt, pilorum nitore & pulchritudine multum præstant (59). Lutra æqve facile

som, efter Beretning, var fanget af nogle Bønder, paa Vandet, da han seylede paa et Stykke Træ. Hvide Myser sees og undertiden, dog ey saa ofte som i Tydskland. I Aaret 1762. saaes i Bedstaden en levende hviid Skade (her kaldet Skjur) med nogle sorte Fiere i Brystet. Fra Christiansund og Oure har jeg bekommet tvende saa kaldede hvide Krager; men disse ere dog egentlig lyse-graa over alt uden nogen sort Flek. Man læser og om hvide Ravne, Lerker, Spurrer, o. s. v.

album, oculis rubris, a rusticis nonnullis, uti refertur, quum in ligno navigaret, captum. Dantur heic itidem, sed rarius, quam in Germania Mures albi. Anno 1762 Pica alba, nigris aliquot in pectore pennis viva in paroecia Bedstaden conspiciebatur. Ex civitate Christiansund & paroecia Oure, mihi etiam missæ sunt duæ Cornices, albæ dictæ, quæ vero proprie diluto cinereæ sunt absque maculis nigris. Corvos, Alaudas, Passeres albos dari, itidem relatum legimus.

(59) Her i Stiftet have vi 3 Artforandringer af Otter (Viverra *Lutra* Fn. Sv. 12.) 1) Brem-Otter eller Hav-Otter af grovere og stivere Haar og brunagtig Farve, hvoraf Skindet koster gemeenlig 1 Rdlr. Denne er størst, 2) Fjord-

(59) In hac dioecesi tres Viverræ *Lutræ* (fn. sv. 12.) occurrunt varietates 1) Lutra *marina*, nostratibus: *Hav-Otter* v. *Brem-Otter*; pilis crassioribus & rigidioribus, colore fuscescente. Hæc varietas est maxima ejusque pellis

saa tam, som en Hund, Kat, eller andet deslige Huus-Dyr, er meget venlig i sin Adfærd, gior og sin Eyermand Nytte, ved at gaae ud paa Vandet at fange Fiske, og bringe samme paa Land; hvorefter han forfoyer sig hiem til sin Herres Bopæl igien. Endskiont han er et lidet Dyr, kan han dog fange og dræbe store Kabeljauer, samt andre store Fiske, med hvilke han begiver sig op i Strandbredden, og der fortærer dem; imedens han æder, holder han Oynene næsten stedse tillukte; thi ikkun nu og da seer han lidt om sig. Hver gang Skytteren bliver vaer, at han haver Oynene aabne, staaer han stille; hver gang derimod merkende, at han har dem tillukte, nærmer han sig til ham, og saaledes vedholder alternatim at staae stille og gaae frem, indtil han kommer saa nær, at han med Skud kan naae ham. Hvor en Lap farer til Vands, haver han fast altid sin Bysse med sig i Baaden. Falder

facile cicurari potest, ac canes, feles aliaque animalia domestica, blandam præterea se præstat atqve domino utilem, qvippe cui pisces ex mari adfert, istoqve defuncta servitio, domum se rursus confert. Est qvidem lutra exigui corporis animal, maximos nihilominus asellos alioqve majores pisces, capere potest; captos in proximum littus extrahit extractoqe absumit. Inter edendum oculos semper fere clausos habet, saltem rarissime aperit, qvod venatori ante omnia attendendum; ille enim, lutra oculos claudente, propius accedit, aperiente, consistit, qvod alternis vicibus repetit, donec jam feram glande assequi & ita commode figere possit. In qvovis itinere maritimo sclopeto suo nunqvam non instructus est Lappo. Si tempus suppetit, cursum, non recta, qvo tendit, instituit, sed littus premendo omnes

Dd sinus

Fjord-Otter, som er fortere og smukkere, og noget mindre. Dennes Skind koster 11 Mk. D. til 2 Rdlr. 3) Vas-Otter eller Elv-Otter, hviid under Brystet, ellers ravn-sort. Dennes Skind gielder 2 og 1 halv Rdlr. og derover. Der gives og, endskiont meget sielden, hviid Otter. Saadan er seet i Vesteraalen af Hr. Matthias Bruun, nu værende Pastor til Vessen.

pellis solitaria communiter uno imperiali venit. 2) Lutra, a finibus maris, in qvibus maxime versatur, Norvegis *Fiord-Otter* dicta, quæ priore nigrior & nitidior est, sed minor. Hujus pellis imperiali cum semisse, & interdum fere duobus imperialibus venalis. 3) Lutra *fluviatilis* (Nidrosiensibus *Vas-Otter*) pectore albo, cæterum colore coracino. Pellis hujus valet 2 imperiales cum semisse, & interdum supra. Datur &, sed rarius Viverra alba, qualem se in Vesteraalen Norlandiæ vidisse mihi retulit. V. D. Matthias Bruun, nunc Vessensium pastor.

der Veyen langs ved Landet, farer han ikke gierne samme lige frem, men, uden Tiden er ham saa knap, at den ey tillader det, digt ved Strandbredden rundt om alle Bugter og Viiger, i Formodning der at treffe et eller andet Slags Vildt, i sær Ottere, som han veed der pleye at tee sig. En Tiid i Etmaalet svømmer benævnte Dyr om i en ferst Soe, Elv eller salt Vand, for at søge sin Føde, en anden Tiid af Etmaalet derimod hviler han paa Landet i en Hule, hvilken han ey, som Rævene, hvorom for er meldt, selv bereeder, men Naturen eller noget Tilfælde haver dannet i saa Maade, at der paa et Sted befindes mange store Stene, een over den anden, og derunder aabne Indgange og Huler, hvilket man i Norge kalder: en Uur. Hvor Lapperne merke Otteren at have sin Gang fra Vandet op til sin Hule, og fra Hulen ned til Vandet igien, legge de en Maskine at fange ham med, som bestaaer af tre med een Distance lige over hinanden stillede Bræder, hvilke samtlige ere igiennemborede i begge Ender med et Hul, hvor igiennem to opstaaende Stænger gaae op fra det eene Brædt til det andet. Bemeldte Hul ere saa trange i det overste og underste Brædt, at samme sidde fast, og ey kan bevæges op eller ned paa Stængerne, men Hullerne i det mellemste, hvilket neden under med mange hvasse Pige er besat, derimod saa vide, at det lader sig paa bemeldte Stænger flytte baade

sinus & angulos perluſtrat, feras cujuscumque generis, imprimis vero lutras, qvæ ibi haud infreqventes occurrere solent, indagaturus. Eſt hæc natura lutris, ut alteram cujusvis nychthemeri partem, per mare, lacus & flumina natantes, victui qværendo impendant, altera qvieti data qvam in arido capiunt, & quidem in cavernis, qvales non ipſæ ſibi, ut ſolent vulpes, fodiunt, ſed ipſa natura, magnorum lapidum, certo ordine diſpoſitorum, acervo formatas, eligunt. Hujusmodi ſaxorum congeriem Norvegi Uur appellant. Caverna reperta, venator decipulam ſtruit, ex variis aſſeribus & tignis, artificioſe junctis & diſpoſitis, acutiſſimisque cuſpidibus munitis, conſtantem, in qvam lutra, notum cubile vel petens vel relinqvens, in ſuam perniciem incurrit. Machina illa ferrea, de qva antea egimus, lutræ etiam capiuntur. Pelles lutrarum diſtenduntur binis, huic uſui aptatis aſſerculis, qvorum alter, qvi parti pellis longiori applicatur, Lapponice Gidne; alter, qvi breviori; Buoggnamor, nuncupatur. Moſchovitæ veſtes qvandoqve geſtant, lutrinis pellibus fimbriatas; ceterum in Tartariam divendendas aſportant, a Lapponibus ſatis care redemptas, pellis enim, qvæ mercatori Dano unius duntaxat thaleri impendio conſtat, negotiatori Ruſſo,

baade op og ned. Oven for det overste Brædt er til enhver af samme Stænger fæstet en tyk og sterk Traad, hvilken gaaer lige ned forbi Kandten af det mellemste Brædt, og der haves bunden om en Pind, som med sit Hoved rører og understotter samme Brædts underste Kandt, og med sin Spids gaaer lige ned til, og loselig er fæstet i en lang smal Kiep, som haver sit Sted lidt oven for, og langs det underste Brædt. Denne Maskinens Beskrivelse viser, at det mellemste af bemeldte trende Bræder holdes op fra det underste ved tvende Traade, som oven for samtlige Bræder til forberorte Stænger ere fæstede, og gaae derfra ned forbi Kandten af det mellemste Brædt, samt ved tvende Pinde, som til samme Traade, der ere saaledes anbundne, at de med sine Hoveder stode op under bemeldte Mellemste, men med sine Spidse tage Vey ned til, og loseligen ere heftede i en smal Kiep, der haver sit Sted lidt oven for det underste Brædt; derfor, naar Otteren paa Veyen fra Vandet op til sin Hule, eller fra Hulen ned til Vandet, triner imellem det mellemste og underste Brædt af den for ham stillede Maskine, efterdi den Aabning, som er imellem samme Bræder, synes at give ham frie Giennemgang, og han træder paa bemeldte smale Kiep, som haves neden hos det underste Brædt, glide forbemeldte Pinde, som loseligen der vare heftede, udaf sine Hul, og følgelig derefter ingen Styrke have

Russo, non certe minori, qvam duorum, vel trium qvandoqve thalerorum pretio redimenda est.

have til at understøtte og holde det mellemste Brædt, hvilket, som oven er meldt, sidder los paa Stængerne; hvorover den falder paa Otteren, og med sine hvasse Pige dræber ham. Til Otter-Fangst bruge og Lapperne den forhen beskrevne Jern-Maskine. Benævnte Dyrs Skind udspile de paa tvende dertil skikkede og bequemme Bræder, af hvilke den længste, der i Udspilningen vendes imod Skinders Rygdeel, kaldes: Gidne, og den kortere, som bliver vendt imod dets Bryst og Bugdeel, gives Navn af: Buoggnamor. Russerne bruge selv en Deel Otter-Skind, saasom dermed bebremmende sine Klæder. Efter Beretning bringe de og nogle op til Tartariet til Forhandling, og ere derfor meget begierlige efter og vel betale bemeldte Skind, saa at man for eet, som Danske Kiøbmænd i det høyeste beregne til 1 Rixdalers Værdie, bekommer af Russerne Varer, der til 2 a 3 Rdlr. kan udbringes.

Den Finmarkiske Soe eyer stort Forraad af Sælhunde, af hvilke en Deel ere store og sorte med hvide Spætter (60), og, om

Mare Finmarchicum ingenti Phocarum copia abundat, qvarum aliæ grandiores sunt, albis maculis signatæ (60; ex his

(6c) Denne har jeg tvende Exemplarer af, som er 2 Siællandske Alen, og 1 halv Qvarteer lange, 1 og 1 halv Alen og 1 halv Qvarteer tykke. Den har et stort og buttet Hoved. Oven paa er den sort og lyse-brunagtig flekket, neden under gul- og brun-agtig, hvilken Farve og viser sig paa Siderne med sorte Pletter. Dette Slags bliver formodentlig den, i Speculo regali,

(60) Specimina hujus duo in meo servantur museo, quorum longitudo duas ulnas siellandicas & octavam tertiæ ulnæ partem; crassitudo vero unam ulnam cum semisse & supra complectitur. Caput illis est grande, rostrumque obtusum. Pellis in parte prona vel supra, nigro & dilute brunneo colore maculata est; in parte vero supina s. Subtus ad

om det er Han af Slaget, kaldes af Lapperne: Dævok, men Hunnen: Aine. Nogle ere store og hvide, og kaldes af Lapperne: Jægees (61). Somme (disse ere det Slags, som man i Norge kalder: Steen-Kob) befindes middelmaadig store og sorte med hvide Spætter, og kaldes af Lapperne: Nuorrosh (62), hvilket Ord bruges om begge Kion af det Slag. I Særdeleshed nævnes Han af Slaget: Rokka, og Hunnen: Afzhio. Nogle ere hvide med store sorte Blommer, og kaldes af Lapperne: Dæl-

exhis qvi masculus est: Dævok, qvæ foemina autem: Aine, Lapponice nuncupatur. Nonnullæ magnæ corporis molis sunt, colore albo, qvas Lappones: Jægees (61) apellant, aliæ modicæ staturæ, nigris notatæ maculis, Norvegis: Steen-Kobbe, Lapponibus: Nuorrosh (62) dictæ, vocabulo Lapponico utrumqve exprimente sexum. Ceterum, qvi mas est: Rokka; qvæ foemina: Afzhio, Lapponice vocatur. Aliæ albæ sunt, maculis majoribus nigris, qvas

gali, saa kaldede Flekkuselr og Vodtuselr, samt Opnuselr.

(61) Deraf har jeg tvende Exemplarer, som ere hvidgule over alt uden Flekker, 1 og 1 halv Alen og 1 ottende Deel lange, 1 Alen og omtrent 1 sextende Deel tykke, rundt om maalede.

(62) Heraf besidder jeg og, efter Hr. Forfatterens Forklaring, et Exemplar, som er noget mindre end den, Anm. 60. ommeldte Dævok, ellers fast af samme Farve og Skikkelse, og bliver nok den, i Spec. reg. saa kaldede *Havselr*.

ad brunneum colorem vergit; qui quidem color, maculis nigris adsperfis, etiam in lateribus observatur. Hæc Phocæ vituli varietas procul dubio eadem est ac illa, quæ in speculo regali, vulgo *Flekkuselr* vel *Vodtuselr* item *Opnuselr* dicitur.

(61) Duo hujus specimina, quæ ego possideo, sunt tota quanta ex albo flavescentia absque omnibus maculis, ulnam integram cum semisse, & quod excurrit longa, unamque ulnam ejusque sedecimam circiter partem crassa.

(62) Illud specimen, quod plur. ven. auctor in museo meo indigitavit & cum Phoca a se hic memorata idem esse asseruit, paulo minus est Phoca *Dævok*, cujus mentio not. 60. facta est. Ceterum eidem tam colore quam forma simile. Forsan hæc varietas Phocæ vituli erit Phoca, in spec. regali, *Havselr* dicta, licet hanc speculi regalis varietatem vix ad Phocas minores referre liceat.

Dælja (63); somme hvide med sorte Spætter, og nævnes af Lapperne: Oaaido (64), andre smaa med en lang krum Snabel, og blive af Lapperne kaldede: Fattne-Viudne (65); somme have anden Farve og andre Navne

Lappones: Dælja (63) appellant, aliæ itidem albæ, maculis minoribus nigris, Lapponice: Oaaido (64) nuncupatæ, aliæ minores, roſtro longo & adunco, Lapponice: Fattne-Viudne (65) dictæ; aliis

(63) Synes at være den, ellers saa kaldede Svartsíde og Latrselr in Spec. reg.

(63) Hæc varietas eadem esse videtur ac illa, quæ, in speculo reg. *Svartsíde* item *Latrselr* vocatur.

(64) Af denne besidder jeg, ligeledes efter Hr. Forfatterens Forklaring for mig, et Exemplar, som er næsten 2 Alen langt og 1 og 1 halv Alen tykt: oven paa Ryggen muse-graat, neden under smudsig hviid, med nogle faa Flekker paa Siderne. Mig er den tilsendt fra Nordland, under det Navn: Klapmütze, og holdes i Andreæ Bussæi haandskrevne Efterretning om Grønland for den samme, som i Speculo regali, kaldes Blodruselr. Af det udstoppede Exemplar kan jeg ellers ikke gióre mig noget Begreb om den særdeles Klap, som denne Sælhund skal have, endskiønt man hist og her læser nok derom. Spørsmaal, om denne Klap er noget andet, end den besynderlige Øyen-Hinde, som Sælhundene har tilfælles med adskillige andre, saa kaldede Amphibier, samt med Kat-Uglerne? See Hallers Nat. Gesch. I. S. 568.

(64) Specimen quod in museo meo servatur, & quod plur. ven. Auctor pro sua Phoca habet, fere duas ulnas longum & unam ulnam cum semisse crassum est; in tergo colorem habet murinum, infra vero sordide albidum, lateribus maculis paucis adspersis. Hæc varietas mihi ex Norlandia missa est sub nomine *Klapmütze*; & ab Andrea Bussæo, in manuscripto de Grönlandia, pro eadem habetur ac ista, quæ in spec. reg. *Blodruselr* nominatur. Ex specimine farcto nullum conceptum de tegimine oculorum, quo naturam hanc Phocam donasse perhibent, formare possum. Ceterum tegimen istud haud differre putaverim a membrana carnosa in magno cantho oculorum Phocarum latitante, quam Phocæ cum aliis amphibiis, nec non cum Strigibus communem habent; de qua, ut alios taceam, legi potest Hallerus in hist. nat. part. I. p. 563.

(65) Dette Lappiske Ord betyder saa meget som en Snude eller Næse, lignende en Sælhunde-Mave; og beskrives denne Sælhund af Lapperne, at have et rundt Hoved og en lang Snude, saa at Hovedet og Snuden skal fast ligne en Boutellie. I Forfatterens Nomenclator siges den at have en krum Næse, hart ad at see til som

(65) Hocce nomen Lapponicum, ratione etymi habita, roſtrum significat aut nasum, ventriculo phocino similem; cui derivationi conformiter hæc Phoca a Lapponibus describitur esse capite rotundo longoque roſtro, adeo ut caput cum roſtro ampullam quandam aliqua ratione referat; quæ quidem descriptio singularis

Navne (66). Foruden bemeldte Slag af Sælhunde forekommer og paa visse Steder der

aliis alius eſt color & alia nomina (66). Præter memoratas phocarum ſpecies, Roſmarus

ſom en Elephant-Snabel; hvilken Beſkrivelſe synes noget sælsom; dog er det ikke at tvivle paa, at der er et Dyr til, som svarer til det Lappiske Navn, og at dette Dyr meget ligner Sælhunde, endskiont Beſkrivelſen kan være noget ubequem, og man kan ikke vist vide, om det skal være en egentlig Sælhund eller et andet, med Sælhundene, nær beslægtet Dyr.

(66) Hid henhører 1) Lappernes Hauskar-Gubbo, som paa Norsk kaldes Oskjær, af den Lighed, denne Artforandring af Sælhund skal have med et Øsekar til en Baad. Heraf er mig tilsendt et Exemplar fra Tranøen i Nordland, af en Alens Længde, og, efter Forholds Lighed, tykkere og mere stirskaaren end andre Kobber, hvilke have en kegelagtig Skikkelse. Dens Farve er graa med nogle Spetter hist og her. 2) De Norskes Hav-Katte, som ellers kaldes *Sæla-Kong* (Sæl Konge) og, i Spec. reg. *Skemminger*. Denne er den allermindste af alle Sælhunde, ikkun 1 Alen lang, og bliver ey større. Den skal ikke have meget Spek, men nedsyltes dog, og spises med stor Begierlighed i Finmarken. 3) Hav-Ert. Af denne har jeg seet Huden, som var saa stor som en Øre-Hud, nesten saa tyk som en Rosmer-Hud, og sortebrun fornemmelig paa Ryggen. Havde den Øren, saa skulde man snart holde den for den, in Act. petrop. II. saa kaldede Sø-Bjørn, (ursus marinus) som er Hr. von Linnés Phoca *ursina* S. N. p. 37. Men jeg kan ikke erindre mig at have merket noget til Øren. Dog fortiener denne Sag nøyere at blive eftersøet af dem i Nordland og Finmarken, som have Leylighed til at see Hav-Erten.

gularis omnino eſt & vix accurata. Ceterum non dubitandum eſt, varietatem vituli phocini vel ſpeciem Phocæ dari, quæ nomini Lapponico allato reſpondet. In Nomenclatore Lapponico-Danico pl. ven. Auctoris hæc eadem Phoca dicitur habere roſtrum curvum quod aliqua ratione elephantinum referat.

(66) Huc pertinet 1) Phoca Lapponum: *Hauskar-Gubbo*, Norvegis, propter ſimilitudinem qua huic cum hauſtro navali intercedit; *öskjær* dicta. Specimen hujus ex Tranöen Norlandiæ mihi miſſum eſt ulnam longum &, pro magnitudine reliquis Phocis craſſius formaque magis æquabili, nec tantum quantum reliquarum ad conicam accedente. Cano eſt colore, maculis paſſim adſperſis. 2) *Felis marina*, Norvegis *Havkatte* vel *Sæla-Kong*, & in ſpec. reg. *Skemminger* dicta. Minima hæc eſt omnium Phocarum, unius ulnæ longitudinem vix excedens. Licet parum adipis habeat, attamen ſale condita apprime eſt ad palatum non Lapponum tantum ſed & ruſticorum & hominum honoratiorum, præſertim in Finmarchia. 3) Phoca, Norvegis *Hav-Ert* dicta. Hujus pellis, ut ipſe vidi, magnitudine pellem bovis, craſſitie autem fere pellem Roſmari æquabat, colore potiſſimum dorſi fuſco. Si aures haberet (ad quas, quum pellem viderim, animum non attendi) facile haberetur pro urſo *marino*, de quo memoratur in act. petrop. II. & qui a cel v. Linné S. N. p. 37. Phoca *urſina* nominatur.

der i Landet den saa kaldede Hvalros, eller Rosmar, af Lapperne kaldet: Morsh (67). Samme haver store Næsebore, tyk Tunge og store Tænder, i sær tvende frem i Veyret staaende og sig lidt ned ad boyende Slagtænder, med hvilke den siges at holde sig fast ved nær Vandet liggende Klipper, og hvoraf Russerne giore smukke Knapper og adskilligt andet, saasom samme Tænder, endskiont de i Værdie ey skatteres lige ved Elfenbeen, dog i Hviidhed næsten overgaae det. Paa benævnte Dyrs Laller er, som 5 Fingre, at see; Huden er tyk og sterk (68). Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Fierde gav derfor fra Bergen-Huus Slot den 6te Julii 1622 Befalning, at 15 Hvalros-Huder aarlig skulde kiøbes til Allerhøystbemeldte Hans Kongelige Majestets Tieneste. De i Finmarken forekommende Hvalrosser befindes kort-haarede, undtagen at fra Halsen nedhænge lange Haar, ligesom en Mann; af Farve ere de morke-graa; hvorimod de Grønlandske siges at være rod-brune. Den, der giver sig i Færd med, og antaster dem, giore

Rosmarus etiam, in nonnullis maris Finmarchici tractibus, qvandoqve reperitur. Hanc bestiam marinam Norvegi: Hval-Ros; Lappones: Morsh (67) nuncupant. Rosmarus præditus est naribus latis, lingva crassa, dentibus grandioribus & aduncis, duobus imprimis, qvi præ ceteris multum prominent, qvibusve saxa, haud procul a littore in mari latentia, apprehendere atqve ita se retinere dicitur. Russi globulos & alia hujusmodi artificiosa ex dentibus rosmarinis formare solent, utpote qvi ipsum ebur, qvantumvis multo carius ac pretiosius, albedine sua ita æqvant, ut fere superent. Pedes Rosmari, crassissimo tergore circumdati, qvasi qvinqve digitos repræsentant (68). Rex Christianus IV. glorioſissimæ memoriæ, Diplomate, in arce Bergenhuus, a. d. VI. Julii, Anni MDCXXII. promulgato, qvindecim coria rosmarina, sibi qvotannis coëmi jussit. Ceterum, qvi in hac oceani septentrionalis parte occurrunt Rosmari, pilis

(67) Phoca *Rosmarus* S. N. p. 38.

(68) Af denne Hud, saavel som og af Hav-Ertens, har vore Forfædre giort Reeb og Ankertou, som de kaldede Svardr og Svardreip, og som har været saa sterke, at ikke 60 Mænd have kundet slide saadant et sønder, saasom Arngrim Jonsen beretter.

(67) Phoca *Rosmarus* S. N. 38.

(68) Tam ex hujus quam Phocæ marinæ, vulgo *Hav-Ert* dictæ, cute majores nostri funes & speciatim retinacula nautica pararunt, quæ lingua antiqua; *Svardr* & *Svardereip* vocabantur & quæ tam firma & tenacia fuisse perhibentur, ut ne sexaginta quidem viri tali funi disrumpendo sufficerint, teste Arngrimo Jonæ filio.

giøre de heftig Modstand. Lapperne fælde de fleste Sælhunde med Rifle-Byssе. Paa sine Tider slaae de dem ihiel, givende dem Slag af en Træ-Kiolle oven for Snuden og Øynene, hvilken Maade at døde dem paa gemeenligst foroves om Vinteren i Yngle-Tiden, da Ungerne (hvilke efter Beretning ere, naar de fødes, næsten hvide; men inden faa Dages Forløb miste samme hvide Farve, og begynde at l'gne Moderen) meest maa sette Livet til, saasom mindst formaaende at undromme eller giøre Modstand; undertiden maa og Moderen selv give sig tabt, endskiønt den byder sig til Modværge, og holder sin Banemand fast, hvor den fatter ham, værende saaledes farlig nok at give sig i Færd med. I blikstille Veyr sees Sælhunden at ligge og sove med Hovedet samt Bagdelen under og Ryggen over Vandet. En Lap, som bliver den saa liggende vaer, vækker den op af Sovne med et Skud af sin Rifle-Byssе, og kommer den til at sove sin sidste Sovn. Benævnte Dyrs Sædvane er en Tiid at holde sig i Vandet, og en anden Tiid at begive sig af Vandet op paa et Skiær eller en Steen. Der liggende løfter den undertiden een af Fremfødderne i Veyret, og ligesom vinker ad Anskueren, hvilket langt fra forekommer, som en Mand laae nøsgruus og vinkede med Haanden. Hvor mange i eet Følge komme nær en Steen, som de vil begive sig op paa, kappes de med hverandre, hvo der først kan faae Stenen fat; de, for des hastigere at komme afsted og

pilis curtis sunt, collo tamen jubato; colorem habent cinereum, secus ac illi, qvi apud Islandiam reperiuntur, qvibus color gilvus est. Rosmarus lacessitus ferociter resistit. Phocas sclopetis striatis plerumqve sternunt Lappones; fustibus vel clava interdum etiam cædunt, ictu rostro animalis vel fronti inflicto, cujusmodi venandi ratio hyeme imprimis exercetur, qvo tempore sobolis procreandæ causa phocæ convenire solent. Catuli, (qvi primum editi propemodum albi sunt, sensim tamen colorem matris induentes) utpote infirmiores, nec effugere valentes, in hac pugna maxime periclitantur. Idem fatum ipsas qvoqve matres haud raro manet, resistentes licet & maxima, qva possunt, vi, percussorem adgredientes, unde sæpe evenit, ut haud inultæ cadant. Mari tranqvillo phocas dormitantes conspicere licet, capite, cum parte corporis posteriore, sub aqva occultato, dorso autem super aqvam exserto. Lappo, hoc observans, dormientem sclopeto explosо excitat, sed ita, ut perpetuo somno simul obruat; vel ut aperte loqvar, dormientem glande percutit & perimit. Phoca inter amphibia numeratur, modo in salo natans, modo in arido, super scopulis qviescens, ubi dum negligenter jacet, alterum e pedibus anterioribus extendit, hominis resupini, manu aliqvem ad se vocantis, speciem eminus visentibus præbens. Cum

og hinanden for, svinge sig op fra Vandet, og lade sig falde ned igien med saa heftig Vandets Bevægelse, at samme kan sees og hores langt fra. Den, der først bliver Stenen mægtig, maa, i sær om der er knapt Rum, lave sig til en Kamp imod de andre, som endnu ere i Vandet; saa længe han angribes af en svagere, beholder han sit Sted, og den anden maa vige; men, overfaldes han af en sterkere, maa han pakke sig og overlade sin Plads til den, der blev ham overlegen. Imedens saadan Kamp varer imellem Sælhundene, bide og slide de hinanden, og lade sig hore med fæl Brølen. Til at fange titbenævnte Dyr bruges undertiden den Maade, at, efterdi de i høyt Vand begive sig op paa et Skiær, og blive der liggende, indtil Vandet er temmelig synket, forfoyende sig derpaa ned i Vandet igien, legger man, naar Vandet er falden, og de alle have forladt Skiæret, lavt neden hos samme en lang tyk og svar Bielke med mange hvasse og sterke Jern-Kroge i, paa det at, naar de, som dernæst i høyt Vand klavre op paa Skiæret, begive sig, efterat Vandet er synket, derfra ned igien, de da kan fastne i Jern-Krogene, og blive fangne; og at dette desbedre kan lykkes, stoyer og skriger man, blivende vaer, at der ere Sælhunde komne op paa Skiæret, hvorpaa de af Banghed paa sin Maade skynde sig afsted paa sine korte Laller, for at komme snart i Vandet, og med det samme anholdes af bemeldte Jern-Kroge. Lapperne udspiile titbemeldte Dyrs Hud

plures simul eidem scopulo occupando turmatim adnatent, alia aliam prævenire adnititur, qvo casu mare tanta vehementia, sese jactando & volutando, everberant, ut æmulantium boatus aqvarumqve strepitus, procul exaudiri qveant. Qvibus scopulum occupare contigit, haud leve cum sociis certamen ineundum est, qvæ adhuc in mari natantes, in idem saxum magno nisu evadere conantur. Si saxum tenenti cum inferiore certamen sit, locum facile tuetur, sin vero cum potentiore, cedere tandem cogitur. In tali conflictu se mutuo misere dilacerant, incondito ac truci boatu simul edito. Phocæ tali dolo capi solent: mari per fluxum qvam maxime aucto, scopulos, uti dictum est, scandunt phocæ, donec mare refluxu recesserit, ibi mansuræ. Interim lignum aliqvod robustum, validis & præacutis hamis uncisqve ferreis consitum & munitum, ad radicem scopuli collocatur, eo consilio, ut e saxo in mare ruentes phocæ uncis ferreis implicentur; qvod ut eo felicius succedat, subitus clamor ab insidiatoribus tollitur, qvo audito phocæ, qvantis possunt viribus, in mare sese præcipitant, nimiaqve ista festinatione fortius, qvam alias, obviis hamis irretiuntur. Exuviæ hujus animalis eodem fere modo distenduntur, qvo salmones fumandi solent, nisi qvod tendiculæ plures, longiores & crassiores adhibendæ sint.

Sciurus,

Hud hart ad paa samme Maade, som en Lax, der skal roges; men hertil bruges flere, tykkere og længere Spiiler; thi de skal naae tvert over Huden fra den eene Kandt til den anden, man skierer Hul her og der yderst i Kandterne af Huden, og der stikker Enderne af Spiilene ind.

I en Deel Finmarkiske Egne befindes Egerne; samme kaldes af de Norske: Ikorn, og af Lapperne: Orre. Nogle af benævnte smaa Dyr have om Vinteren lyse-graa, andre staal-graa Farve; men om Sommeren ere de alle brunagtige. I Skoven, hvor de have Tilhold, svinge de sig fra Toppen af et Træ over til et andet Træes Top. Naar deres Hu staaer til at fare over en ferst Soe, sette de sig paa et Stykke Træ, reyse Halen i Veyret i Steden for Seyl, og lade sig derved paa bemeldte Træ-Stykke drive af Vinden over Soen. Lapperne brugte i forrige Tider to Slags Buer, af hvilke det eene Slags kaldtes: Giet-daugie, i. e. Haand-Bue. Samme bestod ikkun af en Boyel, samt en stram Snor. Adfærden med dens Brug var, at man, efter at have lagt derpaa en lang Piil med een Ende paa Boyelen og den anden paa Snoren, og have taget Boyelen fat i den eene og trakt Snoren til sig med den anden Haand, gav Piilen, der i sin Ende havde en Piig af Jern eller Been, Fart ved at slippe Snoren. Det andet Slags kaldtes: Juolge-daugie, i. e. Fod-Bue. Denne bestod ey allene, som forbemeldte

Sciurus, Norvegice: Ikorn; Lapponice: Orre, nuncupatus, in nonnullis Finmarchiæ tractibus reperitur. Dantur inter Sciuros, qvibus color hyeme griseus est; ceterum æstate omnes sine discrimine rufi sunt. In sylvis, ubi degunt, e cacumine unius arboris in aliam mira agilitate saliunt. Cum lacus vel flumina trajicere libet, minuto ligno vel cortici insident, caudisqve pro velo elevatis, qvo tendunt, satis commode feruntur. Duplex arcuum genus apud Lappones olim in usu fuit, qvorum alteri Gietdaugie seu arcus manualis, nomen erat, qvia solius manus ope tendebatur. Instrumentum hocce admodum simplex erat, ex solo arcu, poprie sic dicto, & nervo constans. Sagitta, qvæ arcui manuali aptabatur, paulo longior erat, præacuta cuspide, ex osse vel ferro facta, præfixa. Alter: Juolge-daugie, seu arcus pedis, nuncupatus fuit. Hic, præter arcum ipsum & nervum, ligneo qvoqve manubrio & fibula, ex cornu rangiferino facta, cui, tenso arcu, nervus incubuit, instructus fuit. Sagittæ, qvæ

meldte Giet-daugie, af Boyel og Snor, men endogsaa af et langt Skaft eller Haand-Fang giort af Træ, og havende et Hak eller Hefte af Rensdyr-Horn, hvori Snoren, naar Buen var spendt, hvilede; Pilen, som brugtes dertil, var stumpet uden Piig i Enden. Naar man vilde spende den, bandt man et med Jern-Hager anhæftet Baand fast til sin Livgjord, og, saasom til Udspendelsen udfordredes yderste Kraft, maatte man, for at faae den spendt, ey allene bruge Hænderne, men og Foden, ved at sette den ind i en sterk Jern-Ring, som havdes i Buens bageste Ende. Nu ere Buer hos Finmarkens Lapper næsten aflagde, saa at de i deres Sted betiene sig af Rifle-Byssер; ellers siges Indiagers Lapper i Svenske Lapmarken, hvor de fleste og beste Egerne falde, endnu at bruge sidstbemeldte Slags Buer til at skyde samme med, for at ikke skamfere Skindet med Kugle. Fyrretyve af bemeldte Dyrs Skind, som blive kaldet et Tommer, sælges af Lapperne gemeenligst for 1 Rdlr. (69).

huic arcui imponebantur, cuspide carebant. Ceterum hic Giet-daugie pedum non minus, qvam manuum ope tendebatur, unde qvoqve arcui nomen. Post sclopetorum inventionem, arcuum usus rarior factus est, qvamvis Giet-daugie, seu arcus ille, qvi a pedibus nomen habet, apud Indagrienses in Svecia nondum prorsus exoleverit, nam cum in isto tractu ingens sciurorum copia detur, dicuntur venatores pro sclopetis arcubus uti, ne pellis hujus bestiolæ glandibus lædatur. Qvadraginta pelles (qvi numerus, cum de pellibus sciurorum sermo est, Norvegice: et Tommer dicitur) unius thaleri pretio apud Lappones veneunt (69).

Finmarken yder en temmelig Mængde af Hermeliner; samme kaldes af Lapperne: Boaaid (70), hvilket Navn bruges om begge Kion;

Mustelarum alpinarum ingens est per Finmarchiam multitudo. Hæc bestiola Lapponice: Boaaid (70) nuncupatur,

(69) Af Egern, paa Norsk Ikorn eller Ekorn, er der to Slags, nemlig den almindelige, hvoraf Graaverk haves, Sciurus *vulgaris* Fn. Sv. 37. og Flyve-Ekorn, Sciurus *volans* Fn. Sv 38. hvoraf dog den sidste meget sielden sees i Finmarken og Svensk Lapmark.

(70) Eller Boitta.

(69) Sciuri duæ in Norvegia dantur species, nimirum *vulgaris* fn. sv. 37 qui nobis subministrat pelliculos, quibus vestes subteguntur; & Sciurus *volans* fn. sv. 38. qui posterior tamen rarissime videtur nimirum in Finmarchia nostra & Lapmarchia Svecica.

(70) Vel *Boitta*.

Kion; ellers nævnes i Særdeleshed Han af Slaget: Goaaige, men Hun: Gad'fe. Benævnte ſmaa Dyr ere graa-agtige om Sommeren, men om Vinteren ſnee-hvide, med kul-ſorte Haar yderſt paa Enden af Halen; dog befindes nogles Hale hvid over alt. Diſſe heder hos Lapperne: Seibuſh (71). Under bemeldte Dyrs Bagdeel ſidder et Kiod-Stykke, af Lapperne kaldet: Zhjiavra-Kuatte, ſom, naar man afkrænger Huden, giver en utaalelig ſtinkende Lugt fra ſig (72). Hermelinen er en ſluug Egge-Tyv; gaaende bort med Egget holder han det faſt under Halſen, ved at have boyet Hovedet ned imod Bryſtet. Vil man legge et Traad-Nogle hos en liden Fiſk eller andet

tur, qvæ vox utrumqve ſexum exprimit; ceterum mas: Goaaige, foemina autem: Gad'fe appellatur. Muſtelæ, durante hyeme griſeæ ſunt, niſi qvod in caudarum extremitatibus pilos habeant nigerrimos, exceptis paucis, qvibus cauda qvoqve ſicut reliqvum corpus, tota candida eſt; has Lappones: Seibush (71) appellant. In clunibus horum animalium, detracta pelle, caruncula reperitur, peſſimi, & fere intolerabilis foetoris, qvam ipſi: Zhjiavra-Kuatte vocare ſolent (72). Ovorum appetentiſſima & rapaciſſima eſt muſtela. Si piſciculo vel alii cuipiam rei, cujus avida ſolet eſſe muſtela, glomum alligaveris, piſciculo in cubi-

(71) De ere og meget mindre end Hermelinen eller Ryskatten (Muſtela *Erminea*, Fn. Sv. 17.) og udgior en beſynderlig Art, ſom undertiden hos os, ligeſom i Sverrig kaldes Snee-Muus, Muſtela *nivales*, caudæ apice vix pilis ullis nigris, Fn. Sv. 18.

(72) Det, af Forfatteren, her omtalte beſtaaer egentlig i tvende ſmaa Poſer, (folliculis), ſom ere vorne til Ende-Tarmen, hvoraf enhver er ſaa ſtor ſom en Sukker-Ert, og indeholder en gmul tykagtig og meget ilde ſtinkende Vædſke. Deslige folliculi findes hos alle kiødædende firefoddige Dyr, ja ogſaa hos Kaninen, Haren, o. ſ. v. ſamt, efter Tyſons Anmerkning hos Flangerne. See Raj. Syn. meth. anim. qvadrup. pag. 197.

(71) Multo etiam Muſtela *Erminea* minores ſunt. In ſn. ſv. 18. Muſtelæ *nivales*, caudæ apice, vix pilis ullis nigris; Norvegice autem uti ſvecice *Sne Myſſer* appellantur.

(72) Res, de qua Auctor hic loquitur, in duobus conſiſtit folliculis, quorum inteſtino ad anum utrinque unus adnatus eſt, magnitudine piſi hortenſis majoris, liquorem foetidiſſimum continens; quibus folliculis & ſimul ano ſphincter muſculus ſuper extenditur, cujus beneficio liquor iſte compreſſione ejicitur. Talibus folliculis inſtructa ſunt omnia animalia carnivora & præter ea, Cuniculus, Lepus, immo & D. Tyſone adnotante, ſerpentes. Vid. Raj. Syn. meth. anim. quadrup. p. 197.

det, som Hermelinen pleyer at bortsnappe, og fæste en Ende af Noglets Traad til samme, skeer det, at naar han haver slæbt Fisken ꝛc. hen til sin Hule, og bliver den dertil anheftede Traad vaer, bærer han det bortstiaalne tilbage til sit Sted igien. Dette har jeg ey seet, men er mig, som noget virkeligt, fortalt af mange, der sagde sig at have erfaret det. Plinius kalder Hermelinen Vinter-Muus; men det Navn Royse-Kat, som han af de Norske kaldes med, beqvemmer ham bedre, efterdi han nok saa gesvindig, som de tamme Huus-Katte, efterjager Muus, og tager af dem sin meeste Fode (73). Lapperne fange ham i en Fælde, kaldet: Gillar, hvilken bestaaer af een i to Stykker klovet Birke-Knub, hvis eene Deel stilles over

le pertracto, glomum, qvem prædæ adhærentem animadvertit, continuo reportat. Relata iterum refero, sed ex ore hominum, qvi rem se sæpius vidisse testati sunt. Mustela alpina Plinio mus hybernus dicitur, Royse-Kat ɔ: felis, inter saxorum acervos degens, ut a Norvegis vulgo nuncupatur, verius & aptius vocanda, qvia haud segnius, qvam felis domestica, mures venatur (73). Muscipula qvadam, qvam Lappones Gillar appellant, mustelæ capiuntur. Constat illa ex caudice betulino, in duas partes diffisso, qvarum altera, qvæ paxillo innititur, in mustelam, per foramen, qvod huic usui in ipsa muscipula patet, ad escam subrepentem, decidit, eamqve suo pondere

(73) Den æder og Lemænner, Vonn eller Muldvarper og Fugle; paa hvilken sidstmeldte Sag jeg selv har seet Bevis, i det at jeg, i Aaret 1762. paa min Hiemreyse fra Nordland, havde en levende Ryskat paa min Baad, som sleed sig los, og, efterat han havde bidt Hovedet af en levende Krykje, (Larus *tridactylus* Fn. Sv. 157. & Act. Nidrof. III.) og af en Sæing, (Larus *canus* Fn. Sv. 153.) og fortæret samme; rømte bort, da Baaden var lagt til Landet. Formedelst dens Hurtighed og Smidighed, er den end ikke bange for at angribe en Rotte, i det at den i en Hast kaster sig paa dens Ryg, og bider sig fast i Nakken, da Rotten bliver dens Rov. Saadant har Hr. Major Ecklef beretted mig, selv at have seet, da han var i Island.

(73) Etiam Muribus Lemmis vescitur, nec non Talpis avibusque. Eam aves necare & devorare ipse cum meo damno didici; etenim a. 1762. quum ex Norlandia Nidrosiam tenderem, Mustela quædam Erminea vinculis solutis, primo Larum *tridactylum* fn. sv. 157. & act. nidrof. III. & deinde Larum *canum* fn. sv. 153. vivos necavit & magnam partem devoravit, antequam, nave terræ continenti admota, aufugeret. Propter summam suam alacritatem & velocitatem, nec dubitat Glirem seu Rattum aggredi, in cujus cervicem se conjicit eumque brevi enecat, teste oculato Dn. ab Ecklef.

over den anden saaledes, at begge rore hinanden med den bageste Kandt, men holdes for til, hvor Hermelinen skal gaae ind, fra hinanden ved to smaa korte Stille-Pinde, som loseligen imellem dem ere satte op og ned, og ved en længere Pind, som i sin yderste Ende haver et Skaar, hvorved den omfatter og holder bemeldte twende Stille-Pinde, men gaaer hen under Fælden med sin anden Ende, hvorpaa et Stykke Kiød, Fisk, Rensdyr-Ost eller deslige er fæstet til Mading. Denne her beskrevne Maskine bliver sat paa en Fod eller Stotte, som holder den hoyt op fra Jorden, paa det Skov-Muus (74) ey skal gaae op og afæde Madingen. For ved samme Maskine, ved en Distance, haves en opstaaende Træ-Knub omtrent af lige Hoyde med bemeldte Fod; der klavrer Hermelinen, fangende Lugt af Madingen, op, hopper saa derfra hen under Fælden, og begivende sig til at æde saaer sit Banesaar, ved det at, naar han rører ved og rokker den inderste Ende af den Pind, som titbemeldte Mading er fæstet til, glider tillige samme Pinds yderste Ende, som omfattede og holdt ovenmeldte to smaa loselig satte Stille-Pinde, ud fra sit Stel, og samtlige Stille-Pinde knæle; hvorover Fældens Overpart, der nu haver mistet sin Understottelse, folgelig falder paa Hermelinen, og dræber ham. Geraadende under Fælden kaster han gemeenlig af Banghed Vandet. Den Deel af Skindet, som samme da treffer paa, mister sin hvide Farve, og bliver guul (75).

pondere enecat. Tota machina pedamento qvodam paululum supra humum elevata est, ne sorices (74) ad escam irrepant. Ante muscipulam caudex statuitur, pedamentum altitudine æqvans, qvem mustela, escam odorata, conscendit, ut in ipsam muscipulam eo commodius irrepere possit. Muscipula irretita lotium præ metu mittit, qvod si pelli immissum fuerit, colorem illi subflavum, priore candido corrupto, inducit (75).

(74) Mus *sylvaticus* Fn. Sv. 36.

(75) Da jeg finder, at Rajus er noget ufuldstændig

(74) Mus *sylvaticus* fn. sv. 36.

(75) Quum aliquid desiderari posse videam in

I Finmarken indfinder sig, dog sielden to Aar efter hinanden, et Slags Muus, af de Norske kaldede: Lemænner (76), og af Lapperne: Godde - Saeppan. Samme have sit Tilhold i smaa Huler under Stene og Jord-Tuer (77), havende sammesteds sin Rede med Unger, der i Begyndelsen ere blinde og paa Huden spettede. Benævnte Muus falde, som jeg af Erfarenhed kan bevidne, ned af Lusten (78). De ere i sin Natur

Mures qvidam, Norvegis: Lemænner (76), Lapponibus: Godde-Saeppan dicti, Finmarchiam interdum qvoqve infestant. Hi mures sub lapidibus aliisqve cavernis minoribus latere solent (77) ibiqve nidos suos & catulos habere Catuli initio cæci sunt & variegati. Hujus generis mures ab aëre revera depluunt, qvod teste experientia scribo (78). Natura audaces sunt, certe minime meticulosi,

---

dig i Ryskattens Tænders Beskrivelse, saa er at merke, at den baade i Over- og Underkiesten har 6 Fremtænder, twende Bidere (caninos) og 5 Side-Tænder, (molares), hvoraf den sierde eller næst sidste er bredest, og forsynet med 3 Spidser (cuspides). For Resten see Linnæi S. N. X. pag. 45. n. 14. coll. pag. 18. num. cit.

dentium Mustelæ Ermineæ descriptione, quæ apud cel. Rajum habetur, notandum est, dentes primores in utraque maxilla sex esse, duos caninos & quinque molares, quorum quartus vel penultimus latissimus est & tribus cuspidibus munitus. Cetera habet v. Linné S. N. X. 45. n. 14. coll. p. 18. num. cit.

(76) Bønderne i Nordland og Finmarken kalde den og **Lemming**, samt **Lemmik**; hvoraf det kommer, at den og af en Deel Lapper bliver kaldet *Lummick*, endskiønt dens rette Finske eller Lappiske Navn i Finmarken er, saasom Forfatteren strax melder, Godde-Saeppan eller Godde-Sapan.

(76) Rustici Norlandici & Finmarchici Murem Lemmum etiam vocant *Lemming* vel *Lemmich*, unde nomen Lapponum *Lummick* ortum trahit: attamen genuinum nomen Muris Lemmi Lapponicum saltim in Finmarchia est, uti auctor mox perhibet: *Godde-Saeppan* vel *Godde-Sapan*.

(77) Disses Rede blev, i Aaret 1761. seet, endog ved Søekandten i Senjen, nemlig paa Kastnes, Hr. Foged Wangs paaboende Gaard under nogle Tømmer-Stokker og andensteds, og i hvert Rede fandtes, i det mindste, 6 eller 7 Unger.

(77) Horum nidi a. 1761. observati sunt etiam in locis maritimis e. g. in Kastnes præposituræ senjensis & quidem in areis sub tignis quibusdam & alibi. In singulis nidis minimum sex vel septem reperiebantur pulli.

(78) Jeg har og virkelig selv, for et Par Aar siden seet en Muus falde ned af Lusten tet ved min Side. Ligeledes har jeg, i Aaret 1759, engang i Nord-

(78) Duobus abhinc annis murem superne delabi ipse vidi. Anno 1759. in Norlandia itidem Echinum *esculentum* de aëre in petram demitti

Natur bidske og arrige, saa at, om man holder en Kiep til dem, vende de sig imod samme,

culosi; nam si qvis eos fuste insequeretur, hostiliter se continuo obvertunt fustem-

i Nordland seet en Krage-Bold (Echinus *esculentus* Fn. Sv. 2116.) falde ned af Luften paa en Steen-Klippe; men, i begge Tilfælde, har jeg seet en Krage flyvende over mit Hoved, ey paatvivlende, at jo samme Fugl har ladet falde saavel Musen som Krageholden, (hvilken sidste den pleyer forsætlig at lade falde ned paa en Steen-Klippe, for at faae den knuset, og at bekomme Maden deraf.) Og er det en afgiort Sag, at det paa samme Maade er gaaen til med alle de Lemenner, som en og anden kan have seet falde ned af Luften. Ellers er det bekiendt, at Lemennerne, naar de svømme paa Soen, søge at komme op i nogen nærværende Baad, og at, ved den Leylighed, mange falde ned i Soen igien: men disses Fald er da ikke høyt. Der ere de, som forsikre selv at have seet en heel Hob Lemenner falde ned af Himmelen paa een Gang. Og end ikke dette vil jeg drage i Tvivl, naar man ikke gior Hoben for stor; thi de indfinde sig undertiden i utallig Mængde, og deres Efterstræbere iblant Fuglene ere tillige utallige, saa at det kan hende sig, at mange tusinde Maager, Ravne og Krager, samt Ugler paa eengang flyve op i Luften med sit Rov, hvorom endog mange af dem i Luften tappert slaaes. Ved hvilken Leylighed det ikke andet kan være end at adskillige Lemenner falde, omtrent paa eengang, ned, da de svagere ey nok-som kan forsvare sig og sit Rov mod de sterkere. Det falder og Kragen besværligt at flyve langt med sit Rov, synderlig, naar Lemennen endnu er levende, ligesom den og har meest Møye med at bemægtige sig dette Dyr; thi den understaaer sig ikke at angribe Lemennen for til, da denne setter

demitti observavi; sed in utroque casu cornisem supra caput meum volantem comperi, nec dubito, quin eadem murem perdiderit & echinum demiserit, ut confringeretur, in petram. Eadem, ut certe arbitror, ratione historia de Muribus *Lemmis* de coelo delapsis exponenda est. Ceterum notum est, Lemmos in mari natantes cymbas petere, & multos eorum, ita ascensione frustra tentata, in mare relabi: Quæ quidem circumstantia etiam interdum suspicionem alicui non satis circumspecto movere possit, Lemmos istos coelitus fuisse delapsos. Sunt qui asserunt, se insignem numerum Lemmorum coelitus una delapsum vidisse; nec hoc negandum est, ubi numerus iste non plus justo augeatur. Nam interdum numerosissimi adveniunt, uti &, quæ illos sectantur, aves innumeræ sunt, adeo ut haud raro fiat, ut innumeri Lari, Corvi, Cornices & Striges cum sua præda una avolent, quum non possit non fieri, quin aves istæ numerosæ Lemmos oppido multos una demittant; id quod is minime in dubium vocaverit, qui prælium, quod inter has aves de præda committitur, aspexerit; ut taceam Lemmorum captorum & deportatorum adhuc vivos, multis avibus magnum facessere negotium, adeo ut eos interdum demittere cogantur. Ad quas aves præsertim pertinet Cornix, quæ non sine difficultate, captum servat Lemmum, si nondum vita privatus fuerit, quemadmodum & magnum aggredi videtur opus eundem captura; nam is cornici masculo se opponit & stridula obgannit

samme, og bide deri. De tilfoye Græsset paa Marken Skade. I et Aar, da Mængde af dem sees i Finmarken, kan Soe-Lapperne giore sig vist Haab om en riig Ræve-Fangst i næstfølgende Aar; thi saasom Rævene, der ere efter bemeldte Muus meget begier-

qve remordent. Qvoties ex aëre freqventes decidunt, toties Lappones maritimi, insignem sibi vulpecularum capturam in annum, proxime seqventem, augurantur; cum enim vulpes, harum bestiolarum appetentissimæ, eas, qvo anno

setter sig til Modstand, og gneller mod Kragen; hvorfor den ofte maa vige, og ikke tør bemestre sig Lemennen, uden ved at liste sig bag paa den, naar den løber. Ravnene derimod og alle store Hav-Maaser, for Exempel: Svart-bag (Larus *marinus* Fn. Sv. 155.) Hvid-Maase (Qvit-Maase, blaa Maase, store blaa og hvide Hav-Maase, Larus *hyperboreus*, albus dorso & alis dilute cinereis, extremitatibus remigum prorsus albis) Emor eller Gulfötting (Larus *fuscus* Fn. Sv. 154.) tillige med Sæingen (Larus *canus* Fn. Sv. 153.) og besynderlig Gys-Fuglen eller Gys-Uglen (Strix *nyctea* Fn. Sv. 76.) giore kun kort Proces med Lemennen; af hvilken Aarsag og den sidstmeldte, nemlig Uglen, som enten er gandske snee-hviid eller hist og her graaspraglet, har tillige faaet det Navn; Lemens-Griis. Hr. Forfatteren har forsikret mig, at han endog om Natten har merket Lemmingen falde ned fra Lusten, og denne Omstændighed var vanskelig at forklare, naar man ikke havde Kundskab om den nu ommeldte Gys-Jugl, som fanger Lemmingen fornemmelig om Natten, og undertiden taber den i Lusten.

nit voce eandemque sæpe fugat, non nisi a tergo devincendus. Quod vero ad Laros majores adtinet e. g. Larum *marinum* fn. sv. 155. Norvegis: *Svart-bag*; porro Larum *hyperboreum* album, dorso & alis dilute cinereis extremitatibus remigum prorsus albis: Norvegis, *Qvit-Maase* vel *store blaa og hvide Hav-Maase*; item Larum *fuscum* fn. sv. 154. Norvegis, *Emor* vel *Gulfötting*; nec non Larum *canum* fn. sv. 153. Norvegis *Sæing*. Hi Lemmum facilius capiunt & eneant. Idem dicendum est de Corvis, sed præsertim de Strige *Nyctea* fn. sv. 76. Norvegis *Gysfugl* vel *Gys-Ugle*; quapropter & hæc strix (quæ est colore vel ubique albo, vel albido, maculis fuscis aut fuscescentibus) nomen vernaculum: *Lemens-Griis* i. e. Lemmorum porcellus; fortita est. Præcipuum argumentum pro Lemmis coelitus delapsis, nec ab ave aliqua demissis, militans redit ad experientiam quandam, quam, ut alios taceam, ipse Ven. Auctor habuit, nimirum Lemmos interdum tempore nocturno, quum omnes aves quiescere putantur, in mare delabi. Sed facile etiam hoc argumentum destruitur, si consideremus striges nycteas jam memoratas, Lemmorum hostes præcipuos, tempore nocturno prædatum evolare; adeo ut Lemmi, qui tempore nocturno in mare superne delabi observantur, a Strigibus hisce demissi censendi sint.

begierlige, finde dem i det Aar, da de der i Landet tee sig i Mangfoldighed, oppe paa Fieldene, men i næstfolgende Aar sammesteds savne dem, begive de sig da fra Fieldene ned til Soekandten, i Formodning der at see dem igien, hvorved Soe-Lapperne gives den beste Leylighed, som de kan ønske sig, til Ræve-Skytterie. Som titbemeldte Lemænner efterstræbes af Rævene, saa ere de ikke under mindre Forfolgning af Ravnene og Kragerne, hvilke opsnappe og æde dem. Udi visse Lapmarkiske Egne tildrager det sig, at de nogle Tusinde i eet Folge komme, een efter anden, farende og uden Afskye for en Elv eller fersk Soe, som paa Veyen meder dem, over sig ud paa Vandet til at svomme. Saadan deres Adfærd har jeg ikke selv seet, men anforer den efter øyensynlige Vidners Fortællelse (79).

anno turmatim depluere solent, in montibus magna copia inveniant, anno autem insequenti prorsus desiderent, ad oras se maritimas conferunt, spe, ibi reperiendi, qvas jam frustra in montibus qvæsiverant. Lappones, oblata occasione strenue utentes, adventantes vulpeculas, qvibus possunt, technis & modis, capere adnituntur. Ceterum, non vulpium tantum insidiis, verum corvorum etiam atqve cornicum rapacitati obnoxii sunt sæpius memorati mures. In qvibusdam Finmarchiæ tractibus gregatim qvandoqve incedunt, propemodum innumerabilis turba; nec, si forte in lacum vel amnem procedendo inciderint, de via cœptoqve cursu non deflectunt, sed undis sese intrepide committentes, objectum lacum vel fluvium recta trajiciunt; qvam tamen hujusmodi glirium consvetudinem, non oculis qvidem, sed auditu tantum, compertam habeo (79).

Da jeg haver givet nogen Underretning om de i Finmarken forekommende vilde firefødde Dyr (80), og deres Fangst; vil jeg derhos med Læserens Tilladelse melde, at

Ferarum Finmarchiæ qvadrupedum (80), rationisqve eas capiendi, notitia qvalicumqve, pro instituti ratione, impertita, pace Lectoris adjicere libet, in his-

(79) Til Slutning maa jeg endnu melde om Lemmerne, som noget merkværdigt, at de, i i Aaret 1757, saaes i stor Mængde paa Tronhiems Byes Gader.

(80) Til den Materie om firesoddige Dyr, vil jeg endnu føye følgende Anmerkninger: I Fin-

(79) Ultimo de Lemmis, tanquam notatu dignum, memorandum est, eos a. 1757. frequentes in plateis urbis Nidrosiæ visos fuisse.

(80) Materiæ de animalibus quadrupedibus sequentes subjungam adnotationes: Etiam Mures

at det ofte der i Landet hænder, at et Faar føder tvende gange i eet Aar, og frembringer hver

ce oris haud raro contingere, ut oves, bis qvotannis gemellos pariant, capræ-

qve

Finmarken findes og Mysser, ikke allene den tilforn omtalte Skov-Muus (Mus *sylvaticus* Fn. Sv. 36.) men endog Lille-Musen, (Mus *musculus* Fn. Sv. 34.) ligeledes Rotter. Disse har jeg seet ved Tana Elven i Øst-Finmarken, kommende fra et Sted paa Landet, hvor en Finne-Gamme stod. Da man forfulgte dem, sprang de udi Vandet, dukkede under, men kom, efter en kort Tiid, op igien, da jeg lod slaae et Par af dem ihiel med en Aare. Jeg har endnu een af dem udstoppet, dog uden Hale, saasom Finnen, der skulde stoppe den ud, skar Halen først af og kastede den bort. Den seer en Huus-Rotte (Mus *Rattus* Fn. Sv. 33.) saa liig, at jeg, synderlig, da Halen seyler, ey er i Stand til at skille den fra samme. At den skulde være Vand-Rotten (Mus *amphibius* Fn. Sv. 32.) kan jeg neppe troe, da den ingen Hinde har imellem Tæerne, saasom om Vand-Rotten berettes hos Raj. de Animal. qvadrup. p. 217. Ellers er Vand-Rotten, efter Hr. von Linné, hans egen Tilstaaelse, endnu ikke de Lærde fuldkommen bekiendt, og man veed ikke med Vished, om og hvorledes den bør skilles fra den store Marke Muus, som paa Svensk kaldes Molle (Mus *terrestris* Fn. Sv. 31.) samt fra Huus-Rotten. Dog kan mit Exemplar slet ikke være den nu ommeldte Marke-Muus; thi det har fuldkommen en Huus-Rottes Størrelse, og gandske tydelig fire Tæer paa Fremfødderne. Længst hen i Nordlandene, for Ex. Senjen og Tromsoen, ere der og, efter Indbyggernes eenstemmige Beretning, Huus-Rotter. Nebbe-Musen, som

res fert Finmarchia, non tantum supra memoratum Murem *sylvaticum* fn. sv. 36 sed etiam Murem *Musculum* fn. sv. 34. ut & Mures *Rattos*. Hos ultimos a. 1759. ad Tanam Ost-Finmarchiæ fluvium vidi, ex tugurio quodam Lapponico vicino, ad littus hujus fluvii descendentes & in fluvium compulsos. Servo & farctam pellem unius tum cum aliis enecati, sed cauda destitutam, a Lappone, qui eandem farcirer, resecta. Vix adducor, ut credam, Murem hunc esse Murem *amphibium* fn. sv. 32. quum nullam inter digitos habeat membranam, qualem de Muribus aquaticis s. amphibiis prædicat Rajus in tract. de animal. quadrup. p. 217. Ceterum Mus amphibius, vel ipso v. Linné judice, adhuc minus notus est, adeo ut non liqueat, an & quomodo a Mure *terrestri* fn. sv. 31. nec non a *Ratto* distingvi debeat. Meum autem exemplar non ad Murem terrestrem referri posse docent quatuor digiti distincti palmarum, nec non magnitudo, qua Gliri domestico s. Ratto non cedit. In ultimis Norlandiæ regionibus, Senjen puta & Tromsöen, occurrunt etiam, incolarum nullo non affirmante, Mures *Ratti*. Sorex *araneus* fn. sv. 24. Norvegis *Nebbe-Muus*, *Muus-Keril* vel *Muse-Skiær*, Danis vero *Angel-Muus*; datur etiam in Norlandia & Finmarchia æque ac ad Nidrosiam Pur. ven. Auctor in Nomenclatore Danico-Lapponico p. 349. memorat genus quoddam Muris, rostro longo, quod Lappones *Vandes* vel & *Ziebak* nominant; de quo genere nullum dubium

hver gang to Lam. Iligemaade skeer det, at en Gied foder 2 ja 3 Kid tillige. Bukkene, som paa andre Steder i Norge gaae i Bryn-

qve non gemellos modo, sed tres qvandoqve hædos simul enitantur. Hirci, qvibus alibi, tempore Bartholomæi, ut in

som her kaldes **Muus-Veril**, og paa andre Steder i Norge, **Muse-Skjær**; paa Dansk: **Angel-Muus** (Sorex *araneus* Fn. Sv. 24.) findes og i Finmarken og Nordland, saavelsom her ved Throndhiem, og kaldes af Finnerne: Zibak. See Forfatterens Lappiske Nomencl. p. 349. hvor han bemerker, at et Slags Muus med en lang Snude, paa Lappisk kaldes: Vandes, saavelsom og Ziebak, hvorved han intet andet forstaaer end Rebbe-Musen; thi jeg har selv hørt Finnerne at kalde denne Zibak. Hvad andre firefoddige Dyr angaaer, som her i Norge opholde sig, og hvorom, i det foregaaende, slet intet er bleven meldet, saa maa jeg henvise Læserne til Sal. Hr. Procantzler **Pontoppidans** N. N. H. II. samt Hr. **Strøms** Sundm. Beskr. I. Dog vil jeg endnu anmerke følgende: **Grævling** (ursus *Meles* Fn. Sv. 20.) opholder sig ikke, saa vidt jeg veed, her i Stiftet, men vel Sondenfields; hvoraf mig, til Beviis, er bleven sendt et Skind fra Hr. Kaurin, da han opholdte sig i Gulbrands-Dalen. Af Hr. Pontopp. N. N. H. II. S. 46. maa man slutte, at dette Dyr og opholder sig i Bergens Stift. **Pindsvinet** (Erinaceus *Europæus* Fn. Sv. 22.) har jeg heller ikke merket til her i Stiftet; men i Christianiæ Stift har jeg seet nok deraf. Om Hvale og andre hvalartede Dyr skal handles ved det følgende Capitel.

bium esse potest, quin ad Soricem *araneum* referri debeat; immo ipse Lappones Soricem araneum nomine Lapponico: *Ziebak* appellasse audivi. Ad alia plura quod adtinet animalia quadrupedia, quæ in Norvegia nostra habitant & de quibus in prægressis non expositum est, lectores ad perill. Pontoppidani Hist. N. N. Tom. II. nec non ven. D. Strömii descript. Söndmöriæ Tom. I. amando. Attamen sequentia adhuc notabo: Ursus *Meles* fn. sv. 20. habitat in dioecesi Aggershusiensi, unde ejus pellis mihi missa est. Secundum perill. Pontoppidanum hist. N. N. II. 46. etiam reperitur in dioecesi Bergensi. De Söndmöria vero tacet V. D. Strömius. Erinaceus *Europæus* fn. sv. 22. nec a me observatus est in dioecesi Nidrosiensi, sed copiose in dioecesi Aggershusiensi. De Cetis & setaceis in sequentibus agendum est.

i Brynde ved Bartholomæi Tid, holde sig her rolige indtil efter Mikkels-Dag.

in fastis vocatur, lascivire solenne est, hic serius, nempe circa Festum Michaëlis Archangeli, sobolis procreandæ causa conveniunt.

De fleste Slags vilde Fugle, som forekommer i de andre Norges Egne, er og Finmarken begavet med. En Deel holde sig der i Landet hele Aaret igiennem, om Vinteren saavelsom om Sommeren, i hvis Tal ere Ørnen (81), Falken,

Plerasqve aves feras, qvæ alibi per Norvegiam reperiuntur, Finmarchia qvoqve producit. Ex his aliæ stationariæ sunt & perennes, ut: Aqvila (81), falco, accipiter, bubo, corvus, cornix, lago-

(81) Af Ørne ere 2 Slags her og i Finmarken meest bekiendte: 1) Land-Ørn, paa Dansk: Gaase-Ørn, Falco *ossifraga*, corpore e fusco & ferrugineo maculato, cera flava, pedibus luteis ad medias tibias lanatis, rectricibus extrorsum nigris. Ossifraga *Brisson. Ornith.* G. IX. 9. *Brünnich. Ornith.* p. 3. n. 13. paa hvilket sidste Sted en udførligere Beskrivelse kan læses. Det er ikke at negte, at denne Ørn jo noget ligner *Chrysaëtos* Auctorum, saasom Willoughbeys *Golden Eagle* (Ornith. p. 27. tab. I. Hr. Kleins Goldstein-Adler (prodr. Ornith. p. 76. §. 21.) og Hr. Halles Stein-Adler eller Gold-Königs-Adler (N. G. II. S. 174. n. 114.) endog i Størrelsen; ligesom den og er den allerstørste Ørn, som her til Lands er bekiendt. Men Auctorum Beskrivelser passe sig dog ikke fuldkommen, saasom af den givne Character letteligen kan sluttes; og den største Vanskelighed viser sig derudi, at dens Fødder ikke ere heel laadne lige ned til Tæerne; thi, naar denne Beskaffenhed ikkun sandtes ved Falco *Chrysaëtos*, saa kunde jeg ikke bære Tvivl om, at den henhørte til samme Art. Det Exemplar af denne Ørn, som jeg nu besidder, har jeg at takke

(81) Aquilarum hic & in Finmarchia duæ maxime notæ sunt species. 1) Falco *ossifraga* corpore e fusco & ferrugineo maculato, cera flava, pedibus luteis ad medias tibia a lanatis, rectricibus extrorsum nigris. Ossifraga Brisson. Orinth. G. IX. 9. Brünn Ornith. p. 3. n. 13. Norvegis *Land-örn*; Danis *Gaase-örn*, de quo completa descriptio apud Brünniche l. c. habetur. Non quidem negandum est, hunc falconem aliquo respectu similem esse Chrysaëto auctorum, quem Willoughbæus, Ornith. p. 27. Tab. I. *Golden-Eagle*; Kleinius prodr. Ornith. p. 76. §. 21. *Goldstein-Adler* & Halle in hist. nat. part. II. p. 174. n. 114. *Stein-Adler* v. *Gold-Königs-Adler* vocat, cui nec noster magnitudine cedit; quemadmodum & omnium Norvegicorum maximus habetur. At descriptiones auctorum ceterum in nostrum non exacte quadrant, ut ex charactere, quem delineavi; facile colligitur. Maxima autem difficultas redit ad pedes, qui non ad plantas usque lanati describuntur; si enim pedes Falconis Chrysaëti ad talos usque essent lanati, vix dubitarem, quin idem ac ossifraga nostra esset. Exemplar Ossifragæ, quod

jam

takke Hr. Byfoged Jalles paa Molde for, i hvis Gaard jeg og, i Aaret 1760, saae en af samme Slags levende. Men jeg har desuden og havt tvende andre af samme Art, begge skudte paa et Aadsel paa min Gaard, Berg ved Throndhiem, i Aaret 1762, den eene den 24de Februarii, og den anden den 1ste Martii: og grunder sig tillige den Character, jeg har givet paa den Beskrivelse, jeg den gang strax giorde for mig, da de vare blevne skudte. Af hvilken Beskrivelse jeg endnu vil anføre følgende: Øyestenen var sort, og havde en bleeg-gul Ring omkring sig: Næse-Huden (cera) var glat og vox-gul: Nebbet sorte-blaat. Den eene veyede 11 Pund og derover, den anden 9 Pund. Stiert-Pennene vare, paa den ydtere Side, sorte, men, paa den indre, smudsig-hvide med een og anden større sort Flek og smaa Pletter paa. De vare begge af Hun-Slaget, hvoraf alt, efter mine Tanker, sees, at den snarere bliver en Artsforandring af Albicilla Linn. end Chrysaëtos, om den ikke skulde være en nye Art, som ey forekommer hos Hr. von Linné. I Vest-Finmarken, for Ex. i Loppen, blev dette Slags Ørn, kaldet Fjeld-Gliir. 2) Fisk-Ørn (Falco *Albicilla* Fn. Sv. 56. Brünn. Ornith. pag. 3. n. 12. Pygargus, Albicilla, Himmularia auctorum. Et Par af dette Slags har jeg og ladet skyde paa et Aadsel; men, for nærværende Tiid, har jeg ingen deraf ved Haanden, om hvilken jeg med fuldkommen Vished kunde sige, at den henhørede til dette Slags. Jeg besidder vel endnu tvende forskiellige Ørne; men er noget uvis paa, hvor jeg skal føre dem hen. Den eene af disse er mindre end den tilforn beskrevne Land-Ørn eller Field-Gliir, dog vel saa stor som en Gasse. Farven paa Hovedet, Halsen, Brystet og Bugen, samt oven paa Vingerne, er en Blanding af brunt og lyse-graat, dog blegest paa Hovedet

jam possideo, Duo Jalles, urbis Molde Prætori, debeo, in cujus area etiam a. 1760. hanc aquilam vivam vidi; sed præterea in prædio Berg ad Nidrosiam a. 1762. d. 24. Febr. unam, & d. 1. Martii ejusdem anni aliam, utramque in cadavere quodam, enecari curavi; & characterem brevis Ossifragæ, quem dedi, descriptione tum de exemplaribus recentibus facta nititur; ex qua quidem descriptione adhuc sequentia momenta adferre adtinebit. Pupilla est nigra iride dilute flava; cera lævis ac flava; rostrum lividum. Una illarum undecim, & quod excurrit, altera autem 9 librarum pondere erat. Rectrices extrorsum nigræ, introrsum vero sordide albæ erant, macula una alterave majore nigra & quibusdam maculis minoribus punctisque adspersis. Utraque erat fœmina. Ex qua brevi descriptione, charactere Ossifragæ supra dato in subsidium vocato, liquere mihi videtur, eandem potius Albicillæ Linnæi quam Chrysaëti habendam esse varietatem, nisi prorsus nova foret species, quæ in Systemate Linnæano non habetur. Observandum est Ossifragam hanc in Vest-Finmarchia e. g. in paroecia Loppen, Norvegice *Fjeld-Gliir* nominari. 2) Falco *Albicilla* Fn. Sv. 56. Brünn. Ornith. p. 3. n. 12. Pygargus, Albicilla, Himmularia auctorum. Hujus speciei (Norvegis *Fisk-örn*) duas, dum cadavere vescebantur, percutiendas curavi, sed in præsenti nulla ad manum est, quam certo & indubie ad hanc speciem referrem. Duas diversæ speciei aquilas adhuc possideo, aliqua ratione incertus quorsum illas referam. Altera harum minor est Ossifraga ante descripta & vernacula: *Land-örn* v. *Fjeld-Gliir*, dicta; attamen Ansere mare paulo major. Capitis, colli, pectoris & abdominis,

vedet og Halsen, hvor og Fierene ere lange, smale og spidse i Enderne, med en bleeg Rand om. Paa Ryggen er den sorte-brunagtig, og jo længer ned imod Stierten, jo mindre seer man til den lyse Rand om Fierene. Slag-Fierene ere sorte, dog, naar man breder dem ud, merker man, at de, saavel paa den indre som yttere Side hen imod Roden, ere lysegraa eller og brunagtige. Stiert-Fierene ere hvide; dog have de alle, ved Roden, meer og mindre sorte Flekker, og de tvende yderste paa den eene Side, ere og noget sort-spettede yderst i Enden. Næse-Huden, Nebbet og Fødderne ere gule, og disse, til Midten af Skindbenene, med brune Fiere bedekkede. Efter Formodning, bliver denne dog og **Fiske-Ørnen** eller Albicilla. Hr. Forfatteren, som saae den hos mig, kaldte den og **Fiske-Ørn**. Derimod har en Jæger her ved Byen vildet forsikre mig, at den var Hannen til **Fjeld-Gliren**, ligesom andre sige, at den er Hunnen. Den anden af de sidst ommeldte Ørne, jeg besidder, er noget større, end den nu beskrevne, dog ey saa stor som den Field-Glir, jeg har fra Molde, hvilken, efter al Formodning, har veyet henimod 13 Pund, da den var levende. Kroppens Farve er sorte-brun, dog hist og her, for Ex. paa de fleste Slagfiere, fra Roden indtil omtrent Midten, hvide og sortspettede. Stiert-Fierene ere alle hvide fra Roden af, med en sort Flek i Enden paa een og anden. Neden under Vingerne er den og meget hviid-flekket, ligesom og Fierene paa Hovedet, Halsen og Ryggen, ere hvide ved Roden, hvortil man dog ikke meget seer, naar de ligge paa hinanden. Paa Hovedet og Halsen ere de heller ikke saa sorte som paa andre Steder, og ere for det meeste rustfarvede mod Enderne. Nebbet, som krummer sig strax neden for Næse-Huden, og Næse-

dominis, nec non alarum color ex brunneo & dilute cano mixtus est, qui tamen pallidior est in capite & collo, quorum etiam pennæ sunt longæ, anguſtæ, extremitatibus acutis, margine pallido. Color tergi ad fuscum vergit & inferne versus caudam sensim decrescit pallidus pennarum margo. Remiges sunt nigræ, ast, si alæ expanduntur, obſervatur versus remigum bases, tam extrorsum quam introrsum, color vel dilute canus vel subfuscus. Rectrices sunt albæ, attamen omnes ad basin maculis nigris magis minusve adsperſæ sunt, quemadmodum duæ extremæ alterius lateris apicem habent aliquantum nigro maculatum. Cera, roſtrum & pedes flava, & hi ad medias tibias pennis brunneis vel badiis tecti. Probabiliter autem etiam hæc species ad Albicillam (vernacula *Fisk-örn*) referendam esse puto. Eandem & plur. ven. Auctor, qui eam apud me viderat, pro Albicilla, vernacula: *Fisk-örn*; habuit: contra venator quidam mihi fidem facere voluit, eam esse marem Ossifragæ (vernacula *Fjeld-Glir*) quemadmodum alii eam foeminam Ossifragæ ſtatuunt. Altera aquilarum, quas mihi aliqua ratione dubias esse indicavi, paulo major est quam nuper deſcripta, sed minor Falcone Ossifrago, ex urbe Molde mihi miſſo, quem vivum circiter 13 libras ponderasse procul dubio est. Colore est fusco, plurimis tamen remigibus a basi usque ad medium albidis, nigris adsperſis maculis. Etiam omnes rectrices, jam inde a basi albæ, una itemque altera versus extremitatem macula nigra notatæ. Alæ subtus earumque tectrices ibidem multis maculis albis notatæ sunt, quales itidem passim supra in tectricibus alarum sæpe conſpiciuntur; quemadmodum

Næse-Huden ere, paa mit Exemplar for nærværende Tiid, sorte-blaa; dog har jeg antegnet hos mig, at Næse-Huden er hviid-guul, og at Nebbet tillige gulner noget mod Roden, hvilket endnu kan sees paa Under-Kjæben, som ved Roden er hviid-gulagtig med nogle smaa mørke-blaa Pletter. Næseborene staae paa tvert, dog noget skievt. Sorte Børster paa en lyse-graa Grund sees baade oven for Næse-Huden og hen imod Øynene, saa og neden under Under-Kjæben, hvor de smaa Fiere ende sig. Øyenstenene ere sorte med en guul Ring omkring. Tungen er temmelig breed og fortil rundet: Fødderne laadne lige ned til Tæerne: Tæerne ere gule: Kloerne stærke og sorte-blaa. De korte Fiere, som bedække Skindbenene og Laarenes indre Side, ere hvide; men uden til bedækkes Laarene af lange, brune Fiere, som endog henge langt ned over Skindbenene. Dette Exemplar er af en Ørn, som ligeledes er skudt her ved Byen; og er dette Slags det almindeligste, som man, besynderlig om Vinteren, seer en Hoben af, med adskillige Forandringer, i sær, hvad den hvide Farve angaaer, som om Vinteren udbreder sig meer end om Sommeren. Den kaldes for det meeste, her i Stiftet, Slag-Ørn, og undertiden tillige Fjeld-Ørn. Hr. Forfatteren, som saae den hos mig, berettede mig, at den i Harams Præstegjeld paa Søndmoer, blev kaldet Skjorvinge (formedelst den Lighed, Farven, forneminelig under Vingerne, skal have med en Skades Farve) dog ogsaa Fjeld-Ørn, samt Slag Ørn. Af de hos Hr. von Linné forekommende Ørne, ligner den meget Falco *fulvus* og *canadensis*; dog allermeest den første, endskiønt Hr. Brisson in Orn. tom. I. p. 121. ed. Lugdb. synes at holde begge disse for een og samme Art. Hos Brisson, som man paa det nu anførte Sted kan see, er den,

dum & pennæ capitis, colli dorsique ad basin albidæ sunt; qui tamen color albidus parum observatur in pennis & plumis incumbentibus. Pennæ capitis & dorsi nec adeo nigræ vel fuscæ, ut in aliis corporis partibus, & maximam partem versus apices, ferrugineæ sunt. Rostrum, quod inde a cera incurvatur, uti & cera ipsa in exemplari meo pro præsenti livida sunt; sed in adversariis meis adnotatum reperio, ceram recentem ex albo flavescere, itemque rostrum versus basin aliquantum flavescere, quod & adhuc videre licet in mandibula inferiore exemplaris mei siccati, quæ ad basin ex albo flavescit, maculis nonnullis obscure lividis adspersis. Nares sunt oblique transversæ. Setæ nigræ in fundo dilute testaceo vel cano conspiciuntur tum supra ceram & versus oculos, tum sub mandibula inferiore, ubi plumulæ terminantur. Pupilla est nigra, iride flava. Lingva latiuscula antice rotundata; pedes lanati usque ad digitos vel talos; digiti flavi, ungves robusti & lividi. Pennulæ, quæ tibias & introrsum femora tegunt, sunt albæ; pennæ vero, quæ extrorsum femora tegunt, fuscæ & adeo promissæ sunt, ut per tibias longe dependeant. Exemplar hoc desumtum est ex Aquila haud procul ab urbe, itidem in cadavere percussa, & hæc species omnium frequentissime ad Nidrosiam, præsertim tempore hiemali, observatur. Quod autem ad colorem adtinet, hic valde variat, potissimum hieme, quum color albus sese maxime diffundit. Vernacula, hæc species ut plurimum *Slag-örn*, & interdum simul *Fjeld-örn* vocatur. Dn. Auctor, quum illam apud me videret, retulit, eam in paroecia Haram Sôndmöriæ, qui in hac dioeceſi, itidem

Falken, Hogen, Nat-Uglen, Ravnen, Kragen, Rypen, Strand-Maagen (82), Æder-

den, saasom mig synes, Aqvila prima. Den ligner vel og meget Valeriam Linn. eller Melanætum Brissonii aliorumqve; men denne kan den dog slet ikke være, efter Hr. von Linnés Beskrivelse paa samme, i Følge hvilken Valeria eller Sort-Ørnen har ikkun pedes semilanatos, hvilket slet ikke passer sig paa vores Slag-Ørn eller Skjorvinge. Der tales og her om andre Ørne, for Ex. 1) Fiske Gjøen, som man med Hr. Ström har stor Aarsag at holde for Falco *Haliætus* S. N. p. 91. Men jeg har ikke selv seet den, endskiønt jeg nok har hørt tale om den og dens venstre Svemme-Fod, uden at jeg veed, hvad derved kan være. Saa meget er vist, at der hører got Beviis til, naar man skal troe det. 2) Mund-Gots-Fugl. Denne beretter Hr. Forfatteren, ey at være væsentlig forskiellig fra Fiske-Ørnen (Albicilla). 3) Klexe; den jeg ikke kiender. Ellers berettes den af nogle at ligne Skjorvingen.

(82) Herved forstaaer man gemeenligen den saa kaldede Sæing, som er bleven berørt Anm. 73. og 78. hvorom Forfatteren siden handler.

lagopus, mergus (82), avis qvædam, Norvegice: Æderfuglen nuncupata, cor-

vus

dem vocari *Slag-örn* & *Fjeld-örn*; sed præterea etiam *Skjorvinge*, quod ultimum nomen accepit a maculis albis præsertim tectricum inferiorum alarum, quibus colorem varium: Picæ quodammodo referat. Quod ad Falcones cel. v. Linné, hic noster Falconem *fulvum* & *canadensem*, maxime tamen priorem, refert; licet cel. Brisson. in Ornith. Tom. I. p. 121. edit. Lugdb. utrumque hunc specie eundem statuere videatur. Inter Aquilas laudati Brisson. nostra, ut mihi quidem videtur, prima est l. c. Refert quidem etiam valde Valeriam Linn. s. Melanætum Brisson aliorumque; sed Valeria, secundum descriptionem cel. v. Linné, habet pedes tantum semilanatos, id quod certe in nostram aquilam non cadit. De aliis insuper nostrates loquuntur aquilis, quorsum pertinet. 1) Falco, vernacula *Fiske-Gjöe* dictus, quum cum V. D. Strömio, non temere habebimus Falconem *Haliætum* S. N. p. 91. Ipse autem hunc non vidi, licet multa de eodem ejusque sinistro pede palmato audiverim, de veritate rei incertus. Sane opus est probatione sufficiente, si credendum sit, alterum tantum pedem esse palmatum. 2) Falco, vernacula *Mundgots-Fugl*, quem Dn. Auctor ad Albicillam referri debere contendit. 3) Falco, *Klexe*, mihi ignotus. Referunt autem, eundem Falconi, *Skjorvinge*, similem esse, licet alii nomen istud Falconibus generatim tribui posse urgeant.

(82) Hoc nomine intelligitur Larus *canus* Linn. Norvegis: *Sæing*; cujus in adnot. 73. & 78. mentio facta est, & de quo Auctor in sequentibus agit.

Eder-Fuglen, Skarven og adskillige flere, hvilke ligeledes andre Steder i Norge Aaret om forblive. Andre derimod opholde sig der ikkun til en Tiid; thi om Foraaret ankomme de til Landet, forblive Sommeren over, tage Afsked om Høsten, og udeblive hele Vinteren, hvilken Tiid at komme, forblive og tage Afsked paa, de af Naturen vide saavel at passe, at et fornuftigt Menniske ved Hielp af Calender neppe bedre forstaaer at paaskionne Aarets Tiid. Iblant de Fugle, som saaledes komme og fare, ere Graa-Gaasen, Lommen, Bruuskoppen, Holzsneppen eller Spoven, Brokfuglen ꝛc. hvilken Sædvane, at indfinde og igien bortforfoye sig, benævnte Fugle og pag andre Steder udi Norge iagttage.

Finmarken eyer Forraad saavel af Soe- som Land-Fugle. Angaaende hver i sær af Land-Fuglene falder at agte, at der i Egnen gives, endskiont ey i Mængde, hvide Falke, hvilke efter Beretning noget overgaae de gemeene Graa i Storlighed, ere hvide under Bugen og Vingerne, men graa-agtige paa Ryggen, have guult Neb, samt gule Fødder, og udklekke sine Unger i steyle fast utilgiengelige Steen-Klipper og Bierg-Rever (83). Af de gemeene graa Falke eyer Landet

vus marimus, atqve aliæ complures, qvæ hic, ut alibi, perennes sunt. Aliæ peregrinæ & migratoriæ, qvæ primo vere adveniunt, autumno rursus abituræ, qvas qvoqve temporum statas vices tam probe callent & accurate observant, ut homines, astrorum atqve fastorum ope vix melius. Inter temporarias seu migratorias numerantur: anser ferus, Norvegice: Graagaasen; colymbus; avis, qvæ Norvegice: Bruus-Koppen ɔ: cristata vel galerita, dicitur; ficedula, merula novalium &c. Consvetudo illa, stato anni tempore adveniendi, & rursus emigrandi, non tantum in Finmarchia, sed alibi qvoqve per Norvegiam, in memoratis avibus observatur.

Avium, tam aqvaticarum, qvam terrestrium copia abundat Finmarchia. Falcones albi hic qvoqve dantur, sed rari. Vulgares griseos mole corporis non nihil superant: sub ventre & in alis albi sunt, in dorso grisei, rostris ac pedibus flavis. In arduis inaccessisqve rupibus & petrarum fissuris, nidificant pullosqve excludunt (83). Falconum vulgarium, colore griseo, longe uberior in hisce oris est copia; qvi, cum indole, haud prava

(83) Af dette Slags Falk har jeg seet en død paa Tranøen i Nordlandene, som var bleven skudt paa Taget. Den er Falco *Islandus* hos Brünniche i hans Ornith. bor. p. 2.

(83) Hunc Falconem mortuum vidi in Tranöen Norlandiæ, ubi in ædium tectis glande percussus fuerat. Apud doctiss. Dn. Brünniche occurrit in Ornith. bor. p. 2. nomine Falconis Islandi.

Landet flere, og, efterdi samme bleve befundne af god Art og Dueligbed, giorde udenlandske Folk i forrige Tider Ansogning om Frihed at fange dem, og erholdte dertil Allernaadigst Kongelig Bevilgning imod en vis aarlig Forpagtnings Afgift (84).

ac indocili prædíti sint, exstitere inter exteros, qvi licentiam, memoratas aves libere aucupandi, a Sereniſſimis Daniæ & Norvegiæ Regibus, certis olim conditionibus redemerunt (84).

Hvide

In

(84) Af Graa-Falken har jeg, forrige Sommer, faaet en levende Unge, som var taget i Redet paa et Fjeld i Budalen. Denne, som nu kan være omtrent tre fierding Aar gammel, er vel saa stor som en Hane. Paa Ryggen og oven paa Vingerne, ligesom og neden under Kroppen er den bruun med lyse-graa nesten Halv-Maaned-dannede Flekker oven paa Hovedet, Halsen og Brystet ere lysebrune med morkebrune ned efter gaaende Striber; dog er Farven paa Hovedet lyseſt, og Striberne paa Siderne af Halsen ned efter til Brystet, bredest og længst. Tet oven for Næse-Huden og under Øynene er den og lyse-graa. Ringen om Øyestenen er lyse-graa, og den blinkende Hinde, som den nu og da trekker over Øyet (som paa Norsk kaldes Øye-Qvarm) er himmel-blaa. Slagfierene ere sortebrune, og rekke ikke aldeles ned til Enden af Stierten, naar Vingerne ligge til Kroppen. Stierten er baade oven paa og neden under hviid og 3 Tverfingers Bredde i Enden bruun; dog er den brune Farve morkere oven paa end neden under. Nebbet er sorteblaat ligesom Kloerne, kort, og krummer sig fra Roden af: men Næse-Huden er guul, ligesom og Tærne. Fodderne ere laadne lige ned til Tærne, og Fierenes Farve paa dette Sted er smudsig hviid; dog seer man paa Laarenes ytre Side adskillige smaa brune Pletter. Saaledes seer den for nærværende Tiid ud, da den endnu ikke har fældet

(84) Falconis hujus grisei vel fusci, prægressa ætate pullum vivum ex alpibus budalensibus accepi in nido captum, jam 8 menses natum; magnitudo est gallinacei. In dorso, alis & subtus fuscus est, maculis canis sublunulatis supra, præsertim in alis adsperſis. Caput, collum & pectus ad medium usque dilute brunnea sunt, maculis longitudinalibus fuscis; color tamen capitis dilutior est, & maculæ longitudinales colli pectus adtingentes, reliquis latiores & longiores sunt. In infima parte frontis supra ceram, nec non sub oculis s. in superiore regione genarum, color est dilute canus. Iris dilute cana, & membrana nictitans (Norvegice, *Öje-Quarm*) coerulea. Remiges saturate fuscæ non ad extremam caudam pertingunt, alis scilicet complicatis. Rectrices supra & infra albæ extremitatibus latitudine trium digitorum fuscis. Rostrum, ad instar ungvium, lividum, breve & inde a radice curvum, cera autem cum digitis flava. Pedes ad talos usque lanati & sordide albi, femoribus extrorsum parvis maculis fuscis adsperſis. Talis hujus Falconis facies est in præsenti, quum nondum plumæ ipsi defluxerint, nec certo sciri possit, utrum color descriptus constans sit, nec ne; quamobrem difficile jam determinari potest, ad quamnam speciem Falconum, qui in syste-

mate

Hvide Ugler siges og at forekomme i de Finmarkiske Orkener. Jeg haver selv ikke seet

In tesqvis Finmarchicis bubones albos reperiri traditum est. Avem hanc-

ce

fældet sine Fiere, og man ey til Vished kan vide, om den fuldkommen beholder denne sin Farve eller ikke: hvorfor det er vanskeligt at bestemme, til hvad Art af de Falke, som forekomme hos Hr. von Linné og andre, den bør regnes; om den og hos dem findes; thi jeg finder ingen hos Autores, som fuldkommen ligner den i Henseende til dens nærværende Farve. Maar den er bleven fuldvoxen, og har faaet sin bestandige Farve, saa skal jeg i vore Actis Nidros. melde, hvad der ved denne Fugl kan blive at merke. Imidlertid kan dens Character, i Henseende til dens nærværende Tilstand, paa følgende Maade dannes: Falco *Norvegicus*, dorso, alis, sterno subtus & abdomine fuscis, maculis sublunulatis canis supra, præsertim in alis, adsperſis, rectricibus albis, extremitatibus late nigris. Man beretter, at den skal henhøre til de Edle Falke, og at den Islandske og denne skal være de fornemste Arter af Falk, som endog Udenlandske komme hid til Dovre-Field, for at fange. Til Fjeldene i Dalekarlien derimod beretter Hr. von Linné, at de Tydske komme for at fange Falconem *gentilem*, Fn. Sv. 58. Hr. Kleins Edler oder Deutscher Falke; om hvilken jeg vist veed, at den og opholder sig her i Stiftet, saasom jeg selv har een deraf i min Samling, der er skudt ikke langt her fra Byen. Foruden denne og de tilforn nævnte, søge og Falkenererne Falconem *palumbarium*, Fn. Sv. 67. Hvoraf Hr. Brünniche, i hans Ornith. bor. p. 1. anforer tvende Artforandringer, som han kalder Blaafugl og Guulbek. Ligeledes søge de og Lerke-Falken, Subbuteonem

mate Linnæano & apud alios Auctores habentur; si modo auctoribus ante innotuerit, referri debeat; etenim nullum apud eos reperio Falconem, qui eum pro præsenti consideratum exacte referret. Ubi colorem constantem acceperit in actis nostris Nidrosiensibus exponam, quod in ipso notatu dignum observavero. Interea character ejus pro præsenti ita formari potest: Falco *Norvegicus* dorso, alis, sterno subtus & abdomine fuscis maculis sublunulatis canis supra, præsertim in alis, adsperſis, rectricibus albis, extremitatibus late nigris. Referunt eundem inter Falcones generosos numerari, & exteros ejus capiendi causa ad alpes nostras, præsertim Dovrinas, venire. In alpibus vero Dalecarliæ Falconem *gentilem* quotannis a Germanis capi perhibet v. Linné; quem & in alpibus nostris habitare notum est. Ipse etiam in museo eundem farctum servo, haud procul a Nidrosia interfectum. Præter hos falconarii operam etiam dant capturæ *Subbuteonis* fn. sv. 57. Danis *Lerke-Falk*; nec non Falconis *palumbarii* fn. sv. 67. (Danis *Slet-Falk*,) cujus doctiss. Dn. Brünniche in Ornith. bor. p. 1. duas recenset varietates, quarum altera habet ceram ex flavo viridem, falconariis Danicis *Guulbek* dicta; altera autem ceram coeruleſcentem, quam falconarii Danici *Blaafugl* vocant.

seet denne Fugl; ellers berettes den at være noget større, end de gemeene Nat-Ugler, og hviid paa Fierene med indmengede sorte Pletter, samt at have kort Forhoved, bredt Neb, tindrende Øyne og laadne Fodder; sine Unger udklekker den i steyle Steen-Klipper og Huler (85).

ce vulgaribus ululis paulo grandiorem esse ferunt, pennis albis, nigris maculis distinctis, occipite brevi, rostro lato, oculis micantibus, pedibus villosis. In arduis rupibus nidulari pullosqve excludere dicitur (85).

En Avis

nem Fn. Sv. 57. saasom man og kan slutte af den Efterretning, der findes hos Hr. Brünniche loc. cit.

(85) Denne er den tilforn Anm. 78. ommeldte Lemens-Griis eller Gys-Fugl, Strix *Nyctea* Fn. Sv. 76. som, efter Hr. Weldinghs Beretning, paa Finsk heder Jæggelosko. De, jeg har deraf, ere skudte i Aaret 1762 nyelig for Fasten, i Snefiorden, i Maasøe Præstegjeld i Vest-Finmarken, da de vare i Begreb med at forfølge og udrydde Lemennerne. Paa Tromsøen og andre Steder i Nordlandene, viiste de sig og til samme Tiid, og hialp en Hoben til at ødelegge Lemenner og Vonner eller Muldvarper. De blive kaldede Lemens-Griis og Gys-Fugle formedelst den Lyd, de lade høre, naar de om Natten sidde i Skoven, hvilken Lyd skal ligne en Griises Gryuten; endskiønt mange af den gemeene Mand, som ey kiende Gys-Fuglen ret, holde den for et Slags Spøgelse; ligesom og skeer i Henseende til den, saa kaldede Roper (Raaber), hvilken dog er intet andet end Berg-Ulen, paa Finsk: Lidnoh (Strix *Bubo* Fn. Sv. 69.)

(85) Hæc est, cujus supra adnot. 78. mentionem feci, strix *nyctea* fn. sv. 76. vernacula *Lemens-Griis* vel *Gysfugl*, quæ Lapponice, Auctore V. D. Weldingh. dicitur *Jæggelosko*. Quas possideo, a. 1762. paulo ante jejunium quadragesimale in sinu maris, vulgo *Snefiorden*, paroeciæ Maasöe Vest-Finmarchiæ, glandibus trajectæ sunt, quum in eo essent, ut mures Lemmos persequerentur. Circa idem tempus Striges hæ aliæque conspiciebantur in parochia Tromsöe & aliis locis Norlandiæ, ubi multum ad Talpas ac Lemmos exstirpandos fecere. Ratio nominis vernaculi: *Lemens-Griis* & *Gysfugl*, repetenda est ex sono, quem noctu arboribus insidentes edunt, grunnitui porcelli congruum, licet plebecula de Strige nyctea haud recte satis informata putet, eam esse spectrum: eadem opinio etiam fovetur de Strige *Bubone* fn. sv. 69. Norvegis *Berg-Ule*, Lapponibus *Lidnoh*, quam itidem spectrum habent, quod a clamore vel ululatu, *Roperu* vocant.

En Fugl, der er af Skikkelse, som den herefter blant Soe-Fuglene anforte Kive, og af Lapperne kaldes: Skaite (86), teer sig paa de Finmarkiske Fielde, sammesteds tagende sin Fode af Fugle-Æg.

Avis qvædam, Lapponice: Skaite (86) nuncupata, marinæ illi, qvæ Kive appellatur, paulo infra a nobis describendæ, fere similis, in montibus Lapponicis occurrit, raptu ovorum, qvæ aliæ ibidem aves forte posuere, victum qværens.

Krager ere og i Finmarken, ligesom paa alle andre Steder i Norge, ikke rare at see, helst ved Soekandten. Vinterens Strenghed gior dem der i Landet saa tamme, at de ey allene holde sig nær til Folkes Huse, men endog vove sig ind i Forstuen. Naar noget bliver af en Gryde, Kiedel eller andet deslige Kar paa Sneen udstyrtet, komme de, i Haab at finde iblant det udstyrtede nogle Smuler at stille sin Hunger med, vel 20, ja

Cornicum hic, ut alibi per totam Norvegiam, copia longe maxima datur, nullibi tamen numerosior, qvam circa littora, ubi turmatim volantes & considentes conspicere licet. Frigus hibernum, hoc latus mundi in primis urgens, cornices ita cicurat, ut non modo circa domos freqventes congregentur, verum etiam ipsis prothyris & atriis audacter involent. Qvoties aliqvis e domesticis, vasa

(86) Finnerne i Nordland kaldte for mig den, over alt mørkebrune Kive, eller Finmarke-Jo: *Skait'te*, om hvilken jeg in Act. Nidros. tom. III. har søgt at bevise, at den var Høyers Skue. See og Brünn. Ornith. p. 38. hvor denne forekommer under det Navn: Catharacta *Coprotheres*. Hr. Forfatteren holder den ikke for Hunnen til den almindelige Kive eller Tyv-Jo, Larus *Parasiticus* Fn. Sv. 156. eller Catharacta *Parasitica* Brünn. Ornith. pag. 37. hvilken efter Forfatterens Beretning, paa Finsk skal hede: Haskel. Fra disse begge skiller Brünniche, i hans Ornith. pag. 33. Catharacta *Skua* og p. 36. *Cepphus*, paa Dansk: Strand-Høg.

(86) Larum, quem habui fœminam Parasitici, totum fuscum, Norvegis *Finmarke-Jo*, Lappones Norlandici vocabant *Skait'te*, de quo in Act. Nidros. Tom. III. probare tentavi, eum esse *Skuam Højeri*. Vid. & Ornith. Brünn. p. 38. ubi describitur sub nomine: Chataracta *Coprotheres*. Plur. ven. Auctor hunc Larum vel hanc Chataractam fuscam non pro fœmina Chataractæ parasiticæ, vernacula: *Kive* vel *Tyv-Jo*, habet, simul perhibens Chataractam parasiticam Lapponibus Finmarchicis non *Skait'te*, sed potius *Haskel* nominari. Ab utraque Chataracta tam Parasitica vulgari quam mea tota fusca etiam discernit Brünniche Ornith. p. 33. & 36. & Chataractam *Skuam* & *Cepphum*, Danis *Strand-Høg*.

20, ja flere, i en nær samlet Skok løbende lige ind til Bredden af Karret, imedens man endnu under Udstyrtelsen nær Jorden holder det i Hænderne. Linklæder, som om Sommeren ere udlagde paa Marken til at bleges, hugge de i Stykker, saa at samme derfor Nat og Dag maa bevogtes. Lige Skæbne haver og Kaalen i Kaalhaverne, hvilken de, naar den om Høsten er fuldvoxen, i en Hast, om de maa raade sig selv, giøre Ende paa. Denne Vanart fornemmes dog ikke hos de andensteds i Norge sig befindende Krager.

vasa coqvinaria emundaturus, eluviem in nivem projecerit, famelicæ gregatim illico advolant, micas, si qvas inter ejectas fordes reperire possint, voraturæ. Vestes linteas, qvæ tempore æstivo in pratis ad solem elui & emundari solent, ni fideliter custodiantur, fame compulsæ rostris dilacerant; nec caulibus, modo per custodes liceret, autumno parcerent; qvalis qvidem voracitas & malignitas, non alibi per Norvegiam, in hoc avium genere, observari potuit.

Ravne haver og Finmarken nok af. Disse skadelige Rovfugle ødelegge Fiske, som man haver ophængt til at tørres og Ryper i Snarerne (87).

Corvorum in hoc tractu ingens multitudo reperitur. Hujus generis aves, qvæ suo jure rapaces & prædatrices dici merentur, pisces, qvi, pro more gentis in tabernis piscatoriis exsiccandi suspenduntur, nec non Lagopodes, laqveis irretitas, prædantur (87).

Skaden, kaldet af Lapperne: Ruosh-Karanas, og af de Norske efter Stedernes adskillige Dialecter: Skiuur, Skiuul, Skioor,

Pica, Lapponice: Ruosh-Karanas; Norvegice pro diversis locorum loqvendi modis: Skiuur, Skiuul, Skioor & Skieer

(87) Hr. Wilhelm Schytte paa Hammerøen har berettet mig, at ikke allene Ravne, men endog Krager hist og her i Nordlandene giøre og undertiden stor Skade paa Faar og Lam, naar disse om Vaaren først komme ud og ere slet fremfødde, i det at de da hugge Øynene ud og Hul paa Vommen, og saaledes ødelegge dem.

(87) V. D. Wilhelmus Schytte Hammeröensium pastor mihi retulit, non modo corvos sed etiam cornices interdum variis in locis Norlandiæ stragem magnam facere ovium agnorumque primo vere e stabulis emissorum, si scilicet hieme male sint pasti, dum oculos eorum eruunt & abdomen perforant.

Skioor, Skieer (88), sees vel nu og da der i Landet, men sielden længere Nord, end i Alten og Hammer-fæst i Vest-Finmarken. Hænder det, at den kommer til Vardoe i Øst-Finmarken, og der med sin Sqvaldren lader sig høre nær Kirken, agtes det, som et Præsagium for Stedets Præstes Død eller Forflyttelse; og holdt den sig nær Festningen i den Tiid, da Finmarkens Amtmand der residerede, indbildte man sig, samme at betyde hans Afgang ved at doe eller forflyttes.

Skieer (88) nuncupata, in Finmarchia qvidem subinde visitur, rarissime tamen ultra paroeciam Altensem & Hammerfestensem in Finmarchia occidentali. Si forte acciderit, ut in Wardoea, insula, in Finmarchia orientali sita, conspecta fuerit garrula avis, & qvidem juxta templum, pro omine accipitur, Ecclesiæ Pastori vel mortem, vel certe novam spartam portendente; si vero in castello apparuerit, Præfecto regio, ibi qvondam residenti, vel imminentem mortem vel novi muneris spem, præsagire credebatur.

Ligesom i en Deel andre Norges Egne, saa og i Finmarken, forekommer et Slags, i Skoven sit Tilhold havende, store Fugle, hvis Han af Slaget, som af de Norske kaldes: Tiuur eller Tiodder, og af Lapperne: Zhiufzhia (89), haver en hvislende Røst, og er nesten af en Ørns Storlighed, og paa Farven mørke-graa med undermængede sorte og hvide Fiere i Brystet og under Bugen, og i sin Adfærd, ved at bryste sig og ophæve sine Fiere, ligner en Kalkonsk Hane; men Hunnen, kaldet af de Norske: Røy, og af Lapperne: Goaappel, er mindre af Vext, og paa Farven bruun-spraglet. Benævnte Fugls Kiød smager hart ad, som Kiødet af de

In Finmarchia, qvemadmodum in plerisqve aliis Norvegiæ tractibus, avis qvædam sylvestris reperitur, cujus masculus Norvegice: Tiuur vel Tiodder, Lapponice: Zhiufzhia (89), latine urogallus major, dicitur. Aquilæ magnitudine gaudet, voce stridula & rauca, colore cinereo, in pectore & subter ventrem pennis nigris & albis permixtis. Pennis, ritu gallinæ Africanæ, superbe expansis, sese jactare & efferre solet. Foemina urogalli majoris, Norvegice: Røy, Lapponice: Goaappel dicta, masculo sui generis minor est, colore fusco, punctis variegatis distincto. Caro harum avium

(88) Corvus *Pica* Fn. Sv. 92. kaldes og Tun-Fugl, fordi den opholder sig ved Folkes Vaaninger.

(89) Tetrao *Urogallus* Fn. Sv. 200.

(88) Corvus *Pica* fn. sv. 92. vernacula quoque vocatur *Tun-Fugl*, quia circa hominum domicilia lubentur versatur.

(89) Tetrao *Urogallus* fn. sv. 200.

de gemeene Ur-Fugle (90), men falder noget grovere.

I bemeldte Land bliver man af en Hendelse vaer en stor Fugl, der haver omtrent en Alen lange Hals og Fodder, og bliver af Lapperne kaldet: Guorga (91).

Finmarken haver stort Forraad af Ryper (92); samme ere om Sommeren brun-spraglede, men hvide om Vinteren, paa hvilken Tiid af Aaret de undertiden legge sig ned i Sneen, ligge der gandske stille, og lade sig saa oversnee, at de af en Forbigaaende ey kan sees; efter at have nogen Tiid

urogallorum (90), vulgarium carnibus, qva colore, qva sapore, fere similis est.

Avis qvædam magnitudinis eximiæ, collo & pedibus ulnæ longitudinis, Lapponibus: Guorga (91) dicta in Finmarchia etiam occurrit, rarissime tamen visitur.

Ingenti lagopodum (92) copia Finmarchia scatet. Hujus generis aves æstate colore sunt griseo, permisto luteo, hyeme candido, qvo anni tempore nivibus se interdum ita obrui & cooperiri patiuntur, ut a prætereuntibus conspici neqveant, loco, ubi ad tempus sub nive

(90) Tetrao *Tetrix* Fn. Sv. 202.

(91) Af alle de Fugle, som ere bekiendte her i Stiftet, kan denne neppe være nogen anden end Hejren, (Ardea *cinerea* Fn. Sv. 165.) som har sit Ophold i Romsdalen og paa Nordmoer; thi Traner og Storker vil ikke lettelig indfinde sig i Finmarken, endskiønt der ere de, som berette, at een og anden Trane fordum havde ladet sig see i Nordlandene, og at Transen i Senjen deraf havde faaet sit Navn. For nogle Aar siden, bleve tvende **Trapper**, eller saa kaldede, **Trap Gjes** (Otis *tetrax* Fn. Sv. 196.) fangede paa Smølen, hvoraf jeg har faaet den eene, hvilke, uden al Tvivl, ved en Storm eller en anden besynderlig Hendelse, ere did hen komne. De vare og meget afmægtige, da man fik dem at see, saa at man fangede dem med de blotte Hænder.

(92) Tetrao *Lagopus* Fn. Sv. 203.

(90) Tetrao *Tetrix* fn. sv. 202.

(91) Omnium, quæ hac in dioeceſi notæ sunt, avium hæc vix alia erit quam Ardea *Cinerea* fn. sv. 165. Norvegis *Hejre*, quæ habitat in Romsdalia & Normöria. Grues enim & Ciconias Finmarchiam petere difficile crederem, licet sint, qui perhibent, Gruem olim in Norlandia visam & occasionem nominis vernaculi insulæ Tranöensis in Norlandia subministrasse: ceterum non negandum est, unam alteramve avem, quæ ordinarie apud nos non videtur, interdum Norvegiam nostram septentrionalem visitare. Ita ante aliquot annos duæ Otides *Tetraces* fn sv. 196. Danice *Trapper* vel *Trap-Gjes*, quarum unius exuvias farctas servo; in Smölen præfecturæ Normöricæ captæ sunt, quæ procul dubio tempestate vel alio fato eo delatæ erant; tam debiles etiam erant, ut nudis manibus caperentur.

(92) Tetrao *Lagopus* fn. sv. 203.

Tiid saa ligget, begive de sig fra samme Leye-sted, som efter deres Bortgang fremviser i Sneen en liden Hule. Af benævnte Fugle gives tvende Slag; det eene kaldes af Lapperne: Rieusak, og af Norges Norske Indvaanere: Skov-Ryper eller Lie-Ryper, fordi de holde sig gemeenligst i Skoven, i Liider og Bakker; det andet Slag nævnes af Lapperne: Giron (93), og af de Norske: Field-Ryper eller Skare-Ryper (94), fordi deres jevnligste Tilhold er paa høye Fielde; samme ere mindre, og have anderledes lydende Røst, end de forbemeldte. (d) Til at fange benævnte Fugle, giøre Lapperne et tet Gierde af Birke-Træer, som de i Skoven med Bul og Top nedfælde, og legge et efter andet langs hen ad Marken med deres Toppe og Grene hinanden gandske nær; undtagen at de her og der ned ved Jorden efterlade en saa stor Aabning, at en maadelig Fugl kan komme der igiennem; i enhver af bemeldte Aabninger indsette de en liden med Snarer behængt Green, hvilken med begge Enderne, ligesom

ve latuere, post earum abitum, visentibus monstrabili. Ceterum Lagopodum duplex species datur, qvarum altera eas complectitur, qvæ Lapponice: Rieusak, Norvegice: Skov-Ryper, vel Lie-Ryper, dicuntur, qvia sylvas & colles freqventant; ad alteram pertinent, qvæ Lapponice: Giron (93), Norvegice: Field-Ryper, vel: Skare-Ryper (94) ɔ: Lagopodes montanæ, appellantur, qvia in altissimorum montium jugis reperiuntur. Hæ a prioribus, & mole corporis, qvæ paulo minor est, & voce etiam, non nihil differunt. (d) Lagopodes seqventi ratione capiunt Lappones: Betulas cædunt cæsasqve ad formam sepimenti per campum ordine disponunt, variis foraminibus hinc illinc patentibus, per qvæ avibus modicæ magnitudinis commode irrepere licet. In qvovis foramine laqveus pendet, ad formam extensi digiti, utraqve sui extremitate terræ impactus. Lagopodes, in memoratam sepem fortuito

(d) Vid. Tab. LXIX.

(93) Eller, saasom det heder i Svensk-Lapmark: Cheruna.

(94) Her ved Byen kaldes de Skarv-Ryper, hvilket Navn de nok har faaet, fordi de ere mindre og ringere end Skov-Ryperne; thi Skarv betyder paa Norsk saa meget som slet og ringe. Ellers holde andre det troligere, at det Ord: Skarv-Rype, er intet andet end Skare-Rype, fordervet.

(d) Vid. Tab. LXIX.

(93) Lapponibus autem svecicis *Cheruna*.

(94) Ad Nidrosiam vocantur *Skarv-Ryper*, quod nomen procul dubio ipsis impositum est, quia minores vilioresque sunt Lagopis sylvaticis; vox enim vernacula, *Skarv*, significat cassum ac vile. Ceterum alii credibilius existimant, *Skarv-Rype* nil esse nisi vocem *Skare-Rype* (quæ Lagopum saxatilem denotat) corruptam.

ligesom med to fra hinanden udspendte Fingre, nedstikkes i Jorden. Naar Ryperne, ved Gierdets eene Side pillende Knoppe af Træerne, gaae fra et Træ, som bemeldte Gierde bestaaer af, til et andet, og dem, i det de saa gaae, forekommer et af de Hul, som Grenen med Snarene staaer udi, vil de smyge der igiennem, for at komme paa den anden Side af Gierdet, og med det samme blive hængende i Snaren (95).

ito incidentes, dum ultro citroqve libere discurrunt, capita betularum, ex qvibus hæc strues constat, carpturæ, ad foramina qvoqve, ubi laqvei pendent, perveniunt, per qvæ, dum ad citeriorem sepimenti partem, subrepere volunt, improviso illaqveantur (95).

Vilde Palumbi

(95) Om Ryperne er endnu følgende at merke: Naar man fanger dem unge eller første Vinter, og de komme til at være iblant Folk, blive de meget tamme, saa at Hannen gaaer omkring paa Gulvet, og giør sig til som en Kalekutisk Hane: ja jeg har seet een, som var vandt til at ligge, som en Hund, for sin Herres Seng, og at anfalde alle fremmede Folk, som en Kalekutisk Hane. Men der hører en særdeles Lykke og megen Omhyggelighed til at opdrage og beholde dem levende i nogle Aar; i sær maa man sørge for, at de bekomme den rette Føde, saasom Kjerring-Riis, (Betula *nana* Fl. Sv. 850.) Birk, (Betula *alba* Fl. Sv. 859.) Lyng, Rosbær-Lyng, (Erica vulgaris Fl. Sv. 336.) Heste- eller Ravne-Bær (Arbutus *alpina* Fl. Sv. 359.) Krykke- eller Kræke-Bær tillige med Lynget (Empetrum nigrum Fl. Sv. 904.) Tytte-Bær, paa Finsk: Iokma, in plur. Iomak (vaccinium *vitis Idæa* Fl. Sv. 334.) Blokke-Bær eller Skindtryter, paa Finsk: Ertep, in plur. Ertepak, saa og efter Hr. von Linnés Beretning: Hotme, (Vaccinium *uliginosum* Fl. Sv. 332.) Blaa-Bær, paa Finsk; Zerre-Morje (Vaccinium *Myrtillus* Fl. Sv.

(95) De Lagopis porro observandum est: si capiantur adhuc pulli aut prima hieme & inter homines enutriantur, admodum mansvefiunt, adeo ut mas in pavimento oberret, sese ad exemplum gallo-pavonis conformans, cachinnis loquax. Quin vidi Lagopum quendam adeo mansvetum, ut canis instar ad lectum heri sui jaceret omnesque, hero excepto, ædem intrantes ut gallo-pavo aggrederetur. Singulari autem opus est cura & cautione, si per plures annos conservandi sint vivi; præcipue providendum est, ut justa & convenientia ipsis præbeantur alimenta, qualia sunt: Betula *nana* fl. sv. 850. Norvegice: *Kierring-Riis*. Betula *alba* fl. sv. 859. Norvegice: *Birk*. Erica *vulgaris* fl. sv. 336. Norv. *Lyng*, *Rösbær-Lyng*. Arbutus alpina fl. sv. 359. Norv. *Hæste-* seu *Ravnebær*. Empetrum nigrum fl. sv. 904. Norv. *Krykke-* seu *Kræke-bær*. Vaccinium Vitis *idæa* fl. sv. 334. vernacula *Tytte-bær*, Lapponice: *Jokma* in plur. *Jomak*. Vacciniun *uliginosum* fl. sv. 332. vern. *Blokke-bær* vel *Skindtryter*, Lapponice: *Ertep*, in plur. *Ertepak*, ut & secundum D. v. Linné, *Hotme*.

Vac-

Vilde Duer (96) ſees undertiden i Oſt-Finmarken. Ved Ruſſe-Kyſten have de efter Beretning mere Tilhold.

Palumbi (96) in Finmarchia orientali qvandoqve viſuntur; in finibus Moſchoviticis, ſi famæ creditur, longe freqventiores.

Sv. 333.) Tonnor-Bær, ellers og kaldet: Straa-Bær, Myre-Bær, Trane-Bær, paa Finſk: Vettich (Vaccinium *Oxycoccus* Fl. Sv. 335.) Tæge-Bær, Klaſe-Bær eller Stikkel-Bær, paa Danſk: Teje-Bær (Rubus *ſaxatilis* Fl. Sv. 447.) adſkilligt Frø, ſaaſom Frøet af Heimul eller Svine-Rod (Rumex *criſpus* Fl. Sv. 314.) og andre ſyre-artede Planter: ellers ſpiſe de og Korn, Havremeels-Grød, Flad-Brød; ja man kan endog venne dem til Roſiner og Mandler; men deres naturlige Føde bliver vel den beſte. Derhos maa de, naar man vil holde dem ved Live, altid have friſk Luft, og allerbeſt er det, at man indretter deres Huus paa Jorden, ſaa at de kan have Torv at gaae paa. Jeg har nogle gange forſøgt at ſende dem herfra til Dannemark; men det har hidindtil ikke vildet lykkes, ſaaſom de kort derpaa ere døde; hvortil jeg dog mener, at den fornemſte Aarſag har været Vanrygt.

(96) Columba *Oenas* Fn. Sv. 207. At Ringel-Duen, Columba *Palumbus* Fn. Sv. 208. ogſaa opholder ſig i Norge, er mig nok bekiendt, da jeg har ſeet den Sondenfields; men Nordenfields har jeg endnu ikke ſeet den.

Vaccinium *Myrtillus* fl. ſv. 333. vernacula *Blaabær*, Lapponice: *Zevre-Morje*. Vaccinium *Oxycoccus* fl. ſv. 335. vern. *Tonnorbær*, *Straabær*, *Myrebær*, *Tranebær*, Lapponice: *Vettich*. Rubus *ſaxatilis* fl. ſv. 447. vern. *Tæge-bær*, *Klaſe-bær* vel *Stikkel-bær*, Danice: *Teje-bær*. Præterea ſemina varia, e. g. Rumicis *criſpi* fl. ſv. 314. vern. *Hejmul* vel *Svine-Rod*, aliarumque Rumicum vel Acetoſæ affinium. Ceterum etiam frumento, pulte avenacea, pane ſpeuſtico (vernacula *Fladbrød*) veſcuntur; quin etiam uvas paſſas & amygdalas, ubi his adſvefactæ fuerint, edunt; præſerenda autem ſunt alia alimenta naturæ ipſorum magis congrua. Præterea obſervandum eſt, ſi vivæ ſervandæ ſint, eas libero aëre frui debere, & habitacula eorum ita adaptari, ut habeant, in quo incedent, ceſpitem vivum. Tentavi aliquoties eas hinc in Daniam mittere, ſed hucuſque infelici ſucceſſu, in itinere enim mortuæ ſunt, cujus tamen primariam cauſſam, neglectam curam fuiſſe, opinor.

(96) Columba *Oenas* fn. ſv. 207. Columbam *Palumbum* fn. ſv. 208. vernacula: *Ringel-Due*; Norvegiam quoque agnoſcere patriam, notum eſt; ipſe etiam eam in Norvegia auſtraliori vidi, nondum tamen innotuit, an & in hac noſtra Norvegia magis ſeptentrionali habitet.

I en Deel Finmarkiſke Egne teer Bruus-Kopper ſig (97); ſomme af de, der i Landet forekommende, ere morke-blaa med hviid Krave om Halſen, andre brune med rod Krave, og en Deel ſpraglede med morkebrun Krave. I Storlighed ligne de omtrent en Brokfugl, men ere meere hoybeenede. Nebbet befindes ſpidſt og af en rodguul Farve. Paa dem, ſom ere Han af Slaget, ſees Hovedet for til, lige fra Nebbet op ad, at være ziret med en rod tagget Federlos Huud, og paa Siderne med udſtaaende Fiedre, der fremviſe tvende Øren. Paa Leege-Pladſen, hvor benævnte Fugl parrer ſig med ſin Mage, hvilket ſkeer paa ſmaa Tuer, ſom den ſig dertil udvælger, bryſter den ſig af ſine Fiere, og teer ſig med ſælſomme Geberder, ſom giver Anſkueren Fornoyelſe at ſee; i ſin Adfærd ligner den meget Urhanen.

De endog i Danmark bekiendte Brokfugle, der ere ſmukke paa Farven og nydelige af Smag, kan regnes iblant Finmarkens Fugle-Vildt; thi de der i Landet, ligeſom paa andre Steder i Norge, indfinde ſig om Foraaret, og tage Afſked om Høſten. Naar

Avis qvædam, a criſta, qvam gerit, Norvegice: Bruus-Kopper nuncupata, in nonnullis hujus regionis tractibus occurrit (97). Qvæ ex hoc avium genere in hiſce oris reperiuntur, vel cæſiæ ſunt, collari albo, vel fuſcæ, collari rubro, vel variegatæ, collari fuſco; merulas novalium magnitudine æqvant, pedibus tamen majoribus: roſtro acuminato, colore luteo, gaudent. Qvi maſculus eſt, a roſtro uſque ad verticem cuticula rubra, plumis deſtituta, decoratur, binis criſtis, qvæ totidem auriculas formant, ad utrumqve implumis cuticulæ latus ſurgentibus. Maſculus, ſobolis procreandæ cauſa, cum foemina coiturus, in verrucis terreſtribus conſidere ſolet, pennisqve jactanter expanſis miros agit gyros, geſtuſqve, qvales in urogallis obſervamus, oſtendit.

Merula novalium, ab eleganti ſuo colore, dulciqve ſapore, multum commendata avis, vicinæ Daniæ etiam nota, in Finmarchia qvoqve viſitur. Primo vere adveniunt hæ aves, æſtate iterum diſcedentes. Tempore, qvo avolare ſolent,

(97) Eller Bruus-Haner, paa Danſk ogſaa Staal-Snepper, Tringa *pugnax* Fn. Sv. 175. Denne Fugl er ellers rar her i Stiftet, naar man undtager de Sydlige Kandter, ſaaſom Romsdalen og Nordmoer.

(97) Dicuntur etiam Danice & Norvegice: *Bruus-Haner* & præterea Danice *Staal-Snepper*. In fn. ſv. 175. occurrunt ſub nomine: Tringa *pugnax*. Ceterum hac in dioeceſi, modo excipias partes meridiei propiores, ut Romsdaliam & Normöriam, rara eſt hæc avis.

Naar det lider imod den Tiid, at de vil begive ſig bort, ſamle de ſig i utrolig ſtore Flokke. Sit meeſte Tilhold have benævnte Fugle paa Myrer og Heder, hvor de giore ſig Rede, og udlegge ſine ſpettede Æg under aaben Himmel, gemeenligſt i ſmaa Moſe-Tuer, hvorfor dem i en Deel Norges Egne gives det Navn: Heilone, ſom paa reent Danſk udfort bliver: Hedelone; andenſteds i Norge kaldes de: Agerloe, hos Lapperne hede de: Bizhiutzh (98).

Af

ſolent, appropinqvante, in varios greges majores convolant atqve coaleſcunt. Loca uliginoſa colunt, ubi in editioribus verrucis, qvæ forte in palude reperiuntur, nidos ſtruunt, ovaqve ſua variegata ſub dio ponunt, unde in qvibusdam Norvegiæ tractibus: Heiloner, qvaſi: Hedeloner ɔ: aves, loca paluſtria incolentes, appellantur. Eadem hæc avis alibi per Norvegiam: Agerloe ɔ: agricola; Lapponice vero: Bizhiutzh (98) nuncupatur.

Ad

(98) Kaldes og af Lapperne: Huet, Huit, Hutti, Huttich, ſamt Bizhiutzh, og paa Norſk: Aaker-Lo, Hej-Lo, Myre-Lo, Fjeld-Lo, i Jylland Hjeile, Charadrius *apricarius* Fn. Sv. 189. Pluvialis aurea freti Hudſonis. Briſſon. Ornith. tab. II. p. 224. n. 4. ed. Lugd. 1763. 8. ſom er den gamle eller fuldvorne, der har faaet ſin fuldkomne ſorte Farve paa Bryſtet og Bugen. Ungerne ere paa Bryſtet forſt lyſegraa eller hviidagtige, ſiden ſorte-graa agtige og ſpettede, og derefter tillige paa Bugen, indtil de ere over Aars gamle, da de forſt faae paa ſamme Steder den ſorte Farve. De gamle, ſom altſaa kiendes derpaa, at de ere ſorte i Bryſtet, ſee vi om Vaaren her ved Byen paa Agrene i ſtor Mængde; men om Hoſten have de Ungerne med ſig, ſom til den Tiid ere hvide eller lyſe-graa paa Bryſtet og Bugen, da de komme tilſammen fra Fieldene. Hvad Forſkiel paa Han og Hun angaaer, ſaa beſtaaer denne fornemmelig i følgende Stykker: 1) Hunnen er ſtorre end Hannen. 2) Hannen ſortner om Nebbet. Dens Bryſt og Bug ere og ſorte, uden hvide Spetter, hvilke ſidſte ſees paa Hunnen

(98) Vocatur quoque a Lapponibus *Huet*, *Huit*, *Hutti* & *Huttich*; Norvegice vero: *Aaker-Lo*, *Hej-Lo*, *Myre Lo*, *Fjeld-Lo*; cimbrice: *Hjeile*; & eſt Charadrius *apricarius* ſn. ſv. 189. Pluvialis aurea freti Hudſonis. Briſſon. Ornith. Tom. II. p. 224. n. 4. edit. Lugdb. 1763. 8. ubi quidem adultus deſcribitur, in quo color pectoris & abdominis conſtans, ſcilicet niger, conſpicitur. Pulli vero in pectore & abdomine primum dilute cani vel albidi ſunt, deinde color primum in pectore & poſtea itidem in abdomine ad griſeum vergit, maculis nigris adſperſis, donec plus quam annieuli ſint, quum pectus & abdomen nigrum ſortiuntur colorem. Adultos, quos adeo colore pectoris nigro dignoſcimus, tempore verno ad Nidroſiam in agris numeroſiſſimos videmus, hinc alpes petituros. Tempore autumnali quum redeunt, comites habent pullos, quorum pectus & abdomen tunc temporis albida ſunt. Quod ad diſcrimen inter marem & fœminam adtinet, hoc ſequentibus præſertim abſolvitur criteriis. 1) Fœmina mare major eſt.

Af Holtzſnepper, kaldede af de Norſke: Spove, og af Lapperne: Gusgaſtak, gives i Finmarken, ligeſom i de ovrige Norges Egne, tvende Slag, hvilke i Storlighed ere hinanden ulige, endſkiont begge have neſten een og ſamme graa-brune Farve, ſamt hoye Been og langt ſmalt og krumt Neb.

Ad genus merularum pertinet etiam avis, qvæ Norvegice: Spove; Lapponice: Gusgaſtak, dicitur. Hujus avis, qvæ in Finmarchia non minus, qvam alibi paſſim per Norvegiam haud infreqvens eſt, duplex datur ſpecies, ſola corporis mole, aliis alias magnitudine ſuperan-

nen under Bugen. 3) Hunnens, men ikke Hannens Slagfiere, naar de ligge til Kroppen, ſees gandſte ſorte. Nogle hos os holde Høſt-Loen (Charadrius *pluvialis* Fn. Sv. 189.) ſom ellers og har alle Norſke og Lappiſke Navne tilfælles med Aker-Loen, for en blot Artforandring af denne, ſom grundede ſig blot i hiins yngre Alder; ſaaſom og Ærværdige Hr. Ole Lie in act. Nidroſ. tom. III. beretter. Men andre indvende herimod, at Høſt-Loen lader ſig meget ſildigere ſee her ved Byen end Aker-Loen og dens Unger, og at den er ſpettet i Bryſtet; dog kan jeg ikke vide, hvor vidt denne Indvending holder Stik; thi ſaa meget er viſt, at tvende Høſt-Loer bleve mig, forrige Høſt, tilbragte, ſom man holdte for Charadrios pluviales, og om hvilke man meente, at de vare væſentlig forſkiellige fra Aker-Loen, uden at jeg var i Stand til at indſee ſaadant, da de i alle Maader lignede Aker-Loe-Unger. Derfor vil jeg juſt ikke med Viished paaſtaae, at Charadrius pluvialis ey er andet end en ung Aker-Loe, men kan ikke negte, at jeg ønſkede at ſee en Charadrium pluvialem, ſom var væſentlig forſkiellig fra Charadrio apricario eller Aker-Loen og dens Unger, om ſaadan Charadrius pluvialis ſkulde være til.

eſt. 2) Mas circa roſtrum nigreſcit; pectus ejus & abdomen nigra ſunt abſque maculis albis, quæ quidem in abdomine fœminæ conſpiciuntur. 3) Remiges fœminæ, non vero maris, corpori incumbentes totæ nigræ videntur. Quidam noſtratium putant, Charadrium *pluvialem* Linn. Norvegice (ut conſveta Charadrii apricarii nomina vernacula, quæ huic etiam tribui ſolent, taceam) *Höſt-Lo* dictam, non eſſe niſi varietatem Charadrii apricarii, ratione ætatis habita, quemadmodum & refert ven. Dn. Olaus Lie in act. Nidroſ. Tom. III. circa finem, ſed dubium alii contra hanc opinionem formant, ex Charadriis quibusdam autumnalibus petitum, qui, quum Charadrii apricarii cum ſuis pullis avolaverint, ſoli ultimo adveniant, pectore variegato; ſed res ulteriorem diſquiſitionem meretur. Vidi quidem autumno jam prætерlapſo, duos horum Charadriorum autumnalium, quos pro Charadriis pluvialibus nonnulli habent, ab apricario diſtinctis, ſed ego quidem illos a pullis hujus diſtingvere non valui, nec tamen exiſtentiam Charadrii pluvialis ab apricario diſtincti prorſus negare ſuſtineo, id tantum optans, ut talem, ſi detur, videre mihi contingeret.

(99). Paa ſtore Stene i Strandbredden ſees de ſom ofteſt. Udi Myrer udlegge de ſine Æg. Deres Kiød er heel nydeligt.

En Fugl af Lapperne, kaldet: Mækkaſtak, og af de Norſke efter adſkillige Dialecter: Nyſſe-Giog, Mækker-Giog, Myre-Heſt, lader ſig i Finmarken, ligeſom og paa flere Steder i Norge, ſee og høre; benævnte Fugls Fiere ere brunſpraglede, dens Neb er langt og ſpidſt, og dens Roſt temmelig liig en Buks Brægen. I Storlighed er den mindre, end en Brokfugl. I Myrer har den ſit Tilhold. Jeg veed ikke rettere, end at jo ſamme Fugl ogſaa i Danmark forekommer, og bliver der kaldet: Myre-Buk (100).

perantibus, diverſa; ceterum omnes colore cinereo, in fuſcum nonnihil vergente, longiuſculis pedibus, roſtro longo, aduncо & gracili, ferme conveniunt (99). In majoribus in littore ſaxis plerumqve conſidentes conſpiciuntur. In locis uliginoſis ova pariunt. Caro jucundiſſimi ſaporis eſt.

In Finmarchia, qvemadmodum & alibi per Norvegiam, avicula qvædam occurrit, Lapponice: Mækkaſtak, Norvegice vero, pro variante cujusvis Provinciæ dialecto, modo: Nyſſe-Giog, modo: Mækker-Giog; modo: Myre-Heſt nuncupata. Pennas habet fuſcas, variegatis maculis diſtinctas, roſtrum longiuſculum, vocem, hirci balatui haud diſſimilem: mole corporis merulæ novalium paululum cedit, in locis uliginoſis degit. In Dania qvoqve, qvantum ſcio, hæc avis reperitur: nomine: Myrebuk (100) ibi nota.

(99) Den ſtore af diſſe kaldes paa Norſk: Spove, ſamt Lang-Neb, paa Dansk: Heel-Spove, Regn Spaar, Regn-Spove, og er Scolopax *arquata* Fn. Sv. 168. Numenius Briſſon. Ornith. II. p. 289. n. 1. Arcuata Avis. Sibbald. Scot. II. 18. tab. 12. Den anden, ſom er mindre, kaldes paa Norſk: Gaaſpou, eller Gaaſeſpou, ſamt Smaa-Spue, og er Scolopax *Phæopus* Fn. Sv. 169. Numenius minor Briſſon. l. c. p. 291. n. 2.

(100) Kaldes og her ved Byen Mæker-Gouk, eller

(99) Major harum avium Norvegice vocatur *Spove*, ut & *Lang-Neb*; Danice: *Heel-Spove*, *Regn-Spaar*, *Regn-Spove*, eſtque Scolopax *arquata* fn. ſv. 168. Numenius Briſſon. orn. II. p. 289. n. 1. Arcuata avis Sibbald. ſcot. II. 18. Tab. 12. Altera, quæ minor eſt, Norvegice vocatur *Gaaſpou* vel *Gaaſeſpou*, uti & *Smaa-Spue*, & eſt Scolopax *Phæopus* fn. ſv. 169. Numenius minor Briſſ. orn. l. c. 291. n. 2.

(100) Nidroſienſibus dicitur *Mækergouk* vel *Mek-*

ellers og Mekker-Gouk, og paa andre Steder, Trold-Rugge, og heder ellers paa Dansk: Dobbel Sneppe, Steen-Sneppe, og i Jylland tildeels Hosse-Gjøg, Scolopax *Gallinago* Fn. Sv. 173. Brünn. Orn. p. 48. n. 161. Scolopax *Gallinago* ſuperne nigricante & fulvo diluto variegata, inferne alba &c. *La Beccaſine* Briſſ. Orn. II. p. 285. n. 2. Dens Neb er saa langt som lille Fingeren, med en langs eftergaaende Fure, som er bredeſt og meeſt ujevn paa Under-Nebbet; hvilken Fure begynder at blive mindre kiendelig en god Tomme og noget meer fra Spidſen. Nebbets Ende er glindſende ſort, og tet beſat med udhulede Prikker og andre ſmaa Figurer, foreſtillende det fineſte Filegran-Arbeyde. Omtrent midt paa dette Sted er ſynderlig Nebbets Overdeel bredeſt Oven paa Hovedet gaaer to brede ſorte brunſpettede Streger, ſom lobe ſammen ved Nebbets Rod; paa hver Side fra Mundvigen til Øyet gaaer en lige ſaadan Streg. For Reſten ſee Fn. Sv. l. c. og Brünn. l. c. Den, jeg har i min Samling, er ſkudt her ved Byen: ellers har jeg og ſeet den i Luften i Nordland, da den floy høyt, og jevnlig dalede i Flugten, og fornemmelig i Da'ningen brægede. Hvoraf det vel kommer, at nogle indbilde ſig, at den Lyd, den giver fra ſig i Luften, kommer af Vingernes Bevægelſe, ſom dog ey er rimeligt; og allermindſt lader ſaadan Vingernes Bevægelſe ſig tænke, naar den daler. Fra Mæker-Gouken ſkille vi her i Stiftet Skodde-Folen (i. e. Himnulus nebularius) ellers og kaldet Ploug-Mand, ſamt Klov-Mand, fordi den kommer ved den Tiid, der ſkal ploves, og Klover legges paa Heſtene. Dens Lyd udtrykker Bonden og ved de Ord: Plø'i (i. e. Ploy'i, arandum eſt) ſamt: Klø'i (i. e. Nu er Tiid at legge Klove paa Heſtene, ſaaſom Vinter-Foret er forbi.) Dens Character bliver Scolopax

Mekkergouk, aliis *Trold-Rugge;* Danis vero *Dobbel-Sneppe*, *Steen-Sneppe*, & Cimbris ex parte *Hoſſe-Gjög*, Scolopax *Gallinago* fn. ſv. 173. Brünn. orn. p. 48. n. 161. Scolopax *Gallinago* ſuperne nigricante & fulvo diluto variegata, inferne alba &c. *La Beccaſine* Briſſ. orn. II. p. 285. n. 2. Roſtrum hujus digitum auricularem longitudine æquat, & ſulcum longitudinalem habet, qui ſubtus latior eſt & ſcabrior; qui ſulcus diſtantia pollicis & quod excurrit, ab apice roſtri ſenſim evaneſcit. Hic apex nigredine fulgens diſtinctus eſt punctis excavatis aliisque figuris parvis, adeo ut opus ſubtiliſſime cælatum reſeat. Circiter in medio hoc apice maxima mandibulæ ſuperioris latitudo conſpicitur. In capite duæ conſpiciuntur lineæ latiuſculæ & nigræ maculis brunneis interſtinctæ ad baſin roſtri confluentes. Talis linea etiam utrinque a ſinu oris ad oculum ducitur. Ceterum vid. fn. ſv. l. c. & Brünn. l. c. Gallinago iſta, quæ in meo ſervatur muſeo, ad Nidroſiam interfecta eſt; alias etiam eandem in Norlandia vidi alte volantem & frequentius alis fere immotis deſcendentem, quum ſimul obſervaverim, eandem, præcipue in deſcenſu ſonum ſuum proprium edidiſſe balatui ſimilem. Hinc procul dubio cauſſa derivanda eſt, cur nonnulli ſibi perſvadeant, ſonum, quem Gallinago edit, motu alarum formari, quod tamen omni probabilitate deſtituitur. Ab hac Gallinagine Nidroſienſes diſtingvunt ſuum, quem vocant Himnulum nebularium, vernacula: *Skodde-Fole*, alias & *Ploug-Mand* item *Klov-Mand* dictum, ratione duarum poſteriorum denominationum a tempore petita, quo advenerit, nimirum verno, quum aratur & clitellæ equis imponuntur. Sonum etiam

ruſticus

lopax *nebularia* roſtro lævi, acuto, ſub-recurvato, collo pectoreqve albido, maculis fuſcis; rachi prima remigis nivea. En udforligere Beſkrivelſe findes i Stroms Søndm. I. S. 251. under det Navn Skodde-Foll; hvorhos dog folgende er at merke: 1) Fodderne Farve paa mit Exemplar er, for nærværende Tiid, ſortegraa-agtigt. 2) Nebbet er vel ſort, dog blegere ved Roden, endſkiont denne blege Farve er, uden al Tvivl, unaturlig. Hvad Hr. von Linnés Fugle angaaer, ſaa ligner den, blant diſſe allermeeſt Tringa *littorea* Fn. Sv. 185. og Glareola Fn. Sv. 184. Men, da dens Neb er 3 Fingers Bredde langt og derover, og i det mindſte 1 halv Tomme længer end Hovedet, ſaa ſynes den ikke vel at kunne henregnes til Tringas, men meget mere at fortiene Sted iblant Scolopaces, og, af det Slag er der ingen hos Hr. von Linné, ſom den kan være. Fra Tringa *Glareola* ſkilles den derved a) at den er noget ſtorre end en Stær, b) at den paa Ryggen er, deels brunagtig med morke Pletter, deels ſort med hvide og graa Pletter. Og, derſöm Hr. Briſſon, i hans Ornith. II. p. 259. deri har troffet Sagen rigtig, at hans Tringa ſuperne ſplendide fuſca &c. (*Le Beccaſau appellé vulgairement Cul-blanc*) er Hr. von Linnés *Glareola*, ſaa kan vores Skodde-Fole aldeles ikke være ſamme, da hiins Neb ey er fuldt 1 og 1 halv Tomme langt. Fra Tringa *littorea* er den blant andet, deri forſkiellig, a) at den har ingen ſortebrun Streg imellem Oynene og Nebbet, b) at den har lange ſorte Spetter paa Bryſtet, c) ingen af Stiertfierene kan kaldes meer brune end hvide. d) Ey at melde om, at dens Under-Kiæbe ikke er blegere ved Roden end dens Over-Kiæbe. Men, alt dette uagtet, tor jeg dog ikke forſikre, at Skodde-Folen ikke ſkulde være denne Tringa *littorea* eller en Artforandring deraf.

ruſticus exprimit verbis: *Plöi*, vel *Klöv'i*; quorum prius: *arandum eſt*, poſterius autem: *calcellæ imponendæ ſunt*, denotat. Character ejus formari poteſt per Scolopacem *nebulariam* roſtro lævi, acuto, ſubrecurvato, collo pectoreque albido, maculis fuſcis, rachi prima remigis nivea. Deſcriptio plenior habetur Ström. Söndm. I. 251. ſub nomine vernaculo: *Skodde-Foll*. Ad quam tamen deſcriptionem obſervandum eſt. 1) colorem pedum in exemplari meo pro præſenti ex nigro caneſcere; 2) roſtrum quidem nigrum ad radicem tamen pallidius eſſe, quamvis pallidior hic color præternaturalis eſſe videtur. Inter aves linnæanas noſtra proxime accedit ad Tringam *littoream* fn. ſv. 185. & Glareolam fn. ſv. 184. Sed quum roſtrum ejus tres digitos & ſupra longum ſit & minimum pollice mediato longitudinem capitis ſuperet, non videtur apte ad Tringas referri poſſe, ſed potius inter Scolopaces locum mereri, & hujus generis nullam, pro qua noſtra habeatur, recitat cel. v. Linné. A Tringa *Glareola* differt noſtra 1) quod ſturno paullo major eſt 2) quod color dorſi partim ad brunneum vergit, maculis obſcurioribus adſperſis; partim niger eſt maculis albis & griſeis. Et quod Briſſonius in Ornith. II. p. 259. rem acu tetigerit, aſſerens Tringam ſuam ſuperne ſplendide fuſcam &c. gallice: *Le Beccaſau apellé vulgairement Cul-blanc*; eſſe Glareolam Linn. noſtra Tringa nebularia ab hac certe diſtingvenda eſt, quum roſtrum hujus vix unum pollicem cum ſemiſſe æquet. A Tringa *littorea* in eo præter alia differt 1) quod fuſca inter roſtrum & oculos linea caret 2) quod maculas nigras longitudinales in pectore habet 3) quod nulla rectri-

En allevegne ved Soekandten i Norge bekiendt Fugl, som hos Lapperne heder: Sagan, og hos de Norske i de fleste Egne: Kield (101); men i nogle: Rone-Kalv, haver og sin Værelse i Finmarken; benævnte Fugl noget overgaaer en Brokfugl i Storlighed, haver et langt rød-guult Neb, blegrøde Fødder, og under Bugen, i Brystet og paa en Part af Vingerne hvide, men i øvrigt sorte Fiere. I Strandbredden holder den sig jevnligst, og sammesteds udlegger sine spettede Æg, og udklækker sine Unger i et enfoldig tillavet Rede iblant Græsset, ja endog iblant Stenene. Med Fornøyelse kan man see paa denne Fugls Adfærd, da den i jevne og sandige Havbredder følger efter Bølgen, naar den begiver sig ud fra Landet, og

Avis qvædam, Lapponice: Sagan, Norvegice: Kield (101) vel: Rone-Kalv; latine: pica marina, dicta, atqve ad littora Norvegica passim obvia, in Finmarchia etiam occurrit. Pica marina merula novalium paululum major est, rostro croceo, ventre & pedibus subflavis, pectore & parte alarum albis, cetera colore nigerrimo. In littore vulgo conspicitur, ubi ova sua variegata ponit, pullosqve in nido, inter algas vel nudos lapides negligenter apparato, excludit. Avem hancce videre, in arenoso littore undam recedentem per fabulum presse sequi, recidenti vero cedere, haud ingratum est curiosis oculis spectaculum; sed non æqve grata est venatoribus intempestiva

deraf. P. S. Efterat dette var afsendt, har jeg havt Leylighed til at ligne noale flere Exemplarer af Skodde-Solen med hinanden og med Hr. von Linnés Beskrivelse, hvoraf jeg har seet, at den gandske vist er Tringa *littorea* Linn. Hr. von Linné anmerker og selv, at dens Neb er længer end Hovedet.

(101) Eller og Tjeld, Strand-Skjur, samt Rone-Kalv, paa Lappisk: Sagan. Hæmatopus *ostrilegus* Fn. Sv. 192. Strøm. Søndm. I. 259.

cum magis fusca quam alba dici potest 4) ut taceam, mandibulam inferiorem superiore ad basin non esse pallidiorem. Sed, licet omnia hæc ita sese habeant, affirmare tamen non sustineo, Tringam nostram nebulariam a Tringa *littorea* Linn. specie differre. P. S. Post hæc Hafniam missa, nactus sum occasionem plura hujus avis exemplaria secum invicem & cum descriptione linnæana comparandi, quum apparuit, Scolopacem meam *nebulariam* Tringamque *littoream* Linn. certo eandem esse avem. Ipse etiam cel. v. Linné monet, rostrum hujus capite longius esse.

(101) Hæmatopus *Ostrilegus* fn. sv. 192. Ström. Söndm. I. 259. alias Norvegice *Tjeld*, *Strand-Skjur*, item *Rone-Kalv*, Lapponice *Sagan* dictus.

og pakker sig tilbage fra den, naar den imod Landet gior Anfald. Derimod er en Skytter ey synderlig tilfreds med at høre samme Fugls utidige Skriig, saasom det ved at robe hans Nærværelse afskrækker Vildtet.

I Finmarken sees og en Fugl, kaldet af Lapperne: Buvadak, og af Landets Norske Beboere: Skriig-Kjeld (102), hvilken i sin Skikkelse ligner de forbenævnte Kjælde, men er mindre saa og uliig dem paa Farven, i det at hine ere, som meldt, hvide under Bugen, i Brystet og paa en Part af Vingerne, for Resten sorte; men denne befindes graa-agtig. Fast idelig lader den sin kiedsommelige Røst høre, og haver deraf faaet bemeldte Navn, som meget vel bequemmer den. Andensteds i Norge kalder man den: Strand-Kjæld, fordi dens gemeenligste Tilhold er i Strandbredden.

Man forefinder iligemaade i Finmarken en liden Fugl, som Stedets Norske Beboere give Navn af: Fjæreplit; men Lapperne: Gaddevierrush. Benævnte Fugl, som

pestiva ejus & prorsus injucunda vociferatio, qva reliqvæ aves absterrentur.

Avibus Finmarchiæ aqvaticis porro annumeratur illa, qvam Lappones sua lingva: Buvadak, Norvegice vero tractus Finmarchici incolæ: Skriig-Kjeld o: (102) picam marinam clamosam, appellant. Hæc a priore illa, qvam modo descripsi, non differt, nisi statura, qvæ paulo minor est, & colore, qvi toto corpore griseus. Ceterum nota est hæc avis & exosa perpetuo isto & nunqvam cessante clamore ac convicio, qvo omnia vicina complet, unde qvoqve nomen habet. Alibi per Norvegiam: Strand-Kield, a littore, ubi maxime degit, vocatur.

Occurrit præterea in hoc tractu avicula qvædam, Lapponice: Gaddevierrush, Norvegice: Fjæreplit, nuncupata. Avicula hæc, qvæ alibi qvoqve per Norvegiam

(102) Paa Søndmøer kaldes denne Qvikke-Tjeld (Strøm. l. cit.) paa nogle Steder i Nordland: Squap-Kjeld. Den heder og i Nordlandene: Stilk, saa og Solskinstød, samt, saavel i Nordland som paa Søndmøer: Laxe-Tite eller Lax-Titring, paa Dansk: Rød-Beene, og er Scolopax *Totanus* Fn. Sv. 167. Strøm. Søndm. I. 242. og 244.

(102) In Söndmöria vocatur *Quikke-Tjeld* (Ström. l. cit.) & quibusdam Norlandiæ locis, *Squap-Kjeld* vel & *Stilk* item *Solskinstöd*, *Laxe-Tite* vel *Lax-Titring*, Danice *Rödbene*; estque Scolopax *Totanus* fn. sv. 167. Ström. Söndm. I. 242. & 244.

som og paa andre ved Soekandten i Norge beliggende Steder er bekiendt, overgaaer lidt en Tag-Spurre i Storlighed, og haver paa Ryggen graa-spraglede, men under Bugen og Vingerne hviidagtige Fiere, langt spidst Neb, pibende Røst, temmelig lange Been, og sit Tilhold nederst i Strandbredden nær Vandet, hvor den ved Flugt begiver sig fra een til anden med Tang begroet Steen. Sielden sees een allene, men som oftest en halv Snees, flere eller færre, i et Følge. Bemeldte Fugls Kiød er behageligt af Smag (103).

Man bliver og i Finmarken vaer en liden Fugl, af Stedets Norske Indvaanere kaldet: Sandmuling (104). Benævnte Fugl,

vegiam nota est, passerem domesticum magnitudine paululum superat, pennas habet in dorso griseas, discoloribus punctis distinctas, sub ventre, in pectore & alis, albescentes, rostrum acuminatum, vocem pipientem, pedes longiusculos. In parte littoris, mari proxima, degit, ubi ab uno in alium, alga obsitum, lapidem volatu se confert. Raro solam conspicere licet, sæpius vero, decem vel pluribus sociis comitatam. Caro hujus aviculæ admodum delicata est & sapida (103).

Reperitur qvoqve avicula qvædam, Norvegicis hujus loci incolis: Sandmuling (104) dicta. Hæc, cujus vox itidem

(103) Denne nye Art af Strand-Sneppe handler Hr. Strom om, i hans Søndm. Beskr. I. 225. under de Navne: Fjære-Pist, Fjær-Kurv og Fjære-Muus, samt Brünniche i hans Ornith. p. 54. n. 182. hvor den kaldes Tringa *maritima*. Den kaldes paa Norsk ogsaa Fjære-Plister, og, af nogle, tillige Strand-Elg. Islænderne kalde den Sidlingar-Kall, og Bornholmerne Ryttern. I Øst-Finmarken har jeg ladet den skyde ved Stranden, ey langt fra Vadsøe Præstegaard. Man kan fra Hr. Strom vente en udførlig Afhandling om denne Fugl tilligemed en Tegning. P. S. Samme Afhandling kan nu læses in Act. Nidrof. tom. III.

(104) Denne er Charadrius *hiaticula* Fn. Sv. 187. og kaldes her ved Trondhiem Sand-Myle, samt gemeenligen Strand-Elg, paa Dansk Præste-

(103) De hac nova Tringæ specie agit Ström in descr. Söndm. I. 225. sub nominibus: *Fjære-Pist*, *Fjær-Kurv* & *Fjære-Muus*; item Brünn. Ornith. p. 54. n. 182. ubi Tringa *maritima* vocatur. Norvegis etiam dicitur *Fjære-Plister*, nec non interdum *Strand-Elg*; Islandis autem *Sidlingar-Kall*, & Bornholmis *Ryttern* dicitur. Hanc in littore Ost-Finmarchiæ, haud procul ab ædibus pastoris Vadsöensium, enecari curavi; ad Nidrosiam autem nondum vidi: a V. D. Strömio fusius describitur & depingitur in act. Nidros. Tom. III.

(104) Hæc avis est Charadrius *hiaticula* fn. sv. 187. Propter Nidrosiam *Sand-Myle*, vulgo autem *Strand-Elg*, & Danice, *Præste-Krave*

item

Fugl, hvis Røst er pibende, sees snart i Strandbredden, snart høyere oppe paa Marken. Fra et Sted til andet begiver den sig ikke gaaende, men med et net og gesvindigt Løb.

Finmarken er og begavet med et Slags smaa Fugle, som af de der i Landet boende Norske kaldes: Snee-Iiting, men af andre Norges Indbyggere efter Stedernes ulige Dialecter: Field-Stær og Snee-Fugle; og af Lapperne: Alpe. Samme have kort Neb, og ere af Farve næsten hvide med mørkagtige Vinger, og af Smag heel nydelige. Forunderligt er det, som om dem for vist berettes, at de ved Vandets Aftagelse og Tilvext aftage og tiltage i sin Fedme, saa at i høyt Vand befindes deres Kiød over alt af Fedme bedækket. Til at fange dem legge Lapperne om Vinteren ud paa Sneen en liden

dem pipiens est, modo in littore conspicitur, modo in terra, a littore paululum remota; & qvocumqve se contulerit, non alarum, sed pedum ope utitur.

Dantur in Finmarchia aviculæ qvædam, Norvegicis regionis incolis: Sneefugle o: aves nivales, dictæ, alibi per Norvegiam, pro varietate sermonis, modo: Fieldstær, modo Sneefugle; Lapponice vero: Alpe, nuncupatæ. Colore propemodum albo sunt, alis fuscis, rostro brevi; caro earum gratissimi saporis est. Tanqvam singulare qvid & insolitum in hoc avium genere observatum est, qvod ad affluxum maris pingvescant, & ad refluxum rursus macescant. Seqventi modo a Lapponibus capiuntur: parva qvædam tigilla super nivem eriguntur, eqvi-

Præste-Krave, Sandvrister. I Øst-Finmarken har jeg seet den levende paa Nessebye, hvor den af Finnerne blev ka det Pago, og fra Maasoe i Vest Finmarken er den mig sendt fra Hr. Weldingh under det Navn: Sand-Sneppe. Af nogle kaldes den og her ved Trondhiem: Qvæker, men, saasom jeg meener, urettelig; thi Qvækern er egentlig Fringilla *montifringilla* Fn. Sv. 233. som ellers paa Dansk kaldes Bofinkens Hoer-Unge. Sand-Mylen har jeg nok seet i Sælskab med andre af sin Slægt ved Stranden; men, saa ofte jeg har seet Fiære Pisten, har den været allene.

item *Sand-Vrister* vocatur. In Nessebye Ost-Finmarchiæ hanc vivam vidi, ubi a Lapponibus dicebatur *Pago*. Ex Maasöe Vest-Finmarchiæ eandem cum nomine Danico: *Sand-Sneppe* mihi etiam misit V. D. Weldingh. Ad Nidrosiam a nonnullis etiam vernacula vocatur *Quæker* (Quakerus) sed falso, ut opinor; nam hoc nomen vernaculum proprie & ordinarie competit Fringillæ *montifringillæ* fn. sv. 233 quæ a Danis, *Bofinkens Hore-unge* (Fringillæ coelibis spurius) appellatur. Charadrium *hiaticulam* vidi quidem in societate cum suis conspeciebus in ora maritima; sed Tringam maritimam semper vidi solam.

liden Kiep besat med Snarer, der ere giorte af Koe-Hale-Haar og ligesikkede med dem, som til Kramsfugl-Fangst sammensnoes af Heste-Haar. Naar Fuglene trine over Kieppen, besnæres de. Bemeldte Fugle lade sig mange Tusinde i Tallet om Foraaret see i en samlet Flok paa visse Steder i Norge, helst ude paa Oerne, og sammesteds 3 Ugers Tiid forblive, hvorefter de forsøye sig bort, og ey komme igien, forend paa samme Tiid i nestfølgende Foraar (105).

e qvibus laqvei, ex caudis vaccinis contexti, adinstar laqveorum, qvibus turdi capi solent, suspenduntur. Aviculæ, erecta tigilla transilire volentes, obviis laqveis implicantur. Memoratæ aviculæ, in qvibusdam Norvegiæ tractibus, primo vere, immenso agmine facto, apparent, at tribus hebdomadis, in insulis præsertim, exactis, rursus disparent, proximo vere more solito redituræ (105).

Den Finmarkiske Stillitz (106) er af deylig Farve, og synger listig.

Corduellus Finmarchicus (106) elegantissimi est coloris, cantusqve dulcissimi.

En Graa-Irisk (107), med Columbin-Farve under Halsen, forlyster og en Spadseer-

Linaria grisea (107), colore subter collum columbino, per nemora hujus regionis

(105) Den er Emberiza *nivalis* Fn. Sv. 227. udforligere er der bleven handlet om denne af Hr. von Linné in Act. Stockh. for Aaret 1740. I Svensk Lapmark kaldes den Alaipg: dens rette Hiem er paa Fieldene. Saasom dens Kiød er meget lekkert, holdes den af nogle her til Lands for Hortulanen; men denne er en anden Fugl (Emberiza *hortulana* Fn. Sv. 229.) om hvilken jeg endnu ikke veed, om den sees i Norge.

(106) Fringilla *Carduelis* Fn. Sv. 236. Af mig er den endnu ikke seet her i Stiftet uden Sondenfields fra, endskiønt det er bleven mig beretted, at den og skulde opholde sig i Romsdalen og paa Nordmoer.

(107) Graa-Irisk er en liden Sangfugl, som har et kort og kegeldannet Neb, meget bleeggunult af Farve, hvilken Farve dog, naar Fuglen er

(105) Hæc est Emberiza *nivalis* fn. sv. 227. de qua a cel. v. Linné expositum est in act. Stockh. a. 1740. In Lapmarchia Svecica vocatur *Alaipg*. Proprium ejus domicilium sunt alpes. Quum caro ejus valde ad palatum sit, a quibusdam nostratium pro Hortulana habetur; sed hæc est alia avis, nimirum Emberiza *hortulana* fn. sv. 229. de qua nondum scio, an ad aves Norvegicas referri possit.

(106) Fringilla *Carduelis* fn. sv. 236. quam in hac dioecesi nondum observavi nisi ex Norvegia australiore apportatam, etsi relatum audiverim, illam in Romsdalia & Nordmôria habitare.

(107) Avis hæc, quæ ab Auctore, vernacula *Graa-Irisk* dicitur, pertinet ad aviculas canoras & habet rostrum breve & conicum colore

er død, ſmukt hiſt og her, ſynderlig oven paa henimod Spidſen, ſaavelſom og neden under Nebbet bliver blaa-agtig. Tungen er ſpids, Øyeſtenen er ſort, og har en mørk Ring omkring ſig. Oven paa er Fuglen ſort-bruun og graa-ſpraglet. Dekke-Fierene paa Vingerne ere mørke-brune; men de øverſte ere noget lyſere i Enden, og de neſtfølgende, ſaa mange nemlig, ſom lade ſig udvortes tilſyne, naar Vingerne ligge til Kroppen, have en temmelig bred, hviid eller og hviid-agtig Rand, fornemmelig i Enden, hvilket foraarſager en hviid Streg over Vingerne. De nederſte Dekke-Fiere derimod, ſom ſtiule de yderſte 9 eller 10 Slagfiere, og ey ſees meget til, førend Vingen udbredes, ere ſortere, og har tillige en meget ſmalere hviid Rand om Enden. Slagfierene ere ſorte brune med en lyſere Rand paa begge Sider, ſom paa den fierde og følgende bliver hviid, og, i Henſeende til Slagfierene af den førſte Orden falder meeſt i Øynene paa den yttre Side. De ere og alle hvide i Enderne, naar man undtager de fire eller fem yderſte. Tet oven for Stierten eller paa Gumpen er den ſkarlagen-rød. Stiert-Fierene ere og ſorte-brune, og have ligeſom Slagfierene en lys Rand paa begge Sider, ſom dog er kiendeligſt og hvideſt paa de yderſte. Struben og Halſen og tildeels Bryſtet ere lyſe-brune med mørke Flekker. Længere ned er den hviid med nogle faa graa Spetter. Under Vingerne og Stiert-Fierene er den ſtaal-graa, og Fødder, Tæer og Kloer ere ſorte. Bag-Taaen er mindre end den mellemſte, har dog vel ſaa lang Kloe ſom den. Den er mindre end Graa-Spurren (Fringilla *domeſtica.*) Saaledes ſeer Hannen ud, endſkiønt mig er berettet, at den røde Farve, ſom er ved Stierten, forvandles med Tiden til gul. Hvad Hunnen angaaer, ſaa er den oven paa Gumpen graa.

Af

colore dilute flavo, qui tamen color, mortua ave paſſim, præſertim autem verſus apicem mandibulæ ſuperioris, ut & ſub mandibula inferiore liveſcit. Lingva eſt acuta. Pupilla nigra iride obſcura. Supra color eſt fuſcus, maculis cinereis adſperſis. Tectrices alarum etiam fuſceſcunt, ſed apices ſuperiorum colorem habent aliquantum dilutiorem & ad cinereum vergentem, & tot proxime inferiorum, quot, alis complicatis, apparent, habent marginem latiuſculum albidum. Maxime autem albicant harum apices, id quod in cauſſa eſt, & cur in alis appareat linea transverſa albida. Infimæ autem tectrices, quæ remiges 9 ad 10 ſupra tegunt, reliquis nigriores ſunt, & marginem habent anguſtiorem. Ipſæ remiges fuſcæ margine utrinque dilutiore. Qui quidem margo in remige quarta & ſequentibus albicat, & ratione remigum primi ordinis, maxime extrorſum, conſpicitur. Si 4 vel 5 extimas exceperis, omnes reliquæ etiam apicibus albicant. Uropygium eſt coccineum. Rectrices, uti remiges, fuſcæ ſunt, & itidem utrinque marginem habent albicantem, qui tamen maxime in extimis obſervatur. Faux, jugulum & ex parte pectus ſunt dilutius fuſca, maculis obſcurioribus adſperſis. Subtus in ſterno & abdomine albicat, maculis paucioribus griſeis adſperſis. Sub alis & rectricibus color eſt glaucinus. Pedes vero, digiti & ungves nigricant. Poſticus medio quidem digito minor eſt, ſed ungvem habet, ſi non majorem, certe æqualem. Quod ad magnitudinem adtinet, avicula hæc cedit Fringillæ *domeſticæ*. Hæc eſt facies *maris*, licet mihi relatum ſit, colorem uropygii coccineum tempore in flaveſcentem mutari. Quod ad *feminam*; hæc potiſſimum in eo a mare

 differt,

Spadseergienger i de Finmarkiſke Skove med behagelig Stemme.

Man

regionis animi cauſa exſpatiantes, ſvaviſſimo ſuo cantu haud parum oblectat.

Inter

Af Nebbets kegelformige Beſtaffenhed ſees, at denne Fugl ikke henhører til Ring-ærle artede Fugle (Motacilla); følgelig kan den ikke være de Danſkes Graa-Iriſk, ſaaſom denne, efter Hr. Brünniches Forklaring i hans Ornithologie p. 70. n. 269. ſkal være Motacilla *modularis* Fn. Sv. 245. Hvad Hr. von Linnés Iriſk-artede Fugle (Genus Fringillæ) hvortil den henhører, angaaer, ſaa har den blant diſſe ſtørſte Liighed med hans Fringilla *flaviroſtris* fuſca, roſtro flavicante Fn. Sv. 239. paa Svenſk Riska, og bliver uden al Tvivl denne ſamme. Hunnens Stiert er vel ikke kloftet, men om Hannens kand jeg ikke med Vished ſige det ſamme; thi Stiert-Fierene ere paa mit levende Exemplar til Deels lidet aſſtødte i Enderne; dog kommer ſaadant mig heller ikke utroligt før, da de yderſte Stiertfiere paa den eene Side, hvor de ere neſten hele og holdne, ſynes at have været længere end de middelſte. Hos Briſſon. kommer den for tom. I. p. 348. under det Navn: Fringilla *fuſca*, Le Pinçon brun, men han har taget ſit af det lidet, ſom findes hos Hr. von Linné, om denne for Udenlandſke meget rare Fugl. Hos Hr. Strøm forekommer, i hans Søndm. Beſkr. I. Deel p. 240. en liden Fugl, han kalder Knytter, hvilken kan ikke være nogen anden end vores Graa-Iriſk. Chriſtianienſernes Iriſk bliver vel og neppe nogen anden, end vores Graa-Iriſk, allerhelſt, da mig ikke er bekiendt, at de Søndenfields, har Fringillam Cannabinam Linn. de Tydſkes Hønſling, ſom ellers og kaldes Iriſk eller Torden-Iriſk. See Brünn. Ornith. p. 69. n. 263.

differt, quod in Uropygio ſit cinerea. Ex forma roſtri conica videre licet hanc aviculam non pertinere ad Motacillas, & conſequenter non eſſe Danorum *Graa-Iriſk*, quippe quæ, juxta deſcriptionem Brünnichii in Ornithologia p. 70. n. 269. eſt Motacilla *modularis* fn. ſv. 245. Quod ad genus Fringillæ adtinet, quorſum noſtra referenda eſt, nulli ſimilior eſt quam Fringillæ *flaviroſtri* fuſcæ, roſtro flavicante fn. ſv. 239. Svecis *Riska*, pro qua etiam noſtra ſine omni dubio habenda eſt. Cauda feminæ non quidem eſt bifurca, ſed de cauda maris idem non certe affirmare poſſum; etenim rectrices in mare vivo, quem deſcripſi; ex parte aliquantum apice detritæ ſunt. Ceterum non improbabile mihi videtur, caudam maris eſſe bifurcam; nam rectrices extimæ unius lateris, quæ adhuc in meo exemplari fere integræ ſunt, mediis longiores fuiſſe probabiliter conjicio. Apud Briſſonium Tom. I. p. 348. occurrit, ſub nomine Fringillæ *fuſcæ*, gallice: *Le Pinçon brun;* ſed pauca, quæ de hac noſtra avicula exteris non ſatis nota, habet, ex fn. ſv. deſumpta ſunt. Apud V. D. Ström. in deſcript. Söndm. I. 240. mentio fit aviculæ cujusdam, ſub nomine vernaculo: *Knytter*, quæ nulla alia eſſe poteſt, quam noſtra Fringilla flaviroſtris; Chriſtianienſium *Iriſk* etiam vix alia erit quam noſtra Fringilla flaviroſtris, præſertim quum me lateat Fringillam *cannabinam* Linn. Germanorum *Hänfling*, quæ alias Danice *Iriſk* vel *Torden-Iriſk* dicitur (vid. Brünn. Orn. p. 69. n. 263.) in Norvegia habitare.

Man bliver og sammesteds vaer en liden, kortnebbet, om Hovedet sortspraglet, under Bugen lysegron, paa Stierten med rode og gule Fiere ziret, og i ovrigt af Farve bruunagtig Fugl (108). Samme lader sig i Skoven hore med yndig Stemme. Udi smaa Huler i Jorden udlegger den sine Æg.

Inter oscines, qvibus nemora Finmarchica gaudent, observatur interdum avicula qvædam, cantus dulcissimi, rostro brevi, capite nigro, punctis variegatis distincto, ventre viridi, cauda rubris flavisqve pennis decora (108). Ova hæc avis in cavernis subterraneis ponere solet.

Desuden er og Finmarken begavet med adskillige flere smaa Sang-Fugle, saasom: En liden graa-agtig Fugl, af Lapperne kaldet: Veige-Zizatzh (109). En liden sort-brunn

Præter enumeratas aves plures adhuc oscinum species in Finmarchia dantur, qvibus est avicula qvædam colore griseo, Lapponice: Veige-Zizatzh (109) dicta: item

(108) Bliver nok Fringilla *lulensis* Fn. Sv. 234.

(109) Det Lappiske Ord: Veige, betyder Tusmorket, og Zizatzh, en liden Fugl, eller, saasom alle smaa Fugle paa Norsk kaldes Titing: hvorfor Forfatteren meener en Fugl, der synger om Aftenen i Tusmorket. Det synes derfor ikke urimeligt, at forstaae ved denne Fugl Natvaken, Turdus *iliacus* Fn. Sv. 218. thi denne er graa eller aske-graa, morke-bruun af Farve med morke Pletter neden under, som paa Brystet ere sorte. Her ved Tronhiem, hvor denne af alle kaldes Natvake, synger den i Krat-Skove fast hele Natten, og det gandske behagelig. Om denne er ellers at merke, at Hunnens tvende yderste Stiertfiere har en smal hviid Flek paa den eene Rand, yderst i Kandten hen ved Enden. Begges Over-Neb er oven paa sort lige indtil Roden med en gul Kandt neden til ved Roden. Under-Nebbet derimod er ikkun for til sort og bag til gult. Fra Nebbet gaaer paa begge Sider en hviid Streg over Oyet hen imod Nakken. I Storrelse ligner den

(108) Hæc forsan erit Fringilla *lulensis* fn. sv. 234.

(109) Vox Lapponica: *Veige*; crepusculum, & *Zizatzh* aviculam significat: Auctor igitur avem crepusculo cantillantem intelligit. Quam ob caussam haud inepte hac avi Turdus *iliacus* fn. sv. 218. Norvegis, *Natvake*, intelligi potest; hic enim est cinereo-fuscus maculis subtus obscuris, in pectore nigris, & totam fere noctem cantillat, ut ipse sæpius audivi. De hoc ceterum notandum est, rectrices duas extimas feminæ macula parva oblonga in margine versus apicem esse notatas. Mandibula superior rostri, tam maris quam feminæ, supra, usque ad basin, nigra est, margine, ad hanc eandem basin flavo. Mandibula autem inferior antice nigra & postice flava est. A rostro utrinque linea alba supra oculum ducitur versus nucham. Magnitudine sturnum fere æquat, quo respectu vix ad aviculas, Norvegice: *Tittinger*, referri potest. Marem aliquoties interfici curavi cantillantem, uti & feminam nido excitam & prope eundem ramo

bruun Fugl med hviid Ring om Halſen, af Lapperne kaldet: Gjelavælgo (110). En Fugl noget mindre end en Droſſel, og paa Farven temmelig lignende en Lerke, af Lapperne kaldet: Lafhol (111), hvilke alle liflig ſynge.

item alia, colore nigro, albo circa collum torqve diſtincta, Lapponice: Gjelavælgo (110) nuncupata: alia, qvæ Lapponice: Lafhol (111) dicitur, magnitudine merulam novalium æqvans, colore alaudæ haud diſſimilis, qvæ ſingulæ dulciſſimo ſuo cantu obvios qvosqve oblectant.

Ved

Avicula

---

den en Stær, (endſkiønt den er noget mindre,) ſaa at den neppe vil blive regnet til de ſaa kaldede Smaa-Fugle eller Titinger. Jeg har ladet den adſkillige gange ſkyde midt i Sangen, ſaa og Hunnen, efterat den var jaget af Redet og havde ſat ſig tet derved, da man fandt i Redet ikkun 5 Æg, ſom vare himmelblaagrønne med en heel Hoben ſmaa ſorte Pletter paa.

ramo arboris inſidentem, quum in nido tantum 5 reperiebantur ova cæruleo-viridia, maculis plurimis nigris adſperſa.

(110) Denne kaldes paa Norſk Ring-Troſt, paa Danſk Ring-Droſſel, og er Turdus *torqvatus* Fn. Sv. 221.

(110) Hæc Norvegice *Ring-Troſt* dicitur; Danice autem *Ring-Droſſel*, eſtque Turdus *torquatus* fn. ſv. 221.

(111) Hr. Weldingh har ſendt mig en Fugl fra Maasoen i Veſt-Finmarken, ſom han berettede, der af Lapperne at blive kaldet Lauhol. Den ſamme blev af Tromsoens Finner kaldet Lahul, og af Bejerns Laf-Ul. Denne er vores Peer-Lo, og de Danſkes Pomeranz Fugl, ſom paa andre Steder i Norge ſkal kaldes Bold-Tjæt, ſamt den mindre Aker-Lo, og er Charadrius *morinellus* Fn. Sv. 188. Men denne kan ikke regnes til Sangfugle, og ligner heller ikke i Farve en Lerke; thi den er bleeg-aſkegraa paa Ryggen, og har en mørk Kol paa Hovedet med et hviidt Baand omkring, hvilken Kol paa Hunnen er gandſke ſort uden ſmaa graa Pletter. Den er ſort under Bugen, hvilken ſorte Farve paa Hunnen er bredere og længer nedgaaende end paa

(111) V. D. Weldingh ex Maasöen Veſt-Finmarchiæ mihi avem miſit, quam ibidem Lapponice: *Lauhol* vocari perhibuit. Eandem a Lapponibus Tromsöenſibus, *Lahul*, & a Bejerenſibus, *Laf-Ul* vocari ipſe audivi. Quæ quidem avis Nidroſienſibus: *Peer-Lo*, alibi autem in Norvegia, *Bold-Tjæt*, ut & *mindre Aker-Lo* (quaſi Charadrius apricarius minor, vel Charadrius ad Apricarium accedens, hocque minor) Danice autem *Pomeranz-Fugl* dicitur, & eſt Charadrius *morinellus* fn. ſv. 188. ſed hic ad aves canoras referri nequit, nec Alaudæ ſimilis eſt colore, nam in dorſo dilute cinereus eſt, & ſupra in capite nigricans cingulo albo, licet vertex feminæ nigrior ſit abſque maculis griſeis. Abdomen

nigrum

Ved Elve-Breddene i tilbenævnte Land lader sig en liden Fugl see, som Normændene kalde: Laxe-Iiting (112). Iligemaade sees der hos Elve-Fossene en liden Fugl, af Stedets Norske Indvaanere kaldet: Elve-Kald (113), og af Lapperne: Kuoikgarheek. Benævnte Fugl, som er af Farve sort med en hviid Ring om Halsen, fornemmes og i de ovrige Norges Egne.

Avicula qvædam, Norvegice: Laxe-Iiting (112) dicta juxta fluminum ripas qvandoqve conspicitur. In hoc tractu, qvemadmodum & alibi per Norvegiam, juxta fluviorum cataractas reperitur avicula, colore nigro, albo circa collum torqve, Norvegice: Elve-Kald (113); Lapponice: Kuoikgarheek, appellata.

paa Hannen. Paa begge henge sorte Fiere ned ved Laarene: hvilket alt dog maa forstaaes om de gamle, som have deres fuldkomne Farve. Ellers er at merke, at de fleste Ornithologi forvirre Hannen og Hunnen med hinanden, uden Tvivl derved bedragne, at de har holdt den største for Hannen. Saaledes har Albin endog i hans Tegninger, sat Hannen for Hunnen og tvert imod. See hans Afhandling om Fuglene Tom. II. tab. 61. 62. Denne Fugl indfinder sig om Vaaren, paa Agrene her ved Byen noget efter Aker-Løen, og det i største Mængde, hvorefter den begiver sig til Fields. Om Høsten see vi den ikke i nogen Mængde.

(112) Denne er af mig tilforn berørt: og har jeg bemerket, at den ellers ogsaa kaldes Stilk, Solskinstød, v. s. v. Scolopax *totanus* Fn. Sv. 167.

(113) Eller Fosse-Kall, saa og Elvekonge, Sturnus *cinclus* Fn. Sv. 214. Jeg besidder heraf 3 Exemplarer, som alle ere hvide, ikke blot paa Brystet, men og paa Halsen og Struben lige op til Hovedet og de smaa Fiere, som bedekke Roden af Under-Nebbet. Det er besynderligt,

nigrum est; in femina autem hic color latius & longius se diffundit quam in mare. Ad femora tam maris quam feminæ nigræ observantur pennæ dependentes; quæ tamen omnia de adultis intelligenda sunt, qui colorem constantem sortiti sint. Ceterum observandum est, plurimos ornithologos marem & feminam confundere, forsan eo deceptos, quod maximum judicarint marem. Ita e. g. Albinus in Ornith. Tom. II. 61. 62. marem pro femina substituit & vice versa. Tempore verno hæc avis in agris ad Nidrosiam apparet copiosissime paullo post Charadrium apricarium. Hinc alpes nostras petit, autumno quidem redux, sed infrequentior.

(112) Hanc ante memini & de eadem simul notavi, eam esse Scolopacem *Totanum* fn sv. 167. & a Norvegis vocari *Stilk*, *Solskinstöd* &c.

(113) Sturnus *cinclus* fn. sv. 214. Norvegis etiam *Fossekald* item *Elve Konge* dictus. Hujus tria possideo exemplaria, quæ omnia in hoc conveniunt, quod non pectus tantum, sed & jugulum & guttur una cum pennulis basin mandibulæ inferioris tegentibus, alba sint. Singulare

Anlangende Finmarkens Soe-Fugle, tiener til Underretning, at der gives Svaner (114), hvilke man paa sine Steder der i Egnen fanger med Fælder.

Det er vitterligt, at Vild-Giæssene eller de saa kaldede: Graa-Giæs, hvert Foraar begive sig fra de varme Lande til Norge, hvor de, helst paa Oerne ude ved Havet, hele Sommeren forblive og udklekke sine Unger, og at de om Høsten, naar Ungerne ere fuldvoxne, tage Afsked igien, forfoyende sig derhen, hvor de komme fra. Vel fare en Deel af benævnte Fugle ikke længere Nord, end til Nordlandene, og nogle ey videre, end til Oerne i Bergens Stift, ja somme maaskee ikke engang saa langt; dog fornemmes de fleste ey at slaae sig til Rolighed, forend de have naaet Finmarken, hvor de paa sine sædvanlige Tilholds-Steder, som iblant andre i Særdeleshed ere Sor-Oen, Ing-Oen og Rolfs-Oen i Vest- og Hen-Oerne

Inter aves hujus regionis marinas Cygnus (114) etiam, seu olor, qvibusdam in locis se conspiciendum præbet. Cygnos decipula qvadam capiunt Lappones.

Anseres, qvos feros seu griseos vocant, primo vere a locis calidioribus in Norvegiam se qvotannis conferre, constat, ibique in parvis in mari insulis, per totam æstatem commorantes, pullos excludere, anno autem in autumnum vergente, cum adultis pullis, unde venerant, iterum discedere. Concedo, ex memoratis avibus nonnullas non ultra Nordlandiam, alias vix ultra Dioeceseos Bergensis insulas, boream versus, in hocce itinere procedere; interim tamen æqve certum est & indubitatum, plurimas non cessare, priusqvam in ipsam Finmarchiam volatu penetraverint, ubi in notis sibi insulis, qvales sunt: Sor-Oen, Ing-Oen & Rolfs-Oen, in Finmarchia occidentali,

derligt, at denne Fugl, da den ingen Svemme-Fodder har, tor vove det at fare i Vandet efter Insekter. Dog gior han det med en hastig Fart, saa at han ikke længe bliver i Vandet. I Voldens Præstegjeld paa Søndmør bliver denne og, efter Velærværdige Hr. Stroms Beretning til mig, kaldet: Lax-Titing.

(114) De sees og undertiden ved Nærøen og paa andre Steder, i sær om Vinteren.

Singulare est, quod hæc avis, licet sit fissipes, tamen in voragines fluviorum & cataractas descendere haud dubitet, insecta persequens; sed nec diu aquis immersus manet, impetu rapidiore descendens ascendensque. V. D. Ström. in litt. 14. Octobris h. a datis, refert Cinclum hunc in Söndmöriæ parochia Volden, etiam vernacula *Lax-Titing* nominari; qvo nomine Scolopax *Totanus* alibi venire solet.

(114) Cygni etiam interdum ad Nærøen præfecturæ Nummedaliæ & alibi videntur, præsertim tempore hiemali.

Derne i Øst-Finmarken, om Sommeren yngle, og, efterſom de beſt vide og kan, ernære ſig, indtil de om Høſten med ſine fuldvoxne Unger bortfare. Merkeligt er det, at diſſe Fugle paa ſin foretagne Reyſe fra deres Vinter-Qvarteer i de varme Lande til Norge, hvor de om Sommeren agte at forblive, alternere med hverandre at være hinandens Veyviſere; thi man ſeer dem gemeenligſt at flyve i en Rad, een efter den anden, ofte 50, ja flere i et Folge, og at den, ſom een Tid haver været forſt i Spidſen, giver ſig i Flugten tilbage, og lader en anden flyve for an. Merkeligt er det og, at de paa Reyſen have viſſe Hvileſteder, hvor de om Natten, ofte ogſaa nogle Dage tillige, opholde ſig helſt i indelukte ſmaa Viige, hvor der er lavt Vand; men det allerforunderligſte er, at diſſe Fugle, ſom ellers have Navn for at være meget taabelige, ſaa at man i Anledning deraf kalder et taabeligt Menniſke en Taabe-Gaas, vide paa mange hundrede Miles Diſtance ſaa net og lige at finde Vey, ey allene til ſamme Egn, men det ſom mere er, til ſamme lille Øe og Holme, hvor de i forrige Aar havde ſit Tilhold, og der ſoge ſin forhen havte Rede. En Styrmand, der i mange Aar har gaaet i Navigations-Skole, veed ikke ved Anviisning af Compas, Soekarter og Gradſtokker bedre at treffe Vey til langt fraliggende fremmede Lande, end diſſe umælende Dyr af Naturens Driſt vide at finde de fra deres Vinter-Qvarteer mange hundrede Mile fraliggende

dentali, & Hen-Øen in Finmarchia orientali, currente æſtate, pullos excludunt, victumqve ſibi & proli, ut poſſunt, qværunt, donec, adveniente autumno, cum pullis, jam fere adultis, loca ad auſtrum calidiora repetant. Volupe eſt, in hoc avium genere obſervare, qvod ab hibernaculis ſuis in Norvegiam ſtato anni tempore advenientes, anteambulonis ſeu ducis partibus per vices fungantur; gregatim enim volant, alius alium ordine ſeqvens, ubi, qvi totius agminis in volatu anteſignanus aliqvamdiu fuerat, officio ducis proxime ſeqventi tradito, ipſe ad ultimos ſeſe decenter confert, agmenqve claudit. Notatu porro dignum, qvod in hoc itinere certa habeant ſtativa, præſertim in anguſtis arctiorum ſinuum angulis, ubi per noctem, & qvandoqve etiam per plures dies ſimul conſident; &, qvod imprimis admirationem meretur, qvod avis hæc, qvæ alioqvin pro animali tam ſtolido habetur, ut homines, maxime fatui, omniqve propemodum judicandi vi deſtituti, ſtolidi anſeres, per contumeliam dicantur, viam tamen per tot immenſa ſpatia, tam acurate inveniat, non tantum ad eandem regionem, verum etiam ad eandem, ubi anno proxime præterlapſo commorata fuit, inſulam, nidumqve, qvem ibi ſtruxerat, agnoſcat & ſibi vindicet. Gubernator, qvi artem ſuam jugi multorum annorum induſtria didicit, longoqve

firmavit

gende Steder. Benævnte Graa-Giæs ere skarp- og grand-seende. Desuden, naar de andre sove, staaer stedse een paa Vagt, saa at en Skytte maa derfor snildelig bære sig ad for at komme dem saa nær, at han med Skud kan naae dem; dog maa een og anden falde for Lappernes Rifle-Kugle. De fange dem og i en Fælde, der overdekkes med grønt Græs til Lokke-Mad. En Deel blive slagne ihiel paa den Tiid om Sommeren, da de fælde sine Fiere, saasom ey værende i Stand til at undflye. Befindende sig i bemeldte svage Tilstand, forføye de sig til eensomme, Folkes Farevey langt fraliggende, Steder, for der en Tiid at opholde sig.

I Øst-Finmarken forekommer efter Beretning et Slags Vildgiæs, der befindes mindre og af anden Farve, end de forbemeldte, i det at hine ere graa, men disse brune paa Ryggen, og under Bugen hvide med sorte tærnede Spetter, og have desuden hviid Ring om Øynene, samt brand-guult Neb og brandgule Fødder (115.) De her beskrevne

firmavit usu, ad peregrina, qvæ aditurus est, loca, cursum vix melius dirigit, pyxide licet nautica, mappis hydrographicis, aliisqve instrumentis & adjumentis instructus, qvam memoratæ aves, solius naturæ instinctu adjutæ, ad terras, ab hibernis, unde proficiscuntur, longissime dissitas, faciunt. Memorati anseres acutissime cernunt. Unus e societate, ceteris dormientibus, excubias agit, qvapropter venatori, si qvem figere cogitet, omni circumspectione & astu opus est; interim tamen sclopetis Lapponum striatis haud paucis succumbendum est. Decipulis qvoqve, cespite, loco escæ, coopertis, capiuntur. Pars cæditur, cum ob decidentes qvotannis pennas debiles sunt & invalidi, qvo tempore in loca, a vestigiis & commerciis hominum remotiora, atqve ob id ipsum tutiora, secedere solent.

In Finmarchia orientali certam anserum ferorum speciem, reperiri traditum est, a ceteris sui generis, & mole corporis, qvæ in his minor deprehenditur, & colore qvoqve diversam, sunt enim dorso fusco, ventre albo, nigris maculis interpositis, albo torqve circa oculos notati, rostris ac pedibus fulvis (115). Caro

(115) Dette mindre Slags kaldes Finmarke-Gaas, og er meget mindre end den almindelig bekiendte

(115) Hæc minor species vulgo *Finmarke-Gaas* (Anser Finmarchicus, dicitur, & multo minor est

beſkrevne Giæſſes Kiød er velſmagende, og deres Æg af Skikkelſe og Dyd, ſom de tammes.

Caro hujusmodi anſerum haud ingrati ſaporis eſt, nec ova ab iis, qvæ anſeres domeſtici pariunt, bonitate multum diſcrepant.

bekiendte Vild-Gaas eller af Eder-Fuglens Størrelſe; har, efter Forholds Liighed, et kortere Neb end den almindelige Vild-Gaas og Eder-Fuglen; thi Vild-Gaaſens Neb er nok engang ſaa ſtort og langt. Dens Pande er hviid; hvilken hvide Farve og gaaer ned paa Siderne ved Roden af Over-Nebbet. Hoved og Hals ere ſorte-brune; dog er den oven paa Hovedet neſten gandſke ſort, hvilken ſorte Farve gaaer og ned ved Siderne af den hvide Pande, og de hvide Fiere ved Roden af Over-Nebbet. Kinderne og den nederſte Deel af Halſen ere og lyſere end paa de andre bemeldte Steder. Neden under Bugen har den mange ſtore ſorte Flekker, hvoraf og nogle ſees nederſt paa Bryſtet. Nebbet er gult, og Fødderne ere brandgule. Den har intet med de andre Vildgiæs at beſtille, og parrer ſig ikke med dem. Den er ſikkert Anas *erythropus* cinerea, fronte alba Fn. Sv. 116. og *Helſingegaaſen* hos Cluſius in exoticis p. 368. n. V. ſamt Lucas Debes, i hans Færøernes Beſkrivelſe S. 132. og, i Særdeleshed, Hunnen deraf, efter den Beſkrivelſe, Hr. von Linné l. c. giver paa Han og Hun. I Brünniches Ornith. p. 13. n. 54. meldes om en Varietet af Graa-Gaaſen (anſere *fero*) med en gandſke hviid Pande og ſortflekket Bug, kommen fra Jylland, ſom nogle urettelig ſkal kalde Trappe-Gaas. Denne ligner og meget vores Finmarke-Gaas; dog, ſaaſom der intet meldes om Størrelſen, er det vanſkeligt at faſtſette noget viſt.

eſt Anate *Anſere*, vel magnitudine Anatis molliſſimæ. Roſtrum ejus etiam brevius eſt roſtro Anatis molliſſimæ & Anſeris feri: immo poſterioris roſtrum duplo majus & longius eſt. Frons alba, unde & linea alba deſcendit baſin mandibulæ ſuperioris utrinque attingens. Caput & collum fuſca vertice nigriore. Nigra ſunt tempora. Genæ autem & inferior juguli pars colore aliquantum dilutiore ſunt. Subtus multæ ſunt nigræ maculæ. Roſtrum flavum eſt & pedes ſangvinei ſunt. Vix dubium ſupereſt, qvin Anſer hic noſter finmarchicus jam a me deſcriptus, ſit Anas *erythropus* cinerea, fronte alba fn. ſv. 116. & Anas *Helſingegaas* apud Cluſium in exot. p. 368. n. V. nec non apud Lucam Debes in Fœroa reſerata, p. 132. & quidem ſecundum deſcriptionem linnæanam in fn. ſv. ſpeciatim hujus femina. In Ornith. Brünnichii p. 13. n. 54. de varietate Anſeris *feri* e Cimbria mentio fit, fronte tota alba, abdomine nigro maculato; quam varietatem a nonnullis minus recte *Trappe-Gaas* vocari laudatus Auctor meminit. Hæc adeo Anſerem noſtrum Finmarchicum ſeu Anatem erythropum refert, ut facile utramque pro eadem haberem, ſi varietatis Brünnichianæ magnitudo id permittat.

Ænder gives i Finmarken af adskillige Slag, der baade ere yndelige af Farve og nydelige af Smag. Sammesteds forekommer en Fugl af en liden Ands Storlighed, sort af Farve, og havende sit Tilhold i salte Vande og ferske Soer. Lapperne kalde den: Skoaarra (116).

Anates in Finmarchia dantur, coloris & saporis optimi; visitur etiam ibidem avis, parvæ anatis magnitudine, colore nigro, in salo pariter ac lacubus degens. Lappones: Skoaarra (116) appellant.

Af

Avium,

(116) Af dette rare Slags And har Hr. Weldingh indsendt mig adskillige Exemplarer med det Lappiske Navn: Skoaar. Den er af en middelmaadig Ands Storrelse, oven paa sortebruun med smaa hvide isprengte Prikker, synderlig overst paa Ryggen og Vingerne. Halsen og Brystet tilligemed den bageste Deel af Bugen og Stiertens Underdeel ere noget lysere end Ryggen med en Hoben bolgagtige Striber, synderlig paa den nederste Deel af Brystet. For Resten er den neden under hviid, men paa Siderne, for en stor Deel, rostfarved. Sving-Fierene af forste Orden ere sorte-brune, dog med den Forskiel, at de fem yderste og længste, i Henseende til den indre Side; men de folgende, i Henseende til den ytre Side, ere hviidagtige. De smaa Sving-Fiere (som alle ere omtrent nesten lige lange) ere hvide og ikkun sortebrune i Enderne; og heraf kommer det, at man seer en stiev hviid Streg paa hver Vinge. Nebbet er udvidet og tilligemed Fødderne sort. Stierten er et Par gode Tommer lang og spids i Enden, og halv saa kort som Fødderne. Ved hver Side af Over Nebbets Rod er en temmelig stor hviid Flek, som man ikke synderlig seer noget til ved Mundvigen. Denne Ands Character kan altsaa kortelig saaledes udtrykkes: Anas *Skoorra* supra fusca, punctis minimis confertis adsperſis, tænia alarum obliqva & macula

(116) Anas Lapponica, *Skoorra* vel (quo nomine a V. D. Weldingh ex Varangria mihi missa est) *Skoaar*, est fere magnitudine anatis domesticæ feminæ, superne fusca, multis parvis maculis vel punctis in dorso & humeris alarum copiosissime adsperſis, & magna macula alba utrinque ad basin mandibulæ superioris sternum album. Iugulum, præsertim vero pectus, una cum tectricibus caudæ inferioribus ex parte, sordide undulata. Latera ferruginea. Abdomen fuscescens. Rostrum ampliatum & pedes, cauda cuneiformi duplo longiores, nigra. Alæ complicatæ ad uropygium pertingunt. Remigum primariarum 5 longissimæ margine exteriore fuscæ; reliquæ autem ibidem albidæ, margine interiore, & adhuc magis extremitatibus, fuscis. Secundariæ albæ, extremitate fusca, punctis minutissimis obsoletis adsperſis margineque interiore etiam in nonnullis exemplaribus parum fuscescente, inde macula alarum alba, quæ propter tectrices superiores longiores fuscas, fere ut linea vel tænia obliqua adparet. Alæ subtus sordide albidæ & ex parte cinereæ. Hinc character erit: Anas *Skoorra* supra fusca, punctis minimis confertis adsperſis, tænia alarum obliqua & macula magna utrinque ad basin rostri albis, hypochondriis ferrugineis.

Af de i hele Norge ved Soekandten bekiendte Æderfugle (117) haver Finmarken et

Avium, qvæ Norvegice: Æderfugle (117) vocantur, ingens per Finmarchiam copia

macula magna utrinqve ad basin rostri albis, hypochondriis ferrugineis. Maaskee denne nye Art af And, som ikke, saa vidt jeg seer, findes hos udenlandske Ornithologos, bliver den samme som Hr. Brünniches Anas *latirostra* i hans Ornith. p 21. n. 91.

(117) Anas *mollissima* Fn. Sv. 117. Brünn. Ornith. p 14. n. 57 66. inclus. samt Brünniches Danske særskildte Afhandling om Eder-Fuglen, Kiøbenhavn 1763. 8. c. fig. som og er kommen ud paa Tydsk. Fra Eder-Fuglen er Martens Berg-Ente, i hans Spidzb. Reyse, ikke væsentlig forskiellig; thi, naar man giver Agt paa hans Beskrivelse, seer man lettelig, at det er Hunnen af Slaget, han handler om, i hvor meget han end derimod protesterer. Da denne Fugl hos os bliver temmelig fredet, saa skyer den heller ikke Folk; thi den har ofte sit Rede i Bondens Gaarde og undertiden tet ved hans Stue, og lader sig tage af og legge paa Redet igien, ligesom den og er vel fornøyet med, at Bonden tager dens Unger i sin Hue og bær dem ned til Søen, da man veed Exempel paa, at den følger hele Veyen med ham, tet ved hans Side. Andre Rovfugle at forbigaae, saa giøre Svartbagen (Larus marinus) og Ravnen Æder-Fuglen stor Fortred, i det at de ofte trække Hunnen ved Hovedet af Redet, og berøve den sine Æg og Unger; men, naar Hannen er hiemme, maa de først vove en Dyst med ham, hvori de ofte tabe, og nødes til at tage Flugten; ja man forteller, at Eder-Fuglen, ved saadan Leylighed, undertiden drukner en Ravn, naar Slaget bliver holdet over Søen. Men,

rugineis. Ab hac, specie haud differre videtur Anas *latirostra* Brünnichii, in Ornith. p. 21 n. 91. nova, ut arbitror, species, aliis Ornithologis ignota.

(117) Anas *mollissima* fn. sv. 117. Brünn. Orn. p. 14. n. 57-66. inclus. nec non hujus monographia, Hafniæ 1763. 8. cum. fig. lingva germanica etiam edita. Ab hac Anate *mollissima* Anas Martensii montana, germanice *Berg-Ente*, haud specie differt, nam, descriptione ejus attente perlecta, facile apparet, eum, quicquid etiam objiciat, seminam Anatis mollissimæ innuere. Quum hæc Anas apud nos publica fruatur pace, non homines metuit, sæpe enim in ædificiis piscatorum littoreis & interdum prope eorundem habitacula nidum habet; immo se ab hominibus ex nido tolli eidemque iterum imponi haud raro patitur: quemadmodum nec ægre fert, si rusticus pullos ejus in pileo portatos ad mare deferat, sed potius eam ad latus hujus sæpe incedentem cernes lætequе titrinnientem. Ut alias aves rapaces taceam, Corvus & Larus marinus sæpe feminam imbellem & omnium injuriarum patientissimam de nido trahunt & ova vel pullos prædantur. Si mas vero adfuerit, primum illis cum hoc committendum est prælium, quum sæpissime in tergis fugientium victor hæret, & interdum corvum mari immergit. Sed, exclusis pullis, mas in altum pelagum avolat & ibidem agit usque ad intensissimam hiemem, quum finis maris

quærit,

et usigelig stort Forraad, saa at paa sine Steder, i sær i Porsanger-Fiorden, ere paa engang mange Tusinde i en samlet Flok at see. Han af Slaget, kaldet af Lapperne: Likka, haver et grønagtigt bredt Neb, prægtige hvide, sorte, blaa-agtige, grønagtige og bruunagtige Fiere, smukt fordeelte paa Hoved, Vinger, Bryst ꝛc. Hunnen derimod er bruunspraglet; hendes, saavel som og Fierene af den, der er Han af Slaget, ere meget gode til Fyld i Underdyner. Tillige er hendes Duun formedelst sin Blodhed baade Inden- og Uden-lands i Priis, og bruges, endog i Kongers og Fyrsters Hof, til Fyld i Sengeklæder. Hendes Æg ere af en blaa-graa Farve, og nesten et lidet Gaase-Ægs Storlighed, og, endskiønt Blommen befindes bleeg, er den dog ikke af Smag ubehagelig. Sit Rede haver hun gemeenligst iblant Lyng eller smaat Krat, undertiden og iblant Græs eller tort Tang i Strandbredden, og ruende derover holder saa trolig Vagt over samme, at hun ey forlader det, forend man kommer hende gandske nær. Endskiønt hun i Storlighed langt over-

copia reperitur, tanta profecto, ut nonnullis in locis, imprimis in sinu Porsangrienſi, agmina, vel mille hujus generis avibus conferta, simul conspiciantur. Qui mas est, Lapponice: Likka nuncupatur; rostrum is habet latum, colore viridi, in capite, pectore & alis pennas, candido, nigro, cæsio, viridi & fusco, elegantер distinctas. Fœmina colore est fusco, discoloribus punctis interpositis. Pennæ qvantivis pretii sunt, culcitrisqve farciendis pro tomento inserviunt; pluma itidem optima & mollissima, exteris non minus, qvam indigenis, qvin etiam aulis Principum nota & usu commendatissima. Ova hæc avis parit, parvi anserini magnitudine, colore griseo, in cæruleum vergente, qvorum vitelli, licet gilvum habeant colorem, haud ingrati tamen saporis sunt. Nidum vulgo in virgultis construit, interdum etiam inter algas marinas, in littore arefactas. Ovis suis tam sedulo ac fideliter incubat, ut ad præsentiam hominum nidum ægre deserat: tametsi corvum magnitudine superat,

Men, naar Ungerne ere udklekkede, er Hunnen uden alt Forsvar, thi da flyver Hannen ud til Havs, og lader hende blive i Fiordene og ved Landet; hvor han forbliver indtil strengeste Vinter, da han søger ind til Fiordene igien, hvor man endog seer den her Sonden paa i Trondhiems Amt, for Ex. ved Nærøen og andre Steder, ja endog tet ved Trondhiems Bye.

quærit, non Finmarchicos & Norlandicos tantum, sed & magis meridionales e. g. Nummedalenses immo interdum vel & ad Nidrosiam apparet.

overgaaer en Ravn, er hun dog ey i Stand til at forsvare sig imod hans voldsomme Adfærd, i at tage hende med sit Reb fat i Nakken, slæbe hende af Redet, og opæde Eggene for hendes Øyne. Bemeldte Fugles Kiød er ey af det nydeligste.

Finmarken, ligesom og andre ved Hav-Siden liggende Steder i Norge, eyer et Slags store Fugle, kaldede: Imbrer, hvis Fiere ere sort- og hvidspraglede, Nebbet langt og spidst, Fodderne bag ud gaaende, og Rosten et fælt Skriig, som af gemeene Mand troes at spaae Vestlig Vind. Benævnte Fugl er stor nok, thi een af de største veyer 15 Pund, men ey nyttig nok; thi dens Kiød er seyt og af Smag ubehageligt. Den sees fast altid at ligge paa Vandet, og synker derfor saa dybt, at, uberegnet Hovedet og Halsen, er fast intet af den uden Fierene oven Vandet tilsyne. Fordi Kroppen, som meldt, er af en svar Tyngde, men Vingerne derimod ere smaa, falder det den besværligt at flyve, og derfor, endskiønt man kommer den nær, undviger den dog ikke ved Flugt, men ved at dukke under. Gemeenligst finder man den for sig selv eene, saa det er en rar Hendelse at see to samlede paa et Sted. Dens Sluugvurenhed kiendes deraf, at d:n kan indsluge en temmelig stor Fisk (118).

Ad littora Finmarchiæ, qvemadmodum & apud reliqvas Norvegiæ oras, in mare exporrectas, avis reperitur, cui Norvegice: Imber est nomen, pennis nigris, admixto albo, rostro longo & acuminato, pedibus recessim versis, voce tristi & terrifica, qva validioris austri, cito ingruentis, impetum vulgus portendi credit. Eximiæ magnitudinis est, qvippe qvæ undecim libras pendet; at bonitatis & saporis non item. Avem hancce, volantem nunqvam, aqvæ vero innatantem semper conspicere licet, & qvidem tam alte immersam, ut nihil, præter solum caput & collum, super aqvam appareat; & qvoniam alæ magnitudini corporis non respondent, difficulter sese elevat, unde qvoqve ad vocem & præsentiam hominum, non volatu, sed urinatione, sese proripit. Solam sæpius offendas; binas simul videre, rarissime datur. Tantæ est gulositatis, ut integrum piscem, haud sane mediocris magnitudinis, simul devorare qveat (118).

En

(118) Ved denne Imber forstaaer Forfatteren den, ellers saa kaldede Hav-Imber eller Hav-Hym-

(118) Per hanc avem Auctor intelligit Colymbum *Imber* s. *Immer*, quem in act. Nidr. III.

En allevegne i Norge bekiendt Fugl, som af de Norske nævnes: Lom, og af Lapperne: Gakkor og Gakatte, haver og sit Tilhold i Finmarken. Benævnte Fugl er større end en And, men mindre end en Gaas, haver langt og spidst Neb, en sterk og derhos selsom Rost, lang og smal Hals; Kroppen

Avis, per totam, qva patet, Norvegiam nota, Norvegice: Loom, Lapponice: Gakkor, vel: Gakatte, latine: Colymbus, dicta, in Finmarchia qvoqve reperitur. Anate paulo grandior est, anſere minor, roſtro longo & acuminato gaudet, voce inuſitata, ſed forti, collo, ut

Hymber Act. Nidroſ. tom. I. S. 246. tab. III. Colymbus *Imber* ſeu *Immer*, ſom er Hunnen, og tom. III. Colymbus *maximus*; hvor tillige handles om Hannen. Fra diſſe maa man altſaa ſkille: Vas-Hymbern, Colymbus *arcticus* Linn. Act. Nidroſ. I. 240. tab. II. fig. 1. Denne har ſit Rede ved de ferſke Vande paa Fieldene, ligeſom Forfatteren ſiden beretter om Lomene. Om Hav-Imbern er mig vel og berettet det ſamme (ſee Act. Nidroſ. I. 252. ſq.) Men adſkillige vil nu paaſtaae, at den gandſke viſt har ſit Rede paa Skiær og Holmer udi Havet; hvilket ogſaa meeſt kommer overeens med Hr. D. Højers Forklaring hos Cluſium, og den almindelige Mening, nemlig, at det ſkeer meget ſielden, at man faaer Hav-Imberns Rede at ſee. Hans Opholds-Sted er og meeſt Havet. En lærd Ven har vildet forſikre mig, at de ſmaa Imbrer (Colymbi fuſci minores, collo antice albo) hvorom in Act. Nidroſ I. 269. er bleven handlet, vare Hav-Imberns Unger, hvilket jeg lader ſtaae derhen, indtil man har faaet nogen tilſtrekkeligere Kundſkab om de Loom-artede Fugle, ſom ere hvide frem paa Halſen og neden under, og i ſær lært at kiende Vas-Hymberns Huus.

III. *maximum* vocavi, & cujus femina in act. Nidr. I. 246. Tab. III. deſcripta &, quod ad caput cum collo nec non pedem, depicta eſt. Idem eſt Colymbus, quem Cluſius & Wormius Colymbum maximum færoenſem appellant. Vernacula, diſtinctionis cauſſa, vocari debet, immo paſſim vocatur *Hav-Hymber* vel *Hav-Imber*. Ab hoc itaqve diſtingvendus eſt noſtratium *Vas-Hymber*, qvi eſt Colymbus *arcticus* Linn. & Auctorum & in Act. Nidr. I. 240. tab. II. fig. 1. deſcriptus eſt & delineatus. Habet hic nidum ſuum in alpibus ad lacus, qvemadmodum Auctor in ſeqventibus de Colymbo *Loom* vel *Lumme* tradit. Hoc ipſum qvidem mihi etiam relatum eſt de Colymbo *maximo* (vid. Act. Nidr. I. 252. ſq.) ſed multi jam, ut audio, urgent, hunc certiſſime nidum ſuum in rupibus pelagi habere, qvod qvidem etiam cum relatu clariſſ. D. Höjeri apud Cluſium & opinione vulgari de Colymbo maximo, ut ave pelagica, prorſus convenit. Amicus quidam doctus mihi perſvadere voluit, Colymbos iſtos fuſcos minores collo antice albo, quos in act. Nidr. I. 269. memini, ſine dubio eſſe pullos Colymbi maximi, quod tamen in ſuſpenſo relinquo, donec pateat, utrum femina Colymbi arctici ipſi ſit concolor, an fuſca ſit collo antice albo, ut taceam, vix omnes Colymbi ſpecies indigenas nobis adhuc cognitas eſſe.

pen iligemaade falder lang og ſmal. Fødderne ſøye den ey i at gaae, hvortil den er faſt ubeqvem; men Vingerne ere den desmere til Villie i at flyve, hvortil den er meget ſnar og gefvindig. Sine Æg udlegger den paa græs-groede Jord-Stykker i en ferſk Soe oppe paa et Field (119).

De over alt ved Soekandten i Norge bekiendte Fugle, kaldede: Skarv, tee ſig og i Finmarken. Benævnte Fugle have, ligeſom den neſt forbemeldte, langt og ſpidſt Neb, men ere lidt ſtørre af Vext. De fleſte befindes gandſke ſorte, nogle hvide under Bugen, i ovrigt ſorte. Deres Sædvane er alternatim at ſvomme i Vandet, og at ſtaae i en ſamlet Flok paa et Skiær, med Vingerne udſlagne imod Solen og Vinden, for at torre dem. Begivende ſig ned af Skiæret kaſte de ſig, for at blive des beqvemmere til at flyve, forſt lige i Vandet, og væde Vingerne, forend de videre fortſette deres Flugt. De ere meget graadige, og kan, endſkiont Halſen er ſmal, indſluge temmelig ſtore Fiſke. Efterdi de af dem tage ſin Fode, faaer Kiodet Smag af Fiſk, og følgelig bliver ubehageligt at ſpiſe; dog, vil

ut & reliqvo corpore, longo & gracili. Pedibus non multum valet, ſed alis plurimum. In parvis lacuum, in montibus ſitorum, inſulis ac ſcopulis, ova parit (119).

Avis, qvæ Norvegice: Skarv, latine: corvus marinus, dicitur, hic, ut alibi paſſim, ad littora Norvegica apparet. Colymbo, qvem magnitudine paululum ſuperat, roſtro longo & acuminato ſimilis eſt. Plurimus ex hoc avium genere color eſt, toto corpore nigerrimus; nonnullæ ſub ventre albæ ſunt, cetera nigræ. Eſt hæc natura corvis marinis, ut per alternas vices in ſalo natent & in ſcopulis gregatim conſideant, alis, ut eo citius ad ſolem exſiccarentur, expanſis. Cum e ſcopulo, ubi conſedere, evolare libet, in mare ſeſe, magno aqvarum ſtrepitu, omnes præcipitant, eo conſilio, ut alæ ita madefactæ ad volandum aptiores reddantur. Supra qvam dici poteſt, guloſi ſunt ac voraces, integros enim piſces, eosque haud mediocris

(119) Denne er Colymbus *Lumme*, collo antice ruſo vel ferrugineo. Act. Nidroſ. I. 244. tab. II. fig. 2. Thi denne alene kaldes her i Stiftet Loom, da man derimod, ſaaſom nyelig er meldet, kalder Colymbum arcticum Wormii Hymber eller og Vas-Hymber.

(119) Hic eſt Colymbus *Lumme* collo antice ruſo vel ferrugineo act. Nidr. I. 244. Tab. II. fig. 2. qui ſolus in hac dioeceſi dicitur *Loom*, quum contra Colymbus arcticus Wormii, vernacula, ut ante monui, *Hymber* vel *Vas-Hymber* appellatur.

vil man koge det ud iblant Erter, forgaaer bemeldte Smag det nogenledes. Bemeldte Fugle udlegge sine Æg og udklekke sine Unger i Steen-Urer (120).

I den Finmarkiske Soe fornemmes et Slags Fugle, kaldede: Hav-Hest. Denne Fugl sees gemeenligst langt ude i Havet i aaben Soe, undtagen ved indfaldende tykt Taage-Veyr, da den undertiden befindes iblant Hav-Skiærene nærmere Landet; man slutter derfor, at den udlegger sine Æg ved den

cris magnitudinis, facile deglutiunt, ex qvo etiam piscium continuo esu caro harum avium piscem semper sapit, ob id ipsum minus delicata; qvæ tamen, si inter pisa bene excocta fuerit, ingrato sapore qvodammodo amisso, esui esse poterit. Inter Saxorum acervos hæ aves ova pariunt pullosqve excludunt (120).

In mari Finmarchico avis qvoqve visitur, Norvegice: Hav-Hest o: eqvus marinus, nuncupata. Procul a littore, in vasto æqvore plerumqve reperitur, nec littora petit, nisi nebuloso aëre, cum horrida tempestate conjuncto, ingruenti. Ad oras Islandiæ ova ponere creditur,

(120) Herhid henhorer 1) Pelecanus *Carbo* Fn. Sv. 145. Skrej-Skarv, Blik-Skarv, Hviid-Laaring, Beet-Laar, Færoensernes Høpling, Student. Dog skiller Brünniche Pelecanus *Carbo* og *Phalacrocorax* fra hinanden. 2) Pelecanus *Aristotelis* eller *Graculus* Fn. Sv. 146. som er vores Sletbak eller Smaa-Skarv. Denne er undertiden gandske hviid under Bugen. 3) Pelecanus *Cristatus*, crista, dependente Act. Nidros. tom. III. hvor tillige en Tegning kan sees paa dens Hoved og ene Fod. Denne holder jeg snart for at være saavel Jonstons corvus *sylvaticus* (Waldrapp) som og hans *Phalacrocorax*, om hvilke begge han handler i sin Ornith. p. 95. og som kan sees aftegnede tab. 47. At Fodderne paa disse tvende, og, i sær Tæerne, ligne Landfugles, maa man ikke saa meget forundre sig over hos Jonston.

(120) Huc pertinet 1) Pelecanus *Carbo* fn. sv. 145. vernacula: *Skrej-Skarv*, *Blik-Skarv*, *Hviid-Laaring*, *Beet-Laar*; Færoensibus: *Höpling*, *Student*. Attamen Pelecanum *Carbonem* a *Phalacrocorace* discernit Brünniche. 2) Pelecanus *Aristotelis* sive *Graculus* fn. sv. 146. nostratibus: *Slet-Bak* vel *Smaa-Skarv*, qui interdum subtus prorsus albus est. 3) Pelecanus *cristatus* crista dependente act. Nidr. III. ubi simul capitis ejus alteriusque pedis effigiem conspicere licet. Hunc putarem esse & Corvum *sylvaticum* Jonstoni (germanice: Waldrap) & *Phalacrocoracem* ejusdem, de quibus agit in Ornith. p. 95. & qui Tab. 47. delineati sunt. Eos, ut fissipedes, apud Jonstonum delineatos esse, non mirandum est illi, qui Jonstonum noverit.

den Grønlandske Kyst. I Størlighed og paa Farven ligner den nesten en graa Strand-Maage, undtagen at den er mere lyse-graa, og haver derhos nogle indmængede bruun-agtige Fiere. Om Nebbet, der synes ligesom i visse Parter afdeelt, hver Part havende sin underskeedlige Farve, sidder et lidet fort og huult Ror. Dens Røst er pibende og snorkende, og dens Lugt tranagtig. I Flugten holder den Vingerne stive, mærkes ogsaa hos Havets Bolger at sove. Undertiden seer man den at giøre ligesom travende Trin paa Havet, hvilket agtes for et Tegn til en for Haanden værende heftig Storm. Andre Tider derimod fornemmes den sammesteds siddende stille, hvilket ansees for et Præsagium til got Veyrlig. Efter Beretning bliver man den allerførst vaer paa Trondhiems Bugten, sielden eller aldrig i de Sydligere Vande (121).

creditur; colore & magnitudine mergo similis est, nisi qvod color magis in album inclinet, pennis qvibusdam fuscis hinc illinc interpositis. Rostrum qvasi in certas areas divisum est, qvavis area diverso colore distincta. Vox pipiens est & cum rhoncho qvodam extunditur. Oleum, ex adipe piscium excoctum (Tran) olet. Alas inter volandum distentas habet & rigidas. In ipsis undis somno indulget. Per undas qvoqve tolutim incedentem interdum conspicere licet, qvod tempestatem brevi venturam; contra, si mari tranqvillus incubat, malaciam id & aëris serenitatem, portendere creditur. Ultra sinum Nidrosiensem, austrum versus, hæc avis non conspicitur (121).

(121) Om denne handles udførlig in Act. Nidr. I. 182. sq. tab. I. under det Navn: Procellaria *Grönlandica*, paa Norsk: Hav-Hest, og forekommer hos Brisson. in Ornith. tom. II. p. 399. under det Navn: Procellaria *cinerea*, hvor der og berettes, at den haver sit Rede paa Klipper i Havet. Jeg har allerede in Actis nostris l. cit. givet tilkiende, at jeg holdt Hr. Anthon Rolandsen Martins Procellaria ved Nord-Polen, in Act. Stockh. for Aaret 1759, og Maanederne, April, Mai, Junii, 2den Afhandling S. 94. sqq. tab. 3. for vores Hav-Hest, saasom den synes at have tvende adskildte Næse-Huller i det Ror, der ligger paa dens Næse. Hr. von Lin-

(121) De hac fusius expositum est in act. Nidr. I. 182. sq. Tab. I. sub nomine Procellariæ *Grönlandicæ*, vernacula: *Hav-Hest*. A. Briss. in Ornith. II. p. 399. describitur sub nomine: Procellaria *cinerea*, ubi simul, inter alia, traditur, eandem in rupibus maris nidificare. in act. l. c. jam etiam significavi, me Procellariam Martini in act Stockh a. 1759. mens. April, Maji, Junii, tract. 2. pag. 94. sequ. Tab. III. pro nostra habere, præsertim quum hujus nasus tubulosus duo foramina s. duas nares dissepimento distinctas, ut in nostra videre est, habere videatur. In fn. sv. edit. II, n. 144. occurrit Procellaria *glacialis* albicans,

Den Finmarkiſke Soe eyer og et Slags Fugle, af Landets Indvaanere kaldede: Hav-Orrer. Benævnte Fugle ere af en Æder-Fugls Storlighed, og opholde ſig Flokkeviis ved Havſiden. Han af Slaget er lyſeblaa paa Hovedet, gron ved Oynene, blaa, bleeg-rod, guul og ſort om Nebbet, hvidagtig paa Halſen, i ovrigt neſten ſort med gule Fodder. Hunnen derimod haver bruun-agtig Farve. Herhos ſkal agtes, at den Soefugl, ſom i en Deel andre Norges Egne gives bemeldte Navn, er paa Farven lige ſlikket med Urhanerne (122).

End

In hac oceani ſeptentrionalis parte occurrit præterea avis qvædam, Norvegice: Hav-Orre o: tetraon marinus, nuncupata. Qvi maſculus eſt, avem: Æder, nuper deſcriptam, magnitudine æqvat, colorem habet in capite cæſium, circa oculos viridem, in roſtro cæruleum, rubido, flavo atqve nigro diſtinctum; in collo albeſcentem, in pedibus flavum, cetera fere nigrum; fœmina vero fuſco colore gaudet. Ceterum obſervandum eſt, avem, qvæ alias per Norvegiam hoc nomine appellatur, urogallo vulgari colore ſimilem eſſe (122).

Genus

Linnés Procellaria *glacialis* Fn. Sv. Edit. II. n. 144. ligner og vores meget; men Mæſens Beſtrivelſe foraarſager mig dog nogen Tvivl.

(122) Denne Forfatterens Hav-Orre er Linnæi Anas *ſpectabilis* roſtro baſi gibbo compreſſo, carina pennacea nigra, capite caneſcente Fn. Sv. 112. og Briſſons Anas freti Hudſonis Orn. II. 458. n. 15. ſamt Engelændernes Grey headed Duck. Den er en rar And, mig tilſendt fra den meget brave Hr. Sigvard Kildal, ſærdeles velfortient Paſtor til Vaagen i Nordland, med Beretning, at den undertiden der i Landet ſees og kaldes af alle rette Kiendere: Sø-Orre. Da der ere kun faa af vore egne, ſom kiende den, og den er en nye Rekrut til Fauna Norvegica, ſaa vil jeg tilſoye følgende Beſtrivelſe paa Hannen, ſom jeg beſidder: Dens Storrelſe er ſom En Steggens (Hannen til Edder-Fuglen.) Oven paa Hovedet har den en lyſe-blaa Hette, ſom gaaer ned til midt bag paa Halſen. Kindene ere gron-agtige, Nebbet (uden at have nogen bicans, dorſo caneſcente, quæ valde noſtram refert, ſed dubium mihi movet deſcriptio narium.

(122) Anas *ſpectabilis* roſtro baſi gibbo compreſſo, carina pennacea nigra, capite caneſcente ſn. ſv. 112. Anas freti Hudſonis Briſſ. Orn. II. 458. n. 15. Anglorum *Grey headed Duck*. Hæc rarior Anas mihi miſſa eſt e Norlandia a V. D. Sigvardo Kildal, paſtore Vaagenſium digniſſimo optimoque, cum nomine vernaculo Norlandorum: *Sö-Orre*. Quum pauciſſimis noſtratium nota ſit hæc anas, ſequentem ejus ſubjungam deſcriptionem: Eſt magnitudine Anatis *molliſſimæ* maris. Caput ſuperne, nucha & collum poſtice fere ad medium usque caneſcunt. Roſtrum una cum pedibus horumque membrana natatoria rubrum absque nigredine apicis roſtri, ad baſin mandibulæ ſuperioris, gibbo magno compreſſo, ad exortum narium & ultra producto, cujus latera ſunt laminæ magnæ, planæ, rubræ,

gen fort Spidſe) ſaavel ſom Fødderne tilligemed Svømme-Huden, ere røde. Ved Roden af Over-Nebbet eller Over-Kjæben er en ſterk og paa Siderne fladtrykt ophøyet Pokkel, ſom gaaer ſkiævt frem til Begyndelſen af Næſeborene, og viſer ſig endog noget midt imellem ſamme. Siderne af denne Pokkel ſeer ud ſom tvende rundagtige Skiver, der ere flade og røde, og de beſtaae i en tyk Hud, der maa anſees ſom en Fortſettelſe af Huden paa Nebbet. Struben, Halſen for til, ſaa og bag paa neden for den lange lyſe-blaa Hette, ſamt Bryſtet og Ryggen indtil det Sted, hvor Vingernes Skuldre begynde, ligeſom og en ſtor Flek paa hver Vinge og een paa hver Side af Gumpen, ere hvide; Reſten er ſort. Dette gielder og om den ſmale ſammentrykte Pande, der er at ſee og føle til ligeſom ſort Silke eller Floyel, hvilken ſortglindſende Farve og gaaer derifra op ſom en Streg tet ved begge Siderne af de røde Skiver, og breder ſig ſiden ud midt under Øynene, og gaaer op imod ſamme i en ſpids Vinkel. Under Struben ſees og tvende brede ſorte Streger, ſom løbe ſammen i en Vinkel hen imod Under-Nebbet. Laarene ere ikke med Fiere dekkede aldeles ned til Knæerne. Bag ved Øynene ſees ingen ſorte Prikker. Hvad den carinam pennaceam angaaer, ſom Hr. von Linné melder om, ſaa holder jeg denne for den ſmale ſammentrykte Pande. Denne Fug'ſ Tegning kan ſees tab. XCVIII. ad hanc adnot. 122. Den anden Sø-Orre, Hr. Forfatteren ſiden melder om, ſom ſkal ligne en Orr-Fugl (Tetrao Tetrix) ſynes at være den ſamme, ſom paa Sondmøer kaldes Sø-Orre, hvilken, efter Hr. Stroms Beretning til mig, er Linnæi Colymbus *auritus* pedibus lobatis, capite nigro, auribus criſtato-ferrugineis Fn. Sv. 152. og Podiceps minor auctorum, paa Danſk: Flave-Skit; men

rubræ, nudæ, pro apophyſi epidermidis roſtri habendæ. Alba ſunt guttur, collum (parte poſtica caneſcente excepta) pectus, dorſum usque ad regionem humerorum alarum, macula utriusque alæ magna nec non macula utrinque ad uropygium. Reliqua ſunt nigra vel ſaturate fuſca, id quod & dici debet de fronte anguſta, inter laminas rubras ante memoratas, ſericeo-nitente, nec non de tænia, quæ ab eadem fronte utrinque ducitur juxta laminas & lateraliter dilatata in angulo acuto oculum reſpiciente terminatur. Sub gutture etiam obſervatur tænia, angulum aliquem acutum cum duobus cruribus repræſentans, cujus anguli vertex ſub mandibula inferiore producitur. Femora non prorſus usque ad genua tecta ſunt. Pone oculos nullas maculas nigras vel minutiſſimas obſervavi. Quod ad *carinam pennaceam* adtinet, de qua cel. v. Linné loquitur, hæc niſi ſit frons anguſta ſericeo-nitens, a me non obſervata eſt. Iconem exhibet tabula XCVIII ad hanc adnotationem 122. Altera *Hav-Orre*, de qua Auctor noſter loquitur & quam Tetraoni Tetrici ſimilem eſſe perhibet, eſt ſine dubio Colymbus *auritus* Linn. Norvegis alias & (teſtimonio V. D. Strömii) *Kav-Orre*; Danis autem *Flave-Skit* appellatus. De hoc notatu dignum eſt, quod ſuum nidum in ipſa aqua ad littora vel ripas conficiat ex Caricibus *veſicariis*, nec non ex ſcirpis *lacuſtribus*, arundinibus *phragmitibus* aliisque id genus graminibus, quæ, ſummitatibus declinatis & ſibi invicem implicatis, ita contexit, ut cavus fiat nidus, in quo tutus ab inundatione ovis incubat pullosque excludit, oſcillationis ædificii ſui ſecurus. Hunc nidum vidit Dn. Hyſing, a conſiliis cameræ ac præfectus regius in Salten

End befindes i Finmarken et Slags morke-brune Fugle af en Ands Storlighed. Disse holde sig tilhobe i store Flokke, og tillade Folk at komme sig nær, forend de begive sig paa Flugt. Russerne siges at opfode en Deel af samme hiemme i Huset (123).

Genus qvoddam avium, magnitudine anatis, colore fusco, in Finmarchia qvoqve datur. Conferto agmine visuntur, nec hominum, sibi appropinqvantium, præsentiam valde timent. Moschovitæ hujusmodi aves domi cicures alere dicuntur (123).

Finmar-

Aves,

men paa Norsk (foruden det ovennævnte Navn) Kav-Orre (Strøm. litt.) I Henseende til denne fortiener det at mærkes, som noget besynderligt, at den i Vandet ved Bredden bygger sit Rede af det i Vandet staaende Senne-Græs Carex *vesicaria* Linn. Fl. Sv. it. Fl. Norv. I. samt Vas-Sæv (Scirpus *lacustris* Linn.) og Vas-Rør eller Rejr (Arundo *phragmites* Linn.) saavelsom af andre deslige Græs-Arter, som vore tykt og tet sammen i Vandet, hvis Toppe den nedbøyer og saaledes sammenvæver, at de udgiøre en Hule, hvori den ligger paa sine Eg, uden at befrygte nogen Oversvømmelse eller at kiøre sig efter den Bevægelse og Syngen, som Vinden monne sette dens Rede i. Et saadant Rede har Hr. Kammerraad og Kongelig Majestets Foged, Hysing, i Salten i Nordland seet i et stort Vand ved en Gaard i Ofoten, kaldet Sike, og beskrevet mig samme: ligesom han og i Aaret 1762. da jeg var i Salten, forærede mig Hunnen, som han havde ladet skyde paa bemeldte Rede. Foruden disse kaldes og Anas *fusca* Linn. Fn. Sv. 109. Act. Nidr. I. tab. IV. fig. 2. med det Navn: Hav Orre; men bør, som den og af nogle kaldes, til Forskiel hede: Svart-Orre.

(123) Hvilket Slags Fugl Forfatteren her forstaaer, er meget uvist. Dog endskiønt Størrelsens Beskrivelse og den Efterretning om Russerne

Norlandiæ & Colymbum fœminam in nido interfectam mihi, quum a. 1762. in Salten Norlandiæ essem, donavit. Præter has antes etiam Anas *fusca* fn. sv. 109. & act. Nidros. I. Tab. IV. fig. 2. nomine vernaculo: *Sø-* vel *Hav-Orre*, venit, sed hæc, discriminis caussa, quemadmodum & a nonnullis, dicitur, vernacula: *Svart-Orre* appellari debet.

(123) Certo non diterminare licet, quamnam avem marinam Auctor hic intelligat. Ceterum, licet magnitudo repugnet & præterea mihi

ſérne ſynes at være denne Mening imod, ſaa holder jeg det ikke for urimeligt, at Forfatteren mener Rotgaaſen, ſom og kaldes Raatne-Gaas, Rad-Gaas, og, i Chriſtianſands Stift, Goul eller Gagl, ſom er Anas *Bernicla* Fn. Sv. 115. en lekker Soefugl. See Pontopp. M. N. H. II. 122. Kalms Nord-Amer. R. I. S. 111. Paa hvilket ſidſte Sted adſkillige Efterretninger fra Chriſtianſand forekomme om Goulen, hvori dog til en Deel Goulen forvirres med Graa-Gaaſen; thi jeg har aldrig hort, at Goulen eller Rot Gaaſen har ſit Rede i Norge, og, juſt fordi den gemene Mand ikke veed, at dens Rede er paa Gronland og Spitzbergen, indbilder den ſig, at dette Slags Giæs yngles paa raadne Stokker, hvoraf den og har faaet det Navn: Rot- eller Raat-Gaas, ſamt Raadne-Gaas: i hvilken eenfoldige Mening den gemeene Mand er bleven beſtyrket, ved at ſee Raatne-Skjæl eller Stokkand-Skjællen (Lepas *anatifera*) ſiddende faſt paa raadne Stokker, paa Bountellier og ſtore Tarre-Arter (ſpecies fuci) ſor Ex. paa Heſte-Tarren Fucus *ſaccharinus* Linn.) og Tarre-Leggen (Fucus *hyperboreus*, fronde ſimplici palmata, caule longiſſimo *Flor. Norv. part.* I. tab. III.) endſkiont det er faſt ubegribeligt, hvorledes man har kundet forvirre Raatne-Ormenes Trævler (tentacula) med Fugle-Fier. Det Sted: Goul-Maaſa, hvorom i ovenmeldte Efterretning tales, og ſom ſkal ligge imellem Bergen og Tronhiem, er vel og aldrig til. I det mindſte har jeg ikke kundet udſporge ſaadant Sted af nogen Bergensfarer. Hvad Rotgaaſens Farve angaaer, ſaa er dens Hoved, Neb, Hals og Bryſt ſort med et hvidt Halſe-Baand, ſom dog ey gaaer rundt omkring Halſen, men lader en ſmal ſort Aabning bag paa ſamme. For til ſidder dette lavere ned, og beſtaaer i adſkillige, til

mihi non liqueat, quomodo Ruſſi pullis hujus potirentur, haud prorſus improbabile mihi videtur, Auctorem hic imuere Anatem *Berniclam* ſn. ſv. 115. quæ vernacula dicitur *Rot-Gaas*, *Raatne-Gaas*, *Rad-Gaas*; & in dioeceſi Chriſtianſandenſi, *Goul* vel *Gagl*. Vid. Pontopp. H. N. N. II. 122. Kalm. Nord-Amer. Reiſe Tom. I. p. 111. in quo ultimo ſcripto variæ relationes Chriſtianſandenſes de *Berniela*, ſub nomine vernaculo: *Goul*, habentur, quibus autem Bernicla, magnam partem, cum Anſere fero confunditur, nunquam enim audivi, Anatem *Berniclam* in Norvegia nidificare, & ob id ipſum quod plebem lateat, nidum illius ad Grönlandiam & Spidzbergam reperiri, ſibi imaginantur; *Berniclam* in lignis putridis vel & ex eisdem, tanquam cauſſa materiali, procreari, cui quidem figmento etiam originem debent nomina vernacula: *Rot-* vel *Raat-Gaas* item *Raadne-Gaas*: nec plebs parum in ſuis figmentis confirmata eſt, quum viderit Lepadem *anatiferam* inſidentem lignis putridis, ampullis vitreis, Fuco *ſaccharino* Linn. item *hyperborco* ſl. Norv. I. Tab. III. aliisque rebus marinis; hujus enim tentacula pro plumis & pennis habere non dubitavit, ignara, quid diſtent æra lupinis Locus: *Goul-Maaſa*, de quo in relationibus Chriſtianſandenſibus a cel. Kalmio l. c. allatis, mentio fit & qui Nidroſiæ Bergisque interjaceret, mihi etiam prorſus ignotus eſt; nec aliis noſtratium, quos conſului, notior. Quod ad colorem Berniclæ adtinet, nigra ſunt caput, roſtrum, collum & pectus collari albo nigroque maculato, quod tamen non partem poſticam colli cingit. Dorſum & alæ fuſcæ ſunt, marginibus pennarum præſertim in dorſo,

til Deels adspredde hvide Spetter paa Halsens sorte Grund. Paa Ryggen og Vingerne er den mørke bruun med en noget lysere Rand i Enden af Fierene, til hvilken Rand dog ikke meget sees paa Vingerne. Slag-Fierene og Stiert-Fierene ere sorte, dog ere Stiertens nedere, og til Deels tillige dens øvere Dekke-Fiere tilligemed Siderne af Gumpen hvide. Neden for Brystet er den graa ligesom Vild-Gaasen, og bliver endelig Bagen for Fødderne hviid. Fødderne ere sorte. Dens Tegning, saasom jeg meener, kan sees hos Willoughby in Orn. tab. 69. fig. 5. under det Navn: Brenta, The Brent-Goose, hvorfra hos ham S. 274. stilles Berniela, hvorved han, efter mine Tanker, neppe forstaaer nogen anden end vores Finmarke-Gaas eller Helsinge-Gaasen (Anas *erythropus* Linn.) og i Særdeleshed Hannen; thi denne, som jeg endelig har fundet i min Samling, seer accurat i alle Maader saaledes ud, som Willoughby beskriver den Berniela, som skal være forskiellig fra Brenta; see og von Linnés Beskrivelse paa Anas *erythropus*, *mas.* og ligne den samme vel med Willoughby, hans Beskrivelse paa Berniela. For Resten finder jeg fornødent at erindre, at jeg ikke vist veed, hvorledes Han og Hun af Rotgjæs bør stilles fra hinanden; thi den, man har sendt mig fra Dværberg i Westeraalen for en Han, er sikkert den samme, som Hr. von Linné holder for Hannen til Helsinge-Gaasen. Spørsmaal, om og Hr. von Linnés Han til Helsinge-Gaasen er virkelig forskiellig fra Canada-Gaasen hos Hr. von Linné, Willoughby og andre? I øvrigt fortiener Hr. Brissons Ornithologie at efterlæses om alle de i denne Anmerkning nævnte Søefugle.

dilutioribus. Remiges & rectrices nigræ; tectrices tamen caudæ inferiores & ad partem etiam superiores, nec non latera Uropygii alba sunt. Infra nigredinem pectoris color est cinereus Anseris *feri* & pone pedes albus. Pedes sunt nigri. Icon ejus, ut arbitror, videri potest apud Willoughbæum in Ornith. Tab. 69. fig. 5. sub nomine; *Brenta. The Brent-Goose*, a qua ipse pag. 274. discernit *Berniclam*, per quam vix aliam intelligit, quam Anatem *Erythropum* Linn. & quidem *marem*; nam hic, quem demum in collectione mea observavi, omnimode respondet descriptioni, quam Willoughbæus dedit de Bernicla illa, quam a Brenta distinguit. Vid. & descriptionem Linnæanam de Anate *Erythropo mare* & eandem confer cum descriptione Willoughbæi de Bernicla. Ceterum fateor, mihi discrimen inter Berniclam marem & fœminam haud satis notum esse; nam qui ex Duerberg Norlandiæ mihi pro mare Berniclæ missus est, certe non specie differt ab eo, quem cel. v. Linné *marem* Erythropi habet. Quæritur tandem, an Anser Canadensis Linnæi, Willoughbæi & aliorum a mare Erythropi Linn. sit satis distinctus. Ceterum de hisce Anatibus etiam conferri meretur Brissonius.

Finmarken, ligesom nogle andre Egne i Norge, mangler og ikke et Slags Soe-Fugle, af Landets Norske Indvaanere kaldede: Hav-Ælder, hvis Han af Slaget er sort og hviid med en fra Stierten udstaaende lang og spids Fieder. Benævnte Fugle sees gemeenlig mange samlede paa et Sted, og lade sig nesten den gandske Dag høre med en særsom Røst, lydende: Kiopangla; hvorfor Lapperne kalde dem: Anggalagges, og de i Søndre Norges Grændser skiertsviis nævnes: Angle-Magere. I Finmarken siges de i Yngle-Tiden at opholde sig paa Fieldene, og der hos de ferske Soer at udklekke sine Unger. Deres Kiød lader sig spise, men ey med synderlig Smag (124).

Aves, qvas Norvegi: Hav-Ælder appellant, in hoc tractu non minus, qvam alibi juxta littora Norvegica, reperiuntur. Ex his qvi masculus est, collo gaudet rubro immixto albo, penna longiore, coloris albi, e cauda prominente. Plures simul conspiciuntur, continua vociferatione, articulatam vocem æmulante, ingeminantes illud: Kiopangla, unde Lapponibus: Anggalagges dicuntur, & ab incolis Norvegiæ australibus, per jocum: Angle-Magere o: fabri hamorum, a potestate vocis vernacula, tale qvid significantis, vocantur. Juxta lacus, in montibus sitos, sobolis procreandæ causa convenire pullosqve excludere, dicuntur. Caro hujusmodi avium nec admodum sapida est, nec prorsus insipida (124).

Der i Landet, ligesom andensteds i Norge, gives og de saa kaldede Allker (125) og

Aves, qvæ Norvegice: Allker (125) nuncupantur, hic qvoqve, ut passim ad littora

(124) Er Anas *hiemalis* Fn. Sv. 125. Ström. Sondm. I. 233. Brünn. Ornith. p. 17. Anas Islandica, protensa cauda, Havellda ipsis dicta. M. W. 302. Willoughby Ornith. 290. Dennes Farve er meget foranderlig. De tvende lange udstaaende Fiere i Stierten skal, efter manges Beretning, allene Hannen have.

(125) Ved Alken forstaaes paa dette Sted Langviren, Alca vel Uria *Lomvia* S. N. Brünn. Orn. p. 27. hvorifra sidstbenævnte Forfatter skiller Colymbus vel Uria *Troille* Fn. Sv. 149. Islændernes Stutnefur, tilligemed nogle flere af

(124) Est Anas *hiemalis* fn. sv. 125. Ström. Söndm I. 233. Brünn. Orn. p. 17. Anas *Islandica* protensa cauda, *Havellda* ipsis dicta M. W. 302. Willoughby Orn. 290. Hujus color valde variat. Duæ illæ longiores, quæ e cauda prominent, pennæ, secundum multorum relationem, soli competunt mari.

(125) Per *Alcam* hoc loco intelligitur Alca vel Uria *Lomvia* S. N. Brünn. Orn. p. 27. a qua ultimo nominatus Auctor discernit Colymbum vel Uriam *Troille* fn. sv. 149. Islandis *Stutnefur* una cum aliis quibusdam pluribus,

og Klub-Allker (126), hvilke udklekke sine Unger i Bierg-Huler.

De paa andre Steder ved Soe-Siden i Norge forekommende Fugle, af Norges Indvaanere kaldede: Lunder (127), giver Finmarken Forraad af. Benævnte Fugl er i Storlighed mindre end en And, og haver et krumt Neb, temmelig lignende et Orne-Neb, men høyere og skarpere oven til, og i Steden for Ornens Neb haver ikkun een, er denne af adskillige Farver. Sine Æg udlegger den længst inde i Bierg-Huler, hvorfra de med lange Stænger udtages. Paa sine Steder i Nordlandene haver man smaa Hunde afrettede til at gaae ind i Bierg-Hulerne og udbringe bemeldte Fugle, hvis Fiere ere de kostbareste af alle de Fugle-Fiere, som Norge yder, og meest duelige til Fyld i Sengeklæder.

En

littora Norvegica, occurrunt, nec non: Klub-Allker (126), qvæ in fissuris petrarum pullos excludunt.

Avium, qvas Norvegi: Lunder (127) appellant & qvæ alibi qvoqve per Norvegiam obviæ sunt, copia hæc regio abundat. Hæc avis anate paulo minor est, rostro gaudet adunco, aqvilino non multum dissimili, nisi qvod variis coloribus distinctum sit, secus qvam aqvilinum, qvod unicolor est. In arduis inaccessisqve rupibus hæ aves ova pariunt, unde longis perticis extrahuntur. In qvibusdam Norlandiæ tractibus canes aluntur, ita instructi, ut in ipsas rupium cavernas irrepere qveant, prædictas aves extracturi. Pennæ & plumæ harum avium, omnium, qvas Norvegia qvidem producit, præstantissimæ sunt & farciendis culcitris utilissimæ.

In

af ham opregnede. Hvad Tanker jeg herom har havt, kan sees Act. Nidr. tom. III. endskiønt jeg ikke vil udgive mine Tanker for gandske visse. Lapperne kalde Langviren, saavelsom og Islændernes Stutnefur, Svartbakur og Ringvia, samt de Danskes Aalge, Goppan, efter Velærværdige Hr. Weldinghs Beretning, endskiønt det ikke er at negte, at jo en Deel Lapper giøre nogen Forskiel paa dette Slags Fugle, og anse nogle rarere end andre.

(126) Alca *Torda* Fn. Sv. 139.

(127) Alca *Arctica* Fn. Sv. 121.

pluribus, quas recenset. Meam de his avibus opinionem videre licet act. Nidros. Tom. III. Uriam *Langviir* seu *Lomviam* item Islandorum *Stutnefur*, *Svartbakur* & *Ringviam*, nec non Danorum *Aalge*, has omnes Lappones uno nomine vocant: *Goppan*, teste V. Dn. Weldingh, licet non dissitendum sit, Lappones interdum harum avium aliquid facere discrimen.

(126) Alca *Torda* fn. sv. 139.

(127) Alca *arctica* fn. sv. 121.

En allevegne i Norge bekiendt Fugl, kaldet af de Norske: Teiste, og af Lapperne: Zhiælkes, haver og paa sine Steder i Finmarken Tilhold; saasom ved Ækker-Oen, Sylteviigen og Sverholts-Klub i Øst- og Hielmes-Oen, samt Stappen i Vest-Finmarken, saa og paa andre flere Steder. Benævnte Fugl er, ligesom de næst forbemeldte, mindre, end en And, og haver pibende Røst, sorte Fiedre med en hviid Plet paa hver Vinge og smukke rode Fødder. Sine Æg, der paa Skallen ere spettede og paa Blommen fede og rodere, end Hønse-Æg, udlegger den i Steen-Rever og Steen-Urer, hvor den ey gior sig megen Umage for Rede, men ofte legger Æggene paa den bare Jord, sammesteds opklekker den og sine Unger, hvilke i det første Aar ere paa Farven graa-spraglede, og da nævnes af Lapperne: Borgek. Saa snart bemeldte Fugl, liggende paa Vandet, seer en Byssés Fænge-Krud brænde, dukker den i samme Øyeblik under (128).

Maager

In nonnullis regionis hujus tractibus, qvales sunt: Insula Ækker-Oen, Sylteviigen, & Sverholts-Klub, in Finmarchia orientali; insula Hielmes-Oen, nec non Stappen, in Finmarchia occidentali, alibiqve, occurrit avis, passim alias per Norvegiam nota, lingva vernacula: Teiste, Lapponice vero: Zhiælkes, dicta, anate paulo minor, voce pipiente, pennis nigris, cum alba in utraqve ala, macula, pedibus eleganter rubicundis. Ova sua variegata, vitello pingvissimo, & præ illo, qvi in ovis gallinarum reperitur, rubicundo, instructa, inter Lapidum acervos vel petrarum fissuras ponit, nido in nuda humo negligenter apparato, satis tamen apto, in qvo pullos excludat & foveat. Pulli primo ætatis anno grisei sunt, qvo tempore Lapponice: Borgek appellantur. Avis hæc, aqvæ innatans ad sonum explosi sclopeti, in profundum, momento & opinione ocyus, se mergit (128).

Mergos,

(128) Denne er Colymbus eller Uria *Grylle* (see Anmerkn. 116.) Jeg har allerede in Act. Nidr. I. berettet, at Teistens Unger, indtil de ere blevne aarsgamle, ere over hele Kroppen, gandske hviid og sart-flekkede eller spraglede, ja, i Følge mine nyeste Efterretninger endog, til Decls, fra dem, som tilforn har været af andre Tanker, har og de gamle Teister om Vinteren selv samme Farve, og skal dette være Grunden, hvorfor man ikke her har vildet troe, at de gamle Teister bleve hos os om Vinteren, saasom man holdte dem alle formedelst Farvens Forandring for Unger.

(128) Hic est Colymbus vel Uria *Grylle*, de qua jam in adnot. 116. mentio facta est. In Actis Nidros. I. jam indicavi pullos hujus Uriæ esse albo nigroque maculatos; quem eundem colorem variegatum in adultioribus etiam tempore hiemali observari, plurimi nostratium statuunt, quibuscum etiam sentit Lucas Debes in Færoa referata.

Maager haver Finmarken i Mængde, ey allene de store Graa-Maager, de saa kaldede Sild-Maager, der ere de største iblant alle (129), og de store hvide Maager med sorte Vinger, guult Neb samt gule Fødder, hvilke Nordmændene kalde: Sortbag, og Lapperne: Gairo (130), og de mindre Maager af samme Farve, Lapponice: Sobmer (131), og de store hvide Maager med lyseblaa Vinger, samt guult Neb og gule Fødder, hvilke af de Norske kaldes:

Mergos, copia propedum innumerabili, Finmarchia producit. Avium hujus generis variæ dantur ſpecies, qvas inter numerantur: Mergi colore giſeo, Norvegice: Sild-Maager o: mergi, halecum prædatores, omnium ſui generis maximi (129); mergi majores, alis nigris, roſtro & pedibus flavis, Norvegice: Sortbag, Lapponice: Gairo (130) dicti; minoresqve ejusdem coloris, Lapponice: Sobmer (131): majores albi, alis cæſiis,

(129) Disse ere gandske sikkerlig unge Svartbaker, som ey endnu have faaet deres fuldkomne Farve, den de ey faae, forend de ere over Aars-gamle: følgelig henhøre disse til de, af Forfatteren, siden saa kaldede, Skor-Unger. Jeg har selv en saadan Skor-Unge levende. Denne Anmerkning vil tiene adskillige Ornithologis til at udlade en Deel Maase-Unger udaf deres Skrifter, hvilke der urettelig have faaet Sted som adskillige Arter. Thi det bør vel agtes, at der er, saa vidt jeg skiønner, ingen gammel Maase til, som er graaspraglet eller graaflekket.

(130) Denne Svartbak kaldes ogsaa Hav-Maase, og er Larus *marinus* Fn. Sv. 135. Den verper paa langt ud i Havet liggende Øer og Odder ved gammel Korsmisse-Tider, som indfalder den 14de Maji, eller elleve Dage efter nye Korsmisse. Dens Fødder ere hviidagtige, hvorved, saavelsom og ved sin Størrelse og sorte Farve, den stilles fra den følgende mindre Art.

(131) Dette Slags kaldes paa Norsk: Øjmor, Eymor

(129) Hi ſine dubio ſunt Lari *marini* Linn. juniores, qui nondum conſtantem nacti fuerint colorem, quem ante annum ætatis primum peractum non ſortiuntur; proinde eosdem ad Laros juniores, quos Auctor in ſequentibus nomine vernaculo: *Skor-Unger*, appellat, referre debemus. Ipſe Larum ejusmodi marinum juniorem griſeo-maculatum vivum poſſideo. Hæc adnotatio anſam dabit nonnullis Ornithologis varios pullos Larorum, pro diverſis ſpeciebus venditatos, ex ſuis ſcriptis exterminandi. Hoc enim probe notandum eſt, nullum quantum novi, Larum proprie ſic dictum, nimirum adultum dari griſeo-variegatum vel maculatum.

(130) Hic alias vernacula & dicitur *Hav-Maaſe* i. e. Larus *marinus*, quo nomine & in ſu. ſv. 135. venit. Nidificat in inſulis & rupibus pelagi, circa 14. Maji. Pedes ejus albicant; quo characterе uti & magnitudine nigroque colore diſtinguitur a ſequente ſpecie aliquantum minore.

(131) Hæc Lari ſpecies vernacula vocatur *Öjmor*, *Ejmor*,

kaldes: Blaa-Maager, og af Lapperne: Dalvek (132), men endog i Besynderlighed de mindre Maager af samme Farve, hvilke hos

cæsiis, rostro & pedibus flavis, Norvegice: Blaa-Maager, Lapponice: Dalvek (132) nuncupati. Imprimis vero magno numero

Eymor eller Emor, samt Gulfötting, saasom dens Fødder ere gulere end Svartbakens. Den kaldes og af nogle Sild-Maase, og er Larus *fuscus* Fn. Sv. 154. Denne og Sæingen kommer sidst tilbage om Vaaren, eller lader sig sidst om Vaaren see i Fiordene i Nordlandene og andensteds, nemlig, efter Vaarsmisse eller Mariæ Bebudelses Dag, da de andre Maaser komme tilig i Fasten, naar den haardeste og morkeste Vinter er forbi. Den verper og ligesom Sæingen 14 Dage for St. Hans Tiid paa Oer og Holmer, nærmere ved Landet, end Svartbaken.

Ejmor, vel *Emor*, uti & *Gunlfotting*, quod ultimum nomen illi inditum est propter pedes, quos habet, flavos; nonnullis etiam vernacula dicitur *Sild-Maase*, estque Larus fuscus fn. sv. 154. Hic & Larus *canus* Linn. tempore verno ultimi ex alto pelago in sinus maris adveniunt, nimirum circa festum annuntiationis Mariæ, post omnes reliquos Laros, qui jam initio temporis quadragesimalis advenire solent. Circa idem etiam tempus, quo Larus canus nidificat, scilicet 14 circiter dies ante festum Johannis Baptistæ, in insulis quidem scopulisque sinuum maris terræ continenti propioribus.

(132) Dette Slags kaldes og Qvit-Maase, (Hviid-Maage,) og er en Larus *hyperboreus* dorso dilute cinereo, extremitatibus remigum albis, samt Brünniches Larus *Glaucus* totus albus, dorso & alis canis, remigum extremitatibus albis, i hans Ornith. p. 44. n. 148. og tillige Martens Bürgemeister. Jeg er og af de Tanker, at Brünniches Larus *argentatus* albus, dorso alisqve canis, remigibus primoribus versus apicem nigris, og Brissons Gavia cinerea major, som er afteegnet i hans Ornith. tab. 16. fig. 2. ligeledes horer hid: thi saadan ringe Forandring i Henseende til Slag Fierenes Farve, seer jeg paa mange af mine Exemplarer, i sær hvad de unge angaaer, som ey endnu have faaet deres fuldkomne Farve. Og at Brünniches argentatus henhører til disse unge, sees nokkom af Beskrivelsen, nemlig, af de Ord: Capite colloqve lineis cinereis maculatis; thi saa-

(132) Hæc species vernacula etiam vocatur *Quit-Maase*, Danice *Hviid-Maage* (i. e. Larus albus) cujus character est: Larus *hyperboreus* dorso dilute cinereo, extremitatibus remigum albis. A Martensio in itin. Spitsberg. dicitur Germanice *Burgemeister*. A Brünn. in Ornith. p. 44. n. 148. vocatur Larus *glaucus* totus albus, dorso & alis canis, remigum extremitatibus albis. Huc et, ut arbitror, pertinet ejusdem Larus *argentatus* albus dorso alisque canis, remigibus primoribus versus apicem nigris, nec non Brissonii in Ornith. Tab. 16. fig. 2. Gavia cinerea *major*; tantilla enim coloris remigum varietas in meis ejusdem speciei, præsertim diversarum ætatum, exemplaribus sæpius observatur. Larum *argentatum* Brünn. ad Laros juniores pertinere etiam monstrare videntur verba ipsius: *capite colloque lineis cinereis maculatis*; nam tales lineæ

hos de Norſke heder: Sæing, og hos Lapperne: Gaiſke (133), og allermeeſt de andre ſmaa Maager, der have ſorte Fodder, men i ovrigt paa Farve og Storlighed hart ad ligne de neſt forbemeldte, og kaldes af Normændene: Krokke, og af Lapperne: Skjerro (134), hvilke ſidſtbenævnte i mange tuſinde Tal paa ſine Steder der i Landet udlegge

numero occurrunt mergi illi minores, ejusdem cum modo memoratis coloris, Norvegice: Sæing, Lapponice: Gaiſke (133) dicti; & qvi omnes reliqvas ſpecies multitudine vincunt, mergi illi minores, qvi nigris pedibus exceptis, prioribus colore ſimiles ſunt, Norvegice: Krokke, Lapponice: Skjerro (134) vocati. Ex his

ſaadanne Streger og Flekker ſees vel aldrig paa nogen gammel Maaſes Hoved eller Hals. Qvit-Maaſen kommer tilbage i Faſten, omtrent ved ſamme Tiid, ſom Svartbaken lader ſig igien ſee, og verper tillige omtrent ved ſamme Tiid ſom den.

(133) Sæingen er Larus *canus* Fn. Sv. 153. Denne er, Krykjen undtagen, den mindſte af Maagerne, og holder ſig nærmeſt til Landet. Naar der er ont Veyr, ſeer man en Mængde deraf paa Engene og ved Huſene. Den beſøger og flittig Agrene, og ſluger meer Korn i ſig end den kan beholde. Hr. Brünniches Larus *maculatus*, roſtri apice nigro &c. i hans Ornith. pag. 44. n. 146. ſamt den hos ham følgende Varietet, ere gandſke viſt Sæingens Unger.

(134) Larus *tridactylus* Linn. Fn. Sv. 157. Act. Nidroſ. III. om Krykjen. Herhid henhører og Hr. Brünniches Larus *Riſſa*, Islændernes Ritſa, og de Danſkes Lille-Sølvet eller Ryttern, ſamt Martens Kutge-Gef. De unge, ſom ere ſotede paa Hovedet, og har hiſt og her ſorte Flekker, kaldes i Nordland, formedelſt deres brogede Farve, Krina-Krykkjer, ſaaſom jeg allerede in Act. Nidr. tom. III. har berettet.

lineæ cinereæ, maculatæ vix in capite vel collo Lari alicujus adulti conſpiciuntur. Larus hyperboreus tempore qvadrageſimali redit circa idem fere tempus, quo Larus marinus apparet, uti & tempore fere eodem, quo ille, nidificat.

(133) Qui vernacula: *Sæing* dicitur, eſt Larus *canus* fn. ſv. 153. Hic omnibus Laris, tridactylo excepto, magnitudine cedit & maxime omnium in terra verſatur. Tempeſtate ſæviente, innumeri eorum occupant prata atque vicinitates habitaculorum hominum, quemadmodum & frequentius de agris prædantur, plus ſegetis devorantes, quam quo frui poſſint. Brünnichii Larus *maculatus* roſtri apice nigro &c. in Ornith. p. 44. n. 146. nec non hujus varietas, quæ ibidem ſubſequitur, certiſſime pro pullis hujus Lari ſunt habendi.

(134) Larus *tridactylus* fn. ſv. 157. Act. Nidr. III. de ave Norvegorum: *Krykkje*. Huc etiam pertinet Brünnichii Larus *Riſſa*, Islandis *Ritſa*, Danis *Lille-Sølvet* vel *Ryttern* & Martenſii *Kutge-Gef*. Iuniores, qui in capite, humeris alarum & alibi maculas fuſceſcentes habent, Norlandis, propter colorem variegatum, dicuntur *Krina-Krykkjer*, prout jam in Act. Nidroſ. Tom. III. ſignificavi. Præter

Laros

beretter. Foruden de nu opregnede Maager har vi og 1) Larum *album* eller Vald-Maasen, som undertiden skal være gandske hviid paa hele Kroppen, og omtrent af Sæingens eller og Emorns Størrelse. Hr. Matthias Bruun, nu værende Pastor til Vessen, har forsikret mig, at han undertiden har seet den i Vesteraalen. Hr. Buschmann i Næsne beretter mig og, at den er mange af hans Menighed bekiendt, men at han endnu ey har været i Stand til at faae den at see og indsende samme. Efter al Rimelighed bliver denne Martens Rathsherr, hvilken just beskrives at være gandske hviid, og derhos at have sort Neb og sorte Fødder, men ikkun tre Tæer. Dog maa jeg tilstaae, at i sær det sorte Neb kommer mig noget betænkeligt for; thi de egentlige Maagers Neb er ellers gemeenligen ikke sort, med mindre de ere Unger. 2) Hej-Maasa eller Hede-Maase. Denne skal være midt imellem Sæingen og Hviid-Maasen, ellers af samme Farve. Men et Par Exemplarer, som mig, under dette Navn, ere blevne tilsendte, har jeg ikke kundet holde for andet end unge Hviid-Maaser. Dog vil jeg ikke negte, at der kunde være et nyt Slags Maager til, som nærmest lignede Hviid-Maagen og Sæingen, saa at denne Sag kunde fortiene at undersøges. Hvad Islændernes Kablabrinkar eller Hr. Brünniches Larus *varius*, og Hr. Brisson Larus *varius* seu *Skua*, angaaer, saa er denne intet andet end en Emor- eller og Svarthak-Unge, som endnu ey har faaet sin fuldkomne Farve, endskiønt den dog derhos, efter Beretning, kand være meget over Aarsgammel. Her ved Byen seer vi, om Vinteren, en Deel Maager; men disse ere alle, saa vidt jeg har merket, Skor-Unger eller, saa kaldede, Graa-Maaser, det er: graaflekkede eller graaspraglede, som ere forrige Sommers Unger, og ey endnu have

Laros jam enumeratos apud nos adhuc datur 1) Larus *albus*, Norlandis *Vald-Maase* dictus, qui toto interdum corpore albus esse & Laro cano vel & fusco magnitudine convenire perhibetur. V. Dn. Matthias Brunn, Vessensium nunc pastor, se hunc in præfectura Vosteraalen Norlandiæ nonnunquam vidisse mihi persvasit. Plur. V. Dn. Buschmann, præpositus Helgelandiæ & paroeciæ Næsne pastor meritissimus, me itidem certiorem fecit, eundem Larum in Helgelandia nostra vulgo satis notum esse, ut ab omnibus reliquis Laris ante memoratis distinctum, licet ipse eum nondum nisi eminus viderit. Ni valde fallor, Larus hic habendus est idem ac *Senator Martensii*, qui toto corpore albus, rostro & pedibus nigris describitur esse. Sed, quid de nigredine rostri judicem, nescio, quum hic color in rostris reliquorum Larorum, e. g. marinorum, hyberborcorum, canorum & tridactylorum jam adultorum prorsus evanescat. Characterem Martensii, quem addit, nimirum: *tridactylus*, taceo; illum tamen ob oculos habeant, qui occasionem Larum nostrum album examinandi nacti fuerint. 2) Larus, qui vernacula: *Hej-Maasa* vel *Hede-Maase* (quasi Larus ericetorum) dicitur. Hic magnitudine Larum *canum* superare, Laro autem *hyperboreo* cedere, ceterum eundem ac ille habere colorum perhibetur. Duo autem, quæ mihi sub hoc nomine missa sunt specimina, non potui non pro junioribus Laris hyperboreis habere, nec tamen negare sustineo novæ speciei Larum dari, ad Larum *hyperboreum* & *canum* maxime accedentem, quæ quidem res præsertim Norlandis disquirenda relinquitur. Ad Islandorum *Kablabrinkar* vel Brünnichii Larum varium ut & Brissonii

legge sine Æg, og udklekke sine Unger i steyle og bratte Klipper, hvorfra de, naar Folk farer der forbi, flyve ud i en utrolig Mangfoldighed, opfyldende Luften og Orene med saadan Skrigen, at man neppe kan høre Ord af en andens Mund. I sær forekommer der hos Sverholt i Øst-Finmarken en meget høy, steyl og bred Steen-Klippe, kaldet: Sverholts-Klub, i hvis imod Havet vendende Side, fra dens eene Bred til den anden, og fra øverst til nederst, Naturens Mester havee dannet lange smale Græs-Bænke, den eene med en Distance oven over den anden, hvorpaa berørte Fugle, de saa kaldede Krokker, liggende ved Siden af hinanden udlegge deres Æg, og udklekke deres Unger. De Æg, der befindes i de nederste Græs-Bænkes Reder, fanger man med en Skee, der haves fæstet til Enden af en lang Stang. De øvrige er det umueligt at bekomme. Hos disse Fugles Yngle-Sted haver Ørnen Tilhold, hvilket deres Unger

his integra agmina, in locis, ubi ad ova parienda pullosqve excludendos congregantur, conspicere licet. Ova in arduis rupibus ponunt, unde ad præsentiam hominum turmatim provolant, totum aërem tanqvam densa nube obscurantes atqve intempestivis clamoribus omnia complentes. Iuxta promontorium Sverholt, in Finmarchia orientali, alta & ardua rupes visitur, vulgo Sverholts-Klub nuncupata, ad cujus alterum latus, mari obversum, omnipotens naturæ conditor viva qvædam sedilia, cespite obducta, pulcherrimo ordine dispositа certoqve invicem intervallo disjuncta, in ipso saxo formavit, ubi memoratæ aves, ad ova parienda pullosqve excludendos, gregatim qvotannis convenire solent. Ova, qvæ in sedilibus inferioribus (nam ex his unum altero sublimius est) posita sunt, cochleari, arundini impositо, facile capiuntur; qvæ, vero in superioribus jacent,

have deres fuldkomne Farve, endskiønt nogle af dem eftergive slet ikke Svartbaken noget i Størrelse. Tyv-Joen gaaer jeg paa dette Sted med Flid forbi, saasom den ikke egentlig henhører til Maage Slaget.

Brissonii Larum varium s. Skuam quod attinet, is alius esse nequit, quam Larus fuscus vel & marinus junior, qui inconstantem ætatis junioris nondum deposuit colorem ita & judicandum est de Laris sic dictis griseis, Norvegice, *Graa-Maaser;* griseo-vel cinereo-maculatis & variegatis, quorum varii tempore hiemali vel & ad Nidrosiam conspiciuntur, licet inter eos sint, qui magnitudine Laro marino haudquaquam cedunt. Cataractam *parasiticam* hoc loco missam facio, utpote quæ non proprie ad genus Lari pertinet.

Unger maa undgielde. Samtlige beſkrevne Maagers Æg ere ſpettede, og, endſkiont Blommen falder lidt rødere og geilere, end Blommen i et Honſe-Æg, er den dog ikke af Smag ubehagelig. Herhos ſkal agtes, at den forbemeldte Maagerne, hver i ſit Slag, tilegnede Farve, og de dennem givne Navne ikkun ere at forſtaae om dem, der, hver i ſit Slag, ere fuldvorne; thi Ungerne ere i Forſtningen graaſpraglede, og, ſaa længe de beholde den Farve, kaldes af Normændene: Skaar-Unger, af Lapperne: Skavle, og, naar de (hvilket ſkeer om Hoſten i ſamme Aar, i hvilket de om Sommeren vare udklekkede) begynde at blive hvide paa Fierene, nævne Lapperne dem: Zhjuormalas. (e) Til Maage-Fangſt udkaſte Lapperne paa Vandet en Snor, i hvis Ende haves en liden Kiep, ſamt en dertil anheftet Fiſk-Krog; naar Maagen ſeer ſamme flydende paa Vandet, indbilder han ſig, at det er Mading, og indſluger det; hvorpaa man med Snoren trekker ham til ſig. Paa denne Maade fange Lapperne mangfoldige Maager, hvis Hud de afkrænge og ſælge uplukket Knippe-viis.

Et

(e) Vid. Tab. LXIX.

jacent, prorſus inacceſſa ſunt. Aqvilæ nidos in vicinia ſtruere ſolent, qvod qvam incommodum ſit ac noxium, mergorum pulli magno ſuo malo haud raro experiuntur. Ova mergorum, in memorata rupe nidulantium, variegata ſunt: vitelli, tametſi ova gallinacea flavedine ſuperent, ſaporem tamen præſtant, non prorſus ingratum. Ceterum probe obſervandum eſt, qvæ de coloribus & nominibus, unicuiqve mergorum ſpeciei attributis, ſupra a nobis commemorata ſunt, de ſolis adultis intelligi debere; pulli enim initio omnes colore ſunt cinereo, variis maculis diſtincto; qvem colorem qvamdiu ſervant, Norvegice: Skaar-Unger, Lapponice vero: Skavle, appellantur; qvam primum vero albeſcere incipiunt (incipiunt autem autumno ejusdem anni, qvo excluſi ſunt) Lapponice: Zhjuormalas vocantur. (e) Mergis aucupandis intenti Lappones, funem in mare projiciunt, cujus extremitati bacillus hamatus annexus eſt; mergus, eſcam putans, cupide advolat, &, eſca una cum hamo devorata, ab inſidioſo Lappone, funem attrahente, capitur. Hoc artificio innumeros fere capiunt, captis exuvias detrahunt, detractasqve venum exponunt.

Aves

(e) Vid. Tab. LXIX.

Et Slags Fugle, af Norges Norske Indbyggere, kaldede: Tænner, og af Lapperne: Zhjerrek, befindes og i Finmarken, ey allene de gemeene, som og paa andre Steder i Norge forekomme, hvilke have en sort Hette paa Hovedet, ere blaa-agtige paa Ryggen og Vingerne, og hvide under Bugen, med en spaltet Stiert (135), men end-og

Aves qvædam, Norvegice: Tænner, Lapponice: Zhjerrek, dictæ, in Finmarchia qvoqve occurrunt; & qvidem non tantum vulgares illæ, & passim per Norvegiam obviæ, nigro suo capitio, colore, per dorsum & alas cæsio, sub ventre albo, cauda fissa, notissimæ (135); sed aliæ qvoqve, si famæ creditur, magis inusi-

(135) Dette Slags kaldes Hatte-Tærne eller Tenne, saavel som og Hætting-Tærne, og heder hos Brünniche i hans Ornith. S. 46. Sterna *paradisæa*. Dens Bug og Bryst har eens Farve, nemlig lyse-graa. Over-Nebbet krummer sig noget lidet. Der skal og være en anden graa Tærne med hviid Pande, den jeg ikke erindrer mig at have seet. Denne skal, efter Hr. Brünniches Beretning, kaldes Sand-Tærne eller Sand-Tenne, og henføres af ham til Sterna *hirundo*, Fn. Sv. 158. Saa vidt jeg skiønner, høre begge disse til Sterna *hirundo*, hvilket Hr. Brünniche heller ikke aldeles negter, saasom han selv giver sin Tvivl i den Sag tilkiende: og, da jeg ofte har seet mange tusinde Tærner sammen ved deres Reder, og ingen der iblant blevet vaer med hviid Pande: saa kommer det mig ikke troligt for, at den hvide Pande skulde høre til Kiønnets Forskiel; men bliver nok en Forskiel i Hensende til Alderen; thi, det som er sort, har gierne først været hvidt, og forvandles efter Haanden til den sorte Farve, (ey at melde om det store Slægtskab, som man i Natur-Læren beviser at være imellem Sort og Hvidt). Jeg seer og paa adskillige af mine Exemplarer af Hætte-Tærnen, at der er en hviid Kandt tet oven for Nebbets Overdeel eller ved Enden af Panden.

(135) Hæc species Sternæ vernacula: *Hatte-Tærne* vel *Tenne* ut & *Hætting-Tærne* in Ornith. Brünn. p. 46. Sterna *paradisæa* dicitur. Abdomen hujus atque pectus eundem habent colorem, scilicet dilute cinereum. Mandibula superior parum incurva est. Aliam etiam speciem *Sternæ canam* fronte alba dari fertur, quam me vidisse non memini. Hæc, testimonio Brünnichii, vernacula: *Sand-Tærne* vel *Sand-Tenne* vocatur & ab eodem ad Sternam *hirundinem* fronte alba fn. sv. 158. refertur. Me judice, tam hæc posterior quam prior ad Sternam *hirundinem* pertinent, quod nec laud. Brünnichius prorsus negat, quum ipse significet rem dubiam esse. Quum multa millia Sternarum sæpe ad ipsarum nidos conspexerim, nullam autem inter eas fronte alba observaverim, probabilius mihi videtur, frontem istam albam ad discrimen potius ætatis quam sexus referri debere; notum enim est, quod nigrum fuit, plerumque ante fuisse album, ut taceam insignem convenientiam, quam physici nigro alboque interesse docent. Observo etiam in variis meis Sternæ *paradisææ* exemplaribus, marginem frontis inferne album esse.

og efter Beretning et andet Slag, som overalt er sort paa Farven (136). Benævnte Fugle lade sig med et ideligt og kiedsommeligt snarrende Skriig høre. Deres Ankomst til Landet om Foraaret ansees, som et Forbud for Laxens Komme, saa at, naar man mærker disse Fugle at være ankomne, slutter man tillige Laxe-Fangstens Tiid at være for Haanden.

Der i Landet indfinder sig og en Fugl, af de Norske kaldet: Kive eller Kive-Joen, og af Lapperne: Haskel (137). Benævnte Fugl er hviid under Bugen, i ovrigt sortbruun med een af Stierten udstaaende lang Fieder og temmelig skarpe Kloer. I Størrelighed ligner den de smaa Maager. Undertiden holder den sig paa Landet, og der paa en nær Soen liggende Hede udklekker sine Unger; imidlertid fordrager den ey et Menniskes Ankomst, men af Bitterhed flyver en forbigaaende nesten paa Hovedet. Undertiden sees den paa Vandet, og der uden Afskye begiver sig Fiskernes Baad temmelig nær, naar en Smule Fiske-Lever eller deslige udkastes. I Luften forfølger den bemeldte

inusitatæ, toto corpore nigræ (136), perpetuis clamoribus & conviciis prætereuntium aures obtundentes. Earum verno tempore in littora adventus, salmones, brevi qvoqve venturos, fluviosqve subituros, prænunciare creditur.

Avis, Norvegice: Kive vel: Kive-Joen, Lapponice: Haskel (137) nuncupata, reliqvis etiam annumeratur. Est eadem colore sub ventre albo, reliqvo corpore fusco, penna longiuscula e cauda prominente, ungvibus acutis; cetera mergis minoribus similis. In terra qvandoqve commoratur hæc avis, ibiqve in locis uliginosis, mari tamen adjacentibus, ova parit pullosqve excludit. Qvamdiu in continenti degit, hominum præsentiam ita aversatur, ut prætereuntibus in oculos proterve involet. In mari alias conspicitur, ubi homines non adeo abhorret, ut potius piscatorum cymbis intrepide adnatet, frustis projecti jecinoris

(136) Denne er Sterna *nigra* Fn. Sv. 159. eller de Danskes Glitter, som jeg engang har seet, men ey er bleven Eyer af.

(137) Er Cataracta *parasitica* vel Larus *parasiticus* Linn. ellers og kaldet Tyv-Jo, o. s. v. Conf. adnot. 86.

(136) Hæc est Sterna *nigra* fn. sv. 159. Danis *Glitter*. Hanc vidi quidem, sed in collectione mea desidero.

(137) Est Cataracta *parasitica* vel Larus *parasiticus* Linn. qui alias etiam vernacula dicitur *Tyv-Jo* &c. conf. adnot. 86.

meldte smaa Maager (138) og forbemeldte Tænner, indtil de maa kaste Ureenligheden fra sig, hvilken den i Flugten mesterligen veed at fange og nyde.

aliisqve hujusmodi rejectaneis, inhians. Per aërem volitans, modo memoratos mergos (138), nec non aves, Tænner dictas, de qvibus supra, perseqvitur & urget, donec excrementa mittere cogantur, qvæ inter volandum mira agilitate excipit & vorat.

I Finmarken forekommer og en liden Fugl, kaldet af de Norske: Smælle-Bot eller Nord-Vest-Fugl, og af Lapperne: Nuorte-Lodde v. Bjeggush. Det første Navn bærer den formedelst dens Tilkomst, der agtes af Indvaanerne, som en Advarsel for Nordlændernes, de saa kaldede Smællers, Komme der til Landet, hvilke aarlig søge derhen for at fiske; det andet gives den i Henseende til dens Flugt fra Nord-Vest-Havet. Benævnte Fugl overgaaer lidt en Tag-Spurre i Storlighed, er under Bugen hvildagtig, paa Ryggen af en indsprængt morke-bruun Farve, haver et spidst sort Neb og morkeblaa høye Been, samt halv-spaltede Fødder, og er derfor des bequemmere til at kunde holde sig baade paa Landet og i Vandet. Naar Fiskerne blive bemeldte Fugl vaer paa Havet, agte de samme for et vist Tegn til, at Vinden vil snart blæse fra Nord-Vest (139).

In Finmarchia præterea ocurrit avicula qvædam, Norvegis: Smælle-Bot vel: Nord-Vest-Fuglen; Lapponibus vero: Nuorte-Lodde, vel: Bjeggush dicta. Nomen Norvegicum: Smælle-Bot, ab adventu suo accepit, eo anni tempore contingente, qvo incolæ Nordlandiæ, Norvegice: Smæller dicti, piscandi gratia huc adventare solent. Nordvest-Fuglen autem vocatur a plaga mundi, japygem versus sita, unde per mare in Finmarchiam advenit. Avicula hæcce passerem domesticum magnitudine paululum superat, colore gaudet sub ventre albescente, per dorsum fusco, variis maculis distincto, rostro acuminato, colore nigro, pedibus longiusculis, colore cæsio, magna ex parte fillis, unde tam in salo, qvam in terra commode degere potest. Piscatores, hac ave conspecta, japygem, brevi ruiturum, minime ambigunt (139).

Paa

Lappo-

(138) Herved forstaaes fornemmelig Larus tridactylus Linn. eller Krykjen.

(139) Her i Dalerne kaldes denne Fugl: Lita eller Fisk-Lita, og er Tringa *lobata* Fn. Sv. 179.

(138) Per hosce Laros minores auctor intelligit præsertim Larum *tridactylum* Linn. Norv. *Krykje*.

(139) Dali hanc avem vernacula: *Lita* vel *Fisk-Lita* appellant estque Tringa *lobata* fn. sv.

Paa Fugle-Jagt betiene Lapperne sig af Rifle-Byſſer, med hvilke de ey allene fælde ſtore Fugle, ſaaſom: Graa-Giæs, Æder-Fugle og deslige, men endog de mindre, ſaaſom: Ryper, ſamt andre ſaadanne Fugle.

Lappones, aves venaturi, ſclopetis ſtriatis utuntur, qvibus non tantum aves majores, ut: anſeres feros &c., ſed etiam minores, ut: Lagopodas &c. figere ſolent.

Foruden benævnte Fugle fornemmes og i Finmarken Gjøge (140), Gronſpetter

Præter aves, ſupra memoratas, in Finmarchia porro viſuntur: Cuculus (140): picus

179. Pontopp. Atl. I. tab. 26. fig. 2. Brünnich. Ornith. S. 51. n. 171. Man ſeer den undertiden i Nordlandene nogle Mile fra Landet i ſtor Mængde ſvemmende paa Havet, uagtet at den har ikkun halve Svemme-Fødder (digitos lobatos). Den har ſit Rede i Sand-Mælinger ved de ferſke Vande i Field-Bøjgderne. I Holtaalen har jeg ſeet baade Han og Hun flyve ind og ud af Redet, ſom var paa en Sand-Ø i Gul-Elven tet ved Holtaalens Præſtegaard. I Brünn. Ornith. S. 65. berettes, at vores Graa-Troſt, Turdus *pilaris* Fn. Sv. 215. har og paa ſine Steder i Norge faaet Navn af Norden-Vinden, i det den og ſkal kaldes Norden-Vinds-Pibe; ligeſom Sørøn-Peder eller Uværs-Fuglen, Procellaria *pelagica*, bliver kaldet Sønden-Vinds-Pibe.

(140) Man har ellers tvivlet derpaa, at Gjøgen, paa Norſk: Gouken (Cuculus *canorus* Fn. Sv. 96.) ſkulde opholde ſig i de Norderſte Deele i Nordlandene og i Finmarken: men, hvad Hr. Forfatteren her beretter, kan jeg og bevidne, ſaaſom jeg ikke allene har hørt Gjøgen baade i Senjen og i Finmarken; men har og ſeet dem der ſtudte, nemlig paa Sand i Senjen og i Loppen i Veſt Finmarken.

ſv. 179. Fontopp. Atl. I. Tab. 26. fig. 2. Brünn. Orn. p. 51. n. 171. In Norlandia interdum aliquot milliaria a continenti gregatim in mari natans conſpicitur, etſi digitos tantum lobatos habeat. In ripis ſabuloſis fluviorum nidificat. Ita ipſe in inſula arenoſa ad fluvium, Guul-Elven, nec longe a prædio paſtoris paroeciæ Holtaalen, & marem & fœminam ex nido evolare, eundemque repetere vidi. In Ornith. Brünn. p. 65. perhibetur: Turdum *pilarem* Fn. ſv. 215. Norvegis *Graa-Troſt*, in Norvegia nomine itidem ab aquilone deſumpto vocari; nimirum *Nordenvinds-Pibe* (i. e. fiſtulam aquilonis vel aquilonarem,) quemadmodum Procellaria *pelagica*, vulgo *Sörrön Peder*, contra dicitur *Sonden-Vinds-Pibe* (i. e. fiſtula auſtri vel auſtralis).

(140) Dubium fuit, an Cuculus *canorus* Fn ſv. 96. Danis *Gjög* & Norvegis *Gouk*; in Norlandia boreali ac Finmarchia habitet, ſed, quod Dn. Auctor hic refert, ipſe quidem confirmare poſſum, utpote qui & in inſula Sand præpoſituræ Senjen & in paroecia Loppen Veſt-Finmarchiæ Cuculos *canoros* non tantum audivi, verum etiam ſclopeto perfoſſos vidi.

ter (141), Drosseler, Svaler, Steendolper (142), Rendesteens-Snagere, eller i Norge saa kaldede Ring-Erler (143), og adskillige flere (144); men Stær-

picus Martius (141): merula novalium: hirundo: motacilla (142) avicula, Norvegice: Rendesteens-Snagere, & Ring-Erler (143) nuncupata, & aliæ plures (144).

Sturnus

(141) Picus *viridis* Fn. Sv. 99. som ellers ogsaa kaldes Guul-Spet, og paa Lappisk: Zhiaine. Foruden denne opholder sig og her Picus *Martius* Fn. Sv. 98. Træ-Kloppe, Træ-Pikke, Lie-Hest, som er sort med nogle rødglindsende Fiere paa Hovedet, samt Picus *major* Fn. Sv. 100. paa Norsk: Hakke-Spjut, Hakke-Spit: Picus *medius*, paa Dansk: Flagspet, Flek-sparre Fn. Sv. 101. o. s. v. See Ström. Sundm. Beskriv. I. 259. og Brünn. Ornith. S. 11.

(142) Motacilla *Oenanthe* Fn. Sv. 254. kaldes her ved Trondhiem: Steenskit.

(143) Motacilla *alba* Fn. Sv. 252. kaldes Sondenfields: Liin-Erle.

(144) Det vilde paa dette Sted blive for vidtloftigt at opregne alle de øvrige Norske Fugle, som Hr. Forfatteren ikke har nævnet; hvorfor jeg maa henvise Læseren til Hr. Ströms Sundm. Beskr. og Hr. Brünn. Ornith. samt vore Trondhiemske Acta. Den eenste Fugl, jeg endnu vil berøre, er Siserønike, saasom jeg merker, at vores Skribenter i Natur-Historien ikke har havt nogen ret Kundskab om samme eller dens i Norge brugelige Navn. Den er Fringilla *linaria* Fn. Sv. 241. og de Danskes Graa-Sisken eller Mo-Irisk, og kaldes ellers af Ornithologis: Linaria *rubra*, eller Linaria rubra minor: under hvilket sidste Navn den og forekommer hos Brisson. i hans Ornith. I. 349. n. 31. hvor den tillige kaldes paa Fransk: La Petite Linotte des Vignes. Hos Hr. Secretair

(141) Picus *viridis* fn. sv. 99. qui vernacula alias etiam vocatur *Guul-Spet*, & Lappis *Zhiaine*. Præter hunc in terris hisce etiam habitat Picus *Martius* fn. sv. 98. vernacula: *Træ-Kloppe*, *Træ-Pikke*, *Lie-Hest* dictus, corpore atro, plumis aliquot capitis ex purpureo splendentibus; item Picus *major* fn. sv. 100. Norvegis *Hakke-spiut*, *Hakke-spit*: Picus *medius* fn. sv. 101. Danis, *Flagspet*, *Flek-sparre* &c. Vid. Ström. Söndm. I. 259. & Brünn. Orn. p. 11.

(142) Motacilla *Oenanthe* fn. sv. 254. quæ ad Nidrosiam *Steenskit* audit.

(143) Motacilla *alba* fn. sv. 252. quam Norvegi australiores appellant *Liin-Erle*.

(144) Nimis longum foret, hoc loco reliquas omnes, quas Dn. Auctor sicco prætereiit pede, recensere Norvegiæ aves, qvocirca lectorem ad descriptionem Söndm. Dn. Strömii & Ornith. Dn. Brünnichii, nec non ad acta nostra Nidros. ablegatum volo. Unicam tantum avem adhuc commemorabo, qvæ vernacula dicitur *Siserönike*, quippe quam nostratibus auctoribus non satis innotuisse comperi. Hæc est Fringilla *linaria* fn. sv. 241. & Danorum *Graa-Sisken* vel *Mo-Irisk*, quæ ab Ornithologis alias nominatur Linaria *rubra* seu Linaria rubra minor; sub quo ultimo nomine etiam apud Brissonium occurrit in Ornith. I. 349. n. 31. ubi simul gallice vocatur *La Petite Linotte des Vignes*. Apud cel. Kleinium in Hist. avium p. 174. vocatur: Das

Schwartz

tair Klein, i hans Vorbereitung S. 174. kaldes den: Das Schwartzbärtchen, Rothplattiger-Hänfling, Zitzcherlein, samt Tschetzke. Den bliver nok ogsaa, uden Tvivl Hr. Halles, i hans N. S. II. 391. forekommende Kleiner-Carmin-Hänfling og Zisserinchen (Linaria coccinea minor, muta) og Engelændernes Lesser Red-headed Linnet. I Østerrig, hvor den om Vinteren opholder sig i Older- eller Elle-Skove (Alnetis) heder den: Grasel, Meer-Zeisel, Tschötscherl, saasom Kramer beretter, i hans Elencho veget. & animal. Austriæ inferioris p. 369. Det er at merke, at denne Fugls Farve meget forskiellig bestrives af Auctoribus; hvilket vel, til en stor Deel, kommer af Farvens Forandring, naar Fuglen har fældet og været nogen Tiid i Buur. Ellers skilles Hannen fra Hunnen ved den røde Farve, han har paa Brystet og oven paa Stiven (Uropygium): thi Hunnen er og rød paa Hovedet. Derfor siger Hr. Halle rettelig om Hannen: Stirn brennen Carmin-roth: Kehle, Hals, Brust, Bauch, blaß Carmin-roth, wie auch Steis; og om Hunnen: rothe Scheitel. See og Brisson. l. c. Graa-Irisk Hunnen fœmina Fringillæ *flaviroſtris* (som undertiden bliver taget for Siseronik-Hunnen) gielder det egentlig om, at den ingen rod Isse har; men deri er denne sin Han liig. Man maa ikke forvirre med vores Siseronike og Graa-Irisk 1) de Danskes Torn-Irisk, Fringilla *cannabina* Fn. Sv. 240. Halles Carmin-Hänfling Linaria coccinea major musica; og Linaria rubra major Auctorum, som, i Ober-Sachsen, for Ex. i Jena, kaldes slet hen, Hänfling, og om hvilken jeg endnu ikke veed, om den opholder sig i Norge; tviler, i det mindste, høylig paa, at den er her Nordenfields. 2) Den her saa kaldede, Svensk-Irisk, Loxia *chloris* Fn. *Schwartzbärtchen*, *Rothplattiger-Hänfling*, *Zitzcherlein* item *Tschetzke*. Nec alia erit, quæ apud Dn. Halle in hist. nat. II. 391. nomine Linariæ coccineæ minoris mutæ venit; germanice: *Kleiner-Carmin-Hänfling*, ac Anglorum *Lesser Red-headed Linnet*. In Austria, ubi in alnetis hiemat, *Grasel*, *Meer-Zeisel*, *Tschötscherl* dicitur, teste Kramero in elencho veget. & animal. Austriæ inferioris p. 369 Color hujus avis ab Auctoribus varie describitur, id quod, magnam quidem partem, provenit ex mutatione coloris, quæ illi contingit, ubi per aliquod temporis spatium caveæ inclusa fuerit. Mas ceterum a Fœmina differt pectore & uropygio sanguineo; quod autem ad verticem attinet, nulla in mare & fœmina coloris diversitas observatur. Igitur Dn. Halle de *mare* recte dicit: Frons ipsi est coccinea nitens: Guttur, collum, pectus, venter ut & uropygium pallide coccinea; itidem de *fœmina* recte prædicatur vertex sanguineus. Vid. & Brisson. l. c. Fœmina Fringillæ *flaviroſtris*, nostratibus *Graa-Jrisk*; quæ interdum pro fœmina Fringillæ *linariæ* falso adsumitur, proprie caret macula verticis sanguinea, hac in re mari suo similis. A Fringilla *linaria* & *flaviroſtri* distinguantur oportet, 1) Fringilla *cannabina* fn. sv. 240. Danorum *Torn-Frisk*, Hallæi *Carmin-Hänfling* s. Linnaria coccinea major musica & Linaria rubra major Auctorum, quæ in Saxonia superiori e. g. Jenæ, simpliciter *Hänfling* vocatur. An hæc autem in Norvegia habitet, adhuc, ut supra monui, ignoro; minimum dubito, eandem in partibus Norvegiæ magis borealibus observari. 2) Loxia *Chloris* fn. sv. 226. nostratibus *Svensk-Frisk* & Danis: *Svenske*. Et tandem 3) Fringilla

ren (145), Tag-Spurren, eller den i Norge saa kaldede Huus-Kald (146), og en Deel andre ellers gemeene Fugle befindes der ikke. At see der en Skade (147) er, som for er meldt, en rar Hendelse.

Sturnus (145) vero: passer domesticus (146), aliæqve nonnullæ, alibi frequentissimæ, in Finmarchia prorsus desiderantur. Pica 147), ut supra monui, hic perqvam rara est.

13. Capitel.
Om
Om Fiskefangst.

Neppe findes i Norge et meere fiskeriigt Sted, end Finmarken. Hvor mange kostbare Hvalfiske ere vel ikke i forrige Tider der blevne fangede? hvor riig er ikke, den vidtberømte Tanens Elv paa Lax, som formedelst sin Ypperlighed henbringes til langt fraliggende udenlandske Steder, og der høyt agtes? hvilke skionne Helle-Flyndre

Caput XIII.
De
Piscatione.

Littora Finmarchiæ, qva unqvam per totam Norvegiam, admodum piscosa sunt, qvod inter alia testari poterunt tot balænæ, ibi olim piscatoribus præda factæ, tot hodieqve in celebratissimo fluvio Thanensi capti salmones, qvorum haud pauci ad exteros qvoqve, ubi propter eximiam suam præ aliis sui generis

Fn. Sv. 226. paa Dansk: Svenske. Og endelig 3) Siisken, Fringilla *spinus* Fn. Sv. 237. paa Dansk: Sisken.

(145) Sturnus *vulgaris* Fn. Sv. 213. Dog har jeg seet Stæren baade i Salten og i sær i største Mængde, paa Helgeland f. Ex. paa Nesne i Nordlandene.

(146) Fringilla *domestica* Fn. Sv. 242.

(147) Paa Norsk, Sondensfelds: Skjære, Nordensfelds: Skjur.

gilla *spinus* fn. sv. 237. Norvegis: *Siske* & Danis: *Siske*.

(145) Sturnus *vulgaris* fn. sv. 213. Hanc tamen avem vidi in Norlandia sc in præfectura Salten & copiosissime in Næsne Helgelandiæ.

(146) Fringilla *domestica* fn. sv. 242.

(147) Norvegis australioribus *Skjære*; borealibus: *Skjur*.

dre (148), Kabeljauer (149), samt andre Fiske frembringer ikke det Finmarkiske Hav, for hvis skyld Nordlænderne i den haardeste Vinters Tiid med største Besværlighed og Livs Fare der hen paa Fiskefangst begive sig? ey allene nyde Indbyggerne Landets Gode af Fiskerie, Dyre- og Fugle-Fangst &c. i god Rolighed, saa at, om der er Krig imellem Dannemark og Sverrig, gior samme dem dog ingen synderlig Forfang; men endog besidde de dets Herligheder ubehindrede, saa at enhver, uden at sporge den anden om Forlov, og uden nogen Slags Dispute, gaaer hen, fast hvor ham lyster, at hugge Brænde, at hugge Tømmer til at bygge Huus af, at flekke Næver af Træerne til at tække Huuset med, at meye Græs, at syde, at fiske i det salte Vand og i de ferske Soer, ligesom til en arvet eller kiobt Eyendom; saa at, lad være en Skribent beskriver Finmarken, som et Land, hvilket Naturen haver nægtet al Bequemmelighed, og hvis Indbyggere al civiliseret Omgiengelse er berøvet. Og, lad være, Saxo bejamrer Lappernes ustadige Tilhold, da han saa skriver: " Sunt " Finni ultimi septentrionis populi, vix " qvidem habitabilem orbis terrarum par- " tem cultura & mansione complexi, in- " certa illis habitatio est, vaga domus „ o:

Finner-

generis præstantiam, in deliciis sunt magnoqve pretio, exportantur; ut nihil nunc dicam de ingenti passerum majorum (148), asellorum variorum (149), aliorumqve omnis generis piscium copia, qva mare Fimarchicum scatet, & qvorum capiendorum gratia incolæ Nordlandiæ, non sine præsenti vitæ periculo multisqve incommodis, media hyeme illuc confluunt. Ceterum, regionis hujus bonis, ex piscium, ferarum aviumqve captura qvotannis redeuntibus, non secure duntaxat & tranqville, incolis frui licet, adeo ut, si vel maxime Danos inter & vicinos Svecos, bellum exarserit, solitis tamen piscationibus & venationibus tuto & otiose vacare qveant; sed tanta insuper libertate easdem exercere, ut unicuiqve liberrimum sit, nemine impediente vel impedire ausо, qvocumqve libuerit, lignatum ire, arbores, vel alendo foco, vel domibus exstruendis, cæsum, betulas decorticatum, (cujusmodi cortice domorum tecta superintegere solent) gramina falce demetium, pisces, aves ferasqve venatum. Enim vero, licet auctori cuidam visum fuerit, Finmarchiam, tanqvam regionem, omnibus naturæ benignioris muneribus carentem, inco-

(148) Pleuronectes *hippoglossus* Linn. paa Norsk: Qveite.

(149) Gadus *Morrhua* Linn. paa Norsk: Skrej.

(148) Pleuronectes *Hippoglossus* Linn. Norvegis: *Queite*.

(149) Gadus *Morrhua* Linn. Norvegis: *Skrej*.

" Finnerne ere de yderste Folk i Norden, dyr-
" ke og have sit Tilhold paa en Part af Jor-
" derige, der neppe er beboelig, de have uvis
" Boepæl og ustadigt Huus: „ eyer dog Finmarken ved velsmagende Fiske, nydeligt Fugle-Vildt ꝛc. adskillige Herligheder, som paa mange andre Steder savnes.

Anlangende hver i sær af de Slags Fiske, som den Finmarkiske Soe yder, da er det ey mit Forsæt, noyagtig at beskrive deres udvortes og indvortes Skabning, efterdi derom i andre Skrifter er givet fuldstændig Underretning; men jeg vil ikkun, efter at have med faa Ord meldet om noget af Fiskenes udvortes Skikkelse, vise Maaden, paa hvilken Lapperne til Deels fange dem, til Deels fore sig dem til Brug og Nytte, samt, hvor mig Anledning dertil gives, indfore een eller anden did henhorende Omstændighed, Tilfælde eller Tildragelse. I Finmarken er der, helst ved Kyndelmis-Tider, ey allene ved Soe-Siden, men endog inde i Fiordene, en Mangfoldighed af Hvalfiske at see, som da efter Guds vise Huusholdning og faderlige Omsorg for Stedets

incolasqve, ut homines, plus qvam barbaros omnisqve cum aliis hominibus commercii expertes, describere; licet deniqve ipse Saxo, vagum illud atqve inconstans vitæ genus, cui Lappones dediti sunt & obnoxii, deplorare videatur, dum inter alia ita scribit: " Sunt Finni, ulti-
" mi septentrionis populi, vix qvidem
" habitabilem orbis terrarum partem cul-
" tura & mansione complexi, incerta il-
" lis habitatio & vaga domus; „ Lapponibus nihilominus sui sunt delicati pisces, suæ carnes ferinæ, aliæqve cupediæ, qvæ in cultioribus orbis terrarum tractibus & locis frustra interdum qværuntur.

De Piscibus maris Finmarchici acturo, non animus est, externam internamqve piscis cujusvis formam, prolixe describere, qvod ab aliis dudum præstitum est; mihi sufficit, post qvalemcumqve formæ piscium qvorundam externæ descriptionem datam, rationem, partim, qva pisces capiunt Lappones, partim, qva tractare solent, sibiqve in usum vertere, paulo plenius ostendisse, adjectis, ubi opus fuerit, certis circumstantiis, scitu dignis lucemqve historiæ affundentibus. Circa Festum Purificationis Mariæ, adeoqve media bruma, ingens balænarum copia, non tantum juxta oras, in mare exporrectas, verum etiam in ipsis interiorum sinuum recessibus, conspicitur, qvæ, Deo ita ordinante,

asellos

Stedets Indbyggeres Torv drive Torsk og andre flere Fiske nær Landet til beleylige Steder, hvor Folket kand søge og nyde dem til nødtørftig Ophold for sig og sine; saa vi maa ansee disse umælende Creature, som Redskaber i Guds Haand, hvorved han, paa en sær forunderlig Maade tilskikker Menniske Føde i et Land, hvor Korn-Vexten mangler. Man hører, paa den Tiid, da Hvalfiskene, som sagt, i stor Mængde, ligesom en samlet Hær, jage de andre Fiske for sig til Landet, af benævnte Bæster en grusom Brølen, og seer her og der een, af deres Aande, høyt i Veyret fra Vandet opstigende roglig Damp. Saadan Samling af Hvalfiske kalde Finmarkens Norske Indvaanere: Hval-Grin. At begive sig samme for nær, er formasteligt; thi Tidernes Erfarenhed der i Landet har lært, at Fisker-Baade derved een og anden Gang ere blevne forraskede. I Hunde-Dagene, som ere Hvalfiskens Parre-Tiid, er den ey mindre farlig; thi da søger og nærmer den sig Fiskernes Baad, formodentlig ansеende samme for sin Mage. Ved saadan Hendelse udkaster man paa Vandet Bævergield, for hvilket Hvalen siges at have Afskye og flye. I Mangel af Bævergield udkastes Roerbænke, tomme Fustager eller andet deslige, som er for Haanden, og i en Hast kan gribes til; hvilket den da nogen Stund ligesom leger med: imidlertid faaer man Leylighed at undromme. Paa benævnte Tiid af Aaret, da Hvalfisken elsker sin Mage, finder man

asellos majores, aliosqve piſces qvam plurimos, in ea compellunt loca, ubi a piſcatoribus commode capi poſſunt; ita ut animalia hæc, rationis uſu atqve imperio prorſus deſtituta, pro inſtrumentis habenda ſint, qvibus beneficum in coelis Numen, populo, regionem, ubi nec ſeritur nec metitur, incolenti, alimenta miniſtrat. Memoratæ belluæ, dum piſces in ſinus & brevia compellunt, horrendos identidem boatus edere ſolent, fumido vapore hinc illinc in altum aſcendente; cujusmodi balænarum turmas ſeu conferta agmina indigenæ: Hval-Grin appellare ſolent. Balænarum, piſces minores agentium & venantium, agmini nimis prope accedere, minime tutum eſt, experientia magiſtra, cymbas piſcatorias hac ratione haud raro fuiſſe ſubverſas. Diebus canicularibus, cum ſobolis procreandæ cauſa conveniunt balænæ, æqve periculoſum eſt, illis appropinqvare, cymbas qvasvis piſcatorias pro conjuge, ut videtur, habentibus, qvale periculum ut evitetur, caſtoreum, generi piſcium cetaceo maxime infeſtum atqve intolerabile, in mare projicitur, &, hoc deficiente, tranſtra, vacua dolia atque id genus alia, qvæ forte ad manum ſunt & neceſſitas miniſtrat, qvibuſcum dum aliqvamdiu ludit balæna, periculo obnoxii piſcatores data elabendi occaſione ſtrenue utuntur. Tempore, qvo ſobolis procreandæ cauſa coire ſolent balænæ,

 ſic

man undertiden sperma Ceti flydende paa Vandet, ja og liggende oppe i Strandbredden (150).

De Hvalfiske, som i Finmarken meest forekomme, ere 1) den, af Landets Indbyggere saa kaldet: Ror-Hval (151). 2) Den af Indvaanerne saa kaldet Stor-Hval; der er

sic dictum sperma ceti, vel in aqva fluitans, vel in littora ejectum, passim reperitur (150).

Inter balænas, qvæ in mari Finmarchico occurrunt, seqventes præcipuæ sunt: 1) Balæna, qvæ indigenis: Ror-Hval dicitur (151). 2) Balæna, a prægrandi

(150) Heraf maa dog ikke sluttes, at Hvalraf er et egentlig Sperma; thi det er nu omstunder en gandske afgiort Sag blant de Naturkyndige, at Hvalrafen faaes fornemmelig udaf et vist Slags Hvals Hierne, som, hos Hr. von Linné kaldes i Syst. Nat. edit X. Physeter; men i Fn. Sv. II. Catodon *macrocephalus*; og er Hollændernes Pottfisch eller Pot-Wahlfisch.

(151) Denne kaldes i Speculo Regali, *Reider*; og, ligesom der berettes at være adskillige Arter af denne, saa er der og flere Hvale af det Navn: Rør-Hval. Dog har jeg, her til Lands, ikkun hørt tale om tvende, nemlig den store og lille Rør Hval. De regnes begge til Sild-Hvalene, og de skal være de fornemste, som drive Silden ind i Fiordene, uden selv at nærme sig til Landet, og saaledes holde, efter Guds vise Anordning, Silden i Fængsel til Menniskens Nytte. Hr. Ström holder den store Rør-Hval for Hr. Biskop Egedes og Martens Finne-Fisk, Balæna *Physalus* Linn. og den er, uden al Tvivl, ogsaa den selv samme, som Hr. Forfatteren, i det næstfølgende, kalder Stor-Hvalen. Den lille Rør-Hval derimod synes at være den samme, som Hr. Biskop Egedes Nord-Kaper, Balæna *glacialis* & qvidem *borealis* Kleinii, som er afteegnet i Ephem. naturæ curioso-

(150) Hinc tamen non concludere licet, sperma ceti proprie esse sperma quoddam, nam hodie inter omnes physicos constat, illud præcipue ex cerebro Physeteris Linn Syst. Nat. ed. X. vel Catodontis *macrocephali* fn. sv. II. originem trahere. Batavi hanc speciem balænarum *Pott-fisch* s. *Pott-walfisch* dicunt.

(151) Hæc species Ceti in speculo regali vocatur *Rejder*; & uti ibidem plures hujus species statuuntur, ita & plures dantur ceti; qui nobis *Rör-Hvaler* (i. e. ceti fistulosi) audiunt, quorum tamen duo tantum in hac dioecesi mihi fama innotuere. Utrique ad cetos referuntur, quos vernacula *Sild-Hvaler* (cetos harengorum) appellamus, quia utrique harengos infestissime persequuntur eosdemque in sinus maris adigunt, ipsi a terra remoti & ostium sinus custodire contenti; quo quidem fit, ut harengi, providentia divina sapientissima directrice, quasi carcere inclusi, ab hominibus facillime capiantur. Balænam hanc, nostratibus *Stor Rör-Hval* vel & *Rör-Hval* Κατ'ἐξοχὴν dictam plur. ven. Strömius non diversam ab illa putat, quam S. V. Episcopus Egede & Martensius appellant *Finne-Fisk*, & quæ Linnæo Balæna *Physalus* dicitur.

er en meget stor Hvalfisk, indbefattende mange Favne i Længde. Denne i Besynderlighed driver Fiskene af Havet til Landet, og forfølger dem lige ind i Fiordene. 3) Den af Beboerne saa kaldet: Trold-Hval, som er en overmaade stor med Skiæl begroet Hvalfisk, og, efter Beretning, lader sig under Vandet med fæl Brølen høre. Det er denne, som gemeenligst omkaster Baadene, og, efterdi den ey saa ofte, som de andre Hvalfiske, lader sig over Vandet tilsyne, falder den des vanskeligere at tage sig vare for (152). 4) Nord-Capere, der ere et Slags Hvalfiske, som komme fra Jis-Biergene, og om

grandi corporis mole: Stor-Hval nuncupata. Sunt hujus speciei balænæ, qvæ pisces in sinus & brevia compellunt. 3) Balæna, Trold-Hval dicta, ingentis magnitudinis bellua, squammis obsita. Hæc sub ipsis aqvis horrendos boatus edere fertur; Eidem qvoqve tribuitur, qvod piscatorum cymbas identidem subvertat, nautis tanto magis timenda, qvanto rarius ex profundo, ubi latitat, emergit (152). 4) Balæna, qvæ Nord-Kaperen vulgo appellatur, a montibus glacialibus, ad caput boreæ, ultimum in septentrione promontorium, æstate advenire solita, unde

curiosorum; dog saaledes, at Hr. Klein har ønsket, at vi havde en bedre Tegning.

(152) Ved Trold-Hval forstaaer man ellers alle store mægtige Hvale, som see fæle ud; ligesom man kalder alle fæle Fiske og Fugle, Troldfiske og Troldfugle. Men i sær har Huus-Hvalen faaet dette Navn, som, i Speculo Regali kaldes: *Buur-Hval*, og er den, tilforn i Anmerkning 150. ommeldte Catodon *macrocephalus* eller Hollændernes Pottfisch. Ellers er der en Hval, gemeenlig kaldet, Jubartes eller Jupiter, hvorom Hr. Klein handler, i hans Tract. de piscibus

citur. Nec eam a Balæna auctoris, quam in sequentibus *magnam* dicit, nostratibus *Stor-Hval*, vere differre arbitror. Quod autem minorem Balænam adtinet, quam nostrates a fistula vocant, hæc eadem esse videtur ac Balæna glacialis & quidem borealis Kleinii, quæ a S. V. Egede *Nord-Kaper* dicitur, & in ephem. nat. curiosor. depicta est, sed ita quidem, ut cel. Kleinius meliorem exoptaverit iconem.

(152) Per Balænas diabolicas, vulgo: *Trold-Hvale*, alias Balænas omnes immanes ac truculentiore facie horrendas intelligit vulgus; quemadmodum & pisces avesque omnes teteriores vel facie inconsveta diabolici vocari solent. Speciatim vero Balæna *Huus-Hval* dicta, quæ in speculo regali *Buur-Hval* vocatur, & eadem est ac antea, nimirum ad not. 150. memoratus Catodon *macrocephalus* s. Batavorum *Pott-Fisch*, hoc nomen *Trold-Hval* sortitur. Ceterum

om Sommeren søge sit Tilhold ved Nord-Capen, og haver deraf faaet bemeldte Navn. Benævnte Hvalfisk værende af en meget vild og uregierlig Art, saa den skaffer Fiskefangerne nok at giøre, er af Skikkelse kort, haver et for til budt stubbet Hoved, og bliver derfor af Finmarkens Beboere kaldet Stubben (153).

unde qvoqve belluæ nomen. Hujus speciei balænæ, supra qvam dici potest, feroces sunt ac indomitæ, piscatoribus valde infestæ & timendæ, ceterum statura breves, occipite spisso & curto, unde: Stubben (153) Norvegis vulgo dicuntur.

Hvalfiskenes Danlighed er udi andre Historier, i sær udi den Grønlandske Beskrivelse omstændeligen beskreven og ved Kobber-Stykker forestillet; hvorfor jeg ey videre derom

Variæ Balænarum formæ passim apud rerum naturalium scriptores obviæ sunt, atqve in nupera Grœnlandiæ descriptione in ære qvoqve tam accurate & nitide expressæ

---

piscibus Miss. 2. p. 13. hvilken skal see accurat saaledes ud, som Forfatteren beskriver Trold-Hvalen.

(153) Denne er, uden Tvivl, Martens Buts-Kopf, som nogle holde for at være den samme som Engelændernes Bottle- eller Flounders-Heat, som Hr. Klein kalder Balæna ore rostrato, tripinnis, edentula minor, rostro parvo, og som bliver Islændernes *Andhvalur* eller *Andarnefia* og Hr. Procantzler Pontoppidans Balæna rostrata eller Nebbe-Hval. Nogle holde og for, at Martens Buts-Kopf skulde være den samme som Skotlændernes North-Caper. Men den Mening har sine Vanskeligheder, allerhelst, naar Martens Buts-Kopf skulde være Engelændernes Bottle-Head eller Hr. Kleins Balæna ore rostrato.

Ceterum datur quoque Balæna quædam, quæ *Jubartes* vulgo s. *Jupiter* appellatur, de qua cel. Kleinius in tract. de pisc. miss. 2. p. 13. agit. Hæc in omnibus fere cum Balæna ista, quam Dn. Auctor nomine Balænæ diabolicæ describit, convenire perhibetur.

(153) Hæc procul dubio erit Martensii *Buts-Kopf*, quam nonnulli eandem esse credunt ac Anglorum *Bottle-* s. *Flounders-Heat*, quæ a cel. Kleinio, Balæna ore rostrato, tripinnis, edentula minor, rostro parvo, vocatur. Nec aliam esse arbitror Islandorum *Andhvalur* vel *Andarnefia* & perill. Pontopp. Balæna rostrata, vernacula: *Nebbe-Hval*. Quidam etiam Martensii *Buts Kopf* & Scotorum *Nordt-Caper* ad eandem speciem referunt. Sed hæc opinio suis certe premitur difficultatibus, potissimum, si Martensii *Buts-Kopf* ab Anglorum *Bottle-Head* & Kleinii Balæna ore rostrato haud differat.

derom vil handle; men have den gunstige Læser til bemeldte Historie henviist (154). Efterdi en Deel af tit bemeldte Fiske lade sig, som sagt, see ved Nord-Capen, ovede udenlandske Folk i forrige Tider sammesteds Hvalfangerie og havde, imedens de kogte Tran af Spekket, sit Tilhold i Kielvig og paa Sor-Oen i Vest-Finmarken (155). I de senere Tider indfandt sig Bischajer nær Landet, for at fange Hvalfiske, hvis Spek de

expressæ (154), ut idem hic repetere, prorsus supervacaneum foret. Cum integræ balænarum turmæ, uti modo dictum est, stato cumprimis anni tempore, circa promontorium capitis boreæ, congregari soleant, factum est, ut exteri qvoqve hæc littora olim, piscandi causa, freqventaverint. Oleum ex arvina captarum balænarum expressuri, in Kielvigia & insula Sor-Oen, in Finmarchia occidentali, stationes suas habebant (155). Progressu temporis Hispani qvoqve, ex

(154) Man maa tilstaae, at Hvalfisk-Historien endnu ligger i et stort Morke, og venter paa et større Lys af de Lærde, som boe ved Soekanderne, hvor Hvalen ofte drives i Land. Chirurgi, som følge med paa Skibene til Grønland, kunde og hielpe meget paa Sagen, naar de efterfulgte den brave Martens Exempel, og i sær, naar de holdt sig den Instrux efterretlig, som findes hos Hr. Klein de piscibus Miss. 2. p. 17.

(155) Samt i Hasvig, hvis Kirkegaard er gierdet med Hval-Been. Et Stykke derfra sees endnu ved Stranden en opreyst Hval Kiæbe af et Menniskes Hoyde, ved hvilket Sted en Hollandsk Harpunerer skal ligge begraven.

(154) Historiam Balænarum densissimis tenebris adhuc esse offusam, & a litteratis ad oras maritimas habitantibus, ubi Balænæ ad terram sæpius appelluntur, magis magisque, illustrari debere, quis negabit? Chirurgi, qui ad Grönlandiam navigant, huic rei haud parum adjumenti adferrent, si vestigiis Martensii insisterent, præsertim, si regulas a cel. Kleinio in tract. de pisc. miss. 2. p. 17. præscriptas ob oculos haberent.

(155) Hoc ipsum videre licet in Hasvig, cujus coemeterium ossibus balænatiis circumseptum est. Haud procul hinc maxilla quoque Balænæ cujusdam altitudine hominis videtur erecta, juxta quem locum sepultus traditur ad capturam Balænarum jaculator quidam gente batavus.

de inden Skibs-Borde smeltede (156). End- og Varanger-Fiords Soe-Lapper ovede fordum Hvalfangst, brugende dertil af dem selv opfundne og giorte Redskaber (157). Ofte tildrager det sig, at der nær Landet forefalder en af Grønlands-Farerne skudt, eller af de herefter ommeldte Vandhunde dræbt Hvalfisk. Af slige Hval-Vrag toge de Høylovlige Danske Konger en Tiid sin Andeel; men Høylovlig Ihukommelse, Kong Christian den Femte, forundte derefter Finmarkens Almue den Frihed at beholde dem for sig allene. Hvilket erfares af een den 11te August 1688 dateret Allernaadigst Kongelig Anordning. Den Underretning, jeg her haver givet, angaaende de i Finmarken strandede Hvalfiske, anlediger mig til tillige at fortelle følgende selsomme Tildragelse, som

ex Provincia Biscaja, in hisce oris periculum piscandi fecerunt, in eo a priorum piscatorum more discedentes, qvod, non in continenti, sed in ipsis navigiis, oleum ex arvina exprimere consveverint (156); qvin ipsi olim Lappones, sinus Porsangrienſis accolæ, balænarum capturæ operam dederint, Instrumentis, qvæ proprio ingenio excogitarunt, usi (157). Accidit haud raro, ut balænæ, vel a piscatoribus Grœnlandicis lethaliter sauciatæ, vel a canibus marinis, qvorum postea facienda est mentio, interemptæ, ad littora Finmarchiæ fluctibus ejiciantur. Partem hujus capturæ Sereniſſimi Daniæ & Norvegiæ Reges, sibi olim vindicarunt, donec Christianus V. glorioſiſſimæ memoriæ, plebi Finmarchicæ totum clemen-

(156) Biscajerne opholdte sig den gang, fornemmelig i Ulfs-Fiorden, en Miil fra Hasvig i Loppens Præstegield, hvor man endnu kan see overblevne Levninger af Hval-Been; hvor iblant Kal, efter Beretning, sees en Hval-Kiæbe fire Favne lang.

(157) Saadant maa og i vore Tider siges om Finnerne i Schjerv-Øen og om en og anden Bonde i Nordland, i sær i Ofoten. Der har og været et Sælskab, bestaaende af adskillige Personer, som har udredet Folk til Hval-Fangst i Finmarken; men dette Selskab horte snart op igien, da man ikke første Sommer havde synderlig Lykke til Fangsten.

(156) Biscajenſes tunc temporis in sinu maris *Ulfsfiorden* dicto, qui milliare unum ab Hasvig paroeciæ Loppen distat, præcipue commorati sunt, ubi variæ reliquiæ ossium Balænarum adhuc superstites videri possunt, inter quæ ossa maxillam quandam esse ferunt, quatuor orgyas longam.

(157) Hoc ipsum & de Lapponibus nostri ævi Schjervöensibus, nec non de rusticis quibusdam in Norlandia speciatim in Ofoten asserendum est. Fuit & haud ita pridem societas quædam ex variis hominibus honoratioribus constans, quæ capturam balænarum in mari Finmarchico suis sumtibus curavit; sed captura æstate prima haud prospere succedente, societas ista mox dissoluta est.

som er virkelig, endskiønt den synes utrolig: Nogle Finmarkens Fiskere fandt en død Hval paa Havet, og saasom de ey vare i Stand til allene at bringe den til Landet, vovede een af dem sig til at træde af Baaden op paa dens Ryg, og at lade sine Medfiskere paa samme Baad fare fra sig til Landet, for at hente flere til Hielp til Fiskens Indbringelse. I deres Fraværelse blev han siddende paa Hvalen, og for at ey bortskylles af Vandet, skar et dybt Hul i dens Ryg, og der satte sine Fødder ned, holdt tillige een af bemeldte Baads Aarer i Veyret, paa det at, naar de, som han havde ladet gaae fra sig til Landet, komme i Følge af flere tilbage, de da desbedre kunde see og finde ham igien, som og skede; thi ved Tilbagekomsten forefandt de ham samt Hvalen i god Behold, og de samtlige bragte den lykkelig til Landet.

mentissime concesserit, ut ex Diplomate regio, a. d. XI. Augusti, Anno MDCLXXXVIII. promulgato, patet. De Balænis, ad littora casu ejectis scribenti, succurrit Historia, mira ea qvidem & lepida, vera tamen, qvam cum B. L. communicare libet. Piscatores qvidam Finmarchici in mortuam balænam, in mari fluitantem, forte inciderunt, cui ad proximum littus devehendæ cum ob paucitatem pares non essent, unus e societate, egregium & memorabile facinus ausus, solus e cymba in balænam, fluctibus jactatam & pæne obrutam, descendit, dum socii omnes domum peterent, plures ad ferendam opem evocaturi. Interim audax iste, & vitæ prodigus piscator, in fluitante balæna securus sedebat; &, ne continuis fluctibus in mare excuteretur, foramen, cui pedes insereret, in dorso belluæ cultro excavabat, remo qvoqve in sublime sublato, ut redeuntes socii signum haberent, qvo relictum in vasto æqvore commilitonem agnoscerent. Res ex voto cecidit; redierunt ablegati sociumqve cum præda incolumem ad littus perduxerunt.

Vand-Hunden, kaldet af Finmarkens Norske Indvaanere: Staal-Honning, og af Lapperne: Fakan, bliver man vaer hos den Finmarkiske Soekyst. Bemeldte Staal-Honning ligner i sin Skikkelse temmelig en liden Hval af 3 a 4 Favnes Længde, haver spids-

Canis marinus, Norvegice: Staal-Honning; Lapponice: Fakan, ad hæc littora qvoqve visitur. Balænæ minori, novem vel duodecim cubitos longæ, non multum dissimilis est; naso gaudet acuminato, dentibus in utraqve maxilla, longi-

spidsagtig Næse, oven og neden i Munden en Finger lange Tænder, og paa Ryggen en lang Finne, der fremviser et opstaaende Spyd. Den er Hvalfiskens afsagde Fiende, der dræber ham ved at hugge med sine skarpe Tænder et Stykke Spek af ham efter det andet. Aldrig findes een saa stor Hvalfisk, at jo saa af bemeldte glubske Bæster formaae at myrde ham, og endskiønt han for at undgaae deres voldsomme Behandling begiver sig lige op til Strandbredden, slippe de ham dog ofte ikke, forend han maa forlade Landet, og blive dem følgagtig ud paa Dybet igien, antastet og forfulgt af benævnte Vandhunde lader han sig med en erbarmelig Brølen høre (158).

longitudine digiti, pinnaqve in dorso longa, speciem hastæ, sursum erectæ, referente. Infestiores hostes, qvam hosce canes, balænæ non habent, qvorum rabidis serratisqve dentibus sæpius appetuntur atqve succumbunt; nulla enim tantæ molis & roboris balæna unqvam exstitit, qvin vel paucis hujusmodi canibus, brevi præda facta fuerit; & qvamvis littus infestata petat, rabidos evasura hostes, fugientem tamen non insequntur tantum, verum etiam crebris dentium ictibus brevi efficiunt, ut altum repetere cogatur, mox præda hostibus futura. Balæna, memoratis canibus circumdata horrendum & trucem boatum edere fertur (158).

De

Pisces

(158) Denne kaldes i Nordland Stour-Henning eller Stour-Hynning, hvilket Navn den har faaet af sin usædvanlig lange Ryg-Finne, som man ligner ved en Stour eller Stavr. Den kaldes og Stour-Vang eller Stour-Vagn, og er den, i Speculo Regali, saa kaldede *Wagn-Hualur*. Da den ogsaa forfølger Kobbene eller Sælhundene, har den og faaet det Navn, Kobbe-Herre. Det er ingen Tvivl, at den jo henhører til de Gamles Orca og de i Reyse-Beskrivelserne, saa ofte omtalte, Spek-Hugere og Engelændernes Billers. Men Rondeletii Orca bliver den vel neppe, da den ikke har Save-Tænder (dentes serratos) ja, siden jeg har faaet Stour-Henningens Tænder i Over- og Under-Kiæben at see, tør jeg nok med en temmelig Vished paastaae, at Rondeletii og de fleste andre gamle Skribenters Orca er en Blanading

(158) Hæc in Norlandia *Stour-Henning* s. *Stour-Hynning* vocatur, quod nomen accepit a pinna dorsali prælonga, quæ ad similitudinem pali accedit. Idem Cetus & vernacula: *Stour-Vang* vel *Stour-Vagn* dicitur; nec ab hoc differt cetus speculi regalis: *Wagn-hualur* dictus. Multi nostratium eum & vernacula *Kobbe-Herre* (i. e. Phocarum vitulinarum tyrannum) appellant, propterea quod hasce Phocas insensissime persequitur. Eundem ad veterum orcam s. balænarum hostem, vulgo in itinerariis *Spek-Hukker*, vel anglice *Billers* dictum, referri debere, vix dubitarem. Ab Orca vero Rondeletii differt, quum dentes serratos non habeat; quin immo, ex quo dentes utriusque maxillæ hujus Delphini viderim, orcam Rondeletii ex Delphino nostro: *Stour-Henning* s. Orca & Cane Carcharia compositam

De overalt ved den Norske Soekyst bekiendte Fiske, kaldede: Springere (159), tee sig og paa det Finmarkiske Hav. Benævnte Fiske, der af Farve ere sorte paa Ryggen, men hviidagtige under Bugen, og i Storlighed gemeenligst indbefatte 1 eller 1 og 1 halv Favns Længde, sees somme Tider i deres Fart at springe hoyt fra Vandet med heftig Vandets Bevægelse, saa det er fornoyeligt at see mange tillige komme anfarende. Sit meeste Tilhold have de i Havet langt fra Landet; dog begive de sig undertiden, i sær om Foraaret, vel hundrede ja flere i et Folge ind i Fiorde og Viger, og sammesteds fanges med Vod. I Steden for at andre Fiske, for at undkomme, trænge ind paa den Vod eller Garn, som er udsat til at fange dem med, skye disse Vodden eller

Pisces qvidam, passim per Norvegiam sub nomine: Springere o: saltatores, noti (159) in mari Finmarchico pariter reperiuntur; colore sunt per dorsum nigro, sub ventre albescente, qvatuor vel qvinqve cubitos longi, ex mari in altum magno aqvarum strepitu exsultantes conspiciuntur, a cujusmodi crebris saltibus nomen qvoqve sortiti sunt; nec sane injucundum, plures simul ita in salo ludentes vidisse. In vasto oceano, procul a littore, vulgo occurrunt; haud raro tamen contingit, præsertim verno tempore, ut in ipsos interiorum sinuum recessus sæliendo penetrent, qvo casu fundis capi solent. In eo ab aliorum piscium consvetudine discrepant, qvod funda inclusi, viam elabendi eandem rumpendo, sibi

ding af Stour-Henningen og Haa-Skjerdingen (Squalo *carcharia*). Dog herom skal handles udforligere, om Gud vil, i den 4de Tome af vore Tronhiemske Actis.

(159) Denne holder man i Almindelighed for at være Delphinus *Delphis* Linn. Ellers bruges det Navn: Springer, ofte i en saa almindelig Forstand, at man og derunder besatter baade Stour-Vagnen og Lille-Vagnen, hvilken sidste jeg dog endnu ikke ret kiender; men, efter de slesles Beretning, skal den meget ligne Stour-Henningen, og holdes endog af nogle for en Unge af samme Fisk.

positam fictamque esse, fere pro certo affirmare sustineo. Sed plura de hac materia, volente Deo, in actis Nidros. T. IV. exponenda sunt.

(159) Hunc cetum vulgo Delphinum *Delphidem* Linn. habent. Ceteroquin nomen: *Springer*, sæpenumero sensu generaliori usurpatur, adeo ut Delphinos tam *Stour-Vagn* (i. e. orcam majorem) quam *Lille-Vagn* (i. e. Orcam minorem) simul denotet, licet posteriorem, nimirum Orcam minorem, non satis noverim, adeo quidem, ut non liqueat, utrum ab orca majore, nostratibus *Stour-Vagn*, specie distincta sit an non; testimonio vero nonnullorum nostratium Minor foetus orcæ majoris habenda est.

eller Garnet, hvormed man haver omgivet dennem, og heller med haſtigſte Fart begive ſig til Strandbredden op paa det Tørre, end fordriſte ſig til Undrommelſe der, hvor Garnet eller Vodden ſees udſpendt. De, ligeſom forbemeldte Vandhunde, ſøge ſin Lyſt i at forfølge Hvalfiſken, have og Tænder at bide ham med, dog kand de ey ſtort udrette, uden de have hine, der ſkal giøre det beſte, til Hielp.

Een ved Soekandten i Norge bekiendt Fiſk, kaldet: Brugde, forekommer iligemaade i Finmarkens Hav-Vande. Samme befindes af Storlighed, ſom en maadelig Hvalfiſk, er paa Huden ſortglindſende, haver paa Ryggen en ſtor krum Pukkel, og ſiges i blik-ſtille Veyr at give ſig op under Fiſkernes Baad, og med ſin puklede Ryg at kuldkaſte ſamme, ſaa fremt der giøres mindſte Bevægelſe; hvorfor det kommer an paa i ſaadan Caſu at holde Baaden gandſke ſtille. Naar ingen Vind paa Havet fornemmes, lader benævnte Fiſk ſig een og anden gang tilſyne oven Vandet; men ſaa ſnart en ſagte Vind juſt teer ſig paa Vandet, begiver den ſig ſtrax til Bonden, ſaa det lader ſig anſee, at den ey kan fordrage allermindſte Blæſt (160). Af

ſibi facere non tentent, ſed qvanta poſſunt pernicitate littus petant, qvo nihil aliud efficiunt miſelli qvam ut eo certius & facilius capiantur. Ceterum, balænas non ſecus, qvam modo memorati canes marini, dentibus inſectantur, ſed fere innoxie, niſi rabidis iſtis canibus mixti fuerint, iisqve in prælio adjuti.

Piſcis qvidam, ſeu bellua marina, Norvegice: Brugden nuncupata, in hoc etiam oceano, interdum conſpicitur. Balænam vulgarem magnitudine æqvat, cutem habet nigerrimam, atqve in dorſo gibbum, qvo cymbas piſcatorias evertere dicitur. Mari, qvam maxime tranqvillo ſpectandam ſe qvandoqve præbet, fundum tamen, vel ad leviſſimam ſpirantis venti auram ocyſſime repetens, unde liqvet, flatum qvemcumqve etiam leviſſimum, eidem prorſus intolerabilem eſſe (160).

Phocæ-

(160) Denne kaldes Squalus *maximus* Act. Nidroſ. III. hvor man finder en udførlig Afhandling om ſamme tilligemed en noyagtig Tegning. Siden den Tiid har jeg opdaget flere Rader ſmaa Tænder i Brugdens Kieft tilligemed

(160) Hic ſqualus *maximus* appellatur act. Nidr. III. ubi uberius de eo agitur, ejusque icon exactior exhibetur. Poſt id tempus caput hujus piſcis vel amphibii ex Smölen præfecturæ Normöriæ mihi miſſum eſt, tan-

tz

Af Marsviin, de i Norge saa kaldede Niser (161), haver Finmarkens Hav, Fiorde og Viger temmeligt Forraad. Efterdi benævnte Fisk saavel i Danmark, som Norge, og paa adskillige andre Steder forekommer, er dens Adfærd at tumle sig oppe i Vandbredden nokſom bekiendt. Vel lader den sig under Tumlingen for Anskueren trekandtig ansee; dog er den intet mindre, end saadan i sin Danlighed, men deri, efter m'n Skionsomhed, hellere ligner en Makrel (162), endskiont begges Farve og Storlighed er ulige. At den tumlende paa Vandet fremviser sig trekandtig, skeer, fordi den først lader Næsen sees, strax derpaa en Deel af Ryggen, og atter strax det yderste af Rumpen, forstikkende enhver af benævnte Parter under Vandet, saa snart den haver været tilsyne. Somme Lapper ere vel ovede i at skyde

Phocænis seu Delphinis, Norvegice: Niser, maria hic omnia & sinus scatent (161). Consvetudo hujus piscis, qvi in Dania non minus, qvam in Norvegia & alibi occurrit, in superficie maris sese volutantis, omnibus, credo, notior est, qvam ut a me operosius describeretur. Phocæna scombro non est dissimilis, certe non triangularis, qvalis inter natandum inspectantibus primo obtutu apparet (162). Ceterum, a scombro, tam colore, qvam majori corporis mole, multum differt; causa vero, cur triangularis visentibus apparet, in eo sita est, qvod in mari ludens in varios se vertat gyros & spiras, alia sui parte undis cooperta, alia aqvis exserta. Phocænas sclopetis figere solent Lappones, ubi tamen venatori probe observandum, ut

med Haacrnes sædvanlige Næse- og saa kaldede Øre-Huller, i Anledning af et fra Smølen indsendt Hoved, som var saa stort, at to Heste havde nok med at trække det: hvorom udførligere skal handles i Tom. IV. Act. Nidros. da det vil blive klart, at Brugden er de Gamles Vera Lamia a cane carcharia distincta, som dog hidindtil har ikkun været lidet bekiendt.

(161) Delphinus *Phocæna* Linn. hvis Beskrivelse tilligemed en accurat Tegning forekommer i Act. Nidros. II.

(162) Scomber *Scombrus*, pinnulis quinis, Fn. Sv. 339.

tæ quidem magnitudinis, ut in curru a duobus equis traheretur. Qua occasione plures series dentium, parvorum quidem, in utraque maxilla una cum foraminibus squalorum consuetis ad oculos & supra os a me detecti sunt: de qua quidem re fusius in T. IV. act. Nidr. exponendum est, quum simul constabit, squalum nostrum *maximum* esse veram Lamiam veterum a Cane *Carcharia* distinctam, hucusque parum cognitam.

(161) Delphinus Phocoena Linn. cujus descriptio una cum anatomia & icone exacta in act. Nidr. II. habetur.

(162) Scomber *Scombrus* pinnulis quinis sn. sv. 339.

skyde den; loses ikke Skudet, forend den teer sig oven Vandet, gaaer det gierne formedelst dens selsomme Tumlen glip, hvorfore Skytteren, blivende den vaer under Vandet, skyder i samme Øyeblik, som den vil stikke Næsen frem, og da bliver Skudet sielden frugtesløst. Bemeldte Fisk sees undertiden i blikstille Veyr og varmt Soelskin at flyde paa Vandet sovende. Spekket og Kiødet spises af Finmarkens Normænd og Lapper med Begierlighed.

Et Slags Fisk, kaldet af Norges Norske Indbyggere: Haa-Kiærring (163), og af Lapperne: Akkalagges, gives i Finmarken ikke ringe Forraad af. Benævnte Fisk er paa Ryggen morke-graa, ja nesten sort, men hviid under Bugen, haver en skarp Hud, sorte og runde Øyne, en bred nedvendende Mund, hvasse Tænder og ingen Been, men i deres Sted bare Brosk, som lettelig lader sig overskiere. Leveren, hvoraf smeltes Tran, er overmaade feed, derhos saa stor, at en eeneste kan fylde en Tønde. I somme finder man og Egge-Blommer. Den her beskrevne Fisk er meget graadig og sluugvuren, saa at endog de større opsluge de mindre

glandes paulo ante emittantur, qvam phocæna ex aqva emergit, alias enim miris suis gyris & flexibus tormenta facile eluderet. Piscem huncce, cum placidum ventis stet mare, in undis negligenter dormitantem, haud raro reperire licet. Carnis & arvinæ phocænarum tam Lappones, qvam incolæ Finmarchiæ nationis Norvegicæ, appetentissimi sunt.

Lamiæ, Norvegice: Haa-Kiærring (163), Lapponice: Akkalagges, copia, haud exigua, in hoc mari reperiuntur. Lamia colore est per dorsum cinereo, in fuscum tamen & nigrum vergente; sub ventre albo: cute circumdata est dura, oculis gaudet nigris & rotundis, ore lato, deorsum verso, ossibus tamen caret, qvorum loco cartilagines habet, dissectu faciles. Iecinore, ex qvo copia olei exprimitur, pingvissimo gaudet, & tantæ insuper molis, ut integræ Tonnæ adimplendæ vel unum sufficiat. In qvibusdam vitelli reperiuntur. Ceterum, qvantæ & qvam inexplebilis gulæ sit ille piscis,

(163) Den forekommer i den 2den Tome af Act. Nidros. under det Navn: Haaskjerding, Squalus *carcharias* (sed absqve pinna Ani) og kan man der tillige see en fuldstændig og accurat Tegning, saavel paa den hele Fisk, som og paa dens Mave og forskiellige Tænder.

(163) In act. Nidr. II. dicitur *Haa Skjerding*, squalus *Carcharias* (sed absque pinna ani) Accuratam quoque ibidem cum integri piscis, tum ventris illius, nec non dentium diversorum iconem cernere licet.

dre af sit Slag, hvilket følgende Hendelse iblant andet kan bevise: Da en Lap af Altens Fiord havde fanget en Deel smaa og store tillige, havde skaaret dem op og udtaget Leveren, og derefter, maaskee i Tanke efter Lappernes Sædvane at ville bruge dem til at giore Rekling af, havde bundet dem ved en Line bag Baaden, hvor de da ved en Distance fra Bagstavnen flod i Vandet, men derpaa savnede een af dem, og kunde ikke besinde, hvor den maatte være afbleven, fangede han strax derefter een, som var temmelig stor, og ved Aabnelsen fandt den savnede inde i dennes Bug. Ey allene ere de saa kaldede Haa-Kiærringer slugvurne, men endog befindes skadelige for Fiske-Redskabet, som Fiskerne til Helle-Flynder, Torske- og andre deslige Fiske-Fangst i Soen udsette, hvilket, saavel som og de fangede Fiske, de med sin skarpe Hud og sine hvasse Tænder sønderslide og forderve; dog hender det, at de smaa ved den Leylighed selv blive besnærede. Lapperne fange benævnte Haa-Kiærringer med en lang, tyk og sterk Line af Hamp, i hvis Ende haves først en temmelig svær Steen, derefter een meere end en Favn lang Jern-Lænke, og i Enden af samme en stor Jern-Krog, paa hvilken til Mading settes Sælhund-Spek, Marsvin-Spek eller andet deslige. Fornemmende, at Fisken haver fattet Krogen, trækker de Fiske-Snoren, i hvis Ende bemeldte Steen, Jern-Lænke og Krog med Mading sidder, til sig af allerynderste Kraft, for at faae Fisken, uden at give

piscis, vel ex eo constare poterit, qvod majores minores devorent, ut ex seqventi historia patet: Cum Lappo qvidam e sinu Altensi aliqvot lamias, diversæ magnitudinis, aliqvando cepisset, exenteratasqve & fune trajectas ad puppim religasset, ea haud dubie mente, ut, pro more gentis, segmenta, Rav-Rekling Norvegice dicta, ex iis præparare posset, contigit, ut ex captis & post puppim fluitantibus unam forte desideraret, nescius, qvid illi præ ceteris acciderit; mox vero aliam multo grandiorem cepit, in cujus stomacho nuper amissam reperit. Memoratæ lamiæ non tantum immanis sunt & inexplebilis voracitatis, verum etiam retibus, fundis aliisqve instrumentis piscatoriis, qvæ passeribus majoribus, asellis variis aliisqve piscibus capiendis, in mari tenduntur, admodum noxiæ; Instrumenta enim non minus, qvam pisces, iis implicitos & captos, aspera sua cute acutisqve dentibus corrumpunt atqve dilacerant; interim tamen haud raro accidit, ut ipsæ prædatrices, minores imprimis, hac ratione præda fiant, retibus, qvæ dilacerare satagunt, implicitæ. Lamias capiunt Lappones valido fune, ex cannabe contorto, cujus extremitati non tantum appenditur haud exigui ponderis lapis, sed etiam catena ferrea, duos cubitos longa, e qva iterum suspenditur hamus ferreus, eximiæ magnitudinis, cum appensa esca, ex putrida

give den i mindste Maade Tøyelen, op til Baaden; thi ellers sluger den i en Hast først Krogen, derefter Lænken, strax derpaa ogsaa Stenen, der haves Snoren nærmest, i sig, og efter dets Indslugning faaer fat paa Snoren, med sine hvasse Tænder, bider den af og gaaer sin Vey, saa at de blive den qvit. Naar de have faaet den op til Baaden, giver de den mange Slag af en Træ-Kolle, og hugger den med en stor Jern-Krog, eller i dets Sted stikke den med en lang dertil dannet Kniv, og derefter, om de vil fore sig den til Nytte, ved at giore Rekling af den, hale den ind i Baaden; hvis ikke, skiere de den allene op, tage Leveren ud, og lade den saa fare. Paa der Sted, hvor man vil fiske tilbenævnte Haa-Kiærring, sænker man ned til Bonden et af forraadnede Sælhunds-Tarme, forraadnede Laxe-Tarme eller anden deslige ilde lugtende Mading fyldt, med Riis-Qviste bedækket, og med en Steen oven paa Riis-Qvistene belagt aflangt Kar, ansat med Kloer eller Fedder, som skal holde det fast ved Bonden. At bemeldte Kar ey med et tet Laag, men ikkun med Riis-Qviste overdækkes, skeer til den Ende, at noget af den deri lagte Mading lidt efter Haanden kan komme ud deraf i Vandet, for at fores hid og did af Strømmen, og ved sin Lugt bringe Fisken til Stedet, hvor man vil have den. Saadan Omgang med Haa-Kiærring-Fangst bruges maaskee ogsaa paa en Deel andre Steder i Norge. Undertiden fanger man dem ved et saa kaldet Stang-Vad,

phocarum vel phocænarum carne præparata. Piscator, lamiam hamum cum esca deglutivisse, sentiens, funem, cum inhærente præda, qvantis potest viribus, repente attrahit, qvod ni impigre fecerit, lamia, primum hamum, deinde catenam ferream, mox lapidem, & tandem partem qvoqve laxati funis, deglutiret, funeqve immanissimo dentium acumine abscisso, fugam, piscatore deluso, capesseret. Ad cymbam vero extractam, vel clava lignea haud perfunctorie pulsat, vel cultro qvodam longo, huic usui adaptato, transfigit, vel unco ferreo ad mortem usqve pungit & lacerat: mortuam, extracto jecinore, vel in mare projicit, vel in cymbam devolvit, domum devehendam, ibiqve in longa segmenta dissecandam. In iis locis, ubi hujusmodi piscatio exerceri solet, piscatores in fundum demittenda curant vasa qvædam oblonga, putridis salmonum vel phocarum interaneis oppleta arborumqve ramusculis contecta, qvi, ne crebra maris & fluctuum reciprocatione dissipentur, lapidibus comprimendi sunt. Ceterum, qvod memorata vasa nullo solido operculo obstructa sint, ideo factum tradunt, ut esca, illis ingesta, eo facilius in mare ruat suoqve nidore pisces alliciat. Qvæ lamias capiendi ratio alibi qvoqve per Norvegiam in usu est. Eundem piscem præterea capere solent Lappones Instrumento qvodam piscatorio, Norvegice:

Stang-

Vad, som er en lang Stang, til hvis Ender er fæstet Liner, Jern-Lænker og Jern-Kroge af ovenmeldte Danlighed, samt Mading paa Krogen. Efterdi bemeldte Kroge med Madingen haves ved nogen Distance fra Bonden; og Fiskens Mund, som for er meldt, vender ned, saasom havende sit Sæde under Kiæberne, maa Fisken, forend den kand saae Madingen oven fra, vende Bugen i Veyret.

Stang-Vad nuncupato, ex longa pertica, cujus utriqve extremitati appenduntur lora, catenæ & hami ferrei, esca instructi, formato; & qvoniam lamiis os est sub mala situm, escam, nisi inverso corpore, glutire neqveunt, qvamobrem piscatori observandum, ut hamus, qvo lamia capienda est, paululum supra fundum elevetur.

Den allevegne ved Soesiden i Norge bekiendte Fisk, kaldet: Haabrand (164), er og i de Fiskes Tal, der tee sig i det Finmarkiske Hav. Samme er af Storlighed mindre, end forbemeldte Haa-Kiærring, men paa Farven nesten ligner den, og haver iligemaade

Piscis, qvi Norvegice: Haabrand dicitur (164), in hoc mari etiam occurrit. Lamia qvidem, si molem corporis spectes, minor est, colore tamen & asperitate cutis eidem non multum dissimilis. In dorso pinnas qvasdam gerit, sursum erectas,

(164) Her ved Trondhiem, saavel som paa andre Steder, har jeg ofte merket (saasom jeg og, i den 2den Tome af Act. Nidros. har tilkiendegivet) at man har kaldet Hannen til Haaskjerdingen, **Haabrand**: og er denne ogsaa tilligemed Haaskjerding-Unger mig ofte, under dette Navn, tilsendt; hvorfor jeg har længe tvivlet, om **Haabranden** var en, fra Haaskjerdingen, forskiellig Fisk, men, for nogen Tiid siden, er mig en **Haabrand-Unge** tilsendt, som endnu ey fuldkommen er kommen ud af Egget: og, paa denne kan jeg tydelig see, at den ingen Haaskjerding er, saasom den har Gump Finne (pinnam Ani.) og gandske andre Tænder end Haaskjerdingen. Saa vidt jeg af denne Unge kan stionne, bliver den Squalus *glaucus* Linn. eller Galeus *glaucus* Rondeletii hos Willoughby i hans ichthyot. tab. B. 8. Engelænderne Blew-Shark.

(164) Propter Nidrosiam aliisque in locis sæpius observavi, id quod & in act. Nidr. II. indicavi, Marem squali *Carchariæ Haabrand* vocari, quo nomine etiam foetus Canis Carchariæ sæpius ad me delatus est; quapropter diu dubius fui, an squalus *Haabrand* a *Carcharia* esset diversus; sed haud ita pridem foetus Squali *Haabrand*, ovo non prorsus exclusus, mihi in manus venit, qui, quum pinnam ani habeat, & dentibus a Squalo *Carcharia* differat, ad hanc speciem referri nequit, de qua re itidem in T. IV. act. Nidr. agendum est; unde apparebit, me eundem pro Squalo *glauco* Linn. habere, qui idem est ac Galeus glaucus Rondeletii apud Willoughbæum in ichthyol. t. B. 8. anglice *Blew-Shark*.

gemaade en ſkarp Hud. Paa Ryggen er den begavet med en opſtaaende Finne, hvilken den undertiden i ſin Fart fremviſer oven Vandet, endſkiont den med ſin ovrige Krop ſvommer derunder, og følgelig ey er tilſyne. Somme Tider bærer den ſig ad, ligeſom en Sælhund, ved at repſe ſig lige op af Vandet. Ofte afbider den Fiſkerens Snor, og den derpaa fangede Fiſk; dog hender det, at han ſelv bliver ved Fiſke-Krogen fangen.

erectas, qvas inter natandum aqva exſerit. Piſcatorum funes ſæpe demordet, qva tamen audacia & voracitate ipſe haud raro præda factus eſt.

I Finmarken forekommer en Fiſk, af Landets Indbyggere kaldet: Haa-Mær. Benævnte Fiſk er omtrent en Favn lang, haver en glat Hud, er paa Farven hviid under Bugen, men paa Ryggen morke-gron, og i ſin Skikkelſe hart ad ligner de ovenmeldte Springere. Leveren er rund, og, ſaaſom beſtaaende neſten af bare Fedme, Fiſke-Fangeren til Fordeel; Kiodet derimod duer intet (165).

Piſcis, cui Norvegice: Haa-Mær eſt nomen, hic qvoqve reperitur. Eſt idem trium circiter cubitorum longitudine, colore ſub ventre albo, per dorſum viridi, in nigrum vergente, piſci, qvi Norvegice: Springer vocatur, forma & habitu corporis non diſſimilis. Iecur, qvo abundat, admodum pingve eſt, & forma rotundum; caro inſipida & prorſus inutilis (165).

I det Finmarkiſke Hav befindes og een iblant alle Norſke Fiſkere bekiendt Fiſk, kaldet: Haa. Samme er morke-graa paa Ryggen, men hviid-agtig under Bugen, og haver

Galeum, Norvegice: Haa, piſcem, paſſim per Norvegiam notum & obvium, mare Finmarchicum pariter alit. Hujus generis piſces colore gaudent ſub ventre albo,

(165) Af denne Forfatterens Beſkrivelſe paa Haamæren, ſees nokſom, at den ligner allermeeſt Haabranden og Brugden, endſkiont Brugden har viſt nok ingen glat Hud. I ovrigt kiender jeg ikke Haamæren, naar den ſkal være forſtiellig baade fra Haabranden og Brugden.

(165) Ex iſta Squali *Haamær* dicti deſcriptione, quam plur. V. Auctor dedit, ſumma illius cum Squalo *Haabrand* & Squalo *maximo* ſ. Lamia, noſtratibus *Brugde* ſimilitudo dilucide ſatis apparet, licet Squalus *maximus* certe cutem ſcabram habeat. Ceterum Squalus *Haamær* mihi haud notus eſt, ſi & a Squalo maximo & a glauco ſit diverſus.

haver paa sin Ryg ved hver Ryg-Finne et lidet opstaaende stivt og spidst Horn, og, ligesom ovenmeldte Haae-Kiærring og Haae-brand, en skarp Hud, men ingenlunde er at ligne med dem i Storlighed, saasom befattende ikkun omtrent en Alen i Længde. Rumpen, ligesom dens øvrige Hud, er hvas, og bruges til adskilligt, iblant andet til at skure med. Leveren er af god Fedme, og giver rigelig Tran. Inde i sin Bug haver den Egge-Blommer, hvoraf en Deel Finmarkens Beboere tillave Pandekager. I de sydligere Norges Egne tilrede Bønderne deraf en Ret, kaldet: Haae-Dravle; men som disse Æg ey ere velsmagende, saa blive ey heller de deraf tillavede Retter angeneme. I Smag er vel benævnte Fisk ikke af de behageligste, dog lader den sig spise, til hvilken Ende man flekker, udspiler og vindtørrer den, og somme nedlegge den i Salt. Med dens Fangst omgaaes i Finmarken, ligesom paa andre Steder i Norge (166).

albo, parvoqve (ritu lamiarum, de qvibus supra) juxta utramqve dorsi pinnam cornu, acuminato eodem & sursum erecto. Ceterum Galeus lamia multo minor est, unius qvippe ulnæ longitudinis. Cauda, qvemadmodum & tota cutis, aspera est, & ad varias res utilis: jecur pingve & oleo abundans: in utero vitellos habet, ex qvibus placentas conficiunt indigenæ. In partibus regni Norvegiæ australibus jusculum ex galeorum ovis parant rustici, Norvegice: Haae-Dravle nuncupatum; verum, ut ipsa ova ingrati saporis sunt, sic etiam fercula ex iis parata. Et qvamvis ipse hicce piscis male sapiat, esui tamen esse poterit, si vel in aëre bene induratus fuerit, vel sale conditus. Modus galeos capiendi per totam Norvegiam idem est (166).

De Finmarkiske Hav-Vande ere begavede med en Mængde af Helle-Flyndrer; samme, saavel de smaa som de store, kaldes i Almindelighed af Normændene: Qvejte, og af Lapperne: Baldes. Ellers tilegne Lapperne enhver i sær af benævnte Fiske et særdeles

Passerum majorum ingens in oceano septentrionali copia datur. Hujus generis pisces, sive majores, sive minores, Norvegice communi nomine: Qvejte; Lapponice vero: Baldes, appellantur. Ceterum, piscibus hisce, pro magnitu-

(166) Denne er Squalus *acanthias* Linn. som ellers og kaldes Pig-Haa, og hvorom noget forekommer in Act. Nidros. II. 314. 315. 316.

(166) Est Squalus *Acanthias* Linn. nostratibus alias etiam *Pig-Haa* dictus, de quo aliquid in Act. Nidr. II. 314. 315. 316. habetur.

særdeles Navn efter deres Storlighed; thi de kalde en Helle-Flynder, der er af de allermindste: Ræjhjek. En, som er liden, dog ey af de mindste, nævne de: Gad. En, der befindes noget større, end disse, kalde de: Rad'ke - Guelle. Norvegice: en Styving. En, der er stor, dog ey af de allerstørste, give de Navn af Leppadak. En, som befindes af den Storlighed, at den kan fylde en Tønde, ja end et drægtigere Kar, heder hos dem: Oaaivadak. Angaaende Helle-Flyndrens Skikkelse, da ligner den i noget de gemeene Flyndrer, saasom værende, ligesom de, glat paa Huden, og i sin Skikkelse bred og flad med udstaaende Fiere fra begge Sider, men i visse Maader er den dem ulig ved at have, i Henseende til begges Proportion, et større Gab, saa og anderledes skikket Rumpe. Paa Ryggen er den nesten sort uden Spetter, men hvid under Bugen. Leveren duer fast til intet, men Rognen er meget nyttig, og iblant andet bruges af Landets Indvaanere i Steden for Æg at bestryge Brød med, da den gior samme Tieneste; desuden mænge de den med Meel, og bage Flade-Kager, det i Norge saa kaldede: Flad-Brød, af den. Af bemeldte Fisk beredes den saa kaldede Rav, Rekling og Skaarre-Qveite, som ey allene henbringes til Norges Egne, men endog til Danmark, maaskee ogsaa til udenlandske Steder, og formedelst sin nydelige Smag vel betales. (f) Naar en Lap fornemmer, at en Helle-Flynder

dinis, qva qvisqve gaudet, diversitate, diversum qvoqve nomen imponunt Lappones, passerem, omnium sui generis minimum: Ræjhjek: parvum, priori tamen paulo majorem: Gad; huic magnitudine proximum: Rad'ke-Guelle, Norvegice: Styving; hoc qvoqve grandiorem: Leppadak; & qvi tantæ molis est, ut integræ Tonnæ vel majori etiam vasi implendo sufficiat, Oaaivadak, appellantes. Passer major, lævitate cuticulæ, pinnis ab utroqve latere exstantibus totoqve insuper corpore, passeri vulgari fere similis est; magnitudine vero, majori oris hiatu & forma caudæ ab eodem multum differt. Passer major colore gaudet per dorsum propemodum nigro, absqve maculis, sub ventre albo; jecur nullius est usus, sed ova tanto præstantiora, utpote qvibus panes oblinere solent indigenæ; farina mixta in placentas cogunt, Norvegice: Fladbrød nuncupatas. Sæpius memoratum piscem in longa qvoqve segmenta dissecant, pinnasqve cum parte pingvissima succidunt, has: Rav, illas: Rekling vel: Skaarre-Qveite, nuncupantes, cujusmodi segmenta, non per totam duntaxat Norvegiam in magno sunt pretio, verum etiam in Daniam, & haud dubie ad exteros qvoqve vendenda exportantur, magni ubiqve, ob præstantissimum saporem, æstimata. (f) Lappo, cum passerem majorem

(f) Vid. Tab. LXXIV.

(f) Vid. Tab. LXXV.

Flynder haver fattet hans Fiske-Krog, trekker han den lidt til sig med Fiske-Snoren, derpaa, ved at give Snoren efter, lader den løbe; saaledes vedholdende Skifteviis at trække Fisken til sig, og ved Snorens Eftergivelse at give den frie Fart, indtil den har løbet sig tret og er gandske udmattet; hvorpaa han trekker den op lige til Siden af Baaden, og efter at have hugget den i Hovedet med en stor Jern-Krog, af de Norske kaldet Klæpp, med samme Krog indhaler den. Beskrevne Maade at fange Helle-Flyndrer paa, hvilken iblant Norske Fiskere er almindelig, bruges i Finmarken helst om Vaaren; men om Sommeren betiener man sig til benævnte Fiske-Fangst af et saa kaldet Gang-Vad, der er en lang sterk Line anhæftet med mange Fiske-Kroge ved nogle Favnes Distance fra hinanden. I dybt Vand og paa hvid Sandgrund have tit bemeldte Fiske sit Leye. Ved Bug-Øen hos Rafte-Siden i Øst-Finmarken falder efter Beretning et ugemeent Slags af Helle-Flyndrer, hvilke ere de andre ulige paa Farven, saasom sorte over alt, saavel under Bugen som paa Ryggen; disse siges at overgaae hine i Fedme og Velsmagenhed.

Finmarkens salte Vande eye og Flyndrer, der baade ere nydelige af Smag og smukke af Farve, saasom hvide paa Bug- og morke-brune med rødlige Spetter paa Ryg-Siden. Benævnte Fiske fanges meest ved en paa Bonden nedlagt Line, hvortil ved en

majorem hamo inhærentem senserit, funem repente attrahit; pisce autem vehementius obnitente, iterum laxat, qvod alternis vicibus continuat, donec piscis, currendo & obluctando prorsus defatigatus sit & debilitatus, qvo facto, funem porro attrahit inhærentemqve, sed jam non amplius resistentem, passerem, inflicto unco ferreo (cujusmodi instrumentum piscatorium Norvegi Klæpp appellant) in cymbam devolvit; qva passeres majores capiendi ratione, passim per Norvegiam usitata, Lappones verno tempore potissimum utuntur, æstate aliud Instrumentum, Norvegice: Gang-Vad dictum, ex fune, compluribus hamis, justo invicem intervallo distantibus, constans, adhibentes. Passeres majores, vel in profundo, vel in fundo maris, alba arena strato, degere solent. Iuxta insulam Bug-Øen, in Finmarchia orientali, Passeres occurrunt, in eo a ceteris sui generis discrepantes, qvod non per dorsum duntaxat, sed etiam sub ventre, adeoqve toti, nigri sint, & tam pingvedine, qvam sapore illis multum præstent.

Mare Finmarchicum passeres minores (Flyndrer) producit, colore & sapore præstantissimos; colore sunt sub ventre albo, per dorsum fusco, rubidis maculis passim intermicantibus. Passeres hujusmodi, partim fune, compluribus hamis,

en god Distance fra hinanden ere fæstede Fiske-Kroge med Mading af store sort-brune Madiker (167), som man af Sanden opgraver, deels ogsaa ved et med en Piig i Enden ansat Lodd, hvilket man, hvor Fisken sees at ligge paa Bonden, lader ved en Snor lobe ned for at giennembore den. Foruden de bemeldte, hvilke i en Deel Norges Egne bære Navn af Guld-Flyndrer (168), fanges der i Finmarken et Slags Flyndrer, der ere skarpe paa Huden; disse kaldes af de Norske Sandskraa (169), og af Lapperne: Guormak.

Torsk, hvorved Finmarkens Handel meest florerer, gives der i Landet i stort Forraad og af adskillig Slag. Saa skionne Kabeljauer, som noget Land kand frembringe, faaes der. Om Sommeren begiver sig fra Havet ind i Finmarkens Fiorde et Slags korte

qvibus esca ex fuscis qvibusdam vermibus (167), e sabulo littoreo erutis, appenditur, obsito, atqve per fundum maris extenso; partim bolide, unco ferreo munita, atqve in passerem, in arenoso fundo secure jacentem, toto suo pondere demissa, capi solent. Plures præterea passerum species dantur, qvorum alii Norvegice: Guld-Flyndrer (168); alii, qvibus aspera cutis est, Norvegice: Sandskraa (169), Lapponice: Guormak, appellantur.

Asellus varius sev major, ejusqve variæ species, omnes sui generis præstantissimi, merciumqve, qvibus sic dictum commercium Finmarchicum maxime & constat & floret, pars magna, ingenti in hoc oceano copia reperiuntur; certe, non

(167) Lumbricus marinus Fn. Sv. 2074.

(168) Dette Slags kaldes ellers Vaar-Flynder Pleuronectes *Platessa* Fn. Sv. 328. Ström. Søndm. I. 276. paa Dansk: Rød-Spette, Skulle.

(169) Denne synes at være Pleuronectes *Flesus* Fn. Sv. 327. som Hr. Ström kalder Sand-Skjebbe, Helje-Flynder; og mener at være den samme, som paa andre Steder kaldes Skrubbe-Flynder; endskiønt Skrubbe-Flynder er, efter Hr. Procantzler Pontopp. Danske Atl. I. 649. n. 4. Pleuronectes *Limanda* Linn. og man her til Lands kalder ogsaa Pleuronectes *maximus* Fn. Sv. 325. med dette samme Navn.

(167) Lumbricus *marinus* fn. sv. 2074.

(168) Hæc species alioquin *Vaar-Flynder* dicitur, Pleuronectes *Platessa* fn. sv. 328. Ström. Söndm. I. 276. Danis *Röd-Spette*, *Skulle*.

(169) Hic Pleuronectes videtur esse *Flesus* fn. sv. 327. quem ven. Ström. *Sand-Skjebbe* it. *Helje-Flynder* vocat & eundem habet ac Pleuronectem, qui alibi in Norvegia vernacula *Skrubbe-Flynder* audit, licet hoc ipsum nomen vernaculum a Danis Pleuronecti *Limandæ* Linn. (Pontopp. Atl. Dan. I. 649 n. 4.) & a Nidrosiensibus etiam Pleuronecti *maximo* fn. sv. 325. tribuatur.

korte Torske med tkiudt Hoved (170), hvorved disse kiendes fra de, der hele Aaret sammesteds holde sig, og baade falder magrere og paa Kiedet grovere. Ved Jule-Tider ankommer nær Landet en med Rogn rigelig begavet Torske-Art, kaldet af Indbyggerne: Soelhovve-Torsk (171). Paa sine Tider fanges der et Slags mindre Torske, som allevegne i Norge bære Navn af Tare-Torsk (172), fordi de helst vil være iblant Tanget nær Bonden. Samme befindes til Deels morke-brune, til Deels lys-brune, alt efter den Grunds Farve, hvor de have sit Tilhold. I Almindelighed heder en liden Torsk hos de Norske: Modd og Kroppung (173), hos Lapperne: Gakran og Rudnok. Efter Stedernes adskillige Beskaffenhed gaaer Torske-Fangsten udi Finmarken paa adskillige

non aliud mare meliores producit. A salo, in interiores sinus æstate adveniunt aselli qvidam, statura breves, capitibus rotundis (170), unde ab aliis sui generis, qvi per totum annum ibi durant, macrioresqve existunt, dignoscuntur. Circa tempus nativitatis Christi, alia qvoqve asellorum, præstantissimis ovis prægnantium, species, littoribus appropinqvat; incolæ: Soelhovve-Torsk appellant (171); dantur præterea minores qvidam aselli, a locis, qvæ freqventant, algosis, Norvegice: Tare-Torsk (172) nuncupati: hi a fundo, ubi maxime degunt, modo fuscum, modo in album vergentem, colorem induunt. Ceterum, asellum varium minutum & nondum adultum Norvegi: Modd, vel: Kroppung (173); Lappones

(170) Kaldes ellers Sild-Torsk, og holdes for at være en Varietet af Vaar-Torsken eller Skrejen, Gadus *Morrhua* Fn. Sv. 308. som Forfatteren før har anført under Navn af Kabeljau.

(171) Eller Soolhverv-Torsk; hvilken og, efter Hr. Ströms Forklaring, er intet andet end en Varietet af bemeldte Vaar-Torsk: den kaldes og Opstig-Torsk; hvortil Aarsagen findes hos velbemeldte Hr. Ström i hans Sundm. Beskr. I. 318.

(172) Eller Röd-Torsk, som er Gadus *calarias* Fn. Sv. 307.

(173) Den, egentlig saa kaldede, Smaa-Torsk eller Kroppung er Gadus *barbatus* Fn. Sv. 311. Hollændernes Bolk.

(170) Hæc species Gadi alias vernacula *Sild-Torsk* nuncupatur & varietas Gadi *Morrhuæ* fn. sv. 308. Norvegice *Vaar-Torsk* it. *Skrej* statuitur, quem Dn. Auctor ante nomine *Kabeljau* memoravit.

(171) Vel *Soolhverv-* it. *Opstig-Torsk*, qui quidem itidem a V. Dn. Ström. in descript. Söndm. I. 318. pro varietate Gadi *Morrhuæ* numeri prægressi habetur.

(172) Vernacula etiam *Röd-Torsk* appellatur & est Gadus *Calarias* fn. sv. 307.

(173) Gadus, quem nostrates *Smaa-Torsk* vel *Kroppung* proprie & specifice vocant, est *barbatus* Linn. fn. sv. 311. Belgis *Bolk*.

adskillige Tider i Aaret an. Neppe ere benævnte Fiske nogensinde, Sommer eller Vinter, Vaar eller Høst, saa aldeles Stedet undvigede, at jo et eller andet Slag af samme, om ikke altid i Mængde, saa dog til nodtorftig Ophold kan bekommes. Man fanger dem Deels med en Fiske-Snor, som man lader lobe ud af Baaden ned imod Bonden, og haler til sig igien, naar Fisken fornemmes at have fattet Krogen, deels med en Line, som anheftes med mange Fiske-Kroge ved en god Distance fra hinanden, og legges langs Bonden; men Garn til bemeldte Fiskes Fangst ere ikke der i Landet, som i de sydligere Norges Egne, i Brug (174). De Torske, der bekommes om Vinteren, blive gierne Ladviis, een over anden, raa henlagte i en saa kaldet Fiske-Skiaae, der er et Huus, bestaaende af durchsigtige Sprinkel-lige Vegge, igiennem hvilke Vinden kan trænge ind, hvor da samme Fiske holde sig hele Vinteren friske og frosne, og blive der liggende indtil Foraaret, da man, efterdi Luften begynder lidt at formildes, og de at ville skyde Jisen, derfra udtager dem, og henger dem uflakte op paa en dertil dannet Stillads eller saa kaldet Fiske-Gield, for at torres. De Torske, der fanges om Foraaret, blive iligemaade paa benævn-

vero: Gakran & Rudnok, vocare solent. Tempus asellos varios capiendi, pro locorum in Finmarchia diversitate, multum qvoqve variat. Verum, licet memorati pisces certis anni temporibus littora frequentiores subeant, qvam alias, nunqvam tamen prorsus desiderantur. Capiuntur partim fune, hamo cum appensa esca instructo, atqve e cymba in fundum demisso; partim fune, compluribus hamis obsito atqve per fundum maris extenso. Retia, usitatissima alias, imprimis apud incolas Norvegiæ australes piscandi instrumenta, apud Lappones non sunt in usu (174). Aselli majores, qvi hyeme capiuntur, in tabernis qvibusdam piscatoriis, parietibus cancellatis ita constructis, ut ventis perflari qveant, recentes ac crudi, per strata, reponuntur. Pisces, vi frigoris gelu adstricti, in hujusmodi tabernis, qvas: Skiaae indigenæ vocant, in ver incolumes edurant, qvo tempore, cum coelum jam paulatim mitescere incipit, ne resoluti putrescerent, inde depromuntur, atqve in alia taberna, Norvegice: Fiske-Gield nuncupata, vento exsiccandi suspenduntur. Aselli, verno tempore capti, exemptis visceribus, in taberna,

Fiske-

(174) Paa nogen Tiid er Torske-Garn endog i Nordlandene stærkt kommen i Brug, i sær i Rafte-Sundet. Ellers see Hr. Ström. Sundm. I. 317. og 431.

(174) Iam ita pridem retia vel & in Norlandia, præsertim autem in freto Rafteſundet, Gadis capiendis frequentius adhibentur. Ceterum vid. Ström. Søndm. I. 317. & 431.

benævnte Stillads uſiakte ophængte, og derfor bære Navn af Rundfiſk og Stokfiſk; men de, der ſaaes om Sommeren, ſiekker man, og derefter henger dem op; thi uſiakte beſtaaer de ſig ey ſaavel imod Sommerens Hede og de Orme, ſom Spye-Fluerne (175) anſetter. Diſſe gives Navn af Rotſkiær. Foruden bemeldte falder at agte, at en Stokfiſk, ſom i Luften fryſer tor, bliver gierne myg, eller ſom man kalder det, foos, ſaa at, vil man trykke paa den med en Finger, giver den ſig, ſom en Svamp, derunder, og at de, ſom tyk Taage paafalder, imedens de henge i Luften for at torres, faae gemeenlig en ſlet og Kiøbmanden mishagelig Farve paa Skindet.

En Fiſk, kaldet: Torſke-Konge (176), befindes og i de Finmarkiſke Farvande. Samme haver en Pukkel paa Hovedet, ſom agtes Fiſke-Gield dicta, vento exſiccandi, pariter ſuſpenduntur. Hujusmodi piſces, a forma, qvam ita tractati conſeqvuntur, Rundfiſk, vel Stokfiſk, appellari ſolent; qvi vero tempore æſtivo capiuntur, ni per medium, exemptis viſceribus & dorſi ſpinis, fiſſi fuerint, ob aëris, ea tempeſtate, calorem, nec non vermiculos, qvos muſcæ ponunt (175), a putredine nulla ratione conſervari poſſent. Piſces, hoc modo tractati: Rotſkiær nuncupantur. Ceterum, harum rerum gnaris obſervatum eſt, aſellum, Stokfiſk dictum, ſi frigore induretur, ſpongioſum fieri; eundemqve, ſi tempore, qvo exſiccandus eſt, aër nebuloſus obtigerit, colore qvodam, mercatoribus minus grato, imbui.

Littora Finmarchiæ piſcis etiam ſubit, qvem: Torſke-Konge ɔ: aſellorum variorum Regem, indigenæ vocant (176).

Gaudet

(175) Muſca *vomitoria*, antennis plumatis piloſa, thorace nigro, abdomine cœruleo nitente Fn. Sv. 1831.

(176) Saadan en har jeg, i Aaret 1759, faaet paa Sand i Nordlandene; men er mig ſiden forkommen. Saa meget kan jeg erindre, at den ſaae ud ſom en Torſk af maadelig Størrelſe, og at Pukkeln paa Hovedet ey var ſynderlig mærkelig; dog var den og gammel og tørret. Efter den Efterretning, Hr. Ström har havt om denne Fiſk, ſkal den og ikke være noget andet end en Artforandring af Vaar-Torſken eller Kabeljauen. See Ström. l. c. S. 319. og om Broſme-Kongen S. 273. ſamt Pontopp. N. M. H. II. 178. om Fiſke-Kongen.

(175) Muſca *vomitoria* antennis plumatis piloſa, thorace nigro, abdomine coeruleo nitente fn. ſv. 1831.

(176) Talem in paroecia Norlandiæ Sand a. 1759. nactus ſum, quem tamen in præſenti ad manus non habeo. Referebat idem Gadum magnitudinis mediocris, nec extuberantia, quam in capite habebat, valde notabilis erat. Loquor autem de piſce admodum ſiccato. Per relatus, quos V. Dn. Strömius inaudivit, regulus hicce Gadorum nil niſi varietas Gadi *Morrhuæ* habendus eſt. Vid. Ström. l. c. 319. col. p. 273. nec non Pontopp. H. N. N. II. 178. de regulo piſcium, vernacula: *Fiske-Konge*.

agtes for dens Krone, en steyl flad Pande og længere Underkiæbe end Overkiæbe, men er i øvrigt skikket ligesom de gemeene Torske. Som Bie-Kongen er Biernes Veyviser, saa siges benævnte Torske-Konge at være Torskenes Anforer, der efter Naturens Drift ledsager dem fra det store vilde Hav ind til Landet i saa nær samlet Hob, at de i Vandet lade sig anse nesten som pakkede sammen; hvorfor og en saadan Samling af Fiske bliver af Norges Beboere kaldet Fiske-Bierg. Bemeldte Torske-Konge fanges sielden, uden iblant en stor Mængde, da Fangsten hyppig tilgaaer. Efter Fiskernes Beretning giver dens Hud grandgivelig tilkiende, at den har havt mange flere Fiske i Følge med sig, og af samme haver været omgiven og trængt. I den Sted Hovedet aftages andre Torske, forend de blive i Luften udhængte til at torres, henger man denne op tillige med Hovedet. Gemeene Mand holder for, at hvo der faaer fanget en saa kaldet Torske-Konge, bekommer fra den Dag af god Lykke til Fiskerie.

Det Finmarkiske Hav yder og Langer (177), af hvilke de beste faaes i Kielviigs og Ing-Dens Farvande.

De

Gaudet is in capite tuberculo qvodam, in formam coronæ surgente, fronte præterea lata, mala inferiore, paululum prominente; ceterum reliqvis sui generis per omnia similis est. Et qvemadmodum apes suum habent Regem, totius examinis ducem, sic etiam modo memoratus asellorum Rex suis dux præire viamqve a profundo mari ad littora tendentibus, Deo ita sapientissime ordinante, monstrare dicitur. Hinc rarissime occurrit, nec nisi inter conferta asellorum variorum agmina, qvæ indigenæ, ob multitudinem & densitatem, Fiske-Bierg appellant, capitur. Asserunt piscatores, ex attrita hujus aselli cute facile apparere, inter plures eum fuisse ibiqve valde vexatum & exagitatum. Asellus Rex, integer in aëre induratur, secus qvam ceteri, qvibus, priusqvam vento exsiccandi suspenduntur, capita detruncari solent. Credit superstitiosum vulgus, piscatorem, cui asellum Regem cepisse contigit, ab eo tempore valde fortunatum fore optimoqve in posterum in piscatione exercenda successu fruiturum.

Aselli longi (177) in Finmarchia etiam dantur, qvorum optimi sunt, qvi juxta Kiælvigiam & insulam Ing-Den, capiuntur.

Asellus

(177) Gadus *Molua* Fn. Sv. 313. See for Resten Ström l. c. S. 292.

(177) Gadus *Molua* fn. sv. 313. ceterum vid. Ström. l. c. 292.

De allevegne i Norge bekiendte Fiske, kaldede: Graasey (178), haver Finmarken nok af, ey allene de mindre, men endog de store, hvilke man i Norge nævner: Sey-Obs. (g) Foruden den almindelige Maade at fange sidstbenævnte Fiske paa, bruge og Lapperne denne, at man staaende fremme i Baaden nær dens Forstavn, og havende i Haanden en lang Stang med en hvas og sterk Jern-Krog i Enden, dermed hugger og slænger dem, een efter anden, ind i Baaden, naar de mange tillige ved Siden af hinanden svomme paa Vandet. (h) Undertiden begive benævnte Fiske sig til saaledes at svomme nær en Strandbred, hvor der er dybt Vand; naar saa skeer, fanger man dem, som

Asellus niger, vulgo Graasey (178), tam major, qvam minor, piscis, per Norvegiam notissimus, in mari Finmarchico perfreqvens est. Qvi ex hoc piscium genere majores sunt, Norvegice: Sey-Obs nuncupantur. (g) Præter vulgarem, & alibi per Norvegiam usitatam, asellos nigros capiendi rationem, seqventem qvoqve excogitarunt Lappones: piscibus hisce, magno numero & qvasi facto agmine, in mari ludentibus ac strepitantibus, insidiosus piscator, in prora stat, pertica hamata instructus, qva unum post alterum figit & magna agilitate in cymbam conjicit. (h) Accidit haud raro, qvod & mihi ipsi sæpius vi-

(g) Vid. Tab. LXXIV.
(h) Vid. Tab. LXXV.

(178) Gadus *virens* Fn. Sv. 309. Om Sommeren gaaer denne gierne, hvor der er grundt eller ey meget dybt Vand, og synderlig i Strømmene, hvor den jager efter Sild- og Rød-Aat (Scolopendra *plana*, pallida; linea longitudinali rufa Linn. it. Vestgoth. 191. ſ.) og driver saaledes begge op i Vandet, hvilket lokker Maagerne til; saa at der gierne følger Sejen en utallig Mængde Maager. Men, om Vinteren, søger den ud paa Dybet; hvorfor det sielden skeer, at man, til den Tiid, fanger den, med mindre Silden kommer ind i Fiordene, da man nok kan treffe til at faae i sær den største Varietet deraf, som vi kalde Sej-Ufs, og Forfatteren Sej Obs.

(g) Vid. Tab. LXXIV.
(h) Vid. Tab. LXXV.

(178) Gadus *virens* fn. sv. 309. æstate hic Gadus torrentes maris præsertim amat, ubi harengos & varia insecta, Norvegice *Aat*, & inter ea præcipue insectum marinum, nostratibus, a colore rufo, *Röd-Aat* dictum (Scolopendra plana, pallida; linea longitudinali rufa Linn. it. Vestgoth. 191. ſ.) persequitur & in summam aquam adigit, id quod Laros allicit, quocirca Gadum *virentem* in torrentibus innumeros Laros semper comitari videmus. Hieme autem altum pelagum petit, quapropter & isto anni tempore raro capitur, nisi harengus forte sinus maris petierit, quum haud raro contingit, ut etiam tempore hyberno capiatur Gadus *virens* & in primis varietas ejus multo major, nostratibus *Sej-Ufs* vel, ut auctori, *Sej-Obs.*

som jeg selv nogle gange saae, ved at staae paa Landet, og med bemeldte Stang og Krog hugge og ophale dem af Vandet lige paa Land.

I Finmarken forekommer og et Slags Fiske, af Landets Indvaanere kaldet: Soborting (179). Benævnte Fisk haver under Bugen Ansigt-Farve, og paa sin ovrige Hud en glindsende Solv-Farve. Kiodet befindes rødt, og af Smag nydeligt.

En allevegne ved den Norske Soekyst bekiendt Fisk, kaldet af Norges Norske Beboere efter Stedernes adskillige Dialecter: Rogn-Kiolse eller Rogn-Kiække (180), og af Lapperne: Akkazinzo, er ogsaa en af Finmarkens Saltvands-Fiske; samme befindes paa Farven bruunagtig, i sin Skikkelse kort og tyk med udstaaende Takker fra begge Sider, og rigelig begavet med Rogn. For Folkes Gane er den ey af Smag behagelig, men desmeere velsmagende for Otteren, som helst deraf tager sin Føde.

Ypperlig fede Sild af adskillig Slag teer sig undertiden i den Finmarkiske salte Soe;

(179) Salmo *Trutta* Fn. Sv. 347. paa Dansk: Laxørt, og Hannen: Krogørt.

(180) Cyclopterus *Lumpus* Fn. Sv. 320.

disse contigit, ut integra memoratorum piscium agmina, in ipsum littus ludendo involent, qva data occasione, non sibi desunt piscatores, sed stantes in littore, pertica illa hamata, cujus modo memini, multos figunt & in terram conjiciunt.

Piscis qvidam, indigenis: Soborting dictus (179), colore sub ventre russo, per reliqvam autem cutem argenteo, carne rubida, sed admodum delicata, in hoc mari etiam occurrit.

Piscem, passim per Norvegiam notum, pro variantibus locorum dialectis modo: Rogn-Kiolse, modo: Rogn-Kiække (180); Lapponice autem: Akkazinzo, nuncupatum, inter ceteros pisces Finmarchiæ marinos, pariter reperire licet. Est idem piscis colore fusco, forma corporis brevi & crassa, pinnis acutis, ab utroqve latere exstantibus, ovis, supra qvam dici potest, abundans. Caro, qvanto minus hominum palato arridet, tanto gratior est lutris, qvæ huncce piscem, qvam omnes alios, malunt.

Haleces, eæqve sui generis præstantissimæ, copia propemodum incredibili hæc

(179) Salmo *Trutta* fn sv. 347. Danice: *Lax-Ört*, & ubi de solo Mare sermo fuerit, *Krog-Ört*.

(180) Cyclopterus *Lumpus* fn. sv. 320.

Soe; men Lapperne forſtaae ey at fange dem, og desuden mangle de dertil fornødne Redſkaber. (i) Kan de ikkun faae saa mange, som behoves til Mading at fange Torſk og andre deslige Fiſke med, lade de sig noye, til hvilken Ende man oſer dem lige af Soen ind i Baaden, naar de under Vandet, forfulgte af en Allike, (181) give sig i blikſtille Veyr op paa Vandet i en Klynge.

Til Finmarken søger en Fiſk, kaldet: Lodde; af samme gives tvende Slag, eet kaldet af Landets Beboere: Jern-Lodde, det andet: Sild-Lodde. De saa kaldede Jern-Lodder befindes paa Ryggen trekandtige og morke-grønne, men hvide under Bugen. Samme komme til Landet i en utrolig Mængde, dog ey hvert Aar, men efter nogle Aars Forlob imellem hver gang. Undertiden have de andre Fiſke i Følge med sig; somme Tider derimod komme de allene. Efter nogen Tids Forblivelse paa sandig Grund nær Landet begive de sig bort igien; Indbyggerne ikke til liden Skade, saasom de ovrige sammesteds sig opholdende Fiſke følge dem efter. De saa kaldede Sild-Lodder ere mindre, end de forbemeldte, omtrent af en liden

hæc littora ſubeunt, qvas tamen præ ignorantia capere negligunt Lappones, idoneis capiendi Inſtrumentis deſtituti. (i) Tot illis cepiſſe ſufficit, qvot ad aſellos varios aliosqve piſces, ineſcandos, neceſſitas reqvirit, cui uſui nonnullas, vel a monedulis actas, vel in tranqvillo ſalo pro more ſolito ludentes, lintre haurire ſolent (181).

Occurrit præterea piſcis qvidam, indigenis: Lodde dictus, cujus duplex datur ſpecies, altera Jern-Lodde, altera Sild-Lodde, Norvegice nuncupata. Qvi ex hoc piſcium genere Jern-Lodder vocantur, forma ſunt in dorſo triangulari, colore viridi, in fuſcum vergente; ſub ventre albo. Memorati piſces littora Finmarchiæ immenſo agmine ſubire ſolent, non tamen qvotannis. Adventantes vel aliis piſcibus comitati ſunt, vel etiam ſoli. Aliqvo temporis ſpatio, in fundo maris arenoſo, prope littus, exacto, rurſus abeunt, piſcibus, qvotqvot ad eos ſe ibi aggregaverant, non ſine inſigni piſcatorum damno, abeuntes ſeqventibus. Qvi Sild-Lodder appellantur,

(i) Vid. Tab. LXXV.

(181) Alca *Torda* Linn. paa Norſk: Alke eller Klub-Alke. Ellers forfølges og Silden ſterkt af Lang-Viren, Alca *Lomvia* & *Troille* Linn. ſom hos Hr. Brünnich. i hans Ornith. findes, p. 27. under det Genus: Uria.

(i) Vid. Tab. LXXV.

(181) Alca *Torda* Linn. Norvegice *Alke* vel *Klub-Alke*. Ceterum harengum etiam perſequitur Alca vel Uria *Lomvia* & *Troille*, qvæ noſtratibus *Langvir* audit.

liden Silds Storlighed. Disse, ligesom hine, indfinde sig efter nogle Aars Forløb imellem hver gang i en vrimlende Mangfoldighed, havende i Følge med sig utallig mange Maager og andre Soe-Fugle, der Nat og Dag opfylde Luften med usigeligt Skriig. Efter Ankomsten slaae de sig nogen Tiid paa Grunden nær Landet til Rolighed, saasom der udgydende sin Rogn, eller saa kaldede Gott, og efterdi Torske samt andre Fiske finde stor Smag i samme, søge de derhen i mange tusinde Tal, og, endskiønt benævnte Sild-Lodder forføye sig bort, blive dog de øvrige Fiske paa Stedet tilbage, og med deres Rogn giøre sig til Gode. Da kommer det ikkun an paa Fiskernes Rastlhed og Gesvindighed; thi saa snart er ikke Fiske-Krogen i Vandet udkastet, at jo en Fisk derved fanges, saa at man ved den fortræffelige Leylighed kan trække Baaden fuld af Fisk 7 à 8 gange i et Etmaal. Til Mading paa Krogen ere bemeldte Sild-Lodder det allerbeste, og for de andre Fiske meest velsmagende; derimod siges de at være Koer, Svin og andre deslige Dyr saa skadelige, at, om de nyde dem, miste de Haarene, og blive nogne (182).

prioribus minores sunt, halecem magnitudine æqvantes. Hi pariter ac illi, multitudine propemodum incredibili identidem conspiciuntur, non tantum piscibus qvamplurimis, sed etiam innumerabili mergorum, aliarumqve avium marinarum, intempestivis ingratisqve clamoribus ac conviciis omnia complentium, turba comitati. Cum primum adveniunt, in fundo maris, qvem forte occupant, qvieti aliqvantisper consistunt, ova parturi, qvorum cum aselli majores aliiqve pisces, appetentissimi sunt, gregatim illuc confluunt; & licet memorati Sild-Lodder, positis ovis rursus abeant, remanent tamen reliqvi pisces, ovorum aviditate retenti. Non alias magis piscatorum velocitas reqviritur; tanta enim piscium copia hoc casu suppetit, ut cymbæ, modo imminenti occasioni non ipsi desint piscatores, qvovis currente nychthemero, captis piscibus vel septies oppleri & exonerari qveant. Nulla capiendis piscibus vel aptior est vel gratior esca, qvam qvæ ex hisce Sild-Lodder apparatur; iidem tamen bobus & porcis adeo noxii sunt, ut vel minima portio pilorum casum & qvandoqve ipsam qvoqve mortem illis importet (182).

Ad

Jde

(182) Mig er, fra Hr. Provsten Frugaard i Vest-Finmarken, i Spiritu tilsendt tvende Forandringer af Lodde, som ere blevne fangede ved

(182) Duæ sunt hujus piscis, nostratibus *Lodde* dicti, varietates aut species, quarum altera major, altera minor. Major dicitur vernacula:

I de Finmarkiſke Strandbredde forekommer iblant Tanget en liden lang og ſmal Fiſk,

Ad oras Finmarchiæ maritimas, ſub alga, reperitur piſciculus qvidam longiuſculus

ved Hammerfest; hvoraf den eene er større end den anden. Den større kaldtes Qvette-Lodde; og er Forfatterens Jern-Lodde. Den mindre blev kaldet Rogn-Lodde, og er Forfatterens Sild-Lodde. Nogle tale og om den tredie Artsforandring, som de kalde Ræke-Lodde; men denne bliver neppe nogen anden end Rogn-Lodden, for saa vidt den er mat og halv død. Øyensynlige Vidner fortelle og om denne den samme skadelige Virkning i Henseende til Gieder og andre Creature, som Forfatteren tillegger Sild- eller Rogn-Lodden. Her Sønden paa see vi den ikke, men af Navnet er den nok som bekiendt, saasom de allerstørste Fiskerier i Finmarken blive kaldede Lodde-Fiskerier. Saa vidt jeg endnu kan skionne, bliver Lodden ingen anden end Salmo *Eperlanus* Fn. Sv. 350. De Danskes Smelt og Tydskes Stink-Fisch, hvilket sidste og Hr. Biskop Egede i hans nye Grønlands Perlustration, holder for. Hr. von Linné fører og af denne tvende Varieteter an, hvoraf den større, som formodentlig bliver vores Jern eller Qvette-Lodde, kaldes paa Svensk: Slom, og den mindre: Nors, som man skulde mene at være vores Rogn-Lodde. Dog giver jeg saadan Mening ikke ud for nogen Vished, saasom de mig tilsendte Lodder ingen Skiæl have, og man endog ved Skrivelse fra Finmarken har vildet stadfæste dette sidste. Hvorfor jeg maa først lade denne Sag nøyere undersøge i Finmarken og Nordland, førend jeg fordrister mig til med Vished at sige, at Lodden er Eperlanus Auctorum. Dog er det mig af Hr. Kleins lærde Skrift om Fiskene bekiendt, at denne sidstmeldte Fiskes Skiæl lettelig falde af.

cula; *Quette-Lodde*, & est Auctoris *Jern-Lodde*. Minor *Rogn-Lodde* vocatur, Auctori autem *Sild-Lodde*. Nonnulli & de tertia loquuntur specie, *Ræke-Lodde* vel & *Straak-Lodde* dicta; sed hæc vix alia erit ac species vel varietas nuper memorata: *Rogn-Lodde*; quatenus hæc langvida est ac semianimis. S. V. Episcopus Egede, in nova Grönlandiæ perlustratione monet, hunc piscem Germanis dici *Stinck-Fisk*; unde cum V. Dno. Strömio in descript. Söndm. conjiceremus, eundem esse Salmonem *Eperlanum* Linn. cujus & duas dari varietates ex fn. sv. 350. patet. Hæc hac vice sufficiant; sed, quum plura hujus piscis specimina, tum siccata tum in spiritu vini conservata una cum uberiore rei explicatione ex Finmarchia mihi miserit pl. V. præpositus Frugaard, decrevi de hac re in Act. Nidr. fusius exponere, simul ac dubiola quædam, exinde præsertim, quod nullum meorum exemplarium squamatum sit, subnata & ante nova indagatione removenda id permiserint.

Fiſk, der i ſin Skikkelſe neſten ligner en liden Aal; ſamme heder hos de Norſke: Tangſpræl, og hos Lapperne: Staggosh; hvilket Ord egentlig betyder: en liden Stang.

Foruden anforte Fiſke gives og i Finmarken, ligeſom paa andre Steder i Norge, Storjer (183), Rokker, Norvegice: Skade (184), Steenbider (185), Rodfiſk, Norvegice:

ſculus, congro haud diſſimilis. Loci incolæ, nationis Norvegicæ, Tangſpræl; Lappones vero Staggosh, appellant, voce Lapponica bacillum ſignificante.

Præter piſces, ſupra memoratos, in Finmarchia, qvemadmodum & alibi juxta littora Norvegica occurrunt: acipenſeres (183); rajæ, Norvegice: Skade, (184); ſcorpii marini (185); Rodfiſk: piſcis

(183) Acipenſer Sturio Fn. Sv. 299. Foruden denne har man og 1) Laxe-Størje, den jeg beſidder, og ſom er enten Scomber *pelagicus* S. N. X 299 n. 8. eller en gandſke nye Art. 2) Makrel-Størje d: Scomber *Thynnus* Linn. paa Danſk: Tantey. Man taler og om Sild-Størje og Sej-Størje; men den ſidſte er vel intet andet end den ſtorre Artforandring af Sejen, ſom vi, i det foregaaende, har kaldet Sei Ufs. Den forſte holde adſkillige ligeledes blot for en ſtorre Artforandring af Silden.

(184) Raja og adſkillige Arter deraf.

(185) Anarhicas *Lupus* Linn.

(183) Acipenſer *Sturio* fn. ſv. 299. Præter hunc noſtrates de variis loquuntur piſcibus, qui & vernacula nomen Sturionis ſortiti ſunt; quo pertinet noſtratium 1) *Laxe-Störje* i. e. Sturio Salmonum. 2) *Makrel-Störje* i. e. Sturio Scombrorum. 3) *Sild-Störje* i. e. Sturio Harengorum & 4) *Sej-Störje* i. e. Sturio Gadorum *virentium*. Sed quartus & ultimus haberi nequit niſi pro varietate majore Gadi *virentis* Linn. ſupra memorata nomine vernaculo: *Sej-Ufs*. Tertius mihi quidem ignotus eſt, a multis tamen pro varietate Harengorum majore habetur. Secundus eſt Scomber *Thynnus* Linn. Danis *Tantey*. conf. perill. Pontopp. Atl. Dan. I. L. 2 c. 11. p. 651. & not. ad Scombrum Thynnum. Primus, quem ſiccatum ſervo, aut eſt Scomber *pelagicus* Linn. S. N. ed. X. p. 299. n. 8. & muſ. Ad. Frid. I. p. 72. aut prorſus nova Scombri ſpecies, quam ſuo tempore in Act. Nidr. deſcribam & delineatam exhibebo.

(184) *Raja* & variæ ejus ſpecies.

(185) Anarhicas *Lupus* Linn.

vegice: Uer (186), Lyr (187), Kuller, Norvegice: Hyſe (188), Lapponice: Djukſo, Hvidlinger (189), Brosmer (190), og adſkillige flere; derimod ere en Deel Fiſke, ſom andenſteds i Norge faaes, ikke der i Landet

ſcis rubidus; Norveg: Uer (186); Lyr (187); aſelli minores, Norveg: Hyſe (188); Lapp: Djukſo, albulæ minores, ſeu aſelli candidi (189); Brosmer (190), atqve alii qvam plurimi. Ceterum obſervandum eſt, Scombros,

(186) Perca *marina* Fn. Sv. 333. Den er rød oven paa og hviid neden under, gemeenligen uden alle Flekker og Streger. I Nordlandene har jeg om Høſten ſeet nogle hundrede i ſterke Strømme, for Ex. Salt-Strømmen, at flyde op med Maven udaf Halſen, endſkiønt der var endnu noget Liv i mange af dem. Den ſpiſes her ſaavel ferſk ſom tørret. Ved Vægen i Nordlandene og paa andre Steder ud til Havs, opholder ſig en Varietet, kaldet: Hav-Uer, ſom er to gange ſaa tyk og lang ſom den anden, hvoraf jeg ſelv beſidder nogle Exemplarer. Da Uern endnu ikke er bleven ordentlig afteegnet, ja den, uden for Norge, er ikkun lidet bekiendt, ſaa har jeg ladet den afteegne. See tab. XCIX. ad hanc adnot. 186.

(187) Denne holder Hr. Ström, i hans Søndm. Beſkr. I. 298. for Gadus *Pollachius* Fn. Sv. 312. paa Svenſk: Lyrblek eller Zay.

(188) Hyſen er Gadus *Æglefinus* Fn. Sv. 306. og kaldes Søndenfields Kolje eller Kolja med Flekken.

(189) Gadus *Merlangus* Fn. Sv. 310. paa Norſk, Søndenfields: Vitting; Nordenfields: Bleke.

(190) Findes afteegnet af Hr. Ström, i hans Søndm. Beſkr. I. tab. I. fig. 19. og kaldes af ham S. 272. Gadus *monopterygius* ore cirroſo, cauda ovali-acuta.

(186) Perca *marina* fn. ſv. 333. Supra colore eſt ſangvineo, ſubtus vero albo, ordinarie absque omnibus maculis & lituris. In torrentibus rapidis Norlandiæ e. g. in *Salt-Strömmen* numeroſiſſimam earum multitudinem ventriculo extra gulam projecto ſemianimem fluitare, vidi. Norvegis tam recens cocta vel aſſata, quam fumo vel vento ſiccata in cibum cedit. Propter inſulam marinam Vægöen Norlandiæ aliisque in locis ad altum pelagum ſpectantibus habitat quoque varietas, Perca ordinaria duplo major, quæ noſtratibus *Hav-Uer* i. e. Perca pelagica, dicitur, cujus aliquot exemplaria poſſideo. Quum Perca *marina* nondum ſatis accurate depicta, quin immo extra Norvegiam parum cognita ſit, ejusdem iconem curavi, quam exhibet tab. XCIX. ad hanc adnot. 186.

(187) Hunc. V. Ström. in Söndm. I. 298. Gadum *Pollachium* fn. ſv. 312. eſſe putat, quem Sveci vocant *Lyrblek* ſ. *Zaj*.

(188) Noſtratium *Hyſe* eſt Gadus *Æglefinus* fn. ſv. 306. qui a Norvegis auſtralioribus *Kolje* ſ. *Kolja med Flekken* i. e. Gadus cum macula, dicitur.

(189) Gadus *Merlangus* fn. ſv. 310. Nidroſienſibus *Bleke*, Norvegis vero auſtralioribus *Vitting*.

(190) Hic depictus eſt in Ström. Söndm. I. Tab. I. fig. 19 & ibidem appellatur p. 272. Gadus monopterygius ore cirroſo, cauda ovali-acuta.

Landet at see, saasom: Makrel, Aal ꝛc. Nogle Skiæl-Fiske forekommer der, saasom: Krabber, Lapponice: Suobbo, Muslinger ꝛc. nogle iligemaade savnes, saasom: Hummer (191), Østers ꝛc.

bros, congros seu angvillas &c. pisces, per littora Norvegica ceteroqvin freqventissimos & notissimos, in mari tamen Finmarchico non reperiri. Ex crustatorum & testaceorum genere cancri Lapponice: Suobbo, hic & conchylia dantur; astacus vero (191), est ostrea non item.

Til at fiske farer ofte Soe-Lappernes Qvindes-Personer afsted med Mændene; men Finmarkens Norske Bonders, eller saa kaldede Normænds, Qvinder ere dertil alt for magelige. Paa den Tiid af Aaret, da Field-

Fœminæ Lapponicæ maritimæ, una cum maritis, piscationibus libenter & fideliter vacant, secus qvam rusticæ, nationis Norvegicæ, hic habitantes, qvibus hujusmodi negotia nimis onerosa ac molesta

(191) Hummer-Kongen, ellers kaldet: Bogstav-Hummer, Cancer *Norvegicus* Fn. Sv. 2039. tilligemed Trold-Krabben, Cancer *Maja* Fn. Sv. 2031. Bue-Hummern, Cancer *Bernhardus* Fn. Sv. 2032. Krina-Krabben, Cancer *strigosus* Fn. Sv. 2036. v. s. v. har jeg seet i Vest-Finmarken paa Maasøen, andre flere Steder at forbigaae. Den forstes Tegning kan sees tab. C. ad hanc adnot. 191. Hvad de almindelige Hummere angaaer, Cancer *Gammarus* Fn. Sv. 2033. saa har man tilforn ikke troet, at de opholdte sig længer i Nord end ved Brønøen; men i Aaret 1762, har jeg spiist dem meget skionne paa Rødøen, fangede ved Trænen ud til Havs; og skulde jeg derfor ikke tvivle paa, at de jo og vare at faae i Finmarken, om nogen bekymrede sig derom.

(191) Cancrum *Norvegicum* fn. sv. 2039. vernacula: *Hummer-Konge* vel & *Bogstav-Hummer*, una cum Cancro *Maja* fn. sv. 2031. vernacula: *Trold-Krabbe*; Cancro *Bernhardo* fn. sv. 2032. vernacula: *Bue-Hummer* & Cancro *strigoso* fn. sv. 2036. vernacula: *Krina-Krabbe* &c. Ipse, ut alia taceam loc, in Maasöen Vestfinmarchiæ, vidi. Quod ad figuras adtinet litteris assimilatas, quas supra in cauda Cancri Norvegici conspici tradunt, hæ non apparent nisi in Cancro siccato. Ceterum icon hujus exhibetur Tab. C. ad adnot. hanc 191. De Cancris *Gammaris* fn. sv. 2033. multi nostratium pridem credidere, ipsos extra paroeciam Helgelandiæ Brönöen versus boream non habitare, sed a. 1762. eosdem in Rödöen Helgelandiæ comedi, ad insulam marinam Trænen captos; nec dubito, quin etiam in locis adhuc magis septentrionalibus, immo & in mari Finmarchico habitent & ibidem, si modo quis curam rei gereret eamque indagaret, capi possint.

Field-Lapperne opholde sig med sin Familie og sine Rensdyr ved Soekandten, farer de og undertiden ud paa Fiske-Fangst.

Som der i de Finmarkiske salte Vande befindes oven benævnte Fiske, af hvilke et hvert Slag haver sin besynderlige Nytte, deels til Fode for Mennisker, deels til at smelte Tran af og drive Kiobmandskab med, deels ogsaa til at fange andre Fiske ved, saa fornemmes der og et og andet Monstrum, om hvis fæle og forunderlige Gestalt gives meere Skriv-Materie, end om nogen fra samme ventelig Nytte, saasom: Den af Finmarkens og Nordlands Indvaanere saa kaldet Krake, der er et saa over al Maade fælt og stort Soe-Dyr, at iblant alle Dyr ey dets Lige i Storlighed er at finde, hvilket erfares af den vidtloftige Omkreds, som den paa Havet siges at indbegribe, naar den med sine utallig mange oprakte Kloer oven Vandet lader sig tilsyne. Hos benævnte Soe-Dyr, som efter Beretning sielden sees oven Vandet, men haver sit Tilhold i Dybet, og der nesten stedse ligger rolig paa Bonden, holder en stor Mængde af Fiske sig. Naar en Fisker, begivende sig fra et Sted paa Havet til et andet, for at finde en fiskeriig Grund, af en Hendelse kommer der, hvor benævnte Krake haver paa Bonden sit Leye, og sammesteds fanger Fiske i Overflodighed, indbilder han sig at have fundet en

lesta videntur. Lappones montani, ad oras maritimas cum familia & rangiferorum gregibus certo anni tempore concedentes, piscationibus qvoqve operam subinde dare solent.

Et qvemadmodum supra memorata variorum piscium genera, in mari Finmarchico reperiuntur, qvorum unaqvæqve species peculiari suo usui a sapientissimo creatore destinata est, aliis homini in alimentum datis, aliis oleum exse daturis, commerciisqve, ut vocantur, & mercaturæ faciendæ inservituris; nonnullis in escam, qva alii pisces capiuntur, cedentibus; sic etiam in eodem illo oceano varia occurrunt monstra, portentosa sua forma & corporis mole, visu mirabilia, & ita comparata, ut majorem de se scribendi datura videantur materiam, qvam generi humano præbitura utilitatem. Inter monstra illa marina, qvæ in hac oceani septentrionalis parte identidem conspiciuntur, primas suo jure tenet immanis qvædam bellua, Nordlandiæ & Finmarchiæ incolis: Kraken dicta, cujus adeo inusitata est corporis & forma & magnitudo, ut simile portentum mare non pariat. Memorata bellua rarissime super aqvam conspicitur, utpote qvæ profundum amat, ubi qvieta & propemodum immobilis dilitescere dicitur, innumerabili piscium omnis generis multitudine circumdata. Piscator, mare

en profitabel Fiske-Grund; men, da bemeldte Dyr efter Fornemmelse af Fisker-Loddet, eller den saa kaldede Blye-Steen, som vedrorte det, giver sig fra Bonden, og Fiskerens Snor, det saa kaldede Fiske-Snore, følgelig derved faaer et kortere Udlob, end det i Begyndelsen havde, endskiont det paa samme Sted og i samme Dyb, for at lobe til Bonden, udkastes, erfarer han, at det, som han for forestillede sig at være fast Grund, er titbemeldte Soe-Dyr, og derfor forfoyer sig fra Stedet, dog ey med synderlig Skyndighed; thi, hvor Vandet er hundrede eller flere Favne dybt, siges dette seendrægtige Dyr at behove vel to Timer til sin Opfart fra Bonden indtil Vandbredden. Efter at samme er opnaaet, reyser det efter Beretning i Veyret forfærdelig store udrakte Kloer for en ved nogen Distance fraværendes Oyne at see til, som store Træer uden Bark, hvilke Kloer det derpaa i en Hast sammenklemmer. Paa samme oprakte store Kloer synes at være mindre Tværkloer, der, ligesom Grene paa et Træ, over Vandet fremvise sig, og er saa dette Dyrs Skikkelse lige saa fæl, som forunderlig, at anskue. I Nordlandene kaldes det, som for er meldt: Krake; men i Karmsund i Christiansands Stift og en Deel andre Norges Egne: Brugde; derimod nævne Finmarkens og Nordlands Indbyggere den forhen beskrevne

pererrans, fundum qvendam piscosum indagaturus, cum in eum forte devenerit locum, ubi hæc bellua in imo fundo latet, ob ingentem, qvam ibi offendit, piscium multitudinem, locum se reperisse credit, piscationi maxime idoneum; sed vero, cum sublatens bellua, bolide piscatoria attacta, sese jam movere & paulatim emergere incipit, qvod facile ex eo colligitur, qvod spatium inter fundum & cymbam, sensim brevius efficiatur, comperit, non fundum fuisse, qvem credidit, sed immanem belluam, in fundo latentem. Interim de maturanda fuga non adeo solicitus est, haud nescius, persegnem esse hanc belluam & tam lente festinare, ut vix intra duarum horarum spatium a fundo ad superficiem maris emergere possit. Interim rem suam strenue agit piscator, tum demum de adornanda fuga serio cogitans, cum bolide animadverterit, belluam, sese sensim emergentem, jam non procul a cymba abesse. Nec mora; piscatore enim vix fuga elapso, bellua super aqvam sese ostendere incipit, ingentibus ac monstrosis chelis, diversæ magnitudinis & formæ, sylvæ, variis arboribus, cortice carentibus, consitæ, speciem præbentibus, in sublime erectis, sed mox complicatis. Qvæ monstri hujus species, qvam

ne Fisk, havende en krum Pukkel paa Ryggen: Brugde (192).

qvam horrenda sit ac deformis, vix verbis exprimere possunt, qvibus vidisse contigit. Qvi Finmarchiam & Nordlandiam incolunt, monstrum hocce Kraken appellant; alibi per Norvegiam, præsertim apud Carmesundenses in Dioecesi Christiansandensi, Brygden nuncuparur, ab alia tamen bellua marina cognomini, a nobis descripta, probe distingvendum (192).

I Fin-

(192) Denne sidstnævnte har jeg allerede tilforn bemerket at være Squalus *maximus* Act. Nidros. III. Hvad Kraken, som ellers og kaldes Horv, samt Hafgufa, angaaer, saa kan jeg tilforladelig berette, at jeg, paa mine vidtløftige Visitats-Reyser, ved Søekandterne (hvoraf den til Nordland og Finmarken allene, naar man vil regne frem og tilbage, ind og ud af alle Fiorder, udgior sikkert 400de Danske Mile) paa det flittigste har erkyndiget mig om samme, men endnu ey troffet et eneste Menniske, som kunde sige, selv at have seet den. I Betragtning af den Historie, man læser i Barth. histor. anatom. rariorib. Cent. IV. pag. 284. om den Romersk-Catholske Biisp, som i gamle Dage skal have slaaet sin Bopæl op paa dette Dyr, og holdt Messe derpaa, hvorefter det igien siden skal være forsvunden; har jeg tilforn været af de Tanker, at Anledningen til den Historie om Kraken, har været en Øe, som har ladet sig paa nogen Tiid i Havet tilsyne, og er atter igien forsvunden: men naar man noye overlegger alt det, man har hort og læst om dette monstro marino, saa kan man ikke andet end holde det for en stor, meget gammel og skrøbelig Hvalfisk, hvis Ryg er begroet med Skjæl, Tang, Tarre

(192) *Brugdam* nostram esse Squalum *maximum* Act. Nidr. III. s. Lamiam jam supra significavi. Quod autem ad belluam Auctoris pertinet, quæ apud vulgum in tanto miraculo est, & quæ vernacula dicitur *Krake* vel *Horv* nec non *Hafgufa*, de hac in itineribus meis visitatoriis, quorum solum Nordlandicum & Finmarchicum, longissimum quidem circiter 400 milliaria Danica complectitur, diligentissime quæsivi, nec tamen hucusque unum hominem offendere contigit, qui affirmare potuit se eandem vidisse. Traditio, quæ apud cel. Barthol. in hist. anat. rariorib. Cent. IV. p. 284. de episcopo quodam Romano-catholico, in dorso hujus belluæ per aliquod tempus habitante ibidemque missam habente, legitur, me olim cum aliis movit ad credendum, insulam quandam temporariam occasionem narrationis de bellua ista: *Krake*, præbuisse, præsertim, quum bellua in fabula dicitur, supra quam episcopus memoratus habitaverat, post aliquod tempus evanuisse perhibeatur; sed omnibus, quæ de bellua: *Krake*, narrantur, rite consideratis, vix haberi potest nisi pro balæna immensa,

I Finmarken fornemmes og den ved Soekysten i Norge bekiendte Soe-Orm, hvilken, ligesom forbemeldte Krake, er et forskrækkeligt Soe-Monstrum, omtrent 40 Favne lang, med sorte Øyne og Hoved, af Storlighed, som en maadelig Hvalfiskes, men af Skikkelse, som en Slanges. Fra dens Nakke falder Halsen noget af imod Ryggen, og haver paa begge Sider nedhængende lange lysegraa Haar, ligesom en Hestes Mann. Paa Ryggen er den ligemaade lysegraa, men under Bugen mere hviid-

Hydrum seu serpentem marinum, immane monstrum, qvadraginta passuum longitudine, capite, cetaceum magnitudine, forma serpentinum, æqvante, mare Finmarchicum etiam generat. Collum hæc bellua habet jubatum, eqvino simile, dorsum colore griseo, ventrem albescente. Diebus canicularibus, cum placidum ventis stet mare, serpens marinus emergere solet, in varias spiras sinuatus, qvarum nonnullæ ex aqva exstant, ceteris sub eadem occultatis. Nautæ hoc monstrum

---

Tarre og adskillige andre større og mere buskede Soe-Verter, for Ex. Gorgoniis, og, maaskee, tillige Alcyonio arboreo, hvorved han faaer den Anseelse af en Ø, begroet med Lyng og Træer, og fortiener det, ellers Kraken, tillagde Navn: Lyng-Bak. Det er uden Tvivl samme Slags Dyr, man bør forstaae ved det monstrum marinum, Plinius in hist. mundi lib. 9. cap. 4. formedelst dets mangfoldige Grene, kalder Arbor: ja, intet Eg kan være det andet ligere end vores Krake og Arbor Plinii; man maa nu see paa deres Armes eller Grenes Mængde, eller og paa deres utrolige Størrelse. Ellers er at merke, at Bonden hos os kalder Asterias, *Caput Medusæ* Linn. Krake-Yngel, og at mange ere virkelig saa taabelige, at de holde dette Molluscum for Krakens Unge. Conf. Act. Nidros. III. S. 3. Anm. b.

immensa, langvida & senio confecta, cujus dorsum vestitum sit variis testis, ossibus sepiæ, algis & speciatim fucis, nec non aliis fruticibus marinis ramosioribus e. g. Gorgoniis, & simul forsan Alcyoniis arboreis, quæ omnia faciunt, ut dorsum balænæ hujus, in summa aqua apparens, speciem insulæ muscis, fruticibus & speciatim ericis, nec non arboribus hinc inde obsitæ, præ se ferat, eoque nomen vernaculum: *Lyng-bak* i. e, bellua postice obsita ericis, quod belluæ *Krake* subinde tribuitur, optime mereatur. Hæc in memoriam mihi revocant belluam *Arborem* apud Plinium in hist. mundi lib. 9. cap. 4. quæ in Gaditano oceano commorari traditur & tam immensæ magnitudinis esse, tamque vastis dispansa ramis, ut ex ea causa fretum nunquam intrare credita sit. Hanc cum bellua nostra: *Krake* pari passu ambulare arbitror. Ceterum notandum est, Asteriam, *caput medusæ*, Linn. Norvegice *Krake-Yngel* o: foetum belluæ: *Krake*, appellari, nec plebeculam dubitare, molluscum istud pro vera foetura belluæ memoratæ habere.

hviidagtig. Udi blikſtille Veyr i Hundedagene lader den ſig meeſt ſee, og det med mange Bugter, af hvilke en Deel tee ſig oven Vandet, men en Deel, ſaaſom ſkiulte under Vandet, ey ere tilſyne. Folk er frygtſom for bemeldte fæle Soe-Dyr, og i mueligſte Maader holder ſig tilſide, naar det i Farvandet befindes (193).

monſtrum valde timent, nec, eo emergente, ſe pelago facile committunt (193).

Den ſaa kaldede Hav-Mand og Hav-Frue ſkal og efter troværdige Folkes Beretning adſkillige gange i den Finmarkiſke Soe være ſeet. Hav-Mandens Geſtalt beſkrives,

Monſtrum illud, qvod Norvegi: Hav-Mand & Hav-Frue vulgo appellant, in hoc oceano ſæpius viſum fuiſſe, multi affirmant, qvibus fides omnino habenda

 eſt.

(193) At der er et ſtort Soe-Dyr til, ſom man forſtaaer under det Navn: Søe-Orm, er vel ikke at tvivle paa; dog ere Beretningerne om dette Dyr gandſke forſtiellige, og ingen er i Stand til at angive de Kiendetegn, hvoraf man med nogen Vished kunde domme, om det henhører til Amphibierne eller til Hval-Slægten. I Speculo Regali forekommer et Soe-Dyr, kaldet paa gammelt Norſk: *Roudkembingur*, af den røde Kam, det ſkal have. Dette Dyr ſynes at være det ſelv ſamme, ſom Søe-Ormen, allerhelſt, ſiden det og iblant andet, beſkrives, at have en Mann. Og jeg er faſt af de Tanker, at denne *Roudkembingur*, er ingen anden end Søe-Løven, Phoca *leonina* S. N. 37. om hvilken Sag jeg maaſkee, ved Leylighed, handler noget udforligere i vore Tronhiemſke Act. da jeg har ſat mig for, ſaa vidt mueligt er, at oplyſe det lange Hvalfiſk-Regiſter, ſom findes i Speculo Regali og deraf i Muſ. Worm. ſamt i Barthol. hiſt. anatom. rariorib. og Buſſei haandſkrevne Afhandling om Grønland.

(193) Dari belluam marinam ſub nomine ſerpentis marini latitantem, vix dubitandum eſt; at relatus, qui de eadem habentur, diverſiſſimi ſunt, nec quis characteres afferre potis eſt, unde cum certitudine quadam judicare liceret, utrum ad amphibia, an potius ad cetos ſit referenda. In ſpeculo regali memoratur bellua quædam marina, quæ a rubra, quam habeat, criſta, lingva Norvegica antiqua, *Roudkembingur* appellatur. Hæc, ni valde fallor, eadem erit ac bellua noſtra, ſerpens marinus, præſertim, quum inter alia ſicut ſerpens marinus, jubam habere perhibeatur. Belluam autem iſtam: *Roudkembingur*, a Phoca *leonina* Linn S. N. 37. ed. X. differre vix crederem. Sed de hac re forſan alio tempore fuſius exponam, quum catalogis ceterum, qui in ſpeculo regali, Muſeo Wormiano, Barth. hiſt. anatom. rarior. nec non Buſſei manuſcripto de Grönlandia antiqua habentur, nonnihil lucis in actis noſtris Nidroſienſibus afferre decreverim.

ves, som et fuldkommen fort Menniſkes, fort-brun paa Huden med langt Skieg og flet fort Haar, som naaer ned over Skuldrene; desuden synes den Deel af Kroppen, som oven Vandet fremviser sig, at være her og der bevoxt med et Slags Tang. Hav-Fruen fortelles at have ladet sig tilsyne i en Qvindes Skikkelse med langt guult glindsende Haar, undertiden og i anden Gestalt. Man der i Landet holder for og udgiver det for noget sandt og virkeligt, at, efterat bemeldte Hav-Mand eller Hav-Frue haver ladet sig see, varer det ikke længe, forend en heftig, og Folkes Undergang paa Havet forsaarsagende, Storm reyser sig (194).

eſt. Qvi maſculus eſt, Hav-Manden Norvegice dictus, deſcribitur ut monſtrum, hominem valde robuſtum, juſtæ ſtaturæ, cute fuſca, barba promiſſa, crinibus per humeros ſparſis, referens. Fœmina, ſeu Hav-Fruen, forma humana pariter apparere dicitur, crinibus promiſſis, colore lurido; interdum alia qvoqve ſpecie viſam perhibent. Ceterum affirmant incolæ, monſtra hæcce nunqvam apparere ſolita, niſi horrenda tempeſtate, nautis non timenda tantum, ſed ſæpe etiam fatali, conſeſtim inſecuta (194).

Som Finmarkens Hav og Fiorde, efter oven anforte Beskrivelses Udviisning, rigelig ere begavede med mangfoldige Slags Fiske til Menniskenes Fode og Handelens Befor-

Et qvemadmodum maria omnia & ſinus variis piſcium generibus ſcatent; ſic nullus, tam ignobilis & parvus vel lacus datur vel rivus, qvin pro ratione capaci-

(194) Hav-Manden og Hav-Fruen blive, efter al Formodning, ingen anden, end Søe-Oxen og Søe-Koen, eller den saa kaldede Manati: Trichechus *manatus* S. N. 34. See Act. Nidrof. II. S. 267-269. Jeg besidder, foruden Nise-Finner, lignende en Menniske-Haand, ogsaa Byst-Finner af en Hvid-Fisk (Balæna *albicans*) som enhver, der seer den, efter at Huden er aftaget, maa tilstaae, lettelig at kunne tages for en mægtig Kiempe-Haand: og det er, efter min Formening, klart, at og deslige Ting har ikke allene givet Anledning til adskillige opdigtede Kiempe-Historier; men endog til mange Fabler om Hav-Mænd og Hav-Fruer.

(194) Homines, ut dicuntur, marini, quantum perſpicio, vix differunt a Trichecho *manato* S. N. 34. Præter pinnas pectorales phocænæ, quas in act. Nidr. II. p. 267-269. memini, etiam poſſideo pinnam pectoralem Balænæ albicantis, Norvegis *Hvid-Fiſk* appellatæ, quam decoriatam quilibet rei ignarus pro manu humana, ſed gigantea, haberet: nec dubito, quin ejusmodi pinnæ una cum aliis variorum cetorum oſſibus fabulas una plures, cum de gigantibus immenſis, tum de hominibus marinis genuerint.

Befordring, saa findes der og sielden saa liden rindende Bæk, den jo efter sin Storlighed og Maade yder Fisk, og sielden forekommer der saa liden ferst Soe, den jo kan frembringe nogle Fiske af et eller andet Slag, som deels Naturen selv haver plantet der, deels ogsaa opgaae igiennem Elve fra den salte Soe.

I de Fiskes Tal, som udi de Finmarkiske ferske Soer fanges, er Gedden (195), hvilken kaldes af Lapperne i Almindelighed: Haug, men, om den er meget stor, i Besynderlighed: Golees. Benævnte Fisk tager sin Fode af Froer (196), Padder (197), samt andet deslige; desuden forfølger og opsluger den andre Fiske, ja end ikke sparer sin egen Art; dog siges Aborren (198) at kunde med sine hvasse Finner forsvare sig imod den. Foruden andre Maader at fange den paa, bruge og Lapperne denne, at, naar den i varmt Soelskin om Sommeren haver begivet

capacitatis suæ, pisces alat, vel innatos, vel a salo per flumina illatos, omnes hominum usui inservientes.

Inter pisces Finmarchiæ lacustres Lucius, seu Lupus (195) etiam reperitur, Lapponibus in genere: Haug, in specie vero, si paulo grandior sit, Golees dictus. Ranis (196) & bufonibus (197) vulgo vescitur; ceteroqvin alios etiam pisces, uti satis notum est, devorat, nec proprio generi parcit: sola perca (198) periclitantium numero eximitur, acutissimarum, qvibus armata est, pinnarum beneficio tuta. Lucium, littora æstate subire solitum atqve in fundo otiose apricantem, (ut alias nunc rationes taceam, qvibus

(195) Esox *Lucius* Fn. Sv. 355.

(196) Her ved Trondhiem har jeg seet to Slags Frøer, eller, saasom de her kaldes: Frosker, nemlig: den almindelige, eller Rana *temporaria* Fn. Sv. 278. samt Rana *arborea*. Men Hr. von Linné beretter om den første, at den sast ey er i Lapmarken at finde.

(197) Paa Dansk: Skrubbetudser, Rana *Bufo* Fn. Sv. 275.

(198) Perca *fluviatilis* Fn. Sv. 332.

(195) Esox *Lucius* fn. sv. 355.

(196) Ad Nidrosiam, præter Bufonem, duas adhuc Ranæ species observavi, nimirum Ranam *temporariam* fn. sv. 278. & *arboream*. Prior autem, secundum cel. v. Linné, vix in Lapponia datur.

(197) Rana *Bufo* fn. sv. 275. Danis: *Skrubbetudse*.

(198) Perca *fluviatilis* fn. sv. 332.

begivet ſig op imod Strandbredden, og der ligger gandſke ſtille paa Bonden iblant Græſſet, ſtikke de den med et Spyd.

De Finmarkiſke ferſke Soer yde og et Slags Fiſk, af Landets Norſke Indbyggere kaldet: Lake (199), og af Lapperne: Njāk; benævnte Fiſk ligner, ſaavel paa Farven, ſom i ſin ovrige Skikkelſe, hart ad de Brosmer, ſom i det ſalte Vand fanges.

I Finmarkens ferſke Soer falder Mængde af et Slags Fiſke, ſom Stedets Norſke Beboere nævne: Ror (200), og Lapperne: Raudo; ſamme ere af Farve morkagtige paa Ryggen, men rode under Bugen, og gode af Smag.

En Fiſke-Art, ſom af Finmarkens Normænd kaldes Blege (201), ere og de ferſke Soer der i Landet begavede med; bemeldte Fiſke ere under Bugen blegrode, og glatte paa Skindet, men i ovrigt zirede med en hvidagtig Solv-Farve; af Smag ere de meget nydelige.

Tit-benævnte Lands ferſke Soer frembringe ogſaa Aborrer (202), hvilke hos Lapper-

qvibus hic piſcis capi ſolet) arundine hamata Lappones figunt.

In lacubus Finmarchicis piſcis qvidam reperitur, Norvegice: Lake (199), Lapponice: Njāk, nuncupatus, piſci marino: Brosmer, ſupra a nobis deſcripto, tam forma qvam colore, non diſſimilis.

Ibidem magna qvoqve copia occurrunt piſces, Norvegice: Ror (200), Lapponice: Raudo appellati. Hujus generis piſces colore gaudent ſub ventre ruſo, per dorſum fuſco; ceterum a delicato ſuo ſapore multum commendari ſolent.

Piſcem qvendam optimi ſaporis, Norvegice: Blege (201) nuncupatum, cute lævisſima, colore ſub ventre gilvo, reliqvo autem corpore candido, in argenteum vergente, gaudentem, in iisdem lacubus pariter reperire licet.

Ad piſces Finmarchiæ lacuſtres porro pertinent Percæ (202), qvas Lappones: Vuſkon

(199) Gadus *Lota* Fn. Sv. 315.

(200) Salmo *alpinus* Fn. Sv. 349.

(201) Salmo *albula* Fn. Sv. 353. ſom ellers ogſaa kaldes Smaa-Siik, paa Danſk: Stint.

(202) See Anmerkn. 198. Denne haves og ved Roraas og Sondenfields.

(199) Gadus *lota* fn. ſv. 315.

(200) Salmo *alpinus* fn. ſv. 349.

(201) Salmo *albula* fn. ſv. 353. Norvegice alias *Smaa-Siik*; Danice autem *Stint*.

(202) Vid. adnot. 198. Habitat hæc etiam ad Röraas itemque in Norvegia auſtraliori.

Lapperne hede: Vuſkon; ſaa og et Slags Fiſke, ſom Normændene der paa Stedet kalde: Siik (203); ſamme befindes hvide og faſte i Kiødet, ſamt efter ſin Art af god Fedme og Storlighed. Desuden ere de ferſke Soer der i Landet begavede med en Fiſk, ſom Lapperne nævne: Haerre (204); ſaa og med en Fiſk, der er hvas paa Finnerne, og i ſin Skikkelſe neſten ligner en Vaar-Sild, og af Lapperne kaldes: Zhjofzhja; iligemaade med en liden Fiſk, hvilken, ligeſom den neſt forbemeldte, haver hvaſſe Finner, og heder hos Lapperne: Ruoude-Golmek.

Vuskon appellant; item piſcis qvidam minutus, carne alba optimi ſaporis, Norvegice: Siik (203) nuncupatus: piſcis, Lapponice: Haerre (204) dictus, nec non alius qvidam, acutis pinnis munitus, cetera haleci non diſſimilis; Lappones: Zhjofzhja vocant, qvibus addendus eſt piſcis qvidam, Lapponice: Ruoude-Golmek dictus, minutus idem, ſed acutiſſimis pinnis inſtructus.

End yde tit bemeldte Soer adſkillige Slags Orreder (205), ſom, i ſær paa viſſe Aarets Tider, befindes overmaade fede og velſmagende; iblant diſſe er en Orred, kaldet af Lapperne: Damok, en anden, hvilken de nævne: Vaalas, atter en anden, ſom hos dem heder: Guuvzhja, hvilken ſidſt benævnte er ſaa feed og nydelig af Smag, at dens Lige er mig aldrig nogen Steds forekommet.

Tructæ (205) earumqve variæ ſpecies, omnes ſui generis optimæ, hic pariter occurrunt. Piſcibus hiſce varia nomina imponere ſolent Lappones, qvalia ſunt: Damok, Vaalas, Guuvzhja; & hæc qvidem omnium præſtantiſſima; mihi certe parem guſtaſſe nunqvam contigit.

Udi de Rusland angrændſende Finmarkiſke ferſke Soer fornemmes, efter Beretning

In lacubus Finmarchiæ, Ruſſiæ conterminis, piſcis qvidam reperiri dicitur,

(203) Salmo *Lavaretus* Fn. Sv. 352. paa Danſk: Helt; kaldes og Stor-Siik.

(204) Salmo *thymallus* Fn. Sv. 354. paa Norſk: Harr; haves ogſaa ved Roraas.

(205) Er Species Salmonis, ſom i Hr. Ströms Sundm. Beſkr. I. 321. og i Hr. Procantzler Pontopp. Danſke Atlas I. 652. holdes for at være Salmo *lacuſtris* S. N. 309.

(203) Salmo *Lavaretus* fn. ſv. 352. Norvegis *Stoor-Siik*; Danis autem *Helt*.

(204) Salmo *thymallus* fn. ſv. 354. Norvegis *Harr*, qui & ad Röraas habitat.

(205) Eſt ſpecies Salmonis, quæ in V. D. Ström. deſcr. Söndm. I. 321. & perill. Pontopp. Atl. Dan. I. 652. Salmo *lacuſtris* S. N. 309. ſtatuitur.

ning en Fiske-Art, der i Skikkelse og Smag nesten ligner en Karpe (206).

Angaaende Maaden, hvorledes Lappernes Fiske-Fangst i de ferske Soer oves, falder iblant andet at agte, at om Sommeren fange de Fiskene med Garn; ellers bruges i en Deel Lapmarkiske Egne og den Adfærd, at man her og der neden paa Bonden setter Stokke lige op, og fæster til enhver af samme en Snor, i hvis Ende haves en af Enebær-Træ giort Krog med Mading. Naar Fisken fatter Krogen, bliver den fasthængende.

(k) Om Vinteren bruge de Fiske-Garn under Isen, hvilket skeer paa følgende Maade: De hefte nogle Stænger sammen efter hinanden, saa at den eene Stangs Ende rører an imod den andens, og de sammenheftede Stænger følgelig giøre en lang Række. Samme Stang-Række fæstes med sin bageste Ende til en Line, som sidder i Fronten af Garnet. Naar man vil sette Garnet hen under Isen, hugger man et Hul igiennem samme, og der igiennem nedbringer bemeldte ved Enderne sammenhængende Stænger, og giver vel Agt paa, til hvilken Kandt de

cyprino nobili, qva forma, qva sapore, non multum dissimilis (206).

Tempore æstivo in lacubus fundis ac retibus piscantur Lappones. In nonnullis tamen tractibus Lapponicis moris est, ut in lacuum fundis varia passim tigna defigantur, qvibus funes appendunt, hamis, ex junipero factis, cum in hærente esca, instructos; qva qvidem piscandi ratione haud contemnendam piscium multitudinem interdum capiunt.

(k) Tempore hyberno, cum omnia gelu adstricta sint, pisces venantur, retia per glaciem demittendo, & qvidem in hunc modum: Perticas qvasdam in longam seriem connectunt, altera alterius extremitati adhærente. Perticis hoc ordine junctis retia subligantur, fune utriqve totius seriei extremitati annexo. Qvibus ita instructis & apparatis, glaciem dolabra perfringunt, factoqve foramine retia in lacum demittunt, ad aliud foramen, ex adverso latere in glacie formatum, furca lignea deducenda, hoc ordine observando, ut tensorum reti-

(k) Vid. Tab. LXXIII.

(206) Hvad denne og nogle flere tilforn nævnede ferst Vands Fiske angaaer, saa behover man først fra Finmarken en nærmere Oplysning om samme, forend man er i Stand til at bestemme noget vist.

(k) Vid. Tab. LXXIII.

(206) Quod ad hunc & nonnullos plures pisces lacustres pertinet, opus est relationibus uberioribus, ex Finmarchia præsertim exspectandis, antequam aliquid certi definiri possit.

de under Isen tage Vey. Paa det Sted, hvor man slutter deres fremmerste Ende at være henkommen under Isen, hugger man atter et Hul, og ved en Træ-Fork, som man stikker der ned igiennem, omfatter og bringer dem end videre hen. Saa længe vedholder man med at hugge et Hul efter andet igiennem Isen, og paa beskrevne Maade at fremflytte Stængerne, indtil de ere saa vidt komne, at deres under Isen tagne Veys Længde svarer imod Længden af Garnet, saa at, om Garnet er 30 Favne langt, lader man tit bemeldte Stang-Række gaae lige saa langt hen under Isen fra det første Hul, hvor igiennem den blev nedbragt i Vandet, indtil det sidste, igiennem hvilket man vil drage den op igien. Naar dette er giort, trækker man der først Stængerne, dernest ovenmeldte Line, der befindes imellem dem og Garnets Front, op af Vandet, og saa længe haler paa samme Line, at man faaer Garnet fat. Nu staaer Garnet, der ved den Haling blev bemeldte Line følgagtig, under Isen, naaende med Fronten til det Hul, der sidst blev hugget, og med sin bageste Ende forblivende hos det første Hul, samt med sin øverste Kandt vendende imod Isen, men rørende Bonden med den nederste. Baade tit bemeldte Line, der sidder i Garnets fremmerste Ende, og ved hvilken det blev trækket hen under Isen, saavel som og den Line, der haves i dets bagerste Ende, blive derefter, for at holde det fast og afværge dets Bortdrivelse med Strømmen, hver paa sit behørige

retium ora inferior ipsum fundum contingat, superiore glaciei obversa; &, ne retium series crebris aqvarum motibus rumpatur, utramqve totius catenæ extremitatem ad palos qvosdam, in glacie erectos, &, qvantum fieri potest, firmiter depactos, valido fune religandam curant; cujusmodi artificio pisces qvam plurimos capere solent. Retia piscatoria, funiculo, ex cannabe contorto, vulgo circumdari solent; Lappones vero, cannabe ut plurimum carentes, tenuissimis arborum fibris ejus loco utuntur. Pro subere, qvod alii piscatores superiori retium oræ, qvo facilius emergant, appendunt, Lappones corticem betulæ exteriorem haud raro adhibent, cujusmodi cortice lapillos qvoqve, inferiori retium oræ, ut ima petant, annecti solitos, involvere moris est.

rige Sted, fæstede til en Stang, som i Isen oven paa den fastslaaes. Ved Fiske-Garn, som paa beskrevne Maade hensettes under Isen, fange Lapperne en god Deel Fiske i ferske Soer om Vinteren. Efterdi Hamp ikke altid er at bekomme, bruge de, i Steden for en deraf sammensnoet Line, lange smale Træ-Rodder, eller saa kaldede Tæger, omkring Garnet, og i den Sted at andre Fiskere, til at holde Garnet oppe i Vandet, bruge Kork, betiene Lapperne sig til samme paa somme af sine Fiske-Garn af Næver. Grundstenene, som skal holde Garnets nederste Kandt til Bonden, omgive de og med Næver.

Hvor en fersk Soe befindes ikkun nær Landet at være frossen, legger en Lap sig ned paa Isbredden, og kiger der hen under, for at see, om der ligge Fiske paa Bonden; bliver han da sammesteds en Fisk vaer, giver han det yderste af Isen et dueligt Slag af en Øxe-Hammer, hvorved et stort Stykke afbrækkes, og med Fart falder ned over Fisken og dræber den. Denne Maade at fange Fisk paa oves, hvor der er lavt Vand, og følgelig kun kort Distance imellem Isen og Bonden.

Iblant de Fiske, som Finmarkens Elve yde, tilkommer Laxen med Rette Fortrinet. Benævnte Fisk kaldes af Lapperne i Almindelighed: Luoos; men i Besynderlighed Han af Slaget: Goaaigjem, og Hun af Slaget:

Si ea tantum lacus pars, qvæ continenti proxime adjacet, glacie adstricta & cooperta sit, Lappo in crepidinem glaciei cernuus procumbit, visurus, ecqvid piscis circa fundum subsisteret; ubi, si qvem forte animadverterit, frustum, extremæ glaciei oræ dolobra excisum, in sublatentem piscem magna agilitate devolvit, suo pondere eundem enecturum; qvam tamen piscandi artem Lapponi exercere non licet, nisi in vadis locisqve lacuum minus profundis.

Inter pisces Finmarchiæ fluviatiles primo loco suo jure nominandus est Salmo. Hic piscis Lapponibus in genere: Luoos; in specie vero, qvi masculus est, Goaaigjem; foemina Duovve, dicitur.

Salmo,

Slaget: Duovve. En Lax, der er sortagtig paa Skindet, heder hos dem: Koms. De Norske kalde en liden Lax Tart.

Den fornemste og meest bekiendte Laxe-Elv der i Landet er Thanens Elv, hvilken billig kan kaldes Øst-Finmarkens Hoved-Strom. Benævnte Elv kommer lang Vey oven fra de vilde Lapmarkiske Fielde, nedgaaer med et stolt og bredt Løb imellem Skove, Dale og Bierge, og i sin Nedfart foroges af andre mindre Elve, der iblant af een, som, havende sit Løb imellem Thanen og Varanger, i forrige Tider ydede Bævere og Perler, og som Varanger-Fiords Finner derfor efter Ting-Protocollens Udviisning af 10 Febr. 1652 bleve tilholdte at have i behorig Agt og Tilsyn. Omsider udgyder den sig inde i Thane-Fiorden i den salte Soe. Endskiønt den er Havet ved nogle Miles Distance fraliggende, fornemmes dog dens Strom ude i Havet, helst om Foraaret, da den voxer ved sterkt Tillob af smeltet Snee. Laxen, som fanges i samme, er underskiedlig fra den, der i de andre Elve faaes, ved at være breed, kort og feed, og derfor med des større Begierlighed kiøbes af inden- og uden-rigske Handelsmænd. Fangsten i denne Elv begynder betimelig om Foraaret, og endes 14 Dage efter St. Hans Dag.

Salmo, cui fusca pellis est, Lapponice: Koms appellatur. Salmonem minutum Tart sua lingva nuncupant Norvegi.

Amnium, salmonum feracium, qvorum haud pauci in Finmarchia reperiuntur, celebratissimus est Fluvius Thanensis, Finmarchiam orientalem interfluens. Fluvius iste in montibus Lapponiæ remotissimis oritur, per saltus, valles montesqve pleno & laxo alveo ruens, donec, variis torrentibus & minoribus amnibus auctus, in sinu Thanensi, magno aqvarum strepitu, in mare sese exonerat. Inter fluvios minores, qvorum incursu augescit, eminet ille, qvi Thanam & Warangriam interfluit, fibrorum olim & unionum ferax, ut patet ex Protocollo Conventus juridici, d. X. Februarii A. cIↃIↃCLII. habiti, ubi cura hujus fluvii specialis Lapponibus injuncta legitur. Ceterum, fluvius iste Thanensis, qvem Finmarchiæ orientalis principalem merito dixeris, tametsi aliqvot milliarium spatio ob oceano distat, indicia tamen magni illius æstus & rapiditatis, qva labitur, vere præsertim, cum solutis nivibus plus solito exaugescit, in salo, procul a littore, facile observari possunt. Salmones, qvi in hoc fluvio capiuntur, ab iis, qvi ceteros amnes subeunt latitudine, brevitate & pingvitudine, multum differunt, omniumqve sui generis præstantissimi habentur. Captura in

(l) Al-

hoc

(l) Altens Elv er Vest-Finmarkens Hoved-Strom, og, ligesom forbemeldte, haver sit Udvæld høyt oppe i Lapmarken, hvorfra den imellem Skove, Dale og Bierge med et bredt Leb nedrinder, og endelig udgyder sig i det salte Vand inderst i Altens Fiord. Sammesteds fra kan man, formedelst dens rene og jevne Løb, med Baad fare 6 Mile op ad den indtil en steyl Klippe, over hvilken den nedfalder med en heftig brusende Foss. Udi bemeldte Elv faaes intet Aar under hundrede, og i somme Aar fulde to hundrede Fader Lax (207). Den, der fanges ved St. Hans Dags Tider, da Fangsten først i benævnte Elv begynder, er feed og stor, saa at ofte et Fad kan fyldes med 16 Laxe; men den, der faaes, naar det lider langt hen paa Sommeren, falder mindre og magrere, foruden at der iblant befindes en Deel smaa Laxe. I samme Elv sees undertiden Sælhunde, hvilke dræbe og fortære een og anden af de feede Laxe, som der igiennem Strømmen opgaaer. Finmarkens Amtmand, Hr. Claus Gagge, siges at have

hoc fluvio primo vere incipit, post duas a Festo Protobaptistæ hebdomadas rursus finienda.

(l) Fluvius Altensis omnium, qvi Finmarchiam occidentalem percurrunt, celeberrimus est. In remotissimis Lapponiæ montibus pariter oritur, per sylvas & montes pleno decurrens alveo, donec in interiori sinus Altensis recessu, in mare devolvitur. Aqvas hic fluvius tam placide ac lente trahit, ut ab ipso ostio, ubi in mare sese exonerat, ad editam & devexam rupem, per qvam ingenti aqvarum strepitu devolutus, immanem efficit cataractam, per sex milliarium spatium cymbas piscatorias & parva navigia patiatur. In piscoso hoc amne tanta qvotannis præstantissimorum salmonum copia captatur, qvanta centum, & ducentis qvandoqve, Tonnis implendis sufficiat (207). Salmones, qvi circa Festum Protobaptistæ, qvo anni tempore piscationem in hoc amne initium sumere diximus, captantur, admodum pingves sunt & tantæ insuper magnitudinis, ut justa Tonna vix sedecim capiat; qvi vero, anno in autumnum vergente, hunc amnem

(l) Vid. Tab. LXX.

(207) I Aaret 1759, da jeg var i Finmarken, blev mig af alle berettet, at Laxe-Fiskeriet i Alten selv overgik den Tiid langt Tane-Elvens Fiskerie i Øst-Finmarken.

(l) Vid. Tab. LXX.

(207) Anno 1759. quum in Finmarchia essem, omnes adfirmabant, piscaturam salmonum vulgarium in fluvio Vestfinmarchiæ: Alten, longe tum superasse piscaturam, qvæ in Tana, fluvio Östfinmarchiæ, exercebatur.

ve været den allerførste, som lod indrette Stængelser til Laxe-Fangst i Altens Elv, og at have iverksat samme ved en Ruuse, af hvilken Stedets Beboere siden ydermere i bemeldte Foretagende bleve underviiste. Dette skal være skeet paa den Tiid, da det saa kaldede Kongs-Huus blev opsat paa Aar-Oen i Alten udi Aaret 1611, formedelst Feide, som var paakommen imellem Danmark og Sverrig. Da, ligesom og nu omstunder, svaredes ingen Forpagtning af tit bemeldte Elvs Laxe-Fangst; men man betiente sig deraf efter Behag. Siden blev Fangsten baade af Altens og Thanens Elv til Forpagtning, gemeenligst imod 200 Rixdalers aarlige Afgift, Tienden uberegnet, overdragen først Hollænderne, derneſt de Kiøbenhavnske, og derefter de Bergenske, hvilke, hver i sin Tiid, selv lode dem stænge. I sær anvendte de Bergenske meget stor Bekostning paa at stænge Altens Elv; thi man lod aarlig mange Menniſker i 14 Dage derpaa arbeyde. Enhver Arbeyder fik 1 halv Vog Fisk, beregnet til 1 Orts Værdie, i Daglon, foruden fri Kost og 1 Pegel Brændeviin, bekom og ved Ugens Udgang 1 halv Vog Fiskes Værdie i Øl eller Varer, og, naar Arbeydet var til Ende bragt, blev dem samtlig givet 2 Tønder Bergensk Øl; desuden fik tvende Stænge-Mestere, hver for sig, 50 Voger Fisk, beregnede til 25 Rixdaler. De Bergenske Handelsmænd bleve ved at giøre saadan Bekostning indtil Aaret 1675, da de, for samme at spare, ey selv længer

nem subeunt, prioribus multo minores sunt & simul macilenti. Phocæ in hoc fluvio subinde qvoqve visuntur, salmonibus, per flumen enitentibus, insidiantes. Provinciæ hujus Præfectus regius, illustris Dominus Claudius Gagge, primus fuisse dicitur, qvi aggeres capiendis salmonibus in hoc fluvio exstrui curavit. Cujus postea exemplum loci incolæ fellici successu seqvuti sunt. Hoc anno superioris seculi undecimo contigisse perhibent; qvo tempore domus, ut vocatur, regia, in Aar-Oen, sinus Altensis insula, propter bellum, qvod tunc inter Danos & vicinos Svecos gerebatur, exstructa fuit. Erat tunc temporis, qvemadmodum & hodie, piscatio in eodem amne prorsus libera, atqve unicuiqve, nullo imposito vectigali, pro lubitu licita; postea vero, certis conditionibus, nimirum CC. Thalerorum annua pensione, elocabatur, primum Batavis, deinde societati cuidam mercatorum Hafniensi; tandem mercatoribus qvibusdam civitatis Bergensis in Norvegia, qvi aggeres proprio sumptu exstruendos & conservandos curarent. In his præcipui erant Bergenses, qvi amnem Altensem sumptuoso opere clauserunt, multis operariis diurna mercede conductis, qvi stato qvotannis tempore, per XV. dies faciendo operi sedulo incumberent. Præter XVI. libras piscis, unius didrachmi pretio æstimatas, qvæ una cum

længer vilde stænge Elven, men tilforhandlede sig Laxen af de paa Stedet boende Finner, som Tiid efter anden bleve meere og meere tilvandte at indrette Stængelser paa begge Sider i tit bemeldte Elv. Da Elvens Stængelse var Finnerne overdragen, tilholdt enhver sig sit antagne Sted, som noget, der af ham og hans Efterkommere i Familien, Mand efter Mand, imod andres Indpas skulde nydes og beholdes, saa længe nogen af dem vilde antage sig samme til Brug. Nu omstunder fiskes i benævnte Altens Elv fornemmelig af 36 dertil udnævnte Mænd, hvilke deels ere Lapper, deels ved Bredden af Elven boende Lapmarkiske Bonder af Finlandsk Nation. De bruge til Laxe-Fangsten Stængelser af Stokke og med Lov bevoxte Træer, hvilke de vadende ud i Vandet indtil Brystet fæste neden paa Bonden. Nogle af samme Stængelser blive ved 2 à 3 Bysse-Skuds Distance oven for hinanden satte ved Bredden paa den eene og nogle ligeledes ved Bredden paa den anden Side af Elven; og, efterdi ikkun fire Mænd skal have Deel i enhver Stængelse, lader man hver for sig af samme ikke gaae længere, end et Stykke ud fra Elve-Bredden, omtrent midt ud paa Vandet, paa det at Laxen kan have fri Gang lige saavel til de Stængelser, der ere hoyt oppe i Elven, som til de, der befindes Soen nærmere, og at de Mænd, som fiske i de overste, kan fange Lax saavel som de, der bruge de nederste; skulde hver Stængelse naae tvert over Elven fra

cum libera qvadra & qvartario vini adusti, singulis operariis in mercedem diurnam solutæ fuerunt, totidem libris piscis, qvavis exeunte hebdomade additis, duæ Tonnæ cerevisiæ Bergensis, opere tandem perfecto, toti operariorum communitati erogabantur; duobus Ἐργοδιώκταις cIↃIↃCCC. libræ piscis, qvæ L. Thaleros valebant, ex æqvo attributæ sunt. Tanti hæc impensa stetit, in qva facienda Bergenses usqve ad annum superioris seculi septuagesimum septimum perstiterunt, a qvo tempore, omisso sumptuoso opere, salmones ab ipsis Lapponibus, fluvii istius accolis, pretio emere satius duxerunt. Piscatione itaqve ad Lappones, qvi exstruendis molibus sensim assvefiebant, devoluta, qvisqve eam amnis partem, qvæ sibi ab initio piscationis obtigerat, tanqvam legitimam possessionem, ad se suosqve in posterum, pleno jure justoqve titulo pertinentem, asserebat, aliis qvibuscumqve, ab eo qvidem loco, prorsus excluſis. Memorata piscatio peculiari hodie ratione regitur, ita ut, non cuivis licitum sit, eam pro lubitu exercere. Triginta sex viri qvotannis eliguntur, qvibus solis jus piscandi conceditur, ceteris, eo qvidem anno, excluſis. Qvi eliguntur, e communi plebe sunt, Lappones pariter & Rustici, nationis Finlandicæ, fluvii istius accolæ. Hi ab utraqve fluminis ripa ex trabibus & lignis frondo-

fra den eene Bredde til den anden, fik de, som betiente sig af de nederste, nesten al Laxen, men de, som brugte de overste, lidt eller intet. Oven for bemeldte Stængelser, der, som sagt, gaaer ikkun et Stykke fra Elve-Bredden ud paa Vandet, settes een, som man lader naae tvert over Elven fra Bred til Bred; den Lax, som deri faaes, have alle Fiskerne Part udi. (m) Naar det lider langt ud paa Sommeren, til den Tiid, at Laxe-Fiskeriet vil ophore, fare alle Fiskerne med Baade og Garn op til ovenmeldte Elve-Fos, hvorhen den Lax, som var gaaet deres Stængelser forbi, havde begivet sig, men ey kunde komme længere, efterdi den steyle Klippe og Elve-Fossen modte og formeente ham videre Opfart. Derfra trækker de da Garnene ned ad Elven til dens Udlob i den salte Soe, hvor de drage dem til Land, og kan i en sqadan Drægt paa engang saae nogle hundrede Laxe, som er en stor Fornoyelse at see. Med Laxen saavel af dennes, som af forbemeldte Thanens Elvs, Fangst omgaaes paa folgende Maade: Efter at være bleven slakt og vel afskyldt, gives den i nogle Dage sit behovede Salt, indtil den haver faaet sin Stiivhed og Bequemhed til at omlægges; hvorpaa den bliver i dertil dannede Eege-Fustager, eller saa kaldede Fader, ved Donkragter saa sterk indskruet, at den ligger meget fast sammenpakket, og folgelig udkræver ingen Forhoyning paa de Steder,

frondosis aggeres strüunt, includendis & capiendis salmonibus idoneos. Ipsi aggeres justo a se invicem spatio distant, qvatuor delectis viris, nec pluribus, nec paucioribus, juxta singulas moles piscari jussis. Exstructi aggeres in medium circiter fluvium procurrunt, eum in finem, ut salmoni, per alveum fluvii meare & remeare, libere liceat; nec illi, qvorum moles ab ostio fluvii remotiores sunt, suo lucro defraudentur; enim vero, si amnis aggeribus, tanqvam ponte, jungeretur, ii soli, qvorum aggeres ad inferiorem fluminis partem siti erant, totius capturæ haud dubie potirentur, reliqvis sodalibus ab omni sperato lucro prorsus exclusis. Hoc modo exstructi & dispositi aggeres, objectaculo tandem clauduntur, ab ulteriori in citeriorem fluminis ripam trajecto, intra qvod qvicqvid escis capitur, toti piscantium societati commune est. (m) Æstate in autumnum inclinata, cum omnis piscandi, opportunitas jam fere præterlapsa sit, piscatores, ad unum omnes, cum cymbis & retibus, ad modo memoratam cataractam, adverso flumine subeunt, qvo salmones, qvi inferiores aggeres evasere, penetrarunt, sed propter objectam cataractam ulterius progredi neqviere. Hic retia in fluvium demittunt, demissaqve desuper per totum fluminis

(m) Vid. Tab. LXXI.

(m) Vid. Tab. LXXI.

Steder, hvor den skal afhandles. Naar dette er giort, maa Fadene daglig igiennem Spunds-Hullet forsees med frisk Lage, indtil al den sig opskydende Garstighed er forsvunden, og Lagen over Fisken befindes gandske klar, hvilket beroer paa Bodkernes flittige Tilsyn. Det beste Salt maa bruges, om Fisken skal faae sin Skik, og paa fremmede Steder, hvor dens Afhandling meest skeer, antages for dygtig Kiobmands-Vare. For Laxe-Fiskeriets Fortsettelse i Finmarken have de Hoylovlige Danske Konger draget synderlig Omhu; thi Hoylovlig Ihukommelse Kong Christian den Fierde forordnede den 4 Maji, 1638, at til bemeldte Fiskeries Brug skulde Penge sendes til Finmarken. Iligemaade udgav Hoylovlig Ihukommelse Kong Christian den Femte en Allernaadigst Kongelig Ordre under Dato 16 April, 1687, at Laxen med rede Penge sammesteds skulde betales. (n) Om Hosten, naar Laxen er mager, og ikke meere, som Kiobmands-Vare, gangbar, begive Lapperne sig om Natten ud paa Elven med Baad, og, hvor Fisken fornemmes at ligge stille ved Bonden, stikke den med et Spyd, i deres Sprog kaldet: Harses. Til at see ved, have de fremmen for Baaden en Jld af antændt Næver eller anstukket feedt Fyrre-Træ, hvilken de i sit Tungemaal kalde Baral. Fra Baadens Forstavn frem ad gaaer en Stang af Træ, paa hvis yderste Ende haves en Jern-Stang, der først gaaer lige op, og derefter fremboyer sig. Her er giort ligesom en

fundum, qvasi verrendo, ad ostium usqve lente trahunt, ibiqve in terram extrahunt, ingenti salmonum multitudine onusta; cujusmodi piscandi ratio inspectantibus gratissimum haud dubie spectaculum præbet. Salmones, qvi in utroqve hoc fluvio, Thanensi & Altensi, capiuntur, seqventi ratione tractari solent: in duas æqvales partes per medium scissi, & bene eluti, sale, qvantum satis est, per aliqvot dies conspersi jacent; post in majora dolia qvercina deponuntur, certis machinis solide & confertim intrusi: doliis ita confartis nova qvotidie, salsilago per orificium infunditur, donec omnis supernatans rancor prorsus exemptus sit; qvæ cura doliariis cumprimis incumbit. Saliendo & conservando salmoni sal optimi generis adhibendum est, qvod ni fiat, exoticis, qvibus maximam partem venundari solet, fere invendibilis est. Piscatui Finmarchiensi promovendo sereniss. Daniæ & Norvegiæ Reges specialem accommodarunt curam. Christianus IV. glorioss. memoriæ, regio Diplomate, d. IV. Maji MDCXXXVIII. signato, pecuniam in Finmarchiam mitti jussit, eum in finem, ut piscatio eo melius succederet. Christianus V. glorioss. memoriæ Rex, Diplomate, a. d. XVI. Aprilis MDCLXXXVII. promulgato, clementissime sanxit, ne qvis salmonem alia merce, qvam numerata pecunia a piscatoribus emeret. (n) Exitu autumni,

(n) Vid. Tab. LXXII.

(n) Vid. Tab. LXXII.

en Rist af Jern, hvorpaa bemeldte Næver eller Fyrre-Træ legges, og antændes. Fra Risten paa begge Sider opgaae Hager, hvilke holde og hindre det antændte fra at glide ud. Den Lax, som Lapperne paa denne Maade bekomme, bruge de til Huus-Fornodenhed, og forvare i en stor Kiste med Laag paa, hvilken kaldes: Njäl, om den har Fodder under sig, men Buorna, om den er uden Fodder.

Paa en vis Andeel af de her beskrevne tvende Elve, nemlig Thanens og Altens Laxe-Elv, havde de Svenske fordum sterk Prætention til Eyendom og Besiddelse; thi, som de en Tiid lode oppebære Skat af Finmarkens Soe-Lapper, indtil saadan Oppeborsel ved Freds-Fordraget til Knorod i Aaret 1613 blev ophævet, saa tilegnede de sig og sammesteds en fast Eyendoms Ret til de to tredie Deele i Land og Strand, som Sverrigs Konge Carolus i et Brev til en Finmarkens Foged af Dato 30 October 1596 tydelig giver at forstaae. I Anledning af bemeldte Prætention paa Laxe-Elvene bleve ofte Folk fra Sverrig derhen affendte, for at fiske, men

autumni, cum salmo jam macilentus sit, nec amplius mercatoribus vendibilis, Lapponis maritimi, paululum a littore in altum eremigare solent, esoces, qvi hoc anni tempore circa fundum maris fere immobiles consistunt, præpilata hasta, Lapponice: Harses nuncupata, fixuri. In hujusmodi negotio occupati piscatores, ne noctis tenebris impediantur, in prora cymbæ flammam alunt, ex cortice betulæ exteriori & asfulis abiegnis accensam, cujusmodi ignem ipsi Baral nuncupant. Salmones, hoc modo captos, sibimetipsis in victum servant Lappones, reponuntqve in majoribus cistis cameratis, qvæ, si pedamentis fulciuntur, Lapponice: Njäl; sin minus: Buorna appellantur.

Sveci olim, in certam utriusqve sæpius memorati fluvii, Altensis & Thanensis, partem, jus sibi competere contenderunt; nam sicut Lapponibus maritimis tributum imperarunt, usqve ad pacem Knörödensem, Anno MDCXIII. inter utrumqve regnum solenniter compositam, qva stipulatum fuit, ut omnis tributi impositio vel exactio, a parte coronæ Svecicæ in posterum cessaret, sic etiam duas partes tertias piscationis cujusvis, sibi pariter deberi postularunt, ut ex literis Regis Sveciæ Caroli, ad Qvæstorem regium Finmarchiensem, d. XXX. Octobris Anni MDXCVI. datis, liqvido

men igien afviiste, uden at naae deres Øyemeed. For den Sags skyld besværede de Svenske Commissarier sig, og Statholderen over Lapland, Hr. Balthazar Bech, blev ey allene af Høystbemeldte Konge i November Maaned i Aaret 1607 befalet at erkyndige sig hos Amtmanden paa Vardøe-Huus om, hvo til saadan Afviisning havde givet Ordre og Tilladelse, men og selv begav sig til Varanger, bringende med sig en Hob Fiskere og Bygningsmænd til at fortsette Elvenes Brug, samt en Person, som man vilde sette til Foged at oppebære Skat af Finmarkens Finner, og lade boe i Vasøe i Øst-Finmarken, iligemaade en Præst, som man tiltænkte Bopæl i benævnte Vasøe, og skulde være en Lærere for Finnerne der paa Stedet, og derfor nyde de to tredie Dele af den Præste-Rettighed, som de til den Danske Præst pleyede at yde, hvilket alt Finmarkens Foged, Berthel Henricsen, ved et Brev under Dato 23 Februarii 1608, tilmeldede den da værende Amtmand paa Vardøe-Huus, Hr. Oluf Pedersen. Samme Tiid tilskrev og velbemeldte Hr. Balthazar Bech Amtmanden, angaaende den Uret og Overlast, som ham syntes de Svenske Undersaattere at være tilføyet ved Forhindring at stænge Laxe-Elvene, og paastod, at de fra Sverrig til Elvene nedsendte Laxe-Fiskere ey burde formeenes at fuldføre deres Forehavende; men, da saadan de Svenskes Opførsel samt deres Prætention paa de tvende tredie Dele i Landets Herlighed og Eyendom

do constat. Interim Sveci, vi hujusmodi in memoratos piscosos fluvios prætensionis, piscatores in Finmarchiam sæpius ablegarunt, qvi tamen, ab incolis prohibiti, re infecta, discedere coacti sunt. Hinc res in publicas tandem qverelas erupit. Commissarii coronæ Svecicæ super hoc negotio multum qverebantur; Præfectusqve Lapponiæ Svecicæ, illustris Dnus Balthazar Bech, mense Novembri A. C. MDCVII. non tantum a Rege suo mandatum accepit, ut a Præfecto Finmarchiæ, in Wardehusia habitante, notitiam pariter & causam illius repulsæ, qvam a Svecis in Finmarchiam emissi piscatores, tam indigne acceperant, exqvireret, sed ipse etiam in Varangriam se contulit, bajulis & piscatoribus, ad negotium hocce rite procurandum & urgendum necessariis, simul adductis: Qvæstorem præterea secum habebat, exigendo a Lapponibus Finmarchicis tributo præficiendum atqve in Vasoea habitaturum; nec non Sacerdotem, ibidem qvoqve habiturum sedem, lociqve illius Lapponibus sacra administraturum, cui pro labore duæ partes tertiæ annui salarii, sacerdoti danico hucusqve persoluti, in posterum cederent; & qvæ alia fuere ejusdem commatis postulata, qvæ Provinciæ Qvæstor Bartholomæus Henrici ad Præfectum regium, Dominum Olaum Petri, literis die 23 Februari Anni MDCVIII. signatis, referebat. Eodem tempore

Eyendom allerunderdanigst blev bekiendtgiort til Hove, paafulgte fra Høylovlig Ihukommelse Kong CHRISTIAN den Fierde af 20de December 1609 en Allernaadigst Kongelig Befalning, at de i Landet ankomne Svenske sig ufortovet skulde forfoye, og at det ey maatte tilstedes nogen paa Sverrigs Krones Vegne med Oppeborsel, Fiskerie, Bygning, Bud, Forbud eller nogen anden Prætention at ufri-giore den Høyhed, Herlighed og Jus, som Hans Majestet til sine aarlige Indkomster, til Fiskerie, Elver og Fiorde, til Land og Strand nu havde, og af Alders Tiid Norges Rige tilhorte; desligeste, at ingen Svensk Field-Lap maatte tillades, uden Amtmandens Vidende, at fiske i Soen, hvoraf dog til Hans Majestet, den Strommen allene tilhorte, og ey til nogen anden, en aarlig Tribut og Tiende skulde svares; ikke desmindre bleve atter andre fra Sverrig affærdigede med Fuldmagt fra velbemeldte Hr. Balthazar Bech af 14 April 1609 fyrigen at fortsette det Verk, som de forhen udsendte allerede ved Altens Elv havde begyndt, ja endog at bygge en Kirke i Alten; men deres Forset blev ved Amtmandens Forbud hindret, og man fratog dem deres Bygge-Redskab, Bysser, Spyd, Hellebarder og Striids-Hammere, som de vilde giore Modstand med, hvilket med mere Tings-Vidnerne derom af samme Aars 9 Maji og 14 August tydelig forklare. Endelig ved det Knorodske Freds-Fordrag i Aaret 1613. henfaldt de Svenskes Prætention paa Finmarken,

tempore supra memoratus Dominus Balthazar Bech, Finmarchiæ Præfectum literis adiit, de injuria, ut illi qvidem videbatur, operariis Svecicis, aggeres in fluviis exstruere volentibus, sed ab incolis loci violenter prohibitis, illata, graviter conqverens, seria expostulatione addita, ut piscatoribus, e Svecia in Finmarchiam propediem mittendis, libera in prædictis fluviis piscatio, sine ulla tergiversatione concederetur. Postulatis hisce, a Corona Sveciæ factis, a Provinciæ Præfecto ad aulam Danicam submissisime relatis, Diploma Regis CHRISTIANI IV. die XX. December Anni MDCIX. promulgatum est, qvo severe declaratur, Svecis, qvotqvot in Finmarchia reperiri poterant, finibus istis propere cedendum esse, nec coronæ Svecicæ in piscationes aliasqve, qvocumqve nomine veniant, prærogativas & jura, solis Daniæ & Norvegiæ Regibus propria, ullum jus concedendum: nulli Lapponi maritimo Svecico in mari Finmarchico, inscio Provinciæ Præfecto, piscari posthac licitum fore, & ne tum qvidem aliter licitum, qvam ut Regi Daniæ & Norvegiæ, utpote justo maris illius Domino, pro impetranda licentia annuum persolveret tributum. At ne tum qvidem cessarunt Sveci; qvem enim sæpe nominavimus, Dominus Balthazar Bech, alios operarios & piscatores, mandato, die XIV. Aprilis Anni MDCIX. signato, instructos,

marken, saavel paa Elvens Brug, som de øvrige Landets Herligheder.

Foruden ovenmeldte Thanens Elv eyer Øst-Finmarken andre Laxe-Elve; thi paa den Østenhavske Side af Varanger-Fiorden befindes en temmelig god Laxe-Elv, kaldet Neidens Elv. Samme haver sit Udvæld oppe paa de Russiske Fielde, og sit Udløb i den salte Søe inde i Kiø-Fiorden, i hvis Gab eller Aabning den Ø. Kiø ligger, paa hvilken Neidens Lapper nogen Tiid have sit Tilhold, for at fiske paa Havet, indtil de legge Haand paa Laxe-Fangsten. Ved Breddene af benævnte Elv voxer paa begge Sider tyk Birke-Skov. Oppe i Elven forekommer en Fos, hos hvilken bemeldte Lapper fange Lax med Kaste-Garn, og oven for samme med Stængelser, til hvilke at i Stand sette de efter Beretning ey allene vade ud i Vandet, men endog, naar fornoden giøres, dukke

in Finmarchiam denuo ablegavit; qvi coeptum opus strenue & impigre persequerentur, Templumqve in sinu Altensi exstruerent. Sed & hac vice irritus fuit Svecorum conatus, inhibitis, ut par erat, a Provinciæ Præfecto novis operariis, bipennibus, ceterisqve armis ac Instrumentis fabrilibus, qvibus instructi venerant, exutis; ut ex actis conventus juridici, die IX. Maji ejusdem anni ibidem habiti, patet. Post varias velitationes tota hæc controversia tandem composita est & terminata pace Knörödensi, qva Sveci omnibus suis in Finmarchiam prætensionibus renunciarunt.

Præter modo memoratum fluvium Thanensem, alii qvoqve in Finmarchia orientali dantur amnes, salmonum copia & captura nobiles, qvalis præter alios est fluvius Neida, per occidentale sinus Varangriensis latus decurrens. Fons ejus in montibus Russiæ qværendus est, ostium vero in sinu Kiofiorden, ubi sita est insula Kiø, in qva Lappones, fluvii Neidensis accolæ, in mari piscantes, stationes suas habere solent, dum tempus, capiendis salmonibus opportunum, appropinqvet. Utraqve hujus fluminis ripa betulis, multa fronde luxuriantibus, inumbratur. In superiori ejus parte cataracta occurrit, juxta qvam Lappones subeuntes salmones funda, & paulo superius aggeribus, captant. Aggeres hosce refecturis

dukke under. Ti Laxe af denne Elvs Fangst bekom man i forrige Tider for en Kryds-Daler; om endnu saa skeer, veed jeg ikke.

Paa samme Varanger-Fiordens Østenhavske Side udløber en Elv, kaldet Jacobs-Elven. Benævnte Elv, haver sit Udvæld fra det store Indiagers Vand, giver et temmeligt Forraad af Lax, og brugtes fordum af Kloster-Munkene, hvilke lode Fangsten henbringe til Kola at forhandles til Hollænderne. Ved samme Side af benævnte Fiord befindes end flere Laxe-Elve.

Paa den anden tit bemeldte Fiords Side indtil Thanen forekommer ogsaa en Deel Laxe-Elve, som ere: 1) Jakobs-Elven ved Finne-Næs, der, efter Beretning, rinder ned igiennem en angenem med Birke-Skov og Græs bevoxet Dal, og er temmelig stor og Laxe-riig. Fordum lode Finmarkens Amtmænd stænge den, og dertil aarlig forskreve Russer fra Malmis. 2) Komag-Elven, som siges at ligge omtrent en Miil inden for Kiberg. 3) Sylteviig-Elven efter Beretning stor og Laxe-riig. Item: Kongs-Fiord-Elven, Bers-Fiord-Elven, Bos-Fiord-Elven, Sand-Fiord-Elven og Lang-Fiord-Elven, hvilke alle berettes at være

refecturis aqvas non tantum pertranseundum est, sed identidem qvoqve subeundum, ut qvi urinantur. Decem salmones unius Thaleri pretio olim steterunt; qvanto hodie veneunt, haud dixerim.

Ad latus ejusdem sinus orientale amnis labitur, Jacobs-Elven ↄ: amnis Jacobi, vulgo dictus. Idem fluvius, qvi a famosissimo lacu Indagrienſi defluit, haud exiguam salmonum copiam alit. Monachi, ad qvos piscatio olim pertinebat, salmones Colam, urbem in Moschovia sitam, transportandos, atqve Batavis, commercia ibidem habentibus, divendendos curarunt. Plures adhuc ad idem memorati sinus latus fluunt amnes, salmonum captura haud incelebres.

Ad alterum sinus Varangrienſis latus varii itidem labuntur fluvii, qvos esoces stato anni tempore subeunt, qvales sunt: 1) Jacobs Elven ↄ: fluvius Jacobi, juxta promontorium Finne-Næs, qvi per vallem, multo gramine arboribusqve frondosis lætam & umbrosam, decurrere dicitur, eximiamqve salmonum copiam alere. Finmarchiæ Præfecti amnem huncce aggeribus olim clauserunt, structoribus, faciendo operi idoneis, e civitate Russorum Malmis accitis. 2) Komag-Elven ↄ: fluvius Komagenſis, qvi a Kibergia unius milliaris spatio distare dicitur. 3) Sylteviig-Elven ↄ: fluvius Sylteviigenſis, magnus

være med Lax begavede, een meere, en anden mindre. Derforuden forekommer paa samme Side af Varanger-Fiorden Elve, der give Forraad af Ørreder, saasom: Vester-Botnens Elv, hvor og undertiden faaes middelmaadige Laxe. Biergebye-Elven, Thomas-Elven, Jabus-Elven, Skalnæs-Elven, saa og andre, som yde smaa Fiske og Foreller (208), kaldede af Lapperne: Væjek, (o) til hvis Fangst de bruge en liden Snare, bestaaende af en sammensnoet smal Vidje. Foruden ovennævnte Altens Laxe-Elv, hvilken er Vest-Finmarkens Hoved-Strom, befindes der i samme Altens Fiord andre mindre Elve, som ere: Borse-Jok, Furnæs-Jok, Dakko-Jok, Dalme-Jok, Gaidush-Jok, Gavuona-Jok, Halse-Jok, Rairo-Jok, Skirve-Jok, og Falle-Jok. I de 6 sidste gaaer smaa Lax og Ørreder op, endskiønt ikke i Mængde. I den først benævnte staaer en Sav-Mølle til at skiære Bræder, og en Vand-Mølle til Meel at male. I den anden ligeledes en, og i den sidst benævnte to saadanne Vand-Møller. Bemeldte Møller ere kun for faa Aar siden blevne der i Landet indrettede. For den Tiid havdes ingen; thi i Steden for at skiære ved Hielp af en Sav-Mølle Tømmer-Stokkene til Bræder, pleyede man ved en Øxe at klove dem i Sønder og slette dem. Paa den Maade

magnus idem & admodum piscosus; nec non: Kongsfiord-Elven ɔ: fluvius Kongsfiordensis: Bersfiord-Elven ɔ: fluvius Bersfiordensis: Bosfiord-Elven ɔ: fluvius Bosfiordensis: Sandfiords-Elven ɔ: fluvius Sandfiordensis, & Langfiord-Elven ɔ: fluvius Langfiordensis, qvi omnes & singuli, licet aliqvo cum discrimine, salmones alere dicuntur. Ad idem sinus Porsangriensis latus fluvii etiam occurrunt, insigni Tructarum copia abundantes, qvales sunt: Vester-Botnens-Elv ɔ: fluvius Vestro Botnensis, qvem salmones qvoqve, sed minuti tantum, subire solent; Biergebye-Elven ɔ: fluvius Biergebyejensis; Thomas-Elven ɔ: fluvius Thomæ; Jabus-Elven ɔ: fluvius Jabusensis; Skalnæs-Elven ɔ: fluvius Schalnessensis, atqve alii plures, tructarum, auratarum; aliorumqve minutorum piscium, qvos Lappones: Væjek appellant (208), feraces. (o) Pisces hujusmodi fluviatiles exili laqveo, ex tenui vimine contorto incolæ captant. Præter fluvium Altensem, Finmarchiæ occidentalis principalem, alii minores in sinu Altensi qvoqve reperiuntur, qvales sunt: Borse-Jok; Furnæs Jok; Dakko-Jok; Dalme-Jok; Gaidush Jok; Gavuona-Jok; Halse-Jok; Rairo-Jok; Skirve-Jok & Falle-Jok; qvorum sex posteriores

(o) Vid. Tab. LXXIII.

(208) Salmo *Fario* Fn. Sv. 348. paa Norsk: Kræ, Tita, Køe.

(o) Vid. Tab. LXXIII.

(208) Salmo *Phario* fn. sv. 348. Norvegis *Kræ*, *Tita*, *Köe*.

Maade fik man ikkun to Bræder af en Tømmer-Stok, hvoraf nu ved Saven kan bekommes 6. Resten alle Korn-Varene bleve i Meel tilforte Indbyggerne ved Skibe; nu derimod tilbringes dem vel en Mængde Meel, men tillige ogsaa en Deel Korn, som paa bemeldte Møller af dem selv bliver malet. Udi Repper-Fiorden i Vest-Finmarken nedlober en med Lax begavet Elv. Saa haver og Porsanger-Fiorden i benævnte Vest-Finmarken en Laxe-Elv udvældende fra den ferske Soe Leunje-Jauvre, hvorom paa sit Sted herefter meldes. I denne Elv fanges en god Deel Lax, og kunde vel meere faaes, om man tilgavns betiente sig af den.

Da jeg haver meldet om Finmarkens Fiske og Fiske-Fangst, vil jeg tillige give Underret-

posteriores tructas alunt & salmones, sed parvos & numero paucos. In memoratorum amnium ordine primo, Borse-Jok dicto, duæ Molendinæ, altera serraria, altera frumentaria, exstructæ sunt; in secundo pariter una, & in ultimo duæ reperiuntur. Ceterum observandum est, novum esse in hoc tractu molendinarum usum, certe ante aliqvot annos prorsus ignotum. Ligna olim in Finmarchia non molendinis serrariis, verum solis securibus, in asseres findebantur, cujusmodi secandi ratione ex qvovis ligno, etiam maximo & validissimo, duo tantum fiebant asseres, cum ope serræ vel sex ex eodem ligno formari possent. Omnis fere annona frumentaria, in farinam commolita, incolis olim navibus afferebatur; idem hodie etiam ex parte qvidem obtinet, ita tamen, ut haud exigua frumenti portio, supra laudatis moletrinis in farinam comminuendi, simul qvotannis advehatur. In sinu Finmarchiæ occidentalis, vulgo Repper-Fiorden dicto, fluvius etiam reperitur, salmonum captura notus; & alius pariter in sinu Porsangriensi, a famosissimo lacu Leunje-Jauvre, de qvo nos postea, profluens. In hoc fluvio multi qvidem capiuntur salmones, plures tamen capi possent, si major cura & solertia accesserit.

Notitia qvalicumqve piscium, rationisqve eos capiendi & tractandi, lectori

Underretning om den der i Landet brugelige Fiske-Tiendes Erleggelse. Det er en bekiendt Sag, at Tiendes Ydelse haver fra ældgamle Tider udi Norge været i Brug. Den Norske Kronike melder, at i Aaret 1268 blev af Kong Magno Lagebetter befalet, at Tiende af al Avling skulde ydes. Kong Christopher befalede Anno 1448, at Tienden skulde deles i 3 Parter, den eene til Kirken, den anden til Biſpen, og den tredie til Præſten. Hvorledes med Tienden skulde omgaaes, blev og giort Anſtalt af Høylovlig Ihukommelſe Kong Friderich den Første ved Allernaadigſt derom udgangne Anordninger; men endelig at melde i Særdeleshed om Finmarken i dette Stykke; da haver Tiendes Erleggelſe vel ikke i saa lang Tiid der, som i de øvrige Norges Egne, havt Gænge; dog er den ved underſkeedlig Oppeborſels Maade een Tiid efter anden bleven paalagt, og omſider bragt i saa retmæssig Stand, at den neppe nogensteds i hele Norge ydes med saadan Rigtighed, som der i Landet. Hvorledes Fiske-Tienden Aar efter andet sammesteds er bleven paabudet, forbedret og der imidlertid med dens Deling er tilgaaet, sees af følgende Anſtalter og Tildragelſer.

Saasom en Deel Handlere i Finmarken og Nordlandene for unyttige og skadelige Varer,

impertita, de modo porro, qvo Decimæ ex piſcium captura in Finmarchia dari ſolent, nonnulla adjicere libet. Decimationes a remotiſſimis temporibus apud Norvegos in uſu fuiſſe, ſatis, opinor, notum eſt. Magnum Lagebetter, Norvegiæ Regem, Decimas ex frumento alioqve hujusmodi terræ proventu, A. C. MCCLXVIII. ſubditis imperaſſe, ex veterum monumentis conſtat. Regem Chriſtophorum, Diplomate, Anno Chriſti MCCCCXLVIII. promulgato, ſanxiſſe, ut Decimæ in tres partes æqvales, inter templum, Epiſcopum & loci Paſtorem, dividerentur: Regem Friderıcum I. glor. m. Decimationes variis Diplomatibus ordinaſſe & diſpoſuiſſe, pariter notum eſt. Et ad Finmarchiam qvod attinet, obſervandum eſt, Decimationes ſerius ibi, qvam alibi per Norvegiam introductas fuiſſe, progreſſu tamen temporis variis modis imperatas, datas & acceptas, donec Regum auctoritate & providentia in eum ordinem redactæ ſint, ut nullibi per totam Norvegiam magis juſte & æqve pendantur. Ceterum, Penſio Decimarum ex piſcium captura, qvomodo in Finmarchia primum inſtituta eſt, & in juſtum deinceps ordinem redacta, ex ſeqventibus conſtitutionibus facile perſpici poterit.

Qvoniam compertum fuit, inſtitores qvosdam, per Finmarchiam & Nordlandiam

Varer, saasom: Bastar, Rommenau, Brændeviin ꝛc. tilsnege sig Bondens Fiske-Avling uden Tiendes Erleggelse, lod Høylovlig Ihukommelse Kong Frideric den Anden udgaae en Kongelig Befaling, dateret Esserom den 17 April 1562, at ingen Fisk maatte kiøbes, forend Tiende deraf var ydet.

Saasom Svenske og Russiske Field-Lapper fordristede sig til uden Tilladelse at fiske i Finmarkens Hav-Vande, udgav Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Fierde fra Skanderborg den Kongelige Befalning, at bemeldte Field-Lapper skulde søge Amtmandens Bevilgning til at fiske, og af Fangsten betale hver tiende Fisk.

Paa den Tiid, da Kong Carl af Sverrig oppebar Skat af Finmarkens Soe-Lapper, gav han de Gottenborgere Frihed at fiske i Finmarken, med Vilkaar at yde Tiende af Fangsten. Bemeldte Privilegium lyder saaledes: "Jn gleichen soll die Stadt "Gotthenborg Macht haben zu fischen in "Lapland und Finmarchen an nachgeschrie-"benen Orten, nemlich Titis-Fiord ꝛc. mit "der Bedingung, daß sie zu Gotthenborg, "so wohl von Drogen als sonsten allerhand "Fischen,

landiam mercaturam facientes pisces, qvos rustici venum exponebant, noxiis & parum utilibus mercibus, ut: vino adusto, Bastar, Rommenau &c. permutare, &, decimatione nondum facta, fraudulenter ad se transferre solitos fuisse, Rex Fridericus II. glor. M. Edicto, Esseromi d. XVII. Aprilis Anni MDLXII. promulgato, vetuit, ne talis defraudatio postea fieret.

Lapponibus qvibusdam montanis, Russicæ & Svecicæ nationis, in mari Finmarchico, nulla vel petita, vel facta permissione, piscari ausis, Rex Christianus IV. glor. Mem. Diplomate, Scanderburgi in Cimbria dato, cavit, ne prædictis Lapponibus, ad littora Finmarchiæ alia lege piscari licitum foret, qvam ut veniam a Præfecto regio decenter impetrarent decimasqve ex captura rite persolverent.

Rex Sveciæ Carolus, tempore, qvo a Lapponibus Finmarchiæ maritimis tributum exigebat, civibus Gothoburgicis licentiam in mari Finmarchico piscandi permisit, ea conditione, ut Decimas ex captura sibi rite persolverent. Verba Privilegii ita habent: " Jn gleichen soll die " Stadt Gotthenborg Macht haben zu " fischen in Lapland und Finmarchen, an " nachgeschriebenen Orten, nemlich: Titis-" fiord ꝛc. mit der Bedingung, daß sie zu

" Fischen, sollen das zehende Schippfund,
" oder den zehenden Theil, zu unsern Gemö-
" gen einliefern.

Esterat de Svenske havde ved det Knæ-rodiske Freds-Fordrag i Aaret 1613 fraſagt ſig al Ret til Soe-Finnerne, uden at have nogen videre Prætenſion derpaa, og overdraget ſamme til Høylovlig Ihukommelſe Kong Christian den Fierde, blev Vardoe-Huus Amtmand den 10 Junii neſtfølgende Aar befalet, at tilholde Finnerne ved Soe-Siden, at de, ſaavel ſom Normændene, retfærdelig ſkulde tiende.

Esterdi der ſiden indkom fra Finnerne Klagemaal over Amtmandens Forhold imod dem, ved at lade udvælge ikkun de ſtørſte Fiſke til Tiendens Ydelſe, fik han fra Allerhøyſtbemeldte Konge en Allernaadigſt Kongelig Ordre dateret Cronborg den 22 April 1617, at baade Normændene og Finnerne ſkulle af det eene hundrede Tal Fiſk levere 8, og af det andet hundrede Tal 9 Fiſke i Tiende over Hoved, eſterſom de faldt, ſmaa eller ſtore, uden at affondre de ſtørſte til Tiendens Erleggelſe.

Saaſom Tiende burde ydes ſaavel af raa, ſom tør Fiſk, efter Høylovlig Ihukommelſe Kong Frideric den Andens ovenmeldte Kongelige Mandat dateret Esſerom i Aaret 1562. og en Deel derimod forgrebe ſig,

ved

" Gotthenborg, ſo wohl von Drogen, als
" ſonſten allerhand Fiſchen, ſollen das ze-
" hende Schippfund, oder den zehenden Theil,
" zu unſern Gemögen einliefern.

Svecis, vi pacis Knörödenſis, Anno MDCXIII. facta, omnibus ſuis in Lappones Finmarchiæ maritimos Prætenſionibus cedere coactis, Præfectus Finmarchiæ a Rege Christiano IV. Edicto, d. X. Junii Anni proxime ſeqventis, ſignato, ab incolis regionis, cui præerat, maritimis, tam Lapponibus, qvam Norvegicis, in mari piſcationem exercentibus, Decimas exigere juſſus eſt.

Incolis Finmarchiæ de inqvitate Præfecti, in exactione Decimarum, non niſi optimos & maximos piſces, minoribus rejectis eligentis, apud Regem ſuppliciter conqveſtis, alte memorata regia Majeſtas d. XXII. Aprilis An. MDCXVII. ad Præfectum reſcripſit, ſibi clementiſſime placere, ut Lappones pariter & Normanni, ex prima captorum piſcium centuria octo piſces, ex ſecunda novem, nulla magnitudinis ratione habita, in poſterum perſolverent.

Qvamvis tenore Diplomatis regii, Eſſeromi Anno MDLXII. promulgati, ex piſcibus, tam recens captis, qvam vento induratis, Decimæ perſolvendæ eſſent, exſtitere tamen, qvi ſecus facere

auſi

ved at sælge Fisken ufortiendet, blev paa det i Skiotnings-Bierg udi Amtmandens, Laugmandens, Fogdens og Sorenskriverens Overværelse Anno 1620 holdte Laug-Ting paadomt, at Hans Kongelige Majestets Tiende-Andeel af raa Fisk, skulde paa de Aarets Tider, da den ved Maddikers Ansettelse af Spye-Fluer kunde tage Skade, saltes, og at ingen maatte sælge raa eller tor Fisk ufortiendet; samt at hvo som imodtog og annammede Tiende, Under-Fogden uafvidende, skulde bode 8 Ortuger og 13 Mark Solv.

auſi fuerunt. Hinc factum eſt, ut Præfectus regius, legiſta, qvæſtor & ſcriba, ſev judex inferior, Anno MDCXX. in Skiotnings-Bierg ſolenniter convenerint, lege determinaturi, ut pars Decimarum, ipſi regiæ Majeſtati debita, eo anni tempore, qvo piſces inſectis corrumpi ſolent, ſale condiatur, nec non ordinaturi, ne qvis ab eo tempore piſces, anteqvam decimæ rite perſolutæ eſſent, emere vel vendere ſuſtineret, VIII. Ortungorum (eſt genus monetæ) & XIII. marcarum argenti mulcta ſecus facientibus dicta.

Siden i det Aar 1622, blev paa Tingene for meenige Almue forkyndt, at hverken Kræmmer eller Normænd, maatte sælge eller kiebe raa eller tor Fisk, forend Tienden var aflagt, under Straf af Varenes Forbrydelse, og at lide, som for andet Tyverie.

In conventibus juridicis, currente Anno MDCXXII. per Finmarchiam habitis, nomine ſacræ regiæ Majeſtatis univerſæ plebi notum factum eſt, ne qvis vel Ruſticus vel inſtitor, piſces, ſive recens captos, ſive vento induratos vendere vel emere ſibi præſumeret, priusqvam Decimæ ex iis perſolutæ eſſent; qvi ſecus faciendo mandatum violaverit, tanqvam furti reus, gravi pœna ac mercium privatione puniendus foret.

Den 24 April 1646 blev af Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Fierde allernaadigst anordnet, at de, som med Dogger-Skuder eller saa kaldede Bakke-Baade ovede Doggerie nær den Finmarkiske Sockyst, skulde af deres Fangst erlegge den tiende Part, som Fogden af dennem skulde annamme imod at forneye dem for det paa Fiskene

Anno MDCXLVI. d. XXIV. Apr. Edictum Regis Christiani IV. promulgatum eſt, qvo illi, qvi cymbis majoribus, vulgo Dogger-Skuder vel Dogger-Baader nuncupatis, circa littora Finmarchiæ piſcationem exercebant, partem capturæ denariam Regi perſolvere juſſi ſunt, ſalis tamen, in piſces decimatos

Fiſkene anvendte Salt, hvilken Kongelige Befalning den 17 Julii i ſamme Aar blev igientagen, med den Undtagelſe, at ſmaa Baades Fangſt, ſaavel ſom og det, ſom til Huus-Fornødenhed fiſkedes, derunder ey ſkulde være at forſtaae.

Saaſom Almuen paaſtod af den Tiende, ſom den pleyede yde, en vis Andeel, kaldet Tiende-Kande, og Amtmanden agtede den Paaſtand uretmæssig, henviiſtes den Sag ved en allernaadigſt Kongelig Befalning af 8 Februarii 1639 til lovlig Paatale; hvorefter der paa det i Finmarken Aar 1650 holdne Laugting blev eragtet, at Almuen ſkulde nyde i Tiende-Kande af hvert hundrede Fiſke, ſom den i Tiende havde betalt, en fierdendeel Tønde Øl indtil videre Beſkeed. Paa et Laugting holdet paa Vardøe i Øſt-Finmarken Anno 1653 føyede man den Anſtalt, at Almuen ſkulde af hvert 120 Fiſke ſvare i Tiende 10 Fiſke, og deraf i Steden for Tiende-Kande bekomme 6 Mark Fiſk tilbage, ſamt at med tit bemeldte Tiende-Kande ſkulde omgaaes, efterſom ſædvanlig og gammel Skik havde været, nemlig, at Under-Fogden beholdt den imod Drikke-Varer og deslige, ſom han ved Tiende-Byttet anſkaffede.

Angaaen-

erogati pretio, a Qvæſtore, qvi nomine Regis Decimas accepturus erat, piſcatoribus reſtituendo. Cum idem edictum die XVII Julii ejusdem anni iterum prodierit, decimandi obligationi eximebantur, qvi vel cymbis minoribus, vel ſolius uſus domeſtici gratia hujusmodi piſcationi operam dabant.

Plebe, certam ex perſolutis Decimis retributionem, ceu congiarium aliqvod, vulgo Tiende-Kande dictum, pro more ſolito poſtulante, poſtulatoqve iſto a Præfecto regionis abjudicato & rejecto, Rex, Edicto, die 8 Februarii Anni MDCXXXIX. ſignato, qverelas & poſtulata plebis, ad legitimam conventus juridici deciſionem, clementiſſime amandabat. Omnibus itaqve ad hanc Qvæſtionem, pertinentibus, rite & legibus convenienter ponderatis & excuſſis, ſententia, in publico Conventu, Anno MDCL. habito, a Legiſta lata eſt, qva certa Cereviſiæ portio pro qvavis decimatorum piſcium centuria plebi adjudicabatur. In Conventu juridico, Anno MDCLIII. in Wardoea habito, a Legiſta conſtitutum eſt, ut ex CXX piſcibus deni perſolverentur, ex qvibus tres libræ, loco ſic dicti Tiende-Kande ɔ: cantheri decimalis, decimas danti reſtituendæ eſſent.

Ratione

Angaaende Tiden, Stedet, og af hvem Fiske-Tienden skulde oppebæres, falder at agte, at, saasom den hidindtil i smaa Partier var bleven ydet, foyedes ved et Laugtings Holdelse 1661 den Anstalt, at samme efterdags, saa vidt mueligt var, skulde paa en vis Tiid i Aaret, nemlig ved St. Knuds Dags og Alle Helgenes Dags Tiid, annammes i en meere samlet Sum.

Efterdi ikke desmindre befandtes en og anden Vanskelighed og Mislighed, samt Underslæb i Henseende til Tiendens Ydelse, som forvoldtes deels ved det, at Kiøbmanden ofte selv for at kiøbe Fisk begav sig ind i Fiordene, da Underfogden ey altid til at have Opsyn med Tiendens Erleggelse kunde være tilstede, deels ogsaa derved, at Fiskerne paa visse Steder boede vidt adspredte, blev, som et tienligst Middel mod bemeldte Underslæb, i Aaret 1685 foranstaltet, at, naar de fangede Fiskes Deeling imellem Fiskerne, samt Ledings og Tiendes Oppeborsel skulde foretages, hvilket alt paa een Tiid skulde skee, da skulde Præsten eller hans Fuldmægtig, Underfogden eller Tiende-Manden, Kirkens Ombudsmand eller hans Fuldmægtig, een eller to Borgere og nogle skikkelige eedsorne Mænd være tilstede, om det var et Fiske-Vær, hvor mange Fiskere paa

Ratione Personarum, Decimas accipientium, nec non temporis & loci, qvo Decimæ persolvendæ essent, in Conventu juridico, Anno MDCLXI. habito concluſum fuit, ut Decimæ, qvæ incertis temporibus, minutisqve duntaxat portiunculis, prout cuiqve libitum erat, hucusqve persolutæ fuerant, stato posthac qvotannis tempore, nempe tempore Canuti Regis & Martyris, atqve Festi Omnium Sanctorum, & qvidem in majores summas collectæ, penderentur.

Verum enim vero, cum respectu Decimarum, alia atqve alia difficultas adhuc oriri potuerit, & revera orta sit, novum Diploma regium, A. MDCLXXXV super hoc negotio promulgatum est, multas continens constitutiones, qvibus decimatio, ratione tam Personarum, qvam rerum & locorum, justissime & æqvissime ordinata fuit & determinata; speciatim vero sancitum est, ut, cum Decimæ persolvendæ essent, ni qva fraus a parte solventium committeretur, Pastor loci, certi officiales, nec non viri aliqvot e plebi selecti & jurati, una adessent.

Toti

paa eet og samme Sted boede, men en Normand eller Finne, som boede allene, skulde ved Eed, om det paa-æskedes, forklare, hvor mange Voger Fisk han hver Fiske-Tiid havde fanget.

Endelig udgav Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Femte under Dato 2 April 1687 en allernaadigst Octroy-Forordning, efter hvis Bydende af hvert hundrede Tal Fisk skulde ydes 10 Fiske i Tiende, hvorimod ovenmeldte Tiende-Kande aldeles skulde være afskaffet. Tiende-Byttet skulde skee paa Stedet, hvor og naar Fiske-Varene i Skibene indskibedes, og Tienden deles i Præstens, Fogdens og Kirke-Værgerens Overværelse i tre lige Dele imellem Hans Kongelige Majestet, Kirken og Præsten. Den 9 April i samme Aar bekom Amtmanden en allernaadigst Kongelig Instrux; selv eller ved nestværende Betientere at tage af enhver Skipper, som indtog Ladning af Fisk, Tran eller Lax, under hans Haand verificeret, hvor meget han i Skibet havde efter Vægt og Tønde-Tal, paa det deraf kunde sees, om Tienden rigtig var betalt.

Men, som dog et og andet Underslæb ved Tienden ovedes af Kiebmændene, hvor noye man end lod alting oppasse, udgav Allerhoyst-

Toti huic negotio finem tandem imposuit Christianus V. glor. memor., Diplomate, d. 2 Apr. A. MDCLXXXVII. promulgato, qvo constitutum & imperatum est, ut ex qvavis piscium centuria deni penderentur, Cantharo illo decimali, (Tiende-Kande) cujus supra facta est mentio, prorsus abrogato. Porro, ut decimatio in eo loco, ubi pisces, in naves exportandi imponuntur, facienda esset, ipsis Decimis, in tres æqvales partes, inter ipsam Regiam Majestatem, Templum & loci Pastorem, dividendis. Qvem in finem, regionis Præfecto a S. Regia Majestate die 9 Aprilis ejusdem anni, in mandatis datum est, ut exactam piscium, in naves impositorum, necnon Tonnarum Olei, ex jecinore & pingvedine piscium expressi, (Tran appellant indigenæ) secundum mensuram & pondus, designationem, a qvovis nauclero exigeret, ut de pensione Decimarum legitime facta, ex hujusmodi documento certo constare posset.

Verum, cum ne hac qvidem cautione & cura omnis fraus evitari potuerit, novo Diplomate, die III. Martii Anni

lerhøystbemeldte Konge en Befalning dateret Kiobenhavn den 3 Martii 1688, at Handels-Forvalterne i Finmarken skulde af Fiskerne annamme Tienden, og igien ved Skibningen i Præstens, Tiende-Mandens og Kirke-Værgerens Overværelse svare den med hver tiende Vog. Saa blev og Kirken og Præsten benaadede med Andeel i Tienden af Thanens og Altens Elvs Laxe-Fangst, samt forordnet, at, hvis nogen befandtes at have begaaet Sviig i Fiske-Tienden, skulde han bøde første gang 10 Rixdaler, anden gang 20 Rixdaler, og tredie gang have Varene forbrudte, halve Delen til Kongen, og den anden halve Deel til Angiveren. Siden blev og Tiendes Ydelse af den saa kaldede Graasey og Kuller paabudet ved en Kongelig Befalning af samme Aars 11te August.

Angaaende Præste-Tiende i Særdeleshed skal agtes, at, da det Beneficium at nyde Deel i Tienden af Landets Fiske-Avling ey forhen var bleven forundt Finmarkens Præster, bleve de omsider af Høylovlig Ihukommelse Kong CHRISTIAN den Fierde i Aaret 1631 dermed benaadede, til Opmuntring at bruge desmere Fliid baade med Normændenes og Lappernes Underviisning i den

Anni MDCLXXXVIII. signato, Commercii Finmarchiensis procuratoribus injunctum est, ut ab ipsis piscatoribus, merces suas vendentibus, Decimas acciperent, acceptasqve tempore, qvo empti pisces in naves exportandi imponuntur, iterum solverent, loci Pastore, Decimarum Præfecto & Templi curatore, præsentibus. Eodem regio Diplomate certa decimarum, ex captura salmonum, in fluviis, Altensi & Thanensi, facta, persolvendarum pars, Templis & Ecclesiarum Pastoribus, decernitur: Sancitum porro, ut, si, cui decimas dare competit, in aliqva fraude deprehensus fuerit, prima vice pœna 10 Thalerorum, secunda 20 Thalerorum, & tertia mercium privatione, mulctetur, publicatarum mercium altera parte Fisco regio, altera delatori, adjudicata. Die 11 Aug. ejusdem Anni Decimæ ex captura asellorum, tam minorum, qvam nigrorum, peculiari Diplomate, pariter imperatæ sunt.

Beneficium Decimas accipiendi, non antea concessum, sacerdotibus Finmarchiæ primus indulsit glorioſissimæ memoriæ Rex CHRISTIANUS IV., cujus de hac re exstant patentes literæ, ad Collegium Cameræ datæ, gratiæ & favoris regii plenæ, qvæ ex Danico idiomate in latinum conversæ ita sonant:

i den saliggiorende Guds Kundskab. Den Kongelige Befalning derom til Rente-Kammer-Collegium lyder saaledes:

" Vi CHRISTIAN den Fierde af
" Guds Naade, Konge til Dannemark
" og Norge, de Venders og Gothers ꝛc. ꝛc.
" Vor synderlig Gunst tilforn: Viider,
" at, eftersom Vii naadigst have bevilget
" Præsterne i Finmarken udi Vardoe-
" Huus-Lehn over det, de af Bønderne
" sædvanlig have havt, herefter at maa
" nyde den tredie Part af Fiske- og anden
" Tiende, som Vore Lehns-Mænd hid-
" indtil have oppebaaret; da bede Vii
" eder og naadigst ville, at I med be-
" meldte Vores Lehns-Mænd handle om
" Afslag af Afgiften af forbemeldte Tien-
" de, saa at den bliver det lideligste mue-
" ligt er; hvorimod de skulle være forplig-
" tede, Normænd, saavel som Finner og
" Lapper, Guds Ord trolig at forholde.
" Skulle og de beste Sogne-Præster til
" sig tage en Lap eller Norbagge, som
" Lappe-Sproget lære skal, den infor-
" mere, saa at han siden Finner og Lap-
" per udi deres Børne-Lærdom og Guds-
" frygt kan underviise, og for dennem
" prædike og forrette Capellans-Bestil-
" ling, hvormed Bispen skal have Ind-
" seende, som han med Provsten og
" Præsterne agter for Gud den almægtig-
" ste at forsvare. Dermed skeer Vor
" Villie. Befalendes Eder Gud. Skre-
" vet paa Vort Slot Kiøbenhavn den

" Nos CHRISTIANUS IV. Dei gra-
" tia Daniæ, Norvegiæ, Vandalorum,
" Gothorumqve Rex &c. &c. Gratia
" nostra Speciali præmissa. Scitote,
" qvod sacerdotibus Finmarchiensibus
" Præfecturæ Wardehusiensis, præter
" Salarium, qvod a rusticis hucusqve
" acceperunt, tertiam qvoqve Deci-
" marum ex piscibus aliisqve rebus
" persolvendarum, partem, Præfectis
" nostris antea persolvi solitam, in
" posterum clementissime indulseri-
" mus. Rogamus itaqve & clemen-
" tissime volumus, ut vos cum Præ-
" fectis nostris de ea re deliberetis,
" qvo subtractio solutionis Decima-
" rum, qvam justissime & æqvissime
" fiat. Ceterum Pastores, beneficio
" hocce fruentes, Verbum Dei, tam
" Normannos qvam Finnos, fideliter
" & diligenter docere tenentor. Pa-
" storum optimi Lapponem aliqvem,
" vel Normannum, in lingva tamen
" Lapponica instituendum, adsciscun-
" to & informanto, eum in finem, ut
" & illi aliqvando idonei reddantur,
" ad verbum Dei, in Catechismo
" comprehensum, aliis Finnis & Lap-
" ponibus cum fructu proponendum,
" & ita officio Comministri inter eos
" defungendum, cujus rei curam at-

" 13 Januarii Anno 1631. Under Vor
" Signet.

CHRISTIAN. R.

Endskiønt Stift-Befalingsmanden over Tronhiems-Stift, Hr. Ludvig Munch, med Canikerne i Tronhiem havde i Aaret 1641 giort den Foranstaltning, at Finmarkens Præster skulde have Deel i Tienden af de der til Landet for at fiske aarlig ankommende Norlænderes Fiske-Fangst, og Høylovlig Ihukommelse Kong CHRISTIAN den Fierde allernaadigst havde confirmeret samme, erholdte de dog ikke bemeldte Tiende-Andeel; hvorfor Sogne-Præsten til Omgangs Præstekald i Øst-Finmarken indgav til Høylovlig Ihukommelse Kong CHRISTIAN den Femte en allerunderdanigst Supplique om at nyde den, som og allernaadigst hannem blev forundt ved en Kongelig Benaadning dateret Kiøbenhavn den 16 Febr. Anno 1672, hvilken og siden de øvrige Finmarkens Præster i samme Aars Martii Maaned erholdte. Da nu samtlig Præsteskabet i Finmarken havde faaet Deel i den Nordlandske Tiende, blev efter allernaadigst Kongelig Befalning udi Aaret 1685 imellem dennem og Præsterne i Nordland giort saadan

" qve inspectionem Episcopo manda-
" mus, cui incumbet, cum Præposito
" & Pastoribus, omnia rite ordinare
" & disponere, prout coram Deo
" respondere velit. Hæc est voluntas
" nostra. Datum in arce nostra Haf-
" nienſi, d. XIII. Januarii, Anno
" MDCXXXI. Sub Sigillo nostro.

CHRISTIANUS. R.

Sed vero, tametsi Dioeceseos Nidrosiensis Præfectus regius, illustris Dominus Ludovicus Munch, una cum Canonicis Capituli, Anno MDCXLI. Constitutionem fecerit, qva piscatores Nordlandici, littora Finmarchica qvotannis freqventantes, sacerdotibus illius loci Decimas dare tenebantur, Præfecti totiusqve Capituli decretum regia sua auctoritate confirmante & ratum faciente Divo CHRISTIANO IV. nihil tamen in gratiam Cleri Finmarchiensis constutione ista effectum est. Aliqvot annorum interjecto tempore, Ecclesiæ Omgangensis in Finmarchia orientali Pastor, Regem CHRISTIANUM V. gl. m. libello Supplici humillime adiit, subjectissime petens, ut Decimæ, longo abhinc tempore piscatoribus imperatæ, sibi persolverentur. Humillimæ Supplicantis petitioni Rex clementissime annuit, Edicto d. XVI. Februarii, Anni MDCLXXII. super hac re promulgato. Idem beneficium, novo Edicto, mense Martio ejusdem Anni

 edito,

dan Ligning; at alle Nordlændere, som komme til Finmarken at fiske, skulde yde den halve Fiske-Tiende til den Præst, i hvis Præstegield de fiskede, og den anden halve Part til deres egen Sogne-Præst.

Efterdi en Deel med Kirke-Tienden vare benaadede, med Vilkaar, at holde dennem forsvarligen ved lige, udgav Høylovlig Ihukommelse Kong Frideric den Tredie fra Aggershuus Slot den 28 August 1648 til Stadtholderen, Hr. Hannibal Sehested, en allernaadigst Befalning, at lade tage Besigtelse over Kirkerne, for at erfare, om de tilborligen ved lige holdtes, i hvis Mangel de, som Kirke-Tienden var bevilget, skulde have bemeldte Benaadning forbrudt.

Hvad Laxe-Tienden i Finmarken angaaer, da findes derom foruden andre Kongelige Anordninger ogsaa disse, at paa Amtmandens allerunderdanigste Foresporgsel udgav Høylovlig Ihukommelse Kong Chri-

edito, ad reliqvos qvoqve ejusdem Præfecturæ sacerdotes, pertinere voluit clementia regia. Decimis itaqve ex Nordlandorum in Finmarchia piscatione Clero istius Præfecturæ clementissime concessis, æqvatio inter Finmarchiæ & Nordlandiæ sacerdotes Anno MDCLXXXV. vi mandati regii ita facta est, ut incolæ Nordlandiæ, circa littora Finmarchiæ piscantes, alteram Decimarum partem Pastori illius loci, ubi pisces ceperant, alteram reduces proprio sacerdoti persolverent.

Qvandoqvidem pars Decimarum, Templis persolvenda, jam huic, jam illi privato speciali gratia indulta fuerat, ea lege, ut beneficio istoc fruentes ædium sacrarum structuras sartas tectasqve conservarent; Fridericus III. gl. m. ad Proregem Norvegiæ, illustriss. Dominum Hannibalem Sehested, ex arce Aggershusiensi d. XXVIII. Augusti Anni MDCXLVIII. clementissime rescripsit, curaret sedulo, ut Templorum structuræ bene conservarentur, denunciaretqve, qvibus hæc ædilitas concredita erat, ni conditionem rite & exacte impleverint, dato beneficio actutum privandos fore.

De Decimis, qvæ ex captura salmonum in fluviis Finmarchiæ facta, solvuntur, sciendum, qvod, præter alias Constitutiones regias, Christianus V. gl. m., a regionis istius Præfecto submisse con-

Christian den Fierde Befalning af 19de Octobris 1629, at Field-Lapperne skulde yde Tiende af den Lax, som i Neidens Elv fangedes; men som de i bemeldte Elv fiskende Finner undsloge sig, for at erlegge samme, efterdi Munkene Osten for Vardoe-Huus ey heller ydede Tiende af deres Laxe-Fangst, lod Allerhoystbemeldte Konge den 15 December 1640 fra Kolding-Huus Slot atter Befalning udgaae, at bemeldte Elvs Laxe-Fiskere skulde rette sig efter den forhen udgangne Kongelige Ordre, saa fremt de ey vilde lide Tiltale ꝛc. Saasom, dette uagtet, et Aar efter andet løb hen, uden at nogen Tiende af samme Elvs Fangst blev svaret, lod Vardoe-Huus Amtmand den 22de August 1653 bemeldte Neidens Finner for Retten tiltale, fordi de havde viist sig Hans Kongelige Majestets allernaadigste Befalning overhorige, ved at indeholde den paabudne Tiende af den Lax, som de aarlig i ovenbenævnte Neidens Elv fangede, uanseet samme Elv tilhorte Norges Krones Stromme. Deres Svar blev, at de ey understod sig at yde den paa-æskede Tiende, saasom Russe-Fogden havde forbudet dem at erlegge samme, endskiont de efter egen Tilstaaelse i Mands Minde havde afhandlet deres Fangst af Laxe- og ovrige Fiskerie til Bergens Borgere, altsaa til Norges Indbyggere, og for Retten blev gotgiort, at tit bemeldte Elv i forrige Tider havde været brugt af Varangers Finner, og henhorte til deres sædvanlige Fiske-Steder.

consultus, d. XIX. Octobris Anni MDCXXIX. Edictum promulgaverit, qvo Lappones montani ex salmonibus, in fluvio Neiden captatis, Decimas solvere jubentur; qvi vero cum imperata facere recusarent, prætextu usi, Monachos, prope Wardehusiam, orientem versus, piscantes, nullas olim ex captis salmonibus Decimas dedisse, alte memorata Regia Majestas ex arce Coldinghuus d. XV. Decembris Anni MDCXL. novum promulgavit Edictum, qvo prædicti Lappones, sub gravis pœnæ comminatione, imperata prompte & obedienter facere jubentur. Interim per complures annos agitata fuit hæc controversia, qvapropter Præfectus Finmarchiæ regius d. XXII. Augusti, Anni MDCLIII. renitentes & contumaces Lappones solenni citatione in jus vocavit. Citati in foro comparent, qvibus poterant, rationibus sese purgantes, & perhibentes, qvod imperatas Decimas persolvere non potuerint, a qvæstore Moschovitico prohibiti. Interim confiteri cogebantur, idoneis testibus convicti, merces se suas civibus Bergensibus, adeoqve Regni Norvegiæ incolis, vendidisse, qvemadmodum liqvido qvoqve evictum fuit, Lappones Varangrienses, in memorato fluvio a remotissimis temporibus piscari solitos fuisse.

Angaaende Hvalfisk-Tienden, tiener iblant andet følgende til Underretning, at af den Contract, som i Aaret 1590 paa Vardøe blev sluttet imellem Kibergs, Ekkre-Øens og Vas-Øens Normænd og Varangers Finner, erfares, at der paa de Tider svaredes Tiende af fundne Hvalfiske, samt hvorledes dermed forholdtes. Ved en Kongelig Ordre, dateret Kronborg den 22 April 1617, blev Vardøe-Huus Amtmand af Høylovlig Ihukommelse Kong Christian den Fierde befalet at undersøge, om det fra Arilds Tiid saa havde været, og agtedes ret og billigt, at Tienden af den halve Hvalfisk skulde høre Finnerne til; men, saa fremt Contrarium befandtes, skulde saadan Tiende efter samme Kongelige Befalnings Indhold aldeles være afskaffet. Den 19 Octobr. 1629 udgav Allerhøystbemeldte Konge Forbud, at Hvalfangerie i Finmarken ey maatte tillades noget med Pas uforsynet Skib, hvortil en Skipper, ved Navn Povel de Wilhelm, som uden Pas øvede Hvalfangst der i Landet, og ingen Told eller Tiende deraf vilde betale, gav Aarsag.

Adskillige Irringer forefaldt om Tran-Tiendes Erleggelse, til hvilken somme ey vel vilde lade sig bequemme. Men at der og siden

De Decimis, qvæ ex captura balænarum solvuntur, porro observandum est, ex Conventione qvadam, inter incolas Kibergiæ insularumqve Ekkre-Øen & Vas-Øen, Norvegicos, atqve Lappones Varangrienses Anno MDXC. facta, constare, Decimas ex demortuis, balænis, in littore repertis, tunc temporis persolutas fuisse. Præfectus Wardehusiensis, diplomate, in arce Cronæburgo d. XXII. Aprilis Anni MDCXVII. signato, a Rege Christiano IV. gl. m. diligenter inqvirere & cognoscere jussus est, num antiqvitus revera obtinuerit, justumqve ptæterea & æqvum fuerit, ut Decimæ ex dimidia balænarum, in littore repertarum, parte, Lapponibus concederentur. Qvodsi, inqvisitione rite facta, res se aliter habere deprehenderetur, Decimatio hujusmodi in posterum prorsus cessaret. Anno MDCXXIX. alte memorata regia Majestas interdictum promulgavit, ne cui nauclero, justo commeatu non munito, balænas in oceano Finmarchico venari in posterum licitum foret, nauclero qvodam, nomine Povel de Wilhelm, sine commeatu ibidem piscante Decimasqve ex captura solvere detrectante, promulgati interdicti occasionem præbente.

Ratione Decimarum ex oleo, vulgo Tran dicto, persolvendarum, variæ qvoqve difficultates obortæ sunt, nonnullis

siden skulde ydes Tiende af Tran, ja endog af Multebær, viser en Kongelig Octroy-Forordning, dateret Friderichsborg den 16 Maji 1691. Nu er den Tiende, ikke rettere jeg veed, forlængst ophævet.

—

Nu omstunder ydes Fiske-Tienden i Finmarken efter Vegt. Ved dens Erleggelse holdes, i sær i Octroyes Tiid, da Indbyggerne ere forbundne til allene at handle med Stedets Handels-Betiente, og have ingen ankommende Frihandlere at gaae til, noyagtig Rigtighed, saa at, om Hans Kongelige Majestet, Kirken og Kirkens Tienere fik saa rigtig deres Tiende af Avlingen paa andre Steder i Norge, som den bekommes i Finmarken, forbedredes enhvers Indkomme derved ikke lidet. Fiskerne selv kan vanskelig understikke noget; thi sine Fiske-Varer faae de ikke vel afhændigede, uden til Stedets Handels-Betiente, og, naar de sælge ham dem, maa de tillige svare ham den deraf gaaende Tiende, saa at, naar de sælge 1 Vog Fisk, maa de veye 8 Mark over, hvilke ey betales, men regnes for Tiende. Naar de sælge 5 Voger, faae de kun Betaling for 4 og en halv Vog. Sælge de 10 Voger, betales ikkun de 9, og saa fremdeles; resten afkortes dem i Tiende. Et Fad Lax

nullis easdem solvere detrectantibus. Decimas vero, non tantum ex hujusmodi Oleo, verum etiam ex chamæmoris Norvegicis (indigenæ Multebær appellant) postea persolutas fuisse, ex Diplomate regio, die 16 Maji MDCXCI. Fridericoburgi super hac re promulgato, abunde liqvet, cujusmodi tamen Decimatio dudum, qvantum scio, abrogata est.

Decimæ ex piscibus secundum pondus hodie persolvuntur, & qvidem accuratissime, hoc præsertim tempore, cum incolæ solis Commercii procuratoribus, in Finmarchia commorantibus pisces suos vendere tenentur, nullis aliis institoribus & propolis existentibus, qvibuscum clanculum agere possunt, & profecto, si Decimæ alibi per Norvegiam, Regiæ Majestati, Templis Templorumqve ministris tanta, qvanta per Finmarchiam, accuratione persolutæ fuerint, emolumentum haud exiguum inde sperandum esset. Neqve piscatoribus fraudi locus est; nulli enim præter mercatores Hafnienses institores dantur, qvibus merces suas vendere possunt; & qvoties mercatori societatis Hafnienſis qvidqvam venditur. Decimæ ex vendito eidem simul tradendæ sunt, ita ut, si decem libræ piscis venduntur, mercator pretium pro novem tantum vendenti solvit, decima in Decimas cedente. Ex qvavis Tonna salsi

Lax er ansat for 5 Rixdaler; deraf svares Tienden med 2 Ort. Handels-Forvalteren, hvilken, som meldt, af Fiskerne annammer Fisken tillige med den deraf gaaende Tiende, kan ikke heller, uden at blive en Meen-Eeder, begaae Underslæb med, men maa giøre rigtig Regnskab for den Fiske-Tiende, han af Fiskerne haver oppebaaret; thi al Fisken, baade den, han for Kiøbmands Regning sig haver tilforhandlet, og den, han haver annammet, sam een Kongen, Kirken og Præsten tilhørende Tiende; lader han udskibe paa de til at afhente Landets Varer paa Havnen ankomne Kiøbmands Skibe, og, naar et Skib haver indtaget Ladningen, maa han med en skriftlig be-eediget Attest specificere, at han saa og saa mange Fader Lax, saa og saa mange Voger Stokfisk, saa og saa mange Voger Rotskiær ꝛc., og ikke meere haver ladet udskibe. Skipperen, der imodtog Varene, maa paa sin Side ligeledes skriftlig be-eedige sin indtagne Ladning.

salsi salmonis, qvæ V. Thal. æstimatur, unum didrachmum, seu dimidium Thaleri, loco Decimarum solvitur. Ipsi Commercii Procuratori fraudem committere æqve difficile est; acceptarum enim Decimarum rationem exacte reddere jurejurando tenetur; & qvicqvid piscis vel sibi ipsi emerit, vel loco Decimarum, Regi, Templo & Pastori persolvendarum, acceperit, id omne in naves, huic usui transmissas, imponendum curat, naviqve onusta, attestationem juramento confirmatam dare tenetur, se tot omnino, nec plures nec pauciores, salsi salmonis Tonnas, tot piscis, cujuscumqve, generis, libras, in navem imposuisse, sicut & nauclero injunctum est, solenni juramento attestari, memoratatam se piscium &c. qvantitatem & numerum a Procuratore recepisse.

14. Capitel.
Om
Lappernes Fabrigver.

Lappernes Qvinder berede Ræve-Skind, Otter-Skind, Rensdyr-Kalve-Skind ꝛc. Med Bereedningen omgaaes saaledes: Først afskrabe de med et Redskab af Jern, kaldet: Jekko, den Hinde, som sidder paa Skindets indvendige Side, saa besmøre de det med Tran, og derpaa holdende en Ende af samme i hver Haand, og skydende det fra sig med den eene Haand, naar de drage det til sig med den anden, trække det igiennem et i Eggen maadelig hvast, og i sin Skikkelse en Lee lignende Jern-Redskab, eller saa kaldet Spierko, hvilket haves fæstet til Veggen inde i deres iboende Hytte. (p) De hænge Rensdyrenes Fod-Sener op til at tørres, og derefter ved Slag af en Øxe-Hammer, samt anden deslige Behandling giøre dem myge, indtil de blive, som en Uld, af hvilken de, ey ved at spinde den paa Rok eller Teen, men ved at gnie den med flad Haand op og ned paa Kind-Beenet, tilreede sig Traad til at sye med. (q) De bordere med Tin-Traade Beltet, som bindes om Rensdyrets Liv, og Kraven, som hænges om dets Hals, Penge-

Punge,

(p) Vid. Tab. LXXVI.

(q) Vid. Tab. LXXVI. og LXXVII.

Caput XIV.
De
Opificiis Lapponum.

Varias pelles, vulpinas, vitulinas rangeferinas, lutrarum aliorumqve animalium, concinnare, foeminarum est. Membrana, istiusmodi pelles ambiente, instrumento qvodam ferreo, qvod Jekko ipsi nuncupant, abrasa, ipsam pellem, oleo ex jecinore piscium expresso, perungunt, perunctamqve per machinam qvandam ferream, altera sui parte acutam, falci non multum dissimilem, & parieti casæ affixam, reciprocando trajiciunt. Hujusmodi Instrumentum Spierko Lapponice appellatur. (p) Nervos, pedibus rangiferi exsciscos torrent, torrefactosqve tamdiu contundunt & in varia comminuunt frusta, donec in mollitiem lanæ transierint; & sic, qvantum satis est, comminutos & emollitos, palma ad maxillam affricando, in tenuissima fila contorqvent. (q) Cingula & frontalia, qvibus rangiferi vectarii exornari solent, marsupia & mastrucarum oras, filis stanneis artificiose pingunt. Modus, qvo in hujusmodi operibus phrygioniis conficiendis utuntur, talis

(p) Vid. Tab. LXXVI.

(q) Vid. Tab. LXXVI. & LXXVII.

Punge, det Toy, som laadne Skindkiortle stafferes med om Halsen, i Brystet, for Hænderne, i Fligerne og neden om, det Toy, som Haand-Klappen paa laadne Skind-Handsker bestaaer af, og andet meere. Bordere-Maaden og dens Præparatorier skeer saaledes: Af det brede Horn, der rækker ned over Rensdyrets Næse, hvorom er meldet i det 9de Capitel om Lappernes Rensdyr giøre de, efterdi samme af Naturen dertil er skikket og bequemt, et lidet krumt Bræt, og Radviis igiennembore det med mange runde Huller, det eene mindre og trangere, end det andet, og der igiennem trække med Tænderne en liden udi en Form, kaldet Staeppo, af Blye-beblandet Tin stobt Stang, som ved saadan Behandling vorder, efterdi det eene Hul er mindre, end det andet, alt smalere, og ved at gaae igiennem de trangeste Huller, omsider bliver til en lang, fiin og rund Traad. Naar bemeldte Traad drages igiennem det allertrangeste Hul, sette de et lidet i Enden hvast Jern-Redskab an imod samme, hvorved da den, der for var rund, bliver under Trækningen saa flad og saa tynd, som et Løv. Tvende saadanne flade og tynde Tin-Traade twinde de sammen til een, legge den i adskilligt Mynster plat og los paa Toyet, der bordéres, og fæste den til samme ved ovenmeldte af Rensdyrs Fod-Sener virkede Traad; ellers bruge de og et Slags ophæved Bordering, hvortil behoves end meere Flid og Arbeyde.

De

eſt: Maſſa plumbea in formam oblongi bacilli, typo qvodam fuſorio, qvem Lappones Staeppo nuncupant, conflatur: poſt ex eo cornu ramuſculo, qvi laminæ inſtar procreſcit, naſum rangiferi obducens, de qvo Capite IX. de Rangiferis plura vide, tenuis lamina conficitur, qvæ variis foraminibus, in ſeriem diſpoſitis, perforatur, ita ut unaqvævis ſeries ſua habeat foramina, arctiora & laxiora, ordine ab his ad illa ſemper obſervato. Per hæc foramina trajicitur modo memorata maſſa ſtannea, ea lege, ut primum per foramina laxiora & deinceps per anguſtiora, traducenda ſit, donec in ſpeciem tenuis fili formetur. Cum per foramen, ordine ultimum & ſimul omnium arctiſſimum, trajiciendum eſt filum, ſtylus qvidam præacutus, ſed admodum ſubtilis, alteri foraminis lateri applicatur, eo conſilio, ut tranſiens ductile filum ex rotunda in planam, & tenuiſſimæ laminæ ſimilem formam, dilatetur. Duo hujusmodi fila ſtannea in unum contorqventur, contortaqve panno acupingendo, in varios gyros & formas, ſuperimponuntur, filis ex nervis rangiferinis ductis aſſuenda. Hæc acupingendi ratio apud Lappones uſitatiſſima eſt & maxime vulgaris. Ceterum non deſunt, qvæ hanc artem multo elegantius callent atqve exercent.

Pan-

De farve guult med en Urt, i deres Sprog kaldet: Idne (209); ligemaade sette de guul Farve paa Toy med en Urt, som de give Navn af: Livdnjo (210). (r) De udi et af Rensdyr-Horn giort Redskab, kaldet: Njijkom, væve Baand af affarvede Traade til at binde Skoene fast til Foden med. See Maaden, paa hvilken Skoene ved bemeldte Skoe-Baand fæstes til Fodderne, i det 4de Capitel om Lappernes Klædedragt.

(s) De, til at sove under, giore af uklippede beredde Faare-Skind Skindfæller, af hvilke somme blive, som en liden Sæk, i Enden sammensyede, for der at stikke Fødderne ind, hvorom er meldt i det 6te Capitel, om Lappernes Leye. Bemeldte Skindfælles

Pannum colore luteo & croceo herbis qvibusdam, qvibus Idne (209) & Livdnjo (210) nomen est, inficere norunt. (r) Ex variis filis discoloribus, instrumento qvodam ex cornibus rangiferinis huic usui facto (cujusmodi Instrumentum Njijkom Lapponice appellatur) vincula nectunt, ex qvibus postea corrigiæ conficiuntur, de qvibus Capite IV. de Vestimentis Lapponum plura vide.

(s) Ex pellibus ovinis indetonsis, sed concinnatis, stragula contexunt, qvorum alia in formam culei, in qvem pedes cubantis commode immitti possunt, formata sunt; alia non item. De illis vide Caput VI. de Lectis & Cubilibus

(r) Vid. Tab. LXXVII.

(s) Vid. Tab. LXXVIII.

(209) Lycopodium *complanatum* Fl. Sv. 958. paa Norsk: Jamne.

(210) Foruden Jamne, farve Lapperne guult 1) med Roden af Syre, Rumex *acetosa* Linn. 2) med Blomsterne af Galio *vero* Linn. paa Norsk: Mour, Guul-Mour, paa Dansk: Mariæ Seng-Halm, 3) med Ener Mose, Lichen *juniperinus* Linn. 4) med Lys Mose, Lichen *candelarius* Linn. og 5) med Løvet af Betula *nana* Linn. paa Norsk:; Kjerring-Riis, samt af Betula *alba* Linn. paa Norsk: Bjørk, Bjerk. Men det er vanskeligt at bestemme, hvad Livdnjo er.

(r) Vid. Tab. LXXVII.

(s) Vid. Tab. LXXVIII.

(209) Lycopodium *complanatum* Fl. Sv. 958. Norvegis *Jamne*.

(210) Præter Lycopodium complanatum Lappones flavo colore tingunt 1) radice Rumicis *acetosæ* Linn. Norvegis *Syre*, 2) floribus Galii *veri* Linn. Norvegis *Mour*, *Guul-Mour*; Danis autem *Mariæ Seng-Halm*. 3) Lichene *juniperino* Linn. Norvegis *Ener-Mose*. 4) Lichene *candelario* Linn. Norvegis *Lys-Mose*, & 5) fronde Betulæ *nanæ* Linn. Norvegis *Kjerving-Riis*, nec non Betulæ *albæ*, Norvegis *Bjørk* vel *Bjerk*. Sed ad qvod genus pertineat Lapponum *Livdnjo*, non facile determinari potest.

fælles laadne Side haves nedvendt imod dens Legeme, som derunder hviler.

(t) De væve uldene Tæpper, hvilke bruges af Soe- og Field-Lapper til Dække at sove under, og, naar de ere halvslidte, af Field-Lapperne til Dække over de Stænger, som deres Vinter-Telt bestaaer af. De fleste saadanne Tæpper virkes af tykke Uld-Traade, og ere paa Farven tildeels hvide med en breed sort eller breed graa Rand i Eggene, tildeels breedstribede med hvide og sorte, eller hvide og graa breede Render; nogle blive forarbeydede af finere Traade med Render af adskillige Farver, brandgule, røde, &c. Det Vævsted, som de væve bemeldte Tæpper udi, bestaaer af twende opstaaende høye og tykke Stolper, i hvis overste Ende sidder en los Bom, rækkende fra den eene Stolpe til den anden; til berørte Bom haves Rende-Garnet fæstet med sin overste Ende; en Deel deraf lader man faae en lige Strekning fra Bommen ned imod Jorden, og efterdi Islettet ikke med Skyttel indskydes, og med Vævskeede anslaaes, men alene indstikkes med Haanden, og, i steden for at anslaaes med Skeede, pakkes ved Opstodelse af en op og ned vendt flad Haand, lader man, paa det der kan blive Rum og Aabning til at faae Haanden ind, den anden Deel af Rende-Garnet gaae i en Skraads-

(t) Vid. Tab. LXXVIII.

Lapponum. Memorata stragula, lecto imposita, villosa sui parte cubantis corpori obvertuntur.

(t) Lodices præterea texunt, qvæ ita comparatæ sunt, ut, postqvam aliqvantulum temporis obtegendo dormientis corpori inservierint, paululum usu contritæ in tentorium hibernum convertantur. Harum plurimæ ex filis albis crassioribus, fimbriis latis nigri vel etiam cinerei coloris; aliæ autem ex filis discoloribus subtilioribus, fimbriis cinerei vel crocei coloris, contextæ sunt. Textrina ista, in qua commemorata stragula texuntur, è columnis duabus densis, inque altum erectis, confecta est, quarum summitati laxum liciatorium, ab una usque ad alteram columnam extensum annectitur; huic superiorem extremitatem staminis affigunt, quod à liciatorio ad terram recta demittitur, & quoniam trama nec injiciatur radio, nec tudicula allidatur, manu vero ingesta, dum tudicula allideretur, inter repellendum palma compingatur supina & prona, altera pars staminis, ut manui immittendæ spatium pateat, à commemorato liciatorio per furculam, quæ summis extremitatibus duorum, è columnis pröeminentium, brachiolorum innixa est, oblique descendit, anteqvam pronus illi conceditur lapsus. Inferiori extremitati stami-

(t) Vid. Tab. LXXVIII.

Skraads-Linie ned fra ommeldte Bom frem over en Stang, der hviler yderst paa Enderne af tvende fra forbemeldte Stolper udstaaende korte Arme, forend man giver det et lige Fald ned ad. Til Rende-Garnets nederste Ende haves Steene anbundene, paa det at det ey skal hænge slapt, eller falde i Bugt, men ved Steenenes Tyngde holdes stramt og udstrakt. Islettet indstikkes, og paa foranforte Maade indvæves med Haanden allerforst overst oppe nær hos tit bemeldte Bom; hvoraf erfares, at man med Tæppets Forarbeydelse begynder oven fra. Ligesom Væverne efterhaanden med Læredet omgiver Bommen i deres Væve-Stoel, ved at omdreye samme, saa bliver og Bommen i den her beskrevne Lappernes Væve-Stoel ved Omdreyelse efterhaanden omgiven med det under Arbeyde værende uldene Tæppe. De knytte Vanter af sammenmænget Faare- og Hare-Uld; alt bemeldte er Qvindernes Arbeyde.

(u) Lappernes Mandspersoner giore af de paa Birke-Træer udvoxende og paa Farven Valbirk lignende Knorte (211) Skaaler samt Fade til at spise af, og til at forvare ferst Rensdyr-Melk i om Vinteren; somme af slige Fade ere saa dragtige, som en Fustage paa 6 à 7 Kander. (v) De af den Plade,

staminis alligantur lapides, ne relaxatum volumina sinuosa versetur, sed pondere appenso rigidum extensumque conservetur. Ingeritur trama, modoque supradicto, primum ad partem superiorem jugi, manu intexitur, unde liqvet in stragulo conficiendo à superiori extremitate initium fieri. Sicut textores liciatorium in machina textoria, illud circumrotando, linteo sensim, circumdant, ita etiam jugum descriptæ hujus machinæ textoriæ, inter volvendum, stragulo, quod conficitur laneo, paulatim circumcingitur. Chirothecas e lana ovili cum leporina mixta nectunt. Hæc solarum foeminarum opera sunt.

(u) Mares varias cuppas, patinas, variis usibus destinatas, qvarum nonnullæ qvadrantem tonnæ capere possunt, lacti rangiferino servando inservientes, ex tuberibus betulinis (211), aceri haud dissimilibus, conficere norunt. (v) Ex lamina, qvæ in summitate cornu rangi-

(u) Vid. Tab. XXXVIII.

(v) Vid. Tab. LXXVIII.

(211) Tophi crispi Betulæ *albæ*.

(u) Vid. Tab. XXXVIII.

(v) Vid. Tab. LXXVIII.

(211) Tophi crispi Betulæ *albæ*.

Plade, der sidder høyt oppe i et Rensdyrs Horn, giøre efter egen Maneer Skeer med bredt Blad og kort Skaft. Bemeldte Plader indeholde, somme meere og andre mindre, en graa-agtig Marv; jo mindre af saadan Marv i dennem befindes, jo glattere, smukkere og beqvemmere ere de til benævnte Brug. De Skeer, som man formedelst deres Ziirlighed, ved det at Hornet, som de bleve giort af, indeholdt ikkun lidt af ommeldte Marv, agter den Umage værd, skierer man ud i Blomster og Stræge temmelig net, og ridser deri med sort, nemlig med Næver, som man haver forbrændt til Kul, og derefter tygget i Munden. Saadanne udskaarne og ridsede Horn-Skeer sende de undertiden til Kiøbsteden, for at lade Guldsmeden giøre lige skikkede Sølv-Skeer.

De udskiere Kniv-Skafte, og støbe Tin deri. De giøre Stav-Knappe af Rensdyr-Hornenes tykke Ende. De giøre nette oval-runde Kister. De giøre smaa Flasker af smale Træ-Rødder, eller saa kaldede Tæger, hvilke de paa en egen Maade flette digt sammen. Flaskens Danlighed er hart ad, som en liden rund kort-halset Boutellies, og de bruge den til at forvare Salt udi. De bygge behændige Slæder, af hvilke somme kaldes: Giet-Kierres, en Deel Raido-Kierres, somme Pulke, og nogle Lok-Kierres, see meere derom i det 10de Capitel om Lappernes Age-Redskab. De koge Liim af Fiske-Skind, i sær af det, der

feri prominet, cochlearia formant, ex suo qvidem ingenio, satis affabre tamen. Supradictæ laminæ, aliæ plus, aliæ minus cinereæ cujusdam medullæ continent, qvo minus istiusmodi medullæ in illis reperiatur, eo læviores, pulchriores, dictoque usui aptiores habentur. In hujusmodi vasis varias formas & florum simulacra, nigro colore, carbone, ore præmanso, inducto, interstincta conspicere licet. Qvæ præ ceteris paulo elegantius tornata sunt & picta, in urbes ad aurifabros qvandoqve transmitti solent, ut cochlearia argentea ad eorum formam conficiantur.

Manubria cultrorum, infuso artificiose stanno decora, nec non capitula baculorum, ex crassioribus cornu rangiferini partibus, fabricare didicerunt. Nitidiores ovatas fingunt capsas. Lagenulæ qvædam vel è radicibus tenuibus conficiuntur, vel ex ita dictis Tæger, qvas modo singulari nectendo constringunt. Forma ampullæ ad similitudinem lagenulæ rotundæ colli curti fere accedit, & sali servando inservit. Trahas varii usus & formæ, variisqve nominibus, ut: Giet-Kierres, Raido-Kierres, Lok-Kierres, Pulke &c. insignitas, satis affabre constructunt. De trahis videsis Caput X. de Instrumen-

der omgiver Fiſkens Hoved; man lader Skindet længe koges i ſydende Vand, derpaa tager det af Vandet, og lader Soddet ſtorkne, ſom da ſtrax bliver til Liim. De tilreede og Liim af Rensdyr-Horn, ſamme befindes langt ſterkere, end det forbemeldte.

Smiddende Jern, holde de det ikke i Ilden ved en Tang, men ved et dertil ſkikket Redſkab, kaldet: Aaſſer. Lapperne, ſaavel ſom og Finmarkens Norſke Beboere, de ſaa kaldede Nordmænd, tilkiobe ſig Nordlandſke Baade, dog findes der en Deel Lapper, ſom og ſelv bygge Baade til eget og andres Brug. Alt dette er Mands-Perſonernes Arbeyde.

mentis vectariis Lapponum. Gluten ex pellibus piſcium, præſertim ex ea parte, qvæ capita obducit, coqvunt; ex cornibus rangiferinis gluten pariter conficiunt, priore illo multo præſtantius; Pellis in aqva efferveſcente diu percoqvitur, qua ex aqua deinde exemta, quod relinquitur, coagulatum in gluten ſtatim convertitur.

Ferrum igne excuſuri nullo forcipe utuntur, ſed ejus loco Inſtrumento qvodam ligneo, Lapponice Aaſſer nuncupato. Lappones, æque ac incolæ Norvegici Finmarchiæ, noſtratibus Nordmænd dicti, cymbas Norlandicas ſibi qvidem comparant; easdem tamen nonnulli Lapponum, proprios nec non aliorum in uſus, ipſi conſtruunt. Hæc marium negotia ſunt.

15. Capitel.

Om

Lappernes Manerer.

Lapperne, der ey længere, end fra Saxonis Tiid, ſom levede Anno 1190, og altſaa endnu ikke i fulde 6 Seculis have været bekiendte af ſaadant Navn, men tilforn kaldtes Skrit-Finner, bruge adſkillige tildeels ſelſomme Manerer.

Det

Caput XV.

De

variis Lapponum moribus.

Lappones, qvi a Saxonis tempore, circa annum MCXC. florentis, adeoqve nondum per ſex integra Secula, hoc nomine noti, antea Skrit-Finni dicti, variis moribus, ſibi propriis, utuntur.

Mos

Det er en iblant de Orientalske Folk brugelig Skik, at begave hinanden, i sær sine Overmænd, med Skienk. Saadan Viis iagttages hos Lapperne; thi de, indfindende sig hos deres Øvrighed, Præst eller Handels-Forvalter bringe en og anden gang noget med sig til Foræring, saasom: En Ost, en Hare, Ryper, nogle faa Salt- eller Ferskvands Fiske, et slagtet Lam, Rensdyr-Kiød, og Dyrets Lunge, et Stykke Smør, lidt Duun eller andet deslige. Saadan Gave annammes da ikke aldeles uden Vederlag; thi man igiengiver dem et Stykke Tobak, et Glas Miød, et Kruus Øl, lidt Peber og Ingefær, eller andet deslige, som kand være for Haanden, og man veed er dennem behageligt. Russerne bruge og nesten samme Skik, i det de ved Ankomsten til et Sted begave den, der er sat i et værdigt Embede, og som de bære en Slags Respect og Ære for, med en Foræring, bestaaende gemeenligst i et rund-baget grovt Brod (212), som paa et rødt malet Træ-Fad frembæres, nogle faa fernissede eller med Forgyldning zirede Træ-Skeer, undertiden ogsaa nogle Hons-Æg, saltet Lax, et Stykke Lærret eller andet saadant.

Mos est orientales inter gentes receptus, mutuis muneribus se invicem, præcipue superiores suos, donare. Idem similiter fit apud Lappones. Magistratui enim, Pastori suo, vel commercii Procuratori, se sistentes, alternis vicibus, donum qvoddam secum afferunt v. c. caseum, leporem, Lagopodes, pisces qvosdam marinos vel fluviatiles, agnum cæsum, carnem rangiferinam, illiusqve lingvam, offam butyri, manipulum plumularum, istiusqve generis alia. Nec vero plane indotatum recipitur munus; retribuuntur enim illis frustum herbæ Nicotianæ, hyalus hydromeli refertus, fidelia cerevisia plena, piperis parum & gingiberis, vel alia istiusmodi, quæ ad manum sunt, quæque illis grata esse comperimus. Idem etiam fere mos inter Moscovitas viget, ad locum enim qvendam adventantes, illum, qvi gradu qvodam dignitatis fungitur, qvemqve in honore habent, munusculo ornant, qvod plerumqve consistit in pane secundario orbiculato (212), qvi qvadra lignea, rubro colore infucata, affertur, cochlearibus qvibusdam ligneis, gummi juniperino tinctis, vel ornamentis deauratis distinctis, interdum etiam ovis qvibusdam gallinaceis, salmone sale condito, linteo qvodam, aliisve ejusmodi.

Til Anni

(212) I en Deel af de Rug-Brød, som jeg af Russerne, i Aaret 1759, blev begavet med i Øst-Finmarken, var der et Stykke Lax indbaget.

(212) Nonnullis panum secalinorum, qvibus Russi, quum an. 1759. in Östfinmarchia essem, me donavere, frustum salmonis vulgaris incoctum erat.

Til at skille imellem Aarets Tider, at vide Festdagene, og anden deslige Efterretlighed, brugte Lapperne i forrige Tider Priim-Stave.

Anni tempora ut dignoscerent, diesqve festos aliasqve temporum notas ne ignorarent, fastos qvosdam ligneos (vulgo Priimstave dictos) ad usum suum olim converterunt Lappones.

Naar en Qvinde skal føde, betienes hun i Jordemoders Sted gemeenlig af sin egen Mand.

Munere obstetricis ipse maritus haud raro defungitur.

Lapperne byde gierne Præsten, Missionairen, Degnen eller Skolemesteren til Faddere ved deres Børns Daab.

Pastorem loci, Missionarium, Pædagogum & æditum, testes Baptismi suorum infantum, ut plurimum adsciscunt Lappones.

Ofte hænder det, at alt Huusfolket maa, for at opsøge tabte Rensdyr, forlade Huset; forend de gaae afsted, binde de Børnene fast inde i Teltet, paa det de ey i deres Fraværelse skal løbe ud, og blive forvildede, eller fryse ihiel ude paa Sneen, eller inde i Teltet falde i Ilden og brænde sig. Paa mine Field-Reyser bragte jeg en liden Kiste med mig; til dens Hængsler pleyede Lapperne, som jeg selv mange gange saae, binde de smaa Børn fast, naar de nødsagedes at forlade dennem eene.

Qvoties necessitas poposcerit, ut tota, qvæ tentorium inhabitat, familia, vel deperditos qvæsitum rangiferos, vel alias qvascumqve res curatum, exeat, infantes, qvi ob teneram ætatem seqvi non valent, majoris securitatis gratia, in tentorio ligant, ne sibi relicti in errorem vel ignem incidant. Per montium juga iter facturus inter reliqvas sarcinas capsulam qvoqve cardinatam, mecum ferre solebam, cui, utpote cardinibus instructæ, infantes, ne nimis libere discurrerent, sæpe alligarunt.

(x) Lappernes Sidde-Maade er at sidde paa bare Jorden med Fødderne Krydsviis lagt under Sædet. Naar de komme i Norske Folkes Huse, hvor der ere Skamle, Bænke

(x) Nullus in hac gente sellarum est usus; Lappo enim humi sedet, pedibus transversum sub nates reflexis. Si forte alios Norvegiæ incolas, in qvorum ædi-

(x) Vid. Tab. LXXIX.

(x) Vid. Tab. LXXIX.

Bænke eller Stole, vil de ey sidde paa nogen af dem, men heller plat neden paa Gulvet.

(y) Naar de hilse hinanden, tage de hverandre i Favn, sigende: Buurist! Danice: Vær hilset! samme giorde og smaa Børn ved mig; thi de saae mig an for en Lap, efterdi jeg gik Lappe-klæd, og talede Lappisk.

(z) Lappe-Qvinderne klippe deres Hoved-Haar, saa at bare Stumperne sidde igien.

(a) De lyske med en Kniv.

(b) Folende Smerte i en Arm eller Fod, bebinde de samme sterk med tvende Baand, et ved hver Ende af den Deel af Armen eller Foden, hvor den meeste Smerte fornemmes, og legge saa derpaa et Stykke antændt Knosk, som skal brænde Hul paa Huden, for at give Smerten Luft, og saaledes lindre den.

Udi gandske Vest-Finmarken befandtes i de 10 Aar, jeg var der, ikke meere end to Heste,

bus scamna & subsellia in usu sunt, negotii causa inviserit, oblata tamen sella uti recusat, commodius putans in nudo pavimento considere.

(y) Lappones, se invicem consalutantes, in mutuos amplexus ruunt, ingeminantes: Buurist! id est: Salve! qva salutandi formula parvuli me qvoqve compellarunt, indigenam putantes, ob lingvam & habitum Lapponicum, qvibus, cum illis conversatus, semper utebar.

(z) Mulieres Lapponicæ capita ad calvitiem usqve abradunt.

(a) Pediculos cultello enecant.

(b) Si pes vel brachium vehementius doluerit, eam membri partem, ubi vis morbi maxime sentitur, binis ligamentis, qvam maxime possunt, constringunt, ardentemqve fomitem admovent, vana persvasione ducti, fore, ut cute, vi ignis rupta & aperta, dolor, qvasi facta elabendi occasione, erumpat atqve excedat.

In universo Finmarchiæ occidentalis tractu, toto, qvod ibi exegi, decennio,

(y) Vid. Tab. LXXIX.
(z) Vid. Tab. LXXIX.
(a) Vid. Tab. LXXX.
(b) Vid. Tab. LXXX.

(y) Vid. Tab. LXXX.
(z) Vid. Tab. LXXIX.
(a) Vid. Tab. LXXX
(b) Vid. Tab. LXXX.

Heste, Sorenskriveren Peder And havde den eene, og Handels-Forvalteren udi Altens Præstegield, Christen And, den anden (213). Formedelst denne Mangel maa de Norske Landets Indvaanere, saavel som og Soe-Lapperne, selv giøre Heste-Arbeyde, i det at de om Sommeren bære paa Ryggen, og om Vinteren, naar Føret og Veyen tillader det, slæbe afsted paa smaa Slæder Høe, Brænde og andet, som Heste ellers pleye at bære og trække. Field-Lapperne ere forsynede med Rensdyr, og derfor bruge dem til at bære Byrder om Sommeren, og til at bringe dem selv samt deres Bagage frem om Vinteren. Efterdi der, som meldt, ikkun vare to Heste i Landet, have de fleste Stedets Beboere, i sær Field-Lapperne, aldrig seet en Hest, og derfor vilde anse den, som et forunderligt Dyr. En Porsanger-Fiords Field-Lap, ved Navn Matthias Pedersen, der selv fortalte mig Tildragelsen, var i et Ærinde kommen i benævnte Sorenskriver

nio, duo omnino eqvi reperiebantur, qvorum alter Petri Andii, Judicis ibidem Provincialis, erat; alter vero Christierni Andii, mercaturæ in parœcia Altenſi Præfecti (213). Hinc ruſtici, nationis Norvegicæ, qvi hunc tractum incolunt, ut & Lappones maritimi, eqvorum opera ipſi defungi coguntur, æſtate dorſo, hieme parvis vehiculis, fœnum, ligna, & id genus alia, qvæ eqvis alias vectantur, portando. Tolerabilior, hac qvidem in parte, eſt conditio Lapponum montanorum, qvippe qvi rangiferis abundantes, eorum opera ad ſemet-ipſos & onera ſua vectanda utuntur. Et qvoniam tanta eqvorum penuria tota hæc regio laborat, hinc pleriqve incolæ ad adſpectum hujus animalis, tanqvam rei peregrinæ & prorſus inſolitæ, attoniti ſtupent. Exemplum ſuppeditat Matthias qvidam Petri, Lappo montanus e ſinu Porſangrico, qvi, ut ipſe mihi narravit, judicem

(213) Efterat de siden den Tiid har begyndt at legge Vind paa Agerdyrkning, har og Hestenes Antal tiltaget, saasom jeg selv saae, da jeg var der i Landet. Men i gandske Øst-Finmarken var der den gang ikke meere end 3 Heste, hvoraf de tvende, som skulde befordre min meget besværlige Reyse over Varanger-Fieldet, horte hiemme i Vadsøe, og den tredie var en Udgangs-Hest, hiemmehørende paa Vardøen.

(213) Poſtqvam incolæ Veſtfinmarchiæ, præſertim in Alten, agriculturæ operam dare cœperunt, etiam numerus equorum ibidem valde crevit, ut ipſe vidi, quum in Finmarchia præſens eſſem; ſed in tota Öſtfinmarchia tunc temporis tres tantum erant equi, quorum duo, qui iter meum moleſtiſſimum trans alpem: *Varanger-Fieldet*, facilitarent, in inſula Vadsöe, tertius autem, qui per totum annum in campis paſcebatur, in inſula Vardöe, poſſeſſores agnoſcebant.

skriver Ands Huus, og, da han om Natten vilde gaae ud af Borgestuen, hvor hans Natte-Herberge var, og fik i det samme en uden for Doren staaende Hest at see, blev han derved saa bestyrtset, at han af Forskrekkelse i Øyeblikket slog Doren til, og pakkede sig tilbage.

loci, Petrum Andium, negotii cujusdam expediendi causa, adiit; in cujus ædibus cum pernoctaretur, contigit, ut de nocte cubili egressus, eqvum ad januam stantem ex improviso conspexerit, qvo viso, vehementer conterritus, haud aliter, ac si immane spectrum vidisset, in cubile se, janua diligenter clausa & obturata, continuo proripuit.

Saasom de Norske Finmarkens Indbyggere og Lapperne i den Tiid, jeg var der i Landet, ey havde Agre, og altsaa ikke dertil behovede Giødning, tændte de Modingerne, som de havde samlet af sine Koer, Faar og Gieder, an om Sommeren, og brændte dem op: ellers boer der hos Altens Laxe-Elv i Vest-Finmarken nogle Lapmarkiske Bonder af den Finlandske Nation, hvilke, efterdi de i deres Fædreneland ere vandte til Agerdyrkning, dyrke nogle faa og smaa Agre, hvori de saae Byg-Korn, og somme Aar høste deraf en riig Grøde.

Et qvoniam, uti satis notum est, in toto hoc tractu nec seritur, nec metitur, per se seqvitur, incolas nullo egere lætamine; hinc fimeta, ex stercore vaccarum, ovium & caprarum collecta, tanqvam rem nullius usus & pretii, adveniente æstate cremare solent. Ceterum, qvidam rustici nationis Finlandicæ, fluvii Altensis accolæ, domi agriculturæ assveti, paucos colunt agellos, unde haud contemnendos qvibusdam annis frugum proventus habent.

Rige Lapper nedgrov sine Penge, saa at deres Børn og Arvinger ikke bekom dem efter deres Død. At de udi levende Live havde dem nedgravede i Ørken, slutter jeg at være skeet af Frygt for at miste dem ved Tyve-Haand, helst da de mangle sikkert Giemme-Sted; thi en Soe-Lap boer i en liden med Laas og Lukkelse uforsynet Hytte, og en Field-Lap i et lidet aabet Telt, hvilket han som tiest nedriver paa et Sted, og opslaaer

Lapponibus qvibusdam, qvibus præ reliqvis lautior est conditio, moris est, divitias suas, numos inprimis in terram tam caute defodere, ut hæredibus neminima qvidem spes sit earum potiundi. Qvod vivi eas defodiant, non eqvidem miror, siqvidem nulla illis armaria, claustra nulla, qvo tuto & absqve metu surum, thesauros, si qvos habent, reponere possunt; Lapponi enim maritimo

nil

slaaer paa et andet langt derfra; men Aarsagen, hvorfor de ikke, naar de fornam deres Dods-Stund at være forhaanden, tilkiendegav sine Børn og Arvinger, hvor deres Skat var hengiemt, paa det at de i Fremtiden kunde have Gavn deraf, veed jeg ikke. Der fortælles ellers, at, da en i Ozejok udi Svenske Lapmarken boende riig Field-Lap, ved Navn Hans Jonsön, blev tilspurgt, hvorfor han saa giemte sine Penge, at ingen kunde finde dem efter hans Dage? svarede han: Dersom mine Penge efter min Død falde i andres Hænder, hvad skal jeg da selv have at leve af, naar jeg kommer i de Dodes Land?

Lapperne dræbe Hunde, ved at hænge dem op i et Træ og qvæle dem; derefter krænge de Skindet af, og, om det er sort, bruge det til Bremming neden om laadne Skindkiortle og om Handsker.

(c) Lapmarkiske Bønder af Finlandsk Nation, af hvilke en Deel, som meldt, boer hos Altens Laxe-Elv, bruge den Maneer, altsomtiest at bade sig i varmt Vand, og tillige bestænke sig med Lov-Koste.

De øvrige Lappernes Maneerer, angaaende Spisen, Agen, Rensdyr-Vogtene ere anforte i de andre Capitler, hver paa sit behørige Sted.

(c) Vid. Tab. LXXX.

nil præter suum tuguriolum est, nec montano qvicqvam præter tentoriolum, qvod pro ratione temporis & loci figit refigitqve; rationem vero, cur loca, ubi divitias suas reposuerunt, ne moribundi qvidem indicare velint, ut hæredes eas sibi post fata parentum in usum convertant, me prorsus latere fateor. Relatum qvidem est, Lapponem qvendam prædivitem, nomine Henricum Jonæ, in Ozejok, habitantem, morti vicinum, causam rogatum: cur divitias suas adeo studiose occultaverit, ut nulla superstitibus reperiendi spes esset? respondisse: se, ni fecisset, necessariis vitæ sustentandæ mediis post mortem carituram.

Canes enecandos ab arbore suspendunt, suffocatisqve pelles detrahunt, ex qvibus, si nigri fuerint coloris, fascias & limbos concinnant, mastrucis & chirothecis assuendos.

(c) Rusticis Lapponicis nationis Finlandicæ, qvorum nonnulli fluvio Altensi accolunt, mos est, calida sese sæpenumero abluere, & fronde, aqva intincta, conspergere.

Et hæc de moribus huic genti propriis impræsentiarum commemorasse sufficiat; plura de hac materia scire cupientem ad varia hujus libri capita, ubi hæc ex instituto tractantur, remitto. Caput

(c) Vid. Tab. LXXX.

16. Capitel.

Om

Lappernes Giftermaal og Bryllup.

At en Norsk Bondekarl tager en Lappisk Pige, eller en Lap en Norsk Bonde-Pige til ægte, er en meget rar Hændelse. I det District, hvor jeg var Missionaire, tildrog det sig ingen gang i min Betienings-Tiid.

En Lap, som vil beyle, tager med sig i saadant Ærende nogle af sine nærmeste Paarorende, af hvilke een skal være hans Talsmand; han forsyner sig og med Brændeviin, hvormed hans Forset er at ville tractere sin tiltænkte Festemoe, samt hendes Forældre og Venner; desuden medbringer han en Gave at forære hende selv; samme bestaaer i et Solv-Belte, en Ring, eller andet deslige, alt efter hans Formue. Naar de kommer til Huset, hvor Pigen er, gaae de alle ind, undtagen Beyleren, som bliver uden for, indtil han vorder indkaldet. Efterat de ere indkomne, tilbyder Talsmanden Pigens Fader en Skaal Brændeviin, hvilken om han afslaaer, er det Tegn, at Beyle-Budet ey staaer ham an; men tager han imod den og drikker, giver han derved at forstaae, at Tilbudet er ham ikke ubehageligt. Bemeldte Talsmand tracterer da ey allene

Caput XVI.

De

Nuptiis Lapponum.

Raro admodum accidit, ut juvenis nationis Norvegicæ puellam Lapponicam, & juvenis Lapponicus puellam Norvegicam, uxorem ducat; in territorio isto, in qvo ipse Missionarius fui, hoc nunquam evenit, tempore, qvo sacris ibi fungebar.

Lappo, puellam ambiturus, hunc in finem, qvosdam proxima sibi cognatione conjunctorum secum ducit, qvorum unus advocatus ipsius erit; sibi etiam vinum adustum prospicit, futuræ sponsæ, illiusqve parentibus nec non amicis propinandum, præterea munusculum, ipsi puellæ offerendum, secum affert, qvod in balteo argenteo, annulo, aliisve hujus generis, prout facultas tulerit, consistit. Ubi ventum est domum, in qva puella est, intrant omnes, excepto proco, qvi foris manet, usqvedum invitatur. Istis jam ingressis, advocatus patri puellæ scyphum, vino sublimato refertum, offert, qvem si recusaverit, indicio est, illum conditionem respuere; si vero illum recipiat, bibatqve, nuptialem conditionem ipsi haud displicere. Tunc supra nominatus advocatus non patri matriqve

allene Pigens Fader og Moder, men endog hende selv samt hendes andre tilstædeværende Venner med Brændeviin, hvilken Tracteren gielder lige ved Ansøgning om Forlov til at begiere hende. Efter disse Præambula træder han nærmere til Sagen, og virkelig begierer hende paa Beylerens Vegne, som endnu staaer uden for. Sin Tale setter han paa Skruer, og giver de beste Ord, han kan optænke. Efter nogen Tiids Forløb kalder man Beyleren selv ind, som, naar han er indkommen, bliver staaende i det Rom, der befindes imellem tvende nest inden for Døren paa Gulvet lagte Birke-Knubbe, hvorom er meldt i det 5te Capitel om Lappernes Boliger. Erholder han Pigens, samt hendes Forældres og Vænners Ja, leverer han hende den medbragte Gave, kaldet: Gilhe, lover ogsaa hendes Forældre en Foræring af nye Klæder eller deslige, hvilken Lapperne kalde: Biejatas. Efterat denne Handel er til Ende bragt, tager Beyleren med sit Følge Afsked, og reyser bort. Alle disse Ceremonier bruges vel i beskrevne Beyle-Handel; dog iagttages de ikke altid allevegne og af alle, i sær nu omstunder, saa nøye, at jo een eller anden af dem undertiden forbigaaes. Have Forældre tilsagt en Beyler deres Daatter, og siden bryde samme Løfte, maa de efter en af Lapperne selvgiort Lov erstatte ham al hans paa Giftermaalet anvendte Bekostning, saa at han ey allene faaer sin udgivne Festens-Gave tilbage, og meere dertil; men ham skeer og Vederlag for

triqve puellæ tantum, sed ipsi etiam futuræ sponsæ, illiusqve præsentibus amicis, hoc vinum sublimatum propinat, qvæ compotatio cum petitione de venia illius ambiendæ pari passu ambulat His præludiis finitis, rem propius adit, illamqve nomine proci, foris adhuc operientis, revera ambit. Verba sesqvipedalia, qvantumqve in se est, maxime byssina, depromit. Qvodam temporis spatio interjecto, procus ipse intro vocatur, qvi intromissus in spatio sistitur, qvod intra januam inter duos, in pavimento collocatos, truncos betulaceos datur, qvorum mentio Capite V. de domiciliis Lapponum facta est. Si puellæ, illiusqve parentum, nec non amicorum, assensum obtineat, ipsi munusculum apportatum, Gilhe dictum, tradit, ipsiusqve etiam parentibus vestimenta nova, muneri conferenda, promittit, qvod Lappones Biejatas vocant. Hoc negotio peracto, procus, vale dicto, cum comitibus suis discedit. Omnes hi ritus, in descripto negotio virginis ambiendæ, adhibentur qvidem, non tamen semper, passim, & ab omnibus, præsertim hodie, tam exacte servantur, qvin unus vel alter illorum interdum prætermittatur. Si parentes proco filiam suam desponderunt, postea vero fidem datam frangunt, omnes, in nuptias erogatos, sumtus secundum scitum a Lapponibus ipsis receptum ipsi resarcire debent, ita ut non dotem

for det Brændeviin, han haver spenderet. Imedens Forlovelsen varer imellem tvende Personer, der have givet hinanden Ægteskabs-Løfte, besøger Festemanden en og anden gang sin Forlovede; underveys, da han farer hen at give hende Besøg, fornøyer han sig med at have hende i Tanke, og at synge om hende, brugende dertil saadanne Ord, som ex tempore falde ham i Munden, og hans poetiske Geist vil tilsige ham; men denne Skik, nemlig under bemeldte Elskovs-Besøg at synge om sin Festemoe, iagttages ikke heller nu omstunder af enhver. Naar han haver naaet Maalet ved at nyde hendes Nærværelse, begaver han hende med Brændeviin, med lidt Tobak, om hun deri finder Smag, eller med andet deslige. Naar hun pyndtes til Brud, iforer man hende gemeenligst den iblant Lappe-Qvinderne brugelige Helligdags-Dragt, det allene undtagen, at, i steden for Qvinderne, saavel de Ugifte, som de Gifte, ellers altid gaae med bedækket Hoved, gives hende bart-Haar, hvilket med pralende Baand bliver ombundet; dog, om jeg husker ret, lader man i nogle Finmarkiske Egne en Pige den Dag, hun skal staae Brud, træde frem med Hue paa Hovedet, imellem hvilken og de sædvanlige Lappe-Qvindernes Huer ingen Forskiel iagttages. Efter Brudevielsen holdes et lidet Bryllup. De Bryllups-Giester, der have nogen Formue, bære Bruden med en Gave, somme med Penge, nogle med Rensdyr, eller andet

dotem expensam solum, & qvod excurrit, recipiat, sed impensa etiam, in vinum sublimatum facta, ipsi restituatur. Sponsaliis inter duos, qvi mutuam connubii fidem invicem dederunt, adhuc durantibus, sponsus sponsam interdum visitat; in itinere, illius conveniendæ gratia suscepto, sese oblectat, illam animo agitando, illiusqve laudes canendo, qvem in finem, qvæ sibi ipsi ex tempore in buccam veniunt, suaqve ipsi suggerit vena poëtica, fundit verba; hic vero mos, sponsam scilicet invisurum, eandem canere, nec hodie ab omnibus servatur. Meta contacta, cum in illius conspectum venerit, illi vinum aduſtum, parum herbæ Nicotianæ, si illi cordi sit, aliudve istiusmodi confert. Mundo nuptiali decorando isto plerumqve induitur vestitu, qvi fœminas inter Lapponicas diebus festis usu receptus est, hoc solum excepto, qvod, dum fœminæ, tam nuptæ, qvam innuptæ, alias semper tecto incedunt capite, illa nudis sistitur cincinnis, qvi discoloribus circumtexuntur tæniis; attamen, si me memoria non fallit, in qvibusdam Finmarchiæ tractibus puella die nuptiali vittata procedit, inter qvam vulgaresqve fœminarum Lapponicarum vittas nullum intercedit discrimen. Oratione nuptiali finita, frugales celebrantur nuptiæ; convivæ nuptiales, fortunis auctiores, sponsam munere qvodam, alii nummis,

det saadant. Lappernes Bryllupper ere meget tarvelige.

Udi Altens Præstegield i Vest-Finmarken, hvor jeg uværdig var Præst, skeede de saaledes, at efter Copulationen forsamlede Brudgommen og Bruden, samt nogle faa af deres nærmeste Venner sig udi Bonde-Lehnsmandens Huus, som boede i Talviig nær Kirken; thi han havde en beqvem tomret Stue, i hvilken og det almindelige Skatte- og Sage-Ting hver Sommer holdtes af Stedets Øvrighed for benævnte Præstegields Almue. I bemeldte Stue spiiste de Faarekiod-Suppe og en Faare-Steeg, og giorde sig til gode med omtrent en Kande Miod. Dermed var Brylluppet endt; efter dets Fuldendelse foer Brudgommen og Bruden samt Bryllups-Giesterne hver til sit Hiem, Field-Lapperne til deres Telt, og Soe-Lapperne til deres Hytte. Engang blev jeg og indbuden i berorte Lehnsmands Stue af en Lap, som der giorde sin Sons Bryllup: Retterne vare, som sædvanlig, Faarekiod-Suppe og Faare-Steeg. De fattige Folk, der ey vare vante til mange Lækkerbidskener, fandt sig saa vel fornoyede med Suppen, at, da den var spiist, havde de nær glemt at lade Stegen frembære, hvorfor Brudgommens Fader raabte: Steeg! Steeg! Da den var kommen paa Bordet, skar han den selv for, men bar sig dermed

numis, alii renonibus aliisve id genus ornant. Nuptiæ Lapponum absqve omni pompa & apparatu lautiore peraguntur.

Apud Altenses, qvos inter publici doctoris munere indignus fungebar, seqventem in modum celebrabantur: Copulatione, qvam vocant, peracta, sponsus cum nova nupta & pauciſſimis propinqvorum, ad procuratorem plebis rusticæ (Norvegice Bonde-Lehnsmand) Talvigensem, cujus domus templo contigua erat, ubi etiam conventus juridici qvotannis a provinciæ Præfecto regio habentur, se contulit. Hic invitati hospites convivio nuptiali, sumptu sponsi apparato, excipiebantur. Fercula, qvæ apponebantur, pauca admodum erant & simplicia, jusculum nempe & assum ovillum, addita hydromeli modica portione, qvibus comsumptis, sponsi & convivæ, soluto sympoſio, ad sua qvisqve divertunt. Ipse ego a qvodam Lappone, filii nuptias celebrante, nuptiali coenæ invitatus interfui, ubi nullæ cupediæ, nec qvicqvam, præter modo memorata fercula, apponebatur. Miseri convivæ, nullis pulpamentis assveti, solo jusculo adeo contenti erant, ut dapis assariæ haud dubie obliti fuissent, ni pater sponsæ, hoc observans, alta voce inclamasset: assum huc! assum apponite! qvod ubi tandem appositum esset, ipse

 prose-

dermed meget tolperſk ad, ſaa man kunde let ſee, at han ey havde lært at ſkiere for.

(d) Udi Porsanger-Fiorden i Kielvigs Præſtegield udi Veſt-Finmarken, hvor jeg forhen var Miſſionaire, gaaer der end tarveligere til med Lappernes Bryllupper; thi efter Brudevielſen forſamler Brudgommen og Bruden, ſamt nogle faa af deres nærmeſte Venner ſig nær Kiſtrands Kirke, hvor de bleve copulerede, og der under aaben Himmel paa den bare Mark i god Kierlighed fortære Kiødet af et Faar, ſom de til den Ende have ſlagtet og ladet koge. Dermed er Brylluppet endt, og ſaa reyſer Brudgommen og Bruden, ſamt Bryllups-Gieſterne hver hiem til ſit.

Udi ſine Bryllupper bruge ikke Lapperne Spil. Spil og Dands veed dette Folk faſt intet af, ſaa at der ey engang findes iblant dem en Lange-Leeg, Mund-Harpe, Pibe, eller noget andet af de allerringeſte muſicalſke Inſtrumenter.

Det er og ſlet beſtilt med deres Sang. Naar jeg fik Leylighed, forſøgte jeg undertiden at ville lære dem Melodier til Pſalmer; men den Umage var neſten ſpildt paa de fleſte. Deres Sang lignede meere en Tuden end Sang, af Aarſag, at mangfoldige Ord i deres Tungemaal udfores med en ſtodende

proſecuit, ita tamen, ut ignorantiam artis proſecandi ſatis aperte proderet.

(d) Qvæ in paroecia Kielvigenſi ad ſinum Porſangricum in Finmarchia occidentali ſita, fiunt nuptiæ, adhuc frugalius & ſimplicius apparantur. Poſt ſolennia Copulationis, ut vocant, ſponſi cum pauciſſimis amicorum, ad tuguriola qvædam, in campo, haud procul a templo Kiſtrandenſi ſparſa, ſe conferunt, conſumpturi ovem, qvam ipſi ſecum in hunc finem aſportarunt: conſumpta dape convivium ſolvitur, ſponſis ſodalibusqve domum illico revertentibus.

A nuptiis & conviviis Lapponum omnis luſus, chorea & id genus ludicra, ignota huic genti malorum irritamenta, prorſus exulant. Hinc nullos ludiones, aulœdos nullos, & ne inſtrumentum qvidem muſicum, inter eos reperire licet.

Et qvemadmodum muſicæ Inſtrumentalis omnino rudes ſunt, ſic etiam vocalem, qvam vocant, pariter ignorant; & certe, non ignorant tantum, verum ignorantia prorſus invincibili. Enim vero, per intervalla, cum tantum mihi otii ſupereſſet, docilitatem eorum tentavi,

(d) Vid. Tab. LXXXI.

(d) Vid. Tab. LXXXI.

dende Accent i hver Stavelse, saa at naar de skal tale Ordene, da ligesom trykke de en hver Stavelse ud, og, i at tale eller synge Dansk, lade de Danske Ord faae samme Accent, hvilket da giver Sangen en ubehagelig Lyd.

vi, qvam tamen post varia experimenta adeo exiguam, & ut dicam qvod res est, plane nullam deprehendi, ut ne prima qvidem artis elementa in Psalmis sacris scienter & ad numeros decantandis, capere potuerint. Causa mali non in ipsorum Lapponum, sed in lingvæ Lapponicæ indole & genio residet; pleraqve enim vocabula singulasqve vocabuli cujusvis Syllabas & moras accentu acuto enunciant Lappones, qvo fit, ut Norvegice loqventes vel canentes, omnes hujus sermonis voces ac syllabas eodem accentu onerent, sonumqve edant stridulum & prorsus confusum. Hinc factum est, ut modulatio Lapponum incondito cuidam clamori vel etiam ululatui, qvam vero cantui similior sit.

Efter Brylluppet forbliver ofte Brudgommen hos sine Sviger-Forældre et heelt Aar, hvorefter de da lade ham med hans Hustrue fare, og selv sette Boe, men forst, om Formuen tillader det, begave dem med Qvæg, Kiedle, Gryder, Sengeklæder og saadant meere, som til en Huusholdning behoves.

Feriis nuptialibus peractis, sponsus apud socerum suum per totius anni spatium haud raro commoratur, qvo finito, cum uxore sua dimittitur, ipse sedem fixurus; in anteceſſum vero, si opes patiuntur, illum armentis, ahenis, ollis, toralibus aliisqve rei domesticæ inservientibus, donat.

17. Capitel.

Om

Lappernes Leege, samt nogle selsomme Tildragelser.

Ingen Slags Jule-Leeg pide Lapperne af at sige.

Kortspil er mindre brugeligt hos dem, end hos de Norske.

De kieppes med hinanden, hvo der best kan skyde til Maals. Paa hviid Grund tegne de en sort Plet at skyde til, og paa mork Grund en hviid Plet. Den der best kan treffe bekommer efter Tilsagn Penge, Tobak eller andet.

De forlyste sig med at slaae Bold, hvilket skeer saaledes: Et Partie af nogle Personer stiller sig paa den eene, og et andet lige over for paa den anden Side; derpaa kaster een af den ene Sides Partie en med Skind overtrokket, og med Haar, Straa, Klude eller deslige fyldt Bold af Haanden, hvilken hans neste Sidemand slaaer med en Kiep i Veyret; hvorimod en fra den anden Sides Hob kommer springende, for at faae den fat, forend den falder imod Jorden. I samme

Caput XVII.

De

Ludis & oblectationibus Lapponum variisqve Historiis, partim qvidem lepidis, veris tamen.

Ludos festivales, ut vocant, currente Festo nativitatis Servatoris, institui & agi solitos, Lappones prorsus ignorant.

Chartis lusoriis utuntur qvidem, sed pauci, idqve rarissime.

Certant inter se, quis exactissime ad metam jaculetur. In areola alba nigra, in nigra vero alba macula, metam jaculatoriam notant. Qui metam optime contingit, numis, herba Nicotiana aliisqve ex promisso donatur.

Pilæ ludo se delectant, quæ se ita habet: pars eorum hinc, pars illinc ex adverso, sistitur; deinde quidam partis alterutrius pilam pelle obductam, & capillis, stramento, pannis, aliisve farcitam, e manu emittit, quam vicinus ipsi baculo in sublime jaculatur, quo facto quidam ex turma, e regione stantium, illam excepturus, assilit, antequam ad terram cadit; eodem momento temporis is, qui pilam in sublime jactavit, in partem

samme Øyeblik begiver han, som slog Bolden i Veyret, sig paa Løb over til bemeldte anden Side, for at indtage hans Plads, som der forlod sit Sted, for at fange Bolden. Kan nu han, som griber efter Bolden, faae den og med samme treffe denne, der søger at bemægtige sig hans Plads, forend han haver opnaaet den, spiller han Mester.

(e) De paa et imed Krydsviis dragne Linier tegnet Bræt flytte 13 paa sin Ende satte smaa Pinde, hvilke skal betyde 13 Gies, og iligemaade en paa sin Ende staaende liden Pind, som skal betegne en Ræv. Leegen, hvilken bliver kaldet Gaase-Spil, skeer af tvende Personer, af hvilke een styrer Ræven, den anden Giessene. Den, der styrer Ræven, hielper ham til at bortsnappe Giessene, ved at flytte paa Brættet den i Rævs Sted værende Pind saaledes, at han, ligesom i et Dam-Spil, kan slaae de en Gaas forestillende Pinde bort, hvorved da Spillet paa Rævens Side er vundet. Den, der styrer Giessene, gior sig Flid for at faae Ræven af dem saa omringet og bekneben, at han ey kan komme ud, ved at lave det saa, at den Pind, hvorved Ræven betydes, ey lader sig nogensteds flytte, efterdi alle de Rum, paa hvilke man skulde sette den, jeg meener alle de Steder, hvor de paa Brættet tegnede Strege samles og løbe an i hinanden, ere af enhver af de en Gaas betegnende Pinde betagne,

tem adversam cursum dirigit, illius locum, qui de statione sua, pilæ arripiendæ gratia decessit, occupaturus. Si pilam captans illa potiatur, eademqve illum, qui locum ipsius occupare studet, ante percusserit, quam illum assequatur, victor discedit.

(e) Certum ludendi genus, qvod anserinum (Gaase-Spil) vocatur, apud illos in usu est. In abaco certas lineas designant, ad qvarum ductum scrupos, numero tredecim, totidem anseres designaturos, trahunt retrahuntqve, alio latrunculo, vulpem, anseribus insidiantem repræsentante, ab altero abaci latere opposito. In hoc ludo bini, qvasi pugiles, ad certamen componuntur, qvorum alter latrunculum, vulpem significantem, ducit; alter autem scrupos, anseres designaturos, moderatur. Qvi vulpis partes sustinet, nihil non agit, ut insidias in perniciem anserum struat, qvod si prospere & ex voto ei cesserit, victor e certamine discedit. Alter vero, qvi anseres suscepit defendendos, omnes ingenii vires eo intendit, ut astutiam dolosæ vulpis caute eludat, hosteqve, anseribus undiqve circumvento & ad incitas redacto, victoriam reportet.

(e) Vid. Tab. LXXXII.

(e) Vid. Tab. LXXXII.

betagne, hvorved han da paa Gieſſenes Vegne ſpiller Meſter.

De bruge for Tiidsfordriv den Øvelſe, at tvende holde en Kiep temmelig høyt fra Jorden imellem ſig, en anden kommer løbende med en Stav i Haanden, og, i det han kommer dem nær, ſetter Staven imod Jorden, og med begge Benene ſvingende ſig i Veyret hopper over Kieppen.

(f) De brydes med hinanden, deels for Lyſt, deels og for at blive varme ude paa Marken, naar det er koldt; værende med dem paa Reyſen over Fieldene ſaae jeg det mange gange ſelv, at de for at holde ſig varme ovede bemeldte, ſaa ofte ſom de holdt op med at age, og lode Rensdyrene hvile og forfriſke ſig med den under Sneen voxende Moſſe.

Tvende have en om to Kieppe, med nogen Diſtance imellem begge Kieppene, bunden Snor imellem ſig; een af dem ſtaaer paa den eene Side, og ved begge Ender holder den eene Kiep, med een Haand ved hver Ende af ſamme; den anden ſtaaer lige over for ham paa hiin Side, og paa ſamme Maade

Temporis fallendi cauſa hoc exercitium inter illos receptum eſt: duo baculum, in haud parvam a terra diſtantiam ſublatum, inter ſe tenent, alius ſcipionem manu tenens advolat, &, cum proxime ad illos acceſſerit, ſcipione innixus, utroqve pede in ſublime ſublato, baculum tranſilit.

(f) Luctandi qvoqve peritiſſimi ſunt, quo exercitationis genere utuntur, partim temporis fallendi, partim frigoris arcendi gratia. Hujusmodi Exercitiorum ipſe plus vice ſimplici ſpectator fui, præſertim in itineribus, qvæ in eorum ſodalitate per montium juga mihi faciendæ erant; tum enim ſæpius accidit, ut, conſiſtentibus, & muſco, ſub nivem enaſcente, ſeſe paſcentibus rangiferis, ludibundi aurigæ vim frigoris luctando a ſe arcuerint.

Duo reſtim duobus baculis, modico inter ſe intervallo diſtantibus, extentam inter ſe tenent, quorum alter ab hac parte ambas extremitates alterius baculi utraqve manu tenet; alter ex adverſo alterum baculum eodem modo tenet; uterqve omnibus contendit nervis, ut baculum

(f) Vid. Tab. LXXXII.

(f) Vid. Tab. LXXXII.

de holder den anden Kiep; hver af dem gior sit Beste at rykke Kieppen af den andens Haand, og for desbedre at naae sit Forset, haver han een eller flere staaende bag ved sig, der holde ham fast ved Skuldrene, og saaledes hielpe ham at drage. Hvilken af disse to da formaaer at skille den anden ved Kieppen, haver vundet, og efter forud giorte Veddemaal bekommer noget til Belønning.

Man stikker tvende Kieppe ind i en Traad-Hespe, og omfattende bemeldte Kieppe, een med hver Haand, slider paa Hespen, saaledes provende sin Styrke ved at giøre Forsøg paa, om man paa denne Maade kan slide den i to, hvilket Foretagende kaldes: Bolokiit Kiæsset.

Det er og en iblant Lapperne brugelig Øvelse, at tvende staaende lige over for hinanden stikke Hænderne ind under og omfatte hverandres Belte, for at rykke hinanden omkuld; hvilken af dem der formaaer at knæle den anden, haver vundet.

Børn leege med at kaste smaa Kieppe i Haanden, hvilken Leeg bliver kaldet Bættom.

baculum alteri extorqueat, utqve eo facilius voto suo potiatur, unum plures-ve a tergo locatos ad manum habet, qui, inj ctis humeris ipsius manibus, suppetias ferunt. Quicunqve istorum sic alteri baculum extorquere valet, palmam fert, illiqve ex facta inter eos sponsione præmium quoddam cedit.

Binos baculos fasciculo ex filis glomerato inserunt, insertosqve manibus apprehendunt, & invicem oppositi maxima, qva possunt, virium contentione ad se qvisqve trahunt, donec fasciculus inter luctandum disrumpatur. Hujusmodi exercitio, qvod ipsi Bolokiit Kiæsset nuncupant, virium suarum periculum faciunt, uter alteri robore præstet, exploraturi.

Etiam inter Lappones usu receptum exercitium est, ut duo adversa stantes fronte, alter alterius balteo manus implicent, sese invicem supplantaturi; uter alterum prosternere valet, victoriam reportat.

Pueri ludunt, bacillos ab una in alteram manum mira agilitate jactando, cujusmodi ludus Bættom Lapponice nuncupatur.

De

Habenis

De søge og en Slags Fornøyelse i at binde en Tomme om Livet, og lade en gaae foran og lede sig ved samme, derved efterabende den Maade, paa hvilken et Rensdyr ledes, i det at een gaaer for og leder det efter sig ved en Tomme.

Haben's se cingi duciqve, solius oblectationis gratia, patiuntur, rangiferorum ritu, qvi capita loris cincti hac ratione ab aurigis aguntur.

Her vil jeg udbede mig den gunstige Læseres Forlov til at anføre nogle faa Tildragelser, som hændede mig selv og andre; samme ere vel ey betydelige, dog noget selsomme og ugemeene.

Hic benevolentis Lectoris veniam paucos quosdam afferendi casus, qui mihi ipsi aliisqve contigerunt, expetam; hi quidem non momentosi, rariores tamen sunt parumqve vulgares.

Engang gav jeg mig den Ære at besøge Hr. Johannem Junelium, da værende Sognepræst i Koudekeino, hvilken Egns Præst haver om Sommeren faa, ja fast ingen Tilhørere; thi nesten alle hans Sognefolk forlade ham paa den Tiid af Aaret, flyttende ned til Soekandten i Skerv-Øe og Carls-Øe Præstegield i Tromsoens Provstie i Nordlandene. Den brave Mand tog meget kierligen imod mig, og efter Stedets Leylighed tracterede mig paa det beste, iblant andet med en Ret, hvis lige jeg ey for eller siden haver seet; samme var en Rensdyr-Ost, kogt heel, og heel oplagt paa et Fad, og med lidet Sukker bestroet.

Pastorem Ecclesiæ Koudekeino, Dominum Joannem Junellium certa occasione invisi. Omni me humanitate vir ille reverendus excepit, qvod ad manum erat, jusculum nempe, ex recenti carne rangiferina confectum, pisces fluviatiles, & qvod forsan mirere, caseum rangiferinum, integrum in olla elixatum, multoqve saccharo perspersum, loco scriblitæ, in patina collocatum, apponendo. Ceterum, de Pastore hujus loci hoc qvidem memorabile est, qvod per totam æstatem toto propemodum grege destitutus sit, siqvidem constat, Lappones fere omnes, istam ecclesiam constituentes, ad oras maritimas, in Paroeciis Skiervöensi & Carlsöensi in tractu Nordlandiæ Senjensi & Tromsöensi sitas, æstivo tempore migrare solitos esse.

Da jeg en Jule-Aften opholdt mig i et Forſamlings-Huus i Porsanger-Fiorden, for at forrette i de tre paafølgende Jule-Dage Guds-Tieneſte udi den i Miſſionens Tiid ſammeſteds byggede Kiſtrands Kirke, blev mig givet omtrent et Par Potter ferſk Melk, hvoraf jeg tænkte at ville giore mig ret til Gode, ved at lade mig koge af samme en Grød, men det mislingede; thi Kokken lod saa overflodig Salt i Grøden, at den ey kunde ædes, hvorover jeg den Jule-Aften maatte gaae hungrig til Sengs, saasom slet intet andet var forhaanden at spise.

Da jeg efter min sædvanlige Reyse-Tour lige fra Nyt-Aars-Dag havde vanket paa Fieldene, først hos Porsanger- derefter hos Laxe-Fiords Field-Lapper, og kom i Foraaret imellem Paaske- og Pintse-Høytiden ned i Laxe-Fiorden, for sammesteds efter mit Embedes Medfor at besøge og underwise de der boende Soe-Lapper, gav en Soe-Lap, ved Navn Oluf Erichsen Karsnes, som jeg først tog ind til, mig lidt ferſk Koe-Melk, hvoraf jeg lod koge en Velling, som efter mit Forlangende blev opgiven i to Skaaler, af hvilke een var tiltænkt Manden, der gav mig Melken, og den anden mig selv. Enhver

Accidit, cum aliqvando, ipsa vigilia nativitatis Servatoris, in ædibus qvibusdam, excipiendo Pastori destinatis, commorarer, seqventi Festo, in Templo Kistrandensi, primo Missionis tempore exstructo, sacra facturus, ut modica portio recentis lactis dono mihi data fuerit. Ex hoc ptisanarium parare animus erat, sed propositum male cessit; coqvus enim, cui hoc negotii dederam, tantum salis pulticulæ imprudenter immiscuit, ut eam gustare, nedum totam comedere, minime libitum fuerit. Innocenter qvidem & bona mente id fecerat homo simpliciſſimus, sed moleste sedulus. Interim, qvodcunqve fuerit, esuriens eadem vespera cubitum ivi, cum nihil præterea ad manum esset, qvo latranti stomacho satisfacere possem.

Per omne illud tempus, qvo inter Lappones versabar, semper mihi solenne fuit, inde a Festo renascentis anni, usqve ad illud tempus, qvod Pascha & Pentecosten intercedit, montana peragrare, præconis munere, primum apud Lappones montanos sinus Porsangrici, deinde apud illos, qvi sinum Laxefiordensem tenent, functurus. Molesto hoc itinere defunctus, cum in sinum Laxefiordensem iterum descendere pararem, Lappones hujus loci maritimos pariter instituturus, contigit aliqvando, ut Lappo ille, ad qvem primum diverti

hver kand slutte, hvor kierkommen denne nye Mad vilde bleven mig, da jeg Vinteren igiennem ey engang havde seet, end sige smagt ferst Koe-Melk; men, som benævnte Mand, ligesom og andre Soe-Lapper, havde sine Lam inde i Hytten hos sig, og det Rum, hvor samme stod, befandtes nær den Plads, som mig til Herberge var indrommet, og det var omtrent paa den Tiid af Aftenen, da man plehede at give dem at drikke, og de lugtede Melken, kom et af bemeldte Lam springende over Grinden, hvor inden for de stode, og stødte min Velling-Skaal om, saa jeg blev den qvit. Manden vilde da overladt mig sin tiltænkte Deel; men jeg derimod var om for at tage imod den; thi Grynene, som Vellingen var kogt af, vare saa rare for ham, som Melken for mig.

(g) En Vinter bragte jeg med mig paa Fieldet et lidet Flaske-Foder med 6 Flasker, hver paa en halv Kande, med Brændevin udi, som mit Forset var een og anden gang at

(nomen viri erat Oluf Erichsen Karsnes) portiunculam lactis vaccini recentis mihi obtulerit, ex qvo ptisanam parare animus erat, in duas portiones æqvales dividendam, alteram mihi ipsi, alteram hospiti apponendam. Qvanto tum novi hujus edulii desiderio tenerer, vel ex eo conjici poterit, qvod per totam hyemem, qvam inter montanos transegeram, lac novum ne viderim qvidem, nedum gustaverim. Sed qvoniam in tugurio hujus Lapponis, sicut etiam apud reliqvos maritimos fieri solet, oves certo loculamento discretæ stabant, illudqve ovile mihi discumbenti proximum erat, accidit, ut ovicula, odore lactis incitata, per ostium, qvod uxor Lapponis, oves curatura, forte aperuerat, prosiliret, obbamqve ptisanæ everteret. Ipse hospes, cui dimidia pars ptisanæ, ut modo memoratum est, obtigerat, ea erat humanitate, ut damnum hoc, suam portionem officiose mihi offerendo, reparare voluerit, qvam tamen accipere pari comitate renui, haud nescius, ut novum lac mihi, sic illi pariter oryzam, gratissimi esse saporis.

(g) Iter per montes hyeme qvadam pro more solito facturus, inter reliqva vasa viatoria thecam etiam lagenarum, vino adusto oppletarum, mecum porta-

vi,

(g) Vid. Tab. LXXXIII.

(g) Vid. Tab. LXXXIII.

at bruge til en liden Forfriskning, efterdi jeg, bemeldte Brændeviin undtagen, havde intet at drikke hele Vinteren igiennem, uden iis-koldt med Snee beblandet Vand, som Field-Lapperne have i deres Telt staaende udi en Kaaber-Kiedel, men jeg havde ikke længe været paa Fieldet, forend Flaskerne gik i Stykker, Brændevinen blev spildt, og altsaa hele Vinter-Provisionen derved gik i Lobet, hvilket skede ved saadan Hændelse. En Dag, da jeg var gaaet lidt hen i Marken, vilde den Qvinde, i hvis Telt jeg nu opholdt mig, tage nogle Rensdyr-Kalve-Skind ned af den nær hendes iboende Telt staaende Stillads, saa kaldet Loaavve, hvorom er meldt i det 5te Capitel om Lappernes Boliger, og, saasom mit Flaske-Foder tillige med min ovrige Bagage paa samme var hensat, skede det, at, da hun staaende neden for paa Jorden rykte Skindene ned af Stilladsen, faldt tillige Flaske-Foderet, som var sat oven paa dem, imod Jorden, og, efterdi Sneen var af Rensdyrenes Betrædelse bleven iis-haard, gik baade Flaske-Foderet og alle Flaskerne i to, og Brændevinen lob ud; bemeldte Qvindes Mand, ved Navn Juks Anodtsen, lagde sig derpaa nærgruus, slikkede Sneen, hvor Brændevinen var spildt, og tog saa længe Snee-beblandet Brændeviin til sig, at han blev temmelig drukken. Da jeg ved min Hiemkomst fra Marken fornam, at han havde faaet en Ruus, faldt jeg, saasom uvidende om Tildragelsen, i stor Forundring over, og kunde

vi, eo consilio, ut haberem, qvo me, frigore subinde correptum, nulliqve potui, præter gelidam, qvam Lappones in lebete huic usui hyeme servant, assvetum, reficere possem. Sed neqve hoc institutum ex voto mihi cessit; cum enim in sylvam, haud procul a tentorio, forte exspatiatus essem, uxor Lapponis illius, in cujus tentorio hospitium habebam, egressa erat, pelles qvasdam vitulinas ex armario Loaavve, prope tentorium erectum, in Capite V. de domiciliis Lapponum fusius descriptum, depromptura. Et qvoniam memorata theca una cum aliis sarcinis, qvas mecum in itinere habui, in isthoc armario reposita erat, accidit, ut, cum mulier pelles ad se pertrahere vellet, imposita illis theca, laxata tota compage, præceps in terram prolapsa, una cum lagenis confringeretur, & qvicqvid in illis erat vini adusti, super nivem, pedibus rangiferorum obtritam & condensatam, effunderetur. Ipse tentorii dominus, nomine Juks Anodtsen, vinum adustum odoratus, cupide advolat, & absorpta nive, vino adusto imbuta, ad crapulam usqve sese ingurgitat. E sylva redux, hospitem meum bene potum offendi, qvod tanto majorem mihi admirationem movit, qvanto certior fui, meri aliusve potus, qvo homines inebriari solent, summam in hoc deserto penuriam esse. Et præterea qvoqve me hæc res vel eo nomine anxium habe-

de ikke begribe, hvorledes dermed var tilgaaet her i en Orken, hvor sterke drikkende Varer ikke paa den Tiid vare at faae. Jeg blev og meget fortrydelig over denne Handel, som over noget, hvorved Hans Kongelige Majestets Forordning af 27 September 1726, der under Straf at udstaae Kirkens Disciplin forbyder at skienke en Lap Brændeviin indtil mindste Draabe, og al anden sterk Drik til Overflodighed, var overtraad. Manden tilstod strax, hvorledes der var tilgaaet; først udbrod han med disse Ord: Odne ednak vahag læ shiaddam, Danice: I Dag er her skeet stor Skade, hvorved jeg blev bestyrtset, frygtende, at ham eller nogen af hans Huusfolk nogen stor Ulykke var hændet, da jeg derpaa spurgte ham, hvad Sagen var, udsagde han, hvori Skaden bestod, hvilken jeg kun lidt agtede, og aldrig før eller siden bragte mindste Draabe Brændeviin med mig paa mine Reyser iblant Lapperne, men lod mig al den Tiid, jeg uværdig betiente Missionarii Embede, noye med bare Vand, hvilket, Gud skee Lov! bekom mig saa vel, som Viin; jeg kunde og ikke i den Tiid slukke Torsten ved nogen anden Slags Drik, saa at, naar jeg af en Hændelse kom der, hvor Øl var at faae, (saasom i en Præstes eller anden saadan Mands Huus,) og fik samme at drikke, blev Torsten heller derved foroget, end slukket, og jeg nødsagedes at gaae til Bækken og drikke Vand. Oven benævnte Juks Anodtsen var en temmelig riig Field-Lap, derhos

habebat, qvod mandatum regium, severe & sub poena censuræ ecclesiasticæ cavens, ne vel guttula vini adusti, similisqve potus fortius inebriantis, Lapponibus detur, singulari hoc casu, licet me plane invito, violatum videretur. Factum ingenue confitebatur modo memoratus Lappo, me ex sylva redeuntem sequentem in modum compellans: Odne ednak vahag læ shiaddam. i. e. magnum hodie infortunium accidit! qvibus ego verbis haud aliter ac par erat, motus fui, verens, ne qvid mali vel illi vel familiæ acciderit; sed de damno, cujus gravitatem tanto verborum strepitu elevarat, mox melius informatus, memetipsum collegi, jacturam thecæ (cujusmodi vas nunqvam postea, uti nec antea unqvam, in itinere mecum habui) parum curans. Ceterum omni illo tempore, qvo inter Lappones versabar, sola frigida contentus fui, qvæ mihi omni vino alioqve qvocunqve potu delicatiori & gratior erat & salubrior; & qvoties vel apud Ecclesiarum Pastores, vel apud alios qvoscunqve lautioris conditionis homines, cerevisia mihi propinaretur, comperi, sitim ea augeri verius qvam restingvi, certe, nisi adhibita fontana, sedari non posse. Sed ad hospitem meum redeo, qvi, ut erat inter suos opum ditior, sic ea etiam humanitate præditus, ut totum ferme damnum mihi de suo restituerit.

Mercator

derhos saa skionsom, at han nesten erstattede Brændevinets Forliis.

En Bergensk Kiøbmand, ved Navn Daniel Ravnsberg, som paa den Tiid, da jeg forrettede Missionarii Tieneste hos Porsanger- og Laxe-Fiords Lapper, var en Interessent i den Finmarkiske Handel, og var, for at paa samtliges Vegne see Handelen til Gode, kommen der i Landet, foer om Sommeren ind i benævnte Porsanger-Fiord, for at kiøbslaae med de der boende Lapper. Paa Udreysen fulgte jeg med ham, imidlertid skiød vore Roers-Folk en Otter, lagde strax til Lands, kogte og aad den med stor Appetit. Benævnte Ravnsberg begierede derfor en Smule at smage: da han aad uden at finde sig ilde deraf, fik jeg og Lyst til samme; Kiødet var nesten saa hvidt, som Hønse-Kiød, var overmaade feedt, og smagte ikke ilde, undtagen at det havde nogen Fiske-Smag, efterdi Otterens Fode er bare Fisk.

En Porsanger-Fiords Soe-Lap ved Navn Simon Kiæs, som havde været en navnkundig Troldmand, saa at hans Rygte formedelst samme ikke hastig uddoer iblant Lapperne,

Mercator qvidam Bergensis, nomine Daniel Ravnsbergius, e Societate illa qvæ mercaturam Finmarchicam a Rege certo pretio redemerat, in Finmarchiam, me ibidem Missionarii munus obeunte, profectus erat, negotium, qvod ibi expediendum habebat, curaturus. Huic, ex sinu Porsangriæ, ubi negotii causa aliqvantisper commoratus fuerat, redeunti comes fortuito hærebam. Inter navigandum contigit, ut remiges lutram figerent, prædaqve potiti ad proximum littus, sicut illis est mos, cymbam appellerent, accenso foco ferculum sibi ex ea paraturi, qvod postqvam pro more solito paratum esset, avideqve, nobis inspectantibus, comestum, rei novitate motus Ravnsbergius, partem elixæ carnis, albedine sua se valde commendantis, gustandam poposcit, ex qva comesta qvum nihil incommodi sensisset, exemplum socii seqvutus, portiunculam similiter, absqve ulla valetudinis læsione, comedi re ipsa expertus, carnem hujus animalis, ni piscem non nihil sapuisset, satis delicatam esse.

Fuit qvidam in sinu Porsangrico Lappo, nomine Simon Kiæs, arte magica adeo infamis, ut fama viri inter suos adhuc vigeat, nec in posterum, ut opi-

perne, og hvis Son Peder Simonsön fulgte Bergens Laugmand, Hr. Justitsraad Knagenhielm, til Kiobenhavn, kom ud til Kielvigs Præstegaard, hvor da værende Provst over Vest-Finmarkens Provstie, Hr. Trude Nitter boede; bemeldte Provst, som just var ved Thebordet, da benævnte Lap kom ind i hans Stue, spurgte ham, om han ogsaa vilde have en Skaal Thee. Manden takkede, hvorpaa Provsten iskienkede en Skaal, kom vel Salt deri i steden for Sukker, og lod levere ham den; han med Ærbodighed og Taknemmelighed tog imod den, drak den ud og gik bort. Nogen Tiid derefter hændte det, at velbemeldte Provst kom i samme Laps Huus, og, som i Egnen, hvor han boede, voxte stort Forraad af skionne Multebær, og det var paa den Tiid af Aaret, at benævnte Bær vare modne, spurgte Provsten ham, om han med Multebær var forsynet; hvorpaa Manden kom frem med nogle, hvilke han havde saltet ret vel; som tit bemeldte Provst smagte Bærene, gav han ham en Slags Tilrettesettelse, sigende, at de vare i sig selv gode, men fordervede ved Saltet. Manden svarede: Vi (naar en Lap skal tale Dansk, siger han Vi i steden for Jeg, Os i steden for Mig, og Du til hvem han taler med,) meente, at du var Elsker af alt det, som er salt, efterdi du gav os Salt i Theen.

nor, intermoritura sit, cujus filius Petrus inter lares viri illustris, Dni de Knagenhielm, S. R. M. Consiliarii Justitiæ & territorii Bergensis judicis, Hafniam proficiscentis erat. Hic Simon, in villam pastoralem Kielvigensem, qvam Præpositus Finmarchiæ occidentalis, Dominus Trudo Nitherus, tunc temporis incoluit, aliqvando venerat. Præpositus, qvi tunc forte thermopotavit (*), concham, potione Thee oppletam, sed multo sale, loco sacchari, infectam, hospiti propinavit, qvam ille decenter acceptam exhausit, &, indignatione callide dissimulata, rursus abiit. Aliqvo interposito tempore Præpositus domum memorati Lapponis forte venit. Et qvoniam in isto tractu, ubi Simon noster habitabat, haud exigua chamemori Norvegicæ, eo qvoqve anni tempore matureſcentis copia creſcebat, petiit Præpositus, ut portio memoratarum baccarum, si commodum esset, sibi apponeretur. Præstitit id libenter Lappo, baccas decenter afferens, sed tanta salis copia conspersas, ut ingratissimum præstarent saporem. Præpositus, gustatis baccis, nimio sale depravatis, duriusculis Lapponem verbis castigavit, serio illi exprobrando, baccas per se bonas, nimio sale ab eo fuisse corruptas, & ita genuinum

En

(*) Verbum ex Plauti Trinum: desumptum, ipsi actui bibendi potionem Thee, exprimendo aptum.

En Soe-Lap fra Altens Fiord, ved Navn Junthe Egeskal, blev skiertsviis tilspurgt af en Bergensk Skipper, om han kunde giøre Gan, i. e. skade med Troldoms-Konst? Manden svarede: Nu strax skal du saae min Gan at see, tog derpaa en tændt Brand, som brændte paa Fyrstedet, vistede med den rundt om i Stuen, hvor de vare inde, saa at Gnisterne sloy omkring, og truede at ville slaae Skipperen om Ørene dermed, hvorfor han og hans Følge skamfulde pakkede sig.

En Lap af benævnte Altens Fiord kommende ind i Finmarkens Sorenskrivers Peder Ands Kiokken, hvor Huusfolket var i Arbeyde med at brygge Øl, sagde: Til Lykke og Salighed! Den Stakkel vidste, at, naar Folk havde været Giester ved HErrens Bord, pleyede man giøre dem saadant Ønske; samme meente han og her best at passe

num amisisse saporem. Ad qvod salse Lappo: Nos qvidem, inqvit (obiter observandum est, Lapponem, Danice loqventem, de semetipso in Numero plurali: Nos; ad alium autem qvemcunqve, in singulari: Tu, pronunciare solere) existimavimus, cujuscunqve Te salsitudinis cupidissimum esse, siqvidem potioni Thee, qvam nobis propinasti, salem pro saccharo tam largiter infudisti.

Alius ejusdem loci Lappo, nomine Junthe Egeskal, a nauclero qvodam Bergensi, per jocum interrogatus: possetne muscam ganicam emittere vel alias id genus artes diabolicas exercere? respondit, se id confestim facturum. Dixit, & arreptum e foco ardentem titionem per totam domum, in qva simul erant, huc atqve illuc furibundo similis ita vibravit, ut nauclerus, metuens, ne ipse stricturis, passim volitantibus, læderetur, cum suis se illico proripuerit, Lapponem ulterius lacessere desinens.

Lappo qvidam e parochia Altensi, judicem provincialem, Petrum Andium, in Talgvigia habitantem, forte adiit. Culinam intrans, familiam, in coqvenda cerevisia tum occupatam, solenni formula: Til Lykke og Salighed o: in salutem vobis hoc cedat! compellavit. Simpliciſſimo homini haud ignotum erat,

sacræ

passe sig, og saaledes aflagde det i en god og uskyldig Mening.

(h) I Læbesbye udi Laxe-Fiorden i Øst-Finmarken, hvor nogle Soe-Lapper boe, og i Missionens Tiid for samtlige benævnte Fiords Lapper er bygget en Kirke, tildrog det sig Dagen for Mikkels-Dag imod Aftenen, at, som Morten Olsen Læbesbyes Hustru var gaaet i Marken, for at hente Faarene hiem, og der samme Dag nyelig var faldet Snee, og Sneen havde giort Marken ukiendelig, ved det at den, som for var bar, nu var bleven bedækket, ansaae hun nogle langt borte i en Rad voxende Træer for Mennisker, og af den Indbildning forestillede sig samme værende i Bevægelse, og alt mere nærmende sig, og følgelig faldt paa de Tanker, at det var Russer komne i Landet for at rove; hun løb derfor strax hiem, fortalte hvad hun havde seet, og satte Folket i en stor Angest; thi alle troede hendes Beretning, efterdi den blev dem tilbragt ved en Qvinde, der var kommen til fuld Alder, og tillige ikke var af de taabeligste, og som samtlige Laxe-Fiords Lapper, baade Mænd og Qvinder, samme Dag vare udi bemeldte Læbesbye forsamlede, for at anhøre Prædiken, og blive deelagtiggiorte

sacræ coenæ participes factos ita plerumqve salutari, existimabatqve, eandem salutandi formulam, ubiqve in votum boni ominis, commode adhiberi posse.

(h) Pridie Festi Michaëlis Arch-Angeli contigit aliqvando casus, satis lepidus, qvem paucis commemorasse juvabit. In sinu Laxefiordensi Finmarchiæ orientalis, sita est Læbesbya, locus aliqvot Lapponibus habitatus, ubi etiam templum Lapponibus, sinus hujus accolis, tempore Missionis exstructum fuit. Inter ceteros modo memorati loci incolas erat etiam Martinus qvidam Olai, cujus uxor circa vesperam egressa erat, oves, qvæ in pratis & sylvis pascebantur, qvæsitum & domum reductum. Eodem die multa nix ceciderat, qvæ terræ incumbens novam qvasi faciem sylvis & campis induxit, qvo factum est, ut mulier loca, antea sibi notissima, nunc propter incumbentem nivem non amplius agnoscens, arbores qvasdem eminus conspectas pro hominibus habuerit, &, qvæ natura metuentibus esse solet, ut, qvæ maxime abominantur, sibi fingant, homines hosce sese movere & propius accedere, videre sibi visa sit. Tandem vana imaginatione seductæ & qvasi lymphatæ, nullum amplius supererat dubium, Russos

(h) Vid. Tab. LXXXIV.

(h) Vid. Tab. LXXXIV.

giorte i Herrens Nadvere paa nestfolgende Michels-Dag, da Kiolle-Fiords Præst Hr. Christen Opdal der i forbemeldte Kirke skulde forrette Guds-Tieneſten, tendte de i Morket om Aftenen her og der ude paa Marken store Baal an, for at indbilde Fienderne, som efter deres Tanke vare nær for haanden, at paa Stedet befandtes en Folkerüig Forsamling, og derved jage dem nogen Frygt ind, de skiode og med løst Krud den gandske Aften, skreege og raabte, og giorde saaledes en blind Allarm. Da det leed langt ud paa Aftenen, sendte de Spioner, 3 af sine raskeste unge Karle ud for at recognoscere, og som disse tovede at komme tilbage, sendte de atter andre afsted, hvilke komme de forst udsendte paa Tilbagekomsten i mode og saae dem, endskiont det var deres egne forhen udsendte Spioner, i Morket af Frygt og Banghed an for en hob Russer, og derfor, uden at sporge: Wer da? i Øyeblikket lobe tilbage til Læbesbye, hvor den samlede Armee stod, som da i en Hue og Hast rustede sig til Striid, og sattede det Forset at levere Fienden et Felt-Slag. Een, som fordi det var koldt, ikke vilde gaae afsted med bare Hænder, fik i den Forvirrelse, da han i Morket sogte i Huset efter et par Vanter, i steden for samme et par Barne-Buxer paa Hænderne. Somme ginge afsted med Bysser, nogle med Øxer, andre med Leer. En Qvinde, som jeg siden selv har talt med, begav sig paa Felt-Toget med en Lee i den høyre Haand, og

Russos esse, ad latrocinia & prædam venientes. Nec mora, domum, qvanta potuit pernicitate properans, cuncta pavore complevit. Fides habebatur mulierculæ, utpote homini justæ ætatis & minime subleſtæ fidei. Accidit præterea, ut eodem illo die omnes sinus istius incolæ, mares ac fœminæ, non contemnenda turba, in Læbesbya congregati essent, Sacris, postero die, interfuturi, administrante Domino Christierno Opdahl, sacrorum apud Kiöllefiordenses antistite. Tristi hoc nuncio accepto cuncta ad defensionem parabantur: varii ignes hinc illinc per campos accendebantur: sclopi explodebantur, truci simul sublato clamore, eum in finem, ut hostis, qvem prope adesse minime dubitabatur, hisce signis, speciem ingentis multitudinis præbituris, deceptus fugam mature capesseret. Appetente nocte tres juvenes, omnium, qvos habebant, promptissimos, statum hostium exploraturos emiserunt, qvibus exspectatione longius cunctantibus, alios iterum emiserunt, qvi redeuntes socios, in qvos forte inciderant, præ metu & consternatione animi non agnoscentes pro hoste habebant, qvamobrem, ulteriori exploratione omissa, in castra reversi, adesse hostem & acie decernendum esse, annunciabant. In communi hac trepidatione, e cohorte, nescio qvis, chirothecis, qvas adurens frigus & instantis pugnæ ratio poscere vide-

og sit Barn paa den venstre Arm; men, som de fleeste af den her forsamlede Hob ey vare Stedets Beboere, men komne did fra andre Steder i Sognet i ovenmeldte Ærinde, hittede de ikke grandgivelig Veyen i Mørket, og derover, dog uden at komme til Skade, faldt en Deel Hovedkulds henne paa Marken i en Dynd-Hule, saa at der efter Ordsproget blev meere Skarn end Blod, og de alle tilsidst maatte skamme sig ved at see sig fixerede.

videbantur, destitutus, cursitando in tenebris braccas infantis cujusdam, forte sibi obvias pro chirothecis arripiebat. Acies hæc, raptim instructa & pavore fluctuans, fœminis pariter ac viris constabat, qvorum alii sclopis, alii bipennibus, qvidam falcibus, armati erant. Mulier qvædam, tumultuarii agminis & ipsa pars aliqva, qvacum de pugna hac imaginaria sæpe confabulatus fui, hosti, ut ipsa qvidem putabat, obviam procedebat, dextra falcem, sinistra autem infantem gestans. Sed cum plurimi non hujus loci incolæ erant, verum aliunde, ex eadem tamen parochia, advenientes, locorum itaqve ignari & noctis tenebris offusi, in foveam, forte obviam, imprudenter, innoxie tamen, magnam partem inciderunt. Talem & tam lepidum exitum tanti discriminis apparatus habebat.

En Soe-Lap fra Kors-Fiorden i Altens Præste-Gield ved Navn Peder Nielsön slog Væd med en Bergens Skipper om, at han staaende paa Skibs-Dækket skulde af frie Haand, med Skud af sin Rifle-Bysse treffe Floy-Knappen paa Skibets Stor-Mast, og vandt Væddemaalet.

Lappo qvidam ex tractu Altensi in Finmarchia occidentali, cui Nicolao Petri nomen erat, cum nauclero qvodam Bergensi, posito pignore, depactus erat, se, in foris navigii stantem, glande e sclopeto striato emissa, supremum mali apicem accurate percussurum fore, qvod etiam ex compacto præstitit.

18. Ca-

Caput

18. Capitel.

Om

Lappernes Sygdomme og Liig-Begiængelse.

I Finmarken haver man sielden vidst af Borne-Kopper at sige, saa at vel 30 a 40 Aar ere gaaet forbi imellem hver Gang, benævnte Sygdom der i Landet haver indfundet sig. For nogle Aar siden grasserede den der meget hæftig ved at legge mange i Graven, ey allene Born, men endogsaa bedagede, der havde opnaaet 70 Aars Alder; hvilket skede af saadan Hændelse: En vis Mand ankom fra Skotland til Bergen, og, saasom han bragte af Borne-Kopper besængte Born med sig, udspredde denne Syge sig i Bergens Bye og omliggende Egne, saa at sammesteds mange Menniskers Øyne, der ligesom nylig havde kiget ind i Verden, og saaet dens Lys at see, bleve tillukte, og, efterdi Nordlænderne, de saa kaldede Nordfarer, som hver Sommer med store Jægter seyle til benævnte Kiøbsted, for at afhandle deres Vahrer, bestaaende i saltet Sild, tor Fisk, Tran samt deslige, ogsaa nu vare komne did i samme Ærinde, bleve de af bemeldte Syge angrebne, og ved Hiemkomsten besængede sine Nabver i Nordlandene, og saasom samme Nordlændere hver Vinter begive sig til Finmarken paa Fiske-Fangst, bleve Finmarkens Beboere

Caput XVIII.

De

Morbis & Exseqviis Lapponum.

Varioli, genus morbi atrox & contagiosum, in Finmarchia rarius, & qvidem intra triginta vel qvadraginta annorum spatium, vix semel grassantur. Ante aliqvot abhinc annos tanta in hisce oris maglignitate sæviit hæc lues, ut innumeram fere multitudinem omnis ætatis & sexus absumpserit. Iuvenis qvidam, natione Scotus, malum hoc Bergas secum advexit, a qvo profecta contagio latius, ut fieri solet, manavit, advenasqve qvosdam ex ultima Nordlandia, Bergis æstate, ut illis mos est, negotii causa commorantes, veneno suo infecit. Hi ex itinere domum reduces, contagium mali primum inter suos propagarunt; & qvoniam stato qvotannis tempore littora Finmarchiæ, piscationis exercendæ gratia, freqventare solent, semina atrocis morbi per has similiter oras sparserunt. Ceterum, vel ex hujus morbi, epidemici identidem grassantis, indole & effectis, mirabiles illas ac menti nostræ plerumqve imperveſtigabiles vias & rationes, qvibus in sui vindictam divina procedit ira, ex parte etiam cognoscere & æstimare licet. Et qvemadmodum plerisqve rusti-

Beboere iligemaade af dem befængede. Vi merke ogsaa i denne Handel Guds underlige Veye til et Lands Hiemsøgelse for dets Synders skyld. Efterdi tit-bemeldte Sygdom, som sagt, sielden fornemmes i Finmarken, skeer det, at ligesom Norske Bonder regne deres Alder fra Kriigs-Tiid imellem Danmark og Sverrig, regner en Finmarkisk Lap sin Alder fra den Tiid, Borne-Kopperne der i Landet indsandt sig, giorende saadan Regning: saa gammel var jeg i Borne-Koppe-Aaret, siden den Tiid haver jeg levet saa mange Aar, og haver derfor nu opnaaet den Alder.

Af Hoved-Piine, Ryg-Verk, og en Deel andre Svagheder befinde Lapperne sig undertiden besværede.

Til Lægedom for indvortes Svaghed drikke de Blodet af en Sæl-Hund eller vildt Rinsdyr; saasnart Dyret er aabnet, tage de af dets Blod, og drikke samme, imedens det endnu er varmt. Tand-Pine læge de med Blodet af en Sælhund. I Vanvittighedens Tiid pleyede de imod benævnte Tilfælde, stange sine Tænder med en Tandstikker af et Træ, som var slaget af Torden, formeenende sig en besynderlig Hielp deraf at bekomme. Det hender, at en Lap faaer et farligt Tilfælde i Tænderne af en Orm, der haver sort Hoved, er paa Farven guulagtig,

cis Norvegicis moris est, annos ætatis suæ a tempore ultimi, Danos inter & Svecos gesti belli, numerare, sic Lappones a tempore sævientium variolorum computare solent, in hunc fere modum instituentes: morbo variolorum ultima vice grassante tot annos habui &c.

Cephalalgia paucisqve aliis morbis communibus per intervalla affliguntur Lappones, cetera sani & robusti.

Morbos, ut vocant, internos, sangvinem phocæ, vel etiam rangiferi feri, adhuc tepidum bibendo, pellunt. Odontalgiam, acutissimum alias & propemodum insanabile malum, haustu sangvinis phocæ similiter curant. Olim, durante adhuc ignorantiæ tempore, nullum adversus hoc malum præsentius remedium inveniri posse existimarunt, qvam dentes paxillo, ex arbore fulmine percussa formato fricuisse. Præterea rarum qvoddam, &, si causam spectaveris, alibi forsan inusitatum odontalgiæ genus inter Lappo-

agtig, samt af et Byg-Korns Storlighed, og tilsøyer svar Smerte (214).

Naar en Hinde fornemmes at ville trække sig over Øyet, skeer det, at man sætter en bekiendt Orm eller Insekt med 6 Fødder (215) ind under Øyen-Laagene, at den med sin subtile Biden og Kritlen skal svække bemeldte Hinde. Denne Cuurs Brug forbyder vel Undseelse mig at melde om; men, efterdi den er virkelig, og derhos saa ugemeen, at dens Lige neppe er hørt, vilde jeg ey undlade at anføre samme. Frost læge Lapperne med Rinsdyr-Øst, hvis Feedme det angrebne Lem besmørres med. At et Saar skal holde sig mygt, anstryge de det med den af Fyrre-Træ nedflydende Harpix. Jeg kiender Lapper, som, naar de havde brudt noget Been, da, foruden at sætte samme i Lave igien og styrke det med Spiiler, toge pulveriseret Sølv og Kaaber ind i koldt Vand, og forsikkrede sig god Hielp deraf at have befundet.

Hvorledes

Lappones datur, in eo consistens, qvod dentes morsu vermiculi cujusdam subflavi coloris, sed nigri capitis, granum hordei forma & magnitudine æqvantis, non sine acutissimo doloris sensu subinde arrodantur (214).

Oculos, inducta membrana qvadam caligantes, immisso pediculo (215) (sit venia verbo) membranam subtili sua fricatione exesuro, curare solent. Medicinæ hujus mentionem ne facerem, ipsa honestatis ratio prohibere videbatur, sed qvoniam hæc medendi methodus adeo rara & inusitata est, ut similem apud medicorum filios frustra qvæsiveris, ejus saltem meminisse licebit. Adversus pernionem aliosqve ex nimio frigore contractos morbos, oleo utuntur, ex caseo rangiferino expresso, qvo læsam membri partem perungunt. Vulnera, qvo minus indurescant, resina, ex abiete exsudante, emolliunt. Lappones qvosdam novi, qvi, fracto crure, priusqvam luxatam & contusam membri partem in ordinem redegissent, redactamqve ligamentis firmassent, argentum, & si id non

(214) Denne skal efter almindelig Mening være Gordius *aquaticus* fn. sv. 2068. paa Svensk: Onda Betet: Ellers nævnes der og om en anden Art fn. sv. 2070. ved det Navn Furia *infernalis*; hvorom man kan læse Linn. amœn. acad. III. p. 321-324.

(215) Pediculus *humanus* fn. sv. 1939.

(214) Hic vulgo putatur esse Gordius *aquaticus* fn. sv. 2068. Sveeis: *Onda betet.* Ceterum & alia vermium species memoratur fn. sv. 2070. sub nomine: Furia *infernalis*, de qua & vid. Linn. am. acad. III. 321-324.

(215) Pediculus *humanus* fn. sv. 1939.

Hvorledes de ved et Stykke antændt Knoſk (216) curere Pine i Arme og Fodder, er forhen meldt.

En liden Seene, ſom paa Rinsdyrets Bagbeen gaaer ned til Kloven, brugte de til at ombinde forvrikkede Seener og Lemmer med, men med Forſkiel, i det at en Mands-Perſon i ſligt Tilfælde betiente ſig af bemeldte Seene, om den havde ſiddet paa en Simles, men en Qvinde derimod, om den havde paa en Rinsdyr-Oxes Bagbeen havt ſit Sæde.

Naar en Lap ved Døden er afgangen, nedlegges hans Liig ikke ifort Skiorte, men nogen i Liig-Kiſten. Under Liiget bliver lagt Hovl-Spaaner, eller andet ſaadant. Oven til bedekkes det med et Klædebon. Med et lidet Følge af nærmeſte Paarørende henbæres det til Graven. I ſomme Egne ſkeer det, at en Formuende lader tillige anrette for dem, der geleydede den Døde til ſit Hviile-Sted, et lidet tarveligt Maaltid, ſaa og tracterer dem med lidt Miød eller deſlige. Efter Beretning pleyede Lapperne i forige Tider

ſuppetat, æs in pulverem comminutum biberunt, ſerio affirmantes, ſe, metalli hujus potabilis uſu haud parum lenimenti cepiſſe.

Quo modo dolorem pedum vel brachiorum, ope ardentis fomitis (216), pellunt, antea oſtenſum eſt.

Nervus ille, qvi per pedes rangiferi poſteriores ad ungulas usqve extenditur, nervis aliisqve membris attritis & luxatis colligandis & in ordinem ac ſtatum priſtinum reſtituendis, inſervit, hoc tamen diſcrimine, ut nervi rangiferi fœminæ in uſum marium, & qvi ex rangiferis maribus deſumuntur, pro fœminis adhibeantur.

Corpus defuncti Lapponis, ſuper qvædam lignorum ramenta, nudum capulo imponitur, ſola ſuperiori ſui parte vili panno obtectum. Funus, tam levi apparatu inſtructum, pauciſſimis propinqvorum comitatum, tumulo inferendum effertur. Superſtites, ſi opibus valuerint, comitatum funebrem ferali qvidem coena excipiunt, ſed ſupra modum ſimplici, univerſo apparatu ex modica hydromeli portione &c. conſtante. Antiqvitus in hac gente moris erat, ut, qvos ſua

(216) Boletus *fomentarius* fl. ſv. 1252. paa Norſk: Bjørke-Sop.

(216) Boletus *fomentarius* fl. ſv. 1252. Norvegis *Bjørke-Sop*.

Tider hos sine Offer-Steder begrave deres Liig, der i levende Live havde viist gode Prover paa at være vel ovede i at skyde; men de ovrige maatte tage til Takke med andre Grav-Steder i Orken. Over Graven hvælvede man en Slæde, eller saa kaldet Kierres, om hvilken er meldt i det 10 Capitel om Lappernes Age-Redskab. Sine Afdode pleyede de og henlegge i store Steen-Hobe eller Steen-Urer, efter at Legemet forst var indsvobt i Næver, der er den tynde Birke-Træ-Bark, hvormed Norske Bonder tække sine Huus-Tage. Legemets egentlige Hviile-Rum i samme blev tilreedt af tynde aflange Steene, de saa kaldede Steen-Hylder, af hvilke nogle sattes ved Siderne, Hovedet og Fodderne, andre bleve lagte til Bond under, og til Laag over samme, og saaledes foreskillede en Liig-Kiste. De i Finmarken boende Lapmarkiske Bonder af den Finlandske Nation bruge ved deres Liigbegiængelse en selsom Skik, i det at de henbærende deres Afdode til Graven, lade Liig-Lagenet henge ud af Liig-Kisten paa begge Sider.

En Lap giver gierne i levende Live sit Barn en Simle, hvilken, efterdi ogsaa af dens Affodning tilsiges Barnet, kand forinden

sua præ ceteris arcu vel sclopo feriendi peritia commendaverat, in locis, idolorum cultui sacris humarentur, reliqvis, utpote vilioris conditionis hominibus, in tesqvis aliisqve locis ignobilioribus, sepulcra nactis. Ipsum sepulcrum non alio ornamento, qvam vili traha, Kierres Lapponice nuncupata, de qua in Capite X. de Lapponum Instrumentis vectariis &c. egi, negligenter, sic pervoluta, loco cippi decorabatur. Aliqvando etiam in usu fuit, defunctorum cadavera, cortice betulæ exteriori, qvam Næver vocant Norvegi, & pro scandulis utuntur, contecta molibus saxeis, huic fini congestis & exstructis, inferre. Ipse Sarcophagus, condendo cadaveri proprie aptatus, planis & oblongis lapidibus, ad singula latera erectis & ordine dispositis, constabat, substrato & operculo, ex ejusdem generis & formæ lapidibus factis, totaqve strue ordinariis capulis, qvalia apud nos in usu sunt, haud multum absimili. In exseqviis rusticorum Lapponicorum nationis Finlandicæ, Finmarchiam incolentium, hoc singulare observatur, qvod extremitates lintei sepulcralis, dum funus effertur & procedunt, majoris pompæ & ornatus gratia, e capulo paululum promineant.

Inter reliqvos mores, huic genti proprios, hic qvoqve referri meretur, qvod Lappones liberis suis, simul ac nati, sunt,

inden Forældrenes Død forskaffe det et temmelig stort Forraad af Rensdyr, hvis den er frugtbar, og dens Afkom vel trives. Naar een af Forældrene ved Døden afgaaer, fradrages saadanne Rensdyr, som Barnets egen Eyendom, Boets Massa, forend det imellem den Afdødes efterlevende Ægtefælle og Børn bliver deelet.

19. Capitel.

Om

Lappernes forrige Afguder.

Lapperne have indbildt sig her og der i Biergene, ferske Soer og andensteds Guder, hvilke de paakaldede med adskillige Tale-Maader, saasom: Gedge-Olmutzh, Passe Gedge Vækkiet! Danice: Steen-Menniske, hellige Steen hielp! Vækkiet buorre Passe Vaerre, dastko Mudngji dal hætte bodi! Danice: Hielp gode hellige Bierg, efterdi mig nu er Nød paakommen! samt andre saadanne Afgudiske Bede-Maneerer, og hvilke de meente at være tient med Offer, og derfor giorde Afgudiske Ofringer paa de Steder, hvor de troede, at

sunt, rangiferum fœminam, (Simle vulgo vocatur) dono dare soliti sint, ea lege, ut puer illam cum tota progenie in posterum possideat, haud contemnendi gregis dominus, processu temporis futurus. Alterutro parentum vita defuncto, puer memoratum animal cum tota prole, a reliqva sorte inter defuncti hæredes herciscunda, separatum, tanqvam legitimam possessionem, justo titulo sibi debitam, poscit, accipit & retinet.

Caput XIX.

De

Diis Lapponum.

Varios olim in montibus, lacubus, aliisqve locis, Deos sibi fingebant Lappones, unde freqventes formulæ, qvales exempli gratia sunt: Gedge-Olmuthz, Passe Gedge Vækkiet! id est: homo lapidee, sancte lapis, fer opem obsecro! item: Vækkiet buorre Passe Vaerre, dastko Mudngij dal hætte bodi! o: sancte & bone mons, afflicto mihi succurre! aliaqve qvam plurima indigitamenta, qvibus Deos suos more & mente prorsus gentili identidem, invocarunt. Et qvoniam sacrificiis imprimis

eos

at samme Afguder havde sin Bolig. Læs meere derom i det følgende Capitel.

Jeg haver haft i Hænde en Relation om Lappernes Afguder, hvis Auctor jeg ikke vist veed, men dens Indhold lyder saaledes:

En liden Anmælding om en Deel af de u-omvendte Finners Afguder og Afguds-Dyrkelse.

Lapperne have indbildt sig Guder paa adskillige Steder.

1) Skal en Deel holde til allerhoyest oppe i Stierne-Himmelen.

2) En Deel længere neden i Luften.

3) En Deel neden paa Jorden.

4) En Deel et Stykke neden i Jorden.

5) En Deel meget dybt neden i Jorden.

Iblant de Guder, som ere allerhoyest oppe i Stierne-Himmelen, er Radien den For-

eos placari posse existimarunt, in iis locis, qvibus ficta hæc Numina præsidere credebantur, more gentis freqventer litatum fuit. Sed hæc materia capite seqvente fusius tractanda est.

Scriptum incerti cujusdam auctoris ad manus meas haud ita pridem pervenit, qvod, utpote historiam Deorum qvorundam hujus gentis continens, in gratiam Lectoris integrum huc transscribam; ita enim habet:

De Lapponum paganorum idolis qvibusdam & Idololatria brevis relatio.

Variis in locis Deos sibi finxerunt Lappones, qvorum alios

I) In sublimi, & qvidem in coelo sidereo collocarunt:

II) Alios in regione aëris inferiori posuerunt:

III) Alii ex eorum sententia terrestres sunt:

IV) Alii subterranei, ita tamen, ut non adeo profunde sub terram habitent:

V) Alii deniqve in ipsis terræ visceribus sedem habent.

Deorum, ipsa sidera incolentium maximus est Radien; incertum tamen,

Fornemſte; men om han ſkal være der allevegne tilſtæde, eller paa et Sted, vides ikke; Men ingenlunde have Lapperne forſtaaet den ſande Gud under Radiens Navn, ſom ſees deraf, at en Deel Lapper haver haft a parte, hvilket er grueligt at tale om, den ſande Gud afmalet paa deres Rune-Bommer næſt hos Radien. Denne Radien ſkal vel hielpe udi timelige Ting, ſaaſom at give Lykke til Rensdyr, beſynderlig naar han forſtaaes ved Zhioaarve-Radien, ſom og er en Gud overſt udi Stierne-Himmelen, dog ringere, end Radien ſelv; Men ellers veed ikke alle Lapper at giore Forſkiel imellem Radien og Zhioaarve-Radien, ſaa at i den Sted de ſkal ofre til Zhioaarve-Radien for Rensdyr, ſom gemeenlig ſkeer, ſige de, at Ofret var til Radien, ſaaſom de ikke veed af nogen anden Radien, end den ſamme; men Radiens fornemſte Gierning er, at nedſende Aand til et Menniſkes Undfangelſe i Moders Liv, hvilken Aand den Qvinde Maderakko annammer af Radien, men overleverer den ſtrax til ſin Daatter Sarakka, der ſkal lade vore Legeme paa Aanden, indtil det bliver til et fuldkomment Foſter. Radien ſkal og tage de Døde til ſig, naar de en Tiid lang efter Døden have været i Dødningernes Rige, hvilket er et Stykke neden i Jorden, hvorom herefter ſkal meldes; men de, ſom formedelſt deres Ulydighed imod deres Guder komme i Rota Land, ſom er ſaare dybt neden i Jorden, og ikke udi Dødningernes Land, komme ikke heller til

utrum in cœlo ſidereo omnipræſens ſit, an vero certum duntaxat locum imperio regat? qvodcunqve fuerit, affirmare auſim, Lappones ſub nomine hujus Deaſtri verum Deum nunqvam comprehendiſſe, qvod vel ex eo manifeſtum eſt, quod nonnulli (meminiſſe horret!) veri Dei ſimulacrum juxta ſuum Radien in pyxidibus runicis ponere non dubitaverint. Hic Radien, præſertim cum per nomen Zhioaarve-Radien indigitatur (hic etiam Diis cœli ſiderei annumeratur, ipſo tamen Radien dignitate & potentia inferior) pro felici rerum domeſticarum ſucceſſu, videlicet pro augmento & tutela gregis rangiferorum, invocatur. Interim tamen dantur inter Lappones, qvi tale inter ipſum Radien & Zhioaarve-Radien, diſcrimen ignorant, utrumqve pro uno eodemqve habentes. Sed ad ipſum Radien redeo. Hujus Deaſtri præcipuum opus & beneficium eſſet, animam fœtui in utero materno formando, indidiſſe, qvam Maderakko a Radien accipere fingunt, acceptamqve filiæ Sarakkæ tradere, cujus eſt corpus ei aptare, unde perfectus tandem fœtus producitur. Idem ille Radien defunctos, poſtqvam in regione mortuorum, de qva nos poſtea, aliqvantisper commorati ſunt, ad ſe recipit; qvi vero propter vitam in hoc mundo male actam & ideo Diis inviſam, in regionem Rotæ, locum in profundi-

tate

til Radien, men blive altid udi Pinen hos Rota.

Ruona-Nieid skal og boe høyest oppe i Stierne-Himmelen, ikke langt fra ligesaa høyt, som Radien. Denne Ruona-Nieid skal være for de Fielde, der først om Vaaren grønnes, og give nyt Græs til Rensdyrenes Føde. Nu paa det at Rensdyrene kan komme betimelig udi Græsgang, ofres der om Vaaren til Ruona-Nieid.

De Guder, som ere længere neden i Luften, ere:

I. Beive, det er, Solen, som Lapperne have kaldet en Gud, der med sit Skin opvarmer Jorden, og gior, at Græsset voxer til Rensdyrenes Føde, og paa det Solen skal skinne vel, da have Lapperne ofret til hende baade hvide Creature, saa og St. Hans Aften ædt hende til Ære en Grød, kaldet Soel-Grød. De have og ofret til Solen for adskillige Sygdomme, besynderlig for Mangel paa Forstanden.

II. Horangalis, Torden, som Lapperne have kaldet en Gud, der tit bliver vreed, og ey allene slaaer Stykker af Biergene, og nedfælder Træerne; men endogsaa slaaer

tate terræ fœtum & sqvalidum, detruduntur, in beatas sedes ☽ Radien nunqvam assumuntur, ad æternos in regione Rotæ seu Plutonis, carceres damnati.

Proximos ☽ Radien in coelo sidereo honores occupat Ruona-Nieid, Deus, si Lappones paganos audias, virtute & potentia insignis, montium verno tempore virescentium & recentia rangiferis gramina ferentium, præses & custos, cui, qvo maturius in nova pascua deducantur rangiferi, primo vere sacrificia fiunt.

Dii, qvi in inferiori aëris regione sedes suas nacti sunt, ordine seqvuntur.

I) Beive, sive Sol; Lappones enim solem pro Deo habuerunt, qvi suo lumine terram fovet, fœcundamqve ac gramine fœtam, in pabulum rangiferis, facit. Hunc itaqve suum Beive, seu Phœbum, qvo & freqventius & clarius lumen spargat, albam pecudem immolando, & pultem, qvam a Deastri nomine solarem vocant, vigilia Joannis Protobaptistæ, religiose libando, propitium sibi reddere satagunt. Pro variis morbis, phrenitide imprimis, huic Beive sacrificia offeruntur.

II) Horangalis, seu tonitru. Hunc Lappones, ceu Deum, ad iras supra qvam dici potest, proclivem, & non montes tantum ac arbores, sed homines

slaaer Menniſker og Qvæg ihiel, hvorfor Lapperne af Frygt for Horangalis, der er bleven vreed, og haver ladet sig høre i Skyerne, have giort hannem Offer, for derved at stille hans Vrede.

III) Giſen-Olmai.

IV) Bieg-Olmai er en Gud for Veyr og Vind, for Vandet og for Havet. Denne haver faaet Offer, at han skulde dæmpe Havets Storm.

V. VI. og VII.) de tre Ailekes-Olmak, til hvis Ære Fredags, Loverdags og Søndags Helligholdelse skal være skeet; men en Deel Lapper staae dog paa, at de have helligholdet Fredagen Sarakka til Ære, Loverdagen Radien til Ære, og Søndagen de tre Ailekes-Olmak til Ære: derfor, naar Lapperne have forseet sig ved at arbeyde Fredag, Loverdag eller Søndag, have de givet Offer til Forliig.

De Guder, som ere paa Jorden, ere:

Leib-Olmai, en Gud for Veideskab: derfor have Lapperne altid, for Lykke til Skyterie, ofret til Leib-Olmai, og, som Lapperne altid ved Offerne have giort Bøn og Knæfald for Guderne, saa have de og fornemmelig bedet til Leib-Olmai, ja endog derforuden

etiam & pecudes, irato fulmine percutientem, timent, cujus ut iram a se avertant, sacrificiis placare student.

III) Giſen-Olmai.

IV) Bieg-Olmai, pluviæ, oceani & ventorum Deus, qvem ut maris tempestatumqve domitorem, religioso cultu proseqvuntur.

V. VI. VII.) tres Ailekes-Olmak, in qvorum honorem & cultum dies Veneris & Solis sacrati dicuntur; qvamvis inter Lappones reperiantur, qvi de hac Theologiæ suæ parte paulo aliter sentiunt, diem Veneris cultui Sarakkæ, diem Saturni ♄ Radien & diem Solis tribus Ailekes-Olmak, de qvibus hic sermo est, dedicatos esse contendentes. Iidem præterea adjiciunt, se, si forte hosce dies profano labore violaverint, memoratos Deos, qvorum cultui sacri erant, sacrificiis actutum propitiasse.

Deorum terrestrium præcipui sunt:

Leib-Olmai, qvi venationis Deus celebratur, eum in finem divino honore a Lapponibus cultus, ut usum scloporum & sagittarum in venatione fortunare dignetur; & qvemadmodum Lapponibus semper solenne fuit,

Deos

derforuden med deres Sang lovet hannem, og Aften og Morgen bedet til ham, hvilken Dyrkelse vel og bevises alle de andre Guder.

Deos suos inter sacrificandum supplicationibus & genuflexione venerari, sic eadem cærimonia in cultu hujus Idoli, stato matutino & vespertino tempore, summa religione observatur, addito simul solenni carmine, in ejus laudem decantari solito.

Kiöse Olmai er en Gud for Fiskerie, som skal sende Fisken til Fiskerens Krog; derfor ofres og bedes der ogsaa til ham.

Kiöse-Olmai est Deus piscationis, qvi, ut felicem & copiosam piscium capturam procuret, religiose colitur.

Den Qvinde Maderakko, som med hendes tre Dottre skal være til Hielp for Qvinder. Der ofres til hende, at hun skal tillade sine Dottre at være til Tieneste. Nogle paastaae og, at denne Maderakko selv hielper, og desto større Aarsag have de at ofre til hende; men hvorudi hun hielper, er at bemænge sig i enhver af sine Dottres Gierninger.

Maderakko, cum tribus suis filiabus, Dea est, fœminis opem latura. Hanc ideo sibi religiosa adoratione propitiam reddere student, ut filiabus suis, fœminis, cum opus fuerit, succurrere permittat. Sunt tamen, qvi contendunt, ipsam Maderakko petentibus opem ferre haud dedignari, eamqve hoc nomine cultum divinum mereri, aliis contra negantibus, eam aliter ad ferendam opem concurrere, qvam labores & conatus filiarum promovendo.

Den første Maderakko Datter, nemlig Sarakka, som skal give Barnet Legeme i Moders Liv, efterat Radien haver nedsendt Aanden, skal og have Smerte ved Barne-Byrden, lige saavel som Qvinderne selv, der ere frugtsommelige. Det afgudiske Sacramente, som bruges ante sacram Cœnam, skal være fornemmelig denne Sarakka til Ære, og, eftersom hun skal have ladet voxe

Prima filiarum τῆς Maderakko Sarakka nuncupatur. Hæc illa Dea est, qvæ fœtui in utero materno corpus præparat, postqvam Radien spiritum seu animam e coelo, ut modo memoratum est, demiserit. Parturientibus opigena adesse creditur, idqve tam serio, ut, haud secus ac ipsa puerpera, pariendi dolore afficiatur. Sacramentum istud nefandum &

vore Legeme og Blod paa den Aand, Radien skal have nedsendt af Himmelen i Qvindens Liv, ædes og drikkes Sarakka Legeme og Blod i Trold-Sacramentet; dog drikker den største Deel Sarakka Blod i dette Sacramente, og æder Leib-Olmai Legeme; (alt efter deres afskyelige og ugudelige Mening) men de maa visselig tage Feyl ved Vankundighed udi denne deres Afguds-Dyrkelse, og tage Leib-Olmai for Radien, der nærmere skulde beqvemmes nogen Ære, end Leib-Olmai, der hverken troes at have giver Aand eller Legeme; ellers findes der nogle Lapper, dog faa, som meener at have ædt Radiens Legeme, og drukket Sarakka Blod i Trold-Sacramentet. Lapperne have ey allene ofret til denne Sarakka; men hun er og flitteligen bleven tilbedet af Qvinderne, besynderlig af de Frugtsommelige. De have og tit drukket hendes Skaal i Brændeviin. De have og ædet Sarakka Grod for en god Barne-Fodsel.

Maderakko anden Datter, nemlig Juks-akka, siges at forandre Datter til Son

& Idololatricum, ante usum ipsius cœnæ dominicæ usurpari solitum, in hujus Deæ honorem institutum dicitur; & qvoniam eidem tribuitur præparatio corporis & sangvinis embryonis in utero, corpus & sangvis Sarakkæ in Psevdo-Sacramento, horrendum dictu! edi & bibi dicitur; aliis contendentibus, in modo memorato sacerrimo Sacramento Leib-Olmai corpus manducari, Sarakkæ vero sangvinem bibi. Sed errorem in re ceteroqvin fœda & blasphemiæ plena haud dubie committunt manifestum, Leib-Olmai cum Radien confundendo, cui, utpote spiritum formando fœtui largienti, Leib-Olmai contra ad formationem hominis nihil omnino conferente, in exercitio nefandi & idololatrici cultus, hic qvaliscunqve honor debetur; & ita se rem habere, vel ex eo manifestum est, qvod dentur Lappones, qvi corpus ⅞ Radien se manducasse, & sangvinem Sarakkæ, in horrendo hoc Sacramento, bibisse, fatentur. Ceterum, religiosissime hæc Dea colitur ab utroqve sexu, a fœmineno imprimis, & maxime qvidam a puerperis, qvæ, ut eam sibi facilem reddant, pocula vino adusto plena in ejus honorem sæpius exhauriunt, & in spem ac votum facilis & fausti puerperii pultem libant.

Filia ⅞ Maderakko ordine secunda Juks-Akka appellatur, Dea, in cujus potestate

Son udi Moders Liv; Lapperne have derfor tit ofret til hende; thi Lapperne synes, sig bedre at være tient med Drenge-Born, end Pige-Born, der hverken kan holdes til Fiskerie eller Skytterie.

teſtate ſitum eſſet, prolem fœmininam in utero materno in maſculam convertere. Hanc ideo ſacrificiis ſibi devincire ſtudent, qvod prolem maſculam qvam fœmineam malint, ob vitæ genus, in piſcatione & venatione occupatum, cui dediti ſunt, & cui exercendo mares qvam fœminæ aptiores exiſtunt.

Maderakko tredie Datter, nemlig Ux-Akka, tager imod Bornene, naar de ere fødde, til at bevare dem for Stød og Fald, hun hielper og Qvinderne til deres sædvanlige Maaneds-Syge, og at hun skal giøre denne sin Bestilning, ofres der og til hende.

Filiarum hujus Deæ tertiam & ultimam Ux-Akka appellant. Hæc infantes, ſimul ac in lucem edantur, excipit, exceptosqve fovet, curat & ab omni periculo, cui tenera illa ætas obnoxia eſt, tutos præſtat: fœminarum menſtrua, ut juſto tempore veniant & ſiſtantur, promovet, ob qvæ beneficia religioſe colitur.

Til disse henhøre ogsaa Saivo-Olmak, d. e. Bierg-Mænd, hvilke ere til Tieneste for alle i Almindelighed, men for en og anden i Særdeleshed, som enten kan have arvet eller kiøbt dem af andre Noaaider, eller ved nogen Flid i Noaaide-Konst selv forskaffet sig dem. Disse Saivo-Olmak give Raad udi adskillige Tilfælde, baade udi Søvne, og ved Myran paa Rune-Bomme, paa Belte, paa Byste, paa Steen, eller Heste-Been. I Begyndelsen, da en Noaaide skal antage Saivo-Olmait til sin Tieneste, bliver han styrket med Saivo-Zhiaze d: Bierg-Vand, og siden en og anden Tid gives ham af samme Saivo-Zhiaze at drikke, naar han skal give sig i Strid med andre Noaaider, for at prøve Styrke,

Ad hanc claſſem pertinent qvoqve ſic dicti Saivo-Olmak, ſeu Dii montani, qvi vel omnibus & ſingulis, opem ſuam poſcentibus, opitulantur, vel iis ſolis præcipue addicti ſunt, qvi vel pretio ab aliis Noaaidis d: Magis, vel etiam ſingulari qvadam artis Noaaidicæ d: Magicæ peritia, eos ſibi compararunt. Hi Saivo-Olmak conſulentibus reſponſa dare dicuntur, qvod variis fieri modis contendunt Lappones, ut: per inſomnia, per Myran, in tympanis runicis, in balteo, in ſclopo, in ſaxis, in oſſibus eqvinis &c. Cum in eo occupatus eſt Noaaidus, ut Saivo Olmait qvendam, Deum ſibi tutelarem adſciſcat, hauſtu Saivo-Zhiaze

d:

Styrke, da Noaaiderne sette deres Saivo-Sarva ɔ: Bierg-Oxe-Rein, hvilken de største Noaaider have, og have faaet paa samme Maade, som sagt er om Saiva-Olmak, ud paa hverandre, for at dræbe hverandre. Ligesom da Striden falder ud imellem Noaaidernes Saivo-Sarva, saa skeer det og Noaaiderne selv. Stanger den enes Saivo-Sarva Hornet af den anden, saa bliver den Noaaide syg, hvis Saivo-Sarva Horn blev afstanget.

ɔ: aqvæ montanæ, in augmentum virium, se prius reficit, qvod etiam per intervalla iterat, præsertim, cum certamen de principatu virium cum aliis Noaaidis sibi ineundum sit. In hujusmodi certamine Noaaidi suos Saivo-Sarva (per qvos tauri rangiferi montani intelliguntur, eadem ratione, ac supra de ipsis Saivo-Olmak memoratum est, comparati) ad pugnam instructos committunt. Idem exitus, qvem inita inter Saivo-Sarva pugna sortitur, ipsos qvoqve Noaaidos manet, ita ut, si alter congredientium Saivo Sarva alterius cornu inter luctandum fregerit, ipse Noaaidus, cujus Saivo-Sarva cornu perdidit, qvasi per sympathiam qvandam ægrotare & langvescere incipiat.

I dette Følge er og Saivo-Lodde ɔ: Bierg-Fugl, til at vise Vey, hvor Noaaiden agter at reyse; saa haver og Noaaiden denne Saivo-Lodde til at sette imod og ud paa andre Menniſker eller Noaaider.

His annumeratur Saivo-Lodde, seu avis montana, cujus officium est, Noaaido, iter facienti, viam monstrare. Fabulantur Lappones, hanc avem abæmulo & vindictæ cupido Noaaido, in Noaaidorum aliorumqve hominum perniciem haud raro emitti.

Der er og Saivo-Guelle ɔ: Bierg-Fisk, som skal bevare Noaaidens Liv, naar han skal begive sig ned i Jabme-Aibmo, det er, Dødningernes Land, for at hente op af Jabme-Aibmo et eller andet sygt Menniſkes Siel, som kan være kommen der ned, hvoraf Lapperne have sluttet, at Kroppen vil vist nok snart komme efter, og døe, eftersom Sielen

Datur præterea Saivo-Guelle qvidam, per qvem piscem montanum intelligunt, vitæ Noaaidi, in Jabme-Aibmo, seu terram mortuorum descensuri, & inde hujus illiusve hominis, lethaliter ægrotantis, animam reducturi, servandæ destinatum. Enim vero, Lapponibus olim persvasum fuit, ægrotantium animas,

Sielen er faren ud, hvorfor de tit have ofret, for at faae Sielen op af Jabme-Aibmo, og ind i Legemet igien, at Menniſket ſkal fremdeles leve.

mas, corpore ſuo ægroto qvidem, vivente tamen relicto, in terram mortuorum prius emigrare, & ipſum corpus, ni anima ope Noaaidi cujusdam mature reducta fuerit, morte exhauſtum propediem ſeqvi. Ex lepido hoc & ſimul abſurdo dogmate, ritus, pro animarum ex Jabme-Aibmo in corpus reductione, Diis faciendi, originem traxit.

Der er og Namma-Guelle, det er, Navn-Fiſk, ſom ikkun gandſke faa har havt. Denne erlanges, naar Barnet første gang omdøbes; thi Lapperne døbes med Trold-Daab meere, end eengang, hvilket ſkeer ſaaledes, at, naar Menniſket faaer ont, gives det et andet Navn. I det Vandet øſes over Menniſket, bruges diſſe Ord: Jeg døber dig i det Navn N. N. og du ſkal leve vel i det Navn, og det gives et afgudiſk Navn, ſom kan være Trold-Navnet enten efter dets Fader eller Far-Fader ꝛc. hvilken haver havt Namma-Guelle tillige med Navnet.

Namma-Guelle qvendam, ſeu piſcem nominalem, etiam comminiſcuntur. Hunc habuiſſe pauciſſimis datum eſſe fingunt, nec ejus copiam fieri poſſe, niſi forte in ſecundo infantis Baptismo. Anabaptismi cujusdam mentione facta, paucis indicaſſe neceſſum eſt, nefandum illum & diabolicum, qvi apud Lappones paganos Olim obtinuit, Baptismum, ſæpius iteratum fuiſſe, hominiqve, qvotiescunqve in gravem aliqvem morbum inciderit, aliud nomen, a priore, qvod hucusqve geſſit, diverſum, inditum, idqve per iterationem Baptismi cujusdam, aſperſione aqvæ & ſolenni hac formula: Baptizo Te in Nomen N. N. in qvo poſthac bene valebis, adminiſtrati, factum fuiſſe. Novum iſtud nomen, qvod, abolito priore, ægrotanti in hoc Anabaptismo obtingit, prorſus idololatricum eſt, ab avo vel proavo ejus, qvibus Namma-Guelle o: piſcem nominalem habuiſſe contigit, mutuatum.

De, som ere et Stykke neden i Jorden, skal boe i det forbemeldte Jabme-Aibmo, hvor Jabme-Akko, Dodens Moder, er Herskerinde, saavel som alle Dodninger blive lige saa vældige der, som de have været her i Verden, i det de faae et nyt Legeme, i den Sted det, de havde her i Verden, forraadner udi Jorden. Til disse ofres tit, at Menniskер maa beholdes i Livet; thi baade Jabme-Akko, og Dodningerne selv, staae efter at faae Menniskene i betimelig Tiid derned, fornemmelig staae Dodningerne efter at faae nogen af sin Slægt, besynderlig af sine Børn, der ned.

De, som ere dybt neden i Jorden, ere udi Rota-Aibmo ɔ: Rota-Land, hvor de komme hen, som have levet imod deres Guders Villie; disse komme aldrig derfra til Radien, som de, der af Jabme-Aibmo komme til Radien. Her boer Rota, til hvilken Lapperne have ofret, og søgt om Hielp, naar der aldeles ingen Hielp haver været hos de andre Guder at erlange. Lapperne sige, sig ofte at have befundet, at Rota haver kommet og med Sygdom plaget Menniskер eller Qvæg, da de ingen Raad have fundet,

Qvi ex Diis subterraneis non adeo profunde sub terram degunt, memoratam regionem Jabme-Aibmo, ubi Jabme-Akko seu mater lethi imperium tenet, inhabitare creduntur. Qvi in hanc regionem deveniunt, mortui, eundem dignitatis gradum, qvem vivi in hoc mundo tenuerant, retinent, novo corpore, loco illius, qvod in sepulcro putrescit, induendi. Hisce Diis pro vita & incolumitate hominis crebro sacrificia fiunt, idqve tanto religiosius, qvanto certius sibi Lappones persvadent, tam ipsam Jabme-Akkam, qvam Manes, vehementi homines adhuc viventes ad suas sedes propediem evocandi, & pertrahendi, desiderio teneri, nihilqve ipsis defunctis jucundius & gratius accidere posse, qvam aliqvos ex cognatis suis, & liberis inprimis, si qvos habuerint, in hisce locis associatos sibi videre.

Rota-Aibmo seu regio Rotæ, fingitur esse sedes Deorum, in ipsis terræ visceribus habitantium. In hæc tartara detruduntur omnes & singuli, qvi vitam in hoc mundo impiam, sceleſtam Diisqve invisam egerunt, omni spe, qvæ incolis modo memoratæ Jabme-Aibmo ɔ: regionis mortuorum affulget, ad beatas sedes s. Radien perveniendi, præcisa. Hic sedes est Rotæ, Deastri, cui tum demum supplicarunt Lappones, cum reliqvos Deos in auxilium frustra invocarunt. Fabulantur

fundet, uden at kiøbe ham fra sig med Offer; dog have de ikke gierne ofret til ham paa den gemeene Maade, saasom at slagte Creaturet, og bede saa mange af sine Venner til Offer-Maaltidet, som kunde æde Kiødet af Hovedet, Ryggen og Fødderne, og stenke Blodet paa adskillige Træer, der sinukt udskiæres og settes hos Offer-Alteret deres Guder til Ære, saavel som legge paa Alteret Benene og et Stykke af Tungen, et Stykke af Lungen, et Stykke af Hovedet, Ørene, Rumpen, og et Stykke af Hiertet ꝛc. men de have sat en heel og holden død Hest ned i Jorden til det Brug, at Rota skulde ride bort fra dem ned i Rota-Aibmo paa samme Hest; dog hænder det sig og, at der ofres paa den gemeene Maade til Rota, og giøres hans Billede i en Mands Lignelse, og legges Offer-Creaturets Been paa Væro-Alteret, hvilke Been Rota, saavel som de andre Guder skal skabe sig selv Kiød paa. Lapperne holde for, at, naar en Gud faaer Benene af et Creatur, er det ham lige saa nyttigt, som om han fik hele Creaturet; thi han kan selv skabe Kiød paa Benene.

Fabulantur Lappones, Rotam hunc, de qvo sermo est, tam homines, qvam pecora, morbis sæpius infestare, nec aliter hoc malum averruncari posse, qvam sacrificiis, maligno huic Deo offerendis; frustra enim hoc casu alios de ope ferenda implorari Deos, utpote adversus hunc nihil omnino valentes. Lappones huic Deo, non eodem semper, qvo reliqvis Diis, ritu feciſſe, obſervatum est. Secundum ritum in profanis eorum sacris vulgarem, animal in victimam destinatum immolabatur, qvo rite peracto, tot amicorum ad polluctum invitabantur, qvot carni, capiti, dorso & pedibus immolati animalis detractæ consumendæ sufficiebant. Sangvis variis arboribus, artificiose pro more gentis incisis & cælatis, atqve in honorem Deorum circum aras ordine dispositis, aspergebatur, frustis qvibusdam ossium, linvæ, pulmonum, cordis, capitis, aurium & caudæ, aræ impositis; Rotæ autem sacra facturi integrum eqvum morticinum sub terram defodiunt, ea mente, ut noxius hic & invisus Deus ad proprias sedes, qvantum posset, ministerio parati eqvi recedat, se ulterius infestare desinens. Accidit tamen, licet rarissime, ut ritu vulgari & usitato huic qvoqve idolo faciant, qvo casu simulacrum ejus ad formam hominis effingunt, immolatiqve animalis ossa aræ imponunt, qvæ tamen, utpote nuda ipsi Rotæ, qvemadmodum &

Om denne Beretnings Sandfærdighed i alle Stykker kan jeg ikke domme af egen Erfarenhed. Jeg frittede de i mit Missionaire-Distriet sit Tilhold havende Lapper derom; men de sagde, sig aldeles at være uvidende om Radien, Ruona-Nieid, Maderakko og hendes trende Dottre, Sarakka, Juks-akka, og Ux-akka, hvis Navne og Forretninger i bemeldte Relation anføres. Om Saivo-Sarva, Jabme-Aibmo, det er, Dødningers Land, og noget af det øvrige lode de sig forstaae at være vidende. Jeg i det meeste bifalder Auctors Beretning, og troer, at Trondhiems og Nordlands Amters Lapper virkeligen have indbildt sig saadanne Guder, og giort samme slig Dyrkelse, som han anfører; thi Radien, Beive og Rota, det er Pluto, Helvedes Gud ꝛc. staae tegnede paa deres Rune-Bomme, der er, som et kort Begreb af deres afgudiske Theologie; da og de Afguderne tilegnede Navne tildeels svare til Forretningerne, af hvilke de beskrives.

ceteris Diis in simili casu facere solent, carne circumdanda relinqvunt. Enim vero, Lappones in ea sunt opinione, Deos suos solis immolatorum animalium ossibus æqve lætari & contentos esse, ac si integrum animal, carne sua vestitum, immolatum fuerit, ea de causa, qvod illis, utpote Diis, infinita potentia præditis, nihil esset facilius, qvam novam carnem creare, creatamqve ossibus inducere.

Hactenus relatio illa adespota, pro cujus in omnibus fide non facile spondere ausim. Certe, Radien ille, Ruona-Nieid, Maderakko, cum tribus filiabus, Sarakka, Juks-Akka, & Ux-Akka, de qvibus ibi fit mentio, nomina sunt, Lapponibus tractus illius, in qvo munus Missionarii mihi obtigit, prorsus ignota: de Saivo Sarva autem Jabme-Aibmo seu terra mortuorum, aliisqve nonnullis, qvæ in laudata historia occurrunt, se fando aliqvid inaudivisse, interrogati fatebantur. Ad sententiam tamen allegati auctoris, qvisqvis ille fuerit, in plerisqve haud invitus accedo, minime dubitans, qvin ea, qvæ retulit, apud Lappones tractus Nidrosiensis & Nordlandensis, revera se ita olim habuerint, in cujus rei fidem hoc unum impræsentiarum memorasse sufficiat, qvod Radien, Beive & Rota, seu Pluto, aliaqve nonnulla, qvorum illa meminit relatio, in

pyxidi-

ves. Schefferus melder, Lapperne fornemmelig at have tilbedet tre Afguder, nemlig Thor, Stoerjunkare, og Solen, og vidtloftig beskriver de Omstændigheder, som ved deres Dyrkelse skal være bleven iagttaget. De twende forst benævnte af disse ere Finmarkens Lapper nu omstunder ubekiendte (217).

Joulo-Gadze vide alle Finmarkens Lapper af at sige. Samme ere, efter Beretning, Dievle, til hvilke i Vanvittighedens Tiid ofredes paa gamle Jule-Aften. Noaaide-Gadze, Danice: Noaaidens Selskab, saa kaldede, fordi de vare Noaaidens eller Troldmandens Læremestere, Medhielpere og tienstvillige Aander, vide og alle Finmarkens Lapper at tale om. Samme ere mig, ey af een allene; men flere sandrue, i Guds Kundskab oplyste og gudfrygtige Lapper, hvis Udsagn derom var overeensstemmende, i saa Maade beskrevne, at de i Borns Skikkelse og Finne-Dragt pleyede at

pyxidibus eorum runicis, qvæ compendium qvoddam Theologiæ Lapponicæ gentilis nobis sistunt, depicta cernantur; cum etiam nomina, idolis indita, officiis, quibus describuntur, ex parte congruant. Schefferus commemorat, Lappones tria potissimum idola, Thor scilicet, Stoerjunkare, solemque adorasse, ritusqve, in sacris illorum servandos, diffuse depingit. Duo priora idola Lapponibus Finmarchiæ hodie sunt incognita (217).

Joulo-Gadze omnibus Lapponibus, Finmarchiam inhabitantibus, adeo noti sunt, ut qvi notissimi. Fuere hi Joulo-Gadze, si Lappones audias, Cacodæmones qvidam, qvibus vigilia Festi nativitatis Christi, stylí veteris, religiose olim sacrificia fiebant. Noaaide-Gadze, seu Socii Noaaidi, ita nuncupati ab informatione & ope, qvas Noaaido o: Mago, præstare credebantur. Hi æqve ac Joulo Gadze, Lapponibus notissimi sunt, qvos inter, qvi prudentiores & fide digniores erant, uno ore affirmarunt, Noaaide-Gadze, seu socios magi, dæmones

 fuisse,

(217) Dog handler Forfatteren siden i det følgende 20de Capitel om en Afgud, ved Navn: Stoerjukare, som man ofrede til paa et Bierg længst inde i Waranger-Fiorden. Denne Stoerjukare bliver, uden Tvivl, den samme som Sheffers Stoerjunkare.

(217) Attamen auctor in sequente cap. 20. memorat idolum quoddam: *Stoerjukare* dictum, cui olim in monte quodam sinus maris Varangrici sacrificabant Lappones. Hoc videtur idem esse ac idolum: *Stoerjunkare*, quod apud Schefferum occurrit.

Om denne Beretnings Sandfærdighed i alle Stykker kan jeg ikke domme af egen Erfarenhed. Jeg frittede de i mit Missionaire-Distriet sit Tilhold havende Lapper derom; men de sagde, sig aldeles at være uvidende om Radien, Ruona-Nieid, Maderakko og hendes trende Dottre, Sarakka, Juks-akka, og Ux-akka, hvis Navne og Forretninger i bemeldte Relation anføres. Om Saivo-Sarva, Jabme-Aibmo, det er, Dødningers Land, og noget af det øvrige lode de sig forstaae at være vidende. Jeg i det meeste bifalder Auctors Beretning, og troer, at Tronhiems og Nordlands Amters Lapper virkeligen have indbildt sig saadanne Guder, og giort samme slig Dyrkelse, som han anfører; thi Radien, Beive og Rota, det er Pluto, Helvedes Gud ꝛc. staae tegnede paa deres Rune-Bomme, der er, som et kort Begreb af deres afgudiske Theologie; da og de Afguderne tilegnede Navne tildeels svare til Forretningerne, af hvilke de beskrives.

ceteris Diis in simili casu facere solent, carne circumdanda relinqvunt. Enim vero, Lappones in ea sunt opinione, Deos suos solis immolatorum animalium ossibus æqve lætari & contentos esse, ac si integrum animal, carne sua vestitum, immolatum fuerit, ea de causa, qvod illis, utpote Diis, infinita potentia præditis, nihil esset facilius, qvam novam carnem creare, creatamqve ossibus inducere.

Hactenus relatio illa adespota, pro cujus in omnibus fide non facile spondere ausim. Certe, Radien ille, Ruona-Nieid, Maderakko, cum tribus filiabus, Sarakka, Juks-Akka, & Ux-Akka, de qvibus ibi fit mentio, nomina sunt, Lapponibus tractus illius, in qvo munus Missionarii mihi obtigit, prorsus ignota: de Saivo Sarva autem Jabme-Aibmo seu terra mortuorum, aliisqve nonnullis, qvæ in laudata historia occurrunt, se fando aliqvid inaudivisse, interrogati fatebantur. Ad sententiam tamen allegati auctoris, qvisqvis ille fuerit, in plerisqve haud invitus accedo, minime dubitans, qvin ea, qvæ retulit, apud Lappones tractus Nidrosiensis & Nordlandensis, revera se ita olim habuerint, in cujus rei fidem hoc unum impræsentiarum memorasse sufficiat, qvod Radien, Beive & Rota, seu Pluto, aliaqve nonnulla, qvorum illa meminit relatio, in pyxidi-

ves. Schefferus melder, Lapperne fornemmelig at have tilbedet tre Afguder, nemlig Thor, Stoerjunkare, og Solen, og vidtloftig beſkriver de Omſtændigheder, ſom ved deres Dyrkelſe ſkal være bleven iagttaget. De tvende forſt benævnte af diſſe ere Finmarkens Lapper nu omſtunder ubekiendte (217).

Joulo-Gadze vide alle Finmarkens Lapper af at ſige. Samme ere, efter Beretning, Dievle, til hvilke i Vanvittighedens Tiid ofredes paa gamle Jule-Aften. Noaaide-Gadze, Danice: Noaaidens Selſkab, ſaa kaldede, fordi de vare Noaaidens eller Troldmandens Læremeſtere, Medhielpere og tienſtvillige Aander, vide og alle Finmarkens Lapper at tale om. Samme ere mig, ey af een allene; men flere ſandrue, i Guds Kundſkab oplyſte og gudfrygtige Lapper, hvis Udſagn derom var overensſtemmende, i ſaa Maade beſkrevne, at de i Borns Skikkelſe og Finne-Dragt pleyede at

pyxidibus eorum runicis, qvæ compendium qvoddam Theologiæ Lapponicæ gentilis nobis ſiſtunt, depicta cernantur; cum etiam nomina, idolis indita, officiis, quibus deſcribuntur, ex parte congruant. Schefferus commemorat, Lappones tria potiſſimum idola, Thor ſcilicet, Stoerjunkare, ſolemque adoraſſe, ritusqve, in ſacris illorum ſervandos, diffuſe depingit. Duo priora idola Lapponibus Finmarchiæ hodie ſunt incognita (217).

Joulo-Gadze omnibus Lapponibus, Finmarchiam inhabitantibus, adeo noti ſunt, ut qvi notiſſimi. Fuere hi Joulo-Gadze, ſi Lappones audias, Cacodæmones qvidam, qvibus vigilia Feſti nativitatis Chriſti, ſtyli veteris, religioſe olim ſacrificia fiebant. Noaaide-Gadze, ſeu Socii Noaaidi, ita nuncupati ab informatione & ope, qvas Noaaido ɔ: Magо, præſtare credebantur. Hi æqve ac Joulo Gadze, Lapponibus notiſſimi ſunt, qvos inter, qvi prudentiores & fide digniores erant, uno ore affirmarunt, Noaaide-Gadze, ſeu ſocios magi, dæmones

(217) Dog handler Forfatteren ſiden i det følgende 20de Capitel om en Afgud, ved Navn: Stoerjukare, ſom man ofrede til paa et Bierg længſt inde i Varanger-Fiorden. Denne Stoerjukare bliver, uden Tvivl, den ſamme ſom Sheffers Stoerjunkare.

(217) Attamen auctor in ſequente cap. 20. memorat idolum quoddam: *Stoerjukare* dictum, cui olim in monte quodam ſinus maris Varangrici ſacrificabant Lappones. Hoc videtur idem eſſe ac idolum: *Stoerjunkare*, quod apud Schefferum occurrit.

at aabenbare sig, gemeenligst om Natten i Dromme, undertiden ogsaa om Dagen for en Vaagende, og tilbød ham sin Tieneste, forsikrende ham om, at, saa fremt han vilde annamme dem, skulde de skaffe ham god Lykke til Skytterie og Fiskerie, giore ham viis og konstriig i at helbrede Sygdomme paa Menniſker og Qvæg, samt i mange andre Tilfælde. For at formaae en Lap til at antage dem, brugte de iblant andre og saadan Overtalelse, at, efterdi de havde tient hans Fader, var det billigt, at han, som Sonnen, ogsaa antog dem i sin Tieneste, paastaaende, at han burde annamme dem, som en sig fra Faderen arvelig tilfalden Eyendom. Antog han dem godvillig, bekom han og deres Bierge-Boliger til sin Torvo-Paike, det er, Tilliids-Sted; men vilde han ikke annamme dem med det Gode, lode de Trussels-Ord falde, ja og plagede ham med en og anden Slags voldsom Behandling. Blev han overvunden og overtalt til at give sig i Forbund med dem, underviste de ham om Ofringer at giore, lærte ham Troldoms Konst, saa og ovede ham i at juoige, som er at synge Rune-Sang. Benævnte Noaaide-Gadze vare efter Lappernes Beretning tvende Slags: Nogle kaldtes Buorre Gadze, Danice: got Selskab, saasom Noaaidens eller Troldmandens Læremestere og Medhielpere i at helbrede Sygdomme paa Menniſker og Qvæg, i at lægе dem, som af andre vare forgannede, samt i andre Tilfælde, som agtedes nyttige; andre kaldtes

fuisse, infantum specie & habitu Lapponico, vel per insomnia, vel etiam clara luce Lapponibus apparere solitos, operam suam & officia commendantes, interposita fide, se, modo admitterentur, effecturos, ut domini sui sagaces & solertes fiant, prosperaqve in venatione, piscatione morborumqve in hominibus & pecude curatione uterentur fortuna; & qvo facilius sui admissionem impetrent, adjecisse, se antea parentibus eorum commodasse, nihil propterea æqvius esse, qvam ut filiis & nepotibus eadem præstarent officia, utpote jure qvodam hæreditario ad eos pertinentes. Si ultro & benevole officiosos hosce spiritus admiserit Noaaidus, simul cum illis Torvo-Paike etiam, seu antra & sedes montanas, qvas Noaaide-Gadze hucusqve tenuerant, in tutelarem secessum consequebatur; sin vero admittere detrectaverit, minis eos nihilominus effecisse, ut admitterentur. Admissi tandem vel ultro vel ingratiis, Noaaidum suum omnem sacrificandi rationem, artisqve magicæ mysteria, atqve Jò juoige, id est, modum carmina magica rite canendi &c. edocebant. Hi Noaaide-Gadze, qvi, ut modo memoratum est, Noaaidi administri erant & coadjutores, qvibus ad res suas ex voto expediendas carere neqviit, ex relatione Lapponum, in duas classes dispescebantur, aliis Buorre-Gadze ↄ: bonam societatem; aliis Borram-Gadze ↄ: soci-

tes Borram-Gadze, det er Ede-Selskab.

Andre bleve kaldede Perkel-Gadze, Danice: Dievels Selskab, saasom Noaaidens Læremestere og Medhielpere i at giore Skade, at dræbe Folk eller Qvæg med Troldoms Konst ꝛc. Samme nævnede man og Borram-Gadze, Danice: Ede-Selskab, hvilket Navn dem blev tilegnet, fordi de, som en fortærende Ild, troedes at kunde giore Ont og Ulykke.

En saa kaldet Vuokko vide og fast alle Finmarkens Lapper af at sige; samme berettes, at have i en stor heslig Fugls Gestalt, forskaffet Noaaiden de giftige Gan-Fluer.

Herhos vil jeg anfore nogle, som Lapperne vel ey, saa vidt mig er vitterligt, holdt for Guder, og med Tilbedelse og Ofringer dyrkede, men dog havde en Slags Overtroe om, saasom: Stallo, hvilken iligemaade alle Finmarkens Lapper vide at tale om; denne beskrives

ꝛ: societatem edacem seu malam, constituentibus. Qvi e Buorre-Gadze seu bona societate erant, Noaaido in curandis morbis, in pellendis muscis ganicis, si qvi iis tacti & læsi erant, aliisqve id genus bonis & laudabilibus factis, operam & officia sua addixerunt.

Alii Perkel-Gadze, seu societas diabolica nuncupabantur, Noaaido ad aliis nocendum, & arte magica homines pecudesqve perdendum &c. auctores svasoresqve existentes. Eosdem etiam Borram-Gadze, societatem edacem & malignam, appellabant, quia omnis generis calamitatibus & malis producendis & efficiendis, ad instar ignis consumentis unice intenti credebantur.

Vuokko plerisqve Lapponum etiam satis notus est, descriptus ceu cacodæmon, forma immanis & fœdæ volucris apparens, a qva Noaaidus infames illas & noxias muscas ganicas, tot malorum effectuum causas & instrumenta accipere dicitur.

Huc quosdam adjungam, quos, quoad mihi liquet, non quidem in numero Deorum habuerunt, nec cultu religioso sacrificiisqve dignati sunt Lappones, aliqua tamen illorum superstitione capti, verbi causa: Stallo, Lapponibus pariter notum

beſkrives at være et Spogelſe, der lod ſig, dog meget ſielden, ſee i ſorte Klæder, ſamt med Stav i Haanden, og tilbod ſig at brydes med en eller anden Lap.

Om benævnte Spogelſe vil jeg (hvortil jeg dog, efterdi Sagen er latterlig og i mine Tanker heel urimelig, forſt maa udbede mig den gunſtige Læseres Tilladelſe) melde følgende: Simon Kiæs, om hvilken en anden Tildragelſe er at læſe i det 17 Cap. om Lappernes Leege ꝛc. fortelles at have dræbt en saa kaldet Stallo, og nogen Tiid derefter en anden, ſom kom at hevne den forſtes Død, ved at have ligget paa Luur efter og ſkyde ham igiennem et Hul paa ſin Stolpe-Bods Dor, hvilken Dor tillige med Hullet mig blev anviiſt. Man legger og dette til, at han begrov den døde Stallo, fandt et forborgen mordiſk Værge inde i hans Stav, og giorde af ſamme tvende Tolge-Knive, af hvilke han forærede ſin Søn, Peder Simonſön een, og ſin Datters Mand, Niels Olſön Kiæs den anden. Alt dette fortelles baade af Simon Kiæſes egne Sønner og flere i Porsanger-Fiorden boende Lapper for en virkelig Tildragelſe. Hvor troligt og rimeligt dette er, overlader jeg andres Domme. At bemeldte Stallo ſkulde virkelig være et Menniſke, ſaaſom en Landſtryger eller nogen anden fra fremmede langt fraværende Egne ankommen reyſende Perſon, er ikke vel rimeligt; thi paa de, ligeſom i en Vraa af Verden, affides liggende Steder

notum portentum, pulla qvidem veſte, ſed eleganti tamen habitu ornatum, manu baculum tenens, obvium qvemvis ad certamen provocans, ſed, ut referunt Lappones, rariſſime apparens.

De hoc portento ſequentia narrabo: (cujus tamen veniam, cum res perridicula ſit, utqve mea fert opinio, inepta a benevolo Lectore mihi expetam). Narrant, illum Simonem Kiæs, cujus ſupra mentio facta eſt Capite XVII. de ludis &c. Lapponum, iſtiusmodi Stallonem aliqvando interfeciſſe, &, aliqvo interjecto tempore, alium pariter, cædem ſocii vindicare tentantem, proſtraviſſe, hoc ſtrategemate uſum, feciſſe ſcilicet per januam domus ſuæ foramen, (domum & perforatam januam ipſi vidi) per qvod tranſeunti inimico ſclopo inſidiabatur, & Stallonem hoc modo a patre ſuo revera interfectum & clam ſepultum, memoravit, exuviasqve devicto hoſti detractas, baculum ſcilicet, cui ſica incluſa erat, & enſem falcatum, ex qvo cultros, filio Petro, & genero Nicolao Kiæs, dono dandos fabricaverat. Fides hujus hiſtoriæ ſit penes auctores, filios Simonis Kiæs, nec non alios qvam plurimos ſinus Porſangrici Lappones, ex qvorum ore relata refero candidiqve Lectoris judicio examinanda relinqvo. Ceterum de Stallonibus hiſce, qvorum toties apud Lappones fit mentio, qvid proprie ſentiendum

der sees sielden, ja fast aldrig nogen Reysende, og hvis det var nogen saadan, maatte det i det mindste rygtes, hvorfra han kom, og hvor han nogen andensteds havde været, forend han kom just paa det Sted. Sælsomt er det, at Dievelen skulde synes for et Menniske at brydes med, samt at overvindes, dræbes og begraves af det. Underligt er det og, at Folk skulde fortælle sligt for virkeligt, da det var Logn, hvilket de dog ingen Fordeel kunde have af. Det lader sig ansee, at ommeldte Handel ikkun var en foregiven Bedrift, som benævnte Simon Kiæs, der var en sluug og efter sin Maade poleret Lap, selv havde opdigtet, for at giore sig stor, og forskaffe sig hos de andre enfoldige Lapper en Slags Anseelse. Vist er det, at han flyttede siden fra sin forrige paa det faste Land havde Bolig over til Tams-Øen, som ligger ude i Fiorden henved en halv Miil derfra, og der slog sin Bopæl, foregivende, at han befrygtede sig for længere at forblive der, hvor han havde dræbt Stallo. Sandt er det og, at Lapperne holde tit-bemeldte Stallo for et Spøgelse, der kan giore Ont, og at de, som jeg selv mange gange haver hort, skrekke Born fra at gaae allene ud i Morket, fra at gaae nær Vandet, og begive sig til andre farlige Steder, ved at sige: De Stallo boatta, det er: Nu kommer Stallo.

dum sit, nescire me fateor. Veros fuisse homines, errones nempe & circumvagos qvosdam, ex peregrina aliqva terra huc delatos, non videtur verosimile; vix enim, & ne vix qvidem accidit, ut peregrinus qvispiam in hæc loca, a conspectu aliorum hominum nimium qvantum remota, deveniat, &, si forte devenerit, fama saltem innotuisset, unde venerit, & qvo tetenderit? Interim tamen multa in hac narratione occurrunt, secum pugnantia, nec facile concilianda, qvalia sunt: Cacodæmonem, non tantum videri cum homine luctantem, sed etiam victum ab eo, interfectum & sepultum: hæc & similia tam constanti fama & fide narrari ab hominibus, minime subdolis & mendacibus, & qvibus ab istiusmodi mendaciis ne minimum qvidem emolumenti sperandum erat: Videtur supradictam narrationem confictam tantummodo fabulam esse, qvam memoratus Simon Kiæs, sagacis, proqve sua indole perpoliti ingenii Lappo, nomen quoddam glorioſum existimationemqve inter reliquos simpliciores Lappones sibi conciliaturus, commentus est. Constat præterea, memoratum Simonem Kiæs, a pristino suo habitaculo in Kiæs, in continente sito, in insulam, Tamsôen dictam, ad ostium sinus, semimilliari inde distantem, habitatum concessisse, hoc usum prætextu: metuere se, in eo amplius habitare loco, ubi Stallonem

En saa kaldet Zhiokkush have Lapperne indbildt sig at foraarsage et Slags hastig paakommende Sygdom, saa at, om nogen deraf blev angreben, pleyede de sige: Zhiokkush suu pazhji, Danice: Zhiokkush skiod ham.

Det, som de Norske give Navn af Udboer, nævnes af visse Egnes Lapper: Epparis eller Shjort, og agtedes for et Spogelse, hvilket de, ligesom den ovrige gemeene Mand i Norge i forrige Tider troede at holde sig paa et vist Sted, hvor et Barn, der ikke havde faaet Navn, var myrdet. Bemeldte Spogelse sagde man jammerlig at skrige, indtil det blev nævnet ved Navn, hvad for et samme end kunde være, hvorefter det ey den gang meere lod sig høre.

Ligesom vankundige Norske Bonder have indbildt sig underjordiske Folk, eller saa kaldede Goveiter, saa havde og Lapperne i deres Vankundigheds Tiid samme daarlige Indbildning.

De

prostraverat: constare porro, Lappones ad unum omnes, Stallonem pro spectro valido & nocendi cupido habere, infantesqve suos, qvod ipse plus vice simplici audivi, ne soli in tenebris libere vagando, ad ripas vel alia, qvibus non bene creditur, loca improvide vadant, deterrituros hac formula uti: De Stallo boatta ɔ: cavete vobis, nam Stallo venit!

Zhiokkush qvendam, ceu causam subito ingruentis morbi, Lappones similiter comminiscuntur, unde freqvens apud illos, cum qvis subito morbo correptus fuerit, loqvendi formula: Zhiokkush suu pazhji ɔ: Zhiokkush illum percussit!

Est præterea genus larvarum, Norvegis Udboer, Lapponibus vero Epparis vel Shjort dictum. Hoc spectrum iis inerrare locis creditur, ubi infans aliqvis, cui nomen nondum inditum, interemptus fuit. Continuo ejulare fingitur, donec nomen interempto infanti datum fuerit, sed postea evanescere.

Sententiam, rusticis Norvegicis fere communem, de entibus qvibusdam subterraneis, vulgo Goveiter dictis, Lappones qvoqve adoptarunt, habitatores subterraneos, nescio qvos, sibi fingentes.

Zhiakka-

De saa kaldede Zhiakkalaggak troedes af en Deel at være Spogelser i smaa Borns Gestalt; men af en gudfrygtig og i sin Opførsel skikkelig Porsanger-Fiords Lap, ved Navn Henrich Sarresön, som var Farfader til den i Aaret 1758 fra Tronhiems Skole til Academiet dimitterede, og nu værende Pastor til benævnte Byes Hospitals-Kirke Hr. Anders Porsanger, ere de mig beskrevne virkelig at være et Slags smaa Dyr, der holde sig i dybe Vand-Kilder, og i sin Skikkelse meget ligne smaa Born uden Haar og Rost. Deres Kiod er efter hans Beretning meget nydeligt. Maaden, paa hvilken de faaes, sagde han at være denne: Man ved Bredden af den Vand-Kilde, hvor de have sit Tilhold, setter Smør i et Fad eller andet Kar, og, efterat de ere komne op at æde af samme, skyder dem; men de skal være meget rare at bekomme. Hvis benævnte Dyr ere til, og kunde bekommes, vare de formedelst deres rare Skikkelse værde at gives Sted i en Konges Konstkammer.

Mig er fortalt om en Porsanger-Fiords Soe-Lap, ved Navn Anders Eskildsön, som de Norske kaldede Anders Brede-Skalde, d. e. Brede-Pande, at han anraabte St. Hans om Hielp for Barsel-Qvinder. Benævnte Mand var død kort Tiid for min Ankomst at blive Missionaire der paa Stedet.

Zhiakkalaggak a plerisqve pro spectris, forma parvulorum infantum apparere solitis, habentur; sed, ut fidem mihi fecit Lappo qvidam, nomine Henricus Sarresön, avus Andreæ Porsanger, qui Anno 1758. e schola Nidrosiensi ad Academiam dimissus, nunc ædis sacræ, quæ dictæ urbis nosocomio consecrata est, pastor, vir pius & probus, sunt parva qvædam animalia, in profundis fontibus degentia, infantibus, si formam spectes, non adeo absimilia, muta tamen & glabra: horum carnem sapidam esse ajebat: capi qvidem posse, sed raro, & hac duntaxat arte: obba, butyro plena ad ripam fontis vel fluminis, ubi degunt, statuitur, cujus odore allecti Zhiakkalaggak protinus emergunt, emergentesqve ab insidiantibus sclopo percutiuntur. Si supradicta animalia dentur, eorundemqve potiundorum copia esset, digna forent, quibus in museo regio concederetur locus.

Fuit Lappo qvidam, in sinu Porsangrico habitans, nomine Andreas Eschildi filius, Norvegis Anders Bredeskalde, id est: Andreas latifrons, vulgo dictus, paulo ante meum in hanc regionem adventum, fato functus. Hic, ut fama erat, divo Joanni pro puerperis supplicare solitus fuit.

20. Capitel.

Om

Lappernes afgudiske Ofringer.

Saavel Afgudernes Navne, som de Ceremonier, der ved Afguds-Dyrkelsen ere blevne iagttagne, have, i Henseende til Stedernes Adskillighed, hvor Lapper opholde sig, været saa forskiellige, at det vil blive meget vanskeligt, derom at kunne give nogen fuldstændig Underretning. Imidlertid vil jeg meddele Læseren, hvad mig herom, saavel af egen Erfarenhed, som af andre Kyndige, deres Beretning, er bleven bekiendt.

Det, som brugtes til Ofringer, var helst levende Creature, saasom: Rensdyr, Faar og andet deslige Qvæg, sielden Sælhunde, eller andre saadanne Dyr. Undertiden betiente man sig og af dode Ting til at ofre, saasom: Melk, Melke-Suppe, Ost &c.

(i) Ofre-Maneererne vare adskillige; med levende Creaturers Ofring omgikkes saaledes, at undertiden ofredes Dyret heelt, somme Tider ikkun en Deel deraf. Som ofteste slagtede man Dyret, kogte og aad det, undtagen Benene, hvilke man lod blive paa Stedet til Afgudens Tieneste, værende i den fulde Tanke, at han kunde skabe Kiod paa

(i) Vid. Tab. LXXXV.

Caput XX.

De

Sacrificiis Lapponum idololatricis.

Idolorum Lapponicorum tam nomina, qvam ritus, in eorum cultu adhibiti, pro vario locorum, Lapponibus habitatorum, situ ita variarunt, ut exactam, hujus qvidem argumenti, descriptionem dare, admodum difficile sit; interim, qvæ vel ipse, dum inter Lappones versabar, observavi, vel ab aliis, harum rerum gnaris observata deprehendi, cum B. L. communicare institui.

Res animatæ inprimis, & in his potissimum rangiferi & oves, phocæ autem rarius, Diis immolabantur. Inanimata, ut: lac, ptisanarium lacteum, caseus & id genus alia, interdum etiam offerebantur.

(i) Ritus, in sacrificiis offerendis adhibiti, varii fuere & multiplices. In animantibus sacrificandis vel integrum animal offerebatur, vel certæ duntaxat particulæ. Interdum placuit mactatum animal coqvere coctumqve consumere, exceptis ossibus, qvæ Deo loci, qvem novis ea carnibus vestire & posse & velle minime

(i) Vid. Tab. LXXXV.

paa dem igien (218). Man og med Offerets Blod besmurte og imod Offer-Stedet opreyste lange Kieppe, hvilke bleve kaldede: Liet-Morak. Undertiden slagtede man Dyret hos Bredden af en Elv, lod det meeste af Blodet rinde bort med samme, og med det ovrige anstrog nogle Kieppe, som man paa Stedet efterlod sig.

minime ambigebant, relinqvebantur (218). Longulos qvosdam bacillos, sangvine victimæ delibutos, in loco, ubi sacrificia fiebant, erigere moris erat. Hujusmodi bacilli Liet-Morak Lapponice vocantur. Interdum animal ad certum fluvium mactare solebant, in qvem sangvis victimæ effundebatur, bacillis qvibusdam, cruore tinctis, in ipso sacrificiali loco solenniter erectis.

En Biorns Lever stegte man paa en Pind hos Ilden til et Offer, hvilket blev givet Navn af Voudno-bassem. Det skal og i visse Lapmarkiske Egne have tildraget sig, at der ofredes for Born, imedens de endnu vare i Moders Liv, et eller andet Qvæg, i Fodselen en Hund, der blev i Jorden nedgraven levende, og efter Fodselen et Dyr med en linnet Hue paa Hovedet, hvilket iligemaade blev nedgravet i Jorden.

Si ursum figere contigisset, pelle detracta & parte aliqva carnium cocta, jecur extrahebatur, qvod paxillo impositum & ad ignem tostum, tanqvam hostia seu sacrificium aliqvod evcharisticum, Lapponice Vuodno-bassem nuncupatum, in loco relinqvebatur. Pro infantibus certa sacrificia obtulisse dicuntur Lappones, hoc ordine, ut pro infante, in utero materno adhuc existente, pecus: pro eodem in ipso partu, canis, qvi vivus in terram defodiebatur; & post

Adfærden

 partum,

(218) Af deslige Been har jeg seet adskillige paa det Bierg Klubben i Øst-Finmarken, een Miil fra Nessebye beliggende, hvor jeg og, imellem de høyeste Tinder, saae trende Udhulinger, hvor der var Tegn til, at der i gamle Dage havde været brændt Been. Ikke langt derfra, blev jeg og vaer et rundt af Steen opbygget Ildsted, hvor omkring der hist og her laae adspredde Reusdyr-Been: hvilket Sted skal, efter Beretning, have været et af de fornemste Offer-Steder i Landet.

(218) Talium ossium varia vidi in monte Östfinmarchiæ: *Klubben*, ab oppido Næssebye unum milliare distante, ubi &, inter aliissima montis cacumina, cavernas tres observavi, in quibus ossa olim combusta fuisse patuit. Haud procul inde etiam videbatur focus quidam ex lapidibus in orbem exstructus, circa quem ossa Tarandorum passim dispersa jacebant. Qui quidem locus, testimonio incolarum Finmarchiæ unus sacrificialium præcipuorum olim fuisse traditur.

Adfærden med dode Tings Ofring var iblant andre denne: Man spildte ned paa Gulvet i sin iboende Hytte Brændeviin og andet deslige til et Forsonings-Offer for de Lares, som man indbildte sig at boe under Dørtærskelen, under Fyrstedet ꝛc. naar samme ved sligt Offer vare forsonede, ventede man sig fra dem god Lykke; saadan Nedstenkelse blev kaldet Seime-Stæbme. Man slog og ned paa Gulvet i Fæhuset Raae-Melk af en Koe, der ey tilforn havde fødet. For Henflyttelsen fra en Bopæl til en anden spildte man Melke-Suppe paa Jorden, hvilket lader sig anse at have været et Tak-Offer for Velgaaende der paa Stedet (219).

Det, hvoraf Lapperne toge sig Anledning til at ofre, var Sygdom paa Folk eller Qvæg, Vanlykke til Fiskerie, Skytterie, eller anden deslige Mangel, og adskilligt andet.

partum, animal qvodpiam, capitio linteo ornatum & in terram similiter defossum immolaretur.

Res inanimatas sacrificandi ratio talis erat: Spiritum vini & id genus liqvida, super terram effundebant, Lares, qvi sub foco vel limine habitare credebantur, istoc libamine propitiaturi. Hujusmodi libamen Seime-Stæbme vocabant. Colostrum vaccæ, prima vice parturientis, in pavimentum bubilis effundere, ad cerimonias sacras qvoqve pertinebat. Alio habitatum concedentes, in eo, unde migrandum erat, loco, ptisanarium lacteum effundere soliti erant, gratam & devotam erga Numen istius loci, ob præstita toto habitationis tempore beneficia, mentem hoc pacto declaraturi (219).

Morbi, qvibus tam homines qvam pecudes identidem infestabantur, venationes & piscationes minus prospere cedentes, aliaqve hisce similia, occasionem & ne-

(219) Man øste og Melk paa oprøyste Steen-Støtter. Saadan en Stotte har jeg seet i Nessebye i Varanger, hvor Missionairen boer; og blev mig tillige berettet, af Varanger Skolemester, at en gammel Lappe-Kierling, der nylig var død, havde i mange Aar, hver Morgen og Aften, øset Melk paa samme, til et Offer for sin Afgud; men giort saadant gandske hemmelig, saa at man først efter hendes Død var kommen derefter.

(219) Statuis lapideis etiam lac, sacrificii ergo, affundebatur. Talem statuam in Næssebye, Varangriæ, haud procul ab ædibus Missionarii, ipse observavi, quum simul informator juventutis Lapponicæ in Varangria mihi retulit, vetulam quandam Lapponicam, tum nuper mortuam, per multos annos quotidie, tempore matutino & vespertino, lac eidem statuæ effudisse, & quidem tam clandestine, ut nemo competens, ante obitum ipsius, rem suspicaretur.

det. Desuden giorde de og Tak-Offere, naar deres Dyre-Fangst ꝛc. vel lykkedes, som er at see af Beskrivelsen over det Offer-Sted Leunje-jauvre-suolo. Paa det Sted, hvor de havde skudt et vildt Rensdyr, lode de til et Taknemmeligheds Tegn blive tilbage noget af samme, saasom: Hornene, Pande-Huden, Huden af Dyrets Fod eller deslige.

Anlangende de Steder, hvor Ofringerne skede, da have Finmarkens Lapper havt mange Passe-Varek, Danice: hellige Bierge; paa hvilke de have ofret til Afguder, deels i Varanger-Fiorden og dens Grændser udi Vasoe Præstegield, deels i Thanen og Laxe-Fiorden udi Kiolle-Fiords Præstegield, deels i Porsanger-Fiorden udi Kielvigs Præstegield, samt andre Steder.

De Passe-Varek eller hellige Bierge, som de have havt i Varanger, ere efter Beretning disse:

1) Meiske-Vare Passe-Aldo, Danice: Meiske-Biergets hellige Simle. Det, man kalder helligt, enten virkelig er, eller i det mindste troes at være eller have været det. En Simle er en Rensdyr-Hun af Slaget, af de Norske saa kaldet. Altsaa giver et hvert

& necessitatem, Deos sacrificiis placandi Lapponibus præbuerunt. Hostiæ autem tum præcipue mactabantur, cum in piscatione & venatione prospera usi fuerint fortuna; qvod etiam ex descriptione famosissimi loci sacrificialis Leunje-jauvre suolo, a me data, uberius patere poterit. In locis, ubi rangiferum ferum forte prostraverint, particulas nonnullas captæ feræ, cornua partesqve cutis, qvæ cranium & pedes obtexerant, in tesseram & significationem Diis devotæ mentis, relinqvere solebant.

Loca, qvod attinet, in qvibus rem divinam olim fecerunt pagani Lappones, constat, varios fuisse Passe-Varek seu montes sacros, in sinu Varangriensi, in Paroecia Vasöensi, in tractu Thanensi, in sinu Laxefiordensi, in Paroecia Kiöllefiordensi, in sinu Porsangrico, aliisqve locis qvam plurimis, qvos cultu religioso proseqvebantur.

Passe-Varek seu montes sacri, qvos in sinu Varangriæ religiose olim coluerunt, seqventes sunt:

I) Meiske-Vare Passe-Aldo, id est, montis Meiske sancta rangifera. Id, quod sanctum dicitur, vel vere ita est, vel minimum tale aut esse aut fuisse dicitur. Fœmina rangiferina Norvegis Simle dicitur; Hinc montes qvoscunqve a Passe-Aldo

hvert Bierg, som bærer Navn af hellige Simle, en sterk Formodning, at samme er bleven holdt for et helligt Bierg, haver været et Offer-Sted, og faact sit Navn af de Rensdyr, som der pleyede at ofres. Benævnte Bierg siges at ligge længst inde i Varanger-Fiorden, hvor bemeldte Fiord-Lapper jevnligst have deres Tilhold. Det er oven paa fladagtigt, og neden til med Birke-Skov bevoxet. Efter Beretning ofrede man der fordum til den Afgud Storjunkare; til Beviis paa, at Ofringer der vare giorte, saaes for faa Aar siden endda en Mængde af Rensdyr-Been at ligge paa Stedet.

2) Styren-Aldo, Danice: Styre-Biergets Simle. Her have Lapperne efter Beretning med Ofringer dyrket Torden.

3) Nieid-Vare Passe Aldo, Danice: Jomfru-Biergets hellige Simle; her skal Lapperne have giort Ofringer til Joulo-Gadze.

4) Kalbmem-baste, Danice: Fryse-Klippen.

5) En Steen, kaldet Zhievres-Ibmel, Danice: Otter-Gud; det guddommelige Navn, som benævnte Steen er bleven bæret med, bevidner, at den er bleven holdt for et helligt Bierg, og ved Offere misbrugt til Afguds-Dyrkelse.

6) En

Aldo seu sacra rangifera, denominatos, sacros olim fuisse, a rangiferis, qvi ibi immolabantur, nomen sortitos, nullum, me judice, dubium est. Mons commemoratus in intimo recessu sinus Varangriensis situs esse dicitur, quo hujus loci Lapponibus frequens est confugium. Pars illius superior plana est, inferior vero betulacea sylva obtegitur. Fama est, ibi idolo Storjunkare olim immolatum esse, in documentum sacrificiorum, quæ ibi fecerunt, multitudo ossium rangiferorum, paucis abhinc annis, eodem conspiciebatur loco.

II) Styren-Aldo ɔ: montis Styre rangifera. In hoc monte tonitrua olim coluerunt Lappones.

III) Nieid-Vare Passe-Aldo ɔ: montis virginei sancta rangifera. Hic Joulo-Gadze seu cœtui Juliorum litatum fuit.

IV) Kalbmen-Baste ɔ: rupes gelida seu frigoris.

V) Lapis qvidam, Lapponice Zhievres-Ibmel ɔ: Deus lutræ nuncupatus. Et hic ipsa nominis ratio manifestam prodit idololatriam, olim in isto loco exercitam.

VI) Guuli-

6) En Steen, kaldet Guuli-Jbmel, Danice: Fiske-Gud. Dennes, ligesom den forbemeldtes, Navn bærer Vidnesbyrd om, at man haver holdt den for et helligt Bierg, og til en Afgud, som man indbildte sig der at have sin Bolig, haver giort Ofringer, maaskee, for at faae Lykke til Fiske-Fangst.

VI) Guuli-Jbmel ɔ: Deus piscium. Pro felici in piscatione successu, ad hunc lapidem qvondam sacrificatum fuisse constat.

7) Muorje-Ibmel Passe Aldo, Danice: Bær-Guds hellige Simle. Dette Steds Navn giver ligeledes et der forovet Afguderie tilkiende.

VII) Muorje-Ibmel Passe Aldo ɔ: baccarum Dei sancta rangifera. Vel ipsum divinitatis nomen, qvod huic monti inditum est, satis liqvido declarat, sacrum olim fuisse & religiose cultum.

8) Juur-Vuodna Passe Aldo, Danice: Juur-Fiordens hellige Simle.

VIII) Juur-Vuodna Passe Aldo ɔ: sinus Juurensis sancta rangifera.

9) En Klippe med et Hul udi, kaldet Raige-Bafte Aldo, Danice: Hul-Klippens Simle.

IX) Raige-Bafte Aldo ɔ: rupis perforatæ rangifera.

10) En hoy Field-Tind, kaldet Balda-Zhiok, Danice: Helle-Flyndrens Field-Tind.

X) Mons qvidam ingentis altitudinis, Lapponibus Balda-Zhiok ɔ: passeris majoris cacumen nuncupatus.

De Passe-Varek eller hellige Bierge, som Lapperne have dyrket paa Neidens Field, ere efter Beretning:

Passe-Varek seu Rupes sacræ, qvas Lappones in jugo montis Neiden, religiose adorarunt, seqventes sunt:

1) Niaekkem-Karg, Danice: Krybe-Fieldet.

I) Niaekkem-Karg ɔ: mons reptationis.

2) Ruoude-Zhiold, Danice: Jern-Pæl.

II) Ruoude-Zhiold ɔ: cacumen ferreum.

3) Ullo-

3) Ullo-Vaerre, Danice: Uld-Bierget.

4) Jerge-Jerge, Danice: Steen-Steen. Visse Egnes Lapper kalde en Steen Jerge; men af de andre Finmarkens Lapper nævnes den: Ged'ge.

5) Zhiuodzhio-Akkom, Danice: min staaende Bestemoder, det er, Farmoder eller Mormoder, som paa en Deel Steder udi Norge saa kaldes.

6) Zaagees-Bafte, Danice: Grund-Klippen.

7) Guuli-basti-vaerre, Danice: Fiske-Skees Bierg.

De Passe Varek, eller saa kaldede hellige Bierge, som Lapperne have havt langs Soekandten uden for Varanger, ere efter Beretning disse:

1) Raudo-Vaerre, Danice: Ror-Bierget; benævnte Bierg har sit Navn af et Slags under Bugen rødagtige Fiske, der holde sig i ferske Soer, og blive af Lapperne kaldet: Raudo, men af de Norske: Ror (220).

2) Bæl'e-Vaerre, Danice: Øre-Bierget; maaskee de have tilegnet benævnte Bierg saadant Navn af en Indbildning, at Stedets Afgud, som der ofredes til, for at faae Hielp, horte deres Begiering.

3) Ryto-

III) Ullo-Vaerre ɔ: mons lanæ,

IV) Jerge-Jerge ɔ: lapis saxeus. Obiter observandum est, Lappones qvosdam lapidem Jerge vocare, qvem reliqvi sua dialecto Ged'ge appellant.

V) Zhiuodzhio-Akkom ɔ: mea avia stans, ɔ: avia paterna & materna, quæ haud paucis Norvegiæ locis ita nominatur.

VI) Zaagees-Bafte ɔ: rupes fundamenti.

VII) Guuli-basti-vaerre ɔ: mons scopuli piscationis.

Passe-Varek seu montes sacri, qvos Lappones extra Varangriam, per oras maritimas coluere, seqventes fama celebrantur:

I) Raudo-Vaerre ɔ: mons Raudo, id est, piscis cujusdam fluviatilis, subrubri sub abdomine coloris, Lapponice Raudo, Norvegice autem Rör (220) vocati.

II) Bælje-Vaerre ɔ: mons auris, cujus nominis ratio in eo, qvantum conjicere licet, sita est, qvod sibi persvaserint miselli, idolum, cui in isto monte supplicationes fiebant, faciles supplicibus aures præbiturum fore. III) Ry-

(220) Salmo *alpinus* Linn.

(220) Salmo *alpinus* Linn.

3) Ryto-Zhiok, Danice: Grydens Field-Tind; her ſtaaer efter Beretning en af Naturen ſaa dannet Steen, at den fremviſer et Menniſkes Skikkelſe med Hue paa. Maaſkee man haver her efter den ſædvanligſte Offer-Maade i Gryder kogt Offer-Dyrets Kiød, ſom man ſelv vilde æde, og hvoraf Afguden ſkulde have Beenene, og deraf taget ſig Anledning at give Stedet bemeldte Navn.

III) Ryto-Zhiok ɔ: vertex montis ollæ. In hoc monte lapis monſtratur, qvi naturali ſua forma & ſitu hominem, capitio ornatum refert. Veroſimile videtur, memoratæ rupi id nomen ea de cauſa fuiſſe inditum, qvod carnes, quas ipſi comederent, immolatorum animalium, juxta conſvetum ſacrificandi modum, in ollis ibi elixaverint Lappones, oſſibus idolis relictis.

4) Einar-Sieide, Danice: Einers Orakul.

IV) Einar-Sieide ɔ: oraculum Einari.

5) Sieide-Væk-Aldo, Danice: Orakel-Kraftes Simle.

V) Sieide-Væk-Aldo ɔ: rangifera, facultate oraculi ſeu divinandi prædita.

Lappernes Paſſe-Varek eller hellige Bierge paa Grændſerne af Tanens Laxe-Elv ere efter Beretning diſſe:

Paſſe-Varek ſeu montes ſacri, juxta fluvium Thanenſem ſiti:

1) Golle-Vaerre, Danice: Guld-Bierget. Paa dette Bierg ſkal formedelſt den rige Fangſt af vilde Rensdyr, ſom man i forige Tider der i Egnen bekom, have været giort idelige og anſeelige Ofringer.

I) Golle-Vaerre ɔ: mons auri. Hic olim ob inſignem rangiferorum ferorum capturam, crebra & pro conditione gentis lauta atqve opima ſacrificia offerebantur.

2) Et Field, kaldet Galdo-Oaaive, Danice: Kilde-Hovedet.

II) Galdo-Oaaive ɔ: caput fontis, mons ita appellatus.

Lappernes Paſſe-Varek eller hellige Bierge i Tanen, ere efter Beretning diſſe:

Paſſe-Varek ſeu montes ſacri in tractu Thanenſi, ſeqventes ſunt:

1) Sieid, Danice: et Orakel.

I) Sieid ɔ: Oraculum.

2) Giems-

II) Giems-

2) Giems-Baſte, Danice: Giems-Klippen.

II) Giems-Baſte ɔ: rupes Giems.

3) Stang-Næs.

III) Stang-Næs.

4) Jokkel-Niarg, Danice: Jokkel-Næs.

IV) Jokkel-Niarg ɔ: Promontorium ſeu lingula Jokkel.

5) Kolds-Niarg, Danice: Kolds-Næs.

V) Kolds-Niarg ɔ: promontorium Kold.

6) Stoppel-Niarg, Danice: Stoppel-Næs.

VI) Stoppel-Niarg ɔ: promontorium Stoppel.

7) Horne-Baſte, Danice: Horn-Klippen.

VII) Horne-Baſte ɔ: rupes cornu.

De Paſſe-Varek eller hellige Bierge, ſom Lapperne have havt ved Hobs-Eidet, ere efter Beretning:

Paſſe-Varek ſeu montes ſacri, qvos Lappones apud Hobs-Eidet ɔ: iſthmum Hobſenſem, idolorum cultui ſacrarunt, ſeqventes enumerantur:

1) Vuoide-Ged'ge, Danice: Salve-Steen. Maaſkee man haver beſmurt Stenen med Offerets Blod eller Fedme, og deraf tilegnet den bemeldte Navn (221).

I) Vuoide-Ged'ge ɔ: lapis unctionis, a ſangvine vel oleo victimæ, qvo in actibus ſacris perungebatur, nomen trahens (221).

2) Ravos-Niarg, Danice: Faſte-Næs.

II) Ravos-Niarg ɔ: promontorium jejunii.

3) Klem-Niarg, Danice: Klem-Næs.

III) Klem-Niarg ɔ: promontorium Klem.

4) Sagga-Niarg.

IV) Sagga-Niarg.

5) Loi-

V) Loi-

(221) Eller oſt Melk derpaa. See Anm. 219.

(221) Conf. adnot. prægreſſam 219.

5) Loidosh.

De Passe-Varek eller hellige Bierge, som Lapperne have tient i Laxe-Fiorden, ere efter Beretning:

1) Vaddes-Bafte, Danice: den vanskelige Klippe.

2) Gie-Vuoude-Aldo, Danice: Gie-Skovens Simle.

3) Ailekes-Vaerre, Danice: Hellig-Bierget.

4) Lieule-Oaaive, Danice: Damp-Hovedet.

De Passe-Varek, eller saa kaldede hellige Bierge, som Lapperne have dyrket i Porsanger-Fiorden, ere efter Beretning disse:

1) Alek-Bafte, Danice: Blaae-Klippen.

(k) 2) Sölfar-Kapper. Lapperne kalde den Klippe, hvor benævnte Offer-Sted befindes: Sölfar, og en Hue: Kapper; altsaa betyder Ordet paa Dansk: Sölfars Hue. Dette er et ved den östre Side af Porsanger-Fiorden omtrent en halv Miil fra Soen beliggende navnkundigt Offer-Sted. Jeg haver selv beseet det; der staaer to hoye Steene, den eene jevnsides hos den anden, af hvilke

V) Loidosh.

Montes sacri, qvi in sinu Laxefiordensi religiose olim adorabantur, sequentes sunt:

I) Vaddes-Bafte ɔ: mons difficilis.

II) Gie Vuoude-Aldo ɔ: silvæ Giensis rangifera.

III) Ailekes-Vaerre ɔ: mons sanctitatis.

IV) Lieule-Oaaive caput vaporis.

Passe-Varek seu montes sacri, in sinu Porsangriensi, sequentes commemorantur:

I) Alek-Bafte ɔ: rupes cærulea.

(k) II) Sölfar-Kapper ɔ: capitium Sölfar. Hic locus omnium, qvotqvot veterum Lapponum superstitio sacrificiis religiosoqve cultui dedicavit, celebratissimus erat, in parte sinus australi situs, semimilliaris spatio a mari distans. Ipse locus, qvem curiositatis gratia aliqvando me invisisse memini, duabus præaltis lapidibus, sibi invicem oppositis, qvo-

rum

(k) Vid. Tab. LXXXVI.

(k) Vid. Tab. LXXXVI.

hvilke een er med guul Mosse bevoxen. Hos disse Steene laae Steege-Pinde, de saa kaldede Bassem-Morak, hvilke Lapperne havde brugt, da de der gastrerede ved at koge, stege og æde Kiodet af de Dyr, som ofredes til den, efter deres Indbildning sin Bolig sammesteds havende, Gud. Imod bemeldte tvende hoye Steene var Krydsviis opreyst mange Kieppe af tort Fyrre-Træ, alternatim udskaarne med trende Beene-Skaar, samt trende Kryds, og folgelig visende Anskueren disse Characterer: IIIXXXIII+++IIIXXX. Ved den ostre Side af samme Steene befandtes en lang firkantig paa samme Maade, som de nyelig ommeldte Kieppe, udskaaren Bielke, sat med sin nederste Ende fast i Jorden gandske nær hos Steenene, og hældende med den anden Ende imod Osten, imod Solens Opgang, samt havende allerynderst i Enden en Jern-Nagle, af Skikkelse, som det Jern-Som, hvormed man digter Brædderne paa Fisker-Baade og andre deslige Farroyer sammen; hvilket giver nogen Formodning om, at den Afgud Thor, efter det, som Schefferus melder om ham, her er bleven dyrket, endskiont ingen Afgud, under det Navn Thor eller Storjunkare, Finmarkens Lapper nu omstunder er bekiendt.

3) Dierge-Niarg.

rum alter musco circumdatus erat, constabat. Juxta lapides jacebant verucula qvædam seu paxilli, Bassem-Morak nuncupati, qvibus Lappones olim usi fuerant, cum in honorem Deastri istius, qvi loca præsidere credebatur, genio indulgerent & epulis, solis & nudis immolatorum animalium ossibus idolo, ut supra memoratum est, objectis. Circum ipsos lapides varii bacilli, facti ex abiete arida, qvæ adversus putredinem se qvam diutissime defendere dicitur, decussatim erecti erant, seqventibus characteribus: IIIXXXIII+++IIIXXX. ternis per lineam rectam ductis, & totidem per obliqvam, cælati. Austrum versus longa trabs, forma qvadrata, erecta stetit, iisdem, qvibus modo memorati bacilli, notis insignita, ima sui parte terræ impacta, superiore vero ad austrum vergens, qva parte ferreo etiam trajecta erat clavo, instar clavi istius ferrei formato, quo asseres scapharum, aliorumqve hujus generis navigiorum compinguntur; unde haud absona est conjectura, illos idolum Thor, prout illius mentionem Schefferus facit, hic cultu religioso prosecutos esse, licet nullum idolum nomine Thor vel Storjunkare Lapponibus Finmarchiæ hodie sit cognitum.

III) Dierge-Niarg.

4) Sieide-

IV) Sieide-

4) Sieide-Baſte, Danice: Orakel-Klippen.

IV) Sieide-Baſte ɔ: rupes oraculi.

5) Naad'd'e-Vaerre, Danice: Byrde-Bierget.

V) Naad'd'e-Vaerre ɔ: mons oneris.

6) Mikko-Vaerre, Danice: Mikkels-Bierget.

VI) Mikko-Vaerre ɔ: mons Michaëlis.

7) Niarkutzh.

VII) Niarkutzh.

8) Gaiſe-Varatzh, Danice: det ſille Bierg med Spids paa.

VIII) Gaiſe-Varatzh ɔ: parva rupes cum apice.

9) Vuorje-Zhiok.

IX) Vuorje-Zhiok.

(l) 10) Leunje-Jauvre-Suolo, Danice: Porsanger-Elvs ferſke Soes Holme. Benævnte Holme ligger i en ferſk Soe, kaldet Leunje Jauvre, hvorfra Porsanger-Fiords Lare-Elv har ſit Udvæld. Paa den eene Ende af bemeldte Holme befindes, ſom jeg ſelv har ſeet, en temmelig Mængde af Rensdyr-Horn; men de fleſte vare allerede, da jeg beſaae Stedet, forraadnede og af Jord omgroede, ſomme vare faldne ned i Vandet, og en Deel af Lapperne ſonderhuggede til at giøre Skeer og Stav-Knapper af. Berørte Holme haver været et ældgammelt Offer-Sted; thi Lapperne i forrige Tider holdte hos Soen, ſom den ligger udi, Jagt efter vilde Rensdyr ſaaledes, at ſomme paa den eene Side af Soen jagede Dyret ud paa Vandet, og nogle fra den anden Side toge imod

(l) X) Leunje-Jauvre-Suolo ɔ: fluvii Porſangrienſis in lacu inſula. Hæc inſula ſita eſt in lacu qvodam, Leunje-Jauvre dicto, ex qvo fluvius ſinus Porſangrienſis, proventu & captura Salmonum celeberrimus, profluit. Ad alterum memoratæ inſulæ latus magnus cornuum rangiferinorum acervus conſpicitur, qvorum tamen pleraqve injuria aëris, ſitu & putredine corrupta & ſemeſa erant, nonnulla in lacum prolapſa, alia ab ipſismet Lapponibus in cochlearia & id genus utenſilia converſa. In hac inſula fanum, ut ita dicam, haud incelebre antiqvitus habuere Lappones, qvi, cum olim apud hunc lacum, in qvo ſæpius memorata inſula ſita eſt, rangiferos feros venatum egreſſi eſſent, hac arte, ut alii ab uno latere

(l) Vid. Tab. LXXXVII.

(l) Vid. Tab. LXXXVII.

imod det med Baade og Spyd, og naar samme deres Dyre-Jagt vel lykkedes, lagde de Hornene af de fangede Dyr paa tit berørte Holme til et Tak-Offer.

latere feram in lacum confugere cogerent, alii ex oppoſito latere cymbis & telis natantem exciperent, qvo modo haud contemnendæ prædæ interdum potiebantur, cornua, ne ingrati adverſus Deum loci viderentur, in inſula, tanqvam ſacrificium qvoddam evchariſticum, relinqvere ſolebant.

11) Vuolla-Niudne, Danice: Vuolla-Næſe.

XI) Vuolla-Niudne ɔ: naſus Vuolla.

12) Smeer-Vuodna-Noaaide, Danice: Smør-Fiordens Viismand.

XII) Smeer Vuodna-Noaaide ɔ: magus ſinus Butyri.

13) Smeer-Vuodna-Niarg, Danice: Smør-Fiords-Næs.

XIII) Smeer-Vuodna-Niarg ɔ: ſinus Butyri promontorium.

14) Kokko-Giedde-Niarg, Danice: Kiſtrands Næs.

XIV) Kokko-Giedde-Niarg ɔ: promontorium Kiſtrandenſe.

(m) 15) Et Bierg i Strandbredden, hvori ſees en hvid Plet, ſom med ſin Skikkelſe fremviſer et Menniſke, der vender Fødderne i Veyret, og Hovedet ned imod Vandet. Til bemeldte Bierg ofrede en Deel Lapper i deres Vanvittigheds Tiid; naar de fore det forbi, ſkulde det endelig have en Gave, hvor ringe den end maatte være; hvis intet andet havdes for Haanden, kaſtede man et Stykke Tobak til det i Bierget ſig fremviſende Billede.

(m) XV) Rupes qvædam, haud procul a litore ſita, in qva figura, ſeu alba qvædam macula, viſitur, formam hominis, pedes ſurſum verſus, & caput deorſum vertentis, referens. Huic rupi, ſeu, qvod verius eſt, ſimulacro hominis in rupe apparenti, Lappones olim, ignorantiæ tenebris nondum profligatis, ſacrificia obtulerunt; locum enim prætervehentes, fruſtulum tabaci, ſi nihil aliud ſuppeteret, devotionem animi teſtaturi, idolo miſerunt.

16) Daume-

XVI) Daume-

(m) Vid. Tab. LXXXVIII.

(m) Vid. Tab. LXXXVIII.

16) Daume-Salo-Sieide, Danice: Tams-Øens Orakel.

XVI) Daume-Salo-Sieide ɔ: inſulæ Thamſöenſis oraculum.

17) Snoiba-Niudne, Danice: Snoiba Næſe.

XVII) Snoiba-Niudne ɔ: Naſus Snoiba.

18) Suolo-Aldo, Danice: Øe-Simlen.

XVIII) Suolo-Aldo ɔ: rangifera inſulana.

19) Sieide-Niarg, Danice: Orakel-Næs.

XIX) Sieide-Niarg ɔ: promontorium oraculi.

(n) 20) Gameditzh, en Steen ſaa kaldet. En Porsanger-Fiords Soe-Lap, ſom et oyenſynligt Vidne, fortalte mig om en af benævnte Fiords Soe-Lapper, ved Navn Peder Siverſön, at, naar han foer ud at fiſke, lagde han til Lands hos bemeldte Steen, og aad af ſin medhavende Spiſe i Stenens Navn, og for at faae Lykke til Fiſkefangſt, gav den noget af den Koſt, han havde ved Haanden.

(n) XX) Lapis qvidam, Lapponice Gameditzh nuncupatus. Lappo qvidam e ſinu Porſangrienſi, rei geſtæ ipſe teſtis oculatus, mihi narravit, alium ejusdem ſinus Lapponem, cui Petro Sigvardi nomen, qvoties piſcatum egreſſus erat, ad memoratum lapidem, Gameditzh appellere ſolitum fuiſſe, & in nomen hujus ſaxi dapes libaſſe, eiqve fruſtulum cibariorum, e capſula cibaria deſumtum, in ſpem & votum felicis capturæ, religioſe obtuliſſe.

21) Ved Kaa-Fiorden i Kielviigs Præſtegield ſkal og have været et Paſſe-Vaerre.

XXI) In ſinu Kaafiordenſi, ſub paroecia Kielvigenſi, mons qvidam idolorum cultui ſacer exſtitiſſe dicitur.

22) Ligeledes ude paa Mager-Øen i ſamme Præſtegield et Paſſe-Vaerre, af Lapperne kaldet Serve, Danice: en Samfund, Oelagtighed.

XXII) Similiter etiam in inſula qvadam, Mageröen nuncupata, mons qvidam ſacer, Lapponice Serve ɔ: communio dictus, fama celebratur.

23) Udi

XXIII) In

(n) Vid. Tab. LXXXIX.

(n) Vid. Tab. LXXXIX.

23) Udi Hvalsund i Hammerfæstes Præstegield skal man have havt et Offer-Sted, kaldet Akkiestab.

XXIII) In freto Hvalesund, in paroecia Hammerfestensi, mons qvidam sacer, Akkiestab nuncupatus, fuisse dicitur.

24) Iligemaade et paa Altenæs i Altens Præstegield.

XXIV) Similiter qvoqve in paroecia Altensi locus qvidam, sacrificiis consecratus.

I Finmarken findes vel og flere til Afguds-Dyrkelse af Lapperne fordum misbrugte Steder; men samme ere mig ubevidst. De anforte ere meere, end Beviis nok paa det skiendige og afskyeligste der i Landet i Vanvittighedens Tiid forovede Afguderie.

Longe adhuc plura in Finmarchia olim exstitisse loca sacra, qvamvis mihi non satis cognita, haud eo inficias, qvæ vero a me enumerata sunt, ad fœdam gentis, ignorantiæ tenebris olim obrutæ idololatriam declarandam, abunde, ut opinor, sufficiunt.

De Steder, som Lapperne holdt for hellige Bierge eller saa kaldede Passe-Varek, og dyrkede med Ofringer, ere gierne af nogen ugemeen naturlig Danlighed, de omliggende noget ulige. For Exempel: Paa den Klippe Sölfar, hvorom tilforn er meldt, staaer to hoye Stene nær hos hinanden. Udi ovenanforte Bierg ved Strandbredden, hvorhen blev kastet Tobak-Stykker, sees et Menniskes Skikkelse, der vender Ansigtet ned imod Vandet.

Loca, qvæ Lapponibus sancta erant & religiosa, singulari qvadam & inusitata forma & figura a reliqvis distingvebantur, exempli gratia: in loco sacrificiali Sölfar-Kapper nuncupato, de qvo mentio nuper facta est, duo acuminati lapides, sursum erecti & invicem appositi, conspiciuntur. In eodem loco, mare versus, ubi frustulis herbæ nicotianæ facere moris erat, simulacrum hominis, facie deorsum mari obversa, visitur.

Paa Kiolle-Fiords Næs i Öst-Finmarken befindes en af Naturen saa dannet Steen, at den for en langt fraværende Anskuers Öyne noget ligner en Kirke med Taarn-Fod; samme kaldes endnu af de Norske

In promontorio qvodam, in paroecia Kiöllefiordensi, monstratur lapis inusitatæ magnitudinis, natura ita formatus, ut eminus aspicientibus ædis, turri ornatæ, speciem præbeat, unde

sanum

ſke Landets Beboere Finne-Kirken (222). Jeg haver vel ikke hørt, at Lapperne der paa Stedet have ofret; thi det ligger desuden noget afſides fra deres ſædvanlige Vey; men det Navn, ſom man haver tilegnet bemeldte Steen, ſaavel ſom ogſaa dens ugemeene Skikkelſe, giver dog derom nogen Formodning. De arme Lapper have udi deres Vankundighed overtalt ſig til at troe, at hos Steder, der havde nogen ugemeen naturlig Danlighed, fandtes der noget ſtort og guddommeligt, og derfor ſammeſteds giorde afgudiſke Ofringer.

fanum Lapponicum (222) hodie qvoqve appellatur. Lappones in hoc loco olim ſacrificaſſe, mihi qvidem nondum exploratum eſt, nec, cur facerent, idoneam cauſam video, præſertim ob incommodum & fere inacceſſum loci ſitum, qvi obſtare videtur; interim tamen ipſum loci nomen, fanum nempe Lapponicum, indicare videtur, rem ibi divinam aliqvando peractam fuiſſe. Locis, qvos natura inuſitata qvadam forma a reliqvis diſtinxit, divinum qvid ineſſe, religioſosqve cultus deberi, ſuperſtitioſe ſibi perſvadebant miſelli.

Alle de ſaa kaldede Paſſe-Varek, eller hellige Bierge, bleve af Lapperne holdte i ſtor Ære, ſom af efterfolgende ſees: De biværede ſine Offer-Steder i Helligdags Klæder, og giorde der ſine Afguder Knæfald. De alle Aar beſogte dem, og, endſkiønt de ikke hver gang giorde nye Ofringer, rørte de dog i det mindſte ved Benene af de forhen der paa Stedet ofrede Dyr. De vilde ikke boe hos et Paſſe-Vaerre, for at ikke beſvære Stedets Afgud med Børne-Graad, eller andet, ſom kunde tilføye ham Uroe. Farende et Paſſe-Vaerre forbi, vilde de ikke ſove; thi det holdtes ſom en ringe Agtelſe

Ceterum, qvanti hi montes a Lapponibus facti fuerint, & qvam religioſe culti, variis exemplis probari poterit, qvorum nonnulla proferre juvabit, qvalia ſunt: Locis ſacrificialibus, feſtis induti veſtibus, interfuerunt, ibiqve ſe in genua idolorum provolverunt; illa quorannis viſere, licetqve quavis vice nova non offerrent ſacrificia, oſſa tamen animalium, ibi antea oblatorum, minimum contrectarunt: Lappones apud Paſſe-Varek ſeu montes ſacros habitare noluiſſe, ne Diis loci vagitu infantum aliove tumultu moleſtiam crearent: Paſſe-Vaerre o: mon-

(222) Der ere deraf paa ſamme Sted tvende; den ſtore og den lille Finne-Kirke. See Act. Nidroſ. I. S. 280.

(222) Duo ſunt loca, quæ vernacula: *Finne-Kirker* i. e. templa finnicia, vocantur, quorum unum *majus*, alterum *minus* dicitur; de qvo utroque vid. act. Nidroſ. Tom. I. p. 280.

telse for Stedets Afgud. De vilde ikke tale høyt, ikke skyde en Fugl eller firefødt Dyr, eller giøre nogen Allarm foraarsagende Bevægelse. (o) Havde de en blaa Kiortel eller andet blaat Klæde paa, afførte de sig samme, indtil de vare komne Stedet forbi. Qvinderne saae ikke derhen, men skiulte deres Ansigter. Naar en Mands-Person besøgte et Passe-Vaerre, vilde han ikke have noget Klædebon paa, som havde været paa en Qvindes Legeme; thi efter hans Tanke blev Stedet derved vanhelliget; ja han vilde ikke engang gaae derhen med Skoe paa, som for at barkes havde ligget i en og samme Kiedel med en Qvindes Skoe.

tem qvemcunqve sacrum prætervehentibus dormire nefas fuisse, ne hac incuria numen loci parvi feciſſe viderentur: non vocem tollere, non animal, forte obvium figere, non strepitum, ne minimum qvidem, edere licuisse, ne Deastro ulla in re graves forent & molesti: (o) præterea, vestem cœruleam, si qvaforte induti erant, prætervehentes verecunde exuisse: fœminas aversis oculis & obtecta facie hujusmodi loca transiisse: maribus qvotiescunqve Passe-Vaerre o: montem sacrum, religionis causa adire animus erat, nefas fuisse, veste, qva mulier forte antea usa fuerat, indutum adesse, ne sanctitas loci hac ratione violaretur, & ne calceis qvidem, qvi in eadem lebete, in qva calcei muliebres cortice betulino simul confecti erant, uti ausos fuisse.

Som Lapperne i deres Indbildning tilegnede visse Bierge, Stene og deslige en Hellighed, og troede besynderlige Guder der at have sin Bolig, saa have de og giort sig samme Tanker om en Deel ferske Søer og Elve, hvilket iblant andet erfares af de Navne, som de dennem have tillagt, saasom: Ailekes Jauvre, Danice: den hellige Soe, Passe-Jok, Danice: hellige Elv ꝛc.

Et qvemadmodum Lappones, durante adhuc ignorantiæ tempore, certos montes, ut sanctos Diisqve habitatos præcipua cerimonia coluerunt, sic variis qvoqve fluminibus atqve lacubus eundem præstiterunt honorem, qvod ex nominibus, qvæ iis indiderunt, ut: Ailekes Jauvre o: sacer lacus: Passe-Jok o: sacer fluvius, abunde liqvet.

Altsomtiest have de ofret paa de sædvanlige Offer-Steder, og det efter Troldmandens den saa kaldede Noaaides Anviisning;

Sacrificia in iis locis, qvos Noaaide o: magus hisce sacris assignabat, vulgo peragebantur, ita tamen, ut alibi qvoqve, si ne-

(o) Vid. Tab. LXXXIX.

(o) Vid. Tab. LXXXIX.

ning; dog giordes ogsaa undertiden Ofringer der, hvor aldrig tilforn havde været ofret. En Sandrue og i sin Opforsel skikkelig Porsanger-Fiords Soe-Lap ved Navn Mellet Olsön fortalte mig om en anden Soe-Lap af benævnte Fiord, at da han paa Hiemreysen fra Kobbe-Skytterie havde drukket Vand af en Bæk, og strax derpaa befandt sig syg, og maatte nogle Ugers Tiid holde ved Sengen, ofrede han, saasnart han var bleven tilpas igien, en Oxe paa Stedet, hvor Sygdommen, i det han drak af Bækken, havde angrebet ham; Kiødet aad man op, men Afguden fik Beenene, og man bedækkede dem med Riis-Qviste.

Af visse Egnes Lapper skal den Skik være bleven iagttaget, at den, som forrettede Ofringen, maatte være ombunden om Hovedet med en Qvinde-Snorehat, hvorpaa sattes en Krands af Løv og Blomster; Saadan Krands satte man og paa det Dyrs Hoved, som ofredes. Desuden maatte han have over sine Skuldre et hvidt Forklæde, hvilken Offer-Dragt man kan merke, meget at komme overeens saavel med Romerske, som andre hedenske Præsters Dragt, der være iforte hviide Klæder, besynderlig naar de skulde ofre, saa og ombunden om Hovedet med Krandse og Linnet; hvoraf de sagdes at være Redimiti ad Sacra peragenda; ligesom der og blev sat Blomster-Krandse paa

si neceſſitas popoſcerit, oblata fuerint. Lappo qvidam e ſinu Porſangrienſi, nomine Melletus Olai, vir probus & optimæ fidei, mihi narravit, alium ejusdem ſinus Lapponem maritimum, ſibi optime cognitum, ex venatione phocarum redeuntem frigidam e fonte qvodam bibiſſe, & illico tam vehementi correptum fuiſſe morbo, ut per aliqvot ſeptimanas lethaliter decumberet, convaleſcentem vero, in eo, ubi morbo corripiebatur, loco, integrum bovem immolaſſe. Carnes mactati bovis ipſe Lappo cum ſuis conſumebat, oſſibus, frutice & ramentis lignorum contectis, Deo loci, ut illis mos eſt, negligenter relictis.

In qvibusdam tractibus uſu olim receptum erat, ut ſacrificulus calantica, loco vittæ, & ſerto ex fronde nexo amictus, ad ſacra accederet, quale ſertum ſeu corona, immolando animali pariter imponebatur. Idem ſacrificulus album præterea præcinctorium, per humeros demiſſum, in actu ſacro geſtare debuit, cujusmodi ornatus a veſtibus illis ſacrificalibus, qvibus tam veterum Romanorum, quam aliarum gentium ſacerdotes amicti erant, haud multum diſcrepat, ſatis enim ſuperqve notum eſt, veterum gentilium ſacerdotes, vitta & coronis redimitos ad ſacra peragenda acceſſiſſe, victimasqve præſertim quæ

paa Hovedet af de Creature, som skulde ofres, i sær, naar Offeret skede til Jovem eller Saturnum.

Hos bemeldte afskyelige Afguds-Dyrkelse have Lapperne i lang Tiid tillige troet paa den sande Gud, hvis Ord de horte, og hvis Sacramenter de brugte, lignende i saa Maader Samaritanerne, der tiente Israels Gud og tillige Hedningernes Afguder.

Det er troligt, at Lapperne have fra ældgammel Tiid, om ikke kiendt, saa dog i det mindste hort Sagn om en sand og almægtig Gud, som haver skabt og opholder alle Ting, og regierer over Himmel og Jord, og alt hvad der er i dem; Thi af Kroniker-ne erfares, at Ludovicus Pius lod den christelige Troes Forplantelse i de Nordiske Lande være sig med megen Fliid angelegen, i det han ey allene lod dobe Kong Harald Klak med sin Dronning til Maintz i St. Albani Kirke, men endog derefter sendte Ansgarium en Munk fra Corbeia i Frankeriig med hans Staldbroder Amberto til Danmark; hvorfra de siden reyste til Sverrig, der Kong Biörn i Aaret 828. tilstedde dem der offentlig at prædike om den christelige Troe. Efter sin Tilbagekomst fra Danmark og Sverrig blev han, for at være

Saturno & Jovi imolabantur, similiter fuisse coronatas.

Præter fœdam illam & abominandam, cui olim dediti erant Lappones, idololatriam, verum & triunum Deum, in cujus nomen baptizati erant, cujus verbum audiebant, cujus sacramentis utebantur, colere etiam videri volebant, priscis Samaritanis non dissimiles, qvi verum Israëlis Deum & vicinarum gentium ficta numina junctim & promiscue adorabant.

Ceterum nullum est dubium, qvin Lappones ab antiqvissimis retro temporibus aliqvam saltem veri & triunius Dei, licet mancam & mutilam, notitiam habuerint. Qvam seriam & sedulam, religionis christianæ, per regiones septentrionales propagandæ, curam gesserit imperator Ludovicus Pius, ex eo abunde patet, qvod non tantum Haraldum Klachium, Daniæ Regem, una cum Regina, in templo St. Albani, qvod Moguntiæ est, sacro Baptismo lustrandum curaverit, verum etiam Ansgarium, Corbejensem in Gallia Monachum, cum sacri laboris socio Amberto, in Daniam ablegaverit, unde postea in Sveciam qvoqve se contulerunt, Evangelium in isto regno, facta sibi a Rege Biarnone, A. DCCCXXVIII. potestate, publice prædicaturi. Ex Dania

være Nord-Landene desto nærmere, beskikket til Erke-Biskop i Hamburg (da benævnte Stad samme Tiid blev giort til en Erke-Bispelig Residence-Stad for Danske, Norske, Svenske, Skridfinner, Grønlændere og andre omboende Folk) af Høystbemeldte Keyser Ludovico, som gav ham derpaa sit Brev med alvorlig Ordre og Befalning, at udbrede den sande Guds Kundskab, ey allene iblant de andre Nordiske Folk, men endog iblant Skridfinner de af os nu kaldede Lapper. Ordene derom lyde saaledes:

Ludovicus divino favore Imperator Augustus; Certum esse volumus, qvaliter (divina ordinante gratia) nostris in diebus aqvilonaribus in partibus sc. in gentibus, videlicet Danorum, Svecorum, Norvagorum, Grönlandorum, Helsinglandorum, Islandorum, Schridfinnorum, & omnium septentrionalium & orientalium Nationum magnum cœlestis gratia prædicationis patefecit ostium. &c.

Anno Dni. DCCCXXXIV.

I de seenere Tiider aabnede Leylighed sig for Lapperne til at faae nogen, endskiont urigtig og utilstrækkelig Kundskab om Verdens Frelsere Christo, ved det at i Aaret 1051 blev Biskop Adelvardus sendt til Sverrig, som forst sammesteds omvendte de

nia & Svecia redux Ansgarius, qvo regionibus ad septentrionem sitis propior esset, Archiepiscopus Hamburgensis (in qva civitate sedes Archiepiscopalis, cui Dani, Norvegi, Skritfinni, Grönlandi aliiqve circumjecti populi, subjecti essent, ab eo tempore erigebatur, ab alte memorato imperatore, Ludovico pio, constituitur, addito mandato, ut veri Dei notitiam, non tantum inter populos boreales in genere, sed etiam inter sic dictos Skritfinnos, i. e. Lappones, propagandam sedulo curaret. Verba imperatoris, ex Diplomate huc transcripta, ita sonant:

Ludovicus divino favore Imperator Augustus; Certum esse volumus, qvaliter (divina ordinante gratia) nostris in diebus aqvilonaribus in partibus sc. in gentibus, videlicet Danorum, Svecorum, Norvagorum, Grönlandorum, Helsinglandorum, Islandorum, Schridfinnorum, & omnium septentrionalium & orientalium Nationum magnum coelestis gratia prædicationis patefecit ostium. &c.

Anno. Dni. DCCCXXXIV.

Succedente tempore, occasio qvidem, alia atqve alia, aliqvam, sed mancam tamen & mutilam, de servatore mundi, notitiam, adipiscendi, Lapponibus oblata fuit, Episcopo Halvardo Anno Christi MLI. in Sveciam, ad Warm-

de Værmelænder og Skridfinner, og blev siden derfra kaldet til Norge. Kong Oluf Tryggeſön, Chriſtendommens Stiftere og Forplanter i Norge, omvendte Folket fra Wigen indtil Helgeland i Nordlandene. Efter ham lod Kong Oluf Haraldſön chriſtne det Folk, der havde ſit Tilhold længſt inde i Fiordene, og endda vare Hedenſk.

Warmlandos & Skritfinnos, ad fidem convertendos, ablegato, & inde poſtea in Norvegiam qvoqve evocato. Olaum Trygvini, magnum illum religionis Chriſtianæ in Norvegia inſtauratorem, ſubditos ſuos, a Wigia, iisqve ad Helgelandiam in Nordlandia, ad Chriſtianismum convertendos curaſſe, ex Hiſtoria conſtat; poſt eum Rex Olaus Haraldi, inter intimos ſinuum accolas adhuc paganos fidem Chriſtianam prædicari juſſit.

Mag. Jonas Ramus i de Norſke Kongers Beſkrivelſe melder, at, efterat Hagen Hagenſön Ao. 1217. var bleven Konge over Norge, lod han i ſin Regierings Tiid bygge en Kirke i Tromſoen i Nordlandene, lod chriſtne en ſtor Hob Folk, ſom vare komne af Biarmeland, og gav dem Malanger-Fiord at beſidde.

Magiſter Jonas Ramus, Hiſtoricus haud incelebris, in edita a ſe deſcriptione Regum Norvegiæ, inter alia commemorat, Regem Haqvinum Haqvini, gubernaculo regni A. Chriſti MCCXVII. admotum in inſula Tromſöen, Finmarchiæ proxima, templum exſtrui, ingentemqve ex Biarmelandia advenarum multitudinem baptizari, curaſſe, ſinumqve Malangrienſem neophytis hiſce habitandam dediſſe.

I de nyere Tider begyndte Chriſti Kundſkab klarere at ſkinne for Lapperne; Thi den berømmelige Hiſtorie-Skriver Baron Ludvig Holberg melder, at, da Høylovlig Ihukommelſe Kong Friderich den 1ſte var kommen paa Thronen, lod han til Odenſe paa den Herre-Dag, ſom der holdtes Ao. 1527, forehalde alle Biſkoper at have nøyagtig Tilſyn med, at Guds Ord reent og klart maatte allevegne i deres Stifter blive

Fridericus primus, glorioſiſſimæ memoriæ Rex, qvam primum regnum adeptus ſuerit, in comitiis regni, Otthoniæ Anno Chriſti MDXXVII habitis, præſentibus Epiſcopis hoc potiſſimum negotii dedit, ut verbum Dei, in ſua qvisqve Diœceſi, pure & perſpicue prædicari curaret. Idem poſtea Anno Chriſti MDXXIX. novo edicto repetiit Rex optimus, liberum Evangelio curſum in ſuis

blive lært og forkyndet. Ao. 1529. lod Allerhøyst-bemeldte Konge anden Gang en Mandat udgaae, at over alle hans Lande og Riger maatte Guds Ord og Evangelium prædikes.

Hvad Finmarkens Lapper i Særdeleshed angaaer, da melder Arent Berentson Bergen i en af hannem skreven Bog kaldet Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, og prentet Ao. 1656 saaledes: Finnernes Religion anbelangende, da have de fordum Tiid lidet vidst af Gud at sige; men i vore Tider ere de jo mere og mere bragte til Guds Kundskab.

Kirke eller Præst haver man neppe havt i Finmarken, for de Norske Indvaaneres eller saa kaldede Nordmænds Ankomst der i Landet, at blive sammesteds boesiddende; Ja end ikke forend i den Allernaadigst forordnede Finmarkiske Missions Tiid, som tog sin Begyndelse i Aaret 1714, haver, saavidt mig er bekiendt, nogensteds i Finmarken Kirke været opsat i Nærværelse hos Lappernes sædvanlige Tilholds-Steder, undtagen i Alten i Vest-Finmarken, hvor Nordmændene og Lapperne ere hinanden temmelig nær boende; men de sidst benævnte maatte betiene sig af de Kirker, der befandtes ude i Fiske-Værene hos de Norske Bonders Boe-Pæl, hver i det Præste-Gield, til hvilket de henhørte.

Nu,

suis regnis & ditionibus gratiosissime indulgendo, referente celeberrimo boreæ gentis Historico, Ludovico, L. B. de Holberg.

Arnas Berentsenius, Bergensis, in libro qvodam, qvi Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, id est: Daniæ & Norvegiæ fœcunda ubertas, inscribitur, Anno Christi MDCLVI. impressus, commemorat, Lappones, veræ religionis olim parum gnaros, suo tamen tempore ad majorem veri Dei cognitionem fuisse perductos & in ea indies magis proficere.

Ædes sacræ vel pastores vix in Finmarkia fuerunt, antequam incolæ Norvagici Normanni dicti, illuc adventantes, sedes suas ibi fixerunt; quid, quod, ne ante id tempus quidem, quo Collegium de cursu evangelii in Finmarkia promovendo clementissime stabilitum est, cujus initium Anno Christi 1714 factum, usquam in Finmarkia, in vicinia sedum Lapponum, ædes sacra, qvoad mihi liquet, exstructa fuit, nisi Alteniæ in Finmarkia Occidentali, ubi Norvagi & Lappones domiciliis satis vicinis coalescunt Lappones vero ædibus sacris, qvæ in locis piscatoriis juxta domicilia rusticorum Norvagicorum fuerunt singuli in paroecia, cui adscripti erant, uterentur.

 Nunc,

Nu, Gud ſkee Lov! ere de ved de Høylovlige Danſke Kongers Allernaadigſte Anordning, ſamt ved det Høye Miſſions-Collegii og Tronhiems Stiftes Biſpers viiſe og chriſtelige Foranſtaltning og Omhue forlængſt bleven forſynede med egne Kirker, i hvilke de, iſteden for at forhen gaae til de dumme Afguder og tiene dem, og bære dennem Offer paa Afguds-Altere, kand tilbede Herren deres Gud, og tiene hannem allene. Ja vi kand giøre os fuld Forſikring om mange af dem, at deres Hierter ere Guds Tempel og Guds Aand boer i dennem.

Nunc, laus Deo, clementiſſimæ Danicorum Regum divæ memoriæ conſtitutione, nec non chriſtiana ſapientiqve Ampliſſimi Collegii de curſu Evangelii promovendo, dioeceſisqve Nidroſienſis Epiſcoporum, diſpoſitione, curaqve, propriis jamdudum inſtructi ſunt ædibus, in qvibus, officia ſua mutis antea conferentes idolis, altaribus illorum ſangvine victimarum fumantibus, Dominum Deum ſuum nunc adorare, illiqve ſoli ſervire poſſunt.

21. Capitel.

Om

Lappernes Troldom ved Rune-Bomme, Syges Helbredelſe, Gand-Fluer, Juoigen og Igienviisning.

Mit Forſet er vel i dette Capitel følgelig dets Titul at melde om Lappernes Troldom ved Rune-Bomme ꝛc. Dog vilde den Gunſtige Læſere tillade mig i For-

Caput XXI.

De

Artibus Lapponum magicis, per tympana runica, muſcas ganicas, in curatione morborum, per τὸ Juoigen, ſeu cantilenam qvandam magicam, & deniqve in reſtitutione rerum furto ablatarum, exercitis.

Eſt qvidem propoſitum meum in hoc capite, inſcriptioni illius convenienter, de artibus Lapponum magicis per tympana runica &c. mentionem facere;

i Forveyen at anfore adſkillige Troldoms Bedrifter, ſom foregives at være blevne i gamle Dage endogſaa af andre forovede.

Den Aſiatiſke Odin ſkrives allerforſt at have bragt Trold-Kunſt ind i de Nordiſke Lande, ſom derefter hos Efterkommerne ſaa ſkal have tiltaget, at endog mange af de Store derudi naaede en hoy Grad: Norges Kronike melder, at Finne-Kunſten ovedes over Kong Haldans Bord, ſaa at Maden blev for hans Gieſter borte under Maaltidet. Gunner Konge i Norge beſkrives ſaa udlærd i bemeldte Kunſt, at han i Norge kunde vide, hvad i Saxen mod hannem foretoges. Erich Vindhuus Konge i Sverrig tillegges ſaadant Meſterſtykke i ſamme, at imod hvilken Kant han vendte ſin Hat, derfra kom ſtrax god Vind. Sivald af Sverrig, ſom ſtod Kong Haldan efter Riget, meldes at have havt 7 Sonner, ſom alle i tit-bemeldte Kunſt vare vel oplærte; Endog fordum Tiids Qvinde-Kion tillegges i Hiſtorierne Hexe-Kunſt: Kong Hadin ſkrives at være ved en Qvinde bleven viiſt adſkillige Helvedes Aſpecter. Den Trold-Qvinde Kraka i Norge meldes at have tillavet ſin Son Roller en Suppe, ved hvilken han ſkulde blive ſtor, herlig og ſaare viis; men hendes Stiv-Son Erich, ſom ſiden erholdte Sverrigs Krone, nod forſt Suppen, hvorefter han med ſtor Viisdom og Veltalenhed ſkal være bleven begavet.

cere; attamen benevoli lectoris venia varias faſcinationes, qvæ ab aliis etiam olim exercitæ dicuntur, in anteceſſum afferam.

Odin aſiaticus artem magicam primus omnium in regiones boreales intuliſſe fertur, qvæ apud poſteros ita increverit, ut complures etiam optimatum in notabile hujus artis aſcenderent faſtigium: annales Norvagicæ memoriæ produnt, artem finnicam ſuper menſa Regis Haldanis ita fuiſſe exercitam, ut dapes ex oculis convivarum inter epulandum evanuerint. Gunner, Rex Norvegiæ, hujus artis tam probe gnarus fertur, ut qvicqvid contra ſe in Saxonia navaretur, in Norvegia ipſum haud fugeret. Ericus Vindhuus, Rex Sveciæ, hac in ſcena verus Roſcius fuiſſe dicitur, nam verſus qvamcunqve plagam ſuum verteret pileum, inde confeſtim ſecundus ſpiravit ventus. Sivaldus, Rex Sveciæ, qvi regno Regis Haldanis inſidiatus eſt, 7 filios, hac arte probe inſtructos, habuiſſe traditur; ſeqviori etiam priſtini ævi ſexui ars magica in hiſtoriis tribuitur. Varia Hadino Regi ſpectra infernalia, per mulierculam, fuiſſe monſtrata traditur. In Norvegia venefica, nomine Kraka, filiolo Rollero juſculum paraſſe memoratur, virtute cujus ingens admodum, celebrisqve, & prudens redderetur; privignus vero Ericus, qvi poſthæc Sveciæ obtinuit coronam,

begavet. Kong Frode skrives at være ombragt af benævnte Trold-Qvinde i en Koes Skikkelse, hvilken hun til saadan Giernings Fuldbyrdigelse havde paataget sig. Man beretter, at Kongens Datter af Helgeland blev hensendt til Motle Finne-Konge for at oplæres i Trold-Kunst. Hvorvidt disse og fleere saadanne Beretninger staaer til at troe, overlades til enhvers fornuftige Eftertanke og Skionsomhed.

Af gamle Manuscripter erfares, at Norge ogsaa i de senere Tider skal have havt adskillige Troldfolk, i sær Trold-Qvinder, og at man for at vide, om en var skyldig i Troldom eller ey, brugte i de Tider den Maade at kaste Menneskет ud paa Vandet; saafremt det da efter Udkastelsen flod uden at synke, agtedes det for et vist og ufeylbarligt Beviis paa, at samme Menneske var Sagskyldig. Forend det til bemeldte Forsøg blev Vandet overleveret, lod man dets Klæder affore, dets Haar afskiære, samt undersøge, om det havde Staal hos sig.

Trold-Qvinderne have aflagt adskillige urimelige og latterlige Bekiendelser angaaende Middelet, hvorved de vare blevne Hexe-Kunsten mægtige. Somme foregave sig at have erholdet den ved en Dosin, som en anden Trold-Qvinde gav dem ind, saasom: ved et Stykke af en Helleslynder samt et Stykke

nam, magna, jusculum præguſtando, ſapientia eloqventiaqve præditus eſt. Per dictam veneficam, ſub vaccæ figura, ad parricidium hujusmodi perpetrandum, latentem, Rex Frotho interfectus proditur. Filia Regis Helgelandiæ, arte magica ut inſtrueretur, ad Motle, Regem Finniæ, miſſa fertur. Qvousqve his pluribusqve hujus generis famis fides habenda, ſaniori uniuscujusqve judicio relinqvitur.

Ex antiqvis comperitur manuſcriptis, veneficos varios, ſagas præſertim, in Norvegia, provectiori etiam ætate viguiſſe, utqve cognoſceretur, an qvis veneficii reus eſſet, nec ne, ſuſpectum ex more, iſto tempore recepto, in aqvas ejectum eſſe, ſi jam ejectus ad fundum non ſubſideret, certo indubioqve erat documento, iſtum hominem hujus criminis reum eſſe. Anteqvam hujus inqvirendi gratia aqvis tradebatur, veſtibus exutus eſt, capillis abraſis, diligenterqve exploratum, an chalybem forte ſecum ferret.

Varias veneficæ abſurdas ridiculasqve de modo, qvo artis magicæ compotes factæ ſunt, edidere confeſſiones. Perhibebant qvædam, ſe artem illam medicamine qvodam, ab alia ſaga ſibi allato, eſſe aſſecutas, v. c. fruſto paſſeris majoris panisqve, fruſto panis butyro liniti, hauſtu

Stykke Brod, ved et Stykke Smør og Brod, ved en Drik Melk, ved en Melke-Grød med Smør udi, ved et Stykke Ost, ved Spege-Sild og Brod ꝛc. En bekiendte sig at have faaet Kraft til at hexe ved at stryge en Kat; een sagde sig at have bekommet samme ved at sette 3 Æg i en Balle og fylle den med Vand. En andens Udsagn var, at en Kierling havde givet hende en Pibe med Forsikring, at, naar hun blæste derudi, skulde hun kunde giøre, hvad ondt hun vilde, paa Folk og Fæ, og at hun derved var bleven Kunsten mægtig. End mange fleere urimelige Bekiendelser i saa Maader aflagdes.

Naar Qvinderne havde brugt bemeldte eller andre deslige Midler, for at blive Hexe-Mesterinder, have de efter egen Tilstaaelse ved adskilligt Foretagende giort Forsøg paa, om de i Kunsten vare duelige, og ved Provelsen befundet sig bequemme, saasom: ved at kaste et Traad-Nogle ud paa Vandet, og faae det til sammesteds af sig selv at løbe rundt om. At komme et Dyr til at briste i toe, ved at blæse og spytte paa det i den Ondes Navn.

Om sine Bedrifter have de giort adskillige sælsomme og ublue Bekiendelser: De have foregivet, sig i Svaners, Ravnes, Falkes, Giæsses, Ænders, Maagers, Sælhundes, Marsviins, Hvalfiskes, samt andre Fugles, firefødte Dyrs og Fiskes Gestalt

hauſtu lactis, pulmento e lacte butyroqve ſapparato, fruſto caſei, halece ſalita & pane &c. Alia confitebatur, ſe felem mulcendo faſcinandi facultatem eſſe conſecutam; alia, ſe tria ova in dolium immittendo, idemqve aqva implendo eandem ſortitam eſſe virtutem. Alia iterum profeſſa eſt, anum qvandam ſibi fiſtulam dediſſe, hoc addito promiſſo, ſe illam inflando hominibus pecudibusqve, qvicqvid vellet, illaturam malum, ſeqve hoc modo artis compotem factam eſſe. Plures etiam abſurdæ confeſſiones ita ſunt editæ.

Fœminæ, his aliisve machinis, ut veneficæ evaderent, adhibitis, variis inceptis, ut ipſæ faſſæ ſunt, periculum fecerunt, an arti habiles eſſent, tentamineqve idoneæ compertæ, v. c. efficiendo, ut glomus, in aqvam projectum, propria vi volutetur; ut animal, illud afflando, diaboliqve nomine conſpuendo, disrumpatur.

De factis ſuis varias inſolentes monſtroſasqve edidere confeſſiones: forma cygnorum, corvorum, falconum, anſerum, anatum, phocarum, delphinorum, balænarum, nec non aliarum volucrium, qvadrupedum piſciumqve, ſe

Geſtalt at have opvakt Storm-Veyr, og ombragt Fartoyer paa Vandet.

Samme bekiendte de ſig at have udrettet ved at ſlaae 3 Knuder paa et Haand-Klæde i den Ondes Navn, og efter at have forſt ſpyttet, eller lagt ſorte, hvide og rode Steene, eller ſorte Traade, eller blæſt i Knuderne, kaſte bemeldte Haand-Klæde ud paa Vandet og tillige nævne den Perſon, hvis Fordervelſe og Undergang de eftertragtede, ved Navn. Een ſagde, ſig at have opvakt Skade-Veyr ved Vind i en Sæk, ſom hun oploſte, bekiendte derhos, at hun havde ombragt et Bergens Skib, og under den Forretning havt Tilhold i en ſtor Bolge, ſom omkaſtede Skibet. Een foregav, at hun med flere Trold-Qvinder havde tilveyebragt nogle Soefarendes Undergang ved ſaadan Adfærd, at de i Menniſkers Geſtalt fore ud paa Soen efter Baaden, ſom Folket var i, at hun ſelv reed paa en ſort Kalv, og at de ſamtlige i denne Reyſe-Færd traadde Baaden under. Een anden aflagde ſaadan Bekiendelſe, at hun med en anden Trold-Qvinde havde ladet en Baad og dens medfarende Folk omkomme ved at udkaſte paa Vandet et til en Steen anbundet Stykke Knoſk, og efter dets Udkaſtelſe ſkyde efter ſamme med en Skovl. Eens Udſagn var, at hun ey allene ved at blæſe i en Pibe i den Ondes Navn, havde paa Vandet kuldkaſtet en Baad, hvori vare 2de Drenge, men og i Folgeſkab af 3 andre Trold-

tempeſtates excitaſſe, & navigia in mari deſtruxiſſe fatebantur.

Idem ſe effeciſſe confitebantur, dum in mantili tres nodos nomine dæmonis nexuerunt, idemqve, poſtqvam illos ſputo contaminaverant, aut etiam nigros, albos, rubrosqve lapides, vel nigra illis immiſerant fila, aut nodos inflaverant, in aqvam projicientes, illius nomen, cujus moliebantur interitum, nominarunt. Alia prætexebat, ſe per ventum in ſacco, a ſe aperto, intempeſtatem excitaſſe, addiditqve ſe navim bergenſem deleviſſe, cui incepto unda immanis, navim ſubvertens, ſuccurrit. Alia tradidit, ſe cum pluribus ſagis nautis qvibusdam interitum hoc modo conciviſſe: forma ſe humana ad mare contulerunt, ſcapham, in qva erant nautæ, aggredientes, ipſa nigra vehebatur juvenca, unitisqve viribus ſcapham in hoc itinere conculcarunt. Alia nugata eſt, ſe cum alia venefica ſcaphæ illiusqve nautis interitum attuliſſe, dum lignum qvoddam ſpongioſum, lapidi alligatum, in mare projecit, inqve illud ejectum palam jaculata eſt. Alia confitebatur, ſe fiſtulam nomine dæmonis inflando, ſcapham, in qva duo juvenes erant, non ſubvertiſſe tantum, ſed tribus aliis etiam veneficis comitatam, interitum navi conciviſſe, qvem in finem una illarum aqvilæ, ſecunda cygni, tertia cornicis, & ipſa columbæ

Trold-Qvinder tilveye bragt et Skibs Forulykkelse, til hvilken Gierning een af dem paatog sig en Orns, den anden en Svanes, den tredie en Krages, og hun selv en Dues Skikkelse, og de alle i saadan Gestalt, satte sig og fulgtes ad paa en Tonde-Bond over Soen fra Vasoe indtil Domen (en saa kaldet Klippe, som ligger nogle Miile fra bemeldte Vasoe) hvor de samtlige forlode deres Fartoy eller Tonde-Bonden, floye op i Luften, loste sine Knuder, sigende: Vind i Fandens Navn, og derpaa ved Flugt begave sig ud paa Havet, indtil det Skib, hvis Undergang de søgte, var indhentet, hvor de da i ommeldte Gestalt satte sig, en ved Skibets Roer, 2de paa Overlaaget og en paa dets store Mærs. Een bekiendte sig at have forraset en Baad ved slig Omgang, at, da Folket lagde fra Landet, holdt hun sig afsides i en Viig, og at, da de med Baaden vare komne et Stykke fra Landet ud paa Fiorden, svommede hun efter i en paatagen Sælhunds Skikkelse og kuldkastede den. En anden gav sig ud for at kunde skille Folk af med Livet paa Soen, ved at sette 2 Egge-Skaller i en Balle med Vand i; naar Egge-Skallerne vare omhvælvede, havde og Baaden, som Folket var i, efter hendes Udsigende samme Skiæbne.

Som Trold-Qvinderne have foregivet sig paa mange Maader at kunde frembringe Uveyr, og derved ombringe Menniſker paa Vandet,

columbæ formam, induerunt, omnesqve, in fundo cadi hoc habitu consîdentes, a Vasoea usqve ad Domen, petram ita dictam, a Vasoea paucorum miliarium spatio distantem, trans mare vehebantur, ubi navigio suo, vel fundo cadi relicto, in altum evolarunt, nodisqve solutis, proclamarunt: Vente nomine dæmonis; qvo facto, ad mare volatu tetenderunt, usqve dum navim, cui interitum parabant, consequebantur, in qva forma supradicta considere, una ad gubernaculum navis, duæ in transtris, unaqve in corbe majori. Alia confitebatur, se scapham hoc peremisse modo: navi a terra soluta, recessu sinus se abdidit, scaphamqve parum a terra provectam, forma canis marini adnatando subvertit. Alia narrabat, se, duas testas ovi in cadum, aqva repletum, immittendo, hominibus vitam adimere posse; testis ovi circumvolutis, scapha etiam, in qva nautæ erant, idem, inqvit, sustinuit fatum.

Ut veneficæ variis modis intemperiem excitare, perqve illam homines in mari e medio tollere posse prætexuerunt,

ita

Vandet, saa have de og tilstaaet, sig ved et og andet Overtroisk, dennem i Satans Skole lært Foretagende og Middel at have paaført Folk adskillige Sygdomme og Lemlæstelse, ja og Døden, nu ved en Drik Melke-Valle, som man havde ladet Græs og Muld udi, og læst Herrens Bøn over, nu ved en Drik Øl, som man havde ladet den Aand, man stod i Foreening med, være kraftig udi, nu ved en forhexet linnet Kluud med sort Uld-Traad udi, som man havde forvaret i et Hul i Væggen, nu ved at beblande dens Spise, som man agtede at skade, med noget at see til, som blaae Stivelse, nu ved at spytte 3 Gange paa en Kniv, og med Spyttet bestryge eens Lemme. Een bekiendte, at den Dievel, hun stod i Pagt med, havde fort hende til Vardøe i en Strand-Erles (223) (en saa kaldet Fugls) Gestalt, samt lovet at bringe hende til Bergen, for at ved hendes Hexe-Kunst dræbe en der i Sandviigen boende Mand, som hun havde ond Villie til.

En anden Qvinde blev anklaget for at have ved saadan Omgang forhexet en Pige, at hun lod sin Søn paatage en sort Kats Skikkelse, og i samme Gestalt komme Pigen, som var i Arbeyde med at slæbe en Slæde med Sand i, trillende i Møde; saasom Katten 2 a 3 Gange satte sig paa bemeldte

ita etiam tradidere, se uno alioqve superstitioso, ipsis in ludo Satanæ instillato, incepto, machinaqve, hominibus varios intulisse morbos, illos mutilasse, qvid? qvod? vita privasse, jam hausto seri lactis, herbis terraqve mixti, super qvo oratio dominica recitata erat, jam hausto cerevisiæ, in qva spiritus, cum qvo fœdus inierant, efficax erat; jam panno linteo incantato, cui nigrum filum laneum erat intextum, qvod in foramine parietis condiderant; jam cibum istius, cujus inhiabant perniciei, massa qvadam, alicæ cœruleæ haud absimili, miscendo; jam cultrum ter insputando sputoqve membra ejus liniendo. Venefica, qvædam confitebatur, dæmonem istum, cui fœdere juncta erat, se ad Vardoe forma avis, Strand-Erle (223) dictæ, tulisse, pollicitantem, se ipsam Bergas ducturum, ut virum Sandvigæ habitantem, cui infensa erat, sua necaret arte.

Alia fœmina veneficii, in puellam qvandam hoc modo exerciti, accusabatur: filium suum forma felis nigri induit, effecitqve, illum hac forma in occursum puellæ, traham, sabulo oneratam trahentis, volutari; felem, bis terve in traha considentem, ictu aliqvoties petiit puella, illumqve

(223) Charadrius *Hiaticula* Linn.

(223) Charadrius *Hiaticula* Linn.

meldte Slæde, og Pigen nogle Gange slog efter den, og tilsidst med en Skovl traf og dodede den, og derpaa tog Veyen Hiem ad, og paa samme Vey, gik ovenmeldte Qvindes Huus forbi, kom samme Qvinde derud fra, og lod saadanne Ord falde: det var min Son du slog, du skal faae Skam for det; hvorefter tit-bemeldte Pige sagdes samme Dag at have gaaet fra Forstanden, og være bleven Sengeliggende.

Trold-Qvinderne have og aflagt adskillige Bekiendelser om deres Adfærd anlangende Qvægs Beskadigelse, nu ved at sette sig paa Dyrets Ryg og sige: Far! nu ved at give det lidt Hoe at æde, tillige sigende: Æd i Fandens Navn! nu ved at give det et saa kaldet Avinds Salt ind. En udsagde en Trold-Qvindes Bon Ord fra Ord, som hun havde lært uden ad. Indholden deraf vil jeg ey for visse Aarsagers skyld ansøre. Een bekiendte, at hun havde flyed sin Spirit. Famil. lidt med Korn bemænget Uld for at bringe samme i en Koe, sagde derhos, at, da Koen denne Recept havde bekommet, brast den ved hendes Haands Paaleggelse i to, og at efter dens Død fandtes bemeldte Uld i et stort Hul inde i det tykkeste af Laaret, endskiønt Huden var heel. Een paastod, at hun kunde skaffe sig Melk af andres Koer, ved at sette et Horn under Koens Bug, og malke den i den Ondes Navn; hvorefter den først gav Melk, siden Blod, og derpaa døde.

Som

illumqve tandem pala necavit, qvo facto, domum se conferens puella, domum commemoratæ mulieris præteriit; mulier, hæc egressa, in hæc verba prorupit: filium meum percussisti, hoc tibi male cedet, ferturqve puellam hanc postea mente captam, lectoqve tentam fuisse.

Veneficæ etiam varias de modo bestiis nocendi edidere fabulas, nunc tergo animalis insederunt, dicentes: abi nunc; illi parum frumenti præbuerunt addentes: ede nomine dæmonis; nunc sal invidiæ ita dictum illi attulerunt. Qvædam orationem sagæ, qvam memoriæ mandaverat, ad literam mihi recitabat, cujus argumentum, certis permotus rationibus, afferre nolo. Alia fabulata est, se genio suo familiari parum lanæ, frumento commixtæ, dedisse, ut istam in vaccam qvandam inferret, addebatqve vaccam, hoc medicamine recepto, impositione manus ipsius disruptam, lanamqve hanc post mortem illius in amplo foramine crassi femoris, cute illæsa, esse inventam; Alia asseveravit, se e vaccis aliorum lac sibi comparare posse, cornu ventri vaccæ applicando, illamqve alterius nomine mulgendo; qvo facto, primum lac, deinde sangvinem edidit, tandemqve exspiravit vacca.

Som Trold-Qvinderne gave sig ud for ved deres Hexe-Kunst at kunde beskadige Folk og Fæ, saa foregave de iligemaade, sig ey allene at kunde helbrede syge Mennesker ved 3 Ganges Haands Paalæggelse, ved at røge med tændt Knosk under Skorten paa den Syge ꝛc. men endogsaa at kunde hielpe med Svaghed behæftet Qvæg til rette, saasom: ved at tage paa en Sondag Salt med sig i Kirken, naar Qvæget ey vilde trives, ved at læse over det, naar det ey vilde give Forraad af Melk, en bespottelig, meget absurd Bon, hvis Indhold jeg ey vil anføre.

Trold-Qvinderne have ogsaa i deres Bekiendelse tilskrevet sig adskillige andre selsomme Bedrifter. Eens Udsagn var, 1) at hun havde givet en ung Karl, et til en Steen anbundet Stykke Knesk, samt budet ham at kaste samme ud paa Vandet, naar en stor Bølge kom anfaldende, og tillige nævne hendes Navn 3 Gange; hvorefter da Bølgen skulde legge sig, og ingen Skade tilføye ham. 2) At hun havde flyed nogle unge Karle en blandet Drik, bestaaende af Hav-Vand, tyndt Øl, Melke-Valle, Elve-Vand og Peber, til en Befrielse fra at omkomme paa Søen; Samme maatte ey drikkes, men søbes med Skeer, saafremt den skulde have bemeldte Virkning. 3) At hun havde leveret en ung Karl en linnet, samt en anden en uldeu Traad, som de skulde binde til deres Fiske-Krog, og forsikkret

Ut sagæ hominibus bestiisqve arte sua magica se nocere posse commentæ sunt, ita etiam asseverabant, se non ægrotos homines tantum, ter repetita manuum impositione, indusium ægroti accensa sulfumigando spongia &c. sanare posse, sed ægrotis etiam bestiis succurrere callere, v. c. die dominico sal secum in templum portando, qvando non pingvescit armentum, probrosam perridiculamqve recitando orationem, qvando ubertas lactis fallit, cujus argumentum afferre nolo.

Veneficæ etiam in traditionibus suis varia alia ridicula sibi attribuerunt facta. Una tradidit. I. Se juveni cuidam lignum spongiosum lapidi alligatum, dedisse, hoc jussu addito, ut, magna ipsum invadente unda, illud in mare projiciens, ipsam ter nomine appellaret; qvo unda cadens nullam ipsi afferret perniciem. II. Se juvenibus qvibusdam potum, aqva marina, zytho tenui, sero lactis, aqva fluviali, & zingibere commixtum, præbuisse, ne mari perirent; idem haurire non liceret, cochleari vero absorberetur, si vi sua polleret. III. Se juveni cuidam linteum, aliiqve laneum filum, hamo piscatorio alligandum, tradidisse, illis secundam in captura piscium fortunam augurantem. Fingebat alia, se mare a Vasöe usqve ad Kiberg, scopis vectam, trajecisse,

kret dem om, at de derved skulde have god Lykke til Fiskefangst. Een foregav, at hun havde redet paa en Feye-Kost over Soen fra Vasoe til Kiberg, da en anden, som var i Folge med hende, reed paa et sort Faar. Een sagde, at hun samt flere Trold-Qvinder havde ved deres Trold-Kunst fordrevet Fiske fra Landet, under hvilken udædiske Giernings Iverksettelse, en af dem fremviiste; sig i en Storje (et Slags store Fiskes) Skikkelse, en anden udi sin egen Gestalt, værende iforte sort Troye, blaat Bossel-bays Skiort, en rod med Guld-Kniplinger ziret Hue, samt hviid Hals-Klud, og siddende paa Vandet, omgiven med Tang rundt om, og holdende i Haanden en Tare-Leg (saa kalder man et tykt Tang, som noget ligner en tyk Ride-Pidsk) (224), hvormed hun jagede. Een bekiendte sig at have udrettet samme i en Hval-Fiskes Skikkelse.

Een foregav, at hun kunde gaae paa Havet med sin Spand i Haanden, og derudi opsamle Fiskes Lever. Een sagde, at hun kunde omskabe sig til en Kat, til hvilken Kunst den Onde maatte skaffe hende Katte-Blod at smorre sig, samt Katte-Skind at bedække

ciſſe, alia, qvæ ipſam comitata eſt, nigra eqvitante ovi. Alia dixit, ſe cum compluribus ſagis piſces arte ſua magica a terra abegiſſe, qvo inhumano ferente incepto, alia forma piſcis magni, Störje dicti, ſe exhibuit, alia propria forma, thorace nigro, ſupparo e panno qvodam criſpato cœruleo confecto, mitra rubra, aureis ornata denticulis, alboqve collari erat induta, mariqve inſidens, algaqve circumdata denſam qvandam algam, Tare-leg (224) dictam, manu tenuit, qvæ ad ſimilitudinem flagelli eqvarii accedit, qva piſces abegit. Alia narravit, ſe forma ceti idem effeciſſe.

Commenta eſt alia, ſe, mari ambulantem, jecur piſcium in ſitulam, qvam manu tenuit, colligere poſſe. Alia dixit, ſe ipſam in felem transformare poſſe, qvem in finem malus genius ipſi ſangvinem felis, qvo ſe liniret, cutemqve il-

(224) Fucus *hyperboreus*, fronde ſimplici palmata, caule longiſſimo. Fl. Norv. I. Tab. 3. og Fucus *arboreus polyſchides*, edulis B. P. 364. Fucus *membranaceus* polyphyllos major. Raj. Syn. III. p. 46. n. 32.

(224) Fucus *hyperboreus* fronde ſimplici palmata, caule longiſſimo fl. norv. I. tab. 3. Fucus *arboreus* polyſchides edulis Bauh. Pin. 364. it. Fucus *membranaceus* polyphyllos major. Raj. Syn. III. 46. *n.* 32.

bedække sig med. Om en anden sagdes der, at hun udi sin Forstue i en Tonde herbergerede en hende saa tilhaande gaaende Kat, at hvorhen den blev sendt, derfra skaffede den, hvad hun forlangede. En anden blev beskyldt at eye en graa, saa kaldet Smør-Kat, der tilbragte hende fra andre Folkes Spise-Kammer, saavelsom og fra andre Steder, hvad hun vilde have.

Rygtet gaaer end i vore Tider iblant den gemeene Mand, Trold-Qvinderne har og selv tilstaaet, at de have havt adskillige Samlings-Pladser, hvilke gaves Navn af Bal-Volde; samme vare Lyderhorn, et saa kaldet Bierg ved Bergen; Bal-Volden paa Vardoe i Øst-Finmarken; Bal-Volden i Omgang iligemaade i Øst-Finmarken; Domen, et saa kaldet høyt Bierg i Øst-Finmarken; Dovre-Field, et høyt Field, hvis Syndre Deel henhører til Christianiæ og dets Nordre Part til Tronhiems Stift; Hekkel-Field i Island. Til bemeldte Samlings-Pladse have de paa visse Tider, besynderlig i Juulen og St. Hans Nat, efter Foregivende forsamlet sig, somme i Hundes, nogle i Kattes, en Deel i Ulves, hine i Ravnes og andre Gestalter, ofte 60 ja flere i Tallet, og tillige holdt sig lystige, drukket Øl og Miød, dantset og spillet. Ja de have gaaet saa vidt med deres Phantastiske Bekiendelse, at de have sagt, at Satan spillede for dem, nu paa en rød Fiol, nu paa Lange-Leeg, eller i Norge saa kaldet Lang-

lius in tegumentum compararet. De alia narrabatur, illam in vestibulo suo feli, sibi succurrenti, in dolio habitaculum concessisse, qvi, qvocunqve missus, ipsi, qvicqvid vellet, advexit. Alia accusabatur, se felem glaucum, Smör-Kat vulgo dictum, possidere, qvi ex aliorum penario, aliisqve locis, qvicqvid optaret, apportavit.

Nostris etiam temporibus est inter plebem fama, qvod & ipsæ divulgarunt sagæ, illas varia loca, cœtibus suis destinata, qvæ Bal-Volde vocabant, habuisse; talia erant Lyderhorn, mons ad Bergas ita dictus; τὸ Bald-Vold in Vardöe in Finmarchia orientali; τὸ Bald-Vold in loco Omgang dicto etiam in Finmarchia orientali; Domen, mons altus in eadem situs regione; juga Dossrina, mons altus, cujus pars australis ad Christianiensem, parsqve illius borealis ad Nidrosiensem diœcesin pertinet, Mons Hecla in Islandia. In ista loca certis anni temporibus, præsertim festo nativitatis Christi vigiliaqve festi St. Johannis, canum, felum, luporum, corvorum aliisqve formis, sexaginta pluresqve numero se convenisse tradiderunt, ubi hausta cerevisiæ hydromiliqve; choreis lusuqve animum relaxarunt. Qvid? qvod eo ineptiarum processerunt, ut mentitæ sint, malum genium jam chelyn pulsasse rubram, jam instrumento, Lang-

Spil

Lang-Spil, nu paa Pibe og Tromme, nu paa Luur (et henved en Favn langt, og udvendig med tynd Næver beklædt Instrument af Træ, hvilket de Norske Bonde-Piger bruge at blæse i, helst naar de om Sommeren vogte Qvæg, deels for at forlyste sig, deels ogsaa for at skrekke Biorne, samt andre Udyr fra Qvæget). End have de ikke undseet sig ved at sige, at Satan undertiden selv dantsede og spillede Kort med dem.

En berettede, at da hun en Juule-Nat med andre Trold-Qvinder var paa Dovre-Fieldet forsamlet, dantsede den Onde med een af dem (monne jeg skal troe, det var Menuet, Polsk eller Engelsk Dants?) Ulykken var, at samme i Dantsen tabte sin ene Skoe, men Lykke derhos, at Dantse-Mesteren skaffede hende strax en anden isteden for den tabte igien. Een, hvilket baade er grusomt og latterligt, i sin Bekiendelse foregav sig med fleere Trold-Qvinder at have været i Helvede, for at giøre sig dets Beskaffenhed bekandt, hvor da saaes en stor brændende Soe, i hvilken laae Mængde af Menniſker; hun berettede derhos, at Djevelen havde en Jern-Pibe, som han blæste Ild af, og at han, efter at have stukket en Fleske-Borste ned i bemeldte Soe, tog den strax op igien, saasom samme i Øyeblikket var fuld kogt; Berørte Soe beskrev hun at ligge i en Dal. Om de Qvinder, som vare med hende, sagde hun een at have været i en

Spil norvagice dicto, jam tibia, tympano, instrumentoqve, Luur vulgo appellato, lusisse, qvod instrumentum dodrantalis longitudinis est, extrinsecus tenui inductum philyra, e ligno confectum, qvod rusticæ, gregem æstate pascentes, tum se exhilarandi tum ursos aliasqve feras a grege arcendi gratia, inflare solent. Nec jactare erubuerunt, Satanam ipsum secum saltasse, chartulisqve interdum lusisse.

Qvædam narrabat, ipsa aliisqve sagis vigilia festi nativitatis Christi in montibus dossrinis congregatis, malum cum illis saltasse genium, (an sic dicta Menuet, polonica vel anglica saltatio fuerit, mihi ignotum) inter saltandum una illarum suum perdidit calceum, forte fortuna vero magister choreæ illi mox alium in locum perditi restituit. Alia prodidit, (id qvod & horrendum ridiculumqve est,) se in inferno, ut constitutionem illius sibi redderet familiarem, cum aliis veneficis fuisse, ubi vastus æstuans conspiciebatur lacus, in qvo multi jacebant homines; addidit porro, diabolum ferream habuisse tibiam, e qva ignem efflavit, illumqve pernam, in eundem immissam lacum, utpote momento temporis percoctam extraxisse; dictum lacum in valle situm esse significavit. De mulieribus concomitantibus retulit, aliam mergi (qvi Krykke vulgo dicitur,) aliam avis

en liden Maages, eller saa kaldet Krykkes, een udi en Haveldes en Soe-Fugls (saa kaldet) een i en Dues, een udi en Skarv-Unges, andre i Allikers Gestalt, sin egen Gestalt beskrev hun, som en Krages. Een foregav, at hun med en anden Trold-Qvinde havde været forsamlet paa et Sted kaldet Hilderen, at de der havde havt 2 Hose-Baand imellem sig, og af det ene tappet Miod, og af det andet godt Øl.

Efter Trold-Qvindernes egen Bekiendelse have de formedelst den nær Foreening, de vare udi med Satan, kundet en Tiid være paa et Sted, og ved hans Forelse atter samme Dag eller Nat i en anden vel nogle 100 Miile derfra liggende Egn; for Exempel: Een bekiendte, at, som hun var i Bergen, kom en til hende i en Hunds Gestalt, og bragte hende i en Hast til Bal-Volden paa Vardoe i Øst-Finmarken.

Efter deres egen Tilstaaelse haver Satan aabenbaret sig for dem i adskillige selsomme og som oftest grusomme og afskyelige Gestalter: Nu som en sort Hovedlos Mand, nu som en stor Mand med sorte Klæder og Horn i Panden, nu som en lodden Mand med Horn, nu i en sort Mands Gestalt med Horn paa Knæerne, med Kloer paa Hænder og Fodder, samt med sort Haar og Skæg, nu som en, der havde store gloende Øyne, sorte laadne Hænder,

marinæ Havelde dictæ, aliam columbæ, aliam pulli avis Skarv dictæ, alias monedularum, se ipsam vero cornicis forma fuisse. Alia dictitabat, se cum alia venefica loco qvodam, Hilderen dicto, fuisse, ubi e duabus periscelidibus, ex una hydromeli, & ex altera zythum sorte hausserunt.

Ut ipsæ retulerunt, momento temporis uno loco adesse, & ob intimum, illas inter satanamqve intercedens, commercium, eodem die vel nocte, illius ductu, alio loco, aliqvot 100 miliarium spatio remoto, esse potuerunt. Ita venefica qvædam tradidit, qvendam ad se Bergis commorantem, forma canis venisse, seqve ad τὸ Bald-Vold, qvod qvi in Vardöe in Finmarchia orientali est, momento temporis apportasse.

Prout ipsæ narrabant, insolentibus variis, & qvam sæpissime horrendis speciebus illis apparuit satanas: jam viri nigri instar, capite privati, jam ut vir procerus, pullis indutus vestibus, fronteqve cornuta, jam ut vir hirsutus & cornutus, jam specie viri nigri, cujus genua cornuta, manus pedesqve ungvibus muniti, crines barbaqve nigra erant, jam viri instar cujus oculi magni erant & excandescentes, manus nigræ & hirsutæ,

der, og af hvis Mund udgik Ilds Lue, nu i Skikkelse af en Kat, der folede paa dem fra Fødderne langs opad til Munden, og tælle-de deres Tænder, nu i en Hunds, nu i en liden Fugls, nu i en Krages Skikkelse.

Efter deres Bekiendelse haver og Dievelen, naar de overgave sig i hans Tieneste, sat Tegn paa dem, som sine Livegne; Een sagdes han at have grebet fat om Armen, saa den blødde, en anden at have bidt i den venstre Arm, en anden at have tegnet med sine Kloer paa det venstre Laar, en anden at have givet med sine Kloer et Kneeb paa det venstre Knæ.

For at faae dem des villigere og redebonnere til at give sig i Forbund med ham, haver han efter deres Udsagn tillagt sig adskillige, deels uskyldige og behagelige Navne, saasom: Christen, Christopher, Jacob, Zacharias, Peder, Samuel, Marcus, Lysens Engel, Dominicus, Abraham, Isach, Hans, Morten, Oluf, Giermund, Asmodo, Friis, Pax, Saclumb.

Vel er det sandt, at Trold-Qvinderne selv for Retten have udsagt alt bemeldte, ja end meget mere; ligesaa vist er det og, at de paa samme Udsigende ere blevne hendomte til Baal og Brand. Men efter mine Tanker har deres Troldom mest bestaaet i Phantasie, Indbildning og Dromme.

Deres

hirsutæ, & e cujus ore flamma exivit ignea, nunc specie felis, ipsas a pedibus usqve ad os contrectantis, dentesqve illarum numerantis, nunc canis, aviculæ, & cornicis forma.

Ut fert illarum commemoratio, illis, servitium ipsi dicantibus, signum qvoddam, ut suis mancipiis, impressit diabolus; fertur brachium unius ita prehendisse, ut sangvis efflueret, brachium alius sinistrum momordisse, femur alius sinistrum suis insigniviſſe ungvibus, genu alius sinistrum ungvibus suis vellicasse.

Ut eo faciliores promtioresqve ad fœdus cum ipso pangendum se præberent, innocentia varia jucundaqve, ut tradunt, sibi attribuit nomina, talia sunt: Christianus, Christophorus, Jacobus, Zacharias, Petrus, Samuel, Marcus, Angelus lucis, Dominicus, Abrahamus, Isaacus, Johannes, Martinus, Olaus, Giermundus, Asmodus, Friisius, Pax, Saclumbus.

Verum qvidem est, hæc omnia pluraqve alia in judicio confessas esse sagas, cui etiam confessioni convenienter rogo sunt addictæ; veneficium vero illarum, maxima ex parte, me judice, phantasia, imaginatione somniisqve constitit. Probabile etiam est, confessionem illarum vi

metuqve

Deres Bekiendelse haver og formodentlig tildeels været tvungen, og er skeet af Frygt; Thi af Finmarkens fordum Tiids Ting-Protocoller, som af Rettens Betientere holdtes, og hvorudi Acterne findes beskrevne, erfares at somme ere blevne piinlig forhorte, forend de noget vilde tilstaae; Dog negter jeg aldeles ikke, Troldom fordum at være ovet, efterdi Dievelen er kraftig i Vantroens Born, og hvo vil negte det, som Skriften med klare Sprog og Exempler bevidner? Alt hidindtil anforte, betreffer Norske Troldfolks foregivne Bedrifter. Nu vil jeg begive mig til Lapperne, og forestille nogle af de Skikke, som af dennem ved deres Trold-Kunstes Forovelse bleve iagttagne.

Hvad deres saa kaldede Ruune-Bomme angaaer, da haver den Skribent skrevet uden Grund, som giver den Navn af Ambolt, og melder, at man slaaer paa den med en Smede-Hammer. Saa vidt jeg kand erindre, er dens Danlighed, som en stor aflang Æske, undtagen 1) at isteden for at en Æske haver gandske heel Bond, har Ruune-Bommen en Aabning neden under, og inde i den sidder en Hob Baand, fæstede med sine overste, men hengende los og ned med sine nederste Ender, hvortil Messing-Ringe, samt andet mere, som andre Lapper have foræret Ruune-Bommen til Zirat, og maaskee tillige, paa det at, formedelst Ringene en storre Larm kunde opvekkes, ved Ruuningen ere anhæftede.

metuqve ex parte extortam fuisse. Ex antiqvis enim adversariis juridicialibus Finmarchiæ, in qvæ hæc a dicographis relata sunt acta, liqvet, qvasdam per tormenta ante esse qvæsitas, qvam qvicqvam confiteri vellent; Artem tamen magicam olim fuisse exercitam, minime nego, cum diabolus in infidelibus efficax sit, & qvis id, qvod sacræ paginæ luculentis dictis exemplisqve testificantur negare sustineret? Omnia hucusqve relata Norvagorum veneficia tangunt; jam ritus qvosdam, a Lapponibus in arte ipsorum magica exercenda servatos, attingam.

Qvod ad tympana illorum, runica dicta, pertinet, scriptor qvidam sine fundamento illis nomen incudis imponit, commemorans illa malleo pulsari. Hujusmodi tympana runica (qvantum reminiscere possum) speciem majoris pyxidis, formæ ovalis, referunt, in eo tamen a forma vulgarium pyxidum nonnihil abhorrentia, Imo, qvod & subtus pateant, secus qvam illæ, qvæ inferiore sui parte clausæ sunt & solidæ; & præterea varia intrinsecus habeant pendula lora, altera sui extremitate superiori tympani parti annexa, annulisqve orichalceis, atqve aliis id genus crepundiis, ab amicis, majoris ornatus gratia, dono datis, onusta, & forte ut sonitu annulorum eo major

2) I Steden for at en Eske er bedækket med Laag, er en Ruune-Bomme, ligesom en Tromme, oven til betrokken med et stramt udstrakt Skind; paa bemeldte Skind (alle Ruune-Bommer have dog ikke de samme Characterer) sees tegnet med Elle-Bark adskillige Characterer, af hvilke een betyder Gud, een Radien, der haver været Lappernes Jupiter, eller høyeste Gud, een Engel, een Diævel, een Noaaide-Gadze, een Solen, een Morgen-Stiernen, een Aften-Stiernen, een Kirke, een Norske-Folkes-Boepæl, een et helligt Bierg, eller saa kaldet Passe-Vare, hvor Lapperne pleyede ofre, een Lappernes Boelig, een deres Stolpe-Bod med Stotter under, hvorudi de have Kiød og andet deslige forvaret, een det Gierde, hvorinden for de om Sommeren drive sine Rensdyr, naar de vil malke dem, een Fugl, een Fisk, een Biorn, een Ulv, een Ræv ꝛc. een det, en andet det. Nogle af de paa Ruune-Bommen tegnede Characterer agtedes Lykkelige, andre ikke. Gud, Engel, Noaaide-Gadze, Biorn, Ræv ꝛc. skulde betyde Godt. Diævel, Ulv ꝛc. skulde betyde Ondt.

Naar Lapperne vilde begive sig paa en lang Reyse, fare paa Skytterie eller Fiske-Fangst, eller havde noget andet Forehavende, som de ansaae af Betydenhed, toge de bemeldte Ruune-

excitaretur strepitus. IIdo, Qvod, cum usitatæ pyxides adapertiles sint, mobilibusqve tectæ operculis, tympana runica pelle distentissima, vulgarium tympanorum more, obducta deprehendantur. In superficie distentæ pellis varii characteres, (non omnia enim & singula tympana iisdem notis insignita sunt) cortice alni pinguntur, qvorum alii Deum: alii Radien seu summum paganorum Lapponum Jovem: alii Angelos: cacodæmones alii: alii Noaaide-Gadze, seu socios magi: alii solem: alii Phosphorum & Hesperum: alii templa: alii populi Norvegici domicilia: alii Passe-Varek seu montes sacros, ubi sacrificia offerebantur: alii ipsorum Lapponum domicilia: alii tabernas, fulcris insistentes, qvæ procul a tuguriis in sylvis & montibus erigi solent, carnibus aliisqve esculentis condendis & servandis adaptatas: alii septa, intra qvæ rangiferi æstivo tempore ad mulctram coguntur: alii aves: alii pisces: ursos alii: alii vulpes &c. significaturi sunt, aliqvo tamen cum discrimine. Horum characterum alii fausti ominis habentur, infausti & sinistri alii: ad hos cacodæmon, lupus &c. ad illos Deus, Angelus, Noaaide-Gadze, ursus, vulpes &c. referri solent.

Lappones, longiori itineri, venationi, aliisqve majoris momenti negotiis expediendis sese accingentes, priusqvam rem ipsam adgressi erant, tympana

Ruune-Bomme frem, lagde en stor Ring paa Skindet, som den var betrokken med, og sloge derpaa med en af Rensdyr-Horn giort Hammer, kaldet Ballem. Efterson da Ringen ved saadan Banken gik af sig selv, enten til lykkelige eller ulykkelige Characterer, giorde de sig Gisning, om deres Forehavende skulde vel lykkes eller ey. Fulgte Ringen ved Trold-Mesterens Slag paa Ruune-Bommen Solens Gang, agtede han samme at være et Tegn til sit Forehavendes lykkelige Udfald; men gik den imod Solens Gang, tvivlede han om, at hans Forsæt skulde lykkes. Om en Syg skulde doe eller blive ved Live, meente man sig ved Ruune-Bommen at kunde erfare. Det Træ, som den skulde giores af, maatte være voxet paa et Sted, hvor Solens Skin aldrig blev seet, og affides for sig selv, langt fra andre Træer. Den agtedes ikke ret duelig, uden den var arvelig tilfalden. Trold-Mesteren holdt den, som en Helligdom, indsvobt og tildekket, at ikke et hvert Oye skulde faae den at see. Det var ikke en Qvinde tilladt at rore ved den. Schefferus haver givet over tit-benævnte Ruune-Bomme vidtloftig Beskrivelse.

I Nordlandene og Tronhiems Ampt paa Sneaasens, Overhaldens, Meragers og Tydalens

sua seqventem in modum consulere solebant: membranæ, qva superior pars tympani obducta erat, major qvidam annulus, peculiari huic usui destinatus, imponebatur, qvo facto, ipsum tympanum malleolo qvodam ex cornu rangiferino, Ballem Lapponice nuncupato, pulsabatur, qva pulsatione annulus ad diversos in superficie membranæ ductos characteres faustos vel infaustos, liberrime, sed fortuito movebatur, unde tandem de eventu suscepti negotii omen capiebatur. Si annulus pulsu venefici cursum solis in tympano seqveretur, faustum incepti sui auguravit successum, si vero contra cursum solis tenderet, de prospero incepti sui exitu dubitavit. An ægrotus fato cederet, vel in vita conservaretur, etiam per tympana runica se compertum habere existimabant. Arbor, e qva conficerentur, loco, a radiis solis nunqvam colluſtrato, nata, & ab omnibus aliis arboribus remotissima esse debuit. Non apta satis ducebantur tympana, ni hæreditate essent relicta. Veneficus tympanum suum, arcani instar, fasciis involutum tectumqve servavit, ne cujuscunqve exhiberetur oculis. Fœminis illud tangere non concedebatur. Hæc tympana runica prolixe descripsit Schefferus.

Per Nordlandiam, & apud Lapponos, qvi montes Sneaasenses, Overhaldenses,

Tydalens Fielde samt andre Steder der i Egnen, haver man ved Efterſogning hos Lapperne fundet en heel Hob. (p) Een, ſom en Lap fra Merager-Fieldet i Stordalens Præſtegield havde eyet, ſees med ſine Characterer aftegnet i hosfoyede Kobber-Stykke. Men i Finmarken, hvor jeg var Miſſionaire, have Ruune-Bommer, ſaa vidt m'g er bekiendt, ikke gemeenlig været i Brug; men i deres Sted brugtes Botte-Laag og malede Skaaler.

denſes, Meragrienſem & Tydalenſem, aliaqve in Præfectura Nidroſienſi, loca incolunt, tympana multa indagata ſunt. (p) Speciem tympani cujusdam runici, qvod Lappo qvidam montis Meragrienſis in Paroecia Stördalienſi poſſidebat, delineatam & æri inciſam dedi. In Finmarchia vero, per eum inprimis tractum, ubi Miſſionarii munus mihi obeundum obtigit, tympana, ut vocari ſolent, runica, rarius, qvantum ſcio, in uſu fuerunt, capularum operculis, obbisqve vario colore incruſtatis, eorum loco adhibitis.

Dog haver man endog der i Landet ſporet dem; thi hos en Finmarkiſk Lap fandtes fordum een af følgende Danlighed: Den var af Fyrre-Træ, ſom en ſtor Skaal, udhuulet, i Bonden udſkaaren med 2 aflange Hul, ved begge Ender behengt med et Ræve-Øre, en Ræve-Snude, ſamt en Kloe, og oventil, ligeſom en Tromme, betrokken med Skind, ſom ved Malning af kogt Elle-Bark-Vand, der haver en rodbrunn Farve, var afdeelt med 4 Stræger, og altſaa i 5 adſkilte Rum, i et hvert af hvilke imellem Strægerne var at ſee adſkillige Figurer, havende hver ſin ſærdeles Betydning.

Illorum tamen veſtigia etiam ea in regione ſunt indagata; apud Lapponem Finmarchicum unum qvondam ſeqventis inveniebatur formæ; ex abiete, magni inſtar crateris excavati, confectum erat, cujus fundus duobus ovatis perterebratus erat foraminibus, utriqve extremitati auris rictus, ungvisqve vulpina erant affixa, parte illius ſuperiori, tympani inſtar, pelle inducta, qvæ pigmento, ex ulmeo decocto cortice, cujus color ſpadiceus, per 4 lineas in 5 diverſas diſtincta erat areolas, in ſingulis harum inter lineas diverſæ, ſingulæ ſui ominis, conſpiciebantur figuræ.

(p) Vid. Tab. XC. og XCI.

(p) Vid. Tab. XC. & XCI.

I det 1ste Rum.

1) Et Menneskes Efterlignelse, kaldet Ilmaris, hvilken troedes at frembringe Storm og slemt Veyrligt.

2) Et Menneskes Billede, kaldet Diermes, som paa Dansk betyder: Torden. Naar denne blev ombedet, kunde den efter Lappens derom giorte Forklaring ved Guds Tilladelse skaffe mildere Luft og stille Veyr.

3) Et Dyrs Skikkelse, kaldet Godde, hvilket paa Dansk betyder: et vildt Rensdyr. Naar der spilledes paa Ruune-Bommen, og Ringen da ey vilde begive sig til benævnte Dyrs Billede, bekom efter Lappens Sigende den, som for at faae at vide sit Rensdyr-Skytteries Udfald og Lykke havde forlanget Ruune-Spillet, slet intet, hvor megen Flid og Umage han end vilde giore sig.

I det 2det Rum.

1) Een Circul med en Streg over, kaldet Beive, som betyder paa Dansk: Solen; denne troede han at kunde skaffe godt Veyrligt.

2) Et Menneskes Billede, kaldet Ibmel Barne, i. e. Guds Son; denne troede han at kunde frelse fra Synd.

3) Et Billede, kaldet Ibmel Atzhie, i. e. Gud Fader; denne troede hán at kunde straffe Ondskab, og forskaffe Syndernes Forla-

In prima areola.

1.) Imago hominis, Ilmaris dicti, conspiciebatur, qvi intemperiem excitare credebatur.

2.) Imago hominis, Diermes dicti, qvod nomen tonitru significat; hic, precibus lacessitus, permissu divino, ut illud explicavit Lappo, sudum serenumqve cœlum producere potuit.

3.) Species animalis, cui Godde nomen, qvod ferum significat rangiferum. Tympano runico pulsato, annuloqve ad imaginem hujus animalis non tendente, indicio fuit, illum qvi de fausto successu in rangiferis venandis tympanum consuluit, operam, qvantamcunqve datam, frustra consumere.

In secunda areola.

1.) Circulus, per qvem linea transversa ducta erat, cui nomen Beive, qvod solem significat; hic aërem serenum producere credebatur.

2.) Imago hominis, Ibmel Barne, i e. filius Dei, dicti; hic a peccato liberare posse credebatur.

3.) Imago Ibmel Atzhie, i. e. Deus Pater, dicta; hic malum punire, remissionem peccatorum, mortem christia-

nam

Forladelse, en christelig Død og Siælens Salighed.

4) En Kirkes Efterlignelse, som han kaldede Dom-Kirken, og sagde sig at tilbede om Siælens Salighed og Gode.

5) Et Menneskes Billede, som han kaldede Engel, og sagde at skulle betegne den Hellig Aand; Denne troede han at løse fra Synd og fornye et Menneske, at det bliver et nyt Creatur. Saaledes havde han ved bemeldte 3 Figurer de 3 Personer i Guddommen afbildede. Hos ethvert Billede, som forestillede et Menneskes Skikkelse, saaes en Stav afmalet, hvilken han kaldede, Junkar-Sobbe, i. e. Junker-Stav; Aarsag dertil gav han, at, ligesom Jordens Herrer have Stav i Haanden, saa sommede det og disse at have.

I det 3die Rum.

1) Et Menneskes Efterlignelse, som han sagde at skulle betegne Mariæ Syster, med hvilken hun efter hans Tanke altid var i Raad, naar Barsel-Qvinder skulde hielpes.

2) En Qvindes Efterlignelse, hvilken han kaldede, Maria Ibmel Ædne, i. e. Maria Guds Moder; hende troede han i Særdeleshed at hielpe Barsel-Qvinder, desuden og at forhielpe til Afløsning fra Synd.

3) Trende Billeder, som han kaldede, Joulo-Beive Herak, i. e. Juule-Dags-Herrerne.

nam & salutem animæ conciliare credebatur.

4.) Imago ædis sacræ, qvam ædem Cathedralem vocabat, addens, se ibi bonum salutemqve animæ implorare.

5.) Imago hominis, spiritum sanctum significaturi, cui nomen angeli imposuit; hic a peccato liberare, hominemqve renovare, ut nova creatura evaderet, credebatur; sic his tribus figuris tres personas divinitatis depinxerat. Ad qvamvis imaginem, humanam repræsentantem speciem, baculus, Junkar-Sobbe, i. e. baculus juvenis nobilis, depictus conspiciebatur; causabatur, ut domini terræ baculum manu tenent, ita idem his convenire.

In tertia areola.

1) Conspiciebatur imago hominis, sororem Mariæ significaturi, qvam, illius sententia, de suppetiis puerperis ferendis semper consuluit.

2.) Imago mulieris, Maria Ibmel Ædne, i. e. Maria mater Dei dictæ; hæc puerperis remissioniqve peccatorum præcipue subservire credebatur.

3.) Tres imagines, Joulo-Beive Herak, i. e. domini festorum nativitatis

rerne. Den forſte nævnede han: Vuoſtes Joulo-Beive Herra, i. e. forſte Juule-Dags Herre. Den anden: Nubbe Joulo-Beive Herra, i. e. 2den Juule-Dags Herre. Den 3die: Goaal-mad Joulo-Beive Herra, i. e. 3die Juule-Dags Herre, troede derhos, at, saafremt nogen vanhelligede disse Dage, straffede Gud ham; men, om nogen holdt dem ret hellig, og vilde saa bede Gud om noget, da stilledes samme Dage, som af hannem helligholdte, frem for Gud, og Gud vilde derved bevæges til at bønhøre og hielpe ham.

Christi, dictæ; primum Vuoſtes Joulo-Beive Herra, i. e. dominus primi festi, nominavit. Secundum Nubbe Joulo-Beive Herra, i. e. dominus secundi festi, tertiumqve Goaal-mad Joulo-Beive Herra, i. e. tertii festi dominus, vocavit; credens, hos dies profanantem a Deo puniri, si vero, his diebus rite celebratis, qvis Deum qvicqvam rogaret, eosdem dies, rite celebratos, Deo sisti, Deumqve, hoc commotum, illum exaudire, illiqve succurrere velle.

I det 4de Rum.

1) En Circul, som han kaldede Mano, i. e. Maanen; denne sagde han at tilbedes for godt Veyrligt og klar Natte-Luft.

In qvarta areola.

1.) Conspiciebatur circulus Mano, i. e. luna dictus; ab illo bonam tempestatem, serenumqve aërem nocturnum implorari dixit.

2) Tvende Mands Billeder, hvilke han kaldede: Manne Olmuk, i. e. efter Ordene: farende Folk, efter Meeningen: Folk, som gaaer til Kirke.

2.) Imagines duorum virorum, Manne Olmuk dictæ, i. e. qva literam, viri iter facientes, qva sensum vero, viri ad ædem euntes.

3) En Kirkes Efterlignelse, der skulde betegne den Kirke, man, saasom værende dens Sogne-Mand, søger til. Til den sagde han baade sig selv og andre at love og ofre Vox-Lys, Penge samt andet, for at faae Hielp i et og andet Tilfælde, og at overlevere samme til Præsten til den virkelige Kirke, som ved denne afmalede blev betydet.

3.) Imago ædis, ædem istam, qvam parœcus freqventat, significaturæ. Huic, se aliosqve cereos, nummos aliudqve vovere & offerre, ut sibi uno alioqve casu suppetiæ ferrentur, seqve ea pastori veræ ædis, per hanc ædem depictam significatæ, tradere, confitebatur.

4) En

4) Imago

4) En Mands Billede, som stod ved Siden af Kirken, og efter hans Udtolkning skulde betegne en, der vil gaae i Kirken.

I det 5te Rum.

1) En Qvindes Billede, som efter hans derom giorte Forklaring skulde betegne den bundne Diævels Hustrue; at give hende Navn vidste han ikke.

2) Et Menneskes Billede, som havde Sted lidt neden for nest forbemeldte, og efter hans Udsigende skulde betegne en Diævel, som dræber Folk og kaldes Sygdom.

3) Et andet Menneskes Billede, hvilket han foregav at betyde en Diævel, som gaaer los i Helvede og svæver om i Luften; om samme havde den daarlige Indbildning indtaget ham, at, da Gud bandt den anden, romte denne bort: hvad Navn den kaldtes med, sagde han sig ey at være vidende.

4) Den Figur ⌊⌋, hvilken efter hans Udtolkning skulde betegne Helvet dola, i. e. Helvedes Ild, i hvilken han troede Siæle at brænde.

5) Den Figur O, som han sagde at bemerke Helvet Tarve-Geune, i. e. Helvedes Tiære-Kiedel, i hvilken han indbildte sig Siæle at kaage.

6) Den

4.) Imago viri, juxta ædem stantis, qvi, ut illud explicavit, qvendam, ad ædem euntem, significaret.

In qvinta areola.

1.) Imago mulieris, qvæ, eo explicante, uxorem dæmonis ligati denotaret; nomen vero illius nescivit.

2.) Imago hominis, parum infra antegressam collocata, qvæ, illo interprete, diabolum, homines necantem, significaret, morbusqve vocatur.

3.) Imago alius hominis, qvam dæmonem, in inferno aëreqve libere versantem, significare dixit; de eodem stultam istam fovit opinionem, hunc, altero a Deo ligato, evasisse; nomen vero illius se ignorare dixit.

4.) Figura ista ⌊⌋, qvam Helvet dola, i. e. ignis inferni, interpretatus est, in qvo animas comburi credebat.

5.) Hæc figura O, qvam Helvet Tarve-Geune, i. e. ahenum inferni piceum, significare dixit, in qvo animas coqvi putavit.

6) Hæc

6) Den Figur ▭, som skulde betyde Helvet Haude, i. e. Helvedes Grav, i hvilken efter hans Tanke alle de Mennesker bleve kastede, som troede paa Satan.

7) Et Menneskes Billede, fra hvis Hals gik en Streg hen til en Stolte, hvilket efter hans Udsigende skulde betegne forbemeldte bundne Diævel, som han troede at være bleven i Verdens Skabelse af Gud bunden med Lænker.

Til denne her beskrevne Ruune-Bomme var han forsynet med 2de af Rensdyr-Horn giorte Hamre, kaldede Zhioaarve-vetzhjerak, i. e. Horn-Hamre, den eene af samme sagde han sig at bruge til at slaae paa den med. Desuden havde han en liden udhuulet Dækkel af Messing med en Messing-Ring oven i, hvilken han satte paa Skindet af bemeldte Ruune-Bomme, naar han vilde begive sig til berørte Foretagende, hos hvilket han brugte den Adfærd, at han løftede Ruune-Bommen i Veyret, bevægede den til en og anden Side, og imidlertid holdende den med den ene, bankede med Hammeren paa Skindet, hvormed den var betrokken, med den anden Haand. Ydermere forklarede han, at, om bemeldte Dækkel, i det han med Hammeren slog paa Skindet, tog Vey imod Solens Gang, var Lykken den, for hvilken Ruune-Bem-Spillet blev foretaget, ugunstig, og at, hvis den begav sig saa langt ned, at den standsede hos en af de

6.) Hæc figura ▭, Helvet Haude, i. e. sepulcrum inferni, significatura, in qvod omnes, in satanam credentes, conjici credidit.

7.) Figura hominis, a cujus collo ad columnam linea ducta erat, dæmonem ligatum, de qvo supra mentio significatura, qvem in creatione mundi a Deo catenis ligatum esse credidit.

In usum hu'us tympani runici duobus, e rangiferorum cornubus confectis, malleis, Zhioaarve-vetzhjerak s. malleis corneis, dictis, instructus erat, horum uno se tympanum pulsare dixit. Parvum præterea operculum orichalcicum, cujus superiori parti orichalcicus annexus erat annulus, habuit, qvo, dictum aggressurus inceptum, pellem tympani texit, modus, qvo processit, hic erat: tympanum runicum, in altum sublatum, huc illucqve vibravit, illudqve una tenens manu, malleo, qvem altera manu tenuit, pellem, qva erat inductum pulsavit. Porro addidit, si operculum hoc, pelle malleo pulsata, contra cursum solis tenderet, fortunam ab illo, in cujus gratiam tympano ludebatur, alienam esse, &, si descensu non prius sisteretur, qvam unam figurarum, qvæ infra ultimam lineam in tertia areola signatæ erant, tangeret, Deum illi, in cujus gratiam pulsaba-

de under den sidste Streg i det 3die Rum tegnede Figurer, var Gud heftig vred paa den Person, som berørte Spil ovedes for, og lod ham ved saadant Kiendetegn forstaae, at han var en meget grov Synder, og maatte derfor med indstændig Bon paakalde Gud, om Dækkelen skulde bringes til at vige derfra tilbage; Men tog den Vey med Solens Gang, da havde det Menneske, for hvis Skyld Rune-Bom-Spillet var anfanget, god Lykke.

I øvrigt udsagde han, at, naar han vilde betiene sig af Ruune-Bommen, krydsede han først baade den og sig selv, tillige brugende Herrens Bon, samt disse Ord: Ibmel Atzhje, Barne ja Engel vækkjet don! hvilket paa Dansk skulde betyde: Gud Fader, Son og Hellig Aand (jeg haver ellers ikke hørt, at Lapperne kalde den Hellig Aand Engel; men i alle mig bekiendte Lappiske Egne nævne de ham: Passe Vuoign) Hielp du! Til anførte Bon lagde han end flere Ord, slog saa med Hammeren paa tilbemeldte Ruune-Bommes Skind, drivende derved forberørte Dækkel hid og did. Under Forretningen udbrød han med saadan Tale: Ja du Gud, som haver skabt Himmel og Jord, Soel, Maane og Stierner og alle Mennesker, ja Fugle og Fiske i Havet! Jeg er et syndigt Menneske, gammel og uværdig. Bedre er det, at jeg døer, end at du ey vil hielpe den, vi efterspørger, det er den, jeg ved mit foretagene Ruune-Spil

pulsabatur tympanum, fervide iratum, hoc signo indicare, illum gravem esse peccatorem, Deumqve adeo enixissime invocandum, si operculum recederet; si vero cursum solis seqveretur, indicio fuit, illum, cujus causa tympanum pulsabatur, bona uti fortuna.

Ceterum dixit, se, tympano usurum, se ipsum illudqve cruce in antecessum signare, oratione dominica hisqve additis verbis: Ibmel Atzhje, Barne ja Engel vækkjet don! qvæ significant: Deus Pater, Fili & Spiritus Sancte juva me! (Non qvidem percepi Lappones Spiritum Sanctum angelum vocasse, in omnibus vero, mihi cognitis, territoriis illum Passe Vuoign nominant) his precibus plura alia addidit verba, malleoqve pellem tympani pulsando operculum commemoratum huc illucqve agitavit. Isto fervente opere, in hæc verba erupit: omnino tu Deus, qvi cœlum terramqve, solem, lunam, sidera, omnesqve homines, nec non volucres piscesqve maris creasti! homo sum, peccato obnoxius, vetus & indignus; potius est, me mori, qvam te illi, cujus causa te rogamus, tuum abnuere auxilium, i. e. illi, cujus gratia te consilium & adjumen-

Spil adsporger dig om Raad og Hielp for. Det skal agtes, at Lapperne, talende Dansk, sige i Steden for Jeg: Vi.

En anden Finmarkisk Lap giorde saadan Forklaring angaaende sin Ruune-Bomme, at han havde den rundt om behængt med en Kloe af alle Slags Dyr, som der i Landet falder, og, at paa Skindet, som oven til bedekkede den, var med Elle-Bark malet 9 Stræge, hver af sin besynderlige Betydning. Ydermere udsagde han, at, naar hans Agt var at bruge den, satte han en med smaae Stykker Kobber behængt Kobber-Fugl paa Skindet af den, og slog saa derpaa med en Horn-Hammer, der med en Bæver-Huud var overtrokken; hvorefter da Fuglen begav sig til de Lykkelige eller Ulykkelige Characterer. Hans Udsigende desuden var, at, saasremt bemeldte Kobber-Fugl under Aeten faldt ned af Ruune-Bommen paa Jorden, naar der ved at slaae med Hammeren paa Skindet deraf for nogen Person ovedes Ruune-Spil, var det et Kiende-Tegn, at samme ey længe derefter skulde leve. Derhos berettede han, at, naar 2de Trold-Mænd, eller saa kaldede Noaaider, vilde forsøge, hvilken af dem var den andens Mester i Troldkunst, maledes paa tit-bemeldte Ruune-Bomme 2de Hornene sammenstodende Rensdyr-Oxer, hvorved tvende iligemaade Hornene sammenstodende Bierg-Rensdyr-Oxer betydedes, og, at da den, hvis Bierg-Rensdyr-Oxe over-

tum per tympanum meum rogo. Observandum est, Lappones, danice loqventes, pro Ego: Nos dicere.

Alius Lappo Finmarchicus rationem tympani sui ita explicatam dedit: ungves omnium animalium, qvæ tellus ista fert, de illo circumqvaqve erant suspensi, inqve pelle, partem illius superiorem tegente, cortice ulmeo novem, singulæ sui ominis, lineæ erant depictæ. Addidit, se, illud adhibiturum, avem cupream, frustulis qvibusdam æris circumcinctam, in pelle illius reponere, illamqve ita malleo corneo, pelle obducto castorea, pulsare; qvo facto avis ad faustas vel infaustas se vertit figuras. Indicavit præterea, si hæc avis cuprea, pelle tympani runici in gratiam cujusdam malleo pulsata, e tympano ad terram decidit, indicio esse, eundem haud multo post vivere. Addidit porro, qvando duo venefici, Noaaidi dicti, explorare voluerunt, qvinam alterum arte magica antecelleret, illos duos rangiferos, mutuis se ferientes cornubus, tympano runico depingere, qva figura duo istiusmodi rangiferi montani, cornubus itidem ferientes, significabantur, illumqve, cujus rangifer montanus victoriam reportavit, adversarium suum arte excellere æstimari.

Erant

overvandt den andens, blev tillige sin Modstanderes Overvindere i Kunsten.

Somme Troldmænd, eller saa kaldede Noaaider, gave sig ud for at kunde giore Ondt, at kunde skade Menneſker eller Qvæg, samt afsted komme adskillige andre ulykkelige Hændelser, og bleve derfor meget frygtede; naar en saadan Noaaide vilde ove sin Kunst, aad han forud Ulve- og Ræve-Kiød, meenende sig deraf at bekomme en besynderlig Kraft.

Andre derimod gave sig ud for, allene at giore Godt, at kunde helbrede Sygdomme paa Menneſker eller Qvæg, at kunde raade Bod paa Vanlykke til Skytterie, Fiskerie ꝛc. samt forskaffe anden deslige Hielp, og bleve derfor af Lapperne i deres Vankundigheds Tiid meget afholdne, saa de talede om dem med Berømmelse, sigende: De lei Ibmelatzh Noaaide, Danice: Det var en Guds Noaaide, en Guds Viismand; Meeningen i Talemaaden er: det var en velsignet Viismand.

(q) Naar den saa kaldede Noaaide, blev af en Syg anmodet om Hielp, ovede han efter Lappernes Beretning sin Læge-Kunst paa saadan Maade: han talede til sin Noaaide-Lodde, en saa kaldet hannem til Haande gaaende Trold-Fugl, i saadanne Ter-

Erant inter magos, vel Noaaidos, qvi hominibus pariter & pecoribus variis modis nocere se & posse & velle, palam præ se ferebant. Hi, haud secus qvam par erat, cane pejus & angve timebantur. Talis Noaaidus, artem suam exerciturus, lupinam carnem & vulpinam in anteceſſum comedit, insignes se inde vires haurire credens.

Alii contra, varios se morbos curare posse, venationes & piscationes prosperare, aliaqve qvam plurima beneficia indigentibus ultro præstare, profitebantur, unde nil mirum, qvod a Lapponibus magni facti fuerint, magnisqve celebrati laudibus, qvale inter alia fuit illud, qvo subinde mactabantur, encomium: De lei Ibmelatzh Noaaide ɔ: magus ille est prorsus divinus & cœlitus datus!

(q) Magus, qvotiescunqve ab ægroto in auxilium vocatus fuerit, seqventi modo, ut ipsi qvidem Lappones referunt, se expediebat: Noaaide-Lodde seu avem suam magicam ita alloqvebatur: Hætte dal Kotzhio duu matkai ɔ: ipsa

(q) Vid. Tab. XCII.

(q) Vid. Tab. XCII.

Terminis: Hætte dal kotzhio duu Matkai, Danice: Nød byder dig nu at begive dig paa Reysen; hvorved han befalede ham at fare afsted og hente Noaaide-Gadze, der efter Lappernes Sigende ere Trolmandens Medhielpere. Efterat benævnte Noaaide-Lodde havde efter Noaaidens Ordre hentet bemeldte Noaaide-Gadze, og Noaaiden saaledes havde faaet dem til sig, vare der 2de Forsamlinger, een synlig, en anden usynlig. Den synlige var Noaaiden selv, og 2de Lappe-Qvinder smukt pyntede i Helligs-Dags Klæder, og med en linned Hue paa Hovedet, men uden Bælte om Livet, hvilke Qvinder i denne Forretning kaldtes Shjarak, derhos en Mand, som, kaldet i denne Actu Mærro-Oaaive, maatte tage sin Hue af og opløse sit Bælte; desuden en ikke aldeles voxen Pige, hvilke samtlige tilbemeldte Noaaide havde ladet forsamle til Stedet, hvor Gierningen med den Syges Helbredelse skulde foretages. Den usynlige Forsamling, som efter Foregivende saaes af Noaaiden allene, men ikke af de andre hosværende, var Aarja, som Præses, og ovenmeldte Noaaide-Gadze, saa og 2de Qvinder, som benævnte Aarja havde med sig udi den usynlige Forsamling, hvilke Qvinder bleve kaldte Rudok.

Naar dette synlige og usynlige Collegium var samlet, lavede Noaaiden sig til den herefter

te necessitas ad iter suscipiendum cogit; qvibus verbis memoratam avem, Noaaide-Gadze ɔ: societatem magi, seu spiritus qvosdam, magi ministerio addictos & obnoxios, adductam, solenniter ablegabat. Noaaide-Gadze ɔ: societate magi, ministerio ablegatæ avis adducta, duo collegia, visibile alterum, alterum invisibile, instituebantur. Concilium, qvod invisibile dicebatur, ipso mago & duabus fœminis, calantica lintea & omni reliqvo cultu, præter cingulum, ornatis constabat. Fœminæ hujusmodi Shjarak nuncupatæ sunt. Hisce membris præterea accedebant, vir qvidam, capitio & balteo exutus, & puella nondum adulta. Vir iste, in hocce qvidem actu spectatus, Mærro-Oaaive nuncupatus fuit. Omnia hæc membra Noaaidus eum in locum, ubi fanationem ægri aggrederentur, congregaverat. Conventui invisibili (ita dictus fuit hic conventus, qvod soli mago, & præter eum nemini, si narrationi Lapponum habenda est fides, visibilis fuerat) Aarja præsidebat, una assidentibus tam Noaaide-Gadze ɔ: sociis magi, qvam duabus illis fœminis, qvas in collegium hocce invisibile Aarja sibi adscivit. Fœminas, in concilium illud invisibile allectas, Rudok vocabant.

Utroqve collegio, visibili pariter ac invisibili, rite convocato & instructo, ipsi

herefter beſkrevne ham foreſtaaende Reyſe, tog ſin Hue af, loſte ſit Belte og ſine Skoe-Baand, lagde Haanden for Anſigtet, ſatte Hænderne i Siden, boyede ſig med Kroppen nu frem, og nu tilbage, og lod ſig høre med ſaa lydende Ord: Valmashſtet Hærge! Satzhjalet Vaanas! Danice: Laver Age-Rensdyr-Oxen til! ſkyder Baaden med Haſt ud! Derpaa kaſtede han Gloder af Fyr-Stedet med bare Haanden, foregivende, at Ilden ikke kunde ſkade ham, drak Brænde-viin, ſlog ſig med en Øxe paa Knæet, hyttede med ſamme bag over ſig med begge Hænderne, bar den 3 Gange omkring enhver af ovenmeldte Shjarak, og derpaa faldt hen, ſom en Død. Imidlertid maatte ingen røre ved ham, ey heller tilſtedde man en Flue at komme ham nær, men med ſtørſte Agtſomhed jagede den bort. Udi denne Ἔκστασει laae han i Teltet eller Hytten med ſit Legeme oyenſynlig, men var efter Foregivende tillige i en Syn, ligeſom paa en underjordiſk Reyſe, og ſaae paa ſamme Reyſe Paſſe-Varek, de ſaa kaldede hellige Bierge, ſamt Beboere i Biergene, og hørte Luodiit, eller Sange, der ſyngedes udi det uſynlige Collegio. Imedens han ſaa laae, holdt ovenmeldte 2de i Hellig-Dags Klæder iførte, og en linned Hue paa Hovedet havende Qvinder, de ſaa kaldede Shjarak, der ſadde hos ham i Teltet eller Hytten, hvor han laae, en ſagte Samtale, ſaa kaldet Monatæbme, med hinanden, angaaende til hvilket Paſſe-Vare, eller helligt Bierg han paa

ipſi itineri, fuſius mox a nobis deſcribendo, ſeſe accingebat magus, qvi, ut regulis artis ſuæ convenienter ageret, nudato capite, balteoqve & corrigiis ſolutis, ora manibus obvelabat, totumqve corpus varios in gyros, miris & ineptis geſtibus circumagebat, addito hoc carmine: Valmashſtet Hærge! Satzhjalet Vaanas! ɔ: rangiferum vectarium præſto habetote & ſcapham paratote! dixit, & arrepta ſecuri, ardentes ex foco prunas nudis manibus protraxit, confidenter aſſeverans, nihil ſibi in hoc ſtatu ab ardente flamma metuendum eſſe. Porro, vini aduſti haud modica potione hauſta, propria genua memorata ſecuri haud perfunctorie pulſabat, apprehenſamqve utraqve manu ſurſum levabat, terqve circum ſingulas fœminas Shjarak ventilatam vibrabat. Interea temporis nemini, ne muſcæ qvidem, qvam ſummo ſtudio abigebant, illum tangere concedebatur. Ridiculis hujusmodi & propemodum furioſis geſtibus ac cærimoniis defunctus, humi ſe tandem moribundo ſimilis proſternebat; in qvo mentis, ut videbatur, deliqvio, qvoad corpus qvidem, in tentorio jacebat, omnibus conſpiciendus; qvoad animam vero, ſi Lappones audias, in itinere qvodam ſubterraneo revera conſtitutus, ubi, ceſſante ad tempus externorum ſenſuum uſu, Paſſe-Varek ſeu montes ſacros, cum ſuis habitatoribus Diis, videre, cantusqve, Luo-

paa ſin Reyſe maatte være geraadet, og giorde ſig derom adſkillige Gisninger. Naar de i bemeldte Samtale ved adſkillige Bierges Nævnelſe omſider ved Navngivelſe treffede det Paſſe-Vare, eller hellige Bierg, hvor han efter Opvaagnelſen ſagde ſig i en Syn at have været henrykket, rørte han en Haand eller Fod. Derpaa begyndte de indbyrdes at tale, og giøre ſig Slutning om, hvad han ſammeſteds maatte have ſeet eller hørt. Hvorefter da Noaaiden med en ſagte runende Tone fangede an at udſige de Ord, han hørte i det uſynlige, hvilke bleve kaldede Vuolet Zaabme; efter ſammes Udſagn begave bemeldte Shjarak ſig til at ſynge med lydelig Stemme. Efterat dette og ander mere Dievelſk Væſen var forøvet, blev endelig Slutningen denne, at Noaaiden raadde, at der ſkulde giøres et Offer til en Afgud for den Syges Helbredelſe, navngav Dyret, ſom ſkulde ofres, ſamt Stedet, hvor Offeret ſkulde ſkee, og forſikrede den Syge om Forbedring inden en vis Tiid. Undertiden hendte det, at den Syge blev tilpas igien, ſomme Tiider ſlog det vel og feyl. Dagen førend tit-bemeldte Noaaide foretog ſig den her beſkrevne Actum magicum, faſtede han.

diit Lapponice dictos & in collegio inviſibili cantari ſolitos, in hac ecſtaſi, audire dicebatur. Durante ecſtaſi, modo memoratæ fœminæ Shjarak, in tentorio ſedebant, omni ſuo mundo ornatæ, ſubmiſſa voce confabulantes, (hujusmodi collocutio Monatæbme Lapponice nuncupatur) & invicem ſciſcitantes: ubinam gentium & terrarum nunc qvidem verſetur magus noſter? hujus illiusqve montis ſacri nomine inter confabulandum expreſſe memorato. Si in nomen iſtius montis, in qvem, ceſſante tandem ecſtaſi, ſe raptum fuiſſe aſſerebat magus, forte incidiſſent muſſitantes fœminæ, ad illius enunciationem manum vel pedem, in ipſa ecſtaſi paululum movere videbatur. Interim confabulantes fœminæ qværere pergebant; ecqvid in eo, qvo forte raptus eſt, loco vel videat vel audiat magus? qvi, ubi tandem ad ſe redierit, verba, qvæ in collegio inviſibili ſe audiviſſe jactabat, ſubmiſſa voce proferebat. Verba hujusmodi Vuolet-Zaabme appellabant Lappones. Aſſidentes fœminæ, comperto, magum ad ſe ſenſim redire, clara & alta voce cantare incipiebant. Hiſce aliisqve ejusdem furſuris diabolicis ritibus & geſtibus peractis, magus, jam ſibi redditus, apertis & claris verbis ſignificabat, ſacrificium pro curatione ægroti cuidam idolo offerendum eſſe, animali immolando, item loco, ubi res divina peragenda

genda erat, ſimul denominatis, fideqve interpoſita, ægrotantem intra certum & præfinitum temporis ſpatium convaliturum fore, qvod interdum accurate & compoſito tempore accidebat; alias non item. Per totum diem, anteqvam hunc actum peragendum adgreſſus erat magus, cibo & potu prorſus abſtinuit.

Det er vitterligt iblandt Lapperne, og gandſke uimodſigeligt, at, naar en Lappiſk Noaaide eller Trold-Mand ovede bemeldte Læge-Kunſt, var ovenanforte ſynlige Collegium, nemlig de i Helligdags Klæder iforte 2de Qvinder, eller ſaa kaldede Shjarak &c. tilſtede. Ligeſaa kundbart er det og, at han brugte de ovenmelde Ceremonier, ved at loſe ſit Belte og ſine Skoe-Baand, ſlaae ſig paa Knæet med en Oxe, kaſte Gloder af Fyr-Stedet med bare Hænder ꝛc. og derefter at falde hen, ſom en Død. Ligeſaa ſandt er det ogſaa, at tit-benævnte 2de Qvinder, eller ſaa kaldede Shjarak, ſiddende hos ham, der han laae in Ἐκσάσει, holdte ovenſkrevne Samtale, og at han ved deres Samtale omſider begyndte forſt at rore en Haand eller Fod, derefter med en ſagte rumende Lyd at udſige ovenmeldte Vuolet-Zaabme, og endelig paa det ſidſte raadde, at der for den Syges Helbredelſe ſkulde giores Offer; men at han havde en ſig til Tieneſte værende Trold-Fugl, den ſaa kaldede Noaaide-Lodde, og ved ſamme ſik hentet ovenanforte Noaaide Gadze, hvilke, ſom ſagt,

Ceterum, inter omnes, qvibus mores hujus gentis perſpecti ſunt & explorati, conſtat, ſæpius laudatas fœminas Shjarak, mago, arti ſuæ exercendæ intento, in collegio, qvod vocatur, viſibili, tanqvam rei gerendæ teſtes, revera adfuiſſe: conſtat etiam, ipſum magum cærimoniis & geſtibus, qvales erant: balteum & corrigias ſolviſſe: genu ſecuri pulſaſſe: ardentes prunas nuda manu ex foco arripuiſſe &c. & deniqve moribundo ſimilem ſe humi proſtraviſſe, in hoc actu uſum fuiſſe. Verum porro & extra omnem dubitationem poſitum, memoratas fœminas, durante actu, invicem muſſitaſſe, magumqve in ecſtaſi conſtitutum ad earum fermocinationem manum vel pedem paululum movere cœpiſſe, & mox, ſenſuum miniſterio paulatim redeunte, primum verba Vuolet-Zaabme nuncupata, ſubmiſſa voce enunciaſſe, ſuiqve tandem ſatis compotem, victimam pro curatione ægroti ſvaſiſſe & imperaſſe. Hæc, inqvam, omnia adeo certa ſunt & explo-

rata,

sagt, skal være Trold-Mandens tienstvillige Aander, og at den Ἔκϛασις, han syntes at geraade udi, var virkelig, og at der, førend han i samme henfaldt, forsamlede sig hos ham et usynligt Collegium, nemlig tilbenævnte Noaaide-Gadze, og forberorte Aarja, som den fornemste, samt det usynlige Collegii 2de Qvinder, eller saa kaldede Rudok, og at han geraadet i bemeldte Ἔκϛασιν saae i en Syn, ligesom paa en underjordisk Reyse, ovenbemeldte saa kaldede Passe-Varek, eller hellige Bierge, samt Beboere i Biergene ꝛc. hvilket alt var usynligt for de andre nærværende, og efter Foregivende saaes af ham allene, det overlader jeg til enhver, om han vil troe dette, som en virkelig Tildragelse, da Diævelen er kraftig i Vantroens Born, eller ikkun agte det for et Bedrag af Noaaiden, enten for at blive anseet, da Noaaiderne have været hos Lapperne i megen Anseelse, eller for at faae noget til Vederlag for sin foregivne Lærge-Kunst, endskiont samme som oftest var saare ringe, saasom: en Messing-Sylle, et Arm-Baand af Traad, en Øst eller andet saadant. Hvad ellers den i anforte Actu magico bemeldte Trold-Fugl, eller saa kaldede Noaaide-Lodde, som Trold-Manden udsendte til at hente Noaaide-Gadze, angaaer, da berette Lapperne, ham at have været Noaaidens eller Trold-Mandens Tiener, der lod sig af ham befale, og efter hans Ordre foer afsted, i hvilkersomhelst Ærinde han udsendte ham.

Hvad

rata, ut nullam admittant dubitationem. Qvod vero ulterius in hac narratione asseritur, magο nempe suam fuisse Noaaide-Lodde seu avem magicam, cujus ministerio Noaaide-Gadze ɔ: societas magi adduceretur: magum in ecstasin, revera talem, incidisse, in qvam priusqvam inciderit, collegium aliqvod invisibile, Noaaide-Gadze ɔ: societate magi, Aarja, tanqvam membro primario, & duabus fœminis, Rudok dictis, constans, apud eundem congregatum fuisse, eiqve in hac ecstasi constituto, montes sacros, cum suis habitatoribus, apparuisse, eaqve omnia soli magο visa, reliqvorum spectatorum oculos fugisse, id omne in medio relinqvo ipsiqve Lectori judicandum permitto, utrum pro vera habeat historia, cum satis constet, qvanta sit cacodæmonis in filiis incredulitatis Ἐνέργεια; an vero tanqvam rem minus verosimilem & fabulis permistam, explodat, dignamqve judicet, qvæ inter præstigias & fallacias ipsius magi, favorem & auram populārem, qvin & jam præmium, licet vile admodum & exigui pretii, qvale inter alia fuit fibula orichalcea, armilla filis contexta, caseus & hisce similia, ex ludicra hac arte captantis & qværentis, referatur. De Noaaide-Lodde, seu ave illa magica, qvam ad adducendum Noaaide-Gadze ɔ: societatem magi, veneficus emisisse dicitur, referunt Lappones, servum

& ap-

Hvad de i samme Actu Magico ommeldte Passe-Varek anbelanger, da er det en uimodsigelig Sandhed, jeg kand skrive det af egen Erfarenhed, de i det 20 Capitel om Lappernes Afgudiske Ofringer, anforte Offer-Steder bære og et klart Vidnesbyrd om, at der ere Bierge, som Lapperne have holdt for Passe-Varek, eller hellige Bierge, og ofret til, og efterdi de, i sær deres Noaaider, ofte have havt dem samt de efter deres Indbildning sammesteds Tilhold havende Afguder i Tanke, og Noaaiden foretagende sig forbemeldte Kuur ogsaa uden Tvivl har havt samme Passe-Varek i frisk Erindring, og det man tit omgaaes med i Tankerne, pleyer forekomme i Dromme, er det rimeligt, at, naar han laae i den foregivne Ἔκστασει, hvilken formodentlig ikkun haver været en af ovenmeldte Brændeviins-Drikken ham paafalden tung Sovn, samme Passe-Varek, samt de Afguder, som efter hans Indbildning der boede, da have kommet ham for i Dromme, saa han haver syntes at see dem, høre dem tale, og begiere Offer til den Syges Helbredelse. Ovenanforte Adfærd, som Noaaiden forovede ved den Syges Kuur, var jo en Troldoms og følgelig en Dievels Gierning, og slaaer det da ikke feyl, at jo samme onde Aand har havt sin Haand med udi Spillet.

Foruden

& apparitorem magi fuisse, heri suo mandata obseqventer & promte exseqventem.

Passe-Varek, sev montes sacros in hoc actu qvoqve commemorari, nemini mirum videbitur. Enim vero, tales olim in hac gente exstitisse montes, divino honore cultos, præter alia liqvido testantur tot loca sacrificialia, Capite XX. de sacrificiis Lapponum idololatricis commemorata, qvæ ibi qvondam extiterunt, & qvorum hodieqve non contemnenda monstrantur vestigia, qvæ ipse oculis lustravi. Lappones paganos & in his magos præsertim utpote homines divinitus afflatos, hujusmodi montes ibiqve habitantes Deos, animo assidue recoluisse, cuiqve facile est judicatu; nec difficilius inde colligitur, magum, in curando morbo occupatum, præcipua qvadam & tali actui convenienti ratione, animum in sacros montes defixum habuisse; & cum qvotidie fere contingat, ut species earum rerum, qvas vigilantes animo volvimus, dormientibus qvoqve obversentur, nil mirum est, si magus, in hoc actu, qvæ sine dubio gravis tantum altusqve somnus fuit, qvem vinum adustum illi conciliavit, extra omnem externorum sensuum usum constitutus, montes suos & Numina, alias etiam animo obversantia, videre, victimasqve pro salute ægrotantis poscentia audire

Foruden bemeldte Actum Magicum, som blev ovet til en Sygs Helbredelse, have og Lapperne i samme Tilfælde brugt andre Manerer, som af følgende kand erfares: En sandrue og i sin Opførsel skikkelig Porsanger-Fiords Soe-Lap ved Navn Mellet Olsen, fortalte mig om 2de andre Soe-Lapper af samme Fiord, at de havende foretaget sig at læge en Syg, forrettede Kuuren paa denne Maade: De slagtede en Rensdyr-Kalv Dagen for Juule-Dag, kogte Kiødet, lagde noget deraf samt lidet Smor, Ost og Kager i en meget liden dertil lavet Baad, slæbte en stor Dynge Træer sammen, satte berørte Baad med bemeldte Kost i deroven paa, og lod den sammesteds forblive, indtil Juule-Høytiden var forbi, siden saaes den der ey mere. Hvor de havde giort af den, vidste han ey at sige. Det lader sig ansee, at de har ofret Kiødet til Joulo-Gadze. Samme Mand, som et øyensynligt Vidne, berettede og om en Porsanger-Fiords Soe-Lap ved Navn Anders Eschildsen, at han havende paataget sig at helbrede en Syg, saaledes bar sig ad: Som han roede ved Strand-Bredden, traadde han paa Land, og bar en temmelig

sibi videatur; & cum totum hoc negotium magicum sit & prorsus diabolicum, per se seqvitur, ipsum malignum spiritum consilii auctorem svaseremqve fuisse, atqve potiores in eo dirigendo habuisse partes.

Ceterum, non fuit hæc unica medicinæ exercendæ ratio; alias præterea in usu etiam fuisse, ex seqventibus patebit: Lappo qvidam e sinu Porsangrienſi, nomine Melletus Olai, vir probus & ab omni fuco alienus, de duobus aliis, ejusdem sinus Lapponibus, mihi narrabat, qvod medicinam facturi tali methodo usi fuerint: vigilia natalitiorum Christi vitulum rangiferinum mactabant, carnesqve elixabant, qvarum frustula qvædam, nec non paululum butyri & casei, cum paucis placentis, in parva cymbula, peculiari huic usui fabricata, reponebant. Sacrificio ita præparato, ingentem lignorum struem congerebant, super qvam modo memoratam cymbulam, cum imposito donario collocabant, currente festo ibi permansuram. Festo peracto super imposita strui cymbula qvæsita qvidem fuit, sed nusqvam inventa, Melleto serio affirmante, nemini innotuisse, qvid cymbæ acciderit, aut qvo reposita fuerit; nullum tamen fuisse dubium, qvin cymbulæ impositæ dapes Joulo-Gadze sev cœtui Juliorum, libatæ fuerint. Idem ille Melletus Olai de alio

qvo-

melig stor Steen ind i Baaden, vendte den ofte om og talede til den; men Ordene sagde han sig ikke at kunde erindre. Efter Hiemkomsten bar han samme Steen op i sin Hytte, havde den der en lang Tiid liggende under sit Hoved, ofte om Dagen tog den frem, og, ligesom for, talede til den.

De saa kaldede Gand-Fluer, som mange vide at snakke om, vare efter Beretning et Slags Fluer (rettere talt: Dievle i Fluers Skikkelse, hvis de ellers have været til) hvilke en Lap fik af sin egen Fader, om han havde været Trold-Mand, og, naar ey flere af de fra Faderen bekommede vare tilbage, kaffede en Dievel i en stor heslig Fugls Gestalt, af Lapperne kaldet Vuokko, ham andre i deres Sted. Bemeldte Fluer siges Trold-Manden at have havt forvarede i en Æske, som blev kaldet hans Gand-Æske, og at have udsendt den til at beskadige Mennisker og Qvæg, Maaden, paa hvilken de bleve brugte, var efter Beretning denne den gemeenligste, at Trold-Manden bod dem fare ud af Æsken til at beskadige den eller den, som han havde ond Villie til, mere eller

qvodam, ejusdem sinus Lappone maritimo mihi retulit, qvod ægrotos curaturus tali rem via adgredi consveverit: cymba sua prope littus ductim & lente vectus, qvo commodissime visum erat, appulit, egressusqve in continentem, lapidem haud mediocris magnitudinis in cymbam bajulavit, sæpiusqve ibi volutum & revolutum conceptis verbis, qvæ sibi tamen e memoria excidisse qverebatur Melletus, alloqvutus est. Domum redux, memoratum lapidem in casam suam intulit, illatumqve sub pulvinar reposuit, sæpiusqve protractum eadem verborum formula affatus est.

Organis Lapponum magicis præterea annumeratur Musca ganica, notissimum, ubicunqve gentis hujus nomen innotuit, nocendi instrumentum. Muscas fuisse contendunt Lappones; at cacodæmonas, sub specie muscarum latitantes verius dixeris. Adjiciunt præterea, filios eas a parentibus veneficis accipere, ipsumqve cacodæmonem, hisce deficientibus, sub specie horrendæ & deformis avis, novas subministrare. Memorant porro, in pyxide qvadam, vulgo Gan-Eske appellata, eas servari, ad damnum hominibus pariter ac pecoribus inferendum opportuno tempore depromendas: rationem deniqve nefandæ artis exercendæ in eo potissimum consistere, qvod veneficus muscas suas e pyxide

eller mindre, efter Forseelsens Beskaffenhed, ja vel og at dræbe, om Forseelsen havde været meget stor; hvorpaa de da udsoer efter hans Ordre, og efter giorte Virkning komme tilbage til deres Bolig eller Æske igien.

Om en fik saadant Tilfælde, at noget i Skikkelse af en liden Flynder saaes at fare om imellem Huud og Kiod, tvivlede man ikke paa, at jo samme Person var af en Trold-Mand ved Gand-Fluer forgivet. Bemeldte Tilfælde blev ofte i forige Tider virkelig formummet i Finmarken, og medforte ulidelig Smerte. Om et Menniskes Liv hovnede, og der gik Blod igiennem dets Mund og Næse, og det derpaa dode, troede man, at samme Menneske af en Trold-Mand var ved Gand-Fluer taget af Dage. En Syg, som indbildte sig af en Noaaide at være forgandet, og ey i Trold-Kunst saa var ovet, at han selv kunde curere sig, søgte en anden Noaaide om Hielp, som da til hans Helbredelse gemeenligst brugte den i dette Capitel ovenanførte Læge-Kunst. En Trold-Mand siges i bemeldte Tilfælde at have cureret sig selv. Alt dette skriver jeg efter Lappernes egen Beretning, og vil lade enhver troe deraf, saa meget ham behager.

En

provolare jusserit, huic vel illi inimico, a qvo factam sibi aliqvando injuriam contendit, damnum illatum, ea tamen adhibita cautione, ut par pari referatur, nec ultio vel latum ungvem ultra mensuram acceptæ injuriæ extendatur. Muscæ, mandato accepto, confestim evolant, suisqve defunctæ partibus, in suam se pyxidem iterum recipiunt.

Si tumor, passeri (est nomen piscis, norvegice Flynder dicti) haud dissimilis, in humano corpore, cutem inter & carnem, ceu vivum qvid, sese huc atqve illuc movens, apparuerit, signum erat læsionis, muscarum ganicarum attactu illatæ. Hujusmodi symptoma olim apud Lappones admodum freqvens fuit. Porro, si venter intumuerit, si sangvis per nares & ora profluxerit, repentina morte insecuta, nullum amplius supererat dubium, hominem, tali laborantem sympromate, venenatis muscis correptum fuisse. Qvi veneno ita infectus erat, nec artem magicam tam probe calluit, ut ipse se ad sanitatem revocare posset, ab alio mago opem implorabat, qvi malum eadem arte, qva illatum erat, pellere posse credebatur. Fuit magus, qvi ab alio venefico musca ganica percussus, ipse se curasse dicitur. Qvodcunqve demum fuerit, narrationis fides penes ipsos Lappones sit, a qvorum ore relata refero.

Scriptor

En Skribent melder, at Lapperne ved smaae korte giftige Bly-Piile, som de kaste til langt fraliggende Steder, hevne sig paa deres Fiender, og tilføye dem farlige og smitsomme Sygdomme, der forandre sig til Kræft eller andet deslige paa Arm eller Been; men dette haver ingen Tids Erfarenhed lært os at være sandt (225).

Scriptor qvidam commemorat, Lappones exiguis qvibusdam curtisqve sagittis plumbeis, qvas, veneno infectas, ad loca remotissima emittunt, se ab inimicis suis vindicare, periculosos varios & contagiosos illis hoc modo inferentes morbos, qvi in brachiis pedibusqve in gangrænam aliudve hujus generis abeunt; huic autem narrationi nullius temporis experientia applaudit (225).

Juoigen er en iblandt Lapperne brugelig Sang, mere lignende en Tuden. Sommes Juoigen er uskyldig uden nogen Slags Overtroe, og skeer allene for Tidsfordriv; en, som saa juoiger, kaldes Maargos. Nogles Juoigen haver været overtroisk; thi de indbildte sig ved den at kunde fordrive Ulve, at de ikke skulde skade Qvæget, brugende derhos foruden andre disse Ord: Kumpi! Don ednak vahag lek dakkam, ik shjat kalka dam paikest orrot; Mutto dast erit daakkaa mailme kiætzhjai mannat, ja don kalkak dai pazhjatallat, daiheke jezhja lakai hæwanet, Danice: Du: Ulv

Tò Juoigen cantum significat, qvem Lapponum nonnulli per intervalla edere solent, sed adeo confusum & inconditum, ut ululatui, qvam articulatæ voci similior sit. Dantur Lappones, qvi innocenter & solius animi gratia suum Juoigen cantant, hi Maargos appellantur; aliorum vero Juoigen prorsus superstitiosum est, existimantium, se lupos, ne pecori noceant, tali cantu arcere & profligare posse, qvod etiam ex seqventi carmine, qvo uti subinde consveverant, colligi poterit. Verba carminis ita sonant: Kumpi! don ednak vahag lek

(225) Men det har dog Erfarenhed lært, at en og anden Lap, undertiden har betient sig af en lang smalspids Staaltraad, for at beskadige en andens Creature, i det at han om Natte Tider, uden fra igiennem aabne Sprekker i Fæ-Huus-Veggen, har stukket Creaturene dermed, og fornemmelig søgt at ramme den i Øren, da Creaturets paafølgende Sygdom er bleven ansect for en Virkning af Gan-Fluen.

(225) Experientia tamen docuit, Lapponem unum item & alterum interdum ope fili chalybei subulati, per rimas bovilis, pecudibus magnam cladem inculisse, qvam qvidem plebecula tum deinceps pro effectu musicæ lapponicæ magicæ, vulgo: *Gan-Flue*, superstitiose satis habuit.

Ulv haver giort megen Skade, du skal ikke blive længere paa dette Sted, men fare herfra til Verdens Ende, og du skal enten blive skudt, eller paa nogen anden Maade komme af Dage. En ordinaire Trold-Mand juoigede baade i Actu, og uden for Actum Magicum; men somme Trold-Mænd aldrig, hvilke sidst bemeldte bleve kaldede Judakas eller Juraak.

(r) Med staalet Godses Igienviisning brugtes iblant andre følgende Adfærd: Trold-Manden, den saa kaldede Noaaide, kigede ned i Brændeviin, som han i en Øse, Skaal eller andet deslige Kar havde hos sig, nævnede den Person ved Navn, som man mistænkte, og nogenledes var forsikret om at være skyldig i Tyveriet, foregav, sig at see samme Persons Ansigt i Brændeviinet, til et vist Tegn, at han og ingen anden var Tyven, og derhos truede, at, saafremt han ikke bragte det staalne tilbage, skulde han ved sin Kunst beskadige ham paa Øyne eller andet Ledemod; hvorfor den, som havde staalet Godset, af Frygt for at miste sit Øye, eller at blive i anden Maade lemlæstet, lod Eyermanden faae det staalne tilbage. Imedens

dakkam, ik shjat kalka dam paikest orrot; mutto daſt erit daakkaa mailme kietzhjai mannat, ja don kalkak dai patzhjatallat daiheke jetzhja lakai hæwanet, id eſt: Lupe! multorum malorum auctor, hic non amplius ſubſiſtes! procul hinc apage Te, ad ultimos mundi fines! interim, aut ſagittis transfigeris, aut alio qvocunqve modo peribis! Qvidam magi tam in ipſo artis exercendæ actu, qvam extra eundem Juoige ſuum cantare ſolebant; alii vero nunqvam. Hi Judakas & Juraak vulgo nuncupati ſunt.

(r) Magus, res furto ablatas dominis ſuis reſtituturus, rem ita inſtituiſſe narratur: Spiritum vini in obbam infundebat, qvo facto, liqvorem, faciem inſpicientis oſtendentem, inſpiciebat, hunc vel illum, qvem non ſine cauſa commiſſi furti ſuſpectum habebat, nomine compellando; & qvoniam lympha ſimulacrum intuentis, ſpeculi inſtar effingit, ſimulabat callidiſſimus præſtigiator, ſe furis imaginem in liqvore vidiſſe, qvapropter commiſſi furti eum aperte inſimulabat, additis minis, ſe, ni ablatum ſine tergiverſatione reſtitueret, oculum ei illico exſculpturum vel aliud qvod cunqve membrum læſurum fore; qvo fiebat, ut fur, metuens, ne vel oculo privaretur,

(r) Vid. Tab. XCII.

(r) Vid. Tab. XCII.

dens Noaaiden kigede i Brændeviinet, sang han en dertil hørende Ruune-Sang.

Alle de Lapper, som den berømmelige, og ved sin Nidkierhed for Guds Ære og Lappernes Omvendelse et udødeligt Æreminde fortienende Guds Mand, nu hos Gud Salige Thomas von Westen, fordum Lector for Trondhiems Cathedral Skole og Collegii Missionis Vicarius, efter sin Ankomst til Finmarken og Nordlandene, befandt skyldige i Troldoms Bedrifter, blepe publice absolverede.

retur, vel alia qvacunqve membrorum parte mutilaretur, qvod surripuit, sine mora justo domino restituit. Magus, lymphæ inspiciendæ intentus, solenne carmen, huic actui conveniens, canere solebat.

Qvi ex Lapponibus nefandæ hujus artis rei deprehensi erant, ad gremium Ecclesiæ & participationem sacræ Synaxeos, nisi prævia confessione & absolutione publica, non sunt admissi a b. Domino Thoma von Westen, dum viveret, ad exedram Nidrosiensem S. S. Theologiæ Lectore & Collegii de cursu Evang. promovendo circa Missionem Lapponicam, Vicario; viro, ut de universa Ecclesia bene, sic de institutione & conversione Lapponum immortaliter merito.

22. Capitel.

Om Lappernes Superstitioner.

Lapperne havde i deres Vanvittigheds Tid megen Overtroe. Somme holdt Torsdagen hellig, især vilde de ey paa benævnte Dag spinde Uld. De helligholdte og Løverdagen, somme ogsaa Fredagen, og merkeligt er

Caput XXII.

De Variis Lapponum Superstitionibus.

Superstitionibus variis deditos olim fuisse Lappones, satis superqve notum est. Aliis dies Jovis sacer erat; saltem eo die lanam tractare summum nefas putabatur. Diem Saturni pleriqve omnes,

er det, at de i deres Sprog haver givet sidstbenævnte Dag det Navn Fasto-Beive, Danice: Faste-Dagen.

En udi Smor-Fiorden i Porsanger udi Kielvigs Prestegield i Vest-Finmarken boende Soe-Lap, ved Navn Peder Pedersen, fortalte en Aabenbarelse, som var skeet ham paa følgende Maade: Da han en Løverdag gik i Marken paa Hare-Skytterie, og havde sat sig ned at hvile, kom en til ham i en Mands Skikkelse i sorte Klæder, og spurgde hvad han bestillede, hvorpaa han svarede, sig at ville skyde til sin Præst en Hare. Spogelset sagde da: din Præst kand alligevel leve, om du ikke for at skaffe ham Hare, overtræder Sabbaten, ved at gaae paa Skytterie paa Løverdagen, der bør holdes hellig. Du skal ikke arbeyde paa Løverdag, ey heller paa gamle hellige Dage. Dyr, Fugle og Fiske ꝛc. skye bort, fordi Folk anvende sadanne Dage, der bør holdes hellige, til verdsligt Arbeyde. Hidindtil havde Spogelset ladet sig see i revne Klæder, men strax derpaa fremviste sig sommeligen klædt, og sagde til Manden: Du skal ofre mig en Koe, saa skal der blive Forraad paa Fiske, Fugle og andre Dyr. Efter denne Samtale, forfoyede Manden sig til sit Huus overmaade forferdet, og efter Hiemkomsten satte sig ned, drog sin Kniv ud, og strax segnede ned, som en Død. Imedens han saa laae, holdt Folk Vagt over ham, og nu og da stødte

omnes, nonnulli etiam diem Veneris, festos habebant, hunc qvidem, qvod probe observandum est, Fasto-Beive ɔ: diem jejunii præ reliqvis nuncupantes.

Lappo qvidam maritimus, nomine Petrus Petri, in Sinu qvodam Finmarchiæ occidentalis & parœciæ Kielvigensis, vulgo Smorfiorden dicto, habitans, mihi narravit, sibi aliqvando, cum forte die Saturni lepores venatum exiisset, & fessus humi consedisset, spectrum humana facie & pulla veste apparuisse, se: ecqvid ibi negotii haberet? interrogans; respondentiqve: Se lepores, qvos Sacerdoti suo dono dare animus erat, venari, reposuisse: hem! Tune existimas, lepores, die Saturni, qvem summa religione coli oportebat, in venatione captos, Sacerdoti tuo gratos accidere posse? adjecisse porro, caveret sedulo, ne vel diem Saturni, vel alios qvoscunqve dies, olim sacros, profano labore posthac violaret, ex hujusmodi enim veterum festorum profanatione evenire, ut feræ, aves & pisces, irreligiosorum hominum impietatem qvasi abhorrentes & aversantes, solitis sedibus relictis, aufugerint & in alias se terras proripuerint: Spectrum vero, qvod laceris vestibus se hucusqve conspiciendum præbuit, elegantiori mox comparuisse habitu, hujusmodi verbis se compellans: vaccam mihi immolabis, qvo rite facto, mare suos

pisces,

stødte paa ham; men han følede det ikke. Imidlertid forekom ham selvsamme Spogelse, som han havde seet paa Marken i Dromme, og sagde til ham: Du skal ikke komme til Live igien, uden du lover mig en Koe til Offer; Efter giorte Tilsagn derom opvaagnede Manden, var heftig syg, og kunde ikke gaae, men maatte krybe, og, saasom han endnu efter Opvaagnelsen saae tit-bemeldte Spogelse paa Gulvet i en heslig Dragt, gav han et Raab fra sig, og bod de hosværende slaae Trolden, paa det at den ey skulde dræbe ham. Derefter, som han kom noget mere til sig, fortalte han, hvad han havde seet og hort, og forbod sit Huus-Gesinde at arbeyde paa Loverdagen og de gamle Hellige Dage. Siden læste han Herrens Bon, og et Stykke af Catechismo. Dagen derefter kom Folk fra en og andre Steder til ham, for hvilke han fortalte sin Syn; hvorover mange fattede det Forsæt, ey allene at helligholde Loverdagen, men endog at ofre Lam, paa det at der igien kunde blive Forraad paa Dyr, Fiske og Fugle; dog fandtes der en Deel, som ansaae denne Aabenbarelse ikkun for Satans Bedragerie og beloe den.

piſces, volucres aër & terra feras iterum feret. Colloqvio hujusmodi finito, Lappo, haud aliter, qvam par erat, animo conſternatus & perturbatis ſenſibus, domum properavit, qvo poſtqvam perventum erat, conſedit qvidem, ſed mox cultrum furioſe ſtringere cœpit & inter haſce animi pariter & corporis motiones exſpiranti ſimilis concidere. In hoc mentis & ſenſuum deliqvio conſtitutum fideliter obſervarunt domeſtici, innoxiis ictibus excitare ſubinde tentantes, ſed fruſtra. Interim idem, qvod antea in venatione apparuerar, ſpectrum per ſomnium illi oblatum eſt, his uſum verbis: ex hoc morbo nunqvam convalebis, niſi te, cum convalueris, vaccam mihi rite immolaturum ſancte promiſeris. Promiſit etiam miſellus, & ſtatim ab ecſtaſi experrectus eſt, ſed viribus adeo defectus, ut ingredi non valeret; & qvoniam Phantasma in pavimento fœdo habitu oberrans adhuc ſibi videre viſus eſſet, magna voce inclamavit, ſuccurrerent, qvi aderant, ſpectrumqve, ne in ſe miſerum irrueret, vi abigerent! Sibi tandem redditus, cuncta, qvæ viderat & audiverat, cordate expoſuit, ſerio & ſevere præcipiens, ne qvis ſuorum vel diem Saturni vel alium qvempiam, olim ſacrum & feſtum, labore profanare ſuſtineret. Dixit, & orationem dominicam partemqve Catechismi illico recitavit. Poſtero die a plurimis, qvi fando

Om bemeldte Aabenbarelse var virkelig eller ikkun et Opdigt, overlader jeg enhver at domme efter Behag. Men dette vil jeg alleneste erindre, at bemeldte Lap var en stakkels eenfoldig Mand, een af de allereenfoldigste og ærligste der paa Stedet. Det er jo ellers vitterligt, at Dievelen kand ifore sig allehaande, ja endog en Lysens Engels Skikkelse, og torde han i en synlig Gestalt friste Christum, i hvilken al Viisdoms og Kundskabs Liggendefæe laae skiult, er det ikke utroeligt, at han i en synlig Skikkelse fristede en eenfoldig, for at styrte ham og flere med ham i Fald.

Lapperne helligholdte de gamle Høytider, saasom: den gamle Juule-Høytiid, gamle Vor Frue Dag; En i Lerrets-Fiorden i Altens Præstegield udi Vest-Finmarken

hæc forte inaudiverant, modò memoratus Lappo invisitur, qvibus, qvid sibi acciderat, cordate expositit & persvadere conatus est, ut diem Saturni aliaqve Festa, injuria temporis, ut ille qvidem putabat, antiqvata pie recolerent agnasqve immolarent, eum in finem, ut pristina rerum necessariarum, qvibus hæc regio olim abundabat, copia restitueretur. Qvidam monitis paruerunt, aliis totam visionem pro mera illusione præstigiisqve maligni spiritus habentibus.

Ceterum, qvid de hoc viso sentiendum sit, fueritne verum, an fictum, cuiqve pro lubitu judicandum relinqvo. Hoc saltem monuisse libet, Lapponem, cui hoc visum obtigit, simplicem & probum virum fuisse, ab omni fraude alienum; & constat præterea, infernalem genium, in mille se formas vertere posse, eiqve, qvi ipsum filium Dei, in qvo omnes sapientiæ thesauri absconditi erant, tentare haud veritus est, facile esse, nudum & simplicem hominem, per se, supra qvam dici potest, infirmum & imbellem, ita adgredi & insidiis circumvenire, ut eum & cum eo plures in devia & perniciem seducat.

Festum natalitiorum Christi, styli veteris, ut & dies divæ virgini sacros, solenniter celebrare solebant. Lappo qvidam maritimus e sinu in parœcia Altensi,

ken boende Soe-Lap ved Navn Anders Pedersön fortalte en Aabenbarelse, som saaledes var skeet ham: Da han paa en Dag, som een af de gamle Juule-Hoytiids Dage indfaldt paa, bar Hoe hiem af Marken til sit Qvæg, (Lapperne have ey allene en Stillatz, eller saa kaldet Loaawe, i Nærværelsen hos deres iboende Hytte, hvorom er meldt i det Capitel om Lappernes Boliger; men de have og ligeskikkede Stillatzer for Hoet, opsatte i Skoven langt fra bemeldte Hytte) og havde paa Veyen sat sig ned at hvile, horte han nogle Gange efter hverandre en blistrende Lyd; hvorfor han stod op for at forfoye sig hiem. I det samme hortes en Rost sigende: Bie! jeg vil tale med dig. Derpaa vendte Manden sig om, og saae en i et Menniskes Gestalt i hvide skinnende Klæder, som straffede ham, fordi han ved at bære Hoet, arbeydede paa en Dag, som een af den gamle Juule-Hoytids Dage indfaldt paa, og sagde derhos: Jeg er en Guds Engel, kommen at underviise dig. I skal allene helligholde den gamle Juule-Hoytid og andre gamle Hoytider; Men den nye Juule-Hoytid og andre nye Hoytider ere ikke uden Menniskens Bud. I skal og holde Torsdags Eftermiddag og Loverdagen hellig. Derfor er der Mangel paa Næring i Landet, fordi Folk ved verdsligt Arbeyde vanhelliger saadanne Dage. Derpaa forsvandt Spogelset. Manden gik hiem, og, som han var kommen nær Stedet, hvor hans Hytte stod, faldt han i Besvimelse paa Marken,

tenſi, Lerrets-Fiorden nuncupato, nomine Andreas Petri, retulit, viſum qvoddam ſibi oblatum fuiſſe, cum aliqvando fœnum e taberna, Loaawe dicta, de qva alibi fuſius egimus, domum in pabulum pecori, eo die, qvo ſecundum ſtylum veterem feſtum nativitatis Servatoris celebrandum eſſet, bajularet. Tota narratio ita habet: memorato Lapponi, cum feſſus in via conſideret, ſibilus qvidam auditus eſt, ter repetitus, ad cujus ſonum attonitus exclamavit: Deus, fer opem obſecro! Surrexit confeſtim, & poſita vel diſſimulata tantisper formidine, domum feſtinavit, ſed inter currendum clara & acuta voce compellatus: Sta ſodes! paucis te volo! qvibus ille auditis reſtitit, converſusqve animadvertit qvendam ſibi obvium, humana ſpecie, ſplendida veſte ornatum, acriter ſe reprehendentem, qvod eo die, in qvem Feſtum natalitiorum Chriſti qvondam inciderat, tale negotium ſuſcipere haud erubuerit, ſerio deniqve affirmantem, Dei legatum ſe eſſe, cœlitus hoc fine miſſum, ut illum aliosqve condoceret, Feriam nativitatis Chriſti, aliosqve dies feſtos, ex tenore ſtyli veteris eſſe colendos, innovationemqve tam hujus qvam aliorum Feſtorum temere introductam, inſtitutum eſſe mere humanum, nullius-qve proinde auctoritatis & obligationis: diem Jovis a meridie in veſperam, nec non diem Saturni religioſe celebrandos

Marken, og maaskee havde doet der, dersom Folk ey havde blevet ham vaer, og baaret ham ind i Hytten. I denne Besvimelse laae han et par Timers Tiid. Da han var kommen til sig igien, formanede han sit Huus-Folk og andre, som ham forekom, at efterleve den sig indbildte Engels Bud, ved de gamle Høytiders samt Torsdags og Løverdags Helligholdelse.

Min Slutning om denne Aabenbarelse, der ligeledes hendte en stille og eenfoldig Mand, er, ligesom om den foranførte (226).

(s) Lap-

esse, causamqve ingravescentis annonæ, aliarumqve calamitatum, qvibus homines affliguntur, in irreligiosa ista veterum Festorum profanatione, præcipue residere. Dixit & confestim in auras evanuit. Domum interim, qvantis potuit viribus, contendit Lappo, sed, priusqvam illuc perventum erat, animo linqvi cœpit, conciditqve in terram mortuo similis, & haud dubie eum anima in hoc statu destituisset, ni protinus & opportune adfuissent, qvi, animadverso periculo, hominem pœne exspirantem, inter manus sublatum, in tugurium detulerant. In qvo rerum statu cum aliqvantulum temporis permansisset, experrectus tandem suos aliosqve, qvos forte offenderat, serio admonuit, ut ex præscripto sibi apparentis (ut ille qvidem putabat) angeli, tam festa vetera omnia, qvam nominatim dies Jovis & Saturni, sancte & religiose celebrarent.

De hac visione, idem ac de priore illa, cujus memini, judicium esto. (226.)

(s) Pri-

(226) Man bør dog ey herhos forglemme, at en udsvævende, fordervet og ophidset Indbildnings Kraft, er fuldkommen i Stand til at tilvejebringe deslige Syner.

(226) Non tamen prætereundum est, phantasiam extravagantem, corruptam & enthusiasmo qvodam excitatam talibus visionibus naturaliter impetrandis omnino parem esse.

(s) Lapperne holdt det for en Misgierning at æde Kiød Dagen for Juule-Aften; En Lappe-Dreng fortalte mig, at, da hans Fader den Dag havde hengt en Kiød-Gryde over Ilden, og han, da Kiødet var kogt og Faderen var gaaet ud, havde taget et Stykke af samme at æde, kom Faderen ind, i det han tyggede paa Kiød-Stykket, stak Fingrene ind i hans Mund, tog Kiødet ud igien, og gav ham dygtig Prygl.

De fastede paa den gamle Juule-Aften Joulo-Gadze, om hvilke meldes i det 19. Capitel om Lappernes Afguder, til Ære, og gamle Vor Frue Aften for Bornenes gode Optugtelse. Gamle Juule-Dag toge Qvinderne adskillig Slags kogt Mad op i deres Forklæde, bar den hen i Fæe-Huset, hengte den der op, og lode den sammesteds forblive i 3 Dage, efter hvilken Tiids Forløb de aade den op paa Stedet. (t) I Juulen pleyede Lapperne bære en og anden Slags Mad ud til Kragerne, for at tractere dem.

En Mand vilde ikke sove under eet og samme Dække med sin Hustrue, naar hun havde sin Tiid, ey heller vilde en Mands-Person

(s) Pridie vigiliæ natalitiorum Christi, carnibus vesci vetitum erat. Adolescuntulus qvidam Lapponicus mihi narravit, se, memorato die frustulum carnis ex olla, qvam pater ad elixandas carnes super focum suspenderat, surripuisse; patrem vero, re cognita, non tantum carnem, inserto digito, ex ore extraxisse, sed etiam se verberibus haud perfunctorie castigasse.

Vigiliæ, natalem Servatoris & festum divæ virginis, styli veteris, antecedentes, apud Lappones olim esuriales erant; hæc qvidem pro bona puerorum educatione, illa autem in honorem Joulo-Gadze seu cœtus Juliorum, de qvo Capite XIX. de Diis Lapponum. Ipsa feria nativitatis Christi, st. v. moris erat, ut fœminæ cocta cibaria varii generis in præcinctoria sua congererent, congestaqve in bubile, per triduum ibi suspendenda, deportarent; triduo autem exacto, in bubile redirent, reposita cibaria solenniter consumpturæ. (t) Cornicibus eodem die escam apponere, in more qvoqve positum erat.

Marito sub eodem cum uxore, menstruis laborante, stragulo cubare, nefas habebatur; nec mari vel vestimenta hu-

(s) Vid. Tab. XCIII.
(t) Vid. Tab. XCIII.

(s) Vid. Tab. XCIII.
(t) Vid. Tab. XCIII.

Person rore ved en Qvindes Klæder, som derved vare besmittede. En Qvinde, der havde sin Tiid, var det ikke tilladt at trine over en Mands-Persons Fod, naar han siddende paa Jorden havde rakt Beenet fra sig, ey heller at trine over en Bysse, der laae paa Jorden, ey heller at gaae op paa Taget af Hytten, som man boede udi, ey heller at gaae saa langt ned i Strand-Bredden, at hun kom paa det Sted, hvor Fiskene pleyede ligge, naar Fiskerne efter sin Hiemkomst fra Fiske-Fangst havde slengt dem ud af Baaden, ey heller at malke en Koe. Naar en Qvindes Maanedlige Tiid var forbie, toede hun sit Hoved i Vand af en Kiedel, skurede den derpaa med Meel, og bagede en Kage i den, hvilken det var Qvinderne allene tilladt at æde.

Saasnart en Qvinde befandt sig at have undfanget, gav hun Agt paa en vis Stierne hos Maanen, og efter sammes kortere eller længere Distance fra Maanen giorde sig Slutning, om det Foster, hun var bleven frugtsommelig med, skulde doe i Moders Liv, eller lykkelig fødes til Verden. Man maatte ikke sette en Øxe paa Skaftinde i det Huus, hvor Hustruen var frugtsommelig. Naar en Barsel-Qvinde var under Fødsels Smerte, maatte hun intet knyttet have paa sig; thi man indbildte sig, at Barnets Fødsel derved hindredes, hvorfor om der nogensteds paa hendes Klæder befandtes et Baand med en Knude paa, loste man

jusmodi mulieris attingere licitum. Mulieri, menstruis laboranti, nefas erat, super pedem maris, humi considentis, forte exporrectum, incedere; nec licitum eidem, vel sclopum humi jacentem transilire, vel tectum tugurii scandere, vel eam littoris partem, ubi piscatores captos a se pisces exponere solebant, calcare; vel deniqve vaccas mulgere. Fœminæ, cessantibus menstruis, capita aqva e lebete hausta abluere solebant, qvo rite peracto, lebetem farina diligenter abradendum, & in eodem postea placentam formandam curabant, qva solis fœminis vesci licitum fuit.

Mulier, se gravidam comperiens, ad stellam qvandam lunæ vicinam attendit, e breviori vel longiori ejusdem a luna distantia dijudicans, an fœtus, qvem gestavit in utero, fato cederet, aut fausto in lucem ederetur auspicio. Securi manubrium infigere in domo, ubi puerpera erat, nefas habebant. Lappones caute providebant, ne in vestibus puerperæ, in ipso partus dolore constitutæ, contortum qvid & nodosum deprehenderetur, vana persvasione ducti, fore, ut hujusmodi nodi partum redderent difficiliorem. Vestes, qvibus, cum partum eniteretur, puerpera induta fuerat,

mox

man den op. De Klæder, som hun havde paa, naar hun fødde, forkastede hun, og brugte dem ikke mere. Paa det Sted i Hytten, hvor hun var falden i Barsel-Seng, maatte hun stedse blive liggende, uden at omskifte det, indtil hun var bleven tilpas og stod op igien.

mox exuit, nunqvam postea resumendas. Tugurii loco, qvo puerperio cubuit, affixa tenebatur, nec eundem ipsi commutare licuit, usqve dum convalescens cubitu surrexit.

Lappe-Qvinderne give gierne deres Børn lenge Die, somme vel i 2 Aar, ja lengere. I Vanvittighedens Tiid indbildte de sig, at i desflere Faste-Tider Børnene gaves Die, jo lykkeligere bleve de.

Mulieres lappicæ infantes suos diu, qvædam duos annos & ultra, plerumqve lactant. Illorum durante ignorantia, crediderunt, liberos eo majori usuros esse felicitate, qvo plures ferias esuriales nutriebantur mammis.

Lapperne gave deres Børn Navn efter Dromme.

Infantibus nomina secundum somnia imponere Lapponibus solenne erat.

Foruden det at de have Dobe-Navne, hvilke gemeenligst ere de samme, som andre Norske Folkes, saasom: Niels, Oluf, Peder ꝛc. men anderledes udfores, i det at Anders nævnes: Anda, v. Adda, Svend: Spein, Jens: Juntze, Joseph: Juks, Laurits: Lalla, Niels: Nikke, Oluf: Wulle v. Volab, Peder: Piettar, Povel: Pave, Johan: Anthe og saa fremdeles, have og nogle af dem andre besynderlige, dennem i et Bad Hiemme i Huset tilegnede Navne, saasom: Utze Beivatzh Danice: lille Soel, Qvive, Mielze, Akkie, Guia, Nokke

Præter nomina, Lapponibus cum reliqvis Norvegiæ populis communia, & a sacerdote in actu Baptismi imposita, qvalia sunt: Nicolaus, Olaus, Petrus &c. qvæ qvidem secundum genium lingvæ Lapponicæ paulo aliter scribuntur & enunciantur, exempli gratia: Anders Lapponice Anda vel Adda sonat; Svend ɔ: Sveno, Spein: Jens ɔ: Janus, Junthe: Joseph, Juks: Lars ɔ: Laurentius, Lalla: Nicolaus, Nikke: Olaus, Wulle vel Volab: Petrus Piettar Paulus, Pave: Johannes, Anthe, & sic porro, nonnullis

alia

Nokke og flere saadanne. (u) Det haver været, og endnu, som jeg selv utallige Gange haver seet, er en Skik iblandt Lapperne, at de hver Dag, fra det første Børnene ere fødte, indtil de ere temmelig store, bade dem udi en Kiedel med varmt Vand i, hvilken Baden i sig selv er uskyldig, og skeer for Børnenes Sundheds Vedligeholdelse. Naar noget Barn skulde i bemeldte Bad gives et andet Navn foruden dets rette Dobe-Navn, skede samme, den allerførste Gang det efter Navle-Strængens Frafald badedes, hvorved saadanne Ord bleve brugte: De mon baasam duu dam Nabmi N. N. ja dam Nabmi buuriſt kalkak ællet, Danice: Nu toer jeg dig i dette Navn N. N. og i dette Navn skal du leve vel, og lode de det da faae et af ovenmeldte Navne eller andet deslige Navn, som nogen af dets Forfædre havde havt. I bemeldte Bad brugtes Elle-Bark; efter Beretning pleyede de og krydse Barnet; Siden, om det blev sygt eller græd heftig, indbildte de sig, at Aarsagen dertil var en Forseelse ved at have givet det et uret Navn, saasom en anden af Forfædrene vilde blevet opkaldet, og derfor, naar de atter badede det, navngave det efter nogen anden af dets afdøde Forfædre; deraf kommer det, at nogle Lapper have 3de Navne, et, som de have faaet i Daaben, de andre i tidbemeldte Bad. At der gives Lapper, som foruden deres rette Dobe-Navn have a parte Navne,

alia qvoqve fuere, in certo qvodam lavacro domeſtico impoſita, ut: Utze Beivatzh ɔ: parvus ſol, Qvive, Mielze, Akkie, Guia, Nokke, & qvæ ſunt alia ejusdem commatis. (u) Enimvero, mos olim fuit, qvi hodieqve etiam in iſta gente obtinet, cujus ipſe ego & ſpectator ſæpe fui & teſtis, ut infantes ab illa ipſa die, qva primum in lucem edebantur, usqve ad ætatem qvodammodo firmatam, in lebete calida qvotidie abluerentur, cujusmodi lavatio, qvatenus ſolius valetudinis ſervandæ & roborandæ cauſa ſuſcipitur, nihil noxii habet. Si infanti aliud præter genuinum, in dicta lavatione, imponendum eſſet nomen, illud inſtituebatur in prima, qvam ſuſcipiebant, lavatione, poſtqvam funiculus umbilicalis deciderat, hac verborum formula adhibita: De mon baaſam duu dam Nabmi N. N., ja dam Nabmi buuriſt kalkak ællet ɔ: abluo te nomine N. N., in qvo bene valebis. Dum hæc gerebantur, nomen aliqvod, vel ex antea memoratis unum, vel aliud qvodpiam, ex majoribus ductum, infanti imponitur. Ipſa luſtralis aqva cortice alni decocta erat, infantiqve decuſſatim inſperſa. Poſtea, cum infans vel forte ægrotaverit, vel plus ſolito ejulaverit, non aliam ob cauſam id fieri exiſtimabatur, qvam qvod juſtum & genuinum nomen

(u) Vid. Tab. XCIII.

(u) Vid. Tab. XCIII.

Navne, derpaa er det, som jeg her vil anfore, et klart Bevis: Udi Porsanger-Fiorden i Kielviigs Præstegield udi Vest-Finmarken i en Finne-Bye, som de Norske kalde Horvigen, men Lapperne: Vueppe, boede, da jeg var Missionaire der paa Stedet, 2de Soe-Lapper, af hvilke den eene havde i Daaben faaet det Navn: Niels, den anden: Gunner; naar disse 2de Mænd talte hinanden til, kaldede de (Norske Folk, der have eet og samme Navn, kalde hinanden: Navne) hverandre: Gaimazhjam, det er: min lille Navne; jeg i Begyndelsen forundrede mig hoylig over, at disse 2de, der havde bemeldte ulige Dobe-Navne, kaldede, ligesom 2de, der have eens Navn, hinanden: Gaimazhjam v. min lille Navne, men erfarede siden, at de i Barndommen i et Bad Hiemme begge havde faaet eet og samme Navn, nemlig Qvive, og derfor kaldede hinanden Navne.

nomen infanti non fuerit impositum, exstitisse enim haud dubie alium qvendam ex majoribus, cujus nomine rectius & melius appellari posset. Nova itaqve suscipiebatur lavatio, qva lustratus infans novum sortiebatur nomen, ab hoc vel illo Majorum tractum. Hinc factum est, ut Lappones haud raro offendas, duobus tribusve nominibus gaudentes, qvorum aliud in Baptismo, alia vero in lavationibus domesticis illis obtigerunt. Ceterum, perfacile mihi esset, per inductionem exemplorum comprobasse, dari Lappones, qvi præter germanum nomen, in Baptismo a sacerdote more solito impositum, alia qvoqve habuerunt nomina; unum duntaxat, exempli causa, adduxisse sufficiat: cum inter Lappones versarer, in loco qvodam sinus Porsangriensis, Norvegice Horvigen, Lapponice autem Vueppe, dicto, habitabant bini juvenes, qvorum alteri Nicolao, alteri Gunnero nomen erat. Hi, qvoties colloqvebantur, more in Norvegia passim recepto, se invicem cognomines salutabant, hac compellandi formula usi: Gaimazhjam o: mi pusille cognominis! Hoc mihi initio non potuit non mirum & insolens vederi, probe gnaro, alteri horum Nicolao, alteri autem Gunnero, nomen esse, sed mirari mox desii, causam edoctus, in eo consistentem, qvod præter nomen, in Baptismo impositum, qvod utiqve diversum erat, aliud, idqve

Efterat Barnet havde, som meldt, bekommet Navn i et Bad i Huuset, har det tildraget sig, at man tillavede det en Mad og Drikke, hvilken blev kaldet Noaaide-Borramush og Noaaide-Jukkamush, Danice: Troldmands Spise og Troldmands Drikke, og gav det samme ind, indbildende sig, at det derved fik en besynderlig Kraft til at blive med Tiden en duelig Troldmand; derpaa fastede man for det, og siden, imedens det endnu var i spæde Barne-Aar, ovede det i Juoigen, en iblant Trold-Mændene og andre Lapper brugelig Rune-Sang, mere lignende en Tuden, end Sang, hvorom er meldt i nest foregaaende Capitel, saa at, forend Barnet kunde tilgavns tale, havde det allerede lært Tonerne til bemeldte Sang. Derefter ved Alderens Tiltagelse undervüste man det om Afgudiske Ofringer, og anden deslige i Satans Skole opfunden Lærdom. Lapperne lagde Staal i Vuggen hos de smaa Børn, indbildende sig, at, naar Staalet laae der, skulde intet ondt komme dem nær.

For Syges Helbredelse lovede de Gaver til Kirken; hvorved af somme brugtes den Skik at fare ud paa Vandet, vende Baaden

commune, scilicet Qvive, in lavatione domestica utriqve obtigerit, qva ratione binomines simul & cognomines erant.

Infanti ita, ut modo memoratum est, lavatione domestica abluto, cibus qvidam & potus, Lapponice Noaaide-Borramush & Noaaide-Jukkamush ɔ: cibus & potus magicus nuncupatus, parabatur, eo consilio, ut puer cum hisce cupediis artem magicam qvasi imbiberet, eiqve solenniter initiaretur: deinde solenne jejunium in gratiam pueri agebatur, qvo rite peracto, sæpius memoratum infantem τὸ Juoigen, seu famosissimam illam cantionem magicam, Lapponibus olim adeo familiarem & freqventatam, edocendum sedulo curabant, unde factum est, ut puer, priusqvam recte fari didicerit, rudimenta inconditi cantus, vel si mavis, ululatus, tenuerit. Porro, puerum, ætate pariter & ingenii viribus sensim proficientem, ipsa nefandæ & diabolicæ artis mysteria, omnemqve sacrificiorum idololatricorum rationem, fideliter edocebant. Apud infantes, in cunis vagientes, frustulum chalybis, ut adversus qvodvis malum pro amuleto esset, reponere solenne erat.

Pro ægrotorum curatione dona templis vovere in more positum erat, cujusmodi actus Lapponice: Kirkoi Zhjuorvot ɔ: tem-

Baaden 3 Gange om efter Solens Gang og dybt bukke sig; Bemeldte Løfte kaldede man: Kirkoi Zhjuorvot. i. e. at raabe til Kirken. De vilde ikke gierne tilkiendegive, hvor Folkerige de vare, befrygtende, at samme maatte foraarsage en hyppig Død iblandt dem. (v) Nogle gave sine Afdøde Mad med i Liig-Kisten: udi Altens Kirke i Vest-Finmarken blev i Baaben-Huuset et Liig indsat, som formedelst indfaldende sterke Frost ikke strax kunde begraves, men maatte blive der nogen Tiid staaende. En vis Person aabnede Liig-Kisten og befandt hos den Døde en Skee, samt en Kage af Meel og Vand stegt paa Gloder. Efter Beretning lagde de og fordum i Kisten hos den Døde, Buen og en af de Piile, han var vant at skyde med. Rensdyret, som slæbte Liiget til Graven, slagtede de, aad dets Kiød og grov Beenene ned i Jorden. Naar en Død var udbaaren, lagde de en Steen i Rummet, hvor Liiget havde ligget, og derefter forlode den Bolig, som de havde der, hvor Menneskет døde, og satte Boe paa et andet Sted.

o: templum invocare, dictus est. Nonnulli Lapponum, hac cærimonia defungentes, in altum remigare solebant, ibiqve cymbis ad cursum solis in gyrum ter circumactis, flexis genubus sese incurvare. Censum capitum nec facile inire volebant, nec prodere, metuentes, ne hujusmodi computatio ingentem suorum stragem & funera portenderet & secum traheret. (v) In defunctorum loculis cibaria reponere solebant; scilicet, ut haberent mortui, qvo vitam post mortem sustentarent. In propylæo templi Altensis funus, qvod propter sævitiam frigoris eo qvidem tempore humari non poterat, desæviente frigore tumulo suo inferendum, reponebatur. Interim accidit, ut curiosior non nemo, remoto operculo, loculum inspiciens, cochleare, nec non placentam farinariam, super prunis tostam, ad alterum cadaveris latus offenderit. Perhibentur etiam, arcum una cum sagitta, qvam in venationibus, dum viveret, uti solebat defunctus, in loculo deposuisse. Rangifer, qvi defunctum ad tumulum traxit, mactabatur, carneqve comesta, ossa in terram defodiebantur. Elato & humato funere, eam tugurii partem, qvam ad sepulturam componendum cadaver forte occupaverat, lapide sternere moris erat. Qvotiescunqve aliqvis e familia de vita

(v) Vid. Tab. XCIV.

(v) Vid. Tab. XCIV.

Somme havde et med lidt Uld og Hoe omviklet Faare-Been, hengende paa deres Hoe-Huus, hvilket skulde tiene Qvæget til en Beskyttelse imod Gio-Maanedens strænge Veyrlig. De tegnede deres Qvæg med Kryds. Naar en Koe skulde kalve, satte de paa Stedet Staal over dens Hoved. Naar hun havde fød, satte de et Kryds i hendes Pande, og bestroede baade hende og og Kalven med Meel. En Mands-Person fik ey Tilladelse at æde af den første Melk, som malkedes af en Koe, efterat den nylig havde kalvet, forend man havde ladet lidet Meel derudi.

Undertiden hender det, at en styrtende Død paakommer Rensdyrene, hvorover Lapper, der for vare Eyere af mange Dyr, have inden kort Tiids Forløb ikkun faae tilbage. Saadant Uheld tilskrev de Stedet, og derfor ey allene forlode samme, flyttende et andet Steds hen langt derfra; Men det skal og have tildraget sig, at de for Bortflyttelsen satte al den Rensdyr-Mosse, som sammesteds var voxet, i Brand. Qvinderne var det ey tilladt at æde et Rensdyrs Hoved-Kiød; hverken en Mands- eller Qvindes-Person vilde æde det Lem af et Dyr, i hvilket de selv befandt sig med Svaghed behæftede, saa at, havde de svage Øyne, vilde de

decesserit, locum, ubi id accidebat, protinus relinqvebant, alio habitatum concedentes.

Apud qvosdam in usu erat, os ovillum fœno & lana involutum, in fœnili suspendere, pecus, ut illi qvidem superstitiose sibi fingebant, adversus injuriam & intemperiem sævientis Martii defensurum. Pecus forma crucis signare, super vaccam, partui vicinam, frustulum chalybis, fœtum pulsurum & prosperaturum, suspendere, frontemqve partum jam enixæ, signo crucis notare, farina matri pariter ac fœtui insperſa, Lapponibus mos erat. Colostro vaccæ recens enixæ, nisi farina prius insperſa, maribus vesci nefas erat.

Interdum accidit, rangiferos morte abripi subitanea, qvo Lapponibus, complurium antea possessionem tenentibus, pauci tantum brevi supersunt. Casum talem adversum loco attribuerunt, illumqve ideo non reliqverunt tantum, ad alium, longo inde spatio distantem, recedentes, sed omnem etiam muscum rangiferinum, qvi ibidem excreverat, ante discessum, ut fertur, igne combusserunt. Carnem capitis rangiferini mulieribus edere haud licuit. Eo animalis cujuscunqve membro, cui geminum in ipsis forte dolebat, maribus pariter ac fœminis vesci non licuit, ita ut, si

oculis

de ikke æde Dyrets Øyen; vare de plagede af Ryg-Verk, vilde de ey æde det Kiød, der sad ved Ryg-Beenene, ogsaa fremdeles.

Lapperne æde ikke Svine-Kiød; thi de, som der siges, indbildte sig, Svinene at være Noaaidernes eller Trold-Mændenes Ride-Hest. At de ikke æde Sviine-Kiød, er sandt, det kand jeg melde af egen Erfarenhed; men, om bemeldte Indbildning er den virkelige Aarsag til Afhold fra dets Æden, veed jeg ikke; Ellers kalde Finmarkens Lapper Skiertzviis et Sviin: Tazhja-Guouzhja, Danice: Nordmands Biorn; thi det for deres Øyne synes i sin Skikkelse noget at ligne en Biorn, og dets Kiød spises af de Norske Landets Beboere.

Lapperne indbildte sig, at vilde Dyr, Fugle og Fiske skye det Sted, hvor en Kirke staaer, saa at man derfor i den Egn, hvor en Kirke var bygget, ikke formodede sig Lykke til Fiskerie og Skytterie. Naar de øvrige af Huusets Folk vare borte paa Fiske-Fangst, vilde de hiemme værende ikke stikke en tændt Brand i et Karmed Vand udi, for at slukke den. Efter Hiemkomsten fra bemeldte Fangst vilde Fiskerne ikke legge de bekommede Fiske høyt oppe i Strand-Bredden, hvor Qvinderne pleyede at have sin Gang, indbil-

oculis vel dorso forte laborarit Lappo, ab esu oculorum & dorsi animalium, eo qvidem tempore, religiose abstinuerit.

Ab esu carnis suillæ, Lappones ad unum omnes pertinacissime abstinent. Si abstinentiæ causam qvæsiveris, hanc perhibent, sues magorum eqvos esse. Carnem suillam Lappones revera aversari, satis compertum habeo, sed veram abstinentiæ hujus causam perspectam habere nondum licuit, veram enim & genuinam esse, qvam ipsi qvidem subjiciunt, non facile qvisqvam sibi persvaserit. Ceterum, porcum Tazhja-Guouzhja ɔ: Normanni seu Norvegi ursum, per jocum appellare solent, eam haud dubie ob causam, qvod hoc animal, cujus carne tam avide vescuntur Norvegi, urso non adeo, si formam spectes, dissimile sit.

Feras, aves & pisces loca, ubi ædes sacræ exstructæ sunt, aversari fingebant, qvapropter venationes & piscationes in istiusmodi locis, ob diffidentiam prosperi successus, rarissime instituebantur. Aliis e familia piscatum egressis, qvi domi erant, titionem in vas, aqva oppletum, exstingvendum immittere, ne piscatui noceretur, nefas ducebant. Redeuntes ex captura piscatores, in eam littoris partem, qvæ a fœminis freqventari solebat, pisces exponere nolebant,

indbildende sig, at Fiskeriet derved skulde vanlykkes. Naar de havde trækket den Krog, hvorved en Helle-Flynder var fanget, ud af dens Kiæft, krydsede de for Kiæften med samme og tillige sagte blistrede. De tilstedde ikke, at det Vand, som Kiodet af en Helle-Flynder var kogt udi, maatte gives Gieder at drikke, af Frygt for, at benævnte Fiskes Fangst derved skulde aftage.

Nogle vilde ikke nævne en Biorn med dens sædvanlige Navn: Guouzhja, saasom befrygtende sig, at den da skulde dræbe deres Qvæg; men i dets Sted kaldede de ham: Moedda-Aigja, Danice: Beste-Faderen med Skind-Kiolen.

Naar de havde taget Livet af en Biorn, førte de den Hiem med en slags Triumph. Efter Hiemkomsten opsatte de et Telt i Nærværelsen af Vaanings-Teltet, og omskiftede sine Klæder, forend de begave sig derind, agtende det ulovligt, at gaae ind i det i de samme Klæder, som de havde havt paa, da Biornen aflivedes. Her forbleve Mændene for sig selv i 3 Dage, og Qvinderne derimod lige saa længe i Vaanings-Teltet. Imidlertid var det ingen af Parterne tilladt at komme ind til hverandre. I bemeldte ikke langt fra Vaanings-Teltet opslagne Telt kogte Mændene Biornens Kiod, hvorom ey brugtes Verbum, Vuoshjam, jeg koger, som andet Kiods samt anden Spises Kogen i det Lappiske exiſtimantes, prosperum piscatus successum alias impeditum iri. Cum passerem, ut vocant, majorem ceperit Lappo, signum crucis super os capti piscis extracto hamo facere solebat. Aqvam, in qva passer major elixatus fuerat, capræ bibendam apponere, nefas habebatur, ne copia & captura hujusmodi piscis aliqvid detrimenti hac ratione caperet.

Ursum proprio & genuino suo nomine: Guouzhja, compellare non facile audebant, metuentes, ne, si fecerint, immanis bellua solito crudelius armenta dilaniaret; vero itaqve suppresso nomine, Moedda-Aigja ɔ: senem cum mastruca, appellare solebant.

Ursos necatos domum, qvasi in triumphum, duxerunt. Redeuntes juxta illud tentorium, in qvo habitabant, erexerunt aliud, in qvod non prius, qvam vestes exuissent, intrabant, nefas ducentes, vestimentis induti iisdem, in qvibus ursum fixerant, idem intrare. Tres dies hic commorati sunt mares, mulieres vero per idem tempus in habitaculo degerunt. Interea nulli horum alterius domicilium ingredi licebat. In tentorio novissime erecto carnes ursinas coqvebant mares, de qvo actu usitato verbo: Vuoshjam ɔ: coqvo, non uti solebant, peculiari verbo: Guordestam, ejus loco ad hunc actum exprimendum adhibito.

Lappiſke betydes ved, men i dets Sted Verbum, Guordeſtam. Efter at Kiodet var kogt, giorde Mændene ſig dermed tilgode, lode ogſaa tilbringe Qvinderne en Deel deraf, men derhos toge noye i Agt, at ikke noget Stykke af Biornens Bagdeel dem blev givet; (x) man bar ey heller Kiodet ind til dem igiennem Doren, men loftede en Fliig af Teltets Teppe op bag ved det Rum, ſom Gryderne og Kiedlene henſettes paa, hvorom er meldt i det 5te Capitel om Lappernes Boliger, og der ſtak ſamme ind. Her, hvor Biorne-Kiod, ligeſom og Kiodet af et vildt Rensdyr, blev indſtukket, var det aldrig en Qvinde tilladt enten at træde ind i eller ud af Teltet. Naar Biornens Kiod var ædet, grov man Beenene ned. Efter de 3 Dages Forlob, ſom var Mændenes og Qvindernes Fraſkillelſes Tiid, fik de igien Frihed at omgaaes hinanden. En, ſom havde ſkudt en Biorn, fordrog ikke, at nogen efter den Dag ſkulde gaae bag hans Ryg.

Schefferus haver vidtloftig beſkrevet de mange overtroeſke Skikke, ſom brugtes for, under og efter Biorne-Fangſten, hvilke alle at være ſande jeg ikke kand bevidne af Erfarenhed eller Fortællelſe; thi i mit Miſſionaire Deſtrict blev ſielden nogen Biorn ſkudt; dog bifalder jeg næſten al hans Relation om denne Handel, og holder den ikke utroelig.

adhibito. Carne cocta delectabantur mares, parte etiam illius mulieribus allata, ſedulo tamen cavebant, ne fruſtum partis urſi poſticæ illis daretur, (x) nec per januam ordinariam ad illas apportabatur caro, laciniam vero ſtraguli tentorii in loco poſt aream, cujus mentio facta eſt capite V. de domiciliis Lapponum, ubi ollæ & ahena reponebantur, elevando, illac carnem immiſerunt. Hoc loco, per qvem tam urſina, qvam rangiferina inferebatur caro, mulieri nec introitus concedebatur nec exitus. Comeſta urſi carne, oſſa condebantur terra. Spatio trium dierum, qvibus viri mulieresqve ſegregati viverent, præterlapſo, mutua ipſis iterum conſvetudo patuit. Cui urſum fixiſſe aliqvando contigerat, ægre ab eo tempore ferebat, qvemqvam pone dorſum ſuum præterire.

Complures ritus ſuperſtitioſos, in urſi venatione adhibitos, prolixe deſcribit Schefferus, qvorum omnium veritatem aſſeverare non ſuſtineo, in qvantum mihi per experientiam vel traditionem liqvet; in eo enim tractu, in qvo Miſſionarii munere fungebar, raro urſus figebatur: toti tamen illius hac de re narrationi fere ſuffragor, nec illam citra omnem fidem poſitam eſſe cenſeo.

Lapperne

Glandes

(x) Vid. Tab. XCIV.

(x) Vid. Tab. XCIV.

Lapperne brugte utugtige Ord hos Kugle-Stobning. De indbildte sig, at en Ulv kunde fortrylle en Bysse, at den ey gik los.

De agtede en liden med hviid Ring om Halsen begavet og i ovrigt sort Fugl, der holder sig hos Elve-Fosser, og af Lapperne kaldes: Kuoik-Garheek, men af de Norske: Elve-Kald (227), for en Lykke-Fugl, og derfor, naar de fik den fanget, forvarede den, som en Helligdom; En riig Field-Lap, ved Navn Hans Jonsen, kaldet af Lapperne: Hano, og boende udi Ozejok udi Svensk Lapmarken, havde benævnte Fugl giemt i en hviid Skoe eller Kamag; endskiondt samme var død, holdt han den dog for en Lykke-Fugl, indbildende sig, at, saa længe den var i hans Eye, skulde Lykken foye ham. Læs mere om samme Mand i det 15de Capitel om Lappernes Maneerer.

(y) Lapperne troede, at, om man kom at staae under et Træe, hvor en Giog galede, forend den begav sig paa Flugt, blev man

Glandes plumbeas fundentes obscœnis verbis utebantur. Lupum sclopos, ne metam accurate ferirent, fascinare posse, superstitiose credebant.

Avicula qvædam nigri coloris, albo collum ambiente limbo, cataractarum freqvens cultrix, Lapponice: Kuoik-Garheek, Norvegice: Elve-Kald (227.) nuncupata, auspicata habebatur, qvam si qvis ceperit, diligenter asservatam in magno habebat pretio. Lappo qvidam montanus, nomine Johannes Jonæ, Lapponibus Hano dictus, vir inter suos opibus conspicuus, in Ozejok, loco ad Lapponiam Svecicam tunc pertinente, habitans, hujusmodi avem aliqvando cepisse dicebatur, captamqve, tanqvam rem sacram inæstimabilisqve pretii, vivam diu in Kamag seu calceo albo asservasse, & ne mortuam qvidem abjicere voluisse, sed in eodem habuisse pretio, minime ambigens, fortunam sibi tamdiu fore propitiam, qvamdiu fortunatam avem retinuisse contigerit. De hoc viro plura vide Capite XV. de variis Lapponum moribus.

(y) Si sub arbore, in qva cuculus, vocem missurus residebat, anteqvam inde evolaverit, cuiqvam esse contigerit, fortunatum

(227) See Anm. 113.

(y) Vid. Tab. XCIV.

(227.) Vid. adnot. 113.

(y) Vid. Tab. XCIV.

man lykkelig. Jligemaade troede de, at den blev lykkelig, som fandt en Giogs Æg, og, naar man aad samme, havde man en omhvælvet Kiedel paa Hovedet, den derimod holdte de for ulykkelig, som skiød en Giog; (z) de indbildte sig, at, dersom nogen var fastende, naar han første gang hørte benævnte Fugl gale om Foraaret, virkede det hos ham et ondt Hiertelav til sin Næste; den derfor, som samme var hendet, beed i Barken paa et Træ, og gik 3 Gange omkring det imod Solens Gang, forsikrende sig om, at Giogens Galen, som han fastende havde hørt, ey da skulde giøre ham bemeldte slemme Virkning.

De troede, at den, som fastende første Gang hørte Lommen (Lom er et Slags store Fugle) (228) skriige om Foraaret, træffede den Vanlykke, at Melken af hans Qvæg ikke løb sammen. De indbildte sig, at, ved at skiertze med Jld tilføyedes Rensdyr-Kalvene Blindhed. De satte Kryds paa sine Dørre.

Det er bekiendt, at, som Solen i Finmarken om Sommeren i 7 samfulde Uger baade Nat og Dag lader sig tilsyne, saa er den

tunatum se fore credebat; ova hujus avis reperisse, auspicatum qvoqve erat: caput hujusmodi ova sorbentis obvoluto lebete operiendum erat. Cuculum vero figere res erat infausti ominis plena. (z) Si cui jejuno cuculum primo vere canentem audivisse acciderit, hoc sibi inde infortunium ominabatur, ut per totum insequentem annum male in proximum affectus foret, qvod malum ut averruncaret, obviæ arboris, qvam ter circumire debebat, corticem comedendum actutum arripuit.

Si qvis colymbum (genus avium magnarum) (228) primo vere jejunus audiverit, sibi persvadebat, fore, ut qvicqvid lactis e pecore per totum illum annum provenerit, coagulari non posset, sed, seri instar consisteret. Adjecit præterea persvasio, fore, ut, si cum igne, vel saltem jocando, luderent, cæcitas vitulis rangiferinis inde accideret. Januas signo crucis notare in more qvoqve positum erat.

Solem in Lapponia, hyeme per integras septem hebdomadas in horizonte plane subduci & sub Hemisphærio infe-

(z) Vid. Tab. CIV.
(228) See Anm. 119.

(z) Vid. Tab. CIV.
(228.) Vid adnot. 119.

den i lige saa mange Uger om Vinteren aldeles borte af Horizonten. Den forste Gang Lapperne fik den efter bemeldte Udeblivelse at see igien, besmurte de sine Dorre.

En Steen, som ikke var ret stor, men derhos af en usædvanlig Tyngde, indbildte de sig at være noget overnaturligt hos.

De troede, at Torden skrekkede og ødelagde Trold. Samme Overtroe hengte og ved mange af gemeene Mand iblandt de Norske, hvoraf det endnu bekiendte Ordsprog er kommen: Dersom Torden ikke var, lagde Trold Verden øde. Man sagde, at, naar Torden slog, bleve Trold seet at løbe af Banghed om i Skoven, indtil de fandt et huult Træ at skiule sig udi, og at Lyn-Ilden derpaa antændte samme.

Lapperne have vel og havt adskillige andre Superstitioner; men de anforte ere mere end nok til at beviise deres Vildfarelse i Vanvittighedens Tiid.

riore oculi, eundem vero æstate per totidem hebdomadas, ne media qvidem nocte occidere, constat; hinc factum est, ut ad primum, post continuas septem hebdomadum tenebras, redeuntis in horizonte solis aspectum, januas inunxerint.

Lapidibus, qvam pro magnitudine & forma exteriori, gravioribus, præternaturale qvid & insolitum inesse stolide credebant.

Tonitru veneficis terrorem incutere, eosdemqve perimere credidere. Qva etiam superstitione plebis Norvegicæ haud pauci capti erant, unde tritum adhuc emanavit proverbium: Si tonitru non existeret, venefici orbem delerent. Ferunt etiam, veneficos, fulgore delabente, huc illucqve per sylvam, horrore perfusos, discursitare visos, usqve dum cava, in qva se absconderent, inveniebatur arbor, qvæ fulgure confestim accendebatur.

Superstitiones adhuc plures paganos olim Lappones fovisse, nullum qvidem est dubium, sed qvibus recensendis diutius immorari non libet, adductis, ut spero, exemplis, ad indicandos & demonstrandos miserrimæ gentis errores, abunde sufficientibus.

23. Capitel.
Om
Den Finmarkiske Mission.

En berømmelig Tronhiems Biskop ved Navn Erik Bredal, som betiente Bispe-Embedet, fra Aar 1643 til Aar 1672, lod Lappernes Underviisning i Guds Kundskab høyt være sig angelegen, i det han ey allene tilsendte dem Studentere til Pædagogos, men endogsaa baade i sit eget Huus, og i en Deel Præstes Huse paa Landet lod oplære nogle Lappiske Børn, hvilke, efterat de havde naaet fornøden Kundskab om de Guddommelige Sandheder, bleve efter velbemeldte Biskops Befalning her og der plantede paa Fieldene iblandt Lapperne, for at underviise dem i det aandelige. Denne Foranstaltning giorde dog formedelst adskillige Hindringer ikke saa god Virkning til Lappernes Oplysning og Omvendelse, som man gierne havde ønsket; Men den i Aaret 1714. d. 10de Decbr. allernaadigst forordnede Kongelige Mission, haver hos de forhen i Vankundigheds og Vildfarelses Mørke vandrende Lapper udrettet saa meget, at Guds Ords Lys er kommen til og Herrens Herlighed er opgangen over dem, hvilken den store Guds besynderlige Velgierning igiennem de Høylovlige Danske Kongers christelige og bestandige Omhue den gandske Christenhed er skyldig til med Taknemmelighed at erkiende.

Bemeldte

Caput XXIII.
De
Missione Lapponica.

Celebris qvidam Nidrosiensis Episcopus, cui nomen Ericus Bredal, qvi munere Episcopali ab Anno MDCXLIII. usqve ad annum MDCLXXII. functus est, de Lapponum in cognitione divina institutione summa adnixus est cura, dum non studiosos tantum pædagogos creavit, sed in propria etiam domo, compluriumqve sacerdotum sedibus rure liberos qvosdam Lapponum instruendos curavit, qvi, debitam veritatum divinarum assecuti notitiam, huc illucqve per montes jussu Episcopi, inter Lappones, illorum opera iterum instruendos, dispersi sunt. Hæc tamen dispositio, variis occurrentibus obstaculis, illuminationem conversionemqve Lapponum ad peroptatum haud perduxit effectum. Qvæ vero Anno MDCCXIV. d. 10 Decembris gratiosissime instituta est Missio Regia, spissis antea ignorantiæ tenebris circumfusos Lappones eo perduxit, ut lux verbi divini, gloriaqve Domini illis nunc luceat, qvod Dei ter Opt. terqve Max. beneficium singulare, christiano indefessoqve Danorum divæ memoriæ Regum studio, tota christianorum cohors grato animo proseqvi debet. Hæc mis-

Bemeldte Missjon strekker sig til alle de Egne, i hvilke den Danske Krones Undersaattere af Lapper opholde sig, og følgelig indbegriber 3de Ampter, nemlig Finmarkens, Nordlands, samt en stor Deel af Tronhiems Ampt.

Antrædet til berørte gudelige og priselige Verk skeede saaledes: Da Høylovlig Ihukommelse Kong FRIDERICH den 4de var kommen paa Thronen, sendte han, allerede betænkt paa en Missions Foranstaltning, en duelig Student, ved Navn Povel Resen til Nordlandene og Finmarken, for at tage bemeldte Lande i Øyesyn, og give Allerhøystbemeldte Hs. Kongelige Majestæt udførlig Underretning om Stædernes Beskaffenhed. Benævnte Povel Resen, som siden allernaadigst blev beskikket til Kriigs-Commissarius og Kriigs-Raad i Bergen, indkom Aaret 1707. med sin allerunderdanigste Relation; hvorpaa Hs. Kongelige Majestæt allernaadigst befalede Biskopen over Tronhiems Stift, Doctor Peder Krog, at udsøge duelige Subjecta til en Missions Betiening i Nordlandene og Finmarken. Aar 1714 blev der, som meldt, med Efftertryk lagt Haand paa Missions-Verket, hvilket fremdeles af de Høylovlige Allernaadigste Danske Konger med en priselig Nidkiærhed holdes ved lige. Der blev da af Landets Fader og Kirkens Foster-Fader stiftet i den Kongelige Residence-Stad Kiøbenhavn et Missions-Collegium, som for desbedre at nagae

sio per omnes Lapponum ditiones, qvæ sceptro Danico parent, se extendit, adeoqve tres provincias, sc. Finmarchiam, Norlandiam, partemqve haud parvam provinciæ Nidrosiensis comprehendit.

Opus hoc pium glorioſumqve sequenti inceptum est modo: Rex divæ memoriæ Fridericus IV., imperio potitus, qvippe qvi missionem instituendam animo jam dudum volutasset, habilem qvendam studioſum, cui nomen Paulus Resen, ad terras boreales & Finmarchiam misit, qvi, terras has exploraturus, Sereniſſimæ Majestati Regiæ exactam locorum exhiberet rationem. Hic Paulus Resen, qvi posthac Commissarius, Senatorqve castrensis Bergis constitutus est, notitiam suam hac de re Anno MDCCVII. retulit. Qvo facto Rex Divæ memoriæ Episcopo diœceseos Nidrosiensis, Doctori Petro Krog, de viris, muneris Missionarii in terris borealibus & Finmarchia obeundi capacibus, eligendis mandatum dedit. Anno MDCCXIV. huic operi, ut supra dictum, nervose admovebatur manus, qvod adhuc Sereniſſimorum Daniæ Regum glorioſo conservatur studio. A Patre igitur Patriæ ecclesiæqve nutritio in sede regia, Havnia, Collegium qvoddam de cursu Evangelii promovendo institutum est, qvi, scopo suo eo facilius ut potiretur,

naae sit Øyemeed, raadførte sig baade med inden- og uden-landske Kloge, og til Christi Riiges Udbredelse velvillige Mænd, angaaende dette christelige og priiselige Verks fuldkomne Istandsættelse, og udgav den 19. Januarii 1715. i Trykken paa Dansk og Tydsk en af 31 Artikler bestaaende Anviisning om den værende Anstalt i Danmark til Hedningers Omvendelse, og omsendte samme, ey allene ved et Circulair-Brev af samme Aars 9de Martii til alle Stift-Ampt-Mænd og Biskoper i Danmark og Norge, med Begiæring, at de vilde bekiendtgiøre den i deres Stifter, men endog til andre inden- og uden-rigske brave Mænd, og i sær ved en Latinsk Skrivelse til det Engelske Societet de propaganda cognitione Christi i London. Derpaa indløb fra alle Steder Forsikring om Bistand og sunde Raad til Sagens Befordring. Besynderlig indkom et priseligt Forslag fra 7 Vellærde og for Guds Riiges Tilvext nidkiære Tronhiems Stiftes Præster; samme vare Magister Jens Juul, Pastor til Tingvold og Provst over Nordmoers Provstie. Hr. Amund Barhorv, Pastor til Qværnæs i samme Provstie. Hr. Thomas von Westen, da Pastor til Vædoe i Romsdals Provstie, men siden Lector Theologiæ i Tronhiem og Collegii Missionis Vicarius. Hr. Nicolai Engelharth, da Residerende Capelan til Næsset i Romsdalens Provstie, men siden Pastor til benævnte Vædoe i Hr. von Westens Sted. Hr. Peder Strøm, da Residerende

retur, cum viris prudentioribus, regniqve Christi dilatandi studiosis, tam indigenis qvam extraneis, de pio glorioſoqve hoc opere consummando consilia miscuit, dispositionemqve hanc, in Dania de conversione gentilium factam, XXXI. Articulos continentem, die 19 Januarii MDCCXV. Danice & Germanice excudendam curavit, qvam per epistolam circularem, die 9 Martii ejusdem anni signatam, non ad omnes Præfectos provinciarum tantum, Episcoposqve in Dania & Norvegia misit, jubens, ut illam in provinciis suis publicarent, sed eandem ad alios etiam, tam indigenas qvam extraneos, illustres viros, præsertimqve per epistolam, latine scriptam, ad Anglicam societatem Londinensem de propaganda cognitione Christi ablegavit. Qvo facto, promissa de adminiculo maturisqve consiliis in opere hoc suffulciendo undecunqve concurrebant. Septem præsertim eruditi, regniqve divini propagationem studiose amantes in diœcesi Nidrosiensi sacerdotes glorioſum qvoddam prodidere consilium; hi fuerunt Magister Janus Juul, ecclesiæ Tingvoldensis pastor, & præposituræ Nordmöerensis Præpositus; Dominus Amundus Barhörv, pastor ecclesiæ Qvernæs in eadem præfectura. Dominus Thomas von Westen, tum pastor ecclesiæ Vædöe in præpositura Romsdalensi, posthac Lector Theologiæ Nidrosiæ,

derende Capelan til Boe i Romsdals Provstie, men siden Pastor til Borgen i Sundmoers Provstie udi Bergens Stift. Hr. Mentz Aschanius, da Capelan pro loco til Oure i Nordmoers Provstie, men siden Residerende Capelan til forbenævnte Næsset i Hr. Engelharths Sted, og endelig Pastor til forbemeldte Oure. Hr. Eilert Hagerup, da Capelan til ovenmeldte Qværnæs, siden Sogne-Præst til Callundborg, derefter Lector Theologiæ og Stifts-Provst i Tronhiem, samt Collegii Missionis Vicarius, og omsider Biskop over Tronhiems Stift og Doctor Theologiæ.

Den 19de April i samme Aar udgav Hs. Kongelige Majestæt en Allernaadigst Ordre og Instrux til Lappernes Omvendelse; hvoreffter blev besluttet at oprette i Kiobenhavn og Tronhiem et Seminarium, og, at dette des beqvæmmeligere kunde i Verk sættes, udgik i samme Aars May-Maaned en Allernaadigst Kongelig Ordre til Universitætet i Kiobenhavn, at een af de 6 Inspectioner i Collegio Regio, eller den saa kaldede Regentz, skulde indrommes nogle Studiosis Theologiæ, og

Vicariusqve Collegii Missionis. Dominus Nicolaus Engelharth, tum Sacellanus residens ecclesiæ Næsset, in præpositura Romsdaliensi, posthac successor Domini von Westen ad Vædöe. Dominus Petrus Ström, tum Sacellanus residens ecclesiæ Boe in præpositura Romsdaliensi, postea pastor ecclesiæ Borgen, in præpositura Sundmöeriensi in diœcesi Bergensi. Dominus Mentz Ascanius, tum Sacellanus pro loco ad ecclesiam Oure in præpositura Nordmöeriensi, posthac Sacellanus residens ad Næsset loco Domini Engelharth, tandemqve pastor ecclesiæ Oure. Dominus Hilarius Hagerup, tum Sacellanus ad Qværnæs, postea pastor Calundæ, deinde Lector Theologiæ, & Præpositus primarius Nidrosiæ, simulqve Collegii Missionis Vicarius, tandemqve diœceseos Nidrosiensis Episcopus, Doctorqve Theologiæ.

Die 19 Aprilis ejusdem anni Rex mandatum de conversione Lapponum edidit; posthac, Seminarium Havniæ & Nidrosiæ fundandum esse, decretum, utqve eo facilius procederet opus, mense Majo ejusdem anni Universitati Havniensi gratiosissime imperatum, ut unum e sex contuberniis in Collegio Regio, vulgo Regentz dicto, qvibusdam studiosis Theologiæ assignaretur, utqve iidem qvadra regia, stipendiis aliisqve fruerentur

og at samme skulde nyde frie Kost paa Kloste-ret, samt Stipendia og andre Beneficia, og i Fremtiden bruges til Missionens Tieneste.

Saasom Kiobenhavn, hvor de Høye Herrer i det forordnede Missions-Collegio residerer, er Finmarken langt fraliggende, behovede Høyt-bemeldte Collegii Præses og Assessores en Vicarium i Tronhiem, der ligger Finmarken og Nordlandene saa meget nærmere, hvortil da Hr. Thomas von Westen, som en lærd, nidkiær, gudfrygtig og derfor til dette Embede vel skikket Mand, blev ved et Allernaadigst Kongeligt Kalds-Brev af 28de Februarii 1716. beskikket. Den 13de Martii i samme Aar, blev ham givet en Instrux, som paalagde ham at reyse til Finmarken, for at efterse de beleyligste Steder for Skoler, samt undersøge Lappernes Vildfarelser, og give Underretning om, hvad til Missionens Forfremmelse agtedes tienligst. Efter erholdte Instrux fandtes han strax beredvillig til at efterkomme det Høye Collegii Ordre, og i sit Giensvar gav sin Redebonhed med saadanne Ord tilkiende: Og nu i Jesu Navn raadforer jeg mig ikke længere med Kiød og Blod, men gior mig efter den 5te Articul af min Instrux strax paa Mandag færdig at reyse, da jeg fremdeles skal i al Troeskab efterkomme de andre Poster, saa meget Gud vil forlene mig svage Mand Naade dertil. Herren være med Eder, I Helte til Striiden! Han skabte Norden og sattè Eder til dens Stierner! Herrens

tur beneficiis, inqve posterum missioni inservirent.

Siqvidem Havnia, ubi Amplissima Collegii Missionis membra sedes suas habent, tanto spatio a Finmarchia est dissita, Præsidi nec non Assessoribus Amplissimi hujus Collegii Nidrosiæ, qvæ terris borealibus & Finmarchiæ propior est, vicario opus fuit, qvod munus Domino Thomas von Westen, ut erudito, fervido, pio, huicqve igitur officio viro idoneo literis regiis d. 28 Februarii MDCCXVI. gratiosissime delatum, d. 13 Martii ejusdem anni instructio, iter in Finmarchiam imperans, ipsi impertita est, ut, locis ad scholas exstruendas aptissimis, exploratis, Lapponumqve examinatis erroribus, qvicqvid commodis missionis promovendæ satius haberetur, referret. Hanc assecutus instructionem, Amplissimi Collegii mandatis mox facilem se præbuit, promtitudinem animi in responso suo his verbis prodens: Nunc nomine Jesu carnem sangvinemqve non consulo, die vero lunæ, qvinto instructionis meæ articulo congruenter, me ad iter accingo, reliqva, qvæ mihi sunt injuncta, intemerata executurus fide, in qvantum enervi mihi gratiam suam concedat Deus. Dominus vobiscum, Heroes ad certamen instructi! Ille, qvi boream creavit, vos astra illius con-

Herrens Navn være lovet ævindelig! Halleluja. Næst følgende 29de May gik han fra Trondhiem med Skib til Vardøhuus i Finmarken, og den 5te Junii underveys tilskrev Missions-Collegio et Brev af saadan Indhold! I dette Øyeblik seyler jeg med de 2de Missionairer Kieel Stub og Jens Blok fra Tyrhoug til Soes; jeg fører med mig 384. Catechismos, 500. A. B. C. 50. Evangelii- og 30. Psalme-Boger paa Collegii Behag. Lovet være Herren, som har givet os en god Vind! Han skal udsende sin himmelske Vind til at drive og opvække Finnerne. Kom Norden-Vind, og blæs Synden-Vind, at Ørken maae grønnes og Klipperne dryppe af Myrrha! Herre Jesu! gior det! Amen. Efter sin Ankomst til Finmarken, gav han atter Collegio et Brev af 30te Julii, hvis Indhold saa lyder: Nu er Saligheden og Magten, og Riiget vor Guds, og Magten hans Christi; thi den gamle Drage, som forførte vore Brødre i Lapland, er uddreven af den Finmarkiske Kirke; derfor fryd dig, du Christenhed og I, som boe derudi! Gud lade Dragens Sted aldrig mere findes i Himmelen! Imedens tit-bemeldte Lector Theologiæ og Collegii Missionis Vicarius, Hr. Thomas von Westen denne Gang opholdte sig i Finmarken, randsagede han allevegne paa det nøyeste i Lappernes afgudiske Vederstyggeligheder, lagde yderste Vind paa at bringe disse afvigede Siæle til deres Hyrde Jesum, at udføre disse i Vankundigheds Mørke og Dødens Skygge sidden-

constituat! nomini Domini sit laus æterna! Halleluja! Seqventi d. 29 Maji Nidrosia ad Vardöehuus in Finmarchia navi vectus, dieqve 5 Junii epistolam seqventis argumenti in itinere ad Collegium Missionis ablegavit: Hoc temporis momento simul cum duobus Missionariis, Kieel Stub & Jano Blok a Tyrhouga solvo; Arbitratu Collegii 384 catechismos, 500 elementa literarum, 50 volumina Evangelia, & 30 hymnos continentia mecum veho. Laus Domino, qvi secundum nobis concessit ventum! cœlestem suum emittet flatum, qvi Finnos aget & excitabit. Veni aqvilo, spira auster, ut virescat desertum, petræqve myrrha stillent! Domine Jesu! fac istud! Amen! Ad Finmarchiam redux iterum epistolam, d. 30 Julii signatam, ad Collegium misit, cujus hoc est argumentum: Nunc facta est salus & potentia & regnum Dei nostri, & potestas Christi ejus, draco enim vetus, qvi fratres nostros in Lapponia seduxit, ex ecclesia Finnica est ejectus, plaudite igitur Christianorum cohors, & vos, qvi in illa commoramini! faxit Deus, ne locus draconis amplius in cœlo inveniatur! Supra dictus Lector Theologiæ, Collegiiqve Missionis Vicarius, Thomas von Westen, dum hac vice in Finmarchia commorabatur, abominandam Lapponum idololatriam exactissime examinavit, omne in eo collocans studium, ut aberrantes istas animas

sidende arme Mennesker fra Mørket til Lyset, og at udfrie disse Satans Trælle, der havde solgt sig til at giøre Ondt, fra Satans Magt til Gud. Han, med saa Ord at sige, i alle Stykker forrettede den sig anfortroede Gierning med saadan Iver, at hans berømmelige Navn og Eftermæle ikke bør uddøe, saa længe der lever Mennesker i Verden. Paa Hiemreysen fra Finmarken til Trondhiem, som skeede igiennem Nordlandene, brugte han i sit anbefalede Kald ikke mindre Vindskibelighed. Jeg kunde vel omstændelig anføre mange mig bekiendte mærkværdige Ting, som han paa denne Missions-Reyse forrettede og ham hændede; men for at skye Vidtløftighed vil jeg gaae dem forbie.

Den 14. Junii 1718. foer Hr. Lector von Westen anden Gang til Finmarken, og ankom til Landet den 18. Julii. Her giorde han nu Anstalt til Skole-Huuse og nye Kirker, til hvis Opbyggelse og Vedligeholdelse Hs. Kongelige Majestæt Allernaadigst skiænkede en hannem af Brønøens, Alstahougs og Rødøens Præstegield i Nordlandene tilkommende Tiende, samt Overskuddet af Kirkernes Tiende i Finmarken, forstaae det, som deraf blev tilovers, naar de der i Landet forhen byggede Kirker vare istandsatte og derefter ikke for sig selv behøvede Resten. Da Hr. von Westen begav sig Hiem igien, fra

mas ad Jesum pastorem suum duceret, ut miseri isti, in tenebras ignorantiæ umbrasqve mortis immersi, homines in lucem emergerent, servosqve istos Satanæ, qvi se malis vendiderant operibus, a potestate Satanæ ad Deum converteret. Utqve paucis multa complectar, omnia muneris, sibi injuncti, momenta tanto fervore animi explevit, ut celebre illius nomen e memoria hominum emori non debeat. E Finmarchia per terras boreales Nidrosiam rediens, non minorem in sparta, sibi commissa, habuit industriam. Varias qvidem res momentosas, mihi cognitas, partim qvas in hoc itinere, missionis gratia suscepto, confecerat, partim qvæ ipsi evenerant, uberius afferre poteram, brevitatis vero studio illas silentio prætereo.

Lector hic von Westen d. 14 Junii MDCCXVIII. secunda vice ad Finmarchiam profectus, ad terram d. 18 Julii appulit. Hic ad scholas templaqve exstruenda omnia composuit, qvibus exædificandis nec non conservandis Serenissima Majestas Regia decumas, sibi in parochiis Brønøen, Alstahoug & Rødøen in terris borealibus proprias, gratiosissime donavit, nec non residuum decimarum qvæ templis in Finmarchia dicatæ sunt; id scilicet qvod excurrit, templis, qvæ ibi antea exstructa erant, instauratis, nec illo indigentibus, hunc in usum

fra Finmarken, tog han, ligesom den første Gang, Veyen igiennem Nordlandene, og der iligemaade giorde herlige Anstalter. Paa denne, saavelsom paa sin første Missions-Reyse, arbeydede han ved Guds Bistand af yderste Kraft paa Lappernes Oplysning og Omvendelse. Selv var han for de Lappiske Menigheder et skinnende Lys, baade i Lærdom og Levnet, og et fortræffeligt Exempel paa Gudsfrygt og Nidkierhed.

convertit. Dominus von Westen jam iterum e Finmarchia rediens, per terras boreales, ut antea, iter instituit, ubi multa egregie disposuit. In hoc, ut in primo, missionis gratia suscepto, itinere, in Lapponum illuminatione nec non eorundem conversione omnes, adjuvante Deo, industriæ nervos intendit. Ipse Lapponibus non minus doctrina qvam vita præluxit, illis singulare præbens pietatis zeliqve exemplum.

Efter Hiemkomsten, som ikke skeede, forend i May-Maaned udi nestfølgende Aar 1719. paatog han sig den 5. Julii i samme Aar en Reyse til Kiøbenhavn, for at aflegge allerunderdanigst mundtlig Underretning om Missionens Tilstand, og beskikkede Conrectorem i Trondhiems Skole, Magister Hans Skanke, som siden blev Rector der samme steds, til at oppaarte i hans Fraværelse saavel Lectoratet, som Vicariatet. Ved Ankomsten til Kiøbenhavn erholdte han den høye Naade, at komme Hs. Kongelige Majestæt i Tale, og mundtlig indberette Missionens ønskelige Fremgang i Finmarken og Nordlandene, samt allerunderdanigst forestille, hvad ydermere til dens Befordring udkrævedes; hvorpaa Hs. Majestæt af en Høypriiselig Iver for Lappernes Siæles Beste, samt af en Høy-Kongelig Mildhed gav allernaadigst Tilsagn om, ey at spare nogen Omkostning, som Missions-Arbeydets fulde Drift udfordrede.

Post reditum menſe Maio anni proxime seqventis MDCCXIX., die 5 Julii ejusdem anni iter Hafniam ingressus est, rationem missionis coram explanaturus, Conrectore Scholæ Nidrosiensis, Magistro Johanne Skanke, qvi posthac spartam Rectoris ibidem obtinuit, ipso absente, partes tam Lectoris qvam Vicarii agente. Hafniam adventanti cum Sereniſſima Majestate Regia colloqvendi copia gratiosissime est concessa, qva usus, de exoptato missionis in Finmarchia terrisqve borealibus progressu coram retulit, simulqve sententiam suam de ulteriori illius prodidit commodo; qvo facto, Sereniſſima Majestas Regia laudabili pro salute Lapponum zelo, augustaqve benignitate permota, sumtus qvoscunqve, progressui missionis inservientes, erogare gratiosissime promisit.

Ao. Anno

Ao. 1724. i Junii Maaned, reyste Hr. von Westen atter til Nordlandene, og nu ikke mindre, end for, arbeydede paa Guds Riiges Tilvext.

Bemeldte viiser, at Missions-Verket efter Hoy-Kongelig Ordre drives af et Missions-Collegio i den Kongelige Residence-Stad Kiobenhavn, hvilket bestaaer af en Præside, nogle Assessoribus og en Secretaire, samt af en Hoytbemeldte Collegii Vicario i Norge, og af Missionairer.

Ordenen, i hvilken Præsides, Assessores, og Secretairerne udi Collegio de cursu Evangelii promovendo, fra sammes første Stiftelse af og lige indtil denne Tiid have fulgt paa hinanden ere følgende:

Præsides.

Hs. Excellence Hr. JOHAN GEORG von HOLSTEIN, Ridder af Elephanten og Hs. Kongelige Majestæts virkelige Geheime-Raad &c.

Hs. Hoy-Grevelige Excellence Hr. JOHAN LUDViG von HOLSTEIN, Greve til Lethreborgs Grevedomme, Ridder af Elephanten, Geheime-Raad i Geheim-Conseilet og Ober-Secretaire i det Kongelige Danske Cancellie &c.

Hs. Excellence Hr. OTTO THOTT, Ridder af Elephanten, Geheime-Raad i Geheim-

Anno MDCCXXIV. mense Junio ad terras boreales iterum rediit Dominus von Westen, incremento regni divini non minus ac antea invigilans.

Hæc allegata monstrant, opus missionis, jussu regio, sub Collegio Missionis in sede regia Hafniensi fervere, qvod e Præside, aliqvot Assessoribus, unoqve Secretario, nec non supradicto Collegii Vicario in Norvegia, & Misionariis consistit.

Series Præsidum, Assessorum & Secretariorum Collegii de cursu Evangelii promovendo, inde a prima Collegii institutione usqve ad hodiernum tempus ita se habet:

Præsides.

Illustrissimus & Excellentissimus Heros, Dominus *JOHANNES GEORGIUS ab HOLSTEIN*, ordinis Elephantini Eqves auratus; & S. R M. in Sanctiore Concilio Consiliarius &c.

Illustrissimus & Excellentissimus Heros, Dominus *JOHANNES LUDOVICUS ab HOLSTEIN*, Comes in Lethreborg, ordinis Elephantini Eqves auratus, S. R. M. in Sanctiore Concilio Consiliarius & Minister status intimus &c. &c.

Illustrissimus & Excellentissimus Heros, Dominus *OTTO THOTT*, ordinis

Geheim-Conseilet, og Ober-Secretaire i det Kongelige Danske Cancellie ꝛc.

Elephantini Eqves auratus, S. R. M. in Sanctiore Concilio Consiliarius & Minister status intimus &c. &c.

Assessores af Verdslig Stand.

Hs. Excellence Hr. **Wilhelm Mauritz von Busech**, kaldet **Münk**, Ridder, Hds. Majestæts Dronningens Ober-Hoff-Mester.

Hr. **Wilhelm Schrøder**, Hs. Kongelig Majestæts Conferentz-Raad.

Hr. **Hans Seidelin**, Hs. Kongelige Majestæts Conferentz-Raad, og Maitre des Requêtes i det Danske Cancellie.

Hr. **Andreas Høyer**, Hs. Kongelige Majestæts Etatz-Raad, Juris Utriusque Doctor og Professor Publicus Ordinarius.

Hr. **Enevold Falsen**, Hs. Kongelig Majestæts Conferentz-Raad, og Borgemester i Kiobenhavn.

Hr. **Christian von Holstein**, Greve til Lethreborg, Ridder, og Kammer-Herre ꝛc.

Hr. **Herman Lengerken von Klöcker**, Hs. Kongelige Majestæts Etatz-Raad og Vice-Borgemester i Kiobenhavn.

Hr. **Johan Finckenhagen**, Hs. Kongelige Majestæts Etatz-Raad.

Hr. **Abraham Falck**, Hs. Kongelige Majestæts Justitz-Raad og Raadmand i Kiobenhavn.

Assessores ex ordine civili.

Generosissimus & Excellentissimus Dominus *Wilhelmus Mauritius de Busech*, vocatus *Münch*, Eqves auratus, & in aula Serenissimæ Reginæ supremus Magister.

Dnus *Wilhelmus Schröder*, S. R. M. Consiliarius Conferentiarum.

Dnus *Johannes Seidelin*, S. R. M. Consiliarius Conferentiarum & Magister libellorum in Cancellaria Danica.

Dnus *Andreas Höjer*, S. R. M. Consiliarius status, Juris Utriusqve Doctor & Professor Publicus Ordinarius.

Dnus *Enevaldus Falsen*, S. R. M. Consiliarius Conferentiarum & Consul Hafnienſis.

Illustrissimus Dominus *Christianus ab Holstein*, Comes in Lethreborg, S. R. M. in Sacro cubiculo Parastata claviger &c. &c.

Dnus *Hermanus Lengerken von Klöcker*, S. R. M. Consiliarius status & Consul Hafnienſis.

Dnus *Johannes Finckenhagen*, S. R. M. Consiliarius status.

Dnus *Abrahamus Falck*, S. R. M. Consiliarius Justitiæ & Senator Hafnienſis.

Assessores
af den Geistlige Stand.

Hr. Hans Steenbuch, S. S. Theologiæ Professor publicus primarius og Assessor i Consistorio.

Hr. Jacob Lodberg, da Theologiæ Professor designatus, Sogne-Præst til vor Frue-Kirke i Kiobenhavn og Stifts-Provst i Siælland, siden Biskop over Fyens Stift.

Hr. Johan Frawn, Hs. Kongelige Majestæts Confessionarius og Hoff-Præst.

Hr. Peder Hersleb, Hoff-Præst, derefter Biskop over Christianiæ og tilsidst over Siællands Stift.

Hr. Marcus Wøldike, Theologiæ Doctor og Professor Publicus Primarius.

Hr. Erich Pontoppidan, som da var Hs. Kongelig Majestæts Hoff-Prædikant, siden Biskop over Bergens Stift, og tilsidst Pro-Cancellarius ved Universitetet i Kiobenhavn.

Hr. Enevald Ewald, S. S. Theologiæ Professor Extraordinarius, og Præst paa det Kongelige Wäysenhuus i Kiobenhavn.

Hr. Peder Rosenstand Goiske, Theologiæ Doctor og Professor ordin.

Hr. Friderich Qvist, første Kongelig Hoff-Prædikant.

Hr. Jacob Hee, Guarnisons-Provst og Sogne-Præst for Holmens Meenighed i Kiobenhavn.

Secretai-

Assessores
ex ordine Ecclesiastico.

Dnus *Johannes Steenbuch*, S. S. Theol. Professor primarius & in Consistorio Assessor.

Dnus *Jacobus Lodberg*, primum S. S. Theol. Professor designatus, Præpositus Siællandiæ Diœcesanus, & ad ædem divæ virginis, qvæ Hafniæ est, Pastor primarius; deniqve Episcopus Fionensis.

Dnus *Johannes Frawn*, S. R. M. a Confessionibus & concionibus Sacris.

Dnus *Petrus Hersleb*, concionator aulicus, deinde Christianiensis in Norvegia & tandem Siællandiæ Episcopus.

Dnus *Marcus Wöldike*, S. S. Theol. Doctor & Professor P. ordin.

Dnus *Ericus Pontoppidanus*, concionator aulicus, deinde Episcopus Bergensis in Norvegia, & deniqve universitatis regiæ Hafniensis Procancellarius.

Dnus *Enevaldus Ewald*, S. S. Theol. Professor extraordinarius, orphanotrophii regii Hafniensis Pastor primarius.

Dnus *Petrus Rosenstand Goisce*, S. S. Theol. Doctor & Professor ordin.

Dnus *Fridericus Qvist*, concionator aulicus primarius.

Dnus *Jacobus Hee*, Præpositus præsidii Hafniensis & Pastor primarius Ecclesiæ Holmensis.

Secretairerne.

Hr. **Christian Wendt**, Hs. Printzelige Høyheds, Printz Carls Pagers Hoff-Mester.

Hr. **Seyer Mahling**, Hs. Kongelig Majestæts Justice-Raad og Inspector over det Kongelige Wäysenhuus i Kiøbenhavn.

Hr. **Johan Finckenhagen**, Hs. Kongelig Majestæts Etatz- og Justice-Raad, samt Directeur og Inspector for benævnte Wäysenhuus; hvilken sidste

Hr. **Christian Friderich Ursin**, Hs. Kongelig Majestæts Cancellie-Raad, er adjungeret med Succession.

Missionairerne, som een efter anden have i Finmarken betient Missionen, fra dens Begyndelse indtil indeværende Aar 1767, ere:

Hr. Kiel Stub, Hr. Jens Bloch, Hr. Elias Heltberg, Hr. Rasmus Rachlov, Hr. Morten Lund, Hr. Søvren Gjessing, Hr. Johan Harbist, Hr. Knud Leem, Hr. Peter Rosenvinge, Hr. Johan Falch, Hr. Peder Dohn, Hr. Albert Angel, Hr. Wilhelm Patberg, Hr. Lauritz Jæger, Hr. Thomas Edvard Sylov, Hr. Bagge Eilers, Hr. Johannes Irgens, Hr. Hans Hagerup Krog, Hr. Niels Grøver, Hr. Hans Dahl, Hr. Ole Bernhoft Friis, Hr. Knud Juel, Hr. Christian Weldingh, Hr. Jacob Elias Schiønning,

Secretarii.

Dnus *Christianus Wendt*, nobilium Epheborum, in aula, regiæ celsitudinis, Principis Caroli, Præfectus.

Dnus *Sejerus Mahling*, S. R. M. Consiliarius Justitiæ & orphanotrophii regii Hafnienſis Inspector.

Dnus *Johannes Finckenhagen*, S. R. M. Consiliarius Status, orphanotrophii regii Director & Inspector cui cum spe Successionis adjunctus est

Dnus *Christianus Fridericus Ursinus*, S. R. M. Consiliarius Cancellariæ.

Missionarii, serie continua munere Missionis ab illius initio usqve ad præsentem annum 1767 in Finmarchia functi, sunt:

Dnus *Kiel Stub*, Ds. *Janus Bloch*, Ds. *Elias Heltberg*, Ds. *Erasmus Rachlöv*, Ds. *Martinus Lund*, Ds. *Severinus Gjessing*, Ds. *Johannes Harbist*, Ds. *Canutus Leem*, Ds. *Petrus Rosenvinge*, Ds. *Johannes Falch*, Ds. *Petrus Dohn*, Ds. *Albertus Angel*, Ds. *Wilhelmus Patberg*, Ds. *Laurentius Jæger*, Ds. *Thomas Edvard Sylov*, Ds. *Bagge Eilers*, Ds. *Johannes Irgens*, Ds. *Johannes Hagerup Krog*, Ds. *Nicolaus Gröver*, Ds. *Johannes Dahl*, Ds. *Olaus Bernhoft Friis*, Ds. *Canutus Juel*, Ds. *Christianus Weldingh*, Ds. *Jacobus Elias Schiönning*, Ds. *Andreas Porsanger*,

Ds.

ning, Hr. Andreas Porsanger, Hr. Michael Baade og Hr. Gerhard Sandberg.

Først fik Finmarken 2 Missionairer, men ikke længe derefter 3. saa at den eenes Distrikt blev Waranger-Fiorden og Thana i Øst-Finmarken, den 2dens Laxe-Fiorden i Øst- og Porsanger-Fiorden i Vest-Finmarken, og den 3dies Hvalsund og Alten i Vest-Finmarken.

Dette varede indtil Aar 1728. Hvoreffter, da de høye Herrer i Missions-Collegio, agtende det ufornoden, at forsyne Finmarken med 3 Missionairer, lode den atter deele i 2de Missionariater, saa at den eene Missionairs Distrikt blev Waranger-Fiorden, Thanen samt Laxe-Fiorden i Øst-Finmarken, og den andens Porsanger-Fiorden, Hvalsund og Alten i Vest-Finmarken. De andre Missionariater henhøre under Nordlandenes og Trondhiems Ampter, og, ligesom de forbemeldte Finmarkiske, hver i sær opvartes af en Missionaire. I øvrigt veed jeg ey at give om dem nogen Underretning. Min Beskrivelse, som i de andre Capitler, saa og i dette, betreffer fornemmelig Finmarken.

Enhver

Ds. *Michael Baade* & Ds. *Gerhardus Sandberg*.

Statim ab initio pii hu'us & nunqvam satis laudandi instituti tres Misionarii in Finmarchiam ablegati sunt, qvorum primo tractus sinuum, Warangrienſis & Thanenſis in Finmarchia orientali; ſecundo ſinus Laxefiordenſis in Finmarchia orientali, & ſinus Porſangrienſis in Finmarchia occidentali; tertio Hvaleſundia & tractus ſinus Altenſis in Finmarchia occidentali, obtigerunt.

Hæc diſtributio duravit usqve ad annum hujus Seculi XXVIII. Paulo poſt itidem placuit alte memorato Collegio univerſam Finmarchiam in duos tantum Misionariatus diſpeſcere, ita ut ex binis Misionariis alter ſinus, Warangrienſem, Thanenſem & Laxefiordenſem in Finmarchia orientali; alter vero ſinus, Porſangrienſem & Altenſem, ac Hvaleſundiam, in Finmarchia occidentali, curaturus eſſet. Reliqva Misionariorum territoria ſub terrarum borealium Nidroſiæqve præfecturis continentur, &, ut Finmarchica, de quibus ſupra, ſuo ſingula gaudent Misionario; ceterum de illis nil eſt, qvod referam. Commemoratio mea, ut in reliqvis, ita etiam in hoc capite Finmarchiam præcipue tangit.

Cuivis

Enhver Missionaire, som did hensendes, bekommer Instrux af Collegii Misionis Vicario i Tronhiem. Desuden havde Hr. Lector von Westen, som Collegii første Vicarius, halvandet Aar, førend jeg uværdig blev beskikket til Missionaire for Porsanger- og Laxe-Fiords Lapper, foreskrevet Missions-Betienterne saa lydende Leges og Monita.

Anstalt for Missionen i Finmarken og Troms-Øen.

Imo Forlanges, at med forderligste indkommer et Mandtal over alle Finner og hver Siel i deres Familier udi Waranger, Thana, Porsanger, Loppen, Kals-Fiord, Bals-Fiord, og Malanger, hostegnede deres Sæder, Flotninger og Markeder tillige med deres aandelige Forfremmelse, item om nogen af dem reyser til Sverrigs Lap-Mark og lader sig der betiene. Hvor Missionarii ikke ere, der forfatte Skolemesterne Mandtallet. De 3 sidste Fiorders Mandtaller behager Provsten i Troms-Øen at communicere. Loppens Finners Fortegnelse indhenter han fra Klokkeren i Loppen.

IIdo En

Cuivis Missionario, munus suum adeunti, literæ, ut vocantur, instructionis a Collegii Misionis Vicario impertiuntur. Biennium circiter, anteqvam munus Misionarii regii in tractu Porsangrienſi & Laxefiordenſi mihi indigno demandatum fuerit, Misionis regiæ Ministris & operariis Leges & Monita præscripta fuere a primo alte memorati Collegii circa Misionem Lapponicam Vicario, Dno Thoma von Westen, dum viveret, ad exedram Nidrosienſem, S. S. Theologiæ Lectore.

Leges & monita, Missionariis regiis, in Finmarchia & tractu Tromsöenſi degentibus, obſervanda.

Imo Obſervandum injungitur, ut, qvam primum fieri possit, catalogi conficiantur, in qvos omnes ac ſinguli Lappones, in Warangria, Thana, Porsangria, Loppen, Kalsfiord, Balsfiord & Malangria commorantes, tributim referantur, domiciliis eorum, migrationibus & nundinis annotatis, indicatoqve cujusvis profectu ſpirituali &c. item: numqvis in Lapponiam Svecicam Sacrorum participandorum cauſa emigret? In iis locis, ubi nullus eſt Misionarius, hujusmodi Catalogi confectio Pædagogo procuranda injungitur. Catalogi, nomina

2do En nøyagtig Designations Fortegnelse fra alle Stæder i Finmarken og Troms-Øen, over Missionairer og andre Missions-Betientere, saasom: Skolemestere, tilberedde og tiltænkte Redskaber; og alle Finne-Kirker, Forsamlings-Huuse, store og smaa, og Skoler, og maae ingen Forældre eller Venner tage deres Børn fra Missionen, naar de dertil ere een Gang opofrede. Her indføres alle Hellig-Dags Vægtere og deres Forhold.

mina Lapponum trium ultimorum sinuum sistentes, cura venerandi Dni Præpositi Tromsöensis huc transmittantur. Descriptio Lapponum Loppensium ab ædituo loci conficienda est.

IIdo Accurata designatio omnium Missionariorum, aliarumqve personarum, negotio Missionis regiæ operantium, ut: Pædagogorum aliorumqve ad opus Evangelii præparatorum vel præparandorum, omnium templorum Lapponicorum, Prosevcharum, Scholarum, aliarumqve ædium sacris conventibus destinatarum, qvam primum fieri possit, expedienda est. Observandum præterea, nulli vel patrifamilias, vel tutori licere, liberos vel pupillos & cognatos, operi Misionis regiæ semel consecratos, vel vi vel dolo inde abducere. In easdem tabulas singuli dierum sacrorum custodes similiter referantur, moribus unius cujusqve diligenter annotatis.

3tio Saasom Brændeviin er en stor Anledning baade til Ruunerie, Uskik samt Evangelii Foragt, da vilde Missions-Betienterne stræbe at overtale Finnerne og Lapperne i Finmarken og Tromsoen, til at fatte den Resolution, som de fleeste Lapper og Finner i Nordlandene og Tronhiems Ampt haver fattet, nemlig reent at forsage Brændeviin. Besynderlig vilde Provsten, Hr. Junghans og Missions-Betienterne vaage derover,

IIItio Cum dudum compertum sit, usum seu potius abusum vini adusti varia procreare mala, ad incantationes magicas incitare, cursui Evangelii obicem & impedimentum ponere, omnes & singulos sacræ Misionis administros & operarios enixe rogo atqve obtestor, velint id sedulo operam dare, ut omnes Lappones & Finni, in Finmarchia & tractu Tromsöensi commorantes, ab usu hujus

derover, at intet Brændeviin bliver indfort i Finne-Fiordene eller til Fields til Finnerne, allermindst til Kirkerne, Forſamlings-Huſene og Skolerne, og er ingen Tvivl, at Stædets gudelige Øvrighed, og alle retſindige Præſter jo herudi viiſer al muelig Aſſiſtence, naar de vorder ærbodigſt anſogt, ſaaſom jeg ſeer ikke, Miſſionen kand naae ſit onſkelige fulde Maal, forend den Forargelſe bliver gandſke afſkaffet og borttaget.

4to Saa forlanger man og fra alle Stæder en fuldkommen Underretning om alle Levninger af Hedendommet og Afguderie, ſom endnu kand gaae i Svang, tillige med alle Omſtændighederne, ſaaſom: Rune-Maaden og Ordene, Offer-Skikken og deres

inebriantis potus ſerio diſſvadeantur, & ad eandem ingrediendam rationem, qvam Lapponum & Finnorum pleriqve, in Nordlandia & præfectura Nidroſienſi commorantium, dudum ingreſſi ſunt, uſu memorati potus per dies vitæ religioſe abſtinentes, perſvadeantur. Inprimis amice & fraterne rogo venerandum dominum Præpoſitum Junghanſium, velit una cum Miſſionis regiæ Miniſtris ſerio curare & providere, ne vina aduſta, tot malorum irritamenta, in ſinus vel montes, Lapponibus habitatos & freqventatos, omnium vero minime ad ædes ſacris conventibus dicatas, invehantur; & nullus dubito, qvin pius & prudens Magiſtratus civilis, decenter, ut par eſt, a noſtris compellatus & rogatus, ad hunc abuſum tollendum, qvod ſuarum eſt partium, faciat; & Eccleſiarum paſtores, qvi aliqvo divini nominis amore pioqve domus Dei Zelo tanguntur, in ſocietatem tam ſanctæ curæ ſimul veniant: & ſane non video, qvomodo ad optatam metam totum Miſſionis regiæ opus perduci poterit, niſi hocce ſcandalum prorſus tollatur.

IVto Deſidero plenam & fide dignam notitiam de omnibus Idololatriæ & Paganismi reliqviis, qvæ adhuc exſtirpandæ ſupereſſent, una cum omnibus & ſingulis circumſtantiis, ut: de variis artem magicam exercendi modis, de formulis verbo-

deres Noaaide-Instrumenter: Govdes, Ebbir-Lokkie, Myre Ged'ge, Sieide &c. item deres Passe-Varek. Thi maae Missions-Betienterne grandske paa det noyeste udi deres Vederstyggeligheder, og dem med Personernes Navne mig tilkiendegive. Jeg haver efterkommet af visse Fodspor, at, som Skiervøens og Carlsøens Finner for kort Tiid siden vare til en stor Deel af saadanne Daarligheder indstrikkede, saa er her og der i Finmarken end nogen Klinte tilbage. Missions-Betienterne forstaaer vel dette, at Omvendelse fra Afguderie er det første, man maa arbeyde paa hos Finnerne, og, foruden saadan Udgang fra Morket, hielper al Undervisning og Lærdom Finnerne intet. Men at ikke Finnerne skulde tænke, at de skulde lide Skam og Straf for saadant, da vilde Missions-Betienterne overalt kundgiøre, at, hvad Hedendom end og en Lap havde bedrevet, da soges ikke hans Straf derover, men Omvendelse og Salighed. Saa er baade Guds og Kongens Villie, og derfor skulle de ikkun bekiende deres Feyl, og forrige Hedenske Væsen, hvilket altsammen Missions-Betienterne ikke sige til nogen anden, end til mig. Saadan noyagtig Notice til mig er af mange Aarsager fornoden. Saa maae jeg og have en noyagtig Underretning fra hvert Stæd, hvorledes hver af de fra Hedendommet og Afguderiet omvendte skikker sig, og meener jeg de her besynderlig, hvilke paa min Missions-Reyse fandtes i Afguderie bestrikkede.

verborum, qvæ in hoc actu adhiberi solent, de ritu sacrificandi, de Instrumentis Noaaidicis, Govdes, Ebbir-Lokkie, Myre-Ged'ge, Sieide &c. item de Passe-Varek. Velint itaqve omnes Missionis regiæ operarii, qvam diligentissime possint, in hujusmodi abominationes inqvirere & ad me de iis referre, personarum nominibus simul proditis. Ceterum, vos ignorare nolo, certis me & minime fallacibus indiciis ac vestigiis comperisse, Lappones Carlsöenses & Schærvöenses nefandis hisce artibus & præstigiis non ita pridem addictos fuisse & revera implicitos, & inde me colligere, infelix hoc lolium nondum, uti tamen decebat, per totam agricolationem Dei istic loci radicitus esse exstirpatam. Sciunt, opinor, vel me non monente, Sacræ Misionis administri, conversionem Lapponum a detestatione & abnegatione Idololatriæ inchoandam esse, qvod nisi rite observetur & urgeatur, omnis opera peribit, omnis alia institutio doctrinæ cœlestis, qvantacunqve fuerit, nil miseris proderit. Et ne temere sibi fingant Lappones, Idololatriam & reliqva ejusmodi sub paganismi tenebris perpetrata impura facta, si confessione innotuerint, contumeliam sibi & pœnam arcessere, moneant fideles Misionis operarii, & cunctis, qvorum id scire interest, notum faciant, a resipiscentibus non pœnam qværi & supplicia, sed so-

lam converſionem, emendationem & ſalutem: hanc eſſe & Dei voluntatem & Regis: conſiteantur modo peccata ſua, ſub priſtino paganismo commiſſa, qvam Confeſſionem libere & absqve metu pœnæ editam, ſigillo ſilentii obſignent Miſſionarii, mihiqve ſoli, cujus intereſt, eam exploratam & cognitam habere, aperiant. Præterea deſidero & mecum communicari volo, plenam & exactam cognitionem ſingularum perſonarum, qvæ a tenebris paganismi ad lucem Evangelii converſæ ſunt, num vitam, evangelica profeſſione dignam inſtituant, nec ne? qvos inter eos inprimis intelligo, qvi in itineribus meis, Miſſionis cauſa ſuſceptis, veteris paganismi erroribus adhuc indulgere deprehendebantur.

5to En Forklaring fra hvert Stæd, hvor mange Finner, Mænd og Qvinder, forſtaaer Danſk, og hvor mange Lappiſk allene.

Vto Informari etiam volo de eorum ex utroqve ſexu numero, qvi Lapponice duntaxat ſciunt, & qvi Norvegice ſimul.

6to En grundig Underretning om hver Miſſions-Betienteres Evangeliſke Lob, hvorledes hans Reyſer og Forretninger falder, hvor længe han er paa hvert Stæd, hvor mange Familier han kan ſamle hver Gang, hans Underviisnings Maade, hvad der endnu kand deſidereres, og hvad Hindringerne ere.

VIto Notitia mihi impertienda eſt de operarii cujusvis curſu Evangelico, qvo ſcilicet itinera inſtituat? qvo in ſalutari hoc opere ſucceſſu gaudeat? qvamdiu in qvovis loco commoretur? qvam teneat informandi & docendi rationem ac methodum? qvæ adhuc emendanda deſiderentur? qvæ impedimenta tollenda reſtent?

7mo Si-

VIImo Sig-

7mo Sivert Henrichsen stræber, det beste han kan, med Porsangers Finner i Missionarii Absence, hvilket jeg ingenlunde tvivler paa. Isak Thomæsen i Laxe-Fiorden, hvorom jeg haver godt Haab. Hvorden forrige Peder Michelsen er afbleven, forlanger jeg at vide. Hr. Lund behager ellers paa mine Vegne at undersøge og styrke Porsangers Finners Forfremmelse, og holde Formanings-Tale til dem. Saa vilde og Hr. Lund have fremdeles et Øye til Skiervoens og Carlsoens Finner, og approberes de 2de ansatte Skolemestere, Niels Jenson til Skiervoen og Claus Rejerson til Carlsoen; ellers skal, om Gud vil, i Sommer komme en Missionarius til Porsanger, og en til Skiervoen, og en til Carlsoen.

VIImo Sigvardum Henrici in instituendis & salutari Evangelii cognitione impertiendis Finnis Porsangricis, strenuam navare operam, absentisqve Missionarii partes pro virili curare; Isaacumqve Thomæum apud Laxefiordenses idem sedulo præstare, nullus dubito. Qvid pristino Pædagogo Petro Michaëlis acciderit, aut ubi gentium degat? scire percupio. Dnus Pastor Lundius Finnos Porsangrienses proxime instante æstate meo nomine visitare eorumqve in spiritualibus profectum explorare additaqve exhortatione in bono confirmare, haud gravetur. Velit similiter statum & profectum Schærvöensium & Carlsöensium attendere & explorare. Bini juvenes, Nicolaus Jonæ & Claudius Rejari, qvorum ille apud Schærvöenses, hic autem apud Carlsöenses, Pædagogus constitutus est, tenore præsentium in officio approbantur & confirmantur. Ceterum, utriqve huic tractui, Schærvöensi & Carlsöensi, suus, qvod bene vertat Deus! Missionarius proxima æstate præficiendus est.

8vo Finner og Lapper maae overalt forkyndes, det Hs. Kongelige Majestæt vil ikke efterdags tilstaae nogen Finne eller Lap Tilladelse til Ægteskab i forbudne Leed.

VIIIvo Finnis & Lapponibus notum fiat, non amplius visum esse Sacræ regiæ Majestati, matrimonium illis in ullo gradu prohibito concedere.

9no Skulde' noget Dubium forefalde, da raadføre Missions-Betienterne sig med Hr.

IXno Si qvod dubium & nodus, vindice dignus inciderit, Missionis regiæ

Hr. Henning Junghans og indhente hans Betænkende, som muelig best kan fra mig indhente Svar paa forefaldende Dubia og Foresporgseler.

operarii, Dnum Henningium Junghansium consultum adeant, qvi & ipse consulentibus consilio adesse poterit & de propositis dubiis ad me referre meumqve consulentibus responsum reportare.

10mo Dersom Hr. Lund behager at vedblive Missionarii Tieneste, da bliver ingen anden Missionarius til Alten sendt, og skulle baade Hammerfæstes og Korsnæs Skolemestere fremdeles i alle Missions-Forretninger være ham lydige.

Xmo Nullum Altensibus Missionarium in posterum præficere animus est, si Dno Lundio placeat isto porro officio defungi, qvo casu Pædagogi, Korsnæssensis & Hammerfestensis, ad ejus se porro obseqvia decenter componere tenentur.

11mo Kiere Brodre! Jeg finder det fornoden at tillægge disse Erindringer: Alle Missions-Betientere skulle med allerstorste Sagtmodighed og Kierlighed omgaaes Finnerne og Lapperne, og ikke i ringeste Maader ved Haardhed, ved Verdslig Strafs Paaforelse give dem Anledning til Afskye for Evangelio, og for at bekiende deres Skrobeligheder og Synder; men de skulle være, som Ammer hos dem, og Gud veed, jeg bærer dem alle i mit Hierte.

XImo Perdilecti fratres! seqventia monita prioribus qvoqve adjungere consultum duco: Operarii Missionis regiæ, ad unum omnes, hoc sibi negotii potissimum dari credant, ut summa, qva fieri potest, mansvetudine & charitate, inter Lappones versentur eosqve leniter & benigne tractent, ne vel verbis asperioribus, lenitatem & æqvitatem Evangelii non spirantibus, vel poenæ secularis comminatione teneros animos a confitendis delictis suis amplectendoqve Evangelio inconsulte absterreant; sed potius, ut tanqvam lenes & seduli nutritii eos foveant, sicut & ego, Deum testor! eos omnes in corde & animo meo gero.

12mo Alle Missions-Betientere skulle conservere Kierlighed og Venskab med Præsterne, og i alle Ting give efter og foye sig efter

XIImo Omnibus & singulis Missionis regiæ operariis incumbit, amicitiam & fraternum amorem cum locorum Pastoribus

efter dem, indtil Samvittigheden kand frelses og ikke lide derunder, og det Embede, som de igiennem Missions-Forstanderne have annammet af Gud og Kongen, derudi de ikke maae ansee nogen Person. Det giver heller ikke liden Anstod hos Finnerne, naar de fornemme Ueenighed imellem Evangelii Tienere, som baade Præster og Missionarii ere.

13tio Field-Finnerne maae noye opsøges, og saa mange som sidde paa vor Konges Grund og Fielde, længe og stakket, de maae ufeylbarlig annamme Evangelium af vore Lærere.

14to Forestaaende Puncter behager Hr. Junghans at befordre til alle Missions-Betientere med den samme Post-Expresse, at de tegne deres Navne herpaa, at de have bekommet dem, og tage sig Copie deraf, og siden sender den eene Missionarius dem convoluteret og forseilet til den anden, og siden tilstiller dem igien Provsten Hr. Junghans.

Jeg velsigner dem alle, saa mange som betiene Missionen, tillige med alle mine kiære og elskelige Finner, forblivende enhvers hengivne

Tronhiem d. 21. Decbr. Ao. 1723.

Broder og Tiener,
Thomas v. Westen.

En

storibus colere & conservare, iisqve in omnibus obtemperare & cedere, qvatenus per bonam conscientiam & rationem illius muneris, qvod per sacræ Missionis curatores illis traditum est, id facere liceat; nec leve scandalum ex illa discordia, qvæ inter ipsos Evangelii Ministros, qvales sunt Missionarii æqve ac Pastores, haud raro intercedit, miseris Lapponibus creetur.

XIIItio Lappones montani diligenter conqvirantur, & qvicunqve in ditionibus Regis nostri, sive raro, sive semper, sedes habent Evangelium sibi a nostratibus annunciari patiantur.

XIVto Momenta hæc & monita omnibus Missionariis transmittenda & communicanda curet venerandus Dnus Junghansius per eundem tabellarium, qvi ea hinc secum affert; curent & ipsi Missionis administri, ut, exscripto exemplari, autographum ab uno ad alium perferatur, donec per circulum ad ipsum Dnum Præpositum Junghansium redeat.

Qvod reliqvum est, charissimi fratres, qvi sancto & salutari huic operi mecum incumbitis, Deum immortalem supplex veneror, velit vos omnes, mihiqve perdilectos Finnos, meam curam, fidei vestræ commissos, omnigena

gena benedictione cumulare! qvod toto animo precatur

V. in Domino addictissimus frater & servus,

Nidrosiæ d. XXI. Decembr. Th. von Westen.
MDCCXXIII.

En Finmarkisk Missionairs aarlige Lon var i min Betienings-Tiid 80 Rdlr. nu 100 Rdlr. I Nordlanden nyder en Missionarius aarlig 60 Rdlr. En Skolemesters Aars-Lon er efter hans Dueighed og Embedes Besværlighed større eller mindre, 16, 20 eller 24 Rdlr. Desuden bekommer en i Finmarken Missionen betienende Skolemester en halv Rdlr. for hvert Barn, han saa vidt har forfremmet i Guds Kundskab, at det kand læse og nogenledes forstaae Lutheri Catechismum. Til bemeldte Missions-Betienteres Lon samt andre medgaaende Omkostninger svares en vis Afgift af Norges Kirker, nemlig: af en Hoved-Kirke 2 Rdlr. og af en Annex-Kirke 1 Rdlr. hvilket bliver kaldet Missions-Contingent. Den tro Tiener i Guds gandske Huus, og, formedelst sin Nidkiærhed for Guds Ære og Christi Riges Tilvext, Gavmildhed mod de Nødtorftige, samt mange andre priselige Dyder et stædsevarende Ære-Minde fortienende Guds Mand, fordum Theologiæ Professor Publicus Primarius, nu hos Gud Salige Hans Steenbuk, begavede og den Finmarkiske Mission, til dens Befordring og Vedligeholdelse, med 1000 Rdlr.

I Aa-

Merces annua Missionarii Finmarchici, dum sacris ibi fungebar, 80. nunc 100. Imperiales erant. Missionarius in terris borealibus 60. Imperialibus qvotannis fruitur. Salarium Pædagogi annuum pro industria ipsius munerisqve molestia in plus minusve, 16. 20. vel 24. Imperiales excurrit. Pædagogo præterea, officium Misionis in Finmarchia sustinenti, pro qvovis puero, qvi ipsius solertia eo cognitionis divinæ processit, ut literas nec non catechismum Lutheri qvodammodo calleat, dimidius tribuitur Imperialis. Salario, Ministris Missionis persolvendo, aliisqve reqvisitis sumtibus certus e templis Norvegicis penditur census, scilicet e templo parochiali 2 Imperiales, & e templo illi adjuncto 1 Imperialis, qvi census Contingens Misionis audit. Fidelis iste in sacro munere servus, zelo suo pro gloria Divina regniqve Christi incremento, munificentia erga egenos, pluribusqve aliis egregiis virtutibus perpetuum promeritus monumentum, olim Theologiæ Professor P. P. nunc in numerum beatorum relatus, Johannes Steenbuk Finmarchicam

I Aaret 1752 behagede det Høylovlig Indkommelse Kong FRIDERICH den Femte at stifte i Tronhiem et Seminarium Lapponicum, kaldet efter hans Hs. Majestæts Høy-Kongelige Navn Fridericianum, samt at beskikke en Docens i berørte Seminario. Til Seminaristerne udvælges af benævnte Kiøbstæds Latinske Skoles Disciple saadanne Subjecta, som agtes beqvemme og duelige til at lære det Lappiske Sprog. Til Docentis Løn og Klæder for de af Seminaristerne, der ere fattige og trængende, samt til andre ved bemeldte Seminarium forefaldende Udgifter, haver Allerhøystbemeldte Konge allernaadigst skiænket en staaende Capital, stor 8100 Rdlr. desuden den halve Konge-Tiende af Strindens Fogderie, i Steden for de 200 Rdlr. som til ommeldte gudelige Brug forhen erlagdes af Tronhiems Hospitals Indkomme; saa og 50 Rdlr. af Skongens, og 50 Rdlr. af Stordalens Præste-Kalds aarlige Indkomster, samt 80 Rdlr. af Missions-Contingentet, eller den Afgift, som Kirkerne i Tronhiems Stift aarlig svarer til Missions-Væsenet, og belober til 157 Rdlr. End bevilgede Allerhøystbemeldte Konge allernaadigst en Tavle at ombæres hver Sondag i de 3 Kiøbstæders, nemlig Tronhiems, Christiansunds og Moldes Kirker til en frivillig Gaves Indsamling, som aarlig indbringer

chicam etiam Missionem in ulterius illius incrementum 1000 Imperialibus donavit.

Ao. 1752. Serenissimo & Potentissimo Regi, divæ memoriæ FRIDERICO Qvinto, Seminarium Lapponicum, Augustissimo suo nomine Fridericianum dictum, Nidrosiæ erigere ibidemqve Docentem constituere libuit. Alumni hujus Seminarii e discipulis scholæ Latinæ, qvæ in hoc emporio floret, maxime habilibus lingvæqve Lapponum perdiscendæ idoneis eliguntur. In salarium Docentis, indumenta alumnorum pauperum, aliaqve expensa, qvæ ratio Seminarii poscere, sublevanda, S. R. M. sortem fixam 8100 Imperialium donavit, dimidiam præterea decumarum regiarum partem, e præfectura Strinden provenientium, loco 200 Imperialium, qvi pio huic usui e reditibus nosocomii Nidrosiensis olim expendebantur; nec non 50 Imperiales ex annuis proventibus parochiæ Skongen, totidemqve e reditibus parochiæ Stördalen, & 80 Imperiales ex ita dicto Contingente Missionis, sive censu isto, qvi Missioni e templis in dioeceſi Nidrosiensi qvotannis penditur, inqve summam 157 Imperialium excurrit. Alte memorata Regia Majestas collectas fieri in templis trium emporiorum, Nidrosiæ sc. Christiansund & Molde, qvovis die dominico clementissime etiam permisit, unde

bringer Seminario omtrent 30 Rdlr. Christianiæ Stiftes Biskop, Høyædle og Høyærværdige Doctor Friderich Nannestad haver skiænket tilbemeldte Seminario 100 Rdlr. Endelig hae og hans Majestæt allernaadigst skienket en Gave af 800 Rdlr. til et Lappisk Lexici Trykning. En Deel af Seminaristerne ere dimitterede til Academiet, nogle befindes endnu i Skolen. De samtlige blive ved forefaldende Vacance befordrede til Missions-Betientere.

Hvad en Finmarkisk Missionairs Reyser og Forretninger angaaer, da havde han, besynderlig i Porsanger- og Laxe-Fiorden, hvor mit District var, i min Betienings-Tiid intet blivende eller vist Tilholds-Sted, men (nu er dog efter Beretning i Porsanger-Fiorden opsat et Skole-Huus, hvilket man haver forsynet med Kakkel-Ovn, Vinduer samt andet tilbehorigt, og hvori Missionairen paa en vis Tiid i Aaret nogen Stund opholder sig) maatte, naar han vilde giore sin anbetroede Gierning med Fliid, være, som et Perpetuum Mobile, i idelig Bevægelse. Hvor han farer, Vinter eller Sommer, Høst eller Vaar, i sit Kald, nyder han frie Skyds.

Om Vinteren og Foraaret ager han paa Fieldene med Rensdyr fra den eene Field-Laps Telt til den andens, og forbliver i enhvers Boelig 8te Dages Tiid, eller lidt længere, eftersom Fornødenhed udkræver.

Imid-

Seminario 30 qvotannis imperiales redeunt. Summe Venerabilis Doctor dioecesisqve Christianiensis Episcopus Fridericus Nannestad Seminario huic 100 donavit Imperiales. Tandem etiam S. R. M. in Lexicon Lapponicum excudendum 800 Imperiales gratiosissime largitus est. Qvidam alumnorum seminarii in numerum Academicorum relati, qvidam adhuc in ludo restant; omnes vero, sparta vacante, ad munera Misionis constituuntur.

Qvod ad itinera Misionarii Finmarchici, illiusqve functiones attinet; isli in Porsanger præsertim, adqve sinum Laxesiorden dictum, ubi territorium meum erat, dum sacris ibi fungebar, constans certumqve defuit domicilium, cumqve officium, sibi delatum, rite obire vellet, perpetui mobilis instar esse debuit. Nunc tamen ad sinum Porsanger, ut fertur, ludus exædificatus, fornace, fenestris aliisqve huc pertinentibus instructus, in qvo Missionarius certo anni tempore paulisper commoratur. Qvo hyeme vel æstate, autumno vel vere, officii sui partes impleturus, pergit, gratuito ipsi præstatur vectura.

Misionarius, durante hyeme, rangiferis per montes vehitur, ab hujus ad illius Lapponis montani tentorium iter instituens, integra hebdomade in tentorio cujusqve patrisfamilias plerumqve con-

Imidlertiid catechizerer han om Sogneda-gene for det Huuſes Folk, i hvilket han i berorte Tiid opholder ſig, og paa Sonda-gene og andre hellige Dage forſamle ſamtli-ge i den Egn her og der boende Field-Lapper ſig ſammeſteds til ham. Faae de da alle Rum i Teltet, prædiker og catechizerer han for dem derinde; (a) Men ere de ſaa mange i Tallet, at Teltet ey kan tage imod dem, nødſages han at forrette bemeldte paa Sneen under aaben Himmel, eller lade opſlaae et ſaa ſtort Telt, at de alle kand faae Rum.

Forend Sangen begyndtes, pleyede jeg ſtedſe paa Lappiſk at udlegge Pſalmerne, der ſkulde ſynges, paa det at Folket ey ſkulde ſynge uden Ordenes Forſtand. Naar Guds-Tieneſten er endt, ſøger hver til ſit Rensdyr, ſom imidlertid tillige med Slæden ſtod bun-det til et Træ i Skoven, og kiører hiem igien.

Om Sommeren og Høſten farer Miſ-ſionairen med Baad fra den eene Finne-Bye, (naar en Soe-Lap talende Danſk nævner ſin Boepæl,

conſumta. Dum in montibus ita verſa-tur, diebus profeſtis toti tentorii illius, in qvo commoratur, familiæ, elementa catechetica erotematice proponit; feſtis autem omnes illius tractus Lappones, ad illud, in qvo pro tempore hoſpitatur, tentorium convocat, qvod, ſi univer-ſam concionem capit, templi vicem præ-ſtat, in qvo, præter pertractationem doctrinæ catecheticæ, meditatam oratio-nem etiam habet; (a) ſin vero minus; vel majus aliqvod & ſpatioſius tentorium erigendum curat, vel etiam, qvod fre-qventiſſime accidit, ſub dio, ſuper den-ſiſſimas nives, intolerabili propemo-dum frigore haud raro ſæviente, ſacra peragit.

Anteqvam cantus publicus incipie-bat, ſolenne mihi erat, Pſalmos ſacros, mox decantandos, Lapponice cunctis auditoribus explicare, ut ſenſum verbo-rum eo melius caperent. Dum ſacra fie-bant, rangiferi, qvibus auditores adve-næ advecti erant, in ſylva arboribus alli-gati ſtabant, peractis ſacris mox ſolvendi, cum ad ſuum ſe qvisqve tentorium ite-rum conferre vellet.

Æſtivo tempore, ab uno in alium pagum Lapponicum (monui ſupra, Lap-pones maritimos, Norvegice loqventes,

(a) Vid. Tab. XCV.

(a) Vid. Tab. XCV.

Boepæl, kalder han den: Bye) til den anden, og opholder sig paa et hvert Sted et par Ugers Tiid, lidt længere eller kortere, og iligemaade holder Catechization paa Sogne-Dagene og paa Søndagene samt andre hellige Dage, baade catechizerer og prædiker. Befindes der Kirke eller Forsamlings-Huus paa Stedet, forretter han der Tienesten. Han haver Pædagogos til Hielp, hvis fornemste Gierning er at lære de Unge at læse i Bog, og i hans Fraværelse at catechizere.

Anbelangende de Besværligheder, som en Finmarkisk Missionaire haver at bestride, da lider han ilde i en Soe-Laps Boelig, i sær ved det, at inde i samme Hytte, som Folket boer, og han, efterdi intet andet Værelse gives, tillige med dem maae opholde sig udi, staaer Kalve og Lam, kastende sammesteds deres Ureenlighed. Hvor modbydeligt det maae falde den, der ey fra Ungdommen er vant til saadant Herberge, kand enhver slutte.

I en Field-Laps Boelig maae han imodtage end større og flere Besværligheder.

1. I Henseende til Boeligen selv, der er ikke uden et lidet trangt Telt, hvilket staaer aabet Vinter og Sommer, Nat og Dag; thi Rog-Hullet bliver aldrig tillukt.

2. For-

sedes suas urbes vocare) cymba fertur Missionarius, per binas, plus minus, hebdomadas, ubicunqve venerit, subsistens, diebus profestis catechetica pro more traditurus, festis autem concionem simul habiturus. Si templum forte adsit, vel alia qvæcunqve domus, conventibus sacris dicata, auditores illuc congregantur. Missionario in subsidium dati sunt Pædagogi, qvorum præcipuum officium est, juniores primis literarum & Catecheseos elementis imbuere.

Ceterum, cum magnis & gravibus incommodis Misionario Lapponico conflictandum est, qvi, si in tugurio Lapponis maritimi hospitatur, una secum stabulantes habet vitulos & oves, totum domicilium immundo foetore complentes, qvod, qvalem & qvantam nauseam, iis inprimis, qvi hujusmodi hospitiis a teneris non assveverunt, moveat, cuivis facile est judicatu.

Nec minore incommodo premitur idem, inter montanos degendo; nam

I. Ipsum Lapponis montani domicilium nil aliud est, qvam arctum & exile tentoriolum, rimarum plenum, & ne media qvidem hyeme undiqve clausum.

II. Atro

2. Formedelſt den overflodige Rog, han der maae plages med; thi det forſte Ilden om Morgenen antændes, er Teltet saa fuldt af Rog, lige fra Gulvet op til Rog-Hullet, at man ikke kand oplade ſine Øyne. Siden, og saa længe Ilden brænder, ryger der saa hæftig, at, endſkiondt man ſtædſe ſidder paa Jorden, naaer dog Rogen ned paa Hovedet, og i ſtærk Blæſt ſlaaer den liige ned paa Gulvet, saa man ſidder der inde i Rog, ligeſom i en Taage, hvilket er en jammerlig Øyen-Kuur.

II. Atro & ſordido fumo nunqvam non infeſtatur; enim vero, ut primum focus mane accenditur, totum tentorium, ab impluvio usqve ad imum, teterrimi fumi copia ita completur, ut oculos absqve damno aperire vix liceat. Accreſcente flamma, ipſe qvidem fumus nonnihil decreſcit, ſed manet nihilo ſecius tanta copia, ut, licet humi conſideas, omne tamen incommodum non poſſis evitare; at nunqvam magis infeſtus eſt, qvam cum vehementior ventus tentorium perflat, tum enim tanta furit ſævitia; ut totum te atræ hujus fuliginis nebula, non ſine inſigni oculorum incommodo, undiqve circumfuſum deprehendas.

3. Formedelſt den ſydende og rygende Damp, ſom de vaade, i Skoven ſamme Dag huggede og med Jis og Snee bedækkede, paa Ilden lagte Knubbe af Enderne udſkyde, hvilken ildelugtende Damp beſværer langt mere, end Rogen ſelv.

III. Accedit etiam aliud incommodum, priori ſuppar, vapor nempe ex recens cæſo & udo ligno, in focum conjecto, ardore ignis accedente, aſcendens. Hujusmodi fœtidus vapor ipſo fumo qvandoqve deterior eſt & nocentior.

4. Formedelſt den i det ſtedſe aabne Telt ſig indtrængende Kulde, paa hvis Strænghed følgende kand tiene til Beviis: Naar jeg om Morgenen paa mit Leye opvaagnede, ſaaes Dampen af min i Sovne udpuſtede Aande at have forandret ſig til Riim-Froſt oven paa den Skind-Felle, ſom jeg havde til Dække over mig. Naar jeg ſkrev,

IV. Reliqvis incommodis merito qvoqve accenſetur intolerabile illud frigus, qvod hoc latus mundi, ſupra qvam cuiqvam inexperto credibile eſt, brumali tempore urget, & in patula Lapponum tentoria facile penetrat. Enim vero, ipſi mihi, inter montanos verſanti, haud raro accidit, ut mane expergiſcens, pruinam

skrev, havde jeg mit Tilhold nær Fyrstædet, hvor Ilden, saa længe Folket er oppe, næsten idelig brænder i høy Lue, og havde imidlertid mit Blek-Horn staaende paa Brædden af samme; alligevel skeede det mig mangen Gang, at Blækket under Skrivningen fros i Pennen. Naar jeg sad hos Fyrstædet for at varme mig, varmedes og brændte Fødderne, som vendte imod Ilden, men Ryggen, som vendte i fra den, fros og hart ad bævede. En sær forunderlig, og for en, der selv ey saae den, fast utrolig Prøve paa den haarde Kulde, som paa de Finmarkiske Fielde om Vinteren indfalder, maae jeg og her, som et øyensynligt Vidne, anføre. Imellem Ild-Stædet i en Field-Laps Telt og det Teppe, som Teltet bestaaer af, er ikkun 3 Alnes Distance. Hvo kunde nu andet forestille sig, end at jo en den gandske Dag med høy Lue bemeldte Teppe saa nær brændende Ild maatte formeene Riim-Frost at legge sig indvendig derpaa; dog hendte det, at, da jeg for en saadan Ild sad paa en liden Kiste for at varme mig, og i det samme saae mig tilbage, viiste min Positur sig i Riim-Frost paa Teppet saa kiendelig, som om den havde været malet der med hviid Farve. Aarsagen dertil var, at Ilden, ved det jeg sad imellem den og tit-bemeldte Teppe, ikke med sin Hede saa vel kunde naae til den Deel deraf, der var bag mig liige over fra min Ryg, som til dets øvrige Deele, hvor intet var i Veyen.

nam tegulo pelliceo, sub qvo cubui, dormientis halitu inductam deprehenderim. Cum in pavimento tentorii, super ciſtam, inter pedes poſitam, ſcripturus conſiderem, atramentario in cardine foci, perpetuo igne calefacti, collocato, plus vice ſimplici accidit, ut atramentum in ipſa crena inter ſcribendum in glaciem concreſceret. Quando ad focum, me excalefacturus, locum tenui, pedes, utpote qui ad ignem vergentes, ad uſtionem usqve incaluere, tergum vero ab igne remotum, præ frigore fere contremuit. Ceterum, qvalis & qvanta in montibus Lapponiæ, hiberno tempore, ſit frigoris vis & vehementia, vel ex ſeqventi hiſtoria, experientia teſte relata, conſtare poterit: In foco, qvi, ut mos eſt huic genti, in medio tentorii pavimento exſtructus eſt, ignis jugis ardet, novis alimentis, crebro injectis fotus. A foco, trium ulnarum ſpatio utrinqve diſtat ſtragulum, ex qvo totum tentorium contextum eſt. Qvod cum ita ſe habeat, qvis vel cogitando ſibi fingeret, continuo ardentem & in altas erumpentem flammas ignem, non potuiſſe pruinam vel prorſus impedire, vel liqvare, vel ſaltem efficere, ne intra ipſum tentorium concreſceret. Verum multo aliter evenit; nam cum in ciſta, modo memorata, qvam adhuc in rei memoriam penes me ſervo, ante focum, continuo ardentem ſederem, præter omnem opi-

5. For-

nionem

5. Formedelſt den elendige Drik, han der maae noyes med (andet haver han ey heller i Soe-Lappernes Hytte at ſlukke ſin Torſt ved) nemlig Iiskoldt Vand, blandet med Snee, undertiiden ogſaa paa de Stæder, hvor Vand ikke er at faae, bare Snee ſmeltet i en aaben Gryde eller Kobber-Kiedel.

6. Formedelſt det ſlette Leye, han der maae tage til takke med, i det han haver intet under ſig at ligge paa, uden en over de Riis-Qviſte, ſom Teltets Gulv beſtaaer af, udbreedt Rensdyr-Huud, og under ſit Hoved allene ſine Gang-Klæder. Paa bemeldte Leye, naar man der ligger og ſover, vende Fodderne ind ad Teltet, og Hovedets Hviile-Sted er tæt ved den i det Capitel om Lappernes Boeliger beſkrevne Snee-Væg.

nionem deprehendi eam parietis partem, qvæ propter umbram corporis mei vim calefacientis ignis admittere non poterat, pruinam induiſſe, meiqve qvaſi imaginem & ſimulacrum, albo colore depictum, in pariete retuliſſe.

V. Nec levius incommodum Miſſionario Lapponico creat defectus boni & ſalubris potus; enim vero, ſive in tugurio Lapponis maritimi verſandum ſit, ſive in tentorio montani, ad ſitim reſtingvendam nihil aliud ſuppetit, qvam ſola frigida, nive interdum mixta, &, hac etiam deficiente, ſola nix in lebete ſuper focum reſoluta.

VI. Nec molle & plumoſum cubile in hujusmodi hoſpitiis Miſſionario exſpectandum eſt, cui loco culcitæ eſt hiſpidum corium rangiferinum, ſuper nudam humum, vel ſaltem ſuper corraſa lignorum ſarmenta expanſum, veſtibus, qvas cubitum iturus exuerat, loco pulvini ſuppoſitis. Ad reqviem qvalemcunqve ita compoſitus, ipſam nivem capite fere attingit, exiguo unius duntaxat palmi ſpatio ab ea remotus, cubat enim in pavimento, pedibus focum verſus exporrectis, capite autem parieti proximo, qvi, qvemadmodum ſupra obſervatum eſt, ima ſui parte perpetuis nivibus, tanqvam vallo cinctus eſt & circumdatus.

7. I Henseende til Uroe af Huus-Folket; efterdi Teltet er gandske lidet, og der formedelst Sladder, Borne-Graad, og anden deslige Uleylighed gives liden Roe til at studere derinde, maae han ofte, endog i den allerskarpeste Kulde, og det allergrusomste Snee-Driv gaae under aaben Himmel i Orken at studere til sin Prædiken, hvilket mangen Gang hændede mig, haver vel og skeet og skeer mine Medbrødre i den Station.

(b) Undertiden tildrager det sig, at Missionairen i sin Omvandring om Vinteren paa Fieldet iblandt Lapperne, kommer paa sit Embedes Vegne i en Field-Laps Huus, just paa den Tiid, da hans Rensdyr har afædt al i den Egn voxende Mosse, saa at han derover nødsages at flytte derfra med sit Telt, sin Familie og sine Rensdyr, forend Missionairens Blive-Tiid hos hannem er ude; i saadant Fald maa Missionairen flytte med ham, og efter Ankomsten til

VII. Tot moleſtiarum, qvæ Miſſionarios in hac mundi plaga circumveniunt, agmen tandem claudat inqvietudo illa, ſat moleſta, qvæ ex communi contubernio cum tota Lapponis familia, in exile tugurium vel tentorium coacta, neceſſario naſcitur; ſtudiis enim & meditationibus vacantes, feceſſum & otia qværunt; Miſſionario autem vel in ipſo tentorio, inter domeſticorum Miniſteria & confabulationes, infantumqve in cunis vagientium fletus, meditandum eſt, vel ſub dio ambulandum, ubi animum ſtudiis & meditationibus intentum frigora & cadentes nives haud parum turbant. Ipſe ego hæc mala ſæpe expertus ſum, haud neſcius, fratribus meis, in eodem, qvo ego olim, officio conſtitutis, cum iisdem incommodis & moleſtiis adhuc conflictandum eſſe.

(b) Accidit interdum, ut Miſſionarius, montes hyeme, officio ſibi demandato functurus, peragrans, in tentorium Lapponis eo ipſo tempore deveniat, qvo hic ob penuriam muſci, qvem omnem in eo loco depaſti ſunt rangiferi, cum tentorio, familia, ſupellectile & rangiferorum, pabulum qværentium, grege, alio migrare parat, qvo caſu vagantem Lapponem, nulla aëris, frigoris & nivis ratione habita, ſeqvi cogitur, nullam

(b) Vid. Tab. XCVI.

(b) Vid. Tab. XCVI.

til det Sted, hvorhen Flytningen skeede, gaae, om Kulden end er nok saa streng, og Snee-Drivet nok saa heftigt, ude paa Marken, indtil Lappen der har faaet sit Telt i Stand, nemlig skovlet Sneen bort, og saaledes giort Rummet roddigt, hugget Qviste af Træerne til Gulv, lagt Gulvet, reyst de Stænger op, som Teltet bestaaer af, breedet Teppet ud over samme, bereedt Fyr-Stedet og tændt Ild an; da forst gives ham Leylighed at komme ind i det nye Herberge.

(c) Ofte treffer Missionairen og hans Vey-Viiser, den saa kaldede Oaappes, paa Reysen over Fieldene saa grusomt Snee-Fog, at han, efterdi samme næsten vil qvæle ham, maae holde Hænderne for Mund og Næse, og knap kand faae Oynene op, ja seer ikkun et Skimt af Dyret, der omtrent ved 3 Alnes Distance fra ham trækker Slæden, han sidder i, hvilket mange Gange hændede mig. Efterdi Oynenes Brug er ham i saa Fald betagen, staaer han Fare for at komme af Veyen, geraade ud over Klipperne, og brække Hals og Been, som og visseligen skeede uden Guds besynderlige Beskiermelse.

Naar

nullam inveniens reqviem, priusqvam Lappo, loco idoneo sibi & esurientibus rangiferis tandem invento, tentorium, excussa nive, cum suis fulcris & partibus erexerit & rite instruxerit.

(c) Contingit qvoqve, ut Missionarius una cum hodego suo, qvem ipsi Oaappes nuncupant, per montes iter faciens, in tantam cadentium & in oculos & faciem se ingerentium nivium copiam incidat, ut oculos & ora, ne insana nivium vento in gyros agitatorum mole plane suffocetur, obvelare necessum habeat. Sane, qvi in hoc rerum articulo constitutus est, cadente & agitata nive, tanqvam crassissima nebula, ita obruitur, ut ipsum, qvo vehitur, jumentum, vix possit conspicere, qvod mihi ipsi, per montes auriganti, sæpe accidit. Et qvoniam viator omni propemodum oculorum usu, hoc qvidem casu, destituitur, per se seqvitur, periculum esse, ne a recto aberrans tramite, propter varia & ubiqve obvia præcipitia,

(c) Vid. Tab. XCVII.

(c) Vid. Tab. XCVII.

Naar man reyser i Frost-Veyr og heftigt Snee-Driv, legger der sig, hvilket jeg selv mange Gange haver erfaret, Jis paa Kinderne og om Hagen, samt smaae Jis-Tapper i Øyen-Laagene og Øyen-Brynene. Dette er svart, helst for den, der ey er vant til sligt fra Barns Been, men ikke bedre derpaa at komme ind i et Telt, fuldt af Rog; thi, naar man haver saa været der et par Dages Tiid, bulner Ansigtet med Kiertel-lige Knuder inde i Kiødet.

Kand Missionairen, som og undertiden skeer, ikke paa sin Reyse, formedelst overflodig Snee, Veyens Længde eller andre Hindringer, opnaae et Sted, hvor Folk boer, maae han, om paa det Sted, han er kommen til, ingen Træer befindes, Natten igiennem sidde i Slæden under aaben Himmel; men er der Skov, hugger man i saadan Fald Kieppe af Træerne, omtrent saa lange som en kort Aare, reyser dem

in præsentissimum vitæ discrimen incurrat, nec dubium est, qvin multi hoc modo misere perirent, ni custos Israëlis, provida sua cura omnia gubernans, eos suo sub tegmine tutos præstiterit.

Accidit præterea, ut, sæviente frigore, & multa nive cadente, genis proficiscentium glacies incumbat, qvæ, laminæ instar, postea avellitur, & stiriæ palpebris adhæresçant, digitis similiter avellendæ, qvod incommodum admodum molestum est, iis præsertim, qvi a teneris perferre non didicerunt. Incommodis hisce & periculis tandem superatis, pervenitur in tentorium, teterrimo fumo oppletum, qvod sane haud leviorem viatori molestiam creat; &, ut reliqva incommoda taceam, hoc unum, memorasse sufficiat, efficere hunc fumum, ut facies hospitis, si per complures dies hic commoratus fuerit, variis tuberibus intumescat.

Si contigerit, qvod revera subinde contingit, ut Missionario, montes obeunti, propter longitudinem viæ, vel molem cadentium nivium, vel aliam qvamcunqve ob rationem, ingruente nocte, ad certum hospitium non liceat pervenire, vel sub dio, sine ullo tecto, frigus & nives arcente, in traha per totam noctem sedendum est, vel etiam, si locus, in qvem incidit, forte silvosus

sit,

dem op paa Sneen saaledes, at de med Enderne naae sammen oven, men staae adspredde neden til, og udbreder saa over dem et Teppe af grovt Lærret, som man til den Ende forte med sig, og forbliver derunder, indtil det Dages; dette er et elendigt Herberge; jeg haver selv paa mine Field-Reyser forsogt begge Deele, baade at sidde om Natten paa aaben Mark i Slæden, og at have Natte-Leye i bemeldte Lærrets Hytte. Kort sagt: den der ikke selv har provet det, kand neppe troe eller forestille sig al den Besværlighed, som en Finmarkisk Missionarius, der med Flid og Troeskab vil giore sin anfortroede Gierning, haver at bestride; da han maae lide usigelig Kulde, Vinteren igiennem tage til Takke med et aabet Telt paa Sneen, paa vilde Fielde, lade sig noye med Jis-koldt Vand, frosen Rensdyr-Melk, samt andet deslige, og udstaae mangfoldige andre Besværligheder: og var det umueligt, at den, der ikke fra Barns-Been var vant til saadant Levnet, i sær den, der havde en tynd Helbred, som og jeg var af i al den Tiid, jeg uværdig betiente Missionen, kunde trænge igiennem al den Moye og Farlighed, uden sin gandske Helbreds og sit Livs Fortabelse, dersom Gud ikke viiste sig særdeles mægtig i hans Skrobelighed, og tog ham under sin Vare-tægts Vinger.

I dets

sit, sub tegmine ramorum qvorundam, qvi e proxima silva cæsi, altera sui parte in terra depacti, crassoqve, qvod huic usui viator secum portat, linteo contecti sunt, donec illucescat, manendum. Tumultuarium hocce ædificium receptaculum illi qvidem præstat, sed vile admodum & rimosum. Utraqve hæc in montibus Lapponicis pernoctandi ratio usu mihi cognita est. Et, ut paucis multa complectar, tot Missionarium Lapponicum circumveniunt & exercent incommoda, tot labores exantlandi, sive frigus spectes, qvod suo tempore pæne intolerabile est, sive hospitium in parvo & rimoso tentorio, sive deniqve alimenta consideres, qvalia sunt lac rangiferinum congelatum, fontana, eaqve interdum frigidissima & nive permixta &c. aliaqve innumera, qvibus recensendis vix sufficio, incommoda respicias, ut speciali Dei providentiæ, eiqve soli, tribuendum sit, qvod homines huic cœlo & moribus gentis, sub eo degentis, a teneris non assveti, & teneræ præterea valetudinis, qvalis ego qvidem omni eo tempore, qvo operi Missionis regiæ inserviebam, fui, hisce malis non succumbant, sed potius omnia hæc pericula sine valetudinis & vitæ jactura eluctari & superare qveant. Verum hic, ut sæpe alias, omnipotentia divina, præter captum humanæ rationis provide cuncta

I dets Allernaadigste Betragtning regalerede Høylovlig Ihukommelse Kong Friderich d. 4de den Finmarkiske og Nordlandske Mission med alle i Finmarken, fast alle i Nordlandene og nogle i Tronhiems Ampt værende Præste-Kald, paa det at Missionairerne dertil ved forefaldende Vacance kunde befordres. Samme meget ypperlige Beneficium lode Høylovlig Ihukommelse Kong Christian d. 6te og Kong Friderich den 5te bemeldte Mission af liige Høy-Kongelig Naade beholde, og vores nu Krone og Scepter førende Monarch, Kong Christian den 7de, trædende i sine Høylovlige Forfædres priiselige Fodspor, lader den endnu nyde samme.

Jeg, som den alleruværdigste iblandt Christi Tienere, haver og høstet Frugt af slig Høy-Kongelig Naade, i det at Høylovlig Ihukommelse Kong Friderich den 4de Allernaadigst kaldede mig, efter min ved Missionen fuldendte Tieneste, til Sogne-Præst for Altens Præste-Kald i Vest-Finmarken i Tronhiems Stift, hvilket jeg 6. Aar betiente, og Høylovlig Ihukommelse Kong Christian d. 6te derefter Allernaadigst kaldede mig til Augvalds-Næs Præste-Kald i Christiansands Stift, hvilket jeg i 18 Aar

disp enſans, clariſſime ſe exerit & manifeſtat.

Ceterum, ne memorata incommoda qvemqvam terreant, ſed potius ut delinirentur, placuit Regi Friderico IV. gl. m. Miſſionarios non idonatos relinqvere, ſed paroecias, utriusqve Finmarchiæ omnes, Nordlandiæ plurimas & præfecturæ Nidroſienſis nonnullas, Miſſioni a ſe inſtitutæ, aſſignare, ut Miſſionarii in ſolatium exantlatorum laborum, occaſione data promoverentur. Idem nunqvam ſatis deprædicandum beneficium Christianus VI. & Fridericus V. glorioſiſſimæ memoriæ reges, Miſſioni Lapponicæ clementiſſime conceſſerunt, &, qui hodie ſceptra tenet Monarcha Auguſtiſſimus, Christianus VII. glorioſiſſimorum majorum veſtigiis inſiſtens, idem laudatæ Miſſioni beneficium indulget.

Hujus favoris regii documenta mihi etiam, qvantumvis indigno, obtigere varia, nam primum Eccleſiæ Altenſis in Finmarchia occidentali Dioeceſeos Nidroſienſis Paſtor a Rege Friderico IV. glorioſiſſimæ memoriæ clementiſſime conſtitutus ſum, & annis ſex interjectis ad gubernationem coetus Augvaldsnæſenſis in Dioeceſi Chriſtianſandenſi, ita jubente Rege Christiano VI. glorioſisſimæ memoriæ, vocatus, huic officio annis XVIII. præfui, & ne hic qvidem ſubſtitit

18 Aar opvartede, og Høylovlig Ihukommelse Kong FRIDERICH d. 5te Allernaadigst haver beskikket mig til Docens i det udi Throndhiem stiftede Seminario Lapponico Friderician, hvilket Embede jeg i femten og et halvt Aar har betient, og vores nu regierende Stormægtigste og Allernaadigste Arve-Konge og Herre, Kong CHRISTIAN den Syvende, allernaadigst haver confirmeret mig i berørte Embede.

tit Auguſtiſſimi & clementiſſimi Regis, FRIDERICI V. glorioſiſſimæ memoriæ, gratia, qui annis prædictis in hac ſtatione peractis, Nidroſiam repetere juſſit, ut in novo, qvod auſpiciis & ſumtibus regiis ibi inſtituebatur, Seminario Lapponico, futuros Miſionarios, ut Profeſſor lingvæ Lapponicæ docens, inſtituerem; quod munus per XV, & quod excurrit, annos curare perrexi, ab hodierno Rege, CHRISTIANO VII. in eodem clementiſſime confirmatus.

Henſigten ved at have anfort nogle af de Beſværligheder, ſom en Finmarkiſk Miſionaire haver at beſtride, er at viiſe den Feyl, de i deres Tanker begaaer, der indbilde ſig, at en Miſſions-Tieneſte der paa Stædet kan lettelig afgiøres, og at Miſſionairen altſaa kommer let til Brød. Ingenlunde vil jeg ved Beſværligheders Mældelſe afſkrekke nogen fra at paatage ſig det til Guds Ære og Sieles Saliggiørelſe henſigtende Miſſions-Arbeyde, men vil langt meere, ſaa vidt til mig ſtaaer, give Opmuntring til dette høyvigtige af Landets fromme Fader foranſtaltede Verks frivillige Anfangelſe. Naar man haver Guds Ære og Menneſkers Omvendelſe fra Mørket til Lyſet, fra Satans Magt til Gud til Øyemeed, findes man, ſom ſkyldig, ſaa og gandſke beredvillig til at fordrage al den Møye, ſom derved kan forefalde, og gaaer med ſtørre Lyſt dertil, end andre til en Dantz. Jeg negter ikke,

Ceterum, qvæ de moleſtiis & incommodis, Miſionem Lapponicam comitantibus, commemorata ſunt, ea non ſcripſi mente, ut qvemqvam a ſalutari hoc & in converſione tot hominum procuranda unice occupato opere ſuſcipiendo deterrerem, ſed potius, ut ad hanc ingrediendam rationem auctor aliis ſvaſorqve eſſem, animumqve & calcar ad ulterius in ſanctiſſimo hoc & utiliſſimo negotio progrediendum, adderem. Enim vero, qvi gloriam Dei in tot animarum a tenebris ad lucem, a poteſtate Satanæ ad Deum, converſione promovendam unice reſpicit, næ, hæc & alia, qvæ ſe circumvenire poſſunt incommoda, parum curat, ſed puro & ſincero Chriſti oviumqve pretioſiſſimo ipſius ſangvine redemptarum amore incenſus, qvasvis moleſtias lætus adit, lætus ſuſtinet & ſuperat. Qvæ initio dura ſunt,

ikke, at jo de Ulejligheder, som møde ved Missions Arbeydet, komme noget fremmede og kummerlige for i det første; men efterdi Gierningen er Herrens, og Vanen desuden den anden Natur, varer det ikke længe, førend man frimodig og vel fornøyet finder sig derudi; uroest for Gud og Menneskene, kand jeg med Sandfærdighed sige, at jeg i den Tiid, jeg uværdig tiente ved den Finmarkiske Mission, levede saa fornøyet, som jeg nogensinde enten for, eller efter den Tiid haver levet i Verden; thi man finder Lapperne et bøyeligt, lærvilligt og velvilligt Folk, og møder ikke iblandt dem saadanne Fortrædeligheder og Sindets Forstyrrelser, som hos mange andre. Jeg drak i den Tiid det bare Vand med Snee udi, med saa stor Fornøyelse, som andre drikke Viin, kunde ikke heller i den Tiid slukke min Torst med nogen anden Slags Drik.

Missions Arbeydet er, som for er meldt, et høyvigtigt og berømmeligt Verk. De Høylovlige Danske Kongers Høy-priselige Nidkiærhed for Guds Ære og Menneskers Omvendelse fra Mørket til Lyset, fremskinner klarere, end Middags Solen, af den Ostindiske, Grønlandske og Finmarkiske Missions Stiftelse og Vedligeholdelse. Bør da ikke alle Lande under Solen, fra dens Opgang indtil dens Nedgang, billig prise og med Lov udbrede saadan de Stormægtigste og Allernaadigste Danske Kongers gudelige og brændende Iver? Men først og sidst være

ubi assveveris, sensim molleſcunt; & profecto (abſit omnis jactantia & vana coram Deo & hominibus gloriatio) confidenter ausim asserere, me, omni illo tempore, qvo pars aliqva Misſionis regiæ in hiſce oris eram, mea ſorte adeo contentum fuiſſe, ut nunqvam magis. Si cauſam qværis, præter multas alias & hanc accipe: eſſe Lapponibus ingenia adeo docilia, mitia & tractabilia, ut, qvæ in commercio cum aliis hominibus, ſua & aliorum opinione his multo politioribus, animum liberalem æqviqve amantem & juſti, haud raro offendunt, & ad iram ac indignationem irritant, inter Lappones verſanti non ſint metuenda. Fontana vino jucundius ſapuit; imo illa ſola ſitim ſedare potuit.

Ipſum Miſſionis regiæ negotium merito conſiderandum eſt ut res maximi momenti, & proinde omni laude & celebratione digniſſima. Enim vero, pius ille zelus, qvo pro gloria Dei, per regna ſua & ditiones propaganda, glorioſiſſimi trionum Reges flagrarunt, non clarius aliunde, qvam ex ſacra Miſſione, in utramqve Indiam, Groenlandiam & Lapponiam, inſtituta, eluceſcit, ob qvæ beneficia, Auguſtiſſimis Regibus ampliſſimæ laudes, ipſi vero Regum Regi, præpotenti cœli & terræ Domino, qvi

ſolus

være den Store Himmelens og Jordens Regentere, den Store Kongernes Konge, den Gud over alle Ting, som haver boyet Kongernes Hierte til saa helligt, priiseligt og forngdent Verk, ophoyet i Tiiden og velsignet i Evigheden! Himmelen og Jorden bor bevæges, alle Engle og Mennesker bor med Tak fremkomme for den Herres Ansigt, som er en stor Gud, og en stor Konge over alle Guder, og haver beviist, at ogsaa Biergenes Hoye hore ham til, ved at igiennem de Hoylovlige Danske Kongers Omhue for en Missions Stiftelse, lade sit Ords Lys antænde, og sit Ords Sæd udsaae iblandt de paa vilde Fielde omvankende Lapper, hvorved samme hos dennem har faaet saa god Frembyrt, at alle Christnes Hierter billig maae glæde sig, og at Biskopen over Tronhiems Stift, Doctor Eyler Hagerup fandt sig, da han visiterede i Finmarken, saa fornoyet, at hand, det jeg selv horte, i sin Beslutnings Tale efter Visitatzen udbrod med saadanne Ord: Jeg befinder de Unge, i sær Lappernes Ungdom, mere oplyste i Guds Kundskab udi denne Vraae af Verden, end paa de herligere Stæder. Jesus det sande Lys, som oplyser et hvert Menneske, som kommer til Verden, optænde og vedligeholde en levende Troes Lys i deres Hierter, at de, som fordum vare et Morke, stedse maae blive et Lys i HErren, omgaaes som Lysens Born, og lade deres Lys saa skinne for Menneskene, at de maae see deres gode Gierninger og priise deres Fader, som er i Himme-

solus corda Regum ad susceptionem glorioſissimi hujus operis movere & flectere potuit, honor & gloria æternum, debentur. Cœlum itaqve & terra in partes veniant! Angeli, hominibus sociati coram omnipotenti illo domino, magno illo Deo & Rege supra omnes Deos, venerabundi compareant, laudes illi & gratiarum actiones offerentes, qvi in sanctissimo hocce negotio clarissime demonstravit, cacumina montium, ut canit regius Psaltes, sua etiam esse, nam semen & lumen verbi sui inter Lappones, per aspera & inculta montium, per æternas nives & glacies vagantes, tam largiter spargere dignatus est, ut fructus inde prorsus insignes & læti provenerint, in cujus rei documentum coronidis loco subjungere liceat testimonium viri qvondam illustris & summe venerabiliis, Dni Hilarii Hagerupii, S. S. Theologiæ Doctoris & Dioeceseos Nidrosiensis Episcopi, qvi, visitatione coetus cujusdem in Finmarchia peracta, in hæc verba erupit: juventutem, inqvit, inprimis Lapponicam, majori doctrinæ coelestis luce & cognitione, in ultimo hoc terrarum angulo, qvam in aliis cultioribus locis, collustratam & imbutam deprehendi. Jesus Christus, qvi est vera mundi Lux, omnem hominem, in mundum venientem illuminans, veram vivæ & efficacis fidei lucem in eorum cordibus accendere & fovere porro dignetur, ut, qvi antea

Himmelen! Herren lade lyse sit Ansigt over dem, og være dem naadig i Tiden, og mætte dem med sit Ansigtes høytidelige Beskuelse i Evigheden! Herren give dem Hierter til at frygte Gud og ære Kongen, for hvis lykkalige, fredelige og langvarige Regimente, de med mig nedfalder for Guds Throne med ydmygelige Begieringer, Bønner og Forbønner!

tea meræ erant tenebræ, lux in Domino fiant, ambulent, ut filios lucis decet, faciantqve, ut lumen eorum coram hominibus splendeat, in æternam patris cæleſtis laudem & gloriam! Ipse Dominus Deus faciem suam super illos exsplendescere faciat, propitius illis sit, glorioſiſſimoqve faciei suæ intuitu æternum beet! Det illis Deus cor & animum se timendi & Regem honorandi, pro cujus felici, pacifico & diuturno imperio mecum coram throno æterni Regis genua flectant, supplicationes, precationes & interceſſiones offerentes!

Erich Johan Jeſſen-S.

Afhandling

Om

de Norſke

Finners og Lappers

Hedenſke Religion.

I. Indholdet.

§. 1. Anledning til denne Afhandling.
§. 2. Afgudernes Inddeling i viſſe Claſſer.
§. 3. Om Radien Atzhie og Radien Kiedde.
§. 4. Om Beiwe og de trende Ailekes.
§. 5. Om Maderatja.
§. 6. Om Maderakka.
§. 7. Om Lappernes Maade at tilbede og ofre forbenævnte Afguder.

§. 8. Om Horagalles.
§. 9. Om Uks- eller Juks-Akka, saa og om Sarakka.
§. 10. Om Lappernes Saiwo og Jabme-Aimo.
§. 11. Om Boeſkab og Dyr i Saiwo.

§. 12. Fortſettelſe om Saiwo.
§. 13. saa og om Aimo.
§. 14. Om Lappernes Hedenſke Daab, saasom deres Same-Nabma-Daab og Udde eller Adde Nabma-Daab.

Erici Joannis Jeſſen-S.

DE

FINNORUM LAPPONUMQVE NORWEGICORUM RELIGIONE PAGANA TRACTATUS SINGULARIS.

I. Conſpectus.

§. I. Tractatus hujus occaſio.
§. II. *Deorum Lapponicorum* in certas *claſſes* Diſtributio.
§. III. De *Radien Atzhie* & *Radien Kiedde.*
§. IV. De *Beiwe* & tribus *Ailekes.*
§. V. De *Maderatja.*
§. VI. De *Maderakka.*
§. VII. De ratione hoſce Deos adorandi & ſacrificiis placandi, paganis Lapponibus uſitata.
§. VIII. De *Horagalles.*
§. IX. De *Uks*-ſeu *Juks-Akka*, ut & de *Sarakka.*
§. X. De Lapponum *Saiwo* & *Jabme-Aimo.*
§. XI. De Supellectile & animalibus in *Saiwo.*
§. XII. Idem argumentum continuatur.
§. XIII. De *Aimo* diſſeritur.
§. XIV. De Baptismo Lapponum ethnico, videlicet de *Same-Nabma* & *Udde*-ſeu *Adde-Nabma*, *Baptismis.*

§. 15. Ceremonierne ved begge benævnte Slags Daab.

§. 16. Fortegnelse paa nogle Lappers Adde Nabma og Saiwo.
§. 17. Om Lappernes **Aftergang.**

§. 18. Om deres **Offere** og **Ofrings-Maneer.**
§. 19. Nogle særdeles Skikke derved.

§. 20. De egentlige **Ofrings-Ceremonier.**
§. 21. Om Noaaider og hvorledes de beskikkes.
§. 22. Om deres Rettigheder.
§. 23. Om deres Forretninger og Pligter.

§. 24. Om Lappernes **Overtroe i naturlige Ting** og de mange Slags **Afguder,** samme har givet Anledning til.
§. 25. Fortsettelse.

§. 26. Videre Fortsettelse.
§. 27. Deres **Ofringer** til samme Afguder.
§. 28. Lappernes Meening om **Tilstanden efter dette Liv.**

§. 29. Om deres epidemiske og indgroede **Lyder.**
§. 30. Om Lappernes **Frierier** og **Giftermaale.**
§. 31. Fortsettelse.
§. 32. Videre Fortsettelse; og endeligen:

§. 33. Om Lappernes **Dagvelgerie.**

§. XV. De cærimoniis & ritibus circa utrumqve huncce Baptismum observari solitis.
§. XVI. Descriptio *Adde-Nabma* & *Saiwo* qvorundam Lapponum.
§. XVII. De Lapponum *ad sacram Domini mensam accessione.*
§. XVIII. De eorum *sacrificiis* & ratione sacrificia offerendi.
§. XIX. *Ritus* qvidam *peculiares* commemorantur.
§. XX. *Ritus generales* describuntur.
§. XXI. De *Noaaidis* seu magis, eorumqve constitutione.
§. XXII. De horum privilegiis & juribus.
§. XXIII. De eorundem functionibus & officiis.
§. XXIV. De Lapponum in rebus naturalibus *superstitione*, ceu multorum Deorum origine & causa.
§. XXV. Idem argumentum continuatur.
§. XXVI. Ejusdem materiæ continuatio.
§. XXVII. De *sacrificiis*, hujusmodi Diis oblatis.
§. XXVIII. Lapponum de *statu hominis post mortem* sententia commemoratur.
§. XXIX. De *vitiis* hujus gentis epidemicis & inolitis.
§. XXX. De *nuptiis* Lapponum.

§. XXXI. Idem argumentum.
§. XXXII. Idem ulterius continuatur, & tandem.
§. XXXIII. De Lapponum *hariolationibus* & *sortilegiis* disseritur.

II. For-

II. Ex-

II. Forklaring

Over den Runeboms Caracterer, som ved hosfoyede Kobberstyk forestilles.

1. Radien Atzhie, betegnet under et enkelt Kors.
2. Radien Kiedde, betegnet under en Bygning med tvende Columner eller Stytter.
3. Maderatja, betegnet under en Mands Lignelse, krumliggende.
4. Beiwe, Solen med sine 4. Tommer, og derpaa staaende Ailekes, under Betegnelse af trende Kors. See No. 43.
5. Maderakka, staaende skraas under den nederste Solens Tomme.
6. Ibmel Ailes Wuoign, Gud den Hellig Aand.
7. Ibmel Barne, Guds Son.
8. Ibmel Atzhie, Gud Fader.
9. Horagalles eller Horesgudsk, betegnet under dobbelt Hammer.
10. En Lappisk Noaaid, vandt at fare til Jabme-aimo.

11. 12. 13. Offerdyr, Svin, Geed og Reen, som Rune-Bommen skulle giore Anviisning paa, ligesom Saiwo, eller nogen anden Gud vilde have.

14. Jabme-aimo.
15. Noaaiden-Dirri, som Noaaiden brugte, at sette imod afdøde Noaaider, i Jabme-aimo. See og No. 19.

16. Rutu, den onde Aand.

17.

II. Explicatio

Notarum & characterum in tympano runico, qvod hic in tabula ænea repræsentatur, obviorum.

1. *Radien Atzhie*, signo simplicis crucis denotatur.
2. *Radien Kiedde*, figura ædificii, binis columnis innitentis, designatur.

3. *Maderatja*, figura hominis incurvi jacentis repræsentatur.
4. *Beiwe* seu Sol, cum qvatuor suis habenis, iisqve insistentibus *Ailekes*, tribus crucibus denotatis. Vid. Num. 43.
5. *Maderakka*, sub infima solis habena constitutus.
6. *Ibmel Ailes Wuoign* ɔ: Deus Spiritus Sanctus.
7. *Ibmel Barne* ɔ: Deus Filius.
8. *Ibmel Atzhie* ɔ: Deus Pater.
9. *Horagalles* seu *Horesgudsk*, figura duplicis mallei denotatus.
10. *Noaaidus* seu magus Lapponicus, in regionem *Jabme-aimo* iter facere solitus.
11. 12. 13. *Animalia immolanda*, ut sus, capra & rangifer, qvæ tympanum ita indicanda habet, prout v l Saiwo vel alius qvispiam Deus, ea sibi in sacrificium forte popoſcerit.
14. *Jabme-aimo*.
15. *Noaaiden-Dirri*, qvem Noaaidus, aliis Noaaidis, in regione Jabme-aimo *defunctis*, opponere solebat. Vid. Num. 19.
16. *Rutu* seu cacodæmon.

17. Kumpi, Ulv, paa Norſk **Varg**, ſom Lapperne holdte for den **Ondes Hund**.
18. **Sturik**, en Heſt til Offer for Rutu, at han ſkulde ride bort.
19. Noaaiden-Dirri, ſom brugtes imod andre **levende** Noaaider. See No. 15.
20. Boemands, det er Norſke Folkes, Kirke.
21. Boemands Hiem.
22. Finmand eller Lappe i ſin **Kierreſt**, kiorende til Kirke, eller til Boygden, eller til Fields.
23. Sarakka.
24. Uks- eller Juks-Akka.
25. Lappens Akka eller Kone, ſom i Reengierdet haver at beſtille.
26. Reengierdet, hvori de ſamle og malke deres Reen.
27. Lappens og hans Families **Kuatte** eller Telt.
28. Sarakka Kuatte.
29. Lappens Stabbur, eller Spiiſeboe.
30. Birkelien, og Greſſelien, hvor Rensdyrene gaae i Græsning.
31. Gues, Gran-Skov.
32. Fieldet, udi hvilket Lappen paa ſine Tider ſidder med ſine Dyr.
33. Finne-Baad, ſom Lappen farer til Soes udi.
34. Naboe Lappers Kuatter, i ſamme Field.
35. Naboernes Rensdyr.
36. Majeg, Bæver.
37. Tyk og ſtor Gran-Skov, **Biørn-Land**.
38. Guouzhia, Biorn, ſom Lapperne kalde Guds **Hund**.
39. Nætte, Maar.

40.

17. *Kumpi* ɔ: Lupus, qvem pro Cacodæmonis cane habebant Lappones.
18. *Sturik*, eqvus, τῷ Rutu in ſacrificium deſtinatus, ut ejus opera eo citius diſcederet.
19. *Noaaiden-Dirri*, aliis Noaaidis, adhuc *vivis* opponi ſolitus. Vid. Num. 15.
20. *Bomandi*, i. e. habitatoris Norvegici *templum*.
21. *Bomandi* ɔ: habitatoris Norvegici *domicilium*.
22. *Ipſe Lappo*, prout in ſua traha ſeu *Kierreſt*, ad templum, pagum vel montem vehitur.
23. *Sarakka*.
24. *Uks-* ſeu *Juks-Akka*.
25. Ipſius Lapponis *Akka* ſeu uxor, in ſepto rangiferorum operi ſuo intenta.
26. *Septum*, qvo rangiferi ad mulctram coguntur.
27. Lapponis ejusqve familiæ *Kuatte* ɔ: *Tentorium*.
28. *Kuatte* ɔ: *Tentorium Sarakkæ*.
29. *Vaſarium* Lapponis.
30. *Colles*, gramine & arboribus betulinis conſiti, ubi rangiferi paſcuntur.
31. *Gues* ɔ: pinetum.
32. *Mons*, ubi Lappo cum rangiferis ſuis ſubinde conſidere ſolet.
33. *Scapha* Lapponica.
34. *Kuatter*, *Tentoria* Lapponum vicinorum, in eodem monte commorantium.
35. Lapponum vicinorum *rangiferi*.
36. *Majeg* ſeu caſtor.
37. Denſum pinetum ſeu *regio urſorum*.
38. *Guouzhia* ſeu urſus, qvem pro cane Dei habere ſolent Lappones.
39. *Nætte* ɔ: martes.

40.

40. Leib-Olmai, Skytte-Guden.

41. Saiwo, Lappens hellige Bierge.
42. Saiwo-Sarwa, Lappens Kæmpe-Reen.

43. Ailekes-Olmak, Helligdags Mændene, hver betegnet med et Kors. See No. 4.
44. Mubben-Olmak, onde Aander, som vilde giøre Lapperne Ont; paa Solens nederste Labikie No. 4. med dobbelt Kors betegnede.
45. Guelle seu Guarms, Noaaide-Ormen, som Noaaiden reiste til Jabme-Aimo med.

40. *Leib-Olmak*, Dii, rei venatoriæ præsides.
41. *Saiwo* seu montes Lapponum sacri.
42. *Saiwo-Sarwa*, rangifer, qvem Lappo in certamine aliis opponere solebat.
43. *Ailekes-Olmak*, Dii festorum, sua qvisqve cruce designati. Vid. Num. 4.
44. *Mubben-Olmak*, cacodæmones, Lapponibus nocere parati; qvi Num. 4. in infima solis habena signo duplicis crucis denotantur.
45. *Guelle* seu *Guarms*, piscis, angvis seu serpens, cujus ope Noaaidus in Jabme-Aimo iter faciebat.

Afhandling
Om
de Norske
Finners og Lappers Hedenske Religion.

§. 1.

Iden Afhandling, som jeg udi Aaret 1744., ved en vis Anledning, skred i det tydske Sprog under Titul: **Kurtze Nachricht von der Königlichen Dänischen Mission in dem Norwegischen Lapland** ꝛc., hvilken og derpaa blev strax indrykket i den 6te Tome af det saa kaldede **Dänische Bibliothek**, har jeg i visse Maader forbunden mig til, ligeledes at meddele Elskere af den Nordiske Kirke-Historie **Efterretning om de Norske Finners og Lappers Religion**, samt hvorledes i fordum Tiid med samme har været beskaffet, indtil bemeldte Mission udi Aaret 1714. tog sin Begyndelse. Fra denne Forbindelse havde jeg forlængst baade kundet, og ligesaa, efter derom giorte offentlig Erindring, vildet giore mig los ved mit Loftes Opfyldelse, dersom det ikke havde feilet paa Leilighed, at faae et saa lidet Skrift, som dette bliver, et eller andet bequemt Sted indrykket, efter at bemeldte Bibliothek ophorede med den 9de Tome.

Men, da mig nu for nogen Tiid siden er allernaadigst vordet anbefalet, at see til Trykken befordret Hr. Professor Leems nærvæ-

De
Finnorum Lapponumqve
Norvegicorum
Religione pagana
Tractatus singularis.

§. I.

Cum anno currentis seculi qvadragesimo qvarto, Tractatum qvendam, Germanice scriptum, & inscriptum: Kurze Nachricht von der Königlichen Däniſchen Mission in dem Norwegischen Lapland ꝛc. ꝛc., (qvod opusculum Bibliothecæ, ut vocatur, Danicæ Tomo VI. mox insertum fuit) certa occasione ediderim, Historiæ ecclesiasticæ borealis amatoribus fidem qvodammodo dedi, fore, ut relationem *de Finnorum Lapponumqve Norvegicorum religione*, qvalis nimirum ea fuit usqve ad annum hujus seculi decimum qvartum, qvo Missio regia, ad conversionem hujus gentis procurandam, instituta, initium cepit, similiter concinnarem luciqve exponerem publicæ. Fidem datam, de qva liberanda publice identidem admonebar, præstare & potui & certe volui, nec volenti qvicqvam defuit, præter commodam occasionem, ejusmodi opusculum, alii cuidam, majoris molis, operi inserendi; præsertim, cum Bibliotheca illa Danica, cui prius meum de rebus Lapponum opusculum insertum est, continuari dudum desierit, ultra Tomum sui IX^num^ non progressa.

Verum enim vero, cum non ita pridem hoc mihi negotii clementissime datum fuerit, ut præsentem *Finnorum & Lappo-*

nærværende **Beſtrivelſe over de Norſke Finner og Lapper**, ſom var Hans Kongelige Majeſtæt Haandſkreven tilſtillet, ſamt og lade ſtikke de Tegninger, ſom fulgte ved Skriftet, i Kobber; betiener jeg mig af denne gode Leilighed, at faae tillige bemeldte mit Løfte og Forſet fuldbyrdet: allerhelſt det har behaget Vor Videnſkabers **Beſidder, Elſker og Befordrer**, Hans **Excellence** Herr OTTO THOTT, **Ridder af Elephanten, Geheime-Raad i det Kongelige Geheime-Conſeil, Ober-Secreteret i det Danſke Cancellie**, med mere, under hvis Direction dette Verk kommer for Lyſet, at tillade og ſamtykke udi, at denne Efterretning maatte føyes til det ſtorre Skrift om ſamme Lapper, efterdi begges Indhold ſtaaer i megen noye Forbindelſe med hinanden, og i mange Ting kan tiene hinanden til Oplysning.

Efterretningerne ſelv ere uddragne af Miſſions Acterne, og endeel den berømmelige Lector von Weſtens egenhændige Breve, hvilke mig til dette Brug af det Høylovlige **Miſſions Collegio** gunſtigſt ere blevne meddelede. Men der iblandt har jeg fornemmeligen betient mig af, og for det meſte, ſaavidt Omſtændighederne har villet tillade det, fulgt et Udkaſt, ſom afgangne Mag. Hans Skanke, fordum Rector ved Trundhiems Cathedral Skole, en tro Medhielper af den brave von Weſten, har alt for mange Aar ſiden i Pennen forfattet, og tilſendt høybemeldte **Collegio**; ſaa at alt, hvad her er fremfort, grunder ſig i det mindſte paa troeværdige, og om Sagen kyndige Mænds Relationer og Archiv-Documenter.

Som

Lapponum Norvegicorum deſcriptionem, Sacræ Regiæ Majeſtati, ab auctore ſuo, Domino Profeſſore *Læmio*, in Mſc. humillime dedicatam, typis evulgandam, iconesqve, operi paſſim inſertas, æri incidendas curarem, oblatam opportune occaſionem, fidem datam liberandi, tanto avidius arripui, qvanto liberalius & gratioſius Illuſtriſſimus atqve Excellentiſſimus Dominus, Dominus *Otto Thott, Ordinis Elephantini Eqves auratus, S. R. M. in Sanctiore Concilio Miniſter & Conſiliarius ſtatus intimus, ſupremus in Cancellaria Danica Secretarius, reliqva*, literatiſſimus Heros, literarumqve ac ſcientiarum fautor & promotor ſummus, cujus ſub auſpiciis opus hocce in lucem prodituram eſt, aſſenſum dedit, ut hæc relatio, majori de iisdem Lapponibus operi tanqvam Supplementum, adjungeretur, utroqve ſcripto amice conſpirante, &, ob argumenti affinitatem, lucem ſibi mutuam affundente.

Ipſam vero relationem qvod attinet, ſcias velim, benevole Lector, ex authenticis eam regiæ Miſſionis actibus, variisqve celeberrimi *Weſtenii*, *νῦν ἐν ἁγίοις*, literis, qvas mecum, ad faciliorem atqve expeditiorem præſentis inſtituti executionem, *illuſtre Collegium*, qvod *de curſu Evangelii promovendo* nomen habet, communicare dignatum eſt, hauſtam eſſe, ita tamen, ut Typum illum, qvem vir qvondam Clariſſimus, M. *Jo. Skanke*, Scholæ cathedralis Nidroſienſis, dum viveret, Rector, beati Weſtenii familiaris & in opere Miſſionis promovendo fidus adjutor, olim deſignavit, deſignatumqve alte memorato Collegio in Mſc. transmiſit, pro inſtituti ratione & qvoad fieri potuit, præcipue ſeqvutus ſim; unde liqvet, totam, qvam

ſiſto,

Som det og ellers har behaget **Hans Kongelige Majestæt** allernaadigst at befale, at bemeldte Herr Professor Leems Skrift skulde oversettes i det **Latinske Sprog**, som skulde trykkes ved Siden af det Danske, for saaledes at deelagtiggiore end og udenlandske Lærde i saa besynderlige Efterretninger om **Sine** Norske Lapper; saa har vor lærde Herr Eiler Hagerup, **Doctor i den Hellige Skrift, og Sogne-Præst til Arendal udi Christiansands Stift i Norge**, ey allene villigen paataget sig saavel Skriftets og **Hans Høyærværdighed Herr Biskop** Gunneri **Anmerkninger** derover, som og denne Afhandlings Oversettelse; men og fuldfort den saa noye og net, som Gierningen selv til oyensynlig Velbehag i begge Deele udviser.

§. 2.

Det **væsentlige Indhold af den Lappiske Over- og Vantroe** lader sig begvemmeligen indele i følgende fire **Classer**, som ere indrettede efter den Orden, som Lapperne selv have tillagt deres formeente Guder, af hvilke de troede, at nogle skulle være:

1) **Wæroldiske** eller **Overhimmelske**; Saadanne vare: Radien-Atzhie og Radien-Kiedde.

2) **Himmelske**, som de bestemmede at boe i **Himmelen**; saasom: Beiwe og Ailekes eller Ailekes Olmak.

3) **Underhimmelske**, som skulde opholde sig i **Lufren**; og af dennem een **aller-øverst**

sisto, relationem, ita comparatam esse, ut fidem suam idoneorum documentorum auctoritate ubiqve tueri qveat.'

Præterea, cum *Sacræ regiæ Majestati* clementissime placuerit, ut laudatum Domini Professoris *Læmii* de Lapponibus opus in latinam qvoqve converteretur lingvam, versione latina juxta Textus Danici latus simul imprimenda, eum in finem, ut mores ac instituta gentis, regio suo sceptro subjectæ, exteris qvoqve melius & plenius, qvam unqvam antea, perspecta forent & explorata, versionis, tam ipsius Historiæ, eoqve pertinentium annotationum a S. V. Domino Episcopo *Gunnero* adjectarum, qvam hujus mei Tractatus adornandæ, laborem, haud invitus in se suscepit & perfecit Dominus *Hilarius Hagerup, S. Theologiæ Doctor & Ecclesiæ Arendalienſis in Norvegia Pastor primarius.*

§. II.

Qvicqvid superstitionis & ἀπιστίας inter Lappones olim viguerit, in *qvatuor* potissimum *classes*, juxta ordinem, qvem in commentitiis suis Numinibus ordinandis & distribuendis ipsi Lappones observarunt, commode referri potest; ex hujusmodi enim Diis alii fuere

I. *Wæroldici* seu *supra-cœlestes*, qvales erant *Radien-Atzhie* & *Radien-Kiedde.*

II. Alii *cœlestes*, qvi ipsum cœlum inhabitare credebantur, ut *Beiwe* & *Ailekes* seu *Ailekes-Olmak.*

III. Nonnulli erant *sub-cœlestes*, in *aëre* sedem nacti, qvos inter eminebat

Ma-

øverſt i Luften, tæt op under Himmelen og Solen, nemlig Maderatja: Nogle i den middelſte Luftſtrekning, ſom Maderakka og Horagalles: Men andre nederſt i Luften, nær og omkring dem paa Jorden, for at være dem til Tieneſte; dertil hørte de mange Akker, ſaaſom: Sarakka, Uks- eller Juks-Akka.

4) Underjordiſke, af hvilke nogle meentes at holde til nær under Jordens Skorpe eller Udſide, hvor Saiwo, og de derudi boende Saiwo-Olmak med flere, ſkulde findes: Andre derimod i dens Inderſte eller Afgrund, hvor Rutu, Fudno, Mubben, Paha-Engel, og Jabmekerne ſkulde have deres Tilhold.

Diſſe Afguder finder man paa deres Rune-Bomme, eller Hexe-Trommer, betegnede med adſkillige ſærdeles Merker, tilligemed Afregninger af adſkillige Dyr og andre Ting: Dog er det ſaa langt fra, at de paa alle Rune-Bomme findes enten alle, eller eens og lige tegnede, at der tvertimod findes en merkelig Forſkiel imellem faſt alle, altſom enten Eyeren eller Noaaiden haver havt ſtørre eller mindre Indſigt i Kunſten. Ikkun de almindelige Characterer, ſaaſom: Beiwes, Ailekes, Radien-Kieddes, Akkernes, og andre deres Handteringers Merker, findes paa alle Rune-Bomme uden Forſkiel; thi der var ingen Lappe eller Finne til, ſom jo, før Miſſionen, tog Deel i den Overtroe ſom ved diſſe Characterer bemerkes.

Da

Maderatja, ceteris præſtantior, qvi & ideo in *ſuprema* aëris regione, cœlo & ſoli proximus, habitare credebatur. Qvidam ex hac claſſe, ut *Maderakka* & *Horagalles* in *media* aëris regione ſedem habere fingebantur; reliqvis, ut *Sarakka*, *Uks-* vel *Juks-Akka*, in *infima*, terræqve proxima aëris regione, collocatis. Hæc Numina terram propius eo conſilio habitaſſe credebantur, ut hominibus, opem implorantibus, tanto commodius & facilius ſuccurrere poſſent.

IV. *Subterranei* alii, qvorum nonnulli ſub *extima* telluris *ſuperficie* ſedem nacti erant. Huc *Saiwo* & *Saiwo-Olmak*, cum pluribus aliis, pertinebant; reliqvis autem, ut *Rutu*, *Fudno*, *Mubben*, *Paha-Engel* & *Jabmechiis*, in ipſis terræ *viſceribus*, domicilia obtigerunt.

Deorum, modo memoratorum *effigies*, in *tympanis* Lapponum *runicis*, inter reliqvos characteres & notas, depictas reperire licet, notabili tamen cum diſcrimine, cum unicuiqve fere tympano peculiares ſui ſint characteres ac notæ, cujus differentiæ cauſam non aliam eſſe puto, qvam qvod hic vel ille *Noaaidus*, vel tympani poſſeſſor, in Theologiæ ſuæ myſteriis, magis vel minus forte verſatus fuerit. Ceterum, effigies *tẽ Beiwe*, *Aileke*, *Radien-Kiedde*, *Akkarum*, aliarumqve, qvibus qvotidie aſſueverant, vulgarium rerum notæ & ſigna, characteres erant, omnibus, ſine diſcrimine & exceptione, tympanis communes; enim vero, ſatis, opinor, notum eſt, ante tempora Miſſionis, ne unicum qvidem extitiſſe Lapponem vel Finnum, qvi ſuperſtitionibus, per memoratos

Da derfor salig Lector von Westen har holdet den Runebom, som forestilles ved foreſtaaende **Robberſtik**, for den fuldſtændigſte, ham er forekommen; saa har jeg ikke vildet undlade sammes Afbildning herved at meddele, for at see den fra Undergang beværet for Eftertiden, allerhelſt da jeg befrygter, at Originalen vel kan have været iblant de **halvfierdeſindstive** Rune-Bomme af adſkillig Slags, som velbemeldte Lector Tid efter anden skal have nedsendt til meer **høybemeldte Collegium** her i **Kiøbenhavn**, udi hvis Archiv paa det Kongelige **Wayſenhuus** den nu i Fior ved Døden afgangne Rector Joh. Chriſtoph Cleffel i **Tønningen** bevidner at have seet og undersøgt dem alle. S. hans Antiqvitates Germanorum, potiſſimum ſeptentrionalium, ſelectas. 1733. 8. pag. 413. Men ifald saa er, hvilket saa meget mindre kan drages i Tvil, som samme lærde Mand udi Aaret 1752. da jeg besøgte ham i Tønningen, selv har fortalt mig adskillige Omstændigheder om bemeldte Rune-Bomme; saa ere de dog alle, i Kiobenhavns store Ildebrand 1728. tillige med Wayſenhuſet selv, og den beſte Deel af Staden, af Ilden fortærede, efterdi der for nærværende Tiid, ja siden Wayſenhuſet igien efter Ildebranden er blevet opbygget, paa dets Bogsal ikke findes uden en eeneſte Runebom, om hvilken ikke vides, enten den der har været for Ildebranden, eller siden, er bleven indsendt. Dette sidſte skulle jeg dog helst troe, ligesaa og, at den har været sal. von Westens egen Runebom, efter Eyerens Død nedsendt, efterſom de adskillige Characterers Navne, som findes vedtegnede, unegteligen ere skrevne med den salig Mands egen Haand, som jeg gandske noye kiender.

§. 3.

iſtos characteres denotatis, saltem ex parte, deditus non fuit.

Et qvoniam *tympanum* iſtud *runicum*, qvod in ære hic exhibetur, omnium, qvæ ſibi unqvam viſa fuere, perfectisſimum & abſolutisſimum judicavit b. Weſtenius, facere non potui, qvin ejusdem iconem in ære exprimendum curarem, ut ejus saltem effigies & umbra hac ratione ab interitu vindicetur; & tanto qvidem magis, qvanto certius ſuſpicor, fuiſſe illud ex *ſeptuaginta* iſtis unum, qvæ, cum honore ſæpius nobis nominatus Dominus *Weſtenius*, alte memorato Collegio, per varias occaſiones transmiſiſſe dicitur, in cujus Archivo, qvod in *Orphanotrophio regio* Hafnienſi aſſervatur, ſuperiore anno pie defunctus Rector Tönningenſis, *Joan. Chriſtoph. Cleffelius*, ſingula ſe vidiſſe & perluſtraſſe, in ſuis *Antiqvitatibus Germanorum, potiſſimum ſeptentrionalium, ſelectis* MDCCXXXIII. 8vo. pag. 413. teſtatus eſt. Qvod ſi vel maxime ſe ita habeat, uti ſe omnino habere, vel ex eo colligi poteſt, qvod laudatus vir doctus, cum eum anno hujus ſeculi qvinqvageſimo ſecundo Tönningæ inviſerem, multa prorſus ſingularia de tympanis iſtis mihi narraverit, omnia tamen, qvotqvot fuere, funeſto illo incendio, qvo ipſum Orphanotrophium regium, ubi aſſervabantur, cum potiore metropoleos hujus parte, anno currentis ſeculi viceſimo octavo, in cineres conſedit, haud dubie periere, ſiqvidem in muſæo Orphanotrophii, poſt fatale incendium reſtaurati, nullum hujusmodi tympanum hodie reperire licet, unico duntaxat excepto, de qvo non conſtat, utrum ante incendium ibi fuerit, an vero poſtea illatum; omnibus tamen rite ponderatis, facile adducor,

§. 3.

Af de wæroldiske eller overhimmelske Guder, var Radien-Atzhie den Allerhoyeste og Storste; Han betegnes, som paa Kobberstikket No. 1. med et enkelt Kors, staaende over Radien-Kiedde, som er No. 2. Om denne Radien-Atzhie troede Lapperne, at han regierede med en uindskrænket Magt og Myndighed baade over Himmel og Jord, ja over alle andre Guder, og over Lapperne selv, med alt det som er paa Jorden. Derfor have de og givet ham Navnet Radien, hvilket betyder Magt og Vælde, og dertil foyet det Ord Atzhie, som betyder Kilde og Udspring, i den Indbildning, at alle andre Guders Magt veldede ud af ham.

Radien-Kiedde, No. 2. som de og kalde Rarara-Kied, sagde de at være en Son af Radien-Atzhie, og forestillede ham under Betegning af en stor Bygning, hvis Stytte-Rader paa begge Sider skulde bemerke hans begge Hænder, ved hvilke han giorde, og formaaede, lavede og styrede alle Ting. Ikke des mindre var Radien-Atzhie saa hellig og herlig blant Lapperne, at de ikke fordristede sig til, at opfinde eller give ham et andet Navn; Hans eeneste Son Radien-Kied-

adducor, ut credam, post incendium demum fuisse transmissum, & qvidem post fata Lectoris *Westenii*, ad cujus musæum haud dubie pertinuit; id qvod colligi posse videtur ex adjectis variorum characterum nominibus, propria ipsius b. Possessoris manu exaratis, cujus scripturam & literarum formas probe perspectas habeo, & ab omnibus aliis dignosco.

§. III.

Deorum *Wæroldicorum* seu supra-cœlestium, supremus & maximus erat *Radien-Atzhie*; hic Deaster in adjecta *Tabula ænea*, Num. 1. figura crucis simplicis, super *Radien-Kiedde*, Num. 2. collocata, denotatur. Huic *Radien-Atzhie*, in cœlum, terram, qvin etiam in omnes reliqvos Deos, in ipsos præterea Lappones totumqve hoc universum, absolutum prorsus & ἀνυπέυθυνον imperium superstitiose tribuebant, qvæ etiam causa erat, cur nomen *Radien*, summam facultatem & potentiam significans, illi inditum fuit, addito agnomine *Atzhie*, fontem & scaturiginem denotante, ut liqvido constaret, potestatem & virtutem qvantamcunqve, qva cetera pollebant Numina, ab illo solo, seu primo fonte & scaturigine, unice derivandam esse.

Radien-Kiedde, Num. 2. alias *Rarara-Kied* nuncupatum, filium τῦ *Radien-Atzhie* esse fingebant. Hunc repræsentabant sub emblemate magni cujusdam ædificii, cujus columnæ, ad utrumqve latus in seriem dispositæ, ambas Deastri manus, qvibus omnia efficere posse credebatur, significaturæ essent. Nihilo tamen secius, ipse *Radien-Atzhie* tanto in honore & veneratione apud omnes Lappones erat, ut nullum ei Numen simile

Kiedde, maatte end og anſee og ære ham, ſom en Helligdom. Radien-Atzhie, ſagde de, ſkaber egentligen ſelv intet, men derimod virker han i ſin Søn Radien-Kiedde en ſaa ſtærk Kraft, at denne ſkaber og frembringer alle Ting, og diſſe begge byde og befale over alle andre Guder, være ſig endogſaa Beiwe, Ailekes, Maderatja, Horagalles, Akkerne eller Saiwo, hvilke alle de dog holdte for hellige og gode; ja endog ydermere over Rutu, og de andre underjordiſke Guddomme, ſom de holdte for at være af et ont og dievelſk Væſen; End mere, de troede dette tillige, at Radien-Atzhie ſtyrede ogſaa Radien-Kiedde, og ved ham virkede alle Ting, og at ham til den Ende var given ſaa megen Magt, at Radien-Atzhie kunde ved Radien-Kiedde frembringe og opholde alle Ting: Dog udrettede Radien-Kiedde intet, uden ved og formedelſt den ham forlenede og betroede Kraft og Tilladelſe.

aut ſecundum haberetur, nec ullum aliud nomen, qvo indigitaretur, fingere & illi imponere liceret. Adjiciebant præterea, unicum, qvem habebat, filium, *Radien-Kiedde*, illum qvoqve venerari & religioſe colere teneri: ipſum qvidem *Radien-Athzie* nihil creare, ſed eam vim & potentiam in filio, *Radien-Kiedde*, producere, ut ille, qvæ factu opus eſſent, efficere poſſet: binos hoſce Deos omnibus reliqvis, ipſiqve *Beiwe*, *Ailekes*, *Maderatjæ*, *Horagalles*, *Akkis* vel *Saiwo*, qvos omnes & ſingulos, ut Deos bonos ac ſalutares, eximia religione colebant Lappones; &, qvod magis eſt, ipſi etiam *Rutu*, aliisqve ſubterraneis Deaſtris, qvos tamen pro malis & maleficis habebant, imperare & jura ponere: ipſum tamen *Radien-Kiedde*, imperio *tñ* *Radien-Atzhie* ſubeſſe, nec qvicqvam, niſi per virtutem & potentiam, ſibi ab eo communicatam, efficere poſſe.

§. 4.

Til den anden Claſſe henregnes Beiwe med ſine Ailekes-Olmak. Beiwe, ſom betyder Solen, finder man almindeligen paa alle Rune-Bomme betegnet ved en Firkant, ſom ſees No. 4. ſaaledes: at enhver Vinkel haver ſin egen Vey eller Tømme, kaldet Nelja Beiwe Labikie, ſom gaaer ud fra Solen lige med de fire Verdens Kanter, for dermed at betegne, at Solens Virkning og Kraft ſtrekker ſig over den ganſke Verden.

Paa tre af diſſe Labikier ſtaae Lappernes trende Ailekes eller Ailekes-Olmak, d. e. Helligdags-Mænd og Guder, hvilke de for deres Helligheds ſkyld have betegnet hver med et Kors, nemlig: paa den forſte Labikie

§. IV.

Ad *ſecundam claſſem* pertinet *Beiwe* cum ſuis, ſic dictis, *Ailekes-Olmak*. *Beiwe*, qvi ſolem ſignificat, in omnibus tympanis conſpicitur, figura qvadrilatera adumbratus. vid. Num. 4, ita ut qvivis figuræ angulus ſuam habeat viam ſeu habenam, *Nelja Beiwe Labikie* dictam, ab ipſo ſole, in qvatuor mundi cardines directam, qvo qvidem emblemate vim & virtutem ſolis, per totam hujus univerſi fabricam exporrectam & ſeſe exſerentem, denotari volunt.

In tribus harum habenarum depicti cernuntur tres Lapponum ſic dicti *Ailekes* ſeu *Ailekes-Olmak*: Feſtorum ſeu dierum ſacrarum Divi, qvos ſingulos ob eximiam eorum ſanctitatem figura *crucis* denota-

Labikie eller Tomme No. 43. a. staaer Buorres- eller Sodno-beiwe-Ailek eller Guddommen for **Søndagen**, hvilken Dag de ansaae for den fornemmeste og kraftigste til at holde Trold-Messer paa, naar Runer eller Jagt skulde anlegges: Paa den anden No. 43. b. sees Lava-Ailek eller **Løverdags** Gud, hvilken Dag skulde være den kraftigste nest efter den forige: Og paa den tredie No. 43. c. findes Fried-Ailek, eller Gudinden for **Fredag**, hvilken vel og holdtes hellig, som en fornemme Rune-Dag, dog ikke saa hoy, som de tvende forige.

§. 5.

Den **tredie Classe** indbefatter alle **Luft-Væsener**, af hvilke Maderatja, No. 3. er den som har Tilhold **allerøverst** i Luften, tæt op under Himmelen. Hans Merke eller Tegn findes ikke paa alle Lappers eller Finners Rune-Bomme, thi ret at kiende ham, kom allene de ret kyndige Noaaider eller Troldmænd til, men paa dem som have det, sees det paa adskillige Maader udtrykket: Paa nogle i Dannelse af en Cirkel, paa andre i Skikkelse af en Trekant, og atter paa andre som en Sexkant; her paa Kobberstikket betegnes han under en Mands Lignelse krumliggende: Nogle undte ham Plads ved Radien-Kiedde i en Skraastreg af Solen, som vender sig lige til Radien-Atzhie, saaledes: at fra Maderatjæ Aabning gaaer en krum Vey eller Gang hen til Solens overste Labikie eller Tomme: Andre derimod sette ham, som her, i en lige jevnsides Linie med Solens Tomme, og lade ham frie Vey og Udgang didhen.

notabant. Sic in prima *Labikie* o: habena, Num. 43. a. occurrit *Buorres-* seu *Sodno-beiwe-Ailek* seu Divus *diei solis*, qvem sacris suis magicis, cum nempe actiones runicæ vel venationes suscipiendæ essent, maxime idoneum & efficacissimum judicabant: in secunda *Labikie*, Num. 43. b. visitur *Lava-Ailek*, seu Deus *diei Saturni*, post dominicam præcipuæ; & in tertia deniqve, Num. 43. c. *Fried-Ailek*, seu Dea *diei veneris* depingitur, qvem diem sacris runicis etiam dedicabant pagani Lappones, minore tamen cum religione & cerimonia, qvam duos priores.

§. V.

Tertia classis omnia entia *aërea* complectitur, ex qvibus *Maderatja*, Num. 3. in *suprema* aëris regione sedem nactus est, cœlo proximam. Signum hujus Deastri non qvidem in omnibus Finnorum Lapponumqve tympanis occurrit, qvia non omnibus, sed solis *Noaaidorum* peritissimis, illum illiusqve mysteria cognoscere datum est. Ceterum, signum ejus, sicubi forte reperitur, variis modis exprimitur, nunc per figuram circuli, nunc per triangulum, alibi aliter; in *Tab. ænea*, qvæ hic exhibetur, incurvi hominis jacentis speciem refert. Dantur, qvi prope *Radien-Kiedde* locum huic Deastro assignant, linea obliqva, a Sole, τῷ *Radien-Atzhie* obverso, ducta, ita ut ab apertura *Maderatjæ* usqve ad supremam solis habenam, via directa sit. Alii contra, qvemadmodum hic fieri observatur, illum collateraliter juxta solis habenam stantem depingunt, liberam ei viam & exitum illuc concedentes.

Denne Maderatja skulde, som Oldefædrene i den Lappiske Religion holdte for, giore tillige med Solen, meget til alle levende Creaturers Afvngling, og bekomme oven fra ved Radien-Kiedde Kraft til ved Solen at meddele Liv og Bevægelse til alle de Ting, som ere under Solen.

§. 6.

Fra Solens fierde og nederste Labikie eller Tomme gaaer en Tverstreg eller Vey, som viser lige hen til Maderakka No. 5. hvilken Lapperne udgave for at være forbenævnte Maderatjas Ægte-Qvinde: Men hun skulde have sit Tilhold i den **middelste Luftstrekning.**

Hvad som nyeligen er blevet sagt om Maderatja, som hendes Mand, nemlig: at han oven fra ved Radien-Kiedde skal have faaet Kraft til ved Solen at meddele Liv og Bevægelse til alle de Ting, som ere under Solen, sagde Noaaiderne, var gaaet saaledes for sig: Radien-Kiedde bekom fra Radien-Atzhie den Magt og Naade, at kunde skabe Siele og Aander. Saasnart han derpaa havde frembragt en Siel, sendte han samme til Maderatja, som efter Radien-Kieddes Befaling bragte den til hans Qvinde Maderakka, og det paa følgende Maade: Han brekkede sin Vom eller Mave, som derfor stod aaben, tog saa Sielen, og foer dermed runden om Solen, igiennem dens Labikier, fortsatte derefter sin Reise fra nederste Labikies Tverstreg lige til sin Kone Maderakka, hende overleverede han da Sielen, hun tog den til sig, og skabte et Legeme til og om den samme.

Skulde

Hic *Maderatja*, si priscos veteris Theologiæ Lapponicæ mystas audias, una cum sole, ad omnium animantium sobolem procreandam, suo concursu multum confert, virtute & potentia, vitam & motum omnibus sub sole rebus, communicandi, a *Radien-Kiedde* concessa.

§. VI.

A qvarta seu infima solis habena, linea seu via transversa, ducitur ad *Maderakkam*, Num. 5. qvam *Maderatjæ* conjugem fingebant Lappones, ita tamen, ut sedem illi in *media aëris regione* assignarent.

Qvod de *Maderatja*, tanqvam hujus Deæ marito, nuper memoratum est, eum scilicet, una cum sole, virtutem & potentiam, vitam & vim omnem vegetabilem rebus qvibusvis communicandi, superne a *Radien-Kiedde* accepisse, id *Noaaidi*, seu artis magicæ Magistri ita explicant: *Radien-Kiedde*, a Deorum omnium principe, *Radien-Atzhie*, facultatem, animas creandi impetrasse, crearam vero a se animam mox tradidisse *Maderatjæ*, qvi, a *Radien-Kiedde* ita jussus, eam ad uxorem suam *Maderakkam* deportaturus erat, & qvidem hac ratione: facto, & postea patente stomacho, animam, sibi commissam sumpsisse, sumptamqve circa solem, per omnes ejus *Labikias* seu habenas iter faciendo, secum portasse, donec eandem, per transversam ultimæ habenæ lineam proficiscens, ad uxorem suam *Maderakkam* rite detulisset, qvæ traditam sibi a marito animam, corpore, a se formato, confestim circumdatura erat.

Si

Skulde nu af dette Legeme blive en **Dreng**, sendte Maderakka samme videre fort til Uks- eller Juks-Akka, No. 24. som ellers og kaldes Stauke-Edne, eller Stilko-Edne, d. e. en Barsel-Smerte- eller Barne-Moder; skulde det derimod blive et **Pigebarn**, overleverede Maderakka Barnet til Sarakka No. 23. paa det hun skulde begave det med en Qvindes Natur: Men uagtet Barnet havde saaledes været enten hos Juks-Akka, eller Sarakka, tog dog den, som det først var sendt til, det i sit Liv igien, og paa den Maade dannede det. Og naar dette var skeet, bragte den det hen til den Qvinde, som dermed skulde blive frugtsommelig, og føde det til Verden. Denne Sag blev nu saavel forrettet, at de onde Guder Fudno, Rutu, Paha-Engel, eller Mubben-Olmai ikke vare i Stand til at legge den noget Stød eller Hinder i Veyen.

Si proles, ex istoc corpore formanda, *masçula* futura esset, *Maderakkam* eam ad *Uks-* vel *Juks-Akkam*, Num. 24. qvæ alias *Stauke-Edne*, vel *Stilko-Edne*, i. e. dolor parturientis vel puerpera, dicebatur, illico transferendam curasse; Sin vero *fœminina* foret, *Sarakkæ*, Num. 23. tradidisse, cujus esset, naturam illi fœmineam prospicere: Sed vero, sive hujusmodi fœtus apud *Juks-Akkam* fuerit, sive apud *Sarakkam*, tamen, qvæ prior sibi transmissam accepit, utero suo iterum inclusum tamdiu fovisse, donec perfecte formatus esset, qvo facto, ad eam detulisse mulierem, qvæ eo gravidanda erat & suo tempore paritura. *Noaaidi*, fabulam narrare pergentes, confidenter asserunt, totum hocce negotium tam celeriter & feliciter procedere, ut cacodæmones seu mali Dii, qvales erant *Fudno*, *Rutu*, *Paha-Engel* vel *Mubben-Olmai*, nulla vel vi vel dolo illud impedire vel prohibere potuerint.

Andre Noaaider forklarede dette paa andre Maader; thi efter deres Mening vare Radien-Atzhie, og Radien-Kiedde ikkun een Person, nemlig Ibmel d. e. Gud: men han skulle have en Kone, som kaldtes Sergue-Edne, og den havde han givet Magt, at skabe Menniskets Aand, hvilken han derpaa forte til Maderakka, paa det at denne skulde skabe et Legeme derom. Ellers troede Lapperne ogsaa, at Radien-Atzhie ligeledes, formedelst Radien-Kiedde eller Sergue-Edne, beredte og skabte Reens- og andre Dyr, hvilke ligesom de forige passerede Akkernes Legemer: Hvorover de og tilskreve Maderakka, Uks-Akka og Sarakka al Frugtbarhed saavel hos Dyr som Mennesker.

Alii ex hoc grege rem aliter explicant, contendentes, *Radien-Atzhie* & *Radien-Kiedde*, unum eundemqve esse, nempe *Ibmel* i. e. Deum; eundem tamen uxorem qvoqve habere, *Sergue-Edne* nuncupatam, cui facultatem dedit, spiritum hominis formandi, animam vero, ab ea creatam mox tradidisse *Maderakkæ*, corpore circumdandam. Addebant præterea, *Radien-Atzhie*, ope τῆ *Radien-Kiedde*, vel etiam τῆς *Sergue-Edne*, Rangiferos, aliaqve hujusmodi animalia, creasse, qvibus, qvemadmodum de infantibus supra commemoratum est, per *Akkarum* corpora transeundum erat; hinc *Akkis* istis, ut *Maderakkæ*, *Uks-Akkæ* & *Sarakkæ*, omnem fœcunditatem, tam hominum, qvam ceterorum animalium, acceptam ferre solebant Lappones.

Heraf

Hinc

Heraf sees Aarsagen til at Sarakka er blant Lapperne bleven anseet for en saa stor og mægtig Gudinde, og dagligen paakaldet frem for nogen af de andre, ja og tilbedet og æret næsten ved hver Mundfuld Mad, ved hver Drik Vand eller Brændeviin, men i Besynderlighed i Grod, ved særdeles Daab, og ved idelige Ofringer og Paakaldelser. Saa at Sarakka, Uks-Akka og Maderakka vare først og sidst ved alle deres Forretninger, og overtroiske Handlinger: Dog Sarakka frem for alle, og det af den Aarsag, at Lapperne vare best tiente med Qvindekionnet, af hvilket de havde den største Fordeel og Nytte, som siden nærmere skal forklares.

§. 7.

Hvad som i det foregaaende staaer anført, er saaledes efter de kyndigste, og i deres Fæderne Vildfarelser meest forfarne og troeværdigste Noaaiders Udsigende og Forklaringer, blevet af Missionen optegnet: Spurgte man derimod den ovrige Lappiske Almue om disse Ting; saa vare vel Akkerne, og adskilligt andet afgudisk Toy, i det mindste hvad Navnene betreffer, dem bekiendt: men videre gik ikke deres Kundskab, til at giore sig noget ordentligt og samlet Begreb, om deres Afguderie, og Overtroe.

Samme Beskaffenhed har det med bemeldte Afguders Dyrkelse, og de Ofringer som

Hinc etiam facile colligitur, qvæ causa erat, cur *Sarakka* imprimis tanto olim in honore & pretio apud Lappones fuerat, & præ ceteris Deabus tam assidue & operose culta, ut ne bolum qvidem cibi, vel hausturn aqvæ viniqve adusti, sumpserint, nisi illam simul religiose invocaverint, peculiaribus Baptismis, crebris sacrificiis, & præsertim pultis libamine, propitiam sibi & facilem reddere satagentes. *Sarakkam* itaqve, *Uks-Akkam* & *Maderakkam* continenter crepare solebant, atqve in omnibus suis negotiis superstitiosisqve actibus crebro in memoria & ore habere, in his tamen *Sarakkam* freqventissime, ea de causa, qvod prolem fœmineam, qvam masculam, ob majora, qvæ inde sibi pollicebantur, commoda, maluerint; Sed hac de re alibi ex instituto.

§. VII.

Qvæ hucusqve de hac materia a nobis commemorata sunt, *Noaaidorum*, avitæ superstitionis peritissimorum & simul fide dignissimorum, auctoritate & relatione, a Missionariis, inter eos freqventer versantibus, excepta & postea communicata, nituntur. Verum enim vero, si qvis a vulgo Lapponum, rationem religionis, cui addicti erant, qværere vellet, is facile deprehensurus esset, *Akkas*, & alia nonnulla ejusdem commatis, ad fœdam superstitionem & idololatriam pertinentia, illis haud qvidem ignota esse, verum intra hosce qvoqve limites omnem eorum de rebus religionis suæ notitiam, superficiariam profecto & valde confusam, contineri.

Idem de ratione *cultus*, & de *sacrificiis*, qvibus commentitia hæc Numina colenda

som anstilledes for dem; thi ligesom den **Lærdom** om Radien-Atzhie, og Radien-Kiedde, som Fader og Son, og hvadsomhelst Lapperne fordum troede om dem, har ingen Sammenheng med den Lappiske Hoved-Religion, men synes at være i de nyere Tider laant af de norske Christnes Lære om Tre-Enigheden, og lagt til deres Hoved-Artikler: saa skede det derfor ganske sielden, at nogen af dem blev tilbragt Offer; thi omendskiønt der iblandt Noaaiderne fandtes de, som bekiendte en **tre-eenig Gud**, under Navn af tre Personer, nemlig: Jbmelen-Atzhie, d. e. Gud Fader, Jbmelen-Barne, Guds Son, og Jbmelen-Ailes-Wuoign, Gud den hellig Aand, ja endog gav dem Plads paa deres Rune-Bommer under de Tegn, som findes ved No. 6. 7. og 8.; saa have de dog tillige givet tilkiende, at de tre Personer, som de ansaae for saa mange Guder, ingenlunde bleve i den Hensigt af Lapperne paakaldede, eller med Offer bærede, at de kunde vente noget Got fra dem; men alleneste derfor, at Weiko, det er den Ring, som de brugte til deres Rune-Bomme, naar de runede, standsede, og forblev ved det Tegn, i hvor meget de end sloge paa Bommen. Naar saadant skede, giorde Lapperne sig den Tanke, at de, som der blev runet for, vare den høyeste Gud enten særdeles tækkelige, og stode i Naade hos ham, eller og han var meget forbittret paa dem. Det første skulde kiendes deraf, at Ringen paa Rune-Bommen, medens de sloge paa den, forfoyede sig strax hen til Jbmelen-Atzhie, tog derfra sin Vey lige igiennem Jbmelen-Barne hen til Ailes-Wuoign, begav sig derfra tilbage igien hen til Jbmelen-Atzhie, og blev der stille, hvormeget de end bankede: Men saafremt een af de trende Personer var vred, og forlangede Offer, merkedes dette deraf, at Ringen vel, som for, foer lige hen til Atzhie, der fra til

colenda & propitianda essent, qvoqve valere constat; enim vero, qvemadmodum *dogma* illud de *Radien-Atzhie* & *Radien-Kiedde*, tanqvam de Patre & Filio, & qvæ alias de illis in hac relatione, veteres Lappones sensisse feruntur, cum natura & constitutione Religionis Lapponicæ, proprie sic dictæ, minime consistere vel conciliari qveunt, sed multo magis e Christianorum in Norvegia habitantium, sacris, & qvidem ex eorum de S. S. Trinitate doctrina, hausta ac compilata, atqve recentiori ætate inter articulos Religionis Lapponicæ fundamentales & præcipuos, relata videntur; Sic etiam compertum est, Lappones minus freqventer Deos hosce coluisse; certe, sacrificia illis raro oblata fuisse, manifestum est; & qvamqvam inter ipsos *Noaaidos* extitere, qvi *Trinitatem Personarum*, sub nominibus: *Jbmelen-Atzhie* ɔ: Dei Patris; *Jbmelen-Barne* ɔ: Dei Filii, & *Jbmelen-Ailes-Wuoign* ɔ: Dei Spiritus Sancti, confessi fuerunt, loco etiam in tympanis runicis, sub notis, qvæ ad Num. 6. 7. 8. conspiciendæ extant, illis honorifice assignato, haud obscure tamen significarunt, tres illas Personas, qvas pro totidem Diis habebant, minime a Lapponibus ea mente invocatas & sacrificiis cultas fuisse, ut ex religiosa earum adoratione commodi aliqvid & emolumenti se reportaturos sperarent, sed ea duntaxat de causa fieri, qvod *Weiko*, i. e. annulus iste, qvo in arte runica exercenda utebantur, juxta illud in tympano signum ita qvandoqve sisti solitus sit, ut nulla pulsatione inde dimoveri posset. Qvod qvoties acciderit, superstitiosus Lappo illico omen cepit, eum, in cujus gratiam actus runicus tum qvidem instituebatur, supremo Numini aut admodum charum esse, aut vice versa,

til Ailes Wuoign, og fra hende tilbage igien til Atzhie; men i Steden for, at blive staaende her, giorde trende Vendinger fra og til Atzhie, og tilsidst blev der saa fast staaende, at de ikke med al deres Hamren kunde faae den af Steden. Naar dette tildrog sig, dommede de deraf, at de i een eller anden Maade havde forseet sig imod den wæroldiske Gud, og da ofrede de ham noget betydeligt, saasom enten et Elgsdyr, eller et Brund-Reen, som de kaldede Sarva. Ellers skal det og ofte have hendet sig, at de andre Guder, som egentligen henhøre til deres gamle Lappiske Religion, selv have henviist dem til bemeldte trende Personer, og i saa Fald blev der ofret til begge Slags.

Foruden slige overordentlige Ofringer, som Noaaiderne, efter Rune-Bommens Tilskyndelse anordnede, bekom i Besynderlighed Beiwe aarligen et ordentlig Offer Jubtse kaldet, d. e. Beiwes Grød, hvilken baade Mands og Qvindes Personer aade hende til Ære Sancte Hans Aften; da de for Maaltidet altid faldte paa Knæ, og tilbade Solen, at den vilde kaste et naadigt Skin

ingratum & qvam maxime inviſum. Si gratiam Numinis ſingularem hoc omen portenderet, annulum, ajebant, inter pulſandum, ad ſignum *tē Jbmelen-Atzhie* in tympano liberrime ferri, & inde per ſignum *tē Jbmelen-Barne* proſilientem, recta ad *Ailes-Wuoign* contendere, ſed, hac qvoqve emenſa via, ad *Jbmelen-Atzhie* iterum reſilire, ibiqve, licet crebra pulſatione haud perfunctorie ſuccuſſum, immobilem conſiſtere; contra, ſi annulus, tympano rite pulſato, recta qvidem ad *Jbmelen-Atzhie*, ſicut in priori experimento acciderat, & ab eo ad *Ailes-Wuoign*, cucurrerit, atqve inde etiam ad *Jbmelen-Atzhie* reverſus fuerit, ſed hoc cum diſcrimine, ut redeundo, hic immotus non permanſerit, niſi eandem viam, meando & remeando, ter prius repetierit; id vero, certiſſimum eſſe præſagium, aliqvem ex Diis *Wæroldicis* valde offenſum & iratum eſſe atqve placamentum poſcere, eundemqve propterea victima qvantivis pretii, qvalis erat vel alce, vel ex rangiferis pugnatoriis, *Sarva* appellabant, aliqvis, conſeſtim propitiandum eſſe. Præterea, haud raro accidiſſe perhibent, ut Lappones, a propriis ſuis Diis admoniti, tres haſce perſonas, ſeu Deos, qvorum modo facta eſt mentio, religioſe adierint; qvo qvidem caſu exiſtente, ſacrificia utrisqve offerre ſolebant.

Præter ſacrificia hujusmodi extraordinaria, qvæ a *Noaaidis*, juxta indicium tympani runici inſtituebantur, aliud qvoqve *anniverſarium ſacrum*, in honorem *Beiwe* ſtato tempore celebratum fuiſſe conſtat. Sacrificium hocce *Jubtſe* nuncupatum erat, i. e. Puls Beiwe ſeu Solis, qvam in hujus Deaſtri honorem, viri juxta ac fœminæ, vigilia Feriæ Protobaptiſtæ

Skin paa deres Rensdyr, og hvad andet de skulde have deres Næring af: Ligesaa gjorde de, naar Groden var fortæret, og det med den største Glæde og Andagt, paa det at Solen vilde unde dem en glædelig Melke-Sommer, samt at deres Rensdyr maatte vel trives.

tobaptistæ qvotannis religiose libabant, ante cænam flexis genibus solem adorare soliti, supplicantes, ut almo & salutari suo lumine, tam rangiferos, qvam ceteras res, vitæ hujus usibus inservientes, benigne collustrare ac fovere dignetur; post cœnam, pulte solari solenniter consumpta, eundem cultum læti hilaresqve repetebant, Solem itidem, summa, qva poterant, devotione deprecantes, velit, jubeat, currentem æstatem, multo lacte & felici gregis rangiferorum augmento, prosperam & abundantem esse.

Ey mindre ofrede og Lapperne til Maderatja, og Maderakka hans Frue, som en Gud, og Gudinde, paa den Viis, som Rune-Bommen og Noaaiden forlangede; dog bleve ikke saa store Ofringer frembragte til Maderatja, som til Maderakka, saasom denne sorgede for Qvinde-Kionnet, og derfor stod høit opskreven blant Lapperne, ja end og af gifte Folk blev tilbedet og med Boelig forsynet.

Maderatjæ, ejusqve uxori *Maderakkæ*, crebra etiam fiebant sacrificia, nempe ad eum modum, qvem ex indicio rite consulti tympani præscripsere *Noaaidi*; ubi tamen probe observandum est, longe majori cura & apparatu *Maderakkæ*, qvam ejus marito, sacrificatum fuisse; illa enim, cum curam seqvioris sexus singulari ratione gessisse credita est, a tota gente, a nuptis pariter & innuptis, studiosissime colebatur, Sacello qvoqve ejus honori ac cultui solenniter dedicato.

§. 8.

Een af deres ældste og meest ærede Afguder var Horagalles, hvilken paa Kobberstykket ved No. 9. findes betegnet under dobbelt Hammer. Han kaldes og Horangalles, Horanorias, Horesgudsk, og Atzhiegadze, hvilke adskillige Navne betyde saa meget, som en Tiener af Magtens Fader. Egentlig foreviller han den bekiendte Thord, og Lapperne forstode ved ham Torden; ligesom og især de nordlige Lapper kaldte ham Toraturos-Bodne, d. e. Tordenstrald.

§. VIII.

Inter Deos hujus gentis antiqvissimos, atqve eximia semper religione & veneratione cultos, *Horagalles* erat, in Tab. æn. ad Num. 9. Signo *duplicis mallei* denotatus. Huic, præter nomen Horagalles, alia qvoqve a Lapponibus addebantur, qvalia erant: *Horangalles*, *Horanorias*, *Horesgudsk* & *Atzhiegadze*, qvæ tamen diversa indigitamenta, unam eandemqve rem, nempe Patris omnipotentiæ famulum, significare dicuntur; proprie vero famosissimum illum *Thordum* Horagalles iste repræsentaturus erat,

Denne mægtige Mand, der, ligesom Gudinden Maderakka, residerede i den **middelste Luft-Egn**, blev ogsaa høyt og helligen æret af dem, for deres Rensdyrs skyld, som paa de aabne og bare Fielde gaae blottede for hans Magt. De troede, at de, ved sterkt at *juoige* og **myre** paa deres Govdes, d. e. ved at slaae paa Rune-Bommen, og derhos at synge deres Rune-Sange, saa og ved Offer, kunde faae ham los. Dette skede, naar deres Fæe var forhexet, for at befrie det; saa og naar de vilde betiene sig af ham til at giøre andre Menniskær Skade: Han skulde holde dem Stangen, som vilde giøre dem Ont, og skaffe dem Hevn over dem, som de havde noget udstaaende med. De stode desuden og i den Tanke, og vidste at fremføre mange Exempler derpaa, at naar Horagalles kom los, og han ikke formaaede, at skade dem som han var udsendt imod; da vendte han sig mod den Noaaid, som havde sluppet ham los, og gik ham skarpt paa Klingen. Formedelst saadan Overtroe fik Horagalles en Mængde **Offere** af Lapperne; og da de agtede ham for den, som de havde at takke for deres Rensdyrs Ophold og Varetægt, tillige med deres Græsning, følgelig for al deres Riigdom; saa satte de, ved de mange og anseelige Offere til ham, den største Deel af deres Midler til, saa at mange bleve derved bragte til Bettelstaven.

per qvem Lappones tonitru intelligebant, unde *Toraturos-Bodne* ɔ: tonans seu fragor cœli, a Lapponibus borealibus nuncupatus fuit.

Hic Deaster, cui æqve ac Maderakkæ, in *media aëris regione* sedes obtigerat, rangiferorum, in vastis ac nudis montibus libere vagantium, & ob id ipsum potenti ejus ac iracundo fulmini tanto magis patentium & obnoxiorum, causa, magna superstitione colebatur. Per *sacrificia*, item per τὸ *Juoigen* & *Myran* in *Govdes*, i. e. per fortem & crebram tympanorum pulsationem, jugi cantu runico comitatam, eum solvi potuisse, traditum est, qvod tum imprimis fieri volebant Lappones, cum vel rangiferorum greges, aliorum Lapponum incantamentis fascinati, veneficio, ejus ope, liberandi essent; vel cum eum in inimicos suos, damnum illis ac perniciem illaturum, emittere optarent. Hujus qvoqve Deastri officium esset, gentis Lapponicæ hostibus sese opponere atqve vindictam & supplicia de illis sumere. Adjiciebant porro, & per inductionem exemplorum probare annitebantur, *Horagallem*, si ei, in qvem forte emissus erat, nocere non potuerit, mox reversum fuisse, infestumqve fulmen in illum retorsisse Noaaidum, cujus incantamentis solutus fuerat. Cujusmodi stulta superstitione effectum est, ut hic Deaster a vana olim gente valde timeretur, innumerisqve coleretur *sacrificiis*; enim vero, cum rangiferi, præcipuum gentis robur & cura maxima, in hujus Deastri tutela essent, per se seqvebatur, a stulta & in superstitionem tam prona gente, studiose & freqventer eidem qvoqve sacrificatum fuisse; unde, haud paucos olim exstitisse constat, qvi uni huic Deastro placando

§. 9.

§. 9.

De Lapper, som have deres Tilhold oppe paa Fieldene, søge, og have deres Lye under Telte, som de kalde Kuatte, No. 27. og No. 34.: Paa disse Kuatter ere tvende Ind- og Ud-Gange, af hvilke den eene kaldes Posjo, den anden Juks eller Uks: Midt i Telten er Ild-Stedet, hvorfra Rogen gaaer ud oven til. Giennem Posjo maatte ingen af Qvinde-Kionnet gaae; thi naar deres Rune-Bommer vare i Teltet, var der deres Plads, hvilke, som de troede, vilde tage Skade, om Qvindfolk havde deres Gang nær ved dem: Ved Uks stod deres Buer og Geværer, hvoraf og denne Dør har sit Navn, og derigiennem var det Qvinde-Kionnet tilladt at gaae ud og ind.

Den Gudinde, som lærte Lapperne at handtere Bue og Bosse, kaldede de derfore Uks- eller Juks-Akka, No. 24. thi det Lappiske Ord Akka betyder en Kone, No. 25., og vare af den Mening, at hun opholdt sig ved den Indgang af deres Kuatte, som kaldtes Uks: For samme Indgang nedsatte, og udøste de en Deel af hvis Æde- og Drikke-Vahre de fik i Hænder; foruden de høytidelige Offringer, som hende til sine Tider bragtes.

Sarakka, No. 23, som og kaldtes Saragakka, maatte derimod, som deres Venus, tage sin Plads ved Ildsteden, hvor de endnu udøste mere, og hun skulde have sin Deel af Alt, i sær af Drikke-Vahre. Denne Gudinde havde Lapperne alletider i Mund og Hierte: Til Hende stiledes deres Bønner, Hende do tot impendere sacrificia, ut nimia ista liberalitate ipsi ad inopiam redacti fuerint.

§. IX.

Lappones, qvi *montani* vocantur, in Tentoriis habitant, Num. 27. & 34. Tentoria hujusmodi, Lapponice *Kuatte* dicta, duplici instructa sunt vestibulo, qvorum alteri *Posjo*, alteri *Juks* vel *Uks* nomen est. In medio exstruitur focus, unde fumus per impluvium ascendit. Per vestibulum, qvod *Posjo* nuncupatur, fœminis vel intrare vel exire, nefas erat, ne qvid detrimenti caperent tympana runica, in hac tentorii parte asservari solita. Ad alterum vestibulum, *Juks* vel *Uks* appellatum, arcus, & id genus alia instrumenta venatoria reponebantur, unde etiam huic januæ nomen. Per hanc fœminis intrare & exire licitum.

Dea, qvæ artem arcus & sclopeta tractandi docuisse fertur, *Uks*-vel *Juks-Akka* appellatur, Num. 24, ubi obiter observandum est, *Akkam* in genere uxorem significare, Num. 25. Hæc Dea ad illud tentorii limen, cui *Uks* nomen erat, consedisse dicitur, qvapropter partem qvoqve cibi & potus qvotidiani ei hic veteres libabant Lappones; ut nihil nunc dicam de sacrificiis magis solennibus, qvibus statis eam temporibus propitiare & sibi devincire studebant.

Sarakkæ, Num. 23. qvæ & *Saragakka* dicitur, Veneri hujus gentis, juxta focum sedes erat. Huic freqventer litatum fuit, præsertim potulentis. Hanc præ omnibus, qvotqvot habebant, Deabus, maximi faciebant, summaqve observantia & tenerrimo mentis affectu

Hende tilbade de i alle deres Forretninger og Anliggende, og holdte hende for al deres Trøst og Tilflugt; Kort sagt! Sarakka var først og sidst, den kiereste og paalideligste, og den, som de med største Fortroelighed sloge deres Liid til i alle deres Handlinger: Hun blev af alle høyt æret, og tilbedet frem for alle andre; hvad de end aade og drukke, saa blev hun altid erindret: Til hende giorde de Løfter, og bragte hende Offer, uden derom at raadføre sig med Rune-Bommen. Men fornemmeligen blev hun paakaldet af frugtsommelige og i Barns Nød bestedde Qvinder. Ved slige Leyligheder havde og en Deel Lapper opslaget en særdeles **Kuatte** No. 28. næst ved deres egen, som var Sarakka til Tieneste og **Bolig** bestemt.

Barsel-Konerne drukke **Sarakka-Viin** før Fødselen, og aade, tillige med de tilstædeværende Koner, **Sarakka-Grød**, naar de vare forløste, og giorde et Gieste-Bud Sarakka til Ære, hvilket efter deres Maade skede med stor Høytidelighed. I benævnte Grød satte de trende **Pinde**; Een som var **splittet**, paa hvilken hengtes tre Ringe; Den anden var **sort**; og den tredie **hviid**: Disse bleve i toe til tre Døgn lagde hen under Juks; befandt man da, at den sorte Pind var borte, da holdte de for, at enten Moderen eller Barnet skulde doe; var derimod den hviide Pind usynlig, skulde begge leve: Grøden blev ikke ædet, førend deres Orakel, Rune-Bommen, fandt det for Got. Ellers bestod det **Offer**, som bragtes Sarakka, i Haner, Høner, Reens-Kalve, og Hunde, de sidste af **Hunner**, af hvilke Offere det var allene dem af Kionnet tilladt at spise; thi Mandfolkene havde ingen Deel derudi.

§. 10.

Lappones olim proseqvebantur: huic supplicabant, hujus sibi benevolentiam & favorem, in omnibus, qvæ suscipienda erant, negotiis, conciliare studebant: ad hanc, tanqvam ad asylum aliqvod, vel anchoram sacram, si qvid periculi esset, confugiebant; paucis: *Sarakka* instar omnium erat, nihil ei, si Lappones audias, simile aut secundum. Nil mirum proinde, qvod eam tam impense coluerint, ejusqve memoriam, etiam inter edendum & bibendum, tam religiose freqventaverint, sacrificiis illi, inconsulto etiam tympano, qvod alias insolens erat, oblatis. A puerperis tamen imprimis colebatur *Sarakka*, qvem in finem ædicula qvædam, seu tentoriolum, ordinario Lapponis tentorio contiguum, Num. 28, tanqvam *sacellum*, huic Deæ ejusqve cultui, interdum consecrabatur.

Puerperæ, ante partum *Sarakkæ vinum*; post partum, *pultem*, una cum mulieribus, qvæ tum forte aderant, religiose libabant, solenni convivio, in honorem hujus *Sarakkæ*, tanqvam Junonis alicujus opigenæ, pro more & conditione gentis, simul apparato. Pulti tres *paxilli*, unus *diffissus*, e qvo tres annuli dependebant, alter *colore albo*, *nigro* tertius imbutus, inserebantur, ex qvibus, postqvam per duos vel tres solidos dies noctesqve sub vestibulo *Juks* absconditi fuerant, si, qvi nigro erat colore, desideraretur, pro omine acceptum erat, matris vel infantis mortem præsagiente; contra, si paxillus albus ablatus fuerit, vitam id & incolumitatem utriqve portendere, haud ambigebant. Pultem, nisi ex præscripto consulti tympani, comedere non licebat. Gallis, gallinis, vitulis, rangiferinis & canibus

fœminis

§. 10.

Til Lappernes **Underjordiske Afguder** i den **fierde og sidste Classe** henregnes **først** deres Saiwo, Saiwo-Olmak, Saiwo-Nieida, Laidde, Guelle, og Sarwa, der **alle skal holde til nær under Jordens Skorpe:** thi der har fra gammel Tiid af gaaet en Overtroe blant Lapperne i Svang, at i Bierge paa deres Fielde, som de kalde Saiwo, No. 41, eller Passe-Warek, d. e. hellige Bierge, som og i Dodingers Tilhold under Jorden, kaldet Jabme-aimo, No. 14, har opholdet sig saadanne Personer, som de selv ere; drevet den samme Næring og Biering som de selv, og havt eet Slags Creature med dem; dog med denne Forskiel, at de Slegter, som boede paa Fieldene i Bierge og under Jorden, havde i alt opnaaet en større Fuldkommenhed, og nøde en lykseligere Tilstand end Lapperne, som flakke om paa Biergene, eye og besidde. Hvorfor ogsaa Lapperne har anseet Saiwo-Olmak, eller de Folk, som boede inden i Biergene, for et herligt og riigt Folk, som i Troldom og Rune-Kunsten var vel bevandret: Men derimod betragtede de sig selv som arme og usele Menniskier, hvilke i den Hensigt høyligen trængede til hines Beskiermelse, Lærdom og Velgierninger.

Heraf kommer det, at Lapperne i deres Bekiendelser angaaende Saiwo, vidste saa meget at beraabe sig derpaa: at de ikke allene havde selv været i Saiwo, men end og drukket med Saiwo-Olmak, dandset, *juoiget* og runet med dem, og seet der livagtig deres Mænd, Qvinder og Børn i deres Skikkelse: at de havde hørt dem nævne ved Navn, og

fœminis *Sarakka* propitianda erat; ex pollucto vero comedere solis fœminis licitum.

§. X.

Ad Deos Lapponum *subterraneos*, sub *qvarta* seu ultima *classe* comprehensos, *primo* referebantur *Saiwo*, *Saiwo-Olmak*, *Saiwo-Nieida*, *Laidde*, *Guelle* & *Sarwa*, qvibus omnibus *sub extima telluris superficie* sedes obtigisse fingebant. A remotissimis temporibus Lapponibus persvasum erat, intus in montibus, qvos *Saiwo* Num. 41. & *Passe-Warek* ɔ: montes sacros appellabant, ut & in *Jabmeaimo*, seu regione mortuorum, Num. 14. entia habitasse, natura & vitæ instituto sibi per omnia fere similia; nisi qvod incolis hisce montanis & subterraneis natura longe præstantior, sors & conditio longe beatior, & in omnibus artibus perfectio longe major, obtigerit, qvam sibi miseris, qvibus per aspera & inculta montium adhuc vagandum erat; unde Lappones hosce *Saiwo-Olmak* seu Lares montanos, pro substantiis habebant, divitiis artisqve magicæ peritia, supra qvam dici posset, florentibus; semet ipsos vero, illis comparatos, ut homines, miserrimæ & abjectissimæ sortis, qvi illorum tutela, institutione aliisqve qvam plurimis beneficiis indies indigebant, intuentes.

Hinc factum est, ut Lappones, de *Saiwo* verba facientes, gloriari soliti sint, se non tantum ibi revera fuisse, verum etiam cum *Saiwo-Olmak* seu beati hujus loci incolis, compotasse, choreis & artis runicæ exercitiis una interfuisse, suos se ibi conjuges & cognatos vidisse, agnovisse, sermonesqve cum illis conseruisse, per

og vidſte at opregne tydeligen deres Navne: At de havde opholdet ſig heele Uger igiennem hos dem; roget Tobak med dem, og nydt Brændeviin, ſamt andre Tractamenter: Ja de havde endog at takke dem for adſkillige gode Anſlage, Advarſeler, Spaa- og Lærdomme, ſom de af dennem havde erholdet. Nogle foregave, ſig at være blevne ledſagede fra Saiwo, op af Jorden igien, og førte lige til deres Hiem og Kuatte tilbage ved det underjords Følgeſkab: Ikke at melde om andre deſlige deels taabelige, deels uanſtændige Ting, ſom Lapperne have udſagt, og indbildet ſig ſelv og Andre. Man har derfor i Almindelighed hørt, at en Lappe, ſaa ſnart han var kommen til mandelig Alder, tilegnede ſig nogle, ofte 10. 12. til 14. af diſſe Saiwo, hvis Beboere ſkulde være hans Skyts-Engler og Medhielpere i Troldoms Kunſten.

Indvaanerne, ſom befandtes i bemeldte Saiwo, ſagdes at være Olmak eller Mænd, 3. 4. til 5. paa hvert Sted, foruden Saiwo-Nieida, eller Qvinder, og Børn: I nogle ſkulde opholde ſig gifte Olmak med deres Nieida og Børn; men i andre de Ugifte, ſom hverken havde Qvinder eller Børn.

§. II.

Foruden diſſe Folk ſkulde der ogſaa, efter Lappernes Udſigende, findes i Saiwo Boſkab og Dyr, ſom vare langt ſkionnere end Lappernes: I Beſynderlighed ſkulde hver Lappe have hos ſig i ſin Saiwo, til hans Noaaides Tieneſte, trende Slags Creature,

per multas ibi hebdomadas commoratos fuiſſe, fumi Tabaci, potus vini aduſti, aliarumqve, qvibus illa regio affluebat, deliciarum, participes factos; ad hæc, multa ſe illis ſalubria conſilia & admonitiones, accepta referre, &, ſi qvem in arte magica progreſſum feciſſent inſigniorem, eundem ſe illorum inſtitutionibus debere, ultro & grato animo faſſi ſunt: porro, eo civilitatis proceſſiſſe montanos incolas, ut non tantum ſe hoſpites laute admodum & benigne exceperint, verum etiam abeuntes ſuo comitatu, tanqvam valido præſidio munitos, ad ſua tentoria humaniſſime deduxerint; ne qvid amplius de aliis ejusdem furfuris fabulis, partim ſtultis & ridiculis, partim parum honeſtis, nunc qvidem commemorem. Hinc non raro audias, Lapponem, ſimul ac adoleverit, decem, duodecim & interdum qvatuordecim ſibi vindicaſſe *Saiwo*, qvorum incolas Lares ſuos tutelares & in arte magica magiſtras ac adjutores eſſe, jactabundus prædicabat.

Incolæ ſæpius memoratorum Saiwo *Olmak* ſeu viri vocati ſunt, & tributim habitaſſe dicebantur, ternis, qvaternis & qvinis, præter *Saiwo-Nieida*, ſeu uxores & liberos, in qvavis tribu ſeu loco, una degentibus; reliqvi autem, qvibus nec uxores erant, nec liberi, ſeorſim habitabant.

§. XI.

Præter homines ſeu ſubſtantias, ratione præditas, *animalia* qvoqve & *utenſilia*, iis, qvæ apud Lappones in uſu erant, longe præſtantiora, *in Saiwo* repertum iri fabulabantur; certe, qvivis Lappo in ſuo *Saiwo* animalia triplicis

generis

Creature, hvilke, saa snart han kaldte paa dem, vare ved Haanden, saasom: En **Fugl**, kaldet Saiwo-Lodde, en **Fisk** eller **Orm**, Saiwo-Guelle eller Guarms kaldet, No. 45, og et **Reensdyr**, som kaldtes Saiwo-Sarwa, No. 42. Men alt dette tilsammen kaldte Lapperne Noaaides-Wuoigu.

Fuglene vare af forskiellig **Størrelse**: nogle som Svaler; nogle som Spurrer; andre som Ryper, Ørne, Svaner, Toddere, Heirer, Uhrhaner, og Høge: Af **Farve** vare nogle hvide, nogle graa, andre sorte, eller hvide- og sorte-spraglede; Nogle sorte paa Ryggen, hvide paa Vingerne, og graa paa Buggen; Nogle lysrode, nogle sorte-graa, andre graa og hvide: Deres Navne ere: Alpe, Warrehauke, Maaka, Rippo, Sourik, Staure, Paivo, Jap, Lainoer, Paimatz, Brudnihark, Habik, Fietnaalegonum, Gierkitz, Gisa, Molk, Gaasa.

Deres **Tieneste** bestod deri: at de fulgte deres Herre, naar han juoiged paa dem; viiste ham Veyen, naar han vilde reise; og styede ham hans Jagt-Toy, naar han vilde gaae paa Skytterie: At de bragte ham Tidender og Budskab, samt hiulpe, at tage vare paa hans Reensdyr, og andre Eyendeele: Og naar de vare saa beskafne, kaldtes de slet og ret Saiwo-Lodde, af hvilke nogle Lapper kunde have mange til deres Tieneste, andre ikkun faa: Hvis derimod en Noaaide brugte Saiwo-Lodde til at giøre andre Skade, hvilket ikke var usædvanligt; saa finge de det Navn Wuornis-Lodde, og vare ham ogsaa derudi til Tieneste, at Noaaiden paa deres Ryg kunde i kort Tid fare lange Veye.

Fiskene

generis, in usum Noaaidi sui, alere & ad ejus nutum parata habere, tenebatur, cujusmodi erant: Avis qvædam, *Saiwo-Lodde* nuncupata; piscis seu angvis, *Saiwo-Guelle* vel *Guarms* dictus, Num. 45, & rangifer, *Saiwo-Sarwa* appellatus, Num. 42, qvæ tamen conjunctim sumpta, *Noaaides-Wuoign* Lapponice vocabantur.

Aves non unius *magnitudinis* erant, aliis hirundines, passeres aliis, nonnullis lagopodes, aqvilas, cygnos, gallos sylvestres, accipitres, & colymbos, mole corporis æqvantibus. Ratione etiam *coloris* invicem haud parum differebant, dum aliæ nigræ erant, aliæ albæ, immixto nigro: aliæ dorso nigro, sed ventre & alis griseis: aliæ variegatæ, rutilæ, subfuscæ; griseæ nonnullæ, immixto albo. *Nomina* iis vulgo erant: Alpe, Warrehauke, Maaka, Rippo, Sourik, Staure, Paivo, Jap, Lainöer, Paimatz, Brudnihark, Habik, Fietnaalegonum, Gierkitz, Gisa, Molk, Gaasa.

Memoratæ *aves* dominis suis semper præsto fuisse, viam illis, qvoties in itinere erant, fideliter monstrasse, venatum egressis instrumenta venatoria expediisse, nuntium attulisse, in custodiendis rangiferis aliisqve negotiis domesticis curandis, adjutores extitisse, dicebantur. In cujusmodi qvotidianis & vulgaribus servitiis occupatæ, simpliciter *Saiwo-Lodde* appellatæ sunt; ad damnum vero aliis inferendum adhibitæ, qvod sane in ista gente non insolens erat, nomine *Wuornis-Lodde* dignatæ sunt. Ad officia hujus Wuornis-Lodde hoc qvoqve pertinebat, qvod dominum, dorso suo insidentem, qvo tenderit, brevi temporis spatio, etiam per longissimas vias, cum opus esset, deferre debuerit.

Fiſkene eller **Ormene**, under det Navn Saiwo-Guelle eller Guarms, vare ligeledes i Henſeende til Navne, Storrelſe, og Farver forſkiellige: thi af en ſaadan Guelle kunde man ufeilbarligen kiende, at Eyeren var en Noaaid, og jo ſtærkere denne kunde juoige, deſto længere var og Ormen, ſaa at han vel kunde udgiore tre Favne. Han tiente i Beſynderlighed ved tvende Leilighe-der: forſt at tilfoye hans Herres Fiender Skade; og dernæſt at hans Herre kunde paa ham fare ned til Jabme-Aimo, hvorom ſiden ſkal tales vidtloftigere.

Piſces vel *angves*, *Saiwo-Guelle* & *Guarms* nuncupatæ, diverſæ qvoqve magnitudinis & nominis erant. Ex hocce *Guelle* facile judicari poterat, poſſeſſorem *Noaaidum* eſſe, cujus in arte ſua vel major vel minor progreſſus, ex angvium longitudine, qvæ integros novem cubitos qvandoqve ſuperabat, æſtimandus erat. Opera hujus *Guelle* duplici inprimis nomine poſſeſſori utilis erat; primo qvidem, cum damnum aliis inferendum eſſet; & deinde, cum iter in regionem *Jabme-Aimo* faciendum; qvo de nos poſtea.

Af Reensdyret eller Saiwo-Sarwa, var det i lige Maade ufeilbarligen at kiende, at Eyermanden var ey allene en Noaaid; men endog een af de meeſt erfarne Trold-Mænd. Denne brugte de til at hidſe paa andre Noaaiders Sarwa, for at kæmpes med dem, da det gik ſkarpt til; thi i hvor ſtor Skade end den ene Sarwa tilfoyede den anden i Tvekampen, ſaa gik det dog alt ud paa dens Eyermand, ſom tabte, enten det maatte gielde om Liv eller Lemmer.

Ex tauro rangiferino, *Saiwo-Sarwa* dicto, ſimiliter certo conſtare poterat, poſſeſſorem, non tantum *Noaaidum* eſſe, ſed etiam in ſua arte Roſcium. *Noaaidis* olim in more poſitum erat, *Saiwo-Sarwa* ſuos ad certamen committere; cujusmodi pugna non ſane levis erat & ludicra, ejus enim exitus ad ipſos taurorum dominos pertinebat, ſive vita luendum eſſet, ſive membris.

§. 12.

Jo flere Saiwo en Lappe havde, des fornemmere holdtes han at være iblandt Sine; thi Saiwo gik i Arv, ja Kiob og Sal, hvorfore de og gierne i levende Live ſkiftede og deelede dem iblandt deres Born; og ligeſom de undte et Barn mere end et andet, lagde de til dets Lod bedre og ſterkere Saiwo end til de andres Lod. Des Aarſage holdtes det for et ſnkkeligt Giftermaal, naar en fik mange Saiwo til Udſtyr og Medgift, eller kunde vente at arve dem: Saadanne Saiwo kaldte Lapperne Arb-Saiwo. Vare Forældrene og Vennerne dode, uden at de for havde deelet deres Saiwo imellem deres

§. XII.

Qvo plures *Saiwo* Lappo aliqvis poſſidebat, eo pluris & ipſe inter ſuos æſtimabatur; Saiwo enim, ut aliæ res, & venum exponebantur, & hæreditate veniebant; unde haud raro accidit, ut parentes, dum adhuc ſuperſtites erant, ſuos Saiwo inter liberos diviſerint; qva occaſione partium ſtudia haud raro qvoqve prodidere illius ſorti, cui maxime favebant, præſtantiores Saiwo adjiciendo. Sic matrimoniorum qvoqve conditio ex numero τῶν Saiwo æſtimabatur, nam ille demum bene & feliciter matrimonium contraxiſſe credebatur, cui

Saiwo

deres Arvinger, tilegnede disse sig deres Fædres Saiwo formedelst et Offer, hvilket skulde bemerke saa meget, at de som Arvinger ønskede og attraaede deres Godgiorenhed og Bistand, paa selvsamme Maade som deres afdøde Forældre og Slegtinge i deres Liv havde nydt.

Saiwo bene multi, vel dote vel hæreditate obtigerant. Hujusmodi Saiwo Lapponice *Arb-Saiwo* vocabantur. Si acciderit, ut parentes vel cognati ex vita discesserint, τοῖς Saiwo inter hæredes nondum divisis, hæredes, relictos a parentibus vel cognatis Saiwo, certo sibi *sacrificio* asserere solebant, hoc actu significaturi, se eorum favorem & opem, eadem, qva defuncti parentes, vel cognati qvondam fruiti fuerant, ratione desiderare & ambire.

Saiwo, Saiwo-Lodde og Guelle, bleve alle, som de andre Guder, beærede med Offere efter deres Tienesters Beskaffenhed; hvorom Rune-Bommen maatte skielle: Efter dens Betegnelse bleve frembragte, snart Skiappa d. e. en Simle- eller Hun-Reen; snart Sarwa d. e. en Brund- eller Tyr-Reen; snart Fiske, Fugle, Haner, Harer, Bever, Hermeliner, Maar, Ræve, Sviin, Gied, og andre saadanne Creature; S. No. 11. 12. 13. 36. og 39.

Saiwo, *Saiwo-Lodde* & *Guelle*, æqve ac reliqvis Diis, pro ratione servitii, qvod præstiterant, sua qvoqve offerebantur *sacrificia*, idqve juxta præscriptum tympani, ex cujus oraculi responso nunc *Skiappa* ɔ: rangifer fœmina; nunc *Sarwa* ɔ: taurus rangiferinus: nunc pisces, aves, lepores, castores, mustelæ alpinæ, martes, vulpes, porci, capræ, & alia hujusmodi animalia, Num. 11. 12. 13. 36. & 39. immolanda erant.

Da nu Lapperne ansaae Saiwo-Olmak som virkelige Personer; saa blev imellem en Deel Lapper og deres Saiwo troffet et Slags Forliig: at Saiwo-Olmak maatte, for deres Godhed og udvisende Tieneste, selv udvælge sig af Lappernes Hiord hvilket Dyr dem behagede til Offer; hvilket og af Arvingerne blev holdet ved Magt. Men i Almindelighed var det brugeligt mellem Lapperne og Saiwo, at de giorde Forbund med hinanden, naar Saiwo skulde blive deres Skyts-Herre: Lapperne betingede sig af Saiwo, at de altid skulde giore dem Bistand, og bringe dem Lykke til deres Næring, til Jagt, til Fiskerie, til at redde Menneskers Liv, til at faae Alting at vide, og at hevne sig; Derimod forpligtede de sig til paa deres Side, at tiene Saiwo med baade Liv og Siel.

Et qvoniam Lappones, ut supra ostendimus, *Saiwo-Olmak* pro substantiis, ratione præditis, habuerunt, compertum est, certas *conventiones* inter eos interdum compositas fuisse, qvibus sancitum fuit, ut τοῖς Saiwo-Olmak liberum esset, pro servitio, qvod Lapponi præstiterant, animal, qvodcunqve vellent, e grege sibi immolandum eligere, cujusmodi pactiones ab hæredibus qvoqve ratæ habitæ sunt. In genere obtinuit, ut Lappones inter & Saiwo, cum illi hos Deos sibi tutelares adsciscerent, certum pangeretur *fœdus*, cujus ex parte Saiwo præcipuum caput erat, ut Lapponi tutelam & felicem in rebus qvibusvis gerendis succesſum præstarent; præterea, ut in piscatione & venatione, in servan-

 Jalle da

I alle Saiwo fandtes Olmak eller Mænd, men ikke altid Nieida, eller Qvinder. Deraf formodes, at de troede, at visse Olmak vare ugifte. Saa befandtes heller ikke i alle Saiwo Ormen, Fuglen og Kæmpe-Reenen; thi det var Herligheder, som tilkom allene Noaaiderne, af hvilke man fandt undertiden een eller to tillige i en Saiwo: Dog meentes, at i andre, den samme Lappes Saiwo, kunde findes flere af den Art.

Ligesom ellers de eenfoldige Lapper troede, at Saiwo bleve beboede af Mennesker; saa holdte de og for, at der vare Kirker i dem, som skulde ligne Boemænds, d. e. Norske Folkes Kirke No. 20. og at de levede der det allerlyksaligste Liv, som noget Menneske kunde nyde: Didhen stod derfor al deres Attraa, og det var den fornemmeste Aarsag, hvorfor de saa høyt ærede Saiwo, og holdte sig til dem, paa det at de omsider, naar de her havde endet deres usle Liv, maatte forflyttes til Saiwo, hvis Indvaanere de holdte for at være Lapper, og saadanne, som i levende Live havde flittigen ofret, myret og juoiget for Saiwo, og derfor i det andet Liv nøde en saa stor Lyksalighed.

Dette

da hominum vita, in ultione ab inimicis exigenda, in notitia rerum abditarum acqvirenda, fidelem navarent operam; pro qvibus servitiis Lappo ex sua parte sancte spondebat, fore, ut se totum, cum ipsius etiam vitæ impendio τοῖς Saiwo traderet consecraretve.

In omnibus sic dictis Saiwo *Olmak* seu viri reperiebantur; *Nieida* seu fœminæ non item; unde colligitur, qvosdam Olmak, ex mente Lapponum, cœlibes semper vixisse. Neqve in qvovis Saiwo piscem illum, avem & rangiferum, qvorum supra facta est mentio, reperire licuit; hæc enim animalia ad peculiares illas, qvibus Noaaidi gaudebant, prærogativas pertinebant, e qvorum societate unus vel duo in unoqvoqve Saiwo simul degebant, plures tamen ex eodem ordine in aliis ejusdem Lapponis Saiwo reperiri posse, traditum est.

Et qvemadmodum Lapponum simplicioribus firmiter persvasum fuit, *Saiwo* qvosvis hominibus, seu substantiis ratione præditis, habitari, sic pariter credebant, *Templa*, iis, qvæ apud *Romandos*, i. e. Norvegiæ habitatores, in usu erant, similia, Num. 20, ibi qvoqve repertum iri, beatiqve hujus loci incolas, lautissima, qvæ vel cogitando fingi posset, vel votis expeti, conditione frui. Huc itaqve omnes curas & cogitationes convertebant, laudatosqve *Saiwo* tanto honore & tam prolixo amoris ac venerationis affectu, ea mente prosequebantur, ut e miserrima, qvam hic transigebant, vita emigrantes, in *Saiwo*, tanqvam in verum aliqvod Elysium, devenire possent, cujus incolas ex Lapponibus aliisqve constare fingebant, qvi ob crebra in honorem τῶν Saiwo facta sacrificia & jugi

artis

Dette er Aarſagen, hvorfore Lapperne talede ſaa meget om Akkernes Kirke i Saiwo, og om Jabme-Aimo: Derfore blev og Zhiaze-Saiwo, eller det Vand, ſom flyder fra en Saiwo, holdt for ſaa helligt, og efterſøgt ſom den ſtørſte Vederqvægelſe og Beſtyrkelſe paa deres Haab; hvorvedde ikke forgiettede at erindre Sarakka. Kort at ſige: Saiwo **ſynes at være Hoved-Artiklen i den gamle Lappiſke Religion, hvorhen alt det øvrige hørte; ſaavel det ſom allerede er erindret om** Sarakka **og** Uks-Akka; **ſom og hvad i det følgende vil forekomme om** Jabme-Aimo, **og Lapernes** Adde-Nabma.

artis magicæ, per *Juoigen* & *Myran*, exercitio, id ſcilicet meruerunt, ut vita defuncti in amoenas illas & beatas ſedes transferrentur.

Hinc illis tam crebri de Akkarum in Saiwo templis, & de Jabme-Aimo, ſermones: hinc *Zhiaze-Saiwo*, ſeu aqva, e Saiwo qvodam profluens, tam ſancta habita eſt & pretioſa, ut eam omni voto, omni cura, tanqvam recreationem prorſus ſingularem, & ſpei, qvam fovebant, in amœna iſta loca olim deveniendi, confirmationem, appeterent, cujus, ſi qvando participes fieri contigerit, honorem & memoriam Dearum exoptatiſſimæ Sarakkæ, tanti, ut crediderant, beneficii auctoris, recolere non negligebant. Paucis, rem rite & diligenter expendenti facile apparet: *Traditionem de Saiwo, utramqve*, qvod ajunt, *in Theologia veteri lapponica facere paginam, præcipuumqve conſtituere articulum, qvo omnes reliqvæ commode referri poſſunt opiniones, qvales ſunt, qvæ vel antea de Sarakka & Uks-Akka allatæ ſunt, vel qvæ poſtea, cum de Jabme-Aimo & Lapponum Adde-Nabma verba facturi ſimus, commemorandæ.*

§. 13.

Med hvor mange adſkillige Navne Lapperne end og ellers have bœret deres Aimo, det er, de Steder, de troede, at komme hen til efter dette Liv; ſaa er det dog klart, at den ganſke Lappiſke gamle Religion ikke har vidſt af mere end **en Sted**, ſom kaldtes Saiwo-Aimo eller Jabme-Aimo, eller ogſaa Sarakka-Aimo. Hvorimod de Efterretninger, ſom de havde om Rut-Aimo, Mubben-Aimo, Fudnos-Aimo, og Zhjaeppes-Aimo, ſynes at være laante af de

§. XIII.

Sed vero, qvantumvis Lappones, *Aimo* ſeu loca illa beata & amœna, qvo ſe poſt mortem deventuros fore credebant, multis variisqve nominibus honorariis celebraverint, certum tamen indubitatumqve manet, in tota Theologia Lapponica *unicum* tantum commemorari *locum*, auguſto nomine *Saiwo-Aimo*, ſeu *Jabme-Aimo*, & *Sarakka-Aimo*, inſignitum. Qvæ vero de *Rut-Aimo*, *Mubben-Aimo*, *Fudnos-Aimo* & *Zhjaeppes-Aimo* com-

de Christne, som har givet dem nogen Underretning om Dievel og Helvede; thi Fornavnene Rutu, Mubben, Fudno, betyde alle den onde Aand, See No. 16. saa og No. 44. paa Solens fierde Labikie, med dobbelt Kors betegnet: og Zhjaeppes-Aimo betyder det sorte Land; og det Gerro, som de satte for deres Mubben-Aimo, Qual og Pine. Sammesteds fra have de vel og det, som de vidste om et tredie Sted, som de kaldte Radien-Aimo, eller Guds Himmel, som de Christne forvente. Dette maae være Aarsagen, at de Efterretninger, som de Lappiske Noaaider har kundet give om Radien-Aimo, og Mubben-Aimo, vare saa forvirrede, ringe og forskiellige: hvorimod de vidste ganske noye at bestemme, hvorledes det staaer til i Jabme-Aimo; didhen deres Noaaider maatte ofte giore en Reise, som de kaldte Jabme-Aimo Reise.

Saadanne Reiser bleve i Almindelighed foretagne for een af to Aarsagers Skyld, nemlig, enten for at faae en Jabmek, det er een af deres døde Forfædre og Slegtinge op til at holde Vagt over deres Reensdyr; eller og, naar en Lappe, helst Manden, eller een af Forældrene, som de nødig vilde miste, blev dødelig syg, maatte en Noaaid ned til Jabme-Aimo, S. No. 10, for at stille Stedets Beboere, Dødningerne, til Freds, og formaae dem til, ikke at tragte efter, at jage den syge ned til Jabme-Aimo, men lade ham endnu en Tidlang blive blandt Menneskene her paa Jorden.

Maar

miniscebantur Noaaidi, ita comparata sunt, ut facile perspici possit, e Christianorum de diabolo & inferno doctrina in Theologiam Lapponicam traducta fuisse; Prænomina enim *Rutu*, *Mubben*, *Fudno*, cacodæmonem significant, Num. 16. & 44. in qvarta solis habena, signo duplicis crucis, denotatum. *Zhjaeppes-Aimo* regionem nigram, *Gerro* autem, *tō Mubben-Aimo* appositum, dolorem & cruciatum significant. Ex eodem qvoqve fonte, qvæ de *loco tertio*, *Radien-Aimo*, i. e. ipsius Dei cœlo, qvod Christiani exspectant, tradidere, haud dubie hausta erant. Hinc adeo confusa, mutila & secum pugnantia erant, qvæ Lapponum Theologi, Noaaidi, de Radien-Aimo & Mubben-Aimo docuerunt: Sed vero, qvoties de *Jabme-Aimo* sermo illis erat, longe melius cuncta sibi constabant, ob crebra enim, qvæ illuc faciebant, itinera (hæc a nomine loci, *profectiones in Jabme-Aimo* dicta sunt) statum hujus regionis qvam exploratissimum se habuisse jactabant.

Ceterum, hujusmodi itineris instituendi duplex afferebatur causa; altera, ut Noaaidus aliqvem e Jabmekiis, i. e. e Lapponis majoribus & cognatis defunctis, ad curam & tutelam rangiferorum in se suscipiendam, inde evocaret; altera, ut, si alteruter parentum, præsertim tamen ipse pater familias, cujus jacturam ægerrime ferebant, lethaliter ægrotaret, Lares, in Jabme-Aimo degentes, propitiaret atqve exoraret, ne ægrotantem ad se devocare festinarent, sed multo magis, ex morbo convalescere juberent, rebus humanis diutius adhuc interfuturum. Vid. Num. 10.

Profe-

Naar saadan en Jabme-Aimo-Reise skulde foretages, modte den Noaaid, som skulde giore den, med saa mange Mænd og Qvinder, som kunde bringes til Veye; derpaa tog han fat paa sin Runebom, myrede og juoigede saa sterkt han kunde, og de Nærværende af begge Kion stemmede med veldig og uophorlig juoigen i med ham. Naar nu Noaaiden havde saaledes en Tidlang fortfaret med at myre og juoige, blev han ligesom uden for sig selv og affindig, lob med Rune-Bommen om paa Knærne med en forunderlig Hastighed og selsomme Geberder, blev ved at rune og juoige, indtil han omsider saldt ned som dod, saa at man hverken kunde fornemme Liv eller Aand hos ham: I denne Tilstand forblev han en Times Tid, indtil en anden Noaaid, som forstod sig paa saadanne Reiser, igien opvakte ham. De Noaaider, som tilstode, at have giort saadanne Reiser, naar de har skuldet fortelle Omstændighederne ved en saadan Jabme-Aimo-Reyse, have alle været eenige derudi, at deres Saiwo-Guelle eller Guarms No. 45. den de nyeligen havde raabt paa og juoiget for, er kommet til dem, og har fort dem paa sin Ryg hen til Jabme-Aimo.

Tildrog det sig nu, at Jabmekkerne enten ikke vilde slippe den Afdode, som Noaaiden skulde fore med sig tilbage; eller de endeligen vilde, at den Syge skulde komme til dem; hvilket gierne skeede af een eller anden den Syges nærmeste Slegtinge, Mand, Kone, Son eller Datter, som fandtes i Jabme-Aimo, i saa Fald stod Noaaiden Fare for at blive dræbt af dem. Imidlertid, om behovedes, stod hans Guelle ham trolig bie, sloges og tumlede saa længe om med den gienstridige Jabmek, indtil han omsider maatte samtykke, eller lade Noaaiden tillige med den Jabmek han skulde afhendte, fare sin Vey.

Blev

Profectione in Jabme-Aimo solenniter constituta, Noaaidus iste, cui iter faciendum incubuit, cum omnibus, qvos eo temporis articulo, convocare licuit, viris & fœminis, comparebat; qvo facto, tympanum suum arripiebat, *Juoigen*, uti vocabant, & *Myran*, totis viribus exerciturus, viris ac fœminis, qvi una aderant, strenue adjuvantibus. Exercitiis hisce magicis per aliqvod temporis spatium fortiter continuatis, ipse Noaaidus, qvasi extra se positus, nec sui satis compos, cum tympano, genibus impositio, mira agilitate insolentibusqve gestibus, hinc illinc discurrebat, donec moribundo similis, & omni, ut videbatur, sensu destitutus, concideret. Per horæ spatium in hac ecstasi jacebat, donec ab alio Noaaido, qvi & ipse hujusmodi itineris faciendi peritus erat, excitatus fuerit. Qvi ex Noaaidis talia se itinera feciſſe testati sunt, uno ore affirmarunt, *Saiwo-Guelle*, seu angves illas veneficas, Num. 45, per τὸ Juoigen evocatas, profecturis apparuisse, suoqve levatos dorso in Jabme-Aimo detulisse.

Si loci incolæ, aut illum e defunctis, qvem secum reportatum venit Noaaidus, dimittere recusarent, aut ægrotantem, pro cujus salute recuperanda supplicabat, ad se sine ulla tergiversatione descensurum poscerent, qvod haud raro seciſſent ægrotantis proxime agnati, in Jabme-Aimo degentes, ipsi Noaaido de vita timendum erat. Interim tamen, si qvid periculi immineret, a *Guelle* suo mascule protegebatur; ille enim contumacem & ferocius renitentem Jabmekium intrepide adgressus eo tandem adegit, ut aut postulato Noaaidi, nolens volens, satisfacere, aut copiam abeundi, simul

cum

Blev Livet tilstaaet den Syge, da fik han sin Helbred og Sundhed igien, imod et Offer, hvilket Noaaiden maatte love den Jabmek, som vilde haft den Syge til sig: Men i Fald saadan Jabmek ikke vilde lade sig bevæge ved Løfter om Ofringer, da maatte den Syge dø; og enten det da var til Døden eller Livet, maatte Noaaiden ved sin Hiemkomst giøre det bekiendt. Fremdeles have og Lapperne berettet, hvorledes disse fra Jabme-Aimo opmanede Jabmekker havde lykkeligen og vel vogtet deres Reensdyr, saa længe det belovede Offer blev dem rigtig tilbragt, enten et, eller flere Aar, eftersom man i Jabme-Aimo var bleven forligt om.

Hvad ellers Lapperne har fortalt angaaende Tilstanden i Jabme-Aimo, det kommer i alt overeens med det, som de have foregivet om Beskaffenheden i Saiwo, hvoraf sees: at deres Jabme-Aimo er intet andet end deres Saiwo, hvorhen de haabede alle at komme efter Døden, undtagne de, som havde besmittet sig med Tyverie, Ondsindighed og Banden; thi disse Laster, og ingen andre, have de holdet for at være Synd, og de som dermed havde været beladte, komme, efter deres Formeening, efter dette Liv til Gerro-Mubben-Aimo, hvor der langt fra ikke faldt den Glæde og Lyksalighed, som i Saiwo.

cum eo ex Jabmekiis, qvem secum reducendum postulaverat, facere cogeretur.

Ægrotanti si vitam destinassent Jabmekii, mox convalescere incepit, ea tamen lege, ut *sacrificium* ei ex Jamekiis, qvi ægrotantem alias ad se descensurum poposcit, promissum, rite solveretur: Sin vero contigerit, ut Jabmekius iste, amplissimis licet sacrificiorum promissionibus invitatus, se prorsus inexorabilem præberet, ægrotanti necessario moriendum erat. Peracti itineris eventum, sive tristis fuerit sive lætus, redux Noaaidus minime reticere, sed aperte prodere debuit. Nec Lappones, data occasione, satis deprædicare & extollere potuerunt sedulam illam atqve indefessam curam, qvam e Jabme-Aimo ita evocati Lares, in custodiendis fidei suæ commissis rangiferis adhibuerunt, dummodo promissa sacrificia, ceu pactum laboris præmium, ex composito soluta fuerint.

Ceterum, qvæ de *statu & conditione regionis Jabme-Aimo* a Lapponibus tradita sunt, nihil omnino ab eis differunt, qvæ alias de *Saiwo* commemorari solent, unde tuto concludere licet, *Jabme-Aimo idem esse cum Saiwo* illo, qvo, emenso hujus vitæ curriculo, omnes perventuros fore statuebant, qvorum in hoc mundo transacta vita, *perjurii, furti* & *malitiæ* pura fuerat & immunis; neqve enim silentio prætermittendum est, sola hæc vitia Lappones olim, tanqvam peccata enormia & supplicio digna, damnasse, qvorum si qvis reus fuerit, in regionem *Gerro-Mubben-Aimo*, locum, si cum *Saiwo* comparatus fuerit, minime jucundum & beatum, post hanc vitam detrudebatur.

Hvad for det ovrige Lapperne har vidſt at fortelle om Paha-Engel, og andre onde Aander, ſaaſom: Rutu, Mubben, Fudno, Duniken og Pergalak, der alle henhøre til den fierde Claſſes anden Afdeling, har de formodentligen ligeledes lært ved Omgang med de Nordiſke Folk efter Chriſtendommens Indforelſe; thi man finder ſlet ingen Sammenheng eller Overeensſtemmelſe mellem diſſe Ting, og Lappernes gamle Religion.

§. 14.

Efterat vi i det foregaaende have betragtet Lappernes forige Afguder, forer Ordenen os nu til at melde om deres Hedenſke Daab, Altergang og Ofringer, ſamt de derved brugelige Ceremonier og Skikke. Angaaende derfore deres Hedenſke Daab, ſom de kaldede Laugo d. e. Bad, da er derved at merke, at naar en Lappes Kone lavede fremmelig til Barſel, og i den Tilſtand noye havde befalet ſig Sarakka, blev den Frugtſommelige gierne niëgoſt, d. e. i Dromme, af en Jabmek advaret om hvad Barnets Navn ſkulde være, og hvilken Jabmek der ſkulde, efter deres Talemaade, opſtaae i dette Barns Liv: Skeede dette ikke, da maatte Fader eller Venner myre paa Rune-Bommen, eller paa Oxe og Belte, eller og Noaaider bleve adſpurgte, paa det de efter havte Aabenbaringer maatte nævne Barnet.

Qvæ Lappones porro de *Paha-Engel*, aliisqve Spiritibus malignis, ut: *Rutu*, *Mubben*, *Fudno*, *Duniken* & *Pergalak*, qvi omnes ad *qvartæ claſſis ſectionem ſecundam* pertinebant, fabulati ſunt, in converſatione cum ceteris Norvegiæ incolis, ad Chriſtianismi ſaera converſis, haud dubie didicerunt, utpote qvæ ejus indolis ſunt, ut cum ſuperſtitione veteri Lapponica, ſtricte ſumpta, nulla ratione conciliari qveant.

§. XIV.

Expoſita prioribus aphorismis Deorum, qvos pagani Lappones olim coluere, hiſtoria, ad profani illius *Baptismi*, *Communionis* (ſacerrimum illud cœnæ magicæ Sacramentum Lapponicum ita appellare liceat) & *Sacrificiorum*, nec non *cærimoniarum* ac *rituum*, qvibus in ſuperſtitioſo iſto cultu uſi ſunt, deſcriptionem, ordine progredimur. Et *Baptismum* qvidem, qvem ipſi *Laugo* ɔ: Lavacrum appellabant, qvod attinet, obſervandum occurrit, fœminam Lapponicam, jam partui vicinam, atqve in eo ſtatu *Sarakkæ* impenſius commendatam, de nomine, naſcituro infanti imponendo, per inſomnia plerumqve a Jabmekio qvodam admonitam fuiſſe & ſimul de Jabmekio illo, qvi, ut ipſi qvidem loqvi amarunt, in hoc puero reſuſcitandus foret, edoctam. Hujusmodi per inſomnia factas admonitiones *niëgoſt* nuncuparunt Lappones. Si gravida mulier a Jabmekio hac ratione edocta non fuerit, recens nati infantis vel parenti vel cognatis incubuit, per τὸ Myran, in tympano, ſecuri vel balteo ſuſceptum, vel etiam Noaaidum conſulendo, explorare, qvo potiſſimum nomine infans appellandus eſſet?

Naar Barnet var fød til Verden, førte vel Lapperne det til Kirken, at døbes af Præsten, og lod det give Navn paa Normands Maal, saasom **Peder, Hans, Niels** &c. Men saa snart det var kommet Hiem fra Præstens Daab, blev det strax **lauget**, for dermed at give tilkiende, at Barnet stod nu ikke længere i Samfund enten med Præst eller Kirke; thi de stode i de Tanker, at Barnet havde ingen Lykke, førend Præstens Daab igien var afvoet.

Denne Laugen kaldte Lapperne deres Same-Nabma-**Daab**, hvorved Barnet blev helliget Sarakkæ, og fik sit Same-Nabma, d. e. det Lappe-Navn, som Forældrene paa forommeldte Maade var blevet bekiendtgiort. Dette var gemeenligen Lappisk, og saadan et som Barnets afgudiske Forfædre havde baaret, f. E. Gunild-Gierta, Johan-Viol, Risen-Lalle, Kari-Aiken, Jon-Alits, Beret-Aile &c. Dette Navn beholdte Barnet saa længe det ikke blev sygt; thi med det Navn, som et Barn havde bekommet i den christelige Daab, blev det hos Lapperne ingen Tid nævnet, da det blev strax forkastet, og saa aldeles ringe agtet, at Forældrene efter kort Tids Forløb ofte ikke vidste, hvad deres Barn var kaldet i Daaben: ja en Lap blev vred paa den anden, og Børnene straffedes haart af Forældrene, naar de kaldte dem eller deres Sødskende med Præste-Daabs Navn, og ikke ved deres Same-Nabma.

Men blev Barnet sygt, eller græd meget, eller et gammelt Menneske faldt i Sygdom, blev det strax paa Lappisk Viis omdøbt

Infantem, recens natum, ad sacerdotem qvidem detulerunt pagani Lappones, sacro Baptismatis christiani lavacro tingendum, atqve nomine aliqvo, apud Norvegos usitato, ut: *Peder, Hans, Niels* &c. insigniendum, eundem vero, simul ac domum a Sacerdotis Baptismo reductus fuerit, diabolico suo *Laugo* seu Baptismo, extemplo lustrandum curarunt, hoc ipso testaturi, infanti nihil amplius cum Sacerdote & Ecclesia commune esse; sibi enim impie persvadebant, puero non licere esse felici, nisi Baptismus, qvem in Templo a Sacerdote acceperat, elutus & abolitus fuerit.

Hujusmodi Laugo *Same-Nabma-Baptismus* Lapponibus dicebatur, qvo infans, *Sarakkæ* consecratus, suum *Same-Nabma* i. e. nomen istud Lapponicum, parentibus, eo modo, qvo supra commemoratum est, indicatum, accepit. Hujusmodi nomen erat plerumqve mere Lapponicum, ex iis unum, qvæ majores sui olim gesserant, ut: *Gunild-Gierta, Johan-Viol, Risen-Lalle, Kari-Aiken, Jon-Alits, Beret-Aile* &c. Infanti, qvoad firma valetudine esse licuit, hoc nomen hæsit; genuino enim nomine lustrico, qvod in Baptismo a Sacerdote acceperat, nunqvam postea inter suos appellatus fuit, utpote qvod statim a Baptismo repudiatum & tanta cura vel incuria neglectum, ut ipsi parentes illius sensim prorsus obliti sint; nec raro contigit, ut Lappo Lapponi succenseret, & parentes liberos acriter reprehenderent, si alio, qvam solo Same-Nabma se invicem compellarent.

Si puer vel ægrotare cœperit, vel paulo vehementius vagire, more Lapponico confestim rebaptizabatur, novo nomine,

dobt og fik et andet Navn, som kaldtes Udde- eller Adde-Nabma, eller Saiwo-Nabma. Denne Adde-Nabma-Daab blev end og igientaget, saa ofte et Barn eller voxet Menneske af Sygdom blev angrebet, og man har Exempler paa, at nogle Lapper fire gange, og indtil de vare 70. Aar gamle, ere omdøbte, hvoraf maae sluttes, at de troede med Rabbinerne, at Navnets Forandring foraarsagede ogsaa Forandring i Sygdommen, og afvergede Guds Vrede.

nomine, qvod *Udde-* seu *Adde-Nabma* vel *Saiwo-Nabma* Lapponice dictum, illi, loco prioris, indito. Qvi *Udde-*s. *Adde-Nabma-Baptismus* toties, pro more superstitiosæ gentis, iteratus fuit, qvoties vel infans aliqvis, vel etiam adultæ & provectæ ætatis homo, in morbum inciderit; nec desunt exempla, qvibus probari poterit, Lappones extitisse, qvi lavacro hocce vel *qvater* lustrati fuerant, septuagesimum haud raro ætatis annum egressi, unde conjicere licet, Lappones olim, cum priscis Synagogæ judaicæ magistris sensisse, mutationem nominis, iræ qvoqve divinæ ac morborum mutationem intulisse.

Herforuden kaldte og Lapperne det at Noaaide-døbes, naar nogen skulde blive til Noaaid, og at Saiwo-døbes, naar nogen skulde annamme Saiwo, besynderligen Arv-Saiwo; og vare alle de, som saaledes vare Adde-Nabma-Zhjadzet, Noaaide-Zhjadzet og Saiwo-Zhjadzet, forpligtede at ære, tiene og ofre de Jabmeker, Guder, Saiwo, som de vare indviede til ved samme Omdaab; thi de vare i deres Navn døbte.

Qvoties aliqvis in Noaaidum solenniter eligendus esset, vel Saiwo, seu Lares montanos aditurus, ipsum eligendi & possessionem adeundi actum, per τὸ *Adde-Nabma-Zhjadzet*, *Noaaide-Zhjadzet* & *Saiwo-Zhjadzet* exprimere solebant; & qvi ita Zhiadzet, i. e. ablutus erat, Jabmekios illos, Deos & Saiwo, qvibus consecratus, & in qvorum nomine lustratus erat, singulari cultu, ab ipso initiationis die, proseqvi tenebatur.

§. 15.

Ceremonierne ved Same-Nabma og Adde-Nabma-Daab vare følgende: De bleve begge forrettede af et **Fruentimmer**, dog med den Forskiel, at den første, nemlig Same-Nabma-Daaben maatte ey forrettes af noget Qvindfolk, som havde været Christ-Edne, det er, Fadder, eller Vidne ved den Christne Daab; men af en anden Kone eller Pige, dog helst Kone, gemeenlig Moderen selv, der formedelst denne Forretning kaldtes Risem-Edne, hvilken gav Barnet en Skiello, det er, en Messing-Ring, Plade,

§. XV.

Ritus ac *cærimoniæ*, qvibus uterqve modo memoratus Baptismus, *Same-Nabma* scilicet & *Adde-Nabme*, administrandus erat, seqventes memorantur: Ministræ utrobiqve *fœminæ* existebant, hoc tamen cum discrimine, qvod *Same-Nabma-Baptismus*, nunqvam a fœmina, qvæ forte *Christ-Edne* fuerat, i. e. qvæ apud Baptismum Christianorum testis adstiterat, sed ab alia fœmina, legitime nupta, vel etiam a virgine, potissimum tamen a nupta, & plerumqve qvidem ab

de, Spende eller deslige, til Beviis paa, at Barnet var befriet fra Christendommen: **Giendaaben** eller Adde-Nabma-**Daaben** forrettedes derimod alletider af en **Kone**, som, i Henseende til denne Forretning, kaldtes Laugo-Edne, det er, **Dobe-Moder**. Under hendes Tilsyn varmede man det fornødne Vand, slog det i et Trug, og lagde derudi **tvende Birke-Qvister**, den eene i sin naturlige Skikkelse, ligesom den var voxen, men den anden boyede man sammen, som en Ring.

Derpaa tiltalede hun Barnet saaledes: **Du skal blive saa frugtbar, sund og sterk, som den Birk, denne Qvist eller Green er tagen af.** Derefter kastede hun enten en **Messing-Ring, Plade** eller andet Stykke Messing, eller Tin i Vandet, eller og, om de vare saa formuende, et **Sølv-Belte**, eller **Bryst-Span** af Sølv; men hvilken af Deelene dertil brugtes, kaldtes det Nabma-Skiello; derhos sagde hun: **Her kaster jeg Nabma-Skiello i Vandet, til at lauge dig; bliv du saa klingende og herlig, som dette Messing eller Sølv er.** Derpaa gik Daaben for sig, med disse Ord: **Jeg paalauger dig et nyt Navn N. N. Du skal trives og leve bedre i det Vand, som vi meddeele dig, end ved det Vand, i hvilket Præsten døbte dig: Jeg lauger dig op Jabmekas N. Du skal nu staae op igien, være sund og bekomme nye Ledemod. Du Barn!**

ipsius infantis matre, administrandus esset. Fœmina hujusmodi, qvæ ab ipsa hac administratione *Risem-Edne* nuncupata fuit, infanti a se lustrato, *Skiello*, i. e. annulum orichalcicum, vel aliam qvamcumqve massam, ex eodem metallo conflatam, dare consvevit, in tesseram, qvod omni obligatione, Christianismo hucusqve debita, ab ipso eo momento prorsus solutus esset & liberatus. Anabaptismus autem Lapponicus seu *Adde-Nabma-Baptismus*, semper a *nupta* administrari debuit, qvæ etiam ab hoc actu *Laugo-Edne*, i. e. mater Baptismi, seu Baptismum conferens, dicta fuit. Sub hujus fœminæ cura & inspectione aqva lustralis calefacienda erat & in labrum infundenda, *binis ramusculis betulinis*, qvorum alteri naturalis sua forma erat, alter vero in formam annuli inflexus, in aqvam conjectis.

Præparationibus hisce rite præmissis, ipsa *Laugo-Edne* seu mater Baptista, lustrandum infantem in hunc modum alloqvebatur: *tam vegetus, fœcundus ac florens esto, qvam betula illa, cui hi ramusculi abscissi sunt.* Dixit, & annulum orichalcicum, vel aliud ejusdem metalli frustum; vel etiam, si parentes opibus valuerint, *balteum* aut *pectorale argenteum*, in aqvam lustralem conjecit, addito hoc carmine: *Nabma-Skiello* (ita enim nuncupata fuit massa ista, ex orichalco vel argento conflata) *in aqvam, qva lustrandus es, conjicio; & qvemadmodum hoc metallum tinniens est ac splendidum, sic Tu qvoqve clarus ac inclytus esto!* qvibus cærimoniis defuncta, ad ipsam Baptismi hujus administrationem accessit, seqventi formula peragendam: *Indo Tibi* (infantem ita alloqvebatur) *per hoc lavacrum novum nomen N. N. Aqva illa,*

Barn! skal nyde den samme Lykke og Glæde, som Jabmekas har haft i Verden. Under disse Ord øste Laugo-Edne tre Gange Vand paa Barnets Hoved, og derpaa laugede hun dets ganske Legeme. Til Slutning sagde hun: Nu er du Adde-Nabma-lauget med Jabmekas Navn, nu saaer jeg see, hvorvel du dermed vil trives.

illa, cujus nos Te participem facimus, multo melius valebis, qvam ista, qva Te sacerdos in templo baptizavit: Te, Jabmekas N. solenniter nomino! Tu iterum resurges, novisqve receptis artubus, ad pristinam vitam & vigorem redibis. Et Te qvidem qvod attinet, o! infans, eadem, qva Jabmekas, cujus nomen accepisti, in hac vita viguit, felicitate, Tu qvoqve posthac florebis! Inter hæc *Laugo-Edne* capite infantis, sub ipsa memoratorum verborum recitatione, ter aqva conspersо, totoqve corpore mox abluto, totum actum hoc epiphonemate clausit: *Jam Adde-Nabma-Baptismi particeps factus es, nomine Jabmekas Tibi impositо: tempus dabit, qvam bene & feliciter hoc Tibi cesserit lavacrum!*

Saasnart Forretningen var til Ende, blev forbemeldte Skiello, som var kastet i Vandet, taget op af Vandet igien, og bundet ved Barnet, enten under Armen, i Fald det var en Dreng, eller og paa Brystet, dersom det var en Pige. Samme Nabma-Skiello ansaaes af Lapperne for en Helligdom, et Middel imod Forhexelse, og et Forsonings-Tegn, hvilket ingen torde legge fra sig: men saa længe de vare Børn, bare de det, som meldt, under Armen eller paa Brystet; og naar Drenge-Børnene opnaaede Skiels Aar og Alder, hengte de det ved deres Rune-Bommer, som en kraftig Ting. Undertiden skeede det, at Vandet, som skulde bruges til Daaben, blev varmet i en Messing Kiedel: i saa Fald giorde Kiedelen fyldest for Skiello, og ingen Ring, Plade eller andet blev lagt videre i Vandet; men Messing-Kiedelen horte fra den Tid af Barnet til. Dog var herved at i agt tage, at ey allene Kiedelen blev til dette Brug skuret ganske blank; men der maatte og kastes Salt i Vandet.

Baptismo hocce cum suis ritibus ita peracto, *Skiello* illud, cujus modo facta est mentio, ex aqva iterum desumptum fuit, infantiqve alligatum, subter brachium qvidem, si mas erat, ante pectus autem, si fœmina. Cæterum in magno apud veteres Lappones pretio fuit illud *Nabma-Skiello*, qvippe pro amuleto & tessera expiationis adhibitum, adeoqve non temere deponendum. Qvibus accipere contigit, in pueritia ante pectus, vel subter brachium gestare debebant; mares vero, simul ac adoleverint, tympanis id suis appendebant, inter cætera artis magicæ instrumenta ac ornamenta numerandum. Accidit interdum, ut ad aqvam lustralem calefaciendam *lebes orichalcicus* adhibitus fuerit, qvo casu Skiello isto ɔ: annulo vel frusto orichalcico, alias in aqvam conjici solito, carere poterant, ipso lebete, utpote ex hujusmodi metallo facto, illius defectum supplente; ubi tamen simul observandum erat, qvod memora-

Denne

Denne Adde-Nabma-Daab, hvilken, saa ofte et Barn faldt i sterk Sygdom, blev igientaget, maae vel skilles fra Same-Nabma-Daaben, udi hvilken den christelige Daab blev aftoet, uagtet, at begge nesten med eens Ceremonie forrettedes; thi foruden den allerede anmerkede Forskiel i Henseende til Fruentimmerne, som samme forrettede, er endnu dette, som vigtigst at ansee: at ved Same-Nabma-Daaben blev baade Barnet og Vandet indviet og helliget Sarakkæ, forend Dobelsen o: Laugen gik for sig; saa at denne Laug, d. e. Daab egentligen foretoges Sarakka til Ære, og var et Sarakkæ Sacramente, hvorved Bornene med hende bleve indlemmede. Ingen torde derfor understaae sig at øse Vand paa et Barn, eller toe det, naar det kom fra den christne Daab, forend det i Forveyen var blevet lauget og omdobt af Risem-Edne: derimod i Adde-Nabma-Troldaaben kunde Lapperne, om de end vare gifte og vel til Alders omdobes og Saiwo-Lauges.

For

tus lebes, lustrato infanti ab eo tempore cesserit, tanqvam justo titulo acqvisita possessio. Cæterum, ipse lebes, antequam ad hunc usum adhiberi potuit, diligenter emundandus erat & ad summum nitorem abradendus.

Sed vero, licet uterqve Baptismus, iisdem ferme ritibus administratus fuerit, *Adde-Nabma* tamen *Baptismus*, qvo infantes, vel etiam adultæ ac provectæ ætatis homines, qvoties in graviorem morbum incidissent, lustrandi erant, probe distingvendus est ab altero illo, qvi a *Same-Nabma* nomen habet, in qvo, ex mente qvidem Lapponum, Baptismus christianus, infanti in templo a Sacerdote collatus, prorsus abluendus esset & qvasi abradendus. Enim vero, præter discrimen, qvod ratione personarum administrantium supra commemoratum est, aliud qvoqve, & id qvidem præcipuum, probe attendendum est, in eo consistens, qvod in Baptismo *Same-Nabma* administrando, tam aqva, qvam puer, aqva lustrandus, ante ipsum baptizandi actum, *Sarakkæ* solenniter consecrari debuerint; unde facile colligitur, Baptismum hunc in *Sarakkæ* inprimis honorem institutum fuisse, tanqvam *Sacramentum*, qvo infantes in hujus Deæ communionem atqve consortium transituri essent. Hinc prorsus illicitum fuit, infantem, a Sacro Christianorum Baptismo reportatum, aqva vel conspergere vel abluere, nisi lavacro isthoc magico in antecessum a *Risem-Edne* rite lustratus fuisset. Baptismi autem, cui *Adde-Nabma* nomen erat, longe alia fuit ratio, utpote ad qvem iteratis vicibus admitti, cuivis Lapponi, nulla vel ætatis vel status conjugalis, ratione habita, licitum.

Cæterum,

For Resten forstaaer det sig selv, at ved begge Slags Daabs Forretninger, og saa ofte een af dem blev foretaget, maatte anseelige **Offere** frembæres baade for Sarakka, som og for den Jabmeke, der blev opkaldet: Hvilket har været et nyt Middel, hvorved Lappen, der ellers er fattig nok, meere og meere er bleven forarmet.

Cæterum haud difficile judicatu erit, utriusqve hujus Baptismi solennia multa & lauta popoſciſſe *ſacrificia*, tam *Sarakkæ*, qvam illi ex *Jabmekiis*, cujus nomen in Baptismo magico renovandum fuit, offerenda; neqve profecto diffitendum eſt, conditionem hujus gentis, per ſe cæteroqvin ſat miſeram & afflictam, tot inſuper ſacrificiorum impendio longe deteriorem factam fuiſſe.

§. 16.

Grunden til ommeldte Lappernes Omdøbelse beroede paa deres Saiwo; thi saasnart et Barn faldt i Sygdom, holdte de for, at en Jabmek eller Beboere af deres Saiwo vilde opkaldes. Heraf kom det, at mange Lapper har haft tre til fire, ja ofte flere Adde-Nabma, og af sammes Tall kunde strax vides, hvor ofte de havde været syge og vare blevne omdøbte.

§. XVI.

Vera & genuina magici hujus Anabaptismi *cauſa* & *origo*, a Lapponum ſic dictis *Saiwo* arceſſenda eſt; nam qvoties infans in graviorem morbum inciderit, ea de cauſa accidiſſe haud ambigebant, qvod hic vel ille ex incolis Saiwo, nomen ſuum in ægrotante puero renovandum cuperet, unde etiam factum eſt, ut inter veteres Lappones haud pauci extiterint, qvi *qvatuor* vel *plura* ſic dicta *Adde-Nabma* geſſerunt, ex qvorum numero certo conſtare poterat, qvot omnino vicibus graviore morbo correpti fuerant, eaqve de cauſa iterum baptizati.

At give her en fuldstændig **Forregnelse** paa alle deres Saiwo og Adde-Nabma, saaledes som de af Missionen fra adskillige Steder ere samlede og i Acterne her og der anførte, vilde falde alt for vidtløftigt; thi Lappernes Saiwo, fra Øst-Finmarken hen til Trundhiem, belobe sig til mange Tusinde i Tallet, og af deres Adde-Nabma haves ogsaa god Forraad. Dog for at fornøye Læserne, vil jeg anføre nogle faa Lappers baade Saiwo og Adde-Nabma, paa det man deraf kan giøre sig nogenledes Begreb om Sagens hele Beskaffenhed.

Omnia ac ſingula Lapponum ſic dicta *Saiwo* & *Adde-Nabma*, prout eorum in actibus Miſſionis regiæ mentio & deſignatio ſparſim occurrit, hic qvidem recenſuiſſe, nimis longum foret & tædioſum, ſiqvidem conſtat, a Finmarchia orientali usqve ad tractum Nidroſienſem, aliqvot millia extitiſſe *Saiwo*, & *Adde-Nabma* non pauca; e qvibus tamen non nulla, unde de cæteris totoqve hocce argumento judicari poterit, in gratiam Lectoris nominaſſe, haud abs re fore exiſtimavi.

En Lappe 70 Aar gammel, hans Adde-Nabma var: Dieſſe, og hans Saiwo følgende:

1) Brantzen-Saiwo.
2) Jörman-Saiwo.
3) Jouma-Saiwo.
4) Kiokkelen-Saiwo.
5) Sotſalla-Saiwo.
6) Aimetal-Saiwo.
7) Hermans-Oilk-Saiwo.
8) Brantzen-Jokken-Saiwo.
9) Huvelle-Holken-Saiwo.
10) Akkan-Saiwo.
11) Mutzviell-Saiwo.
12) Dærkan-Saiwo og
13) Mælkan-Saiwo.

Af diſſe havde han bekommet No. 1. 7. og 8. af ſin Moder i hendes levende Live, ſamt tre Ringe, hvilke han efter Haanden har forœret ſine Børn, alt ſom de ere blevne gifte, og han har givet dem Saiwo: No. 2. 3. 12. og 13. havde han arvet efter ſin Farfader: No. 4. og 5. efter ſin Morbroder: No. 6. efter hans Møſters Barn: No. 9. og 10. efter hans Mormoders Søſter, og No. 11. efter ſin Faſter. Ere altſaa alle Arve-Saiwo.

Den ſamme Lappes Kone, 60 Aar gammel, hendes Adde-Nabma var: Suk, og hendes Saiwo:

1) Buarkan-Saiwo.
2) Germanjana-Saiwo.
3) Raakjodoi-Saiwo.
4) Brakkaviell-Saiwo.
5) Faures Loit-Saiwo og
6) Diawarden-Saiwo.

Lapponi cuidam ſeptuageſimum ætatis annum agenti, *Adde-Nabma* erat: Diesse, & *Saiwo* ſeqventia:

I. *Brantzen-Saiwo.*
II. *Jörman-Saiwo.*
III. *Jouma-Saiwo.*
IV. *Kiokkelen-Saiwo.*
V. *Sotſalla-Saiwo.*
VI. *Aimetal-Saiwo.*
VII. *Hermans-Oilk-Saiwo.*
VIII. *Brantzen-Jokken-Saiwo.*
IX. *Huvelle-Holken-Saiwo.*
X. *Akkan-Saiwo.*
XI. *Mutzviell-Saiwo.*
XII. *Dærkan-Saiwo &*
XIII. *Mælkan-Saiwo.*

Qvorum Num. I. VII. VIII. a matre, adhuc ſuperſtite, una cum tribus *annulis*, qvos poſtea liberis ſuis, matrimonia ineuntibus, dono dederat; Num. II III. XII. & XIII. jure hæreditatis ab avo ſuo; Num. IV. V. ab avunculo; Num. VI. a conſobrinis ſuis; Num. IX. & X. a ſorore aviæ, & Num. XI. ab amita acceperat; unde ſimul patet. cuncta iſta *Arve-Saiwo*, i. e. hæreditaria fuiſſe.

Ejusdem Lapponis ſexagenariæ *uxori Adde-Nabma* erat Suk; *Saiwo* autem, qvæ ſeqvuntur:

I. *Buarkan-Saiwo.*
II. *Germanjana-Saiwo.*
III. *Raakjodoi-Saiwo.*
IV. *Brakkaviell-Saiwo.*
V. *Faures-Loit-Saiwo &*
VI. *Diawarden-Saiwo.*

De

Qvorum

De trende forſte arvede hun efter hendes Fader; den fierde efter hendes Moder, og de tvende ſidſte efter hendes Mormoder.

Datteren af bemeldte Lapper, 30 Aar gammel, havde til Adde-Nabma: Waibi og følgende Saiwo:

1) Ourewarden-Saiwo.
2) Norisviell-Saiwo.
3) Brouksviell-Saiwo.
4) Paimanas-Saiwo.
5) Sitangaiſen-Saiwo og
6) Stragoi-Saiwo.

De trende forſte bekommet af forbemeldte hendes Fader til Udſtyr: de trende ſidſte arvet efter hendes Mormoder.

En Lappe-Dreng, 20 Aar gammel, havde ingen Adde-Nabma, efterdi han aldrig havde været ſyg; men eyede dog tvende Saiwo, nemlig:

1) Ukkje-Gielling-Saiwo og
2) Bergzhjaze-Saiwo.

Den forſte har hans Fader givet ham, da han var 12 Aar gammel, den anden tiljuoigede han ſig ſelv to Aar derefter.

En Lappe Pige, 18 Aar gammel, hendes Adde-Nabma var Lamik, havde trende Saiwo, nemlig:

1) Dærkan-Saiwo.
2) Melkan-Saiwo og
3) Brantzen-Saiwo.

Alle vare de arvede efter hendes Moder, ſom havde ligeledes ved Arv faaet ſin Lod i diſſe Saiwo.

Qvorum tria priora a patre, qvartum a matre, & reliqva ab avia, hæreditate ſibi relicta habuerat.

Utriusqve *filiæ*, annum ætatis triceſimum agenti, *Adde-Nabma* erat WAIBI, & *Saiwo* ſeqventia:

I. *Ourewarden-Saiwo.*
II. *Norisviell-Saiwo.*
III. *Brouksviell-Saiwo.*
IV. *Paimanas-Saiwo.*
V. *Sitangaiſen-Saiwo* &
VI. *Stragoi-Saiwo.*

Qvorum tria priora dote a patre acceperat; reliqvis ab avia hæreditate relictis.

Adoleſcens qvidam Lapponicus, viginti annos natus, nullum qvidem *Adde-Nabma* habebat, qvia nunqvam periculoſe ægrotaverat; duos tamen poſſidebat *Saiwo*, nempe:

I. *Ukkje-Gielling-Saiwo* &
II. *Bergzhjaze-Saiwo.*

Qvorum alterum a patre, anno ætatis ſuæ duodecimo, dono acceperat; alterum biennio poſt, peritia & exercitio tr̃ Juoigen, ipſe ſibi acqviſiverat.

Puellæ cuidam Lapponicæ, octodecim annos natæ, *Adde-Nabma* erat LAMIK & *Saiwo* ſeqventia:

I. *Dærkan-Saiwo.*
II. *Melkan-Saiwo* &
III. *Brantzen-Saiwo.*

Qvæ illa a matre, & hæc pariter a ſuis majoribus jure hæreditatis acceperat.

Nok en **Lappe-Dreng** 16 Aar gammel; han havde til Adde-Nabma: Waila; og ellers allerede Sex Saiwo:

1) Aerenware-Saiwo.
2) Klak-Saiwo.
3) Kienviellen-Saiwo.
4) Melkan-Saiwo.
5) Rutiken-Saiwo og
6) Hop-Saiwo.

Alle Arve-Saiwo, tilfaldne efter hans Morfader, og bleve de ham leverede kort for Dodsfaldet.

Endnu en **gammel Lappe**, paa 70 Aar, som tre Gange havde været syg, og derfor ligesaa mange Gange var bleven Adde-Nabma-Skarjet, han havde i Folge heraf trende Adde-Nabma, nemlig: Rate, Leusi og Gorwe; hans Saiwo vare:

1) Melko-Saiwo.
2) Gaptelsienne-Meitkel-Saiwo.
3) Deve-Gaptelsienne-Saiwo.
4) Speik-Saiwo og
5) Krosejaure-Saiwo.

Hvilke alle denne, paa een nær, havde tilsuoiget sig.

§. 17.

Naar en Skin-christen Lappe eller Finne fik i Sinde, at gaae til Alters hos de Christne, var han paa den eene Side bange, at giore sine egne Afguder imod og miste deres Vardtægt; men paa den anden Side frygtede han og for, hvis han forsomte det, at stode de Christnes Gud, og derved

Alii cuidam *adolescentulo*, sedecim annos nato, *Adde-Nabma* erat: Waila; &, vel in illa ætatula, sex seqventia *Saiwo:*

I. *Aerenware-Saiwo.*
II. *Klak-Saiwo.*
III. *Kienviellen-Saiwo.*
IV. *Melkan-Saiwo.*
V. *Rutiken-Saiwo* &
VI. *Hop-Saiwo.*

Qvæ omnia hæreditaria erant, ab avo materno relinqvenda, sed paulo ante obitum possessoris hæredi tradita.

Seni cuidam, septuagesimum ætatis annum egresso, qvi per dies vitæ ter periculose ægrotaverat, *ter* qvoqve eandem ob causam *Adde-Nabma* Baptismo lustratus fuerat, *tribusve* novis nominibus, Rate scilicet, Leusi & Gorwe auctus, *Saiwo* fuere seqventia:

I. *Melko-Saiwo.*
II. *Gaptelsienne-Meitkel-Saiwo.*
III. *Deve-Gaptelsienne-Saiwo.*
IV. *Speik-Saiwo* &
V. *Krosejaure-Saiwo.*

Qvæ, uno excepto, peritia & exercitio tã Juoigen sibi comparaverat.

§. XVII.

Cum Lapponi vel Finno semi-pagano, ad *sacram Domini mensam* accedere animus erat, variis se difficultatibus utrinqve circumseptum videbat, hinc propriis Diis, qvos offendere nollet, obstantibus; illinc valde timebat, ne, Sacramento cœnæ prorsus neglecto ac spreto,

ved formeenes, at boe i deres Land; ja ganſke miſte de Chriſtnes Guds Hielp, om han maaſkee formaaede noget. I denne Knibe ſyntes ham beſt at tage Middelveyen, for ikke at ſtode enten den eene eller den anden.

Saaſnart derfore Lappen havde faſt beſluttet at gaae til Guds Bord, giorde han forſt ſit **Skriftemaal for ſine egne Guder**, hvilket ſkede enten Hiemme, eller ved det forſte Vand, han kom til paa Kirke-Veyen: men i ſaadant Fald havde han hos ſig et Stykke **Kiød**, **Oſt** eller **Brød**. Han faldt forſt paa Knæ og giorde ſin Bon til Sarakka, Saiwo, Horagalles, Ailekes-Olmak, Radien, Leib-Olmai, No. 40, ja endogſaa til Zhjaeppes-Olmai og Fudno ſelv, ſom Lapperne anſaae for at være Satan eller Dievelen. Alle diſſe bade de om Forladelſe for alle de Synder, ſom de havde giort imod dem: men i Beſynderlighed bade de dennem om Forladelſe for, at de nu, **imod deres Villie, maatte gaae til Præſten og Guds Bord**; hvilket ſkeede **allene derfor, at de kunde være med Sikkerhed i Landet.** Dereſter toge de et Stykke **Kiød**, **Brød** eller **Oſt**, og ſignede eller indviede det med følgende Formular: *Dat læ Sarakka Biergo, Saiwo Laibe, Horagalles Biergo*; hvilket vil ſige ſaa meget: Dette er Sarakka rette Mad, Saiwo Brod, Horagalles Mad: ſiden drukke de af Bekken, og ſagde: *Dat læ Sarakka Vuor, Saiwo Zhjadze, Horagalles Zhiadze* ɔ: Dette er Sarakka Blod, Saiwo Vand, Horagalles Vand. Nogle derimod drukke Øll eller Brendeviin, naar ſamme var ved Haanden.

ſpreto, iram & indignationem Dei Chriſtianorum ita incurreret, ut patriis ſedibus exutus, omni hujus Dei, ſi qvid alias poſſet, ope & auxilio deſtitueretur. In qvo diſcrimine conſtitutus, ne neutri parti prorſus displiceret, mediam eligere viam tutiſſimum ratus eſt.

Cum itaqve Lapponi vel Finno ad Sacram Synaxin accedere, jam firmiter conſtitutum erat, hoc ſibi negotii *primum* dari credidit, ut *proprios Deos ſibi propitios ac faciles redderet*, ſolenni coram illis *confeſſione*, vel domi, anteqvam ad templum ſe contulerit, vel in ipſo ad templum itinere, juxta primum, qvem in via forte offenderat, lacum, edita; qvo caſu fruſtulis qvibusdam *panis*, *carnis* & *caſei* inſtructus eſſe debuit. Flexis itaqve genibus, *Sarakkam, Saiwo, Horagallem, Ailekes-Olmak, Radien, Leib-Olmai*, Num. 40, qvin etiam *Zhjaeppes-Olmai* & *Fudno*, qvos tamen pro ipſo Cacodæmone habebat, ſuppliciter deprecatus eſt, delictorum omnium, qvibus hæc Numina unqvam læſerat, veniam petens; in primis vero ardentiore ſtudio ac prece ab iis contendit, *ne ægre ferrent, neve ſibi gravius ſuccenſerent, qvod, ſuis profecto ingratiis, ad ſacerdotem & ſacram cœnam nunc qvidem accederet, juramento ſancte interpoſito, non alia id fieri mente, qvam ut libere ſibi ac tuto in hac mundi plaga habitare liceret.* Cujusmodi precibus rite peractis, fruſtulum *panis*, *carnis* vel *caſei*, qvod hoc conſilio ſecum habebat, *Sarakkæ* ſolenniter conſecrabat, hac verborum formula uſus: *Dat læ Sarakka Biergo, Saiwo Laibe, Horagalles Biergo* ɔ: Hoc eſt cibus Sarakkæ, panis Saiwo, cibus Horagallis. Mox e proximo fonte aqvam bibebat, addita ſententia: *Dat læ Sarakka*

Saaledes brugte en Deel dette deres afskyelige Sacramente, baade under Æden og Drikken; andre under Drikken alene: en Deel giorde det Dagen forend de ginge til Alters for Præsten: en Deel Dagen derefter. Naar de ginge ud af Kirken, sagde de: **Nu maae den vinde som sterkest er; enten** Christ-Jbmel, **det er, de Christnes Gud, eller** Sarakka, Saiwo, Horagalles &c. **vi have nu føyet os efter begge Parters Villie.**

Nogle have bekiendt, at de, naar de ginge i Kirken, hvilket ikke skeede, forend de havde adspurgt **Rune-Bommen, Øxe, Bælte og Girga**, og erholdet Forlov eller Tilladelse, ere først, de vare komne ind i Kirken, falden paa Knæ, og have giort deres Bon til Sarakka, Saiwo og andre deres Guder: andre derimod bekiendte, at de havde tilbedet baade deres og de Christenes Guddom; samt at de, ved det hellige Sacramentes Annammelse aldeles ikke havde tænkt paa **Jesum Christum**, men allene i deres Hierter erindret Sarakka, Saiwo, Horagalles, Radiens med andres Legeme og Blod: ligesaa at de efter Altergangen i Kirken have altid paakaldet deres egne Guder, uden at nævne enten **Jesum Christum eller Faderen.**

Ellers drukke alle frugtsommelige Qvinder Sarakka Gare, d. e. Skaal, og aade Sarakka-Grød; og i Noaaide-Kiöriga drukke de Saiwo Zhjadze. Noaaide-Gare og Jabmeke-Zhjadze af Vand og Aske: men

Vuor, Saiwo Zhjadze, Horagalles Zhjadze ɔ: Hoc est Sangvis Sarakkæ, aqva Saiwo, aqva Horagallis. Alii pro fontana cerevisiam vel vinum adustum, si ejus copia suppeteret, adhibere solebant.

Nonnullis execrabile hoc Sacramentum, sub *cibo & potu simul*, aliis sub *solo potu*, qvibusdam, die, participationem cœnæ Dominicæ proxime antecedente, aliis, eam subseqvente, sumere, solenne fuit. Templo egredientes dicere solebant: *vincat, per nos licet, uter potentior sit, Christ-Jbmel* ɔ: Deus Christianorum, *vel Sarakka, Saiwo, Horagalles* &c. *ad utriusqve enim partis obsequia nos decenter composuimus.*

Lapponum nonnulli ingenue confessi sunt, se, templum ingressos (qvod tamen non licebat facere, nisi *tympano, securi, balteo* & *Girga*, ut illis mos erat, rite consultis, veniam impetrassent) *Sarakkam, Saiwo* & alia hujusmodi Numina, flexis genibus e vestigio adorasse. Alii itidem libere testati sunt, se, præter Deos patrios, Christianorum qvoqve invocasse Deum; sacrosanctum vero sacramentum sumendo, se *Jesum Christum* nunqvam cogitasse, multo magis, *Sarakkæ Saiwo, Horagalles, Radien*, similiumqve Deastrorum corpus & sangvinem, tacita ac devota mente, recordatos fuisse: sumptisqve Sacramenti Symbolis, proprios iterum invocasse & celebrasse Deos, *Jesu Christi ejusqve Patris* commemoratione prorsus omissa & neglecta.

Gravidis, qvotqvot erant, *Sarakka-Gare* ɔ: poculum salutis Sarakkæ, ejusqve *pultem* libare, qvemadmodum & *Saiwo-Zhjadze, Noaaide-Gare* & *Jabmeke-Zhjadze*, ex aqva & cinere, in *Noaaide-Kiöriga*,

men en Deel aad og drak, hvad de node, til deres Guders Jhukommelse; og de fleeste læste aldrig anderledes til og fra Bords, samt Morgen- og Aften-Bon, end for deres Guder, Sarakka, Saiwo, Jabmeke, med flere.

Kiöriga, bibere, ſolenne fuit: non nulli, qvavis cibi buccella & potus hauſtu, Deorum ſuorum memoriam freqventare ſatagebant; plurimi, ſtatas veſpertinas & matutinas aliasqve hujusmodi preces, non ad verum Deum, ſed ad vana ſua idola, dirigere non dubitarunt.

§. 18.

Om Lappernes afgudiske **Offere** og **Ofrings-Maneer**, i sær i de Svenske Lapmarker, har den beromte Schæffer samlet og bekiendtgiort adskillige Efterretninger, hvilke den Kongelige Danske Missions og har befunden, for det meste, at have været brugelige i Finmarken og det hele Norske Lapland. Dog ere ved den sidstes Omhyggelighed endnu flere Ting blevne opdagede, hvilke her i sin Sammenheng skal vorde anførte.

§. XVIII.

De *ſacrificiis* Lapponum idololatricis, variisqve circa ea offerenda uſurpatis *ritibus*, qvaliter nimirum per Lapponiam *Svecicam* olim in uſu fuit, peculiari libro egit *Jo. Schæfferus*, vir celeberrimus; & dudum Miſſioni regiæ Danicæ obſervatum eſt, pleraqve ſacrificia ac ritus, qvorum in ſua Lapponiæ Svecicæ deſcriptione meminit *Schæfferus*, per Finmarchiam Lapponiamqve Norvegicam ſimiliter obtinuiſſe. Sed vero cum adhuc plura, ad hanc materiam ſpectantia, ejusdem ſacræ Miſſionis operariis longo uſu ac indagine obſervata ſunt & diligenter annotata, eadem hic ordine recenſere & cum curioſo Lectore communicare, mearum, pro præſentis inſtituti ratione, partium duxi.

Lappernes sædvanlige **Offer-Tid** var om Efterhosten, eller naar de havde indslagtet: Men de usædvanlige Ofringer skede til alle Tider om Aaret, alt som deres Nod og Anliggende, deres Varetegn og Orakler, helst Rune-Bommen, det udfordrede, snart til een, snart til en anden af deres Afguder, hvis Hielp de behovede.

Ordinarium *ſacrificandi tempus* apud veteres Lappones, in exitum autumni, pecore jam in victum hyemalem mactato, incidit; extraordinaria vero ſacrificia, nulli alligata tempori, toties inſtituebantur, qvoties aliqva urgens neceſſitas, juxta oraculorum, cum primis tympanorum, reſponſa & indicia, huic vel illi Deorum offerenda popoſcerit.

Alle Ofringer bleve forrettede med visse **Ceremonier** og **Skikke**, hvilke Lapperne paa det noyeste toge i Agt. Ved samme vare i **Almindelighed** at merke:

In ſacrificiis faciendis certi *ritus* adhibiti ſunt, qvorum tenaciſſimi & obſervantiſſimi fuerunt Lappones, de qvibus *generaliter* obſervandum eſt:

1) At

1) At intet Offer maatte tillaves, eller Ofringer forrettes, ved en Qvindes-Haand; men det maatte ſkee af en Noaaid, ſom forſtod alle Offer-Ceremonier og derudi var vel ovet. Denne kaldtes, i Henſeende til ſamme Forretning, **Blodmanden**: Qvinde-Kionnet derimod maatte noyes med at høre Trold-Meſſer, at være tilſtede i Noaaide-Forſamlingerne, og at forſtaae at juoige og udtone deres hedenſke Antiphonier og Skurre-Sange; og de Qvinder, ſom vare komne ſaavidt, at de kunde juoige og rune paa de Redſkaber, ſom tilkom Kionnet at bruge, kaldte Lapperne i deres Sprog, Guape.

I. Nullum ſacrificium per fœminas vel præparari vel offerri potuiſſe, hujusmodi functionibus ſacris, ad Noaaidos, rituum obſervandorum gnaros, pertinentibus: Noaaidum, ſecundum hanc miniſterii ſui partem ſpectatum, *Blodmanden*, i. e. virum ſangvinis, qvi ſcilicet victimarum cæſarum ſangvinem rite tractare novit, nuncupatum fuiſſe: fœminis, miſſis magicis ſolennibusqve Noaaidorum conventibus intereſſe, τὸ Myran, ut vocatur, exercere, ethnicasqve eorum antiphonias & ſymphonias diſcordes ſtridula, ut ſolebant, voce extundere, licitum qvidem fuiſſe, ſed præterea nihil amplius illis in hoc negotio conceſſum. Cæterum, qvæ inter mulieres eo perfectionis pervenerant, ut artem magicam, inſtrumentis, qvæ ſexui conveniebant, exercere poſſent, *Guape* Lapponice nuncupatæ ſunt.

2) At **Blodmanden** maatte ſkille fra Offer-Dyret, naar det var ſlagtet og hugget i Stykker, dets Næſe, Øyne, Ørne, Hierte og Lunge, desligeſte og noget lidet Kiød af et hvert Lem: men i Særdeleshed maatte han ikke forglemme at tage det Lem med, ſom forſkielliger Kionnet, naar Offeret var et Han-Dyr. Naar nu alt det øvrige paa Offer-Stedet var blevet kogt, og af de indbudne Gieſter fortæret, ſankede man alle Beenene tilſammen, og nedlagde dem, tillige med ovenmeldte affondrede Deele, i deres naturlige Orden og Sammenheng, udi en Slags Liig-Kiſte, ſom var giort af Birke-Bark: derpaa beſtenkede og overſtrog man det med Blod; og i ſaadan Tilſtand, hvor det forſt anſaaes for et ret og fuldkommet Offer, ſom af dennem kaldtes Damengare, begrove de det høytideligen i Jorden.

II. *Blodmanden* ɔ: Noaaidum ſacrificulum ab animali mactato & in varias partes ſecto, oculos, aures, cor, pulmones, nec non ex qvovis membro exiguam carnis particulam, ſecernere; in primis vero membrum, qvod ſexum diſtingvit, ſi animal immolandum generis erat maſculini, a reliqvo corpore ſeparare debuiſſe. Reliqvis immolati animalis partibus in loco, ſacrificiis hujusmodi faciendis conſecrato, coctis, & ab invitatis convivis more ſolito conſumptis, omnia ac ſingula oſſa, una cum particulis ſeparatis, qvarum modo facta eſt mentio, ſtudioſe collegerunt, in ciſta qvadam, ex cortice betulino, ad inſtar vulgaris loculi conſtructa, naturali ſuo ordine reponenda, in qvo ſtatu pro vero tandem & ab omni parte perfecto ſacrificio, Lapponice *Damengare* nuncupato, habita

3) At

3) At den af deres Afguder, som de giorde meest Væsen af, skar de ud i en Trunte eller Knub af en Birk, halvanden til to Alen hoy, og henved en Alen tyk, og lavede det saa, at han fik nogen Lighed med det Merke, hvormed samme Afgud var paa Rune-Bommen aftegnet. Dette Billede satte de over den nedgravede Damengare, og kaldede det Wærro-Muora, med den Afguds Navn foran, som de ofrede til; hvilket efter Lappernes Udsigende skede derfor, at enhver Gud kunde kiende sit Offer, og en anden ikke skulle tilegne sig det, og giore sig til gode deraf paa fremmed Regning. Naar Billedet var hensat, overstroge de det med Offer-Blod, og malede derpaa, særdeles paa Brystet, adskillige Korse; men Oynene giorde de kiendelige med Fedmen af Offeret.

4) Ved Siden af Wærro-Muora eller Billedet satte de endnu et eller andet Tegn, som de kaldte Kielde-Muor. Samme bestod gemeenligen i tvende Grene af et Birke-Træe, ved hver sin Side af Billedet een Green, og begge vare tilsammen boyede i Toppen. Naar de ofrede til Solen eller Maanen, satte de et Træ ved Siden af hvers Billede, dannede det oven til som en Ring, besat med Takker, og bestroge det paa alle Sider med Blod. Over Horagalles Damengare, satte de noget, som skulde forestille en stor Hammer, hvormed han skulde forjage Hexer og andre onde Menneskér. Naar de ofrede til Rutu, toge de gierne Qviste af et Fyrre-Træ: men, naar det skede

habita sunt atqve usitatis ritibus solenniter sepulta.

III. Lappones simulacrum ejus Deastri, qvem singulari præ cæteris observantia colebant, ex trunco betulino, crassitudinis unius ulnæ, altitudinis vero duarum, ita effingere solitos fuisse, ut similitudinem qvandam cum signo ejusdem Deastri, in tympanis runicis depicto, habere videretur. Simulacrum hocce, *Wærro-Muora* Lapponice dictum, super sepultum illud Damengare, cujus modo memini, erigere moris erat, nomine illius Deastri, cui victima immolata erat, simul inscripto, qvod eo se consilio fecisse dixerunt Lappones, ut qvivis Deaster, suum posset dignoscere sacrificium, neu sibi, qvod aliis consecratum erat Numinibus, per errorem vindicaret. Ipsum simulacrum, ita, ut supra commemoratum est, super Damengare erectum, *sangvine victimæ* imbuendum erat, & oculi adipe perungendi, variis præterea characteribus ac crucibus passim, maxime tamen in pectore, depictis.

IV. Juxta latus sæpius laudari simulacri, aliud qvoqve signum, cui *Kielde-Muor* nomen erat, similiter statutum est, binis ramis betulinis, ab utroqve simulacri latere surgentibus, atqve superne coëuntibus, contextum. Cum *Soli* vel *Lunæ* faciendum esset, ad utriusqve Idoli latus *lignum*, superne in formam circuli, variis distincti mucronibus efformatum, & *sangvine* victimæ delibutum, exsuscitare solebant. Super Damengare, seu sepulcrum sacrificiale *Horagalles*, statua collocata erat, malleum, qvo iste Deaster veneficas aliosqve maleficos homines territurus erat, repræsentatura: Idolo *Rutu* sacra facturi, ramos abiegnos, sangvine

de til Saiwo, betiente de sig, i Steden for Træ, af Steene, som de ligesaa besmurte med Blodet, samt ziirede med Fedmen af Offeret.

5) Wærro Muora blev udskaaret saaledes, at Roden af Træet udgiorde Hovedet; men Stammen det øvrige af Legemet. Dette blev opstillet ved alle deres Offere, som de bragte Sarakka, Saiwo, Jabmeke, og øvrige deres egne gamle Guder saaledes, at Billedets Hoved, som var Træets Rod, hvilket de kaldte Mad, vendte i Veyret, men Stammen blev festet i Jorden: skulde derimod ofres til Radien-Atzhie eller Radien-Kiedde, hvorved de forstode den sande Gud; saa bleve og deres Personer paa samme Maade betegnede, undtagen at Roden af Træet, eller Hovedet af deres Wærro-Muora kom altid til at staae ned ad, og Stammen op ad.

§. 19.

Foruden forbemeldte almindelige Ceremonier, iagttoge og Lapperne adskillige særdeles Skikke ved deres Ofringer, og dette saavel i Henseende til den som Offeret bragtes, som i Henseende til de Personer, som skulde fortære det. Angaaende det første, da maatte ingen Hun, eller skaaret Han-Dyr ofres til Horagalles: derimod maatte intet Han-Dyr, undtagen en Hane, fremstilles for Sarakka: Til Soel og Maane maatte ikke allene ingen Han frembydes, men Offerdyret maatte heller ikke være sort.

I Hen-

sangvine victimæ tinctos; τοῖς Saiwo autem facturi, pro arborum ramis, lapides, *sangvine* pariter & adipe victimæ perunctos, erigebant.

V. *Wærro-Muora* seu Deorum simulacra, ita fabricanda erant, ut arborum radices in caput, truncus vero in cæteras effingendi corporis partes, cederent. Hujusmodi signa & statuæ, juxta omnia, qvæ Sarakkæ, Saiwo, Jabmekiis, cæterisqve antiqvis & patriis Diis, fiebant, sacrificia excitabantur, hoc ordine observato, ut radix arboris, ex qva caput simulacri, qvod Lappones *Mad* appellabant, factum erat, sursum verteretur, trunco in terram defixo. Contra, si Radien-Atzhie vel Radien-Kiedde, sub qvibus nominibus verus Deus latebat, sacrificiis propitiandi essent, eorum honori simulacra qvidem exsuscitabantur, hoc tamen cum discrimine, ut radix arboris, caput simulacri repræsentans, inverso ordine, deorsum, truncus vero, pedes cum reliqvis corporis partibus, referens, sursum spectaverit.

§. XIX.

Præter *ritus* illos generales, qvos modo descriptos dedimus, varii qvoqve *speciales*, respectu tam Deastri illius, cui sacrificandum erat, qvam personarum, qvibus cæsa victima consumenda, nobis pariter commemorandi occurrunt. Et primum qvidem ratione *Deastri*, sacrificio propitiandi, probe observandum erat, nullo animali, qvod vel castratum fuerat, vel generis fœminini, *Horagalli*; *Sarakkæ* vero solis animalibus fœminis, gallo tamen excepto, faciendum esse. *Soli* & *Lunæ* non tantum nulla offerenda esse generis masculini animalia, sed cavendum

I Henseende den anden Jagttagelse, da blev Sarakka Offer ikkun fortæret af Qvindfolk, og ingen af det andet Kiønnod Deel deri, ikke engang i Levningerne, som bragtes Hiem; derimod burde og ingen af Qvindekiønnet tære det mindste af Beiwes, Horagalles, Saiwo, Jabmekers, Leib-Olmai og flere deslige Offere; hvilke Mandfolkene vare allene berettigede til at nyde. Dog, da Mandfolkene ikke paa Offer-Stedet spiiste uden Forparten af Offeret, blev Bagdeelen sendt dem tilbage, som havde skaffet Offeret, paa det de og deres kunde fortære den. Men de Offere, som gaves den sande Gud, under Navn af Radien-Atzhie og Radien-Kiedde, saavelsom de, der gaves Ailekes og Maria, bleve deelede lige til baade Mands- og Qvindes Personer.

Efterdi Maria bliver her erindret; saa er derved at merke, at nogle faa Lapper har haft hendes Tegn paa deres Rune-Bomme, og har bedet hende, at hun vilde gaae i Bon for dem; men som det var ganske faa, saa skede og sielden Ofringer til hende, og disse, naar de endel'gen skulde foretages, maatte forrettes af en Noaaid med de sædvanlige Ceremonier.

Til Beiwe ofredes hviide Creature, ligesom og Lin eller Horr; men ved dets Wærro-Muora, sattes i Steden for Kielde-Muor en Spinderok, for derunder at betegne Solens Vending og Straaler: thi ikke allene Lapper og Finner, men og andre Nordiske Folk tænkte i Hedenskabet, at de

dum qvoqve, ne, qvæ immolabantur, *nigri* essent coloris.

Ratione *Personarum*, qvibus conviviis sacris interesse licitum esset, pariter tenendum, Sarakkæ sacrificiis vesci, *solis fœminis* concessum fuisse, sexu virili ita excluso, ut ne reliqvias qvidem, domum pro more gentis remissas, gustare fas fuerit; qvemadmodum & fœminæ, vice versa, ab epulis Beiwes, Horagallis, Saiwo, Jabmekiorum, Leib-Olmai &c. prorsus arcebantur, jure iis fruendi *solis maribus* reservato. Sed vero, cum sola *anterior pars* victimæ a maribus in loco Sacro consumpta fuit, posterior, ut illis mos erat, domum ad eos, qvi victimam suo sumptu suppeditaverant, consumenda remittebatur. Sacrificia, qvæ vero Deo, sub nomine *Radien-Adzie* & *Radien-Kiedde*, nec non qvæ *Ailekes* & divæ virgini *Mariæ* offerebantur, *utriqve sexui* communia erant.

Mentione *b. Virginis* injecta, paucis monendum est, in qvorundam, sed perpaucorum Lapponum tympanis ejus qvidem occurrere signum, ejusqve apud Deum intercessionem subinde sollicitatam fuisse; sed qvoniam raro id & a paucis observatum est, per se seqvitur, rarissime qvoqve illi sacrificatum, qvod tamen qvoties factum est, solitis atqve in simili actu sacro usitatis ritibus *Noaaido* sacrificulo hic qvoqve utendum.

Beiwe seu Phœbus, victimis *albis* & *lino* placandus erat; juxta hujus Deastri Wærro-Muora loco tē Kielde-Muor, *colum*, cursum solis reciprocum & radios denotaturam, collocare moris erat. Enim vero, non Finnis tantum & Lapponibus, verum etiam aliis Norvegiæ incolis, du-

de giorde Solen en ſtor Høytid, naar de ofrede hende Lin eller Hørr; ja man hører endnu paa ſine Steder i Norge Børn ſynge dette gamle Vers:

Lova, lova Lin: Gud ladt Sola ſkin!

§. 20.

Ved **Ofringerne ſelv** forholdtes det paa følgende Maade: naar Noaaiden havde ved Runebom og Henrykkelſe indhentet Efterretning om, hvilken Gud der ſkulde ofres til, og ſligt af Vedkommende var derefter blevet beſluttet, maatte det ſtrax kundgiøres **Blodmanden**, d. e. den Noaaid, ſom ſkulde paatage ſig denne Forretning, og **Offerdyret** blev imidlertid **fraſkildt** ved at mærkes i det høyre Øre, ſaa ſnart det var kiendt dueligt; thi intet maatte ofres ſom jo var fuldkommen friſkt og ſundt; men **Blodmanden ſelv** maatte berede ſig til Forretningen ved Faſte, ſamt ved at toe og rense alle ſine Lemmer.

Saaſnart Offerdagen frembrød, begav ſig **Blodmanden** tillige med den Lappe, ſom havde forſkaffet Offeret, og de ſom vare Giæſtbudne, hen til Offer-Pladſen: **Blodmanden** var da iført ſine beſte **Klæder**, havde en **Kiæde** af Meſſing om den høyre Haand, og var omgiven med et **Bælte**, ſom gik over den venſtre Axel ned til den høyre Side, ſom et Ridderbaand. Skeede Ofringen en Saiwo-Nieid, eller en af Akkerne til Ære, ſaa havde han og en **hviid Linhat**

rante adhuc Paganismo, perſvaſum erat, nullum cultorem Phœbo gratiorem exiſtimari, qvam qvi, ſacra facturus, *linum* ei obtulerit; ad cujusmodi ſuperſtitionis reliqviàs pertinet vetus illud & tritum carmen:

Lova, lova Lin: Gud ladt Sola ſkin. i.e. Linum vovendum, ut Sol lumen ſpargat. Qvod hodieqve in qvibusdam Norvegiæ tractibus a pueris ſubinde ingeminatur.

§. XX.

Ratione ipſius *ſacrificationis* ſeu ſacrificia offerendi *actus*, ſeqventia obſervanda veniunt: Poſtqvam Noaaidus per tympanum & ecſtaſin rite exploraverat, cuinam Deorum victima tum qvidem immolanda eſſet, eandemqve offerre, illis, qvorum intererat, firmiter jam conſtitutum, Noaaidus, cui ipſius actus adminiſtratio competebat, de toto negotio mature certior faciendus erat. Interim *animal* immolandum *ſegregatum* fuit, & nota dextræ auriculæ impreſſa deſignatum; nec enim fas erat, animal, de cujus integritate & ſanitate non conſtitit, immolationi deſtinare. *Ipſe Noaaidus* jejunio & totius corporis ablutione ad hunc actum præparandus erat.

Die, *ſacris celebrandis deſtinato*, tandem illuceſcente, Noaaidus ſacrificulus, qvem Lapponice *Blodmanden* vocari, ſupra obſervatum eſt, cum Lappone, victimam dante, convivisqve ad epulas ſolenniter invitatis, ad *locum ſacrum* ſe conferebat, pretioſiſſimis, qvas habuit, *veſtibus* indutus, *torqve* orichalcico dextram ambiente, *balteo* ab ſiniſtro humero obliqve ad dextrum latus dependente, qvemadmodum in eqvitibus auratis

Linhat paa, foruden det sædvanlige hvide Linklæde.

ratis conspicere licet, decorus. Si victima alicui ex Saiwo-Nieid vel Akkis, immolanda erat, præter *album*, qvod alias in sacrorum administratione gestare solebat, *vestimentum*, *lintea* qvoqve *infula* ornatus erat.

Paa Offer-Pladsen stak han Offerdyret med særdeles Behændighed, saa det i samme Øyeblik faldt til Jorden, og var inden kort Tid dødt: derpaa blev det med største Hastighed flaaet, Indvolden udtagen, og Kroppen efter Ledemodene huggen i Stykker, men Stykkerne kastede i Offer-Kiedelen til at koges.

Ubi ad *locum*, sacris faciendis destinatum, perventum erat, sacrificulus, animal immolandum tanta dexteritate sescspita transfixit, ut e vestigio exanime concideret; qvod, pelle mira celeritate detracta, mox exenteratum fuit, atqve in varias partes, qvæ deinde in *lebetem* elixandæ conjiciebantur, pro artuum numero, sectum.

Efterat Kiedelen havde sydet en halv Time, blev det som tilkom Damengare optaget og tillavet, indtil det øvrige var kogt nok; da alle Offer-Giæsterne tillige med Blodmanden faldt paa Knæ og velsignede Maaltidet, hylede og bade til den formenede Gud, hvilken Offeret var tiltænkt, at han vilde naadigst ansee og modtage Offeret, samt være dem behielpelig i den Sag, hvorfor Offeret skeede. Herpaa tog Blodmanden Kiødet og sagde: Dat læ Sarakka Biergo, d. e. dette er Sarakkæ Mad; (Jabmeke, Saiwo, eller hvilken Gud de ofrede til:) da Offer-Giæsterne alt giorde efter ham. Endeligen spiiste de og fortærede Forparten: men Bagdeelen holdte de uværdig at spises til et Offer, hvorfore de sendte den, som meldt er, Hiem til Huusbehov. Naar Kiodet tillige med Marven af Beenene var fortæret, (dog maatte Marve-Beenene ingenlunde hugges tvers over, men kloves) satte Blodmanden en Drik Kiød-Suppe til Livs oven paa, derhos sigende: Dat læ Sarakka Gare, Jabmeke Gare, Saiwo Gare, eller hvis anden Guds Offer-Høytid da holdtes; alt giorde de andre efter.

Carnibus per semihoræ spatium super focum elixatis, partes, qvæ ad *Damengare* constituendum pertinebant, desumptæ sunt & apparatæ, reliqvis membris in lebete, qvantum satis erat, adhuc coqvendis. Interim sacrificulus, una cum convivis, qvotqvot aderant, in genua procumbit, coenæ benedicturus, atqve inter crebras vociferationes, planctibus mixtas, illum, cui sacrificabatur, Deastrum, deprecaturus, velit propitius hunc cultum respicere, indigentiæqve ac necessitati, cujus levandæ causa hæc qvidem victima immolabatur, facilis & benignus succurrere. Qva cærimonia defunctus, sumpta carne, solennia verba: *Dat læ Sarakka Biergo* i. e. hoc est Sarakkæ (similiter de aliis Diis, qvibus sacrificatum fuit) cibus, subseqventibus convivis præivit. Hisce rite peractis partem victimæ *anteriorem* læti hilaresqve comedebant, posteriore, qvæ inter epulas sacras consumeretur, non satis digna judicata, atqve ideo domum in vulgares usus remissa. Carnibus ac medullis ita consumptis, (ossa emedul-

 landa

Ved samme Leilighed drukke de ogsaa de ovrige Guders Skaale, enten i Brendeviin, om de havde det, eller i Vand.

Ofrede de til den sande Gud, under Navn af Radien-Atzhie og Radien-Kiedde, eller med tydeligere Ord, den hellige Tre-Enighed under Benævnelse af **Gud Fader, Gud Søn og Gud den Hellig Aand**, aade og drukke de ligeledes deres Biergo og Gare: thi de holdte dem for tre særdeles Guder.

Naar Maaltidet var til Ende, faldte de atter paa Knæ og bade den Gud, som de ofrede til, at han vilde være dem naadig og ikke forsmaae deres Offer: derpaa samlede Blodmanden Hovedet, Beenene og hvad andet, Damengare tilhørende, og lagde det i den dertil indrettede Kiste, gravede det ned i Jorden, og oprettede over samme Grav Wærro-Muora, som forhen er meldt.

Naar man ellers har spurgt en Noaaid, **hvad hans Prydelser, Kiæde, Bælte, som han under Ofringen bar, skulde betyde?** svarede han: at det alt var Tegn paa den Frivillighed og Beredvillighed, med hvilken de frembare deres Offere: og skulde han forklare: **hvorfore Beenene saa ordentligen bleve samlede til Damengare, og**

landa non transversum frangi, sed tantum diffindi debebant) ipse sacrificulus haud exiguam jusculi portionem exhausit, addita hac verborum formula: *Dat læ Sarakka Gare, Jabmeke Gare, Sairwo Gare* &c. qvod, præeunte Magistro, similiter fecerunt convivæ; qva occasione cæterorum qvoqve Deorum honori pocula, vino adusto, si ejus copia suppeteret; sin minus, aqva oppleta, libarunt.

Lappones *vero Deo*, sub nomine *Radien-Atzhie* & *Radien-Kiedde*, vel, ut apertius loqvar, Sacrosanctæ Trinitati, sub appellatione *Dei Patris*, *Dei Filii* & *Dei Spiritus Sancti*, qvos pro totidem diversis Diis habebant, sacrificia oblaturi, *Biergo* illud suum & *Gare* similiter libarunt.

Finita cœna, in genua iterum procumbebant, illum ex Deastris suis, cui tunc qvidem sacrificatum erat, obtestaturi, ut oblatam respicere victimam, votisqve propitius annuere, haud dedignetur. Cujusmodi precibus fusis, sacrificulus caput victimæ, ossa & qvæ præterea ad *Damengare* illud, cujus supra facta est mentio, instruendum reqvirebantur, studiose collegit, collectaqve in *capsa*, huic usui facta, de posuit, humo solenniter mandanda atqve ornamento sepulcrali, Lapponice *Wærro-Muora* nuncupato, condecoranda.

Si qvis ex Lapponum Noaaidis forte interrogatus fuerit: *qvid sibi vellent ornamenta ista*, nempe torqvis, balteus, &c. *qvibus in sacrorum administratione indutus erat?* respondit, signa fuisse spontanei illius & liberalis animi, qvo in Deorum suorum cultu versabantur: causam porro rogatus, *cur ossa in con-*

struendo

og nedgravede, med videre? hedde det: man troede, at Offerdyret fik igien af den Gud, som det blev ofret til, ey allene sit Kiød, Liv og sine Lemmer i fuld god Stand; men og blev det langt større og herligere, end som det var den Tiid, det her blev slagtet. Udi denne Overtroe bleve de end mere bestyrkede ved de Fortellinger, de hørte om de Dyr, der saaes i deres Saiwo eller Passe-Warek, og som de holdte for de samme, som Lapperne her havde ofret, Saiwo til Ære.

Da Lapperne fremdeles stoede i den Tanke: at saadanne Offere gavnede dem intet, saafremt alle Ceremonier og Skikke ikke noye bleve iagttagne; saa underviiste fornemmeligen Noaaiderne deres Drengebørn fra Barns Been af meget omhyggeligen derudi, paa det at ingen Omstændighed i deres gamle Skikke og Sædvaner, helst ved Offer-Høytider skulde forbigaaes, eller saae mindste Leilighed med Tiden at forglemmes i nogen Maade.

struendo Damengare tanta collecta fuerint cura, & tam accurato ac concinno ordine dispositа? regessit, vulgo inter Lappones credi, cæso ac sepulto animali, non carnem duntaxat & vitam ab illo Deo, cui immolatum fuerat, reddi; sed in statum qvoqve, pristino longe præstantiorem, postea restitui; cujusmodi superstitio, jejunis istis ac inficetis fabulis, de animalibus, in *Saiwo* & *Passe-Warek* repertis (hæc enim ipsissima ea, qvæ *Saiwo* olim immolata fuerant, esse haud ambigebant) & confirmata fuit & indies aucta.

Et qvoniam priscis Lapponibus persvasum erat, sacrificia qvæcunqve nihil omnino sibi prodesse, nisi omni rituum ac cærimoniarum apparatu oblata, parentes in genere, & in his maxime *Noaaidi*, id egerunt sedulo, ut filii sui, a primis pueritiæ annis cærimoniarum mysteria qvodammodo nota haberent, atqve usitatam sacrificiorum rationem mature edocerentur, eo consilio, ut ne vel minima, in priscis ritibus, præsertim majoribus Festis observandis, circumstantia, inscitia negligeretur, & ita sensim exolesceret.

§. 21.

Men efterdi der i det foregaaende saa ofte er skeed Erindring om Noaaiderne eller Lappernes Hexe-Propheter; saa agtes her fornoden ogsaa at legge for Dagen, hvorledes disse Kunstnere ere komne til dette Embede, og hvorudi deres Værdighed og Pligt egentligen haver bestaaet.

§. XXI.

Verum enim vero, cum in superioribus §§. *Noaaidorum* seu magorum Lapponicorum, toties facta est mentio, operæ me facturum pretium existimo, si hanc materiam pluribus edisseruero, ostensurus, *qvinam hi insanientis sapientiæ Magistri fuerint, qva ratione muneri isti admoti, & in qvo potissimum eorum tam dignitas qvam functio consiterit.*

Noaaiderne vare blandt Lapperne og Finnerne aldeles anseelige Folk, i det at de som **Propheter** spaaede og underviiste Almuen; som **Præster** forrettede allene de afgudiske Ofringer, og som **Patriarker** styrede den meenige Mand, der i alt maatte følge og adlyde dem. De unge Karle, der i deres første Manddoms Aar lode kiende noget Spor hos sig af Tilboyelighed og Begvemhed til dette saa meget vigtigt Embede, bleve dertil af **Tonto**, d. e. den onde Aand, umiddelbar kaldede, dog paa forskiellige Maader: thi for nogle aabenbarede han sig synligen i en Saiwo-Gadzes Person; for andre har han ladet sig til syne, naar de efter en sterk Ruus ere faldne i en dyb Søvn; men atter for andre, naar han haver truffet dem allene paa Marken: ved hvilke Leiligheder han haver holdt Underhandlinger med dem og antaget dem i sin Tieneste.

Saa snart det var kommet saavidt, har Saiwo-Gadze selv taget dem i Skole og underviist dem ved idelige Samtaler, Underretning, Raadforelse og Øvelse i hans Videnskaber; snart allene paa Marken; snart og ved Omgang med og Anforsel af Noaaiderne i Saiwo, til hvilke han haver nedsort ham.

Naar nu en Lappe saaledes vel havde fattet og begrebet den udfordrende Videnskab, og til dette hans nye Embede skulde indvies, bleve følgende **Ceremonier** i Korthed derved iagttagne: en Sammenkomst blev af nogle de ældste Noaaider hos **Candidaten**, eller den **Embed-Søgende**, beram-

met;

Noaaidi inter Lappones olim viri fuere valde conspicui & honorati, qvippe pro *vatibus*, futura prædicentibus & populum erudientibus, habiti. Iis solis, qva *sacerdotibus*, sacrificia idololatrica offerre competebat, & qva *Patriarchis* totum populum regere, qvi proinde ex eorum pendebat arbitrio & ad eorum se in omnibus obseqvia componere tenebatur. Qvi ex juventute Lapponica, primis ineuntis adolescentiæ annis, signa dederint proclivitatis alicujus & aptitudinis, ad tantum munus, rite & ex usu populi aliqvando administrandum, a *Tonto*, i. e. ipso Cacodæmone, immediate ad id qvasi designati & vocati fuerant, non una tamen ratione. Enim vero, *Tonto* isti visum fuit, aliis in persona cujusdam *Saiwo-Gadze*, aliis alto somno post crapulam oppressis; aliis itidem, cum soli in campis exspatiarentur, apparere, qvibus apparitionibus colloqvia cum his tironibus habuisse & ad munus Noaaidicum designasse, creditus est.

Designatione peracta, ipse *Saiwo-Gadze* futurum *Noaaidum* erudiendum sibi poliendumqve sumpsit, crebris colloqviis, consiliis & in arte sua exercitationibus, hunc tironem informando, qvod partim in pratis, cum solus esset, præstitit, partim sub ductu & auspiciis aliorum, in Saiwo degentium Noaaidorum, qvo ope τῦ *Tonto* deducendus erat.

Candidato, ea artis suæ scientia instructo, ut tantæ molis & dignationis munus jam rite adire posset, ipsa *Encæniorum solennia* his fere cærimoniis peragebantur: *senioribus Noaaidorum* solenniter convocatis, unus e societate humi, prope ostium tentorii, apud Candida-

tum,

met; og, naar de vare forsamlede, satte sig een af de gamle Noaaider ned paa Jorden hos den unge uden for Døren af deres Telt saaledes, at deres Fodder laae sammen om hinanden: herpaa begyndte den unge Noaaid at rune og juoige paa hans Runebom: skeede det nu, som altid gierne indtraf, at deres Saiwo eller Noaaide-Gadzer indfandt sig ved denne Runen og Juoigen, og gik over deres Fodder ind i Teltet, saaledes, at den unge Noaaid fandt og folede allene at Saiwo-Gadzen rørte ved og gik over dem; og den gamle derimod fandt intet dertil: men allene merkede, hvilket han maatte forstaae sig paa, at Saiwo-Gadze var nærværende, blev **han strax udnævnt til** Noaaid, **og fra den Stund af maatte alle ansee og erkiende ham derfor.**

tum, utriusqve pedibus inter se implicatis, considebat. Conventu ita ordinato, *futurus Noaaidus* suum sic dictum *Juoigen* in tympano facere cœpit. Interim, si *Saiwo* vel *Noaaide-Gadze*, qvod vulgo fiebat, adfuerint, per pedes *Noaaidorum* in tentorium ita intrantes, ut solus Candidatus intrantium attactum senserit, Noaaido seniore, qvi assidebat, nihil qvidem tale sentiente, præsentiam tamen Saiwo-Gadze ex aliis indubiis signis colligente; *Candidatus in Noaaidum extemplo promotus fuit, atqve in ea dignitate ab omnibus agnitus & salutatus.*

§. 22.

Efterat Noaaiden nu saaledes offentligen var bekiendtgiort, begyndte Noaaide-Gadzerne eller Nisserne en jevnligere og fortroeligere Omgang med ham, og i Alt at gaae ham til Haande: af disse kunde han udvelge til sin Tieneste saa mange han vilde. De lode sig, efter Noaaidernes Forklaring, see, nu i Skikkelse af en ung Lappe i Lappe-Klæder, og disse vare de meest gængse og sædvanligste; nu som en gammel Mand; nu atter som et Qvindfolk; og alle disse holdte de for Saiwo-Olmak og Saiwo-Nieide: men dette sidste Slags skulde være saa haarde som en Steen at ligge hos; og i hvilken Skikkelse end nogen af dem fremstillede sig, holdte Noaaiden ham for sin Skyts-Aand eller Engel, og kaldte ham **Tonto**, som før er meldt.

§. XXII.

Noaaido ita, uti modo dictum est, promoto & proclamato, mox se stiterunt sic dicti *Noaaide-Gadze* ɔ: socii Noaaidi, seu spiritus qvidam familiares, qvi ab ipso solennis inaugurationis momento, multo familiarius, qvam antea, cum novitio Noaaido conversari incipiunt, semper ei præsto futuri, ex qvibus etiam tot sibi socios, qvot vellet & e re sua fore judicaret, Noaaidus adsciscere poterat. Noaaide-Gadze ɔ: magorum socii, prout rem ipsi narrarunt Noaaidi, modo specie & habitu juvenis Lapponici (& hi qvidem qvotidiani erant & freqventissimi) modo senis, modo fœminæ, forma & habitu, apparere solebant, omnes pro *Saiwo-Olmak* & *Saiwo-Nieide* habiti, sed qui *Saiwo-Nieide* dicebantur, attactu tam asperi ac duri essent, ut lapides non duriores. Cæterum, hos omnes, qvacunqve demum specie & forma conspiciendos se præbuissent, pro

Frem-

geniis

Fremdeles bode og **Gan-Fuglene** deres Tieneste til. Disse kaldtes Wuoko, eller Wæros Lodde, d. e. Kunst-Fugle, hvilke, saa snart man kaldede paa dem, komme flyvende, satte sig ned paa Jorden, og af deres Fiere rystede nogle giftige Ingester, ligesom det kunde have været Luus, hvilke kaldtes **Gan-Fluer**. Med disse bekiendte nogle, at de havde giort meget Ont, og forhexet mange, saavel af Menneſker, som Qvæg. Samme **Gan-Fluer** sankede Noaaiden tilsammen, dog ikke med blotte Hænder, thi de holdtes for særdeles forgiftige, forvarede dem i en Æske og brugte dem efter Haanden. Hendte det sig imidlertiid, at de alle vare udslupne, og han i det samme vilde, eller skulde giore nogen Ont, men kunde ikke oppebie Tiden, at Wuoko tilbragte ham nyt Forraad; saa laante han dem af en anden Noaaid, og betalte ham siden med lige Vahre. Det var endeligen ikke aldeles fornoden, at Noaaiden fik sin **Gan** af Wuoko; thi Noaaide-Gadzen kunde i Steden herfor skaffe ham en **Gan-Stav**, dannet som en Øxe, og sterkt forgiftet, og hvad Noaaiden eller en anden slog dermed, være sig Menneſker eller Dyr, blev strax sygt, og kunde ikke komme sig igien, forend Noaaiden var stillet tilfreds, og formaaet til, selv at helbrede Skaden.

End

geniis familiaribus & cuſtodibus (*Tonto* vocabant Lappones) Noaaidi habuere.

Præter modo memoratos Noaaide-Gadze, *veneficæ* qvædam *aves* etiam extitere, ſua Noaaido officia ſponte offerentes. Hæ, *Wuoko* vel *Wæros-Lodde* vulgo nuncupatæ, ad nutum vocantis Noaaidi ultro advolaſſe dicebantur, &, ubi juxta eum humi conſediſſent, venenata qvædam inſecta, pediculis haud qvaqvam diſſimilia, pennas vibrando excuſſiſſe, qvibus animalculis (*Muſcas Ganicas* vulgo vocare ſolemus) ſe multos, tam homines, qvam bruta, faſcinaſſe & nocuiſſe, Lapponum nonnulli haud diſſimularunt. Muſcas hujusmodi, e pennis veneficæ avis excuſſas & prorepentes, Noaaidus ſtudioſe collegit, non nudis tamen manibus, ſed provide contectis, qvid? qvod venenatæ & valde noxiæ credebantur, collectasqve pyxide aſſervavit, poſtea, cum neceſſitas popoſcerit, depromendas. Si acciderit, ut memoratæ muſcæ, e pyxide, ubi aſſervari ſolebant, forte evolaſſent, eo ipſo momento, qvo Noaaidus earum opera in aliis, damno afficiendis, uti vellet, nec adventum avis, novas ſubminiſtraturæ, opperiri viſum, ab alio qvodam Noaaido mutuas ſumere ſolebat, creditori tamen, cum exigeret, prompte ſolvendas. Cæterum, muſcas iſtas a *Wuoko* accipere non prorſus neceſſe habuit Noaaidus, poterat enim a *Noaaide-Gadze* ſeu genio ſuo familiari, *baculum* qvendam *Ganicum*, ad inſtar aſciæ factum, & multo veneno infectum, muſcarum loco, nanciſci, qvo, ſi qvis, homo vel aliud qvodcunqve animal, percuſſus fuerit, in morbum protinus incidit, nullis curandum remediis, niſi ipſe Noaaidus, præſtita ſatisfactione placatus, medelam adhibuerit.

Noaaido,

End videre bekomme de og Rettighed til at betiene sig af deres Noaaide-Guarms eller Guelle, saa og af Noaaiden-Sarwa, om hvilke er meldt §. 11. Naar derfor en Noaaid havde opnaaet den største Færdighed i Kunsten, og derpaa skulde giøre en Jabme-Aimo-Reise; saa var den Jabmek, som stræbede at imodstaae ham, forbunden til at lade sin Jabmek-Sarwa træde frem og kæmpes med Noaaidens Sarwa om Prisen.

Jligemaade bleve de og berettigede til, ved saadan Leilighed at betiene sig af Noaaiden-Dirri, No. 15 og 19, som er et af de fornemmeste Trold-Redskaber, og ingen havde i Eye, eller vidste at bruge uden de ypperste Noaaider: Den skulde være saa kraftig til Hexerie, at en saadan forsynet Noaaid torde paa sin Jabme-Aimo-Reise sette denne Noaaiden-Dirri imod de i Jabme-Aimo sig befindende Noaaider, som vilde forfegte den Jabmek, som Noaaiden vilde føre bort med sig; som og imod den Jabmek der ikke vilde samtykke den Syges Helbredelse at han maatte leve, og forblive hos sine Paarørende oven paa Biergene.

Alle disse foranførte Væsener, saasom: Noaaide-Gadze, Saiwo-Lodde, Wuoko, som og Gan og Gan-Srav, Noaaide-Guelle eller Guarms, Noaaide-Sarwa og Noaaiden-Dirri, saavelsom deres Saiwo og flere deres Afguder, som brugtes til Hexerie, og stode i Tieneste hos en Noaaid, kaldte han med et Navn, sine Noaaiden-Dielles, d. e. hans Skygger, eller hans Noaaides-Wuoigen, d. e. hans Hexe-Aander. Og ligesom en Herre veed Navn paa sine Tienere, saa havde og Noaaiderne givet hver af deres Gadzer sit Navn.

Noaaido, rite promoto, jus qvoqve erat, sic dictis *Noaaide-Guarms* vel *Guelle* & *Noaaide-Sarwa*, de qvibus supra §. XI. pluribus egimus, utendi; cum enim Noaaidus aliqvis tantum in arte sua profeciſſet, ut iter in *Jabme-Aimo* faciendum, in se susciperе posset, ille e Jabmekiis, qvi adventanti Noaaido sese opposuit, suum sic dictum *Jabmek-Sarwa* cum *Sarwa Noaaidi*, de principatu virium certaturum, componere tenebatur.

Inter privilegia muneris Noaaidici etiam numeratur usus sic dicti *Noaaiden-Dirri*, Num. 15. & 19. Fuit id inter reliqva instrumenta magica longe præstantissimum, cujus nec possessio, nec usus, aliis, qvam Noaaidorum exercitatissimis, competebat. Tantum *Noaaiden-Dirri* ad veneficia exercenda valuisse dicitur, ut Noaaidus, eo munitus, tam illis ex Noaaidis in Jabme-Aimo degentibus, qvi *Jabmekium*, inde reducendum, tueri volebant, qvam ei ex *Jabmekiis*, qvi votis pro ægroto, sanitati restituendo, annuere nolebat, sese fortiter opponere non dubitaverit.

Omnia hæc fictitia Entia, qvalia fuere: *Noaaide-Gadze*, *Saiwo-Lodde*, *Wuoko*, *musca Ganica* & *baculus Ganicus*, *Noaaide-Guelle* vel *Guarms*, *Noaaide-Sarwa* & *Noaaiden-Dirri*, & qvæ alia fuere commentitia nomina vel Numina, Noaaido, fœdam suam artem exercenti, ministrantia, generali nomine *Noaaiden Dielles* ɔ: Noaaidorum umbræ, vel etiam *Noaaides-Wuoigen* ɔ: spiritus magici, nuncupata sunt. Et, sicut domini servorum suorum nomina probe cognita habere, sic etiam Noaaidi certa geniis suis nomina, qvibus invicem dignoscerentur, imponere solebant.

De allerfornemmeſte og meeſt erfarne blandt Noaaiderne værdigede **Tonto** endnu langt mere; thi han kom dem ofte i mode paa vidt afveyes Fodſtige, faldt dem an i en greſſelig Skikkelſe, og brodes med dem, da han ey allene iblandt, efter en haard Kamp, hvoraf Noaaiden kunde længe være ſyg og lam, overlod denne Seyeren og Marken; men og iblant lod ſig aldeles ſlaae ihiel; i hvilket Fald han ſkal have efterladt Seyervinderen et anſeeligt Bytte af Solv og Guld, ſom Noaaiden ſmukt tog Hiem med ſig. Saadanne Aander kaldede Lapperne paa den Nordlige Kant af Landet Noaaide-Stallo; men nærmere mod Trundhiem veed man intet Exempel derpaa.

Noaaidorum præſtantiſſimis & longa artis exercitatione firmatis adhuc majora ſubinde gratificatus fuit *Tonto*, qvippe qvi in tesqvis & viarum anfractibus illis obviam factus, terribili ac truculenta ſpecie habituqve adgreſſus fuit, atqve poſt acrem & difficilem pugnam Noaaido non tantum victoriam conceſſit, verum etiam, qvod mirere, ſe ab eo interfici paſſus, unde victori opima ex auro argentoqve ſpolia, qvæ etiam domum ſecum reportare haud dubitavit. Hujusmodi genios Lappones, qvi borealem Norvegiæ partem tenent, *Noaaide-Stallo* vocare conſveverunt, nomen, Lapponibus, qvi propius Nidroſiam habitant, prorſus ignotum.

§. 23.

Hvad Noaaidernes **Pligter og Forretninger** er betreffende; da havde de fornemmeligen al Slags Spaadom, ſamt Underviisning med det ganſke Rune-Væſen i deres Magt. Derfor maatte og de andre Finner og Lapper i alle Tilfælde være dem horige og lydige, og raadføre ſig med dem; og alt hvad de lærte og foregav, maatte Almuen antage ſom uimodſigelige Sandheder, og ſom fra Guderne tilbragte Aabenbaringer.

Dog holdte Lapperne for, at Noaaiderne vare **mere og mindre fuldkomnere**, ſaa at hvad en ringe Noaaid ikke kunde formaae ved ſin Runebom og Drommerie, hvori ham ingen Aabenbaringer gaves, dertil brugte de en anden, om hvilken de troede, at han havde en nærmere Adgang til Saiwo, og kunde lettere faae udforſket ſammes hemmelige Raad og Anſlag.

§. XXIII.

Ad *Functiones Noaaidorum* & *officia* qvod attinet, obſervandum eſt, vaticinia qvæcumqve & divinationes artisqve runicæ ſcientiam ac diſciplinam omnem, in eorum fuiſſe poteſtate, unde factum, ut omnes reliqvi Finni & Lappones, ex eorum toti penderent arbitrio, illisqve in omnibus obedientiam prorſus paſſivam præſtare tenerentur. Traditiones horum magiſtrorum leges erant & oracula, qvibus fidem & obſeqvia totus populus debebat.

Sed vero, tametſi omnes in genere ſic dicti Noaaidi in magno apud Lappones honore & pretio fuerint, aliqvod tamen inter eos *diſcrimen* obſervatum eſt, altero alterum artis ſuæ uſu & experientia ſuperante; nam qvod huic Noaaido, novitio adhuc & cum perfectioribus comparato, in arte ſua infanti, ope tympani aliisqve exercitiis magicis expiſcari & prædicere, non erat integrum, id aliis

Frem-

ex

ex eadem ſocietate, utpote proveſtioribus crebriusqve ac familiarius cum Saiwo commercium habentibus, longe facilius expeditu fuiſſe, pagani olim Lappones arbitrati ſunt.

Fremdeles kom det og Noaaiderne til, at de, ſom Offer-Præſter ſkulde beſigte og underſøge alle Offer-Dyr, ſom forhen er meldt: og ſom Lapperne ſtode i den Tanke, at alle, endog almindelige Sygdomme, ja Døden ſelv, bleve dem paalagte af Saiwo-Olmak og de Jabmeker, ſom vare deres afdøde Venner, enten fordi diſſe længtes efter dem; eller og for at tugte dem for et eller andet, hvorudi de maatte have forſeet ſig imod dem; ſaa ſaae de ſig aldeles intet om efter noget naturligt Hielpe-Middel, men Noaaiderne maatte være deres Læger, og ved deres Rænning og Hexerie, ja vel og i Nødsfald ved Reiſer til Jabme-aimo, ſkaffe dem, deres Børn og deres Creature Helbred og Liv igien.

Noaaidis porro, qva ſacrificulis, *omnia animalia, immolationi deſtinata, inſpicere atqve examinare* competebat, uti ſupra qvoqve obſervatum eſt. Et qvoniam Lapponibus olim perſvaſum erat, *morbos* qvoscumqve, ipſamqve adeo *mortem*, a *Saiwo-Olmak* & cognatis, in Jabme-aimo degentibus, ſibi ideo immitti, vel qvod ægrotantes amicos, qvorum tenebantur deſiderio, ad ſe ocyus devocare vellent, rebus humanis non amplius interfuturos, vel etiam, ut Lappones, aliqvid forte in ſe delinqventes, hac ratione caſtigare poſſent, de remediis, qvæ ipſa natura in hujusmodi caſibus præſcribit & ſuppeditat, nihil ſolliciti, ad ſolos confugere ſolebant *Noaaidos*, qvorum eſſe credebant, veneficus ſuis ac incantamentis, vel etiam, ſi aliter fieri non poſſet, iter in Jabme-aimo inſtituendo, ſibi, liberis & pecori *ſanitatem & vitam reſtituere.*

Da nu Noaaiderne ſaaledes i mange Maader bleve ſøgte, er det ikke at undre over, det Lapperne anſaae deres Embede ſom noget vigtigt, og af al Magt ſtræbte at erhverve og naae det, ſom noget høyſt Fordeelagtigt: thi, i hvad de endog forrettede, finge de Betaling derfor, i Beſynderlighed naar nogen ved Troldom var tilføyet Skade, eller var falden i Sygdom og andre Gienvordigheder; men i ſaa Fald anſaaes Noaaidens Embede ſom ſær moyſommeligt og vigtigt, og blev Umagen derfor desbedre forſkyldt. Det var heller ikke længe imellem, at der jo kunde tilſlaaes de paa Fieldene omflakkende

Cum itaqve *Noaaidos* ſuos in omnibus dubiis & adverſis rebus adire & conſulere conſveverant Lappones, nemini mirum videbitur, *eorum munus in magno ſemper fuiſſe pretio*, &, ob *inſignem fructum*, inde redundantem, *maximopere expetitum*: nihil enim gratis faciebant boni Noaaidi, pretium pro qvavis opella poſcentes, præſertim, qvoties alicui, vel veneficiis attacto, vel cum gravioribus morbis aliisqve infortuniis conflictanti, auxilio venirent; cum enim hujusmodi difficiles caſus multum negotii Noaaido faceſſerent, nil

flakkende Lapper en eller anden Vanheld, hvorimod man maatte tage sin Tilflugt til Noaaiden, for at hielpes ved hans Aabenbaringer, Offer og Trold-Kurer; og paa den Maade slog Næringen desbedre til for dem.

mirum, si pro tanto labore par pretium qvoqve persolvendum esset. Præterea, cum Lappones, utpote per invios calles & vastas solitudines vagantes, in varia pericula & incommoda haud raro inciderint, Noaaidorum arte & ope levanda atqve tollenda, per se seqvitur, munus hocce, supra qvam dici potest, qvæstuosum fuisse.

Til saadanne sine Forretninger maatte Noaaiden berede sig formedelst en Dags Faste. Var Sagen af Betydenhed, forsamlede sig nogle Noaaider i den fornemmeste Juoigs Kuatte eller Telt, hvor de paa Knæ myrede og juoigede, for at raadføre sig med Rune-Bommen. Finge de nu Afslag, grebe de atter til Rune-Bommen, for at see hvilken Gud der vilde forsones, og hvilket Offer samme forlangede. Vilde Offeret heller ikke hielpe; da maatte en Saiwo- og Jabme-aimo Reyse foretages, hvor det kom an paa, hvilken Noaaid der havde de sterkeste Noaaiden-Dielles eller Dirri. Ved alt dette maatte dog de arme Lapper som oftest see, at alle Noaaidens Ophævelser vare forgiæves og deres Betaling spildt.

Ad partes qvascumqve demandati muneris rite administrandas, Noaaidum *unius diei jejunio præparari* oportebat. Si res expedienda majoris esset momenti, plures Noaaidi in tentorium aliqvod, huic usui destinatum, convenire solebant, tympana per τὸ *Juoigen* & *Myran*, consulturi. Qvod si primum tentamen minus bene cesserit, oracula sua denuo adibant, exploraturi, qvis Deorum tum qvidem sacrificio placandus esset, & qvo sacrificii genere propitiandus. Si res sacrificio expediri neqvierit, profectio in *Jabme-aimo* suscipienda erat, qvo casu is ex Noaaidis qværendus & eligendus, qvi optimis & fortissimis *Noaaiden-Dielles* seu *Dirre* instructus erat. Interim damno suo haud raro experti sunt miselli, turpiter se sæpissime delusos fuisse, cunctis suis consultationibus impensisqve sumptibus nihil effecisse, sed oleum, qvad ajunt, & operam perdidisse.

Noaaidens Alder strakte sig gierne til 50 Aar; thi naar de vare udlebne, udrettede han siden ikke noget synderlig vigtigt; men, saa snart han havde mistet sine Tænder, duede han ikke mere til noget.

Ætas Noaaidi ordinaria vix ultra annum *qvinqvagesimum* progrediebatur, a qvo tempore nihil magni in sua arte ab eo exspectandum; *edentulus* vero, si hanc ætatem attigerit, prorsus inutilis censebatur.

§. 24.

§. XXIV.

§. 24.

Lapperne og Finnerne vare for saa saare eenfoldige, at de endog antoge og ærede blot **naturlige Ting**, som **Guder**, saafremt de troede, at samme enten kunde gavne eller skade dem i deres timelige Næring. Heraf kom det, at de tilbade **Sol**, **Maane**, **Torden**, **Bierge** og **Søer**, ja **Luftens Strekninger**; de troede ogsaa, at der var et Slags Guddom ved **Lys** og **Mørke**, **Morgen** og **Aften**, **Løv** og **Græs**, **Skove** og **vilde Dyr**, **Sundhed** og **Kiønhed**, **Helbred** og **Sygdom**; Herfra nedstammede den mangfoldige Vand- og Overtroe, som herskede iblandt dem.

Det vi kalde **Dagningen**, **Dagskiæren** eller **Morgen-Røden**, kalde Lapper og Finner Jdedes-Guouvso, og vores **Aftning**, **Tuusmørke**, **Skomring** eller **Skumling**, kalde de Ekkiedes-Guouvso. Om disse troede de, at den første var Radien eller en god, men den anden Rutu eller en ond Gud helliget. Saa mange dersom som havde disse tvende Guouvso afteegnede paa deres Rune-Bomme, de satte altid Jdedes-Guouvso hen ved Radien-Aimo; og Ekkiedes-Guouvso gave de Plads ved Rut-Aimo.

Naar de nu skulde raadføre sig med Rune-Bommen, angaaende en forehavende Reise, og **Weiko** eller Ringen, foer hen imod Jdedes-Guouvso; da lærte man deraf, at de skulde begive sig paa Reisen om **Morgenen**: Dersom han derimod tog sin Fart hen imod Ekkiedes-Guouvso, da burde Reisen foretages om **Aftenen**: Dersom de undervejs spurgte Rune-Bommen til Raads angaaende Natten, og Ringen da gik

§. XXIV.

Tanta olim fuit gentis hujus simplicitas & ignorantia, ut rebus mere naturalibus, qvibus aliqvam vel nocendi, vel commoda sua promovendi, facultatem inesse credebant, divinitatem tribuerint. Hinc *solem*, *lunam*, *tonitrua*, *montes*, *lacus*, *varia cœli climata* &c. divino honore & cultu prosequi non dubitarunt; *luci* præterea & *tenebris*, *mane* & *vesperi*, *frondi* & *gramini*, *sylvis* & *feris*, *sanitati*, *formositati*, *valetudini*, tam bonæ qvam adversæ, divinitatis qvid inesse minime ambigere, unde qvoqve fons & scaturigo tot vanarum & ridicularum superstitionum, qvibus ista gens obnoxia olim fuit & propemodum oppressa.

Qvod Romani olim sua lingva *auroram*, id Lappones & Finni *Jdedes-Guouvso*; & qvod illi *crepusculum* dixerunt, hi *Ekkiedes-Guouvso* appellant, qvarum vicissitudinum illam τῷ *Radien*, seu Deo bono; hanc autem τῷ *Rutu*, seu Deo malo, sacratam fingebant. Qvi itaqve ex Lapponibus utrumqve hocce *Guouvso* in suis tympanis adumbratum habebant, τὸ *Jdedes-Guouvso*, seu auroram, prope *Radien-Aimo*; τὸ *Ekkiedes-Guouvso* autem, seu crepusculum, juxta *Rut-Aimo*, collocare solebant.

Si, dum tympanum de itinere aliqvo faciendo, more solito consulebatur, forte acciderit, ut *Weiko* seu annulus, in superficie tympani, inter pulsandum, ad signum τῆ *Jdedes-Guouvso* cucurrerit, indicium erat, iter, de qvo consulebatur, *mane* ingrediendum; sin vero ad signum τῆ *Ekkiedes-Guouvso* prosiluerit, *vesperi* iter inchoandum esse portendebat. Si, postqvam in viam se

gik hen imod Ekkiedes-Guouvſo, burde de fortſette Reiſen den ganſke Nat: vendte han ſig derimod til Jdedes-Guouvſo, ſkulde de blive liggende til aarle om Morgenen. Over denne Handel bildte de ſig ind, at de ikke mindre trængte til Rutu, ſom Morkets Fader, end til Radien, ſom Lyſets Beherſkere; følgeligen ærede de baade den ene og den anden: ja da de holdte for, at alt, hvad dem var beſværligt, kom fra Rutu, ſaa beteede de ham og ſtorre Ære, bragte ham og flere Offere end Radien.

jam dediſſent, tympanum, qvid factu opus eſſet? conſulere libuerit, & annulus, pulſato tympano, ad ſignum τῆ *Ekkiedes-Guouvſo* moveretur, *tota nocte* proficiſcendum erat; ſin vero ad *Jdedes-Guouvſo* prodierit, in primam lucem *qvieſcendum*. Et ſicut *Rutu* ſeu principem tenebrarum, æqve ſibi neceſſarium eſſe, ac ipſum *Radien*, ſeu lucis patrem, ſtolide putarunt, ſic utriqve etiam religioſum exhibuere cultum, ita tamen, ut longe majori religione, pluribusqve ſacrificiis, *Rutu*, qvam Radien, coluerint, qvid? qvod omnia, qvæ ſibi acciderant, mala & adverſa, illo auctore accidiſſe, ſuperſtitioſe crediderunt.

Sommeren tiener til at fordrive Sneen og frembringe Løv og Græs. Begge diſſe ere meget vigtige Poſter for Lapperne i Henſeende til deres Reensdyr, fornemmeligen under denne kolde og ſtrenge Himmel-Strekning, og det oven paa Fieldene, hvor Froſt og Snee ere ſnart beſtandige, ſkiont nogle Aar mindre end andre. Her ſtod Lapernes Fornuft ſtille; deres Rune-Bomme lod dem raadvilde; og deres Koglerie hielpeloſe; Fornuften kunde ikke finde Reede i det, ſom Sandſerne maatte føle og fornemme. Vel kunde de ſee, at Solen virkede i Vextriget, og bortſmeltede Sneen; men de kunde ikke begribe, hvorledes Løv og Græs kan komme til at groe: de maatte altſaa erkiende i dette Stykke en høyere Kraft, hvilken de tilſkreve Radien eller den gode Gud, ſom ſtyrer og opholder alle Ting; og ſaaledes troede de da, at denne frembringer Løv og Græs; men at Sommerens Varme borttoer Sneen.

Tempus æſtivum, uti notum eſt, reſolvendis *nivibus*, *frondiqve* ac *gramini* producendo, inſervit, qvod utrumqve Lapponibus beneficium eſt maximi momenti, præſertim reſpectu rangiferorum, qvibus ſub tam gelido ac immiti climate pabulum qværendum eſt. Hic vero boni Lappones, non minus a propria ſua mente & ratione, qvam a Tympano, oraculo, ſi ipſos audias, alias fallere neſcio, totaqve arte magica, incerti & conſilii inopes, deſerebantur. Enim vero, cauſas & nexus earum rerum, qvæ tamen in ſenſus incurrebant, ratio indagare & perſpicere non poterat: virtutem qvidem & efficaciam ſolis, *nivem*, in regno vegetabili, calore ſuo liqvefacientis, externorum ſenſuum ope perſpectas habebant; at mente non poterant aſſeqvi, qva ratione *frondes* & *gramina* producerentur; altius itaqve aſcendendum erat, virtutemqve aliqvam ſupremam & procreatricem agnoſcendam, qvam in *Radien*, ſeu Deo illo bono, rerum omnium gubernatore & conſervatore, ſe inveniſſe exiſtimabant, unde

Dog,

tan-

tandem facta concluſio: *ardorem æſtatis nives* qvidem reſolvere, *Radien* vero *frondes* & *gramina* producere.

Dog, da Lapperne ikke erkiendte andet iden gode Guds Væſen, end en blot Velvillighed til det Gode: men i Henſeende til Virkningen troede, at han ſad ledig og ſkiottede ſig ſelv, uden i Virkelighed at befatte ſig med noget; ſaa ſtoede de i den Tanke, at den Virkning, hvorved Lov og Græs alle Aar groe og fremkomme, var af Radiens Datter, i deres Sprog Rana-Nieide eller Radien-Nieide; paa denne meente de, det kom egentligen an, at Træer og Urter hvert Aar vore; ligeſom og deres Indbildning var, at Serge-Edne, der holdtes for Radiens Kone, ſkabte alle, ſaavel Menneſkers ſom Dyrs Siele.

Verum enim vero, cum Lappones in Deo hocce *bono* nihil præter meram ad bonum faciendum voluntatem & propenſionem agnoverint, cætera otioſum ac rerum omnium incurioſum concipientes; frondes & gramina beneficio & virtute Filiæ ejus, cui *Rana-Nieide* & *Radien-Nieide* nomen erat, produci fingebant, huic enim arborum ac herbarum fatum & vegetationem, ſicut *animarum*, tam hominis qvam brutorum, formationem τῇ *Serge-Edne*, ejusdem Radien uxori, aſſerere ſolebant.

Ligeledes holdte de Solen for noget Guddommeligt; men ſammes Virkning og Varme for hendes Datter, ſom de kaldte Sola-Nieide, hvilken efter deres Meening beſorgede, at Snee og Froſt ophore. Diſſe ærede og tilbade Lapperne altſaa ſom Gudinder, og, naar de havde deres Hielp nodig, bragte de dem ogſaa Offere; paa det de ſkulde blive dem naadige og bevaagne, forſkaffe dem Græsning til deres Reensdyr, frie dem fra yderlig Nod, og lade dem betimeligen nyde Melk og Oſt, med videre af deres Dyr.

In *ſole* pariter divinum qvid ſibi viſi ſunt inveniſſe, ita tamen, ut *lumen* ab ipſo ſole probe diſtingverent, ſolis Filiæ, cui *Sola-Nieide* nomen, nives & frigora ſolvere creditæ, illud tribuentes. Has itaqve, tanqvam potentes & adorandas Deas, Lappones olim colebant, qvarum qvoties indigebant auxilio, *ſacrificiis* placare ſtudebant, ea mente, ut frondes & gramina in pabulum rangiferis procreſcere facerent, eos ab omni tutos præſtare periculo, ſibiqve de lactis & caſei copia proſpicere haud gravarentur.

§. 25.

Man veed at Lapperne og Finnerne ſoge deres Næring ved Skytterie, ſamt ved Fiſkerie i de ferſke Vande oven paa Fjeldene. Her troede de i deres Eenfoldighed, at der vare viſſe Væſener, ſom opholdte ſig i Skovene, for at have Tilſyn med de vilde Dyr, Biornene allene undtagne; og i Van-

§. XXV.

Lappones & Finnos, *venatione* & *piſcatione* victum qværere, ſatis ſuperqve notum eſt. Hinc illa perſvaſio, entia qvædam in *ſylvis*, feras, urſis tamen exceptis, curatura; & qvædam pariter in *lacubus*, piſces defenſura, dari. Entia hæc, qvæ *Leib-Olmak* i. e. Panas ſeu Deos

Vandene for at beskytte Fiskene: Disse formeente Væsener, som de kaldte Leib-Olmak, Skov-Guder, No. 40, og Zhiaze-Olmak, Vand-Guder, giorde de deres Bønner til, at de vilde tillade dem at skyde og fiske i deres Enemerker; hvorfore de bragte dem overflodige **Offere.** Men da intet smager Finner og Lapper saa got som **Biørne-Kiød**; saa er og **Biørne-Skytteriet** deres største Lyst: de søge og finde derved tvende Fordeele; thi Kiødet er deres lekkerste Føde, og Skindet deres varmeste Foer-Verk.

Det er desuden disse Folkes Meening, at **Biørnen**, som Lapperne kalde **Guds Hund**, No. 38, haver en særdeles høy Forstand, eller, som man paa sine Steder i Norge siger, haver **Ti Mænds Styrke og Tolv Mænds Vid**: derover holde de for, at **Biørnen bør regnes til det menneskelige Kiøn.** Naar de havde fanget en **Biørn**, gik det meget høytideligen til, da de brugte adskillige lystige Optøger: men til denne Høytid maatte ingen af Qvinde-Kiønnet komme; ja en Kone torde ikke engang lade sig see den Dag af sin Mand, mindre røre ved ham; de ginge derudi saavidt, at, naar de havde skudt en Biørn, og Manden derpaa kom Hiem, blev strax en **nye Kuatte** eller Telt opbygget, hvori Kiødet skulde kaages og fortæres.

Medens de vare i Færd med at hugge Biørnen i Stykker, og tage Huden af ham, giorde de sig til Gode og sang derved en Vise, som de kaldede **Biørne-Visen**, hvorudi der hverken var Riim eller Samling: men

os sylvestres, Num. 40; & *Zhiatze-Olmak* ɔ: Deos aqvatiles ipsi dixere, assiduis precibus & sacrificiis colebant, ut copiam, per sua territoria libere piscandi & venandi, haud gravatim sibi facere velint. Et, cum Lapponibus & Finnis nihil magis ad palatum sit, qvam *caro ursina*, per se seqvitur, *venatione ursorum* eos magnopere delectari. Captura hujus animalis duplicem afferebat utilitatem; alteram, qvod ab exuviis vestes, alteram, qvod a carne victum habuerint Lappones.

Ursus, qvem *Dei canem* a Lapponibus appellari constat, Num. 38, intellectu & perspicacitate prorsus egregia, si Lapponi fides, præditus est, tanta profecto, ut apud Norvegos in proverbium dudum abierit, *decem virorum vires*, *duodecim* vero *intellectum* uni urso inesse. Qvibus rationibus, seu, qvod verius est, opinionibus induci se passi sunt Lappones, ut *ursum*, brutorum exemptum numero, *humano generi asserent*. Cæterum, qvanto esset oblectamento & voluptati, ursum cepisse, id variis festivis lepidisqve gestibus & factis testatum fecerunt, qvibus tamen fœminis interesse non licitum; ipsa uxor, qvod mirere, eo die, qvo ursus forte captus fuerat, in mariti prodire conspectum non ausa est, nedum attingere: & ne qvid ludicris hisce deesset, marito, a cæde ursi domum redeunte, *novum* illico exstruendum erat *tentoriolum*, ubi caro ursina coqvenda esset & absumenda.

Dum ursus, detracta pelle, in partes secabatur, genio suo læti indulgebant, carmen qvoddam, tanqvam epinicium, qvod ab ipso actu *cantilena ursi*, seu *de urso*, dictum est, canentes. Ipsum carmen

men noget forvirret Tøy, som den eene sang af een, og andre af en anden Tone; de besmurte sig og med Biornens Blod, som et Slags Æres- og Seyers Tegn. Naar Biornen var fortæret, søgte de noye at samle alle hans Been sammen, føyede dem tilhobe i deres rette Stilling og derpaa begrove dem; thi de vare fuldt og fast i den Tanke, at Biornen ligesaavel som de ofrede Reensdyr, ja som Lappen og Finnen selv, skulde i Jabme-Aimo settes sammen igien, og bekomme et nyt Legeme. Alle, saavel Mand- som Qvind-Folk, beteede den, som havde skudt Biornen stor Ære; derimod torde denne ikke i tre Nætter have Omgang med sin Kone, ja ikke engang søge Seng med hende: men om saadant skede til et Slags Bods Pligt for det begangne Mord, eller til en høytidelig Erindring af Biornen, eller maaskee fordi de troede, at en saa hellig Mand var saa reen, at han ikke burde besmitte sig med Qvinders Omgang, er noget som man ikke kan afgiøre.

§. 26.

Ligesom Lapperne ansaae forommeldte deres Leib-Olmak eller **Skov-Guder**, og Zhjatze-Olmak eller **Vand-Guder**, for gode og tienstagtige Væsener og Naboer; saa troede de og, at der iblandt dem fandtes fæle og **onde Aander**, som de ligeledes ansaae for Menneſker. De forestillede sig visse **Egne**, hvor ikkun de **artige, gode og tienstagtige** Væsener opholdte sig, og disse kaldte de Zhjaba-Olmak, vakkre Folk: andre **Egne**, hvor der ikkun fandtes **sorte, onde og hesselige Aander**, eller Zhjaeppes-Olmak

carmen ne micam qvidem salis habebat, qvippe sine sensu, ordine & rhythmo corrasum, prout cuiqve canentium in mentem, memoriam & buccam venerit. Sangvine præterea cæsi ursi, tanqvam signo qvodam victoriæ & honoris, perungi solebant. Carne cocta & more solito absumpta, ossa studiose legerunt, naturali suo ordine & nexu in terra solenniter defodienda, certa spe, fore, ut ursus, haud secus ac immolati rangiferi, qvin etiam æqve certe qvam ipsi Lappones, in *Jabme-Aimo* olim, in pristinum, sed simul longe meliorem statum, novo corpore recepto, restitueretur. Cui ursum fixisse contigerit, summo honore & observantia ab utroqve sexu colebatur; ipsi vero per solidas tres dies & noctes ab omni cum uxore conversatione & consvetudine, abstinendum erat; cujus tamen abstinentiæ qvæ fuerit causa, num esset mulcta qvædam ob perpetratam tam prudentis animalis cædem, num in solennem cæsi ursi memoriam factum; vel ideo forsan, qvod tantum & tam honoratum virum, consortio mulierum contaminari non deceret, id vero nondum liqvet.

§. XXVI.

Et qvemadmodum Lappones modo memoratos *Leib-Olmak* ɔ: Deos, sylvarum præsides, nec non *Zhjatze-Olmak* ɔ: Deos, aqvarum seu lacuum custodes, pro substantiis habebant beneficis & officiosis; sic etiam *spiritus* qvosdam *malos*, qvos itidem pro hominibus habebant, inter eosdem repertum iri credebant. *Certa loca* dari fabulabantur, substantiis *bonis, civilibus* & *officiosis*, a pulchritudine *Zhjaba-Olmak* dictis, habitata; *alia* iterum fingebant, ubi spiritus *atri, mali,*

 fœdi,

Olmak: og endnu andre Steder, hvor der boede blinde Folk, som de betegnede ved Navn af Zhjalbmetes-Olmak. Ja deres Overtroe gik saavidt, at de ogsaa tilegnede Landfars, eller gængse og smitsomme Sygdomme, indtil Meslinger og Børne-Kopper, visse Væsener og Steder, som skulde udsende samme mellem dem: Dem de troede, staae for Kopperne, kaldte de Sturen-Olmak; men dem som skulde raade for Feber, Kolde-Syge og hidsige Landfar-Sygdomme, nævnedes Gurros-Olmak, onde Væsener.

Storm og Uveyr anviistes Plads i Fanos-Aimo; thi det skulde staae i Fanos-Olmai Magt, at kunde med Koiwo, d. e. Vind-Gudens Biegs-Galles Skuffel, reyse og udkaste, naar Got syntes, Uveyr, for at plage Lapperne oppe paa Fieldet; og af deres Indbildning om underjordiske Folk kom det, at naar de om Natten og ved Middags Tider havde deres Reen inde i Reen-Gierdet, No. 26, for at malkes, og et Dyr blev sygt, mistænkte de strax Duner-Munes eller den underjordiske Qvinde for, at have malket samme, hvoraf det blev sygt.

§. 27.

Formedelst saadan deres daarlige Indbildning og Overtroe, endogsaa i gængse Svagheder, saasom Meslinger og Kopper, hvilke visseligen paa sine Tider angribe meget haardere Lapperne paa Fieldene, end Undersaatterne andre Steder i Riget, mueligt af den Aarsag, at de vanskeligen kan komme til at staae ud igiennem deres, af Kulden hærdede, og af Rog og Snaus ligesom

fædi, Zhjaeppes-Olmak ideo nuncupati, degerent; alia itidem, meris habitatoribus *cæcis*, *Zhjalbmetes-Olmak* ipsi vocabant, culta. Et ne intra hos qvidem terminos se contineri passa est dira superstitio, sed eo usqve progressa, ut morbis vulgaribus, contagiosis & epidemice grassantibus, qvales sunt *morbilli* & *varioli*, suos præficeret *Deos*. Ex hujusmodi entibus, qvæ *variolis* præsidere fingebantur, *Sturen-Olmak*, qvæ vero *febres* aliosqve *acutos* & *epidemicos morbos* in sua haberent potestate, *Gurros-Olmak* o: spiritus maligni nuncupata sunt.

Procellis & *tempestatibus* suus qvoqve in *Fanos-Aimo* locus assignabatur; *Fanos-Olmai* enim, *Koiwo Biegs-Galles*, i. e. Æoli seu ventorum Dei, ventilabro, procellas ac tempestates ciere & in Lappones, cum libitum fuerit, emittere potuisse, comminiscebantur; qvemadmodum perversæ ac falsæ eorum de *entibus subterraneis* opinioni tribuendum est, qvod, cum rangifer aliqvis e grege, intra septum, Num. 26, noctu vel interdiu ad multram coacto, forte ægrescere inciperet, *Duner-Munes* o: larvæ seu fœminæ cuidam subterraneæ, animal subdole mulgenti, subiti morbi causam adscribere soliti sint.

§. XXVII.

Cæterum stulta hæc & absurda, de morbis prorsus popularibus, qvales sunt *morbilli* & *varioli*, qvi Lappones, in montibus degentes, vehementius qvandoqve qvam cæteros regni incolas, affligit, haud dubie, qvia per tutem eorum, frigore, fumo æternisqve sordibus induratam, difficilius erumpunt, opinio & persvasio effecit, ut *incredibilis* fere

victi-

gesom barkede Huud, skeede det, at en utroelig Mængde af Offere blev odet; saa at, efter Lappernes egen Tilstaaelse, kunde paa sine Tider for et Menneskes Sundhed ofres tre til tie Reensdyr; og i en Egn af en maadelig Strekning kunde i een Uge slagtes til samme Brug henved tredie-sindstive.

Og som Lapperne havde for Vils, at optegne deres Offere paa Tall- eller Karve-Stokke, hvorpaa for hvert Offer blev skaaret en Streg eller Skure, hvoraf enhver kunde see hvor mange Offere han sit hele Lives Tid havde frembragt, og hvis Tall var som oftest overhaands høyt; saa haver man ikke fornoden at søge længe efter Aarsagen til Lappernes yderlige Armod, og at mange maatte gribe til Bettelstaven, som de uden denne afgudiske Gudelighed ikke havde haft fornoden; ja var det ikke af Medlidenhed over deres da værende Blindhed, kunde man haft Foye til at svare en Lappe, som ofrede for sin Hiords Tilvext, det samme, som den pebrede Persius i lige Tilfælde svarede de Romere:

- - - - - - qvo, pessime, pacto
Tot tibi cum in flammis junicum omenta liqvescant?

For al Slags Kors og Gienvordighed vare Lapperne usigeligen bange; og da de troede, at alt saadant blev hexet paa dem af onde Mennesker, saa abede de deri de Nordiske Christne efter, at de bevæbnede sig med Korsets Betegnelse, eller som det heder: Sloge Kors for sig, for at korse det Onde fra dem: det var og fra samme Kilde, de havde faaet den Vils, at velsigne deres Mad og Drikke, forend de torde nyde

victimarum multitudo Diis tutelaribus placandis impensa fuerit, ita ut, vel ipsis Lapponibus, ultro fatentibus, *tres* & qvandoqve *decem* rangiferi, pro unius hominis sanitate restituenda, immolati fuerint; & per modicum hujus regionis tractum plus *sexaginta* eidem usui cæsi.

Et qvoniam usu receptum fuit, ut victimas omnes numero comprehenderentur, *linea* pro qvovis immolato animali, *bacillo*, huic usui facto, incisa, eum in finem, ut cuivis Lapponi certo constare posset, qvot omnino victimas per dies vitæ Diis suis immolaverit, qvarum interdum numerus major, qvam qvis facile crederet, extitit; non adeo difficile erit, in *veram paupertatis Lapponicæ causam* inqvisivisse, qvæ, calculo rite subducto, in sola hac idololatrica & impia pietate haud dubie residet; & profecto, ni justa crassissimæ illius, qva gens hæc olim laboravit, ignorantiæ & cæcitatis, misericordia tangeremur, Lapponi, pro augmento gregis sui victimas immolanti, merito possemus objicere, qvod Persius olim Romanis suis in simili casu seqventi carmine exprobravit:

- - - - - - qvo, pessime, pacto
Tot tibi cum in flammis junicum omenta liqvescant?

Infortunia qvævis & *adversa* angve pejus & peste fugiebant & aversabantur Lappones; &, cum sibi imaginarentur, omnia, qvæ acciderant, mala, ab improbis hominibus, per veneficia & incantamenta, illata fuisse, Christianorum, in istis oris degentium, mores, in eo sunt imitati, ut, *signo crucis* facto, mala qvæcumqve se facile propellere & averruncare posse crediderint; nec ul-

nyde noget, dog allene ved at paakalde deres egne Afguder, til hvilke de og efter Maaltidet aflagde deres Taksigelse. Ved saadan Leilighed blev vel og Radien erindret, endskiont de ved deres Offere, Runen og juoigen altid viiste en ivrigere Andagt for deres egentlige gamle Afguder, baade ved Knæboyelse og heftig Paakaldelse.

Ved alt deres afgudiske Koglerie var Lappernes fornemmeste Øyemerke, at fremme og befordre deres timelige Nødtorft; denne tænkte de, at de Christnes Gud giorde sig ikke megen Umage for: Men da de tillige troede, at han var et got Væsen, holdte de for, at Sygdomme og andre Uheld ikke kunde komme fra ham; man seer altsaa, at han sielden eller aldrig blev søgt og paakaldet af dem. Derimod forventede de, at Rana-Nieide og Horagalles skulde styrke deres Reensdyr; Sarakka deres Koner og Børn; Leib-Olmai skulde give dem Lykke til Skytterie; Zhjatze-Olmai til Fiskerie; og Beiwe til Jagt og Veyr: Men at opholde og frelse deres Liv i og fra Fare, var Jabmekernes Sag tilligemed Rutu.

For det øvrige har al deres Tragten, Forhaabning, Hielp og Lykke efter Døden været fæstet til og paa Saiwo: følgelig var det

lum, opinor, dubium est, qvin ex eodem fonte derivanda sit consvetudo, qvæ apud paganos Lappones olim obtinuerat, *cibo* & *potui sumendo benedicendi*, cujusmodi tamen benedictionem, ante prandium usurpatam, &, post cibum sumptum, gratiarum actionem, non in veri Dei, sed in idolorum, honorem, factas fuisse accepimus. Non eqvidem negandum est, mentionem τῆ *Radien* tali occasione etiam fuisse injectam, sed simul tamen observandum, Lappones olim, tam in sacrificiis offerendis, qvam in τῷ juoigen reliqvoqve cultu religioso, Diis patriis & antiqvis longe majorem, qvam τῷ Radien, devotionem exhibuisse.

Cæterum, cunctis hisce superstitiosis & idololatricis ritibus ac gesticulationibus, nihil aliud intenderunt, qvam ut *necessitates atqve commoda præsentis vitæ*, qvæ Deo Christianorum minime curæ & cordi esse credebant, curare & amplificare possent; & qvoniam Christianorum Deum pro bono & benefico Numine habebant, morbos & alia qvæcumqve adversa, ab eo proficisci non posse, certi erant; hinc parce admodum & infreqventer illum colebant, utpote cujus ope se commode carere posse arbitrati sunt. Ad patrios itaqve confugiebant Deastros, e qvibus *Rana-Nieide* & *Horagalles* rangiferos defensuri essent; *Sarakka* uxores & liberos curatura; *Leib-Olmai* venationes, *Zhjatze-Olmai* piscationes, prosperaturi; *Beiwe* aërem & tempestates serenaturus foret; vitam vero & conservare & ab omni tutam periculo præstare, *Jabmekiorum* & *Rutu* officium esset.

Cæterum *Saiwo* erat, qvo omnes cogitationes, omnem, post hanc vitam, spem, curas omnes & desideria, converte-

det lidet eller intet, hvorudi de meente at trenge til den sande Gud. Mørkheds Fyrste fandt sin Regning ved denne deres Blindhed at holde dem i sit Aag; men i sær Offer-Præsterne, Noaaiderne, hvilke, ved at mangfoldiggiøre Væsenterne i Guddommen, forøgede Indkomsterne i Lommen: og Begge fandt Behag i at narre de Enfoldige ved Gjøglerie og Spøg.

§. 28.

At Lapperne have troet et **bedre Liv efter dette**, er soleklart, i Henseende til alt hvad i foregaaende 10. 11. 12. og 13. §§. om deres Saiwo og Jabme-Aimo anføres. Vi ville derfore tage **deres Meening herom**, og **Virkningen** deraf noget nøyere under Betragtning.

De fleeste Norske Finner og Lapper, have før Missionens Ankomst ikke troet nogen **Siel** af andet Slags, end den **Dyrene** have; hvorfore den største Deel af dem som opholdt sig Sønden for Finmarken, naar de af Lector von Westen eller Missionairerne derom er bleven adspurgt, **har trent ud negtet Legemets Opstandelse.**

Deres Noaaider lode sig forstaae med, at der hørte trende **Hoved-Deele** til et Menneske, nemlig: **Liv, Aand og Siel**; men naar de skulde forklare hvad **Sielen** i et Menneske egentligen var, sagde de, at den

vertebant; unde qvoqve factum est, ut nullam fere, saltem exiguam, verum Deum, cujus ope se indigere nesciebant, qværendi & adorandi causam habere sibi visi fuerint. Interim Principi tenebrarum tam foeda & crassa ignorantia non potuit non grata esse & admodum lucrosa; ea enim durante & mentes obsidente, impuro ac doloso spiritui haud difficile erat, miseros suo submittere jugo, atqve duro premere imperio: utilis etiam & qvæstuosa *Noaaidis* sacrificulis, qvippe qvi entia divinitatis multiplicando & augendo, rem suam insigniter multiplicabant & augebant.

§. XXVIII.

Lappones, *vitam, post hanc aliam & simul meliorem*, statuisse, ex iis, qvæ §§. X. XI. XII. & XIII. de *Saiwo* & *Jabme-Aimo* dicta sunt, satis manifestum est; qvam itaqve eorum *sententiam, cum suis consequentiis & effectibus*, sub examen vocare & paulo plenius excutere animus est.

Lapponum & Finnorum ad regnum Norvegiæ pertinentium, pleriqve, ante tempora Missionis regiæ, *animis humanis* non aliam, qvam *brutis, naturam* tribuisse, constat, qvare etiam pleriqve omnes ex illis, qvi austrum versus a Finmarchia habitabant, a Dno Lectore Westenio vel Missionariis, sententiam rogati, *humani corporis resurrectionem aperte negarunt.*

Noaaidi qvidem docuisse dicuntur, ad essentiam hominis constituendam *tres partes, vitam* scilicet, *spiritum* & *animam* reqviri; sed si a Noaaido qværas: in qvo *anima* hominis, secundum ejus hypothe-

den var Livet og Blodet: skulde de udlade sig med hvad Aand var, blev efter deres Meening intet andet derved forstaaet, end den Aande, som drages ind og skydes ud af Lungen giennem Luftrørene; ligesom de ved **Liv** betegnede de ind- og udvortes Bevegelses-Deele og Lemmod; hvilket alt dog ligesaa findes i andre Dyr.

Deres **Haab om det Tilkommende** var stilet efter den Maade for de Døde, ligesom de her havde levet: saa at de som her ikke havde været hengivne til **Banden, Klammerie og Tyverie**, fore efter Døden hen til Jabme-Aimo, bekomme nye Legemer, og forbleve blandt Saiwo-Olmak og Saiwo Nieides. Men just det samme meentes og skulde vederfares deres **Reensdyr og Fugle**, saavelsom **Biørnene.**

De stode i den Tanke, at de **i det andet Liv** skulde i Jabme-Aimo drive de samme Handteringer, som de her havde været vante til, nemlig: at rune, skyde, nyde deres Lyst hos Qvindekiønnet, æde, drikke, dandse, rege Tobak, og giøre sig lystige med Brendeviin; dog skulde alle Ting hisset gaae langt herligere til, og deres Fornøyelse være langt fuldkomnere end i dette Timelige.

Deres **Døde** begrove de nær ved det Sted paa Fieldene, hvor de opholdte sig, i en **Sump** eller **Høy**: var den Afdøde et **Mandfolk**, lagdes en **Øxe** og **Fyrtøy** hos ham; Men et **Qvindfolk** gave de en **Sax** og **Naal** i Kisten med sig; alt til den Ende,

sin consisteret? assereret, nihil aliud esse, qvam vitam animalem & sangvinem; *spiritum* vero, aëris esse haustum, ope pulmonum attractum & redditum; per *vitam* porro artus intelligi, partesqve internas & externas, motui inservientes. Qvæ omnia tamen non aliter capienda sunt, qvam ut de brutis similiter prædicari qveant.

De *statu hominis post mortem* non aliter sentiebant, qvam anteactæ ejus vitæ convenienter; qvi enim, secundum eorum sententiam, vitam in hoc mundo egerant, *furti*, *perjurii* & *jurgii* puram & immunem, morte defuncti in *Jabme-Aimo* migraturi essent, ibiqve in perenni & beata cum *Saiwo-Olmak* & *Saiwo-Nieides* consvetudine & consortio, novis corporibus receptis, victuri; sed eandem sortem *rangiferis* qvoqve, *ursis* & *avibus*, in altera vita obtingere, miselli credebant.

In altera vita, in *Jabme-Aimo* olim agenda, idem, qvod in hoc mundo, se vitæ genus habituros sperabant, in exercitio artis runicæ, in venatione, consvetudine cum mulieribus, in heluationibus, compotationibus, saltationibus, in potu vini adusti, in fumo herbæ nicotianæ participando, unice occupatum, ita tamen, ut cunctis hisce voluptatibus ac deliciis, modo, qvam in hac vita, longe perfectiori, frui liceret.

Corpora defunctorum, in *paludibus* vel *tumulis*, prope locum, qvem in montibus inhabitabant, sepelire soliti erant, *securi* & *igniario*, si defunctus *mas* esset; si *fœmina*, *forfice* & *acu*, juxta cadaver simul repositis, ne scilicet hujusmodi

de, at de kunde betiene sig deraf i Jabme-Aimo.

Saa ofte som de i de tre første Aar ginge forbi Graven, puttede de ned i Jorden et Stykke Tobak, eller hvad andet, den afdøde i levende Live kunde haft særdeles Lyst til: alt i den Mening, at disse Ting, skulde i den anden Verden voxe og blive større.

Naar de en Tidlang havde været i Jabme-Aimo, var det deres Haab, at de derfra skulde blive forflyttede til Radien-Aimo eller Guds egen Himmel: hvilken Meening de, efter Anseelse, har laant af den pavelige Lærdom om Skiers-Ild og Sielenes Overgang derfra, og indflikket den i deres gamle hedenske Overtroe.

§. 29.

Da altsaa Lapperne have vidst ligesaa lidet om Sielenes Udødelighed, Legemets Opstandelse, Dommedag, og Tilstanden efter Døden, som om Synden og Syndefaldet; saa have de og fort et saa fæist Levner, som kunde passe til deres Vankundighed og daarlige Forhaabning om det Tilkommende. De skal have blandet sig sammen i Fleng, Ægte-Mænd med andres Koner i stor Mængde, og Koner med andre Mænd og unge Karle; Mænd havde Omgang med deres Qvinders Systre, og Qvinder med Mænds Brødre, ja! med mange Sodskende paa begge Sider efter hinanden: Ikke at tale om den Magt, som Koner tidt øvede over Mænd, og Mænd over Koner, at de i saadanne Skiendsels Uteerligheder laante og lejede hinanden bort; hvilket alt de holdte for tilladeligt, og ikke vidste at det var Synd.

Lige-

jusmodi instrumenta, in altera vita, si usus popoſcerit, defuncto deeſſent.

Sepulcrum, in qvo cadaver aliqvod, jam per integrum triennium jacuerat ſepultum, forte prætereuntes, fruſtulum herbæ nicotianæ, vel aliud qvodpiam, cujus defunctum, dum vixerat, cupidum fuiſſe conſtabat, in terra defodere ſolebant, ea mente, ut hoc, qvodcumqve demum fuerit, in altero mundo inſigni acceſſione augeretur.

Poſt aliqvantulum temporis, in Jabme-Aimo tranſactum, in Radien-Aimo, ſeu cœlum, qvod ipſe Deus incolit, *ſe translatum iri ſperabant;* qvam ſententiam, ex Pontificiorum de Purgatorio traditione, haud dubie compilatam, in paganam ſuam ſuperſtitionem poſtea tranſtulerunt.

§. XXIX.

Et qvemadmodum veteres Lappones immortalitatem animæ humanæ, reſurrectionem corporis, extremum judicium & ſtatum hominis poſt mortem, æqve ac peccatum, ejusqve a Protoplaſtorum lapſu originem, ignorarunt, ſic *vitam* qvoqve *prorſus brutam & beſtialem*, craſſiſſimæ ignorantiæ, abſurdæqve, qvam de futuris fovebant, opinioni convenientem ac conſentaneam, tranſegerunt; *promiſcuos* enim *concubitus*, in hac olim gente haud illicitos fuiſſe, maritum cum alienis uxoribus, has cum alienis maritis, viros cum germanis uxorum ſuarum ſororibus, has cum leviris; qvin etiam, meminiſſe horret! germanos invicem, inceſto concubitu ſe polluiſſe, ſatis ſuperqve notum eſt; ut nihil nunc dicam de nefanda illa & fœda poteſtate, con-

jugibus

jugibus invicem, pro more gentis, conceſſa & uſurpata, qva corpora ſua, modo huic, modo illi, prout libitum, contra fidem conjugalem, proſtituere haud erubuere.

Ligeſaadan uteerlig Omgang foregave de og at have ovet med Saiwo-Nieide og Saiwo-Olmai, ikke allene paa Veie og Stier, men og i deres Hytter og Senge, hvor Saiwo-Gadzerne ſkal være komne til dem: ja! i Saiwo ſelv ſkulle ſamme Levnet have gaaet i Svang.

Eandem qvoqve fœditatem cum *Saiwo-Nieide* & *Saiwo-Olmai*, ſe exercuiſſe gloriati ſunt, non tantum in viis & ſemitis, verum etiam in tuguriis ac lectis, qvo *Saiwo-Gadze* ad ſe ultro veniſſe, perhibuerunt; & qvod magis eſt, flagitia hujusmodi & ſpurciſſimas impuritates, *in ipſis Saiwo* qvoqve perpetrari, tradiderunt.

Fylderie og Drukkenſkab var ſaa forſkrekkelig gængs iblant dem, at det ikke var dem mueligt at bare ſig, ſaa længe der var noget tilovers at drikke, eller noget var at faae: og det ſkal ikke ſielden have tildraget ſig, at de have drukket ſig ihiel paa Stedet. I deres ſaa kaldede hellige Forretninger og Noaaide-Kunſter, kunde de intet udrette uden Brendeviin, og ved Brendeviin bleve de ſtore Kunſtnere.

Perpotandi & *vino aduſto*, ſine modo & menſura, *ſeſe ingurgitandi libido*, ita inter eos olim invaluit, ut Lappo nulla ratione ſe continere potuerit, qvamdiu vel minima ſuppeteret guttula, cujus potiretur, unde qvoqve haud raro acciditſſe fertur, ut ex hujusmodi compotoribus alius atqve alius inter ſcyphos perierit. In profanis ſuis ſacris artisqve runicæ exercitiis, abſqve vino aduſto nihil fere efficere potuerunt, ſed iſtoc potu inebriati, magni & egregii evaſere artifices.

Tyverie og Voldsgierninger ere faſt **ubørte** blandt Lapper og Finner; Ligeſom og **Eeder** med **Svergen** og **Banden**: ſaadant ſagde de, paſſede ſig ikke, uden paa dem, ſom ikke tænkte at komme til Jabme-Aimo, nemlig Boefolk, d. e. Norſke Folk.

Furta, *injuriæ*, *perjuria*, *imprecationes* malæ & diræ, apud veteres Lappones fere *inaudita* fuerunt, cujusmodi vitia iis ſolis convenire dixerunt, quibus omnis, in *Jabme-Aimo* perveniendi ſpes præciſa erat, qvales, ex eorum qvidem ſententia, erant *Bomandi*, ſeu incolæ Norvegiæ, religionem chriſtianam profitentes.

Penge-Gierighed herſkede derimod i høyeſte Grad blandt dem, og deres **Hevngierighed** havde ingen Grændſer: Herudi giorde

Cæterum *avaritiæ* & *cupiditati vindictæ*, ſupra qvam dici poteſt, dediti erant; cujusmodi deteſtandis vitiis & malis

giorde deres Wuornis-Lodde, Saiwo-Sarwa, Gan-Fluer og andre Slags skadelige Hielpe-Midler og Redskaber dem god Tieneste, hvilket Noaaiden i saa Fald satte i Verk. Der foregives, at de Mord og Manddrabe, der ved saadan ugudelig Handel ere begangne, staae ikke til at telle; end og den mindste Tvedragt og Splid, kunde ofte drage de jammerligste og skadeligste Følger efter sig, saavel over Mennesker, som andre Creature.

§. 30.

Ved Frierier og Giftermaale, har Finnerne og Lapperne ligeledes for Missionen haft en skiændig og skadelig Vane: i Almindelighed ansaae og toge de deres Giftermaale paa samme Fod, som deres Fæe-Drift, nemlig i Henseende til Fordeel og Baade. Deres Døttre solgte de for Penge, og udgiftede dem meget unge.

Naar een havde fæstet sine Tanker til en Mands Datter, tog han en Kande Brendevin, og dermed begav sig hen til den Lappes Telt, hvis Datter han havde Øye paa. Naar de der havde drukket noget om, saa de begyndte at blive lystige, frembragte Frieren sit Ærinde: dersom Faderen da blev ved at drikke med ham, var saadant et got Tegn, og han kunde siden ikke med Anstændighed give ham Nej. De bleve gierne snart eenige om Kiøbet, som kunde belobe til otte, ti eller flere Rigsdaler, alt efter som Pigen var kiøn, og Faderen i Stand til at udstyre hende med Saiwo.

Imidlertid

malis affectibus, excitandis & alendis, egregie inserviebant sic dicti *Wuornis-Lodde*, *Saiwo-Sarwa*, *muscæ ganicæ* & alia id genus venenata & noxia instrumenta, qvæ sub suis auspiciis & moderamine Noaaidi habuisse crediti sunt. *Homicidia*, qvæ hisce instrumentis perpetrata dicuntur, innumera fere sunt, cum haud raro acciderit, ut vel levissima de causa ad inimicitias & jurgia, & hinc ad hominum pecorumqve cædem, processerint.

§. XXX.

Mos, qvo in *amoribus* & *contrahendis matrimoniis* olim utebantur, turpis itidem & inhonestus erat. In ducenda uxore, eadem ratione, qva in permutando pecore, procedebant, solum respicientes lucrum, cujus bono odore fascinati, filias pretio elocabant, idqve, qvod dictu fœdum! haud raro ante nubiles annos.

Ut primum itaqve adolescens aliqvis animum ad uxorem appulerit, ducendamqve puellam jam animo designaverit, cantharo vini adusti instructus ad tentorium illius Lapponis, cujus filiam uxorem sibi animo destinavit, se conferebat, qvo cum ventum esset, plenis faucibus invicem potabant, donec procus, animo strenua ingurgitatione jam remisso & curis expedito, desiderium suum futuro socero exponere occoeperit; qvo facto, si cum proco compotare perrexerit hospes, bonum omen erat, unde colligere poterat, repulsam se haud facile laturum. Mox inter eos de pretio conveniebat; nec raro accidit, ut sponsa *octo*, *decem*, &, prout vel illa pulchra erat, vel socer dives, qvi filiam multis

Imidlertid lod man ikke Koyen eller Begeret standse, saa længe der var Brendeviin i Kanden, da alle som vare i Telten overværende, node deres Deel deraf. Frieren saae sig om en Seng, hvori han lagde sig, og søgte at formaae Pigen til at giøre sig Selskab: lykkedes dette for ham, var Sagen næsten klappet og klar, og han havde, som Frier, ikke fornoden videre at bekymre sig; men dersom Pigen var undseelig, og han ikke kunde faae hende i Seng til sig, stod dog Forlovelsen fast, og Frieren kunde med got Mod gaae derfra.

Dersom derimod Faderen ikke drak med Frieren, efter han havde frembragt sin Begiering; saa var derved for den Gang intet at giøre: men Frieren maatte komme igien to, tre og flere Gange, forsynet med en større Forraad af Brendeviin; hvilket han maatte holde ved saa længe indtil de bleve eenige; i Fald han imidlertid ikke maaskee forandrede sine Tanker.

Kort efter den første Forlovelse kom Fæstemanden, førende en anden Mand med sig, tilbage, og da havde han tillige de belovede Penge, samt en god Forraad af Brendeviin. Derpaa tellede han Faderen Pengene i Hænderne, som tog imod dem; Pigens Moder, Sødskende og Slegtinge maatte og, efter Landets Viis, have hver sin Forære ring; saa at Bruden kom iblandt saare dyre at staae. Den Penge-Sum, der saaledes blev udgivet, kaldede Lapperne Rota; da ellers Penge kaldes hos dem Rut, hvoraf Rutu

Saiwo dotare poterat, *pluribus* qvandoqve *thaleris* proco suo steterit.

Interim strenue circumpotatum est, cunctis, qvi adrant, scyphos ex æqvo participantibus. Procus, jam bene potus, lectum, qvo cubitum iret, circumspicere cœpit, puella, ut una accumberet, lascive sollicitata, qvod si ex voto successerit, salva res erat, & de futuro conjugio transactum; sin vero puella juxta eum dormire præ verecundia recusaverit, *desponsatio* nihilominus rata mansit.

Sed vero, si pater puellæ, cum proco, postqvam is desiderium suum rite exposuerat, porro combibere noluerit, re infecta, hac qvidem vice, abire cogebatur, nondum tamen ab omni spe destitutus; majori itaqve vini adusti copia instructo alia atqve alia vice redeundum erat, donec inter eos bene tandem conveniret, nisi forte, qvod etiam interdum contigisse fertur, animum longæ procationis tædio mutasset amasius.

Paulo post prima sponsalia procus redibat, proxeneta qvodam comitatus, pactumqve *pretium*, nec non bonam vini adusti portionem, secum afferens. Futuro socero pretium ex composito solvit, socrui, sponsæqve germanis ac consangvineis *donis* qvoqve datis, adeo ut talis *puella emptori suo satis superqve cara & pretiosa interdum fuerit.* Pecuniam, qvæ hac qvidem occasione pendebatur, Lappones *Rota* vocabant, cum tamen pecunia alias *Rut* Lapponice dicitur,

Rutu haver sit Navn, som blandt dem var det samme, som Dis hos Romerne, og Plutus hos Grækerne.

Naar nu enhver havde faaet sit, saa drak man om paa det fulde Ja-Ord, og den ordentlige Trolovelse; derefter kunde Sagen ikke rykkes, eller omgieres: blev derimod Faderen efter den første Ruus anderledes sindet, og afstod sin Datter til en anden, regnede den første Friere sig saadant for en Skam, og søgte paa alle Maader Leilighed til at hevne sig.

Efter at Pengene vare saaledes betalte, Ja-Ordet drukket, og Natten faldt paa, gik Pigen til Sengs med sin Brudgom, og fra den Tid af levede de som Ægtefolk.

Ved Missionens Ankomst bleve mange Par forefundne, som paa denne Maade vare komne sammen, havde levet mange Aar med hinanden og avlet Børn; saa man deraf kan slutte, at Ægteskab blandt Finnerne og Lapperne er fra ældgammel Tid indført, og stiftet paa denne Maade: ligeledes bleve og adskillige forefundne, som efter mange Aars Samqvem og Sammenlevnet, havde skilt sig fra hinanden, og begivet sig hver paa sin Haand, ligesom de aldrig havde seet eller kiendt hverandre. Dog er alt dette nu for rum Tid blandt Finnerne og Lapperne forsvundet, og christsømmelige Skikke indførte.

citur, unde *Rutu*, qvi idem ac Latinorum *Dis* & Græcorum *Plutus*.

Donis itaqve pro more gentis cuique distributis, iterum ad pocula itum est, inter qvæ largiter & strenue exhaurienda, veri nominis *sponsalia* peragebantur, ab eo tempore minime rumpenda. Verum enim vero, si pater sponsæ, post primam crapulam, filiam, mutata sententia, alii proco desponsaverit, id prior amasius in summam accepit contumeliam, qvavis data occasione ulciscendam.

Pretio itaqve, de qvo inter socrum & generum convenerat, soluto, sponsalibusqve inter pocula celebratis, desponsati cubitum ibant, *veri & legitimi conjuges* ab eo tempore futuri.

Circa initium Missionis regiæ haud pauci reperti sunt, qvi hac ratione matrimonia contraxerant, unde concludere licet, *conjugia a remotissimis temporibus inter Lappones & Finnos hoc inprimis modo introducta fuisse & inita:* Post institutionem sacræ Missionis similiter compertum est, multos extitisse, qvi, postqvam per complures a contracto matrimonio annos, cohabitaverant, *divortio* facto, iterum separati fuerint, sua qvisqve sorte contenti, haud aliter ac si nunqvam conjuges fuissent, & ne invicem noti qvidem. *Cujusmodi tamen fœdi ac impii mores in ista gente dudum exoleverunt, novis & christiano nomine dignis ritibus introductis & stabilitis.*

§. 31.

Af dette Slags Forlovelser kan man slutte sig til, hvorfor Sårakka var hos Lapperne kommen i saa stor Anseelse: thi Pigerne, som vare hende betroede, skaffede dem baade Brendeviin og Penge; derfor har det og blandt dem, som noget synderligt og eget, været iagttaget: at **naar en Pige var 8. 10. til 12. Aar gammel, blev der giort ordentlig Bud paa, og nedsat Penge for Hende**, paa det at Fortingeren kunde være vis paa sin Sag, at faae Pigen, naar hun blev Mandvoxen. Paa denne Maade betingede man sig Pigerne i Forveyen, ligesom hos os gives Penge paa Haanden for Heste, Qvæg og andre Vahre, for til en vis Tid at være forsikkret om, at faae dem i Eye: det er derfor ikke meget at undre over, om de og havde giort **liden eller ingen Forskiel mellem deres Qvæg og Døttre.**

Men dette havde og sine onde Følger, ligesaavel som deres Rota: thi foruden dette at Mændene paa visse Steder ikke ansaae deres Koner uden for kiøbte **Slaver** og derefter omgikkes dem; ja toge sig og den Magt til at jage dem fra sig, eller overdrage dem til andre, som vilde betale dem, enten det skede med Brendeviin eller Penge; saareiste sig og deraf **mange Uenigheder**, naar Manden, som havde givet Faderen, Moderen, Sodskende og Frender saa meget, fik og befandt i Udstyren mindre end det som han havde udgivet: de gode Dunker Brendeviin, som under Frieriet vare givne til Priis, og paa hvilke Ja-Ordet var fornemmeligen grundet, svækkede ogsaa ikke lidet baade deres Sundhed og Midler.

Paa

§. XXXI.

Ex iis, qvæ de veterum Lapponum sponsalibus supra commemorata sunt, facile patet, cur *Sarakka* tanto olim in honore & pretio in hac gente fuerit, & tam eximia religione culta; nimirum, qvia *puellæ*, unde tot illis nummi, tot vini adusti pocula, cujus utriusqve desiderio tantopere flagrabant, in hujus Deæ tutela fuisse dicebantur. Hinc tanqvam *singulare qvid*, & huic genti proprium, observatum est, *puellas, ab octavo, decimo vel duodecimo ætatis anno publice veluti venum fuisse expositas, licitatori cuivis addicendas*; & extitere profecto, qvi hujusmodi puellas, constituta, propolarum more, pecunia, sibi condicendas curarunt, plenis tandem nubiles annis, matrimonio jungendas; unde liqvet, puellas Lapponicas, haud secus ac pecora, aliasqve merces vendibiles, pretio fuisse redemptas; nil mirum proinde, si *filiæ & vaccæ parvo vel nullo inter Lappones olim discrimine habitæ fuerint.*

Sed hoc non minus, qvam *Rota*, de qvo supra, multorum malorum causa extitit; præterqvam enim, qvod mariti certis in locis uxores suas pro meris *mancipiis*, ære comparatis, ideoqve pro lubitu tractandis, &, qvoties visum fuerit, expellendis, modica vini adusti potione vel alio qvocumqve pretio vendendis & permutandis, habuerint; *alia* qvoqve *incommoda* & *dissidia* inde enata sunt, comperto, dotem, factis impensis, honorariisqve, qvæ proeus, ut sponsæ potiretur, in socerum, socrum, cæterasqve puellæ necessitudines, erogaverat, non respondere: Præterea qvoqve observandum est, bonos illos vini adusti scyphos, tempore provocationis, in com-

mune

Paa de sydlige Bierge i Trundhiems Stift ere Lapperne, dog meest Mandfolkene, overmaade hengivne til Ørkesløshed og Lediggang, saa at de ikke giore sig saa megen Umage for deres Næring og Biering, som de vel kunde; ja mange tage sig slet intet for, men legge sig paa Boygden at bede: derimod ere de fleste af Qvindekiønnet flittige og arbeydsomme; de forskaffe alt, som er til Underhold fornodent, da Mændene imidlertid enten strippe om, eller ligge og strekke sig paa Bænker; eller, om det skal gaae hoyt, tage sig et eller andet let Arbeyde for.

Ikke desmindre ere dog Konerne deres Mænd særdeles horige og lydige, og ey letteligen skal aabenbare deres Feil, i hvor slet og haardt de end maatte holde Huus med dem. De sandtes for Missionen meget omhyggeligere i deres Saligheds Forarbeidelse end de fleste Mænd, sandt ogsaa i den sunde og reene evangeliske Lærdom, som dem blev foredraget, god Smag, og lod see til den samme en ret inderlig Lyst og Begierlighed. Paa den nordlige Kant derimod, vilde Qvinderne gierne have Herredomme over Mændene, uagtet disse ere vel saa flittige som hine.

§. 32.

I ovrigt havde og Lapperne indfort en stor Forskiel imellem deres Sønner og Dottre: Sønnerne vare friefødde; dem tilfaldt Rune-Bommen, som deres forste Her-

mune erogatos & exhauſtos, tam valetudini, qvam rei domeſticæ, haud leve attuliſſe detrimentum.

Lappones, qvi montes in Præfectura Nidroſienſi *auſtrales* incolunt, *ignaviæ* & *otio*, ſupra qvam dici poteſt, indulgent. Nonnulli nihil prorſus agunt, ſed omni intermiſſo labore, mendicitate victum qværere non erubeſcunt: *Fœminarum* contra, iisdem in oris degentium, longe alia eſt ratio, qvippe qvæ *admodum laborioſæ* ſunt & *induſtriæ*, indefeſſa ſua opera ac diligentia, qvicqvid ad victum reqviritur, ſibi comparantes, maritis interim, vel ſveto indormientibus otio, vel circa minuta qvædam & levia negotia occupatis, vel domatim diſcurrentibus.

Nihilo tamen ſecius uxores talibus maritis omne præſtant obſeqvium; nec vitia, licet peſſime ab iis habitæ, facile produnt. Ante inſtitutam Miſſionem mulieres longe majorem animarum ſuarum curam, qvam mariti, geſſiſſe dicuntur, clarioremqve Evangelii lucem, ejusdem ſacræ legationis ope huic mundi plagæ exorientem, prono animi, evangelicæ veritatis cupidiſſimi, affectu amplexæ ſunt. At in partibus ejusdem Diœceſeos *borealibus* uxores longe aliter animatæ ſunt, jus & imperium in maritos, qvantumvis laborioſiſſimos & rei domeſticæ gnaviter intentos, ſibi vindicantes & uſurpantes.

§. XXXII.

Inter liberos utriusqve ſexus magnum olim diſcrimen Lappones introduxerunt. Enim vero, *Filii* vere liberi erant, illis tympana runica, potiſſima hæreditatis

Herlighed, og af denne hengte alt det andet. Dersom Faderen var ikke selv i Stand til at undervise sine Sonner i Hexeriets og Offerets Hemmeligheder, satte han dem i Skole hos en anden Noaaid: men Døttrene derimod maatte, som alt Qvindekionnet, noyes med det Svar, dem blev givet fra deres Saiwo, formedelst en Kniv, Øxe, Steen eller Bælte, nemlig: naar disse Ting hengtes ganske frie, og af en unaturlig Drift bevegede sig, eller, som det kaldtes, saakte, naar de bleve om noget adspurgte.

herciſcundæ pars, ex qva reliqvæ omnes æſtimabantur, ceſſerunt. Si ipſe pater filios in artis runicæ & ſacrificiorum myſteriis erudire non potuerit, Noaaido cuidam, harum artium gnaro, inſtituendos tradidit. *Filiarum* autem conditio longe alia & ſimul deterior erat; illæ enim reſponſis, a *Saiwo*, per *cultrum*, *ſecurim*, *lapidem* vel *balteum*, datis, contentæ eſſent, motu, qvem memorata hæc inſtrumenta, libere pendentia, virtute qvadam ſupernaturali, nemine attingente, dederant, conſulentibus reſponſa præbente.

Saa længe Døttrene ere ugifte, haver Faderen Magt til at fæste dem bort i Tieneſte, naar og hvor han vil, tager i lige Maade deres Løn til sig, og beholder den. Bliver en Datter vanfoer, eller saa ſkrøbelig, at ingen vil give Rota for hende; saa har man erfaret, at Faderen for en ringe Priis har falbuden hende: Man har og haft Exempel paa, at saadant et Barn, som Faderen har holdt for at være sig mere til Byrde end Fordeel, er ganske blevet usynligt, uden at man vidſte hvor det blev af.

Filiæ, qvamdiu domi innuptæ manent, ita ſunt ſub poteſtate patris, ut eas pro lubitu, non tantum emancipare poſſit, ſed etiam pactum pro ſervitio ſalarium, ad ſe recipere & libere diſponere. Si qva filiarum manca fuerit & adeo invalida, ut nemo facile inveniretur, qvi ſic dictum *Rota* pro ea dare velit, compertum eſt, licitanti cuivis venum a patre fuiſſe expoſitam; nec deſunt profecto exempla, qvibus evinci poterit, puellas, qvas improbi parentes, impedimento magis & oneri, qvam uſui, ſibi fore credidere, ſubductas qvandoqve & plane deſideratas fuiſſe, haud dubie ab impiis patribus occulte interemptas.

Naar Konerne vare i deres ordentlige Svagheders Omstændigheder, maatte de aflegge deres Krave og Bælte, hvilket skulle skee for Sarakka Skyld: Paa den Tiid maatte ingen Mandfolk gaae rundt omkring dem, hvorved de ogsaa havde en Overtroe, som skulde være dem indgiven af Sarakka.

Mulieres, menſtruis laborantes, collaria & baltea, qvæ alias geſtare ſolebant, in honorem Sarakkæ deponere tenebantur; qvo tempore maribus qvoqve eas circumire, nefas erat, qvæ ſuperſtitio ſimiliter a *Sarakka* manaſſe creditur.

Om Maria troede Lapperne, at hun kunde faa alting at vide af de Bryster, som Frelseren diede: Deraf er deres Theloman-

Lappones inter alia comminiſcebantur, b. virginem Mariam, qvæcumqve vellet, ex uberibus, qvæ Servator noſter

thie

thie opkommen, som nogle ufrugtbare Koner betiene sig af.

Ligesom ellers Qvindekiønnets Øvelser har bestaaet derudi, at de, som meldt, myrede over Axshjo, Gedge, Nibe og Baagan, det er, Øxe, Steen, Kniv og Bælte; saa ovede Mandkiønnet deres Myre- og Spaakunst over Øxe, Bosse og Runebom, hvilke de kaldte Axshjo, Byssо eller Stelko og Govdes.

§. 33.

Endeligen maae til Slutning anføres noget om Lappernes og Finnernes Dageval, eller Dagvelgerie, deres Ailekes, Ailes-Olmai, Jule-Maane og Jule-Ronge med mere saadant. Hermed har Lapperne haft et svart Væsen, og i Henseende til visse Dage ovet megen Afguderie: man kan heller ikke slutte andet, end at saadant jo har været i Brug iblandt dem forend Christendommens Begyndelse her i Rigerne; dog synes denne Skik imidlertid at have været i Henseende til Maaden forskiellig fra den, som i de seenere Tider er bleven brugt, og endda ikke paa alle Steder lige eens.

Saaledes see vi, at Torsdagen, som, i Følge Missions Efterretninger, blev saa høyt anseet hos de Finmarkiske Lapper, blev intet Merke lagt til iblandt dem, som boede Synden for Nordlandene; da man dog burde formode, at den Dag, som er nævnet efter Finnernes fornemmeste Gud, burde og overalt blandt dem været i en særdeles Høyagtelse: derimod nævnede de Sydelige Lapper tre Ailekes, No. 43. a. b. og c, som stode for de tvende Dage, Søndag,

ster suxit, resciscere potuisse, unde *Thelomanthia* ista, qva steriles qvædam mulieres subinde usæ sunt, originem habet.

Qvemadmodum *fœminæ*, ut supra commemoratum est, τὸ *Myran* o: artem runicam, super *Axshjo*, *Gedge*, *Nibe* & *Baagan*, i. e. super securim, lapidem, cultrum & balteum; sic *mares* eandem super *Axshjo*, *Byssо* vel *Stelko* & *Govdes*, i. e. super securim, sclopum & tympanum, exercere solebant.

§. XXXIII.

Supereſt, ut de superstitioso *dierum discrimine* apud Lappones & Finnos, de eorum *Ailekes*, *Ailes-Olmai*, de *luna* & *Rege Juliorum*, & qvæ alia ejusdem furfuris sunt, nonnulla adjiciam. Circa ludicra hæc majorem in modum occupati erant pagani Lappones, certis ac statis diebus ritus ac cærimonias suas idololatricas, operose non minus, qvam superstitiose celebrantes; cujusmodi cærimoniæ, qvantum qvidem in re obscura & incerta expiscari licet, ante introductum in hæc regna Christianismum in ista gente in usu fuere; nisi qvod ratione modi, certis in locis, progressu temporis nonnihil immutatæ fuerint.

Hinc compertum est, diem *Jovis*, qvi, ut ex Missionis regiæ relationibus constat, Lapponibus, *Finmarchiam* incolentibus tam sacer fuit & tanto cærimoniarum apparatu celebratus, inter Lappones, qvi oras *australes* insedent, minime fuisse solennem; cum tamen fas & æqvum videri posset, diem, a supremo Lapponum Deastro nomen habentem, ubiqve sacrum fore, ubiqve summa religione cultum & observatum:

contra,

Søndag, Fredag og Løverdag i hver Uge, hvilke ere de Ailes eller hellige Dage, som deres Ailes-Olmak eller Helligdags Mænd, havde anbefalet dem med Tiden frem for andre at helligholde; mueligt fordi de troede, at disse de Christnes Høytids Dage vare kraftigere end de andre; thi Søndag var ugentlig Hviledag, Fredag var Bededag, og Løverdag et Slags Forberedelses Dag; hvorfor det og blandt Almuen er indført, at holde Løverdags Eftermiddag som hellig, hvilket kaldes Løverdags-Helligt.

Disse Dage misbrugte Lapperne til deres Afguderies Udøvelse: Om Søndagen gik deres Trold- eller Hexe-Messer for sig; og kom imidlertid saa overhaands store Forhindringer i Veyen, at de ikke kunde indfinde sig om Søndagen, velgede de dertil Løverdag eller Fredag. Des foruden vare og til disse Dage visse Gierninger bestemte at giøres eller lades: Søndagen var lykkelig til Skytterie: Om Fredag og Løverdag var for alle Ting forbuden at felde eller hugge Brænde; thi de gave for, at Ailes-Olmai blev fortornet, og at af det første Hug, som skeede paa saadan en Dag, flød Blod ud, til hvilket at bevise, de beraabte sig paa utallige øyensynlige Vidnesbyrd.

Naar

contra, Lappones *australes tres* nominarunt *Ailekes*, Num. 43. a. b. c., qvi tribus cujusvis hebdomadis diebus, *solis* nempe, *Veneris* & *Saturni*, præsiderent; & hi sunt *Ailes* illi seu dies festi, qvos *Ailes-Olmak* ɔ: viri seu genii, feriarum Præsides, summa præ reliqvis religione & solennitate celebrandos indixerunt, haud dubie, qvod crediderint, memoratos tres dies, utpote apud Christianos qvoqve sacros & solennes, omnibus reliqvis diebus efficaciores fore; dies enim *solis*, seu dominicus, cujusvis hebdomadis sabbathum erat: dies *Veneris* solennibus precationibus destinatus: dies *Saturni* Parascevæ cuidam pariter consecratus, nam apud plebem Norvegicam passim invaluit, ut vigilia seu vespera, diem dominicam proxime antecedens, sacra qvoqve esset, qvam temporis particulam *Löverdags Helligt* ɔ: sacrum diei Saturni, Norvegi appellare solent.

Memoratos hosce dies nefandis & idololatricis suis cultibus exercendis Lappones olim dicarunt; dies enim *dominica* missæ magicæ celebrandæ consecrata fuit, nisi forte negotia qvædam majoris momenti & ita necessaria, ut nulla ratione intermitti possent, intercessissent, qvo casu missam cum suis solennitatibus in proximam diem *Veneris* vel *Saturni* differre solebant. Præterea, *certa* qvoqve extitere *negotia*, qvæ iisdem hisce diebus vel omnino facienda erant vel omittenda. Dies *dominica* venationi fausta & auspicata habebatur; diebus *Veneris* & *Saturni* ligna cædere nefas erat; hac enim profanatione, si Lapponi credas, *Ailes-Olmak* valde offendebantur, qvod vel ex eo constare poterat, qvod ad primum ligna illis diebus cædentium ictum guttæ sangvinis manaverint, id qvod

idoneis

Naar **Juule-Maanen**, som de kaldte Ankaka eller **Biſſemana**, lod ſig forſt ſee, torde deres **Qvindekiøn** hverken ſpinde Hamp, Horr eller Uld, ſaa længe den var ſynlig: **Mandfolkene** maatte ligeſaa, ſtrax Maanen om Aftenen var opſtanden, ikke hugge eller forrette noget, ſom var mindſte Bulder eller Larm ved. Naar Maanen gik op, hengte de en Ring i **Liøren**, eller Rog- og Lys-Hullet oppe i Spidſen af deres Telt, paa det den maatte kaſte ſit Skin derigiennem, hvorved de tænkte at giore **Biſſemana** uſigelig ſtor Tieneſte. Derſom ellers nogen forſaae ſig imod **Ankaka**, enten ved Spinden eller anden Larm, maatte de forſone denne Misgierning ved **Offere**, paa det at Gudinden ikke ſkulde blive dem unaadig.

idoneis & oculatis teſtibus probari poſſe contenderunt.

A primo *lunæ Juliorum*, qvam *Ankaka* & *Biſſemana* vocabant, in coelo conſpectu, usqve ad ejusdem ſideris ex Horizonte occaſum, *fœminis*, linum, cannabim vel lanam tractare, prorſus interdictum erat; nec *maribus*, ab ea diei parte, qva memorata luna in coelo apparere cœpit, qvodpiam negotium, qvod aliqvem forte ſtrepitum dederit, facere licitum. Ad primum qvoqve hujus lunæ conſpectum, annulum ex impluvio ſuſpendebant, per cujus orbem lumen ſuum transmittere poſſet, qva cærimonia, gratiſſimum ſe *Ankakæ* cultum præſtitiſſe haud ambigebant. Si qvis, vel colum tractando, vel alio qvocumqve opere, ſtrepitum excitante, *Ankakam* offenderit, delictum certis *ſacrificiis* protinus expiandum erat, ne Divam ſibi iratam & minus propitiam experiretur.

Juule-Kongen, ſom de kaldede Ailes-Olmai, og ſom havde at byde og befale over Ailekes, var hos Lapperne hoyt anſkreven. Om ham havde de mange overtroiſke Meninger: **Juule-Aften** giorde de adſkillige Norſe i deres Kuatter eller Telte: Et hvert af deres Born bekom **tre Slag**, det forſte, ſom de ſagde, for Jubmel eller Jbmel, det andet for ſin **Fader**, og det tredie for ſin **Moder**: **Juule-Nat** vaagede de, og da blev almindeligen den **Forſamling** holden, i hvilken Noaaiderne **bleve beſkikkede**, da de ſadde uden for Doren af deres Telt, hvor Noaaide-Gadzen burde gaae over deres Fodder ind i Kuatten, og der i nogle Timer opholde ſig, inden han kom ud igien; og ſaadan Ære af ſit Beſog troede man

Nec minore in pretio & exiſtimatione apud Lappones fuit *Rex Juliorum*, *Ailes-Olmai* Lapponice dictus, cui in omnes *Ailekes* imperium erat, & de qvo variæ exſtant fabulæ & commenta. *Vigilia Feriæ natalitiorum Servatoris*, paſſim in tentoriis ſuis *ſignum crucis* notare ſolebant Lappones, unicuiqve liberorum *tribus plagis* inflictis, prima (ut ipſi qvidem interpretabantur) pro *Jbmel*, altera pro *patre*, pro *matre* tertia. *Nox*, nativitatem Servatoris proxime *antecedens* inter continuas vigilias tranſacta fuit, qvo tempore *conventus* qvoqve, *qvibus Noaaidi ſolenniter creabantur*, agi ſolebant, Noaaidis, ut ſupra commemoratum eſt, ad oſtia tentoriorum ſuorum

man Saiwo Olmai viiste om Juule-Nat mod alle Lappe-Telter.

Tilig om **Juuledags Morgen** lagde de Staal, Flint, eller Messing i deres **Brønde**, som de skulde tage Vand af; thi de befrygtede at Hexer, som denne Nat ere sterkt i Flugten og Farten, kunde komme til at lade deres Vand i dem, og derved forderve Brøndene. De drukke i Brendeviin deres **Skaal** som holdte Juulen, og sloge Brendeviin i Posjo for **Juule-Kongen**, som og i Uks for Sarakka.

Men for Resten **har de intet vidst, enten om Frelserens Fødsel paa den Tiid, eller den Frelse som Adams Børn derved er vederfaren**: thi have de end hort noget derom efter Christendommens Indforsel i disse Riger, er saadant dog besudlet og giort uforstaaeligt ved daarlige og overtroiske Skikke.

Skrevet paa Friderichsberg, ved Kiobenhavn, om Sommeren, 1765.

sedentibus, sociisqve Noaaidorum (*Noaaide-Gadze*) per pedes sedentium tentoria intrantibus, & post aliqvot horas iterum exeuntibus; qvemadmodum qvoqve creditum est, omnium Lapponum tentoria a *Saiwo-Olmai* eadem nocte tam honorifice invisi.

Summo mane Feriæ natalitiorum Christi, chalybem, orichalcum & silices in *puteos* conjicere soliti sunt, qvos a veneficis, hac imprimis nocte passim grassantibus, immisso lotio forte corruptos metuebant. Scyphos vino adusto plenos in eorum exhauriebant *salutem*, qvi *Festum Juliorum* rite celebrabant. In honorem *Regis Juliorum*, vinum adustum in *Posjo*; & in honorem *Sarakkæ*, in *Uks*, effuderunt.

Verum enim vero, in omnibus hisce gestibus & cærimoniis, *nativitatem Servatoris mundi*, hoc anni tempore contingentem, *liberationemqve omnibus Adami filiis per eum divinitus obtingentem, prorsus ignorarunt miselli*; qvicqvid enim de hocce Mysterio, post introductum in hæc regna Christianismum, fando inaudiverant, id omne inficetis fabulis & superstitiosis ritibus contaminatum erat & prorsus corruptum.

Scribebam *Fridericobergæ*, prope Hafniam, currente æstate, Anno MDCCLXV.

Corri-

Corrigenda.

Pag. 10. Columna 2. linea 4 Linqva, lege Lingva.
Pag. 46. Col. 1. lin. antepenult. Orationctis, lege Orationis.
Pag. 112. Col 2 not. lin. 3. octouncto, lege octo v. octo cincto.
Pag. 117. Col. 2. lin. penult deſpumatut, lege deſpumatur.
Pag. 170. Col. 2. lin. 10. ob, lege ab.
Pag. 179. Col. 2. lin. 12. tamem, lege tamen.
Pag. 190. Col. 2. lin. 13. donoc, lege donec.
Pag. 194. Col. 2. lin. 3. terrore, lege tenore.
Pag. 197. Col. 2. lin 14. pettica, lege pertica.
Pag. 225. Col. 2. not. lin. 2. corniſem, lege cornicem.
Pag. 226. Col. 1. not. lin. 13. Strux, lege Strix.
Pag. 234. Col. 2. not. lin. 19. quum, lege quem.
Pag. 260. Col. 2. not. III. lin. 6. Nidroſienſibus, lege Nidroſienſibus.
Pag. 269. Col. 2. lin. 13. undecim, lege quindecim.
Pag. 282. Col. 2. lin. 4. giſeo, lege griſeo.
Pag. 285. Col. 2. not. lin. 30. colorum, lege colorem.
Pag. 295. Col. 2. lin. 6. Fimarchicum, lege Finmarchicum.
Pag. 307. Col. 2. not. lin. 5. detecti, lege detectæ.
Pag. 331. Col. 2. lin. 7. nuncuparur, lege nuncupatur.
Pag. 343. Col. 2. lin. 10. fellici, lege felici.
Pag. 356. Col. 2. lin. 15. inquitate, lege iniquitate.
Pag. 381. Col. 2 lin. 10 Henricum, lege Joannem.
Pag. 402. Col. 2. lin. 22. Nicolao Petri, lege Petro Nicolai.
Pag. 419. Col. 2. lin. 21. linvæ, lege lingvæ.
Pag. 444. Col. 2 lin. 17. eadem, lege eodem.
- - - - 18. qua, lege quo.
Pag. 457. Col. 2. lin. 27. alterius, lege in cacodæmonis.
Pag. 462. Col. 2. lin. 17. quod qui, lege quod.
Pag. 464. Col. 2. lin. 19. reminiſcere, lege reminiſci.
Pag. 481 Col. 2. lin. 1. ſuo, lege ſui.
Pag. 493. Col. 2 lin. 3. adoleſcuntulus, lege adoleſcentulus.
Pag. 497. Col. 2. lin. 29. vederi, lege videri.
Pag. 516. Col. 1. lin. 5. Münf, lege Münich.
- - - 2. lin. 7. *Münch*, lege *Münich*.
Pag. 537. Col. 2. lin. 12. agitatorum, lege agitatarum.
Pag. 540. Col. 2. lin. 6. idonatos, lege indonatos.

Efter=

Efterretning for Bogbinderne.

De til dette Verk henhørende 100 Kobberstykker bindes sammen i eet strax efter Beskrivelsen, imellem samme og Afhandlingen; og maa det noye iagttages, at de rykkes noget op oven til, og legges saaledes, at Tegningerne faae en med Materien eller det Trykte overeensstemmende Stilling. Rune-Bommens Afstryk derimod, paa hvilken ingen Numer er sat, kommer til at staae i Afhandlingen imellem pag. 2. og 3. saaledes, at den vender henad til den sidste.

Monita Bibliopegis.

Statim post Commentationem, inter ipsam & Tractatum Singularem, junctim compingantur Icones æneæ ad hoc opus pertinentes; & simul accurate observandum eas sursum attolli & ita collocari debere, ut justum ac ipsi textui convenientem situm obtineant delineationes. Icon e contrario tympani runici, numero non insignita, in Tractatu Singulari inter paginam 2 & 3 locum occupans ad ultimam vergat.

Tab. I.

Tab. II.

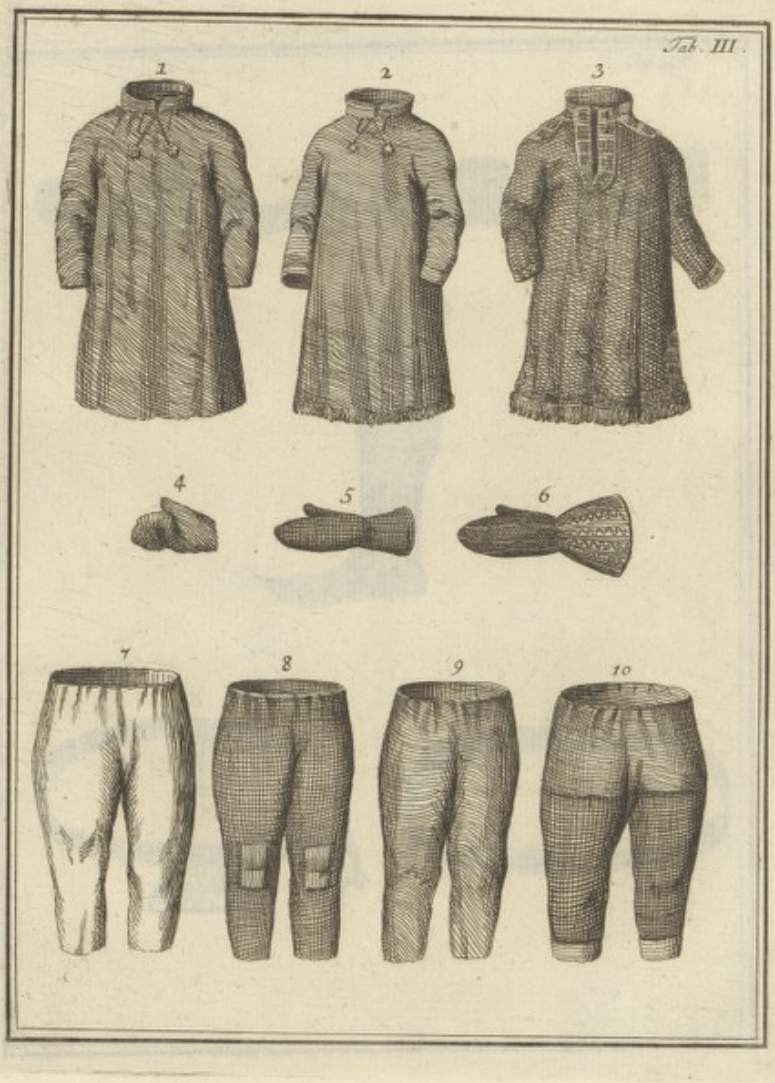
Tab. III.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

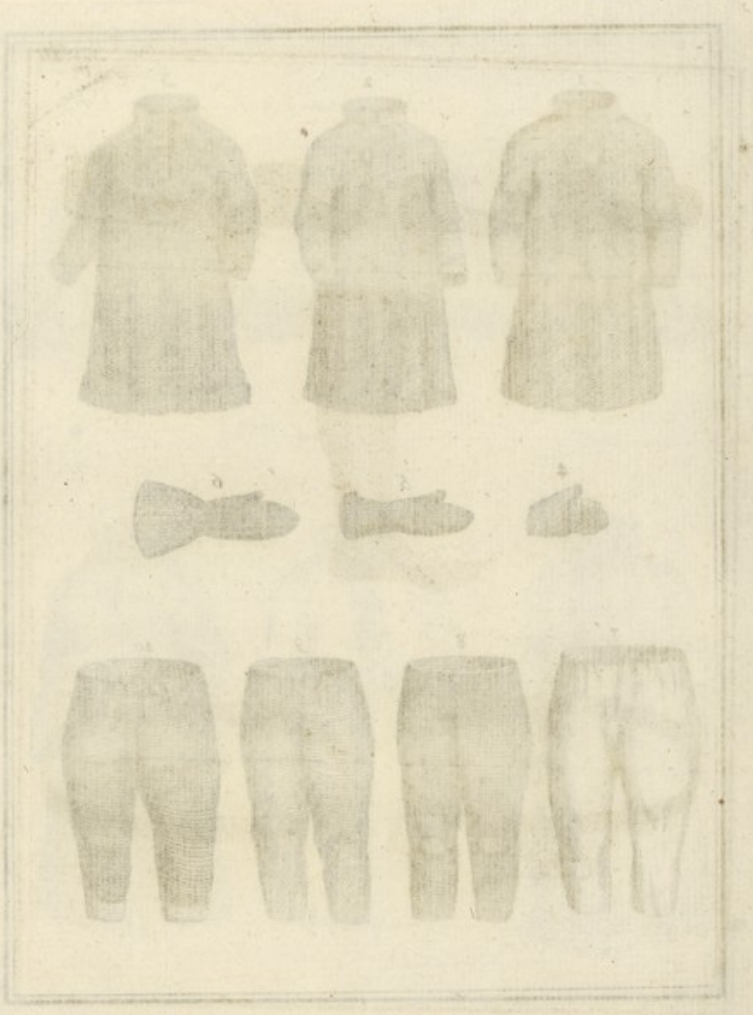

Tab. IV.
1
2
3
4
5
6
7

Tab V.

No. VI.

Tab. VII.

Tab. VIII.

Tab. IX.
1
2
3
4
5
6
7

Tab. X.
1
2
3
4
5
6
7

Tab XI.
1
2
3
4
5
6

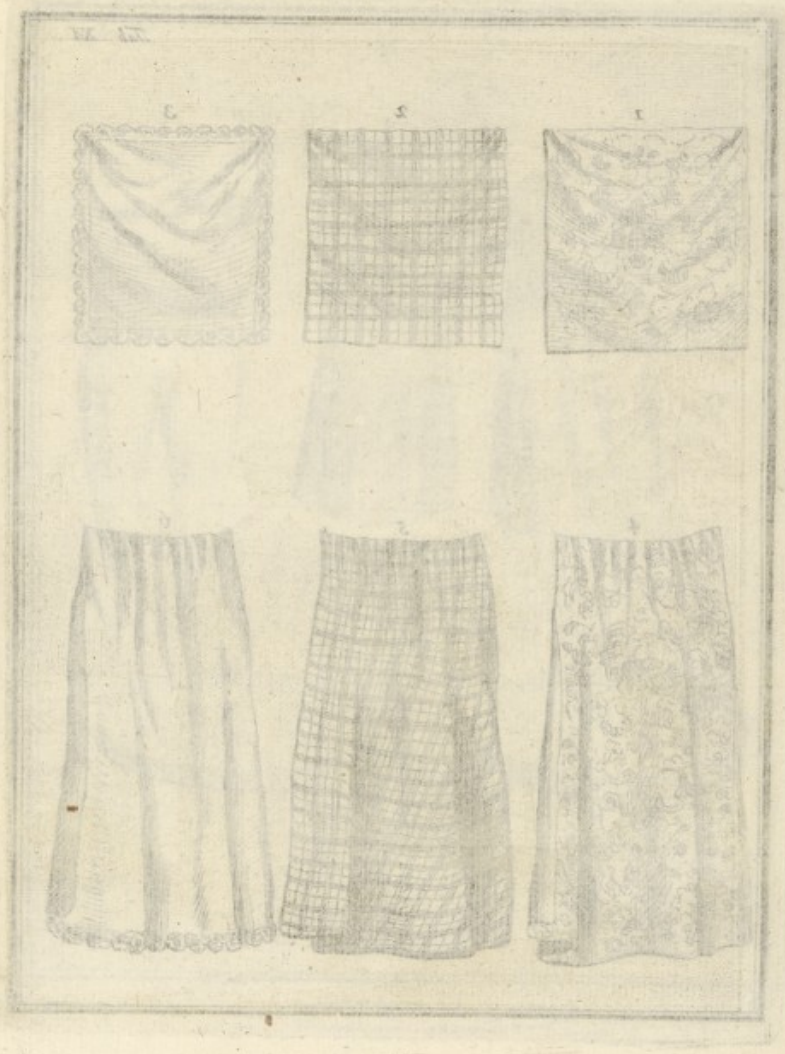

Tab. XII

Tab. XIII.

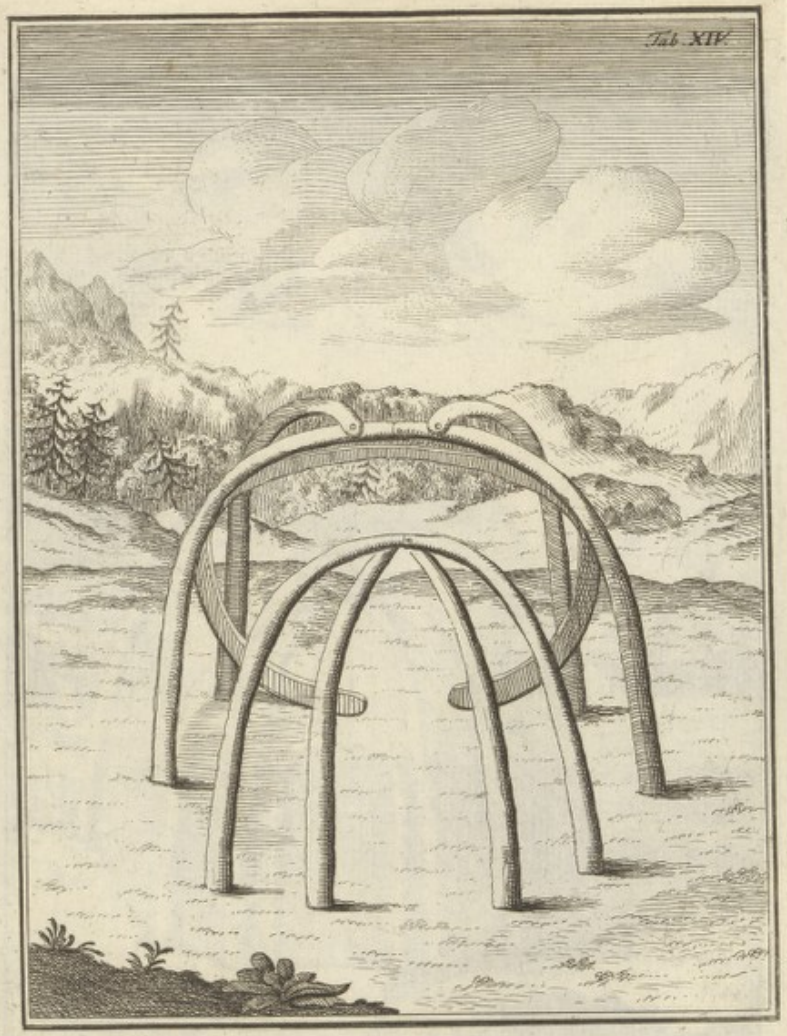
Tab. XIV.

Tab. XV.

Tab. XVI

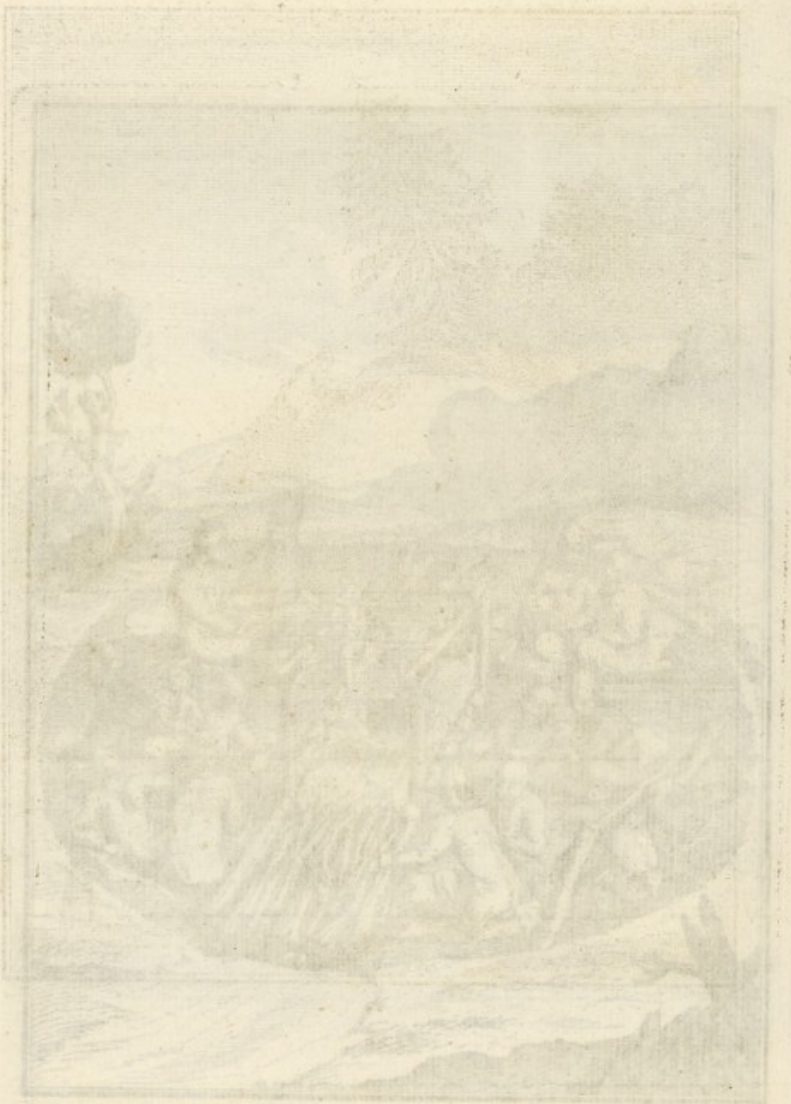

Tab. XVII.

Tab. XVIII.

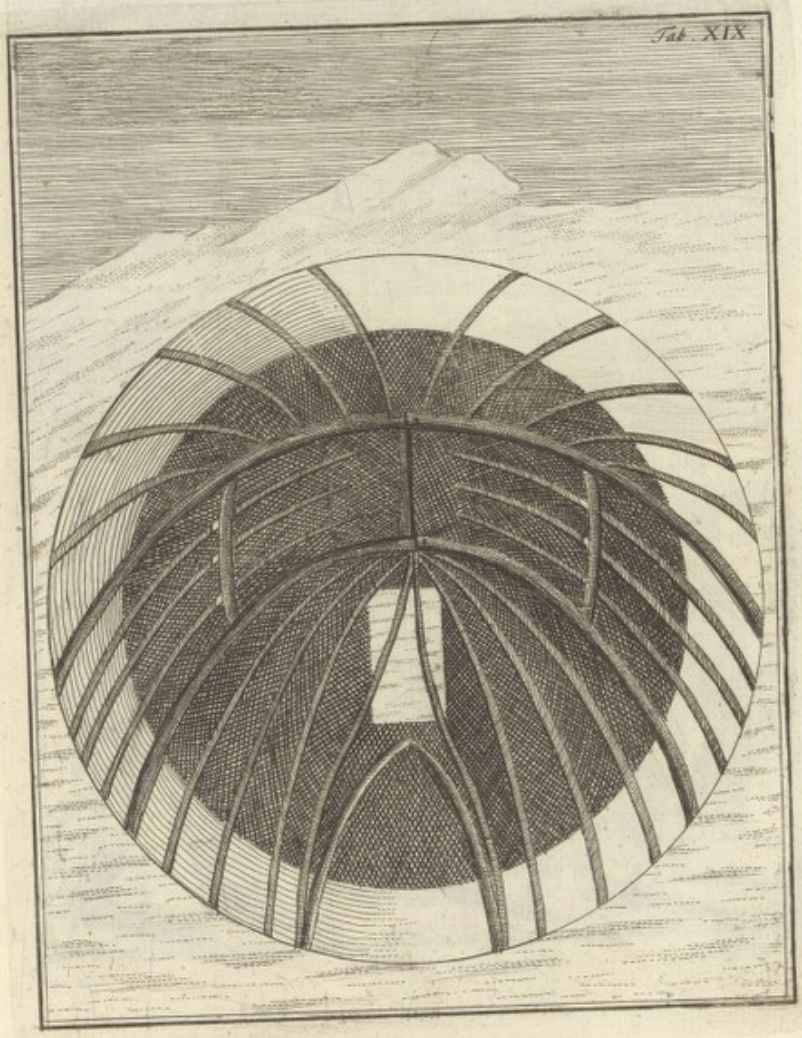
Tab XIX

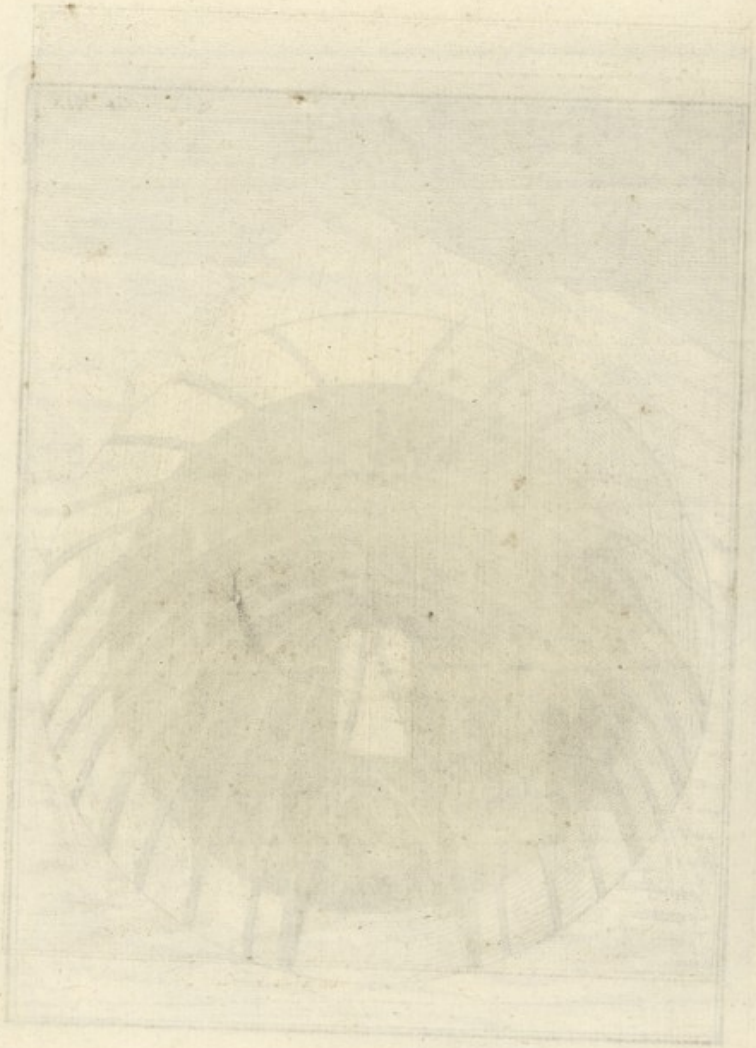

Tab. XX.

Tab. XXI.

Tab. XXII.

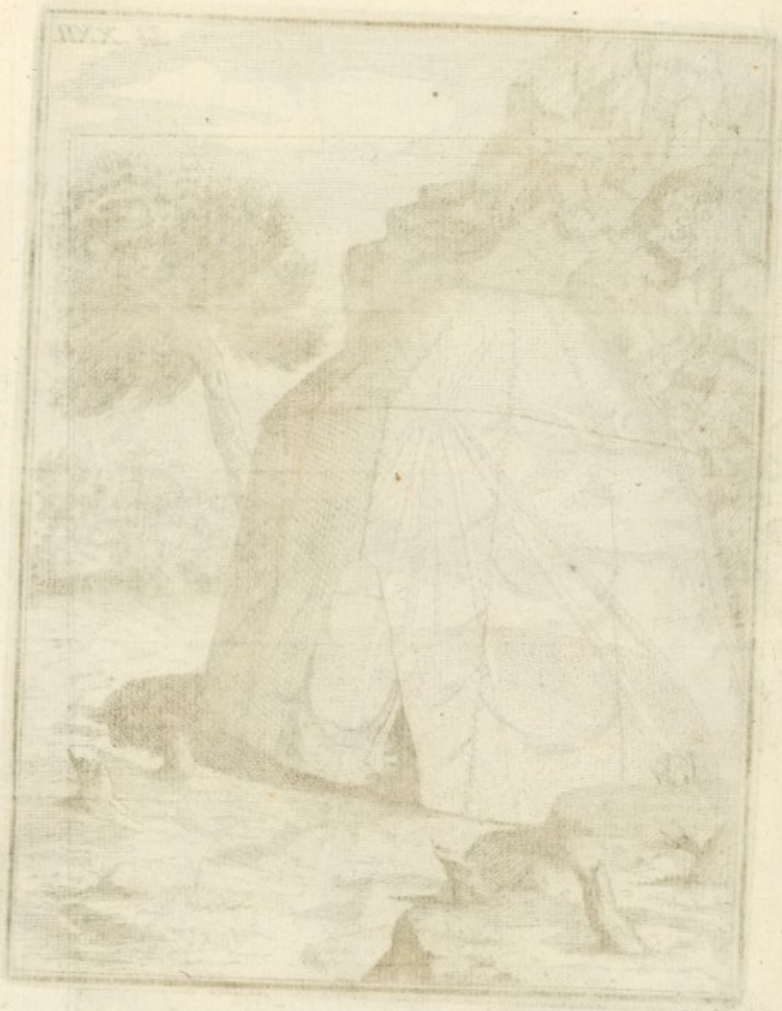

Tab. XXIII.

Tab. XXIV.

Tab. XXV.

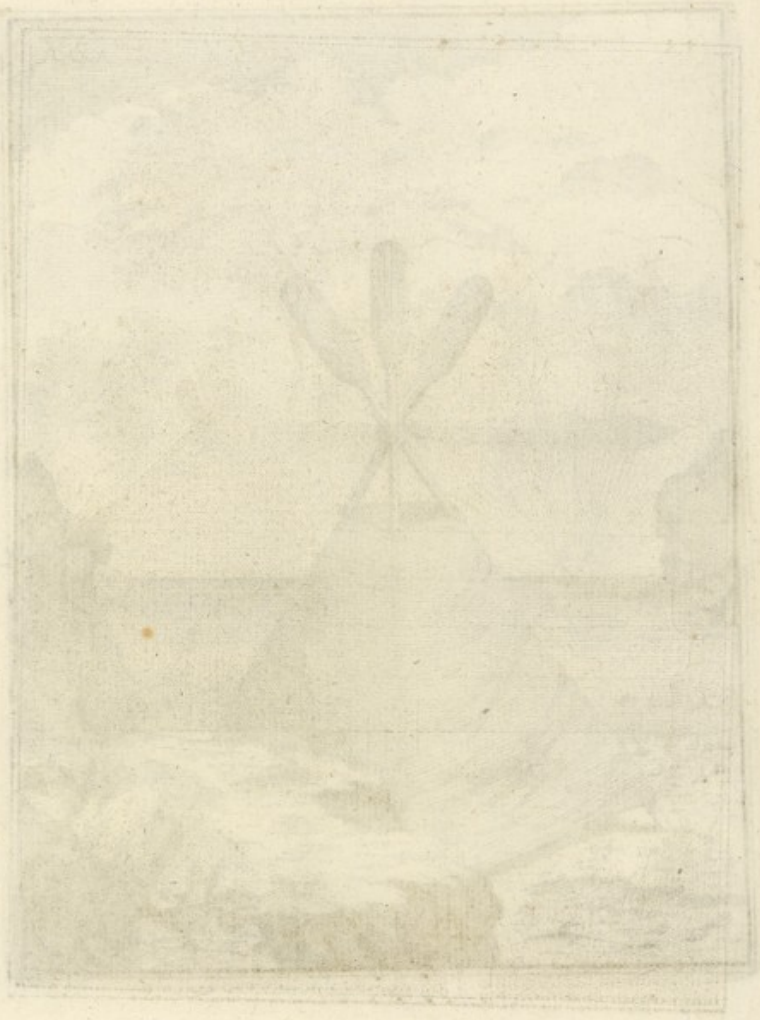

Tab XXVI.

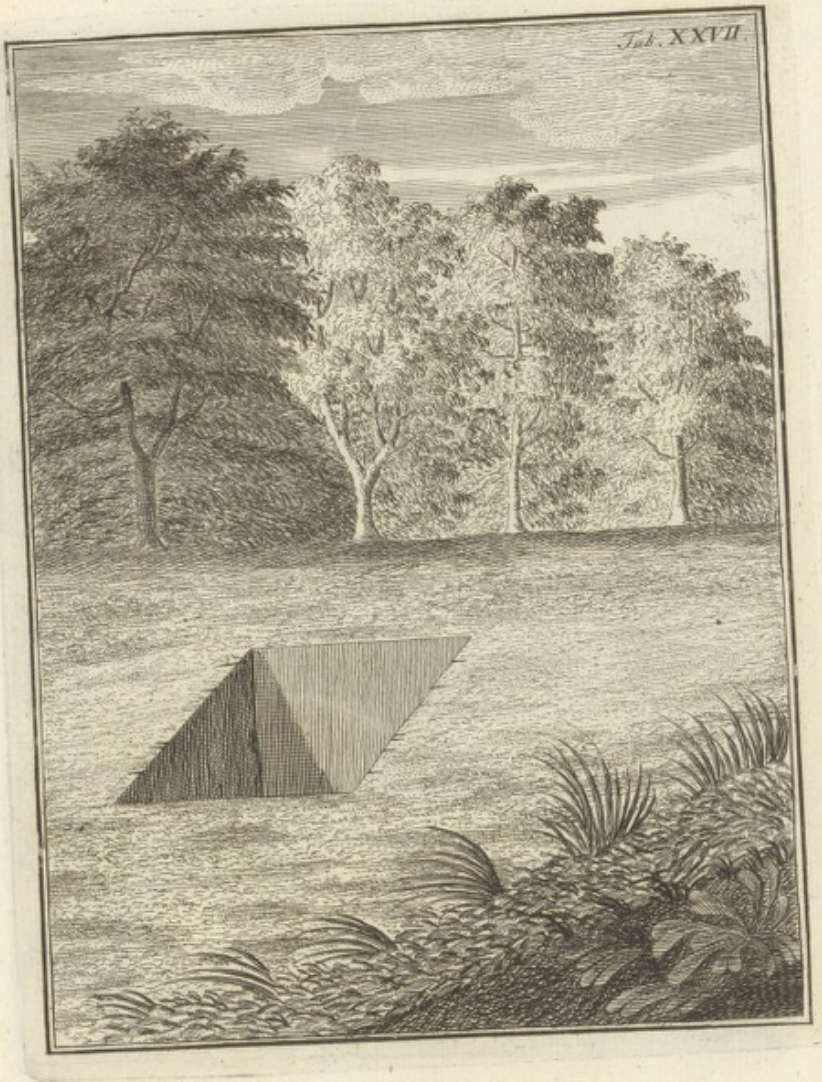
Tab. XXVII.

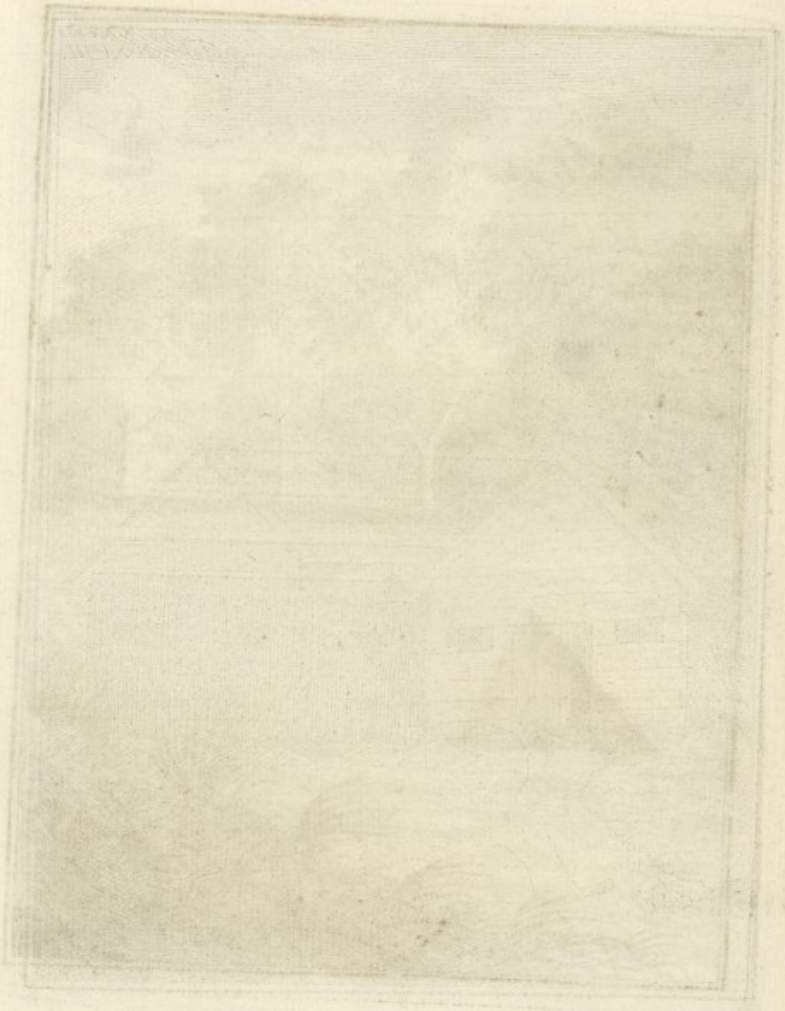

Tab. XXVIII.

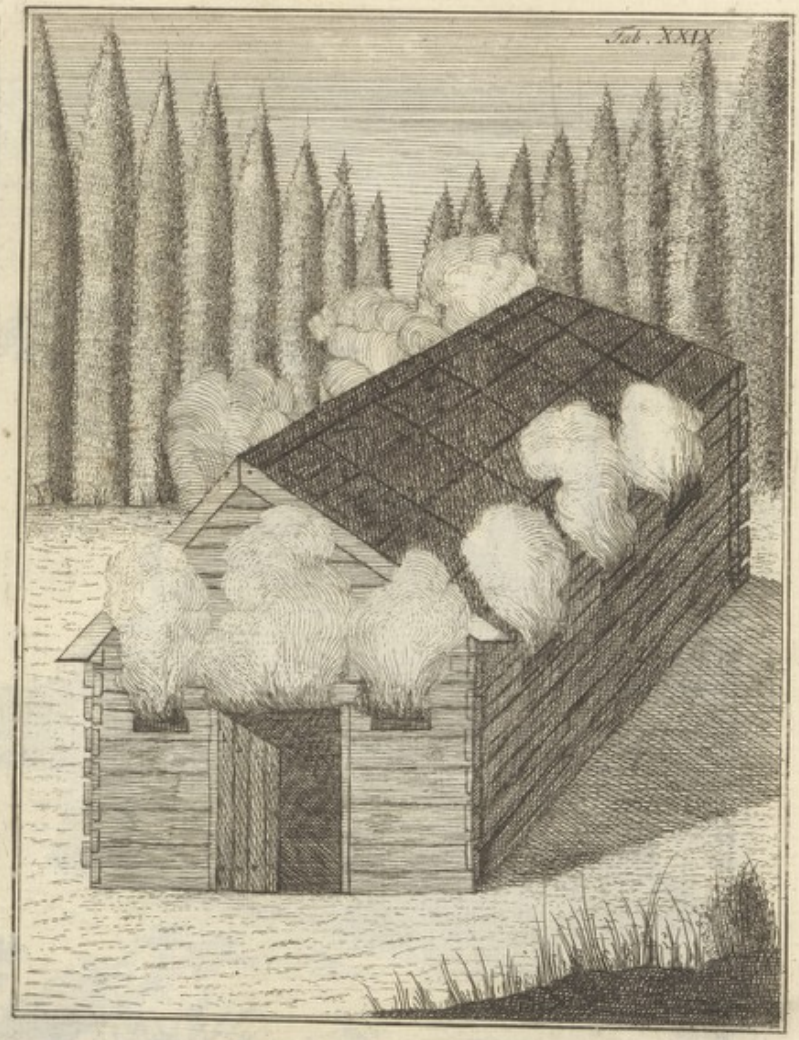
Tab. XXIX

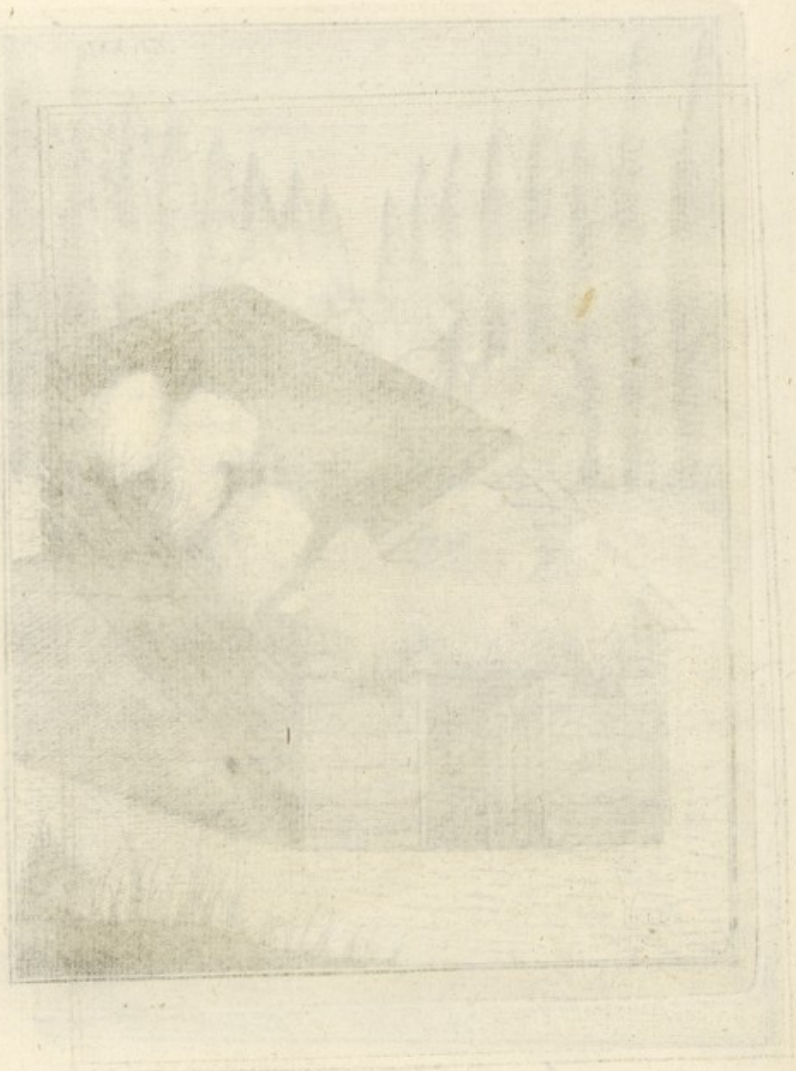

Tab. XXX.

Tab XXXI.

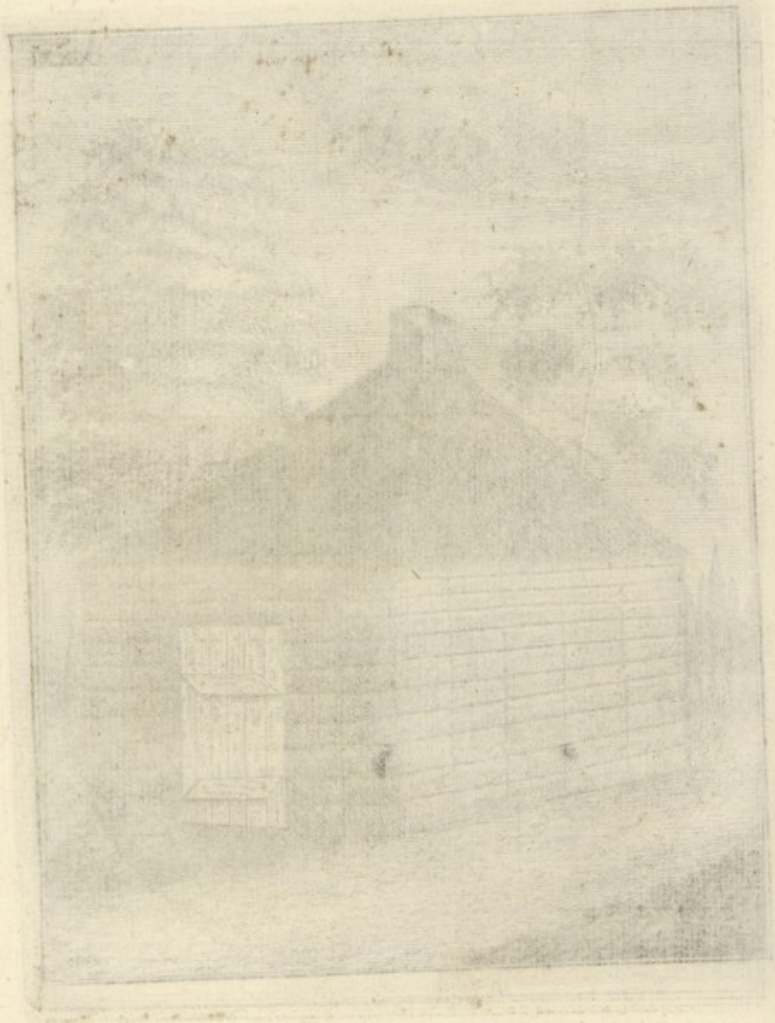

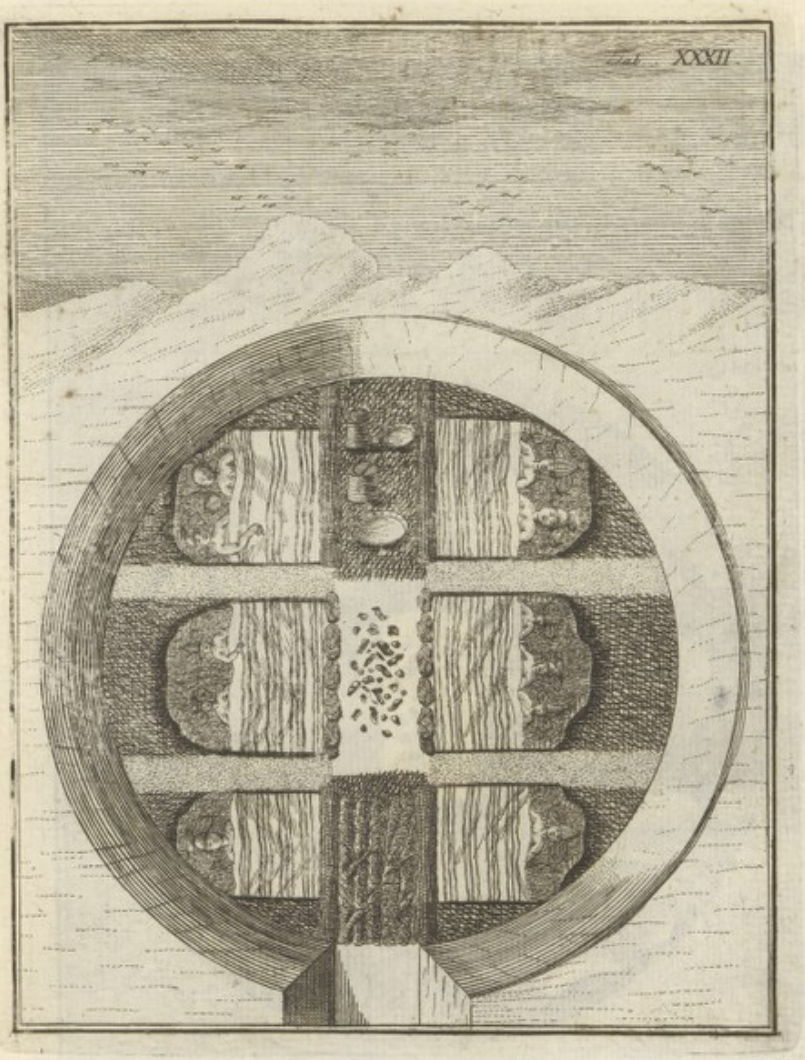
Tab. XXXII.

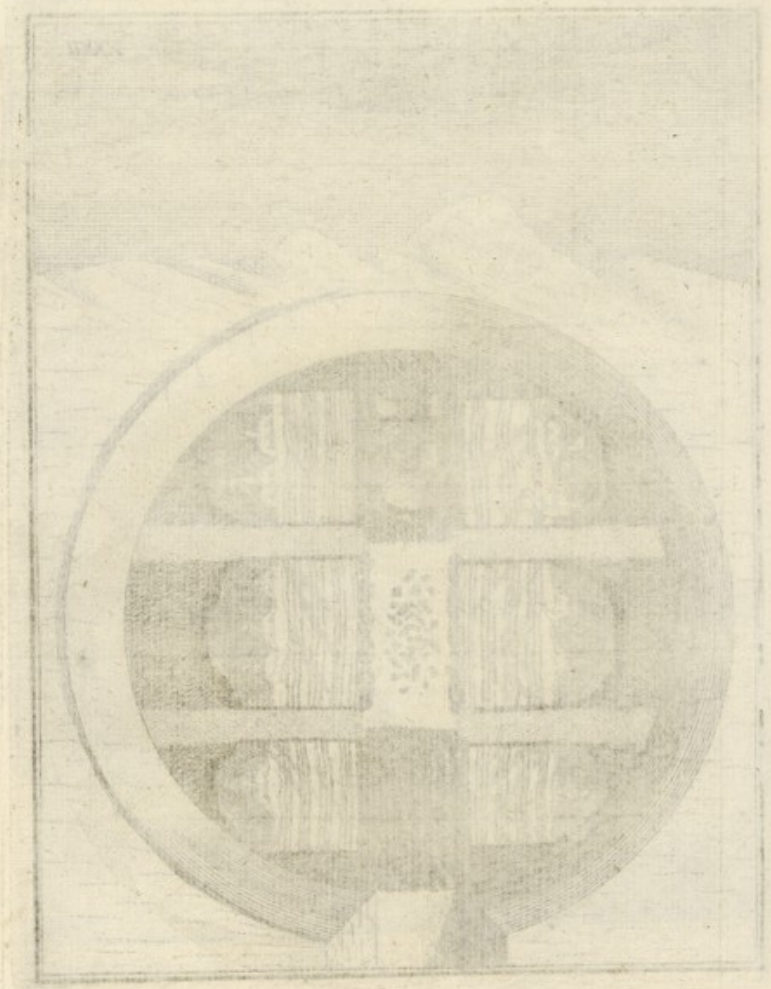

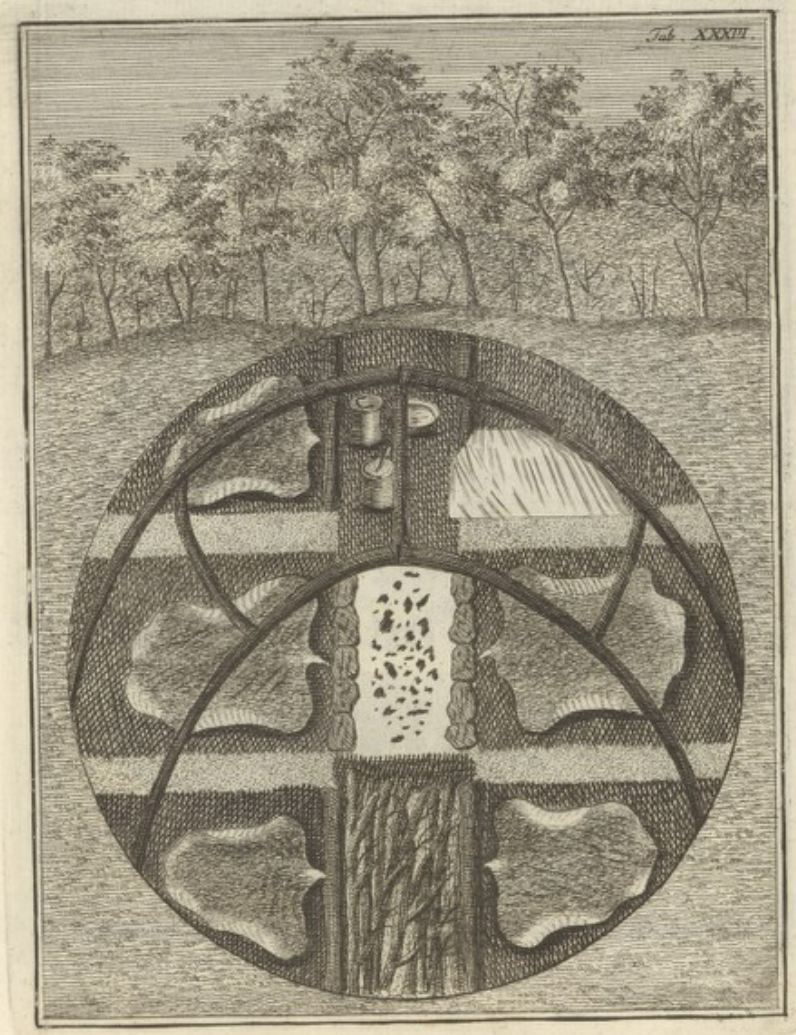
Tab. XXXIII.

Tab. XXXIV.

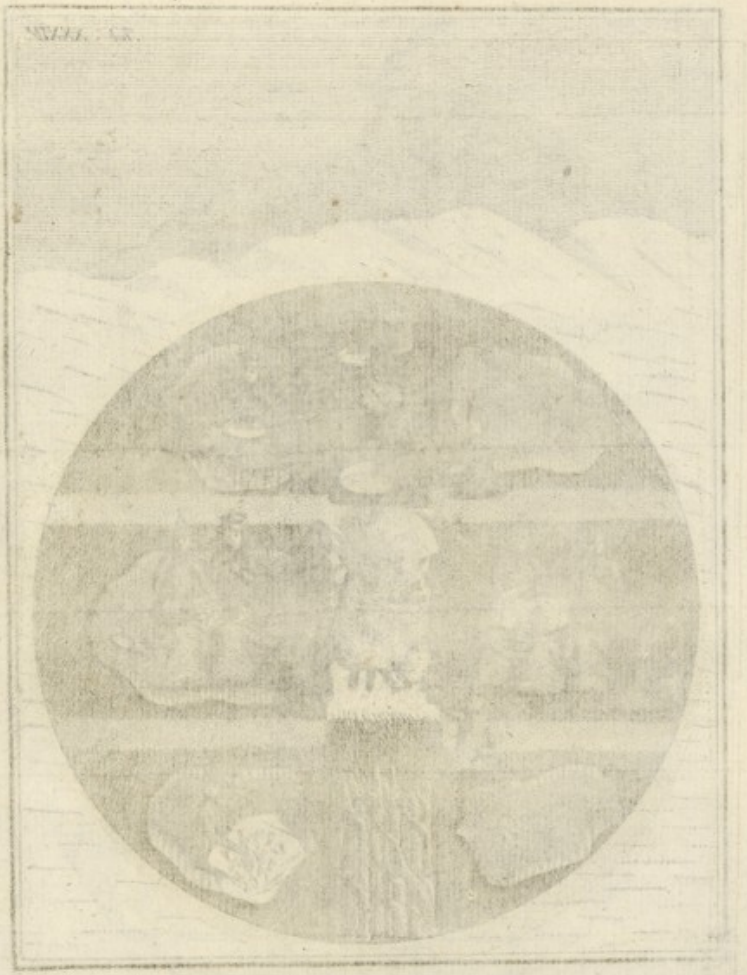

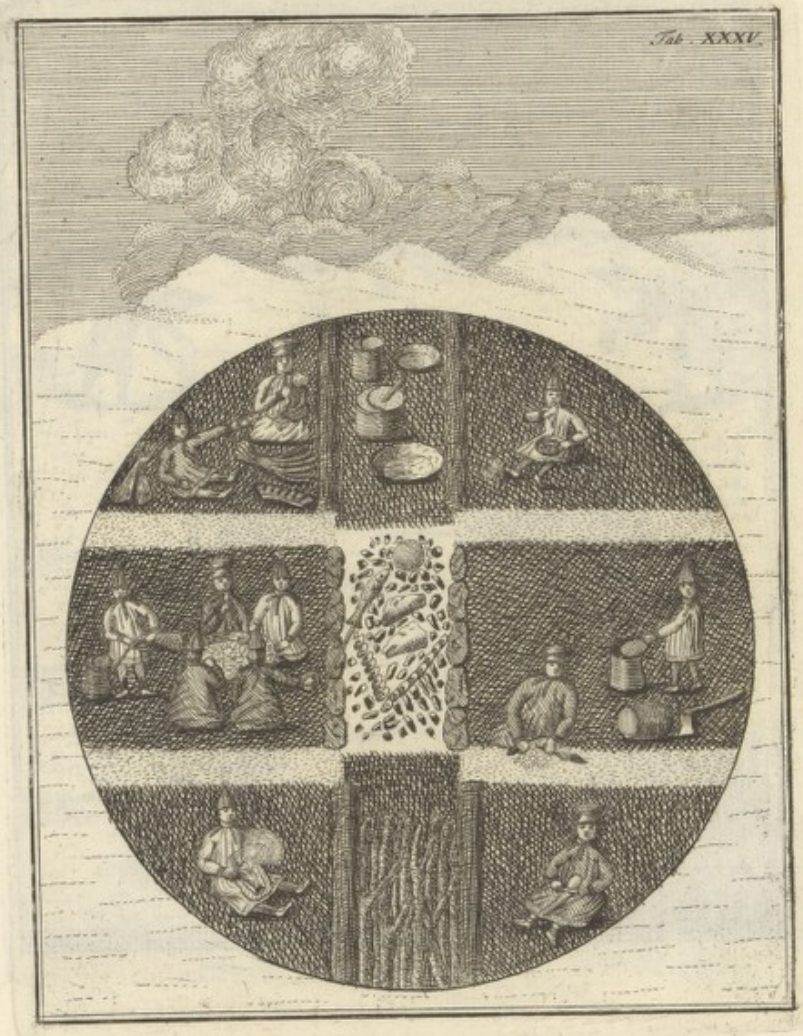
Tab. XXXV.

Tab. XXXVI.

Tab. XXXVII

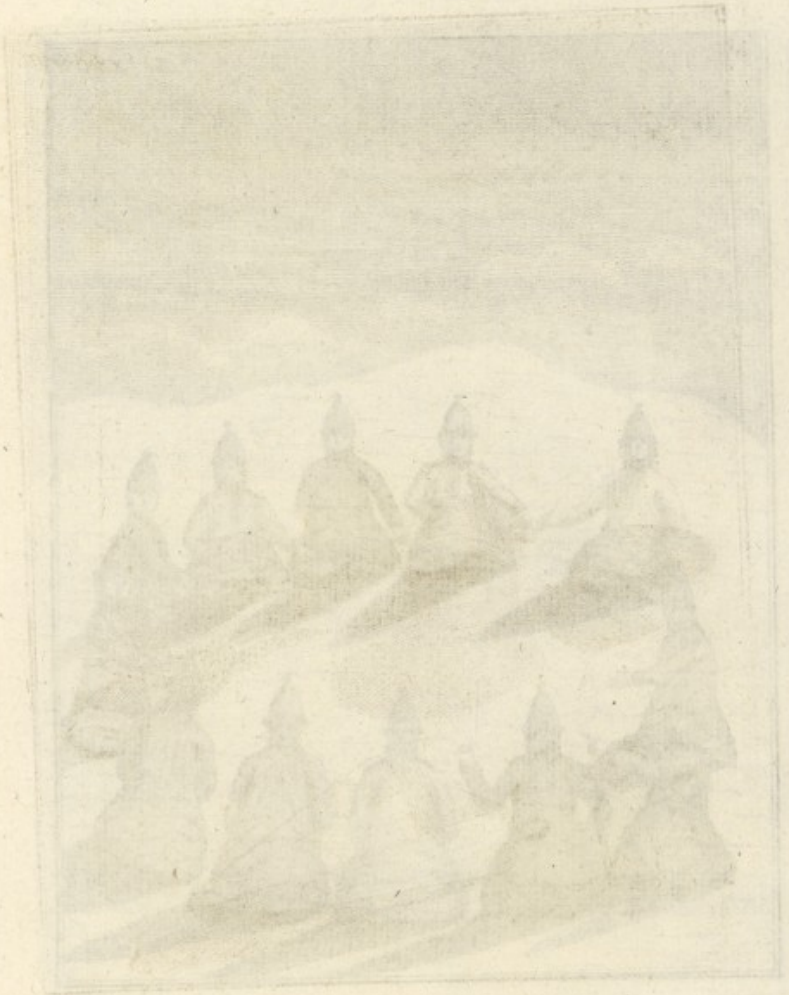

Tab. XXXVIII.

Tab. XL.

Tab XLI.

Tab. XI. II.

Tab. XLIII.

Tab. XLIV.

Tab. XLV.

Tab. XLVI.

Tab. XLVII.

Tab. XLVIII.

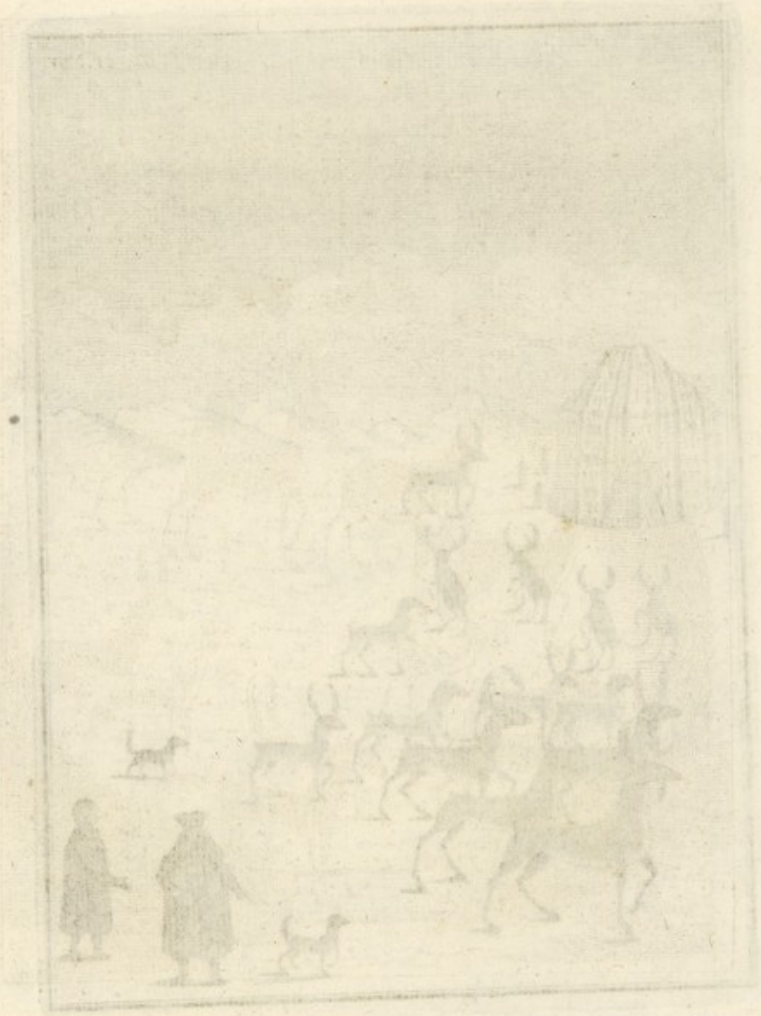

Tab. XLIX.

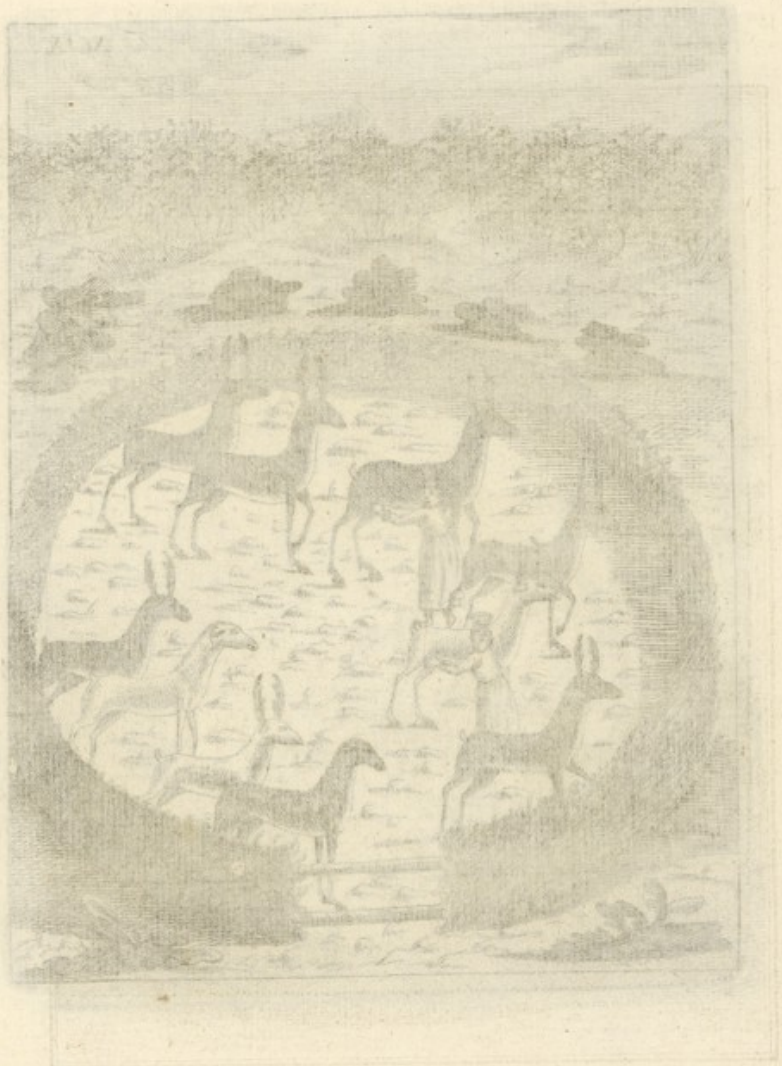

Tab. 1.

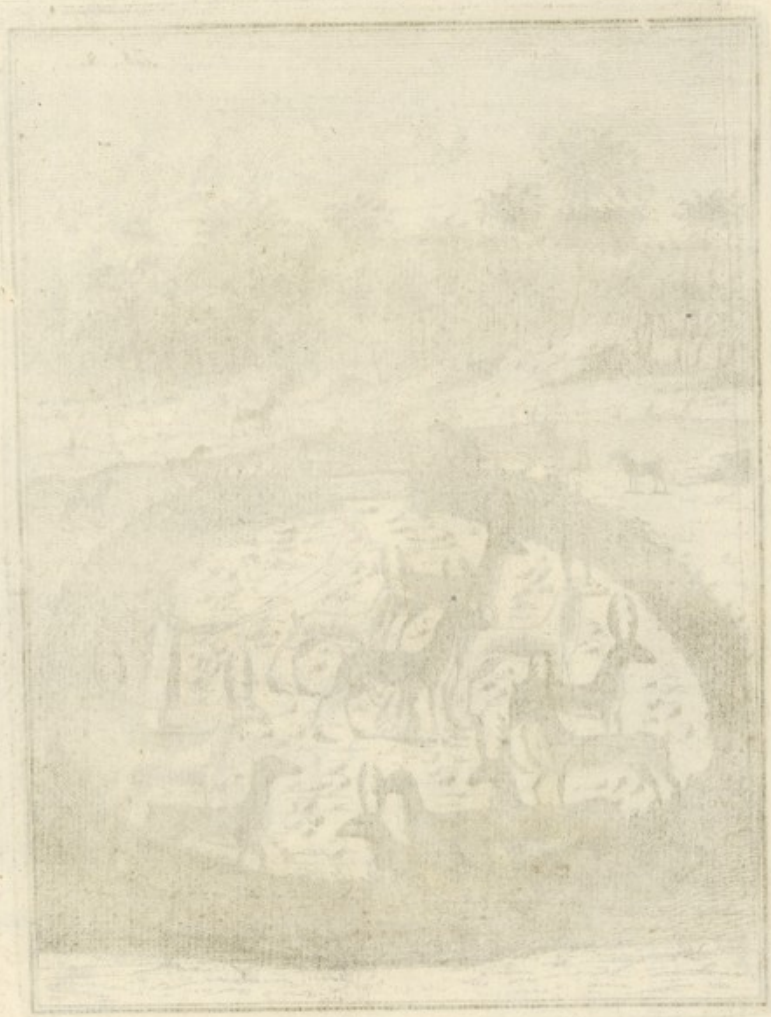

Tab. LI.

Tab. LII.

Tab. LIII.

Tab. XLV.

Tab. I. V.

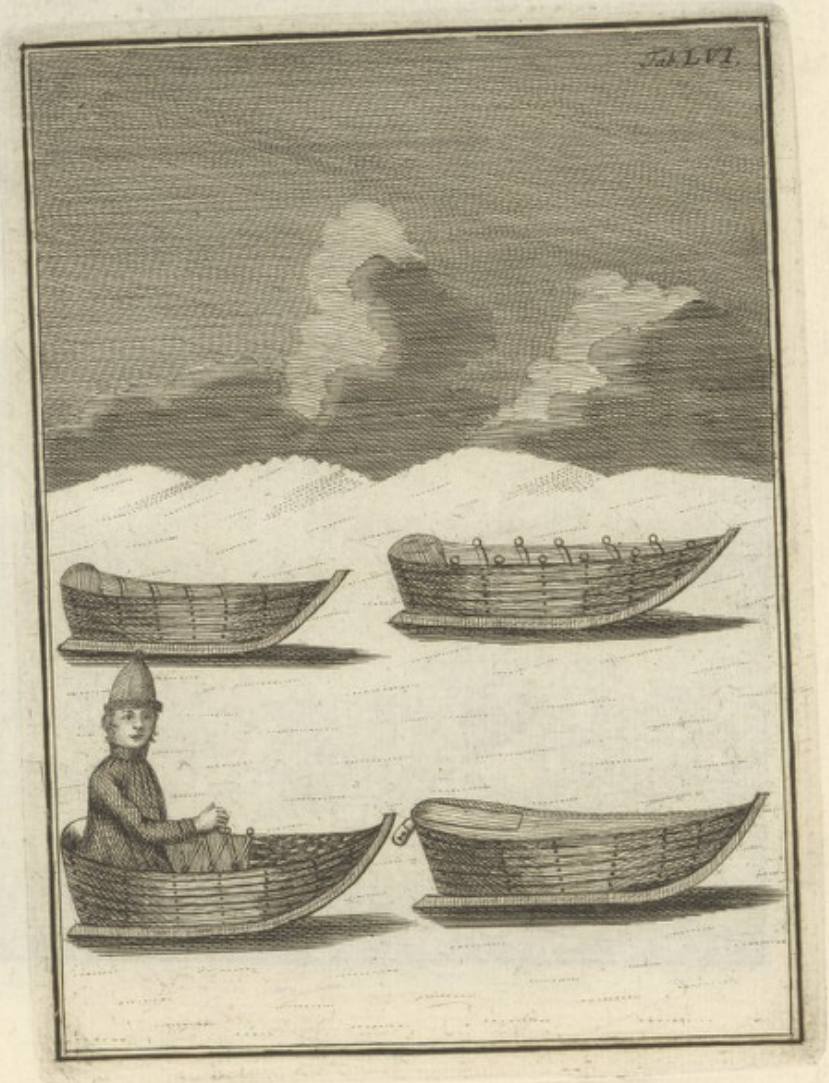
Tab. LVI.

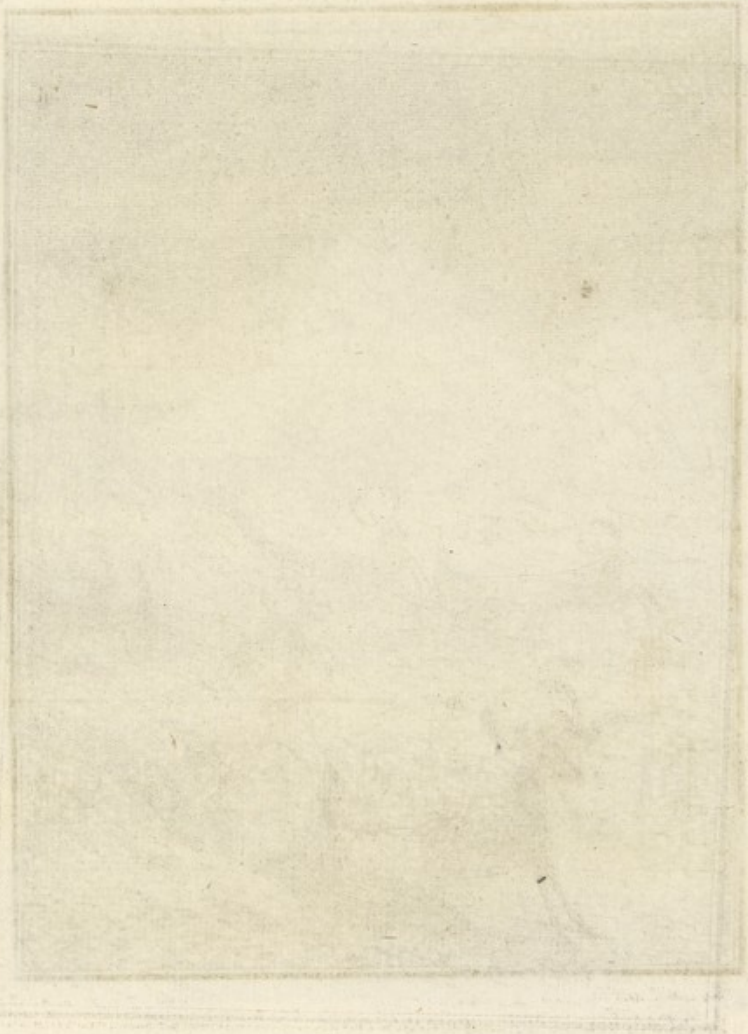

Tab. I. VIII.

Tab. LIX.

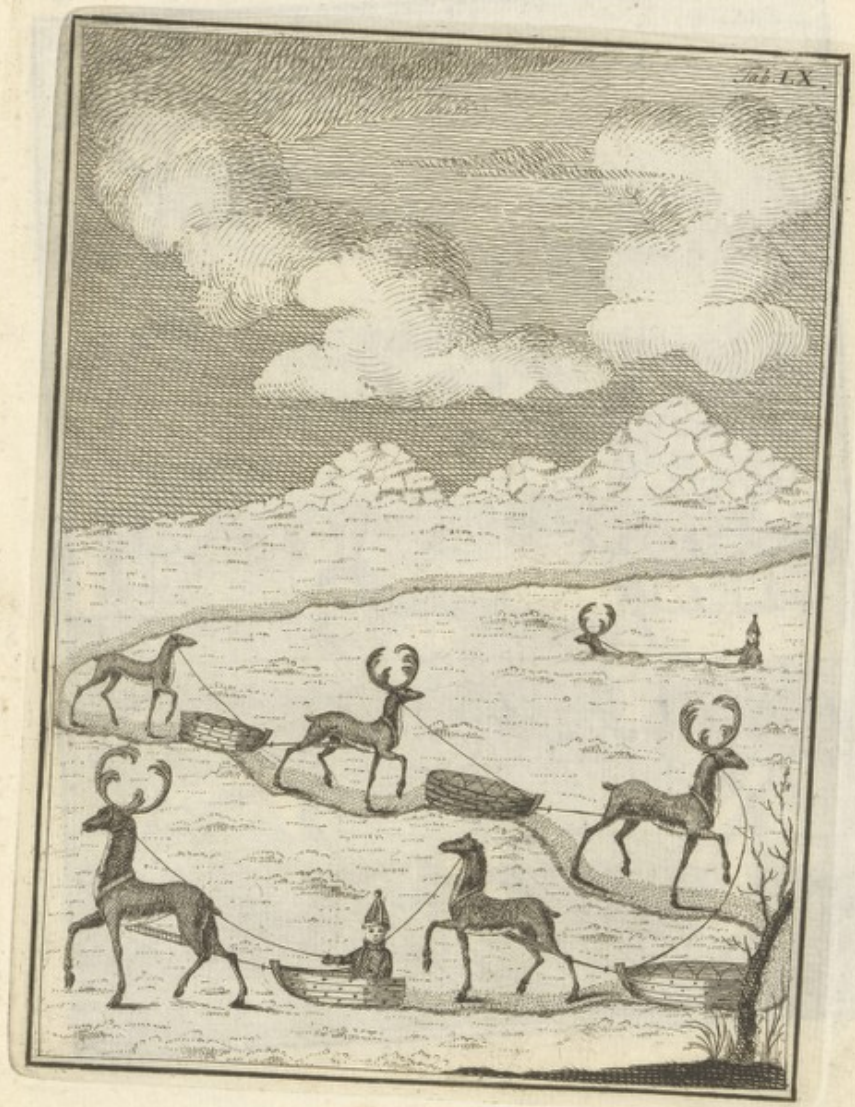
Tab. IX.

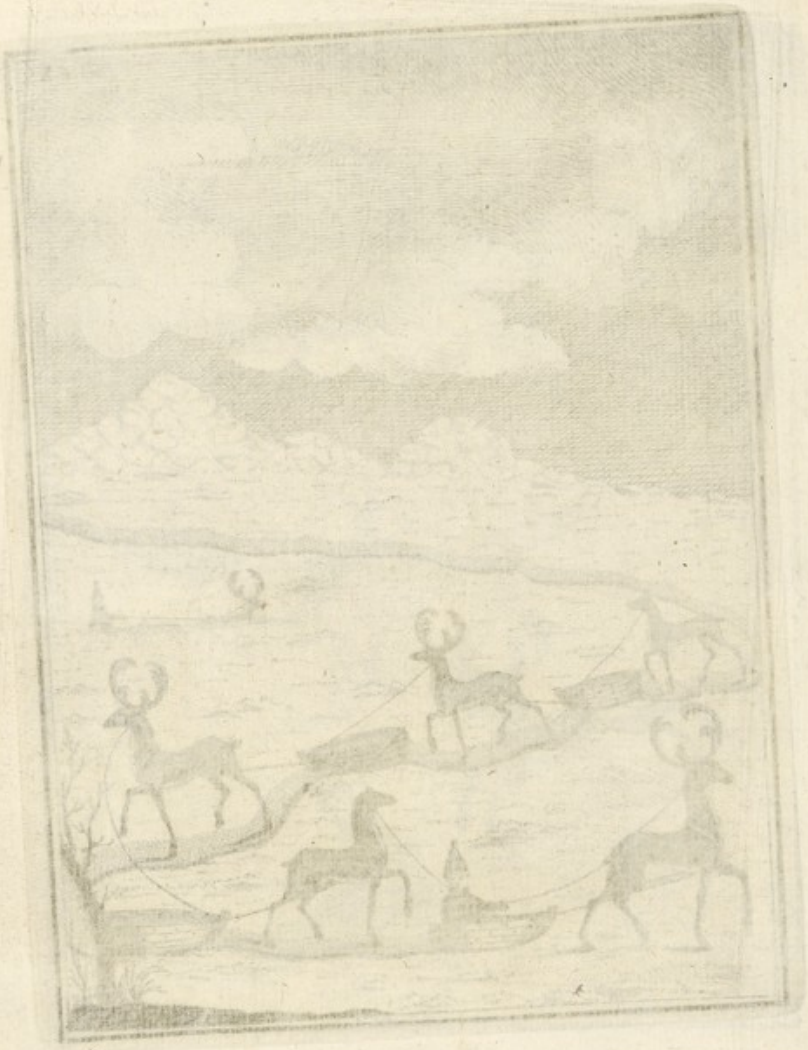

Tab. LXI.

Tab. LXII.

Tab. LXIII.

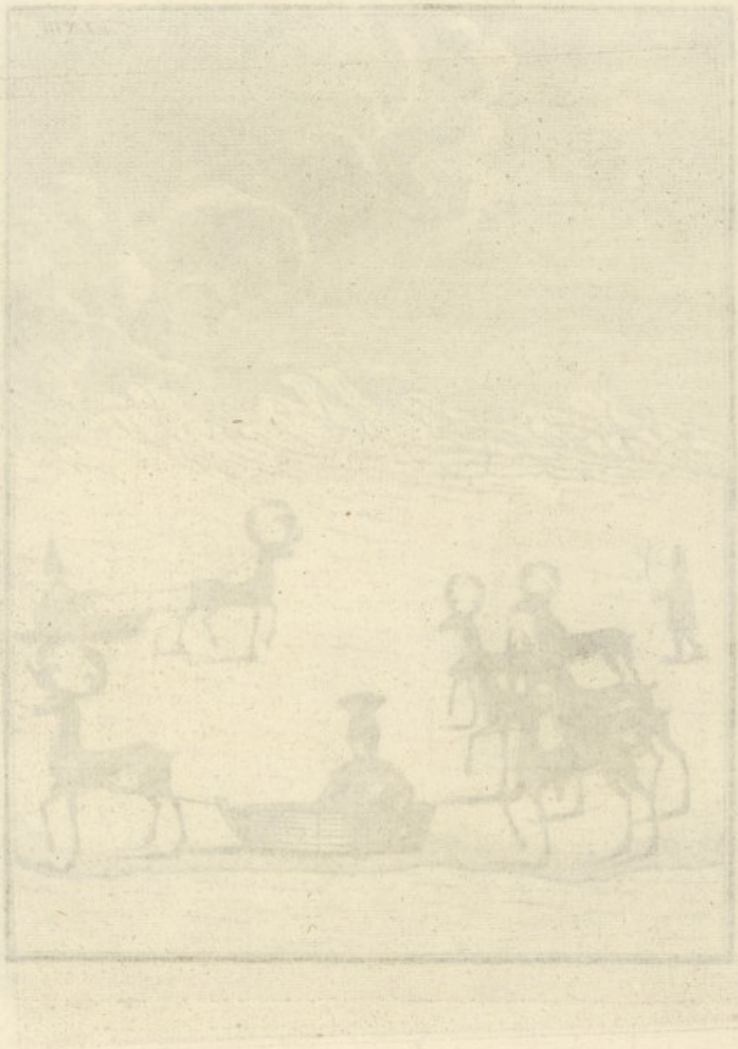

Tab. LXIIII.

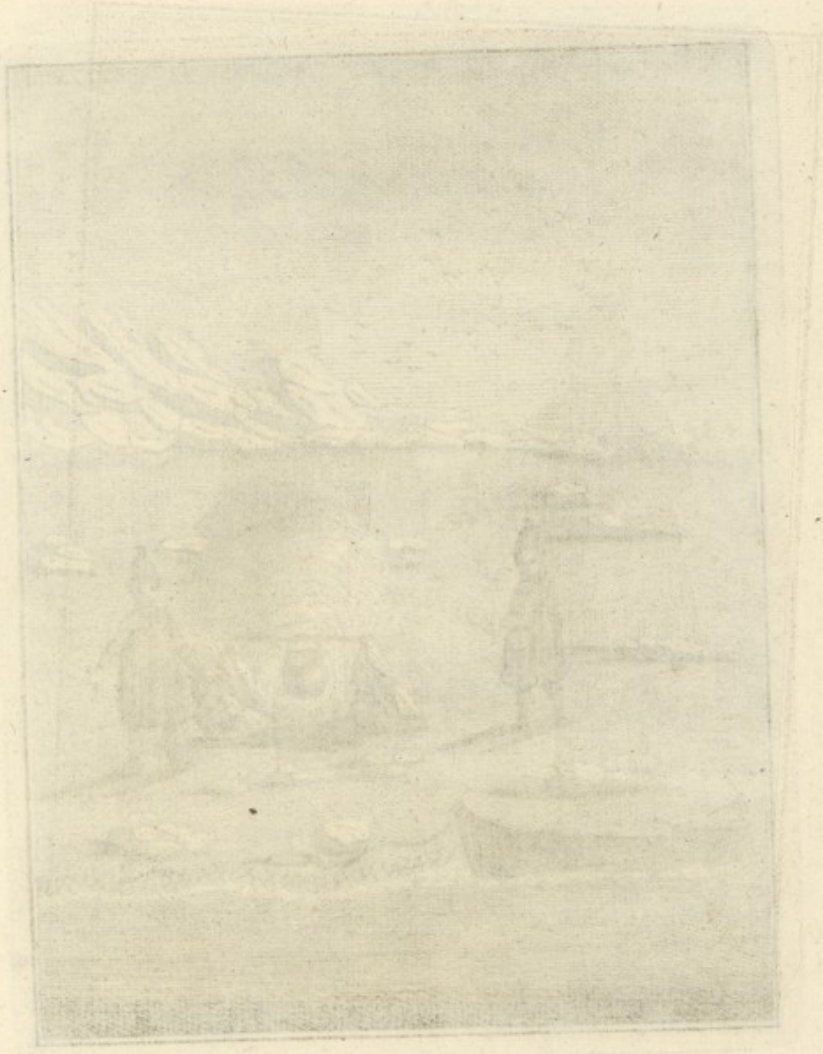

Tab. I. XV.

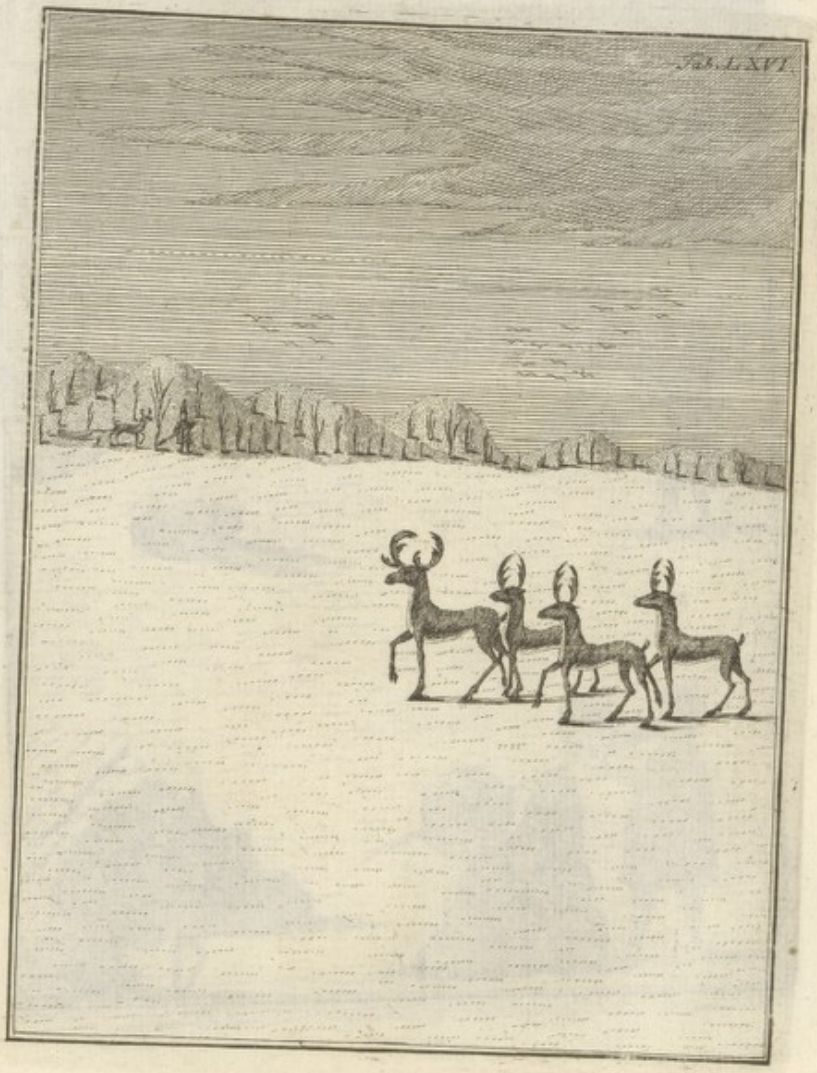
Tab. LXVI.

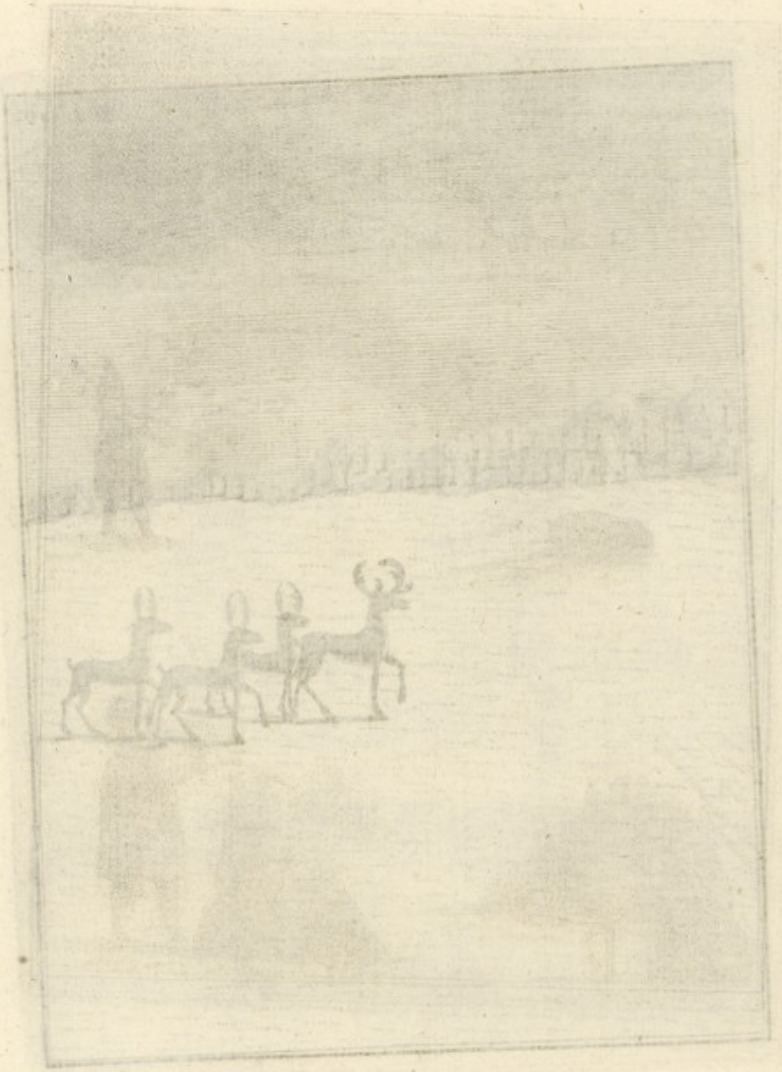

Tab. LXVII

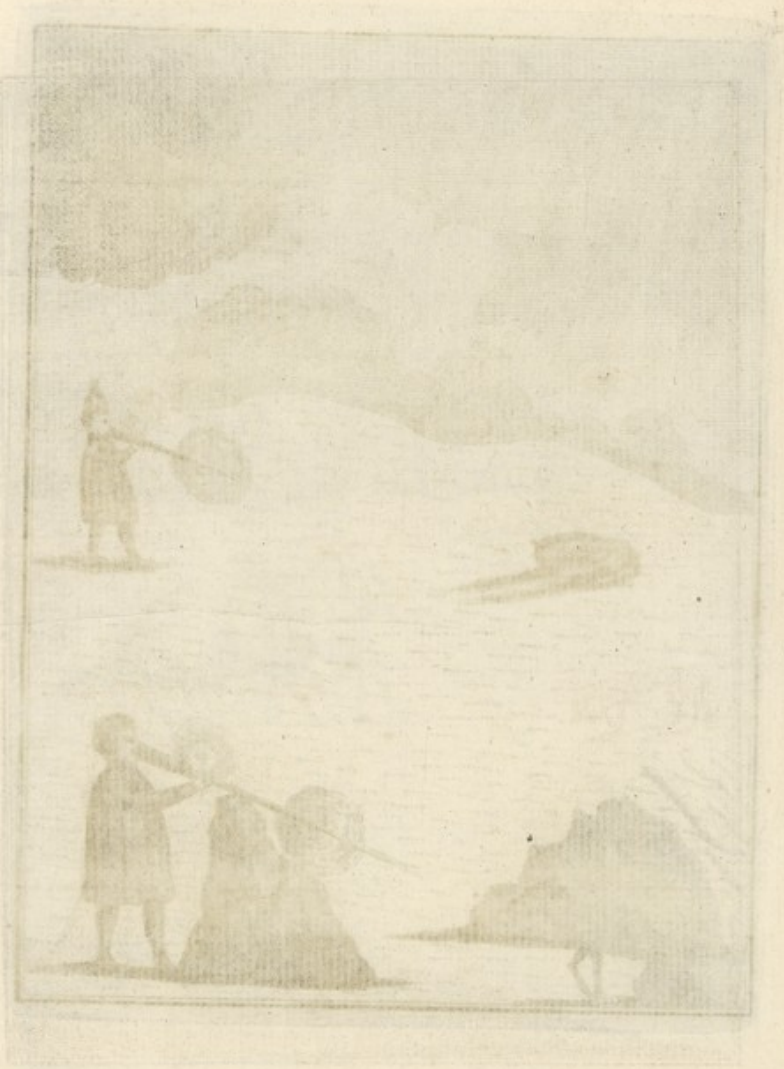

Tab. XXIII.

T. LXIX.

Tab. LXX.

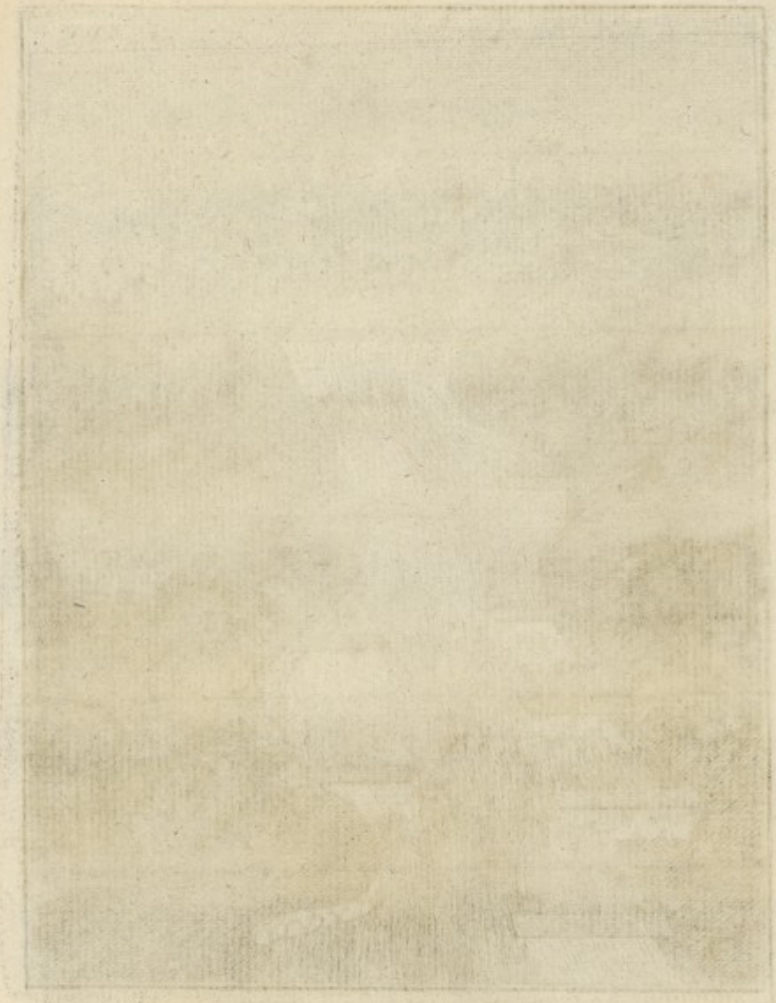

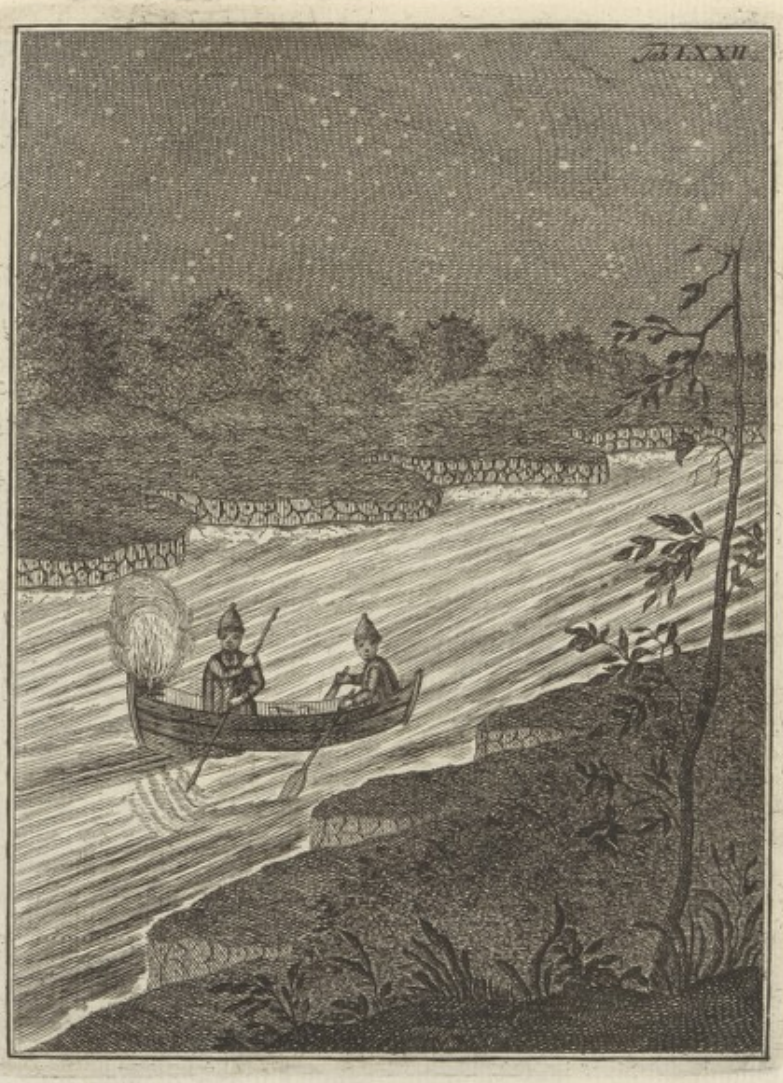
Pl. LXXII

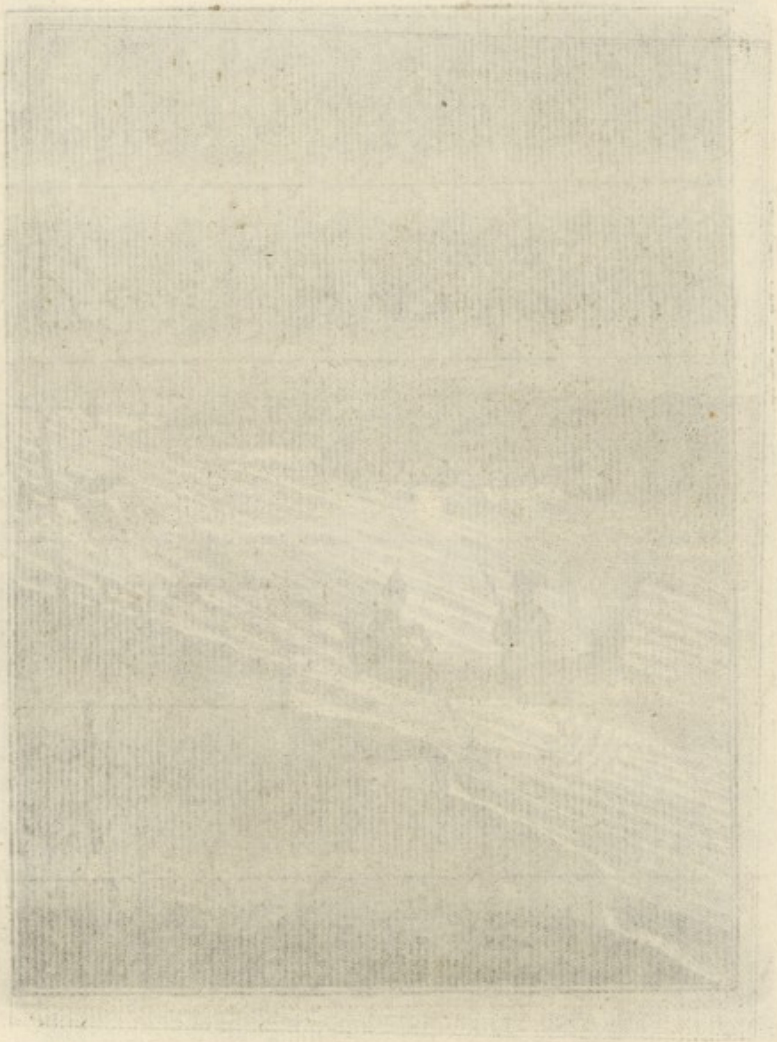

Tab. LXXIII.

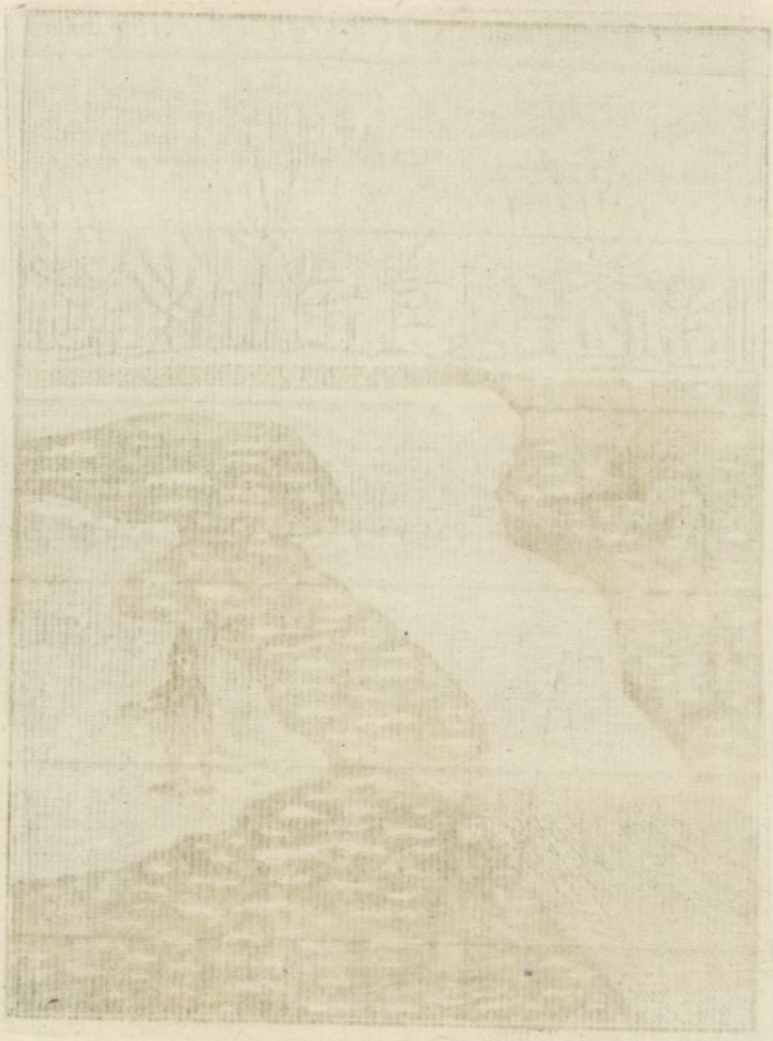

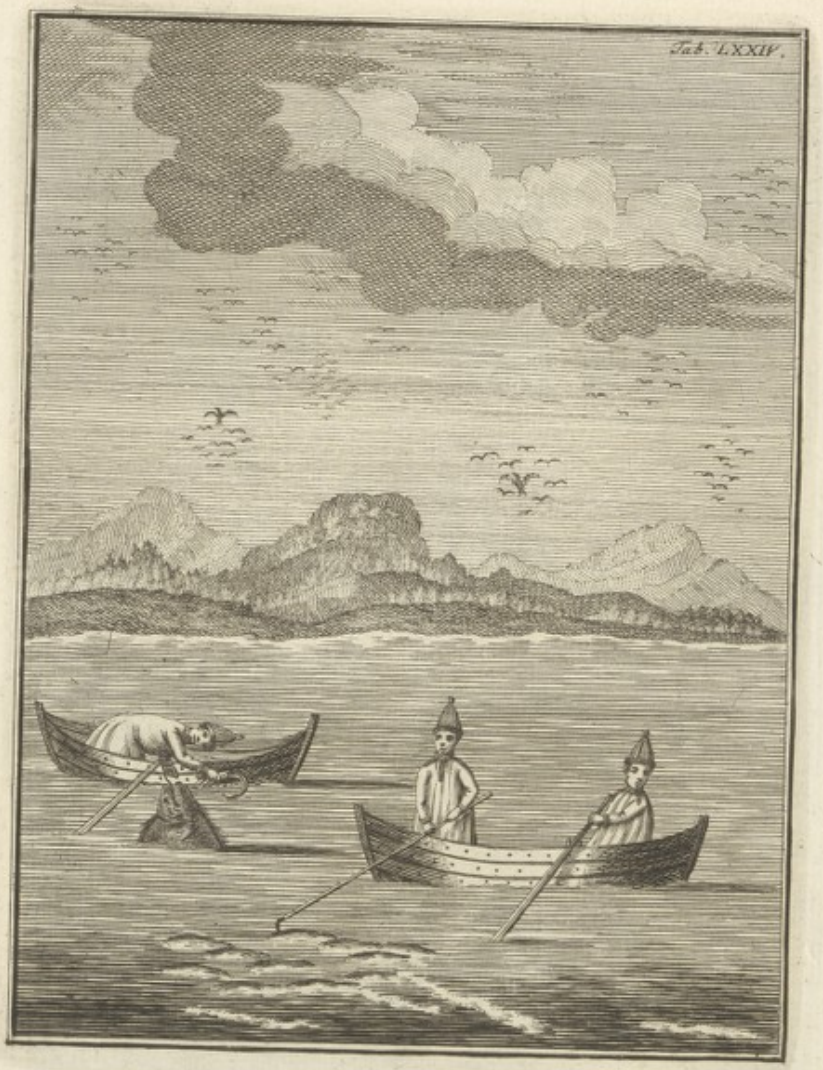
Tab. LXXIV.

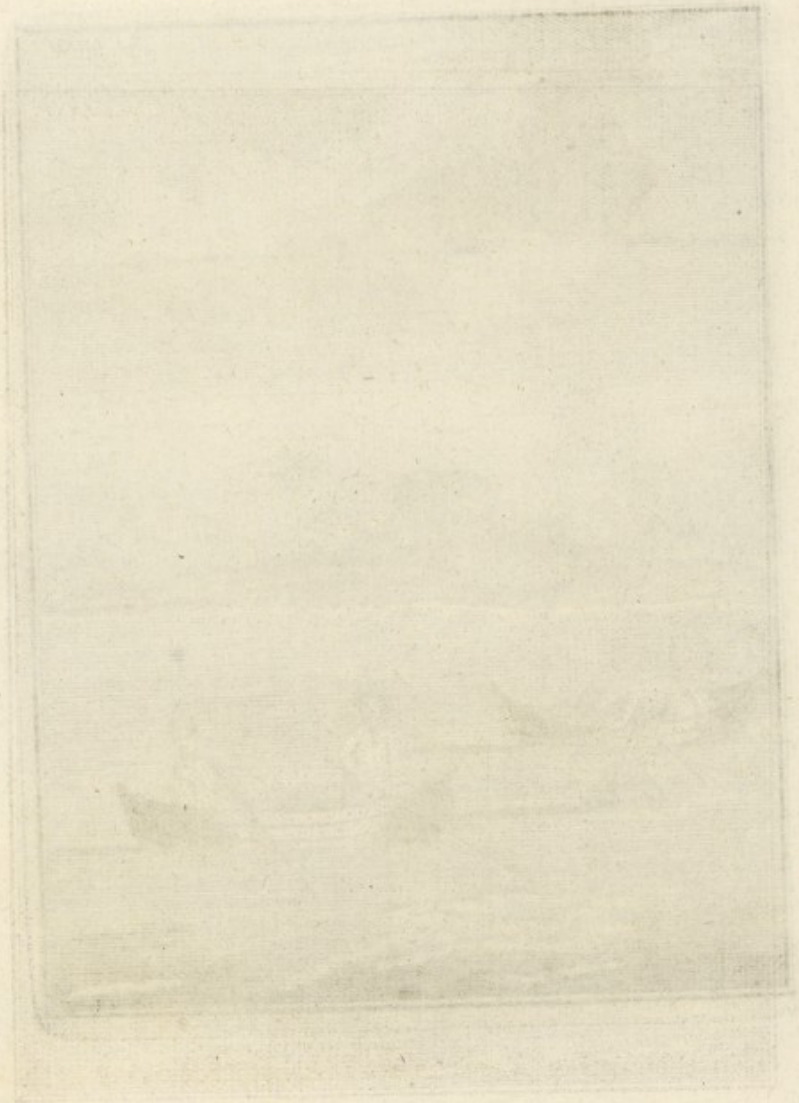

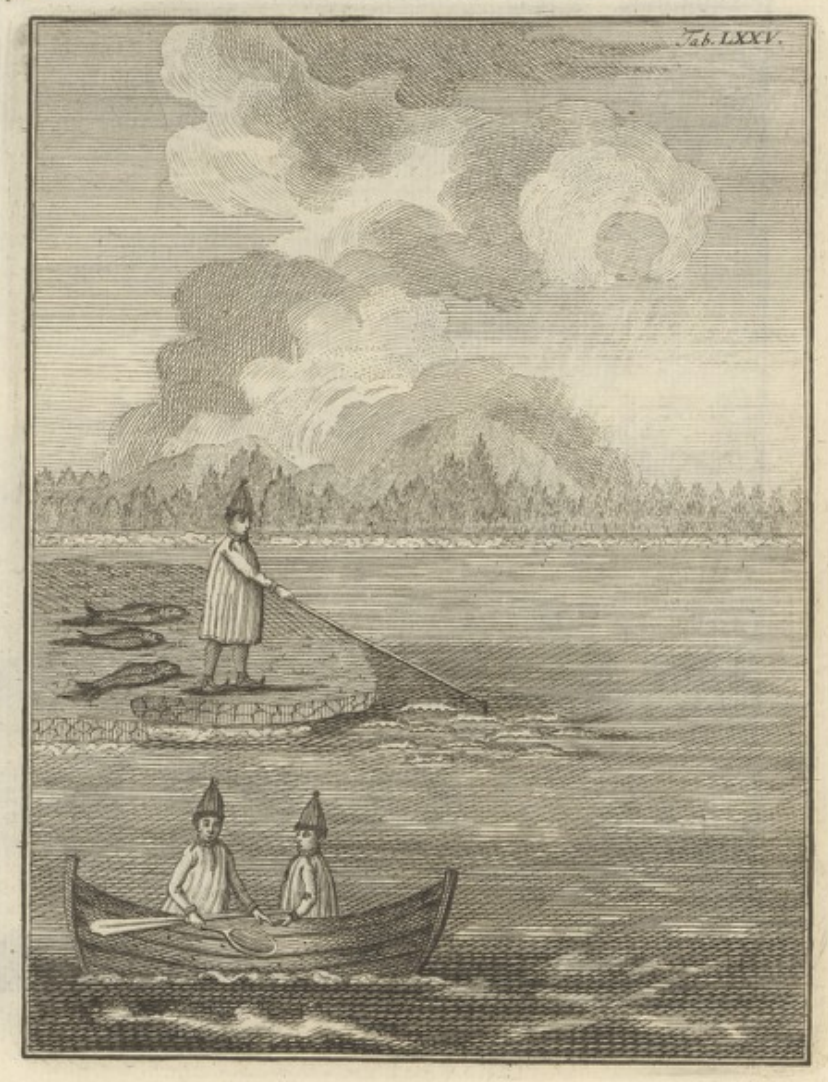
Tab. LXXV.

Tab. LXXVI.

Tab. LXXVII

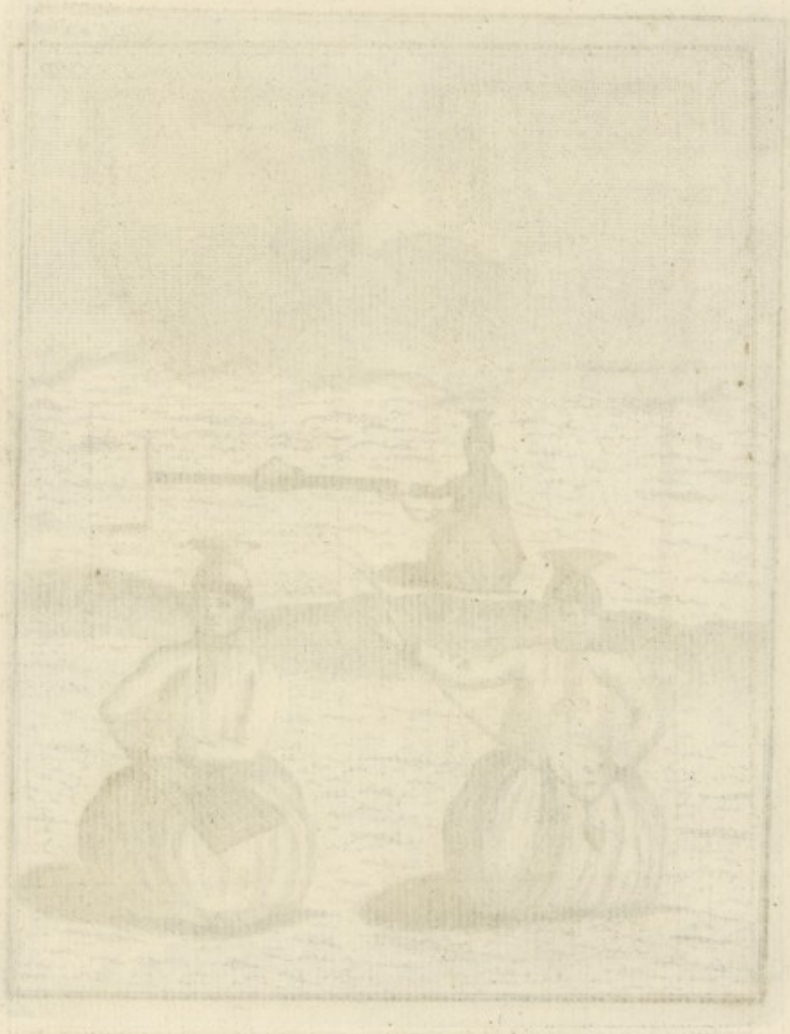

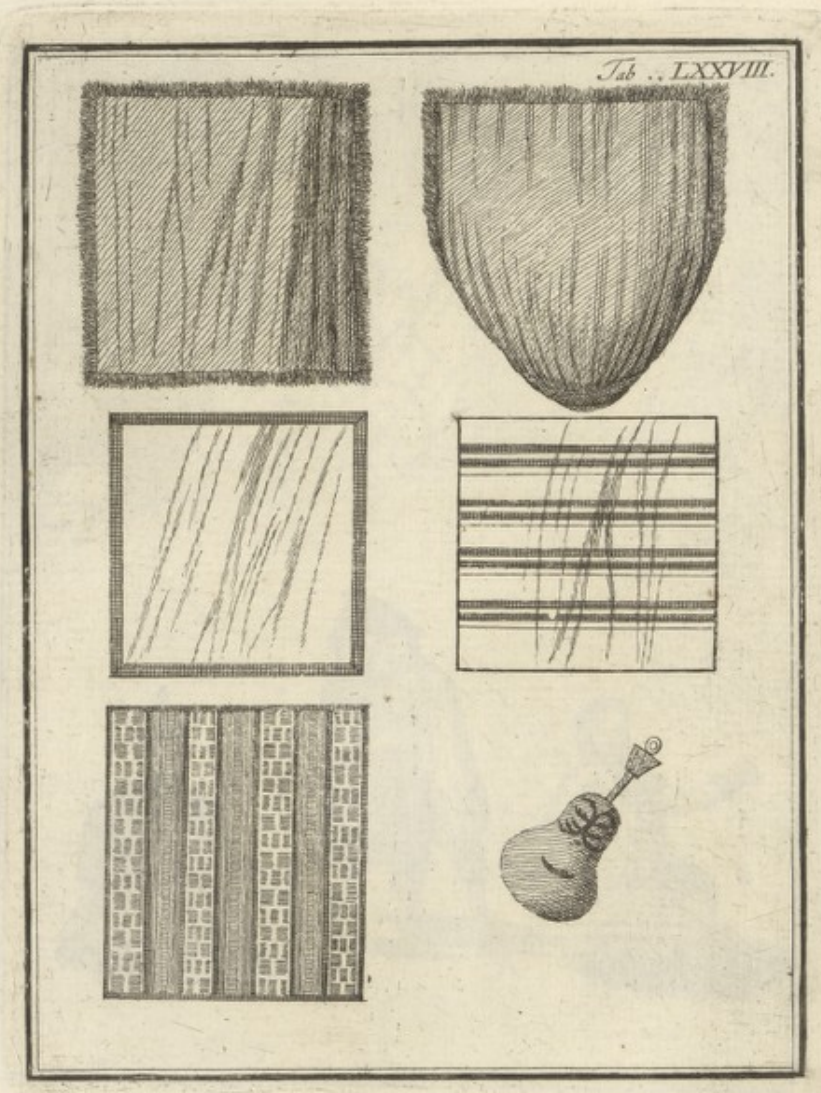
Tab . LXXVIII.

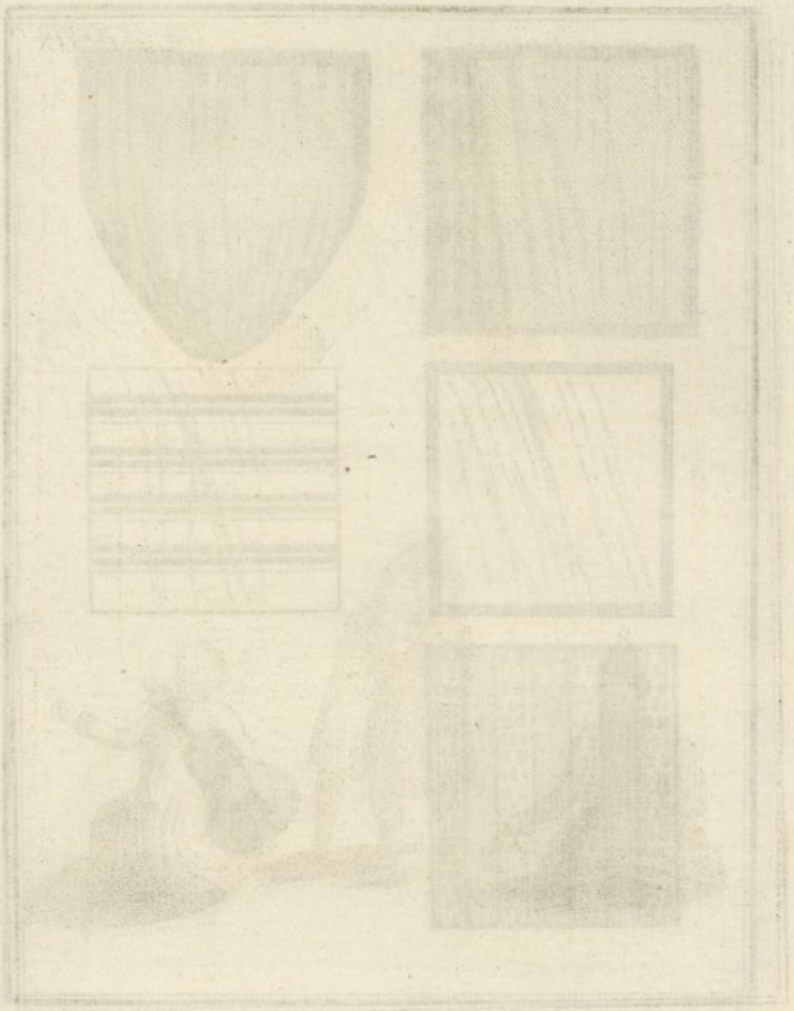

Tab. LXXIX.

Tab. LXXX.

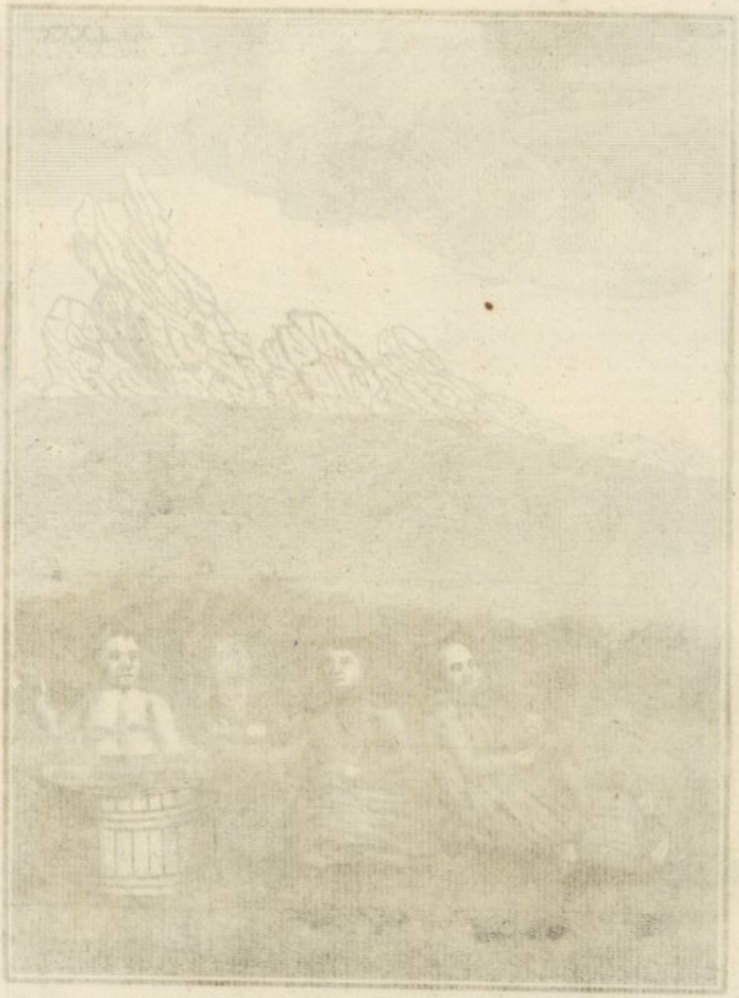

Tab. LXXXI.

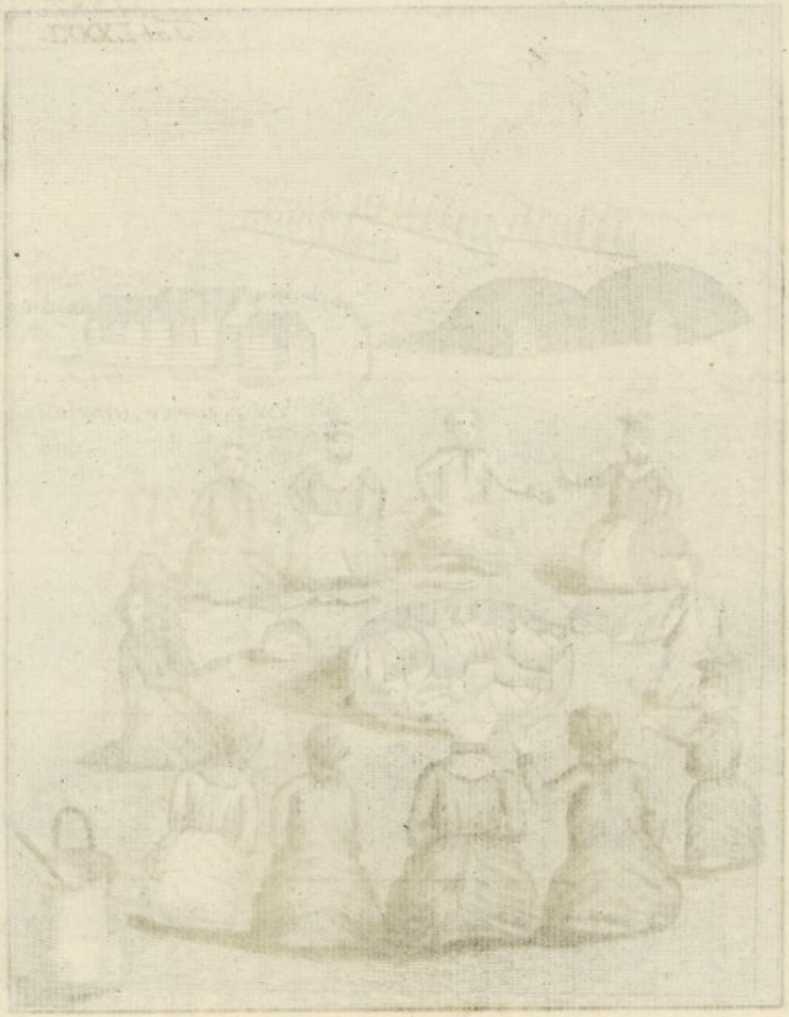

Tab. LXXXI.

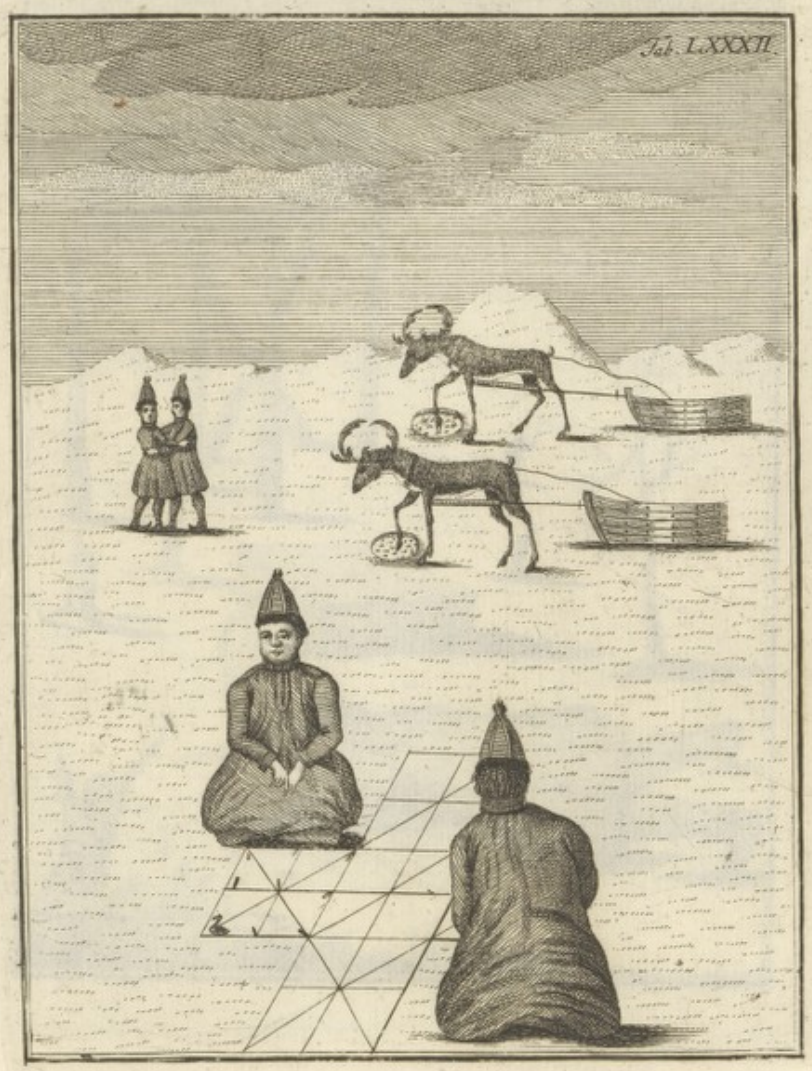
Tab. LXXXII.

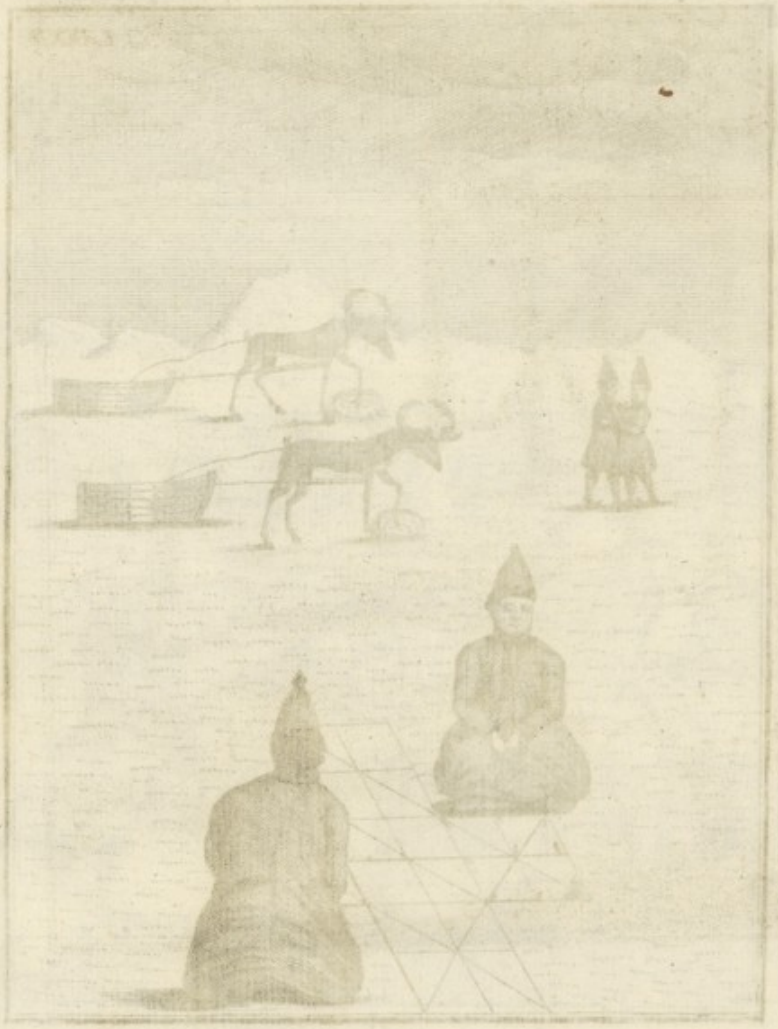

Tab. LXXXIII.

LXXXII

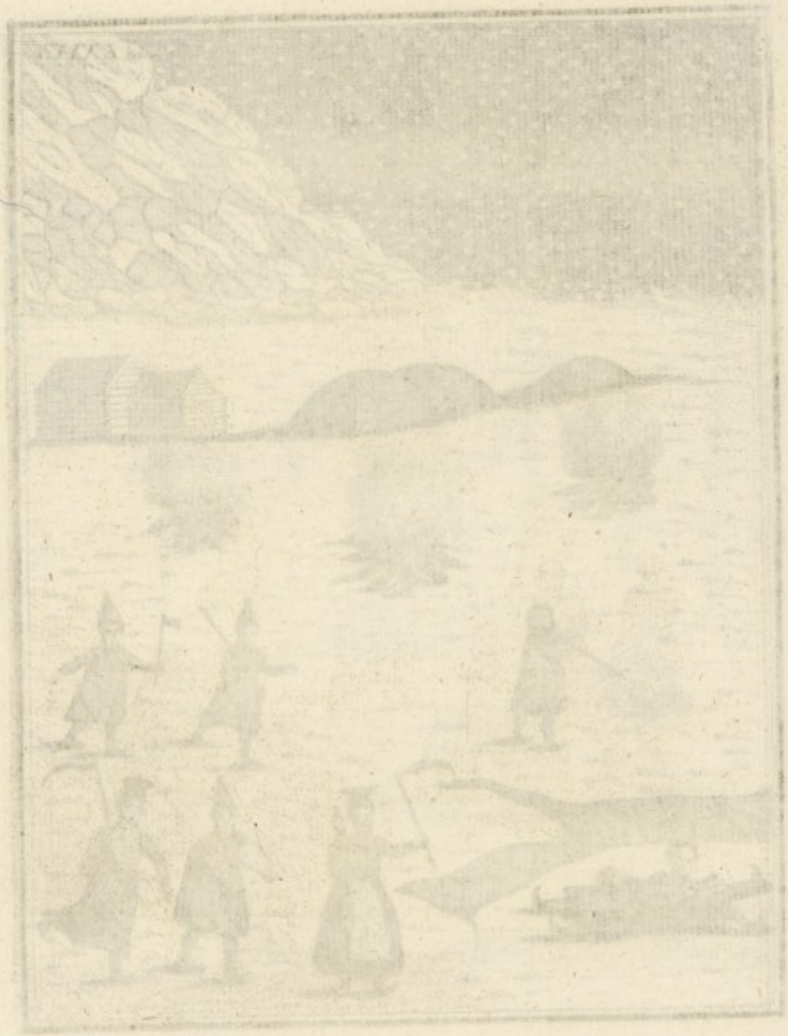

Tab. LXXXV.

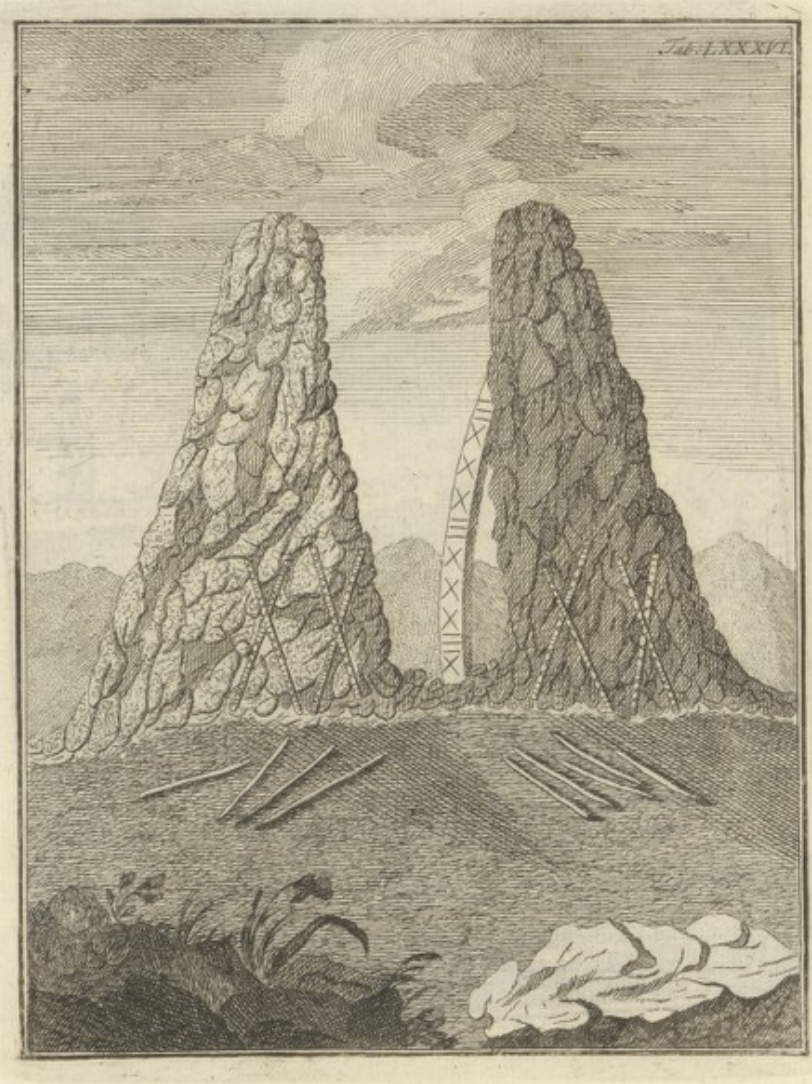
Tab. LXXXVI.

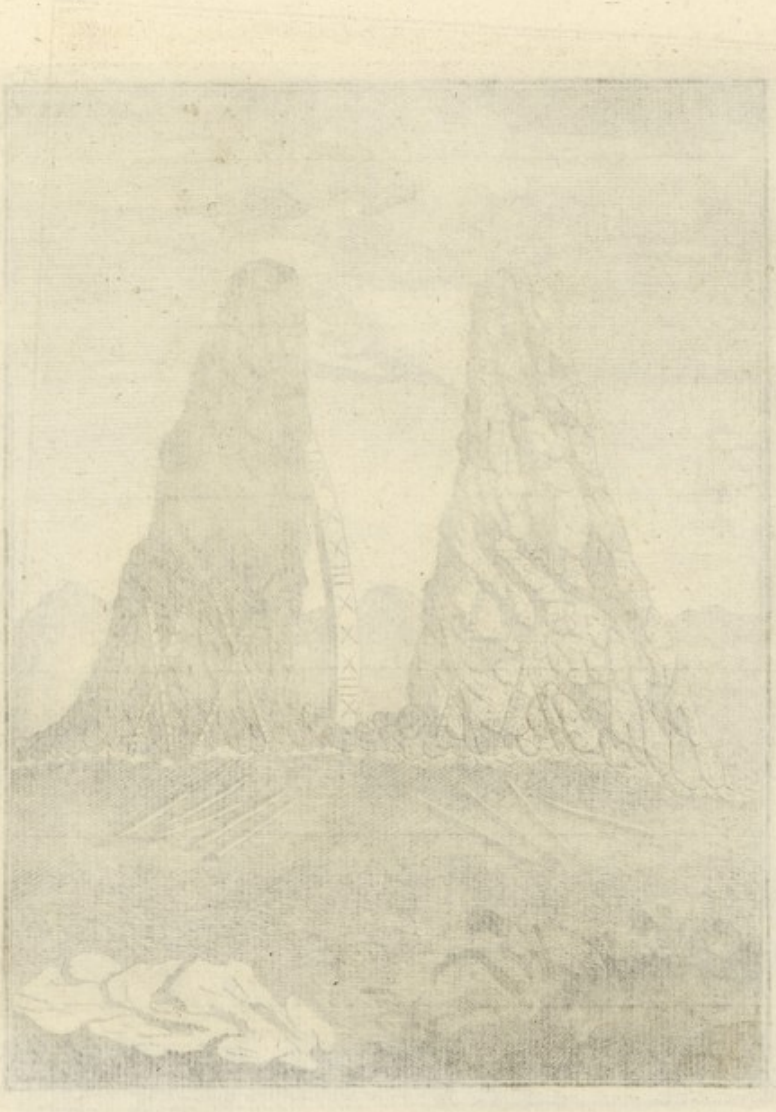

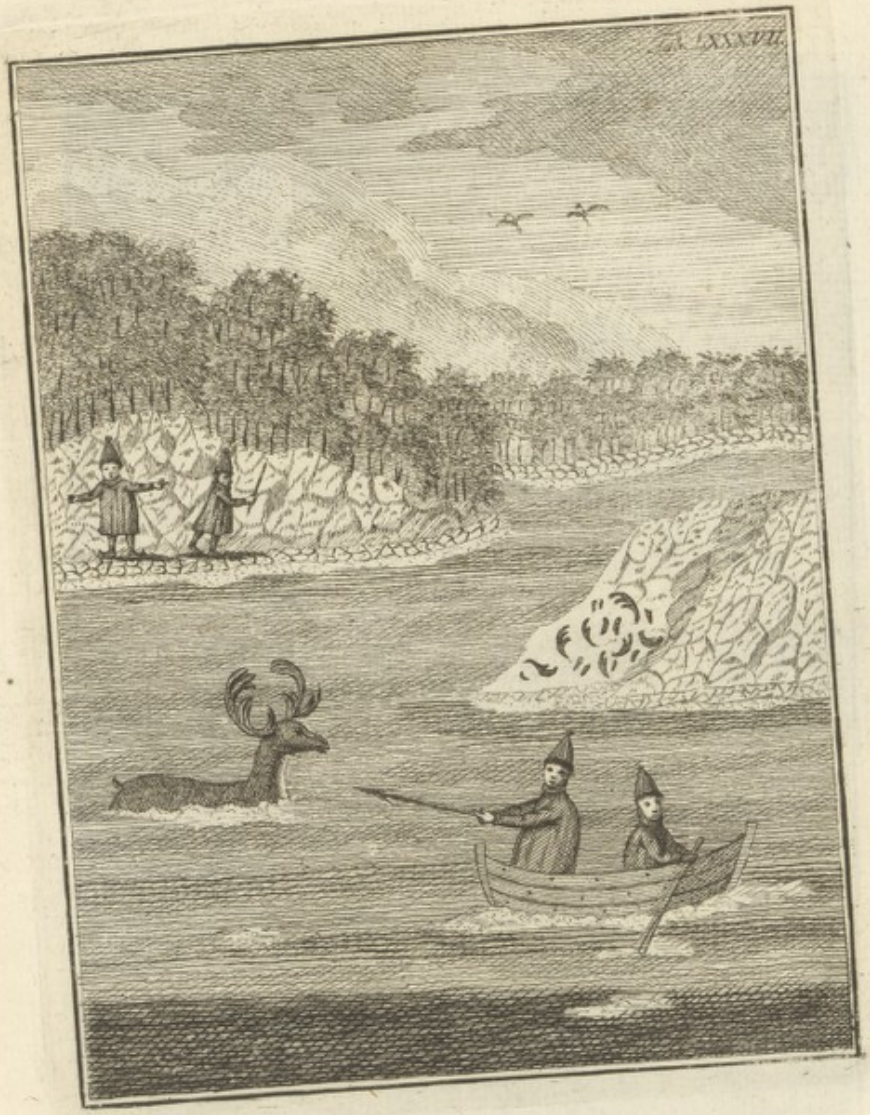

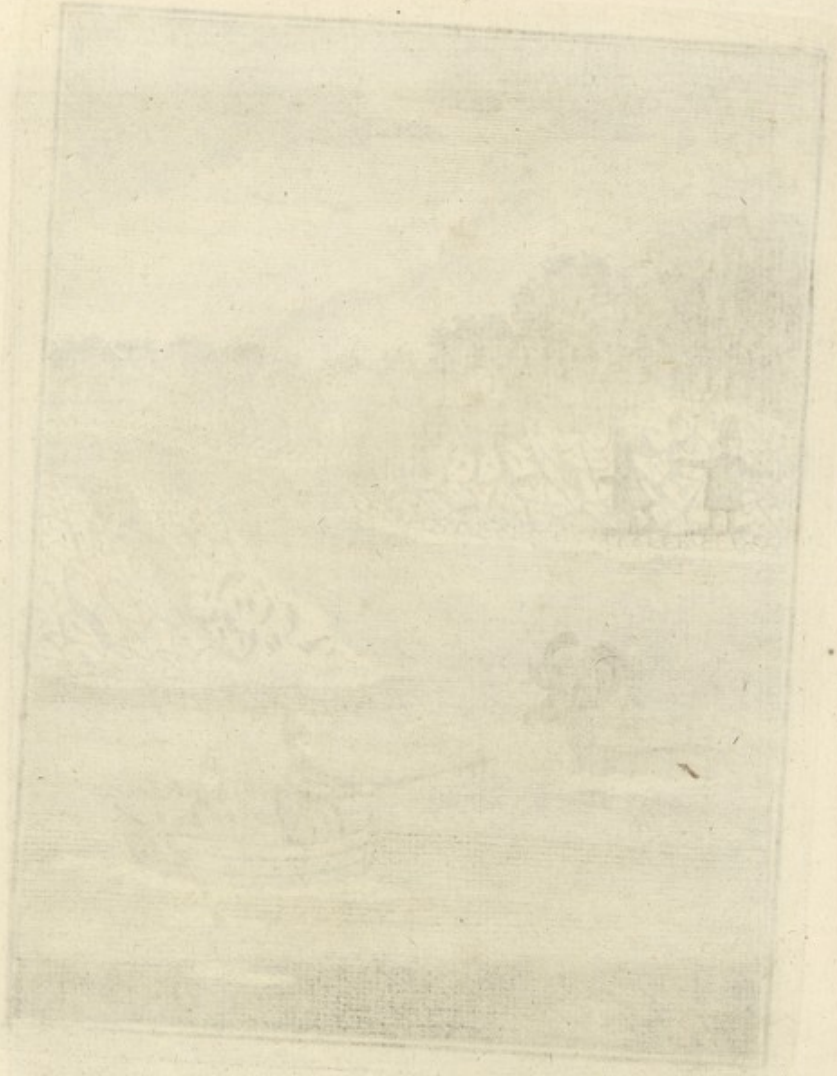

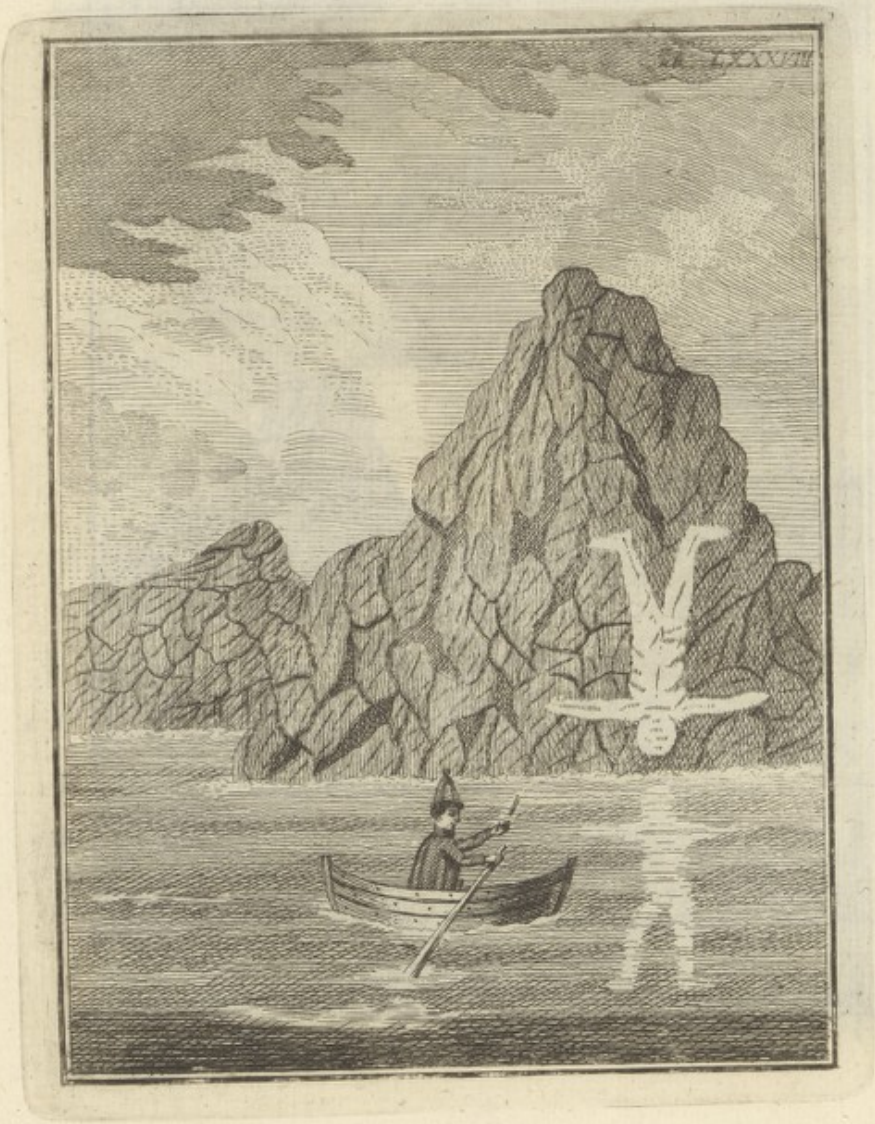
Y

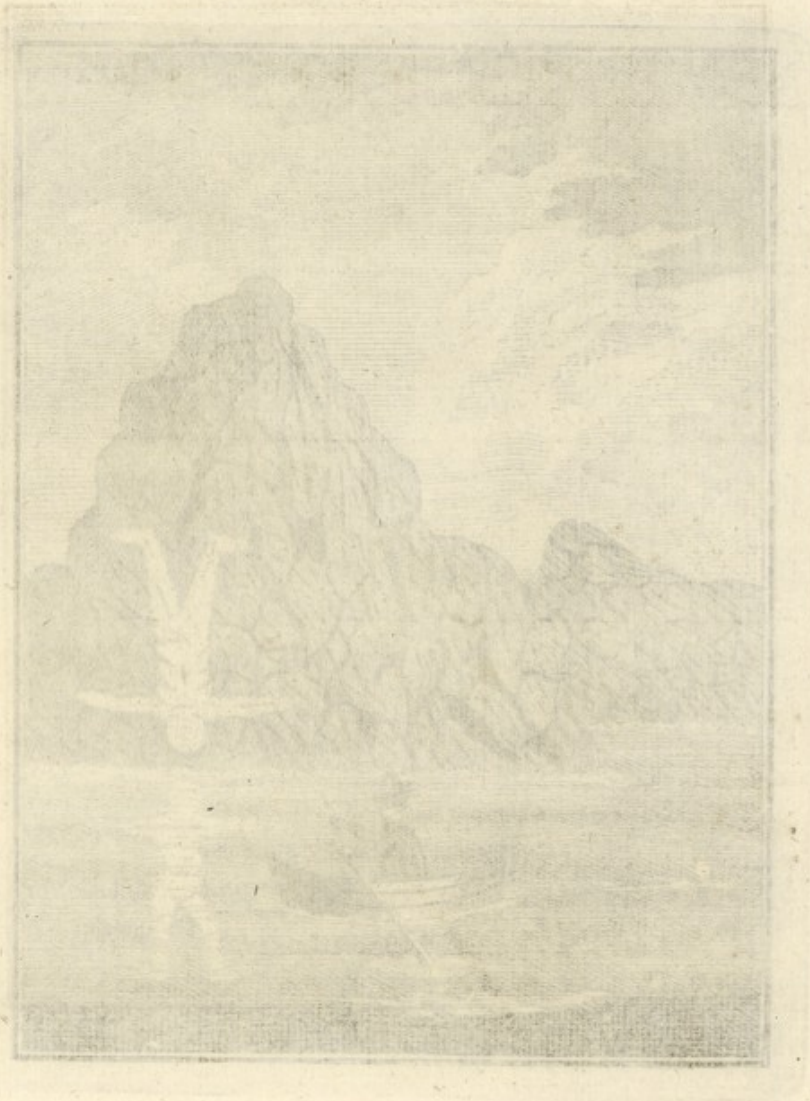

Tab. LXXXIX

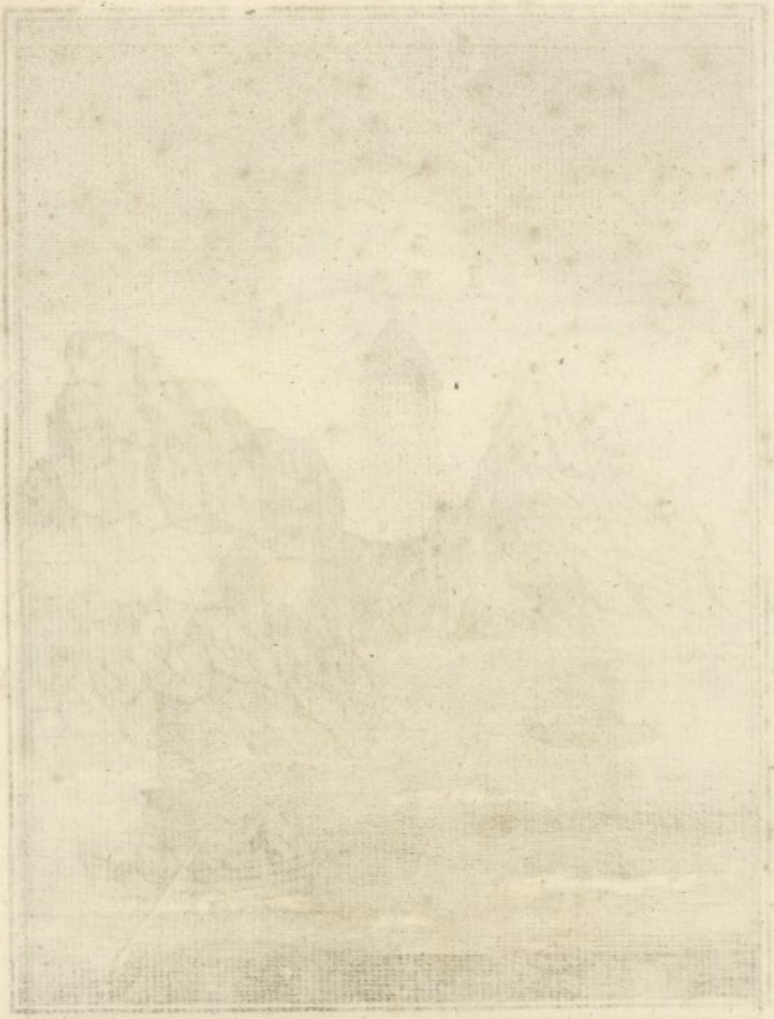

Tab. XCI.

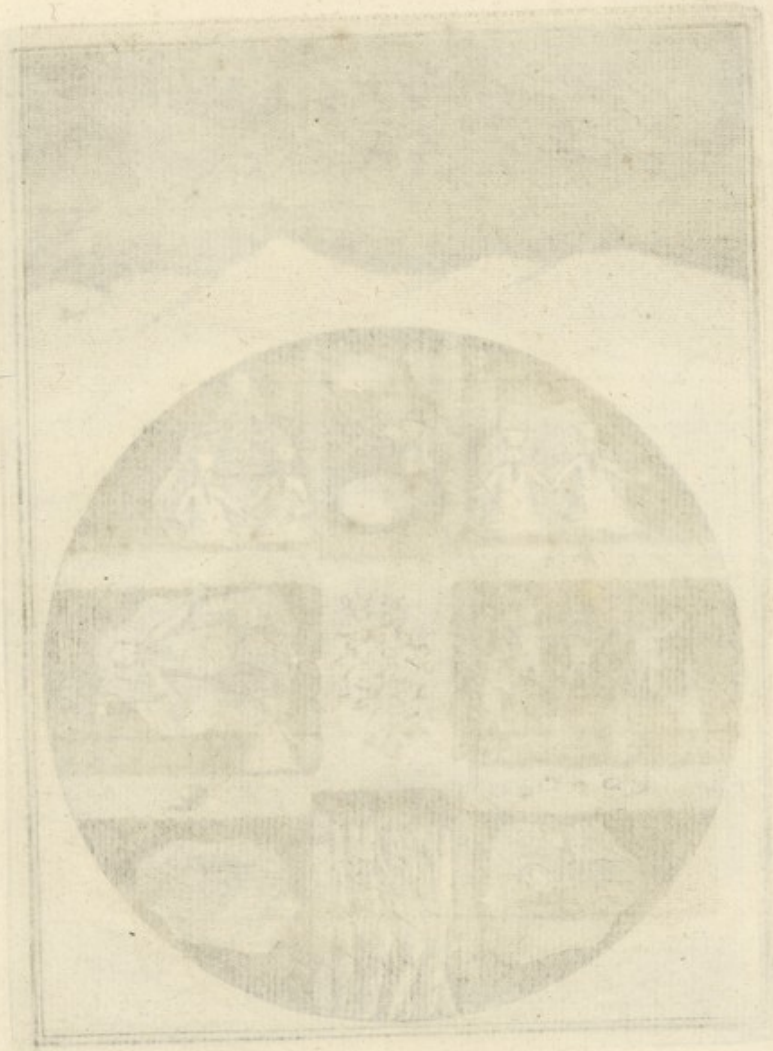

Pl. XCIII.

Tab. XCIV.

Tab XCV

Tab. XCVI.

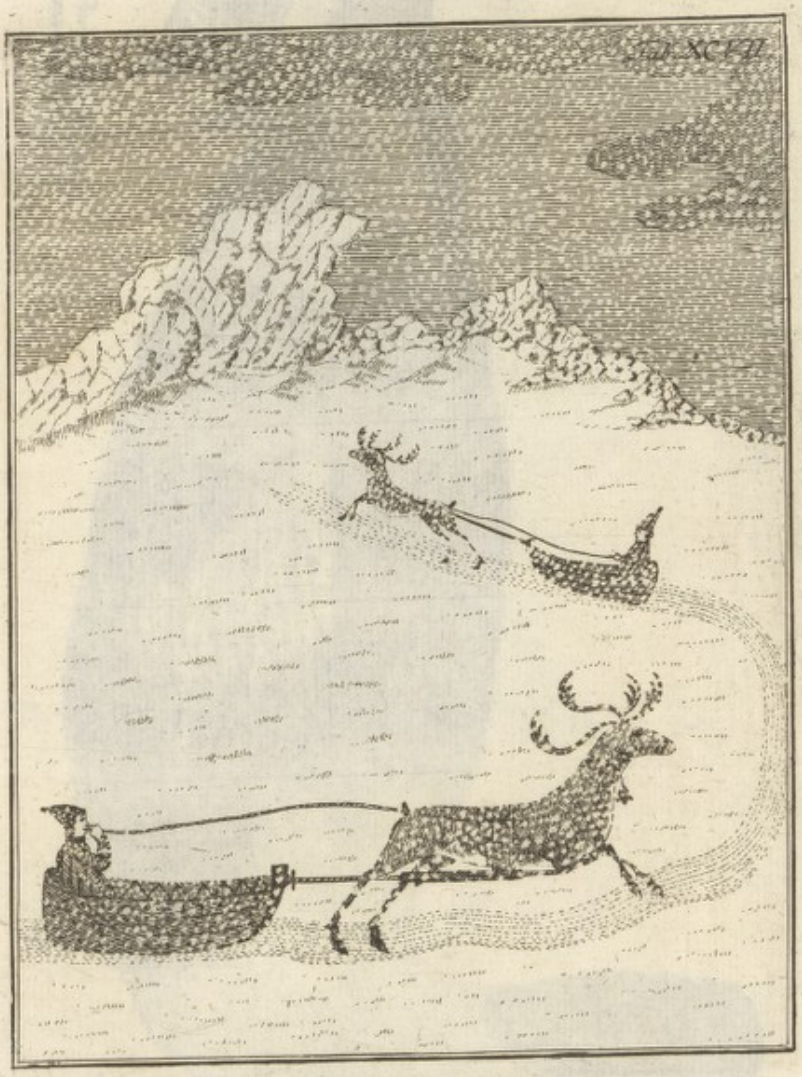
Tab. XCVII.

Anas Spectabilis Linnæi.
Norvegice Söe=Orre.

Tab. XCVIII.

Ad adnotationem. 122.
Til Anmærkningen. 122.

I. Haas sc.

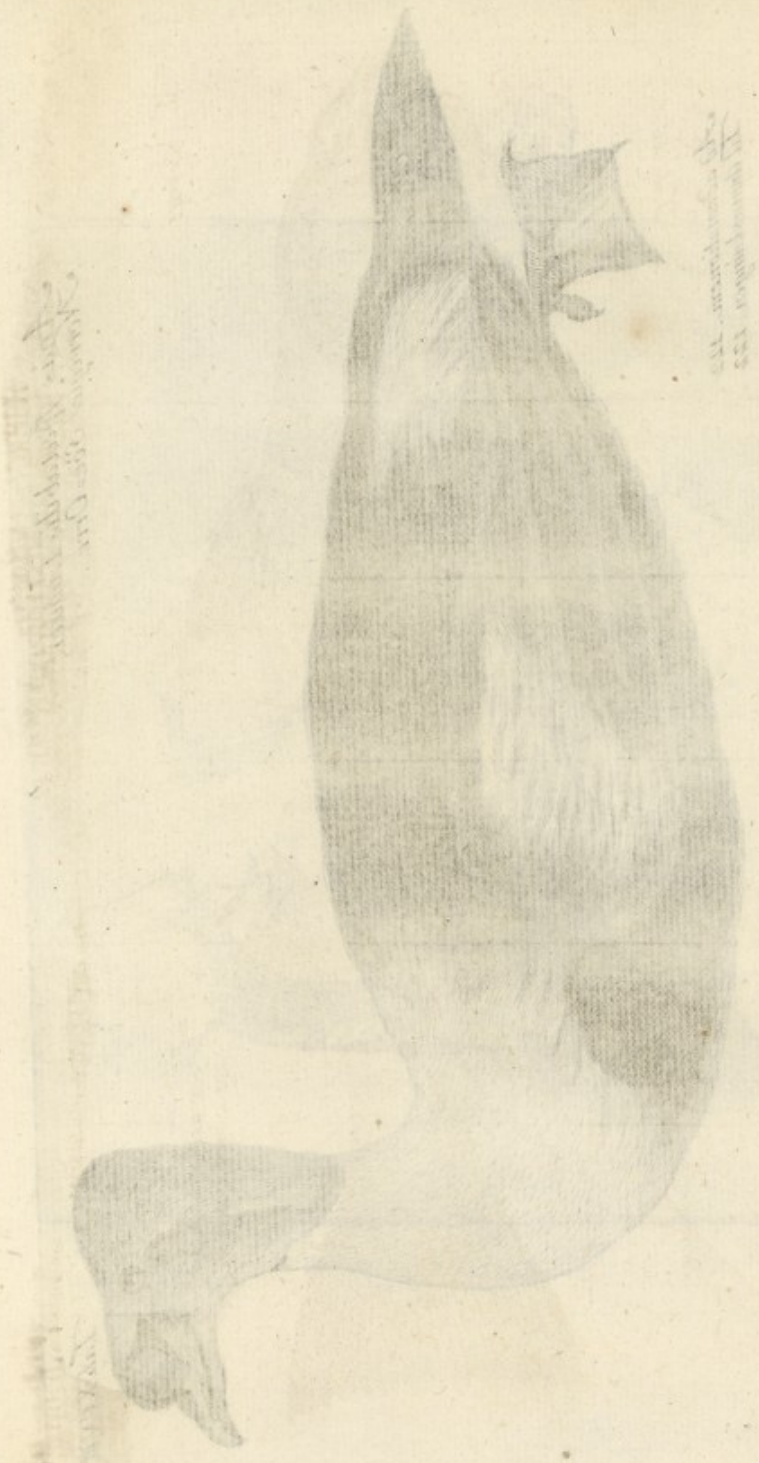

Perca marina, Norvegiæ Uer.

Tab. XCIX.

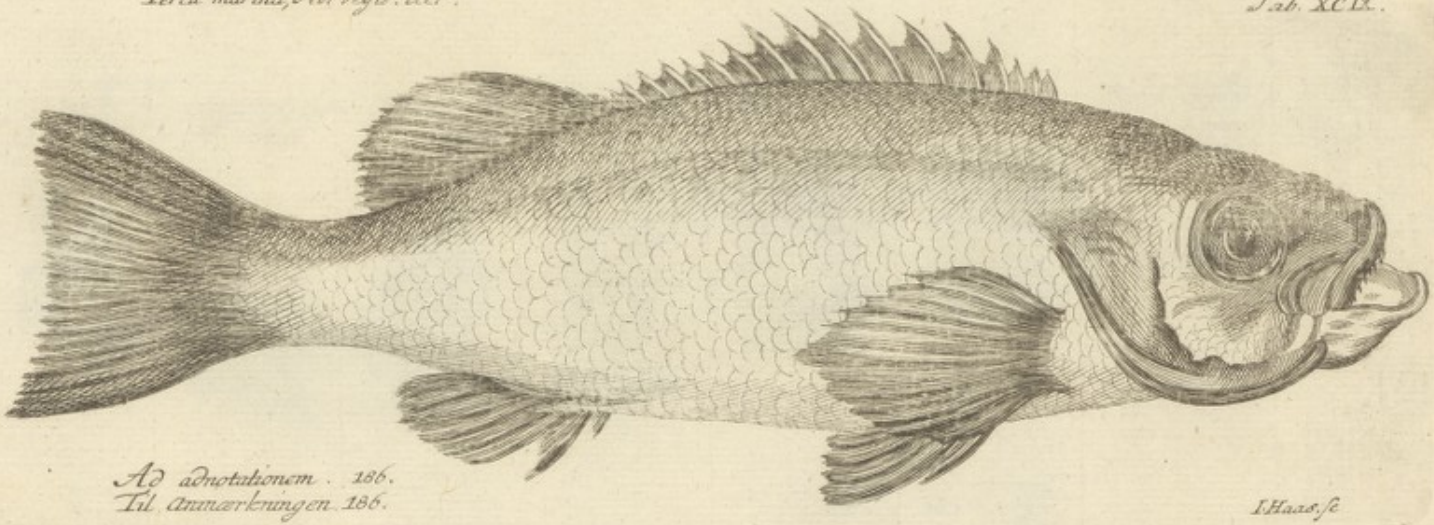

Ad adnotationem. 186.
Til Anmærkningen 186.

I. Haas. fe

Tab. C.

Cancer norvegicus Linnæi.
Norvegis: Bogstav Hummer.

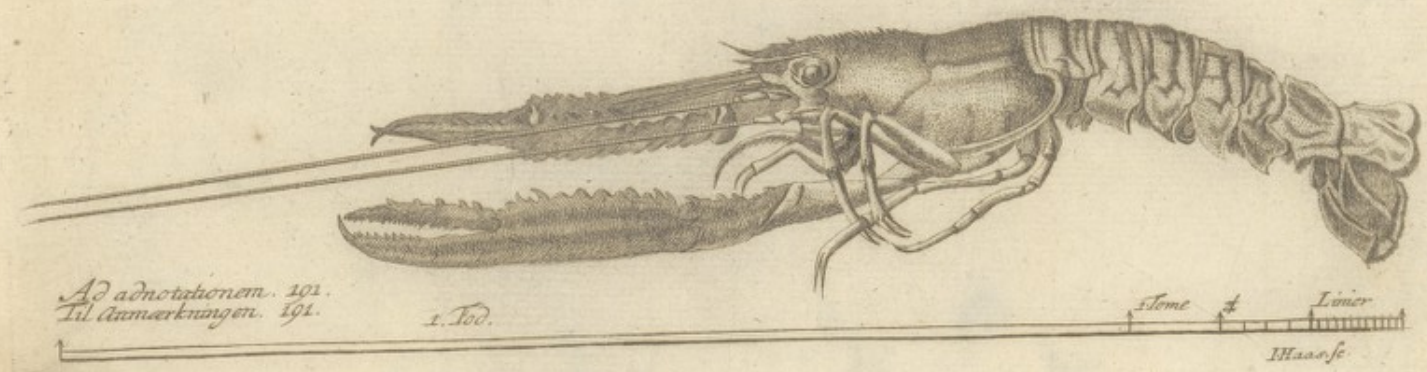

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
29.
30.
31.
32.
33.
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.a.
43.b.
43.c.
44.
45.

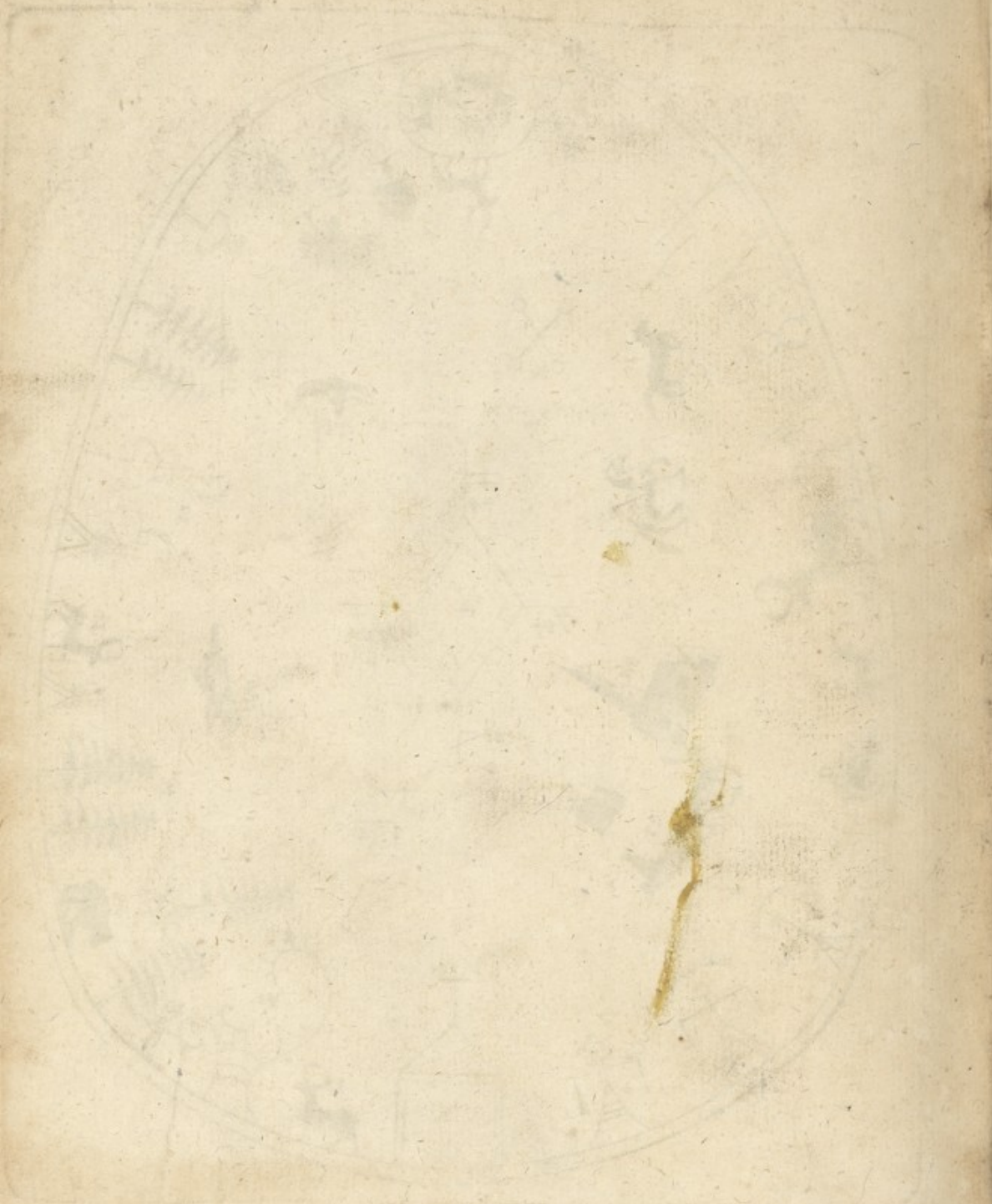

LEEMIUS
DE
LAPPONIBUS